

ЧОРНА КНИГА УКРАЇНИ

**Збірник документів, архівних матеріалів,
листів, доповідей, статей, досліджень, есе**

***Упорядкування, редагування,
макетування та коректура книги
Федора ЗУБАНИЧА***

***Передмова
Володимира ЯВОРІВСЬКОГО***

ББК 63.3 (4УКР) 6
Ч - 75

ЧОРНА КНИГА УКРАЇНИ: Зб. документів, архів. матеріалів, листів, доп., ст., досліджень, есе/ Упоряд., ред. Ф.Зубанича; Передм. В.Яворівського. — К. : Вид. центр «Просвіта», 1998. — 784 с.

ISBN 5 - 7707 - 8340 - 0

Тоталітарна система тягнеться за нами, як кайдани, яких ми ще остаточно не позбулися, а тільки перепиляли ланцюги. Злюмпенізований народ (це не вина його, а біда!) більше пам'ятає ковбасу по 2.10, як голодомор чи сталінщину. Важко врятувати свідомість народу спільними зусиллями інтелектуалів-політиків, економістів, бізнесменів, інтелігенції - тому Демократична партія України звернулася через пресу до наших громадян, аби вони самі написали "Чорну книгу України" - про те, як тоталітарна система пройшла по їх долях, долях їхніх родин у ХХ столітті.

Результату того звернення не сподівався ніхто із ініціаторів: таку унікальну, вбивчу книгу міг написати лише народ. Втім, ось вона перед вами: читайте, плачте, аби цього більше ніколи не повторилося.

Підготовка деяких архівних документів доктора історичних наук В.І.Сергійчука; окремих матеріалів - С.І.Гречанюка, Г.П.Куценка, Ю.І.Цекова.

У збірнику використано фрагменти з книг: "Забуттю не підлягає" (Херсон, 1994); "Вінниця: злочин без кари" (Київ, 1994); "Оаза-гора" (Львів, 1994); "Репресоване красзнавство" (Київ, 1991); "Колективізація і голод на Україні" (Київ, 1993), журналіве: "Розбудова держави"; "Зона"; "Військо України"; "Сучасність"; газет: "Літературна Україна"; "Независимость"; "Культура і життя"; "Вісті з України".

ОГЛАВ

Яворівський В. Пам'ять зі сльози та крові	4
Двадцятий вік: розтерзане століття України	6
Війна проти церкви	46
Прелюдія до великої трагедії (голодомор 20-х)	102
Національна катастрофа України (голодомор 30-х)	123
Сибір. Загратна діаспора	220
Війна після війни (геноцид проти власного народу сорокових-п'ятдесятих років)	303
І західна діаспора не спала спокійно	477
Відлига шістдесятих років бралася приморозками	503
Правда про Чорнобиль та інші екологічні рани держави	542
Жертви стають свідками	562
Окрушини страждання, або про злочини, котрі не закінчуються й нині	632
Сміх крізь сльози (прислів'я, приказки, анекдоти, сміховинки)	737

ПАМ'ЯТЬ ЗІ СЛЪОЗИ ТА КРОВІ

Жоден народ, із суцхих нині на планеті, не напише такої книги, як оця, яку ти розпочинаєш читати, громадянине України. І ми не гордимось цим - ми плачемо, але не соромимось, бо таки вийшли живими з кривавої молотарки компартійного фашизму. Таки живі і навіть трішки вільні, якщо про **таке** можемо говорити вголос. І говорити саме зараз, поки пам'ять не охолола до того градусу, за яким починається раціональна історія.

Звичайно, щось подібне пережили люди і на просторах Росії, і Білорусі, але вони не зазнали такої жорстокої колективізації, а головне - двох штучних голодоморів, що забрали вісім мільйонів українців, які жили на найкращих у світі чорноземах, які здатні були прогородувати пів-Європи. Сталінська рука забрала наш хліб і згноїла його на смітниках Польщі, Угорщини, Німеччини. Нас хотіли знищити фізично і духовно - ця жорстока істина сьогодні вже не може піддаватися сумніву. Нас врятував не випадок, нас врятувала тільки наша українська живучість, підкріплена біблійним провидінням. Нас також врятувало те, що нас - багато. Нікого так не боялася імперія, як українців. А найбільше - кореневого українського селянина та українського інтелігента - це були головні опори нації. Через те репресивна оптика була наведена передусім, на них, на Україну.

Жива історія з уст самого народу потверджує це в нашій "Чорній книзі".

Тут нема прокльонів, нема істерики й надриву, бо є біль і правда, бо це розповідь не ворогам, а своїм дітям і внукам.

Водночас - це і розповідь для тих, хто так легко і безтурботно забув геть чисто все при зіткненні з сьогоднішніми куди меншими труднощами, але про які можна вільно (навіть з перебільшеннями в стократ) говорити будь-кому, бо таки маємо початкові ознаки демократії.

Найпершими забули кривавий жах, концтабори, неоплачувану колгоспівську примусівку, тюрму за три підібрані на вже скошеному полі колоски, податок на кожне дерево й курку, безкінечні черги, таємні спецрозподільники для "своїх" - так от про все це одразу забули самі творці, виконавці та ревні охоронці цієї системи. Забули й першими накинулися витоптувати перші (справді не дуже вдалі) спроби жити інакше: мати і свободу слова, і свободу совісті, і політичну, а найголовніше - економічну свободу.

І тому саме вони вже нашіптують одуреним ними ж таки: колись було краще, ковбаса була дешевша, вчасно пенсію виплачували, зарплату "видавали". Звичайно, коли одна третина народу - у в'язниці чи під конвоєм будує "біломорканал" - решті можна "видавати" платню за продану на захід нафту та газ. Одначе вже й старі маразматиками в Кремлі зрозуміли, що нафта вичерпується, що ми економічно відстали від усього світу на століття, що треба або розпочинати нові репресії, або ж - міняти систему. Як тільки Горбачов спробував ледь-ледь розтиснути кулак - велетенська, заснована на примусі й страхі держава, розсипалася, як трухлява фортеця.

Звичайно, людині завжди властива ностальгія, бо їй відведено одне-єдине життя на землі, єдина історична мить. Минуцідість життя завжди спонукає нас забувати лихе, а пам'ятати добре, причепурювати те, що назавжди минуло. Особливо, коли ти сам залишився живий, а мертві мовчать. Щось нечесне й блюзнірське є в цій нашій звичці. Особливо ж, коли йдеться не про пам'ять особистості, а про пам'ять народу, нації. Та ще й на драматичному зламі історії, коли ми обираємо шлях не стільки для себе, як для своїх дітей та внуків.

Ось чому така актуальна сьогодні ця книга, написана не політиками, не науковцями, не митцями, а самим народом, який ще вчора тримав цю свою гірку правду за сімома печатями, знаючи, що ціна їй визначається карним кодексом і літами заслання.

"Заговорив народ" - так можна означити жанр цієї книги.

У Демократичній партії України ми вчасно відчули небезпечну тенденцію певної категорії літніх людей, які свого часу були біля маленького чи й більшого "керма" (тобто - біля розподільників дефіциту) - все притьмом забути: розстріляну інтелігенцію, знищене голодомором село, духовно покалічені покоління, фактичну загибель нашої мови, ізольованість від усього світу, технічну відсталість, політичне шаманство деградованих "вождів" - геть усе забути! Залишити в пам'яті лише варену ковбасу по 2.10. Говорити тільки про Перемогу, але забути про "загороджувальні загони", які стріляли в потилицю нашим бійцям, що йшли у бій, забути, що ми, переможці, втратили на війні людей у чотири рази більше, як розгромлена Німеччина, а ми й досі ставимо пам'ятники Жукову. Доки

ми не скажемо самі собі всієї правди про себе - її не скаже нам ніхто. А коли тюхтіювато забудемо її, спишемо на історичне непорозуміння - ми не станемо кращими і розумнішими, не станемо досконалішими і добрішими.

Так і будемо в усьому звинувачувати нашу Незалежність і Волю. І тоді може статися найтрагічніше - ми зійдемо з єдино правильного шляху і знову подамося манівцями, і світ знову забуде про нас, як про вимираюче плем'я чорнобильських мутантів, які чомусь наставили в кожному селі та місті пам'ятники своїм та чужоземним гнобителям, а найбільше - малорослому, монголоїдному чоловічкові, який на початку століття обдурив і застрашив понад триста мільйонів європейців та азіатів. Ми цього хочемо?

Тоді прочитайте цю книгу. Тоді вона - не про минуле, а про наше можливе майбутнє. Це - головна її істина.

Вона - не тільки виклик нашому безпам'ятству й манкуртизму, це не книга спогадів, це навіть не книга звинувачень - це сповідь, задля очищення й покаяння перед мільйонами невинних жертв нашого народу.

Звертаючись до людей з проханням написати таку книгу, я й сам не сподівався, що вона буде такою. Такою трепетною, мужньою і мудрою.

Ми лише підсвітили її офіційними документами з архівів, щоби ця людська правда була дворівневою: одна - коренева, на рівні щоденного буття нашого люду, інша - політична кухня, де готувалося отруйне вариво.

Отож, відкиньте всі усталені стереотипи і ввійдіть у цю правду. Побудьте з нею наодинці. Ви проживете ціле століття. Гірке, жорстоке й антилюдське. Ми пережили його, проливши і кров, і сльози.

Ми - живі й знову спраглі життя, ми спалюємо в своїй свідомості привиди минулого. Ми хочемо бути іншими. Ми ними будемо.

Володимир ЯВОРІВСЬКИЙ,
Голова Демократичної партії України

ДВАДЦЯТИЙ ВІК: РОЗТЕРЗАНЕ СТОЛІТТЯ УКРАЇНИ

ПЕРЕЛІК основних злочинів комуністичного режиму в Україні

- Розв'язання громадянської війни в Україні в 1917 році;
- Організація агресії проти демократично обраної народом Центральної Ради та ліквідація української державності в особі Української Народної Республіки;
- Організація масових розстрілів військовополонених в 1918–1920 рр. (українських стрільців, польських воїнів, солдатів та офіцерів армії Денікіна і Врангеля, повстанців та ін.);
- Придушення із застосуванням насилля і жорстокостей селянських повстань в Україні в 1920 році;
- Організація голоду в 1921–1922 рр.;
- Підписання без будь-якого обговорення і згоди народу так званого союзного договору в 1922 році;
- Переслідування за релігійні переконання і фізичне знищення православного духовенства та представників інших конфесій протягом 1920–1930 років;
- Насильницьке впровадження колективізації та цілковите розорення українського села;
- Організація штучного голодомору в Україні в 1932–1933 рр.;
- Організація масових розстрілів української інтелігенції в 30-х роках з метою знищення інтелектуальної сили народу;
- Організація масового і цілеспрямованого нищення пам'яток історії та культури України;
- Некомпетентне втручання та вульгарне командування наукою, освітою, що завдало їм непоправної шкоди;
- Організація масових арештів, розстрілів серед населення Західної України в 1939–1941 рр.;
- Розв'язання і активне провадження братовбивчої війни на Західній Україні в 1939–1950 рр.;
- Насильницька ліквідація в Західній Україні Греко-Католицької Церкви. Переслідування священиків і віруючих греко-католиків за віру;
- Організація репресій та масової депортації кримських татар з своєї історичної батьківщини – Криму;
- Організація голоду в 1946–1947 рр.;
- Депортація населення західних теренів до Сибіру;
- Порушення міжнародних угод про права людини;
- Впровадження в Україні політики русифікації та дискримінації малих національних груп;
- Насильницьке нав'язування всьому народу України догматичної комуністичної ідеології;
- Приховування даних про катастрофу 1986 р. на Чорнобильській АЕС ім. Леніна, що завдало непоправної шкоди здоров'ю і життю мільйонів жителів України;
- Демонстрація 1-го і 9-го травня 1986 року, виведення на заражені радіацією вулиці міст не тільки дорослого населення, а й дітей із шкіл і дитсадків;
- Будівництво на забруднених радіацією землях населених пунктів для переселенців з Чорнобильської зони, які потім виявились непридатними для проживання, залучення до будівництва молоді, студентів;
- Споживання жителями України продуктів харчування з забруднених радіацією земель;
- Фінансування партійних потреб державним коштом та систематичне перекачування народних грошей на партійні рахунки за рахунок зрощення державних і партійних структур;
- Підтримка диктаторських прокомуністичних режимів шляхом так званої допомоги братнім країнам, яка обходила народ України в сотні мільярдів карбованців;

- Співучасть в організації інтервенції та збройному придушенні національно-визвольних рухів в Угорщині (1956 р.), Чехословаччині (1968 р.), Афганістані (1980–89 рр.), загибель в Афганістані сотень українських юнаків;
- Проведення політики цілеспрямованого споювання народу, що привело до моральної деградації частини населення України;
- Застосування антилюдських методів впливу на інакомислячих в психіатричних лікарнях;
- Повний розвал економіки України, доведення народу до цілковитого зубожіння та духовного занепаду;
- Організація ГКЧП 19 серпня 1991 року;
- Арешти і розправа над українською інтелігенцією в 60-х роках після періоду хрущовської відлиги (А. Горська, В. Стус, В. Івасюк і багато інших);
- Політичне вбивство провідних діячів національно-визвольних змагань Євгена Коновальця, Степана Бандери.
- Організація (до чого не дійшла жодна країна світу) близько 50 величезних концтаборів (Соловки, Колима, Воркута), з яких деякі були більші за окремі європейські країни;
- Постанова 1935 року про розстріли дітей з 12 років, звинувачених у «злочинах» за крадіжку 7 колосків.

***

ЯК НИЩИЛИ УКРАЇНСЬКУ НАЦІЮ... **Свідчать факти й документи**

- 1720р. Указ Петра I про заборону друкувати в Малоросії будь-які книги, крім церковних, які необхідно «для повного узгодження з великоросійськими, з такими ж церковними книгами справляти..., щоби ніякої різниці і окремого нарiччя в них не було».
- 1753р. Указ Катерини II про заборону викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії.
- 1769р. Заборона Синоду Російської православної Церкви на друкування та використання українського «Букваря».
- 1789р. Розпорядження Едукаційної комісії Польського сейму про закриття українських церковних шкіл та усунення з усіх інших шкіл руської мови.
- 1817р. Постанова про викладання в школах Західної України лише польською мовою.
- 1862р. Закриття українських недільних шкіл – безоплатних, для навчання дорослих.
- 1863р. Циркуляр міністра внутрішніх справ П.Валуєва про заборону видавати підручники, літературу для народного читання та книжки релігійного змісту українською мовою, якої «не було, нет и быть не может».
- 1864р. Статут про початкову школу: навчання має провадитись лише російською мовою.
- 1876р. Указ Олександра II (Емський указ) про заборону ввозу до імперії будь-яких книжок і брошур «малоросійським нарiччям», заборону друкування оригінальних творів художньої літератури. Заборонялись також сценічні вистави й читання та друкування текстів до нот українською мовою.
- 1881р. Заборона викладання у народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою.
- 1895р. Головне управління у справах друку заборонило видавати українською мовою книжки для дитячого читання.
- 1908р. Указом Російської імперії україномовна культура і освітня діяльність оголошена шкідливою.
- 1914р. Заборона в окупованій російською армією Галичині й на Буковині друкування книг,

газет і журналів українською мовою, розгром товариства «Просвіта», гоніння на українську церкву.

– 1924р. Закон Польської республіки про обмеження вживання української мови в адміністративних органах, суді, школі. У 1922/23 навчальному році в Галичині було 2532 українські школи, в 1929/30 – 749.

– 14 грудня 1932р. постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про припинення українізації»: «1) Немедленно перевести на Северном Кавказе делопроизводство советских и кооперативных органов «украинских» районов, а также все имеющиеся газеты и журналы с украинского языка на русский как более понятный для кубанцев, подготовит и к осени перевести преподавание в школах на русский язык. ЦК и СНК обязывают крайком и крайисполком срочно проверить и улучшить состав работников школ в «украинских» районах. 2) В отмену старого решения разрешить завоз товаров для украинских деревень и предоставить право т.т. Косиору и Чубарю приостановить снабжение товарами особо отстающих районов впредь до окончания хлебозаготовительного плана».

– 1938р. Постанова «Про обов'язкове вивчення російської мови в національних республіках СРСР».

– 1958р. Положення про вивчення другої мови «за бажанням учнів і батьків».

***

Вони повторили подвиг спартанців під Фермопілами. Це порівняння стало вже традиційним. Під час навали персів на Грецію у 480р. до н.е. в результаті зради під загрозою захоплення опинився грецький флот. Його врятував загін з 300 спартанців на чолі з царем Леонідом. Вони всі загинули, затримуючи ворога у горах. Врятований флот завдав нищівної поразки персам.

Крути... Одчайдушний бій Української республіки з більшовицькою Росією. Держава гинула під тягарем невіршених соціальних проблем, вражена внутрішнім розладом, зовнішньою експансією. Щоб протистояти російській агресії, Україні потрібен був мир з іншими державами. РСФСР прагнула виставити своє творіння – Харківську УНР як повноважного представника українського народу. Щоб взяти участь у переговорах у Бресті, Центральній Раді треба було триматись у Києві. Кожний день, навіть кожна година мали велике значення, аби досягнути до укладення договору. Численні українські, чеські й польські війська на Україні проголосили нейтралітет і спокійно чекали розв'язки. Більшовицькі, добре зорганізовані й озброєні війська швидко просувалися до Києва, не зустрічаючи серйозного збройного опору. Стратегічним пунктом на шляху до Києва була станція Крути – важливий залізничний вузол. 28 січня 1918р., вночі, з Києва до Крутів були вислані останні вірні Центральній Раді відділи, які мали себе пожертвувати, щоб затримати більшовиків, – курсанти Військової Школи, Помічний Курінь Студентів Січових Стрільців, наскоро сформований із студентів університету ім.св.Володимира, Народного Університету та учнів Другої Української ім.Кирило-Мефодіївського Братства гімназій, студентська сотня – майже невішкола. Там вже знаходився маленький відділ Вільного Козацтва. Бій тривав до вечора 29 січня. Студенти трималися, поки не закінчилися набої, потім захищалися багнетами.

Вони – студенти, курсанти, школярі – виявилися у своєму патріотизмові вище за класові інтереси і, коли постала потреба, без вагань віддали молоде життя в ім'я волі свого народу.

В масштабах всесвітньої історії ця битва зовсім невеличка. Вона не є зразком військового мистецтва. Просто це – символ нескореного духу нашої нації. Це – пересторога тим, хто і нині сподівається поставити націю на коліна.

*«Мандрівник! Іди й розкажи
громаді Лакедемону,
Що заповітам вірні, тут ми
кістками полягли»*

Симонід.

(Напис на пам'ятнику героям Фермопіл).

УКРАЇНСЬКА
НАРОДНА РЕСПУБЛІКА
НАРОДНИЙ СЕКРЕТАР
СПРАВ МІЖНАРОДНИХ
6 апреля 1918 р.
№241

ПРАВИТЕЛЬСТВУ РОССИЙСКОЙ СОВЕТСКОЙ
ФЕДЕРАЦИИ

В разговоре по прямому проводу с председателем ЦИК Совдепов Украины В.Затонским народный комиссар Сталин сделал следующее заявление:

«Мы все здесь думаем, что Ц.И.К.Ук. должен, нравственно обязан покинуть Таганрог и Ростов. Достаточно поиграли в Правительство и Республику, кажется, хватило, пора бросать игру. Прошу передать копию этой записки Чрезвычайному Комитету Серго, Донскому Ревкому и Ц.И.К.Ук. Нарком Сталин».

Лишь накануне, 3 апреля, Совет Народных Комиссаров принял чрезвычайное посольство Украинской Советской Федерации и принял единогласное постановление, признающее Народный секретариат и независимость Украинской Республики. А на следующий день в ответ на обращение тов. Затонского «лично Сталину», нарком Сталин официально заявил — "достаточно играли в Правительство и Республику, кажется, хватит, пора бросить игру".

Мы должны заявить самый решительный протест против выступления Наркома Сталина. Мы должны заявить, что ЦИК Советов Украины и Народный Секретариат имеют источниками своих действий не то или иное отношение того или иного наркома Российской Федерации, но волю трудящихся масс Украины, выразившуюся в постановлении II-го Всеукраинского Съезда Советов. Заявления, подобные сделанному наркомом Сталиным, направлены ко взрыву советской власти на Украине и не могут быть допускаемы со стороны представителя Советского правительства соседней Республики.

Трудящиеся массы Украины ведут свою борьбу со своей контрреволюцией независимо от того или иного решения Совнаркома Российской Федерации, и взрывается советская власть на Украине сейчас штыками германских войск. И если кто осмеливается назвать борьбу украинской трудящейся массы «игрой», «которую» пора прекратить, то сами борющиеся массы Украины думают иначе, и те делегации, которые обращаются к нам из занятых германцами местностей Украины, подтверждают это, как и та борьба, которая сейчас ведется нашими войсками. Дружественное отношение, к которому обязался Сов. Нар. Комиссаров Российской Федерации по отношению к Украинской Республике, требует недопущения заявлений, направленных ко взрыву советской власти на Украине и прямо способствующих врагам украинских трудящихся масс.

Отдельные группы и части Российской Федерации от нее откалываются (Крым, Дон и т.д.), сейчас предлагают Украинской Народной Республике.....

.....
стремился объединить для борьбы с Центральной Радой трудящиеся массы местностей, на которые посягает эта Центральна Рада, но нисколько не имеет намерений втягивать в свою борьбу Российскую Федерацию или ее отдельные части.

Относительно требований Наркома Сталина, чтобы Народный Секретариат покинул Таганрог, мы лишь укажем, что Таганрог является частью территории Украинской Народной Республики, и лишь население этой территории может заявить к какой Советской Федерации оно желает принадлежать, к Российской или Украинской.

В виду всего вышеизложенного просим правительство Российской Федерации сделать надлежащее разъяснение относительно выступления наркома Сталина и тем устранить возможные

последствия его выступления, которые так вредно могут отозваться на борьбе трудящихся масс Украины за социализм.

ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПОСОЛЬСТВО
УКРАИНСКОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ
ФЕДЕРАТИВНОЙ РЕСПУБЛИКИ

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ НАРОДНОГО СЕКРЕТАРИАТА

НАРОДНЫЕ СЕКРЕТАРИ

Копія
№584

ЗАПИСКА

ГОЛОВИ УКРАЇНСЬКОЇ МИРОВОЇ ДЕЛЕГАЦІЇ С.П.ШЕЛУХИНА
про мирові переговори з Росією

Уже з початку мирових переговорів з Російською Делегацією виникли сумніви, чи справді більшовикам, при їх цілях та способах ведення війни і взагалі при їх партійних завданнях, потрібен мир з Україною і чи справді вони хочуть установити його. Аналіз фактів дає негативну відповідь, а те, що Російська Делегація вперто уникає установлення між Росією та Україною політичних меж, ще більше стверджує се.

Російський Світовський Уряд розпочав війну проти України, не мавши для того ніяких причин і приводів, а тільки ради того, щоб підгорнути Україну під свою владу і забрати до своїх рук її багатства. Сі завдання Світовський Уряд вважав за свою партійну справу максималістів, а через те і війну він провадив і провадить відповідно сьому. Така своєобразна війна, допускаючи грабунки, розбій і безкарні вбивства мирних беззбройних людей, зібрала й скупчила злодійські та розбишацькі банди, яким і пощастило було захопити Київ.

Але ж сталося се не на довго, бо Український Уряд, завдяки дружній допомозі Германських та Австрійських військ, подолав більшовиків і т.п.р, хоч за винятком ще не малої частини, територія України визволилася од них.

Таким чином Світовський Уряд, наробивший Україні величезних шкод, не досяг своїх цілей. Окрім того, з часів вигнання більшовиків з України, справи їх стали все гіршати та гіршати. З України для них почалися дальніші поразки і в інших місцях, а в Росії з того часу престиж Світовської влади так упав, що вся сила Світовського уряду нині ґрунтується тільки на найнятих латишах і китайцях та на бандах з того злочинного елемента, якому іншій лад загрожує суворими карними переслідуваннями, або поверненням в тюрми, звідки їх випущено більшовиками для укомплектування своєї армії.

На що здався Російському Світовському урядові мир з Україною? Йому він не потрібен і навіть не бажаний. Чи може Світовський Уряд забути свої невдачі на Україні й помиритися з тим, що Україна стала початком і джерелом його дальніших поразок. Розуміється ні. Справа Світовського уряду вимагає, щоб Україна була переможена ним і ніяк не була б незалежною од його держави, бо в противному разі більшовицька справа на Україні стала б цілком програною, а в Росії авторитет Світовського Уряду впав би так, що проти його через нужду в хлібі ще більше повстали б. Мир йому не потрібен, бо Україна ніяких нападів на Росію не робить і нічим їй не загрожує, а нинішній стан війни все таки вигідний для більшовиків. Установлення миру вимагає од Світовського уряду і більшовиків: 1) зречення од всяких попередніх партійних і політичних планів на Україну і 2) установлення кордону, за який не вільно буде робити наїздів для ревізій, грабунків та розбишацтва і взагалі за здобиччю усякими способами. Таким чином, установлення миру з Україною для Світовського уряду може бути

тільки примусовим, а ніяк не по добрій волі. Се було б для його новою поразкою. Сей мир з Україною, як незалежною державою, зменшив би його престиж перед Російським народом, якому Совітський Уряд хвастливо надавав обіцянок на кошти України, розхитав би ще більше його стан в Росії, уменшив би його сили, бо багато навіть з тих, що живуть розбоєм та грабежом, одстали б од його, примусив би його зріктися од партійної пропаганди на Україні і обмежив би територію постійного панування большевиків.

По 6 п. Брестського договору з Германією і союзними державами Російський Совітський Уряд прийняв на себе обов'язок прикоротити війну проти України, скласти з нею мир, очистити її територію од своїх військ і зрестися пропаганди на Україні проти неї. Таке зобов'язання Російський Совітський Уряд підписав не з своєї волі, а будши до того примушеним обставинами. І от він всіма способами уникає од виконань сих обов'язань. Совітські війська довелось й доводиться вигоняти з України силою. Установлення політичної межі поклато б всьому край, а ж се не бажано большевикам і вони затагають сю справу в мирових переговорах, ускладнюючи її всякими, навіть позбавленими розуму вимогами, дбаючи тільки про те, щоб мати формальне виправдання, ніби то вони виконують 6 п. договору і ведуть переговори про мир. Разом з тим в порушення 6.п. договору, як се установлено офіційним актом Совітського Російського Уряду з приводу забивства посла Мірбаха, уряд сей сам веде пропаганду проти Української Держави і наше Міністерство Закордонних Справ мусіло послати йому з сього приводу ноту. Перед тим, як се видно з Московських часописів, тільки на 1, 2 та 3 липня в Москві було призначено 36 зібрань для підбурення проти України і підняття на Україні повстання. Не вважаючи на перемирря з Україною, заключене 12 іюня, большевики навіть після того продовжують свої напади, так напр. Большевицьке військо зробило в числі 10.000 душ висадку в Таганрог, а другі валки зробили напад на Ейск і інші місця. Коли б Російський Совітський уряд справді мав миритися з Україною й писати мирового договора та виконувати його, то нічого з сього не було б. Що Совітський Уряд не має на думці чинити з Україною мир, се видно і з того, що Російська Делегація навмисне і штучно піднімає в переговорах увесь час такі питання, якими міркує трактувати Україну як частину Росії, од неї залежну, і акт про обмін уповноваженими три дні не хотіла підписувати тільки через те, що в нім Україна титулується суверенною державою нарівні з Російською державою. Ясно, що большевики ще й тепер гріють надію зробити Україну підвладною Російському Совітському Урядові. Для сього, розуміється, мир, в яким Україна виступає незалежною од Совітської влади державою, повинен вважатися для большевиків не тільки не бажаним, а шкідливим. Через те найперше всього не треба установляти державних меж, бо се було б рішучим кроком до миру. Так Російська Делегація й робить.

23 МАЮ почалися переговори про мир, а про те за два з лишком місяці ще не досягнуто майже ніяких результатів, бо Совітський уряд веде і тягне переговори так, аби мати формальне виправдання перед Германією за 6 п. Берестейського договору. Ось деякі факти, які свідчать, що все робиться тільки для формальної видимости.

Уповноважені на переговори про мир привезли з Москви такі уповноваження, що як би Українська Делегація не завважила кількох слів, то всі переговори не мали б ніякого значення. Після того, як акти уповноважень було виправлено, Російська Делегація потопила всю серйозну роботу в безмежних балачках. Коли 12 іюня складено було умови про перемирря, то ж се не заперечило большевикам зробити напади на Таганрог, Ейськ і інші місця, як не допомогло Україні і в справі з вагонами, загнаними большевицькими бандами з Українських залізниць в Росію. Сим договором Росія взяла на себе обіязок повернути негайно всі вагони хоч в користання, але ж минуло вже більш, як півтора місяця, а Російський Совітський Уряд не дав Україні ще ні одного вагона, хоч в Росії нині просто загружені станції, наприклад, у Орла, по дорозі з Курська в Москву і т.д. І сей договір Совітським урядом підписано тільки для видимости формального виправдання що до Берестейського договору, а виконувати він нічого не хоче.

Треба, одначе, сказати, що Совітський уряд для себе з сього перемирря силкується використати все, аби нашкодити Україні. Так, всі ті частини України, які ще не позбавлено од большевицького війська, або не досить охороняються через брак політичної межі, большевики всіма силами стараються зробити пустинею, а населення цих місць – старцями. Для сього з тих місць

вивозяться в Росію машини з фабрик, всякі припаси і т.и., аби фабрики не працювали. Для вивозу Суражської паперової фабрики большевики полагодили моста і пригнали 160 вагонів. Коли адміністрація задержала се нищення, то большевики пригрозили зірвати фабрику динамітом, щоб вона нікому не досталася. Так не робив би той, хто серйозно має намір помиритися і виконувати підписаний договір. Од населення того-ж району большевики після підпису договору про перемирря забрали скот, машини, хозяйський інвентарь, хліб, а тепер забирають новий урожай хліба. Робиться се для того, щоб Україні достався спустошений край з голодним людом і безробітними фабричними, позбавленими можливости годуватися з праці. Сим большевики мають на меті збільшити на Україні клас людей нещасних, голодних, нуждених, озлоблених, придатних на всякий заколот. Такі люде, як се було й попереду, за можливість грабувати зможуть поповнити армію большевиків проти України, аби знищити її державність і межі. Для большевиків така людність – цілий скарб, а для України – загибель.

Оскільки Російська Делегація, аби унеможливити заключення миру, ставить для того неможливі вимоги й умови, краще б всього показує питання про межі. Українська Делегація заявила, що вона проводить політичну межу на підставі етнографічного принципу з поправками, яких вимагають державні, економічні, географічні і стратегічні умови, після чого показала ту межу і вказала, в яких місцях її можна поправити. Російська Делегація ні своїх принципів не пояснила, ні меж не вказала, а пустилася в безкраї балачки з приводу заяви Української Делегації і оборону пропонуваного нею «плебесциту». Тим часом Совітський уряд послав по прикордонному району озброєних агітаторів, та ватаги червоної гвардії з пулеметами, і, пригрожуючи, шляхом терору став вимагати голосування за Росію й під владу Совітського Уряду. Неслухняних били, розстрілювали, сажали по тюрмах, залякували погрозами. В Мглині посадили в тюрму 150 українців за те, що вони заявили про своє бажання бути при Україні. Набравши вимушених приговорів – більше тисячі, Совітський Уряд прислав їх своєму уповноваженому Раковському і сей в переговорах про межі довго на них посилався, поки мусів помиритися в тим, що ми ні таких приговорів, ні розв'язання громадською одиницею інтересу цілої держави визнати не можемо. Нарешті, погодившись з Українською Делегацією на етнографічним принципі, Російська Делегація показала таки свою межу, але-ж таку, аби не дойти миру. Так, наприклад, вона спронувала таку державну межу, що нею одрізує до Росії навіть 5 повітів Волині. Після довгих суперечок, нарешті вона спронувала межу, так, що Чернігів од неї стояв би в 40-50 верстах, а Харків – 24 верстах і од Чернігівщини повинно було б одійти до Росії 4 повіти, а також українські частини Курщини та Вороніжчини і навіть частини Харківщини та Катеринославщини. При таких межах існування Української Держави стало б неможливим.

Російська Делегація з сим і не ховається. Так, генерал Одинцев одверто заявив, що така межа потрібна для походу проти України, а Раковський висловився в тім змислі, що се потрібно для економічного поневолення України Росією, щоб вона була на завше залежною од неї. З сії мертвої точки переговорів ми ось уже три тиждні ніяк не можемо з'їхати. Для вияснення справи з етнографічною межею була обібрана мішана Комісія, але ж коли за вісім засідань експерти прийшли до згоди, то на 9 засідання вони одмовилися підписати про се протокола і заявили, що вони не можуть погодитися в цілому на те, на що сталася згода по частинам.

Оскільки Російська Делегація касує можливість миру, можна бачити ще й ось з чого. Українська Делегація, на підставі вищевказаного принципі й поправок до його, пропонує од Донщини таку межу: од ст.Оскол до Коротояка, далі Бутурлиновка-Васильово-Гарачий-Круглий-Абазів-Казанська-Красноярський (на Дону)-Макієвка-Степанівка (на Калитві)-Устьбілокалитвенська-Камінська-Дарьєвський-Ростов на Дону, а далі на південь в 10 верстах од ж.д. до ст.Кошовської і од неї до Єйська. Російська Делегація в своїм проєкті одступила на захід в ріжних місцях на 125-150-200 верст од української етнографічної межі і захопила тільки Донецькі каменюгодні басейни звиш 20.000 кв.верст з українською людністю. Сею межею вона одрізала од України каменюгольні копії і металургічні заводи, що мають руду з Катеринославщини і тим розрізала національний і економічний організм України. Свою межу в сім місці вона веде так: Волчанськ-ст.Тополя-далі по межі Кулявського повіту до Нижньої Серебрянки, потім по р.Айдору до Старобільська-Ново Айдор-

Калиновські хутори (біля Бахмута)-Государів Байрка-ст.Ясиновата, потім по р.Калміусу до Маріуполя. Треба завважити, що так званий Таганрогський округ ще годів з 30 перед сим був частиною Катеринославської губ. – це місце пробування українських запорожських козаків. Коло 30 років тому назад Російський уряд, щоб позбавити жидів права жити там і не видавати про се обмеження нового закону, прилучив сей округ до Донщини, де жидам жити заборонено.

Проведення кордону по українському проекту зоставляє для Росії 15% здобичи вугілля і 30% антраціту, тоб-то як раз те, що потріблялося по за Україною, що ж до залежей, то їх зоставляє для Росії 25% вугілля і 50% антраціту. Ся межа не руйнує тісного звязку єдности українських металургичних підприємств, які володіють рудниками і коксовим проізводством. Без такої єдности вся промисловість, існуюча на Українській території була б засуджена на загибель, бо залізна і марганцева руда залягає тільки на правім березі Дніпра. Росія звідси не брала і вказаної кількості угля, користуючись де-якою кількістю антраціту. Так було до війни, так мусить бути і після війни, бо Росія має дуже багато всякого свого топлива, як-то лісу, торфу, нефті і свого угля, особливо з того часу, як почалася разработка угля в Московсько-Рязанськім раіоні. Україна ж крім угля, ніякого иншого топлива не має. Проведення кордону по російському проекту забирає од України майже все топливо. Україна споживає 75% всієї здобичи топлива на півдні, а проєктована Російською Делегацією межа зоставляє Україні всього до 25% здобичи угля і ні одного хунта антраціту, що до залежі, то її зоставалося б в Україні тільки 15% гіршого угля, а при вживанні 70% коксу зоставалося б тільки 40% виробу його. Залізні шляхи України вживають нормально 70% всеї потреби донецького угля всіх залізниць колишній Росії, а межою, яку проєктує Російська Делегація, зоставлялося б тільки 25%. Сим Російським проєктом межі одрізувалося б до Росії углю 65% і весь антраціт. Україна, яка иншого топлива не має, в такому разі мусила б економічно загинути. В ній вся металургична промисловість або повинна була б стати, абож мусіла б закабалятися Росії. Залізні шляхи, сахарні заводи, водопроводи, електрика, всі фабричні підприємства, як і все на Вкраїні, що живе угляним топливом, мусіло б зруйнуватися, загинути, або закабалятися Росії.

Росія до війни в українськім каменнім углі не нуждалася і майже не потрібляла його. Коли б в Росії поки що виникла яка потреба в українськім вуглі, чого не може бути, як тільки Росія візьметься за розумну експлуатацію своїх копей угля, торфяників, лісів, та нефті, то на сей випадок Українська Делегація спронувала Російській скласти особливий договір про вивіз углю, але ж Російська Делегація ні на що не йде і вимогає свого, аби позбавити Україну можливости розвиватися і існувати незалежно од Росії. На сім справа з сею межою, як і з иншими, так і зпинилася.

Мушу завважити, що з здійсненням проєкту Російської Делегації Росії одійшло б так багато української людности, що Україна багато теряла б з свого боку, а разом з тим, сею анексією утворився б ґрунт для національних зақолотів.

Неможливі вимоги ставляться Українській Делегації Російською з очевидним наміром затягти переговори і установлення меж, щоб ським-таким способом може діждатися часу, коли Україну можна буде погубити і підгорнути під большевицьку владу. Позбавлена можливости дати пояснення таким вимогам, Російська Делегація в розмовах одверто висловила такі думки:

- Ваших бажань Ви ні чим не можете піддержати, бо: 1) чехо-словацький та Мурманський фронти звязали німців з нами так, що вони стати Вам в допомозі проти нашої згоди не можуть і не схотять; 2) свого війська у Вас немає, а набор дасть армію не швидко; 3) що ж до найманого війська, то ми його швидче наймемо і можемо перейняти, маючи більше паперових грошових знаків. Як хочете миритися, то підписуйте наши умови і зреч...ся Ваших, бо без цього Ви згубите Вашу державність, що ж до нас, то ми в найгіршому разі потеряємо тільки як партія, але ж партія од того не утратить змоги працювати далі, щоб добитися сього.

Ось в якій атмосфері доводиться Українській Мировій Делегації вести з Російською Делегацією переговори про мир, про політичні межі і про добросусідські відносини. Нинішній склад речей дає мало надії на те, що мир буде, але ж таке становище позбавляє Україну можливости утворити правильну державну і економічну організацію і утворює на Україну руїну всіх сторін її життя, особливо політичного, громадського, та фінансово-економічного, утрудняючи тим самим і можливість виконання своїх зобов'язань перед своїми союзниками. Що ж до Російського Уряду, не можна

завважити, що коли він не хоче виконувати своїх умов з союзними державами, вказаних в 6.п. Берестейського договору, то Україні довелося б вжити заходів, щоб той Уряд виконував умови з нею.

Приложение к протоколу
Политбюро КПУ от 24/IV-19

Постановление ЦК РКП(большевиков) от 8.IV-919

1. Ведение войны в качестве необходимого условия успеха предполагает безусловное единство действий на всех фронтах, что в свою очередь, требует единства командования красной Армии на всех фронтах и единство управления транспортом на всей железнодорожной сети, так как транспорт является одним из главнейших условий ведения войны.

Если в виде уступки самостоятельным тенденциям является политически неизбежным оставление на ближайшее время в дружественных Советских Республиках самостоятельных комиссариатов военных и морских дел и путей сообщения, а также органов снабжения, то необходима строжайшая директива соответственным органам управления в том смысле, чтобы эти самостоятельные комиссариаты работали исключительно и в строжайшем согласии с директивами, даваемыми из соответствующих комиссариатов РСФСР, так как только таким путем может быть достигнуто необходимое единство, быстрота и точность всех распоряжений и действий.

2. Наиболее настоятельной задачей на Украине является максимальное использование топлива, металла, наличных заводов и мастерских, а также запасов продовольствия. Так как вся промышленность сосредоточена в восточной части Украины, то перенесение Совнархоза из Харькова в Киев отразится и уже отразилось самым губительным образом на восстановлении транспорта, горной и обрабатывающей промышленности Украины. Деньги, отпускаемые из центра, попадают в Киев и в большей своей части расходуются на нужды, не имеющие прямого отношения к производственным задачам, а те крохи, которые ассигнуются на добычу топлива, работу заводов и на транспорт, попадают в Харьков лишь окольным путем, с большим опозданием. Поэтому добыча угля уже почти прекратилась, заводы стоят, а железные дороги также накануне остановки из-за отсутствия топлива и полного отсутствия денежных средств.

3. Необходимо или тотчас обратно перевести Совнархоз Украины из Киева в Харьков или оставить в Харькове достаточно сильное и правомочное представительство, имеющее право непосредственного сношения с Москвой и получающее непосредственно из Москвы все денежные ассигновки, назначенные на производственные надобности.

4. Деньги на надобности Украинского В.С.Н.Х., а также для железных дорог должны переводиться непосредственно Харьковскому отделу Совнархоза и соответственным управлениям украинских железных дорог по месту их нахождения, а не через Киев.

5. Чрезкомснаб Украины должен находиться в Харькове или, по крайней мере, иметь в Харькове представительство, уполномоченное для непосредственных сношений с Москвой. Деньги Чрезкомснаб получает также из Москвы, а не через Киев.

6. Народный Комиссариат Государственного Контроля Р.С.Ф.С.Р. должен распространить свою деятельность на все учреждения Украинской Советской Республики.

7. Украинские железные дороги составляют неразрывную часть Российской железнодорожной сети и управляются народным комиссариатом путей сообщения из Москвы, и Н.К.П.С. Украины подчиняется всем директивам Н.К.П.С. Р.С.Ф.С.Р. Искусственное разделение дорог, вызванное в свое время немецким нашествием на Украину, должно быть упразднено и отрезанные от отдельных дорог участки (напр., от Киево-Воронежской) должны быть вновь присоединены к своей дороге в соответствии с естественным административным делением железнодорожной сети.

Всякое искусственное создание новых округов на Украине должно быть приостановлено. Ни в каком случае недопустима такая конституция взаимоотношений Н.К.П.С. и Н.К.П.С.У. как предлагается в телеграмме Жарко от 6/IV, по которой мероприятия, прежде чем осуществиться на деле, должны стать предметом сношений В.Ц.И.К. Украины и затем лишь делаются предметом особых сношений между Н.К.П.С. и Н.К.П.С. Украины.

Подлинный подписали: Сталин, Крестинский, Ленин.

С подлинным верно:

Секретарь ЦК

«В Совет Обороны РСФСР

т. Ленину

Политика центральных органов по отношению к Украине носит за последнее время ярко выраженный характер преимущественного обслуживания центральной оси за счет жизненных интересов Украины вообще и Донецкого бассейна в частности.

Это выражается:

1) В крайне преувеличенных нарядах на вывоз угля, определяющий последний в размерах около 30.000.000 в месяц при фактическом вывозе в июле 17.000.000 и в августе около 14.000.000. При требовании Главтопа в первую очередь грузить уголь для железных дорог и центра, это приводит к тому, что неизбежное невыполнение наряда всей тяжестью ложится на Украинскую промышленность, подрывая работу даже тех заводов, которые центром-же признаны ударными и обслуживают интересы этого же центра.

2) В резком уменьшении на август месяц нарядов первой очереди (которые одни только имеют шансы на выполнение) для промышленности Украины вместо 8.700.000 необходимых для выполнения утвержденной центром ударной программы украинской промышленности на август месяц было назначено по первой категории лишь 1.100.000. Для ударной группы транспортной промышленности в частности это выражается в уменьшении с 1.404.000 до 360.000, т.е. почти в 3, кроме этой группы по 1-й категории снабжаются лишь сахарные заводы, все остальное относится ко 2-й категории.

3) Вся ударная программа транспортных заводов, которая при приведенных выше условиях снабжения топливом безусловно не может быть выполнена, предназначена исключительно для удовлетворения центра. Заявки Главугля на жел. котлы и трубы, необходимые для восстановления Донецкого бассейна, в ударную программу не включены и должны удовлетворяться из того, что будет произведено сверх программы, что ставит вопрос о восстановлении угольной промышленности Донецкого бассейна в безнадежное положение.

4) Вся производимая на Украине бумага, несмотря на то, что бумажная промышленность Украины никогда не удовлетворяла и не удовлетворяет ее потребности, распределяется между потребителями Украины из центра, что во первых приводит к неизбежным задержкам и во вторых неправильному распределению. Никакой поддержки бумага из центра Украины не получает.

5) Аналогичные явления замечаются и в остальных областях и производство Украины в частности сахарной промышленности из продуктов которой Украина по видимому не получит ничего. (цей пункт потім знято).

В виду всего вышеизложенного необходимо:

1) прекратить преувеличенные наряды на топливо, сообразуя его размер с реальными предположениями о возможном вывозе на предстоящий месяц.

2) Уравнять в смысле очередности погрузки центр и Украину по соответствующим категориям.

3) Включить все ударные предприятия Украины в первую категорию по снабжению топливом, с отпуском последнего в размерах соответственно утвержденным центром производственной программы.

4) Удовлетворять потребность материалов угольной промышленности из ударной программы транспортных заводов, предоставив ей право получения известного процента наравне с НКПС. Размер процента установить по соглашению Главугля и НКПС.

5) Пересмотреть соответственно наряды на уголь.

6) Предоставить украинским хозяйственным органам право самостоятельного распределения бумаги, производимой на Украине и оказать Украине необходимую поддержку бумагой из центра, поставив потребителей Украины в смысле бумаги выше потребителей центра в связи с наступлением Врангеля.

7) В виду трудности телеграфных и письменных сношений с центром предоставить право Центральным Административным Органам Украины переговоров по прямому телефонному проводу с Москвой не менее 4-х часов.

Секретарь ЦК КП(б)У.»

**Протокол №41
заседания Политбюро ЦК КП(б)У от 28 апреля 1922 г.**

Присутствовали члены Политбюро т.т.
Петровский, Мануильский,
Фрунзе, Лебедь, Иванов А., Косиор.
Присутствовали члены Ц.К. т.т. Клименко,
Поляков, Владимиров.
Зам. ПредУЭС т. Кеандров
Члены Ц.К.К. т.т. Пакло и Затон.
Помкомандвойск по политчасти т. Минин

Слушали:

5. Об игнорировании центральными учреждениями РСФСР центральных учреждений УССР.

Постановили:

а) Предложить всем Наркомам в случае игнорирования их Наркоматами РСФСР заявлять об этом протест Соответствующему Наркому РСФСР и ставить о каждом случае в известность ЦК.

б) Поручить т.Фрунзе собрать фактический материал для представления в ЦК РКП. Секретариату предложить имеющийся у него материал передать т. Фрунзе.

Секретарь Ц.К. КПУ

Д. Мануильский

№1422рек

**ФАКТЫ, которые могут быть использованы, как
пример неконституционного отношения Наркоминдела РСФСР к
Наркоминделу УССР (лишь за последнее время):**

1) Нота НКИД РСФСР за подписью тов. Литвинова Румынии по поводу препятствий румынских властей к извлечению из Днестра затонувших землечерпалок (вырезка ноты из газеты — прилож №1). Нота совершенно не была согласована с нами и мы о ней узнали лишь в момент появления в харьковских газетах. До сегодняшнего дня извещение от НКИД об этой ноте не последовало.

2) Из доклада Уполномоченного УССР по делам репатриации в Константинополе тов. Золотарева явствует, что прибывший в Кон-поль в качестве представителя от РСФСР тов. Залкинд возражает против выполнения тов. Золотаревым доверенных ему Украинским Правительством функций, считая себя в Константинополе Консулом СССР (выписка из доклада — прилож. №2).

3) Итальянская Делегация в Москве (Амадори) обратилась к НКИД РСФСР с заявлением по поводу неисполнения договора между Ллойдом Триестино Одесским и Губ. Таможенным Отделом по поводу аренды складов. НКИД РСФСР запросил нас по существу самого дела, однако, Итальянской Делегации не ответил, что ей надлежит обращаться к Правительству Украины, с которой Италия также заключила договор, а сообщил, что он запросил соответствующие власти (подлинное письмо Помзавотделом Запада НКИД РСФСР тов.Вайнштейна с приложениями за №3 прилагается).

4) Торгпредставительство РСФСР в Берлине (тов.Стомоньяков) объявило себя Торгпредством Союза, изменив соответствующим образом бланки и выдавая в Берлине лицензии на всю территорию Союза, включая Украину, за подписью Торговое Представительство СССР (письмо т.Ауссема Стомоньякову и копия лицензии за №4 прилагается).

5) Наркомвнудел РСФСР, выдавая паспорта украинским гражданам на выезд за границу, а также визируя эти паспорта, установил штемпель с надписью, что въезд или выезд разрешается на территорию СССР или с территории СССР, чем вызвал очень большую путаницу и протест тов.Полоза (бюллетень Полпредства УССР в РСФСР с информацией об этом за №5).

6) Из устного доклада Замполпреда УССР в РСФСР тов. Приходько известно, что Финансовый Отдел НКИД РСФСР заявил в Наркомфине РСФСР, где непосредственно утверждается смета НКИД УССР на содержание заграничных представительств, что на третий и четвертый кварталы 1922-23 г.г. смета Наркоминделов РСФСР и УССР будет обобщена из за слияния Комиссариатов и поэтому особый отпуск средств Наркоминделу УССР по золотой смете производить не следует. Следствием этого заявления явился предварительный отказ НКФина в отпуске денег на третий и четвертый кварталы, а разъяснение этого недоразумения задерживает до сих пор отпуск денег.

7) Наркоминдел РСФСР все свои циркулярные распоряжения, исходящие из многочисленных отделов одновременно со всеми Уполномоченными НКИД отправляет также и «Уполномоченному НКИД в Харькове» (один лишь из многочисленных образцов такого циркулярного распоряжения при сем за №6 прилагается).

(Яковлев)

4/IV-23 г.

ПРЕЗИДИУМУ XIII ВСЕУКРАИНСКОГО СЪЕЗДА СОВЕТОВ

От группы делегатов съезда, прибывших из различных районов УССР, и группы рабочих столицы УССР — Харькова, от заводов ХПЗ, ГЭЗ"а, «Серпа и Молота», прибывших на съезд за пропусками ставим правительству, через основных докладчиков на съезде, ряд вопросов государственного порядка, на которые просим основных докладчиков дать ответы.

1. Какую позицию занимает наше правительство и партия в вопросе об украинской советской государственности при теперешнем переходном периоде. Будет ли УССР и далее (при переходном периоде) развиваться в направлении экономической, политической и культурной консолидации ее в государство орган диктатуры пролетариата Украины, или наоборот уже сейчас проводится отрицание этой государственности?

2. Каковая позиция правительства и партии в вопросе о дальнейшей украинизации Красной Армии? Ограничится ли правительство и партия тем, что создано в первые годы революции (школа Червоных старшин) и 2-3 украинских красных дивизии или будучи последовательным, станет проводить это дело в дальнейшем, дойдя до полной организации Красной Армии в государственном Всеукраинском масштабе.

3. Как популяризуется С.С.С.Р. за границами ее рубежей, Союзной Советской дипломатии и защищаются ли ею права УССР в международном масштабе? Почему рабочие Германии, Франции, Англии и колониальных стран Востока почти ничего не знают об УССР, мало знают об СССР и больше знают и говорят о Советской России или просто России? Кто в этом виноват?

4. Чем вызвана нынешняя централизаторская стихия, — ликвидация Наркомзёмов Союзных республик, переезд основных трестов с Украины в Москву, полная концентрация в аппаратах Союзных наркоматов, управлений промышленностью, научно-исследовательских и учебных учреждений.

5. Как влияет вышеуказанная централизация на инициативу союзных республик в их хозяйственной, политической и культурной работе? Сохраняется ли при таких условиях суверенность этих республик в Союзе? Какова роль правительства Союзных республик при таких условиях и какие функции они выполняют в своих республиках?

6. Еще в 1926 году на 4-й Сессии ЦИК"а СССР стоял вопрос об определении бюджетных прав Союзных республик. Этот вопрос переносится с Сессии на Сессию и по сегодняшний день еще не разрешен. Почему он до сих пор не разрешен? Может ли быть суверенная республика в союзе без бюджетных прав?

7. Кто должен иметь больший бюджет, республика с 30 миллионами населения или Московский округ с 5-ю миллионами населения? Почему же первая в 1929 году имела такой же самый бюджет, как вторая, в 270.000.000 рублей? Как это надо понимать и откуда это исходит?

8. Почему в Союзном совете национальностей, где должен быть паритет, независимые республики УССР, БССР, Закавказская ССР имеют по 5-ти представителей, а РСФСР, вместе с автономными республиками и областями имеет сама около 30 представителей? При таком составе и «паритете» может ли быть соблюдена суверенность республик в Союзе?

9. Как могло правительство и партия допустить, чтобы управление хозяйством У.С.С.Р. и других Союзных республик попало в руки такого дикого, по своему бюрократизму с широким наличием вредительских элементов, аппарата Союзных наркоматов (об этом когда-то предупреждал ЛЕНИН)? Как можно было допустить, чтобы волею РАМЗИНА и компании Громанов и Сухановых вершилась экономическая политика УССР? А ведь там были сконцентрированы важнейшие участки нашей промышленности?

Какой реальный отпор может дать наше правительство, партия и рабочий класс Украины напору великодержавного шовинизма, бюрократизма и вообще великодержавной стихии,

царствующей в аппаратах Союзных наркоматов и вокруг их?

10. Почему правительство и партия не поставят решительно вопрос о том, чтобы всей экономической жизнью республики УССР, заправляло наше правительство, партия и рабочий класс Украины, согласовывая свои планы с Союзными органами?

11. Как могли правительство и партия допустить, чтобы через их голову, через голову партии, рабочего класса и бедняцко-средняцких слоев села, через голову столицы УССР протянулась длинная бюрократическая дорожка от Москвы (пусть и Красной Москвы — не все же там красные?), до Донбасса, Днепроостроя, до Украинской металлургии, где эта дорожка породила такое классическое вредительство (Шахтинское дело, Рамзиновщина и много других «прекрасных» явлений бюрократического централизма). Никакие ГПУ не победят вредительство без рабочих и бедняцко-средняцких крестьянских масс СССР, без их участия в непосредственном управлении их хозяйством, а не бюрократическим аппаратом московских чиновников и отдельных русских колонизаторов, пускай и «коммунистов».

Почему правительство и партия без всяких сентиментов не переведут все хозяйственные тресты Украины, в том числе и Сахаротрест, почему-то находящийся в Москве? Почему спрашиваем мы? Почему не взято непосредственное руководство этими трестами здесь в столице УССР — Харькове? Почему мы в газетах пишем лишь глупые заметки, что вот, мол, филия Киевского Сахаротреста посылает вагонами груз отчетов — счетов? Где это видано, чтобы правительство своего государства поручило руководить своим хозяйством какому-то бюрократическому аппарату, пусть и Союзному, оторванному от территории Украины, от ее населения, от его экономики?

12. Почему правительство и партия много говорят о том, что в нашу тяжелую индустрию (угольную, металлургическую, машиностроительную) вкладывается много средств? Разве в действительности по серьезному обслуживается украинское хозяйство? Известно же, что и углем нашим, и металлом, РСФСР с ее заводами, школами, населением гораздо лучше и в большей степени обеспечено, так как они их распределяют. Зачем же говорить о вкладах в эту промышленность капиталов, когда она работает не на УССР, а скорее на РСФСР, а народное хозяйство УССР, легкая индустрия, сельское хозяйство держится на норме, которая никак не может дойти до довоенной и может составлять лишь 45% этой довоенной нормы?

13. Почему правительство и партия не беспокоятся о развитии тех отраслей промышленности, которые при колониальной политике царского режима были придушены? Так, например, металлообработочная, текстильная, бумажная, полиграфическая, продуктовая и много других почти не развиваются, а если и развиваются, то абсолютно мертвыми темпами. Это тогда, когда РСФСР настроила столько текстильных фабрик, что им и делать нечего?

14. Почему такими ужасно вялыми темпами проводится строительство промышленного комбината вокруг Днепроостроя? Почему прорыв на Тракторстрое? Почему запроектированы объекты строительства по пятилетке, такие как: Днепропетровский машиностроительный завод, расширение вагонностроительных заводов в Каменском и Днепропетровске, автозавод грузовых машин, станкостроительный завод в Харькове, бумажный комбинат, книжная и газетная фабрики в Одессе и Полтаве, Криворожский металлургический завод и много других объектов строительства. Почему они не строятся? Пятилетка ведь уже на переломе?

15. РСФСР организует автомобильные, электротехнические, металлообработочные, точной механики, резиновые и все те отрасли, которых ей не достает. А мы? Завод «Физико-химик» в Киеве наладил делопроизводство карманных часов, но ему запретили их выработать, средств не дали, так как Москва, услышав об этом деле, выписала за семь миллионов фабрику часов из Америки. Что это, своего рода «состязание»?

16. Почему завод «Украинрадио» не расширяется, почему там царствует кустарщина и не хватает помещения, может быть потому, что это завод «Укринрадио»?

17. Почему ГЭЗ не хочет быть пасынком в тресте, а его там держат на положении пасынка, а наше правительство не беспокоится о том, чтобы наладить в государственном республиканском масштабе эту важнейшую отрасль промышленности и порастыкав наши предприятия в союзные

тресты, хочет, чтобы они там были пасынками. Неужели уже у нашего правительства столько работы, что некогда заниматься организацией своего хозяйства.

18. Почему коммунист, кашляя, кричит о постройке «авиамотобуду» на Украине, а Союзное правительство молчит, как бы набрав в рот воды. В Нижнем Новгороде построен автомобильный завод на сто тысяч в год, в Сталинграде тракторный завод на 50 тысяч в год, завод комбайнов по 50 тысяч в год, в Челябинске — тракторный завод на 50 тысяч в год, наибольший завод магнетобуд, машбуд. Вот видите русский размах. И на чьи деньги? А вот когда на Украине, так тут кашляют, кхекают, и условия есть, но об этом молчат, так как кто будет об этом беспокоиться. Наше правительство напишет «Просить Союзное Правительство»; не так ли просила когда-то «Малороссийская Коллегия» у царского правительства, или «Знаменитая Центральная Рада» у дегенеративнейшего временного русского правительства. Может быть это резко, но все же аналогии напрашиваются. Суверенная республика, когда ей что-нибудь нужно делать, не ходит на поклон, а мы ходим, да из этого мало что выходит, да что же путного может выйти, если уже надо идти проситься?

19. В Англии, в другой половине 18-го века, когда начался промышленный переворот, то забитое и лишенное земли крестьянство, вся его физическая сила и материальная, все средства данные буржуазии пошли в английскую промышленность, а у нас деньги идут, но куда, эксплуатация большая, но во имя чего. Беднячко-средняцкое крестьянство лишается последней коровки, куска сала, яйца, ходит ободраным, также и рабочий. И за все эти беды, которых никогда еще не было в истории, за все это строится русская промышленность. Не случайно же т.СТАЛИН на конференции промышленных рабочих заигрывал с русской технической интеллигенцией. Мы же, мол, строим Россию гораздо лучше, нежели ее строили до сих пор другие. Ее били за отсталость, а мы быстро эту отсталость ликвидируем. А Вы, мол, вредительством занимаетесь. Не пахнет ли здесь русским духом. Выходит так, значит, что мы таки Россию строим. Пусть, мол, националы стараются, пусть из последней шкуры лезут, лишь бы удовлетворить, потешить русскую техническую интеллигенцию, насквозь шовинистическую, мечтавшую о России, только не Советской.

На последнем съезде ЛКСМУ распинался перед молодежью один из Секретарей ЦК КП(б)У т.СТРОГАНОВ, тоже о России, мол, Россия будет сытой, обутой и эту Россию отождествляет с Союзом, что-то не вяжется. Но и вообще, очевидно, великодержавная стихия влияет не только на аппарат, но и на весьма ответственных людей.

20. Вот наша национальная политика. Почему в содержание национальной политики не вкладывается понятие государственности, а размениваются на либеральные понятия этой политики, говорится о языке, культуре, а чтобы заполнить национальную политику государственным содержанием, в полном его объеме, этого нет. Нацменьшинствам проповедуется бесконечные вопросы языка, родная школа, родной язык, как это наивно и по культурническому. А вот, чтобы захватить их конкретными перспективами строительства украинской Советской государственности, где бы отражалось благосостояние нацменьшинств и обеспечивался бы их жизненный интерес, этого абсолютно не делается и нацменьшинства не то, что делаются защитниками строителями и равноправными гражданами этого государства, а делаются какими-то сектами, живущими лишь своим языком, преподнесенном свыше. Вообще все наши хозяйственные, политические вопросы между республиками разрешаются скорее фразами об интернационализме, суверенности, независимости и наивным отношением там, где нужно разрешать их по житейскому, где речь идет о материальных интересах той или иной республики; у нас тогда получается так, что вот, мол, собрались, поговорили, никому ничего не сказали и «на шибке все спокойно». С такой политикой далеко не поедешь. ЛЕНИН этот вопрос понимал, как государственный вопрос. Поэтому его нужно по государственному разрешать, а не так себе, вообще.

21. Нас известили Харьковские товарищи о том, что и сам аппарат ВУЦИКа работает не хорошо, сидят там какие-то чинуши, бюджет составляется и утверждается на-авось, серьезно ничего не прорабатывается, все делается с кандачка. Ужасный и случайный подбор Харьковского Горсовета. Отбор в технические ВУЗы таков, что из принятых в ХТИ студентов из 200 человек только 3 украинца и это на Украине. Мещанство, под маркой годичных производственных стажей залезает в наши

ВУЗы, а из социальных низов украинского населения попадают лишь единицы. Мы получили сведения, что и в Институте Марксизма и в аппарате ЦК КП(б)У и в Горпарткомитете сидят много таких лиц, которые во время революции подсади на большевицкий воз, а сегодня едут на нем, крича «за генеральную» и из-за этой мелкой буржуазии, украинским кадрам, пришедшим снизу, не дают никакого продвижения. С этими решительно, ни партия, никто серьезно не проводит борьбы, а нам из районов не всегда это видно.

22. На селе положение очень плохо. Правительство мало обращает на это внимания. Мы все занимаемся больше тем, что качаем с дядек не только хлеб, а и последние штаны. Что реального имеет от этого незаможник-середняк? В 1926 году голодали. Ну тогда была гражданская война. В 1928 году опять голодали, так как хлеб забрали, ничего не оставив. Хоть пропадай, в особенности незаможнику. Купить нигде и ни за что нельзя, так как цена за пуд зерна доходит до 10 рублей. Теперь — также голодаем. Позабирали в коллектив и нормы не оставили. Тоже и с индивидуальными хозяйствами. Во имя чего это. Скажете социализма? Да. Так разве он должен строиться лишь в России. Почему же туда все прется, что только ни есть. Почему там начато строительство гигантов. Почему Урал ворочает горы и строит, а наше правительство и партия строят два-три серьезных строительства и для этого надо уничтожить целую украинскую экономику, целые поколения человечества, все ресурсы. Да знаете ли Вы, что, если взять лишь прибыли от водки, сахара, хлеба и всего другого, то на Украине можно строить ежегодно по 5 Днепростроев. А мы же строим лишь один. А уничтожен цвет нашего рабочего и крестьянина незаможника и середняка. Босые, голые, голодные, приниженные, придушенные, загнанные, ограбленные, хуже, нежели грабило царское правительство во сто раз, хуже, нежели грабит наиболее жадная капиталистическая страна свои колонии. Мы отстраиваем сейчас русское хозяйство. Мускулами украинских рабочих и крестьян строится Россия. Украина хиреет. При таком положении ее может сегодня разделить хищная Польша, кто угодно. Что же делает наше правительство. Получает директивы от Союзного правительства и непосредственно от ЦК ВКП, а мы лишь занимаемся «качкой». Нарушаются самые элементарные правила какой бы то ни было суверенности, если она когда и была у нас.

Мы сигнализируем нашему правительству и партии, что с такой эксплуатацией рабочий класс Украины и бедняцко-середняцкие слои долго мириться не будут. Могут дать здоровый дух, такой дух, что его не выдохнем. Необходима здоровая государственная политика. У нас сегодня такой почти, если не совсем нет. Всеми делами заправляет московский аппарат. С Украины больше всего взято займов и меньше всего построено. Правительству давно пора взяться за постройку украинской советской государственности. Надо немедленно взяться за организацию хозяйства в республиканском масштабе, согласовывая лишь свои планы с союзным правительством, а управление и организацию хозяйства взять в свои руки. Без этого ни социализма, ни коммунизма не построим.

Необходимо немедленно взяться за выдвижение руководящих кадров из местного населения. а то председатель какого-либо треста или комендант, или генеральный, занимающий всякие другие государственные должности будут обязательно кончатся на ОВ — КОЗАКОВ-председатель, а заместитель какой-либо «малоросс», что бы не обидно было — ГОНТАРЕНКО, КАБАЧЕНКО. Генеральный — на ОВ, а ниже чином на КО. Это знаете плохая политика. К добру она не приведет. Надо строить украинскую советскую государственность, так как уже пора. Население выросло, оно уже говорит мало о поломанном заборе или об отобранной квартире, оно говорит о «ГОСУДАРСТВЕ». Украинскую советскую государственность надо строить, так как она лишь только начата, а у нас и до сих пор говорят только о языке, культуре, хотя конечно, и это элементы государственности.

Русский шовинизм надо так скрутить, чтобы ему нечем было дышать, а с украинским мы тоже справимся, будем лишь меньше говорить о том, кого и по какой стороне бить; фраза всегда остается фразой, а практической борьбы не проводится. Мы требуем точных ответов на постоянные вопросы. Пусть составлено наспех, пусть не совсем точно сформулированные и поставлены не по очереди, но вопросы, которые нас тревожили в последнее время в связи с нашим развитием. Куда мы идем и как мы идем.

Мы узнали, что такой важный орган диктатуры пролетариата нашей республики, как ГПУ, подавляющее большинство его аппарата и личного состава войск сформированы из элемента ни социально, ни национально не связанных с украинской советской действительностью. Это в большинстве выходцы из семей еврейских торговцев и деклассированного русского, случайного для Украины элемента, пролезшего туда различными путями и способами. Настоящих рабочих и крестьян бедняков Украины там нет, а это не может не отражаться на работе органа, стоящего на страже диктатуры пролетариата на Украине, а также не влиять на политику в государственном масштабе УССР.

Почему там не обращают внимания на украинизацию, даже не считают ее за настоящую политику партии и правительства, как будто они «государство в государстве».

Мы считаем, что необходимо пересмотреть эти «кадры» и пополнить органы ГПУ действительно классово-выдержанными, безупречными работниками, преданными делу пролетарской революции, бедняками и крестьянами, создав из них основное ядро. Необходимо обеспечить соответствующее руководство этим органом со стороны Украинского Правительства и партии, подчинив его работу контролю не только Союзного ОГПУ и других союзных органов власти, но и правительства УССР и КП(б)У, чтобы избежать целиком возможных при таком составе аппарата перегибов.

Мы считаем недопустимым, чтобы в составе конвойной стражи ГПУ и вообще всех войск ГПУ на Украине находились не украинские элементы и национально и территориально. Что это за недоверие к украинским рабочим и беднякам-крестьянам? Разве они хуже выполняли бы эти обязанности? По каким принципам диктатуры пролетариата это создано?

Необходимо, чтобы в резолюции нашего съезда были четко отражены моменты государственного строительства по линии хозяйственной, политической и культурной, а также полностью обеспечены на деле все права УССР в Союзе Республик.

Мы считаем, что и на Всесоюзном Съезде Советов этот момент должен быть четко отражен через наших делегатов и правительство УССР, так как это не только дело УССР, а дело всего Союза и, если хотите, дело мировой пролетарской революции.

Еще раз говорим и требуем от правительства и партии **ЗДОРОВОЙ ПОЛИТИКИ В ДЕЛЕ СТРОИТЕЛЬСТВА УКРАИНСКОГО СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА, ЕЕ ХОЗЯЙСТВА, КУЛЬТУРЫ, ПОЛИТИКИ.** Чтобы УССР действительно была суверенной республикой в Союзе Советских Республик, а не выглядела как культурно-национальная автономия, против каковой должен бороться каждый настоящий, закаленный большевик-ленинец.

Группа делегатов и присутствующих на съезде рабочих заводов столицы УССР — Харькова — ХПЗ, ГЭЗ, «Серп и Молот»

26 февраля 1931 года.
г.Харьков

В е р н о :

«СОВЕТИЗАЦІЯ» ТА ЗАНЕПАД ТОВАРИСТВ «ПРОСВІТА» в 1920-1923 рр.

Сім неповних років війни та громадянської смуги привели Україну до стану економічної катастрофи. На десятиріччя назад був відкинтий український народ і в своєму культурному розвитку. Найбільше була зруйнована система народної освіти: якщо на кінець 1918 р. в Україні було 47208 шкіл, то, за свідченням голови Ради народних комісарів УСРР Х.Раковського, в 1921р. шкіл діяло 22601, в них навчалось 1852 тис. учнів¹. На Київщині в 1923р. з загальної кількості дітей віком з 8 до 15 років – 931584 – було охоплено різними формами освіти 254573, або 27,6%.

Через відсутність елементарних умов для навчання більшість шкіл в містах і селах були закриті, жажливим залишалося матеріяльне становище учителів. Підсумки 1921-1922 учбового року свідчили, що в усіх українських губерніях заробітну плату працівники освіти не одержували по декілька місяців, тому багато вчителів звільнялося з роботи. Крім того, значна частина національно свідомої української інтелігенції загалом зайняла вичікувальну позицію щодо культурної політики радянської влади.

В цей період багато компартійних і державних діячів в Радянській Україні (серед них – Є.Бош, Ю.Пятаков, Х.Раковський та інші) відверто ігнорували важливу роль національного питання в розвитку суспільних відносин. Вони фактично виступали проти намагання українців самим визначати свою долю, виявляли бундючність до їхньої мови і культури.

Сучасний український філософ М.Молчанов, аналізуючи національні витоки тоталітаризму в СРСР, підкреслював: «Політики молододі радянської держави, що дістали у спадщину космополітичні переконання колишніх російських революціонерів, робили наголос на будівництві могутньої унітарної держави. Національна культура і державність при цьому нехтувались як щось зайве і непотрібне»². Це було, по суті, виявом лівацького екстремізму в національних справах.

Разом з тим, не слід перебільшувати всі помилки, допущені ЦК КП(б) України по відношенню до національно-культурного розвитку. При всіх своїх прорахунках національна політика більшовиків на початку 20-х рр. русифікаторською не була. При цьому комуністичні лідери України виходили з написаної В.Ульяновим-Ленінінм резолюції VIII Всеросійської партконференції (грудень 1919р.), де, зокрема, підкреслювалось: «ЦК РКП(б) ставить в обов'язок всім членам партії усіма засобами сприяти усуненню всіх перешкод до вільного розвитку української мови і культури»³. На основі цих ленінських вимог українські більшовики виробили програму «українізації», остаточно затверджену I Всеукраїнською нарадою КП(б)У в 1921р. І хоча політика «українізації» на початку 20-х рр. поступово переміщувалась із сфери культури у сферу ідеології, вона сприяла подальшому розвитку національної освіти на Україні. Так, ще весною 1919р. на українських територіях, підпорядкованих радянській владі, виходило понад 100 періодичних видань, з них половина україномовних⁴.

В 1922р., наприклад, було надруковано 37 шкільних підручників, з них українською мовою – 28 (із загального тиражу 1,5 млн. примірників – україномовних було 1,3 млн.). В тому ж році дитячої літератури вийшло в світ 32 книжки тиражем 302 тис. примірників, з них українською мовою було видано 21 книжку тиражем 250 тис. примірників⁵.

Політика «українізації», на думку її впроваджувачів, повинна була пов'язуватись із процесом модернізації суспільного життя в УСРР. Як зазначав О.Субтельний, «завдяки політиці українізації українська мова перестала бути романтичною і малозрозумілою ідеєю-фікс крихітної групи інтелігенції чи ознакою відсталого селянства»⁶. Політика «українізації» відкривала народу України нові обрії національно-культурного розвитку.

Під впливом змін з еміграції почали повертатися деякі діячі національно-культурного руху: В.Винниченко, М.Грушевський, А.Ніковський, М.Шраг та інші. Зокрема, В.Винниченко вважав у 1920р., що ідея «українізації» опанувала компартійну верхівку в Україні. Так, 30 серпня 1920р. він занотував до свого щоденника: «Мануїльський лише не божиться, запевняючи мене, що я отримаю можливість і впроваджувати українізацію, і розвивати українську культуру, і піклувати про відродження

українського господарства, і втручатись в усе радянське будівництво, слідкуючи, щоб не було ніякого обмеження національно-державних інтересів»⁷.

В цей час більшовики закликали українських вчителів повернутись до своєї праці, щоб разом з радянською владою долати труднощі післявоєнного відродження. В одній з таких відозв, зокрема, писалось: «Радянська влада оголошує відродження національної школи на трудовому принципі, звертається до вчительства зробити Українську трудову школу центром виховання бідноти як дійсно реальної революційної сили»⁸. Разом з тим, більшовики бачили в культурно-освітній роботі перш за все знаряддя будівництва соціалізму, підходили до реалізації її завдань з класових позицій.

Таке бачення було чітко сформульовано С.Гопнер – завідуючою позашкільним відділом Всеукраїнського наркомату освіти: «Просвіта за часів революційної епохи, oprіч того, що повинна стати на службу революційного класу, піддати під його керівництво усі свої джерела й матеріальні надбання, ще й повинна сама революціонізуватися в особі своїх втілень і перейматися духом та ідеалами робітничого класу, духом революційного марксизму»⁹. Головну роль в процесі культурних перетворень на селі радянські діячі відводили незаможним селянам. Як зазначалось в листі ЦК КП(б) України «Про з'їзд комнезамів» (січень 1922р.), ліквідація неписьменности на селі, особливо сільськогосподарської, повинна бути спрямована «для підняття культурного рівня незаможників і має стати справою самих незаможників»¹⁰.

Ця ж думка проходила і в резолюції II Всеукраїнського з'їзду незаможників (лютий 1922р.) – головної соціальної опори більшовизму на селі: «Весь зміст шкільної роботи на селі набирає характеру виразно політичного, що часом дає змогу навіть замінити назву позашкільництва політосвітроботою... В зв'язку з цим незаможники мусять мати під своїм невідступним доглядом кожную хату-читальню, кожную книгозбірню, кожную «Просвіту». Опанувати позашкільними установами, створити в них осередки незаможної думки, налагодити ліквідацію неписьменности, вирвати їх з рук попівсько-куркульських і зробити радянськими – ось великі завдання»¹¹.

«Советизація» товариств «Просвіта» передбачала, перш за все, перереєстрацію їхніх статутів. При цьому власті вимагали, щоб «Просвіти» будували свою роботу не на національному, а на класовому принципі¹². Відповідаючи на такі вимоги, миколаївська «Просвіта» в 1920р. так сформулювала мету своєї діяльності: «Товариство має на меті допомагати розвитку української культури і першим чином просвіті українського народу його рідною мовою на соціальній підставі, працюючи серед пролетаріату та бідного селянства і поширюючи їхню класову свідомість»¹³.

Разом з тим, є багато прикладів, коли радянські чиновники відмовляли в перереєстрації «Просвітам», якщо їхній статут не містив запевнень у вірності пролетарським ідеалам.

Наприклад, «просвітняни» села Іванівки Гуляйпільського повіту так сформулювали мету своєї діяльності: «Просвітити своїх членів світлою, доброю наукою та знаннями для кращого національного життя». У відповідь вони отримали резолюцію: «Статут не затверджується як не відповідаючий вимогам «Примерного устава «просвіт», виробленого радянською владою»¹⁴. Саме така підстава була й у відмові властей перереєструвати статут товариства «Просвіта» станції Гребінка.

В умовах великих соціальних потрясінь «Просвіти», які ще залишились у великих містах, повітових містечках і в селах, продовжували свою культурно-просвітницьку діяльність: відбудовували школи і хати-читальні, на свої кошти наймали учителів, влаштовували стипендії для бідних учнів, уряджали лекції та вистави. Наприклад, товариство «Просвіта» села Харківці, що на Полтавщині, тільки за 1920-1921 рр. відкрило курси лікнепу для дорослих, на яких навчалось 9 осіб, курси українознавства для працівників волвиконкому, організувало в селі хор і оркестр народних інструментів. При великому зібранні народу «просвітняни» відзначали Шевченківські роковини, влаштували народні гуляння на Різдвяні свята. В селі було проведено 15 вистав і концертів, була організована екскурсія на могилу А.Тесленка в Лохвицький повіт. Всього на 1921р. харківецька «Просвіта» нараховувала понад 130 осіб¹⁵. Волосна і повітова адміністрації визнавали авторитет цього товариства серед селян.

В ці ж роки у Полтаві місцева спілка споживчих товариств видала на допомогу самодіяльним закладам популярні брошури та різні методичні посібники під загальною назвою «Бібліотечка «Просвіти». Видані в цій серії лекції з історії України, з важливих сільсько-господарських проблем розповсюджувались за межами губернії¹⁶.

Про зростання авторитету «Просвіт» на Чернігівщині після громадянської війни свідчать факти, наведені на III Всеукраїнській нараді з питань освіти (червень 1921р.): всього в губернії «Просвіт» – 326, ними відкрито: народних будинків – 10, народних сільськогосподарських університетів – 5, бібліотек-читалень – 253, шкіл та курсів для дорослих – 186¹⁷. І так було на всій Україні.

Завдяки старанням «просвітян» і при допомозі радянських органів швидко відновлювалась мережа культурно-освітніх закладів на Україні. Як свідчать документи, за період між II (серпень 1920р.) та III (червень 1921р.) Всеукраїнськими нарадами з народної освіти, кількість культурно-освітніх закладів значно зросла. Це можна побачити з наведеної нижче таблиці.

Типи культ.-освітніх закладів	Кількість напередодні II Всеукр. наради	Кількість напередодні III Всеукр. наради	У відсотках
Школи для дорослих (всіх типів)	851	1676	97
Клуби і народні будинки	605	1917	200
Бібліотеки-читальні	2483	2706	9
Хати-читальні	1574	4227	171
«Просвіти»	1541	3963	161
Народні театри	140	1393	1000

Таким чином, в 1920-1921 рр. українська інтелігенція охоче співпрацювала з радянською владою задля кращого майбутнього свого народу. Так, ще 7 лютого 1920р. на зібранні представників культурно-просвітницьких товариств м.Харкова була прийнята резолюція, згідно з якою ці організації в інтересах спільної праці «повинні увійти в контакт із Відділом Народної освіти Робітничо-Селянського уряду України». Разом з тим, резолюція передбачала «збереження індивідуальності й організаційної самостійності просвітницьких товариств і визначення автономії їх діяльності»¹⁸.

17 січня 1921р. на засіданні президії товариства «Просвіта» села Мала Михайлівка, що під Запоріжжям, також розглядалося питання про форми співпраці з органами влади. На вимогу представника волвиконкому організаційно підпорядкувати «Просвіту» відділу народної освіти була прийнята резолюція: «Пришедши до висновку, що заснування та діяльність «Просвіти» відповідає вимогам часу і культурним потребам краю, зібрання ухвалило існування «Просвіти» як організації окремої»¹⁹. Таке ж рішення прийняла і роменська повітова спілка «Просвіт» влітку 1921р. Як бачимо, другий напрямок «советизації» товариств «Просвіта», який полягав у підпорядкуванні «просвітянських» структур органам радянської влади, не завжди сприймався українською інтелігенцією як реальна необхідність у 1920-1921рр.

На початку своєї діяльності місцеві органи молодшої радянської влади ще враховували високий авторитет «Просвіт» серед народу, співпрацювали з цими товариствами. Архівні документи свідчать, що в 1920р. волосні відділи освіти погоджували з місцевими «Просвітами» кандидатів на посади учителів української мови й літератури та керівників художньої самодіяльності. Представники «Просвіт» в 1920р. брали участь у виборах заввідділів народної освіти.

Позитивний досвід «Просвіт» у справі національно-культурного розвитку України визнавався на I (25-29 березня 1920р.) і на II (15-20 серпня 1920р.) Всеукраїнських нарадах з народної освіти. Серед архівних документів є багато відгуків про діяльність «просвітян» такого, наприклад, змісту: «Незважаючи на голод і труднощі сівби, діяльність культурно-просвітницьких організацій не послабилася. Особливо треба відзначити роботу Павлівського товариства «Просвіта» Запорізького повіту за 1920р., яке сприяло припиненню хуліганства та пияцтва на селі. Натомість селяни набули розумної розваги в клубі, який зараз (квітень 1921р.) реорганізується. «Просвіта» проводить свою роботу разом із сільхозтовариством, завдяки чому Павлівська волость – передова по культурній роботі в Запорізькому повіті»²⁰.

З часом тон радянських чиновників ставав імперативнішим. Наприклад, до товариства «Просвіта» с.Харківці Пирятинського повіту в 1921р. надходили розпорядження такого змісту: «Волвідділ освіти нагадує вам мобілізувати своїх членів для проведення перепису письменних від 5 до 50 років, а також для перепису чоловіків і жінок, зокрема від 14 до 17р.»²¹.

Навіть святкування Шевченківських роковин дозволялось тільки за узгодженням в повітвиконкомі сценарієм. Іншим наказом заборонялось мати в «просвітянській» читальні с.Харківці книжки: «Про виборче право» та «Якого ладу нам треба» М.Загірньої, «Звідки пішло українство та куди воно йде» М.Грушевського, «Хто ми і чого нам треба» Г.Хоткевича.

Вже в 1920р. майже в усіх українських губерніях органи ВЧК проводили труси в приміщеннях «Просвіт». Так в держархіві Миколаївської області зберігається протокол обшуку, який був проведений 5 вересня 1920р. у книгарні товариства «Просвіта». Протокол, складений уповноваженим ЧК Синицею, свідчить, що «за наслідками обшуку були вилучені наступуючі книжки контрреволюційного характеру»: книжки Драгоманова, видані в Швейцарії (місце видання, як бачимо, для уповноваженого Синиці стало підставою у визначенні їх «контрреволюційного характеру». – Авт.), «Умови поєднання України з Москвою» М.Грушевського, «Про українських козаків» А.Кащенко та молитовники, друковані українською мовою²². У відповідь на прохання повернути ці безневинні видання миколаївські «просвітяни» отримали на початку 1921р. ще одне вилучення «класово-чуждих книжок».

В цей час всю свою агітаційно-масову роботу партійні органи підпорядковували завданням мобілізації трудящих на боротьбу з бандитизмом, успішному проведенню посівних кампаній, інших громадсько-політичних заходів. Керівництво агітаційно-масовою та культурно-просвітницькою роботою в Україні було покладене на Головний політико-просвітницький комітет, створений в 1921р. при Наркомосвіті УССР.

Такі ж структури були створені на місцях. Так, 6 березня 1921р. Запорізька губполітосвіта затвердила «Положення про волосні політосвітні комітети», згідно з яким волполітосвіта контролювала роботу народних будинків, клубів, «Просвіт», хат-читалень тощо. Цим положенням затверджувався кошторис утримання зареєстрованих «Просвіт»:

ПОСАДА	Кількість шт. одиниць	Посадовий оклад на місяць	Посадовий оклад на 12 місяців
А. Утримання особового складу:			
1. Голова правління (ради)	1	8805 карб.	102060 карб.
2. Керівник секції мистецтв і художньої пропаганди	1	8805 »	102060 »

3. Керівник шкільної секції	1	8673 »	104076 »
4. Керівник бібліотечної секції (зав. Хатою-читальнею)	1	8673 »	104076 »
Б. Канцелярські та господарські витрати	За рахунок членських внесків, пожертв та інших доходів.		
В. Утримання приміщення	«Просвіти» ²³		

Відразу зазначимо, що на державний кошт бралися лише ті «Просвіти», які органами радянської влади визначалися як «класово близькі» трудящим. Для цього ще в 1920р. Наркомосвіта запросила від всіх позашкільних відділів губнаросвіти інформацію про діяльність «Просвіт». Освітнянське керівництво УСРР цікавилось, «яка еволюція «Просвіт» за останні два роки», а також пропозиціями, «яким шляхом краще оволодіти цими «Просвітами» (закрити, призначити правління із представників наших організацій, відкрити паралельно клуби та хати читальні і т.ін)²⁴. Ці дані були чи не єдиною підставою для подальшого вирішення політичними органами питання про державне утримання «Просвіт».

Визначаючи «класову чуждість» деяких українських культурно-просвітницьких товариств «Просвіта», більшовицькі лідери намагались всіляко дискредитувати їхню діяльність серед трудящих. Так, 2 лютого 1922р. ЦК КП(б) України провів у Харкові Всеукраїнську нараду агітпропів і губполітосвіт, на якій була затверджена постанова «Організаційні форми культурної праці на селі». При обговоренні цієї постанови учасники наради підкреслювали, що є «різні типи» «Просвіт»: навколо одних збираються хлопці та дівчата, що культивують «малоросійські гопакедії», є також і старі «Просвіти», первісного типу, які об'єднали «національно свідому інтелігенцію». Діяльність таких товариств «виявляється у виставах і співочих вечорах, та ще й з додачею книгозбірень, які конкурують з хатами-читальнями та ще й з поспіхом». Такі «Просвіти», відзначалося на нараді, «є вогнищами «національної культури», бойовими організаціями войовничого націоналізму»²⁵.

У вищезгаданій постанові від сільських партосередків вимагалось створювати скрізь сільбуди (сільські будинки) – «новоутворення Жовтневої революції». Постанова чітко сформулювала загальне ставлення більшовиків до існуючих «Просвіт»: «Просвіти» вмерли, звиродилися й розложилися. Але деякий час ще житиме «просвітянство», яке... може бути цілком контрреволюційне, петлюрівське, як організуюча ворожа сила, що є в зв'язку з бандами і закордонними організаціями».

Своє ставлення до діяльності «Просвіт» партійні та державні діячі в Україні пов'язували з перспективами формування Радянського Союзу – єдиної багатонаціональної держави в межах колишньої Російської імперії. Вони побоювались, що «буржуазний націоналізм» стане перешкодою на цьому шляху. ЦК КП(б)У в липні 1922р. окреслив таку структуру політосвітньої роботи на селі: «сільський будинок» – «волосний будинок» (об'єднує роботу сільбудинків у волості). Крім того, на селі пропонувалося відкривати хати-читальні та «червоні просвіти»²⁶. Останні, на думку партійного керівництва, повинні були створюватись сільськими осередками комсомолу і комнезамів.

Насправді цей процес відбувся звичайними для тих часів адміністративно-командними методами: існуючу «Просвіту» волвиконком відмовлявся перереєструвати, а майно після ретельної перевірки переходило новому господарю сільбудинку. Так, харківецька «Просвіта» була в травні 1922р. викинута із свого помешкання, яке зайняв 4-й відділок міліції. В грудні 1922р. приміщення «Просвіти» було передане волосному сільському будинку²⁷. На цьому існування товариства «Просвіта» в с.Харківці Пирятинського повіту припинилося.

У Миколаєві члени «Просвіти» разом із керівництвом місцевої спілки споживчих товариств 1920р. влаштували спільне кооперативне товариство «Кооперативна українська книгарня». Мета новоствореного товариства була визначена в зареєстрованому більшовицькою адміністрацією статуті: «1) постачати своїм членам кооперативну і іншу літературу, папір та інші канцелярські

прилади; 2) допомагати членам зберігати гроші, приймаючи їхні вклади; 3) допомагати іншими засобами поліпшенню добробуту, духовному та національному розвитку своїх членів»²⁸. Але це товариство проіснувало менше року: в лютому 1921р. згідно з рішенням Миколаївського міськвиконкому майно, документи і всі справи «Кооперативної української книгарні» перейшли у власність губкооперативділду на правах видавничого підвідділу. Внаслідок такої ревізії майже завершило культурно-національне життя в Миколаєві.

Про більшовицькі темпи руйнування «Просвіт» і передач їхнього майна новоствореним політосвітнім структурам свідчать дані:

Рік	«Просвіт»	Сільбудинків	Хат-читалень	Клубів	Бібліотек
1921	4007	116	5504	1298	5199
1922	–	3140	6939	996	6263
1923	–	3161	6994	1002	6323
1924	–	3430	6225	1058	9386 ²⁹

Швидкий ріст кількості сільбудинків в 1922р. (майже в 30 разів) став можливим тільки за рахунок конфіскації «просвітнянського» майна. В цей же час ЦК КП(б) України оприлюднив «Зразковий статут Сільських будинків», який мав забезпечити «перевагу радянських елементів», обмежити можливість куркульні й сільської інтелігенції керувати товариством, як то є в «Просвітах»³⁰.

Така ж доля чекала і всі інші благодійні та культурно-просвітницькі об'єднання, які не вписувались в загальну схему побудови соціалізму в Україні. Радянська влада привласнила майно закритого в 1920р. харківського товариства грамотности, накопичене завдяки благодійним жертвам: Народний будинок і жіночу трудову школу, 1, 2 і 5-у безплатні народні бібліотеки-читальні, Міську безплатну бібліотеку ім.О.Пушкіна, центральну бібліотеку з питань народної освіти, пересувний музей наочних посібників, літні дитячі колонії на хуторі «Отрадное», все майно комісії по виданню «Народної енциклопедії»³¹. Таким же чином було конфісковане майно київської «Просвіти», київського товариства грамотности, губернських товариств тверезости, народні будинки тощо. 1920-1922рр. самі більшовики називали «етапом революційно-руйнівної роботи» в галузі освіти.

Разом з тим, руйнування існуючої багато років інфраструктури культурно-просвітницької роботи в Україні не принесло новій владі великої користі: в червні 1923р. ЦК КП(б) України перевіряв діяльність всіх осередків політосвіти та виявив у всіх губерніях абсолютну політичну безграмотність сільських комуністів³². Однак саме цей прошарок селянства проводив державну культурно-просвітницьку політику: сільські комуністи закривали «Просвіти» і церкви, з класових позицій оцінювали роботу вчителів.

Красномовно про це свідчить постанова 2 пленуму Харківського губернського комітету незаможних селян від 14 травня 1923р. «Наша країна знаходиться в темряві, – говорить в ній, – і на місцях незаможникам необхідно приступити до ліквідації неписьменности... шляхом посилення контролю над педагогічним персоналом, який тільки в останні часи поволі повертається в бік радянської влади»³³.

Українофільство було несумісним з новим способом життя. Так, продовжуючи кращі традиції українських студентських «Громад», студенти Полтавського кооперативного технікуму створили товариство «Нова громада» і в 1921р. зареєстрували його статут. Маючи метою «вести просвітницьку роботу і дбати про підвищення духовного і морального розвитку своїх членів, плекати товариську й

робітничу дисципліну, вести своє господарство», це студентське товариство швидко набуло авторитету.

Учні технікуму – члени «Нової громади» обладнали фізичний і природничий кабінети, хімічну лабораторію, яка служила не лише навчальним цілям, а й обслуговувала практичні потреби Губспоживспілки. За допомогою останньої учнями та викладачами був обладнаний єдиний в Полтавській губернії товарний музей»³⁴.

В такий спосіб майбутні кооператори поступово набували професійні та організаційні навички.

Але діяльність українського студентського товариства викликала підозру в урядовців. Перевірка виховної роботи, проведена в квітні 1923р. Полтавським губвідділом народної освіти, виявила недоліки в роботі комсомольського осередку, який не впливав на діяльність «Нової громади». Перевіряючі звернули увагу, що в бібліотеці має перевагу література в дусі старої кооперації, а також застаріла українська література з питань культурно-просвітницької роботи, яка віддзеркалює погляди ліберальної буржуазії та партії С–Р»³⁵. За ці «недоліки» управляючого технікумом К.Токаревського було звільнено.

На початку 20-х рр. відбувся процес уніфікації національно-культурного життя. Одним з найсумніших наслідків провадження класового підходу в систему культурних цінностей українського народу стало панування так званої «класової моралі». Від тези «моральне все, що на користь революції» більшовицькі лідери перейшли до впровадження тези про вищість моралі переможного пролетаріату. В цей період під гаслом боротьби з «буржуазним націоналізмом» почалось викорчовування цілих шарів національної культури.

В 1922р. з «Просвітами» в Радянській Україні було майже закінчено, але ЦК КП(б)У продовжував вести боротьбу з «просвітанством». В урядовій газеті «Вісті ВУЦВК УСРР» так тлумачилось це поняття: «Просвіти» вмерли, звиродили і розклалися. Але ще деякий час житиме «просвітанство» як певне психологічне з'явище. Що таке теє «просвітанство»? Це надусім особливий стан душі так званого «свідомого українця», що кохається в співах, рідному театрі, рідній культурі, неньці Україні і не визнає нічого в світі, що не є суто українським, національним»³⁶.

Виховання інтелігенції в соціалістичному дусі покладалося насамперед на освічених спеціалістів-комуністів. Але в 20-ті рр. серед інтелігентів на Україні лише одиниці були членами компартії. Як свідчать дані партійного перепису 1925р., у складі КП(б)У спеціалісти з вищою та середньою спеціальною освітою склали менше 9%, в тому числі з вищою – менше 1%. Саме цей тонкий прошарок українського суспільства войовничо проводив партійну політику в національно-культурній сфері.

На початку 20-х рр., коли тоталітарний режим тільки набирив силу, українська інтелігенція повною мірою знала на собі його нищівної сили. Так, в 1922р. в Полтавському інституті народної освіти були викриті «буржуазні націоналісти»: Р.Кутепов – декан ІНО та С.Грушевський – лектор інституту. Партійний осередок навчального закладу звинуватив обох у колишній українофільській діяльності. Наприклад, Грушевському ставився його виступ на Козацькій могилі в 1912р. Підставою для звинувачення Кутепова стала схвальна замітка в газеті «Рада» за 1907р. про його роботу в сільській школі. Після обговорення «націоналістичної діяльності» своїх колег, комуністи ІНО поставили вимогу, щоб Кутепов і Грушевський публічно зреклись «помилки молодості»³⁷.

Виконуючи цю вимогу, Р.Кутепов у газеті «Голос труда» (орган Полтавського губкому КП(б)У) писав: «В перші роки свого перебування в Київському університеті я дійсно знаходився під впливом ідей національного романтизму, архібуржуазна підбійка якого була для мене в той час неясна. Цей націоналістичний імпресіонізм швидко утратив для мене усяку вагу і був досконально відкинутий під впливом загального розвитку мого світогляду в напрямку від українського націоналізму до интернаціоналізму і соціалізму».

Від Кутепова не відставав і Грушевський: «Бажання здійснювати якусь позакласову позицію було по суті романтичним пориванням заблукавшої і утопічної інтелігентської думки»³⁸. Подібні публічні покаяння інтелігенції стали в 20-і рр. масовим явищем, вони свідчили про духовне зuboжіння суспільства.

Щодо подальшої долі С. Грушевського і Р. Кутепова колегія Полтавської губнаросвіти 23 травня 1923р. винесла рішення: «1). Колегія не визнає необхідним від зазначених осіб цілковито звільнитись, тим більш, що в гріхах вони обидва покаялися і заявили себе щирими прибічниками Радянської влади і Комуністичної партії. 2). Використовувати обох поки що для роботи на Донбасі. 3). Певна річ, якщо пробратися до наукових праць всіх співробітників ІНО, знайдуться більш викриваючі їх матеріали, ніж у Грушевського і Кутепова»³⁹. Зрозуміло, що вони, як і численні просвітники-українофіли, не пережили сталінські репресії, маховик яких почав розкручуватися ще в 20-і рр. Тотальна ідеологізація й політизація культурного життя почалися вже в 20-і рр. і досягли найвищого регістру в 30-і. Усе, що не підходило під категорію «соціалістичної культури», піддавалось остракізму й відкидалось як непотрібне. В цих умовах почалися політичні процеси над діячами українського національно-культурного руху. Вже в травні 1921р. на процесі над українськими есерами перед судом були поставлені 8 діячів Центральної Ради. Справа українських есерів крім політичного характеру мала і національну специфіку, оскільки на процесі йшлося про українську інтелігенцію – прихильницю ідеї національного відродження України.

Наступний етап політичних переслідувань української інтелігенції був пов'язаний з показовим процесом над «зміновіхівцями» (березень-квітень 1924р.), які звинувачувались у шпигунстві. На лаві підсудних опинились: В.Базилевич – секретар історичного товариства ім.Нестора-Літописця, М.Василенко – колишній міністр народної освіти при гетьмані П.Скоропадському, його брат К.Василенко та інші⁴⁰. Газетні шпальти рясніли від вимог трудових колективів суворо покарати «зрадників».

Ще в червні 1920р. органами ВЧК був заарештований інструктор Полтавської губернской «Просвіти» І.Ліщина-Мартиненко. Серед документів, вилучених у нього, був і статут «Українського церковного братства на Полтавщині». Його фундатори свою мету бачили «у відродженні традицій старої народної Української церкви на Полтавщині і проведення в сучасному церковному житті апостольського принципу соборности»⁴¹.

Для досягнення цієї мети члени «Братства» намагались демократизувати церковне життя в Україні, дбали про перехід церковних відправ на українську мову, про втілення в життя парафій кращих традицій української церкви.

Цей статут та інші матеріали стали підставою для широких репресій проти українського духовенства на Київщині, Полтавщині та Харківщині. Так, за рішенням ВУЦВК, прийнятим у квітні 1921р., місцевим органам влади дозволялось зачиняти парафіяльні молитовні будинки у випадках, коли віруючі могли задовольнити свої релігійні потреби в інших культових спорудах.

З 12.380 церковних будівель, які існували з 1917р. на Україні, до 1936р. зруйновано було 73.413⁴². Переважна більшість зачинених храмів передавалась для громадських потреб. Наприклад, на базі Успенсько-Серафимівського монастиря, що на Харківщині, після виселення ченців було відкрито сільськогосподарську школу; в Чигиринському монастирі на Черкащині – дитячу колонію. Дві Голосіївські церкви поблизу Києва були використані для культурно-освітніх потреб Київського інституту сільського господарства, а в Миколаївській церкві с.Клеберди Кременчуцького повіту розташувалась кустарно-реміснична школа⁴³. Безвинно загинули тисячі священнослужителів.

Репресії проти священнослужителів розглядались більшовиками як один з основних дійових засобів у боротьбі з релігією. Ставши на шлях політики державного атеїзму, радянська влада на початку 20-х рр. провела в Україні ряд відкритих судових процесів над служителями культу. Великий громадський резонанс отримав суд над священником Троїцької церкви м.Полтави В.Зеленцовим.

Звинувачений у невиконанні декрету ВУЦВК від 8 березня 1922р. про вилучення церковних цінностей у фонд боротьби з голодом, він був засуджений до розстрілу⁴⁴. Не зважаючи на те, що міра покарання В.Зеленцову була замінена згодом п'ятьма роками виправно-трудова таборів, цей судовий вирок свідчив про готовність властей перейти до найрішучих заходів проти релігії – важливої основи духовного життя українського народу.

Сучасного дослідника хвилює питання: чому ж саме українська національно свідомо інтелігенція потрапила як головний об'єкт на лаву підсудних політичних процесів 20-30-х р.р.? На наш

погляд, тут треба врахувати ідею цілого комплексу причин і факторів. В своїй більшості представники цієї генерації української інтелігенції – вчителі, лікарі, священники, працівники кооперації – пройшли через «Просвіти», в яких захоплювалися ідеями національного самовизначення українського народу та набуття ним реальної, а не міфічної державности. З цих позицій вони якщо не вороже, то опозиційно ставились до більшовицької адміністрації, культурний рівень якої «особливо на місцях» був дуже низьким. В умовах зростання настроїв «хто не з нами – той проти нас» такі інтелігенти розглядалися радянськими функціонерами як живильне середовище «контрреволюції», тобто зараховувалися до категорії потенційних ворогів.

Про такий підхід радянської влади до широких верств українського народу і насамперед до представників інтелігенції свідчить жорстокий контроль з боку репресивних органів за складом студентів і викладачів вузів і технікумів. Так, 26 березня 1923р. начальником Полтавського губвідділу Державного політуправління Ф.Лінде був направлений таємний циркуляр такого змісту: «Совершенно секретно. Заведующим профтехобразования. Всем офицерам, военчиновникам, чиновникам военного времени, административному составу, юнкерам и вольноопределяющимся старой армии, служившим в свое время в белых армиях или только проживавшим на территории, занятой белыми, Петлюрой, Гетманом, Деникиным и др., и ныне состоявшими учащими и учащимися во всех вузах, надлежит подать в ГОГПУ на имя председателя особой комиссии заявление об оставлении их в учебных заведениях. Срок подачи настоящих заявлений устанавливается двухнедельный. Не подавшие заявления будут исключены»⁴⁵. Зрозуміло, що такі заяви стали підставою для подальших широких репресій.

Не обминули чистки й періодичні видання, де працювало багато колишніх «просвітян». В 2-ій половині 20-х рр. кількість і тираж українських газет і журналів невпинно скорочувалися. Були закриті журнали: «Історик-більшовик», «Літопис революції», «Соціалістична громада». В 1933-1936рр. дійшла черга і до газет «За культуру революції» та «Пролетарій», а також до журналів: «Друг дітей», «Архів Радянської України», «Масовий театр», «За громаду», «Самоосвіта»⁴⁶. Трагічна доля спіткала й оплот української культурницької думки – журнал «Україна». Наприкінці 1930р. радянські органи припинили його видання, знищивши останній, вже надрукований, №44. Редактора журналу «Україна» академіка М.Грушевського було переведено до Москви⁴⁷. Так звужувалися рамки «українізації», вихолощувалась її сутність. Це приводило до зниження рівня національної свідомості українського народу.

Своєрідною кривавою віхою в історії національно-культурного розвитку українського суспільства під час радянської влади стала «справа» Спілки визволення України (СВУ). Цей політичний процес розпочався 9 березня 1939р. і вилився у майже двомісячний судовий фарс. На лаві підсудних опинилися 45 представників української інтелектуальної еліти: академіки, професори, письменники, вчителі, священники тощо. Але головною постаттю на процесі став віце-президент ВУАН, академік С.Єфремов. Особа цього визначного вченого, літератора і просвітника стала об'єктом організованого цькування ще до процесу. Як свідчать сучасні дослідження, в січні 1929р. у партійні осередки був розісланий таємний циркуляр ЦК КП(б)У з рекомендаціями організувати «виступи громадськості з приводу антирадянської діяльності академіка Єфремова». До циркуляру навіть додавався зразок резолюції загальних зборів колективу⁴⁸. Таким чином громадська думка була підготовлена до розуміння ідеї, що стара українська інтелігенція є «класово ворожою силою», що її треба придушувати.

Під час процесу СВУ офіційна преса висвітлювала його хід тенденційно. Зокрема академіку С.Єфремову присвячувалися такі рядки у судовому звіті: «У відповідях яскраво змальовується політична постать самого Єфремова. Провінціалізмом, тупим просвітянством, безбарвністю відгонять ці свідчення. Один з ватажків української контрреволюції, що до останнього часу мріяв про «національне визволення» України, готуючи збройне повстання проти Радвлади, ... він в своїх свідченнях викрив свою справжню суть»⁴⁹. Так в громадській свідомості формувался образ «буржуазного націоналіста», цей стереотип дозволяв ширити репресії проти української інтелігенції.

«Справою СВУ» завдався удар по всій українській інтелігенції. 4 підсудних отримали по 10

років таборів, 5 – по вісім, інших теж було засуджено на різні строки. Але харківським процесом «Справа СБУ» не обмежилась. По всій республіці в цей час було репресовано 5 тис. чоловік (серед них – студенти, вчителі, лікарі тощо), відділення СБУ були «виявлені» в Одесі, Дніпропетровську, Чернігові, Вінниці, Миколаєві⁵⁰. Аналіз документів з архіву управління Служби безпеки України по Полтавській області дає підстави для висновку, що важливим пунктом звинувачення у «Справі СБУ» була участь підсудних українських інтелігентів в діяльності товариств «Просвіта». Це видно, наприклад, із протоколу допиту І.Гориздри – колишнього службовця Полтавської губспоживспілки. На запитання слідчого: «Коли і під чий впливом у Вас склалися націоналістичні погляди?», – І.Гориздра відповів: «В українському націоналістичному русі я брав участь з 1905р., був втягнутий в цей рух активними націоналістами Коваленком Г.О. і Шепотьєвим В.О. Під впливом тих осіб після революції 1917р. я вступив у «Просвіту», в діяльності якої я брав активну участь. В 1923-24рр., коли «Просвіта» була закрита органами Радянської влади, я узнав про створену в Полтаві нелегальну націоналістичну організацію, яку очолювали відомі мені українські націоналісти Коваленко, Шепотьєв, Падалко та інші. За пропозицією Коваленка я в 1927р. вступив до нелегальної націоналістичної організації і з тих пір не переривав зв'язків з антирадянським українським антисоціалістичним підпіллям до свого арешту»⁵¹. Зрозуміло, що звинувачення в «націоналістичній діяльності» було підставою для суворих репресій. «Справа СБУ» стала першим досвідом більшовицької влади в організації масових репресій проти української інтелігенції.

Після розгрому створеної в надрах ДПУ неіснуючої насправді «Спілки визволення України» механізм репресій проти української інтелігенції не зупинився. Вони були продовжені «викриттям націоналістичної контрреволюції» в другій половині 30-х рр. Завдяки розкриттю архівів колишнього КДБ, дослідники мають можливість зробити загальновідомими факти трагічної долі колишніх діячів товариства «Просвіта». Так, влітку 1937р. в Полтаві була розкрита «контрреволюційна військово-націоналістична організація» і були заарештовані: відомі колись полтавські «просвітяни» Г.Коваленко та В.Шепотьєв, викладачі військового училища О.Щусь, М.Воробйов, М.Тормозов, П.Галіч та С.Пухлік. На допитах вони «визнали», що вже давно розповсюджували думки про «утиснення України в складі СРСР, про продовольчі затруднення, які були створені українському народові, а також що національні кадри затираються»⁵². Цього було досить, щоб присудити до страти цілу групу полтавських інтелігентів.

19 березня 1938р. в Полтаві по звинуваченню у «підготовці збройного повстання з метою повалення радянської влади і відновлення капіталістичного ладу на Україні» був заарештований відомий український письменник і педагог П.Капельгородський. По цьому ж звинуваченню, крім П. Капельгородського, в застінки НКВС потрапили директор школи с.Жуки Полтавського району С.Молодчій, директор школи с.Новий Тагамлик Ново-Санжарівського району В.Маринич, директор школи с.Бугаївка Градижського району Ф.Магда, учитель Полтавської середньої школи №7 П.Мезенцев – всього 22 особи.

Вже 31 березня 1938р. під час допиту П.Капельгородський дав свідчення, що з початку 30-х рр. він очолював «контрреволюційну націоналістичну групу полтавської інтелігенції», до якої входили Майфет Григорій Йосипович – викладач та літературний критик, Ковінька Олександр – літератор, Кравченко Федір Тихонович – завідуючий літературним відділом газети «Більшовик Полтавщини» та інші. Можна лише уявити, які страждання перенесла 56-річна людина, щоб на запитання слідчого «Яку практичну контрреволюційну діяльність проводила націоналістична контрреволюційна організація?» дати відповідь: «Учасники контрреволюційної організації систематично протягували націоналізм серед читачів та слухачів. У виступах на підприємствах, в колгоспах і установах Кравченко і Ковінька читали свої юмористичні твори, в яких висміювали ті чи інші сторони радянського життя. Особливо я виступав із своїми віршами антирадянського змісту...»⁵³.

Міфічну «контрреволюційну націоналістичну організацію» слідство виводило з колишніх українофільських інституцій, які існували в дореволюційні часи або в добу Центральної Ради. До таких «кримінальних об'єднань» слідчі зараховували й «Просвіту». Так, на запитання: «Слідству відомо, що в період 1918-1920рр. ви вели активну контрреволюційну роботу в організації «Просвіта»

села Білозір'я. Визнаєте себе винним у цьому?» Петро Мезенцев відповів: «Так, визнаю себе винним, що після повернення із царської армії в лютому 1918р. і до кінця 1920р. я вів активну організаційну роботу в створенні контрреволюційної націоналістичної організації «Просвіта» села Білозір'я Київської області, навіть майже рік був головою цього товариства. Коли я працював в організації «Просвіта», я дійсно був активним націоналістом, але після ліквідації нашої «Просвіти» в 1920р. я свою націоналістичну діяльність припинив»⁵⁴.

Свої «злочинні» зв'язки з «Просвітами» визнали В.Маринич і П.Капельгородський. На підставі цих «зізнань» 5 квітня 1938р. «особая тройка» Полтавського управління НКВС всіх звинувачених засудила до розстрілу. Цей позасудовий вирок було виконано 16 травня 1938р. Мабуть, сьогодні настав час виправити неточність, допущену редакцією «Української радянської енциклопедії» щодо визначення дати смерті П.Капельгородського: 21 вересня 1942р. Моральний обов'язок істориків-краєзнавців сьогодні – довести до відома громадськості трагічну долю українофільської інтелігенції в період тоталітарного режиму в Україні.

Таким чином, після повалення російського самодержавства у лютому 1917р. для українського народу відкрилися перспективи суверенної держави. Процес державотворення в Україні у 1917-1919рр. тісно сплітався з бурхливим розвитком національної свідомості українців. Завдяки піклуванню держави в цей період швидкими темпами відроджувалася національна освіта, створювалася мережа українських закладів культури й науки. Основною організаційною формою залучення широких верств населення до активної участі в цьому процесі були товариства «Просвіта», які створювалися майже в кожному населеному пункті України.

Співпрацюючи з органами державної влади, кооперативами та іншими культурно-просвітницькими інституціями, «Просвіти» відкривали українські навчальні заклади, видавництва, музеї, сприяли розвитку національного мистецтва. В тяжких умовах громадянської війни українська інтелігенція, працюючи в «Просвітах», намагалася об'єднати робітників і селян навколо національних ідеалів та загальнолюдських цінностей.

У ці роки Україна була ареною запеклої братовбивчої війни, а українська інтелігенція в своїй масі не підтримувала більшовицькі намагання відновити багатонаціональну унітарну державу в межах колишньої Російської імперії. Тому після перемоги радянської влади більшовицька адміністрація ставилась до українофільських угруповань з великою підозрою. «Ми будемо культуру соціалізму, носителі якої є українські пролетарі-ударники соціалістичної індустрії, ударники будівництва, оті бригадири, трактористи, комбайнери, ланкові – нові люди на відновленій революцією радянській землі, – виголошував академік (!) В.Затонський у доповіді «Національно-культурне будівництво і боротьба проти націоналізму» на січневій сесії ВУАН у 1934р. – Ось чому в творенні української культури ми розходимося з тими, хто намагається протягти безперервну «золоту нитку» від великокняжої Київської України-Русі через Петра Могилу, батька Хмельницького до Центральної Ради, імперіялістичної інтервенції і до наших днів. Ось чому так підозріло доводиться ставитись до так званої «україніки»⁵⁵. Переслідування більшовиками національних традицій, культури і мови стало основною для їхнього негативного відношення до товариств «Просвіта»

Накопичений «Просвітами» багаторічний досвід культурно-просвітницької роботи, їхній авторитет серед народу лякав радянських чиновників. Тому в 1921-1922рр. КП(б)У почала активну боротьбу з «просвітанством». Але руйнування товариств «Просвіта», передача їхнього майна радянським установам не привели до покращення стану народної освіти. Репресії проти української інтелігенції (як старої, так і радянської) збіднювали інтелектуальний та духовний потенціал нації, завдали відчутного удару вітчизняній культурі.

Лише сьогодні, в умовах розбудови гуманної, правової держави – України - історики мають змогу підняти щільну завісу відомчих тасмниць та сказати правду про трагедію кількох поколінь наших співвітчизників. Тому великої актуальності набувають дослідження, які дозволяють усвідомити історичний досвід українського народу, допомагають спрогнозувати шляхи його подальшого розвитку.

*Лев Євселевський
Сергій Фарина*

1. Раковський Х. Радянська Україна в 1921 році // Вісті ВУЦВК УСРР. – 1922, 13 січня. – №10.
2. Молчанов М.О. Про національні витоки тоталітаризму в СРСР // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – №11. – С.36.
3. Ленін В. Про радянську владу на Україні. – Повн.збір.тв. – Т.39. – С.313.
4. Лихолат А. Здійснення ленінської національної політики на Україні (1917-1920 рр.). – К.: Наук.думка, 1967. – С.177.
5. Коммунист. – 1923, 10 липня. – №153
6. Субтельний О. Україна: історія. – С.340.
7. В.Винниченко. Из дневников // Дружба народов. – 1989. – №12. – С.191.
8. Відозва до українських народних учителів // Просвітянин – кооператор. – 1920. – №3-4. – С.56.
9. Гопнер С. Освіта і революційна пропаганда // Позашкільна освіта. – 1919, 27 липня. – №2.
10. Вісті ВУЦВК УСРР. – 1922, 10 січня. №7. 0;1 - 7.
11. Машкін М. Освітня політика в УСРР. – К., 1923. – С.34.
12. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 1, спр. 456 («Протокол засідань колегії позашкільного відділу Наркомосу УСРР за квітень–серпень 1919 р.»), арк.31.
13. ДАМО, ф. 206, оп. 1, спр.34 («Устав товариства «Просвіта» у м.Миколаєві. Акти ревізії бібліотеки «Просвіти» за 1920 р.»), арк.69.
14. ДАЗО, ф. Р-3, оп. 1, спр.421 («Накази і розпорядження Запорізького комітету губполітосвіти за 1921р.»), арк.2.
15. ДАПО, ф. Р-4057, оп. 1, спр. 1 («Протоколи засідань ради товариства «Просвіта» с.Харківці Пирятинського повіту на Полтавщині за 1920-1921 рр.»), арк.20.
16. Осташко Т. Организация культурно-просветительской работы на Украине в первые годы Советской власти // Украина в 1917-1921гг. Некоторые проблемы истории: Сб.научн.тр./АН УССР. Ин-т истории Украины; Кондурфор Ю.Ю. (отв.ред.) — К.: Наук.думка, 1991. — С.253.
17. Коммунист. — 1921, 18 червня. — №132.
18. ДАХО, ф.200, оп. 1, спр.527 («Протоколи загальних зборів Харківського товариства грамотности за 1919 р.»), арк.8.
19. ДАЗО, ф. Р-3, оп. 1, спр.391 («Протоколи Маломихайлівського товариства «Просвіта» за 1921 р.»), арк.4.
20. ДАЗО, спр.273 («Список просвітницьких організацій Запорізького повіту за 1921 р.»), арк.43
21. ДАПО, ф.Р-4057, оп. 1, спр.8 («Звіт ради товариства «Просвіта» с.Харківці Пирятинського повіту за 1921 р.»), арк.16.
22. ДАМО, ф.206, оп.1, спр.34 («Акти ревізії бібліотеки українського товариства «Просвіта» у м.Миколаєві за 1920 р.»), арк. 151.
23. ДАЗО, ф. Р-3, оп. 1, спр.472 («Протоколи засідань колегії головполітосвіти Запорізької губнаросвіти за 1921-1922 рр.») арк.430.
24. ЦДАВОВ України, ф.166, оп. 1, спр.876, («Матеріяли про організацію навчального процесу в загальноосвітніх та професійних школах»), арк.21.
25. Вісті ВУЦВК УСРР. – 1922, 11 лютого. – №34.
26. Марков В.Н. Советская система народного образования в УССР. – Саратов, 1925. – С.9.
27. ДАПО, ф.Р. – 4057, оп. 1, спр.9 («Накази і розпорядження адміністративно-організаційного підвідділу Пирятинського повітвиконкому за 1922р.»), арк.14.
28. ДАМО, ф. 206, оп. 1, спр.34 («Акти ревізії бібліотеки товариства «Просвіта» у м.Миколаєві за 1920 р.»), арк.162.
29. Українська культура. Збірник лекцій за ред. Антоновича. – Подєбради / Чехія. 1940. – С.46.
30. Про сільбудинки (Обіжний лист ЦК КП(б)У – Вісті ВУЦВК – 1922. 5 січня. – №4.
31. ДАХО, ф.200, оп.1, спр.541 («Протоколи засідання ради Харківського товариства грамотности за 1920 р.»), арк.9.
32. Коммунист. – 1923, 12 июля. – №155.
33. ДАХО, ф.1638, оп. 1, спр.50 («Циркуляри і розпорядження Ізюмського комітету неможливих селян Харківської губернії за 1923 р.»), арк.151.

34. Вісті ВУЦВК УСРР, – 1922, 5 жовтня. – №237.
35. ДАПО, ф.495, оп.1, спр.4 («Матеріали атестаційної комісії Полтавської губнаросвіти по перевірці особового складу робітників освіти»), арк.168.
36. Коряк В. Просвітянство // Вісті ВУЦВК УСРР. – 1922, 11 лютого. – №34.
37. Ткачова Л. Соціальне обличчя української інтелігенції 20-30-х рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 1992. – №2. – С.72.
38. Голос труда. – 1923, 11 мая. – №116.
39. ДАПО, ф. 495, оп. 1, спр. 4 («Матеріали атестаційної комісії Полтавської губнаросвіти по перевірці особового складу працівників освіти»), арк.206.
40. Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-і рр.) – К.:Наук.думка, 1991. – С.53.
41. Архів Управління СБ України по Полтавській обл., с.14230 («Справа по звинуваченню І.І.Ліщини-Мартиненка в спробі пробратися через фронт в Києві, зайнятий польськими військами»), арк.47.
42. Акуленко Віктор. Терор проти пам'яток // Вітчизна. – 1991. – №1. – С.143.
43. Коутун Г.К., Войналович В.А., Данилюк Ю.З. Масові незаконні репресії 20-х – початку 50-х рр. на Полтавщині // Реабілітовано історією. – Київ – Полтава: Рідний край, 1992. – С.8.
44. Там же.
45. ДАПО, ф.495, оп.1, спр.4 («Матеріали губернської атестаційної комісії по перевірці особового складу робітників»), арк.65.
46. Даниленко В. Українізація: здобутки і втрати (20-30-ті рр.) / Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 1992. – №2. – С.88.
47. Жуковський А. Михайло Грушевський і журнал «Україна» // Український історик (Канада) – 1986. – №1-2. – С.17.
48. Літературна Україна. – 1991, 31 жовтня. – №44.
49. Вісті ВУЦВК. – 1930, 12 березня. – №59.
50. Шудря М. Трагічна доля митця // Україна. – 1991. – №12. С.39.
51. Архів Управління СБ України по Полтавській обл., спр.5179 – С («Справа по звинуваченню Постольника Я.Г., Гориздри І.М. по ст.54-10 ч.1, 54-11 КК УРСР») в 7т. – Т.1, арк.302.
52. Архів Управління СБ України по Полтавській обл. спр. 12089 – С («Справа по звинуваченню Коваленка Г.О., Шепотьєва В.О. та інш. в контрреволюційній націоналістичній діяльності»), т.3, арк.519.
53. Архів Управління СБ України по Полтавській обл., спр.3365 – С («Справа по звинуваченню Капельгородського, Клязника та інш.»), т.1, арк.11-12.
54. Архів Управління СБ України по Полтавській обл., спр.3365 – С, т.ІІ. арк.564.
55. Вісті ВУЦВК. – 1934, 14 січня. – №10.

ХУДОЖНЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЯ І СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ЗА ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Не потребує доведень твердження, що одним з активніших суб'єктів суспільних перетворень є інтелігенція, особливо той її загін, який ми називаємо художньою інтелігенцією, – діячі культури і мистецтва. Надзвичайно важлива їхня роль у період динамічного розвитку суспільства, оскільки своєю художньою творчістю вони впливають на стан духовно-моральної атмосфери в країні, на формування суспільної думки. Але значно зростає роль інтелігенції в часи революцій і радикальних змін у громадсько-політичному і культурному житті країни. Діячі культури і мистецтва є одним із

найсвідоміших загонів суспільства, вони не можуть стояти осторонь політичних подій, байдуже спостерігаючи за тим, що відбувається. До того ж їхнє життя і діяльність є певним взірцем – до них завжди прикута увага народу. Про це свідчать події сьогодення, коли представники художньої інтелігенції розгорнули широку громадсько-політичну активність по відродженню державності і національної культури нашого народу. В цьому переконують нас і події національно-демократичної революції в Україні 1917 – 1918 років. Діячі культури і мистецтва у ті бурхливі часи склали якщо не найчисельнішу, то найвпливовішу частину в органах державної влади і управління, громадських організаціях. Саме вони очолили боротьбу українського народу за створення незалежної держави. Дослідження громадсько-політичної діяльності художньої інтелігенції в ті далекі буремні часи має важливе значення при використанні історичного досвіду для сучасної розбудови держави України.

Українська національна революція, яка відбулась як закономірний результат багатовікових національно-визвольних устремлінь нашого народу, зіштовхнулася з небаченими труднощами та складними проблемами. Доба Української Центральної Ради була першим етапом визвольної боротьби українського народу за державність. Її члени, серед яких було чимало представників української художньої інтелігенції, прокладали перші кроки у створенні основ держави, формували перший уряд, а також місцеві органи самоуправління, організовували військо. Все це вимагало досвідчених кадрів. Потрібно було ліквідувати наслідки політики царського уряду в Україні в галузі культури, в цілому, і в освіті, зокрема. Добре розуміючи, що брак освіти – перший ворог здобутої волі, керівники українського національно-визвольного руху розгорнули широку діяльність по створенню національної школи. Це будівництво змушене було долати багато труднощів, оскільки в царській Росії українських учбових закладів не існувало, преса і книгодрукування були заборонені під час війни. Тому гостро відчувалася нестача вчителів, підручників, шкільного приладдя. До цього додавались матеріальні скрути, що виникли внаслідок першої світової війни.

З початком революції українська художня інтелігенція поринула у бурхливе громадсько-політичне життя, працюючи в різних його сферах, в тому числі і в галузі освіти. Одразу після повалення царизму в Києві постало українське Товариство шкільної освіти, створене з кращих українських педагогічних сил. Головою цього Товариства обрали Івана Стешенка, видатного національно-освітнього діяча, літературознавця і поета. Свою невтомну діяльність по створенню національної школи Стешенко розпочав ще до революції, коли в Києві було відкрито гімназію для дітей біженців із Галичини. Оскільки ці діти були українцями, то і викладовою була українська мова. І.Стешенко став її директором¹. Навколо цієї видатної постаті згуртувались українці-вчителі, які душею вболівали за національну школу. Саме цей гурток став первісним ядром Товариства шкільної освіти.

Товариство одразу розпочало велику творчу працю. Одним із головних завдань воно вважало поширення освіти серед українського народу шляхом заснування шкіл з українською мовою викладання.

Перша гімназія імені Т.Шевченка була відкрита в Києві вже у березні 1917р. на громадські і приватні кошти². Її директором обрали відомого художника і громадського діяча, заступника голови Товариства шкільної освіти Петра Холодного, який вніс значний вклад у справу становлення української національної школи. Він запросив видатного художника і архітектора Василя Кричевського бути в ній учителем малярства³.

Відкриття першої гімназії стало радісною подією для українського населення, про що свідчить лист поета Павла Тичини до брата Євгена, датований 15 квітня 1917р.: «Тобі б слід було приїхати на Україну — побачив би, що робиться... У Києві вже діти ходять вчитися до української гімназії...» Сам захоплений національно-визвольним рухом, Тичина просить брата адресувати листи «не Тичиніну, а Тичині»⁴.

На місцях також засновувались українські учбові заклади. В багатьох випадках це відбувалось при безпосередній участі діячів літератури і мистецтва, які ніколи не залишались байдужими до освітньої справи. Так, у Брусиліві Іван Огієнко, відомий етнограф, державний і церковний діяч, поет і

перекладач збудував вищу початкову школу, куди був призначений почесним попечителем⁵. Всього до осені 1917р. було відкрито 53 українські гімназії⁶, сотні початкових шкіл.

З ініціативи членів Товариства шкільної освіти 6 квітня 1917р. розпочав роботу перший Всеукраїнський педагогічний з'їзд. Роботою з'їзду керував історик літератури Ф.Сушицький, якого обрали головою з'їзду, і його заступник І.Стешенко. Серед секретарів з'їзду знаходимо прізвище відомого літературного критика, поета і перекладача М.Зерова, літературознавця О.Дорошкевича⁷. З промовами виступили голова Центральної Ради, видатний історик М.Грушевський, відомий громадський діяч, публіцист М.Міхновський, поет, науковець І.Огієнко⁸. Це був перший з'їзд українських педагогів, на якому рішуче ставилися вимоги українізації і намічено шлях організованої роботи в цьому напрямку. Делегати з'їзду висловились за необхідність створення курсів для підготовки вчителів, відкриття українських бібліотек, заснування нових учбових закладів і українізацію вже існуючих, видання українського педагогічного журналу.

Розпочалася невпинна робота. Були великі труднощі, викликані складною економічною і політичною ситуацією. Але був і революційний ентузіазм, величезне бажання працювати для блага України. Бракувало потрібної кількості учителів — і за клопотанням І. Стешенка та при сприянні генерала О.Брусилова майже 13 тисяч учителів були звільнені від військової служби⁹. Не вистачало українських підручників і навчальних посібників — створюється видавництво «Українська школа», яке займається вирішенням цієї проблеми і працює під керівництвом письменника С.Черкасенка і педагога С.Русової¹⁰. Товариство шкільної освіти протягом літа розробило програми і методики навчання, спеціально створені комісії, куди входили відомі представники наукової і художньої інтелігенції, брали участь в роботі по написанню підручників. Наприклад, Спиридон Черкасенко уклав «Буквар», підручник українського правопису. У читанках «Рідна школа» він використав твори кращих українських письменників і поетів: Т.Шевченка, Л.Українки, М.Вовчка, С.Васильченка, П.Мирного, Б.Грінченка та багатьох інших¹¹.

Оксана Стешенко, дружина і вірний помічник в освітянських справах відомого поета і громадського діяча Івана Стешенка, написала читанку для початкових класів гімназії під назвою «Рідні колоски»¹². Видатний український композитор і хоровий диригент Кирило Стеценко підготував підручник для оволодіння музичною культурою в школах: «Початковий курс навчання дітей нотного співу», «Шкільний співаник» у трьох частинах¹³. В цей час повністю віддається ґрунтовному науковому дослідженню рідної мови Іван Огієнко. 1917—1918рр. з'являються його праці «Вчімося рідної мови. Нариси про мову українську», «Рідна мова в українській школі», «Українська граматики» в двох частинах¹⁴. Потреба в таких книгах в період національного відродження була надзвичайно великою.

Робота по українізації школи посилилась із створенням Генерального секретаріату, який очолив видатний український письменник Володимир Винниченко. Він одразу виступив палким захисником української національної школи. Ще у першій половині березня 1917 року В.Винниченко, М.Грушевський та інші керівники Центральної Ради добилися у міністра освіти Тимчасового уряду дозволу на викладання української мови в початкових класах тих регіонів, де проживали українці¹⁵. 9 липня 1917р. Генеральний секретаріат видає декларацію, в якій було сказано: «У справі народної освіти секретаріат має на меті насамперед з'єднати у своїх руках усе керування шкільною освітою, а саме догляд за проведенням на місцях українізації школи, організації видання підручників, відшукування й приготування учителів для шкіл та поміч у згуртуванню їх у професійні товариства»¹⁶.

Генеральний секретаріат освіти очолив Іван Стешенко. З ним плідно працювали творчі, енергійні, досвідчені люди: його заступник П.Холодний, С.Русова, О.Дорошкевич, І.Огієнко та багато інших. Це були освітянські сподвижники, люди, які всією душею вболівали за створення української національної школи. Вони високо цінили Стешенка як талановитого і вимогливого керівника.

У серпні 1917р. в Києві відбувся другий Всеукраїнський педагогічний з'їзд. На ньому був ухвалений план єдиної школи в Україні. За цим планом загальноосвітня школа повинна бути семирічною (через економічні труднощі тимчасово дозволялось обмежитися курсом перших чотирьох

років). Програма гімназії складалась з чотирирічного курсу. Технічні школи і сільсько-господарські училища планувалось так пристосувати, щоб вступити до них можна було безпосередньо після семирічної загальної школи. Всі громадяни повинні були мати право на безплатну нижчу, середню і вищу освіту¹⁷. Треба підкреслити, що постанови з'їзду були ухвалені після доповідей П.Холодного «Єдина школа», С.Русової «Націоналізація школи» та інших. Саме ці доповіді разом із рішенням двох педагогічних з'їздів створили ґрунт для оформлення української національної освіти.

Зразу ж після другого Всеукраїнського педагогічного з'їзду у Києві відбувся перший Всеукраїнський професійний учительський з'їзд, який затвердив Всеукраїнську учительську спілку (ВУС), створену ще 30 травня 1917р. на лекторських курсах¹⁸. У роботі з'їзду брало участь чимало письменників, літературо- і мистецтвознавців. А такі з них, як П.Холодний, С.Черкасенко, Ф.Сушицький, Л.Білецький, О.Дорошкевич увійшли до Центрального бюро спілки¹⁹. Воно разом із широкими колами відданих справі спілки діячів виконало велику організаторську роботу в галузі освіти та відіграло велику роль у формуванні шкільної політики в революційний час.

3 вересня 1917 року починає виходити журнал «Вільна українська школа» — орган Всеукраїнської учительської спілки. Він відіграв важливу роль у згуртуванні української громадськості навколо освітніх справ. У роботі по створенню журналу активну участь брали письменники і громадські діячі — М.Зеров, І.Стешенко, С.Черкасенко, С.Русова та інші. У період національно-демократичної революції цей журнал, завдяки невпинній роботі своєї редакції, виходив безперервно за кожної політичної влади, незважаючи на зміни і перевороти. На сторінках журналу знаходимо цікаву інформацію про організацію освіти в Україні, труднощі і досягнення на шкільній ниві, про течії європейської педагогіки, подається бібліографія і рецензії на різні підручники. Журнал «Вільна українська школа» став гарним помічником для українського учительства.

Особливої уваги керівництво Центральної Ради і Генерального секретаріату освіти надавало впровадженню української мови у школах. Широко відомі слова В.Франкліна про те, що кожний, хто хоче поневолити якусь націю, мусить почати з заборони вільного слова. Історична дійсність підтверджує цей вплив. Всім відомо, як російський уряд ставився до української мови: «Украинского языка не было, нет и быть не может!» Щоб задушити духовність українського народу, його найменше прагнення до самостійного життя, поневолювач відібрав у нього рідну мову. Тому таким важливим було проведення українізації всього суспільного життя в цілому і освіти зокрема. Визначаючи як потребу розвитку національної самобутності знання своєї мови, Іван Огієнко писав у статті «Рідна мова в українській школі» на сторінках «Нової ради»: «В нашій новій школі будуть усі потрібні засоби для того, щоб вчити рідної мови, щоб навчатись її якомога більше, якомога краще. Ні на хвилину не забуваймо, що наша рідна мова — це наша окраса, це наша душа, це наша ознака національного культурного життя»²⁰.

8 жовтня 1917р. І.Стешенко виголосив програмову доповідь перед керівниками середніх і нижчих шкіл Києва та перед головами батьківських комітетів, більшість з яких у зросійщеному Києві були росіянами. У доповіді Генеральний секретар освіти підкреслив, що з появою на Україні крайової влади українська мова стала мовою офіційною. Він зазначив, що «український народ є господарем на своїй державній території, але справедливі інтереси меншостей будуть взяті до уваги. Одначе всі народності, які живуть на території України, повинні знати мову, літературу, географію та історію України. Отже українознавство повинно бути обов'язковим для всіх повноправних шкіл України»²¹. Згідно з цим Генеральний секретаріат наполегливо намагався реалізувати накреслені плани в галузі освіти, поборюючи великі труднощі, спричинені тими обставинами, що залишив старий режим. І тими ускладненнями, що їх створила революція на Україні. Не залишились поза увагою генерального секретаря українці, яких доля примусила виїхати з Батьківщини. 14 жовтня 1917 року І.Стешенко написав відозву «До українців, поза межами України сущих», де закликав до об'єднання зусиль у створенні національної школи: «...В єднанні всіх сил наших людей будемо творити дальше життя; тоді ніде не викорінеться рід наш, не посміються над нами чужі люди, що досі нашу мову, наш звичай, нашу правду вважали за ніщо. Це об'єднання дасть нам перш за все рідна школа. Тепер на

Україні наука йтиме рідною українською мовою. Дбайте ж і ви про рідну освіту, odkривайте в себе школи з рідною мовою»²².

Велику увагу було приділено розвитку вищої освіти, оскільки саме тут мала готуватись інтелектуальна еліта, така необхідна для молодого держави. Вже на першому Всеукраїнському педагогічному з'їзді в «Резолюції про вищу школу» вказувалось на необхідність звернення до викладачів вищих учбових закладів, які володіють українською мовою, із закликом вести викладання цією мовою, а тим викладачам-українцям, які мешкають поза межами України, пропонувалося повернутися на батьківщину²³.

За виробленим керівниками освітнього руху планом робота по створенню вищої школи мала вестися у двох напрямках: українізація вже існуючих вузів і відкриття нових учбових закладів. Щодо українізації, то на її шляху міцною стіною постала зрусифікована професура. Закон про автономію вищих шкіл, прийнятий Тимчасовим урядом у липні 1917 року, дав їй змогу вважати себе цілком незалежною від будь-якої влади, тим більше української. Масовим явищем того часу були протести вищих шкіл проти українізації. Так, наприклад, рада університету св.Володимира більшістю голосів (з 39 членів ради лише 3 були проти) оголосила протест проти українізації, де підкреслювалось, що прагнення до заміни загальноросійської літературної мови в майбутній Україні такою штучно створеною, недостатньо ще розробленою мовою, загрожує затримкою розвитку освіченості народу, це зруйнує існуючий віки культурний і духовний зв'язок між великоруським і малоруським народами²⁴. Таке ставлення до українізації вищої школи з боку зрусифікованої професури стало досить типовим явищем. Тому було потрібно створювати нові українські вузи. Кращі представники художньої інтелігенції включилися в цю роботу.

Першим досягненням в цій справі стало урочисте відкриття Українського народного університету у Києві 5 жовтня 1917р. Комісія по розробці плану організації університету була створена в липні 1917р. В неї входили представники товариства «Праця», Українського Наукового Товариства і товариства «Просвіта». В роботі комісії брав участь Михайло Грушевський. На одному з її засідань він сказав, що «сей університет повинен бути народним по складу слухачів та вповні науковим по системі своїх викладів»²⁵. Університет розпочав роботу за програмою відповідних державних закладів і мав три факультети: історико-філологічний, фізико-математичний та юридичний, а також підготовчі курси. Народний університет у Києві став тим фундаментом, на якому в жовтні 1918р. було створено перший Державний український університет. Для забезпечення середніх шкіл учителями українознавства 7 листопада 1917р. були відкриті педагогічні курси, які поклали початок Української Педагогічної Академії. Серед лекторів Академії зустрічаємо прізвища таких визначних діячів науки, культури і мистецтва, як О.Грушевський, І.Огієнко, К.Ширацький, С.Русова, Т.Тутковський, М.Старицька та інші²⁶.

З проголошенням Української Народної Республіки і створенням міністерства народної освіти, яке очолив Іван Стешенко, робота по організації вищої школи набула державного характеру. В березні 1918 року був розглянутий і ухвалений конкретний план дій, де передбачалося впровадження викладання українською мовою в усіх існуючих вищих школах, поширення кафедр українознавства, підготовку кадрів нових українських вчених, відкриття нових державних вузів.

Великі досягнення були здобуті за доби Центральної Ради на освітній ниві в галузі мистецтва. Українська влада глибоко розуміла вагу й значення мистецтва в житті народу і з самого початку свого існування намагалась створити відповідні державні органи, які сприяли б розвиткові мистецтва і поширенню його серед народних мас. Пояснення цієї пильної уваги до мистецьких справ слід бачити в тому факті, що багато урядовців самі належали до художньої інтелігенції. Вони добре знали, який великий вплив на формування світогляду людей має мистецтво. Досить нагадати першого голову уряду письменника В.Винниченка, в якого згодом проявився талант художника, першого Генерального секретаря освіти, поета і літератора І.Стешенка, його заступника художника П.Холодного. Серед членів Центральної Ради близько 20 чоловік тою чи іншою мірою були причетні до красного письменства (письменники, поети, літературознавці, публіцисти)²⁷. Саме вони займали чимало ключових посад в органах Центральної Ради.

Велику діяльність по сприянню розвитку мистецтва розгорнув І.Стешенко. За його ініціативою при Генеральному секретаріаті освіти були створені окремі відділи (музичний, театральний, пластичного мистецтва, художньої промисловості, охорони пам'яток старовини), які мали дбати про розвиток різних галузей мистецтва. В них працювали кращі представники художньої інтелігенції. Так, наприклад, до музичного відділу увійшли видатні композитори Кирило Стеценко, Микола Леонтович, Пилип Козицький, відомий диригент і піаніст Михайло Яцкевич²⁸. У театральному відділі активну діяльність розгорнули драматург Людмила Старицька-Черняхівська, поети Олександр Олесь, Володимир Самійленко та інші²⁹. У майбутньому планувалось навіть створення окремого міністерства мистецтв³⁰. Але зміна політичної ситуації не дала здійснитися цим планам.

Визначною подією в житті України стало відкриття Української Академії Мистецтв. Здійснилась багатовікова мрія діячів української культури. Віднині талановита молодь мала можливість отримувати художню освіту і вдосконалювати своє мистецтво на батьківщині. Велика роль у підготовчій роботі по заснуванню Академії належала мистецтвознавцю Григорію Павлуцькому. З участю відомих українських художників він розробив статут Академії. На першому засіданні ради професорів одностайно першим ректором було обрано Василя Кричевського, зважаючи на його значний внесок в художнє і суспільне життя України. Але видатний художник не любив адміністративної роботи і відмовився. Тоді обрали його брата, художника Федора Кричевського³¹.

На відміну від Петербурзької, в Українській Академії Мистецтва була прийнята зовсім інша система навчання. Студенти з першого курсу навчались у персональних майстернях професорів, а не в загальних класах. З самого початку роботи Академії було створено шість художніх майстерень: композиції (М.Бойчук, В.Кричевський), дві майстерні станкового живопису (Ф.Кричевський, О.Мурашко), дві — пейзажу (М.Бурачек, А.Маневич) і графіки (Г.Нарбут)³². Художники, які працювали в академії, зробили дуже багато для відродження національного образотворчого мистецтва.

Перші роки Академії були надзвичайно складними через тяжкий економічний і політичний стан. Не один раз її робота переривалась, професори і студенти мусили переховуватися. Але разом з тим її діяльність мала величезне значення у справі становлення художньої освіти на Україні. Як відзначив відомий історик мистецтва Дмитро Антонович, Українська Академія Мистецтва «зразу свіжістю таланту своїх професорів стала перевищувати Петербурзьку Академію, замерзлу в сухій рутині, і Краківську, що останніми часами видихнулась і застигла в своїй манірності, і всі інші Академії по слов'янських землях»³³.

Таким чином, за часів Центральної Ради були закладені основи української національної школи, відкриті нові учбові заклади, розпочата робота по підвищенню культурного рівня населення. Велике значення мала самовіддана праця кращих представників художньої інтелігенції, таких як І.Стешенко, П.Холодний, М.Грушевський, І.Огієнко, С.Черкасенко та багато інших. Незважаючи на те, що робота по створенню національної школи проводилась у складних політичних і соціально-економічних умовах, саме в культурно-освітній галузі за часів Центральної Ради було досягнуто значних успіхів завдяки невпинній праці діячів культури і мистецтва.

Алла Пономаренко

1. Відділ рукописів ЦНБ ім.В.Вернадського. —ф.207. —№25.

2. Дорошенко Д. Історія України. 1917—1923. —Т.І. — Ужгород, 1932. —с.41.

3. Щербаківський В. Пам'яті Василя Григоровича Кричевського. // *Визвольний шлях*. —1954. —Кн.4. —с.82.

4. Миронець Н. Українська поезія 1917 року як джерело вивчення ідеї національного відродження. // *Вісник Київського університету. Історико-філологічні науки*. —1991. —№2. —с.25.

5. *Відродження*. —1917. —22жовт.

6. Дорошенко Д. Назв. праця. —с.388.

7. *На Украине и вне ее*. // *Украинская жизнь*. —1917. —№3-6. с.182.

8. Там же. —с.185.

9. Мазур В., Розовик Д. Перші кроки національної школи. Про освітняський аспект у діяльності Української Центральної Ради. // *Наука і суспільство*. —1993. —№2. —с.20.

10. Дорошенко Д. Назв. праця. —с.401.
11. Черкасенко С. Рідна школа. Читанка друга. —К., 1917. —144с.
12. Книгар. —1917. —№2. —с.97.
13. Відділ рукописів ЦНБ ім.В.І.Вернадського. —Ф.62. —№151.
14. Гальченко С. Подвижник церкви і науки. // Слово і час. —1992. —№1. —с.45.
15. Мазур В., Розовик Д. Назв. праця. —с.19.
16. Нова рада. —1917. —27 черв.
17. Постернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917—1919рр. —К., 1920. —с.39-40.
18. Дорошенко Д. Назв. праця. —с.396.
19. Василькович Г. Шкільництво в Україні (1905—1920). // Визвольний шлях. —1976. —Кн.-II. —с.1255.
20. Нова рада. 1917. —17 серп.
21. Дорошенко Д. Назв. праця. —с.397.
22. Центр. держ. арх. вищих органів влади та управління України, Ф.1115, оп.1, спр.56, арк.8-8зв.
23. На Украине и вне ее. // Украинская жизнь. —1917. —№3-6. с.184.
24. Киевлянин. —1917. —27 лип.
25. Грушевський О. Український народний університет. // Літературно-науковий вісник. —1917. —№5-6. —с.323.
26. Дорошенко Д. Назв. праця. —с.400.
27. Миронець Н.І. Інтелектуальна еліта України в Центральній Раді. // Українська демократична революція 1917—1918 років. Матеріали Науково-теоретичної конференції. —К., 1992. —с.43.
28. Вожаківський С. Українські композитори, переслідувані Москвою. // Визв. шлях. —1982. —Кн.8 —с.9-23.
29. Дорошенко Д. Назв. праця. —с.403.
30. Постернак С. Назв. праця. —с.106.
31. Горняткевич Д. Українські митці в автобіографіях. // Визвольний шлях. —1957. —Кн.2. —с.181.
32. Чебикін А. Українській академії Мистецтва 75 років. // Образотворче мистецтво. —1992. —№6. —с.45.
33. Антонович Д. Українське мистецтво. Конспективний історичний нарис. —Прага-Берлін, 1923. —с.11.

ЗЕМЕЛЬНА РЕФОРМА В КОНТЕКСТІ ТРАДИЦІЙ І МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА

Минуло уже кілька років з часу започаткування земельної реформи в Україні. Основною її метою є відродження на землі господаря, який би раціонально і дбайливо не лише використовував її ресурси, а й старанно їх оберігав. Задля цього необхідно створити надзвичайно доброзичливі умови для основного робітника у цій галузі господарства – трудового селянина. При цьому правове підґрунтя реформування земельних відносин повинно не лише фіксувати реалії сьогодення, а й враховувати традиції та ідеологію українського селянства, його ментальність, оскільки нехтування основними цінностями народу веде до стагнації і занепаду економіки, що, власне, й показав досвід останніх десятиріч. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне звернутись до історичного досвіду 20-х років, тому що тоді найбільш виразно проявились прагнення сільського виробника, який, на відміну від часів суцільної націоналізації засобів виробництва, мав ще можливість робити добровільний вибір у формах господарювання.

В Україні, де селянство становило майже 80 відсотків населення, давало повну підставу М.Грушевському у розпалі громадянської війни, орієнтуючись не стільки навіть на біжучий момент, скільки на подальші перспективи розвитку, стверджувати: «Я глибоко переконаний, що в українськiм житті мають будучність, матимуть вплив, встояться тільки ті елементи, які стоятимуть в тіснiм і щирiм контактi з селянською масою, матимуть її потреби й інтереси на оці й ними орієнтуватимуться. І як підстава української стихії спеціально, і як основа соціальної й економічної структури нашого краю взагалі селянство зістанеться фундаментом, на котрiм треба будувати все. Тільки те буде міцне, що збудується на нiм, і горе тим течіям, партіям, планам і намірам, котрі будуть іти проти нього, – вони осудять себе на животіння або зникання, коли не розібіється о сей камінь в один гарний день відразу і до решти»¹.

Репрезентантом інтересів українського селянства після відновлення національно-державного життя в Україні виступала партія соціалістів-революціонерів. Про це, зокрема, цілком переконливо засвідчують результати виборів до Всеросійських Установчих зборів, на яких партія отримала 51 відсоток голосів, в той час як за більшовиків, скажімо, голосувало лише 10% виборців² (наголосимо, що вибори відбувалися уже після опублікування радянських декретів про землю і мир).

Віковичним прагненням українського народу, яке у різні часи піднімало його на боротьбу, було право на землю і право на повний продукт праці. Враховуючи це, Центральна Рада, яка знаходилась під впливом соціалістичних партій (після Лютневої революції в Росії сподівання переважної частини населення України на поліпшення свого життя пов'язувалося саме з соціалізмом), у закон про земельні справи заклала принцип соціалізації. Він означав таку організацію суспільного господарства, при якій поділ учасників у виробленні сільськогосподарської продукції зникав: поняття «хазяїн» і «робітник» зливалися в одне, утворюючи, таким чином, трудове господарство. Принципом внутрішніх взаємовідносин такого господарського механізму була участь кожного в праці, тобто розподіл продуктів здійснювався через основний критерій – працю.

Іншим важливим моментом у законі було положення, згідно з яким вся земля ставала «добром народу УНР». Право на користування нею мали усі громадяни республіки. Земля нарізувалася земельними комітетами у приватно-трудове користування сільським громадам або добровільно складеним товариствам, які, в свою чергу, один раз робили загальний переділ по споживчій нормі з можливістю збільшення наділу, але не перевищуючи 15 десятин, а далі господарства навечно закріплювалися у користування за приватно-трудовими господарями і могли передаватися як спадщина.

Альтернативні варіанти вирішення земельного питання (чи то у формі збереження поміщицького землеволодіння, чи у спробі організації комун) викликали зворотну реакцію, що знайшло своє відображення як у падінні гетьманського режиму, так і другому очищенні теренів України радянською владою. Аналізуючи причини поразки на ІХ з'їзді РКП(б), О Бубнов відзначав, що на українському ґрунті щодо селян потрібна «не тільки національна тактовність»³.

Однак висновки у Москві були зроблені половинчасті. Якщо національна мова визнавалась дійсно за потужний фактор, що знайшло свій вияв у зміні тактики відносно «боротьбистів», то економічна політика в основі своїй продовжувала лише повторювати політику більшовиків Росії. Це зумовлювалось тим, що концепція соціалізму в її завершеній формі неодмінно мислилась однотиповою для різних народів і була співзвучною класичній моделі «безтоварного соціалізму», сформульованій свого часу ще К.Марксом і Ф.Енгельсом. Нагадаємо, що дана модель передбачала й перехід до суспільної власності і суспільного господарювання, і відмирання товарно-грошових відносин, і введення принципу натурального обміну, з допомогою якого задовольнялись би потреби комун.

Таким чином, сутність нового суспільства базувалась перш за все на певній ідеї, але водночас по відношенню до України комуністична практика була детермінована усією історичною спадщиною російської централізованої імперії, була відбитком ідеології «собирателей Руси», а тому не враховувала культурно-національних відмінностей і традицій місцевого населення.

Не те щоб більшовики не знали про своєрідний характер українського селянина, з його яскраво вираженою «індивідуалістичною психологією». На VIII Всеросійській конференції РКП(б) доповідач з українського питання Я.Яковлев наголошував на відмінності цього селянина-середняка від російського, який є «більш заможний», «коливається між фермером і полупролетарієм в минулому капіталістичному періоді», та протягом двох останніх років, попри часту зміну центральної влади, «залишається єдиним господарем села»⁴. Аби залучити його на свій бік, Яковлев пропонував відмовитись від організації комбідів, позбавлених чуття дійсності, піти на певні поступки у продовольчій, земельній і національній політиці та обмежити до мінімальної кількості радянських господарств як не властивих українцям.

Доповідач мав рацію, бо дійсно, увесь попередній історичний досвід засвідчував, що Україна майже не знала общинного господарства. На правобережжі взагалі домінувала європейська правова форма власності у формі приватно-індивідуальної, а на Лівобережжі під впливом Росії община хоча і відігравала певну роль, проте селянство не знало спільного господарства (хліборобства)⁵.

Відтак більшовики потрапили у вельми скрутне становище: відновлення комбідів означало не що інше як виклик проти себе соціальної зливи, а проведення реформ з урахуванням вимог сільського виробника вело до зради власних принципів, поступатися якими вони не мали жодного наміру. У ході тривалої дискусії керівництво республіки зійшлося на думці про необхідність створення в Україні організації бідноти (КНС), які мали стати соціальною опорою правлячої партії на селі і на ґрунті яких радянська влада розраховувала привести селянське господарство до усупільнених форм, тим самим паралізуючи розвиток приватнокапіталістичних відносин індивідуальних господарств.

Та переважна більшість селянства не сприймала новостворених організацій. Хоча до жовтня 1920 року і було зорганізовано близько 10 тис. КНС, проте їх обстеження показало, що дві третини усіх комітетів створювалися насильно за ініціативи центральних органів, частина при допомозі місцевих сил, і лише 5 відсотків постало за власним покликанням⁶. З огляду на це Катеринославський губком у досить категоричній формі добивався від ЦК КП(б)У негайного перегляду питання щодо КНС, бо у протилежному випадку не ручався за долю революції в умовах польського наступу⁷.

Восени 1920 року політична ситуація на селі (як для комуністів) взагалі стала катастрофічною. У звітномленні Центрального управління надзвичайними комісіями в ЦК КП(б)У про становище у Київській губернії читаємо так: «Тепер все селянство повстало проти радянської влади, партійним і радянським працівникам небезпечно в'їзжати у повіт і вести агітацію серед селянства. Маса селян іде в банди, повстання охопили цілі волості і райони»⁸.

Соціальна напруга дещо спала відразу ж після першого кроку, що його зробили більшовики назустріч селянству, коли рішенням V Всеукраїнського з'їзду Рад законодавчо закріпили землю за селянами на дев'ять років у районах, де були вилучені лишки землі у поміщиків, розподілені колишні нетрудові землі, а також виділені землі для радгоспів, цукрових заводів і ін.

Перехід до нової економічної політики крім того, що заклав принцип матеріальної зацікавленості до активізації творчої діяльності трудівників села, нараз вимагав правного визначення найважливіших норм, які б забезпечували сталість селянського господарства. Це завдання було вирішене «Основним законом про трудове землекористування» та Земельним кодексом УРСР, які ВУЦВК прийняв у 1922р. Основу земельного ладу на селі, згідно з цими законодавчими актами, становили націоналізація землі і передача майже усіх сільськогосподарських угідь в індивідуальне безстрокове користування. Головною умовою для отримання земельного наділу була особиста праця на ньому, що унеможливлювало концентрацію землі в руках нетрудових елементів. У разі незаконного захоплення землі, ВУЦВК своїм декретом надавав право комнезамам подавати заяви в судово-земельні комісії. До означеного в декреті терміну (15.10.1924) було подано лише 1376 звернень при 31260 населених пунктах, що давало можливість Наркомзему вважати основну роботу по землевлаштуванню завершеною⁹. Тому розмова про нетрудові господарства (так звані кулаки) в умовах української дійсності є не що інше як більшовицький міф.

Загалом, неп відкривав можливості для вільного розвитку всіх форм господарювання та створював сприятливі умови для розвитку селянського господарства, з чого випливало, що КП(б)У вдалося подолати політичну і економічну кризу початку 20-х років і вивести країну на траєкторію економічного росту. Уже навесні 1925р. посівні площі становили 95 відсотків від рівня 1913р., на яких урожайність і виробництво основних зернових культур досягли рівня довоєнного часу. Поголів'я худоби перевищило довоєнні показники вже у 1924р.

На загальному фоні піднесення сільського господарства особливо помітним був ріст трудових господарств середняцької групи. Селянин середняк став не тільки потужною економічною силою, а й почав використовувати усі легальні можливості для найширшої участі в управлінських структурах, аби самостійно захищати свої інтереси. Все гучніше лунали вимоги з його боку відносно перегляду Конституції в плані розширення політичних прав¹⁰.

Такі тенденції розвитку були небезпечні для комуністичної влади, оскільки соціяльна опора партії на селі, репрезентована КНС, неухильно зменшувалась¹¹ (в опозиції до незаможників перебувала навіть частина бідноти¹², через ту обставину, що, за констатацією самих комуністів, даний політичний інститут звик жити лише хабарями, одержаними від «розкуркулення»¹³), і комітети вже не могли мати будь-якого серйозного впливу на політичний стан села, колективні господарства хоч кількісно і збільшувались, проте відсоток населення в них не перевищував 1,5. Усе це вимагало більш активного втручання партійних органів у господарське життя села. Поки що це робилося за допомогою економічних важелів. По-перше, аби полегшити будівництво колективних господарств, Політбюро ЦК КП(б)У ввело м'яку, поетапну форму об'єднання: 1) спілка по суспільному обробітку землі; 2) артіль (вимагає наявності складних машин і суспільних капіталів в господарстві); 3) комуна (передбачає наявність відповідного устаткування та доцільного господарського упорядкування — комунальні будівлі, більш складні машини і т.ін.)¹⁴. По-друге, колективам встановлювався пільговий податок, сільськогосподарський банк, який розпочав свою діяльність у 1923р., видавав довгострокові кредити на пільгових умовах (4% річних), в той час як індивідуальним господарствам кредит надавався під 12% річних¹⁵.

Однак, незважаючи на ці заходи, селяни не поспішали із вступом до колгоспів, ба більше: в закритому листі до партійних осередків ЦК КП(б)У вимушений був визнати, що «колективи зустрічають вороже до себе ставлення зі сторони значної частини селян»¹⁶. Головну перешкоду на шляху до колективізації Голова ВУЦВК Г.Петровський вбачав у стремлінні до «приватного одноосібного господарства»¹⁷. Про сильні приватницькі тенденції українського селянства повідомляв у доповіді в ЦК КП(б)У Голова комісії по перевірці Голодаєвського району Донецької губернії З. Колчинський¹⁸.

У зв'язку з цим партійному керівництву не залишалось нічого іншого, як вольовими рішеннями зобов'язувати селян-комуністів увести свої господарства в сільськогосподарські колективи¹⁹, що швидше мало наслідком вихід останніх із партії, аніж вступ до колгоспів.

Таким чином, уже в 1924—25рр. почав складатися стійкий розрив між партійними функціонерами і трудовим селянством, у результаті якого страждали інтереси мас. Відтак кожне наступне партійне рішення щодо сільського господарства дедалі настирливіше декларувало необхідність переходу до усуспільнених форм господарювання, а після заготівельної кризи 1927/28рр. цей процес переходить у практичну площину в аграрній політиці комуністів. «Диктатура пролетаріату повинна застосовувати усі важелі, щоб дружніше і скоріше піти по широкій усталеній дорозі кооперування і колективізації сільського господарства до будівництва соціалізму»²⁰, — декларував Г.Петровський на X з'їзді КП(б)У, що відбувся наприкінці 1927 року.

Попервах надзвичайні заходи зображалися більшовицькою пропагандою, як тимчасовий захід і то тільки у ставленні до заможної частини села (партійне керівництво добре розуміло, що «куркуль» навіть і під найсильнішим натиском не міг забезпечити потрібних темпів хлібозаготівель, оскільки основна маса товарного хліба знаходилась у розпорядженні бідноти та середняків). Тому вимога обов'язкового виконання наміченого плану хлібозаготівель передусім лягла саме на ці верстви села,

що було тільки повторенням вже пройденого при «військовому комунізмі». У свою чергу логіка адміністративної системи вимагала постійного розширення надзвичайних заходів, аж до повного охоплення ними усіх сфер життя. Це і було досягнуто примусовою колективізацією і подальшим одержавленням колгоспів.

Повертаючись до сьогодення, зазначимо, що в сучасних умовах ми маємо одмінну ситуацію від 20-х років. Наслідки періоду більшовицького експериментаторства ще тривалий час будуть даватися взнаки. Але ми маємо ту велику перевагу, що можемо скористатися світовою практикою і перш за все тими принципами й нормами, що їх виробила європейська цивілізація, до якої, незважаючи на усі східні впливи, належить і українська нація. Загалом це перехід до ринкової системи, в основі якої лежать різні форми власності та господарювання. Враховуючи свій історичний досвід, необхідно шляхом приватизації фінансово-матеріальних та земельних ресурсів відродити приватного власника-господаря та створити такий економічно-правовий механізм, за яким виробник зміг би взяти безпосередню участь в управлінні виробництвом, розподілі і привласненні прибутків.

Безумовно, процес переходу від колгоспно-колективного до приватно-індивідуального господарювання має відбуватися поступово, регульовано, під контролем державних структур, аби запобігти різкому зменшенню виробництва продукції. Але водночас необхідно покінчити із непослідовністю і нерішучістю Верховної Ради України останнього скликання щодо ставлення до процесу реформ в аграрній сфері, а також Рад базового рівня, які нерідко приймають рішення, що суперечать чинному законодавству. Час-бо збагнути: тільки те має великий шанс на успіх, що має за собою традицію.

Віктор Адамський

---

1. Грушевський М. На порозі Нової України: Гадки і мрії. —К.: 1918. —с.36-37.

2. Див.: Волін М. Історія КП(б)У в стислому нарисі. —Х., 1931. —с.176.

3. Дев'ятий съезд РКП(б): Протоколи. —М., 1960. —с.58.

4. Восьмая конференция РКП(б). Протоколы. —М., 1961. —с.80-81.

5. Див.: Шаповал М.Ю. Революційний соціалізм на Україні. —Відень, 1921. —с.142.

6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України), ф.І. оп.20. спр.1666,

арк.22.

7. Там само, спр.195, арк.181.

8. Там само, спр.197, арк.39.

9. Там само, спр.1798, арк.41.

10. Там само, ф.І, оп.І, спр.123, арк.50, 129.

11. Іжевський В. Коротка історія комітетів незаможних селян на Україні. —Х., 1924. —с.38.

12. ЦДАГО України, ф.І, оп.І, спр.116, арк.64.

13. Там само, спр.129, арк.223.

14. Там само, ф.І, оп.6, спр.46, арк.147.

15. Петровский Г. Избранные произведения. —М., 1987. —с.145.

16. ЦДАГО України, ф.І, оп.20, спр.1798, арк.11.

17. Петровский Г. К работе среди крестьян // Правда. —1924. —25 апреля.

18. ЦДАГО України, ф.І, оп.20, спр.1812, арк.24.

19. Там само, спр.994, арк.136.

20. Петровский Г. Избранные произведения. —М., 1987. —с.212.

ВІЙНА ПРОТИ ЦЕРКВИ

***

ЯК РУЙНУВАЛИ НАШУ ВІРУ

Коли ми перегорнемо сторінки навіть нашої недавньої історії, то не зможемо не помітити: український народ завжди страждав і від того, що не було міжконфесійної злагоди. Це, до речі, враховували вороги нашої державності в усі часи, намагаючись розпалити розбрат, який підточує здоровий дух нації, впливає на її єдність. Та найбільше, з усього видно, досягли в цій справі більшовики, взявшись знищити під корінь те, що століттями формувалося з переплетіння народних традицій та вірувань у небесну силу.

А привід до тотального наступу на віру наших батьків був винайдений віроломний і цинічний: скориставшись з того, що організований ними ж штучний голод в Україні в 1922 році вже набрав величезних розмірів, керівники комуністичної партії кинули клич по всій території УРСР: збирайте золото і срібло з церков на користь голодуючих!

На перший погляд, усе правильно, і церква має допомогти нужденним людям, аби врятувати їх від наглої смерті. Але ж у цей час, як свідчать документи, хліб з України, яка ще не була в складі СРСР, мільйонами пудів вивозився не тільки до Росії, а й за кордон. Тобто Петровський, Раковський, Мануїльський, Лебідь, Іванов та інші керівники більшовиків України знали тоді, на що йшли і чим обернеться для голодних губерній директива про широке оповіщення в пресі випадків «збору селянами золота і срібла з церков, що мали місце в Мелітопольському повіті».

Бралися на озброєння не тільки такі прийоми, а й намагання розколоти церкву в Україні, «використовуючи кон'юнктуру, що склалася в зв'язку з боротьбою між автокефалістами і екзархістами».

Цікава й така деталь з постанови Політбюро ЦК КП(б)У від 12 березня 1922 року: «все зібране на місцях має бути відправлене до Харкова в розпорядження Уповнаркомфіна».

А куди йшли кошти й цінності, вилучені або й просто насильно обдерті з божих храмів, свідчать знову ж таки протоколи Політбюро ЦК КП(б)У. Скажімо 31 березня 1922 року ухвалюється рішення про допомогу комуністам. Тим рішенням передбачається, що з фінансового відомства буде виділено на цю мету один мільярд карбованців.

А через три дні секретар ЦК КП(б)У Дмитро Мануїльський підписує ще одну постанову, якою передбачається повне вилучення цінностей церков, а також виділення саме для цього одного члена бюро в кожному губернському комітеті партії більшовиків: «Для фактичного керівництва роботою».

І в подальшому питання про зруйнування віри не сходять з порядку дня ЦК КП(б)У. Наприклад, 25/11 1926 року після доповідей Попова та Балицького Політбюро ухвалює рішення про «посилення роботи щодо охоплення інформаційним апаратом тих груп, які до цього часу не були ним у достатній мірі охоплені (автокефалія, католики, лютерани, меноніти)». Особлива увага звертається на автокефалістів, репресії до керівників яких схвалюються Політбюро, а також затверджуються програми розкладової роботи серед них.

Чергова хвиля знищення релігійних споруд починається в період голодомору 1932-1933 років і триває кілька років підряд. Це був період, коли злітали в повітря такі видатні пам'ятки зодчества наших предків, як Михайлівський Золотоверхий собор у Києві. Його, до речі, для того підірвали динамітом, аби на цьому місці спорудити 50-метровий пам'ятник Леніну.

Великий удар відчула наша церква напередодні гітлерівського нападу на СРСР. Тоді Політбюро ЦК КП(б)У щоразу ухвалює десятки рішень про закриття храмів у конкретних населених пунктах, мотивуючи це пропозицією Президії Верховної Ради УРСР. Це наочно можна бачити з тих протоколів, що стосуються закриття культових споруд на Житомирщині.

І після війни нелегко довелося тим, хто вірив у бога, і тим, хто йому служив. Особливо дісталось греко-католикам, яких змусили саморозпуститись і приєднатися до Російської православної церкви.

Це одна руйнівна хвиля прокотилася Україною наприкінці 50-х – на початку 60-х років.

ПРОТОКОЛ №10

засідання Політбюро ЦК КП(б)У

від 23 січня 1922 р.

Присутні члени Політбюро: т.т. Петровський, Раковський, Іванов А., Лебідь.

Члени ЦК: т.т. Скрипник, Владимиров.

Слухали: 5. Про збір золота і срібла з церков на користь голодуючих.

Ухвалили: На підтвердження постанови Політбюро від 21 січня:

а) Не протидіяти селянам для задоволення місцевих насінних і продовольчих потреб зібрати золото і срібло з церков.

б) Запропонувати Уп. НКфіну, НКВС і Уп. НКЗТ виробити і подати на місця відповідні інструкції.

в) Дати директиву Губкомам широко оповістити в пресі про випадки збору селянами золота і срібла з церков, що мали місце в Мелітопольському повіті.

Секретар ЦК КПУ

Мануїльський

ПРОТОКОЛ №29

засідання Політбюро ЦК КП(б)У

від 12 березня 1922р.

Присутні члени Політбюро: т.т.Раковський, Мануїльський, Кузнецов, Іванов А.

Члени ЦК: т. Угаров.

Канд. в члени ЦК тов. Владимиров.

Слухали: Про збір золота і срібла з церков на користь голодуючих.

Ухвалили: а) Дати директиву по партійній і Радянській лінії повести енергійну кампанію за збір золота і цінностей з церков на користь голодуючих, використовуючи кон'юнктуру, що склалася в зв'язку з боротьбою між автокефалістами і екзархістами.

б) Все зібране на місцях має бути відправлене до Харкова в розпорядження Уповнаркомфіна.

Секретар ЦК

Мануїльський

ПРОТОКОЛ №33

засідання наявних членів ЦК КП(б)У
від 31 березня 1922 р.

Присутні члени тт. **Косіор, Іванов А., Угаров і Поляков.**

Секретар ЦКК **т. Затон.**

Слухали: 1. Про кампанію по вилученню цінностей з церков (циркуляр ЦК РКП).

Прис. **т. Єрмощенко.**

Ухвалили: Циркуляр підтвердити і розіслати з тією зміною, що замість підготовчих секретних комісій керівництво вилученням цінностей покладається безпосередньо на бюро Губкомів, оскільки вилучення вже фактично почалося.

Слухали: II. Про допомогу комуністам.

Ухвалили: а) Вважати необхідним вишукати кошти на предмет надання допомоги комуністам (шляхом обкладання Наркоматів, а також шляхом організації на місцях прибуткових підприємств. Ці слова викреслені. Замість них написано: «і створення фонду допомоги (В.С.).

б) Зобов'язати т. Ксандрова з коштів УРНГ внести у касу ЦК на квітень 4 1/2 мільярда, т.Лобачова (Наркомпрод) – 4 мільярди, тов. Владимірова (Наркомзем) – 2 1/2 мільярда, т. Боєва (НКЗТ) – 1 1/2 міль-да, т. Гуревича (Наркомздорв'я) – 700 мільйонів, т. Гринька (Наркомосвіти) – 500 мільйонів, т. Корнеєва (НКсоцзабез) – 300 мільйонів, тов. Туманова (Наркофін) – 1 мільярд, тов. Угарова (Півд. бюро ВЦРПС) – 200 мільйонів, т. Рудого (УП НКШС) – 1 мільярд, тов. Манцева (ВУНК) – 3 мільйони, тов. Солодуба (РНК) – 250 мільйонів, тов. Єрошенко (ВУЦВК) – 250 мільйонів.

в) Одержані суми розподілити таким чином: Миколаївській губернії – 13%, Одеській – 7%, Запорізькій – 10%, Донецькій – 15%, Катеринославській – 12%, Київській – 6%, Кременчуцькій – 5%, Полтавській – 4%, Харківській – 12%, Чернігівській – 2%, Волинській – 2%, Подільській – 2%, Ц.К. – 10%.

20% зібраних сум передати КСМУ для цієї ж мети.

Секретар ЦК КПУ (підпис нерозбірливий, очевидно, Косіора).

ПРОТОКОЛ №34

засідання наявних членів ЦК КП(б)У
від 3 квітня 1922р.

Присутні члени ЦК тт. **Косіор, Іванов А., Затонський, Угаров і Владиміров.**

Слухали: 7. Циркуляр №1961 ЦК РКП про повне вилучення цінностей з церков.

Ухвалили: а) Циркуляр розіслати на місця.

б) з метою інтенсивнішого вилучення цінностей запропонувати Губкомам виділити одного члена бюро Губкому персонально для фактичного керівництва роботою.

Секретар ЦК КПУ

Косіор

ПРОТОКОЛ №37
засідання Політбюро ЦК КП(б)У
від 14 квітня 1922р.

Присутні члени Політбюро т. Петровський, Мануїльський, Фрунзе, Затонський, Косіор, Кузнецов, Іванов А.

Члени ЦК т. Угаров, Клименко, Поляков.

Слухали: Про вилучення цінностей з церков (т. Єрмошенко, Манцев, Балицький).

Ухвалили: а) Призначити під головуванням т.Скрипника центральну комісію по вилученню цінностей з тт. Єрмошенка, Манцева і Владимирова, на яку покласти персональну відповідальність за успішне проведення цієї роботи.

б) Надати центральній комісії всі повноваження і права аж до адміністративного арешту і передачу під суд за невиконання її розпоряджень і за бездіяльність, доручивши т. Петровському провести в радянському порядку.

в) Доручити комісії розіслати на місця від імені ВУЦВКУ і РНК телеграму про накладення на осіб, винних у приховуванні церковних цінностей або інвентарних списків, важкої кари, аж до вищої міри покарання.

г) Запропонувати комісії ввести п'ятиденні зведення.

д) Запропонувати ДПУ дати розпорядження на місця про виділення члена колегії Губвідділу ДПУ спеціально для роботи по вилученню цінностей.

е) Зобов'язати Агітпроп ЦК розгорнути широку агітацію.

Секретар ЦК КПУ

Д. Мануїльський

Особая папка

ПОЛІТБЮРО

Протокол ч.ІІ, пакт 5.
від 25/ІІ 1926р.

Слухали: Церковні справи (т. Попов, Балицький).

Ухвалили: а) Пропозиції комісії ПБ з церковних справ затвердити з внесеними доповненнями (див. додаток).

б) Доручити ОБ ЦК на найближчому засіданні заслухати доповідь АПО ЦК про антирелігійну пропаганду і зокрема про здійснювану роботу по розкладенню сектантства, повідомивши про результати ПБ.

Витягти: т. Попову, Балицькому.

Додаток до пр. ПБ №11
від 25/ІІ-26р.

Пропозиції комісії з питання про церковні справи.

1. Загальну лінію комісії по відношенню до церковних угруповань схвалити.

2. Вважати необхідним подальше посилення роботи щодо охоплення інформаційним апаратом тих груп, які до цього часу були ним у достатній мірі охоплені (автокефалія, католики, лютерани, меноніти).

3. Схвалити намічені Комісією репресії стосовно керівників (Потієнко, Гриценко і Шараєвський) автокефальної церкви, висвітливши в пресі їхню контрреволюційну роботу. Доручити комісії вести подальшу роботу по розкладенню автокефалістів.

4. Стосовно католиків продовжувати курс на знищення залежності існуючої католицької церкви на Україні від польського уряду, використовуючи з цією метою радянськи настроєної частини польського населення, так однаково – уніатів, німців-католиків, чехів, литовців і т.д.

5. Рахувати необхідним більш ретельну реєстрацію і систематизацію всіх випадків втручання існуючих угруповань у політику, зокрема, під час виборної кампанії.

6. Признати можливим відкриття в Києві церковно-обновленського навчального закладу за прикладом Московської академії за умови утримання на свої кошти з кількістю слухачів не більше 50 осіб під суворим контролем ДПУ

7. Розмір коштів, які повинні бути відпущені ДПУ на роботу серед духовенства, доручити встановити особливій комісії в складі тт. Чубаря, Затонського і Попова.

Вірно: секретар ПБ ЦК

(Ломакін)

**До Центрального Комітету
Комуністичної партії(б) України
Зов. Таємно.**

Доповідна записка.

За останній рік спостерігається досить значне похвалення діяльності релігійних організацій всіх існуючих течій та груп, що яскраво свідчить, між іншим, велика кількість з'їздів як лояльних церковних об'єднань (112), так і сектантських (34) – разом 146 з'їздів, з яких 5-ть всеукраїнських та 141 округових.

Крім того є відомості про переведені 92 районні церковні з'їзди теж лояльних орієнтацій.

Разом з тим треба констатувати значні досягнення релігійних об'єднань в напрямку зміцнення та організаційного оформлення всіх легалізованих релігійних церковних та сектантських об'єднань, що мають зараз добре та чітко працюючі центральні та місцеві апарати.

В зв'язку з вищенаведеним перед відповідними органами, що переводять антирелігійну роботу, а також перед адміністративними органами, що переводять регулювання релігійного руху — встають надто серйозні та складні завдання як в галузі обліку та вивчення процесів релігійного руху, так і в галузі керування роботою по регулюванню релігійного руху в порядку адміндогляду та контролю.

Треба ще зазначити, що в той час, як робота культів по лінії адміністративних органів вважається лише за технічну роботу, оскільки адміноргани переводять тільки оформлення політичних директив відповідних органів, ця робота в сучасних складних умовах набуває також і велике політичне значення, тому що саме адміноргани мають безпосередні стосунки не тільки з керуючими верхушками релігійного руху, але з самою масою релігійної людності, цебто з членами релігійних громад, що на селі в більшості складаються з незаможного та середнього селянства.

Тому дуже важливо, які саме відносини складаються на селі між адміністративними органами влади та віруючою людністю на ґрунті стосунків, зв'язаних зі справами в галузі культів.

Між тим вивчення Наркомвнусправом цієї галузі роботи адмінорганів на місцях і одночасне виявлення методів, за якими вона переводиться, виявило багато великих недоліків і неприпустимих під час ляпсусів, наприклад, одверте вороже ставлення до представників тихоновської течії й таке ж одверте ставлення до лояльних групіровок, або одверта підтримка не тільки легальних орієнтацій,

але й їх попів і часто-густо підтримка навіть таких попів, що себе дискредитували в очах віруючої людності й т.інш.

Всі недоліки в роботі культів та ляпсусів виникають, головним чином, завдяки тому, по перше, що Завідателі Окрадмінвідділів не звертають досить великої уваги цій галузі відповідної роботи, яку вона вимагає.

По-друге — що цією роботою майже по всіх Окрадмінвідділах (за винятком 5-6 округ) керують політично некваліфіковані робітники, які не відповідають своєму призначенню і не здатні провадити витриману політичну лінію.

Між іншим в деяких округах цією роботою керують позапартійні: Проскурів, Ромни та Ніжин (комсомолець).

А політичні наслідки такого стану (досить кепського) в справі особистого складу робітників культів на місцях такі, що часто-густо спостерігаються обурення селянської маси проти представника місцевої адмінвлади і Радвлади взагалі. Також багато випадків дискредитації Радвлади, заяви з боку віруючих, що адміноргани втручаються в релігійне життя громадян, чим порушується декрет Рад. Влади про відокремлення церкви від держави і т.д. без кінця. Віруючі нагадують навіть НКВС — «постанови XIII з'їзду РКП в галузі відокремлення церкви від держави» й вимагають виконання цих постанов.

Уявляючи собі всю серйозність питання, щодо роботи культів на місцях, а також необхідність підбору для переведення цієї роботи належно відповідаючих і відповідальних робітників, НКВС неодноразово порушував це питання перед відповідними органами.

Але треба зазначити, що ніяких позитивних наслідків заходи, вжиті Наркомвнусправом, не дали. Навіть остання директива Центрального Комітету з 4/VII-27р. за ч. 14906/т теж залишилася невиконаною окр. П.К. (доказом чому — позапартійні на посадах керівників культів).

Виходячи з вищеназначеного, НКВС звертається ще раз до ЦК з проханням вжити всіх заходів і розв'язати питання щодо укріплення апарату культів відповідальними робітниками округового масштабу, аби можливо було б усунути недоліки, що маються в цій галузі роботи НКВС, бо з тим кадром робітників культів, що зараз керують роботою, неможливо піднести цю роботу на належну височінь.

Наркомвнусправ

(Балицький)

**Інформсектор оргінструкторського відділу
ЦК КП(б)У**

Довідка №134

Про закриття церков та ексцеси в зв'язку з цим.

На Бердичівщині через відсутність на місцях вірного керівництва в справі закриття церков та потрібної витриманості в цій справі, дотримання революційної законності в низці сіл привело до небажаних наслідків. В селі Юровці Любарського р-ну, в якому **на протязі другої половини лютого місяця відібрано 29 церков** викликало серйозні хвилювання (волнення).

Закриття церков в цьому р-ні проходило надзвичайно грубо та супроводжувалося ексцесами. Так, при знятті дзвонів в с.Великому Браталові зібрався гурт жінок, що був розігнаний водою з пожежного насоса, що породило по району різні чутки про те, що колективізація проводиться насильно, зачиняються церкви, що буде влаштована «червона ніч» і т.ін.

Любарський р-н переважно хуторський, в районі є велика кількість куркульства, сектантських організацій, крім того, в м.Любарі був великий жіночий монастир, частина монашок перебуває зараз там під маркою виробничої артілі, вони переводять скажену агітацію проти радвлади.

В с.Юровці 18-го лютого з метою агітації за суцільну колективізацію з сусідніх сіл направилась демонстрація, попереду демонстрації їхав пожежний обоз, який весь час трубив. Вїхавши в село, пожежна валка обїхала два рази навколо церкви та зупинилась недалеко останньої. В той час зібралось багато жінок, які, маючи на увазі, що в с.В.Браталові при знятті дзвонів обливали пожежною кишкою, — вирішили, що й тут хочуть забрати церкву та зняти дзвони. Куркульня та активні церковники умовляли жінок «не давати церкви», деякі з демонстрантів викрикували: «давай, Юровка, дзвони на індустріалізацію, геть церкву, попів, монахів». На мітингу вчитель, колишній петлюровець, підкреслив необхідність зняття дзвонів і закриття церкви. Це ще більш напружило стан, внаслідок чого, **озброївшись чим попало, жінки кидали каміння, дручки в демонстрантів.**

Необхідно зазначити, що голова сільради (Юровської) зв'язаний до деякої міри з куркулями та релігійниками, не міг перевести тверду відповідну лінію. **РПК та РВК до деякої міри розгубилися, впали в паніку.**

Бездіяльність влади ще більш підбадьорила антирадянський елемент, який діяв, головним чином, через жінок. Біля церкви постелили солому й на протязі доби вартували 120—150 жінок, озброєних палицями, камінням. На дзвіниці виставили пости і коли хто підїжджав з району — били в набат.

Всі дії ці — є наслідком неправильного керівництва РПК й РВК (всі 29 церковів забрано без належного оформлення й зразу ж — 4 занято для засипки насіння, та поставлено в церквах трієра й в одній влаштовано кіно).

Характерно, що секретар РПК з приводу незаконного відібрання церковів заявив: «не нужно мешать второй революции».

ОПК сповіщає, що за постановою позачергового бюро ОПК — знято з роботи уповноваженого ОПК по району та винесено сувору догану секретареві РПК, голові РВК та нач. райадмін. відділу.

В с.Чорноручі Вчорайшанського району, після доповіді представника шефбригади — сход ухвалив відібрати церкву. На другий день демонстрація з музикою відібрала церкву, зняли дзвони й хрести, вивісили червоний прапор і в церкві улаштували танки, деякі групи селян протестували. Цю церкву адмінвідділ запечатав.

В с.Паріївці Плисківського р-ну, за постановою селян, церкву закрито й використано для засипки насіння. Не дивлячись на розпорядження РВК про звільнення церкви, селяни відмовились, заявивши: «Якщо знаходите це незаконним, то віддайте під суд все село».

ОПК зазначає, що подібні приклади є й по інших районах.

Зав. інформаторм ЦК КП(б)У

Сегалович

ПРОТОКОЛ №10

Засідання Політбюро ЦК КП(б)У

з 31 травня 1934 року

Присутні: Члени Політбюро ЦК — т.Балицький, Затонський, Косіор, Любченко, Петровський, Постишев, Сухомлін, Чувирін

Канд. на членів ПБ ЦК — Шелехес, Шліхтер.

Члени та канд. ЦК — тт.Амелін, Андрєєв, Асаткін, Бойко, Гавриленко, Гарін, Григор'єв, Дубовой, Кісельов, Коцюбінський, Кузьменко, Літвін, Мусульбас, Певзнер, Петровський Д., Пілацький, Сапов, Степанський, Таран, Ткач, Хвиля, Шлейфер.

тов. Щаблієвський.

13. Про пам'ятник Леніну в Києві.

(тов. Косіор)

Вважати за потрібне по переїзді в Київ опублікувати постанову ЦК КП(б)У і РНК УСРР про спорудження в Києві (на місці Михайлівського монастира – між будинками ЦК КП(б)У і РНК УСРР) пам'ятника Леніну з оголошенням конкурсу на спорудження цього пам'ятника.

Секретар ЦК КП(б)У

С.Косіор

ПРОТОКОЛ №13
Постанови Політбюро ЦК КП(б)У
за 2 січня – 11 лютого 1941 року

2.1 – 1941 р.

4-оп. Про закриття церкви в селі Райгородок Янушпільського району Житомирської області.

Прийняти пропозицію Президії Верховної Ради УРСР про закриття церкви в селі Райгородок Янушпільського району Житомирської області.

6-оп. Про закриття церкви в селі Білки Корнинського району Житомирської області.

Прийняти пропозицію Президії Верховної Ради УРСР про закриття церкви в селі Білки Корнинського району Житомирської області.

9-оп. Про закриття церкви в селі Великі Нізгурці Бердичівського району Житомирської області.

Прийняти пропозицію Президії Верховної Ради УРСР про закриття церкви в селі Великі Нізгурці Бердичівського району Житомирської області.

7.II – 1941 р.

217-оп. Про закриття церкви в селі Андріяшівка Янушпільського району Житомирської області.

Прийняти пропозицію Президії Верховної Ради УРСР про закриття церкви в селі Андріяшівка Янушпільського району Житомирської області.

Секретар ЦК КП(б)У

М. Бурмистенко

ПРОТОКОЛ №18
Засідання Політбюро ЦК КП(б)У
від 10 травня 1941 р.

Присутні: Члени ПБ ЦК КП(б)У – т.Бурмистенко М.С., Гречуха М.С., Коротченко Д.С., Корнієць Л.Р.

Секретарі ЦК КП(б)У – т.Вівдиченко І.І., Захаров П.І., Кириченко О.І., Лисенко Й.Г., Мацуй П.П., Ніколаєнко О.Ф., Стоянцев О.А., Співак М.С., Горобець І.Г.

Члени і канд. в члени ЦК КП(б)У – т.Бутенко Г.П., Дрофа І.Т., Ємельяненко С.Д., Козирев М.В., Каравасєв К.С., Новожилов В.М., Прожогін В.Є., Редько Ф.А., Сенін І.С., Старченко В.Ф., Сиромолотний І.К., Хоменко Я.О., Чеканюк А.Т.

Питання, вирішені опитом членів Політбюро ЦК КП(б)У за 10 квітня – 10 травня 1941 року.

10.V – 1941 р.

223-оп. Про закриття церкви в селі Огіївка Ружинського району Житомирської області.

Прийняти пропозицію Президії Верховної Ради УРСР про закриття церкви в селі Огіївка Ружинського району Житомирської області.

243-оп. Про закриття церкви в селі Голубівка Ружинського району Житомирської області.

Прийняти пропозицію Президії Верховної Ради УРСР про закриття церкви в селі Голубівка Ружинського району Житомирської області.

Секретар ЦК КП(б)У

М.Бурмистенко

**ПРОТОКОЛ №20
Постанови Політбюро ЦК КП(б)У
за 12.V – 1941 р.
16.V-1941 р.**

71-оп. Про закриття синагоги в селі Ружин Ружинського району Житомирської області.

Прийняти пропозицію Президії Верховної Ради УРСР про закриття синагоги в селі Ружин Ружинського району Житомирської області.

72-оп. Про закриття церкви в селі Баламутівка Ружинського району Житомирської області

Прийняття Пропозиції Президії Верховної Ради УРСР про закриття церкви в селі Баламутівка Ружинського району Житомирської області

Секретар ЦК КП(б)У

М.Бурмистенко

**ПРОТОКОЛ №21
Постанови Політбюро ЦК КП(б)У
за 21.V – 2.VI – 1941 р.
5.VI – 1941 р.**

124-оп. Про закриття церкви в селі Дерганівка Ружинського району Житомирської області.

Прийняти пропозицію Президії Верховної Ради УРСР про закриття церкви в селі Дерганівка Ружинського району Житомирської області.

Секретар ЦК КП(б)У

М.Бурмистенко

**Голові Раднаркому УРСР
Секретарю ЦК КП(б)У
товаришу М.С.Хрущову**

На звільненій від німецьких загарбників території західних областей України особливої уваги заслуговує діяльність служників релігійних культів, яку вони провадять через широко розвинену мережу костьолів, церков та молитовних будинків.

Центри релігійних організацій знаходяться в м.Львові.

На чолі католицького віросповідання стоїть арцидискуп Твардовський, а греко-католицької церкви, що об'єднує (Львівську, Станіславську, Санокську та Перемишлянську єпархії) українців-католиків візантійського обряду – митрополит Андрій Шептицький.

Як Твардовський, так і Шептицький через своїх представників вдають, що вони лояльні до радянської влади, але водночас Шептицький ставить перед органами влади такі питання:

1) залишити в лікарні, яка ним організована ще до 1939р. і нами переобладнана в 1939-40рр. – каплиці для відправи релігійної служби (сповідь хворих, причастя і т.ін.), а також дозволити монашкам-сестрам милосердія (зі спеціальною медичною освітою) працювати в лікарні і носити монашеський одяг;

2) не брати до Червоної Армії студентів-слухачів духовної семінарії в той час, коли в Радянських ВУЗах залишаються тільки студенти останніх двох курсів;

3) залишити в духовній консисторії друкарню (яку німці взяли в 1942 році з приміщення Виконкому Облради депутатів трудящих і передали монастирю) для друкування молитовників, молитв та інших матеріалів релігійного змісту, але за дозволом Обллітконтролю.

Ми вважаємо, що в радянській лікарні має бути радянський порядок, а тому слід каплиці закрити, а коли хворий побажає викликати священика для сповіді, дозволяти за погодженням з адміністрацією лікарні.

Монашки-медсестри можуть працювати в лікарні, але одяг носити в робочий час звичайних медсестер, підкоряючись загальному розпорядку лікарні.

В частині призову до армії студентів-слухачів духовної семінарії – дати вказівки Військкомату поки що утриматись від призову, але вважаємо, що до них слід застосовувати такі ж правила, як і до радянських студентів.

Друкарня залишилась до цього часу в монастирі, просимо Вашого дозволу забрати її для потреб Виконкому Обласної Ради депутатів трудящих та Бюро Обкому КП(б)У.

Питання в справах церкви та інших релігійних об'єднань, при наявності в м.Львові центрів католицької та греко-католицької архієпархії, набирає великого значення, – ось чому просимо Вас дати розпорядження про відрядження до Львівської області на постійну роботу висококваліфікованого робітника в справах церкви при Виконкомі Облради депутатів трудящих.

*Голова виконкому Львівської
обласної ради депутатів трудящих*

М.Козирів

Секретар Обкому КП(б)У

І.Грушецький

Тємно. Прим №1.

ІНФОРМАЦІЯ

про листівки та петиції українських націоналістів відносно Богоявленської церкви в м.Житомирі, надісланих до ООН та ЮНЕСКО в 1974 році.

Постійне представництво Української РСР при ЮНЕСКО надіслало до МЗС УРСР конфіденційно вилучені в Секретаріаті ЮНЕСКО листівки, видані українською націоналістичною «Організацією на захист прав людини на Україні», а також петиції, надіслані на початку 1974 року до ООН та ЮНЕСКО «Західноавстралійським комітетом на захист прав людини в Україні», «Федеральним комітетом на захист політично переслідуваних в Україні», «Українським конгресовим комітетом Америки», «Українською греко-католицькою церквою в Канаді», «Українською євангелістською спілкою Північної Америки» та петиції окремих українських емігрантів і громадян деяких західних країн.

В петиціях йдеться про «політику культурного геноциду», яка нібито проводиться в радянських республіках, і, зокрема, в Українській РСР. Для підтвердження цього наклепу наводиться факт закриття Богоявленської церкви в місті Житомирі. Деякі з петицій супроводжуються фотографіями згаданої церкви (екземпляр петиції з фотографією Богоявленської церкви додається).

Переважна більшість петицій (15 з 24) являє собою передрук з листівки, виданої 9 січня 1974 року «Організацією на захист прав людини на Україні», під яким стоять підписи окремих осіб українського походження, що проживають у США, Австралії та Аргентині. Усі ці листи було надіслано до ООН та ЮНЕСКО, починаючи з 20 січня 1974 року. Нижче подається переклад тексту листівки.

«Панове.

4 січня 1974 року інформаційне агентство Рейтер передало повідомлення про те, що 30 парафіян Богоявленської церкви в м.Житомирі Української РСР висловили протест проти закриття та конфіскації їх церкви. У відкритому листі Першому секретарю Л.Брежнєву, Президенту М.Підгорному та патріарху російської православної церкви Гімену вони закликали до збереження їхньої церкви – дерев'яної будівлі, спорудженої в архітектурному стилі шістнадцятого століття. Ця будівля служить не лише місцем для відправлення релігійних обрядів, але й має велике значення для української історії та культури.

Рішення про знищення Богоявленської церкви є ще одним свідченням існування радянської програми культурного геноциду. За останній час мали місце аналогічні випадки, які підтверджують факт існування такої політики. 14 травня 1954 року пожежа знищила бібліотечні архіви української Академії наук у м.Києві; 20 листопада 1968 року від пожежі загинули рідкісні документи, книжки та архіви церкви Св.Георгія Видубецького монастиря у м.Києві; у ту ж ніч пожежею було знищено бібліотеку та документи Великої Синагоги в м.Одесі; у листопаді 1969 року рідкісні книги згоріли на подвір'ї Успенського собору в м.Львові. Іншими підтвердженими інцидентами були пожежа в бібліотеках м.Тарту Естонської РСР, м.Ашхабада Туркменської РСР, м. Самарканда Узбецької РСР, проте не було жодного випадку пожежі в бібліотеках Російської РСР. Інші приклади геноциду в галузі культури включають знищення художніх робіт відомого українсько-американського скульптора Олександра Архипенка, а також Нарбута та Войчука.

Прикро усвідомлювати, що історія навмисно знищується. Було б непросто не робити нічого у цьому зв'язку. Ми закликаємо Організацію Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури у відповідності з ст.1, розділу I Гаазької конвенції від 14 травня 1954 року відносно захисту культурних цінностей (яка була ратифікована СРСР та Українською РСР 9 січня 1957 року):

1. Надіслати в Житомир міжнародну комісію експертів з тим, щоб вона оцінила історичне та культурне значення української православної Богоявленської церкви у Житомирі та прийняла рішення, чи заслуговує ця будівля включення до міжнародного журналу культурних цінностей, що мають спеціальний захист у відповідності до ст.1, частини 11, §6 Гаазької конвенції;

2. Захистити Богоявленську церкву відповідно до ст.23 Гаазької конвенції;

3. Зробити усе можливе, щоб запобігти знищенню Богоявленської церкви в м.Житомирі властями СРСР та Української РСР».

Петиції такого змісту надійшли від: 1. Р.Горбачевського (20 січня 1974р., м. Янгстаун. (США).

2. Групи з 44 осіб (20 січня 1974р., адресу встановити неможливо за відсутністю конверта).

3. «Української євангелістської спілки Північної Америки» за підписом виконавчого секретаря В.Воровського (23 січня 1974р.)

4. «Західноавстралійського комітету на захист прав людини на Україні» за підписом голови В.Матяша та секретаря М.Менсінської (16 лютого 1974р.).

5. Групи парафіян української православної церкви св.Петра та св.Павла (підписи 37 осіб, надіслана 24 лютого 1974р., м.Флінт, США).

6. С.Цимбалюка (18 лютого 1974р., м.Честер Хіл, Австралія).

7. Р.Тислюка – 2 петиції до ООН та до ЮНЕСКО (6 березня 1974р., м.Кабрамата, Австралія).

8. А.Теодоровича (3 березня 1974р., м.Канберра, Австралія).

9. Подружжя Колодничих (м.Батемо, Австралія).

10. Подружжя Менсінських (адреса невідома, але підпис за деякими зовнішніми ознаками співпадає з підписом М.Менсінської на петиції від «Західноавстралійського комітету на захист прав людини в Україні», див. п.4.).

11. Л.Ліпки та 4 інших осіб (5 березня 1974р., Австралія).

12. М.Безліка (лютий, 1974р., Австралія).

13. Еліаса Стець (8 березня 1974р., м.Буенос-Айрес, Аргентина).

14. Мігуеля Рубінець (7 березня 1974р., м.Буенос-Айрес).

3 інших листів привертає увагу петиція «Українського конгресового комітету Америки». Не обмежуючись «виступом на захист» Богоявленської церкви, УККА намагається скористатися цим приводом для нових наклепницьких нападів. Закриття церкви подається як «ще один приклад... радянської політики геноциду, спрямованої на знищення багатьох народів СРСР, яка здійснюється систематично і всупереч положенням конституцій цих народів». «Поступово народи стираються з лиця землі», – твердить петиція УККА.

У своєму листі до ЮНЕСКО Т.Дрозд (шт.Іллінойс, США) стверджує, що, мовляв, існує «добре спланована і далекосяжна програма КУЛЬТУРНОГО ГЕНОЦИДУ, яка здійснюється відносно України та інших «республік» Радянського Союзу». Він же пише про існування «санкціонованого урядом неконституційного переслідування тих, хто вірує, співає українських народних пісень, танцює українські народні танці». Не спиняючись на цьому, він навіть заявляє, що «в результаті дій радянського уряду вмирає один з 8 українців».

У листі Л.Онушкевича (США, 14 січня 1974 року), до якого додається світокопія статті «Українці клопочуть за стару церкву» з газети «Нью-Йорк таймс» від 5 січня 1974 року, знову міститься твердження про існування «геноциду в галузі культури, що проводиться в Українській РСР», і міститься заклик до ЮНЕСКО використати «свої добрі послуги, щоб допомогти відвернути це.

У листі на ім'я «Президента ЮНЕСКО», надісланому до ООН, який підписали викладач «Школи української спадщини» при українському православному соборі Св.Володимира (м.Чікаго, США) Олександра Дяченко-Кохман та 14 учнів цієї школи, міститься твердження про кампанію «знищення церков по всій Україні» (наводяться «приклади» закриття Богоявленської церкви, перетворення Почаївського монастиря на Волині в антирелігійний музей та притулок для божевільних та інші). Лист закликає «засудити... акти офіційного радянського вандалізму...»

У петиції «Федерального комітету на захист політично переслідуваних в Україні» від 24 січня 1974 року, підписаний його головою О.О.Радкевичем, викладається у дещо зміненому вигляді зміст згаданої вище стандартної листівки.

У листі «Української греко-католицької церкви в Канаді» від 23 січня 1974 року, підписаному головою президії Д.Лучаком, дається скорочений виклад стандартної листівки і міститься заклик «...поклопотати від нашого імені... з тим, щоб зберегти цей молитовний дім».

14 июля 1951 г.

№ 579/с

О. С.

Ознакомить т. Федорова

17.07.51. А.Кириченко

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ КП(б) УКРАИНЫ
товарищу Мельникову Л. Г.

Совет докладывает, что, по сообщению Уполномоченного Совета по Измаильской области, в Новоивановском и Килийском районах со стороны представителей местных советских органов проводится грубое администрирование в отношении церкви, граничащее с преступлением. Так, например:

В августе месяце 1950 г. председатель сельсовета с. Островное Димчев в пьяном состоянии схватил за горло священника Белинского, угрожая избиением, предложил ему оставить церковную службу и удалиться из села. В связи с этим священник Белинский вынужден был перевестись в другой приход.

На место Белинского в село Островное епископом был послан священник Назаренко, но положение не изменилось.

25 мая 1951 года от епископа поступило заявление о том, что председатель сельсовета с. Островное Димчев часто вызывает в сельский совет священника Назаренко, где в пьяном состоянии, в присутствии верующих, наносит ему оскорбления, называя его обманщиком, крохобором, румынской проституткой и т.д.

При подписке на государственный заем Димчев потребовал от священника Назаренко подписаться не менее как на пять тысяч рублей, но священник сразу такую сумму внести не мог, в связи с чем он подвергся грубой ругани и в течение четырех дней по несколько раз в сутки, не считаясь с ночным временем, вызывался в сельский совет.

Во избежание могущих быть дальнейших недоразумений, епископ перевел и этого священника в другой приход.

Об этих фактах Уполномоченным Советом 6.VI-1951 г. была написана на имя председателя Измаильского Облсполкома специальная докладная записка.

Проверкой на месте поступившего на имя Уполномоченного Совета заявления священника Ловчиева установлено, что 7-го апреля с.г. на религиозный праздник «Благовещение» в момент церковной службы заместитель председателя колхоза села Дмитриевки, Новоивановского района, Ганчев, член ВКП(б), вызвал в сельский совет священника Ловчиева, где в грубой форме предложил ему прекратить службу в церкви и удалиться совсем из села — «пока цел». Одновременно с этим, председатель сельсовета с. Дмитриевки Танасогло выгнал из церкви всех верующих (около 80-100 чел.), которые собрались на моление.

Покидая церковь, верующие-колхозники, возмущаясь поведением представителей местной власти, требовали разъяснений, на каком основании их выгнали из церкви и почему закрывают храм, указывая при этом на то, что церковная служба не запрещается даже в столице — Москве.

Председатель сельсовета Танасогло верующим заявил, что он тут не при чем, его заставляет это делать коммунист Ганчев.

7 мая с.г. — в день «поминовения умерших», который по местному обычаю считается большим религиозным праздником, около церкви в ожидании приезда священника собралось большое количество верующих.

Чтобы не допустить службы в церкви, Ганчев на глазах верующих приказал запереть церковь на замок и ключ забрать в сельсовет. Одновременно с этим, он не разрешил приезд в село священника.

Об этих фактах Уполномоченный Совета поставил в известность секретаря Измаильского Областного комитета КП(б)У т. Федорова и председателя Исполкома Областного Совета депутатов трудящихся т. Кузьменко.

От церковного старосты села Новоселовки Килийского района Болгарова поступило заявление о том, что 13 мая с.г. председатель колхоза им. Димитрова — Чапкин Д. И. вызвал в сельсовет священника Белинского и держал его там с 7 часов вечера до 4 часов утра как арестованного, снял с Белинского священнический крест, нанес ему удары по лицу, требуя подписаться на заем на сумму, которая ему будет указана, угрожая в противном случае совсем выгнать Белинского из села.

Во время подписки на Государственный заем Чапкин вызвал в сельсовет церковного старосту Болгарова и, взяв его за горло, толкнул под стол и ударил ногой в спину.

В воскресенье 27 мая с.г. завхоз колхоза имени Димитрова Истец приказал прекратить колокольный звон во время обедни и запретил проводить по воскресеньям церковную службу.

Болгаров заявил, что председатель колхоза Чапкин систематически издевается и избивает не только служителей культа, но и рядовых колхозников. В связи с этим Уполномоченным Совета все материалы на Чапкина, с санкции председателя Облисполкома т. Кузьменко, направлены прокурору области для расследования и привлечения к ответственности.

Совету известно, что Измаильский Обком КП(б)У сейчас предложил Новоивановскому Райкому КП(б)У и Райисполкому рассмотреть вопрос о действиях Димчева, Ганчева и Танасогло, а прокурором области предложено райпрокурору Килийского района произвести срочное расследование действий Чапкина.

*Председатель Совета
по делам русской православной церкви
при Совете Министров СССР*

(Карпов)

*т. Федоров ознакомлен.
19.VII*

Разослано:

товарищу Маленкову Г. М.
товарищу Булганину Н. А.
товарищу Мельникову Л. Г.

Секретно
экз. № 4

3 сентября 1951 г.
№ 790/с

**СЕКРЕТАРЮ ЦК КП(б) УКРАИНЫ
товарищу Мельникову Л. Г.**

Совет докладывает, что в Херсонской области имели место факты изъятия административным путем у церковных общин молитвенных зданий и с нарушением установленного Правительством Союза порядка.

Уполномоченный Совета, выезжавший на место для проверки коллективной жалобы на имя т. Шверника, сообщил 22 августа с.г., что в с. Благовещенки, Горностаевского района, председатель сельсовета т. Походун, по указанию председателя райисполкома т. Рябозад, 13 июня с.г. собрал партийный и комсомольский актив села, вызвал членов церковной двадцатки и предложил им освободить помещение молитвенного дома. Когда двадцатка отказалась это сделать, силами актива был вскрыт замок, сняты и отвезены в другое помещение культовые предметы. В это время к молитвенному дому собралось 40-50 человек верующих (стариков и старух), которые протестовали против закрытия церкви (плакали, ругали), а некоторые оскорбляли и избивали лиц, снимавших культовые предметы. Так, коммуниста Петраковского, снимавшего со здания крест и устанавливавшего на его месте красный флаг, гражданка Котий толкнула в грудь, председателя сельпо Ломакина толкнула гражданка Визирова, а механика МТС Симоненко ударила по лицу его жена. Участковый милиционер Козлов, участвуя в операции, не пускал верующих в церковь, когда там снимали культовые предметы, и оттолкнул одну женщину, пытавшуюся приблизиться к подводе, нагруженной иконами. Группа женщин в 15-20 человек пыталась силой забрать антиминс у присутствовавшего священника Петренко, которого они считают главным виновником в этом деле и который в деле изъятия здания играл провокационную роль.

Второй случай имел место в селе Карги, Скобовского района. Председатель райисполкома т. Мусиенко вместе с секретарем РК КП(б)У т. Шептун вызвали 30 июля в сельсовет церковного старосту Козлова и потребовали освободить здание. По указанию упомянутых лиц, председатель сельсовета т. Шептун, секретарь первичной парторганизации т. Проценко, работник Райфо и ряд сельских активистов вошли в молитвенный дом и сняли со своих мест культовые предметы. В это время у здания молитвенного дома собралось до 40 человек верующих, часть которых вошла в церковь, но была оттуда удалена участковым милиционером Колесниченко. Собравшиеся верующие протестовали против закрытия молитвенного дома. Не обращая внимания на их протесты, культовые предметы были сняты со своих мест и сложены в этом же молитвенном доме, а вместо креста, снятого с молитвенного дома, был установлен красный флаг. Вскоре после этого, по требованию председателя райисполкома т. Мусиенко, здание засыпано зерном.

Оба указанных выше молитвенных дома возобновили свою церковную деятельность в период оккупации (1941—1942 г.г.) и размещались хотя и в бывших церковных зданиях, но переоборудованных: один — в 1931 г., другой — в 1938 году под сельские клубы.

В отношении этих молитвенных домов (один площадью в 320 кв.м., другой в 139 кв.м.) Облсполком принял 28 мая с.г. решения об изъятии их от религиозных общин, но с предоставлением общинам других помещений. Указанные решения были посланы в Совет на согласование. Однако, как изложено выше, райисполкомы, не ожидая согласия Совета, произвели изъятие административным путем с применением грубостей.

*Председатель Совета
по делам русской православной церкви
при Совете Министров СССР*

(Карпов)

Разослано:

товарищу Сталину И. В.
товарищу Маленкову Г. М.
товарищу Булганину Н. А.
товарищу Мельникову Л. Г.

**ВЕЛИКОМУ ВОЖДЮ
МАРШАЛУ СОВЕТСКОГО СОЮЗА
ТОВАРИЩУ ИОСИФУ ВИССАРИОНОВИЧУ
СТАЛИНУ**

в Москве.

Мы, нижеподписавшиеся представители Православных Общин в Карпатской Руси, выражая волю всего нашего русского православного народа, просим включить Закарпатскую Украину (Карпатскую Русь) в состав С.С.С.Р. в форме: Карпаторусская Советская Республика.

Желания и мечты наших предков были всегда те, чтобы наша область за Карпатами, заселена русинами, т.е. Руси-сынами, возвратилась к своей матери Великой Руси. Но наши поработители всегда тому препятствовали. Таким образом мы целые столетия оставались в Германно-Венгерском рабстве вплоть до 1919 года. В 1919 году на мировой Конференции наша область, именуемая **КАРПАТСКАЯ РУСЬ**, согласно Ст. Жерменскому договору, на автономных правах была присоединена к Чехословацкой Республике. Уже тогда нашу область признали Карпатской Русью, ибо здесь живет исконное русское племя. Сам народ именует себя: «карпаторусс», русин, т.есть Руси-сын, вера «русска», жена «русска», мама «русска» и т.д.

С названием: «Украина», «украинский», наш народ был познакомлен только под чешским владычеством, после первой мировой войны, и то интеллигенцией, пришедшей из Галичины. Этих галичан само чешское правительство призвало в Карпатскую Русь и их идеологию за все время существования Чешской Республики серьезно финансировало. Но в 1939 году оказалось, что сепаратическое украинство в Карпатской Руси жило на двух хлебах: чешском и германском. Когда в 1939 году Гитлер начал оккупировать Чехословакию, то он воззвал своих наемников галицких сепаратистов по всей Чехословакии и Германии и всех выслап на Карпатскую Русь с поручением провозгласить Карпатскую Русь — Карпатской Украиной и начать работу в пользу Германии, на ущерб всем славянам, а особенно Советскому Союзу. Прямой задачей этих сепаратистов и было подточить устои Советского Союза. Против зверского насилия Германофилов — галицких сепаратистов местное население Карпатской Руси, как и чешские власти оказались безсильными: Гитлер Чехию взял под свой протекторат, Словакию объявил самостоятельной, а Карпатскую Русь (Украину), испробовав, передал ее Венгрии. Передал он Карпатскую Украину Венгрии не потому, что она ему не была нужна, а потому, что население Карпатской Руси поставилось против украинской идеологии вообще, а против сепаратических планов Гитлеровских Наемников в особенности. У нас все знают, что «**ОТ КАРПАТ ДО ВЛАДИВОСТОКА И КРЕМЛЯ ВСЕ РУССКАЯ ЗЕМЛЯ**».

Очень интересно, что галицкие украинствующие сепаратисты избивали карпаторусское население и его интеллигенцию, и говорили: — «Кацапы, маски, вам мисто у Москви, там у вашего Сталина». Мадяре при избиении нас тоже самое говорили: — «муско, комуништо иди в Москву к твоему Сталину».

Все это наше карпаторусское население с великим терпением и болью сердца переносило, ожидая своего спасения именно от Москвы. А что это правда, то это уже тем доказано, что когда границы Советского Союза оказались на наших Карпатах, то наши юноши и девушки — интеллигенция и простой народ — крестьянство массами бежали в Советский Союз.

— Вопрос: Почему наш народ не бежал раньше за Карпаты к галичанам в Польше?

А именно потому, что наш народ никогда не разделял и не соглашался с идеологией галицких, украинствующих.

Наш народ русский, русин — Руси-сын. Наши матери не рождали нерусских сыновей. Наша русскость не вчерашняя, — наша русскость не моложе Карпат...

Только тем и можно объяснить эту несказанную радость при встрече русской красной армии.

Но, эта радость молниеносно была убита в нашем народе вестью, что наша Карпатская Русь, под названием **ЗАКАРПАТСКАЯ УКРАИНА**, войдет в состав Чехословацкой Республики. Оказывается, что мечты наших предков остались только мечтами и для нас.

Но наученные горьким опытом, мы решительно заявляем, что политическая, экономическая, культурная и социальная жизнь нашего народа может успешно развиваться только в пределах великого, родного нам Советского Союза, и ни в коем случае не в каком либо чужом государстве.

Чаша нашего терпения переполнена: довольно игрались нами наши недруги, бросая нас из рук в руки.

ВОЛЯ КАРПАТОРУССКОГО НАШЕГО НАРОДА: — ХОТИМ РАЗ НАВСЕГДА СВЯЗАТЬ СВОЮ СУДЬБУ С СУДЬБОЮ НАШИХ СОПЛЕМЕННИКОВ В СССР и то определить нам Карпаторусскую Советскую Республику от Ясиня до Попрада и от Ужока до Доброчина (Дебрецина).

Выражая великую радость и глубокую благодарность по поводу освобождения Великому вождю и освободителю всего славянства и Европы товарищу СТАЛИНУ и Красной Армии, мы просим принять Карпатскую Русь в состав Советского Союза.

В Мукачеве дня 18 ноября 1944 г.

*Игумен Феофан Сабов
Заместитель Епископа и Администратор
Православной Мукачевско-Пряшевской Епархии.
Архимандрит Алексей Кабалюк,
Настоятель Св. Н. монастыря.
Протоиерей Дмитрий Беляков
Член Высшего Духовного Суда Епархий.
Священник Иоанн Кополович
секретарь Епарх. Управления.
Проф. Петр Вас. Линтур.*

Секретно
экз. № 2

ЦК ВКП(б)
товарищу Н. С. Хрущеву

Совет по делам русской православной церкви при СНК СССР сообщает, что, в соответствии с телеграфным сообщением тов. Мехлиса, 7 декабря сего года в 9 часов 30 минут утра в Москву прибыла из Закарпатской Украины делегация духовенства Карпато-Русской православной церкви, находящейся в юрисдикции Сербской церкви. В состав делегации входят:

игумен Феофан Сабов — заместитель епископа и администратор Мукачевско-Пряшевской епархии, 1905 года рождения; архимандрит Алексей Кабалюк, 1877 года рождения; протоиерей Дмитрий Беляков, 1895 года рождения; священник Иоанн Кополович, член Народной Рады Закарпатской Украины, 1912 года рождения и директор русской гимназии в городе Хусте, профессор Петр Васильевич Линтур, 1909 года рождения, являющийся заместителем председателя Народной Рады Закарпатской Украины.

Делегацию на Киевском вокзале встречали управляющий делами Московской патриархии, протоиерей Николай Колчицкий и член Совета по делам русской православной церкви при СНК СССР тов. Уткин Г. Т.

В 14 часов делегация была принята в Московской патриархии местоблюстителем митрополитом Алексием, управляющим Московской епархией митрополитом Николаем, экзархом Украины митрополитом Иоанном и архиепископом Ярославским Алексием.

После взаимного знакомства руководитель делегации игумен Феофан передал митрополиту Алексию петицию, подписанную им и 23 священниками. В петиции они просят синод Русской православной церкви вступить в контакт с синодом Сербской православной церкви и каноническим путем оформить переход Мукачевско-Пряшевской епархии в юрисдикцию Московской патриархии.

Планом предусмотрено, что все свои вопросы делегация поставит перед митрополитом Алексием во время своей деловой беседы, которая состоится 8 декабря, но известно, что делегация намерена просить, кроме воссоединения Мукачевско-Пряшевской епархии перед Советским Правительством об оказании помощи Карпато-Русской православной церкви по изъятию церквей, церковных домов и земельных участков от греко-католической (униатской) церкви в Закарпатской Украине.

9 декабря под руководством архиепископа Ярославского Алексия делегация посетит несколько московских храмов, московский митрополитен, трофейную выставку и, по их просьбе, Третьяковскую галерею.

Вечером того же дня делегация будет присутствовать на всенощной в Богоявленском кафедральном патриаршем соборе.

10 декабря делегация будет служить, вместе с митрополитом Алексием и Николаем, литургию в церкви «Знамение» и участвовать в хиротонии (рукоположении) одного нового епископа.

В тот же день, в 15 часов митрополитом Алексием будет дан обед для делегации в помещении Московской патриархии.

Делегация обратилась к митрополиту Алексию с просьбой содействовать приему их в Совете по делам русской православной церкви при СНК СССР.

Совет считает возможным принять делегацию 11 декабря.

На 12 декабря намечен отъезд делегации.

В своей телеграмме тов. Мехлис высказывает мнение, что опубликование в печати о приеме делегации в Московской патриархии произведет большое впечатление в Закарпатской Украине.

Совет считает, что такое извещение целесообразно дать после отъезда делегации из Москвы.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ СОВЕТА ПО ДЕЛАМ
РУССКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ
ПРИ СНК СССР

(КАРПОВ)

№ 178

«8» декабря 1944 г.

г. Москва

Секретно
экз. № 2

Доложено 7/ХII-44

СПРАВКА

В ноябре месяце 1944 года в г. Мукачево состоялся съезд духовенства — представителей церкви Закарпатской Руси.

На съезде духовенства была принята резолюция (манифест) о воссоединении православной церкви Закарпатской Руси с русской православной церковью.

От 4-го Украинского фронта информировал по этому вопросу тов. МЕХЛИС. С его ведома делегация в составе:

- 1) архимандрита Алексея КАБАЛЮКА,
- 2) игумена Феофана — заместителя епископа Закарпатской Руси,
- 3) протоиерея Дмитрия БЕЛЯКОВА — члена духовного суда епархии Закарпатской Руси,
- 4) священника Иоанна КОПЫЛОВА — секретаря епархии и
- 5) профессора (он же директор гимназии) Петра Васильевича Лентура, — выехала в Москву.

До гор. Стрыя делегация ехала на автомашинах, а потом из гор. Стрыя пересела на самолет военного командования 4-го фронта.

Сопровождают делегацию инспектор Политуправления 4-го Украинского фронта майор АЛЕКСЕЕНКО, под общим руководством генерал-майора СЕЛИВАНОВА — Героя Советского Союза.

Из-за снегопада делегация не могла далее лететь и остановилась в г. Киеве.

Встречал эту делегацию Уполномоченный Совета по делам русской православной церкви при СНК УССР — тов. ХОДЧЕНКО.

Помещение и питание было организовано для делегации в гостинице «Интурист».

Делегация в указанном выше составе, за исключением генерал-майора СЕЛИВАНОВА из Киева в Москву выехала поездом 5/XII-с.г. в 10 час. 30 мин. вечера.

В Москве делегацию должен встречать представитель Совета по делам русской православной церкви при СНК СССР (ему дана телеграмма тов. Ходченко).

По словам инспектора Политуправления 4-го Украинского фронта майора АЛЕКСЕЕНКО, вслед за этой делегацией выедет в Москву гражданская делегация представителей народа Закарпатской Руси с манифестом, принятым на общем собрании делегатов местных Комитетов — о воссоединении Закарпатской Руси с великим братским русским народом.

СТАРЧЕНКО
ХОДЧЕНКО

(Передано из Киева 6/XII-44 г.)

Секретно
экз. № 2

СОВНАРКОМ УКРАИНСКОЙ ССР
товарищу Н. С. Хрущову
гор. Киев.

Делегация православного духовенства Мукачевско-Пряшевской епархии Закарпатской Украины, во главе с заместителем епископа игуменом Феофаном САБОВЫМ, была в Москве с 7 по 13/XII-с.г.

За это время делегация была 4 раза принята патриаршим местоблюстителем — митрополитом Алексием и другими членами Синода русской православной церкви.

Делегация обратилась к митрополиту Алексию со следующими просьбами:

1) чтобы русская православная церковь поддержала перед Синодом Сербской православной церкви их ходатайство о передаче Мукачевско-Пряшевской епархии в каноническое владение Московской патриархии;

2) чтобы русская православная церковь, а также советские гражданские и военные власти содействовали им в перераспределении движимого и недвижимого церковного имущества (храмы, приходские дома, церковные земли, монастыри) между православными и греко-католическими (униатскими) приходами, при этом указывая, что чехо-словацкое правительство проводило поощрительную политику по отношению к униатам;

3) чтобы им была предоставлена возможность подготавливать в Московском православно-богословском институте своих кандидатов в священники и чтобы Московская патриархия, по мере возможности, снабжала их епархию церковно-богословскими книгами;

4) чтобы русская православная церковь оказала материальную поддержку Мукачевско-Пряшевской епархии.

Синод русской православной церкви сочувственно отнесся к их просьбе о вхождении в каноническое ведение Московской патриархии и с своей стороны намерен обратиться в Синод Сербской церкви с поддержкой их ходатайства.

Синод русской православной церкви также согласился оказывать материальную помощь Мукачевско-Пряшевской епархии после перехода ее в ведение Московской патриархии, а также подготавливать священников и снабжать епархию церковно-богословскими изданиями.

Составу делегации были выданы на руки по комплекту всех вышедших из печати изданий Московской патриархии.

По вопросу о перераспределении имущества между православными и униатскими приходами, Синод не делал никаких обещаний делегации, считая преждевременным решение этого вопроса.

11 декабря делегация, по ее просьбе, была принята в Совете по делам русской православной церкви при СНК СССР.

На приеме присутствовали, кроме состава делегации и Совета, митрополит Алексей, архиепископ Ярославский Алексей и управделами патриархии протоиерей Колчицкий.

В беседе делегация повторила вышеуказанные вопросы, поднятые ею в патриархии, а также затронула вопрос о желательности скорейшего присоединения к Советскому Союзу, на правах автономной республики, заявляя:

«Мы все преданы Советскому Союзу, но мы решительно против присоединения нашей территории к Украинской ССР. Мы не хотим быть чехами, ни украинцами, мы хотим быть русскими и свою землю желаем видеть автономной, но в пределах Советской России».

Делегация согласилась с высказанным мною мнением, что этот вопрос не может быть сейчас предметом нашего обсуждения.

В своих выступлениях делегаты с подъемом выражали свою благодарность Правительству Союза ССР и лично товарищу СТАЛИНУ за освобождение Закарпатской Украины, а также благодарность командованию 4-го Украинского фронта за содействие их приезду в Москву.

По поводу приемов в патриархии и в Совете, делегация делала самые одобрительные высказывания.

Все участники делегации посетили несколько Московских церквей, архимандрит Алексей КАБАЛЮК заявил архиепископу Ярославскому Алексею:

«Сегодня мы убедились и сами видели всю красоту православного богослужения, равного которому нет в мире, и при приезде к себе мы будем обо всем этом говорить».

13 декабря с.г. с Центрального аэродрома делегация вылетела в город Киев, где будет принята экзархом Украины — митрополитом Киевским и Галицким Иоанном, после чего проследует в город Мукачево.

При этом прилагаю копию письма, направленного данной делегацией товарищу И. В. СТАЛИНУ.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ СОВЕТА ПО ДЕЛАМ
РУССКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ
при СНК СССР

(КАРПОВ)

№183/с

«13» декабря 1944 г.
г. Москва.

Зберігаємо правопис оригіналіс.

**СЕКРЕТАРЮ ЦК КП(б) України
товаришу Мельникову Л. Г.**

В Станіславській області взяті на облік і зберігаються місцевими органами влади як пам'ятники стародавньої культури до півсотні зруйнованих і напівзруйнованих різних будинків і споруд.

Серед них – будинок колегії єзуїтів, костьол єзуїтів, костьол бернардинів, ворота костьола бернардинів, костьол домініканців, будинок військової бурси, замок графа Потоцького, руїни замку Замойського, церкви, костьоли, монастирі, часовні, дзвінниці різних православних, римсько-католицьких, єзуїцьких та інших релігійних культів і монашеських орденів, а також різні замки і особняки австрійських і польських магнатів тощо.

Можливо, що деяка частина з цих «пам'ятників» і являє собою якусь архітектурну цінність, та й то хіба лише культової архітектури, а переважна більшість всіх цих єзуїцьких, римсько-католицьких і інших храмів, а також замків і особняків всяких мартинців, мжевських, еверестів, гіршів, куропатів, селецьких, потоцьких, замойських тощо навряд чи становить яку-небудь вартість як пам'ятники історії чи культури нашого народу.

Я вже не кажу про те, скільки коштує державі догляд та утримання їх.

Лише в 1949 році на розпізнавання цих станіславських «пам'ятників» витрачено біля 60 тисяч карбованців і ні один з них, здається, не занесений до державного реєстру.

Я вважаю, що потрібно було б доручити спеціальній комісії розібратися взагалі з цими пам'ятниками і особливо в західних областях, і ті з них, що дійсно являють собою історичну чи культурну цінність, відібрати і занести до державних фондів, всі ж інші, що не мають особливої цінності для історії і культури нашого народу і лише нагадують радянським людям про ганебне стародавнє минуле, виключити з державних реєстрів як нікому непотрібний мотлох, а самі будівлі використати для господарчих і культурних потреб трудящих.

М. Гречуха.

5/V-52 р.

Копія

СССР

**Уполномоченный Совета
по делам Русской Православной
церкви при Совете Министров
СССР по Винницкой**

области

27 августа 1951 г.

№ 183

г. Винница

**В совет по делам Русской
Православной церкви при
Совете Министров СССР**

**Копия: Уполномоченному Совету по делам
Русской Православной церкви при
Совете Министров СССР по УССР**

тов. Корчевому

На Ваш № 1284 от 17/VIII-51 г.

В Оратовском районе действительно имеет место то, что в с.с. Лидовка, Хмелевка, Ново-

Животов, Бугаевка и Животовка, т.е. все действующие церкви района засыпаны были зерном в 1950 г. Мною неоднократно ставился вопрос в исполкоме Облсовета об освобождении этих зданий церквей и о возвращении их верующим.

Было специальное письмо по этим церквам Уполномоченного Совета по Украине еще в прошлом 1950 г. Официально было сущено распоряжение исполкома Облсовета об освобождении этих зданий, но, несмотря на все те указания и распоряжения исполкома Облсовета, здания церквей до сего времени не освобождены и распоряжения остались не выполненными. Районные власти это объясняют тем, что некуда убрать зерно, хотя весной 1951 г. эти здания из-под зерна в основном были освобождены.

Считаю, что этот вопрос разрешить без помощи Совета в области я не смогу. Кроме того, это не единичный случай, много зданий действующих церквей районные власти без официальной санкции исполкома Облсовета засыпали зерном в 1951 г.

Председатель исполкома Облсовета тов. Дементьев об этом хорошо осведомлен. С указанием Совета о порядке засыпки зерном зданий действующих церквей я лично знакомил еще перед уборочной тов. Дементьева.

*Уполномоченный Совета
по делам Русской Православной
церкви при Совете Министров
СССР по Винницкой области*

(Л. Франчук)

Верно: *подпись*.

ф-1, оп.24, спр.1104, арк.4

Секретно
Совету по делам религиозных культов
при Совете Министров СССР

ЦК КП Украины

Совету Министров Украинской ССР

28 мая 1959 г.
№ 0159

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА
о прошедших «пасхальных» религиозных праздниках

Праздник «пасха» в текущем году праздновался католиками и реформатами-кальвинистами с 29 марта по 1 апреля, культом иудейского вероисповедования с 22 по 30 апреля, старообрядцами и евангельскими христианами-баптистами с 3 по 5 мая.

Заранее организованная духовенством и активом верующих подготовка к этому празднику вызвала заметное оживление верующих всех культов. Особая активность наблюдалась в религиозных обществах римско-католической церкви и иудейского вероисповедования.

Характерным в этом отношении является то, что еще задолго до начала праздников духовенство и актив римско-католической церкви предпринимали все меры к тому, чтобы как можно

больше обслужить верующих исповедями, причастием, освящением пасхи и максимального привлечения их в дни праздников на богослужения.

Для создания торжественности богослужений ремонтировались и художественно украшались молитвенные помещения. Так, руководство и актив верующих Черновицкого костела украсили цветами помещение костела, красочно убранная фигура Иисуса Христа освещалась изобилием электросвета.

Помещение каплицы Днепродзержинского религиозного общества католиков было украшено гирляндами цветов, коврами.

Костел Шаргородского религиозного общества католиков Винницкой обл., куда приезжали многие верующие из Могилев-Подольска, Жмеринки и других окружающих местностей, где находилось во время пасхального богослужения до 2000 человек верующих, в т.ч. около 200 человек молодежи школьного возраста, был нарядно убран гирляндами цветов, горели три больших люстры, играл орган, под аккомпанемент которого пел хор, состоящий из 50 чел. Ксендза в этом костеле во время богослужения обслуживали 16 человек юношей, специально одетых, и 16 девушек, одетых в белые платья с венками на головах, стоявшие весь период богослужения на коленях в алтаре, а затем несшие вокруг костела иконы.

До 200 человек молодежи находилось также в Борщевском костеле Тернопольской области. В предпасхальные дни в этом костеле исповедывалось 50 чел. молодежи и 30 детей школьного возраста.

Особая активность наблюдалась в религиозном обществе католиков пос. Гречаны, Хмельницкой области, где было отмечено большое скопление верующих, приезжающих туда на пасхальные богослужения из других сел и городов области, где не имеется постоянных служителей культов, поэтому освящение «пасхи» там началось накануне праздника, в субботу, 28 марта в 10 час. утра и проводилось через каждые 2 часа.

Характерным является то, что число верующих в этом религиозном обществе по состоянию на 1 января 1959 г. составляет 300 чел., а количество присутствовавших на богослужениях и святивших «пасху» 28 и 29 марта достигало до 7000 человек, в т.ч. молодежи до 400 человек.

Около 500 человек молодежи находилось на богослужении 29 марта в Самборском костеле Дрогобычской области.

В с.с. Тынна и Смотрич Смотричского р-на, Хмельницкой области, где не имеется действующих костелов, имели место факты проведения молитвенных собраний на кладбищах под открытым небом самими верующими без участия ксендза, которые святили себе «пасху», имевшейся у них заранее посвященной водой.

Накануне «пасхи» во время вечернего богослужения, происходившем 28 марта в костеле г. Житомира, выступавший с проповедью ксендз Янковский заставил находившихся в костеле верующих в количестве до 1500 чел. принять клятву о верности католической церкви. Текст клятвы ксендз оглашал, а верующие, стоя на коленях, громогласно ее повторяли:

«Мы, христиане-католики, отвергаем всякие злые мысли против религии, клянемся верить нашему господу Иисусу Христу, выполнять все, чему он нас учит, не слушать всяких злословий, отречься от них и с сегодняшнего дня быть верными католиками до гроба жизни».

Клятву от верующих отбирал и в Шаргородском костеле, Винницкой области ксендз Хомицкий: на приеме ксендз Хомицкий рассказал, что получено 2—3 года тому назад через Польшу распоряжение Ватикана о сокращении богослужений накануне «пасхи», но обязали служителей культа отбирать у верующих клятву в верности церкви.

В результате беседы с ксендзом Хомицким, он заверил нас, что в дальнейшем не будет вводить «новшества» в богослужения, а о полученном том или ином распоряжении Ватикана будет ставить нас в известность.

Еврейские религиозные общества и незарегистрированные группы верующих этого культа начали готовиться к празднику за 2—3 месяца до его начала. Особое внимание ими уделялось

обеспечению верующих евреев мацой. С этой целью представители верующих настойчиво добивались разрешения на организацию производства мацы.

Разрешение на выпечку мацы в артелях промкооперации за счет давальческой муки получили общества, находящиеся в Виннице, Одессе, Симферополе, Херсоне, Чернигове, Черновицах, Жмеринке, Бердичеве. В г. Львове маца выпекалась одной из пекарней Облуправления продовольственных товаров и реализовалась через продовольственные магазины государственной торговой системы.

В г.г. Киеве, Днепропетровске, Харькове, Житомире, Николаеве, Полтаве, Сумах, Кировограде и Кременчуге хлебзаводы и артели промкооперации мацу не выпекали.

Возле здания Черновицкого горсовета 3 апреля т.г. собралось большое количество верующих евреев, ожидавших результатов решения горсовета о выпечке мацы и разошлись оттуда после того, как им сказали, что вопрос о выпечке мацы решен положительно.

Руководство Одесской синагоги еще задолго до праздников начало возбуждать ходатайство об увеличении количества выпечки мацы, хотя потребности в этом никакой не было, так как она ежегодно выпекалась в достаточном количестве. Но клерикалы требовали выпечки мацы не на хлебзаводе, а при синагоге, т.е. они хотели иметь особую — кашерную мацу, которая изготовлялась бы по рецепту талмуда.

В текущем году, как и в прошлые годы в адрес многих религиозных обществ и незарегистрированных групп верующих евреев поступили от раввината государства Израиль посылки с «кашерной» мацой.

Некоторые религиозные общества, в частности Киевское, Винницкое, Житомирское, Симферопольское, Жмеринское, Бердичевское и Коростенское отказались от получения посылок из-за границы и они были возвращены обратно.

Одесское и Черновицкое религиозные общества получили с Израиля по две посылки с «кашерной» мацой и устроили раздачу верующим этой мацы.

В получаемых посылках находились письма, написанные на древнееврейском языке, следующего содержания:

«Поздравляем с праздником мацы, пусть будет радостно и кашерно.

Главный раввинат Израиля Ицук Айзик Эрцуг — президент «фирма Весна».

Во втором письме указывается:

«... настоящим подтверждаем, что мацепекарня «Весна», принадлежащая Израилу Дниненбергу и компании, находится под наблюдением трех религиозных наблюдателей, которые производят все по правилам. Посуда и все принадлежности для выпечки мацы, а также весь процесс от начала до конца проводится под наблюдением этих наблюдателей. Проверка пшеницы и помол муки для мацы прошел также кашерно и по закону.

Сообщаем нашим братьям верующим, живущим в Израиле и во всем мире, что маца «весна» кашерна для пасхи без передумывания, чтобы верующие люди кушали, были сыты и благодарили бога, что освободил наших предков, а мессия вскоре придет.

Главный раввинат округа Тель Авив Яфа — судья Исер Иуда Унтерман».

Содержание третьего письма сводится к следующему:

«Настоящим подтверждаем, что пшеница, закупленная в Иванэиле Дниненбергом скошена для мацы, обеспечено наблюдение за транспортировкой и чисткой специально для кашерности пасхи, выделена эта пшеница по закону, сохраненная маца, выпеченная из этой пшеницы, кашерна и употребима для всех верующих».

В Черновицких синагогах наблюдалось наличие у многих верующих новых молитвенников, изданных в 1956 г. в Израиле. Видимо, эта религиозная литература поступает из Израиля от родственников и приезжающих в СССР туристов.

С целью привлечения большего количества верующих на богослужения руководство Житомирской, Львовской, Черновицкой и других синагог настойчиво добивалось приглашения в их синагоги квалифицированных канторов из других городов; раввин Кировоградской синагоги добивался радиофицировать синагогу.

Посещение верующими синагог в дни праздников в основном остается на уровне прошлых лет. Все они были переполнены верующими среднего и старшего возрастов. Молодежи и детей школьного возраста присутствовало на богослужениях в синагогах незначительное количество.

В Симферопольской синагоге в 1957—1958 гг. число верующих, присутствовавших на богослужении в этот праздник составляло 700 человек. В текущем году посещаемость этой синагоги незначительно увеличилась. Сбор пожертвований за весь период подготовки и в дни праздника увеличился по сравнению с 1957—1958 гг. на 8200 рублей и составляет 24200 рублей.

Число присутствовавших во Львовской синагоге по отношению 1956 г. увеличилось на 200 человек и составило 3200 чел., а сбор пожертвований соответственно на 2000 р. и составил 32000 руб.

В местах проживания еврейского населения, особенно там, где не имеется действующих синагог, верующие евреи собирались на молитвенные собрания явочным порядком на квартирах у частных лиц. Количество учтенных нами миньянов в текущем году несколько сократилось, в виду того, что местные органы власти начали принимать более решительные меры по пресечению деятельности незарегистрированных групп.

В Житомирской синагоге на богослужении присутствовал член КПСС Вайншток Михаил Иосифович. Член ВЛКСМ Гершенгорен Фира Овсеевна, 1939 г. рождения, проживающая в г. Овруче, Житомирской области, работающая швеей в артели «Искра» Горпромкомбината, в дни прошедшего праздника предоставила свою квартиру для «миньяна».

В период прохождения праздника на богослужении в Киевской и Одесской синагогах были работники посольства государства Израиль в Москве.

В дни праздника 25 апреля Киевскую синагогу посетило 5 человек американских туристов, которые при ее посещении заявили председателю общества Бардаху, что молиться они не будут, так как не располагают достаточным временем, а желают лишь узнать условия жизни евреев в Советском Союзе, нет ли здесь притеснения евреев, почему нет еврейских школ, количество проживающих в Киеве евреев и нет ли здесь притеснения религии.

Во время богослужения по еврейскому вероучению другие действия не позволительны, но эти американцы-туристы вели записи и фотографирование.

В старообрядческих церквях и в молитвенных домах евангельских христиан-баптистов количество присутствовавших на богослужениях и исполнявших обряды верующих остается в основном на уровне прошлых лет. Все молитвенные помещения были переполнены верующими, в том числе и молодежью

Так, в дни праздника в старообрядческих церквях г. Килии, с. Приморское Килийского района и с. Муравлевка Измаильского района, Одесской области, на богослужениях присутствовало много учащихся школ.

Среди присутствовавших на молитвенном собрании в молитвенном доме Харьковского религиозного общества находилось большое количество молодежи в возрасте до 25 лет.

Учитывая, что в некоторых старообрядческих церквях и костелах духовенство привлекало к обслуживанию богослужений учащихся школ и молодежь, мы дали указание всем областным Уполномоченным Советам по делам религиозных культов потребовать от духовенства и руководства религиозных обществ не привлекать к обслуживанию служителей культа и богослужений детей, юношей и молодежь.

Категорически запретили религиозным обществам и духовенству проводить обособленную работу среди детей, юношества, молодежи и женщин, а также принуждать верующих родителей заставлять своих детей посещать молитвенные дома и выполнять религиозные обряды.

Ксендзу Хомицкому из Шаргородского костела, Винницкой области, который привлекал к обслуживанию богослужения юношей и девушек в «пасхальные» религиозные праздники, сделали ему последнее предупреждение и запретили ему разъезды по области.

Ксендза Житомирского костела Янковского Р. Р. за принуждение верующих давать присягу на верность католической церкви сняли на шесть месяцев с регистрации.

В связи с тем, что участие в синагогах во время богослужений канторов оживляет деятельность верующих, мы дали указание Уполномоченным Совета о запрещении приглашать их из других городов и республик, что способствовало некоторому ослаблению активизации верующих этого культа.

Просим Центральный Комитет КП Украины обязать Черновицкий, Одесский, Винницкий, Хмельницкий, Львовский, Закарпатский и Житомирский Обкомы КП Украины, ЦК ЛКСМ и Министерство просвещения УССР усилить индивидуальную научно-атеистическую работу среди семейств, учащихся школ и молодежи в местах дислокации иудейских, старообрядческих и католических религиозных обществ.

*Уполномоченный Совета по делам
религиозных культов при Совете
Министров Украинской ССР*

П. Вильховый.

**ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА
ОБ ЭКСЦЕССАХ НА РЕЛИГИОЗНОЙ ПОЧВЕ
ПО УКРАИНЕ
за время с 1 мая 1929 г.**

Религиозный энтузиазм пролетарской общественности, заметно усилившийся за последнее время и перешедший из словесных форм борьбы с религиозностью в область практических мероприятий по отрыву широких масс верующих из-под влияния религиозников и по закрытию молитвенных домов, вызвал почти повсеместно активное сопротивление со стороны духовенства и актива религиозников. Это противодействие в некоторых местах, благодаря неумелому и нетактичному, а подчас и хулиганскому характеру подхода к вопросу закрытия церквей со стороны антирелигиозников, выливалось в открытые формы сопротивления верующих. Характерно отметить, что если в первое время эксцессы на почве закрытия церквей возникали стихийно, во многих случаях без руководства ими со стороны попов, то за последнее время эксцессы стали принимать организованную форму противодействия церковников.

В настоящее время антисоветски настроенные церковники пытаются возбудить эксцесс при каждом удобном случае, даже по вопросам, не имеющим никакого отношения к религии.

Всего по Украине за период с 1 мая по 15 декабря 1929 года нами зафиксировано 32 случаев эксцессов.

Некоторые эксцессы, имевшие место, возникали главным образом из-за неумелого подхода антирелигиозников к вопросам закрытия церкви. Во всех случаях никаких подготовительных мер к предупреждению эксцессов предпринято не было, в надежде на энтузиазм масс. Наиболее характерным в этом отношении был эксцесс в гор. Рыково Артемовского округа. История эксцесса такова.

Антирелигиозниками в г. Рыково под постановлением о закрытии двух местных церквей было собрано среди рабочих до 18 тыс. подписей. Это постановление было утверждено ВУЦИК'ом. Фактическое закрытие церкви состоялось 27/VI, при участии десятитысячной рабочей демонстрации. Никаких предупредительных мер местными органами предпринято не было, что дало возможность активу религиозников подготовить сопротивление закрытию церкви. В результате, при попытке демонстрации проникнуть в ограду церкви, она была встречена камнями и палками. Возле ограды церкви возникла драка между демонстрантами и верующими. В итоге — 70 демонстрантов были избиты.

Дело об активных участниках эксцесса слушалось в показательном порядке. Четыре человека приговорено к 3-м годам заключения, два к 2-м, 7 — к одному году и пять человек осуждены на 3 месяца принудительных работ.

Почти однородный случай имел место в г. Старобельске, где согласно санкции ВУЦИК'а был закрыт местный собор. В день закрытия к зданию Окрисполкома подошла толпа верующих женщин в количестве 400 человек, с требованием возвратить ключи от собора. После обработки членов церковного совета, которые выступили с разъяснением, толпа разошлась. Четыре инициатора выступления были арестованы.

Значительное большинство эксцессов произошло по причине самовольных действий местных властей, закрывавших церкви вопреки желанию большинства верующих, без проведения подготовительной работы. В результате таких методов неизбежно возникали эксцессы, оканчивавшиеся избиением сельского актива и партийцев.

Особо выдающийся случай в этом отношении произошел в с. Городище, Тульчинского округа, где местные сельские активисты, не дожидаясь санкции Окрисполкома, самовольно закрыли местную церковь. 29/XI — были сняты кресты с куполов и заменены красными флагами. Над входом в церковь был вывешен портрет ЛЕНИНА. 3/XII — инициаторы закрытия церкви приступили к изъятию из церковного здания культового имущества. Во время изъятия были допущены хулиганские выходки, оскорблявшие чувства верующих. В результате, в ночь с 3 на 4 декабря активом религиозников набатным звоном около церкви была собрана значительная толпа верующих в несколько сот человек. В соседние села была послана делегация с просьбой идти на защиту церкви. В церковной ограде в течение двух суток дежурили религиозники, вооруженные камнями. Попытки местного актива урегулировать вопрос, встречали решительное противодействие со стороны церковников. Председатель КНС, пытавшийся успокоить толпу, был избит.

... Эксцесс был ликвидирован на третьи сутки. 8 инициаторов эксцесса арестованы.

В Луганском округе Райпартком решил в «день урожая» закрыть церковь и костел в с. Кадиевке, не поставив при этом в известность Окрпартком и Окротдел ГПУ, вследствие чего никаких предупредительных мер предпринято не было. При проведении митинга за закрытие церкви, возник крупный эксцесс. Религиозники разогнали демонстрацию рабочих. Одна из кликуш отправила на имя тов. ПЕТРОВСКОГО две телеграммы такого содержания:

«Тов. ПЕТРОВСКИЙ. В Кадиевке идет восстание, с наганами пришли партийные, начинают стрелять в рабочих. Ответ поскорее.»

«В Кадиевке идет бунт за церковь. Экстренно дайте ответ. Рабочие ждут.»

13 декабря в с. Берюха на Глуховщине на общем собрании селян обсуждался вопрос о закрытии местной церкви. Конкретного решения по этому вопросу вынесено не было. 14 декабря днем группа активистов села, будучи в нетрезвом состоянии, забралась на колокольню и стала отпиливать колокола. К церкви собралась толпа религиозников. Члены партии и актив села, уговаривавшие толпу разойтись, были избиты. Партийцы с целью самозащиты закрылись в помещении Сельсовета. Толпа разгромила помещение. Библиотека, хата-читальня и радио-аппарат были сожжены. Толпа разошлась после того, как партийцы стали стрелять. По делу ведется следствие.

12 декабря в с. Куриловка, Купянского округа, благодаря неумелому подходу представителя Купянского Райисполкома ДРУШЛЯКА и члена партии КАНЦИДАПА возник эксцесс. Были сорваны собрания по вопросу о коллективизации и хлебозаготовке. Активную роль в срыве собраний играл бывший член ВУЦИК'а — КОВШАР. У церкви собралась толпа верующих до 200 человек и стала звонить в набат. Эксцесс был ликвидирован 15 декабря разъяснительными мероприятиями. Ведется расследование.

Такие же случаи имели место в с. Лысянка, Уманского округа (арестовано 8 человек), в с. Екатериношполь Уманского округа, в с. Бродищины Полтавского округа, в с. Чернобаевке и Крестителеве Шевченковского округа.

За последнее время эксцессы стали принимать почти хронический характер. Зарегистрированы эксцессы, возникшие по различным причинам: арест попа, изъятие колоколов, запрещение постройки церкви, изъятие икон и т.д.

Вот наиболее характерные из них:

В с. Березовка Криворожского округа Милиция, по поручению Окротдела ГПУ арестовала попа, бывшего петлюровца КОЛОСА. После увоза попа из села, верующие, преимущественно женщины, в количестве до 300 человек, подошли к Сельсовету и требовали освобождения попа. Из Сельсовета силой были вытаснены во двор председатель и, дежурившая там, комсомолка. В толпе были выкрики:

«Бей председателя, коммунистов, комсомольцев. Дайте знать в другие села. Пусть соберется побольше людей — освободим батюшку.»

По делу арестовано 8 человек.

В мае в с. Терновке, Шевченковского округа, также по поручению Окротдела ГПУ милиция производила обыск у местного попа ПОТРАТИЯ. В квартиру к себе поп милицию не впустил. После взлома двери у дома попа собралась толпа верующих. Поп выскочил раздетый и босой во двор и, подняв евангелие, крикнул: «Братья, вот мое оружие, буду воевать им до конца».

Толпа вытеснила Милицию из дома попа. Когда явившийся председатель Совета стал успокаивать попа, тот ударил его евангелием по лицу. После этого поп под охраной верующих два дня просидел в церкви. Сельсовет послал попу повестку с требованием явиться немедленно. ПАТРАТИЙ с толпой верующих подошел к Сельсовету и потребовал объяснений о причине вызова. Ему ответили, что он вызывается в Милицию. Тогда поп обратился к верующим со словами: «Братья, меня терзают и мучают, идемте со мной». Наэлектризованная толпа вырвала револьвер у надзирателя Милиции и едва не избила его. Арестовано 12 человек.

Такие же случаи произошли в с. Ротмистровка, на Шевченковщине, в с. Лозовая на Харьковщине, с. Ближний Хутор — АМССР и в с. Нижне-Ольхово, Луганского округа, причем в с. Нижне-Ольхово толпа порвала портрет ЛЕНИНА и красное знамя в школе. Там же едва не убили местного учителя-активиста.

В июне месяце на Днепропетровщине в с. Славянка треснул колокол в местной церкви весом в 60 пудов. Так как это грозило обвалом, по требованию местных властей, Рудметаллторг направил в село своего агента для изъятия колокола. Агент Рудметаллторга скрылся. Толпа избила кузнеца, снимавшего колокол, милиционера и несколько комсомольцев. Был избит также селянин, доказывавший толпе, что колокол снимается, так как оставление его угрожает катастрофой.

Установлено, что инициаторами эксцесса являлись местные кулаки. Арестовано 12 человек.

В Первомайском округе на почве изъятий колоколов произошло пять эксцессов. Во всех случаях колокола снимались по инициативе местных властей, без предварительного согласования вопроса с соответствующими инстанциями.

В г. Красный Луч Луганского округа, на почве запрещения постройки церкви, толпа религиозников в 300 человек подошла к зданию Райпарткома, где заседал пленум, и требовала разрешить постройку. По адресу партии и Соввласти из толпы были выкрики контрреволюционного характера. Инициаторами эксцесса были, главным образом, торговцы.

В том же округе, на почве передачи местной церкви под Сельбуд, толпа верующих, вооруженная граблями и лопатами, ворвалась в Сельсовет и избила председателя Сельсовета.

30/XI-с.г. в колонии им. ГОРЬКОГО, Харьковского округа поп КРЫЖАНОВСКИЙ, совместно с активом религиозников, самовольно открыл церковь, находящуюся на территории колонии, и закрытую в октябре месяце с.г. по постановлению общего схода крестьян с. Куряпа, санкционированного Окрисполкомом. Воспитанники колонии, пытавшиеся воспрепятствовать открытию церкви, были избиты.

ЗАМ ПРЕД ГПУ УССР

(КАРЛСОН)

Секретно

ЦЕНТРАЛЬНОМУ КОМИТЕТУ К.П.(Б)У.
КОПИЯ ЦЕНТРАЛЬНОМУ КОМИТЕТУ ВКП(Б)

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА.

О СОБЫТИЯХ В ГОРОДЕ РЫКОВО.
В СВЯЗИ С ЗАКРЫТИЕМ ЦЕРКВЕЙ.

... января м-ца по инициативе рабочих Рыковского з-да, под руководством парторганизации проводилась кампания за закрытие церквей (две в гор. Рыково, одна в поселке Веровка).

Работа проводилась путем агит. массового разъяснения и собирания подписей. Собрано было 18.000 подписей за закрытие церквей и превращение их в культурные очаги (по советской линии это мероприятие было оформлено постановлением ВУЦИК'а).

Более 2-х м-цев тому назад была закрыта церква в поселке Веровка. Закрытие прошло при небольшом сопротивлении со стороны религиозно настроенных, главным образом, женщин (12 чел.). Опыт Веровки показал, что подготовительная работа, особенно среди женщин, проведена недостаточно, в связи с чем ОПК 7-го мая принял ряд решений, направленных к усилению разъяснительной работы и дал директиву временно воздержаться от закрытия церквей в гор. Рыково с тем, чтобы усиленным темпом развернуть массовую разъяснительную работу. Райпарткому было указано на необходимость получения специальной санкции ОПК о времени, порядке и методе закрытия городских церквей.

В основном дальнейшая работа проводилась силами антирелигиозной К-сии (работало два штатных антирелигиозника и специально приглашенный профессор ГОРЕВ). Был разработан специальный оперативный план агит.массовой работы среди рабочих и жен рабочих. Причем, в результате этого рабочие снова подтвердили свои подписи.

26/VI — Бюро Райпарткома приняло решение о закрытии церквей (при условии получения санкции ОПК). В тот же день вечером в местном цирке в присутствии до 3.000 рабочих, проведен митинг антирелигиозных. На митинге выступало 3 верующих. Настроение было поднятое и когда вопрос о закрытии церквей был поставлен на голосование, то все голосовали за, кроме 3-х выступавших. В связи с этим в ночь на 27-ое состоялся партактив (а днем решение принималось на Бюро РПК), где было принято решение о закрытии церкви 27-го же (санкции Бюро ОПК не было, вопрос был только согласован с одним членом Бюро ОПК). На этом же активе был разработан план согласно которого: **а)** организуются две колонны демонстрантов, которые направляются, каждая из них к одной из церквей, там проводится митинг и затем закрытие церкви; **б)** подготавливаются рабочие бригады, кои должны собрать и вывезти имущество, снять колокола, кумполы, кресты и приступить к переоборудованию здания церкви под клуб и кино; **в)** демонстрация должна состояться 27-го в два часа дня при смене рабочих.

27-го уже в час дня со стороны церковников наметились явные противодействия, забили в набат, призывая верующих, а с ночи за оградой одной из церквей дежурили верующие (преимущественно женщины) в целях охраны церкви. Когда рабочие колонны (в которых участвовало до 10.000 чел.) приблизились к церквам, со стороны засевших за церковной оградой религиозников (особенно в Петропавловской церкви), начали бросать камнями, палками, песком, а с колокольни церкви был дан провокационный выстрел (стрелял сторож).

Рабочие колонны проявили особую выдержанность, стойкость и сплоченность целиком сохранив мирность своих настроений, несмотря на нападение религиозников. Под напором мощной демонстрации, кликуши разбежались, церковь вскрыта, имущество вывезено в Райисполком. В результате стычки из демонстрантов двое тяжело и 15 легко ушиблены. Рабочие на месте задерживали матерых зачинщиков и передавали в руки милиции, не проявляя никаких моментов

саморасправы. В первый день было задержано до 60 чел., на второй день значительная часть была освобождена (главным образом рабочие и жены рабочих), а в числе оставшихся задержанных 18 чел. — один бывший городской, один регинт, один торговец, один уголовник и одна проститутка, (остальные еще не выяснены). Райпартком немедленно мобилизовал партийцев, послал на завод для разъяснения рабочим в окрестных селах и рудниках о случившемся, а вечером был снова созван многолюдный митинг с информацией о случившемся. Как предварительное разъяснение, так и разъяснение на общем митинге показало, что настроение рабочих весьма положительное и бодрое. Некоторые рабочие, жены коих участвовали в бросании камней, выступали с требованием суровых наказаний (один рабочий коммунист явился в Милицию и потребовал, чтобы его жену и мать привлекли к ответственности, так как они оказались за оградой. Были случаи, когда рабочие не пускали обратно домой жен, узнав, что те участвовали за оградой, даже были случаи развода на этой почве). Вносились предложения ..... попа, о снятии с работы тех одиночек, рабочих, кои выступали вместе с религиозниками, также было решено назвать вновь открываемый клуб именем Ярославского. На митинге была принята резолюция (см. приложение) протеста против действий религиозников фанатиков. Сейчас можно подчеркнуть следующие политические настроения: а) подача заявлений в партию, вызов, другие пролетарские центры на соревнование по закрытию церквей; б) требование рабочих о провозглашении дня 27-го июня праздником пролетарской культуры в Рыково.

Принятыми мерами обе церкви в 2-х дневный срок были переоборудованы и 29-го при переполненном зале (в том числе присутствовали и такие, которые участвовали в противодействии демонстрации). Состоялось торжественное открытие клуба, а 30-го состоится открытие кино.

Бюро ОГК заслушав информацию о закрытии церкви отметило, что парторганизация провела большую агитационную и организационную работу и что закрытие церквей по существу мероприятие правильное и нужное. Вместе с тем, Бюро отметило ряд недочетов, допущенных на месте. В основном эти недочеты сводятся к следующему:

1. РПК не учел конкретной обстановки и настроение верующих.

2. Со стороны местных организаций не было принято достаточных мер к предотвращению подготовки церковников и к противодействию их мероприятиям (дежурство у оград, набатный звон) в то время, как можно было использовать такие, например, условия, как — проповедь попа повиновению властям и отказ его от церкви, которые были сделаны под влиянием соответствующих органов.

3. Закрытие было проведено без санкции Бюро ОГК и в нарушении его постановления от 9-го мая.

4. Разъяснительная работа среди женщин проведена недостаточно.

Органами ГПУ и Прокуратуры проводится выяснение участников волынки группки церковников и ведется срочное расследование.

О всех этих событиях мною информирован лично по телефону тов. КОССИОР.

СЕКРЕТАРЬ АРТЕМОВСКОГО
ОКРКОМА К.П.(Б)У.

(ТЕРЕХОВ)

30/VI-29 г.

РЕЗОЛЮЦИЯ
РАБОЧЕГО МИТИНГА
ПОСЛЕ ЗАКРЫТИЯ ЦЕРКВЕЙ 27/VI-29 г.

Мы, рабочие металлисты Рыковского з-да, собравшиеся на митинг после закрытия 2-х церквей, приветствуем организации металлистов и Горняков и наших руководящих работников, организовавших закрытие церквей - этих очагов контрреволюции в нашем рабочем городе.

Мы с глубочайшим возмущением протестуем против контрреволюционного нападения на рабочую демонстрацию со стороны фанатиков кликуш и хулиганствующих элементов.

Мы требуем немедленного предания суду и сурового наказания фанатиков кликуш и хулиганов, напавших на рабочую демонстрацию.

Мы требуем еще более сурового наказания для тех, кто вдохновлял, организовал и направлял контрреволюционные и хулиганские выходы со стороны фанатиков и кликуш.

Мы предлагаем Заводскому Комитету ВСРМ в ближайшее время поставить вопрос о безоговорочном исключении из членов профсоюза тех, кто участвовал в контрреволюционном нападении на рабочую демонстрацию.

В честь победы над реакцией и контрреволюцией под маской религии, которую мы одержали, сегодня в день 27-го июня должен быть превращен в ежегодный праздник культуры.

В этот день наши рабочие организации должны организовывать широкую антирелигиозную и культурную работу среди рабочей массы.

Да здравствует решительная и смелая борьба с религиозным дурманом.

Да здравствует культурная революция.

ДОВІДКА
до матеріалів т. Пінчука

Уповноважений Ради в справах руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР т. Пінчук на виконання постанови Ради Міністрів СРСР від 16 жовтня 1958 р. № 1959 «Про монастирі в СРСР» та постанови Ради Міністрів УРСР від 1 листопада 1958 р. № 1549 «Про монастирі в УРСР» надіслав до ЦК КП України пропозиції щодо скорочення монастирів і скитів на території УРСР.

Тов. Пінчук вносить пропозицію скоротити в республіці протягом 1959 року 19 монастирів з 40 діючих в республіці.

Вивчивши ці пропозиції, відділ пропаганди і агітації ЦК КП України погоджується з ними.

В даний час пропозиції т. Пінчука щодо скорочення кількості монастирів розглядаються в Раді Міністрів УРСР і в найближчі дні надсилаються до Ради Міністрів СРСР.

*Заст. зав. відділом пропаганди
і агітації ЦК КП України*

(Алексєєв)

**ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ КП УКРАЇНИ.
Відділ агітації та пропаганди.**

«18» лютого 1959 р.
№ 8/с

На виконання рішення Ради Міністрів СРСР від 16.X.1958 року за № 1159 та рішення Ради Міністрів Української РСР від 1.XI.1958 року за № 1549, надсилаю пропозиції про скорочення монастирів та скітів на території УРСР.

*Уповноважений Ради в справах
руської православної церкви
при Раді Міністрів СРСР по
УРСР*

(Г. Пінчук)

**СОВЕТУ МИНИСТРОВ УКРАИНСКОЙ ССР.
О сокращении количества монастырей и скитов
на территории Украинской ССР.**

На территории Украинской ССР действует 40 монастырей, из них мужских — 10, женских — 30, монашествующих — 2364. Насельники монастырей ведут паразитический образ жизни и, спекулируя на доверчивости верующих, получают большое количество продуктовых посылок и денежных переводов. Доходы монастырей за последние два года возросли с 7,5 млн. до 13,5 млн. рублей. Через верующих последние ведут работу по привлечению паломников в монастыри и к отдельным монахам.

Среди насельников некоторых монастырей, суеверия и изыверства принимают угрожающий характер для окружающего населения и деятельность этих монастырей выходит уже за рамки, установленные для них советским законодательством.

Такие явления имели место в женском монастыре г. Овруча, Житомирской области, по поводу которых были опубликованы статьи в газетах «Комсомольская правда», «Радянська Житомирщина», «Зоря» и др.

В целях ограничения влияния монастырей на окружающее население, вносим предложение об упразднении таких монастырей:

I. Женский монастырь в г. Полтаве.

Монастырь основан в 1650 году, в настоящее время в нем размещено 96 человек насельниц, из них монахинь 79 человек., послушниц — 17 человек. По возрасту:

от 18—40 лет — 19 чел.

от 41—55 лет — 4 чел.

старше 55 лет — 73 чел.

Расположен монастырь на окраине города, вблизи рабочих кварталов, насельницы его живут за счет пожертвований, бродяжничества.

В 1923 г. монастырь прекратил свою деятельность, помещения были переданы пединституту, который использовал их под общежитие студентов и квартиры преподавателей, предварительно израсходовав на ремонт и восстановление большие денежные средства. В период немецко-фашистской оккупации монастырь был восстановлен.

В настоящее время партийные и общественные организации области возбудили ходатайство о закрытии монастыря и передаче его помещений пединституту, который сможет разместить: общежитие студентов на 150 человек, квартиры преподавателей, столовую, спортзал.

Областной исполнительный комитет берет на себя ответственность насельниц, желающих работать, — трудоустроить, или поместить в дома престарелых. Остальные насельницы будут расселены по другим монастырям.

II. Женский монастырь в г. Днепропетровске.

Монастырь основан в 1866 году, в 1922 году был ликвидирован и его помещения переданы для детского дома и школы. В период немецко-фашистской оккупации монашествовавшие образовали вновь монастырь, в котором проживает и до сего времени 81 насельница.

По возрастному составу монашествовавшие распределяются так:

от 25 до 40 лет — 12 человек

от 40 до 55 лет — 7 человек

старше 55 лет — 62 человека.

Рядом с монастырем размещены: школа-интернат №2, средняя школа №15, областная станция юных натуралистов, городская больница №6 и другие предприятия.

Партийные и советские организации Днепропетровской области возбудили ходатайство о закрытии монастыря и передаче его помещений школе и детскому дому.

III. Женский монастырь в г. Овруче, Житомирской обл.

Монастырь основан в 1906 году при Васильевской церкви, построенной в конце X века. В 1929 году монастырь был ликвидирован и все его постройки, кроме церкви, были переданы воинской части для хозяйственного использования. В 1934 году все здания монастыря были переданы детскому дому.

В период немецкой оккупации Украины монастырь вновь возобновил свою деятельность, в котором проживает 87 насельниц. По возрасту:

от 19 до 40 лет — 40 человек

от 41 до 55 лет — 7 человек

старше 55 лет — 40 человек

Областные организации просят решить вопрос о ликвидации монастыря и передать его помещения для размещения районной детской больницы. Областной исполнительный комитет предполагает монахинь, изъявивших желание работать, трудоустроить, а старух поселить в дома для престарелых. Остальные насельницы будут размещены по другим монастырям.

IV. Мужской монастырь в с. Крещатик, Черновицкой области

Монастырь основан в 1765 году в с. Крещатик Заставнянского района. В нем насчитывается 11 человек монашествовавших, которые по возрасту распределяются так:

от 18 до 40 лет — 9 человек

от 40 лет и старше — 2 человека

Областной исполнительный комитет предполагает использовать монастырские строения для дома престарелых.

V. Женский монастырь в с. Успенское — II, Ровенской области (б. Дермань).

Монастырь построен в 1423 году, в нем размещено 55 человек насельниц, из них по возрасту:

от 19 до 40 лет — 19 человек

от 41 до 55 лет — 11 человек

старше 55 лет — 25 человек

Монастырь активно посещается паломниками из Челябинской, Свердловской и Горьковской областей, оттуда же получает большое количество денежных средств и посылок.

Областные организации просят перевести насельниц в Корецкий монастырь, где для этого имеется достаточная жилплощадь. Помещения Дерманского монастыря будут использованы для организации детского дома.

VI. Скит Почаевской Лавры, Тернопольской обл.

Скит существует с 1900 года, в нем проживает 40 человек монахов. База скита позволяет разместить гораздо больше монашествующих. Облисполком депутатов трудящихся просит ликвидировать скит, а монахов переселить в помещения Почаевской Лавры, где для этого имеется свободная площадь.

VII. Женский монастырь в г. Кременец, Тернопольской области.

Монастырь расположен в центре города, в нем находится 68 насельниц.

Целесообразно переселить всех насельниц этого монастыря в помещения упраздненного скита Почаевской Лавры. Освободившиеся здания Кременецкого женского монастыря будут использованы для школы-интерната.

VIII. Женский монастырь в с. Густынь, Черниговской области.

Монастырь основан в 1913 году, в нем находится 79 насельниц. На одной с ним территории расположен дом инвалидов, который крайне стеснен и нуждается в расширении жилой площади.

Областной исполнительный комитет и Министерство социального обеспечения просят ликвидировать монастырь, а его здания передать для размещения и улучшения бытовых условий инвалидов.

Насельницы будут размещены в монастыре г. Чернигова и других.

IX. Введенский женский монастырь в г. Киеве.

Монастырь основан в 1875 году, был ликвидирован в 1930 году, а при немецко-фашистской оккупации г. Киева, возобновил свою деятельность.

Жилплощадь Флоровского и Покровского монастырей г. Киева позволяет полностью расселить всех 139 насельниц Введенского женского монастыря.

X. Монастыри и скиты Закарпатья.

На территории области имеется 13 монастырей и скитов с количеством насельников 357 человек. Все они малочисленные (от 13 — 50 человек) за исключением Мукачевского женского монастыря, имеющего 79 насельниц.

Областной исполнительный комитет депутатов трудящихся просит ликвидировать все монастыри и скиты, оставив в Теремле — мужской (13 человек) и Липчанский женский — 64 человека.

Учитывая то обстоятельство, что одновременная ликвидация всех монастырей и скитов (кроме Теремлянского и Липчанского) создаст затруднения с размещением насельников и нездоровую ситуацию в условиях ликвидации остатков унии в Западных областях, считаем целесообразным ликвидировать такие монастыри и скиты:

1. Монастырь мужской в с. Иза, Хустского р-на — 13 человек.

2. Монастырь женский в с. Домбоки, основан в 1929 г, в нем размещалось 50 насельниц, из них по возрасту:

от 18 до 40 лет — 29 человек
от 40 до 55 лет — 15 человек
старше 55 лет — 6 человек

Облисполком предполагает использовать помещения монастыря для размещения школы-интерната.

Насельниц монастыря необходимо переселить на площадь упраздненного скита в с. Городилово.

3. Монастырь женский в с. Чумалево — 25 человек

4. Скит женский в с. Горбки — 12 человек
5. Скит женский в с. Драгово — 16 человек
6. Скит женский в с. Задне — 21 человек
7. Скит женский в с. Бедевля — 15 человек
8. Скит женский в с. Копашнево — 19 человек
9. Скит женский в с. Угля — 16 человек
10. Скит мужской в с. Городилово,
Хустского района — 12 человек

В оставшихся четырех монастырях расселить насельников упраздненных монастырей и скитов за исключением тех, которые будут трудоустроены или поселены в домах для престарелых. Приложения № 1 и № 2 отражают эти возможности.

К этому прилагается проект решения Совета Министров СССР.

*Уполномоченный Совета по делам
русской православной церкви
при Совете Министров УССР*

*Уполномоченный Совета по
делам религиозных культов
при Совете Министров УССР*

(Пинчук)

(Вильховый)

Проект

ПОСТАНОВЛЕНИЯ СОВЕТА МИНИСТРОВ СССР.

«О сокращении количества монастырей и скитов на территории Украинской ССР».

Рассмотрев предложения Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР о сокращении количества монастырей и скитов, действующих на территории Украинской ССР, Совет Министров СССР ПОСТАНОВЛЯЕТ:

I. Упразднить в 2-х месячный срок следующие монастыри и скиты по УССР:

1. Женский монастырь в г. Полтаве.
2. Женский монастырь в г. Днепропетровске.
3. Женский монастырь в г. Овруче, Житомирской обл.
4. Женский монастырь в с. Крещатик, Черновицкой обл.
5. Женский монастырь в с. Успенское-II (Б. Дермань),
Ровенской обл.
6. Скит мужской Почаевской Лавры, Тернопольской области.
7. Женский монастырь в г. Кременец, Тернопольской области.
8. Женский монастырь в с. Густынь, Черниговской области.
9. Введенский женский монастырь в г. Киеве.
10. Монастырь мужской в с. Иза, Хустского р-на,
Закарпатской области.
11. Монастырь женский в с. Домбоки, Закарпатской области.
12. Монастырь женский в с. Чумалево, Закарпатской области.
13. Скит женский в с. Горбки, Закарпатской области.
14. Скит женский в с. Драгово, Закарпатской области.
15. Скит женский в с. Задне, Закарпатской области.
16. Скит женский в с. Бедевля, Закарпатской области.

17. Скит женский в с. Копашнево, Закарпатской области.
18. Скит женский в с. Угля, Закарпатской области.
19. Скит мужской в с. Городилово, Хустского р-на, Закарпатской области.

II. Исполкомам Областных Советов депутатов трудящихся: Днепропетровской, Полтавской, Ровенской, Черниговской, Закарпатской, Тернопольской и Министерству социального обеспечения УССР принять меры по трудоустройству молодых монашествующих, создав им нормальные жилищно-бытовые условия. Насельников, изъявивших желание жить в домах престарелых, разместить по домам инвалидов и престарелых. Остальных насельников монастырей и скитов разместить в действующих монастырях, согласно приложениям № 1 и № 2.

III. Исполкомам вышеуказанных областей оказать содействие Райисполкомам транспортом в переброске монашествующих, их личного имущества как к месту нового жительства, так и в дома престарелых.

IV. Освободившиеся монастырские здания передать соответствующим Советам депутатов трудящихся для использования под культпросветучреждения, школы, больницы, дома престарелых и т.п. Культурное имущество (иконостасы, иконы, церковную утварь, религиозную литературу используемую при богослужениях) передать действующим монастырям или ближайшим церквям. Памятники архитектуры, находящиеся на территории закрываемых монастырей, остаются в ведении архитектурных управлений, а те из них, которые использовались и раньше как приходские церкви, передать по типовому договору религиозным общинам.

V. Совету по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР (т. Карпову) и его Уполномоченным по областям, проследить за выполнением настоящего постановления, доложив о его выполнении к 1 мая с.г.

П. Вільховий

Приложение № 1

Название монастыря	колич. монаш.	подлежит трудоуст- ройству	из них:
			переселяются и в какие монастыри
Киевский Введенский женский монастырь	139	29	В Киевские: Фроловский и Покровский монастыри.
Женский монастырь в г. Полтаве	96	20	16 человек в Александровский женский монастырь Одесской обл. 60 человек в Михайловский женск. монастырь Одесской области.
Женский монастырь в г. Днепропетровске	81	19	25 чел. в Браиловский женский монастырь Винницкой области, 8 чел. в Варский женский монастырь Винницкой области, 23 чел. в Городищенский женский

			монастырь Хмельницкой области, 6 чел. на скит Почаевской Лавры, Тернопольской области.
Женский монастырь в г. Овруче, Житомирской области	87	20	36 чел. в Корецкий женский монастырь Ровенской области, 31 чел. в Введенский женский монастырь Черновицкой области.
Мужской монастырь в с. Крещатик, Чер- новицкой области	11	5	6 чел. в Успенский мужской монастырь г. Одессы.
Женский монастырь в с. Успенское-II Ровенской обл. (б. Дермань)	55	25	30 чел. в Корецкий женский монас- тырь Ровенской области.
Скит Почаевской Лавры, Тернополь- ской области	40	10	В гостиницу Почаевской Лавры
Женский монастырь в г. Кременец, Тер- нопольской обл.	70	10	На скит Почаевской Лавры
Женский монастырь в с. Густыни, Черни- говской обл.	83	20	В Черниговский Троицкий монас- тырь 40 чел. и в Одесский Михай- ловский — 23 чел.
Монастырь мужской в с. Иза, Хустовского р-на, Закарпатской области	13	7	Все остальные насельники перево- дятся в Тереблянский монастырь
Женский монастырь в с. Домбоки, Закар- патской области	54	20	Насельницы этого монастыря бу- дут переселены в помещения быв- шего Городиловского скита.
Женский монастырь в с. Чумалево, Закар- патской области.	25	15	Насельницы этого и всех осталь- ных ликвидированных монастырей и скитов, кроме пожелавших тру- доустроиться и поселиться в домах престарелых и инвалидов могут пе- реселиться в другие оставшиеся монастыри. При этих обстоятельствах жилая площадь на 1 монашествующего будет не менее 6,9 кв. м.
Скит женский в с. Горбки Закарпат- ской области	12	9	
Скит женский в с. Драгово Закарпат- ской области.	16	8	

Скит женский в с. Задне Закарпатской области.	22	14	- " -
Скит женский в с. Угля Закарпатской области.	16	10	- " -
Скит женский в с. Копашнево Закарпатской обл.	19	12	- " -
Скит женский в с. Бедевля Закарпатской обл.	15	11	- " -
Скит мужской в с. Городилово Хустского р-на Закарпатской обл.	13	7	- " -

П. Вільховий

Приложение № 2

Монастыри	количество насельниц в настояще время	жилплощадь в ко-муне на 1 сельни-цу	на сколь-ко увели-чатся монаше-ства на ствующ. сельни-цу	какая жил-площадь будет после увелич. контингента	За счет каких упраздненных монастырей и скитов будет увеличен контингент монашествующих
Александровский женский Одесской области	23	10,1	+16	8,4	Контингент будет увеличен за счет женского монастыря в г. Полтаве
Михайловский женск. м-рь Одесской обл.	135	10,4	+60	7,5	Контингент будет увеличен за счет женского монастыря в г. Полтаве
Браиловский					За счет женского мо-

жен. м-рь, Винницкой области.	106	8,6	+25	7,0	настыря в г. Днепропетровске
Барский женский м-рь, Винницкой области	42	8,3	+25	7,0	За счет женского монастыря в г. Днепропетровске
Городищенский жен. м-рь Хмельницкой обл.	70	9,2	+23	7,0	За счет женского монастыря в г. Днепропетровске
Троицкий жен. Черниговской обл.	142	7,5	+40	6,1	Контингент будет увеличен за счет ликвидации Густинского м-ря
Корецкий жен. Ровенской обл.	115	11,4	+36	6,5	В связи с ликвидацией Дерманского женского м-ря, Ровенской обл.
			+30		
Введенский жен. м-рь, Черновицкой обл.	12	32,6	+31	9,1	В связи с ликвидацией Овручского м-ря Житомирской области
Успенский муж. м-рь Одесской области	39	11,5	+6	10,0	В связи с ликвидацией Крещатинского муж. м-ря Черновицкой области.
Александровский Одесской области	29	10,1	+15	7,7	За счет монашествующих скита Почаевской Лавры.
Почаевская Лавра, Тернопольской обл.	93	12,0	+40	10,0	За счет монашествующих скита Почаевской Лавры.
Мукачевский жен. Закарпатской области	79	7,0	+39	4,9	Контингент будет увеличен за счет ликвидации монастырей и скиотов Закарпатской обл.
Липчанский жен. Закарпатской области	69	7,0	+36	4,9	Контингент будет увеличен за счет ликвидации монастырей и ски-

тов Закарпатской обл.

Тереблянский муж. м-рь	13	11,1	+13	5,9	-----""-----
Бывший скит в с. Городилово, Закарпатской области	—	—	+34	5,5	За счет переезда насельниц Домбокского монастыря
Бывший скит Почаевской Лавры	—	—	+ 6		За счет ликвидации женского монастыря в Днепропетровске
Фроловский жен. м-рь в г.Киеве	246	10,9	+70	7,6	За счет насельников Киевского Введенского монастыря.
Покровский жен м-рь г.Киева	244	9,5	+50	7,9	-----""-----

ЦК КП УКРАЇНИ

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА

про хід виконання постанови
ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР від 2 та 17 червня 1959 року
«Про закриття деяких монастирів і скитів
на території Української РСР»

В червні ц.р. ЦК КП України і Рада Міністрів УРСР схвалили пропозиції відповідних обласних організацій і дозволили протягом 1959 року закрити 8 монастирів і скитів.

Передбачалось закрити:

Василівський жіночий монастир Житомирської області;

Тихвінський жіночий монастир м. Дніпропетровська;

Духовський чоловічий скит і Богоявленський жіночий монастир Тернопільської області;

Богородицький, Серафимівський жіночі скити і Успенський жіночий монастир Закарпатської області;

Троїцький жіночий монастир Чернігівської області.

Перелічені монастирі і скити в липні-серпні закриті. Закриття їх в цілому пройшло організовано, без будь-яких інцидентів, при підтримці населення.

Для надання допомоги місцевим партійним і радянським органам в ліквідації монастирів, в проведенні масово-політичної та організаторської роботи були командировані працівники відділу пропаганди і агітації ЦК КП України та уповноважені Рад в справах руської православної церкви і релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР.

План ліквідації кожного монастиря чи скита розглядався у відділі пропаганди і агітації, а дата закриття погоджувалась з Секретаріатом ЦК КП України.

В закритих монастирях і скитах проживало 427 насельниць та монахів. З них за віком:

- від 18 до 40 років – 126;
- від 40 до 55 років – 113;
- від 55 років і старше – 188.

З 427 насельниць і монахів, які проживали в ліквідованих монастирях і скитах, 191 чол. були переселені до інших діючих монастирів і 18 осіб було трудовлаштовано. Решта (понад 200 чол.) розїхалися до родичів та знайомих. Переважна більшість насельниць та монахів залишились на території республіки і група в 50 чол. виїхала за межі України.

Як показали факти, монастирі і монахи мають в своєму розпорядженні значні матеріальні цінності і великі суми грошей. В Кременецькому монастирі було: 50 тонн зерна, 10 тонн муки, 2 тонни жирів, 4 тонни солі, понад 300 складометрів дров, 100 листів цинкового покрівельного заліза, 4 тонни цинкових білил, чимало будівельного лісу, брикету, цегли, сіна, соломи. Для перевезення цього майна залучено понад 200 грузових автомашин, а кількість грузчиків становила 250–300 чоловік.

Деякі монахи в день закриття монастирів і скитів придбали у власне користування будинки; більшість вивозила багато особистого майна, зокрема одяг, меблі, мішки з цукром, рисом, сухими фруктами тощо.

Під час закриття монастирів і скитів патріархія всім монахиням та монахам надавала матеріально-грошову допомогу. Так, всі насельниці Овруцького і Дніпропетровського жіночих монастирів одержали грошову допомогу в сумі біля 120 тис. крб. В Кременецькому жіночому монастирі кожній монахині, що виявила бажання поїхати додому, з монастирської каси було видано грошову допомогу в розмірі 3–5 тисяч карбованців.

Приміщення і будівлі закритих монастирів та скитів місцеві органи влади своїми рішеннями передали під соціально-культурні заклади – лікарні, дитячі будинки, школи-інтернати і будинки престарілих.

Так, наприклад, в приміщенні колишнього монастиря м. Овруч на другий же день, після ліквідації монастиря була розміщена міжрайонна дитяча лікарня, в жіночому монастирі с. Густинь Чернігівської області – будинок інвалідів. Будинки закритих монастирів в м. Дніпропетровську і Закарпатській області передані для використання під школи-інтернати, дошкільний дитячий будинок і лісну школу. Кременецький монастир Тернопільської області переобладнано в міську лікарню.

Певна частина церковників при підтримці вищого духовенства єпархії різними шляхами чинили опір закриттю монастирів і скитів.

Провокаційно повів себе архієпископ Львівської і Тернопільської єпархії Палладій, який відмовився від виконання рекомендацій місцевих органів влади і духовного центру про закриття Кременецького монастиря і Почаївського скита. З метою підбурення населення він під час церковної служби в Кременецькому монастирі оголосив віруючим, що ніби-то має місце незаконне намагання радянських органів ліквідувати монастир.

Деякі служителі церкви і клерикали з метою відтяжки і зриву закриття монастирів вдавались до методів погроз і залякування. Так, 7 липня ц.р. з села Рудня-Почаївська Ровенської області на адресу Кременецького монастиря надійшла телеграма такого змісту: «Кременець, Тернопільської області, монастир, Схимонахине Авраамии, сестрам во хресте. Прошу Вас из монастиря не выходит, стоятъ даже до крови. Пророк Тау, проездом Парфирьев». Встановлено, що автором телеграми був колишній монах Почаївської Лаври Хорошилов – людина вороже настроєна до радянської влади. Телеграма пройшла міста Ровно, Львів, Тернопіль, Кременець і в жодному з цих пунктів не викликала підозри, не була затримана органами зв'язку, а передана адресату.

Колішній єпископ Дніпропетровський Гурій (тепер працює єпископом в Мінську) напередодні закриття жіночого монастиря в м. Дніпропетровську надіслав свого бувшого секретаря монаха і радив підняти клопотання про залишення монастиря.

Втручання митрополита Гурія в справу Дніпропетровської єпархії, перебування в день і напередодні ліквідації монастиря його посланця надто ускладнило роботу по ліквідації монастиря,

навіть керівництво останнього своєчасно не з'явилося на офіційне запрошення до райвиконкому, а група монахів (до 20 чол.) вимагали від єпископа підняти клопотання щоб монастир не закривали. Але єпископ на це не погодився.

В окремих місцях мали місце спроби церковників організувати збір підписів від віруючих з вимогою не закривати монастирі і монастирські церкви.

Партійні, радянські організації, а також органи КДБ і міліції провели велику масово-роз'яснюючу і організаторську роботу, що забезпечило успішне закриття монастирів і скитів. Але поруч з цим мали місце і деякі недоліки.

Складаючи попередні плани ліквідації монастирів деякі місцеві партійні та радянські органи безпідставно розтягували строки відселення населенників, повільно організовували роботу по транспортуванню та освоєнню звільнених приміщень.

Замість того, щоб закінчити переселення монахів за один день, як це було передбачено планом, евакуація іноді розтягувалась фактично на 2–3 дні. Це негативно впливало на окрему частину віруючого населення, викликало зайві чутки і розмови. Крім цього всі ці дні була відірвана від основної роботи значна група партійно-радянського активу та багато робочої сили.

Мали місце випадки коли запланований день закриття монастиря збігався з релігійним святом – храмовим днем.

Закриття 8 монастирів і скитів є тільки частиною тієї роботи, що її доведеться здійснити в майбутньому. На Україні ще залишилось 32 діючих монастирі і скити, де проживає понад 2 тис. монахів. В зв'язку з цим напрошуються деякі висновки:

1. Майже двісті осіб, що проживали у ліквідованих нині монастирях, переселені в інші монастирі. Мабуть партійним і радянським органам треба вести курс на те, щоб найбільша кількість монахів була залучена до праці, частина переведена в будинки для престарілих, а окремим дозволяти переїзд до родичів.

2. Наявність значних матеріальних цінностей в монастирях і в особистому користуванні монахів була в якійсь мірі несподіванкою для місцевих органів. Це свідчить, що джерела прибутку монастирів, як і деякі інші сторони внутрішнього їх життя, не вивчені.

Так, в Дніпропетровському жіночому монастирі для монахинь були організовані курси богословія. Тому насельниці тут займались виключно церковною роботою: читали псалтир віруючим в діючих церквах, виготовляли свічки, приймали участь в хорах інших церков, відвідували віруючих на дому, виїжджали в різних церковних справах в інші області, тощо. Це в той час, коли всі ці дії забороняються радянським законодавством. Слід партійним і радянським органам на місцях більш детально вивчити роботу діючих монастирів і скитів та соціально-політичне обличчя осіб, що там проживають.

Доцільно було б наряду з заходами, які б передбачали збільшення податків на монастирі, вести справу так, щоб вони добровільно залишали частину майна, скажімо, для нужд будинків для престарілих, дитячих лікарень і т.і. Разом з тим доручити газетам організувати на своїх сторінках статті, які б розкривали життя ліквідованих монастирів і скитів і яскравими фактами компрометували їх в очах населення.

Звернути увагу радянських органів на те, щоб приміщення ліквідованих монастирів і скитів використовувались найбільш доцільно і оперативно.

Також доручити обкомам партії областей, на території яких є монастирі, протягом вересня подати в ЦК КП України пропозиції по дальшому закриттю монастирів і скитів.

Слід підкреслити, що дальше закриття монастирів буде проходити в більш складних умовах. Керівна верхівка духовенства і монахи уже зараз ведуть активну роботу з тим, щоб зберегти існуючі монастирі від ліквідації.

*Зав. відділом пропаганди
і агітації ЦК КП України*

(Хворостяний)

«20» серпня 1959 року.

ИНФОРМАЦИЯ
о влиянии Ватикана на деятельность духовенства и
верующих католиков в Украинской ССР

Римско-католическая церковь имеет на Украине 98 зарегистрированных общин и 9 незарегистрированных групп с общим количеством верующих, посещающих костелы и каплицы, свыше 70 тысяч человек. Постоянных служителей культа имеют только 46 общин, остальные религиозные объединения этой церкви обслуживаются зарегистрированными ксендзами периодически 3—4 раза в год, в основном в большие религиозные праздники — рождество, новый год, пасха и другие. Например, в Винницкой области числится на регистрации 15 общин и обслуживают их 6 ксендзов. На 6 общин в Черновицкой области имеется только один ксендз. Такое же положение в Тернопольской области. Половина зарегистрированных ксендзов находится в Закарпатской области. Тут на два прихода имеется один служитель культа.

Наблюдение за деятельностью католической церкви показывает, что общины, где нет постоянного служителя культа, снижают свою активность, и некоторые из них постепенно распадаются. Так, в частности, произошло с общиной католиков в Днепропетровской области, где с начала ее существования и по день снятия с регистрации отсутствовал постоянный служитель культа. Неоднократные попытки группы фанатиков оживить деятельность затухающей общины путем приглашения ксендза с другого прихода положительных результатов не дали. В конечном счете община распалась, прекратила свою деятельность и была снята с регистрации.

К сожалению, не всегда отсутствие служителя культа и культового помещения приводит общину к ее затуханию и распаду. В селе Черновцы Могилев-Подольского района Винницкой области католическая община постоянного ксендза не имела. Периодически обслуживал ее ксендз соседнего прихода. В 1948 году с санкции Совета по делам религиозных культов у нее изъято здание костела и приспособлено под кинотеатр и библиотеку для детей.

В 1949 году эта община снята с регистрации, как прекратившая свою деятельность. Изъятие помещения и снятие с регистрации общины не только ослабило активность верующих, наоборот значительно усилило ее. Подстрекаемый католическим духовенством актив верующих на протяжении многих лет настойчиво добивался возвращения им здания костела и восстановления общины на регистрации. С этой целью они направили жалобы и заявления в руководящие партийные и советские органы, посылали своих ходаков, устраивали под открытым небом на кладбище богослужения, на которых присутствовало по несколько тысяч человек, провоцировали конфликты с работниками местных органов власти. Такое положение длилось 16 лет, и местные советские органы вынуждены были ставить вопрос о восстановлении на регистрации общины и предоставления ей возможности отправления культа в частновладельческом помещении, приспособленном для этой цели. После восстановления на регистрации общины поступление жалоб и заявлений верующих прекратилось. В настоящее время она действует в рамках законодательства о религиозных культах и не добивается возврата культового помещения. Аналогичное положение имело место и в гор. Виннице.

Несмотря на значительное сокращение числа католических общин (в 1948 году — 246; в настоящее время — 98), уменьшение служителей культа (было 79 ксендзов, а осталось 46), позиции католической церкви в республике продолжают оставаться прочными и влияние духовенства на верующих еще большое. Об этом говорят данные о посещении верующими костелов и каплиц, выполнении религиозных обрядов и доходы.

Деятельность католических общин заметно активизировалась под влиянием решений второго Вселенского собора католической церкви (1962 год), распространяемых по различным каналам среди духовенства и верующих католиков Украины. Для этого используются вещания радиостанции Ватикана, засылка в СССР религиозной литературы и предметов культа, посещение нашей страны

специальными эмиссарами зарубежных религиозных центров под видом туристов, а также личные взаимные контакты верующих и служителей культа во время зарубежных поездок.

Пропаганда религии, осуществляемая Ватиканом через радиостанции «Голос Америки» и «Освобождение» на польском и украинском языках, через печать и литературу, поступающую из Польши, утонченно, осторожно и замаскированно стремится воздействовать на верующих советских граждан не только в религиозном, но и в идеологическом духе.

Регулярность передач, их хорошая слышимость позволяют духовенству и верующим быстро узнавать о всех новостях в жизни Ватикана и своевременно принимать к исполнению передаваемые распоряжения и указания. В неофициальном порядке указания и рекомендации католическим общинам, действующим в областях Украины, поступают и от Рижского епархиального управления.

Примером «оперативного» воздействия Ватикана на деятельность католиков Украины может служить дело Максимилиана Кольбе, бывшего польского ксендза, убитого фашистами в концлагере. Стремясь приспособить свою политику и цели к современности, Ватикан использовал имя человека, которого верующие граждане Польской Народной Республики считают большим патриотом. Семнадцатого октября 1971 года было объявлено распоряжение папы Павла VI о беатификации (т.е. возведении в сан «святых» упомянутого Кольбе). По этому поводу с 18 по 24 октября 1971 года во Львовском кафедральном костеле проводились службы, посвященные памяти Кольбе, где была выставлена написанная маслом его икона.

В эти дни проведены службы и в других костелах. В периодической печати ПНР в октябре — ноябре 1971 года были опубликованы статьи о М. Кольбе, давалась высокая оценка его патриотической деятельности в период немецкой оккупации. Религиозными издательствами Польши изданы книги о Кольбе.

1 ноября 1971 года радио Варшавы передало историческую справку о религиозном празднике «всех святых», отмечаемом в этот день католиками. В передаче подробно говорилось о том, как с момента зарождения, т.е. с 998 г., на протяжении веков изменялось содержание этого праздника и в какой форме он отмечается в настоящее время. В частности, было сказано, что венки на кладбищах возлагаются не только на могилы родственников и близких, но и на могилы польских и советских солдат, погибших за освобождение Польши.

25 января 1972 года газета «Жице Варшавы» опубликовала статью «Проект нового литургического календаря. Церковные праздники — в воскресенье». В ней, в частности, говорится: «Ватикан, 24 января 1972 года. Через год или полтора все или почти все церковные католические праздники, которые приходятся на рабочие дни, будут перенесены на воскресенье. Постановление об этом готовит Ватиканская комиссия, работающая над созданием проекта нового литургического календаря. Церковные праздники в середине недели становятся причиной дезорганизации труда, уменьшения выпуска продукции и, таким образом, отрицательно влияют на жизнь общества. Много людей не выходят на работу в эти дни. Проект свидетельствует о здравом смысле работы комиссии. Его принятие даст возможность улучшить порядок и избежать анархии в этом вопросе».

Ежегодно отдельные ксендзы, в частности, те, которые окончили Рижскую духовную семинарию, выезжают дважды на 5—7 дней в году на сборы (реколекции), назначением которых является идейное воспитание священников. Профессорско-преподавательский состав духовной семинарии и епископ читают лекции обо всех новых решениях и распоряжениях Ватикана, о необходимости улучшения качества проповедей, укрепления личной дисциплины ксендзов и более четкого исполнения ими служебных обязанностей.

Ряд указаний ксендзы получают в течение года из канцелярии Рижской епархии. Так, в марте 1972 года ксендзы Мончинский и Мицкевич из Львовской области получили там отпечатанные на латинском языке октябрьские (1971 г.) решения синода Ватикана «О целебате» и «О справедливости в мире».

Характерно, что перенесение религиозных праздников на воскресные дни в католической церкви одобряет духовенство других религий. Так, православный священник Политыло из г. Львова в беседе заявил следующее: «Во многих странах Европы и Америки христиане давно уже переносят праздники на выходные дни. Ватикан правильно делает, что в этом вопросе хочет идти в ногу с

современностью. В сельских районах Львовской области некоторые православные священники в летнее время также стали практиковать перенос праздников на воскресенье. Вообще православная литургия очень стара и поэтому консервативна. Например, всенощную службу, согласно уставу, я должен проводить с 18 до 21.30. На свою ответственность я еще несколько лет назад сократил ее на 2 часа, а обряд венчания провожу вдвое быстрее положенного».

Католичество активизирует деятельность и в результате личных контактов духовенства и верующих католиков, проживающих в республике и за границей. Так, приехавший в г. Городок Хмельницкой области ксендз из Польши Улушкевич, был принят ксендзом Ольшанским дома у последнего в с. Маниковцах Деражнянского района. Улушкевич информировал Ольшанского о втором Ватиканском Соборе, оставил «священное» писание и два молитвенника на польском языке, интересовался положением религии и духовенства у нас. После этой встречи Ольшанский заметно активизировал свою деятельность, стал разъезжать по соседним приходам с целью оказания помощи другим ксендзам, готовил молодежь городокской общины к конформации, пытался оказать влияние на формирование исполнительного органа Деражнянской церкви. В г. Каменец-Подольске Ольшанский несколько раз собирал на частной квартире верующих и «советовал» им, в какие органы надо обращаться по вопросу регистрации религиозного общества.

Ксендз Гладысевич из г. Полонное Хмельницкой области регулярно переписывается со служителями культа в Польше, получает от них богослужбные книги и информации. В гости к Гладысевичу в 1971 году приезжал ксендз Иосиф Кильяр из г. Перемышля. В Польшу ездили органист католического общества г. Полонное Вишневский. Гладысевич имел также встречи с Рижским епископом Вайвудом, который был в Ватикане.

Влияние Ватикана ощущается и во взаимоотношениях духовенства с верующими. Согласно догматике католицизма верующие рассматриваются как неполноправные члены церкви. Они не имеют права участвовать в ее управлении. Поэтому ксендзы всячески стремятся возвысить свою роль, отстранить от исполнения этих функций исполнительные органы. Продолжают существовать созданные ранее Ватиканом в помощь духовенству рядовые церковные организации мирян, построенные на началах безусловного подчинения служителям культа, через которые последние и осуществляют свою деятельность среди верующих. Такие группы не только следят за благочестием верующих, но и организуют их на регулярное посещение костела, исполнение религиозных обрядов, содержание ксендзов, их защиту в случае каких-либо претензий со стороны местных органов власти.

За последнее время на Украине в католической, как и в некоторых других религиях, проявляются националистические настроения. Ватикан усиленно раздувает вопрос о так называемом неравноправии католиков и католической церкви в СССР, в сравнении с другими религиями. Распространяя эту заведомую ложь, ватиканские деятели пытаются подогревать националистические настроения у рядовых верующих. Посещающие нас представители католиков Киева, Винницы, Каменец-Подольска и других населенных пунктов заявляют по поводу регистрации общин и возвращения костелов, что население польской национальности не пользуется всеми правами наравне с русскими, украинцами и другими народами Советской Украины, что у верующих православной церкви, иудейской религии и сектантов есть помещение для удовлетворения своих религиозных потребностей, а католики лишены этой возможности, им отказывают в регистрации общин и возвращении культовых зданий.

В распространении религиозно-националистической пропаганды особенно активно проявляют себя униаты (греко-католики) в западных областях республики. Они распространяют сообщения о состоявшемся соборе националистического униатского духовенства, который проходил в США с участием представителей других церквей, на котором обсуждалась не существующая «проблема украинцев» и были приняты решения «объединиться для борьбы за отторжение Украины от Советского Союза».

Украинские буржуазные националисты и их религиозный «идеолог» кардинал Слепой, которого пригласил Ватикан, распространяют демагогическую страпню, что «... наша государственность (т.е. государственность украинской нации) не будет полной, если мы не создадим свой Киевско-

Галицкий патриархат», ...«напомним всем верующим украинцам, что Украина ничего общего не имеет с Россией». Кардинал Слепой и униатские епископы за рубежом рассчитывали на то, что создание так называемого «Киевско-Галицкого патриархата» будет толчком к активизации остатков униатства в западных областях Украины, а также дезорганизации деятельности все тех «отступников», которые посмели порвать с Ватиканом. В случае успеха, утверждают они, Советская власть не решится отказать в легализации «воскресшей» униатской церкви.

В октябре 1971 года униатский епископат за границей, несмотря на официально-отрицательное отношение Папы Римского к созданию патриархата украинской католической церкви, организовал постоянный синод во главе с кардиналом Слепым. Созданный синод регулярно проводит свои сессии и распространяет принятые на них решения. Так, в июне 1972 года в газете «Украинские вести» (Канада) было напечатано послание постоянного синода Украинской католической церкви ко всем верующим украинцам. В этом «послании» они писали: «...В это время всенародной нашей скорби, еще больше усилим нашу братскую помощь нашей преследуемой церкви на землях Украины и будем защищать деятелей Украинской духовности и культуры, которые сегодня стали предметом насилия со стороны безбожничьего руководства». Они «утверждают», что «... при защите прав нашей Украинской католической церкви мы также не забываем потоптанных прав Украинской автокефальной православной церкви, которая также жестоко ликвидирована безбожничьим коммунистическим режимом».

Руководители синода призывают всех деятелей и верующих украинской католической церкви апеллировать в Организации Объединенных Наций» ... чтобы в стране наших дедов и отцов была восстановлена свобода религии для всех церквей и вероисповедований и были прекращены репрессии против священников, верующих и деятелей Украинской культуры».

Уполномоченные Совета по делам религии к областям проводят соответствующую работу с руководством исполнительных органов и служащим культа по выявлению фактов влияния зарубежной пропаганды и принимают меры к ее пресечению.

УПОЛНОМОЧЕННЫЙ СОВЕТА ПО УССР

К. ЛИТВИН

ТАЄМНО
№ 1

«28» грудня 1959 р.
№ 0375

СЕКРЕТАРЕВІ ЦК КП УКРАЇНИ
тов. СКАБІ А.Д.

17-25 грудня ц.р. я був у службовому відрядженні у Львові, Станіславі, Тернополі, Кременці й Почаєві, де перевіряв роботу уповноважених Ради в справах релігійних культів, знайомився з релігійною обстановкою, для чого бував у релігійних громадах і їхніх молитовних будинках.

Оскільки в трьох зазначених областях Республіки колись були міцні позиції ліквідованої в 1946 році уніятської церкви, я відвідав не тільки католицькі, баптистські, адвентистські й іудейські молитовні будинки, а також і колись уніятські, а нині православні церкви. Відвідав і Почаєвську лавру.

Перше, що впало в око, це – велика кількість молящих. Кафедральний костюл, молитовний будинок адвентистів сьомого дня, православний собор св. Юра і православна Преображенська церква у Львові в неділю 20 грудня були густо заповнені молящими.

Друге, що теж запало в око, це те, що переважну більшість молящих становили жінки і дівчата. Лише у колишній уніятській, нині православної Преображенській церкві, де богослужіння провадиться напівслов'янською-напівукраїнською мовою, більшість становили хлопці і чоловіки середнього віку.

В кафедральному костьолі, соборі св. Юра і Преображенській церкві було чимало дітей шкільного віку.

Певну роль у напливі молящих відіграють проповіді. В кафедральному костьолі Львова мені довелося чути проповідь ксьондза Галуневича. В костьолі було близько 2.000 присутніх і всі вони слухали ту проповідь з великою увагою, а дехто з старих навіть просльозився – так уміло й кваліфіковано вона була побудована й подана. Про що ж говорив ксьондз?

Тема проповіді – увага до немощних, до старих. Ксьондз говорив про потребу шанувати старість, бо вона нікого не минає, про чуйне ставлення до хворих, які більше ніж ліків потребують доброго слова, про потребу шанувати старших у сім'ї, не забувати про дідів, бабусь, про матерів і батьків. Послухавши таку проповідь кожен присутній у костьолі дід чи батько, мати чи баба не тільки знову прийде, а й дитину чи онука приведе, притягне.

Нашим пропагандистам і лекторам-антирелігійникам слід би бувати на проповідях у молитовних будинках, знати їхній зміст, щоб потім успішніше протидіяти впливові цих проповідей на віруючих. Щоб краще знати і вміло бити ворога, треба бувати в його стані, знати що і як він робить.

Третє, що впадає в око при відвідинах костьола, це – наявність серед молящих уніятів. Їх легко розпізнати по тому, як вони хрестяться. Певна частина уніятів з православною церквою не об'єдналася, обслужується католицьким духівництвом, отже з-під впливу католицизму не вийшла, а навпаки, ще більше цьому впливові піддається. Приміром, настоятель Станіславського костюлу визнає, що більшість його парафіян становлять уніяти. Вони не тільки відвідують богослужіння в костьолі, а й сповідаються в ксьондза, виконують усі католицькі обряди. Інакше кажучи, православна церква не закінчила процесу відриву західно-українських уніятів від католицизму, хоч з часу ліквідації уніятської церкви минуло вже 13 років.

Те, що я бачив і чув у Львові і Станіславі, примушує зробити висновок, що ієрархи православної церкви мало що зробили, щоб знищити властиві уніятській церкві риси войовничого католицизму і українського націоналізму, навпаки, вони їх зберігають.

От що я бачив у львівському соборі св. Юра в неділю 20 грудня на богослужінні, що його провадив архієпископ Палладій.

Від дверей собора до вітваря у дві шеренги по обох боках доріжки вишукались 12 прапороносців – дівчат і жінок. У кожній в руках білий прапор з наклеєним на нього зображенням Христа чи якогось іншого «святого» і з широким жовтим або блакитним шарфом. З одного прапора звисає жовтий шарф, з другого – блакитний. І так по черзі, по обидві шеренги.

По ходу служіння, коли Палладій здіймає руки до гори чи проголошує заключні слова молитви, прапороносці нахиляють прапори в напрямі до вітваря, і тоді жовто-блакитні шарфи, наче бойові знамена, осіняють колінопреклонених молящих.

Цей обряд не має нічого спільного з обрядами православної церкви, про що не може не знати архієпископ Палладій, однак він його зберігає, хоч має відверто націоналістичний характер.

Якщо таке робить архієпископ, надісланий патріархом «всея Русі», то не дивно, що підлеглі йому колишні уніятські, а тепер православні попи також пропагують націоналістичні емблеми, зберігають у православних церквах католицькі статуї й ікони, в тому числі й зображення горезвісного фундатора Берестейської унії Іосалі, відомого ката українських селян, які противилися латинізації й споляченню, того самого Іосафата, що його Ватикан за великі заслуги перед католицизмом причислив до лику «святих».

В Станіславі, де я був 23 грудня, мене познайомили із змістом реферата, що з ним місцевий єпископ Йосиф має виступити на нараді благочинних Станіславської єпархії. Цей реферат підтверджує те, що я бачив у Львові: єпископ визнає, що в багатьох православних церквах досі зберігаються властиві католицькому культу предмети й обряди, пропагуються націоналістичні емблеми.

Якщо взяти до уваги, що на Львівщині, Станіславщині й Тернопільщині є близько 2.500 колись уніятських, а нині православних церков, де служать колись уніятські, а тепер православні попи, то не важко уявити собі ту ідеологічну і політичну шкоду, що її завдають інтересам нашої партії ці священослужителі своїм щонедільним демонструванням бандерівських прапорів, не кажучи вже про те, що з ласки патріархії та її представників в областях, вони широко поставили і вправно ведуть масову релігійну пропаганду.

В тих церквах, де я встиг побувати, вільно поширюється друкована продукція релігійного змісту: фотолістівки з зображенням різних «святих», молитовники. Вони продаються нарівні з свічками. І треба гадати, не тільки в цих церквах, де я був. У Почаївській лаврі досі зберігаються і рекламуються «святі місця» й «речові докази святих чудес».

В літньому храмі Почаївської лаври, серед численних ікон, у правому крилі висить звичайний костур. Монахи рекламують його, як «святую ознаку великої милості божої, явленої в цьому храмі». Недалеко від костура висить спеціально виготовлений текст, з якого довідуємося, що селянин Бесарабської губернії Григорій Деренчук 25 червня 1911 року прийшов до Почаєва, спираючись на костур, бо дуже хворів ногами, дістав тут «чудесне зцілення» і назад додому пішов уже без костура, цілком здоровим... На згадку про це «чудо» і вивішено в храмі костур. Так розповідають красномовні монахи, так говорить і отой текст, що висить недалеко від костура в оточенні різних «святих». І численні богомольці вірять. Падають навколішки, б'ють перед тим костуром поклони, цілують його...

В тому ж храмі лаврські монахи пропонують увазі богомольців... слід ноги «божожі матері»! Вона, мовляв, була тут і от залишила слід своєї «божественної» стопи...

«Слід» цей досить ефектно оформлено, над ним завжди горить світло.

На численних віруючих все це справляє враження. Віруючі йдуть до лаври звідусіль. Бувши в Почаєві 23 грудня, я зустрів там 66-річну мешканку міста Тюмень. З далекого Сибіру вона припленталася до Почаєва, щоб хоч перед смертю сподобитись зріти «святую обитель»...

Явний, нічим не прихований обман і експлуатація релігійних почуттів віруючих людей поставлена в Почаївській лаврі на широку ногу.

Для служителів усіх релігійних культів існує певний, твердий порядок їхнього пересування. Єпископи православної церкви цього порядку не додержуються. Вони вільно роз'їжджають по підлеглим їм парафіям, влаштовують пишні релігійні церемонії, тобто широко й демонстративно ведуть роботу на користь церкви. Приміром, архієпископ Палладій влаштував пишну, з участю 8 попів, архієрейську відправу у львівській церкві св. Варвари 17 грудня, в церкві св. Миколи – 19 грудня.

Відомо, і практика це підтверджує, що прибуття архієрея до рядової церкви – це визначна подія для віруючих і вони сунуть тоді до храму масово, і не тільки вони, а й їхні діти. Своїм приїздом архієрей надає сил місцевим релігійникам, збільшує кількість відвідувачів церкви, викликає до неї підвищений інтерес.

Далі з цим миритися не можна. Треба обмежувати православних священослужителів так само, як ми обмежуємо роз'їзди духівництва інших релігійних культів.

Згідно з духом статті 54 Постанови ВЦВК і РНК від 8 квітня 1929 року, до кожного служителя культу (його прийом і звільнення) цілком залежить від релігійної громади: вона його наймає так само, як наймає сторожа чи прибиральницю.

Єрархи православної церкви порушують і цей законом встановлений порядок. Вони призначають попів на парафії своєю владою, цілком самостійно. У Львові я мав змогу ознайомитись із рядом наказів архієпископа Палладія про призначення попів: в кожному наказі нема й згадки про релігійну громаду, про її згоду на призначення попа.

Ось один із багатьох таких наказів Палладія:

НАКАЗ № 1824
від 10 грудня 1959 року.

Палладій – архієпископ Львівський і Тернопільський.

Священника Черниша Семена Михайловича, згідно з його проханням, звільняю від настоятельства в парафії Опараська, Горожанка Мала і Сяська Домініканська, Николаївського району, та призначаю настоятелем парафії в с. Повітне з дочірньою церквою в с. Цунів, Івано-Франковського району Львівської області, з обов'язком реєстрації в уповноваженого в справах православної церкви при Львівському облвиконкомі.

По всіх інших релігійних культух існує такий порядок: призначення до якоїсь парафії священнослужителя може бути оформлено вищим духівництвом тільки після того, коли кандидатура погоджена з уповноваженим Ради в справах релігійних культів. І буває, що представлено нам кандидата ми відхиляємо, надто коли йдеться про слабеньку парафію, а запропонований духівництвом служитель культу відомий нам, як досвідчений організатор, вмілий проповідник. Без нашої санкції вище духівництво не призначить і не пересуне жодного служителя культу.

А в православній церкві ієрархи діють на власний розсуд: кого хочуть – того й призначають. Більше того: в своїх наказах підкреслюють, що уповноважений Ради в справах православної церкви для них є всього лише реєстратор...

І все це сходить православним ієрархам безкарно.

Між тим свавілля духівництва православної церкви, грубе порушення ним радянського законодавства про релігійні культу, розв'язує руки релігійникам на місцях, активізує їх і тим самим перешкоджає місцевим партійним і радянським органам в проведенні ефективної антирелігійної роботи серед віруючих.

*Уповноважений Ради
в справах релігійних культів при
Раді Міністрів УРСР*

К. Полонник

ДОКЛАД

О работе среди римскокатолического духовенства и польколоний.

В процессе работы по борьбе с польским шпионажем органами ГПУ было установлено, что католическое население Украины используется Польшей во всех ее агрессивных действиях против СССР, что оно внедряет в себя польско-шовинистический дух и является базой, откуда Польша может черпать реальную антисоветскую силу.

Это обстоятельство тогда же нас заставило обратить внимание на весьма многочисленные польские колонии Украины и особенно Правобережья, где польское население представляет собой компактную массу, заселяя отдельные административные единицы.

Различные причины, а в том числе и отсутствие средств послужили к тому, что вся наша работа вначале свелась к общему освещению польского населения и изучению ситуации среди польских колоний. Это проводилось непланово и даже носило случайный характер.

Лишь в 1923 году, в процессе углубления этой работы определилось, что польские колонии в своем составе имеют приблизительно нижеследующие группировки:

- 1) Реакционно-шовинистическую, во главе с ксендзами и реакционной частью интеллигенции,

2) Мелко-буржуазную, состоящую большей частью из интеллигенции и мещанства, которая плетется в хвосте реакционно-шовинистической группировки и

3) Группировку крестьян и рабочих, еще полностью зараженных религиозными и фанатичными предрассудками, с идеологией польского патриотизма.

Практика работы с самого начала показала, что весь этот элемент в своей массе находится под громадным влиянием ксендзов и костела, большей частью связан с ними очень тесно узами религии и церкви, а более реакционная часть и единой антисоветской и польско-шовинистической идеологией и таким же стремлением.

Само по себе католическое духовенство оказалось полностью весьма реакционным и враждебным к Соввласти, всецело ориентируясь на Польшу, воспитывая в таком же духе и всю эту массу.

Установлено было, что католическое духовенство Украины по своей иерархической подчиненности нелегально связано во всех отношениях с высшим духовенством за кордоном и в частности с Луцко-Житомирским епископом Дубовским, который проживал в г. Луцке. Оттуда же Р. К. духовенство систематически получало директивы и указания нелегальным путем и таким же путем пополняло свои ряды ксендзами из-за кордона.

Используя все эти обстоятельства, а равно и большое наличие антисоветской идеологии среди духовенства и некоторой части польского населения, Польша втянула большую часть этого элемента в работу по шпионажу на нашей территории. Опыт работы показал активное участие ксендзов и реакционных поляков в шпионаже в пользу Польши, которое выражалось не только в различной помощи и содействии польским шпионам, но и в проявлении инициативы в этом направлении ими самими. Пришлось констатировать, что большая доля в разрушительной шпионской работе на нашей территории падает на ксендзов и группирующегося вокруг них элемента.

Учтя наличие нарастающего классового пробуждения среди некоторой части польского населения и создавшуюся нервную ситуацию внутри самой Польши, мы решили приступить, после некоторого изучения создавшейся ситуации, к активным действиям, наметив себе следующую цель: идеологическое раздробление католической массы, путем выявления инстинктивного недовольства среди масс польских колоний, организацию этой массы под нашим закулисным руководством, дабы отвлечь и оторвать ее от костела и его влияния.

Для достижения намеченной цели в первую очередь было приступлено к организации в костелах таких группировок из мирян-католиков, которые занялись бы наблюдением и в зависимости от него критикой нравственной и политической жизни общин, ее духовных главарей и наиболее активных деятелей костела. В эту задачу вошло также частичное дискредитирование во всех отношениях существующих порядков и явлений в костелах, базируясь на тех или иных выявленных дефектах и отрицательных моментах в жизни и деятельности костела. Эти мероприятия дали впоследствии возможность внести некоторое недовольство среди известной части верующих, восстановить их в некоторых местах против руководителей костела и заменять невыгодных для нас объектов в костеле «своими» людьми.

В такие группировки были вкраплены «наши» люди для руководства по проведению этих мероприятий.

В дальнейшем, дабы взбудоражить массы польских колоний, была проведена соответствующая агитация против руководства Польшей местными костелами и существующих порядков. Для этой цели мы через те же группировки внедряли в католической массе такое настроение, что духовенство Польши, руководя местной католической церковью, не в состоянии понять своеобразности русской церкви и советской действительности и что политика польского духовенства переплетается с интересами Польши и вследствие этого она будет постоянно навязывать местному католическому населению свою антисоветскую линию. Из этого был сделан вывод о необходимости польской массе бороться против вредного попечения польского духовенства из-за кордона, а вместе с ним и польского правительства, а также за установление аполитичной католической церкви, которая не ориентировалась бы ни на какое государство. С самого начала этого движения мы приняли меры к тому, чтобы придать ему стихийный характер. Для этого все добытые

материалы суммировались и базируясь на них проведена была агитационная кампания против католического духовенства. На основании добытых компрометирующих данных проведены были целый ряд судебных процессов, выпущены были соответствующие воззвания и обращения через обработанных на сей предмет ксендзов, которые опубликовывались широко в печати. Этими мероприятиями удалось взбудоражить польскую общественность, которая поняла вредную антисоветскую деятельность своего духовенства.

Началом к этому послужило письмо и обращение обработанного нами Житомирского ксендза Федукевича к Папе римскому, в котором он ясно определил роль и деятельность католического духовенства в антисоветской деятельности, которую навязывает им Польша. К этому обращению через печать присоединилась масса верующих из среды польского населения, несколько ксендзов и много различных, как костельных, так и вне костельных групп. Все созданные судебные процессы, характеризовавшие антисоветскую деятельность ксендзов, а равно обращение, и воззвания и письма послужили толчком к тому, чтобы через созданные группировки обсудить сложившееся положение в костеле. И в результате эти обсуждения вылились в различного рода формы требований против антисоветской деятельности духовенства.

Все это вызвало большую сенсацию среди самого духовенства, которое весьма отрицательно отнеслось, как к обращению ксендза Федукевича, так и к последствиям его. Вследствие этого оно всемерно старалось скомпрометировать Федукевича в глазах польского населения. Но это было нами своевременно учтено и для того, чтобы закрепить и расширить впечатления всем проделанным приступлено было к обработке в таком же духе и других видных представителей украинской церкви, а особенно в тех местах, где все эти мероприятия и последствия нашли более благожелательный отклик, и в результате обработки генеральный викарий и заместитель епископа Тираспольской епархии прелат Крушинский обратился с предписанием по всей своей епархии, в котором он предостерегал ксендзов не подвергаться иностранному влиянию, прекратить попытки к антисоветской агитации и критику мероприятий Соввласти. Это предписание было им самим опубликовано в прессе и произвело очень сильный эффект как среди верующих, так и среди духовенства.

Также был обработан греко-католический ксендз Толстой, который обратился через печать с открытым письмом к папе Римскому, в котором он жаловался на ополячивание ксендзов униатов и на контрреволюционную деятельность польских ксендзов. Это письмо также произвело благожелательное действие среди поляков, а особенно украинцев и галичан, которые вполне солидаризировались с ксендзом Толстым.

В таком же духе был обработан популярный ксендз Нановский, также выпускавший обращение к полякам, которое было опубликовано в печати. Это обращение было составлено в таком же духе, как и предыдущее.

Все это создало соответствующую встряску в костелах и в их жизни, которая приняла особенно благожелательные для нас формы с постановкой целого ряда судебных процессов против многих ксендзов, где последние уличались в своей антисоветской деятельности.

Благодаря этому начал намечаться большой сдвиг в сторону солидарности с Соввластью некоторой части польских масс, отрыв ея от костела. Особенно это стало заметно среди незаможников — поляков, которые стали более резко и враждебно относиться к кулачеству, интеллигенции и костелу. Появились классовые раслойки, чего раньше среди поляков не замечалось. Среди самого же духовенства также началось частичное расслоение, которое выразилось в том, что некоторые ксендзы начали проявлять тенденцию и высказываться за создание отдельного от Польши викариата, который был бы независимым от епископа, находящегося в Польше.

Но развить и углубить в таком же духе взятую линию не представилось возможным, т.к. в марте минувшего года вышеуказанный ксендз Федукевич, внезапно покончил самоубийством. Незадолго до своей смерти он исповедывался перед навещавшим его ксендзом, которому очевидно и сознался в сексотстве, т.к. жаловался на угрызения совести. В связи с этим реакционная часть духовенства старалась использовать его смерть в свою пользу и свести на нет его обращение.

Принятыми в свое время оперативными мерами удалось распусть слух о том, что Федукевич получал угрожающие письма от ксендзов и прихожан, за сделанные им разоблачения и что на почве угроз, упреков и преследований ксендзов, а также реакционного элемента он покончил жизнь самоубийством. Эти слухи легко привились в католической массе. Выпущенные в свое время для подкрепления этих слухов открытые письма ксендзов Толстого и Крушинского, в которых эти ксендзы обрушились на тех ксендзов и реакционный элемент, которые погубили Федукевича, вполне закрепили нужное нам впечатление. Недоверчиво только отнеслись к этому реакционная часть польской массы и духовенство. Характерно, что Польское Консульство в Харькове очень заинтересовалось причинами самоубийства Федукевича и стремилось добыть какие-либо компрометирующие данные, обличающие в этом Соввласть.

Другая причина, послужившая некоторым затормозившим в работе, — это отречение Луцко-Житомирского епископа Дубовского от своего влияния на католическую церковь Украины и назначение в связи с этим на Житомирскую епархию, которая охватывает все Правобережье Украины, Киевского прелата ксендза Скальского. По всем имеющимся данным, это назначение уже состоялось, хотя официальных документов на это Скальский не имеет.

В связи со всеми предыдущими мероприятиями и результатом по ним, в силу указанных выше причин, а также в виду сложившейся несколько иной ситуации в жизни польской колонии, пришлось темп взятой линии приостановить. Появилась необходимость приблизительно выровнять степень активности мероприятий на местах и закрепить все более или менее значительные достижения, которые могли бы служить базой для дальнейшей работы.

В процессе более глубокой и планомерной работы установлено было, что католическое духовенство хотя и приостановило свою прыть в антисоветских выступлениях, но вместе с тем проявлять себя не переставало, а, наоборот, свою деятельность расширило, изменив только методы.

Установлено, что католическое духовенство всемерно старается держать под своим влиянием польскую массу, обрабатывать и влиять на польскую молодежь через организованные им же различные религиозные кружки, дабы отрывать от Советской Общественности и Комсомола. Свою деятельность ксендзы начали распространять также и на Советские школы, через неблагонадежную часть польучительства. Дабы ослабить впечатление и результаты произведенной встряски и частичного раскола в костеле ксендзы всемерно старались и стараются поднять религиозность и свой авторитет среди польского населения путем массовых проповедей и устройством различных пышных празднеств в густо населенных поляками пунктах. Создалась необходимость расширить и углубить масштаб нашей работы по освещению и изучению в повседневной нашей работе всей многогранной и разнообразной деятельности католического духовенства на основании прежних достижений. Это проводилось и проводится в настоящее время в жизнь.

В результате мы имеем 21 завербованных ксендзов, среди которых имеются видные представители католического духовенства. Из них большая часть втянутых нами в работу в нужном нам духе.

Костельные советы, играющие значительную роль в жизни костела, во многих местах насыщены «нашими людьми» и подвергнуты всецело нашему влиянию.

Проводя в дальнейшем такую же линию в работе мы надеемся добиться того, что большая часть костела будет всецело под нашим влиянием и мы сможем в нужное время провести выгодную политику.

В настоящее время мы имеем на лицо также большие достижения в Полтавском костеле, где во главе Костела находится ксендз, всецело проводящий нашу линию, готовый в нашей работе на все. Его поддерживает община, во главе с костельным Комитетом, которая почти вся находится под нашим влиянием. И несмотря на то, что этот ксендз не признается высшим духовенством, община и Костельный Комитет его отстаивают и решили ни в коем случае не подчиняться высшему духовенству в этом отношении. Этот костел при успешном завершении начатого нами сможет в свое время стать некоторым образцом «живой церкви» среди католической церкви. Надеемся, что в

недалеком будущем влияние этого костела и прихода будет переброшено и на соседние приходы, что укрепит его мощь и авторитет.

В дальнейшей работе наши перспективы сводятся к тому, чтобы захватить под наше влияние, как можно больше костелов и приходов, подвергнув их нашей обработке и закрепить за собой, дабы совершенно не только идеологически, но и фактически оторвать от влияния польправительства, от наличия национально-шовинистических идей и стремлений и создать независимый епископат вполне лояльный к Советской власти. Наряду с этим нашей задачей в повседневной работе является отрыв польской массы, а особенно крестьянства и рабочих от костела и его влияния.

Наша национальная политика привлекла к себе большое внимание со стороны католического духовенства, которое живо интересуется жизнью и деятельностью существующих польских административных единиц. Здесь заметно проявляется активность духовенства, которое старается опоячивать польское население, воспитывать его в национально-шовинистическом духе и не упускать его из под своего влияния. Для этой цели ксендзы используют все возможности к агитации и распространению провокационных слухов, базируясь на всех недочетах, ошибках и ненормальностях в жизни этих административных единиц, которые кстати сказать в своих аппаратах имеют сравнительно большое количество неблагонадежного элемента, сумевшего в свое время туда влезть. Этот элемент зачастую связан с костелом и духовенством. Благодаря вредной деятельности этого элемента созданные национальные Сельсоветы не везде пользуются должным влиянием и авторитетом среди польского населения.

Нашей задачей является полный обхват национальных административных единиц, на предмет их широкого и глубокого освещения, выявления всех ненормальностей в их жизни и деятельности, изучение взаимоотношений духовенства и его влияния на эти административные единицы.

Имея в виду наличие связи между католическим духовенством Украины и заграницей, которая осуществляется не только отдельными ксендзами, в силу тех или иных причин, но и проводится прелатом Скальским и ксендзом Свидерским, находящимся во главе двух епархий на Правобережьи. Эти лица отчитываются о своей работе перед высшим духовенством за кордоном и получают оттуда подробнейшие директивы и указания.

Назначение Скальского викарием крайне нежелательно, ибо последний представляет собой тип яркого реакционера и польского шовиниста, тесно связанного с Польконсульством и Польправительством. Под его вредным влиянием находится все католическое духовенство Правобережья, которое всю свою антисоветскую деятельность проводит под его вдохновением.

Нами берется линия к тому, чтобы Скальский уехал совершенно из пределов СССР за кордон, к чему у него имеются стремления. В связи с этим предполагаем также внедрить в сознание духовенства необходимость присылки такого епископа, который не ориентировался бы ни на какую национальность.

Заметно что католическая церковь крайне нуждается в пополнении своих рядов. Об этом особенно заботится Скальский который просит Рим о присылке ксендзов, хотя бы и не польской национальности. Приезд их безусловно нежелателен и вреден.

Отрекшийся от своей епархии бывший епископ Дубовский по имеющимся данным также намерен возвратиться на территорию СССР. Это нам крайне нежелательно и в этом отношении мы приняли меры через ОГПУ.

В целях пополнения своих кадров духовенство стремится к созданию специальных богословских курсов, базируясь на п.7-м Рижского договора. Об этом уже возбудил соответствующее ходатайство перед НКВД ксендз Скальский.

Помимо всех перечисленных перспектив мы заняты вопросом изучения движения среди униатского духовенства через обработанного в свое время униатского священника Толстого. Среди этого духовенства имеется большая тенденция к созданию отдельного епископата, который был бы независим, подчинялся бы только Ватикану в Риме и полному отмежеванию его от польского влияния, т.к. польские ксендзы всемерно стараются полонизировать униатские церкви. Некоторые

шаги в этом направлении уже предприняты. Для завершения этой работы предстоит поездка Толстого для обработки некоторых униатских ксендзов, на предмет созыва съезда для разрешения этого вопроса. Толстой также считает необходимым после этого поехать в Рим к Ватикану, где и добиться разрешения этого вопроса.

За последнее время в Одесском округе заметно начало усиливаться немецкое влияние над костелами, благодаря проявляемой интенсивности епископа Церра. Надо полагать, что тут имеет место закулисное руководство германского Консульства. Распространению этого влияния способствует полный отлив польской массы от польских костелов после проведенных встрясок и в частности после предания суду ксендза Ашеберга и кампании. Чувствуется, что руководство католической церковью тираспольской епархии, которое охватывает почти все Левобережье, начинает уходить от прелата Крушинского, который является «нашим» и переходит в руки Церра и Найгума, а вместе с этим и уходит из под нашего влияния. Этот вопрос детально изучается нами.

Наличие большого количества различных религиозных кружков, руководимых костелом и несомненный вред приносимый ими во всех отношениях на молодежь диктует нам насущную необходимость в ближайшее же время выявить, учесть и разложить все существующие кружки или по меньшей мере превратить их в конечном итоге исключительно в нечто вроде религиозных общин в узком смысле, стараясь при этом сократить их количество до минимума. Это необходимо вести в контакте с НКВД, который должен выработать соответствующий циркуляр по административной линии о регистрации этих кружков.

Наряду с перспективами, которые мы выше наметили в нашей дальнейшей работе, мы в повседневной работе сталкиваемся и будем сталкиваться с фактом большой активности ксендзов. На многих из них мы в настоящее время имеем, а также надеемся иметь компрометирующие материалы, на основании которых можно было бы применить те или иные репрессии к отдельным индивидуумам. Это также является одним из намеченных нами мероприятий в работе. К сожалению мы в данном случае не знаем какой линии следует нам придерживаться, в связи с дипломатическим сближением с Польшей.

Как в этом отношении, так и в отношении всех намеченных нами в дальнейшем мероприятий и перспектив крайне желательно было-бы получить политическую линию.

*ЗАМПРЕД ГПУ УССР
НАЧ КРО ГПУ УССР
УПОЛНОМ КРО*

*(Карлсон)
(Добродицкий)
(Евгеньев)*

ЗНОВУ ПОСТАНЕ ЗРУЙНОВАНИЙ ХРАМ

За часів перебування в нашому селі видатного українського композитора – творця українського релігійного співу – протоієрея УАПЦ К. Г. Стеценка, Веприк був своєрідним духовно-релігійним центром кількох районів. Сюди сходились з навколишніх сіл і міст слухати відправу в церкві святої Параскеви рідною мовою. Звідси по навколишніх селах і містах України поширювалася ідея відродження нашої державності, незалежної Української Церкви.

Велику ціну пізніше громадяни Веприка заплатили за це відродження. До 1938 року більше ста чоловік в нашому селі притягалося до судової відповідальності, майже всі вони загинули в тюрмах і таборах. Церква святої Параскеви, в якій правив протоієрей Стеценко, була ганебно зруйнована сталінськими попіхачами. Під всенародний плач скидалися з дзвіниці церковні дзвони. Розгороджена, затоптана могила протоієрея Кирила заростала бур'янами. Зрівняно з землею могили попередніх священників, що теж були похоронені біля церкви.

В роки війни рештки веприцької громади, під опікою старого дідуся Максима Никоненка-Чорного, на підвалинах знищеної церкви побудували нову. Люди позносили ікони та церковний реквізит. Під час німецької окупації життя українців було дуже тяжке. Різниця була лише в тому, що окупанти не втручалися в релігійні справи. Що й було використано веприцькою громадою. Та згодом церква була знову зруйнована вороже настроєними людьми до нашої віри та національних традицій.

Віруючі Веприка, не маючи своєї церкви, ходять по парафіях навколишніх сіл. А люди старшого віку через неміч не мають і такої можливості.

Обміркувавши обставини, що склалися, віруючі вепричани прийшли до висновку, що настав час втретє відновити церкву святої Параскеви на підвалинах зруйнованих попередніх церков, в парку, біля могили панотця Кирила, як духовний пам'ятник великому сину українського народу – композитору Стеценку та жертвам задушеного відродження. 29 червня веприцька громада почала роботу над спорудженням фундаменту.

*Від імені Веприцької громади –
Володимир КОСОВСЬКИЙ,
старший науковий співробітник
садиби-музею К. Г. Стеценка.*

Проти релігії

***

Вирішив написати про свою матір, уже покійну, та її родину. Народилась вона у сім'ї священика 1901 року, закінчила гімназію і мала вступити до Петербурзького університету. Але більшовицький переворот перешкодив це зробити. Коли в м. Конотопі встановилась більшовицька влада, то матір, як грамотну людину, зобов'язали працювати на біржі праці, а її батька – мого діда – викликали до компетентних органів, тоді це було ЧК, і запропонували виступити по радіо і сказати, що він усе життя обманював людей і що релігія – це опіум для народу, на що мій дід, Школьний Михайло Михайлович, відповів, що торгувати совістю він не може і не хоче, а те, що він каже на проповідях, – усе правда, і віри своєї він не змінить. Після цього моїй матері була влаштована провокація на роботі. Її звинуватили в тому, що вона не дає вакансій євреям, і прямо на робочому місці арештували і посадили в тюрму, у камеру смертників. Дід мій виїхав з Конотопа до Чернігова і там працював у школі завгоспом. Інколи, і лише вночі, приїжджав до Конотопа. Його дружину і п'ятьох малих дітей вночі викинули у вікно в bagno і туди ж викинули їхні речі, а кімнату, яку вони займали при церкві, віддали якомусь босяку.

Матір мою з камери смертників витягнув якийсь Халай Максим, який працював політкомісаром і якому дуже подобалась моя мати. Він з нею одружився, а через 10 років помер. Тим часом мати найняла навпроти свого помешкання кімнату і перевезла туди свою маму, братів і сестер, годувала їх і оплачувала квартиру аж поки діти не повиростали і не розїхались по Союзу, приховуючи, звісно, те, хто був їхнім батьком.

1935 року моя мати вийшла заміж за мого батька. Його не встигли мобілізувати, коли почалася війна, і він кілька місяців працював на окупованій території, а в січні 1942 року захворів на тиф і помер. Коли прийшли червоні, батька посмертно репресували, і ми, малі, залишились без засобів до існування. Як ми вижили, лише самому Богові відомо. Мати все спрдала, а хата й город врятували нас від неминучої смерті.

Усе життя скалічили більшовики такій великій сім'ї, і не одній, лише за те, що дід був служителем культу, а мати скінчила гімназію. Я сам пропрацював на цю систему ось уже майже 40 років і не нажив нічого. Прочитав статтю про те, як живуть люди в Арабських Еміратах, і був

шокований: у пустелі зробили рай для людей, а в нас, навпаки, із раю зробили пустелю. Ось це і є комуністичний спосіб життя. Хай він буде проклятий на віки-вічні! А також ті, хто хочуть усе повернути і знову з нас знущатися, як знущалися 75 років, та й тепер грабують безсовісно і ненависно. Але бачить Бог: їм не уникнути суду.

Юрій Школьний
м. Конотоп
Сумської обл.

***

Прочитавши звернення Демократичної партії України про громадський суд над КПУ, хочу приєднатися до звинувачень КПРС-КПУ в злочинах та розстрілах. Наша родина багато перенесла знущань. Мій батько – священик. Жив в селі Дермань Здолбунівського району Рівненської області. Родина складалась з батька Євгена Кульчинського, сестер Валентини, Ірини, брата Леоніда і матері Марії. У 1940 році арештували і посадили в Рівненську тюрму сестру Ірину. Був арештований і брат, якого посадили до тюрми в Дубно. Сестра і брат були засуджені: сестра на 15 років (1921 р.народження), брат на 10 років (1923 р.народження). Сестра загинула у Рівненській в'язниці. Брат Леонід втік з в'язниці, але потім у 1944 р. його знову засудили на 10 років і він вмер з голоду в Харківській тюрмі у вересні 1944 р. Старшого брата Володимира, який був священиком у селі Видерть Любешівського району Волинської області, арештували у травні 1947р. Суд, восени того ж року, засудив його до 15 років таборів з відмовою у громадянських правах на 5 років. Коли повернувся з таборів у Воркуті, був реабілітований, помер від хвороби печені у 1980р. Найстаршого брата, діакон-диригента, арештували восени 1948р. і засудили до 10 років таборів. Обидва брати були в таборах у Воркуті. Володимир, священик, пробув у таборах 9 років плюс 8 місяців слідства. Юрій, діакон-диригент, вернувся з таборів восени 1956р. Молодший брат Микола загинув у бою з енкаведистами 17 лютого 1944р. Сестра Валентина у 1939 році перейшла кордон і опинилась у Холмі, де була зв'язковою УПА. Арештували її при переході кордону у 1940р. й посадили до Луцької в'язниці, де вона і загинула 22-23 червня 1941р., коли розстрілювали всіх в'язнів цієї в'язниці. Зі всієї родини вижив я один. Мандрував з парафії на парафію з 1942 по 1955 рік Волинню. З 1955р. служив на півночі: в Архангельську 3 роки, у Вологодській області 11 років, у Вологді 1 рік та в Курській області 3 роки до липня 1977р. Мусив мандрувати, щоб дати освіту й виростити дітей: в мене було 5 синів і 2 дочки. Зараз я живу в селі в Олександрії Рівненського району і області. Народився у 1911р, прослужив священиком 56 років, зараз вже 5 років на пенсії.

Не хочу я комусь мстити, але комуністично-атеїстична влада мусить бути засуджена, щоб і десятому поколінню наших нащадків була в пам'яті антигуманна і кривава радянська імперія.

Протопресвітер Української
Автокефальної Церкви
Сергій Євгенович Кульчинський
село Олександрія
Рівненської області.

ПРЕЛЮДІЯ ДО ВЕЛИКОЇ ТРАГЕДІЇ

(ГОЛОДОМОР 20-х РОКІВ)

Скорботну дату в своїй багатостраждальній історії відзначила Україна – 60-річчя голодомору, що забрав мільйони невинних жертв. Документи, які нині стали доступні дослідникам, засвідчують, що голод 1932-1933 років був штучним, цілеспрямовано втілювався більшовицькою системою, аби підрізати коріння українського етносу не лише на території власне України, а й там, де наші співвітчизники проживали компактною масою, зокрема на Кубані.

Це нині усвідомлюють усе ширші кола нашої людності. Але не всі знають, що більшовики ще раніше пробували таким чином поставити український народ на коліна. Маємо на увазі голодомор у південних районах України в 1921-1923 роках, про який до останнього часу не згадувалося в наших підручниках: голод, мовляв, був на Поволжі. Але архівні документи, що приховувалися, конкретно вказують на масштаби голодомору 1921-1923 років в Україні. Ознайомившись з інструктивним листом уряду УСРР, можна в цьому пересвідчитися.

Та страшно стає від того, що в такий важкий час для українського народу (а також інших етносів, що проживали тоді в південній Україні, зокрема німців, болгар, чехів, греків, шведів), голова Раднаркому УСРР Християн Раковський погрожує англійському міністрові закордонних справ лорду Керзону припиненням поставок українського хліба, якщо Великобританія не знайде шляхів для замирення з Радянською Росією. І це тоді, коли для своїх голодних дітей УСРР випрошує пайки від американської організації допомоги голодуючим (АРА).

А як зрозуміти дії керівників Радянської України, які слухняно виконують розпорядження члена Наркомпроду РРФСР Фрумкіна, і мільйони пудів хліба вивозяться з України, яка голодує. Про яку соціальну справедливість можна говорити, коли Політбюро ЦК КП(б)У ухвалює спеціальне рішення про забезпечення пайками комуністів у голодуючих губерніях? І зрештою, про яку рівноправність членів партії може йтися, якщо в голодні часи її керівники організують для себе санаторії в Німеччині?

Читач, уважно прочитавши пропонувані документи, зрозуміє, що організований більшовицькою системою голодомор 1921-1923 років в Радянській Україні був лише прелюдією до ще масштабнішої національної трагедії нашого народу в 1932-1933 роках.

ГОЛОД НА УКРАЇНІ В 1920-1922 РР. БОРОТЬБА З НИМ І ВИГЛЯДИ НА 1922-23 РР.

Голод на Україні почався на Донеччині, Запоріжжі та Катеринославщині з початком жовтня 1921р. При кінці року входять ще Миколаївщина й Одещина, і, таким чином, число голодних на початку січня 1922 року досягло 1.890.000, в березні – 3.250.000, при кінці травня – 3.793.000, а в червні 4.103.000; аж у липні число голодних почало знижуватися. Максимум в 5-х голодних губерніях був рівним 42% всього населення цих губерній. До цього спричинилася надзвичайна посуха 1921 р.: дощів випало в травні 1921р. в два рази менше, ніж звичайно, і тому Україна восени 1921р. мала недостачу в 90.000.000 пудів проти звичайної зайвини в 400 млн. пудів річно. В Запоріжжі припадало на особу не більше ніж 2,4 пуд., а в полудневій частині Одещини – 3,8 пудів.

Зрозуміло, що голод, захопивши такі величезні простори, спричинився до побільшення смертних випадків.

За час січень 1922 року (3 місяці) було:

	Уродилосьь	Вмерло	Примітка
В 4-х містах Миколаївщини	1199	7323	
В 11-х містах Одесьчини	1499	10979	На підставі міських парафій
На Запоріжжі	7705	20334	записано 12899 випадків смерті
В м.Херсоні	918	5405	(офіціальні звідомлення)

Одночасно навістили Україну тяжкі епідемічні хвороби, головним робом холера, котрі спричинилися населенню до ще більшої скрути.

В перших 7-х місяцях 1922р. число випадків холери на Україні дійшло до 27.660. Треба зазначити, що завдяки героїчним зусиллям з боку Республіки в поборюванню цієї пошести число смертних випадків знижується; в червні було приблизно 15.000 випадків, а в липні начислено лише 6.000.

Цікаво одзначити число випадків холери в голодних губерніях. Тут подаємо їх лишень за червень і липень, але цього досить, щоб уявити собі, на яким місці стоять серед інших губерній України (майже 50% випадків холери припадає на голодні губернії); загальне число випадків 27.660: з того числа в червні було – 6.323, а в липні 14520.

Коли порівняємо число смертних випадків від плямистого, поворотного й черевного тифів за статистикою попереднього року в тих самих губерніях, то побачимо, що те число значно зросло протягом перших 7-х місяців 1922р.

В 1921р. на Запоріжжі було випадків поворотного тифу – 15.684, а протягом перших 7-х міс. 1922р. їх трапилося вже 23.723.

Особливого лиха зазнали від голоду в Республіці діти. Ще перед голодом на Україні внаслідок громадянської війни, окупацій та білих погромів лишилося багато бездомних дітей та сиріт. 1-го травня 1922р. в 5-х голодних губерніях з загального числа дітей до 15-ти літ, рівного 3.681.000, голодує вже 1.731.000, себто біля половини.

В боротьбі проти цього лиха Уряд У.С.Р.Р. вжив надзвичайних засобів, з котрих тут наводимо поважніші:

1. В голодні губернії було відправлено 2.710.000 пуд. зерна на засів 700.000 дес. землі. Було асигновано 5.000.000 на закупівлю за кордоном насіння посухотривалих культур (маїсу й ячменю).

2. Допомога дітям. З початком кампанії організовано було евакуацію дітей-утікачів з голодних губерній і розміщувано їх по більш урожайних. До цього було уряджено евакуаційні пункти загалом 3.000 ліжок і 815 дитячих установ на залізницях. В березні 1922р. Комісаріати Освіти і Здоров'я додатково заснували ще 200 дитячих домів. Крім того, ще в листопаді 1921р. Український Червоний Хрест почав організовувати у найбільших станціях залізниць цілу сітку харчівень, де денно годувалося 3900 дітей, а також сітку ізоляторів та карантинних закладів на 700 дітей.

Попри всі героїчні зусилля, виявилось, що власним коштом можна було удержати й забезпечити допомогою не більше 230.000 дітей, а біля 1.500.000 дітей лишалось майже без опіки.

3. Крім засівної кампанії найбільш зорганізованою формою допомоги голодним стало громадське харчування. На початку його удержували Уряд, Український Червоний Хрест і в деякій мірі Споживчі Товариства. В травні 1922р. прийшла допомога від закордонних організацій.

Уряд подавав допомогу тим, що приєднував голодні округи до губерній з добрим урожаєм, де зібрано було добровільні датки, одноразовий загальногромадський податок – от відрахування відповідного грошового відсотку зо всіх службовців і робітників, оподаткування кожного договору чи з Урядом, чи між приватними особами в формі товару або споживчих продуктів і т.д. Навіть у голодних

губерніях наложено було такий самий податок по тих частинах, що не потерпіли від голоду. Крім цього, Центральний Комітет Допомоги Голодним оподаткував на місцях акти горожанського стану, видовиська, забави і інш. Всі гроші, збирані таким чином, йшли на громадське харчування, що годувало до травня 368.000 осіб, майже 10% в той час голодного населення; на цим рівні праці лишається аж до 1-го серпня.

Щодо участі Укр. Черв. Хреста в цій допомогівій роботі, то вона розпочалась в лютому 1922р., коли Укр. Черв. Хрест вступив в угоду з Центральним Комітетом Допомоги Голодним, на підставі котрого Укр. Черв. Хрест взяв на себе організацію громадського харчування для 24.000 осіб в Донеччині, Запоріжжі і Катеринославщині, а Центральна Комісія Допомогу передала йому на це наряд на 60.000 пудів зерна в урожайних губерніях. Їдальні мали годувати 60% дітей і 40% дорослих. Норму годування встановлено в 980 калорій денно.

Внаслідок зросту голоду зростали завдання й обов'язки Укр. Черв. Хреста. Працю його можна змалювати саме такими даними.

Губернія	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень
Одеська	4.000*	5.000 д.д.	9.650 д.д.	13.035 д.д.	12.653 душі
Запорізька	6.550	9.500 -"	11.750 -"	12.350 -"	13.150 день
Миколаївська	—	—	4.150 -"	7.550 -"	7.700 -"
Донецька	—	—	40.400 -"	40.400 -"	40.400 -"

*душ у день

Таким чином, на 1 серпня 1922р. Укр. Черв. Хрест, мавши 161 їдальню, міг власними коштами годувати денно 73.880 осіб і сподівається збільшити це число до 80.000.

Як вище було згадано, з початком травня 1922р. розпочали свою допомогіву роботу закордонні організації: Місія Нансена, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Міжнародний Комітет Допомоги Дітям, АРА, Організація Німецьких і Голландських Менонітів. Організація Укр. Робітників в Америці, Німецький Червоний Хрест і інш. Останні доки що обмежуються лишень збиранням відомостей про голод на Україні.

В кінці травня 1922 року закордонна допомога виявляється в голодних губ. в таких розмірах.

Губернія	АРА Пайок	Місія Нансена	Чехо- Словаччина	Меноніти	Разом
Одеська	50.000	—	—	—	50.000
Катеринославська	50.000	—	—	—	50.000
Запорізька	85.000	—	10.000	15.000	110.000
Миколаївська	65.000	40.000	—	—	105.000
Всього	250.000	40.000	10.000	15.000	315.000 денних паїв

Крім цього, призначили закордонні органи 645.000 денних пайок виключно лише для дітей і цим чином забезпечили разом 960.000 голодних.

Першого серпня картина закордонної допомоги стає трохи кращою. Закордонні організації

забезпечують денно харчування 1.616.263 особам, а разом з Центральною Комісією Допомоги і з Укр. Черв. Хрестом до 2.000.000, себто 65% всіх голодних замість 35% у травні.

Треба зауважити, що громадське харчування не є самотнім доцільним способом допомоги. Лишень коли доводиться боротися з безпосередньою загрозою голодної смерті, то його можна дозволити і в широкому масштабі, не дивлячись на моральні злі наслідки, які воно приносить з собою. Тому громадське харчування відіграє в справі допомоги голодним таку значну роль. Але повинно підкреслити, що найбільшу увагу треба звернути на сільське господарство, на його піднесення, бо лишень воно може забезпечити прожиття населенню, захистити його від нового голоду і тим самим потребу громадського харчування цілком усуне. Досвід же довів, що цей момент є найповажнішим у боротьбі з голодом.

Зо всіх закордонних організацій, що несли допомогу голодній Україні, найкращий зв'язок з Укр. Черв. Хрестом мали Міжнародний Комітет Червоного Хреста і Місія Нансена. Між іншим, вже в березні Місія Нансена склала з Укр. Черв. Хрестом угоду, на підставі якої майже всю технічну роботу робив Український Червоний Хрест, а в поодиноких губерніях і повітах представники Укр. Черв. Хреста являлись разом і представниками Місії Нансена.

Не зайвим буде згадати, що такий спосіб праці, переведений на Україні протягом 5-ти місяців Місією Нансена, є дуже простим і значно дешевшим, бо не потребує власних, подеколи дуже великих апаратів. Використовуючи місцевих людей, він дає можливість хутко створити тісний зв'язок з населенням, зберігаючи, проте, закордонним організаціям як найширшу контролю і змогу безпосередньо керувати всією роботою.

Попри найбільші зусилля як з боку уряду, так і з боку Закордонної Допомоги, голодне лихо все ж спричинилося до значного упадку сільського господарства.

В Миколаївській, Запорізькій, полудневих повітах Одеської, Катеринославської і Донецької губерній засівна площа зменшилась до 25% нормального засіву. Порівнюючи до 1921р., на Запоріжжі недосів ярини був у три рази, а озимини в два рази більший. На Донеччині засіяно було всього 70% площі минулого року. На Катеринославщині засів ярини був в 5 разів, а озимини в три рази менший, ніж попереднього року.

Відповідні ж числа маємо відносно худоби в голодних губерніях

Губернія	1921р. шт. худоби	1922р. шт. худоби
Донеччина	3213662	1955045
Катеринославщина	1307678	926275
Запоріжжя	2465475	1015312
Одещина	2221748	1523520

Загальне число худоби в голодних губерніях зменшилось майже на половину. За браком коней більша частина селян не мала змоги обробити своє поле. За таких умов, напр., кукурудза не могла бути вповні засіяна. Селяни, які не мали коней, сіяли кукурудзу на неоранім полі, а внаслідок виголоднення підупали на силах і потім не могли обробляти поля як належить.

Ці страшні наслідки минулої голодної кампанії ще раз доводять, що боротися з голодом треба не організацією громадського харчування, а усуненням тих технічних і економічних умов, які перешкоджають селянинові стати на власні ноги в данім відбудуванні сільського господарства.

Не дивлячись на все те, в червні б.р. можна було сподіватись, по даним з різних місцевостей, що урожаю вистачить, аби покрити катастрофу м.р. Після тодішніх обчислень малося на Україні 200.000.000 пудів, більше, як було потрібно на виживлення населення. Несподівана посуха в липні, що знищила більшу частину ярини, спустошення од граду і польові шкідники перечеркнули ці

обчислення. Останні відомості з України вказують, що збір дасть всього – 650.000.000 пудів збіжжя; отже, ми стоїмо тепер перед новою катастрофою голоду, що буде не меншою від попередньої.

Слід занотувати, що при вирахуванню наших ресурсів ніяк не можна вживати методи простого арифметичного підрахунку недостачі зайвин по різним волостям і повітам, що дає випадкові результати. Якщо взяти під увагу надзвичайно тяжкий стан транспорту, повну спрацьованість селянських господарств, цілковитий брак запасів на біжучі господарські потреби, чому примусове оподаткування можна накладати тільки дуже обережно, то стане зрозумілим, що на місце цієї методи повинна стати друга метода – індивідуалізації по волостям, чи хоча б по повітах.

На початку серпня приблизне обчислення запасів голодних губерній показало, що в поодиноких повітах України недостача хліба буде в таких числах.

Губернія	Кількість повітів	Загальна недостача, пудів
Миколаївська	4	8929000
Донецька	5	6810400
Катеринославська	4	5152000
Запорізька	3	4730000
Одеська	2	2825000
Всього	18	28.497.000

Протягом цілого місяця серпня ці обчислення перевірювано. Результати цього в п'ятьох голодних губерніях показує вищенаведена таблиця.

Група господарств після величини засіяної площі в дес.	Господарство, %	Кількість господарств	Засіяна площа	Число їдців	Зайвина	Недостача	Скільки місяців вистачить власних запасів
Не засіяно	5,4	78140	–	410480	10243	10243000	–
1/2 дес.	3,7	53620	13405	285390	–	6384840	1,1
від 0,6-1 д.	6,3	94310	70755	490110	–	8824240	3,2
< 1-2 дес.	14,5	209500	314250	1072440	–	12494640	6,3
< 2-4 <	27	388260	1157110	1974920	4554750	–	–
< 4-6 <	18,4	265210	1326050	1355840	26007500	–	–
По над 6 <	24,5	352560	2543920	1861126	66110500	–	–
Всього 100%		1441900	5425390	7451206	97162750	37944720	–

Але це обчислення треба вважати непевним, бо докладно можна його перевірити лишень після молотби, але воно ясно вказує на неминучість нового голоду.

З наведеного нижче бачимо, що число голодних досягне 1 1/2 міл. осіб, на січень 1923р. лихо нового голоду прибільшується цілою низкою моментів.

1. Він починається під час жнив, тоді як торік почався лишень у жовтні.

2. Голод минулого року застав селянство ще з таким-сяким запасом інвентаря і сільським знаряддям, сього ж року все розпродано на поживу.

3. Фізична відпорність селянства після перебутого голоду, а в зв'язку з ним усяких епідемічних і специфічних голодних хвороб і пошестей неймовірно підупала, не менше підупала й моральна відпорність.

4. Одним з найбільш трагічних моментів є повторення голоду в тих самих повітах, що й м.р.

Ресурси України дуже незначні, якщо порівняти їх з розміром катастрофи. В кращому випадкові вони не перевищують 8.000.000 пудів хліба до кінця б.р. Коли додамо навіть закордонну допомогу в 1 1/2 міл. пудів хліба відповідно до масштабу минулого року, то загальна сума покриє не більше як 1/3 потрібної кількості.

Цього року допомога Уряду розподіляється трохи інакше, ніж минулого року. Беручи під увагу те, що руйнування господарств само несе погрозу майбутнього голоду, центр ваги роботи переноситься на господарську допомогу. Асигновано понад 3.000.000 пудів зерна. Частина його було витрачено на засів озимини, а більшу частину призначено на видачу допомоги на ріжні потреби селянського господарства.

З огляду на занотовану вище небажаність громадського харчування відносно дорослих, 1.000.000 пудів асигновано на організацію громадських робіт.

Біля 1.300.000 пудів призначено на громадське харчування дітей і непрацевдатних, як також дитячі лікарські установи. Все ж на громадське харчування асигновано 400.000 пудів хліба, переведення його в життя доручено Укр. Черв. Хрестові. Понад два з половиною міл. пудів залишено як запас допомоги в перших місяцях 1923 року.

Ось і всі ресурси, з якими країна підходить нині до боротьби з голодом, що має бути не легший, як минулого року. Коли до цього додати ще всякі хвороби, при повній відсутності медичного матеріялу (білізна, медикаменти, медичні приладдя і т.д.), то картина наступного лиха стала в усій повноті.

Оптимістичні поголоси, що пішли в закордонній пресі (перед посухою в липні), створили помилкове уявлення стану на Україні і в значній мірі зменшили закордонну допомогу. Факти нещадно ріжуть такий оптимізм. Допомога потрібна обов'язково, та ще й більше, як торік, бо в той час Україна мала ще будь-де які засоби, які дали їй змогу допомогти Поволжю, що терпіло гірше України. Сей час Україна не має жодних запасів, а наша вся надія полягає в тім, що маємо досвід у поборюванні голоду, гарно організований апарат, а ще більші надії покладаємо на те, що катастрофа нас застане приготовленими і своєчасно знята тривога притягне в свій же час потрібну допомогу.

* * *

Протокол №6 засідання Политбюро ЦК КП(б)У от 13 января 1922г.

Присутствовали: члены Политбюро тт.Лебедь, Иванов А., Раковский, Мануильский, члены ЦК тт.Гольцман, Косиор, канд. в члены ЦК т.Хоречко.

Слушали: 3. Информация т.Раковского.

Постановили:

г) Утвердить соглашение, заключенное т.Раковским с АРА и Комитетом Нансена, об оказании

помощи голодающим Украины и предложить т.Раковскому провести его через СНК.

Поручить ВУЦИК выпустить обращение, аналогичное Российскому, о содействии АРА и Комитету Нансена.

Поручить тт.Раковскому и Манцеву принять меры против возможного шпионажа со стороны сотрудников АРА и Комитета Нансена.

Поручить СНК и УЭС принять все вытекающие из соглашения мероприятия и выработать план распределения помощи среди голодающего населения.

Протокол №10
заседания Политбюро ЦК КП(б)У от 23 января 1922г.

Присутствовали члены Политбюро: тт.Петровский, Раковский, Иванов А., Лебедь, члены ЦК тт.Скрыпник, Владимиров.

Слушали: 2. Телеграмма ЦК РКП о посылке на Украину т.Фрумкина и заявление т.Владимирского об отставке.

Постановили: а) Отставку тов.Владимирского отклонить.

б) Дать строжайшую директиву всем Губкомам закончить сбор продналога к 1-му марта.

в) По приезде тов. Фрумкина создать тройку из тт.Мануильского, Владимирова и Фрумкина, ответственную как за вывоз хлеба в Россию, так и за продовольственное положение Украины.

г) Поручить тт.Раковскому, Мануильскому послать в Москву мотивированную телеграмму.

Секретарь ЦК КПУ

Д.Мануильский

Протокол №14
заседания Политбюро ЦК КП(б)У от 1 февраля 1922г.

Присутствовали: члены Политбюро тт.Мануильский, Фрунзе, Иванов А., Лебедь, члены ЦК тт.Косиор, Угаров, канд. в члены ЦК тт.Хоречко, Владимиров, Член Наркомпрода РСФСР т.Фрумкин.

Слушали: 1. Вопросы т.Фрумкина.

Постановили:

4. Установить минимальный размер отправки хлеба в пределы РСФСР с февраля месяца в количестве восьми миллионов пудов.

Секретарь ЦК КП(б)У

Д.Мануильский

Протокол №17
заседания Политбюро ЦК КП(б)У от 10 февраля 1922г.

Присутствовали: члены Политбюро тт. Мануильский, Лебедь, Иванов А., Кузнецов, Затонский, Косиор, члены ЦК тт.Кон, Угаров, Скрыпник, Клименко, канд. в члены ЦК тт.Владимиров и Хоречко, члены ЦКК тт.Пакко и Затон.

Слушали: 4. О посылке миссии в Америку.

Постановили: Ввиду значительного количества в Америке и Канаде эмигрировавших туда украинцев и галичан высказаться принципиально за посылку миссии в Америку и Канаду с целью поднять среди Украинских и Галицких рабочих и крестьян усиленную кампанию за оказание помощи голодающим Украины. Председателем миссии наметить тов.Затонского с оставлением его Председателем Кооперативного Совета.

Считать возможным включить в состав миссии проф.Грушевского.

Всю техническую работу по подготовке миссии поручить тов. Иванову А.

Слушали: 13. О пайках для сельских работников.

Постановили: Считать необходимым обеспечение партийных работников на селе. Поручить Секретариату выяснить с т.Владимировым необходимое количество пайков и провести в Советском порядке.

Секретарь ЦК КПУ

Д.Мануильский

Протокол №23
заседания Политбюро ЦК КП(б)У от 1 марта 1922г.

Присутствовали члены Политбюро тт.Мануильский, Иванов А., Косиор, Кузнецов и Затонский, член ЦК тов.Скрыпник, канд. в члены ЦК тов. Владимиров.

Слушали: 1. Телеграмму т.Манцева о сокращении пайков для ВУЧК до 6954.

Постановили: Послать в Политбюро ЦК РКП с копией т.Манцеву телеграмму следующего содержания: Заслушав телеграмму т.Манцева о предстоящем сокращении пайков для органов ЧК на Украине, Политбюро ЦК КПУ постановило: Обращаться с настоятельной просьбой в Политбюро ЦК РКП об оставлении ВУЧК нормы в 18.000 пайков, сообщив, что за январь ВУЧК по постановлению ЦК РКП произведено сокращение с 33.000 до 18.000 пайков, куда входит охрана транспорта и границ и указав на чрезвычайно неблагоприятное состояние границ, о чем говорят доклады всех товарищей, обследовавших границы, на скопление крупных банд на Румгранице, на несомненные данные о существовании подпольных петлюровских организаций, готовящихся к выступлению весной, на увеличение уголовного бандитизма в городах на почве голода и на сокращение милиции.

Секретарь ЦК

Д.Мануильский

Протокол №24
заседания Политбюро ЦК КП(б)У от 3 марта 1922г.

Присутствовали: члены Политбюро тт.Мануильский, Фрунзе, Иванов А., Кузнецов, Косиор, Затонский, члены ЦК Скрыпник, Кон, канд. в члены ЦК тов. Хоречко и Владимиров.

Слушали: 4. Предложение тов.Фрумкина об отправке в Крым двух хлебных маршрутов, снаряженных Екатеринославом на местные средства и возвращающиеся из Подолии в Екатеринослав (т.Фрумкин).

Постановили: Признать необходимым дать Крыму немедленно два маршрута с хлебом. Поручить УЭСу сегодня же эти два маршрута изыскать.

Слушали: 14. О научно-исследовательской кафедре Марксизма (т.Ряппо)

Постановили: Утвердить научно-исследовательскую кафедру Марксизма в составе тт.Попова Н.Н., Машкина, Рожицына, Семковского, Левита, Рахкина, Яворского, Гуревича и Астермана. Научные сотрудники и аспиранты должны быть выделены самой кафедрой.

Секретарь ЦК КПУ

Д.Мануильский

Протокол №28
заседания Политбюро ЦК КП(б)У от 11 марта 1922г.

Присутствовали члены Политбюро тт.Раковский, Мануильский, Иванов А., Фрунзе, Косиор, Чубарь, Лебедь, члены ЦК тт.Скрыпник и Угаров, канд. в члены ЦК тт.Владимиров и Хоречко.

Слушали: 1. Вопросы тов. Раковского.

1.1. О деятельности АРА на Украине и о 100.000 пайков.

Постановили: 100.000 пайков, отпускаемых АРА для Украины, распределить по Запорожской губ., Херсонскому уезду и Екатеринославскому уезду.

б) Ограничить деятельность АРА только в пределах этих мест.

в) Обязать АРА назначить постоянного представителя в Харькове для постоянных сношений с Правительством.

Секретарь ЦК КПУ

Д.Мануильский

Протокол №29
заседания Политбюро ЦК КП(б)У от 12 марта 1922г.

Присутствовали: члены Политбюро тт.Раковский, Мануильский, Кузнецов, Иванов А., член ЦК т.Угаров, канд. в члены ЦК тов. Владимир.

Слушали: 3. О заграничных командировках.

Постановили: в) Категорически запретить посылку за границу товарищей для отдыха и лечения. Исключения могут быть допущены в особо важных случаях.

Пролетарі всіх країн, єднайтесь!

Комуністична Партія (б-ків) України. Центральний Комітет

ч.5193 м.Харків 21.IV.1922р.

вх №7/с

В.СрочноТов. Яковлеву*Выписка из протокола Секретариата ЦК КПУ №11
от 20 апреля 1922г. для исполненияСлушали: 4. Об организации санаториев для больных коммунистов — ответственных работников. (прис. т.Баранов).Постановили: Поручить тов. Яковлеву срочно снести с т.Ауссемом** по вопросу об организации за границей, в частности в Берлине, санатория на 30-40 человек и выяснить расходы, которые на это потребуются.*Секретарь**Д.Лебедь*

*Заступник наркома закордонних справ УРСР

**Повноважний представник УРСР у Німеччині

* * *

*Герб УСРР**Народний комісаріят справ закордонних,**відділ секретаріат**«2» мая 1922**№913**Секретно***ЦК КПУ**

Согласно Вашего запроса относительно возможности размещения больных товарищей в санаториях близ Берлина мы запросили т.Аусема, который сообщает следующее: «Близ Берлина санатории крайне переполнены, на такое число раньше августа невозможно абонировать. 300-400 марок в день — минимальная цена. 30.4.Ауссем» О чем сообщаем до Вашего сведения.

*Секретарь замнаркома**В.Подольский*

* * *

*Герб УСРР**Народний комісаріят справ закордонних,**відділ секретаріат**«5» мая 1922**№938**Секретно***ЦК КПУ**

В дополнение к нашему отношению от 2.5 за №913 настоящим сообщаем Вам, что нами получена дополнительно от т.Ауссема следующая телеграмма:

«Немедленно можно санаториях разместить 10-20 человек, плата – 400 марок день». О чем доводим до Вашего сведения.

Секретарь замнаркома

В. Подольский

***

Зам НКИД т. Канарскому

Препровождая при сем телеграмму на имя т. Ауссема, просим передать ее по назначению. Вместе с тем, Секретариат просит принять меры к тому, чтобы больные, направляемые ЦК за границу через НКИД, могли выезжать без задержек.

Секретарь ЦК

(подпись)

***

Берлин

Полпред т. Ауссема

Больных будем направлять постепенно тчк Можно на окрестностях Берлина тчк Просьба оказывать содействие быстрому размещению прибывающих санаториям тчк Средства имеются. Нр.6135. с

Секретарь ЦК

Д. Лебедь

***

Варшава, Беседовскому.

Сообщаю вам текст ноты, посланной 15 с.м. английскому правительству: «лорду Керзону министру иностранных Дел Великобритании тчк Украинское Правительство считает необходимым довести до сведения Правительства Англии о той тревоге которую вызвала среди масс украинского населения нота Английского Правительства зпт грозящая разрывом торгового соглашения между Россией и Англией тчк Присоединяясь целиком к ответной ноте Российского правительства проникнутой неизменным духом миролюбия и желанием дойти до улажения всех спорных вопросов возникнувших в результате недоразумений зпт Украинское правительство обращает внимание на те последствия которых выполнение заключающихся в ноте Английского правительства угроз могут иметь (влияние) на отношения между Советскими Республиками и Англией тчк Считаю необходимым в частности обратить внимание Английского правительства на опасность которой подвергаются

наладившиеся уже хозяйственных отношения между Украиной и Англией усилившиеся в последнее время вывозом украинского хлеба в английские порты и обещающие в ближайшее время хорошие успехи в интересах укрепления хозяйственных отношений обеих стран тчк Тяжело пострадавшая за период гражданской войны и в результате иностранных интервенций Украина напрягает все свои силы к восстановлению своего хозяйства и твердо рассчитывает на миролюбие английского народа и благоразумие английского правительства неоднократно повторяемое в его нотах для скорейшего улажения англо-русского разногласия тчк»

Председатель Совета Народных Комиссаров Украины и Народный Комиссар Иностранных дел Раковский

**Протокол №48
заседания Политбюро ЦК КП(б)У от 19 мая 1922г.**

Присутствовали члены Политбюро тт.Петровский, Мануильский, Фрунзе, Косиор, Иванов, Затонский, члены ЦК тт.Угаров, Клименко, Поляков. Зам. Пред. УЭС. т.Ксандров.

Слушали: II/ Заявление т.Угарова о том, что для удовлетворения потребностей Госснабжения до нового урожая не хватает свыше 1.600.000 п. хлеба.

Постановили: Поручить т.Фрунзе принять меры к оставлению на Украине 400.000 тысяч п.маршрутного хлеба (так у документі, В.С.), намеченного к вывозу в РСФСР, согласно переговоров т.Фрунзе с т.Смирновым, а также выяснить положение с Наркомпродом.

За Секретаря ЦК КПУ

С.Косиор

***

УССР

Народный Комиссариат по иностранным делам

Шифротдел

Совершенно секретно

Депеша, полученная шифром (Вх. №566)

Из Берлина Ауссема поступила в Ш.О.4.VI-10.45 расшифрована (когда, кем) 4.VI-14 Гордоном сдано т.ч.

Харьков Канарскому

Сообщите, когда ожидать приезда больных товарищей. в санаториях места давно заняты.

3.VI.Ауссем.

Резолюция: Сообщить Ауссему, что специальных мест не надо, будут посылаться отдельные то(вари)щи, которым Ауссем должен оказывать содействие.

7.VI.Д.Лебедь

* * *

Пролетарі всіх країн, єдняйтеся!
Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

Секретарь
Центрального Комітету
Комуністичної Партії
(б-ів) України

Секретарь
Центрального Комитета
Коммунистической Партии
(б-ов) Украины

Вх. №37/С

Харьков, ул.Либкнехта, 44, коммут. №9-11
т.Яковлеву

Прошу Вас устроить в августе месяце т.Сегаловичу, члену Харьковского Губкома, в Варшаву по семейным делам.

Д.Мануильский

* * *

Пролетарі всіх країн, єдняйтеся!

Центральный Комітет
Комуністичної Партії
(б-ів) України
Бюро Секретаріата

Оглашению не подлежит
Учраспреду, Брону, Яковлеву и Ауссему
Вх.№223/С

«16» мая 1923г. №933

Препровождается при сем выписка из протокола Секретариата ЦК КПУ №3 «14» мая 1923г.
для _____

Слушали: 1. О т.Гальпериной (Квириг)

Постановили: Продлить срок пребывания т.Гальпериной в Берлине до 1-го июля.

Секретарь ЦК КПУ   Э.Квириг
Верно: Секретарь Бюро Секретариата (подпись)

* * *

Пролетарі всіх країн, єдняйтеся!
Комуністична партія (більшовиків) України
Центральный Комітет
вх.№238/с

В Наркоминдел
тов.Яковлеву.

Прилагая при сем 310 долларов (триста десять) и письмо на имя Д.Ф.Петровской, просим

распорядиться переслать через отдел Дипломатических курьеров в Берлин и передать под расписку Домне Федоровне Петровской, каковую имеете переслать нам.

Одновременно с сим просим телеграфно просить В. представительство в Берлине, до получения этих денег, в случае ее нужды выдавать ей суммы по ее требованию.

Приложение: 310 Вашингтонских долларов

Секретарь ЦК КПУ   подпись
Управделами ЦК   подпись

**Отчет о работе окружного комитета
независимых селян КНС...**

**В Подольский комитет КП,
окружной в Виннице**

В поисках удовлетворительной сельхоз. комуну я наткнулся в с. Гулевцах Калиновского р-на на комуну «Пахарь». Попросился туда от лица пяти членов своей семьи, внес туда пару лошадей, — последнее имущество и был принят 10 ноября 1923 года. Тотчас же хотел ехать за семьей. Но комунa на том же собрании 10 ноября, в лице т. Павлушка предложила мне отложить поездку до морозов, а пока помочь пахать на зябь. Я, естественно, согласился на это предложение.

22 дек. — мороз и снег. Я стал собираться в дорогу, а ехать надо в Шмырии Старокост. у. Вол. губ. и в Лихоселку Житом. у., концы большие до 200 верст.

23 дек. созвано было совещание из 7 членов, на котором т. Павлунек, предс. совета комуну внес предлож. продать одного из моих коней, т. к. конь старый, для комуну на зиму лишний, большой — много ест сена.

Я противился продаже: 1) при 4-х лошадях, из которых двое молодых в 1¹/₂ и 2¹/₂ года, пятая — не лишняя; 2) хоть конь действительно старый, лет 16^{ти}, но сильный, лучше всех других лошадей комуну; 3) нужен мне для привоза семьи и необх. вещей; «после того, когда моя семья будет в Гулевцах, делайте с конем, что хотите, хотя продажа по существу безхозяйственность», говорил я. Как будто согласились со мной.

24 дек. приехал из Москвы (из Межевого Института?) т. Костюков, служивший раньше в Калиновке в угол. розыске, тоже член комуну. В тот же день собрались все на общее собрание, на котором, после сильных наскоков на меня т. Костюкова, что я плохой коммунист, собственник, никаких прав на лошадь не имею, состоялось постановление — коня продать. Я просил их одуматься, не делать этого. 2 янв. 1924 г., когда от Павлушка я узнал, что они все-таки собираются коня вести на ярмарку, я подал заявление о выходе из комуну с просьбой вернуть мне моих лошадей, воз, дать на дорогу овса. 2 янв. общ. собр. постановило:

3. ...мотивы считать несправедливыми, т. к. они являются наглой выдумкой т. Михайлевича, но принимая во внимание изъявление добровольного согласия выхода из комуну, считать исключенным. Что же касается выдач просимых в заявлении, то исходя из расчета наличных продуктов, выдать 1 пуд хлеба, 1 фунт сала и 2 фунта чесноку, и также его постель и одежду, в выдаче лошадей, воза и овса отказать, так как таковая нарушает хозяйственный план комуну.

3 января коня повели на ярмарку в Мизаков и продали. А я пешком, с палкой в руке, с мешком за плечами, в лохмотьях, в которые успела превратиться за время тяжелой работы моя одежда, в сильный мороз такись выступил из комуны.

Главные действ. лица в этом деле это:

Вильчинский Франц

Шпорт Александр члены партии

Шпорт Николай

Павлунок Григорий кандидаты в члены партии

Гулипчук Павел

и Костюков, принадлежит ли к партии, не знаю, очевидно, принадлежит.

Такие действия Вильчинского и К^О, по моему не достойны члена партии, они отзываются бандитизмом, позорят партию и дискредитируют идею комуны в населении. Это — издевательство над уставом комуны, над личностью. И это случай не первый.

В. Михалевич

1924 года 5 февр.

Копия

В Губземотдел
Сельскохозяйств. трудовой армии
«Женский труд» в с. Ро.....-М.....

Прошение.

Наша артель существует уже второй год, ведет образцовое хозяйство и держится только спаянностью и трудолюбием своих членов. Последнее время в наши внутр. хозяйств. дела стал вмешиваться Юзвинский райисполком. Почему-то описал и взял на учет все имущ-во артели, предписывает артели принимать в состав артели лиц, к-рые для артели не желательны, т.к. совершенно бесполезны в делах артели и лягут лишней обузой на хозяйство артели, вроде жены предс. сельради с. Микулинец Чайковской, как это видно из предпис. Юзвин. райисполкома за №1500.

Точно также райисполком предписал принять в члены артели некоего Макового, совершенно неизвестного членам артели, при этом райисполком угрожает нам репрессиями в случае неподчинения его предписанием. Такое вмешательство Райисполкома во внутр. дела артели является недопустимым, так как нарушает наши хозяйствен. планы. Мы можем принять в состав артели лиц, могущих быть полезными для артели, но не всякого, кто только понравится райисполкому.

[березень-лютий 1924]

Юзвинський
райвиконком
4.III.1924

Колективу «Женский труд»
с. Ро..... Микулинец.....

Юзвинський Райвиконком та райпартком при цьому надсилає в члени колективу партробітника т. Макового згідно постанови парткому для провадження партпраці.

Голова РВК

(підпис: Секретар Райпарткому)

Получена 26.III.1924
Сельсько-господ колективу
«Жентруд» при Ро..... Мікулінець.....

Пропонується прийняти в члени колективу жінку голови Микул. сільради т. Чайковського – Ганну Чайковську.

Голова РВК

(підпис)

Секретар Райпарткому

(підпис)

Секретар РВК

Копія

Юзвин. райвикон.
31.III.1924

Колективу «Женський Труд»
при с. Рожке-Мікулінецком

Согласно взятого на учет Комиссией всего имущества, принадлежащего колективу, всякая продажа имущества воспрещается до тех пор, покуда не произведется разассигновка и перевыборы правления райисполкомом.

За продажу и расхищение имущества, взятого на учет будете подвергаться строжайшим мерам наказания вплоть до предания Ревтрибуналу.

Заявление

10 марта 1924 года по распоряж. Юзвинского РИК все имущ-во с/х коллектива «Жентруд» было взято на учет: начиная с живого и мертвого инвентаря и кончая постелями членов.

Райисполком требует у нас обязательно перевыборов администрации, которые у нас уже состояли 31 марта и заставляет принимать лиц, совершенно неудобных для такового.

Мы, спаянные своим трудолюбием, старались о расширении общего артельного хозяйства, не думая пока о своих членах, что члены нуждаются в одежде и обуви...

Члены наши всегда жили спокойно, но теперь, когда у нас каждый час происходят какие-то доносы и каждый день ожидаем комиссии на оправдание таковых, то конечно, что члены очень взволновались и не могут браться за работу, как брались раньше.

Юзвинский РИК успокаивает нас говоря, что хотя у нас и взято на учет все, но мы имеем полное право пользоваться своим имущ-вом, но пока у нас было решено на общем собрании продать трое телят на обмундирование членов, то нам пришло распоряжение из Юзвинского РИК за №1666, что мы уже не имеем права ничего продать, а в случае продажи будем отвечать перед Ревтрибуналом. Теперь только все это вынуждает думать членов о ликвидации коллектива.

19.IV 1924

Информ. бюллетени ГПУ ... о жизни и настроениях
крестьян [по письмам воинам КА]

Из Старой Синявы жена кр. арм. пишет: дата 9.IV. «Ты меня спрашиваешь относит. продналога, у меня три десятины земли, а скота нет никакого. Причитается с меня продналога 25 п, я их не в состоянии была выплатить, потому что осенью, чтобы выплатить полностью, нужно было продать 40 п., так что я считалась неплательщиком. В селе нас таких осталось мало и потому нам не дают ни минуты покоя. Сельская администр. ходит по хатам и забирает все, что есть в хате, вывозят на торги, продают за полцены и платят за продналог. У меня забрали подушки и рядом, больше ничего не было. Хотели взять верстат, но на нем была чужая основа, его оставили, пока приготовлю полотно, а летом заберут и это.»

Из Могилева пишут: дата 5/8. «Жизнь нам плохая, кончили жниво и на переди у тебя нажали одну копу и 26 снопов и между полями нажали 2 копы 37 снопов, а одна копа выдает 2 пуда, словом, весь хлеб вымолотили на продналог и то навряд ли хватит, так что будет только одна солома, одним словом, урожай плохой, совсем нет ничего, страшная засуха.»

Из Гайс. округа. Дата 17.8. «Сообщает тебе брат, что мы имеем 3 копы озимого хлеба, всего 8 пуд. ярового, ничего нет, в садах также ничего. Сообщаем тебе, что уже нам выдали бланки на продналог, не очень он больше прошлогодного, но против нашего настоящего урожая он для нас страшный по 4 поясу, так что нам около 20 р., но мы не дадим даже и 20 коп., ибо не имеем их и заработать тоже негде и продать нечего, нам пришел теперь такой кризис как в 21 году, уже от Спаса столько прошло и мы еще картошки не ели, может быть будет только на семена, варить нам нечего, так что мы очень истощены, работа вся стоит, ибо мы не в силах работать.»

Почти во всех письмах, идущих в Красную Армию, за исключением нек-рых, крест-во жалуется на тяжесть налогов.

Крестьянин Середа. Сатанов. пишет: насчет продналога нет пока никакой бумаги, а ты там справишься. Я пока этой половины не отдала, но почти каждый день приходят, забирают лошадей, кожухи, пальто, затем меня выключили из членов комнезама, считают меня богатою состоян....., теперь еще у меня делали обыск и забрали большой платок.

Крестьянин Мазур. Бершадь. ... только плохо, что продналог требуют и мировой судья приезжал и судил за продналог. Да так судил, дай продналог и шесть месяцев тюрьмы засудил Мили..... Цышенко и Мефодия Садавова, по 6 месяцев тюрьмы и сейчас забрали в Бершадь, ты пишешь, чтоб прислать тебе карточку, раньше с продналогом расправляюсь, чи вони мені отсрочат на будущий год, а може еще засудят в тюрьму, так как людей судят.

Плахотников. Бершадь. Пишет твоя жена, плачет, не мает за що продналог відати і просит тебе, щоб ти ей на це порадив, що робити, чи видавати, чи не, потому что за продналог грабят одежд и даже скотину.

Крестьянин (фамилия неизвестна). Тульч. округ. Грабуют за продналог и продают с публичного торга, так что положение скверное нашего селянина, так что все население недовольно. Особенно бедняки, а кулаки смеются с бедняков и говорят а ще завоювали, вот вам теперь бачите последнюю сорочку с вас стянут, так что нашему бедняку становится плохо. У Чобака записали корову, коня, три вівці і сьогодні мають продавати у Чобака вівці за продналог. Так что пощади нема ні комнезаму, ні сем'ям красноармейцев. У мене продали рядно з публічного торгу.

***Директивы, телегр. и выписки из телеграмм
и др. м-лы Под. губ. отдела ГПУ.***

Сов. Секр. Лично
Секр. Под. губкома КП(б)У
9.II.1924

Отдел полит. контроля СОУ ГПУ УССР при сем препровождает Вам для сведения бюллетень о состоянии села Вашей губернии, составленный на основании материала, извлеченного из писем, идущих в Кр. Орлино.

Подольская губерния

Продналог. В своих письмах крестьяне больше всего внимания уделяют продналогу. Все письма крестьян полны жалобами на непосильные налоги, на дешевизну с.-хоз. и на дороговизну фабричных продуктов. Несостоятельным крестьянам, с к-рыми сельсоветы очень часто не считаются, иногда приходится продать последнюю корову и проч. для уплаты продналога или отказываться совершенно от уплаты последнего, за что они привлекаются к суду и конфискацию имущества. Такие явления вызывают у крестьян антисов. настроения.

г. Балта. 14.XII. «Каждый день ходят по-під хати «давай хлеба». Говорят «единый будет налог», а тут з батьків уже кожу последнюю содралі. Уже ходят с музикою по-під хати, бо так не дают.»

Быров. 4.XII. «У нас одна беда — плохо жить, продналог большой. Свезли весь хлеб (сто пудов) на продналог. Все босы, хлеба нет. Если бы я лошадьми не зарабатывал на хлеб, то нечего было бы есть, но и лошадьми я не в состоянии всего выработать, кроме продналога тоже немало берут, так что жить трудно. Хорошо только тому, кто безземельный.»

Большой Острожек: дата 10/XI — «Жито у меня очень плохое, в три раза лучше моего за продналоги не принимали, так что уплатить его нечем. Если у тебя есть деньги, то пришли, а то пропаду с голоду. Худоба плохая, так что почти жить не с чего. Дорогой мой муж, мне теперь очень плохо живется, потому что я несчастная сирота. Если не пришлешь денег, то придется сукно продать и уплатить продналог.»

Березовка. Дата 16.XII. «Сообщаем тебе, что несмотря на изданный декрет о едином сельскохозяйственном налоге, собирают три налога — госстрах и на школу и для сельской администрации, что составляет больше, чем натурналог и все это собирается с такой дисциплиной, что если кто скажет, что налог единый, а не дано ничего, то его сейчас же арестовывают и отправляют в райисполком и держат 8—10 дней без еды и без воды под такими условиями народ вынужден отдать последнюю рубашку.»

Межиров. 25.XI. «Ты пишешь, чтобы я не давала продналог, я еще не дала, но мне не дают покоя, арестовывают, описали все имущество и скоро будет суд».

Копайгород. 12.XII. «Мы живем по прежнему: налог за налогом продолжают брать. Разверстка мне была 67п 9ф, сейчас штрафовка 75 коп. за десятину и за корову 75 коп. золотом и на воздушный флот и голодного ребенка и на школу по 1п с 3 десятин. Без конца, давай и давай. Хлеб дешев, а денег нет.»

Липин. 8.XI. Продналог, у кого есть деньги, то вносит деньгами, потому что пашно сильно бракуют, трудно угодить, требуют очень чистого и сухого. Нам давать 123п. 46п. уже отдал деньгами, на это продал быка и двух кабанов. Горе с этим продналогом, придется без хлеба остаться.»

Село не указано: «58п. продналога отдали 3¹/₂ десятин посеяли озимого, пуда нет продать, а кроме хлеба ничего нет и свиней нет, разве только коняку продать, больше ничего нет, потому что продналог отдали и остались уже босые и раздетые, не в чем из хаты выйти и не за что купить, потому что сапоги больше 20 миллиардов стоят. У нас каждый день цена подымается в гору, а деньги падают.»

Красное. 9.XII. «Очень большая страховка. Выйдет больше 4.000 р. Очень трудное дело, очень большой налог. Многие посдавали весь, многие половину, а некоторые ничего не дали и не думают давать. Продналог дают деньгами. Очень все дорого. Очень трудно прожить, потому что у мужика, то ни по чем, а це що у еврея, очень дорого. Одни сапоги будут стоить 20п. пшеницы или 40п. ржи.»

Поступило много жалоб семей кр-цев о том, что местная власть абсолютно не обращает внимания на их просьбы о предоставлении им законом установленных льгот. На присланные удостоверения из Кр. Армии об освобождении от продналога семей кр-цев, сельсоветы «смотреть не хотят». Это обстоятельство вызывает недовольство и возмущение не только крестьян, но и кр-цев, которые чрезвычайно интересуются положением своих родных.

Мурафа. 19.XI. «Требуют 22п. продналогу и только житом. Я еще не уплатила продналогу, потому что нужно купить тебе сапоги, а за сапоги нужно уплатить 50п. жита. Теперь всех красноармеек будут судить за неуплату продналога.»

Злоупотребления власти на местах.

Ст. Смотрищ. 20.XI. «Вот я пишу, дорогой брат, чтобы ты прислал все центральные распоряжения, потому что у нас здесь очень большой беспорядок. ...за регистрацию ребенка надо дать 10 руб, за брачную регистрацию 20 руб., так что невыносимо и все это оплачивается серебром...»

Мурафа. «На базаре, когда торгуешь, то за место нужно платить 50 мил, а когда едешь обратно, по дороге перенимает милиция и когда не дашь 100 руб., домой не пускают.»

[Аналогічні витяги з листів за 28 березня 1924 р.]

Из Мурафы. 22.11. «Слышно, что будет война народная и дай бог войны, а то шкуру дерут с крестьян. Очень теперь большое обирательство, так раньше, как ты знаешь со старыми, то был рай для крестьян и рабочих, а теперь обдирают людей, что месяц, что неделя, то новое давай и давай и конца нет, и что год, то хуже и хуже, значит пролетарий привык только кожу с людей сдирать»

Из Гранова. 28.1. «У нас новости сейчас пока такие, у нас хотели много земли забрать, но пока еще не забрали. Суд был, а как дальше будет, я не знаю. Пока слава богу. У нас теперь плохо жить. Налоги большие, невыносимые, одним словом, власть неизвестно чья. Еще у нас трудно куда ехать, потому что грабежи сильные...

Из Балтского округа ...Сов. власть прямо душит нашего брата, народ за налогом кроме продналога, т. ч. трудно выдержать, хотя беги в другое гос-во. Я не знаю, что за черт. Раньше — пришла осень, я заплатил 71/2п. гос. налог и 1р. 42¹/2п. на об-во, всего за 10—15 руб. А теперь мне за 10 дес. 250п. зерна. Я раньше дал бы 25 пуд, а 175 пуд осталось бы мне и армия была одета и сыта и лошади и все, больше никакого налога не было, а сейчас давай продналог само собою, а налогов — света не видать, сколько есть. Чтобы хлеб родил два раза в год, то Сов. власть не накормить.

Из Оболонь пишут: У нас земля одна, а в 21 году платил гос-ву 5 пудов, а в 22 г. — 8п, а в 23 г. — 14п. 25ф. Вот насколько больше каждый год, а дальше жить невозможно и кроме того, скот выгнали в налог и давай страховку, а детям остается водичка, хлеб нужно отдать государству, хлеб, яйца, курицы, масло и пр. Это нужно продать на страховку, а детям картошку в мундирах.

Из Хмельника. дата 22.2. «Новостей никаких, одно только, что скоро всех нас задавят непосильными налогами, уже нет сил заработать нигде ни гроша, а с этим никто не считается: давай и давай и только, у нас можно часто видеть, как на базаре продают коров, лошадей, овец и даже домашнюю обстановку за налоги и другие платить, а зима очень суровая, топливо дорого и много требуется, так что бедный народ пропадет, т.е. очень бедствует от голода и холода.»

Крестьянка из Старой Синявы. «Живется мне теперь не весело, потому что я немного продналога заплатила, а больше была не в состоянии, то у меня конфисковали имущество, забрали последнюю единственную лошадь и единственную корову продали за пол цены.»

Выписка обзора отдела политич. контроля
ГТУ УССР от 8 марта 1924 г за №139/с.

...Одна крестьянка из Должецкого района пишет: Имею честь просить т. командира полка. Ввиду того, что сын мой Андрей Иванович Вуяр служит во вверенном Вам полку, а я осталась вдова с 4 малолетними детьми, не имею ни единого работника и я не в силах заплатить продналог и др. налоги и я не имею никаких льгот, а давят меня до последнего. Мой сын Андрей прислал мне удостоверение, что я имею право пользоваться льготой, а местные власти удостоверение отобрали от меня и я хочу, чтоб они мне возвратили, а они еще насмешки делают. Честь имею просить, т. Командир, Вашего ходатайства о льготе продналога и др. налогов, так как я вдова и здесь я хожу, то никто внимания не обращает.

с. Корделев.....
Богачук Андрей Яковлев.

«Во время массовой коллективизации и когда в с. Заливанщине та с. Черепашинце начали

восставить, тогда и у нас тоже нашлись провокаторы как Корнейчук Григорий, Пацула Иван, Парферемчук Григорий, Жовтый Семен, Картыка Марийка, Харчук Параска, Григорьева и другие не помню фамилий начали бегать по селу с двора в двор и на 13/III-30г. уж 7 часов утра возле церкви собралось все село и начало бить в колокола, первый день то начали разбирать инвентарь, лошади, 14.III начали требовать семена и возвращения денег как паевых, так и других видов платежей, требовали возвращения имущества раскулаченных и возвращения бандитов из ДОПРа, которые убили .....боню члена Президии РИКа т. Юрчика, требования были к/р характера. 15/III-30 г. было рушили на сахзавод, но актив отвел внимание, мета была перебить рабочих, так как они будто бы лучше живут. 16.III-30 г. село было объявлено на военном положении, актив был тоже на казарменном положении. 18.III-30 г. 4 часа утра до с/с явились представители ГПУ для проведения арестов, и тогда начали делать разбивку и когда уполномоч. ГПУ и милиционер и наш активист один, не помню фамилии, пошли до Пацулы Ивана, Корнейчука Григория, так в Корнейчука Григория поднялся крик и в тот раз в одну мить собралось множество кулацких мужчин, так и женщины, вооруженные кто чем и начали наступать на этого милиционера и чекиста, в то время из среды массы было сделано несколько выстрелов с обреза, в то время обезоружено милиционера и начали сильно наступать, тогда представители ГПУ начали стрелять вверх, а милиционер в свисток тюркал, в это время прибежали на помощь человек 5 рабочих, а остальные заняли позицию возле церкви, тогда взволнованная толпа начала форменно наступать с криком «ура», бей жидов, коммунистов, тогда отряд дал предупреждение, пытался уговорить, как в то время уже все были скручены, спасения не было для лиц, которые делали оперативную работу, тогда дали залп вверх, они разъяренные кинулись на милицию и рабочих, тогда было дано вистрел из 3-х винтовок и было поранено Харчук Параскеву Григорьевну как руководительницу, сына спекулянта и торговца Кандыбовского Ивана, церковного старосту Парфумчука Григория, который с ломом железным в руках бежал, дабы убить пред. с/с тов. Синецу, где его и этих в перестрелке ранено, все они хорошие середняки, как у Харчук Параскевы земли было 3 дес. на 2 едока, и скот. Тогда начали отступать до церкви и заняли позицию, толпа увеличилась в то время. Человек 400 подготовлялось к наступлению, но в то время подоспел главный отряд на помощь и начал проводить аресты, а нач. отряда дал распоряжение пред. с/с Синеце похоронить на кладбище лиц умерших за свой счет, не допустить никаких сборищ, так как они на военном положении, без никаких насильств было погребено Парфумчука Григория и Харчук Параску. Вечером у Парфумчука было моление за погибших. Держал речь Наум Матущук, который сказал: «вечная память борцам, погибшим за народ, восставшим против насильников, антихристов, коммунистов». Из бедняков никто не был арестован, все они середняки хорошие, есть уголовники, петлюровцы. В ту ночь над 13/3-30 г. было собрание и засидка у Корнейчука Григория, что и возникло такое восстание...»

НАЦІОНАЛЬНА КАТАСТРОФА УКРАЇНИ (ГОЛОДОМОР 30-х РОКІВ)

Тасмно
Терміново

До Центрального Комітету КП(б)У

м.Харків

В процесі наступу по хлібозаготовках на куркульську верхівку села в поряд Вашої телеграми від 25.11 за №029185/т по району розкуркулено до 157 господарств. Голови господарств заарештовані для висилки на північ. Зараз перетримуються при сільрадах.

В зв'язку з недержанням до цього часу ніяких вказівок, коли, куди та яким порядком слід розкуркулених висилати, РПК прохає вжити належних заходів по лінії відповідних організацій щодо дачі таких вказівок

За секретаря РПК
15.III.1931р.

Васильєв

Окрема папка

На голосование опросом
15.III.1931р.

Политбюро (Протокол №32, п.1)

Слушали: про висилку куркулів

Постановили: В додаток до постанови ЦК від 12.III.31р. (Прот.ПБ 31) надіслати МПК, РПК таку директиву: «В зв'язку з тим, що низкою районів проведено арешти куркулів на висилку, запропонувати МПК та РПК цих районів: куркулів, що перебувають під арештом при сільрадах та райвиконкомах, з-під арешту звільнити, застосувати до них розселення на висилку в межах району.

Любченко, Балицький, Терехов, Демченко, Сербиченко, Сухомлин

Повідомлено т. Чубарю 21.III.31р.

Выписки: всем МПК, РПК и Молдавскому обкому

С. секретно

Секретарю ЦК КП(б)У тов. Косиору

Дорогие товарищи!

Согласно постановления ЦК от 20 сего мая по Вашей республике должно быть проведено выселение 30.000 кулацких семейств в Уральскую область.

Ввиду имеющихся фактов грубых ошибок в деле выселения кулаков (механический подход к

отбору выселяемых, ряд случаев явных антисередняцких перегибов) ЦК предлагает Вам установить тщательное наблюдение за ходом выселения и немедленно принять все меры к тому, чтобы обеспечить правильное его проведение.

Проверьте тщательно состав выселяемых, включая в них лишь действительно кулацкие элементы и не допуская выселения по одним лишь формальным признакам, как лишение избирательных прав, наличие твердого задания и т.п. Особое внимание обратите на то, чтобы применяемые к кулаку мероприятия не были распространены на середняка и бедняка, как, например, выселение середняков и бедняков, не желающих вступать в колхоз, выступающих против местных органов и т.п. Необходимо обеспечить, чтобы в число выселяемых не были включены хозяйства, члены которых имеют заслуги перед Советской властью, а также в составе которых имеются члены партии и комсомола, красные партизаны, военнослужащие (красный комсостав или рядовые красноармейцы). Ввиду того, что кулацкие хозяйства, которые не имеют в своем составе трудоспособных мужчин (исключая хозяйства, направляемые к ранее выселенному главе семьи), не могут быть хозяйственно использованы на местах переселения, примите меры к недопущению выселения таких хозяйств. Во всех случаях перегибов и извращений в ходе выселения привлекайте виновных к строжайшей ответственности.

Наряду с этим Вам необходимо установить контроль за действительным обеспечением выселяемых кулацких хозяйств трехмесячным запасом продовольствия, минимальным инструментом (топоры, лопаты, пилы и др.), с.х. инвентарем и 1-2 лошадьми на каждые 5 выселяемых хозяйств.

Секретарь ЦК ВКП(б)
№113/43/с
29.V-31г.

(Постышев)

Окрема папка
На голосування опитом
8.VI.1931р.

Політбюро
(Протокол №39, арт.2)

Слухали: про директиву парторганізаціям про виселення куркулів
Ухвалили: запропонований проект телеграфної директиви парторганізаціям про виселення куркулів затвердити (див. додаток).

Наслідки голосування:

т.т. Косіор, Чубар, Балицький, Петровський, Терехов, Чувирін, Якір, Шліхтер – «за»

Витяги: Послано телегр. у відпов. РПК через ГПУ

Опросом чл.ПБ
Совершенно секретно
По проводу

Телеграмма секретарям райпарткомов

Данные о ходе подготовки к выселению кулачества сигнализируют о том зпт что в ряде мест районные партийные организации зпт недооценивая политической значимости и серьезности этого вопроса зпт не уделяют достаточного внимания работе по выселению тчк

Несмотря на указания ЦК зпт в ряде районов зпт где выселение уже фактически началось зпт вокруг этого вопроса не мобилизовано широкое мнение партийной и советской общественности зпт колхозных масс и беднячко-средняцкого актива тчк

Вследствие отсутствия и слабости массово-политической разъяснительной работы зпт отмечаются факты усиленного распространения различных провокационных слухов зпт связанных с выселением зпт вызвав в ряде мест панические настроения в кругах середнячества тчк

Под влиянием этих провокационных слухов в некоторых селах зафиксированы случаи бегства середняков зпт опасующихся выселения тчк

Слабый контроль и руководство деятельностью низовых органов приводит к перегибам и искривлениям зпт допускаемым отдельными сельскими активистами зпт что также вызывает отрицательные настроения села тчк

В соответствии с ранее данными указаниями необходимо в кратчайший срок принять решительные меры зпт обеспечивающие проведение вокруг выселения кулачества массовой разъяснительной работы зпт а также максимально усилить контроль и руководство низовыми советскими органами зпт принимающими участие в выселении зпт немедленно пресекая и исправляя допускаемые перегибы и искривления тчк

Особое внимание должно быть обращено на тщательную проверку состава выселяемых зпт включая в них действительно кулацкие элементы и не допуская выселения по одним лишь формальным признакам зпт как лишение избирательных прав зпт наличие твердого задания и тому подобное тчк

Особое внимание также обратите на то зпт чтобы применяемые к кулаку мероприятия не были распространены на середняка и бедняка зпт например зпт выселение середняков и бедняков зпт не желающих вступать в колхоз зпт выступающих против местных органов и тому подобное тчк

Необходимо обеспечить зпт чтобы в число выселяемых не были включены хозяйства зпт члены которых имеют особые заслуги перед Советской властью зпт а также в составе которых имеются члены партии и комсомола зпт бывшие красные партизаны зпт военнослужащие скобка красный комсостав или рядовые красноармейцы скобка тчк

Необходимо установить контроль за действительным обеспечением кулацких хозяйств трехмесячным запасом продовольствия зпт минимальным инструментом скобка топоры зпт лопаты зпт пилы скобка зпт сельхозинвентарем и одной тире двумя лошадьми на каждые пять выселяемых хозяйств тчк

Секретарь ЦК КП(б)У *С.Косиор*

«За» — Балицкий, Чубарь, Якир, Терехов, Чувьрин, Шлихтер

Петровский

1/ У телеграммы нет указания от ЦК о кулацких хозяйствах без трудоспособных мужчин.

2/ обсудить телеграмму на бюро

Особая папка

Секретарю ЦК КП(б)У тов. Косиору

В связи с разворачиванием работы по известным Вам делам, прошу решения ЦК КП(б)У о мобилизации 150 человек запаса ОГПУ сроком на 3 месяца по следующей разверстке:

а) по гор. Харькову — 60 чел.

б) по гор. Киеву — 30 чел.

- в) по гор. Одессе — 40 чел.
 г) по гор. Днепропетровску — 20 чел.

Персональный список подлежащих мобилизации будет представлен дополнительно. Этот вопрос согласован с т.Менжинским.

Председатель Государственного политического управления УССР

В.Балицкий

10.XI №15980

Особая папка

Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України

Протокол №62 від 19.I.32р.
Слухали: О хлебозаготовках.

Ухвалили:

1. Поручить Секретариату ЦК установить, кто из находящихся сейчас на хлебозаготовках должны оставаться на местах после 29 января.
2. Запросить руководителей групп всех районов о фактическом прибытии товаров на места и насколько их ассортимент и качество стимулируют хлебозаготовки.
3. Поручить комиссии в составе т.т. Сербиченко (пред.), Василенко, Викторова, Карлсона в 3-дневный срок разработать вопрос о разгрузке допров и доложить ЦК.
 Дать директиву комиссии не намечать к освобождению арестованных по делам, связанным с хлебозаготовками этого года.

Витяг: п.1 — Строганову, п.2 (телегр.) т.Демченко, Майорову, Затонскому, Порайко, Любченко, Терехову, п.3 — членам комиссии.

Особая папка

Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України

(Протокол №64 від 29.01.32р.)

Слухали: вопросы Рум. КП

Ухвалили: согласиться с организацией курсов:

- а) для товарищей из Буковины и Бессарабии — украинские до 10 чел.
- б) для товарищей из Бессарабии (русские) — до 10 чел.

Укомплектование курсов провести 10.IV. Просить ЦК КПР Организовать тщательный отбор командированных.

в) Поручить культпросу обеспечить снабжение Буковинской и Бессарабской организации популярной марксо-ленинской литературой (Ленин, Сталин).

3. Ассигновать КПР 30 тыс. руб. и просить ИККИ отпустить на эту сумму инвалюты.

С. Косиор

Витяг: т.Любченко

Додаток до прот. ПБ №66, п.4 з 13.II.32р.

Постановление Политбюро ЦК КП(б)У от 13 февраля 1932 года

О хлебоснабжении

Всем ГПК и РПК

Напряженное состояние хлебных ресурсов в связи с явно неудовлетворительным ходом заготовок продовольственных культур и вызванное этим сокращение хлебных фондов в 1-м квартале 1932 года, в том числе для Украины с 272.699 тонн до 250.199 тонн, вынуждает ЦК установить жесткие ограничения в расходовании хлеба на индивидуальное снабжение и общественное питание.

Партийные организации промышленных центров, в первую очередь Донбасса, не отдавая себе должного отчета в тяжелом положении с хлебными ресурсами, не только не ведут решительной борьбы за экономию хлеба, не только не заботятся о том, чтобы точно уложиться в установленные для снабжения фонды, а, наоборот, осаждают ЦК телеграммами с требованием об увеличении фондов, ссылаясь на необходимость кормить значительный, против принятых планов, излишек рабочей силы, на невозможность установить точный учет выдачи книжек и сдачи этих книжек при расчете. Ряд организаций требует создания «резервов», в то время как, особенно в Донбассе, налицо систематический перерасход хлеба, достигший в IV квартале по одному Донбассу 17 тыс. тонн.

ЦК считает такое положение совершенно нетерпимым и требует от всех парторганизаций решительной и действенной борьбы за экономию хлеба, за безусловное ограничение расхода отпускаемыми фондами.

В связи с этим ЦК предлагает:

1. Всем Бюро областкомов, горкомов и райкомов повести самую решительную борьбу за исключение «мертвых душ» и фиктивных иждивенцев, установив на деле строжайшую ответственность руководителей кооперативных и регулирующих организаций за перерасход продовольственных фондов и разбазаривание продовольственных ресурсов (в особенности хлеба).

2. Обязать все хозяйственные объединения и предприятия под личную ответственность их руководителей не позднее 1-го марта 1932 года привести наличие рабочей силы на предприятиях в строгое соответствие с планами хозяйственных наркоматов. ЦК РКИ — до 1.III провести выборочную проверку проведения этой директивы на ряде предприятий, привлекая к ответственности виновных.

3. Наркомснабу при выделении фондов снабжения для отдельных предприятий исходить из планового наличия рабочей силы, не допуская никакого увеличения фондов. Наркомснабу совместно с НК РКИ обеспечить систематическую проверку фактического наличия рабочей силы на предприятиях.

4. Факты усилившейся спекулятивной продажи отпускаемого по рабочему снабжению печеного хлеба не только на городских рынках, но и вывоз его в деревню показывают, что количество «мертвых душ», фиктивных иждивенцев, а также злоупотреблений по хлебопекарням приняло чрезвычайно широкие размеры. Эти безнаказанные растраты хлеба часто приводят к тому, что ряд рабочих и их семей действительно не могут получить хлеба.

ЦК обращает на это внимание парторганизаций промышленных центров и районов, и в первую очередь Донбасса, где расходится основная масса хлеба, и предлагает немедленно заняться делами хлебоснабжения и устранением этих безобразий, ни в коем случае не допуская перерасходования фондов ни под каким предлогом.

5. Отмечая недопустимо слабую борьбу с перерасходом хлеба со стороны правления ВУКСа и Украинской конторы Союзхлеба, ЦК обязывает ВУКС провести разъяснительную работу с перерасходованием хлеба в системе рабочей кооперации, применяя к организациям, перерасходовавшим хлеб, санкции, предусмотренные договором (взыскания стоимости в 10-кратном размере), а в необходимых случаях прекращение выдачи хлеба.

6. В связи с уменьшением общеквартального фонда хлебоснабжения на 22.500 тонн изменить нормы выдачи хлеба для отдельных групп потребителей в следующем порядке:

а) прочим списка	№1 — 300	граммов	вместо	400	граммов
б) рабочим списка	№2 — 700	«		800	«
в) прочим списка	№2 — 300	«		400	«
г) рабочим списка	№3 — 500	«		600	«
д) прочим списка	№3 — 200	«		300	«

Примечание: изменение норм в Харькове произвести только в части «прочих» второго списка, по остальным группам потребителей нормы оставить без изменения.

Сократить фонд общественного питания по муке Доннарпиту на 5 тыс. тонн (10 тыс. тонн вместо 15 тыс. тонн), по ВУКопиту на 3600 тонн (8400 тонн вместо 12 тыс. тонн). Соответственно с этим предложить Доннарпиту и Вукопиту скорректировать нормы отпуска хлеба в учреждениях общественного питания.

Обязать партийные организации установить строжайший контроль за полным и своевременным переключением индивидуальных пайков столующихся для нужд общественного питания (Доннарпит и Вукопит).

Установить, как правило, отпуск хлеба в предприятиях общественного питания столующимся (за исключением переключаемой нормы) отдельно от обеда и за особую плату.

8. В связи с систематическим перерасходом продовольственных фондов местными организациями Донбасса (по особому списку, что объясняется не только значительным излишком рабочей силы против плана, утвержденного НКТП, но и огромным количеством «мертвых душ» и фиктивных иждивенцев, а также и большими злоупотреблениями при выдаче хлеба — поручить НКСнабу сократить планы снабжения также и по Донбассу для покрытия производственных расходов.

9. Предложить Наркомснабу УССР и ВУКСУ в соответствии с решением ЦК дать необходимые указания местам, одновременно с этим Наркомснабу и ВУКСу пересмотреть в сторону сокращения все предприятия и учреждения, снабжаемые по 3-му списку в сельских местностях и непромышленных центрах.

10. Предложить областным и городским бюро партийных комитетов и фракции ВУСПС провести разъяснительную работу на предприятиях, собраниях и в печати, что основной причиной частичных перебоев в хлебоснабжении является огромное количество фиктивных едоков, незаконно пользующихся снабжением хлебом за счет рабочих особой группы, в особенности за счет горняков, и что вся рабочая масса должна вести беспощадную борьбу с расхитителями хлеба. В этом отношении использовать ряд вскрытых уже характернейших фактов незаконного пользования хлебными книжками и фактами безобразной постановки выдачи книжек. Необходимо дать решительный отпор хвостистским настроениям среди некоторых членов партии и даже актива, которые вместо большевистской борьбы с растратой государственных хлебных ресурсов, вместо действительной работы над организацией снабжения рабочих хлебом поддаются хвостистским настроениям и нытью.

Довести до сведения ЦК ВКП(б), что позднее получение директивы об уменьшении фондов I-го квартала (телеграмма т.Лобачева получена 9 февраля) и механическое выделение фондов снабжения Наркомснабом Союза по планам промышленности (независимо от важности этих предприятий) без учета прироста и фактического наличия рабочей силы создает крайне напряженное положение с хлебоснабжением на Украине и вынуждает ЦК КП(б)У прибегать к жесткой мере сокращения норм выдачи хлеба. Поручить т.Чубарю написать проект письма Политбюро ЦК ВКП(б).

Секретарь ЦК КП(б)У

С.Косиор

Особая папка

Протокол ПБ №70, п.6 от 29.III.32г.
Сов.секретно

Постановление ПБ ЦК КП(б)У о Полесье

1. Считать необходимым произвести очистку районов Полесья от кулацких элементов, определив количество семей, подлежащих высылке в 5000.

2. Выселенных использовать по разработке карьеров камня, глины и др., создав в этих целях постоянные кулацкие поселки на левом берегу Днепра в районах расположения карьеров.

3. Обязать

а) организации, которые будут использовать труд спецпереселенцев, обеспечить полностью продовольственное снабжение, жилищно-бытовые условия и культурно-медицинское обслуживание с/п.

В частности, Наркомснabu Украины взять под особый контроль обеспечение продовольствием и промтоварное снабжение спецпереселенцев;

б) административное управление поселками спецпереселенцев возложить на ГПУ УССР, обязав хозяйственников заключить соответствующие договора.

4. Поручить ГПУ УССР совместно с соответствующими наркоматами разработать положение и инструкции, вытекающие из настоящего постановления.

т.т.Карлсону, Демченко, Полякову, Сапову, Харьковскому, Днепропетровскому обкомам

(Из проекта цієї постанови, підготовленої Карлсоном, було знято п'ятий пункт: «Поставить перед ЦК ВКП(б) вопрос о дополнительном выселении за пределы Украины 5000 семей». (В.С.)

Особая папка

Тирасполь, обкому АМССР

Плачинде

Сообщается постановление ЦЕКА КП(б)У 29 марта тчк

Слушали: Просьба Молдавского обкома о выделении семсуды в размере 400 тонн кукурузы и продовольственной помощи 2000 тонн тчк

Постановили Первое Послать Молдавскому обкому следующую телеграмму двтчк

Считаем вашу заявку семсуды несерьезной тчк АМССР имеет все возможности справиться с посевом собственными силами тчк Косиор

Второе Ограничиться отпущенными на продовольственную помощь 1000 тоннами кукурузы тчк

Секретарь ЦК КП(б)У

С.Косиор

29.III.1932г.

г.Харьков, ЦК КП(б)У

Тов.Косиору

По моему поручению было произведено предварительное ознакомление с состоянием Ново-Миргородского района. Информация тов.Беляева, ездившего в район для этой цели, говорит о том, что район находится в положении аналогичном Зиновьевскому (нині – Кіровоград.- В.С.). Приблизительно в половине сел района (всего сельсоветов в районе 26) едят павших лошадей, имеются опухшие от недоедания. В таком состоянии находится от 30 до 50 семейств в каждом сельсовете. Следует особо отметить контрреволюционную работу кулачества в молдавском селе Мартоноша, выражающуюся в том, что трупы умерших по несколько дней оставались незакопанными (таких фактов зарегистрировано 2). Местные власти и парторганизация относились к этому совершенно равнодушно, не принимая никаких мер к ликвидации этой работы кулачества. Предложено снять председателя сельсовета и секретаря ячейки. Секретарь райпарткома снят, и вопрос о дальнейшем его пребывании в партии передан в Контрольную комиссию. Характерно, что план хлебозаготовок по этому селу выполнен всего на 44%.

Такое же положение констатировано и в ряде сел (около 10) Хмелевского района, и в трех селах Ново-Архангельского района.

Кроме причин объективного порядка (неважный урожай, некоторое переобложение плана хлебозаготовок), необходимо отметить поведение партийных и советских организаций, которые преступно проходили мимо подобного рода фактов, совершенно не принимая никаких мер к ликвидации и не информируя об этом Облбюро.

Облснабу предложено срочно выяснить количество остро нуждающихся семейств в этих районах и оказать немедленно продовольственную помощь.

Но продовольственные ресурсы области чрезвычайно ограничены, и я прошу для оказания помощи этим районам отпуска хлеба в размере 2000 пудов в месяц.

3.IV.32г. Майоров
№63 сс

Особая папка

На голосування опитом

7.IV.32р.
Политбюро
(Протокол №71, арт.4)

Слухали: просьба т.Майорова о продовольственной помощи ряду районов.

Ухвалили: Отпустить в распоряжение Одесской области для оказания продовольственной помощи колхозникам, находящимся в наиболее тяжелом положении, 1000 пудов хлеба.

С.Косиор

.....
«За» Косиор, Чубарь, Любченко, Реденс, Терехов, Шлихтер, Сухомлин, Строганов, Сербиченко, Балицкий.

Витяги: т.т.Майорову, Меламеду, Степановскому, Сапову, Кольцову — ЦК ВКП(б)

На голосування опитом

20.IV.32р.

Политбюро

(Протокол №72, пункт 24)

Слушали: О прод. помощи колхозникам.

Постановили: 1. В связи с заявками областей и Укрколхозцентра о необходимости оказания на период сева продовольственной помощи колхозникам, оказавшимся в наиболее тяжелом положении, отпустить для этой цели проса:

Киевской области	— 500 тонн
Одесской	— 500 «
Днепропетровской	— 400 «
Винницкой	— 300 «
АМССР	— 300 «
Харьковской	— 200 «

2200 тонн

Остальные 800 тонн проса оставить в резерве.

2. Обязать Заготзерно и НКСнаб немедленно дать указания на места.

3. Обязать области принять меры к срочной переработке отпускаемого для продпомощи проса на пшено.

4. Предложить НКСнабу за счет перевыполнения плана заготовок подсолнуха отпустить областям 1000 пудов подсолнечного масла для оказания продпомощи колхозникам.

«За»: т.т. Чубарь, Строганов, Петровский, Скрипник, Терехов.

Выписки: Облбюро п.п. 1,3 (с указанием цифр, касающихся только той или иной области)

Все: т.Сапову, Меламеду, Степанскому (Кольцову — ЦК ВКП(б))

Прот. ПБ №75 от 17.IV.32

4. О мешочниках

Поручить комиссии в составе т.т.Зайцева (созыв), Реденса, Сербиченко рассмотреть предложения тов. Реденса о мешочничестве.

12. Сообщение т.Чубаря

Послать ЦК ВКП(б) т.т.Кагановичу и Молотову следующую телеграмму: Чубарь по поручению ЦК КП(б)У возбудил ходатайство отпуске Украине продовольственной помощи находящимся в тяжелом положении районам тчк Настоятельно просим сверх отпущенных для обработки свеклы, а также дополнительной продпомощи 220 тысяч и еще 600 тысяч пудов

С.Косиор

Мусульбасу, Алексееву, Сирко

Сообщается постановление ЦЕКА пятого сентября 32 года

1. Предложить Киевскому, Винницкому и Молдавскому обкомам под личную ответственность Мусульбаса, Алексеева, Сирко немедленно принять самые энергичные меры к обеспечению выполнения плана строительства спецколхозов, наказав тех руководящих районных работников, которые пренебрежительно относились к строительству.

2. 25.IX заслушать доклад Киевского, Винницкого, Молдавского обкомов о ходе строительства и о подготовке к приему красноармейцев.

3. Предложить обкомам, как правило, освободить от хлебозаготовок те колхозы, которые доприселяются красноармейцами.

Секретарь ЦК КП(б)У
5.IX.32г.

С.Косиор

Цілком таємно

Підлягає поверненню

Прот. ПБ №90, п.1 з 8.IX.32р.

О хлебозаготовках

1. Поручить т.Косиору сегодня послать телеграфную директиву обкомам и РПК — на основе итогов первой пятидневки (см. приложение).

2. Поручить т.Хатаевичу в двухдневный срок составить на основе состоявшегося обмена мнениями проект краткой инструкции для районов о хлебозаготовках в индивидуальном секторе и внести на утверждение ПБ.

3. Поручить комиссии в составе т.т.Хатаевича (председатель), Григорьева, Макеенко, Яблонского, Степанского разработать меры воздействия в отношении колхозов, срывающих выполнение хлебозаготовительного плана и допускающих разбазаривание хлеба, и внести предложение в ПБ.

4. Категорически запретить обкомам и райкомам организацию колхозных буксиров как внутри района, так и посылки из одного района в другой.

5. Предложить обкомам в колхозах, невыполнивших план осеннего сева, немедленно обратить оставшуюся часть семенного фонда на хлебозаготовки.

6. Предупредить обкомы и РПК, что план хлебозаготовок считается выполненным лишь при выполнении плана по продовольственным культурам (пшеница и рожь).

7. Указать Киевскому обкому на невыполнение им директивы о том, что хлеб, поступающий от колхозов, имеющих задолженность по семенам, должен быть в первую очередь зачтен в счет погашения задолженности этих колхозов по семссуде. Подтвердить эту директиву к неуклонному исполнению всем областям.

В отношении колхозов, выполнивших план хлебозаготовок, но не погасивших еще задолженности по семссуде, предложить обкомам принять меры к немедленному ее взысканию.

8. Обязать лично первых секретарей обкомов обязательно к десятому ноября представить ЦК окончательные материалы о плане сдачи хлеба совхозами.

Окончательно вопрос о плане сдачи совхозами по областям решить на ПБ 12.XI.

9. Зачитать сданные зернотрестом в счет погашения семссуды из республиканского семфонда (1 млн. пудов) — в хлебсдачу треста.

10. Обратиться в ЦК ВКП(б) с просьбой о выделении Заготзерно фонда для орграсходов, связанных с хлебозаготовками, — из расчета 9 кг на каждый заготавливаемый центнер хлеба.

11. Просить ЦК ВКП(б) разрешить ознакомить секретарей райкомов с постановлением о Северном Кавказе.

Все (без 11 пункт.) т.т.Хатаевичу, Григорьеву, Степанскому, Меламеду

П.3: т.Макеенко, Яблонскому

П.п. 4,5,6,7,8 всем обкомам (телегр. серия «Г»),

тов. Терехову (выписка)

По п.10 — ЦК ВКП(б)

П.11: ЦК ВКП(б) — Кольцову

Обкомам, райкомам, директорам МТС

Первая пятидневка ноября вместо ожидаемого повышения по всем областям дала резкое снижение хлебозаготовок, (в) том числе по индивидуальному сектору, почти совершенно прекратили сдачу хлеба совхозы. Это произошло несмотря на окончание в большинстве районов посевной кампании, чем до сих пор большинство районов прикрывало свое оппортунистическое отношение к хлебозаготовкам. ЦК предупреждает весь руководящий состав районных комитетов, в первую очередь секретарей, а также уполномоченных ЦК, обкомов, директоров МТС, что в случае если во вторую и третью пятидневки в вашем районе не будет обеспечен резкий перелом в хлебозаготовках по всем секторам, если не будет развернута широкая массовая работа и меры решительного нажима [на] единоличника, на основании постановления ПБ ЦК КП(б)У от 30.X. ЦК вынужден будет поставить вопрос о применении более решительных мер воздействия к районам, своей безобразной работой срывающих хлебозаготовки

Секретарь ЦК

С.Косиор

8.XI.32г.

«За»: Петровский, Реденс, Якир, Шлихтер, Хатаевич

ПРОТОКОЛ №91

засідання Політбюро ЦК КП(б)У від 19.XI.1932р.

1. Принимая во внимание, что до конца ноября осталось лишь 10 дней — во изменение решения ПБ от 23.X — зачесть в ноябрьский план снабжения от невыполненной части октябрьского плана поступления мерчука:

а) по Донецкой, Днепропетровской, Харьковской областях — по 10%,

б) по остальным областям — по 15%.

2. Предупредить обкомы, что в случае невыполнения ноябрьского плана по мерчуку, в декабре будет засчитана в план снабжения часть невыполненного месячного плана по мерчуку.

(Кольцову)

Признать необходимым пересмотреть план снабжения хлебом в сторону максимально возможного уменьшения.

Предварительную проработку вопроса поручить т.т. Берлину, Огию и Меламеду.

Все: т.т. Чубарю, Степанскому, Берлину, Меламеду, всем обкомам

С. Косиор

ПРОТОКОЛ №96

засідання Політбюро ЦК КП(б)У с участием т. Кагановича Л.М.
от 29 декабря 1932г.

Присутствуют: члены Политбюро ЦК: Балицкий, Косиор, Терехов, Хатаевич, канд. в чл. ПБ ЦК т.т. Шлихтер, Чернов (?)

I. О распространении на Днепропетровскую область мер, принятых по отношению к Одесской области

1. Выслать 700 семей с 20—25 сел основных отстающих районов.
  2. Тт. Карлсону и Реденсу организовать высылку на Север злостных элементов и кулаков (без семей) в количестве 700 человек.
  3. Составить список исключенных в количестве 50 из партии для немедленной высылки в конц. лагерь.
- Просить ЦК ВКП(б) утвердить это решение.

II. Об усилении репрессий к злостным неплательщикам хлеба — единоличникам.

Предложить Днепропетровскому и Харьковскому обкомам в отношении злостных единоличников применить на основании Постановления СНК УССР от 11.XI.32г. распродажу всего их имущества, а также лишения полностью всей усадебной земли и всех построек. В отношении Харьковской области эту меру применить в отношении примерно тысячи хозяйств; по Днепропетровской области — 500 хозяйств.

III. Вопросы хлебозаготовок

- а) послать обкомам и райпарткомам КП(б)У следующую директиву (см. приложение);
- в) дать указания как по партийной линии, так и по линии ГПУ о том, чтобы обратить серьезное внимание на раскрытие тайных складов и укрывательства разворованного хлеба по крупным и мелким городам, пристанционным пунктам и у некоторых железнодорожных служащих, являющихся сообщниками кулаков и саботажников.

IV. О судебных делах

1. Поручить т.т. Полякову, Ахматову и Берновскому проверить причины расхождений между областями и НКЮ в количестве утвержденных в центре дел по Одесской и Днепропетровской областям, выяснить виновных в задержке дел (в области или в НКЮ) и принять решительные меры к устранению в дальнейшем какой бы то ни было задержки в рассмотрении дел.

2. В целях полного обеспечения тщательности рассмотрения дел в центре и избежания возможных ошибок установить, что дела до рассмотрения в комиссии ЦК должны рассматриваться подготовительной тройкой в составе т.т. Полякова, Ахматова и Берновского.

3. Считать необходимым посылку Наркомюстом руководителям Выездных сессий небольшого письма по вопросу составления приговоров, в котором привести два приговора: один как образец

хорошо составленного и другой как образец плохо составленного приговора с указанием о недостатках, имеющих во втором, плохо составленном приговоре.

Проект письма поручить составить тройке в составе т.т. Полякова, Ахматова, Берновского.

Секретариату ЦК предварительно просмотреть проект.

Копию письма НКЮ послать также секретарям райпарткомов со специальным небольшим письмом ЦК.

4. Предложить обкомам наряду с печатанием приговоров о расстрелах и об использовании в районной прессе также печатать важнейшие приговоры о расстрелах и исполнении в областной прессе с соответствующим освещением.

V. Об имеющихся фактах перегибов и хулиганства

1. Считать, что решительную борьбу с фактом хулиганства и воровских действий (присвоение имущества несдатчиков хлеба) необходимо вести по каждому случаю в отдельности.

Поручить Комиссии ПБ (т.т. Хатаевич, Карлсон, Киселев) выделить 4-5 наиболее значительных фактов хулиганства и воровства со стороны лиц, посланных на хлеб, строго наказать виновных через суд с опубликованием во всех районных газетах.

2. Ввиду того, что имеются факты, когда ряд районных работников и уполномоченных свою бездеятельность в области хлебозаготовки прикрывают чисто формальным применением репрессивных мер, что, по сути дела, является проявлением двурушничества и чиновничества, считать необходимым все поступающие материалы об извращениях со стороны районных и сельских работников и уполномоченных после проверки рассматривать в Тройке ЦК по репрессиям и реагировать на каждый случай в отдельности.

VI. О рапорте Винничины об окончании хлебозаготовок, опубликованном в «Комунисті» 29 декабря.

Послать Винницкому обкому и облисполкому следующую телеграмму: Ваш рапорт считаем неправильным и преждевременным; а помещение его в «Коммунисте» без ведома ЦК ошибочным, за что редакции поставлено на вид. Рапортовать будете иметь право после выполнения плана по семссуде, по культурам, а также по совхозам.

Секретарь ЦК КП(б)У

С.Косиор

Обкомам и РПК

До сих пор еще районные работники не поняли, что первоочередность хлебозаготовок в колхозах, не выполняющих своих обязательств перед государством, означает, что все имеющееся в наличии зерно в этих колхозах, в том числе и так называемые «семенные фонды» должно быть в первую очередь сдано в план хлебозаготовок.

Именно поэтому ЦК ВКП(б) отменил решение ЦК КП(б)У от 18.XI.32г. о невывозе семенных фондов как решение, ослабляющее наши позиции в борьбе за хлеб.

ЦК КП(б)У предлагает в отношении колхозов, не выполнивших план хлебозаготовок, немедленно на протяжении 5-6 дней вывезти все наличные фонды, в том числе так называемые «семенные», на выполнение плана хлебозаготовок.

ЦК обязывает немедленно мобилизовать для этого все перевозочные средства, живую тягловую силу, автотранспорт и трактора. В однодневный срок дать твердый ежедневный наряд на поставку необходимого количества лошадей, в том числе и единоличниками.

Всякую задержку в вывозе этих фондов ЦК будет рассматривать как саботаж хлебозаготовок со стороны районного руководства и примет соответствующие меры.

Секретарь ЦК КП(б)У
29.XII.32г.

С.Косиор

Особая папка

Протокол №97, п.12 от 30.XII.32 г.

Об упорядочении дела снабжения руководящих работников центральных и областных учреждений

Предложенный проект постановления с внесенными поправками утвердить (см. приложение).

1. Организовать вместо существующих шести два распреда, из которых:

один — для снабжения членов ЦК, ЦКК, Наркомов, Уполномоченных союзных наркоматов, членов Президиума ВЦИКа, зам. наркомов и зам. уполномоченных союзных наркоматов, рабочей части членов Президиума ВУСПС, основных руководящих работников ЦК, СНК, УКК и штаба УВО (зав. и зам. зав. отделов).

второй — для членов Коллегий наркоматов, руководителей союзных и республиканских хозяйственных объединений, их заместителей, зав. издательствами, редакторов газет.

2. В отношении группы работников, снабжаемых первым распредом, установить повышенные нормы отпуска продуктов и промтоваров, организовав порядок предварительных заказов и доставку на дом.

Передать в ведение этого распреда один из пригородных совхозов для обеспечения распреда молочными и мясными продуктами, птицей и овощами.

Для второго распреда установить норму снабжения, равную норме рабочих особого списка.

3. Оставить на специальном централизованном снабжении Наркомснаба две столовые для руководящих советских, партийных, хозяйственных работников и столовую ЦК КП(б)У.

4. Поручить организацию этих распредов Наркомснабу, выделив их в самостоятельные единицы, обеспеченные специальным фондом снабжения, планируемым и выделяемым Наркомснабом.

5. Персональную ответственность за организацию, правильное снабжение и работу этих распредов и столовых возложить на т.Берлина.

В связи с этим считать необходимым реорганизовать трест «Коммунар».

6. Для осуществления руководства общим направлением работы указанных распредов и столовых создать постоянную комиссию в составе т.т. Иванова — председатель, Берлина, Надь, Легкого, Просвирина, без права замены.

Поручить комиссии в пятидневный срок составить список по прикреплению к распредам и столовым, установить точное количество продуктов, потребных для этой цели с тем, чтобы категорически запретить расходование сверх этого фонда.

7. Утвердить предложенный контингент областного актива.

8. Все остальные распреды и столовые, существующие при различных учреждениях и наркоматах, должны войти в общую систему кооперации либо действовать как самостоятельные, без выделения каких-либо централизованных фондов, сверх нормы снабжения по тому или иному коллективу.

С.Косиор

Т.т. Иванову, Надь, Берлину, Легкому, Просвирину.

Особая папка

Прот. №97, п.13 от 30.XII.32г.

Вопросы Черниговской области

1. Просить ЦК ВКП(б) разрешить выселение из Черниговской области трехсот семейств кулаков.
2. Выслать из Черниговской области злостных элементов и кулаков (без семей) в количестве пятисот человек.
3. Считать необходимым увеличение состава милиции в Черниговской области.
Поручить т.т.Карлсону и Чубарю принять в этом направлении необходимые меры.
4. Через 15 дней поставить на ПБ доклад ГПУ и Черниговского обкома о политическом состоянии в Черниговской области.

С.Косиор

П.4. т.Маркитану (через Калинина)

П.3. т.Чубарю (выписка)

2,3,4 т.Карлсону (выписка)

ЦК ВКП(б) — т.Кольцову

Особая папка

ПБ №98 від 3.I.33 г.

2. Об опубликовании решения о высылке исключенных из партии коммунистов

Предупредить обкомы о том, что опубликование намеченных к высылке исключенных коммунистов (после утверждения вопроса о высылке Центральным Комитетом) должно быть произведено от имени ГПУ после опубликования решения ОблКК об их исключении из партии.

С.Косиор

Всім обкомам, крім Одеси, через т.Калініна

ЦК ВКП(б) – т.Кольцову

3. Об усилении репрессий по Харьковской области

1. Просить ЦК ВКП(б) утвердить:

- а) высылку на Север из Харьковской области 400 семей злостных элементов и кулаков
- б) высылку на Север 40 исключенных из партии коммунистов.

С.Косиор

(Телеграмму надіслано через т.Калініна)

ЦК ВКП(б) – т.Кольцову

Особая папка

Прот. ПБ №101, п.10 от 23.I.33г.

Директива ЦК ВКП(б) и СНК в связи с массовым выездом крестьян за пределы Украины.

1. Послать всем обкомам и облисполкомам следующую Директиву (см. приложение).

2. Предложить Уполнаркомпути (т.Лаврищеву) и ЮЖОКТО ГПУ немедленно дать указания всем железнодорожным станциям о прекращении продажи билетов за пределы Украины крестьянам, не имеющим удостоверения РИКов о праве выезда или промышленных и строительных государственных организаций о том, что они завербованы на те или иные работы за пределы Украины.

Хатаевич, Чубарь, Якир, Любченко, Балицкий, Сербиченко

Кольцову — ЦК ВКП(б)
Т.т.Лаврищеву, Друскису (все)
Т.т.Сапову, Кузьменко — п.1.

Обкомам, облисполкомам

Из некоторых районов Украины начались по примеру прошлого года массовые выезды крестьян в Московскую, Западные области, ЦЧО, Белоруссию за хлебом. Имеют место случаи, когда села покидаются почти всеми единоличниками и частью колхозников. Нет никаких сомнений, что подобные массовые выезды организуются врагами советской власти, эсерами и агентами Польши с целью агитации «через крестьян» в Северных районах СССР против колхозов, против советской власти. В прошлом году партийные, советские, чекистские органы Украины прозевали эту контрреволюционную затею врагов сов. власти. В этом году повторение этой ошибки не должно быть допущено.

ЦК КП(б)У и СНК УССР предлагает:

1. Немедленно принять в каждом районе решительные меры к недопущению массового выезда единоличников, колхозников, исходя из разосланной по линии ГПУ директивы Балицкого.

2. Проверить работу всякого рода вербовщиков рабсилы на вывоз за пределы Украины, взять ее под строгий контроль с отстранением от этой работы и изъятием всех подозрительных контрреволюционных элементов.

3. Развернуть широкую разъяснительную работу среди колхозников и единоличников против самовольных выездов с оставлением хозяйства и предостеречь их, что в случае выезда в другие районы, они будут там арестованы.

4. Примите меры к прекращению продажи билетов за пределы Украины крестьянам и не имеющим удостоверения РИКов о праве выезда или рабочих промышленных и строительных государственных организаций о том, что они завербованы на те или иные работы за пределы Украины.

Соответствующие указания даны по линии УпНКПС и транспортного ГПУ.

5. Сообщите не позже 6 часов вечера 24 января коротко фактическое положение с массовым выездом крестьян по вашей области.

Секретарь ЦК КП(б)У
Пред. СНК УССР
23.I.33г.

М.Хатаевич
В.Чубарь

Особая папка

ПБ №101 п.ИІ от 25.I.33г.

О бюджете Лечкомиссии

1. Утвердить расходы Центральной Лечебной Комиссии на 1933г. в сумме 11.190 тыс. руб. Из

них:

а) на мероприятия Лечкомиссии по центру	— 970 т.руб.
б) по областным Лечкомиссиям	— 5100 т. руб.
в) на эксплуатацию санаториев	— 700 т. руб.
г) на окончание строительства	— 4800 т. руб.
д) на оборудование санаториев	— 240 т. руб.

Поручить НК РКИ обследовать состояние строительства в Гаграх и Кисловодске с тем, чтобы путем сокращения объема строительства и устранения ненужной роскоши ввести возможно скорее в эксплуатацию оба строительства.

2. Утвердить источники финансирования, определенные Комиссией ПБ (см. приложение).

3. Ввиду большой перегрузки поликлиники и стационара ЦЛК передать поликлиническое и стационарное обслуживание областного актива Харьковской области лечебной комиссии.

Т. Чубарю, Киселеву, Сапронову, Канторовичу, Выросткову, Рекису

Кольцову — ЦК ВКП(б)

Источники финансирования

Л.К. по центру:

а) держбюджет	— 50 т. руб.
б) промышленность	— 200 т. руб
в) Главсоцстрах	— 270 т. руб.

---

970 т. руб.

Обллечкомиссии:

а) местный бюджет	— 2000 т. руб.
б) фонд медпомощи	— 2400 т. руб
в) Главсоцстрах	— 700 т. руб.

Строительство:

а) особый фонд (СНК)	— 2500 т. руб.
б) Цекомбанк	— 1000 т. руб.
в) Главсоцстрах	— 500 т. руб.
г) Наркомздрав	— 180 т. руб.

4180 т. руб.

Оборудование санаториев:

НКздрав	— 240 т. руб.
Эксплуатация санаториев	
Госбюджет	— 700 т. руб.

Особая папка

Протокол Политбюро ЦК КП(б)У №102 від 8.2.32г.

Слухали:

О случаях голодания в деревне и мелких городах.

Ухвалили:

Ввиду имеющихся случаев голодания в отдельных мелких городах и отдельных семей колхозников предложить областкомам и облисполкомам не оставлять ни одного такого случая без принятия немедленных мер к локализации, обратив при этом особое внимание на проверку того, нет ли в том или ином случае симуляции или провокации.

В этих целях предложить областям немедленно принять меры к максимально возможной мобилизации ресурсов внутри колхозов, районов, городов и областей и в семидневный срок представить т.Чубарю данные об изысканных в области внутренних ресурсах и той дополнительной помощи, которую необходимо оказать в централизованном порядке.

При проведении этой работы запретить посылку каких бы то ни было официальных комиссий и ведения официального учета в отношении колхозов, районов и городов.

Тов Чубарю представить в ЦК соответствующие предложения.

С.Косиор

Витяги: все – т.т.Постишеву, Чубарю, первым секретарям всех областкомов (шифром), Кузьменко (выписка)

(Кольцову — ЦК ВКП(б))

Особая папка

Центральный Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України
прот. №105 від 3.III.33р.

Слухали: о крестьянах, возвращающихся в свои села.

Ухвалили: Считать необходимым бедняков и середняков, возвращающихся в свои села, хозяйственно устроить путем:

- 1) принятия части из них в колхоз;
- 2) отведения свободных участков земли;
- 3) переселения в другие районы, где ощущается особая нужда в рабочей силе и где есть излишество земли:

б) в отношении возвращающихся кулаков — считать необходимым организацию принудительного труда;

в) поручить СНК практически разработать вопрос о порядке и формах организации принудительного труда возвращающихся кулаков.

С.Косиор

Витяги: т.т.Чубарю, обкомам (выписка), Балицкому
(Кольцову — ЦК ВКП(б))

Особая папка

Центральный Комитет Коммунистической партии (большевиков) Украины
(Протокол №105 від 3.3.33г.)

Слухали: Просьбу Днепропетровского обкома разрешить выселить на Север из пределов области 1000 хозяйств колхозников и единоличников, организующих саботаж сева.

Ухвалили:

- а) отклонить предложение Днепропетровского обкома;
- б) предложить обкому производить изъятие особо злостных элементов-контрреволюционеров, организующих саботаж сева, в порядке работы ГПУ.

С.Косиор

Витяги: Днепропетровскому обкому (выписка)
т.Балицкому (Кольцову — ЦК ВКП(б))

Особая папка

Прот. №106, п.10 от 13.III.33р.

О продовольственной помощи.

1. Утвердить следующий проект постановления (см. приложение).
2. Вызвать на заседание ПБ 20.III. т.т.Демченко и Чернявского для сообщения о принятых Киевским и Винницким обкомами конкретных мер по мобилизации внутренних ресурсов для ликвидации отдельных (це слово вписане рукою Косіора. — В.С.) фактов голодовок по некоторым колхозам области.(С. Косіор закреслив слова: «голодания в ряде районов». — В.С.).

С.Косиор

Додаток до прот. №106 «О продовольственной помощи»

В целях оказания продовольственной помощи крайне нуждающимся отдельным районам и колхозникам ЦК постановляет:

1. Обкомы и облизполкомы должны на основе проверки через ответственных товарищей, командированных из областей не позже 20.III, установить окончательно районы, которые настоятельно нуждаются в оказании помощи.

2. Отмечая совершенно неудовлетворительное развертывание местной инициативы и использования больших возможностей для мобилизации местных ресурсов, ЦК обязывает обкомы и райкомы партии добиться необходимого перелома в этом отношении в районах и обеспечить развертывание руководства делом заготовок различного рода продуктов в своей области.

3. Для оказания помощи этим районам необходимо:

а) наиболее тяжелые районы прикрепить для заготовки хлеба, картофеля, капусты, огурцов, мяса к благополучным районам области (в отношении закупки хлеба прикрепить разрешить только для Киевской, Винницкой и АМССР).

Заготовки возложить на потребкооперации как районов, которым оказывается помощь, так и тех районов, в которых происходят заготовки.

Обязать облизполкомы представить декадную отчетность Совнаркому о ходе заготовок отдельно по каждому району, которому оказывается помощь по основным продуктам: хлебу,

картофелю, мясу, овощам.

4. Продовольственная помощь должна оказываться в первую очередь колхозникам, имеющим большое количество трудодней и оказавшимися в связи с плохим хозяйственным или неправильным распределением результатов хозяйствования без хлеба, семян, и семьям красноармейцев (как колхозников, так и единоличников). Во вторую очередь — колхозникам и единоличникам, находящимся в исключительно тяжелом положении.

5. Продовольственная помощь колхозникам и единоличникам должна идти рядом с привлечением к труду — в колхозах, совхозах, лесоразработках, дорожном строительстве и т.п.

Облесполкомам практиковать переброску рабочей силы из числа колхозников — единоличников, нуждающихся в продпомощи, в близлежащие районы с большим объемом работ (лесоразработки, дорожное строительство и т.д.), если рабочая сила не может быть использована внутри района.

Установить декадную отчетность облесполкомов перед Совнаркомом, сколько колхозников и единоличников в районах, где оказывается область продпомощи, привлечено на работу (в совхозы, на лесоразработки и т.д.).

6. Обкомы и облесполкомы должны потребовать и обеспечить более бдительное отношение РПК и райисполкомов других районов к отдельным случаям голодовки, в особенности добросовестно работавших колхозников и семей красноармейцев, предупредив, что за работу по организации дела продпомощи ответственность возлагается целиком на предРПКа. За непринятие своевременных мер районные руководители будут привлекаться к самой суровой ответственности.

7. ЦК особо обращает внимание обкомов на необходимость оказания помощи в первую очередь детскому населению. Для этой цели создать особый централизованный фонд, выделив в первую очередь 700 тонн муки (500 тонн за счет невыкупленных грузов, 200 тонн за счет экономии в хлебопекарнях), 170 тонн сахара (150 тонн за счет Наркомснаба, 20 тонн за счет невыкупленных грузов), 100.000 банок консервов (за счет нераспределенного резерва Наркомснаба), 50 тонн круп и 500 пудов подсолнечного масла, изъяв его из Укрмлины.

Распределить этот фонд по областям следующим образом: по муке: Киевской области — 450 тонн, Харьковской области — 30 тонн, АМССР — 30 тонн; по сахару: Киевской области — 50 тонн, Винницкой — 15 тонн, Днепропетровской — 40 тонн, Одесской — 30 тонн, АМССР — 5 тонн, Харьковской — 10 тонн; по крупе: Киевской — 15 тонн, Винницкой — 7 тонн, Днепропетровской — 15 тонн, Одесской — 10 тонн, АМССР — 3 тонны; по консервам: Киевской — 35000 банок, Винницкой — 15 тыс. банок, Днепропетровской — 30 тыс. банок, Харьковской — 10 тыс. банок; по подсолнечному маслу: Киевской — 250 пудов, Днепропетровской — 250 пудов.

8. Обязать ЦК УЧХ (Українського Червоного Хреста. — В.С.) на период март—июнь включительно развернуть сеть детских площадок с пропускной способностью 50 тыс. детей в день с полным обеспечением детей питанием.

Это количество детских мест распределить по областям:

Киевская	— 15 тыс. мест
Днепропетровская	— 10 « «
Одесская	— 10 « «
Харьковская	— 7 « «
Винницкая	— 5 « «
АМССР	— 3 « «
Всего по Украине	— 50 тыс. мест.

Обслуживание и питание означенного контингента детей должно производиться за счет средств УЧХ как за счет использования всех натурфондов, имеющихся в Красном Кресте, так и за счет собственных его децзаготовок.

Всю эту питательную сеть развернуть в течение 10 дней.

9. Обязать общество «Друзья детей» через Красный Крест взять на себя питание 10 тысяч детей, из них

в Киевской области — 4000

Днепропетровской — 3000
 Одесской — 2000
 Харьковской — 1000

10. С целью улучшения снабжения рабочих предприятий, снабжаемых по второму и третьему спискам: Тульчина, Проскурова, К.Подольска, Полонное, Дунаевцы, М.Подольска, Шепетовки, Житомира, Умани, Б.Церкви, Коростеня, Фастова, Николаева, Зиновьева, Первомайска, Херсона, Кременчуга, Лубен, Б.Токмака, Мелитополя, Бердянска, Молочанска — признать необходимым, чтобы обкомы, Наркомснаб и Вукоопспилка взяли под особое наблюдение снабжение этих городов.

Обязать СНК ежегодно заслушивать сообщение т.Михайлика и Розита о выполнении настоящей директивы и о состоянии снабжения рабочих этих городов:

а) дополнительно к выделяемым областями централизованным фондам снабжения выделить из фонда, находящегося в распоряжении ЦК КП(б)У, хлеб, заготовленный после I.И, для снабжения хлебом рабочих и служащих предприятий этих городов 735 тонн (в муке) на март месяц со следующим распределением: Винницкой области — 145 тонн (Тульчин — 15 тонн, Проскуров — 25 тонн, К.Подольск — 25, Шепетовка — 20); Киевской области 200 тонн (Житомиру — 70 тонн, Умани — 50 тонн, Б.Церкви — 35 тонн, Коростеню — 35 тонн, Фастову — 10 тонн); Одесской области — 120 тонн (Николаеву — 60 тонн, Зиновьевску — 10 тонн, Первомайску — 10 тонн, Херсону — 40 тонн); Харьковской — 135 тонн (Полтаве — 40 тонн, Кременчугу — 80 тонн, Лубнам — 15 тонн); Днепропетровской области — 135 тонн (Б.Токмаку — 30 тонн, Мелитополю — 60 тонн, Бердянску — 40 тонн, Молочанску — 5 тонн);

б) выделить дополнительно для рабочих этих городов сверх плана 500 тонн кондитерских изделий;

в) утвердить постановление ВУСПС о выделении из суммы соцстраха 600 тыс. рублей на улучшение диетпитания рабочих этих городов;

г) поручить т.Чувырину представить в однодневный срок проект распределения по областям фонда в 6 млн. рублей на улучшение общественного питания в этих городах;

д) обязать обкомы не позднее 20.III прикрепить предприятия этих городов к отдельным районам для децзаготовки сообщить об этом ЦК и Совнаркому. Установить по линии Совнаркома пятидневную отчетность облисполкомов о ходе заготовок предприятиями этих городов в порядке децзаготовок основных продуктов (мясо, картофель).

С.Косиор

12.III.33 г.

Особая папка

ПБ — 106, п.16
 от 13.03.33 г.
 О с.Старошведском

а) предложить Одесскому обкому немедленно принять меры к полной ликвидации случаев голодовки в с.Старошведском;

б) поручить т.Балицкому принять меры к предотвращению проникновения сведений о случаях голодовки в с.Старошведском за границу.

С.Косиор

Особая папка

Центральный комитет Комунистичної партії (більшовиків) України

Протокол №107 від 16.03.33р.

Слухали: Просьба Одесского обкома о разрешении выслать 250 семей единоличников, злостно уклоняющихся от сева.

Ухвалили: Поручить т.Балицкому урегулировать этот вопрос.

С.Косиор

Витяги: т.Балицкому, Вегеру (телеграмма через Калинина)
(Кольцову — ЦК ВКП(б))

Особая папка
№ ПБ — 107/1

О положении в Киевской области (Постановление ПБ ЦК КП(б)У от 17.III.33 г.)

ЦК считает, что тяжелое положение, создавшееся в ряде важнейших районов Киевской области, при условии больших льгот и помощи, оказанной Киевской области, в частности большого уменьшения плана хлебозаготовок и удовлетворительного урожая этого года, в значительной степени есть результатом:

а) непринятия своевременно предупредительных мер со стороны обкома и несвоевременного выявления обкомом действительной обстановки в районах;

б) отсутствие со стороны парторганизаций отпора и разоблачения различных панических и провокационных слухов, распускаемых враждебными контрреволюционными элементами в целях внесения замешательства в ряды трудящихся. Наоборот, многие районные и даже областные руководящие работники вместо борьбы и отпора всякой провокации нередко сами поддаются паническим настроениям и повторяют эти слухи;

в) наряду с этим ЦК считает крайне неудовлетворительной работу областных органов в деле организации продовольственной помощи путем использования местных ресурсов и местной инициативы.

ЦК КП(б)У постановляет:

1. Принять самые решительные меры борьбы с распространением контрреволюционными элементами провокационных слухов. Добиться в кратчайший срок прежде всего в наиболее тяжелых районах водворения твердого порядка, сурово карая всяких сеющих панику распространителей провокационных слухов и все антисоветские элементы, пытающиеся использовать продзатруднения в своих контрреволюционных целях.

Поручить т.Балицкому со своей стороны немедленно принять все необходимые меры как по линии ГПУ, так и милиции.

2. За счет оказываемой государством продовольственной ссуды оказывать прежде всего и немедленно помощь добросовестным колхозникам, имеющим большое количество трудодней, но почему-либо получившим малое количество хлеба или имеющим большую семью.

3. Организовать через детсады, детясли и школы кормление всех детей, нуждающихся в помощи, в том числе детей колхозников, имевших мало трудодней, а также детей единоличников. Предложить обкому провести в жизнь по советской линии обязательное постановление, чтобы в неблагополучных районах и селах колхозы, колхозники и единоличники обеспечивали ежедневно для питания детских учреждений (ясли, детплощадки, школы) не менее 1/2 стакана молока на каждого ребенка.

Поручить тройке в составе т.т.Канторовича (пред.), Хвыли и Кушнира (Кр. Крест) проведение в жизнь мероприятий по оказанию помощи тяжелым районам по линии НКЗдрава и НКПроса, Красного Креста и координирование действий органов их на местах.

4. Установить, что вся помощь, в том числе и помощь, оказываемая индивидуальными хозяйствами, должна проводиться через колхозы и совхозы.

В отношении голодающих единоличников провести разделение их на три группы:

Первая группа: хозяйства, которые с их желания должны быть приняты в колхозы, причем прием производить без требования внесения ими семян.

Вторая группа: трудящиеся единоличники, которые почему-либо не желают вступить в колхоз. Таких единоличников прикреплять на работу в совхозы с подписанием контракционного договора и через совхозы оказывать им временную продовольственную помощь до начала весенних работ, а затем выдавать продовольствие за произведенную работу. Третья группа: нетрудовой или паразитический элемент, спекулянты, кулаки, люди без определенных занятий, упорно не желающие работать — выслать на Север, составляя предварительные списки и представляя их через ГПУ в область.

5. В порядке экстренной помощи оказывать продпомощь только больным единоличникам из первой и второй групп. После оказания первой помощи дальнейшую помощь оказывать только в порядке оплаты за работу или небольшого аванса в счет работы.

6. Немедленно отобрать в наиболее тяжелых районах группы единоличников, способных работать, и отправить их на работу по линии дорожного строительства, на лесозаготовки или же в промышленные районы, где ощущается острый недостаток в рабочей силе.

7. Обязать обком и ГПУ Киевской области принять особо тщательные и строгие меры по проведению в жизнь директивы ЦК КП(б)У от 13.III об охране семян.

8. Обязать обком наряду с использованием государственной помощи немедленно приступить к проведению ряда широких мероприятий, обеспечивающих изыскание и мобилизацию внутренних продовольственных ресурсов путем самозаготовок, взаимопомощи колхозов, организации вспомогательных хозяйственных мероприятий и т.д.

9. О заготовках хлеба.

Поставить как одну из основных задач обкомов и районных парторганизаций Киевской, Винницкой областей и АМССР в деле облегчения положения тяжелых районов использование предоставленной этим областям свободной торговли хлебом. Для этой цели предложить райпарткомам провести решительную борьбу с какими то ни было прямыми или косвенными организациями свободной продажи колхозам, колхозникам и единоличникам на районных и сельских базарах имеющихся у них запасов хлеба. При этом продажа хлеба колхозами, засыпавшими семена, должна производиться беспрепятственно независимо от выполнения плана сбора семян районом в целом.

Предложить Киевскому обкому выявить в каждом районе благонадежные колхозы, имеющие еще некоторые излишки хлеба как у колхозов, так и у колхозников, и связать с ними нуждающиеся колхозы этих же или других районов на предмет заключения договоров на продажу на льготных условиях некоторого количества хлеба в виде помощи. В тех случаях, когда колхоз продает колхозу хлеб на льготных условиях, эту продажу хлеба стимулировать дефицитными промтоварами.

Наряду с организуемым вывозом на базары колхозами и колхозниками хлеба потребкооперации организовать вывоз и продажу промтоваров на районных и сельских базарах.

Отвести для свободной закупки Киевской областью хлеба несколько районов в Винницкой области и АМССР с тем, чтобы Киевская область вела закупку силами области и районов, не допуская к закупке отдельные колхозы и колхозников. В Винницкой области выделить: Антонинский, Грицевский, Черневский. В АМССР: Бирзульский, Григориопольский, Окнянский.

10. О заготовке картофеля.

Представить Киевской области право кроме децзаготовок картофеля внутри своей области ведение этих заготовок в следующих районах Черниговской области: Серединно-Будском, Корюковском, Бахмацком.

Обязать Киевскую область провести прикрепление наиболее нуждающихся районов для заготовки семенного и потребительского картофеля к районам своей области. В Черниговской области вести заготовки силами области и районов.

Обязать обком обеспечить как внутри области, так и в отведенных для заготовок районах Черниговской области заготовку 1,5-2 миллионов пудов картофеля.

11. Поручить тов. Друскису проверить существующую практику с ограничениями подвоза хлеба и картофеля по железной дороге в пределах Киевской и Винницкой областей, а также ограничений, направленных к сокращению поездок по жел. дороге в пределах области с точки зрения создания наиболее благоприятных условий для развертывания свободной продажи внутри области. Тов. Демченко проверить эту сторону дела по партийной линии и сообщить ЦК.

12. В отношении заготовок мяса и жиров.

Предложить Киевскому обкому организовать через кооперацию децентрализованную заготовку скота, птицы и животных жиров как в районах, закончивших выполнение этого плана, так и в районах, не закончивших этого плана; у тех колхозников и единоличников, которые выполнили свой план, придерживаясь конвенционных цен. Установить как минимальное задание по децентрализованной закупке мяса Киевской областью 3000 центнеров (в живом весе) в течение апреля — мая месяцев.

Разрешить Киевской области децентрализованную закупку в Черниговской области конопляного масла, для чего выделить следующие районы: Серединно-Будский, Корюковский, Бахмацкий, Новгород-Северский.

В отношении лова рыбы

Предложить Киевской области представить в ЦК предложения о дополнительном использовании имеющейся возможности по получению рыбы со ставок хозяйства ВУСОРа, а также об организации дополнительной ловли рыбы в реках и озерах и в трехдневный срок представить план мероприятий и производственное задание.

13. В отношении заготовки других продуктов.

Обязать Киевский обком организовать покупку в колхозах и у колхозников различных солений (овощных).

Разрешить Киевской области закупку в Винницкой области и в АМССР повидла и меда.

14. О средствах для проведения закупок.

Поручить т.т. Демченко и Михайлику произвести подсчеты, какие кредиты необходимы для финансирования всех намеченных мероприятий по децентрализованным заготовкам. Поручить т.т. Певзнеру, Михайлику и Порайко обеспечить для этой цели необходимые средства.

Поручить т.т. Порайко, Розиту и Михайлику в 2-дневный срок установить, какой ассортимент товаров и в каком количестве, в том числе хозяйственные (лес, стекло, железо и проч.), может быть выделен Киевской области для стимулирования децентрализованных заготовок хлеба, картофеля и мяса как из центральных, местных и из собственных фондов области.

15. Об организации специальных троек.

Для организации всей суммы мероприятий по оказанию помощи в районах, охваченных продовольственными затруднениями, а также для проведения мер, обеспечивающих твердый порядок, организуются в районе тройки в составе: секретаря райкома, предрайисполкома, уполномоченного ГПУ; в сельсоветах: в составе пред. сельсовета, пред. колхоза, секретаря ячейки.

16. Обязать Киевский обком через 10 дней доложить ЦК о ходе выполнения настоящего постановления.

Секретарь ЦК КП(б)У

С. Косиор

Постановление

Политбюро ЦК КП(б)У от 31.III.33г. по информации т.т. Постышева и Балицкого о ходе подготовки к весеннему севу и организации продовольственной помощи в Киевской области.

1. Предложить Киевскому обкому обеспечить завоз не позднее 5 апреля всего двухлетнего запаса горючего на все участки МТС области с тем, чтобы избежать какого бы то ни было отвлечения тягловой силы колхозов на перевозки горючего в разгар массового сева.

2. Исходя из того, что в ряде районов Киевской области значительно недовыполнили задания по подготовке коров к севу, несмотря на наличие всех возможностей для этого, предложить Киевскому обкому немедленно принять меры, обеспечивающие использование коров в полном соответствии с первоначальным заданием хотя бы в период сева более поздних культур.

3. Обратит внимание Киевского обкома на то, что в ряде колхозов области подготовка истощенных коней к севу поставлена из рук вон плохо. Ничтожно малы кормовые рационы, которые выдаются истощенным лошадям по ряду колхозов, не обеспечивают использование этих лошадей в период сева.

Предложить обкому организовать пересмотр рационов для истощенных лошадей в сторону значительного их увеличения с тем, чтобы в ближайшие 5—10 дней улучшить истощенных коней и включить их в массовый сев.

4. Обратит внимание Киевского обкома на то, что ряд районов (Бабанка, Плиска и другие) запланировал недопустимо затяжные сроки окончания сева (33—40 дней), срывающие борьбу за высокий урожай.

Обязать обком немедленно пересмотреть такие планы и разработать практические мероприятия, обеспечивающие окончание этими районами сева в сроки, указанные ЦК КП(б)У и Совнаркомом Украины.

5. Считать совершенно недопустимым то, что директива об организации в колхозах комиссий по качественной приемке сева до сих пор по ряду колхозов не выполнена.

Предложить обкому обеспечить немедленную организацию и разбор этих комиссий в составе, указанном в директиве ЦК КП(б)У и СНК от 2.II.1933г.

Исходя из того, что в отдельных колхозах Киевской области сверххранний сев проведен крайне небрежно (разброс зерна по совершенно просохшей земле), предложить обкому немедленно организовать проверку качества сева во всех районах сверххранного сева.

6. Одобрить решение Киевского обкома, принятое с участием т.т.Постышева и Балицкого, о назначении из районного и областного партийного и комсомольского актива контролеров при сеялках.

7. Обратит внимание Киевского обкома на игнорирование отдельными районными работниками директив ЦК КП(б)У о землях, подготовленных единоличниками к севу и находящихся в массивах бросовых земель, прирезанных колхозам.

8. Дать директиву всем райпарткамам и райисполкомам Киевской области о безусловном выполнении этой директивы ЦК КП(б)У и прекращении каких бы то ни было разговоров о компенсации единоличникам за эти земли.

8. ЦК КП(б)У считает недопустимым, особенно в момент разворота массового сева, отсутствие революционного порядка в ряде колхозов, шатание колхозников без разрешения правления по базарам и случаи массового невыхода на работы.

ЦК КП(б)У считает, что ряд районных работников демобилизует себя и других разговорами о якобы сплошном и повсеместном посевном настроении у всех колхозников в то время, как факты свидетельствуют о невыходе в ряде колхозов в первые дни массового сева до 30-50% трудоспособных.

ЦК КП(б)У считает, что эти работники недооценивают все трудности проведения весеннего сева текущего года и предлагает вместо ставки на якобы сплошное посевное настроение у всех колхозников, заняться практической работой по повышению трудовой дисциплины и обеспечению 100% выходимости на работу всех трудоспособных колхозников.

Поручить Совнаркому Украины в 5-дневный срок разработать обязательные правила внутреннего распорядка в колхозах на основе постановления ЦК КП(б)У от 25.III.33г. о мероприятиях по повышению трудовой дисциплины в колхозах.

Обратит внимание Киевского обкома на необходимость максимального укрепления партийными, советскими, милицейскими работниками и работниками ГПУ таких рассадников

разложения колхозников, как Бабанский район, с.с.Медвин и Исайки Богуславского района, с.Андрушки Плисского района и т.п.

9. Предложить Киевскому обкому провести следующие мероприятия в деле организации продовольственной помощи нуждающимся колхозникам и единоличникам:

а) Прекратить совершенно питание за счет продпомощи трудоспособных колхозников или единоличников, хоть и нуждающихся.

б) Разделить всех госпитализированных на больных и выздоравливающих, значительно улучшить питание последних с тем, чтобы как можно скорее выпустить их на работу.

в) Устранить недостатки в организации продовольственной помощи нуждающимся взрослым и особенно детям, в результате которых продпомощь поступает не тому, кому она предназначена.

г) Обратиться особое внимание на санитарное состояние стационаров как для взрослых, так и для детей, обеспечив их должным медицинским надзором.

д) Значительно усилить местную инициативу районов и особенно самих колхозов в изыскании внутренних продовольственных ресурсов (молоко, яички для детей и т.п.).

е) Усилить привлечение учительства в организации продовольственной помощи нуждающимся колхозникам, единоличникам и особенно детям.

С.Косиор

Особая папка

На голосование опросом
19.VI.1933 г.

Политбюро (Протокол №118 пункт 1)

Слушали: заявление тов. Трилиссера

Постановили: Константировать, что Винницкой области была оказана за последние два месяца большая продовольственная помощь.

26 апреля	— 150 тыс. пудов
26 апреля	— 260 « «
1 июня	— 135 « «
13 июня	— 180 « «
Из украинского фонда	— 56 « «
Всего	— 781 тыс. пудов

Несмотря на это, бюро обкома допустило безобразные факты тяжелого положения в пограничных селах Славутского района, в результате этого были случаи перехода границы опухшими, о чем говорится в заявлении тов. Трилиссера.

Только в начале июня Винницкий обком оказал продовольственную помощь Славутскому району, при чем районное руководство не приняло никаких серьезных мер к ускорению прибытия продовольственной помощи на место, а также не использовало местных возможностей (лесоразработки) для смягчения продовольственного положения в районе.

За невыполнение решений ЦК КП(б)У и ЦК ВКП(б) о пограничной полосе, за совершенно недостаточное внимание пограничной полосе, и в частности Славутскому району, объявить выговор первому секретарю Винницкого обкома тов. Чернявскому и председателю облисполкома тов. Трилиссеру.

Объявить выговор с предупреждением и снять с работы за полную бездеятельность секретаря Славутского райкома тов. Метенка и председателя райисполкома Чухрая.

Поручить оргинстру срочно подыскать кандидатуру секретаря райпарткома, отд. кадров — председателя райисполкома для Славутского района.

Ознакомить с настоящим постановлением секретарей райпарткомов и председателей райисполкомов пограничных районов.

«За»: Постышев, Петровский, Любченко, Демченко, Шлихтер, Чубарь.

Особая папка

Тов. Сталин!

В дополнение к устному сообщению, которое мы делали вам в вагоне, приводим точную справку положения с хлебозаготовками в этом году: наш годовой план без гарнца составляет 373.621 тыс. пудов.

Заготовлено на 1.IX.33г. — 342.226 тыс. пудов.

Остается 31.395 пудов. Из этого количества необходимо вычесть 5% отчисления натуроплаты для МТС — 2722 тыс. пудов.

Остается заготовить с 1.IX.33г. — 28.673 тыс. пудов.

Это количество хлеба мы должны получить главным образом с наиболее хозяйственно слабых с низкой урожайностью колхозов. Таких колхозов будет около 3000, т.е. примерно 10% всех колхозов Украины. В этих колхозах на трудодень приходится не более 1-1,5 кг. Большинство этих колхозов не будет иметь семян на весну — эти семена придется где-то добывать.

Чтобы облегчить положение этих колхозов, просим ЦК уменьшить нам план хлебосдачи по всем источникам на 20 млн. пудов, из них по совхозам на 4.700 тыс. пудов, по единоличникам — на 700.000 пудов, по колхозам (зернопоставки и натуроплата вместе) — 14.600 тыс. пудов. При этих условиях остается нам заготовить всего 8.900.000 пудов.

Если ЦК сочтет возможным удовлетворить нашу просьбу, то распределение этой скидки мы предлагаем принять согласно прилагаемой таблице.

Косиор, Постышев

Это послано в Москву 4.XI.1933г.

Особая папка

Центральний Комітет комуністичної партії більшовиків України

(Протокол №3 від 20.II.1934р.)

Слухали: О бюджете центральной и областных лечкомиссий на 1934 год (Любченко).

Ухвалили:

1. Утвердить бюджет Центральной и областной лечкомиссии на 1934 год в размере 15,1 млн. рублей, из них на капитальное строительство — 4,1 млн. рублей, установив следующие источники покрытия:

За счет госбюджета	— 3.000 тыс. рублей
Мест. бюджет	— 4.000 тыс. рублей
УПТУ—НКЮ	— 2.000 тыс. рублей
Соцстраха и фонда медпомощи	— 5.100 тыс. рублей

Хозорганизаций	— 500 тыс. рублей
Лечкомиссия при НКЗдраве РСФСР (путевки)	— 500 тыс. рублей
Всего	<hr/> 15.100 тыс. рублей

2. Поручить тов. Чувырину согласовать с ВЦСПС вопрос об отпуске 5,1 млн. рублей по линии соцстраха.

Витяг: Чубарю, Киселеву, Рекису, Чувырину

Виза: С.Косиор

Тит. список строит. ЦЛК Украины на 1934 год:

1. Гагры	— 6.300.000 (общ. стоим.)
2. Золотой пляж	— 2.450.000
3. Кисловодск	— 2.200.000

Утвержд. на 1934 4.100.000

Дорогой товарищ Косиор!

Обращаюсь к Вам с одним вопросом, на мой взгляд, очень важным, разрешить который может только Центральный Комитет.

Речь идет об открытой наглой фашистской вербовке сил в нашем немецком национальном районе. Вкратце дело это сводится к следующему: еще с прошлого года германское фашистское «Общество помощи голодающим немцам СССР» стало присылать колхозникам нашего района индивидуальные переводы на Торгсин. На мой телеграфный зашифрованный вопрос тов. Каганович предложил нам путем постановки массовой работы добиться отказа колхозников от этой помощи и передачи этих денег в пользу ЦК МОПР. Мы так и делали: колхозники отказывались от этих денег, передав их МОПРу, и в довольно вежливой форме сообщали об этом в Берлин.

Нетрудно себе представить, сколько труда, энергии, бессонных ночей стоила нам эта работа. Наряду с нашей работой по созданию соответствующей обстановки, при которой колхозники — расчетливый, скупой бюргер, немец-«колонист» постеснялся бы получить денег от наших врагов, надо было обрабатывать индивидуально каждого колхозника, получившего повестку на заграничный перевод. Стоило нам, однако, немного недосмотреть, как колхозная сумка полна всякого торгсиновского добра. Слишком ведь велико было искушение — в Торгсине так ослепительно белела мука, крупчатка, так аппетитно пахли дунайские сельди, а дома у колхозника и кукурузной-то муки в ту пору не было.

Разъяренное, очевидно, нашей настойчивостью, наглými, на их взгляд, ответами наших колхозников, фашистское общество «Помощи» решило взять нас измором. Оно не только не прекращает, не сокращает высылку индивидуальных переводов, но, наоборот, усиленно их засылает в расчете, очевидно, на невозможность охвата нами большого количества людей. В расчете на усыпление нашей политотдельской бдительности оно очень часто меняет методы, тактику, технику связи со своими «клиентами». Клиентура же, естественно, довольно разнообразная, разношерстная: то это бывшие кулаки, то середняки, бедняки и даже батраки, а иногда и комсомольцы, и партийцы.

Особенно изощряются, особенно обнаглели фашисты в последнее время. Наряду с торгсиновскими переводами они нагло начали засылать своим клиентам уже непосредственно валюту, вкладывая по 20—40 германских марок в обыкновенные конверты. Очень часто теперь эти переводы идут уже не от имени «Общества», а от отдельных лиц из различных городов Германии. Вместе с деньгами в конверты вкладываются даже теплые письмецо с приветом от фиктивных родственников (очевидно, фашисты узнали о моей установке не брать марок, посылаемых родственникам). Есть случаи, когда колхозники получают не деньги, а огородные семена (семена передаются тогда правлению артели для засева «огородного га МОПРа», о чем колхозники сообщают в Берлин).

Поразительная осведомленность фашистов. Месяц назад умер колхозник, и «вдова» получает посылку на покрытие расходов по похоронам. Даже полуторамесячный ребенок и тот не забывается — получает перевод на пеленки.

Последние (дни) ознаменовались посылкой двух ценных писем с содержанием: 20 фальшивых марок и затейливой германской облигацией времен оккупации Украины 1918 года. Очевидно, фашисты здесь в этом случае рассчитывали на то, что нам эти фальшивые деньги и старый заем не нужны, а колхозники сумеют получить на них в Германском консульстве настоящие деньги и одновременно, очевидно, будут завербованы в фашистскую организацию.

Как видите, единоборство наше с фашистами более чем трудное, более чем серьезное (к тому же мой зам. по партмассовой работе не знает немецкого языка, а зам. по ГПУ, тоже не знавший языка, переведен на другую МТС в качестве нач. Полита). Усугубляются наши трудности тем, что из присланных нам обкомом партии в помощь двух немцев-партийцев, один оказался ... фашистом, и сам теперь в ОГПУ, на местных же людей особенно положиться нельзя.

Какие выводы сделать можно из всего здесь сказанного мной.

1. На мой взгляд, надо прекратить эту комедию, эту игру в «помощь голодающим», надо закрыть эту фашистскую лавочку по вербовке, не допускать больше фашистских переводов. Если в прошлом году наше правительство, имея в виду действительно трудное продовольственное положение в некоторых районах, которое трудно было, очевидно, скрыть, вынуждено было допустить эту «помощь», то теперь можно и должно вежливо, но решительно отказаться от нее, от этой, как ее здесь колхозники открыто называют, «гитлеровской помощи».

2. Если же нельзя по каким-либо соображениям отказаться от «помощи», то я убедительно прошу Вас оказать мне помощь и послать пару верных людей, немцев, которые помогли бы мне в этом сизифовом труде.

С ком. приветом

М.Полянский, нач. политотдела Аккаржанской МТС Спартаковского района Одесщины.
24.IV.34г.

Мне тов. Сухомлин рассказывал, что Вы, тов. Косиор, интересуетесь этим вопросом, поэтому я решился обратиться к Вам с этим письмом. Надеюсь на Ваш скорый и положительный ответ.

М.П.

Секретно

9 мая 1934г.

ЦК КП(б)У

тов. Косиору С.В.

тов. Постышеву П.П.

тов. Попову И.И.

Начальник политотдела Розовской МТС Днепропетровской области сообщает.

В наши колхозы систематически из Германии фашистами присылается целому ряду

колхозников «помощь» в виде марок и посылок. Так, с 11.III.34г. по 21.IV.34г. прислано 1788 переводов на 20.000 марок.

Особенно замечено, что эти переводы возрастают к моменту проведения важнейших хоз. полит. кампаний, как-то: сев, взмет пара и т.д. Это видно из того, что в январе было 148 переводов, в феврале — 162 перевода, в марте — 147 переводов, а в апреле — 177 переводов.

Получение этих переводов крепко бьет по трудовой дисциплине. Получающий марки, очевидно, как правило, несколько дней не выходит на работу. Особенно заметен подрыв дисциплины в тех колхозах, где эта «помощь» систематическая, как в арт. «Пробуждение», «Форвертс», «Украина» и т.д.

Организаторами присылки писем в своем большинстве являются кулаки и раскулаченные, выгнанные из колхозов и находящиеся на кулацком хуторе.

Есть уже настоящие профессионалы. В арт. «Ротфельд» кулаки распространяют слухи, что тот, кто получит 8 раз по 8 марок, на 9 раз получает 8 раз по 16 марок, а после этого по 32 марки и т.д.

В беседах с колхозниками, получающими марки, колхозники-мужчины заявляют, что, мол, получает это жена, я, мол, хочу отказаться, но жена не разрешает.

Сейчас намечается изъятие в организаторов-кулаков получений этой «помощи» и принимаем надлежащие меры к развороту массовой политической работы вокруг этого вопроса.

До сего времени отказалось от получения этой «помощи» 22 колхозника на 258 марок.

Аналогичные сообщения поступили от начальника политотдела Гликстальской МТС АМССР.

Начальник политсектора НКЗС
(А.Асаткин)

ЦК ВКП(б) — тов. Сталину

Еще в прошлом году после прихода Гитлера к власти фашисты начали применять посылку отдельным лицам так называемой помощи в виде переводов по 5-7-8 иногда 10 марок в адреса лиц, которые им, очевидно, откуда сообщают.

С этими переводами мы боролись путем проведения массовой работы за демонстрационный (так в оригинале. — В.С.) отказ от переводимых денег и передачу их МОПРу.

Однако, начиная с осени прошлого года, эта провокационная посылка «помощи» со стороны фашистов из Германии начала принимать исключительно широкие размеры и охватила почти все наши немецкие районы — Спартакровский, Зельцкий, Молочанский, Пулинский и другие районы Киевской, Одесской, Днепропетровской областей и Донбасса. Переводы из-за границы стали поступать в каждый район уже сотнями.

Кроме переводов, Киевское и Харьковское немецкие консульства, очевидно, через свою агентуру организовали приезд и обращение различных лиц из деревни и даже отдельных колхозников за помощью. Использовались ими различные методы: рассылка фотографий «голодающих», посылка провокационных писем «специальных корреспондентов». Причем, как это неоднократно устанавливалось, письма эти исходили и исходят не от нуждающихся, а от лиц в достаточной степени обеспеченных.

В настоящее время присылка денег из Германии, особенно в наши пограничные районы — Пулинский, Спартакровский, приняла очень значительные размеры. Так, например, в Пулинский район на протяжении апреля месяца было послано около 300 переводов. Значительная часть переводов высылается прямо на Торгсин, а Торгсин извещает адресатов о полученных на их имя суммах, причем некоторые руководители торгсиновской организации под видом мобилизации валюты сами всячески организывают получение этих переводов, ведут среди немецкого населения разговоры о том, что необходимо обратиться за помощью и т.д.

Ко всему необходимо добавить, что в последнее время работники Киевского немецкого консульства практикуют личные выезды в немецкие села и там лично сами раздают гитлеровскую (как они говорят) «помощь». Помощь эту оказывают также руководящим сельским работникам (пред. колхозов, пред. сельсовета) и даже в размерах больших, чем рядовым колхозникам.

Все дело приняло такой широкий размах, что необходимы репрессивные меры к прекращению этой провокационной фашистской работы.

Со своей стороны мы сделали следующее:

1. Арестовали и привлекли к ответственности ряд работников Торгсина за их, по существу дела, провокаторскую работу.

2. Командировали в немецкие районы ряд работников для усиления работы за демонстративный отказ от гитлеровской помощи и передачу этих средств МОПРу.

3. Проводим аресты различных агитаторов, корреспондентов и организаторов обращения к Гитлеру за помощью.

Однако этого недостаточно. Просим поэтому принятия дополнительных мер со стороны ЦК ВКП(б), а именно:

1. Принять меры, если не к прекращению, то к решительному ограничению явно провокационной посылки переводов, носящих характер открытой политической фашистской кампании.

2. Путем вмешательства Наркоминдела запретить всякого рода выезды представителей консульства в села для раздачи помощи и ведения провокационной работы. Выехавших после предупреждения представителей консульства арестовать за контрреволюционную работу.

3. Принять меры по линии Торгсина к прекращению приема фашистских переводов помощи для реализации своими отделениями.

Постышев, Любченко

№08126/Т
3.VI.1934г.

Приложение:

Подробная сводка ГПУ

Письмо начальника политотдела Аккаржанской МТС

На голосування опитом

Політбюро

17.05.34р. (Протокол №10, арт. 2 опит)

Слухали: о состоянии здоровья т.Петровской.

Ухвалили: просить ЦК ВКП(б) направить т.Петровскую Д.Ф. для лечения за границу (Карлсбад, Чехо-Словакия)

Наслідки голосування:

За – т.т.Любченко, Косіор, Постишев, Попов,

(Протокол №10, арт.1 опит)

17.V.1934р.

Слухали: О состоянии здоровья тов. Петровского Г.И.

Ухвалили: Просить ЦК ВКП(б) разрешить поездку тов. Петровскому Г.И. для лечения за границу (Карлсбад – Чехо-Словакия).

Наслідки голосування:

«За» т.т.Любченко, Косиор, Постышев, Попов, Балицкий, Шлихтер, Шелехес.

17.V.1934р.

Політбюро
(Протокол №10, арт.3 опит)

Слухали: о состоянии здоровья т.Вегер (дружина Т.Шелехеса, заст. главы РНК УРСР. – В.С.).

Ухвалили: просить ЦК ВКП(б) направить т.Вегер для лечения за границу (Карлсбад, Чехо-Словакия).

Наслідки голосування:

«За» т.т.Любченко,
Косиор
Постышев
Попов
16.V

«За» Балицкий
Шлихтер
Шелехес
Петровский
17.V.34р.

Шан.тов. КОСИОР

18 червня 1932 р.

Я, комсомолец, – весь час відстоював політику і заходи радвлади та партії на селі, а після, від'їхавши в місто, з 1930-31р. став студентом і здобуваючи знання, для мене обрй робиться ширшим і більш світлішим, я вивчаю дещо з марксо-ленінської теорії і послідовно стежу за пресою, починаючи ще з 1926 року.

Походженням я селянин (бідняк), комсомольський стаж з 1928 року, а фактично з комсомольською роботою зв'язаний ще з 1927 року. В м-ті, де я вчуся, вже рік секретарем о-ку ВЛКСМ, але ще позапартійний...

На селі наряд весь час зберігає в собі старі традиції і не вірить в перемогу соціалізму над капіталізмом, так само й серед міського пролетаріату в більшій частині, не говорю вже про сьогоднішні наміри всього трудящого людства. Стоїть тільки зайнятися – зацікавитись і вивчити життя міста й села і все стане ясно. Я вперто і без кінця вів роз'яснюючу роботу, ріжно доводив, що партія і її мета вірна й здійснима, не раз уступав в дискусії, але, ріжно обґрунтовуючись, переконував, не раз посилаючись на кінець п'ятирічки і досягнення її в побутово-культурному відношенні.

А тепер, ш.Станіслав Вікентьєвич, доведіть мені чим пояснити таке безглуздя, яке ми маємо сьогодні й врешті решт коли досягнемо своєї мети і якими методами та чийм ентузіазмом (бо цей ентузіазм, що давали ми самі, дальші неможемо).

Ви уявляєте, що зараз діється на Білоцерківщині, Уманщині, Київщині і т. інш. Великі площі незасіяної землі, а врожайність посіяного не більше 25-30% відносно тієї, що була 1925-28 р. В колгоспах, в яких було коней 100-150, зараз тільки 40-50 та й ті такі, що падають. Людство страшено голодає. Я просто не розумію і коли б мені хто авторитетний доводив хоч як десь 1927-28 р. про те, що при радянській владі можуть помирати на роботі з голоду, я не повірив би і висміяв би або й зовсім нагнав би його, уважаючи ідіотом, контрреволюціонером і як завгодно.

Ну, а що ж ми маємо зараз?

– Десятки й сотні випадків коли колгоспники виходять в поле і зникають, а через декілька день знаходять його аж провонявшим й так його без жалю, наче це цілком природньо заривають в яму й квіт, а на другий день цього ж , що заривав попереднього находять труп – мруть з голоду.

Хіба це можливо йти на тяжку роботу і нахльобатись якогось бур'яну з звичайною макухою. А «начальство» виголошує красноречиво «за темпи, за соціалізм». Куди ж к чорту годиться такий соціалізм, коли людство з дня в день павперизується – в Києві скільки завгодно попід углами сидять цілими сем'ями селяни і просять-плачуть кусок хліба, вже поопухали з голоду. І хто це? Колгоспники, що мають сотні трудоднів. Скрізь по студентських їдальнях, де гасло за гаслом наклеєно – «Борімося за якісні та кількісні показники громадського харчування», студентів харчують раз у день таким обідом – Н₂О і декілька зілинок, а хочби картоплина і жиру теж нічого немає і одержуєш хліба до нього 20-25 грамів.

На друге каші або сої, так коли взяти з водою як воно є, то буде 100 гр. теж без ніякого жиру. «От і живи Гаврило». Так, у Київській їдальні СЗК 2-3 і т.д. Хоч би сої дали наїстись – так каже зараз майже кожен студент. Отримує в місяць він 40-30 крб. та ріжні відрахування з них і так чистою одержує 15-20 крб., от і проживи місяць, коли в студкоопі (закритому): 400 грам хліба 2 крб., сало 100 гр. 3- 3-50 крб, масло 2-85 крб., яєчки – 60 коп. шт. і т. ін. Як де появляться які сосві коржики, такі що раніш і собака не їв би, то зараз черга в 500 чол. Студенти один за одним дістають туберкульозу, зараз з нашого т-му чоловік п'ять пішли в лікарню, то там їх і залишили – кров'ю плюють.

Так живуть всі люди: студенти, робітники, селяни і т. ін. І я не знаю, чога нарід гине з голоду і словами скільки завгодно розговорів ріжних, а ділом мовчать.

ЦК мабуть не бачить цього, або не в'являє. На цей рік може бути надія не на лучше, а ще й гірше, бо великий неврожай, як видно буде, а пляни хлібозаготівель ще більше навалено на колгоспи.

Тепер шановний Ст.Вікентьєвич скажіть, хіба це шляхи до соціалізму – це шляхи до гнойні і згубства, хіба так можна будувати соціалізм?... Хіба в нас буде здорове покоління – воно буде хворе, кволе й безсиле та й того залишиться живим 50%.

Ну й чим я тому селянину чи робітнику, що раніш пояснював вірність політики партії, зможу довести, що ми соціалізм будуємо й збудуємо, коли в нього цілком зникла віра в перемогу соціалізму, а я не маю на що вже тверде встати, бо все рівно обірвуся.

На мій погляд все це залежить від головотяпського керівництва. У нас зараз скільки завгодно є таких політиків, що навчились тільки виступати і кидати красномовні фрази, а вони зараз зовсім безцінні, бо на практиці зовсім інше.

Мені здається, що наскільки партія була авторитетна все ж таки серед широких мас, зараз все менш. І тільки внесеться іскра в селянство, то спалахне всюди. Ми під носом не бачим, а цілий ряд виголошуємо фраз про павперизацію і зубожіння по капіталістичних країнах...

Зараз набирає сил і авторитету теорія т.Бухаріна.

Я сам за соціалізм безперечно, але проти цілком такого ідіотського шляху.

Може я помиляюся, то я ще не маю великого стажу в роботі, але в останнє я мислю так, я з 1912 р. народження.

Прошу дуже дайте мені здорову відповідь.

З комсом.привітом Ткаченко.

***

**До протоколу засідання бюро
РПК від 1/IX.1930р. пункт 15**

П л а н

Колективізації по Ружинському району на 1931 рік

№ Назва села	Площа рильної землі	Колект на 1/IX 30 р.	% ко- лектив. площі	Буде		Буде	
				колект. на по- чаток весня- ної кам- панії	%	колект. на кінець весняної посів. кампанії	%
1. Баламутівка	1544	695	45	1065	69	1451	81
2. Бистрик	2166,10	1107	51,1	1533	71	1993	92
3. Березянка	1824,40	685	31,6	1113	61	1439	78
4. Білилівка	3634	1886	51,9	2544	70	2980	82
5. Верховня	1713,50	1398	81,5	1473	86	1627	95
6. Вербівка	1839	1524	82,6	1637	89	1802	98
7. В.Чернявка	1441	456	31,6	821	57	1095	80
8. Вільнопілля	1158,20	773	66,7	960	82	1100	95
9. Війтовці	1491,60	875	58,5	1109	75	1357	91
10. Голубівка	1456,60	1313	90,3	1326	91	1413	97
11. Городок	1465	934	63,7	1099	75	1375	94
12. Дерганівка	1371	703	51,2	973	71	1316	96
13. Заруденці	857,10	292	34	471	55	777	79
14. Крилівка	1756,60	594	33,8	1036	59	1406	80
15. Карабчийів	2333,20	1967	84,3	2030	87	2216	95
16. Кордонівка	288,50	149	51,7	176	61	196	68
17. Княжики	1218	960	78,8	999	82	1108	94
18. Марьянівка	410	257	62,7	320	78	377	92
19. Молчанівка	2400	739	37,7	1224	51	1944	31
20. Немиринці	1576	1173	71,4	1261	80	1466	93
21. Пустоха	812	776	75,9	784	96	792	97
22. Плоска	1131	927	82	961	76	994	88
23. Ревуха	1105	569	51,5	687	62	906	82
24. Рогачі	1250,10	432	34	837	65	1105	87
25. Ружин	1250	742	60	1053	78	1282	95
26. Сахни	732	459	62,7	527	72	568	86
27. Огієвка	1559	1514	97,1	1514	97,10	1528	98
28. Топори	2558,60	2414	87,4	2414	97,4	2508	98
29. Трубіївка	1016	627	61,7	742	73	945	92
30. Царівка	965	474	49,1	733	76	878	96
31. Чехова	768,40	239	31,1	392	51	591	77
32. Черемуха	241	157	65	181	75	226	94
33. Ягнятин	1933	1161	60,1	1814	68	1740	90
34. Юзвин	341,70	97	28,3	205	60	308	92
35. Ружин комуна	1512,20	1426	93,9	1512	100	1512	100
<hr/>							
	49139	34494	62,6	37010	75,3	44225	90

Заврайземвідділом

(Рибачук)

Певно: Керспр. РПК

(Шокал)

ПРОТОКОЛ Ч.6.
Позачергового засідання бюро РПК Вчорайшанського р-ну
що відбулось 19/Х-30 року.

ПРИСУТНІ ЧЛЕНИ БЮРО: Осколков, Себалов, Морозюк, Столітній, Слободянюк, Білоус та Сергеев.

Запрошені: т.т. Паламаров, Яковлев.

СЛУХАЛИ: №42. Про висилку куркульських сімейств. (Інформація уповноваженого ГПУ VII-го сектору т.Паламаров).

Запитань – 6. Висловивсь: т.Осколков – Всі товариші, котрі виділені сельуповноваженими, та помічники, мусять бути чекістами під час оперативної роботи.

Всім членам бюро вести масово-роз'ясовчу роботу, а також напруживши всі зусилля на виконання плану хлібозаготівлі та всі останні компанії.

УХВАЛИЛИ: №42. Інформацію уповноваженого Г.П.У. VII-го сектора т.Паламарова прийняти до відому та виконання, разом з тим вважати за потрібне:

1. На 20/Х скликати нараду всіх сельуповноважених по цій роботі та їх помічників, проробивши з ними питання про порядок виселення.

2. Для успішного переведення цієї роботи мобілізувати всю партійну та комсомольську організацію.

3. Запропонувати фр.РВК організувати кухню харчування.

4. Всіх членів і кандидатів та комсомольців які залишаються в селах і райцентрах перевести на казармне положення.

5. Доручити т.Трембовському організувати при райцентрі піший та кінний резерв з 20-ти чоловік.

6. За всю операційну роботу і роботу груп покласти відповідальність на т.т. Уповноваженого ГПУ VII-го сектору Паламарова, Осколкова та Себала.

7. До агітгрупи, яка організована з 5-ти чоловік, для роботи на селах під час цієї компанії довибрати т.Айзіковича.

8. Запропонувати фр.РВК винайти передвижні кошти, які необхідні будуть для витрачання.

СЕКРЕТАР РПК
КЕРСПРАВАМИ

ПІДПИС (ОСКОЛКОВ)
(ГРЕНЮК)

* * *

ДО ГОЛОВИ РАДИ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ

В.Я. Чубарю

За перевіреними даними випадки масового недоїдання мають місце в 16 районах і за даними районів (неперевіреними областю) ще – в 5-ти районах. (Докладні відомості додаються)*.

Слід відзначити, що ці дані не дають повного уявлення про розміри недоїдання, що є в зазначених районах.

Лише в одному Володарському районі (на Білоцерківщині) потребують термінової харчової допомоги кілька тисяч дітей і цілком 10 колгоспів.

У Білоцерківському районі також потребують термінової допомоги повністю 15 колгоспів та кілька тисяч дітей.

В окремих селах, як видно з довідки, що її додається є випадки опухання та смерти від голоду. Так, у селі Саварці Богуславського району померла з голоду родина з 3-х душ. У Медвині того ж району померла з голоду гр-ка Ісайко. В Житомирі померло від голодування понад 20 чол.

За останній час зареєстровано кілька випадків людоїдства. Так, мали місце випадки людоїдства: в Білоцерківському районі в с.Вільшана, в Богуславському районі в с. Мисарівка гр.-ка Авраменко 48 років одноосібниця, середнячка зарізала та з'їла свою 8-літню дочку. В Тетіївському районі в с.Черепин одноосібниця гр.-ка Березнюк зарізала і з'їла дочку 10 років. Тепер Березнюк та друга її дитина при смерті. У с.Скибинцях того ж району родина колгоспника, що складається з 3-х дітей, з яких найстаршій має 15 років, забила та з'їла чужого хлопчика, а також з'їла частину трупа померлої матери.

В Гуменському районі в с.Кочержинцях гр-ка Осипенко 47 років забила та з'їла свою дочку 7-ми років. В тому-ж селі колгоспник Олейнік, 50 років, харчувався м'ясом своєї жінки, що померла від голоду. Двоє дітей Олейніка теж померли від голоду.

В Білоцерківському районі в с.Трушках два брати Богомази задушили 3-х літнього сина колгоспника Федіна, який зайшов до них, і з'їли його. В с.Греблях того-ж району в колгоспниці Проценко, 35-ти років, померла 3-х літня дочка. Труп дочки вона зварила та з'їла.

У Смілянському районі в с.Носачово в помешканні члена колгоспу гр.-на Сови було забито Уху Фросю, що завітала туди. Труп її було порубано на дрібні шматки та засолено. Цим трупом харчувалися два тижні.

Наведеними фактами не вичерпується всіх випадків людоїдства, що мали місце в Київській області за останній час.

Президія Обласного Виконавчого Комітету з метою боротьби з цими явищами, 15-го лютого ухвалила таку постанову:

(Постанову додається).

В усі небезпечні райони відряджено уповноважених Обласного Виконавчого Комітету, які на місці організують дитячі харчові пункти та допомогу колгоспникам і одноосібникам, що голодують. Харчові пункти організовано на 9350 дітей та щоденно видається допомога в розмірі по 200 гр. хліба 6600 дорослим.

Грошові кошти та харчові фонди мобілізовано з внутрішніх ресурсів Київської Области, але ці фонди абсолютно недостатні для цілковитої ліквідації явищ масового недоїдання колгоспників та одноосібників.

Мобілізувати-ж значні додаткові ресурси, особливо хліба, крупи та рослинних жирів нема жодної можливості тим більш, що постачання робітників та службовців в Області надто незадовільне й останнього часу є випадки масового голодування та смерти від голоду серед робітників, особливо дрібних підприємств, що розташовані по районних центрах та містечках Области. Робітники цих підприємств не одержали по нарядах внаслідок незадовільного надходження мірчуку лише в лютому 265 тонн хліба й по таких районних центрах міського типу, як Біла Церква, Житомир, Сміла, Черкаси, Фастів, Коростень, Гумань в лютому м-ці порівняно з вереснем фактичне постачання робітників хлібом зменшилось з 442 тонн до 161 тонни.

Отже, не тільки нам нема можливості утворити фонд для допомоги тим селам, що голодують, за рахунок внутріобласних ресурсів, але доконче треба допомогти робітникам дрібних підприємств додатково до щомісячних нарядів в розмірі 545 тонн хліба.

Київський Обласний Виконавчий Комітет просить Раду Народних Комісарів подати харчову допомогу Області для ліквідації явищ голодування серед робітників дрібних підприємств щомісяця в розмірі 545 тонн. Для харчування голодаючих колгоспних родин та одноосібників по тих розмірах, що є зараз, не менше 1000 тонн хліба, 400 тонн крупи, 60 тонн цукру, 20 тонн олії.

ГОЛОВА КИЇВСЬКОГО ОБЛАСНОГО
ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ

(М.ВАСИЛЕНКО)

СЕКРЕТАР КИЇВСЬКОГО ОБЛАСНОГО

ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ

(А.ГЛИНСЬКИЙ)

*Документ датований 1932 роком.

***

**ДОВІДКА ПРО РАЙОНИ, ЩО МАЮТЬ ВИПАДКИ НЕДОЇДАННЯ
(Складено на основі перевірки матеріялів)**

1. Таращанський район:

Випадки голодування по селах:

с.Чернівці – опухло 17 родин.

с.Северинівка, с.Рижки - по 17-20 родин у кожному селі

с.Салоха

2. Фастівський район:

с.Кожанка – 13 родин колгоспників (з них 3 родини опухло, останні зовсім зиснажені. Кожна родина складає від 5 до 8

с.Скряглівка – 15 родин (всі опухлі)

с.Ставки – 5 « (з них одна опухла)

с.Каменева – 8 «

с.Фастівець – 10 «

с.Півні – 15 «

с.Дмитрівка – 17 «

с.Волиця – 11 «

Разом – 94 родини.

3. Уманський район:

а/ по підприємствах: завод «Труда» – 20 випадків опухання робітників, ф-ка взуття – 6 « швацька ф-ка – 10 «

б/ по 6 селах р-ну є двадцять випадків опухання

4. Погребищенський район:

с.Сніжна – 14 родин колгоспн. та 5 одноосібн.

с.Бухні – 4 « « 1 «

с.Круподеринці – 3 « « 1 «

с.Юнавшки – 3 « «

с.Бистрик – 4 «

с.Морозовка – 2 «

с.Ординці – 3 « 3 «

5. Білоцерківський район: По підприємствах:

Шкіркомбінат – 11 родин робітників

З-д «1 Травня» – 39 « «

Плодоов.комб. – 7 « «

Взуттєпром. – 5 «

Разом – 62 родин

По селах:

с.Озінна – 2 род. колг. та 2 односібн.

с.М.Вільшанка – факт людоджерства.

6. Володарський (Б.Ц.) с.Петраші – 50 родин (за січень-лютий померло 32 чоловіки)
с.Беліївка – 30 « (за січень-лютий померло 30 чоловік)

7. Черняхівський район:

с.Горбаші – 5 родин колгоспників
с.Щербина – 5 « «
с.Колотища – 12 « «

8. Попелянський район:

с.Липки – 95 родин колг. з них 28 опухших.
с.Мохначка – 85 « «

45 колгоспн. (опухш.15)

с.Лугин – 150 « з 80 колгоспн (опухш.100 родин)
с.Строків – 16 « з них 6 колг. опухш.13 р.
с.Ставище – 90 « « 70 колг.опухш.13 р.
с.Попельня – 21 родина, з них 15 опухш.
Разом – 450 господ.

9. Бабанський район:

с.Покорилово – 10 господ колгоспн.
с.Володимирівка – 6 « з них 3 опухш. та 6 односібн.
с.Сушківка – 15 «
с.Дегезепо – 9 « « 1 «
с.Оксанино – 32 « « 12 «
с.Танцьке – 30 «
с.Росохватка – 20 «
с.Свинарк – 2 «
с.Тальянк – 3 «
с.Девківка – 1 «
с.Перегонівка – 37 « та 50 одноособн.
с.Торговиця – 13 « « 7 «
с.Кам'янське – 60 «

Разом – 238 колгоспн. 77 одноособн.

10. Коростишевський район: с.Осиковий колець – 3 родини односібн.

с.Грубенное – 1 « «

11. Богуславський район: Є голодування по селах: Синиця, Чайка, Вільківка, Красногородка,

Медвин, Ісайки.

12. Потіївський район:

с.Новобуцьке – 7 родин
с.Гото-Потіївка – 5 «
с.Меделівка – 1 «
с.Ляхівка – 3 «
с.Добрянка – 9 «
с.Детнацька – 9 «
с.Заньків – 7 «
с.Новосілки – 15 «
с.Свидівка – 11 «
с.Янівка – 14 «

Разом по району – 148 доросл. та 222 дітей.

13. Розважівський район:

Є факти голодування по селах Городищево, Оливо, Вовчки, Димарка, Сидоровська, Крапивка.

14. Шполянський район: Недоїдання виявлено в Шполі та Лебедині.

15. Буцький район: Голодування відмічено в с.Тимошові

16. Мархлевський район:

У районі 248 випадків голодування, але дані РПК не перевірені
За повідомленнями районів:

1. Ржищівський район:

с. Стайки – 64 родини
с. Тулинці – 47 «
с. Халчанівка – 37 «
с. Димовщиha – 200 «
с. Янівка – 20 «

2. Бабанський район:

с. Підвисоке – 3 родини

3. Потіївський район: с. Відянка – 11 родин

4. Фастівський район:

м. Фастів – 16 родин

5. Коростенський район:

с. Куниханське – 1 колгосп

6. Уманський район:

с. Житомире – 13 родин робітників

7. Попелянський район:

с. Гниле – 28 родин з них 24 одноосібн.

8. Білоцерківський р-н:

Промметаль – 8 родин робітників

с. М. Вільшанка – 12 « «

9. Буцький район:

с. Харківка – 10 чоловік

с. Маньківка – 12 «

с. Нестерівка – 30 «

10. Переяславський район:

с. М. Каратуль – 14 родин.

11. Житомирський район:

м. Житомир – 13 родин робітників і частково деклясовий елемент.

Секретарь ОБК

* * *

СЕКРЕТАРЮ ЦК КП(Б)У

тов. КОСІОРУ

З 1-го січня до 22-го квітня безпосередньо до ЦК КП(Б)У, а також надіслані від Секретаріату тов. СТАЛІНУ разом 115 листів в справі перекручування по хлібозаготівлі, примусового усупільнення худоби тощо.

Найбільша частина листів припадає на квітень м/ць — 64.

Частину цих листів Агітмас. Відділ ЦК КП(Б)У направив для перевірки до Обкомів і Райкомів, а по окремим відряджено т.т. для перевірки на місці.

Характерні моменти з листів, що надійшли в квітні м/ці, наводимо у зведенні, що Вам його при цьому надсилаю.

ЗАВ. АГІТМАС. від. (СІРКО)
28/IV-32 р.

ЗВЕДЕННЯ З ЛИСТІВ, ЩО НАДІСЛАНІ ДО ЦК ВКП(б)У – ТОВАРИШУ СТАЛІНУ Й ЦК КП(б)У (Одержані поміж 17–23 квітня)

«Шановний тов. Сталін, чи є закон Радянської Влади, щоб селянство сиділо голодне, так як ми, колгоспники, не маємо уже з 1/1-32 року в своєму колгоспі ні фунта хліба, і сейчас ні тільки Горби, а взять треба Глобинський і Семенівський райони, де поголовний голод серед народу. Ми, колгоспники, і вирішили спросити – що буде далі.

Повстає вопрос. Как ми можемо строїти соціалістичне строїтельство народнього господарства, коли ми обречені на голодну смерть, бо ще до урожаю 4 місяці. Спрашуємо, за що ми бились на фронтах, за те, щоб сидіти голодними, щоб бачить, як вмирають діти в корчах з голоду?» (Лист тов. Сталіну – з Глобинського району на Кремінчуччині село Горби (від колгоспників – без підпису).

«Я бачив, що в Росії пуд хліба 10 руб. а на Україні – 80 крб. і немає. І всі їдуть на Росію. У нас, коли у колгоспника буде 10 хунт, так забрали. Зараз колгоспники дуже мають поганій погляд на колгоспне будівництво. Коли я робив у колгоспі рік на тракторі і маю 250 трудоднів, я получив 12 пудів хліба і більше нічого, як можна прожить, я оборваний, голодний, мені даже соромно про це Вам писать, бо я людина молода, маю 19 років». (лист тов.СТАЛІНУ з Київщини Бориспільського району, село Рогозів – Кривошеїн).

«З самого початку ми стояли за Радянську Владу і зараз не хочемо, щоб вона теряла авторітет, але ми вже ні в силах терпіти і просимо – зверніть увагу у нас уже пухлі від голоду діти. Нас 284 чолов., щоб поодиначки нас не брали у ГПУ, ми не підписуємо» (Письмо до ЦК КП(б)У. Снігуровки. Аналогічне письмо посилають т.Сталіну).

«В Долинському районі існує по багатьох селах голодовка, все це тому, що місцева влада недооцінила розпорядків Радвлади, а бажала краще виповнити пляни.

В селах таке враження складається, що страшно даже говорити: «коли б тільки що, так сразу повернули б гвинтівки проти».

«Повідомляє Вас Тарасюк Іван – учінь школи ФЗС станція Долинська. Зараз я працюю в ГПУ по виявленню антирадянських подій».

(Лист до ЦК ВКП(б) від Тарасюка ст. Долинська).

«Чому це так, що з сусідніх районів возять хліб, продають, а в Знам'янському районі з голоду пропадають, нема чого їсти. По других селах дають хоч не пшеницю, не жито, а дають пшінку, сою, макуху, а в нас нічого, а керівники колгоспу їдять хліб, молоко, сало, ще й продають борошно на базарі, а ти сиди голодний, пропадай. От я хочу знать, чи це по всьому СССР робиться чи тільки в Знам'янському районі. Чому робочі получають, а колгоспники – ні. І що це таке, що особливо в 1932 році коні дохнуть, люди без хліба сидять, сказать би недорід, посуха, коли ж ні, урожай був гарний, і коли забирали, то казали, що Советська власть не дасть загинуть колгоспнику, а чому колгоспники голодують, голодні не хотять йти на роботу, а керівники колгоспу свої шлунки забезпечили і за людність нічого не дбають, бо самі наїлись, то їм не дуже і боляче. У зв'язку з чим це хліба нема, чи може цей хліб отправили у посушливі райони, чи може для робочих нашого Союзу, чи роблять запас для війни, чи може одвезли за кордон та набрали тракторів, а тепер з тракторами голодними сидіть. І чому, коли в нас нема, держава не допоможе, що кажуть в Радянському Союзі не дадуть пропасти». (Лист тов.Сталіну, колгоспник Давиденко Знам'янського району).

«Массовые случаи по Жмеринскому району, что у бедняков и у маломощных середняков, выполнивших все обязательства по хлебозаготовкам, заходили в хату и брали последних 2—3 пуда зерна, под видом упрятого, не оставляя ни на пропитание, ни на семена для весеннего посева, (в селе Попатинцах, Новосельцы, Куриловцы, Потоках и ряде других). По указанию Секретаря тов.Кравчука, РВК тов.Тимошенка, МТС — тов.Ильницкого, РайКК-РСИ — тов.Мясникова, на строгую директиву ЦК — в срок выполнить план хлебозаготовок за счет кулаков — и заможной части, при объезде ими района каждому уполномоченному давалось в отдельности тихонько директива: где хоч и как хоч? . А план выполни — бери там, где есть. И тут уполномоченные брали у кого только увидели: у бедняков, у членов колхоза и во многих коллективах забрали семена и фуражи

(Потоки, Лопатинцы и др.) и сейчас много бедняков и членов колхоза абсолютно не имеют ни куска хлеба, ни картошки, ни семян. Селяне на незаконные действия жалуются в ЦК КП(б)У, — жалобы возвращаются в РайКК РСІ тов.Мясникову. Районные руководители занимаются систематически безобразным самоснабжением, пьянкой. Лошади, скот, свиньи и птица по Жмеринскому району дохнут безпощадно. **Семян для посева в районе не собрано, подаются ложные сводки.** Здоровая большевистская самокритика сплоченно зажата во всех организациях”.

(Лист тов.Сталіну від члена партії Жмеринської організації Банівського А.Ф., парт. билет №0660663).

«Райколхозсоюзом Рыковского района был выпущен заем под зерновые культуры. В Дебальцевском горсовете (Рыковск. района) созданные бригады ходили по городу, заходя в каждый из домов и просто предлагали — сдать имеющееся зерно и муку, если кто отказывался, то **производили повальный обыск, начиная с комодов, гардеробов, сундуков, взламыванием полов и т.п.**, не разбираясь кто он, рабочий или нет. Фактом служит возмутительные проделки, у меня лично в мое отсутствие делали повальный обыск, и нашедши 2 пуда муки, которую я получил в кооперации, уезжая на курорт. Из нее 20 килограмм взяли и насильным порядком вручили моей жене облигации под муку. А вообще ходили по городу и производили обыски у ряда рабочих, число которых не счесть. Забирали зерно, картофель, обискивая квартиры, сараи и погреба, забирали муку, заведомо зная, что эти действия являются явно преступными. **Горсовет в лице тов.Кацеля и Горпартколлектив в лице тов.Гилицы М.Н. столь возмутительными проведениями кампании по распространению зернового займа вызвали большое возмущение и недовольство.**

(Лист тов.Сталіну від члена партії Красн.партізана Нечипоренко Емельяна Кондратьевича. — Донбасс, ст.Дебальцева, Калінінська №49).

«Вот, я и начну с детей, которые раньше были утешением родительских чувств, но в настоящее время что-то ужасное, так как, имея детей и не воспитать их в человеческих условиях — лучше не иметь, а многое зависит от материальных условий, которых в настоящий момент дети не получают. **Я был в ОПШ — 2-й ступени, изучал Марксизм, Ленинизм и нигде не встречал в их учении, чтоб детей морить голодом, ведь они невинные жертвы. Дальше жить нельзя я себе не представляю, как дальше так жить, и на их слезах строить фундамент социализма, тот бетон поливать их слезами — это я нигде не видел и не читал.** Я шел в Красную Армию, знал за что шел на жертву и сейчас переношу всякие трудности, зная для чего все это, но они малолетние и их ум не способен еще так судить, как взрослого, где быть жертвой и за что, они еще раз повторяю невинные жертвы».

(Лист до ЦК ВКП(б) — от гр.Орленко Д.К., г. Нижний Днепровск, ст.Узел — контора Земляных.)

«Чи вірно роблять наші райони, що не стимулюють окремих колгоспників в боротьбі за хліб. А саме, не виконують те гасло, що хто працює, той і їсть. А навпаки, хто дійсно боровся за хліб і виконував пляни на 100, здавши всі лишки державі, на тих колгоспів нажимають районні організації, щоб виконали плян за ці колгоспи, які не виконують. В наслідок цього виявляється, що залишається тваринництво зовсім без концентрованих кормів, а також і люди напівголодні, де і виявляється велике шатання колгоспного будівництва».

(Лист тов.Сталіну від гр-н: Швайко Н.Ф. та інш. Вовчанський район, комуна ім.Шевченка).

«Открытое письмо крестьян — Винницкой области и части Киевской. **В нашей местности голод обхватил все районы. Все крестьянство движется и удирает из сел, дабы спастись от голода. В селах в день умирает от голода по 10—20 семей, дети двинулись кто куда, все станции жел. дорог переполнены отъезжающими крестьянами.** В деревнях ни осталось ни лошадей, ни скота, голодных крестьян, колхозников голод заставляет бросить все и идти в свет. **Есть случаи, в Шевченковском районе, когда целые села заражены болезнью — сапом, потому что кушали дохлых лошадей.** Говорит о выполнении посевной кампании — не приходится, так как процент крестьян в наших селах остался малый и все истощены голодом”.

(Лист тов.Сталіну, Калініну і Молотову — м.Вінниця — член ВКП(б) з 1925 року, парткв.№1271632, Крофан П.С.).

«Дайте вивод, що в сучасний момент робити, коли в комуні немає на сьогодні що їсти і вже цілий місяць тому назад, як був малай. Районовий партійний комітет каже, що треба організувати загальне харчування, з тих продуктів, що мають комунари, а комунари їдять дохлі коні, буряк кормовий і т.інш. пухнуть з голоду, що цілком і повністю загрожує III більшовицькій весняній кампанії. А ще гірше, комуна «Крест. Інтерн.» на Молдавіи, в якій і коні вже всі поздихали, а також свині і все господарство пропадає, тільки через те, що немає що їсти. — і люди пропадають, через те, що немає, що їсти, і ніхто за це не заботиться і не думає.»

(Лист тов.Сталіну Шверк Федір АМСРР м.Балта комуна – «Крест. Інтерн»)

«Тов.Сталін, будьте так добры, ответьте мені – почему в колхозах колхозники пухнут з голоду і їдять дохлу конину. Я получил отпуск і поїхав в Зінов'ївський бувш. округ, де наблюдав сам, як люди їдять конину, де перевіряє і Зінов'ївська ГПУ і врач (село Компаніївка.)»

(Лист тов.Сталіну від Бойко Голубівськ. рудник.)

«Колгоспники, які працюють і заробили багато трудовнів, зараз голодують і немає чого їсти, наприклад – у моїх батьків було 805 трудовнів та заробили хліба зі своєю сім'єю 105 пуд., а одержали з колгоспу грошей – та 45 пуд. хліба, а решту хліба вивезли в плян хлібозаготівлі, грошей так само чомусь не дають і таким чином остались голодні, а хліб з колгоспу одержали весь, який заробили і зараз його закопали в землю. Тов.Сталін, сьогодні ввечері я прийшов із школи і найвищий горячої полови та огірків – мене заставили зхарактеризувати стан свого життя та моєї родини і взагалі всіх колгоспників. Дуже погана в нас справа з загальним початковим навчанням, бо учні відвідують школу тільки на 10%, це тому, що нічого їсти».

(Лист тов.Сталіну від Давиденко І.П. Полтавщина – Н.Санжарівськ. район (Ставино – Долинськ. сільради хут.Давидівка).

«Коли ми побачили постанову ЦК ВКП(б), то почали добиватись, щоб нам корову повернули назад, як постановою гласить, то на це – правління і деякі члени кажуть так: Ви куркульські агенти, і куркульську газету випустили і ми члени артілі прохаємо Вас, як найвищого органа – розібрати нашу заяву, дати нам напрямок як з коровами поступити і як з тими членами поступити, що звивають куркульськими агентами і газету називають куркульською, яка була випущена 31/III-32 року»

(Лист до ЦК КП(б)У – від членів артілі «Десятиріччя» Волновах. район Журавлівськ. сільради).

«Тов.Сталин, Вам очевидно идут сведения, что кругом хорошо и это видно из выступлений на XVII — партконференции. Я Вам только одно скажу: на селе несчастье, люди голодают, лошади дохнут Уже люди начали з голоду умирать, зерна нет даже на 50% на площадь сева, в общем полное разорение.

Советую Вам выедьте сами в село и посмотрите — на село не в России, а вот здесь на Украине, хотя бы Киевской области. Я два дня тому приехал из села, я там своими глазами видел все то несчастье, как через каждые 2—3 сажня по дороге лежат дохлые лошади и их крестьяне режут по куску и едят. Больно смотреть на тех несчастных детей и женщин, пропадающих с голоду, ожидающих, что с Москвы отец привезет одну две буханки хлеба, ибо все едут в Москву, Ленинград, Минск за хлебом.

Тов.Сталин, у нас делается то, что делалось при царе, — царь жил далеко, а Бог высоко, но сейчас в тысячу раз большая беда.

Те, кто информирует, получают хлеб и булку и все это ясно, они имеют закрытые столики РПК, РВК, а несчастные люди умирают с голоду, все шкурники боятся быть оппортунистами.

С ком. приветом П.В. Смирнов. парт. билет №0643327. «Киев ул. Либкнехта №15, кв 12.

Мне живется хорошо, я обедаю в столовке киевского МПК, и ем так, как надо есть и могу пережить еще 25 лет.»

Наша Україна найбагатша в світі країна, де треба щоб якнайбільший врожай давала, а вона наоборот дає 50% врожаю передвоєнного рівня. Так що те, де пишуть в газеті, є утопія і тепер всьому не вірять. Дорогий тов.Сталин, зверніть на це особливу увагу і покращ становище трудящих мас, бо буде в середині країни війна.

Дорогий товарищ Сталін, щоб цього не було, треба скоро, дуже скоро – забезпечити село хлібом, бо буде сором, буде гріх і партії і ЦК коли підуть всі селяни проти Советської влади й піднімуть страйк з вимогами: «долой Сталіна, долой коніну, давай царя, давай свинину». Уже така чутка ходила, а тепер ходить ще лучше і кажуть це все наробила советська власть».

(Лист до тов.Сталіна від студентів Хіміко-Технологічного Технікуму м.Дніпропетровська.)

«Когда до нас дошло постановление ЦК от 26 марта и наши колхозники горячо приветствовали его, но наши правленцы, которые чувствовали себя виновными, несмотря на то, что постановление должно быть доведено до каждого колхозника и каждый колхозник должен быть ознакомлен с ним хорошо, они постарались это забыть и перекрутить это по своему. Они постарались принять строгие меры и приказали никакой агитации о постановлении ЦК не вести, а кто будет читать газеты и говорить о постановлении, того вычистим из артели, как кулацкий элемент и не дадим хлеба... Таким образом наши колхозники запуганы отношением со стороны наших правленцев, о постановлении ЦК от 26 марта подробно ничего не знают и не ознакомлены с ним.

Район также об этом не заботится, как будто-бы никакого постановления нет или оно нашего района не касается».

(Письмо ЦК ВКП(б) — тов.Сталину из Синельниковского района Лубенского сельсовета от колхозника члена КНС Клочко А.К.).

ВІДДІЛ АГІТАЦІЇ ТА МАСОВ. КАМΠΑН. ЦК КП(б)У

3-е Отделение СПО тов. Коссиору **СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО**

СПЕЦИАЛЬНОЕ СООБЩЕНИЕ

О право-опportunистическом выступлении зав. Орготделом Носовского РА ПАРТКОМА, Черниговской обл.

Зав. Орготделом Носовского Райпарткома Яременко вышел из партии, сдал в РПК свой партийный билет, мотивируя несогласием с линией партии на селе.

Проведенным следствием установлено, что ЯРЕМЕНКО по постановлению бюро РПК был прикреплен по хлебозаготовкам к селу Лихачево, где проявлял полнейшую бездеятельность. За время его пребывания в селе с 10 по 15/XI был заготовлен только 1 цнт. зерно-хлеба.

Члены сельсовета в этом селе, за исключением 2-3 чел., не были прикреплены к участкам для работы по хлебозаготовкам; комиссия сельсовета по хлебозаготовкам в составе 16 чел. существовала только формально и совершенно бездействовала. Местная комсомольская организация в работу втянута не была. На комсомольские собрания, куда неоднократно приглашали ЯРЕМЕНКО, последний ни разу не явился. В комиссии по проведению снижения хлебозаготовительного плана, ЯРЕМЕНКО никакого участия не принимал, в результате чего комиссией в число твердосдатчиков внесены бедняцкие и середняцкие хозяйства, а твердосдатчики из этого списка были исключены.

В связи в этом, бюро РПК 9/XI вынесло ЯРЕМЕНКО последнее предупреждение.

19/XI ЯРЕМЕНКО самовольно оставил село Лихачево и явился в райцентр. О причине выезда из села в разговоре с информатором РПК ШЕГЕЛЕМ (ЯРЕМЕНКО) заявил:

«Я сейчас хлеб не заготавливаю, а собираюсь ехать в Обл.КК, с целью сдать свой партийный билет, т.к. в дальнейшем в партии быть не могу. Я убедился, что проводимая линия партии по крестьянскому вопросу неверна. Крестьянская масса настроена против нас. В ЦК сидят контрреволюционеры, которые ведут политику так, чтобы вызвать недовольство у крестьян. Действительно крестьяне облагаются непосильными налогами, которые не в силах выполнить. Хлебозаготовки настолько непосильны, что их никакими способами выполнить нельзя. У крестьянина требуешь хлеб, а сам знаешь, что хлеба у него нет. Все это к хорошему не приведет. Я не могу идти против масс. Крестьянство плачет от проводимой политики. Я не хочу отвечать за действия крестьян. После сдачи партийного билета предполагаю уехать на Донбасс и быть простым рабочим. Наши руководящие партийные организации оторваны от масс и они не знают истинного положения на селе.»

Через несколько дней ЯРЕМЕНКО в беседе с членами партии — директором Буряковхозобъединения ТВЕРДОВСКИМ и инженером-экономистом Сахзавода ПРЕПОДОБНЫМ, высказал свое несогласие с линией партии, при чем ТВЕРДОВСКОМУ он сказал:

«Я не хочу подчиняться директивам партии и Правительства по хлебозаготовкам, особенно об бесспорном изъятии хлеба у отдельных категорий населения. Эти постановления партии нереальны, они не могут быть применены в наших условиях к крестьянству, т.к. последние не только не имеют излишков хлеба, но уже теперь голодают; что будет дальше, неизвестно. Все крестьяне, без исключения, недовольны нами. Проведение в жизнь директив партии по хлебозаготовкам вызовет всеобщее восстание населения против Соввласти. Я не хочу быть виновником народных страданий и по этой причине вышел из партии.»

Следствием, кроме того, установлено, что числа 23-24/Х ЯРЕМЕНКО в разговоре с членом партии ПРИХОДЬКО говорил:

«По моему мнению, Политбюро ЦК ВКП проводит неправильную линию, в результате чего страна приходит в обнищание. Крестьяне стонут от непосильных налогов. Верхи не видят того, что делается на местах. Крестьянам доводятся также непосильные хлебозаготовительные планы и они настроены против власти. Политбюро проводит явно контрреволюционную линию, о чем говорят факты выхода из состава Политбюро ряда лиц, которые действительно проводили верную линию (БУХАРИН и ЗИНОВЬЕВ)».

ЯРЕМЕНКО в своих показаниях отрицает проведение им какой-либо организационной антипартийной деятельности. Свой выход из партии он объясняет тем, что у него возникли сомнения в правильности политики партии в вопросе хлебозаготовок, в результате неуспешной его практической работы в с. Лихачево.

Относительно своих бесед с рядом членов партии о неправильной линии ЦК и о своих расхождениях с партией, ЯРЕМЕНКО показывает, что он не имел в виду привлечение этих партийцев на свою сторону, а объяснил им создавшееся с ним положение.

Следствие по делу заканчивается.

ЗАМ ПРЕД ГПУ УССР

(КАРЛСОН)

«7» декабря 1932 г.

№ 1300/сп

г. Харьков.

Копия

СПО С/Г Вайнтр.

Сов. Секретно
Серия «К»**СЕКРЕТАРЮ ОРГ. ОБЛБЮРО т. ДЕМЧЕНКО**
КП(б)УЗдесь**СПЕЦСООБЩЕНИЕ**
о фактах людоедства в Букском районе.

28.V в с. Молодецком у гр. ГУЦАЛЕНКО пропал 3-х летний мальчик. Несмотря на принятые меры к розыску как со стороны ГУЦАЛЕНКО, так и со стороны Сельсовета, мальчик в селе не обнаружен. У отца ГУЦАЛЕНКО явилось подозрение, что его сосед крестьянин СИВАЧЕНКО часто заманивал мальчика к себе в квартиру, угощая его, а также и то, что указанный СИВАЧЕНКО в последнее время резал и употреблял для питания собак, кошек и др. животных, смог заманить мальчика и убить с целью употребления его для питания, о чем им и было заявлено в Сельсовет.

Сельсовет для проведения обыска 29.V послал комиссию, но последняя обыска не производила, ввиду отсутствия СИВАЧЕНКО, который, по сведениям уехал в г. Умань на базар, квартира его закрыта на замок.

30.V ГУЦАЛЕНКО, помимо Сельсовета с понятными, сельсисполнителями БОНДАРЕНКО Мефодием и ГУЦАЛЕНКО Прокофием приступили к обыску и поскольку СИВАЧЕНКО еще из Умани не возвратился, последние вынуждены были взломать замок квартиры СИВАЧЕНКО. При обыске были обнаружены человеческие кости, остатки человеческой крови на косе и топоре, принадлежащих СИВАЧЕНКО, а также маленький кусочек человеческой кожи с ладони. После обнаружения упомянутого было сообщено в Сельсовет и с прибытием представителей С/совета обыск продолжался, как в квартире, так и во дворе. Обыском в 2-х саженьях от квартиры СИВАЧЕНКО в земле была найдена голова ребенка, с которой был снят череп и вырезаны из головы мозги.

Лицо повреждено не было, что дало возможность установить, что обнаруженная голова и кости действительно были пропавшего мальчика, сына ГУЦАЛЕНКО Онисима.

СИВАЧЕНКО по соц. имущественному положению бедняк, не член колхоза. Семья состоит из него и жены.

Задержанный в г. Умани и препровожденный в Буки СИВАЧЕНКО 3.VI при допросе заявил, что он совместно с односельчанами КУЗЬМИКОМ Иосифом, ПУГАЧЕНКО Феодосием, АКСЕНТЬЕВЫМ Василием, КУЗЬМИК Натальей в разное время последних месяцев зарезали и съели 7 человек. Отдельные характерные выдержки из протокола допроса приводим:

«В конце мая м-ца мы в пятьох сидели у меня на квартире. АКСЕНТЬЕВ Василий сказал, что мы уже ели мясо коровье и лошадиное. Давайте попробуем мяса людского. Во время этих разговоров в квартиру вошла семилетняя девочка, которая попросила кусок хлеба. Я ее спросил из какого она села, она ответила, что из села Вокобное, звать ее Оксана. Я ей было отдал блин и лук. Когда она выходила из хаты я и ПУГАЧ Феодосий вышли за нею в сени и я ей сказал, что могу найти ей работу. Этим я хотел ее заманить, чтобы завести в огород. Дорогой я ей сказал, что поеду в с. Бабаны. Я шел вместе с ней, а ПУГАЧ Феодосий шел за нами сзади с косой. Когда пришли в огород в кустарники, я схватил ее за руки и ко мне в этот момент подбежал ПУГАЧ Феодосий с косой. Девочка испугалась и начала вырываться из рук, спрашивая что мы хотим сделать. ПУГАЧ ей сказал «что мы хотім їсти і тебе заріжемо». После этого я бросил ее на землю, связав веревкой ноги, а ПУГАЧ косой перерезал ей горло, и когда она была уже мертва, мы оба занесли ее в мою хату. Сняли с нее одежду, которую забрала КУЗЬМИНА Наталья, а тело порезали и сложили в кадушку. Легкие и печенки сварили и съели. Голову закопали у АКСЕНТЬЕВА в погребке, после чего через недели две

под вечер в моей квартире были АКСЕНТЬЕВ Василий и ПУГАЧ Василий. В это время зашел к нам в хату неизвестный человек, лет 38, который сказал, что он из Волыни, просит хлеба и так как хлеба у меня не было, я ему в этом отказал. Когда неизвестный выходил из хаты, за ним вышли в сени АКСЕНТЬЕВ и ПУГАЧ. Через некоторое время ПУГАЧ Феодосий позвал меня, чтобы принести ведро воды. Когда я вышел из хаты в сени, то ПУГАЧ держал в руках косу и вся рука была в крови. Я принес ведро воды, позвал к себе КУЗЬМИК Наталью и сказал, чтобы она взяла с собой корыто, чтобы было во что пересолить и сложить в кадушку мясо. Когда она пришла, пересолила указанное мясо и сложила в кадушку мясо, печенку сварила. Голову положила в погреб, а мозги были забраны из обоих, которые сжарили и съели. После этого недели через две я был в селе и встретил неизвестную для меня девочку около 15 лет, которая спрашивала меня где бы купить картошку. Я сказал, что можно купить у меня, чтобы она пошла со мной в мою хату. Когда мы проходили мимо хаты АКСЕНТЬЕВА Василия, я ему махнул, чтобы он зашел ко мне. Когда я вошел с девочкой в свою хату, то вслед за нами пришел АКСЕНТЬЕВ Василий, который остался в квартире, а я сказал, что пойду искать картошку, но я картошки искать не пошел, а пошел за КУЗЬМИКОМ Иосифом. Когда мы пришли, АКСЕНТЬЕВ Василий ее уже зарезал. Указанная девочка была из с. Косеновки Бабанского района. Мясо зарезанной девочки поделили между собой, после чего через недели две ПУГАЧ Феодосий и АКСЕНТЬЕВ Василий из с. Косеновки Бабанского района ко мне на квартиру принесли 2-х детей, девочку 3-х лет и мальчика 7-ми лет, которых зарезали и головы закопали у меня в сенях, а мясо поделили между собой.

Через дней 6 после этого я пошел в с. Бабаны и вечером в этом же селе на улице я встретил одного мальчика, который пас гусей. Я его позвал к себе, бросил ему на голову мешок, задушил его и принес его домой в с. Молодецкое. Когда я нес указанного мальчика, встретился с АКСЕНТЬЕВЫМ Василием, который позвал к себе на квартиру и сейчас же отрезал голову этого мальчика, а потом пошел за водкой. Попутно с этим позвал КУЗЬМИК Наталью, которая пришла и начала готовить для пищи указанное мясо, а голову осмалила и сделали холодец.

28-го мая я был у себя на квартире и ко мне пришел АКСЕНТЬЕВ Василий. Это было около 12 часов дня и сказал: «ЯК БИ ПІДХОПИТИ ОНИСЬКОВОГО ХЛОПЦЯ», которому от роду 3 года и зовут его Владимир. Я сказал: «ХОТЯ МЫ ЕГО И ПОДХВАТИМ, НО Я ЕГО РЕЗАТЬ НЕ БУДУ». АКСЕНТЬЕВ сказал: «Я нарежу сам». После этого он взял большой камень, подошел к квартире, ударил его камнем по голове, и он упал. АКСЕНТЬЕВ подхватил его на руки, принес его ко мне в сени, перерезал ножом горло, потом отрубил топором голову, выбрал из головы мозги, а череп обернул в тряпки и закопал у себя под хатой, а руки и ноги закопали у меня в сенях, которые я закапывал сам. Мясо порезали, позвали КУЗЬМУК Наталию, которая пришла и начала указанное мясо варить, а я пошел за ПУГАЧЕМ Феодосием и сказал, чтобы он взял с собой бутылки водки и пришел кушать свежее мясо. Когда он пришел и принес бутылку водки, мы все четверо сели кушать указанное мясо. На второй день, когда я заметил, что ГУЦАЛЕНКО Онисим ищет своего мальчика, я побоялся, чтобы он не узнал, что указанного мальчика в моей квартире съели и бежал в г. Умань.

Соучасники СИВАЧЕНКО скрылись. Приняты меры к их задержанию.

*Зам. Нач. Киев Облотдела ГПУ
Начальник СПО*

(подпись)

(Каминский)

Верно

(Навольнев)

СООБЩЕНИЕ тов. БУЛАТА.

Областной комитет о Золочевском деле узнал только 15 утром, а события происходили 14 ночью. Узнали мы об этом по информации председателя Облсуда т. Торяника, который специально сюда приехал, в это самое время т. Мулявко сделал сообщение об этом по линии ГПУ. Сейчас же я, вместе с тт. Мулявко, Бронном и Торяником, выехали. Оказывается, что в Золочевском районе на Золочевских заводах, которые находятся примерно в 4 километрах от ст. Одноробовка, начиная с апреля месяца идет систематическое хищение кукурузы. Надо сказать, что там было больше 200 вагонов кукурузы, причем почти вся кукуруза лежала под открытым небом, приходили группы крестьян по 20—30, а иногда и 50—60 человек и забирали оттуда кукурузу. Областком об этих случаях не знал и никаких информации о том, что там ежедневно идет систематическое разгромление кукурузы, не было. Надо еще сказать, что при заводах имеется откормочный пункт, и как нам удалось выяснить, на этом пункте работает десятка два чуждых антисоветских элементов — кулаки и всякая сволочь. Причем они оказывали некоторое содействие в разгроме этой кукурузы. Нами установлены такие факты, когда они давали знать в отдельные села, приглашали крестьян и когда крестьяне приходили, они помогали им брать эту кукурузу. Во время этой волынки все эти люди никаких мер не принимали к тому, чтобы охранять кукурузу, они ходили и посмеивались. Таким образом, на самом заводе был такой центр, который, по сути дела, вел антисоветскую работу и способствовал расхищению кукурузы и организовывал это дело. В ночь с 11 на 12 на этом заводе было также большое хищение кукурузы, — подошла туда толпа в 300 человек, забрала кукурузу и ушла. Об этом факте в области мы ничего не знали. (Косиор — Когда вы говорите об области вы имеете в виду и ГПУ. Я говорю об областном партийном комитете, потому что мы не можем об этом знать без их информации. По моему, не было информации о том, что происходило в ночь с 11 на 12. Но кроме того, что в эту ночь забрали кукурузу, они на ст. Одноробовка условились выступить, причем составили определенный план организации этого выступления, договорились таким образом, что надо вовлечь в это дело все окружающие села не только Золочевского района, но и части Харьковского района, пригородную полосу и части Богодуховского района. И вот, 14 с раннего утра, велась оживленная подготовительная работа, причем как мы установили с т. Мулявко, были использованы даже телефоны, какие имеются в сельсоветах, чтобы организовать массы на это выступление. Примерно, с 2-х часов дня со ст. Одноробовка по обе стороны железной дороги двинулась огромная толпа. В этом деле участвовало 14 сел, следующие села Харьковского района (читает), Золочевского (читает) и один сельсовет Богодуховского района. Надо отметить, что во время этого сбора здорово помагал наш транспорт. Два состава, переполненные этими крестьянами приехали на ст. Одноробовка, причем один состав товарный, а другой — рабочий поезд. Как нам удалось выяснить, вся железно-дорожная администрация, которая обслуживала эти поезда, она во-первых не поставила в известность об этом, а ведь на поезда набрасывалось 500—600 человек без билетов, люди садились на буфера, на крыши, это являлось совершенно ненормальным, но они об этом не сообщали, и это свидетельствует о том, что люди помогали. Из опроса арестованных мы выяснили, что железно-дорожники даже сами помогали садиться в эти поезда. Один поезд, совершенно переполненный дошел до ст. Одноробовка, а другой, благодаря усилиям местных районных организаций не был допущен до ст. Одноробовка, его пустили дальше километров на 7, в результате чего выступление задержалось примерно на два часа, так как собравшиеся в балке люди ждали прихода людей со вторым поездом. К 8—9 часам вечера в этой балке собралось свыше двух тысяч человек. Это количество участвующих установлено. Я лично сомневался в том, что бы могла быть такая огромная толпа, но из опросов явствует, что там было не меньше двух тысяч человек. Начался митинг, причем руководили этим митингом и всем этим выступлением люди из сельсоветов Харьковского района, большинство из них это железно-дорожники — стрелочники, путевой, обслуживающий персонал. Сами они живут в селах, тесно связаны с антисоветскими кулацкими элементами этих сел и руководили этим делом. Причем, самый главный руководитель, как оказалось, был в том составе, который опоздал, который был двинут дальше Одноробовки и, как указывают люди, которых мы опрашивали, все ждали этого руководителя. Когда он прибыл сейчас-

же с каждого сельсовета был выделен один руководитель, и все они ушли на совещание. После совещания они предложили строиться каждому селу отдельно и тут интересно, что если в данной группе колхозников и крестьян замечался человек не этого села, его оттуда изгоняли и таким образом была исключена возможность участия в этих группах людей не из того села. Так что, если бы например, наш человек хотел бы туда втесаться, чтобы выяснить дело, его бы оттуда изгнали. К этому времени из района прибыли туда председатель райисполкома т. Михайлов и т. Торяник. Когда доложили секретарю РПК об этом деле, он отказался туда поехать, мотивируя тем, что мол ничего особенного нет, что это нормальное естественное явление, мол, они привыкли к таким делам. Надо отметить, что тт. Михайлов и Торяник сделали все возможное, чтобы предотвратить эту волюнку, причем рисковали жизнью, потому что толпа была чрезвычайно возбуждена, вся она была вооружена кольями, дубинами, а руководители были вооружены оружием, там было несколько обрезов и револьверов. Но, несмотря на это, все таки тт. Михайлов и Торяник сделали все, чтобы предотвратить это дело. В результате все же дело дошло до того, что им самим нужно было спасать свою шкуру, и они убежали, причем их отпустили, главным образом потому, что они дали слово, что стрелять не будут. Это дало им возможность убежать, а толпа двинулась на завод. Я уже вам сказал, что завод находится в 4-х километрах от станции. Наши ребята на заводе были совершенно не организованы, никакой охраны на заводе не было, там два несчастных милиционера и больше никакой охраны, оружия на заводе не было и только об этом деле узнали наспех начали организовывать самооборону. В этом же районе имеется сахарный завод, куда дали знать об этом деле и оттуда прибыла подмога. Тут же надо отметить прямо таки геройство одного парня. Он там сидит уполномоченным по посеву, в посеве он ничего не понимает, это старый боевик, но в этом деле он проявил большое знание, он наспех сколотил кавалерию, с этими дохлыми лошадьми, посадил на этих лошадей людей, вооружил их кое-чем, и они двинулись в наступление, причем толпа это наступление отбила, начала ломать замки от ограды завода и брать кукурузу. Характерен факт, что руководители говорили охране — вы не бойтесь, по вас мы стрелять не будем, дайте только кукурузу, а если будет из вас ктонибудь стрелять, то и мы будем стрелять, оружие у нас есть. Сами руководители кукурузу не брали, один из главарей стоял у ворот и не давал никому уходить пока все не наберут кукурузу. Каждый руководитель имел железно-дорожный свисток и этим свистком командовал: один раз свистнет — итти в наступление, два раза — набирать кукурузу, три раза — отступить обратно. Таким образом, организованность была неплохая, и в самом деле в течение одного дня организовать две тысячи человек, это дело мудреное, особенно в наших условиях. Это свидетельствует о большом головоутипании со стороны всех наших организаций и работников, которые никаких мер не приняли, чтобы предотвратить такие явления. Когда кукурузу забрали этот самый старый боевик, он работает в автотрансе, собрал своих кавалеристов, прокричал ура (когда я спросил у него, зачем он это сделал, чтобы поднять дух), и они, стреляя в воздух, бросились на толпу. Эта атака была ночью, примерно в 2 часа. Когда они бросились на толпу с этими криками, крестьяне говорят, что они думали что наступает примерно тысяча кавалеристов, они бросили мешки и бежали километра четыре. Кое-кто унес кукурузу, а почти половину кукурузы они бросили. Там собрали около 600 мешков с кукурузой. Причем, во время этой перепалки стреляли и с одной и с другой стороны. Люди, которые там были, говорят, что было несколько сот выстрелов. По моему, наши ребята держали себя хорошо, потому что если на самом деле было столько выстрелов, и если бы они стреляли не в воздух, то было бы очень много убийств и ранений, а так дело обошлось только убийством одного человека, и по последним извещениям как будто бы ранена одна женщина. С нашей стороны отделались только некоторыми побоями, никаких особых увечий и убийств не было. Характерно, что этот убитый, о котором я говорил, бежал на станцию и пуля ему попала не сзади, а спереди, причем при осмотре оказался ожег, т.е. это явствует о том, что в него стреляли прямо в упор, пуля застряла внутри. Видимо его убили из обреза. Этот человек был вооружен револьвером, револьвер у него взяли. У т. Мулякко такое мнение, что его убили для того, чтобы взять оружие, тоже самое говорят и крестьяне. Во всяком случае совершенно ясно, что убили его не наши ребята, а свои. Может быть это сделано и с целью провокации, чтобы еще больше возбудить крестьян. После всего этого толпа разошлась и больше не собиралась. Я потом скажу о мерах,

которые мы приняли, я думаю, что они больше не собирались потому, что их организация была нами разгромлена. Дело в том, что в районе самое безобразное отношение ко всем этим явлениям. РПК по своей линии абсолютно никаких мер не принимал к предотвращению этого дела. Несомненно, что отдельные села этого района поражены, там большие продовольственные затруднения, есть случаи голодовки, а район, обладая кое-какими ресурсами и имея возможность организовать, хотя бы во время сева помощь отдельным семьям, абсолютно ничего не сделал. Надо было организовать общественное питание в поле, по крайней мере готовить к этому народ, но ничего в этом направлении не было сделано. Надо было очистить завод от кулаков, которые организовывали дело, ничего в этом направлении не было сделано. Надо было поставить на заводе соответствующую охрану, ничего не было сделано. Надо было изъять руководителей этого дела, ничего не было сделано. Так, что со стороны РПК, я не знаю как это назвать, прямо халатное, пассивное отношение к этому делу (Косиор — Преступное отношение). Преступное отношение. В отношении ГПУ. Начальник ГПУ Сарафанов работает там недавно, недели за две до этого дела. Это, конечно, достаточный срок для предотвращения всей этой истории, но я — только хотел осветить фактическую сторону дела. До т. Сарафанова начальник ГПУ был снят, как человек, который не годился. Аппарат ГПУ т. Мулявке хорошо известен, я также просматривал, он ни к черту не годится (Косиор — Типичный обезличенный аппарат). Вот возьмем с этим делом. Все признаки того, что это дело было великолепно организовано налицо. Но когда я с т. Мулявкой был на заводе и опрашивал там уполномоченного ГПУ, он нам говорил, что никакой организации не было, просто стихийно собрался народ и т.д. Это заявляет по сути заместитель начальника ГПУ. Люди организовались в течение нескольких дней, а он этого не видит, он считает, что это обычное явление. Дурак дураком. Аппарат районного ГПУ ни к черту не годится. Никаких мер по своей линии он не принимал, чтобы предотвратить это явление. За ту ночь можно было всю эту головку снять, но ничего люди не сделали (Косиор — Может быть не знали кто это?) Но когда приехал я и т. Мулявка мы сразу же забрали несколько человек, ночью с ними сидели, опрашивали и т.д., к следующему утру мы уже знали всех людей и к 12-ти часам следующего дня все главари были забраны. Неужели они не могли этого сделать? Конечно, могли. До нашего приезда они ничего не сделали и это характеризует аппарат районного ГПУ.

Несколько слов хочу сказать о железно-дорожном ГПУ. Как только мы приехали, я сказал т. Мулявку, что надо немедленно позвонить в Харьков и поставить на станции, своих людей, потому что вся эта публика на станции они не успели разъехаться, надо ее собрать. А вот вы посмотрите — нашим транспортом пользуются для того, чтобы разгромить наш завод, забрать кукурузу, на станции огромное скопление народу, причем там произносятся речи, организовывается все это дело, а по линии ж.д. ГПУ никакие меры в этом направлении не принимаются. Я считаю это просто преступлением. Когда мы приехали и вызвали людей, они нам помогли в деле изъятия. Такая работа транспортного ГПУ нетерпима.

Несколько слов о том, какие были настроения во время волынки. Были отдельные лозунги, правда эти лозунги может быть не характерны для самих масс, но они характеризуют направление волынок. Там кричали — даешь нам царя, при царе нам лучше было и т.д., самые настоящие контрреволюционные разговоры со стороны руководителей. Тов. Мулявка сделает вероятно сообщение, но у меня есть и было такое мнение, что здесь проведена определенная организационная работа, причем центр этой организации видимо находится в Харькове, люди, которые ездили туда, ездили с определенными поручениями, организовывали дело, сами они кукурузу не брали, сами они в ней не нуждались. Причем эти люди не раз приезжали. Они днем работают, ночью приезжают в село и в селе ведут работу. Это явствует из тех показаний, какие у нас были. И эту работу они ведут в течение целого месяца. Все эти люди задержаны, ГПУ ведет соответствующее расследование, но, мне кажется, что здесь есть определенная связь и определенная организация.

Вот еще два небольших факта. Начальник ГПУ во время этой волынки не присутствовал. Он утром того же дня уехал в другие села района по другим делам, и, видимо, совершенно не знал о подготавливающейся волынке, потому что иначе он не уехал бы. Директор завода, хоть и говорят, что

он - бывший партизан, это весьма вероятно, но во время волынки с ним случилась истерика, и его отвезли домой. Никаких мер он не мог принять в борьбе с волынкой. Когда мы приехали, он еще тоже лежал в постели. Вообще директор этого завода и раньше никаких мер не принимал, чтобы очистить завод от этих негодных элементов, чтобы установить соответствующую охрану, чтобы наличную кукурузу поместить в амбары, а у них там были пустые амбары. Причем, еще характерен случай, что когда мы приехали, то там было около 130 вагонов кукурузы, и по моим подсчетам это примерно 2,5—3-месячный запас. Директор получил еще наряд на 200 вагонов кукурузы и собирался эту кукурузу перевезти. Мы это дело там приостановили. Совершенно правильно здесь товарищи говорили, что значительная часть кукурузы там испорчена, потому что она лежала там под снегом, сейчас она гниет, крестьяне все это видят и я бы сказал, что некоторые из них совершенно правильно на собраниях, которые мы проводим, заявляли, что — ну вот вы нас ругаете, что мы пошли за кукурузой, а кулаки, которые работают на заводе, они нам продавали мешками эту кукурузу, причем им можно грабить, а ведь мы пришли взять только для прокормления. Почти по всем селам об этом говорили. Дальше указывали, что кукуруза гниет пропадает, а мы голодаем. Такое преступное хранение кукурузы, гибель этой кукурузы в значительной мере подогревала также крестьян на эту волынку. Это факт.

Какие меры мы там приняли? Во первых — как я уже говорил, мы в течение суток изъяли всех руководителей. По всем селам и по куткам мы провели собрания с разъяснением всей этой истории, причем я бы сказал, что настроения в селам были довольно здоровые, почти все собрания принимали решения, осуждающие это выступление, требующие немедленной кары в отношении руководителей этой контрреволюционной работы. Но, вместе с тем, они ставили вопрос о том, что вот давайте что-нибудь организуем, все таки у нас есть хозяйства, которые голодают, у которых хлеба нет. Характерны такие явления, что на этих же собраниях крестьяне указывали людям, у которых хранится хлеб, с требованием изъять этот хлеб, но чтобы он пошел на организацию общественного питания. Так мы и сделали. По ряду пораженных сел, мы нацарапали все что было возможно и на месте кое-что сделали. (Реденс — Обыски проводили?) Нет, повальных обысков не было, но когда указывали, что в таком то месте есть яма с хлебом, мы ходили туда и обнаруживали в этой яме хлеб. Повальных обысков не было, но если нам указывали, что такой то человек сознательно прячет хлеб, мы туда ходили и брали хлеб и это не плохо. По ряду сел была организована некоторая производственная помощь колхозникам, главным образом по линии организации общественного питания.

По заводу были изъяты все антисоветские элементы. Дальше т. Мулявко дал указание и туда прислали охрану. Надо сказать, что хотя этот завод заключил договор с пром. охраной, но почему то эта пром. охрана туда охрану не высылала, во всяком случае в течение 5—6 дней там была та охрана, которую прислали отсюда. Были приняты меры, чтобы освободить амбары и туда перевозить кукурузу. Вот почти все, что мы там сделали. Уже прошло две недели, но в этом районе не было ни одного случая волынок, так что, видим, вся эта сумма небольших мероприятий, которые мы провели, если бы они были проведены раньше, они могли бы предотвратить эту волынку.

Хочу еще сделать несколько замечаний. Вот возьмем Богодуховский район. Я с т. Мулявко проезжал дрезиной и столкнулся с безобразнейшим явлением. Вдоль полотна железной дороги лежит огромнейшая куча кукурузы, снег стаял и несколько десятков вагонов этой кукурузы там лежит, идет отгрузка этой кукурузы, на которой работает человек двести. Проехали мы пару километров и увидели огромную толпу, по моему человек двести. Выяснилось, что кукурузу там отобрали, но ее осталось еще немного в грязи и народ там с ситами в руках промывают эту кукурузу как золотоискатели, накладывает в мешки и уносит. Мы остановили дрезину, и я поинтересовался узнать в чем дело. Оказывается, что большинство этих людей - это приезжие спекулянты из города. У них бесплатные билеты, там вообще в некоторых составах не спрашивают билетов, за день они намоют килограмм 5—6 кукурузы и везут ее продавать. Мы выяснили, какие же меры принимаются, потому что это же просто антисоветская демонстрация, представьте себе, что идет поезд и люди видят как там с ситами кукурузу промывают — никаких мер ни по линии ГПУ, ни по линии РПК не было принято. Мы были вынуждены специально там остановиться, принять ряд мер, чтобы в течение нескольких

дней вывезти эту кукурузу По Богодуховскому заводу 2—3 раза в неделю бывают волынки. В Краснополыи демонстрация была довольно внушительная, около 200 человек, там также напали на завод, забрали кукурузу, была перестрелка. По тем данным, какие у нас имеются, милиция начала разгонять эту толпу, но толпа устроилась таким образом, что часть ее, и главным образом мужчины, стояли за оградой и когда милиция начала наступление, они из ограды подняли стрельбу, а воспользовавшись этим замешательством люди забрали кукурузу и ушли.

Еще один очень характерный факт, который мы с т. Мулякко выяснили. Есть знаменитое село Нижне-Сыроватка в Краснопольском районе. Начальник милиции арестовал человек 30, участвовавших в этой волынке, но когда мы приехали в Краснополье и начали расследование этой истории и я спросил у начальника ГПУ, кто эти арестованные, он ответил — не знаю, их арестовывал начальник милиции. Я спросил у секретаря РПК, кто эти арестованные, их лицо, он ответил — не знаю. Наконец, вызвали из Сыроватки секретаря ячейки, это же его село, он должен знать, и когда у него спросили, кто эти арестованные, он ответил — не знаю, это дело милиции. А ведь прошло уже три дня как они арестованы.

Я не буду останавливаться на отдельных фактах, должен сказать, что общая информация совершенно правильная. Я считаю, что с этой кукурузой мы сами даем прецедент ко всякого рода выступлениям, потому что безобразное хранение кукурузы, безобразная охрана, кукуруза гниет и плюс к этому такое отношение со стороны наших районных партийных, советских организаций и отдельных органов ГПУ.

Экз. №.....

Зовсім Таємно

СЕКРЕТАРЮ ЦК КП(б)У – тов. КОСИОРУ

Ш. Т. СТАНІСЛАВ ВІКЕНТЬЄВИЧ.

Цим листом я хочу звернути В/ особисту увагу на становище Уманського району. Таких тяжких районів, що вимагають особливої до них уваги, небагато, принаймні у Вінницькій області їх – 2-3. В найтяжчому стані Уманський і Бабанський. Навіть Плисківський район, де були політичні ускладнення, кажуть, у кращому стані, ніж Уманський і Бабанський.

За чотири дні перебування в Уманському районі я об'їхав 13 сел, бачив колгоспну масу говорив з керівним активом села, бачив сотні дітей на дит. майданчиках, бачив громадське харчування й його організацію, говорив з лікарями, заходив в окремі хати і в окремі школи, говорив з лікарями. За ті п'ять днів, що я гадаю згідно з визначеним В/ терміном відрядження, побути в районі, я об'їду майже всі 39 сел району, але думаю, що інформація від цього мало чим зміниться.

Ще в районі мене поінформували, що в 7 селах, взятих на виборку, вмерло від голоду 216, перебувають при смерті – 586.

В м Умані щодня підбирають 6-8 трупів. Охоплено голодуванням в більшій чи меншій мірі весь район. Значна частина студентства покинула учобу, розбігається кваліфікована робоча сила, були факти «волинок». Але я не буду базуватися на цій інформації, а розповім лише про ті села, що я їх бачив. При чим мушу відзначити, що сільський керівний актив здебільшого неохоче говорить про тяжкий стан, число смертних випадків намагаються часто зменшити, покликаючись на те, що той, мовляв, вмер, бо старий, а то куркулі, або, каже наприклад, що «я не лікар, хто знає від чого вмер» – той або той селянин; – говорять лише про зареєстровані випадки, а часто смертні випадки не реєструються. Також, як загальне правило, слід відзначити дуже ревниве ставлення до засівного

матер'ялу, який бережуть, як зеницю ока. Все це дає мені підставу вважати мою інформацію за неперебільшену і сам намагаюсь бути обережним у висновках.

З 13 сел, що я в них був, 7 я відношу до тяжких, а 6 до благополучних, при чім за благополучні я вважаю такі, де смертні випадки поодинокі і де число опухлих людей не перебільшує 3-4 десятків.

Охарактеризую кілька тяжких сел:

1. с. Кузьмина Гребля – Смертних випадків 45, щодня вмирає 4-5; опухлих - до 25% села, цебто до 1000 чоловік (цифру вважаю за перебільшену). Актив розпадається, є смертні випадки серед активістів. Їдять жом, бур'ян, собак. На дітмайдані більше 200 дітей. Серед них нема ніякого руху: одні сидять, інші лежать, бліді, змучені, частина опухлих.

2. с. Рижівка – Смертних випадків до 80, опухлих родин 86, переважно колгоспники, але є й одноосібники.

3. с. Черповоди – Смертних випадків 85, опухлих до 250, з них 150 уже не встають. На дит. майдані 50% хворих дітей. Помер один бригадир, – кажуть, що опухлим не був.

4. с. Городниця – Вмерло до 100, щоденна смертність 8-12 чоловік, опухлих до 100 дворів – на 600. Є окремі факти, що опухають колгоспники, які харчуються в їдальню. На все село є 10 свиней. На 200 одноосібних господарств всього 2 корови. На 450 дворів колгоспників 18 корів. Правда, колгосп має ферму на 81 корову (корови придбані колгоспом), з них 48 ходить у ярмі. 6 дітей лишилося без батьків.

5. с. Фурманка – Смертних випадків – 112, (всього в селі 438 двор.) Деякі двори вимерли зовсім. Опухання за останній час зменшилось, але з півсела є опухлих. 90 пудів засівного матер'ялу з дозволу секретаря РПК з'їли. На 60 одноосібних господарств 9 коней, а 80 дворів вибули з села (з родинами).

6. с. Ропотуха – На 500 дворів села до 100 смертних випадків.

7. с. Максимівка – Смертних випадків – 30. Охоплено опуханням 70 колгоспних дворів і 35 одноосібних. Опухлих людей рахують до 25%.

В с. Степківці був факт людоджерства. Колгоспник убив і з'їв свою дитину. Сам він, узятий до лікарні, вмер. Його родина чинила йому де-який опір і в людоджерстві участі не брала. Це разючий факт, але я вважаю за разючіший факт, коли на селі деякі двори вимерли зовсім. Сам я бачив одну родину, засуджену на повне вимирання. Одна дитина уже не ворухиться, друга опухла, але ще ходить. Мати опухла і вже говорить тільки пошепки (харчується в колгоспній їдальні). Батько вмер раніш. Лікар зробив висновок про безнадійність усіх.

Голодування поширено так у колгоспному секторі, як і в одноосібному. Серед колгоспників голодування абсолютно і відносно більше. Їдять кінське падло, гнилу картоплю (збирають на торішніх картоплящах), собак, силос, гнилі буряки, різні трави (крапиву) і навіть дощових червей.

Район одержав 11 вагонів харчової допомоги, з них 6 вагонів кукурудзи в качанах. Децо (понад 1000 центнерів) мобілізовано з внутрішніх ресурсів. Цим харчується робача сила колгоспів, допомагають хворим. Скрізь існують колгоспні їдальні, де дають 300-400 грам хліба на день і тричі куліш без жирів. Відкрито їдальні платні при кооперації, харчування в дит майданчиках, по школах. На цім тримається засівна кампанія. За останній час в зв'язку з цим становище поліпшилось, зменшилась смертність, зменшилось опухання. Але допомога настільки спізнилась, що багатьох хворих вона вже не може врятувати. Один лікар (Зав. Лікарнею) говорив мені, що симптоми гострого недоїдання почалися з грудня. В наслідок організм настільки виснажений, що часто з'являються опухолі у колгоспників, які працюють і харчуються в їдальні.

З тими запасами, що їх зараз має район, він може стабілізувати становище і поволі його поліпшувати, але не зліквідувати голод, ще протягом 10-15 днів. Але без відалшої допомоги зовні становище може гостро погіршити.

Не в кращому стані тяглова сила. Від зими з 12.000 коней у районі здохло 3.000. Крім січки і подекуди малясу ніякого фуражу нема. Підживлюють коней лише випасом. Пасуть вночі, пасуть удень. Частина коней знято з роботи на випас. Загалом стан тяглової сили поліпшується, але робота її мізерна. Приклад: 16 коней за день обробили 1 га. Звичайно, що крім фуражу, на стан тягла діють і

поганий уход, хиби в організації праці, відсів і плінність бригад, прикривання станом тягла хиб роботи і т.д.

Я ще не бачив району з такою слабою сільською парторганізацією, як Уманський (а я знаю з десятків районів, де перебував місяцями). В половині сел немає партосередків, а села, де немає жодного комуніста (за наявності тисячної Райпарторганізації на 46% студентської).

Для Уманської організації встановлено невідповідне співвідношення категорій в зрості організації. В прийомі до партії їй визначено 85% для робітників, що не дає їй змоги рости коштом колгоспників.

Наслідки сівби на 15 травня:

	всього посіяно в т.ч. ранніх	в тому числі	
		цукр.	буряк
Радгоспи	46%	59%	97%
Колгоспи	21%	51%	6%
Одноосібники	5%	11%	–
	18,5%	37,0%	

Неправильний розподіл тракторів між районами зле відбивається на Уманському районі, близького до степу, напр. у Христинівському районі (де я також був 4 дні і де загалом сівба забезпечена) вдвоє меншому від Уманського, є 63 трактори, а в Уманському 43, з них 7 знято й перекинуто в Бабанський район, одже працює 36 (організація роботи тракторів незадовільна).

Для Умані заряджено 30 тракторів ХТЗ і 25 допомога з інш. районів 3 них 19-У і 20-У прибуло 10 55 тракторів – це є мінімум того, що може ще так сяк урятувати сівбу. Але нема певності в їх одержанні, а головне в своєчасному одержанні.

Надзвичайно тяжке становище Уманського району вимагає заходів державного масштабу. Воно нам сигналізує, що без відповідних заходів також державного масштабу таких районів як Уманський, через деякий час може збільшитись у смузі районів, пошкоджених слабим урожаєм.

З КОМУНІСТИЧНИМ ПРИВІТОМ

(РІЧИЦЬКИЙ)

20 травня 1932 року
м. Умань

ДОРОГОЙ СТАНИСЛАВ ВИКЕНТЬЕВИЧ.

В Жашкове, где я нахожусь, очень напряженное положение. Здесь 3 дня тому, разобрали на станции часть овса, прибывшего для Ставищ. Насколько я сейчас убедился, Райком, конечно выпустил руководство из своих рук и этот разбор явился результатом всеобщего похода района на Жашков для разбора семян, о чем велась по колхозам систематическая работа. На станции все время бродят и теперь группы людей, главным образом, женщин, оживленно что-то обсуждающих. Когда я круто повернул к одной группке, она рассыпалась. С оставшейся женщиной я начал разговор, она сейчас же начала плакать, что двое детей умерло с голода, а теперь и им умирать с двумя

детьми. Из СОЗа, говорит, получили всего 6 пудов. Работы нет. Тут же на станции группа женщин и детей человек 30 из грязи вылавливают зерна кукурузы, дети сильно измождены, некоторые с явно обрюзгшим лицом, очевидно, припухлость. Одна женщина, заявившая, что семья имеет 740 трудодней, ведет самую отчаянную агитацию. Когда я заговорил с одним мальчиком, другая женщина говорит мне: «Не чіпайте його, він 4 місяці не бачив хліба».

По группам один разговор, может быть, в связи с тем, что видят приезжих — партия ободрала, обманула, пока были хозяева, было что есть.

К сожалению исключительное бездорожье, и в самые угрожающие села, где были волынки я не мог попасть, а в село в 4-х километрах попал только вечером.

Просил собрать бригаду, собрали 3-ю бригаду. Бригадир уехал на ст. Дно за хлебом. Пред. сельсовета заявил мне, что бригадир после его избрания заявил: — «Какой я без хлеба бригадир», и второй бригадир, говорят, уехал за хлебом.

В этом колхозе с семьями уехало не много. Колхозников, мужчин нет почти. Говорят уехали за продовольствием — маршрут Белоруссия, Ленинградская область. После открытия собрания и небольшой вступительной речи пред. колхоза, вместо речей и вопросов сплошной гул и реплики, продолжавшиеся не меньше часа — «мы голодны, будет хлеб, будем работать, как и работали, мы все равно свалимся в поле, на этих конях все равно не посеешь». Собрание, длившееся четыре часа все вертелось вокруг хлеба. Разошлись злые, неудовлетворенные. Резко выступал один колхозник, по заявлению местных руководителей — бедняк ударник единственный на собрании с явно припухшим лицом, изможденным. Лейтмотив выступавших — «як ми хлібороби, і у нас все таки вродило, мусимо терпіти з голоду й вмирати».

Руководители заявили мне что три семьи не встают, со вздутыми животами, было уже 11 часов вечера, и я не пошел их смотреть, по их же заявлению, значительная доля питается суррогатами.

Никто и никому никакой помощи не оказывает, и колхоз никаких мер, чтобы добыть продовольствие тоже не делает, кроме безнадежных попыток собрать у колхозников в порядке займа до нового урожая.

Характерно, что в Жашкове, который имеет семена, более тяжелое продовольственное положение, чем в Ставищах, которые не имеют почти ни фунта семян. Это потому, что Жашков роздал гораздо меньше и сохранил семена. Ставище роздали по едокам много и выполняли план за счет семян. Там же на собрании выяснилось, что этот сравнительно небольшой колхоз не имеет денег, потому что ему должны разные организации 12 тысяч рублей. Оказывается, что в районе должны колхозам не менее 100 тысяч рублей, а вследствие этого в этом колхозе должны колхозникам даже за 1930 год, уже не говоря за 1931. Интересно, что никакой сукин сын, даже Секретарь РПК, несмотря на то, что происходят такие волынки, даже не вспомнили чем можно разрядить атмосферу. Я отдал распоряжение расплатиться, но есть организации, которые безнадежны. Местный сахзавод банкрот должен один 40 т. р., нельзя ли было бы как в прошлом году покрыть эту задолженность за счет хозорганов.

Этот колхоз тем интересен, что в волынках не участвовал и несмотря на то, что он к Жашкову один из самых близких, не участвовал в походе на станцию, говорят они, что другие села обещали им это попомнить. Политической заостренности нарочитой не было, но у большинства выступающих наворачивались слезы. В чем вина руководства района и области, нужно было категорически толкнуть приобрести картошку, гречку, просо и даже жито за те ресурсы денежные, которые у колхозов есть, голодающим помочь и начать накапливать фонд общественного питания, если бы правление колхоза проснулось от этой спячки, можно было бы и у более имущих колхозников мобилизовать.

Хлеба у них действительно нет, — я тут выдал району из наших резервов соцвзаимопомощи 1.500 пудов, но ведь у нас и в других южных районах такое же положение.

Я думаю, что я дал правильную директиву, чтобы колхоз где угодно купил картошки и семян, лежащим дал продовольствие. Нельзя же в самом деле, чтобы ударник-колхозник приходил на собрание опухшим.

Мне кажется, что при помощи некоторой и представлении колхозам этих районов провести заготовку картошки и круп можно наладить питание детей, может быть, в форме горячих завтраков в школах и яслях и фонд обществ. питания в колхозах.

Без самозаготовок или гос. помощи выйти из положения им будет трудно.

Из-за полного сейчас бездорожья проникнуть в Ставищанский район не смогу. Богуцкий подтверждает, что ряд колхозов семян не везут и даже фуража. Здесь ссыпано для них 22 вагона, мы решили применить грузовики.

Мне кажется, что ликвидировав задолженность и выдав причитающееся колхозам и колхозникам авансы, толкнув колхозы на активную политику самозаготовок прод. и фуража, можно взять колхозам инициативу и выбить оружие у врагов, которые факты голода и отсутствия каких бы то не было фондов к посевкампании использовали здесь положение, а наши товарищи растеряны.

Сегодня пошли опять в бригаду в Жашкове, после сообщения бригадира и нескольких реплик ему, женщины плачут, мужчины потупились и некоторые тоже плачут: «дадут хлеб, будем работать, дети умирают с голоду, опухли».

Выясняется, что колхоз тоже с 30 года должен колхозникам, но колхозу никто не должен, ему не дают бурякового аванса. Такое положение вышло у него — все вбухали в строительство. Причем колхозники за весь год получили по 15 по 20 рублей на руки. Еще выяснилось, что согласно какого-то пункта устава Правление с каждого, кто обобществил в свое время лошадь, требует за необобществленный фураж большие деньги — 70 рублей за лошадь, когда этот же колхозник за год от нас получил в три раза меньше. Оказывается, что в этом колхозе существует общественное питание за счет выданных отрубей для свиней, так как свиней кормят конскими трупами.

Я в этом колхозе уже говорил твердо о помощи, которую мы из средств области даем, сказал, что колхоз должен поехать заготовить. Немножко приободрился народ.

Поехал посмотреть семьи. Нужно прямо сказать, что я видел голодающую семью, других я не смотрел, чтобы задержаться в этой хате. Семеро малых детей, восковые лица, выпяченные животы, ручонки плетями, немигающие глаза, типичный вид голодающих детей. Что за семья? 12 душ — 4 трудоспособных — 880 трудодней, вступил в колхоз в прошлом году, обобществил пару лошадей, 7 десятин земли — середняк, имел две коровы, теперь одну — яловая. Получили все на свои трудодни 30 пудов хлеба, по его заявлению все работают в артели, на стороне совсем не работают, по книжке формально получил 470 рублей деньгами, все они получили 45 рублей. Этот расчет — это заем, страховка, газеты, полова, солома и товары. Я не успел сделать всего анализа. Причитается ему с колхоза 220 рублей. Говорит, что усадьба маленькая, и огород у него был в поле, на теперь обобществленной земле. Между прочим очень аккуратная хата с покрашенными окнами. По заявлению соседей, берет домой конину, которую варят свиньям и собирает «лушпайки» картошки. Бригадир мой, ректор ВУЗа Муценко, в соседнем селе видел наоборот батрачку, которая голодает вместе с семьей. Между прочим, сегодня на вокзале, кроме сбора кукурузы, выбирают на грязи провонявшиеся бурачные корки, обмывают старательно в лужах и кладут в чистую марлю.

В этом колхозе и в колхозах, которые видал этот товарищ, также приехавший Богуцкий, в общем настроение подавленное, но говорят только об одном, если будет хоть картошка в колхозе и поддержат в яслях детей, посеем хорошо и дружно.

Богуцкий передает, что в Ставищанском районе издохло 480 лошадей за последнюю декаду возле Ставищ на салотопке Госторга скопилось более тысячи лошадиных трупов, не переработанных, которые теперь начали разлагаться.

Ну, я не помню, когда я писал так длинно. Сейчас перебираюсь в Тальное. Пидгаец по проводу сообщил мне, что получена помощь овсом, я надеюсь, нас не забудете. Я не пишу о мероприятиях, мною предпринятых.

Н. Демченко

После приезда Муценко выяснил, как кулаки подстроили голодный поход, напишу в следующем письме

6.IV.32

Верно:

Сов. секретно.

14.III.1933

ПОЛИТБЮРО ЦК КП(б)У
т. КОССИОРУ.

О ПОЛОЖЕНИИ В УМАНСКОМ,
ШПОЛЯНСКОМ, БЕЛОЦЕРКОВСКОМ
РАЙОНАХ НА КИЕВЩИНЕ.

Политбюро разрешило мне сроком на десять дней поездку по Украине в связи с подготовкой к весенней посевной кампании. Я выехал на Одещину, как район раннего сева, а оттуда заехал в Уманский, Шполянский, Белоцерковский районы Киевщины.

Считал необходимым лично ознакомиться с состоянием этих районов, имея в виду поручение, которое было дано Наркомзему и Киевскому Обкому КП(б)У, разработать мероприятия по оказанию хозяйственной помощи группе Уманско-Белоцерковских районов.

Будучи ограничен сроком поездки, имел возможность находиться в трех названных районах только по одному дню. Кроме ознакомления с положением дел в районных центрах, лично посетил следующие села: Кочубеевка и Городецкое Уманского района, Бурты и Надточаевка Шполянского района; Озирно и Малая Вильшанка Белоцерковского района

Положение в этих селах, а также и некоторых других сел (по материалам РГК и ГПУ) Уманского и Белоцерковского районов не только тяжелое, но нетерпимое и позорное — голодание, большая смертность, факты людоедства. Кроме сел, в городах — Умань, Шпола, Белая Церковь — значительное количество населения (кустари, рабочие, служащие, студенты) также голодают.

Перехожу к фактам, выявленным мною на месте:

с. Кочубеевка. В этом селе наиболее голодающих 214 чел., в большинстве единоличников. Умерло с января 48 человек. Здесь, Олексеенко Тимофей, 25 лет, единоличник, посеял $\frac{3}{4}$ га озимых, зарубил жену и успел съесть печенку, левую грудь, мясо на ребрах.

Лично посетил наиболее голодающие семьи: 1) НАМИТЧИНА Яков, имеет жену, двое детей 5-7 лет, единоличник, земли $3\frac{1}{2}$ га, озимых посеял $\frac{1}{2}$ га, лошадь продал, корова сдохла. Вся семья, особенно припухшие детки, живые мертвецы, имеют где-то раздобытый кусок гнилого кабачка, который варят в кипятке и этим питаются в день моего посещения; 2) ТАРАСЮК Параска, муж работает в Донбасе, имеет сына 7 лет, единоличница, земли 4 га, корова продана, лошадь одна продана, а вторая украдена, лежит на печи припухшая, а измученный ребенок жует кусок засохшего бурака; 3) ЩЕРБАТЮК Устин, 49 лет, единоличник, $5\frac{1}{2}$ га земли, в прошлом году продал лошадь, а 3 года тому назад продал корову; жена умерла 7 дней тому назад, ребенок умер 3 дня тому назад; ЩЕРБАТЮК лежит на печи, не имея сил передвигаться, а возле него второй сын 7 лет — опухший ребенок.

с. Городецкое. В этом селе наиболее голодающих колхозников — 76 дворов и единоличников — 83 двора. В большом количестве этих семей умерло от голода по одному-два

человека. Здесь, РЫБАК Мина, колхозник, плотник, имел с семьей за 1932 г. 80 трудодней, вместе со своим сыном Павлом 16 лет зарезал и съел сначала жену, затем сына Михаила 4 лет и, наконец, заколоченного нищего. Здесь же, Хриненко Агафья, колхозница, муж осужден за кражу колхозного зерна, имеет за 1932 г. 23 трудодня, вместе со своей сестрой зарезала свою дочь Анну 2 лет; мясо зарезанной дочери не только сами кушали, но готовили холодец и продавали.

Лично посетил наиболее голодающие семьи: 1) КОРОЛЬ Мария, 60 лет, один сын умер, старшая дочь варит кипяток, трое опухших детей на печи. Наличная пища — плитка сурогата из корнеплодов и палочка хрена; 2) Единоличник КОРОЛЬ Фома, его жена и сын 14 лет недавно умерли от голода, осталась в живых только девочка 9 лет.

с. Озирно. В этом селе наиболее голодающих 200 дворов, из них большинство единоличников. Умерло с 1 января по 10 марта 90 человек, а за весь 1932 год умерло 92 человека. Здесь КЛИЦКОВСКИЙ Петр, бедняк, исключен из колхоза за злостное отношение к имуществу, убил и съел мальчика 13 лет, который зашел в избу к его сыну — товарищу по школе. Здесь же, ПУСТОВИТ Никифор, единоличник, убил топором зашедшего к нему односельчанина, единоличника ПАНЧЕНКО Павла и вместе с семьей съел мясо. Кроме того, ранее этого съел два человеческих трупа. Здесь же, Бондарь Никифор, единоличник, убил топором случайно ночевавшую у него в избе женщину и ее 12-летнюю дочь. В течение 2-х дней в избе сам кушал и кормил своих двух дочерей — 8 и 12 лет. Умер.

Лично посетил наиболее голодающие семьи: 1) САРАЖИНСКАЯ Пелагея, колхозница, дома ее не было, на скамье лежит труп 12 летнего сына Степана, умершего 3 дня тому назад, возле печи сидят два еще живых ребенка 7-8 лет — истощенные и растирают полову для приготовления пищи. Здесь же, от сопровождавших меня местных людей, узнал, что в настоящее время в селе лежат непохороненные 15 трупов; 2) СТАХОВСКИЙ Иван, колхозник, на днях умер, живые — мать, жена и четверо детей, которые близки к смерти; 3) САМАЛЯНЫЙ Кирилл, колхозник, имел с семьей 500 трудодней и получил 9¹/₂ пудов хлеба, на днях умер, жены не было дома, в избе пять малых опухших детей; 4) ГОРБАНЬ Панас, колхозник, имел с семьей 400 трудодней и получил 6 пудов, жена и пять детей опухли.

с. Малая Вильшанка. В этом селе наиболее голодающих 700 человек, из них половина единоличников. Умерло с 1 января по 15 марта 86 чел., а за весь 1932 год умерло 73 чел. Здесь, БОНДАРЕНКО Ульян, единоличник, сварил и вместе с семьей съел умершую дочь Антонину 5 лет. Затем, заманил в избу своего племянника 8 лет, убил дубинкой, отрезал косой голову, приготовил мясо для пищи, но не успел съесть из-за ареста. Здесь же, БЕЛОУС Матрена, колхозница, муж арестован за хищническое отношение к лошади, съела своего ребенка, заявляя, что он умер естественной смертью и отрицая факт убийства.

Из за вечернего времени не имел возможности лично посетить наиболее голодающие семьи этого села.

В с. Бурты и с. Надточаевка Шполянского района нет тех явлений, какие отмечены мною по селам Уманского и Белоцерковского районов.

К настоящему времени, по данным РПК и ГПУ, по Уманскому району имеем 9 случаев людоедства и по Белоцерковскому району 13 случаев людоедства.

В ГПУ имел беседу с людоедами, которые спокойно, тупо и цинично излагали истории дикого преступления голода. Передаю суть их сообщения:

УМАНЬ (9/III).

1. КРАЧАК Мария, 36 лет, колхозница с. Войтовка, зарезала дочь Нину 7 лет, сварила и съела. Говорит: «Сначала скушала свою кошку, потом скушала маленькую кошечку соседа, а потом Нину. Не знаю, что со мной случилось, а зарезала и скушала. Мясо Нины повесила на гвоздь в коморе (амбаре), брала понемногу, варила и кушала. Варила с бурячком. Мясо вкусное: як (как) курочка. Кушала с косточками. Я виновата, хочу идти куданибудь работать, дайте только кушать, я голодная, я очень хочу кушать».

2. РЫБАК Мина, 49 лет, колхозник, с. Городецкое, говорит: «Жена была больна, несколько раз просила задавить ее, я пальцем притиснул за горло и она харкнула. Я с Павлом (сын 16 лет) вынес ее в другую хату, пролежала она там три дня. Дети мои голодные, плачут, один опух Дочка 10 лет просит сварить с мамы мяса, чтобы покушать. Я отрезал с ноги мякину, посолил и сварил. Мясо было хорошее, и мы стали дальше варить и кушать. Потом мой мальчик Михаил (4 года) начал умирать, я его придушил и мы его тоже съели. Когда нечего уже было есть, я откопал на кладбище мертвеца и привез его на санках домой. Из этого мертвеца сделали три колбасы: одну мы съели, а две продал, так как тяжело было на душе и захотелось выпить»

3. ДРАЧУК Акулина, 27 лет, колхозница с. Рыжовки, зарубила своего брата Арсения 15 лет, сварила с него холодец. Говорит: «Жила вдвоем с братом. Ничего было кушать. Продала свою одежду и купила харчей. Отлучилась из дому, а брат взял харчи и ушел неизвестно куда. Вернулся через 3 недели. Я стала его ругать и плакать. Потом, не помня себя,хватила качалку и ударила его по голове. Он упал, а я плакала. После того порубила его на куски и приготавливала себе пищу».

4. ЛЫСАК Страдион, 21 год, колхозник с. Шарино, убил соседнего мальчика 12 лет и съел. Говорит: «Я был голодный, в хате находился только один Федор (мальчик 12 лет), я зашел и убил. Варил и ел. Очень сладкие ноги».

БЕЛАЯ ЦЕРКОВЬ (11/III)

1. КЛЯЦКОВСКИЙ Петр (факт изложен выше по с. Озирно), говорит: «Голодный, очень голодный. Стукнул хлопца палкой по голове, кушать хотел. Люди мрут с голода, не было выхода».

2. ПАГУЦКИЙ Владимир, колхозник с. Песчаное, вместе со своей сожительницей ОСАУЛЕНКО Пелагеей задушил веревкой и съел мальчика 8 лет (сына Осауленко Пелагеи) Говорит: «Были совершенно голодные. Сначала съели свою собаку, потом я украл лошадь, тоже съели. А потом набросили на шею Василию (мальчик 8 лет) веревку, задушили, порезали и съели. Мясо невкусное — мертвецом воняет».

3. ПЕЛИХ Елизавета, 47 лет, единоличница х. Межевой, Коржовского сельсовета. В момент моего пребывания в кабинете Начальника Белоцерковского ГПУ из села была доставлена эта женщина вместе со своими тремя дочерьми — 18, 14 и 11 лет. В кабинет была она введена с мешком на плечах. Мешок, для вещественного доказательства, был наполнен человеческим мясом, которое не успели съесть задержанные. Выяснилось, что ПЕЛИХ зазывала к себе в избу людей и вместе с дочерьми их убивала и ели. Недоеденое мясо — это четвертая жертва (женщина, мальчик и две девочки). ПЕЛИХ говорит: «Мы были голодные, голова кругом ходила, я себя не помнила, когда резала».

Людоеды, которых видел и беседовал, являются бедняками и середняками, колхозниками, имеющими мало трудодней или без трудодней, единоличниками, не имеющими никакого хозяйства. Все они производят впечатление зверино-голодных людей, у которых нет никаких желаний, кроме единственного желания — что угодно и какой угодно ценой кушать.

В личных беседах с голодающими, а также и по данным ГПУ, не выявляется озлобленности. В некоторых случаях проявляется сожаление со стороны голодающего колхозника, что не заработал в колхозе трудодней и не получил хлеба. Некоторые голодающие единоличники жалуются, что хотят вступить в колхоз, честно работать, но не принимают без семян

Все села, в которых был, собрали колхозные семенные фонды от 60% до 100%. Лошади находятся в лучшем состоянии, чем были в этих селах к весне прошлого года. Инвентарь ремонтируется. Сколачивается работа в бригадах (план весеннего сева, распределение людей, расценки, нормы выработки и т.п.). Подготовка к весне подымается силами Правлений колхозов, бригадиров и лучших колхозников.

Ростет сознание людей, в том числе голодающих, что выход из положения, прежде всего выполнить весенний сев. Злоба против лодырей и воров со стороны добросовестно работавших колхозников. Добросовестно работавший колхозник рассуждает так: пусть погибает от голода лодырь и вор, который обрек меня на полуголодное состояние. Мы же как-нибудь переберемся, больше лодырничества и воровства не допустим и дальше улучшим свое существование. Известные речи

т СТАЛИНА, Постановление сессии ЦИК СССР и Всесоюзный съезд колхозников имеет сейчас исключительное положительное значение в политическом и производственном настроении огромной колхозной массы, но это слабо закрепляется нашей организаторской работой.

Надо отметить, что среди наиболее голодающих имеем в большинстве единоличников, а также тех колхозников, которые не имеют или имеют мало трудодней — лодыри, летуны. Есть среди наиболее голодающих и отдельные колхозники, имеющие по 400-500 трудодней, но все они обременены большой семьей. Большая масса единоличников, которые не имеют ни лошади, ни коровы либо голодает, либо проедает последнее.

На ряду со всем этим очень тяжелое положение в городах — Умань, Шпола, Белая Церковь. Здесь имеем большую смертность: по Умани в январе и феврале 1932 года умерло 125 человек; в Белой Церкви в феврале 1932 года умерло 48 чел., а в феврале текущего года 320 человек.

По данным РПК имеются сотни опухших (Белая Церковь — 500 чел., Шпола — 300 чел.). Лично встречал на улице этих городов много нищенствующих — голодных и опухших. Голодом охвачены не только слои кустарей, но рабочих, учащихся и служащих. По сообщению Директора завода 1-го Мая т. Колесникова (Белая Церковь), подтверждаемого Секретарем РПК и Предгорсовета, 20 человек рабочих этого завода опухли и 60 семей истощены. Большое количество слушателей техникумов этих городов разбежалось из за отсутствия продовольствия. Служащие и их семьи находятся также в тяжелом положении — голодают.

3-го марта в Белой Церкви умер лектор Белоцерковского Педтехникума ФЕЛИЦЫН М. Я., который в течение последних 2-3 недель питался одним буряком, а паек хлеба приносил жене, кормящей грудного ребенка.

Лица, которые должны снабжаться хлебом, снабжаются с переборами и не все категории. Районы жалуются, что область не отпускает и половины того количества хлеба, которое причитается, не говоря уже о других продуктах.

В городах, по данным ГПУ, на почве голодания, проявляются анти-советские, контр-революционные настроения не только среди служащих, но и ряда рабочих.

По заявлению Секретарей РПК сейчас требуется немедленная продовольственная помощь: Уманскому району на 6 тыс. человек, Шполянскому — 740 чел., и Белоцерковскому 12 тыс. человек. Должен сказать, что на местах (в районных центрах и селах) люди всячески изощряются, выискивая все возможности для оказания помощи, в первую очередь детям. В последние дни из 60 т. пудов, которые ПБ отпустило из резервного фонда на продовольствие Киевщине, получено Уманщиной — 54 тонны, Шполянщиной — 16 тонн и Белоцерковщиной - 76 тонн. Самый факт помощи поднял настроение людей, но эта помощь ничтожна по сравнению с той огромной нуждой, которая имеется.

Политбюро известно, что эти районы и граничащие с ними (Уманско-Белоцерковская группа районов) и в прошлом году находилась в тяжелом состоянии. Но если в прошлом году резкие проявления голодания начались в апреле, то в этом году в феврале. Однако, если в прошлом году имели незначительное количество собранных семян и большое количество совершенно истощенных лошадей при массовом падеже их, то сейчас в колхозах этих районов имеем семян от 60% до 100% и лишь некоторое количество совершенно истощенных лошадей с ликвидацией массового падежа. Это говорит о том производственном переломе, который имеем в колхозах на основе их укрепления.

Размер необходимой помощи всей Уманско-Белоцерковской группе районов сообщу через два дня, имея ввиду завтра в Киеве ознакомиться с материалами состояния указанных районов.

До рассмотрения вопроса в целом, необходимо немедленно направить в голодающие места серьезную продовольственную помощь, а также и медицинскую помощь. Считаю, что нужно отпустить Правобережью пока примерно 1 миллион пудов хлеба на продовольствие; диетпродукты для восстановления здоровья наиболее истощенных детей; постельное и другое оборудование для открываемых детских учреждений.

НАРКОМ ЗЕМЛЕДЕЛИЯ УССР

(А. ОДИНЦОВ)

г. Фастов.
12 марта 1933 г.

Сов. секретно.

**ПОЛИТБЮРО ЦК КП(б)У
Тов. КОССИОРУ**

О ПОЛОЖЕНИИ НА КИЕВЩИНЕ.

В дополнение к моей записке от 12-го марта о положении в Уманском и Белоцерковском районах, сообщаем полученную мною сегодня информацию от Начальника ОГПУ Киевской области Т. РОЗАНОВА о положении по области в целом:

Голодание, с его последствиями, имеем в 32—34 районах. По 16 районам имеем 123 зарегистрированных случая людоедства и трупоедства (в том числе 64 случая людоедства).

По Белоцерковскому району опухло 9603 человека (в том числе лежит 1525 чел.).

По Букскому району голодает 3878 чел. (в том числе лежит 3736 чел.). За февраль и март умерло от голода 742 чел.

По Смелянскому району остро голодает 404 человека (в том числе опухло 203 человека).

По Переяславскому району опухло 1113 человек. Умерло от голода 238 человек.

По Богуславскому району голодает 1931 хозяйство.

В с. Песчаное Золотоношского района голодает 639 семей.

В с. Севастьяновка Христиновского района опухло 250 человек.

По Лисянскому району голодает 57 хозяйств (в том числе опухло 96 человек).

Эти данные являются лишь иллюстрацией, собранной по разным материалам. Учета не ведется.

В городах массовое нищенство и безпризорность. Голодает значительное количество рабочих. Опухло рабочих: Житомир — 134 человека, Белая Церковь — 20 чел. завода «1-го Мая»; Васильков — 25 чел. Кожевного завода. В других городах положение не лучше.

По Киеву на улицах подобрано трупов: Январь — 400; февраль — 518; за 10 дней марта — 248. В последние дни родители подбрасывают детей в среднем по 100 человек.

Сегодня вместе с Киевским Обкомом КП(б)У закончу разработку вопроса о размерах необходимой помощи и завтра выезжаю в Харьков. Необходимо до рассмотрения вопроса в целом, немедленно отпустить Киевщине серьезную продовольственную помощь, о чем я писал в предыдущей записке.

Положение здесь очень серьезное и требуются немедленные меры.

НАРКОМ ЗЕМЛЕДЕЛИЯ УССР

(А. ОДИНЦОВ)

г. Киев
14 марта 1933 г.

**КП(б)У, Бердичівський ГПК.
25/І-1933г.; №21**

Копия
СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

СЕКРЕТАРЮ ОБЛАСТНОГО ПАРТИЙНОГО КОМИТЕТА

Тов. ЧЕРНЯВСКОМУ.

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА.

Тяжелое продовольственное положение города находит свое выражение в ряде фактов, о

которых считаю нужным довести до Вашего сведения. Основные из этих фактов следующие:

1. На ряде предприятий города имеет место среди отдельных рабочих случаи опухания от недоедания. На 10-й обувной фабрике таких случаев установлено 40. На швейной фабрике более 40, в типографии более 10, среди строителей до 15.

Естественно, что мы никакого социального обследования не проводили и не проводим. Все эти факты установлены треугольниками предприятий в процессе повседневной работы и общения с рабочими и работницами. Среди этих рабочих имеются отдельные члены и кандидаты партии.

На Обувной и Швейной фабриках имели место случаи обморочного состояния в рабочее время. На Швейной — 2 случая, на Обувной 2 случая, при чем один из рабочих Обувной фабрики отвезен после обморока домой и вскоре скончался.

Некоторые руководящие работники — члены партии меня информировали, что ими наблюдается ряд случаев, когда отдельные рабочие и работницы «Обувной» и Швейной фабрик после работы ходят по квартирам просить хлеба...

На указанных предприятиях значительная часть рабочих состоит из деклассированной еврейской бедноты, втянутой в последние годы в производство.

Наряду с массовой разъяснительной работой на предприятиях со стороны партийного комитета принимаются все меры к тому, чтобы с одной стороны не допустить перебоев в общественном питании, ибо и здесь имеется угроза срыва, а с другой несколько облегчить положение особо остро нуждающейся части рабочих.

Для этой цели мы из получаемых наших абсолютно недостаточных хлебных фондов кое что выкраиваем для выдачи хотя-бы небольших мучных пайков этой части рабочих. Хотя это мероприятие вызывает отдельное недовольство и провокации (например на обувной фабрике при выдаче пайков отдельные рабочие бросали реплики «для того, чтобы получить паек нужно опухнуть») все-же мы считаем нужным это мероприятие практиковать. Поскольку среди этой группы остро нуждающихся рабочих большая часть ударников, выдача указанных одновременных пайков проводится в форме выдачи пайков ударникам.

2. В январе месяце участились смертные случаи от истощения. Полной картины этого явления дать не могу поскольку мы не занимались и не занимаемся специальным учетом и выявлением этих случаев и никакой статистики в этой области у нас естественно нет. Пишу Вам об этом на основании данных заведующего городской больницей (члена партии). За период с 1 по 15 января в больницу доставлено 12 трупов. По данным больницы смерть последовала от истощения.

Зафиксированы смертные случаи на улице, а также случаи когда отдельные трупы лежат в квартирах по несколько дней (это относится к одиноким).

3. Значительно участились случаи подбрасывания детей. Имеющийся в городе Детдом рассчитан на 60 детей, в настоящее время в доме находится уже 100 детей. Нами приняты меры к расширению дома. Содержание детей в доме, в частности в смысле питания, является не удовлетворительным, поскольку наши ресурсы крайне ограничены.

В отношении эпидемических заболеваний город можно пока признать благополучным. В январе месяце было заболеваний: брюшным тифом 7, сыпным тифом — 5, скарлатиной - 2, ризачкой — 2.

В исполнение решения Бюро Обкома приняты необходимые меры по борьбе с эпидемическими заболеваниями. О принятых мерах борьбы с эпидемическими заболеваниями сообщаем в Обком дополнительно.

Тяжелое продовольственное положение города и особенно неудовлетворительное и перебойное снабжение хлебом, а также перебои в выплате зарплаты используются антисоветским элементом для создания отрицательных настроений среди рабочих и служащих. Эти отрицательные настроения за последнее время усилились. При чем имеют место случаи отрицательных настроений среди отдельных членов и кандидатов партии (Обувная фабрика «Прогресс»).

В целях усиления партийной и массово-политической работы повышения бдительности парторганизации — партийный комитет собирал совещание треугольников предприятий и учреждений и имеет повседневную связь с предприятиями.

Сообщая обо всем вышеизложенном, я прошу Областной Партийный Комитет оказать нам возможную помощь в деле некоторого облегчения создавшегося положения в городе.

Вместе с этим считаю нужным обратить внимание на следующее: мне кажется, что областные снабжающие организации на протяжении всего времени неправильно подходят к вопросам снабжения Бердичева. Из неправильного подхода вытекает и неправильное обвинение. Ведь нас например обвиняют в том, что мы незаконно урезали нормы хлеба учителям, ИТР студентам и некоторым другим категориям. В то время когда мы и по этим урезанным нормам выдаем хлеб с перебоями.

Отношение к снабжению Бердичева заставляет меня просить Областной Партийный Комитет указать областным снабжающим организациям на необходимость более правильного подхода как к определению контингентов, так и непосредственному снабжению Бердичева.

СЕКРЕТАРЬ Г.П.К.

(ГРИШКАН)

ВЕРНО:

***

Відношу себе до людей, котрі чудом пережили голодомор 1932–1933 рр. і мають не книжну уяву про цю жакливу трагедію українського народу. Тому вважаю своїм обов'язком розповісти про найстрашніший злочин сталінського тоталітарно-імперського режиму, вчинений проти України. В моїй, тоді дитячій, голові відкладувалась панорама примусової колективізації, руйнування духовності мого рідного села Могриці Сумського району Сумської області, пограбування моїх односельчан більшовицькими активістами – бездарними, неграмотними і ледащими людьми. Ці комуністичні активісти, як правило, не хотіли працювати, вважали себе за бідняків, і, коли Ленін приманив цих «пролетаріїв», вони відразу записали себе в більшовики і розпочали під керівництвом Леніна – супертерориста і нелюбка людей – робити над своїми людьми такі звірячі знущання, про які б вони й самі ніколи не подумали. Нелюдські діяння чинилися в кожному населеному пункті – жорстокі, негуманні.

Я припоминаю вовчі дії бездарного, подібного Геббельсу, горбатого Якова Голуба, який з гвинтівкою на плечі шниряв сільськимим хатами, вишукуючи зерно, доводячи кожну родину в своєму селі до голодної смерті. Йому підспівували такі ж активісти – Петро Усенко, Феодос Скрипченко, Ліпеша та інші аборигени, на совісті яких сотні загиблих від голоду односельчан. Це вони були «штурмовиками» оперативних груп органів ГПУ, прокуратури, різних районних контрольних комісій.

Такі нелюди, політично сліпі люди були і в інших місцях. Вони розкрадали чуже добро, яке наживалось людьми потом, дивились на них як на своїх ворогів, знущались над ними, виконуючи наказ Москви – знищити український народ. Ці холуї у селянських хатах перемолочували соломку, перевіювали полову, перевертали догори дном усе в селянських коморах, щоб не залишилось господареві і жменьки зерна. Все це й призводило до штучного голоду.

Правда, серед партійних чиновників були й такі, які намагалися протестувати проти такого геноциду Сталіна; не один голова колгоспу закримів у Сибір разом з тим кого захищав, або просто в камери райвідділу НКВС, не один комуніст, розібравшись в яку безодню він падає, помер разом з сім'єю, або покінчив життя самогубством.

Антисталінський опір поширювався, що стало причиною прийняття невідкладних мір з боку тодішнього ЦК КП(б)У. У своїй телеграмі за №37 від 3.07.1933 року до всіх обкомів секретар ЦК КП(б)У Косіор мусив признатися, що «в ряде областей и районов отмечается среди руководящих работников недопустимые факты антипартийного настроения и разговор о сокращении посевных площадей....Для принятия прочных и решительных мер на местах к устранению подобных антипартийных настроений и для обеспечения сбора недостающего по плану количества семян и полного выполнения плана командировать: т. Чубаря — в Днепропетровскую область, т. Постышева — в Харьковскую, т. Косиора — в Донецкую, т. Любченко — в Одесскую».

Але як би не проводилось придушення, селяни все ж думали, що проходить якась непорозуміння, «перегиб» нового «щасливого майбутнього» на місцях, чись перекручення «ленінських ідей». І хоч такі думки у наївних людей були, вимітання з хат хліба до останньої зернини продовжувалось. Селянину нічого не залишалось, навіть, для посіву.

Вимітався хліб з колгоспних зерноскладів. Так, 15 грудня 1931 року заступник голови Лебединського райвиконкому тодішньої Харківської, а нині Сумської, області Маркін надіслав голові Курганівської сільради ультимативного листа, в якому повідомляє, що сільська рада не виконала хлібозоготівлю (854 цнт.) і рекомендує виконати її до 1.01.32 року, для якого «серед колгоспників, бідняків і середняків провести широку пояснюючу роботу... зробити рішучий натиск на куркуля...» По цій же сільській раді станом на липень 1933 року значився список господарств які неспроможні сплатити так званий «культзбір», всього 60 чол. Наприклад, Зеленський М. Я. – куркуль, господарство все продано, майна ніякого немає; Гудименко Г. Т. – середняк, майна, крім хати, немає, сам господар вибув невідомо куди і т.д. В списку написано, що їх господарства продані.

«Культзбір» поширювався і на служителів релігійного культу. Завідуючий фінансовим відділом Талалаївського райвиконкому в своєму листі від 25.02.1933 року до Мало-Будівської сільради сповіщає суму культзбору по сільраді на 1933 рік – 20 тисяч карбованців. Це був податок на якусь «культуру», який ніяк не могли виконати, а тому вони й розкуркулювались.

20 серпня 1933 року уповноважений комітету заготівель по Талалаївському району інформує Мало-Будівську сільраду: «... Прошу притягти до судової відповідальності за невиконання хлібоздачі на 20 вересня 1933 року таких одноосібників та куркулів...» Перераховуються імена 40 чол. Здача хліба тоді ретельно перевірялась. Так, наприклад, завідуюча Лебединським райземвідділом Гензелева у своєму листі від 17.04.1933 року до голів сільрад району пише: «...Підкреслюю, що застереження в справі своєчасної доставки райземвідділу встановленої звітності є останнє. В разі будь-ким буде знову проявлена і повторена байдужість винних буду віддавати до суду з обвинуваченнями в злочині перед державою». На кожен район давався такий план хлібоздачі, який за своїм числом не міг бути виконаним, хоча в 1933 році урожай був кращим, ніж у 1932 році. Плани давались такими, щоб люди залишались без хліба, штучно кидаючи їх на голодну смерть.

Доводились до сільради і плани посіву. Але люди вже не вірили, що їм дістанеться те, заради чого вони працювали. Тому в райони надсилали списки тих, хто відмовлявся від засіву ярих культур і у яких належало відібрати землю. Тільки по одній Курган-Озацькій сільраді Лебединського району в 1933 році значилося таких 198 господарств. В списку помічалось:

Доценко О. М. – вибувний куркуль, Касьянов А. П. – відмовився від засіву, Зеленський Ф.Р. – засудження, Лубенський П. Г. – засуджений, Гресь О. П. – засуджений, і т.д.

Коли селянин подавав заяву про вступ в колгосп, його майно автоматично переходило у власність колгоспу – у селянина забирали все і звозили до колгоспу. Той, хто не хотів вступати в колгосп, вважався одноосібником, якого всіма засобами пригнічували: відбирали землю, накладали всякі податки, забирали худобу для виконання польових робіт в колгоспі, погрожували конфіскацією всього майна, тощо. Так, постановою Лебединського райвиконкому «Про хід підготовки до весняної сівби» від 10 лютого 1933 року рекомендувалось «наряду з колгоспниками з усією раціональністю використати коней одноосібників в одну борозну з колгоспом та повністю використовуючи лишок одноосібницького тягла в колгоспах».

Таким чином, більшовицьких можновладців не цікавили обставини, які вони створюють для одноосібників – в пору весняних польових робіт їм не давали можливості посіяти вчасно, готуючи

фундамент для голодування, самостійного виїзду або вигнання. Бідняків або середняків – людей, які уміли господарювати на своїй землі та не захотіли йти до колгоспу, вважали за куркулів. Вони своїми мозолями, без найму робочої сили, всією сім'єю день і ніч працювали на землі, одержували непогані урожаї, затим збували свою продукцію, а за виручені кошти покращували своє господарство, економіку родини.

До трагічних голодних років на Україні підвели її народ неграмотні люди з керівництва. Яка тоді була у них грамотність прослідкуємо хоча б за одним прикладом – з листом від 28 травня 1933 р. голови Лебединського райвиконкому Гужвія всім головам колгоспів, сільрад, уповноваженим по ліквідації неграмотності допризивників: «Преступним Вашим отношением к делу ліквідації неграмотності среди допризивників і переменників поставлено под угрозу обеспечение пополнения рядов Красной армии грамотными красноармейцами что в особенності прі теперешней технике необходимо...».

Сталінсько-більшовицька колективізація примусово втягнула трудове селянство в рабську працю, змушуючи його віддавати всього себе так званим артілям або комунам, залишаючи своїх дітей, стариків без нагляду. Лозунг Сталіна в 1933 році «зробити колгоспи більшовицькими, а колгоспників – зажиточними» був, по суті, вуаллю для пригноблення народу, знищення українців, представники яких в 1926 році при виборах генерального секретаря ЦК ВКП(б) голосували проти кандидатури Сталіна. Кавказький кат українського народу не забув цього випадку для кривавої розправи.

Рабський труд селян виконувався за так званими «социалистическими обязательствами», які склались і насильно підписувались кожним індивідуально:

«Я, (Иванов И. И.), обязуюсь – не делать ни одного прогула, работать от зари до зари, не покидая своего места на работе, охранять наши поля и урожаи от врагов – кулаков, петлюровцев, воров и жуликов...» – говориться в постанові Лебединського райвиконкому від 10 лютого 1933 року.

Подібний »Договор на социалистическое соревнование» вимагався також і від одноосібників, тобто – змагання між ними.

Як відомо, голод 1932–1933 років настільки охопив смертністю Україну, що за ці роки значно зменшилось населення. Сталінські сатрапи приймали міри щодо засекречення голодомору, наказуючи низам не показувати в відомостях смертність із-за голоду. Так, Лебединський райвиконком, деякі матеріали державного архіву, які того часу збереглися, у своїй секретній депеші від 3.04.1933 року за №1030 завідуючим медичними пунктами району суворо наказував в документах про смертність писати, що мешканець помер не від голоду.

Для прикриття масового голодомору на місця розсилались всякого роду «вказівки», направлені, мовляв, «на покращення медичного обслуговування», тощо. В наказі цього ж, Лебединського, райвиконкому та парткому від 21.XI.1933 року ніби-то ще раз нагадувалось сільрадам «о развороте массовой работы и борьбы за чистое жилье и организацию стационарного лечения, изолирование тифозно-больных...», залякувалось, що «за проявленный саботаж и невыполнение райздравинспектуры в борьбе с тифом снять с работы и отдать под суд зам. председателя сельсовета с. Будылки, прокурору района т. Казбану закончить дело следствием в 48 часов и судить на месте».

Ясна річ, що при такій багаточисельній смертності українського народу, коли люди валялись мертвими в домівках, лісах, вулицях, дорогах, різних куточках і нікому вчасно було їх всіх прибрати, то тифозність поширювалась, але ж замовчувалась – від чого. І так не тільки на Україні, а й в Білорусії, Казахстані. Перепис населення 1939 року показав, що казахів в порівнянні з доколгоспним ладом зменшилось на 867 тис. чол.

Більшість, які померли від голоду, – це росіяни і українці, білоруси і казахи. Відбирання від них хліба несло смерть, а закордонним прихильникам сталінізму – благо. Хліб колгоспів продавався за кордон. Тільки в 1932 році за кордон було вивезено 5,2 млн. тонн. Зерно йшло на експорт і в «розквіт» голоду. Селянин мав тільки вмирати, заборонялося збирати і колоски. На початку 1933 року близько 55 тис. чол. було засуджено за законом «Про п'ять колосків». В ніч люди збирали колоски, горох, а вдень їх судили до восьми років заслання.

Підрахунок жертв голодомору дає більш-менш точну цифру – на Україні 10-12 млн. чол. померло від голоду та насильницької колективізації, а в Казахстані – 2,5 млн. чол. Ці цифри збігаються з даними зарубіжних дослідників. Сотні сіл, населених пунктів на Україні щезли з карт. Тисячі порожніх хат стояли напівзруйнованими, в деякі з них в'їжджали переселенці з Росії, інші забирались місцевою владою, як матеріал для будівництва колгоспних ферм, опалювання службових приміщень.

В моєму селі вимерла половина його мешканців, або близько двох тис. чол. За свідченням старожителів села тільки на маленькій тоді вулиці Горі з голоду померло 160 чол. Хоча дитячий садок в селі працював, але ж діти і в ньому були голодними. Були випадки, коли діти, повернувшись додому з дитячого садка, у своїй хаті бачили померлих батьків, або зовсім їх не бачили – їх кинули вже до загальної ями на кладовищі. Більш здоровіші люди інколи звозили померлих і кидали їх у ями. Але ж і ям не вистачало, і тоді родичі померлого копали самі яму. Та поки довели померлого, яма вже була наповнена іншими померлими.

Із-під батога худі люди ходили до колгоспної праці і там, в полі, залишались лежати мертвими. Хто міг, той ходив у сусідню Курщину її селами, де не було голоду, вимінюючи щось на шматок хліба. Туди повиносили свої останні сорочки, штани, наволочки, одіяла, подушки, скатерті, рушники, залишившись голими. Але і ці «майнові подорожі» по російських селах не рятували односельчан від голодної смерті. Осінню і зимою 1933 року забороняли збирати в полі навіть гнилу картоплю. Отож і пекли, хто тільки міг, «блинчики» з лісового моху, дубового листа, збирали качани з ремези в озерах, в лісі жолуді і все це змішували з землею і «їли більшовицькі ліпшошки».

Не в силах згадати, яке море людей тоді гинуло. В родині Іваненка Василя з голоду померло три сини, а потім і він сам. Таких родин у моєму селі було безліч.

Батька я мало пригадую – тоді мені було лише сім років, коли він помер з голоду – мати десь дістала шматок хліба, він з'їв і помер. Ми були середняки: батько був столяром і держав пару пожежних коней. В господарстві була корова, свині, вівці, кури, качки, добротний будинок, критий залізом, а поряд – старенький, батьківський, в якому жила його старенька мати, на городі – хороша клуня, великий сарай, батькова майстерня... Не назвали «розкулаченням» – просто всю родину вигнали з хати, велику частину господарства «активісти» розікрали по своїх домівках, будівлі розібрали для побудови «соціалістической індустрії», дещо – для «утвердження колгоспного строя». Коли все вимили з комори і хати, наклали так званий налог – «культзбір»: це тоді, коли в родині не було ні зернини і всі вже почали пухнути з голоду. Голодних вигнали з домівки та знайшлися добрі люди, які і самі у біді, але ж приютили. Це родина Карпенка Ягора – мого хрещеного батька. Тут і помер мій батько, а нас – дітей – вже не було: як тільки вигнали, ми всі повтікали рятуватися від очевидної смерті. Мене врятував від гибелі дитячий будинок, в якому я пробув до 1940 року. Так і не побачив я ні братів, ні сестру. Маю в домашньому архіві тільки три похоронки на братів, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни. Ось так склалася доля людини – влада наглумилася, викинула з життя, і тільки за цю жорстокість, нелюдність мусив ще відстоювати цю владу і віддати за неї своє життя. Мабуть, ніхто нині точно не скаже: у якій же системі ми більше 70 років жили? Вірніше, мучились.

Літа проходять... Я все частіше роблю спроби зобразити постать свого батька. На моїх очах були всі катаклізми сталінської епохи: бідність, голод, несправедливість. І кожен раз, коли наді мною насувалася біда, темні хмари, з болістю мріялось: якби рядом був батько... Він би захистив, уберіг. І моїй матері було б легше... І у мене – скільки проблем виникало в житті тільки тому, що поруч не було батька. А тепер? Навіть немає могилки, на яку я міг би прийти, щоб вклонитись йому, розповісти про своє життя, про те, що він давно вже став дідом, прадідом. Оберігаю єдину у мене його фотографію.

Розповіли мені, як він мучився з голоду, як його разом з іншими померлими від голоду в розірваній мішковині кинули в яму. А в яку – не удалось мені знати, бо було їх дуже багато. Ані горбочка не лишилось.

До цих пір, а самому біля семидесяти років, не можу примиритись з тим, що для мене зник той, хто поклав зачаток мого роду...

Сталін вів руйнівну війну з середняком. У своєму виступі 20 січня 1928 року голосливо казав, що боротьба з кулаком не може обійтись без того, щоб не обідити середняка. «Нужно объяснять новую экономическую политику и середняку, — говорив він. — Если он не понял, то нужно поставить его в другие условия работы, и он поймет...»

Виступ Сталіна в грудні 1929 року значив прямий наступ на селянство – по суті, початок громадянської війни з ним. А в січні 1933 року, коли на Україні гинули люди, Сталін з трибуни об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б) заявляв про значне поліпшення матеріального становища робітників і селян. І його оточення, його маріонетки, з усіх сил старалися базікати, що, мовляв, ніякого голоду на Україні немає.

Так, 20 липня 1933 року газета «Правда» звинуватила австрійську газету «Рейнпост» у тому, що «заявление о голодной смерти миллионов советских граждан на Волге, Украине и северном Кавказе является вульгарной клеветой, грязным наветом, который сварганили в редакции «Рейнпост», чтобы переключить внимание своих рабочих с их собственного тяжелого и безнадежного положения на проблемы голода в СССР».

На вулицях падали з голоду люди, вмирили на очах цілі села, тисячі «безпризорних» мандрували по Україні, шукаючи крихти хліба, а кат українського народу П. Постишев брехав іноземним кореспондентам: «Нещастя голоду торкнулося лише тих колективів, члени яких працювали не досить витривало. Голод – то кара за власну вину».

Всесоюзний староста – злодюга Калінін гнівно затаврував у «Правде» від 19.12.1933 року «политических мошенников, предлагающих помощь голодающей Украине...», наголосивши при цьому, що «только самые загнивающие классы способны создавать такие циничные измышления».

Так брехали більше 70 років про найстрашніший злочин мафії сталіністів – смертельні колективізацію і голод 1932–1933 років – автори «железного занавеса», творці масового вбивства народів колишнього СРСР.

Ніхто не стане заперечувати, що брешуть мисливці, президенти, королі, бюрократи, проститутки, «праведники». Брешуть і геніальні люди! Цю істину добре засвоїли комуністи і старались так брехати, щоб своєю брехнею нагодувати своє «бытие».

Вся комуністична ідеологія побудована на брехні. Нею починали «виховувати» людину з дитячих ясел, садка, школи, вузу і т.д. Вона довела і дітей до голоду, який не жалів нікого і ніде. В трагічні голодні роки багато дітей не відвідували школу через те, що ні в що було вдягтися і взутися. Значно зросла дитяча бездоглядність, що приводило ще до більшої смертності.

В моєму селі Могриці тодішній директор школи Д. С. Михайличенко та його дружина Катерина Семенівна були щирими людьми, рятували дітей від смерті як могли. Їм допомагала прибиральниця школи Олександра Пилипівна Лиховид. Правда, в 1937 році за це поплатився своєю волею директор школи – вночі його арештували і кинули в ГУЛАГ. Та найстрашнішим явищем в смертельному голоді було людодіство.

Голуб Одарка з вулиці, яка тоді іменувалась Кошкодерівкою, зарізала свого чоловіка Якова та сина, засолила їх, а бодню з людським м'ясом, порізаним на куски, закопала під своєю хатою. М'ясо з своїх рідних вона варила і їла. Якось зайшов до неї священик, хазяйка прийняла його і перш за все, в голодний літній день 1933 року, стала пригощати... людським м'ясом. Священик, з'ївши декілька кусочків людського тіла, запідозрив неладне і доповів районному відділу НКВС.

На вул. Смілянській Онищенко Каленик з своєю жінкою зарубав своїх дітей, засолив і вони їли доти, доки їх не забрали органи НКВС.

Як не було холодно і голодно в ті голодоморні роки, але ж дітей розміщали в бідні їжею дитячі садки. Такий дитячий заклад був і в Могриці, в якій на початок голодних тридцятих років проживало біля чотирьох тисяч мешканців. Лиховид Нестор теж відвів свою доньку до дитячого садка. Перед тим, як її повинні були забрати рідні додому, лісник Кулик, який працював в урочищі на хуторі «Большой», прийшов до дитячого садка, заманив дівчинку Лиховида Н., привів до свого дому, зарубав і збирався засолити... Батьки розпочали шукати доньку і при допомозі знайомих узнали, що дівчинку вів до свого дому лісник. Прийшли до нього, але він встиг вже втекти, а на печі знайшли лежачу у калюжі крові вбиту дівчинку.

Як відомо, ще в голод 1921 року були випадки, коли деякі громадяни, щоб залишитись живими і не віддати своїх дітей мукам голоду, звертались з проханням до виконкомів, військових комітетів за дозволом... вбити своїх дітей на м'ясо. Пройшло десять років і людоїдство стало масовим, у людей не вистачало сил ні страждати, ні плакати – ані за дітьми, ані за рідними. Смерть стояла поруч...

Та не для всіх! «Великий син українського народу» Лазар Каганович зі своїми братами організував на Україні так звані магазини – «торгсіни». В цих магазинах продавали продовольчі та інші товари високого гартунку за твердими цінами (1913 року), але ж тільки за золото або іноземну валюту. Та, як відомо, у корінного населення золота або доларів не було, у селян – тим більше, то «торгсінами» користувались лише жиди, у яких було і золото, нажите махінаторськими шляхами, і долари, які їм надсилались сіоністськими організаціями США. Їх голодомор не зачіпав. А в моєму селі люди вмирали поголовно, ніхто не реєстрував померлих, крадькома засвічували поминальні свічки тільки дома

Вигрібалось з колгоспів та одноосібних господарств тваринництво. Так, за підписом голови Велико-Бубнівського райвиконкому Чернігівської області Андренка від 1932 року, №51/11 та від 29.01.1931 року «Про розвиток свинарства», та РНК УССР від 13.02.1932 року «Про зміну правил про заріз свиней», в яких дається вказівка «провести широку масово-пропагандистську роботу на зборах та зборах кутків про велику вагу для країни збирання свинячої шкіри», а тому вимагається «організувати знімання шкір свинячих туш». Такі настанови давались тоді, коли в селянських господарствах вже не було ніякої живності, все було забрано

Слабих людей силком гнали на рабський колгоспний труд. Ті колгоспники, які не виходили на роботу, наказувались. Наприклад, на зборах 1-ї бригади колгоспу імені Сталіна Курганівської сільради Лебединського району від 13.07.1935 року (голова зборів Мажора А. Н.) мова йшла про прийняття до членів колгоспу семи жителів села і рекомендувалось їм приступити до колгоспної праці не пізніше 15–16.07.1935 року. «...В разі невиходу на роботу вважати їх не колгоспниками і усупільнити коней, збрую та все майно».

Ось такою була комуністична колективізація, очолювана людожером Сталіним та його хунтою. Ось та мізерна частина суцїї правди про неї та про голод 1932–1933 років. Ось так я сам пізнав страшний голодомор, чудом вцілівши від його смертельного наслідку, сталінського тоталітарно-імперського режиму.

І. Лукашенко, доцент

м. Суми.

***

Хочу розповісти тільки про деякі факти з життя родини Кривоносів, які мешкали в с. Савинцях Срібнянського району Чернігівської області.

Мій прадід був кріпаком. Після визволення з кріпацтва працював на волі лікарем на станції Пліски Чернігівської губернії. Наживши певний капітал, він дав гроші своєму сину (моєму діду – Кривоносу Євлампію Михайловичу) для того, щоб він купив землю і працював на ній

В кінці минулого століття мій дід приїхав в с. Савинці Срібнянського району Чернігівської області, де купив на околиці села 45 десятин землі.

В сім'ї мого діда було 8 дітей, в тому числі три сини і п'ять дочок. Всі дочки вийшли заміж і стали жити в родинах чоловіків, а сини по мірі того як женилися, створювали свої сім'ї, відділялись від свого батька і утворювали свої самостійні господарства.

В результаті чого на околиці села стало чотири господарства, в тому числі одно діда і три – його синів: Михайла, Остапа і Дмитра. Спочатку спільно обробляли землю і вели сільськогосподарське виробництво.

В 20-х роках місцеві органи влади насильно забрали 30 десятин землі, хліб, домашню худобу, будівлі і почали руйнувати протиерозійні засоби (рубати ліс: дуби та липи). Мій дід не міг пережити цього нелюдського насильства, помер від інфаркту.

В 1932 році місцеві органи тоталітарної сталінської влади вдруге насильно забрали все майно одночасно у всіх чотирьох родин. Всіх, навіть дітей, арештували і завели в сільську управу. При арешті не дозволили нічого взяти з собою, а з голови нашої матері навіть вовняну хустку стягли, а з тітки стягли спідницю. Отак розправлялися із непокірними селянами, які не хотіли вступати в колгосп. Нас трьох малолітніх дітей і батьків залишили без хати, одежі, взуття і харчових продуктів.

В 1933 році під час голодомору їли листя, конюшину, лебеду. Ходили пухлими. Наша бабуня і дядя Дмитро померли від голоду в 1933 році.

В 1937 році наш батько безпідставно був репресований і засуджений «трійкою».

*Олексій Кривоніс,
інвалід II гр. Великої Вітчизняної війни*

м. Київ

«Я БУВ ПУХЛИЙ І ЛЕДВЕ ХОДИВ...»

Злочини комуністів у селі Карабинівка Павлоградського району Дніпропетровської області. Село це мало біля 350 дворів, з населенням біля 2000 людей.

Перші злочини – розкуркулення, що було в роках 1929-1932. За ці роки було розкуркулено біля 10 родин. Перша хвиля (1929-1930рр.) – розкуркулені були просто арештовані і вивезені, а їхнє майно конфісковано. Про цих людей ніяких чуток не було, не було відомо, що з ними сталося. Вже перед Другою світовою війною я випадково довідався у Дніпропетровську. Місцеві люди показували на триповерховий будинок з червоної цегли на Третій чи Четвертій Чечеловці (в якому до революції був дім терпимости), а під час розкуркулення сюди привозили ці нещасні родини і вночі розстрілювали. Люди чули жажливі голосіння дітей, жінок. Мені стало зрозуміло гасло комуністів: «Знищити куркуля як клясу».

Пізніша стадія розкуркулення (в цей час колективізація була вже закінчена) – викидали всю родину на двір у сніг, як стояли; нічого не можна було з собою брати. Все майно складали на вози і відвозили. Люди йшли до сусідів, хто приймав, щоб у них жити. Цей тип розкуркулення пережив і батько автора цих рядків. Ще й досі бачу і чую, як голосила на все село мати.

Інструкції розкуркулення давали приїжджі з району, переважно росіяни. Виконавцями були всі місцеві люди. Більшість з них були з кримінальним минулим.

Рік 1932-й

Уже був голод. Багато людей (групами і поодинці) їздили міняти особисті речі на їжу за межами України. Смертних випадків не було.

Десь восени хоронили Лебідь Катерину. Вона була студенткою харківського вузу. Її знищили за спротив русифікації. По селі пустили чутку, ніби вона вмерла від застуди. А кількома місяцями пізніше, вночі, у їхній же хаті убили її батька і брутально здерли на голові шкіру. Невідомо тільки, чи ще живому, чи вже як був мертвий.

Приблизно в цей же час застрелили вночі голову сільради Рачка. На похорон вийшло все село. Я бачив його в труні: дірка від кулі в бороді, нижче рота.

Рік 1933-й

Це страшний 33-й. Голодомор – злочин, що за кількістю жертв неперевершений за всю історію людства.

Тут я подам список людей, найближчих сусідів. Лише тих людей, яких я пригадую.

Родина Хомівська – син і дочка, років 9-10. Родина Лизогуб – батько Лука Лизогуб. Друга родина Лизогуб – син Мишко з братом (вік 7-8 років) та мати Устина. Родина навпроти нас: син (біля 13 р.) і мати Родина Кирилівська: дочка і мати. Наша родина: брат Іван (10р.), сестра Віра (11р.). Родина Гончар: мати і двоє дітей (бр. і 1 рік).

В цей голодомор вмерло приблизно біля 30-40 відсотків жителів села.

Сестра Віра і брат Іван умерли на моїх очах, весною, мабуть, у місяці квітні чи травні, в один і той же тиждень. Іван – перший. Він лежав на печі, може, з тиждень, вже без свідомости, бо не реагував на запитання, але протяжно стогнав. Як перестав стогнати – був мертвий. Слина потекла з рота струмком, довжиною в один метр. Сестра Віра – раптово й швидко. Лягла, крупні краплі поту вкрили все обличчя, перестала дихати. За кілька днів обох їх за руки й ноги кинули на віз і з іншими трупами повезли до великих ям на цвинтарі... Я чув від людей про ті великі спільні ями. Не витримав і пішов подивитися. Декілька з них були засипані. Але одна була ще не засипана. Розміром була півтора метри ширини, біля 6-7 метрів довжини, біля 2-3 метрів глибини. Цю могилу тільки почали наповнювати, був, мабуть, найнижчий шар трупів, засипаний, але з-під землі видно кінцівки рук. Видовище моторошне. Я подумав, що незабаром і мій труп буде тут. Я був пухлий, ледве ходив. Мати, батько і старша сестра працювали в колгоспі, там отримували миску супу чи баланди. Я ходив у поле, викопував морквоподібні корінці з бур'янів, їв їх, як також листя з деяких рослин. Був я, мабуть, у жахливому стані. Пригадую, незабаром після смерті брата й сестри, батько, проходячи повз мене в хаті, сказав: «Він – наступний» (тобто вмере). Мені було неймовірно; я думав: «Невже я вмуру? Я ж живий, розумію все і так раптом не буду жити?» Та що може сказати дитина восьмирічного віку?

Рік 1938-й

Лютувала «ежовщина». З преси і з розмов відомо було про судові процеси, масові арешти, розстріли. Мій батько (як розкуркулений) з трепетом чекав на нічний арешт. Одного дня ранком рознеслася вістка: вночі арештували 18 чоловіків. Доля їхня була та сама: рідні отримали картки, що їх засудили на 10 років без права листування. Пізніше ми довідалися, що всіх їх розстріляли. Я знав чимало тих людей, однаке тепер пригадую прізвище лише одного: Чумак Денис. Він мав дружину і двох синів – Івана і Миколу, віку 13 і 12 років. Денисові Чумакові звинувачення було, що хотів отруїти колгоспні коні. Звинувачення, ясна річ, було фальшивою фабрикацією. На цей раз мого батька не арештували. Мабуть, як і було під час розкуркулення: був він майстер по дереву – робив діжки, меблі, сани, сільсько-господарський реманент. Під час розкуркулення втік він на Донбас. Голова колгоспу сказав моїй матері, щоб повертався назад, нічого йому не буде. Ясна річ, він був потрібний, ніким було замінити.

Володимир Лизогуб
США

1937 рік. Яким він був для нашого народу, для України? Не таке вже просте це запитання, як і не проста відповідь на нього. У цьому я сам особисто переконався, працюючи в останні роки над проблемами політичної історії України у добу сталінізму, читаючи архівні документи, зустрічаючись з людьми, котрі пережили ті часи.

Нині, коли так багато пишуть про Сталіна і сталінізм, начебто неважко коротко і ясно відповісти: трагічним і кривавим був для наших співвітчизників 1937 рік. Звичайно, реальне життя завжди було «хитрішим» за всі розрахунки катів. Люди не тільки вмирили і страждали у таборах і в'язницях. Вони народжувалися, одружувалися, працювали, жили звичайними повсякденними

турботами. Отут вже і хочеться застосувати такий улюблений деякими авторами термін «неоднозначний». І справді це зручно — оголосити будь-який рік пожовтневої історії неоднозначним або ж таким, що ми повинні ним «дорожити».

Однак, як у оцінці певного політичного періоду, слід бачити не тільки «неоднозначність», а й доміанти. Не роблячи цього, дуже легко заплутатися і прямо попасти у обійми до тих, хто нині на тлі існуючих проблем все голосніше запевняє, що за Сталіна був «порядок», було що до столу та й з мораллю було все гаразд.

Не варто дискутувати з людьми, котрі впевнені у своїй правоті. Напевно, доцільніше апелювати до здорового глузду тих, у кого він є. Так і виник задум цієї публікації. Її мета — провести своєрідний, говорячи словами поетеси Ліни Костенко, «спіритичний сеанс пам'яті», на якому «найголосніше говорять мертві». Надамо слово людям із 1937 року. Нехай вони самі скажуть про своє життя.

Але розпочнемо з «батька народів». Виступаючи на лютнево-березневому 1937 р. пленумі ЦК ВКП(б), він, як відомо, всебічно обгрунтовував власну, висунуту ще у липні 1928 р. тезу про загострення класової боротьби у ході соціалістичного будівництва.

Разом з тим — і на це, гадаю, ще ніколи не зверталось уваги — у заключному слові Сталін раптом заговорив про... міфологію стародавніх греків. Він згадав міф про Антея. «Я думаю, — підкреслював майбутній генералісімус, — що більшовики нагадують нам героя грецької міфології Антея. Вони так само, як і Антей, сильні тим, що тримають зв'язок з своєю матір'ю, з масами, які породили і вигодували їх. І поки вони тримають зв'язок з своєю матір'ю, з народом, вони мають всі шанси на те, щоб лишатися непереможними.

В цьому ключ непереможності більшовицького керівництва».

Ці слова Сталін сказав 5 березня 1937 р., а через п'ятнадцять днів, 20 березня, робітник Конотопського паровозоремонтного заводу на прізвище Загоруйко (на жаль, не вдалося встановити ініціали) написав невеличкого листа тодішньому Першому секретареві ЦК КП(б)У С.В.Косіору. Архіви зберегли ці дві пожовклі сторіночки із шкільного зошита, котрі виразно, по своєму, розповідають про те, як саме жили «маси», котрі, за словами Сталіна, «породили, вигодували і виховали» тодішнє покоління керівників.

Прочитаємо листа конотопського робітника:

«У ЦК КП(б)У.

Т.Косіору.

Немає сил пережити те, що доводиться бачити, як різко слова розходяться з ділом; уся наша преса заповнена вихваланням успіхів, збільшенням виробництва, квітучою країною, веселим та радісним життям. А тут доводиться пережити на власній шкурі найсправжніший голод. Наш квітучий Конотоп довів людей до того, що всі голі й босі. А головне голодні. Тисячі робітників, котрі стоять у чергах за хлібом, говорять про керівництво та місцеву владу неприйнятні розмови. Якби Ви чули, що говорять на вашу адресу, то напевно було б вжито термінові заходи. Приварочних продуктів ми не знаємо, які вони є. Вкрай дивує, що вся Україна виконала і грошові податки, і хлібпостачу. А влада створює умови загибелі. Народ вкрай розлючений, відпадає до вас довіра, навкруги шахрайство.

Робітник Конотопського П.В.Р.З.

Загоруйко.

20.III.37 року».

Не дуже сильний стиліст автор цього листа. Та й з освітою, як засвідчує оригінал листа, у нього не все гаразд. Однак не має це великого значення. Загоруйко — чесна людина: і підпис поставив, і написав те, що вважав за потрібне.

Ми не знаємо подальшої долі цього представника «найпрогресивнішого класу». Чи був він

зметений кривавою хвилею «великого терору», чи вижив. Достеменно відоме інше: не дивлячись на такого роду «сигнали з місць», як було прийнято говорити, Станіслав Косіор та інші представники тодішнього республіканського партійного і державного керівництва вперто проводили лінію на підтримку сталінського курсу, співали осанну вождю, безустанно говорили про грандіозні успіхи у всіх сферах життя.

Наведемо ще один документ, що знов-таки надійшов на ім'я С.В.Косіора. Якись особливі коментарі тут зайві, а от інформацію до роздумів він містить. Ось він, цей документ, — телеграма із 1937 року:

**«Телеграма
з Бондарівки
Київ. ЦК КП(б)У
тов. Косіору**

Моє єдине прохання — допоможіть добитися суду. Я службовець «Заготзерна» станції Бондарівка, Сосницького району, Чернігівської, колишній колгоспник. Була сім'я з семи душ — хвора дружина, п'ятеро дітей, старшому 13 років. Без вини, під виглядом куркуля — спекулянта, зі злої волі голови сільради Шевченка зазнав страшного покарання в 1936 році. Голова сільради вночі силою озброєних людей пограбував майно, сім'ю викинув з хати, хвору дружину з немовлям побили, від побоїв дружина і дитина померли. Відібрали садибу, звільнили із служби. На скарги в область і район не звертають уваги. Залишились діти сиротами.

Просимо захисту, повернення майна, корови.

Сім'я Царенків».

Це голоси, як було заведено говорити, «простих людей», представників робітництва і селянства. А тепер послухаємо владний голос заступника наркома внутрішніх справ України Зиновія Кацнельсона для того, щоб зрозуміти, яке місце тоталітарний режим відводив «прошарку» — інтелігенції, зокрема науковій. Звернемо увагу на тональність документа, його категоричність, безапеляційність в оцінках речей, які НКВС просто не мав права оцінювати (зокрема, якість і зміст роботи Всеукраїнської наукової асоціації сходознавців). Не забуваймо і про те, що такого роду «висновки», з якими ми зараз ознайомимось, вирішували не просто долі, а питання життя і смерті багатьох людей. Ось він, цей по-своєму унікальний документ:

**СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО
ЦК КП(б)У.
т.КОСИОРУ.
т.ПОСТЫШЕВУ.**

Во исполнение постановления Секретариата ЦК КП(б)У от 30.XII.1936 г. сообщаем предварительные итоги разработки архивных материалов быв. Всеукраинской Научной Ассоциации Востоковедов (ВУНАВ).

ВУНАВ была организована в 1926г. в г.Харькове и имела филиалы в г.г. Киеве и Одессе. Просуществовала под различными наименованиями: (Институт Востоковедения, Институт Ближнего Востока) до 1933 г., когда по решению ЦК КП(б)У была ликвидирована.

Цели существования ВУНАВ'а не были точно определены и научная ее деятельность представляется ничтожной. За период своего 8-ми летнего существования Ассоциация Востоковедов не внесла ничего полезного в дело культурного строительства СССР.

В то же время совершенно точно устанавливается широкое использование ВУНАВ'а иностранными, прежде всего японской, разведками и националистической контрреволюцией как база и ширма для враждебной нам работы.

РУКОВОДСТВО ВУНАВ'ом, в том числе издаваемой ею печатью, — осуществлялось в различные периоды:

1. РЯПО — в 1927-1929 г.г. являлся Пред. Правления ВУНАВ'а и ответственным редактором журнала «Східний Світ».

2. ВЕЛИЧКО Л.И. — быв. зам. Пред. Правления ВУНАВа и директор Института Ближнего Востока. член редколлегии журнала «Східний Світ».

Эти т.т. члены партии передоверили руководство ВУНАВ'ом контр-революционерам — профессору ГЛАДСТЕРУ, ДУБРОВСКОМУ и др.

3. Профессор ГЛАДСТЕР — Зам. Пред. Правления ВУНАВ'а, фактически ее руководитель с момента организации и до ликвидации; контрреволюционер, руководитель ответвления Украинской контр-революционной организации музейных работников в ВУНАВ'е. Был тесно связан с японским консульством и закордонными контр-революционными кругами. Сейчас находится в Москве.

4. ПОЛОЦКИЙ — директор Института Востоковедения, ответственный редактор журнала «Східний світ».

5. ЛЮБЧЕНКО Н. — директор Института Востоковедения.

Последние два осуждены на 10 лет концлагеря по делу фашистской террористической организации боротьбистов.

Таким образом, Ассоциацией Востоковедения фактически руководили прямые враги.

Проведенной проверкой бывших членов ВУНАВ'а установлено:

1. Начиная с 1930 года и особенно в 1934-1935 г.г. органами УГБ НКВД УССР репрессировано бывших членов ВУНАВ'а — 37 человек, в том числе:

а) За националистическую контр-революционную деятельность — 10 человек.

б) За террористическую — 8.

в) За троцкистскую — 2.

г) За шпионскую в пользу Японии — 5.

д) За шпионскую в пользу Германии — 1.

е) За организационную контр-революционную деятельность — 11.

2. 90 быв. членов ВУНАВ'а проходит по нашим материалам, как связанные с контр-революционной украинской националистической, троцкистской, меньшевистской и другой антисоветской работой.

Особенно считаем необходимым отметить группу контр-революционеров, активных членов Ассоциации Востоковедов в составе: профессора ГОРДЕЕВА, ДУБРОВСКОГО В.В., ПУЩЕНКО А.П., профессора ЗУММЕРА В.М., СТРЕЛЬЦОВА Н.К. (Харьков), профессора БОЛТЕНКО и профессора ФОМЕНКО (Одесса), репрессированную в 1934 году по вскрытой контр-революционной организации среди музейных работников.

Из них: ПУЩЕНКО, СТРЕЛЬЦОВ, БОЛТЕНКО и ФОМЕНКО разоблачены были в шпионской работе в пользу Японии, проводимой ими через ВУНАВ и прикрываясь ею.

Ассоциация Востоковедов и ее филиалы, особенно Одесский, были связаны с японским, немецким и турецким консульствами, представители которых присутствовали на заседаниях Правления, съездах и докладах, проводимых Ассоциацией, оказывая последней «содействие» в ее работе.

Консульство, в свою очередь, устраивало так называемые «малые» и «большие» приемы, на которых присутствовали члены ВУНАВ.

В помещении Ассоциации Востоковедов в г.Харькове профессор ГЛАДСТЕРН и ПУЩЕНКО (осужден) принимали секретаря Одесского японского консульства САНАКИ-САН. Во время приема, согласно показаниям ПУЩЕНКО, он установил с секретарем японского консульства деловую связь по разведывательной линии.

Осужденный профессор БОЛТЕНКО показал, что японский консул в Одессе подготовлял его вербовку во время различных официальных встреч, организованных ВУНАВ'ом и консульством. По его же показаниям, профессор ДЛОЖЕВСКИЙ был завербован таким же путем.

Член ВУНАВ'а профессор ТОТИН Ю.О., по нашим данным, связанный с японцами, развивал чрезвычайную активность по линии лекторской работы в Одессе, популяризуя и восхваляя

империалистические порядки Японии, и используя для этого материалы и диапозитивы, полученные им от японского консульства.

Связь с закордоном не ограничивалась иностранными консульствами. Она осуществлялась еще путем выездов членов ВУНАВ за кордон, через иностранных ученых, приезжавших в СССР.

Профессор ГЛАДСТЕРН выезжал в Турцию и Германию. Профессор ФЕДОРОВСКИЙ выезжал в Германию и Англию. ГАВРИЛЕНКО ездил в Грецию. Профессор ТОТИН ездил в Японию.

Выезжающие закордон члены ВУНАВ получали, помимо официальных задач, поручения неофициальные. Профессор БОЛТЕНКО (осужден) показал, что в период подготовки к его поездке в Англию на Международный Конгресс Востоковедов, ДУБРОВСКИЙ В.В. (осужден) ему предложил использовать эту поездку для «установления и закрепления полезных связей в Лондоне и Берлине».

Приезд иностранных ученых был связан обычно с организацией «научных» экскурсий и археологических раскопок на территории СССР.

По этой линии наибольшую активность проявляли немцы и японцы, причем в интересных в оборонном отношении районах.

Немцы принимали меры к организации советско-немецкой Черноморской экспедиции с главными объектами в Березани и Ольвии.

Японцы также интересовались такими раскопками, осмотр которых был связан с разъездами по побережью Чорного моря и посещением военных зон.

Большого внимания заслуживает издательская и литературная деятельность ВУНАВ'а.

ВУНАВ'ом издавались журналы: «Східний Світ» – до 1930г. и «Червоний Світ» до 1932г. Издавались также журналы для внутреннего использования на стеклографе — Записки Института и Бюллетень ВУНАВ'а.

Неполным еще просмотром этой издательской «продукции» выявляется, что она содержит в себе не только большое количество разного рода политических извращений, но и прямые антисоветские выпады и пропаганду отторжения Украины от СССР.

Прежде всего обращают на себя внимание статьи ДУБРОВСКОГО В.В. (осужден) и одного еще не установленного автора, доказывавшее, что Украина по своему историческому прошлому и своей культуре тяготеет не к «Московии», а к Ближнему и Дальнему Востоку.

ДУБРОВСКИЙ В.В. в своей статье пишет:

«...Вопрос, который дискуссировался недавно в литературе: за кем идти Украине — за Европой или Москвой, нужно решить Украинской историографии, борясь против двух уклонов, против польско-фильского и русско-фильского».

«...Таким образом, проблема изучения связи Украины с Востоком становится в настоящее время для историков Украины актуальной»...

В архиве ВУНАВ'а обнаружен обзор иранской печати, в комментариях которого утверждается, что «экономическая политика СССР в отношении Персии ведет ее к гибели».

В статье члена ВУНАВ'а ОПОКОВА на тему «Ближне-Восточная проблема» имеется такое место:

«...«Для правильного и успешного развития нашей экономики является вопросом жизни и смерти, кто владеет проливами... Россия имеет все права распоряжаться в проливах. Этого требует железный закон экономики, а ее голос требует от Союза поставить проливы под свой красный контроль»...

Профессор ГЛАДСТЕРН развивал в журналах «Східний Світ» и «Червоний Світ» большую антимарксистскую и антисоветскую «литературную работу», касаясь, главным образом, вопросов, связанных с Монголией, Китаем и Японией.

Такого же характера работу проводил ВЕЛИЧКО Л.И. преимущественно по вопросам, связанным с Турцией.

Редакторами журналов «Східний Світ» и «Червоний Світ» являлись одновременно РЯППО, ПОЛОЦКИЙ и ВЕЛИЧКО.

Секретарем редакції журналу «Східний Світ», починаючи з 1926г., був член української контр-революційної націоналістическої організації, розоблачений японський розвідчик СТРЕЛЬЦОВ Н.К., осуджений в 1934г.

Необхідно відзначити, що журнали, видавані Асоціацією Востокведов, розпространялись на початках обміну по научним і востокведеским організаціям всього Союзу, а також за межами. Так, наприклад, журнали Асоціації посилались в Харбін, (в редакцію «Вестник Азії» і О-ву російських орієнталістів), в Німеччину, Америку, Палестину і т.д.

Розробка матеріалів і розслідування, направлені до відкриття всієї контр-революційної і розвідвальної роботи на базі ВУНАВ'а продовжується.

Поставлене питання перед НКВД СРСР про арешт професора ГЛАДСТЕРНА і про повернення з заслання професора БОЛТЕНКО.

**ЗАМ НАРКОМА ВНУТРІШНІХ ДІЛ УСРС
КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 2 РАНГА
З.КАЦНЬСОН**

«7 лютого 1937г.»

(ЦДАГО України), ф. 1, оп. 1(ст); спр. 2909, арк. 8-14).

А тепер – про ще один маловідомий факт. 4 серпня 1937р. Сталін підписав директиву ЦК ВКП(б) про проведення у 2-3 районах відкритих процесів над шкідниками у сільському господарстві. Як свідчить аналіз фактів, саме ця директива значно стимулювала пошук «ворогів народу» на селі. Не стояла осторожності виконання цієї директиви і Україна, що, зокрема, засвідчує ось такий документ:

**«Секретарю ЦК ВКП(б)
товаришеві Й.В.Сталіну**

У виконання директиви ЦК ВКП(б) від 4-го серпня ц.р. про проведення у 2-3 районах відкритих процесів над шкідниками у сільському господарстві повідомляю, що за встановленими слідчими органами матеріалами, особливо велике шкідництво у області сільського господарства (шкідництво у області заготівель сільськогосподарської продукції, псування та шкідницький ремонт тракторів, комбайнів, а також у області агротехнічної та насінневої справи) наявне у Куп'янському, Золочівському та Миргородському районах.

Бюро обкому вирішило відкриті показові процеси над ворогами народу – шкідниками сільського господарства провести у Куп'янському, Золочівському та Миргородському районах.

У Куп'янському районі за процесом проходять:

Савкін – колишній секретар РК* (*райком партії), учасник контр-революційної організації правих,

Ляшенко – колишній зав. райземвідділу,

Медвідь та Поворот – колишні директори МТС Куп'янського району. Підсудні у шкідництві зізналися, є свідки.

У Золочівському районі:

Шалений – колишній голова РВКу** (**райвиконком), учасник контр-революційної організації правих,

Матіяш – колишній зав. райземвідділу,

Смирнов – колишній директор МТС,

Ковальчук – колишній директор цукрового заводу,

Волошко – колишній голова колгоспу, ес-ер (так у тексті. – Ю.Ш.)

Ученевий – колишній голова сільради, ес-ер.

Підсудні у шкідництві зізналися, є також свідки.

По Миргородському району:

Гришкан – колишній секретар РК та земельні працівники цього району.

По Миргороду слідство тільки розгорнулося; процес намічений у перших числах вересня.

По Куп'янському і Золочівському районах справа слідством закінчиться 25 серпня; процес у Куп'янську намічений 27, у Золочеві – 29 серпня.

У кожний із вказаних районів обкомом надіслано комісії на чолі із відповідальним інструктором для допомоги слідчим судовим органам та найскорішої ліквідації наслідків шкідництва.

НКВС, облпрокуратурою, за рішенням обкому, виділено спеціальні групи для найбільш ретельного проведення слідства на місцях.

Місцеві райгазети на час процесів зміцнюються спеціально відібраними працівниками із області для всебічного і повного висвітлення у районній та обласній пресі ходу процесів та широкої мобілізації колгоспників на ліквідацію наслідків шкідництва.

Головою виїзної сесії затверджений голова спецколегії Ленський.

Державним обвинувачем затверджений заст. облпрокурора Леонов.

На час проведення процесів від обкому у кожний з вказаних районів буде командировано члена бюро обкому.

Секретар Харківського обкому КП(б)У
М.Гікало».

(ЦДАГО України, ф.1, оп.1(ст), спр.2909, арк.155-156).

Так виконувалась сталінська директива на Харківщині. Втім, не менш чітко її реалізували і в інших місцях. Зауважимо, що переважна кількість перелічених «колишніх» належала до комуністів. І їх винищення – а саме на них був спрямований страшний удар «великого терору» 1936-1938 років – зайвий раз засвідчує не тільки антигуманність, а й безглуздість політики Сталіна, котрий на угоду власній маніакальній підозрілості винищував членів партії, лідером якої був.

І, нарешті, звернімося до «морального кодексу» сталінізму. Не тільки тяжке матеріальне сьогодення у постійному чеканні «світлого майбуття», не тільки фізичні репресії і смерть у безвісті несло народам України панування Сталіна та його поплічників. Не менш серйозними були наслідки психології «осадженої фортеці», постійного чекання небезпеки, пошуку прихованих ворогів і зрадників, моралі зради, доноси, нехтування елементарними людськими нормами.

На жаль, можна було б наводити багато прикладів на доказ цього твердження. Наведемо лише один, поки що майже нікому невідомий.

«Син за батька не відповідає», – сказав Сталін у 1935р. Проте і в цьому році, і раніше, і пізніше – відповідали. А головне – боялися, щоб не примусили відповідати сина за батька, брата за брата, дружину за чоловіка.

23 грудня 1937р. стара більшовичка Серафіма Гопнер написала до парткому ВКП(б) при Виконавчому Комітеті Комуністичного Інтернаціоналу заяву. Прочитаємо її:

«В партком ВКП(б) при ВККІ.

Товариші! Повідомляю головні моменти моїх взаємовідносин з нині викритим ворогом партії і народу Квірінгом.

Працювала з ним в одних парторганізаціях з 1917р. до 1925р. (з перервами). У ці ж роки ми були чоловіком і дружиною. Коли ми розірвали цей зв'язок (12 років тому), ми не припинили знайомства, зустрічалися або листувались, зберігаючи дружні відносини. Я йому довіряла, як партійцю і вважала, що він до кінця засудив і позбувся ряду помилок, допущених ним під час роботи на Україні.

Таким чином, я визнаю, що в умовах близького і довгорічного знайомства не розпізнала ворога партії, виявивши виняткову сліпоту і втрату пильності, і усвідомлюю, що заслуговую суворого суду.

Водночас я категорично і рішуче заявляю, що не мала ні найменшого уявлення про його контрреволюційні наміри, участь у контрреволюційних організаціях або діях. Мені зрозуміло, що він обманював партію, дворушничав, приховав від мене свої злочини.

Головну причину своєї сліпоти вбачаю ось у чому:

1. Я жодного разу не подумала до кінця і не узагальнила характеру його помилок, допущених ним під час роботи на Україні. А тим часом їхній зміст виявляє капітулянтський, реставраторський, контрреволюційний їх характер: 1) коливання в момент Жовтня, 2) пропозиція у 1917 році (в зв'язку з евакуацією Рад за Брестським договором) висунути лозунг всієї влади то Центральній раді, то Українським установчим зборам, 3) пропозиція у 1920 році (коли партія ще не перейшла до непу) заміни на Україні продрозверстки продподатком, 4) помилка 1925 року, коли з вини Квірінга вся українська парторганізація проголосувала за помилкове рішення з питання про оргвисновки щодо Троцького (потім при повторному голосуванні цю помилку було виправлено), причому хибна пропозиція виходила, як з'ясувалось, від фракційної групи Зінов'єва і Каменєва і була протиставлена ленінсько-сталінській лінії ЦК.

Всі ці помилки пояснюють скочування Квірінга у табір ворогів.

Вважаю за необхідне підкреслити, що помилок Квірінга партія ніколи мені не приписувала, про що можу додатково подати пояснення.

У розмовах зі мною Квірінг добре замаскував свою політичну фізіономію, жодного разу не видавши себе, як ворога генеральної лінії партії, або він добре знав мене (краще, очевидно, ніж я його), мої тверді ленінсько-сталінські позиції і мій ентузіазм у справі захисту Сталінського керівництва партії. Мало того, він надто добре знав, що я не замовчала б перед партією найменшого факту антипартійної боротьби.

Я ставлю собі за провину також, що недостатньо врахувала деякі непрямі симптоми невдоволення і недостатньої довіри до Квірінга з боку ЦК партії, про що свідчили часті зняття його з роботи, хоч я цікавилася політичними причинами цього, але нічого конкретного не дізналась.

Нарешті, бачу свою помилку в тому, що при оцінці його політичної фізіономії, як комуніста, я не пов'язала з його політичною фізіономією його приватне життя, в якому були риси міщанства і траплялися безвідповідальні зв'язки з жінками, що прикривалися нібито передовою мораллю, а по суті мораллю найнижчого гатунку.

Оглядаючись на весь період нашого знайомства, я запитую себе – де були мої очі? Я прокинаю цю сторінку мого минулого, але не зважаючи на цю ганебну пляму в ньому, я не перестаю пишати моїм минулим, бо ця «дружба» не була головним змістом його. І до знайомства з Квірінгом, і після я йшла своїм шляхом вірного солдата партії, 34 роки мого перебування в лавах партії Леніна-Сталіна є найбільшим щастям, що випало на мою долю. Від усвідомлення цього я ще гостріше усвідомлюю свою провину перед партією за виявлену сліпоту, за шкоду, завдану їй і відчуваю пекучий сором і за «дружбу» з цим гадом. Однак я знайду в собі сили, перебудувавшись як слід, спокутувати цю провину, працюючи для зміцнення партії на новому етапі. І перш за все я мушу викоренити властивий мені непростимий порок – надмірну довірливість, – порок, який я особливо виявила у собі в умовах останнього року боротьби проти ворогів партії і народу. Я сподіваюсь, незважаючи на те, що я вже не зможу служити партії стільки років, скільки служила їй, зробити все, щоб відшкодувати ті втрати, яких я завдала партії своїми помилками по лінії боротьби з ворогами. Для цієї мети я не пощаджу себе, які б випробування не стояли на моєму шляху.

З ком. прив. С.Гопнер».

(ЦДАГО України, ф.1, оп.1(ст.), спр.2909, арк.147-148).

Серафима Іллівна Гопнер ... Член партії з 1903р., вона вела підпільну роботу в Одесі, Катеринославі, Миколаєві, працювала в еміграції, готувала більшовицький Жовтень 1917р., а згодом активно, як «солдат партії», реалізовувала його ідеали. З 1929 до 1938р. завідувала відділом агітації та пропаганди Виконкому Комінтерну. З 1938 до 1945р. була заступником головного редактора

«Исторического журнала», з 1945 – старшим науковим співробітником Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Померла у 1966 році.

Її ім'я, як і ім'я Емануїла Йоновича Квірінга, котрий загинув у сталінській катівні у 1937р., досить часто можна знайти під обкладинкою якоїсь книги про революційні події в Україні. Чи про 20-ті р., коли Квірінг вдруге (у 1923-1925 рр.) очолював ЦК КП(б)У.

А тоді, у 1937-му, С.І.Гопнер написала наведену заяву, у якій «проклинала» свої стосунки з Е.Й.Квірінгом. І за що? За те, що він «добре замаскував свою політичну фізіономію, жодного разу не видавши себе як ворога генеральної лінії партії».

Ще під час хрущовської відлиги Квірінга реабілітували, достеменно з'ясувавши, що ніколи «ворогом» він не був. Невідомо, чи пригадала Серафима Гопнер свою заяву у 1937р. Чи каялася вона? Не знаємо, та й не має це нині значення, адже немає вже в живих ні її, ні її колишнього чоловіка...

Знаємо, що знайдуться ті, хто буде засуджувати «солдата партії», прочитавши наведену заяву. Не поспішайте! Адже ця заява стала не стільки наслідком страху її автора за власне життя, скільки наслідком тієї страшної моралі, яку дбайливо культивувало тоталітарне суспільство і за якою обов'язково потрібно щось або когось засуджувати, чогось або когось зрікатися. І через це моральне «аутодафе» змушена була пройти і стара більшовичка, котра добре знала справжню ціну Сталіна і створеного ним «морального кодексу».

Втім, були такі люди, котрі кинули відкритий виклик цьому «кодексу», не приховували свого ставлення до нього. До таких людей належав, зокрема, засуджений за сфабрикованою справою «Українського національного центру» академік Матвій Іванович Яворський. 30 червня 1935 р., на третьому році перебування в Соловецькому табірному пункті під назвою «Кремль» він пише заяву такого змісту:

«Цим повідомляю, що я відмовляюся від зарахування робочих днів не тільки за минулий період, а й взагалі. Я вважаю таке (зарахування) знущенням над людиною, котру, як і багатьох інших, сталінське «правосуддя» спочатку кидає до в'язниці за те, що це українець, який не підміняв любові до своєї батьківщини на російський патріотизм, «підфарбований» інтернаціоналізмом, – кожного назване правосуддя без суду засуджує за неіснуючу справу на повільне знищення в таборі, в умовах примусової праці з напівголодним пайком, у сітях ганебної провокації і моральних мук, – а після всього цього це правосуддя обіцяє їй скоротити повільне знищення, моральне й фізичне – при умові «перекування», тобто безмовної самопокори цьому знищенню і підкупного славослів'я його політиці.

Я особисто «перекуватися» не збираюся, боготворити «геніального, улюбленого, рідного вождя всіх народів» не бажаю та взагалі вважаю для себе ганьбою таким шляхом купувати собі волю, тим більш, коли десятки тисяч української інтелігенції гинуть у в'язницях і таборах в умовах, означених вище, коли їх сім'ї, засуджені на повільну голодну смерть в умовах т.з. «культурного і заможного життя», в умовах сталінського «піклування про людину», коли сотні тисяч українських селян засівають Росію своїми кістями на каторжних будовах, лісозаготівлях та інших видах примусових робіт, коли стільки ж гине їх від голоду у себе на батьківщині, хоч начебто і там життя стало «веселіше».

Я вважаю, що при такому стані справ на Україні, для мене почесніше буде вмерти вже разом з ними у спільному нашому каторжному житті, ніж прагнути волі, щоб жити життям хамелеона, який захищається в захваті перед політикою національного гноблення і селянського грабежу в царстві не соціалізму, що будується, а загального обману, провокації і свавілля».

У листопаді 1937 року М.І.Яворського розстріляли. Понад піввіку його ім'я у суспільно-політичній та історичній літературі згадувалося виключно з «викривальними» епітетами. Протягом цього ж часу над ним тяжіли необгрунтовані обвинувачення у злочинах, які він не скоював. 1989 року М.І.Яворського та інших осіб, котрим приписали участь у «УНЦ», реабілітували.

Ось такі вони, деякі голоси із далекого 37-го року, котрі, сподіваємося, ніколи не повторяться не тільки у прямому, а й у переносному значенні.

Особая папка

ПБ №3, п.1. 4.VII.1937 р.

Телеграма ЦК ВКП(б) від 3 липня 1937 року.

1. Намітити обласні трійки в такому складі:
  - 1) перший секретар обкому;
  - 2) начальник Обл.НКВС;
  - 3) облпрокурор.
2. Доручити т.Леплевському дати негайну директиву по НКВС.

КОСІОР.

тт. Любченко, Леплевському, Кудрявцеву – виписка.

Маркитану, Чернявському, Гикало, Марголіну, Евтушенко, Прамнеку, Тодресу – через т. Калинина.

ЦК ВКП(б) – ОРПО.

Особая папка

ПОЛИТБЮРО

10.VII.1937

(протокол №3, пункт 42 опр.)

Слушали: О ходе выполнения директивы ЦК ВКП(б) от 3 июля 1937 года.Постановили: Послать первым секретарям обкомов следующую телеграмму: «Органы НКВД выявили и учли кулаков и уголовных, (в) частности первой категории.

ЦК КП(б)У предлагает тройкам приступить (к) работе.

«За»: Косиор, Любченко, Затонский, Кудрявцев.

Выписки: всем обкомам — телеграммой через т. Калинина.

т. Леплевскому — виписка.

ЦК ВКП(б) — отд. рук. партор.

О.П.

НА ГОЛОСУВАННЯ ОПИТОМ
ПОЛІТБЮРО(Протокол №3, арт. 71 опит)
20/VII 1937 р.Слушали: Про склад комісії по судових справах, зв'язаних з застосуванням вищої міри покарання.Ухвалили: В зв'язку з хворістю т.Петровського Г.І. тимчасово обов'язки покласти на тт.Затонського і Зіненко.

«За»: Косіор, Любченко, Затонський, Кудрявцев.

Витяги: тт. Петровському, Затонському, Зіненко.

ЦК ВКП(б) – ОРПО.

***

«Шануй отця свого і матір свою...» Це четверта Заповідь Господня, яку приймали люди всіх часів. Більшовики і через неї переступили. Вони забирали вночі батьків, не кажучи дітям куди і завіщо. Дітям рекомендували цуратись «таких батьків». Батьків розстрілювали, могили зрівнювали з

землею, а пам'ять стирали хвилею жаху. Десятків мільйонів таких могил вже не знайти. Але у Вінниці вдалося знайти — у 1943 р., аж через 5-6 років після масових вбивств. У війну фашистські розбійники викривали советських розбійників, організували розкопки і міжнародну комісію. Що виявила комісія — це виходить за межі людської уяви. Досить сказати, що дітей, які випадково підглянули секрети НКВД, вже не випускали живими...

Аполон Трембовецький

Злочин у Вінниці

Перше і єдине видання книжки вінницького педагога й журналіста Аполона Трембовецького «Злочин у Вінниці» випущено під німецькою окупацією у вересні 1943 року у Вінниці. Один з ініціаторів та постійних учасників розкопок масових могил жертв НКВД, автор виявив особливу наполегливість у збиранні та оприлюдненні відомостей, пов'язаних з трагедією Вінниці. Потрапивши на Захід, він став одним з найактивніших викривачів большевицьких злочинів. Автор численних статей (деякі з них опубліковані на еміграції під псевдонімом Петро Павлович), співредактор двотомової «Білої книги про чорні діла Кремля», виданої англійською мовою українцями США й Канади в 1953-1954рр., багаторічний керівник ДОБРУСу (Демократичне Об'єднання Бувших Репресованих Українців Сове́тами) в США, головний свідок на розслідуваннях комуністичних злочинів американським Конгресом, він залишив тривкий слід у виявленні підсоветського лихоліття. Помер А.Трембовецький на 55 році життя 1 березня 1968 року. Написана по свіджих слідах, його книжка «Злочин у Вінниці» — унікальне свідчення описаних подій. Подаються фрагменти цієї книжки.

Ще восени 1942 року деякі громадяни міста Вінниці намагались звернути увагу представників місцевої влади на можливість знахідки в районі так званих Долинок (околиця міста Вінниці по Літинському шляху) масових могил жертв НКВД. Однак прийшла зима, і з нею всі спроби перевірити правдивість цих припущень були тимчасово припинені. Тільки навесні 1943 р. спеціальна комісія за участю лікарів судової медицини, створена за наказом німецької адміністрації, почала розкопувати могили цих невинних жертв большевицького терору у нашому місті.

24 травня 1943 року було розкрито першу велику могилу. І це зразу ж переконало в цілковитій правдивості чуток, які вже давно кружляли серед людей.

ФРУКТОВИЙ САД

На площі розміром коло одного гектара по Літинському шляху, на Підлісній вулиці №1, простелився красивий фруктовий сад. Несподівано у цей садок наприкінці березня 1938 року почали звозити дошки, цеглу, вапно, цемент. Згодом цей сад був обнесений високим дощаним парканом. З'явився там, ліворуч від воріт, і невеличкий мурований будинок, якого майже і не видно було з-за пишної зелені. Паркан збудували дуже старанно, не лишивши жодної шпарини. Навіть дітвора і та не знаходила способів хоча б одним оком зазирнути у сад і довідатись, що ж там діється. За місяць паркан уже був обтягнутий нагорі кількома рядами колючого дроту, з'явилась варта, було заборонено навіть підходити близько. Люди, що жили поблизу, зрозуміли, що тут будується щось секретне, і, за тодішнім звичаєм, називали це «воєнная стройка».

Із слів очевидців встановлено, що сюди дуже часто заїжджали машини НКВД, особливо вночі було чути гул моторів. До цього надокучливого гулу так звикли мешканці цієї околиці, що вже просто не реагували на нього. Іноді чути було гомін людей, але й на думку не спадало те страшне, що діялось там.

Риття могил, як це вже встановлено, відбувалось за принципом траншеї. Могили у формі квадрата копали так, що землею з наступної ями закопувались трупи попередньої могили. Потім ця могила закопувалась землею нової і т.д. Траншеї розміщені одна біля одної між деревами саду, наче доріжки. Могили рили дуже глибоко. На глибині півтора-двох метрів вдається лише доходити до одягу загиблих, під яким приблизно ще на метр лежать самі трупи. В окремих могилах трупи та одяг пересипані вапном. У тих могилах, де вапна було замало, одяг зберігся настільки добре, що його досі можна розпізнати.

Страшним видовищем є розкриття такої могили. Серед одягу ми знаходимо полотняні сорочки з українською вишивкою, селянські гуньки, жіночі з вишивкою комбінезони, блузки, плаття, кожухи, військові шинелі, ковдри, селянські рядна, пальта, жіночі спідниці, селянські торбинки, в яких ще досить добре збереглося сало, чашка з маслом, кілька пачок махорки і цигарковий папір, грубі полотняні кальсони, вишиті хустинки, рушники тощо.

За два тижні розкопано вже 19 могил площею 228 кв. метрів і на глибину понад два метри (пише до шару трупів) і вилучено велику кількість різноманітного одягу загиблих. Чимало людей побувало тут, на цих страшних розкопках. Немало сліз пролито вже над трупами безвинних мучеників. Жах огортає людей, коли вони на власні очі бачать сотні мертвих людських тіл із зв'язаними руками.

Ось біля трупів зібрався великий гурт жінок. Громадянка м.Вінниці Ольховська Олена Юхимівна розпізнала труп свого чоловіка. Нещасна, знедолена більшовиками жінка у грудні 1937 року втратила назавжди свого чоловіка, Ольховського Петра Дмитровича, який працював робітником у вінницькій пекарні. Працював віддано, не шкодуючи сил, і у подяку за працю став «ворогом народу». За кілька років нужда і горе покпали в могилу п'ятеро їх дітей. Бідна жінка залишилась сама-одна...

7 червня на місце розкопів прийшла молода жінка Тамара Вансецька. Розглядаючи численні речі, вона знайшла хатній капець свого чоловіка, Джеванецького Бориса Костянтиновича, а згодом серед трупів, які лежали на поверхні біля ями, вона знайшла й тіло свого чоловіка. Бідолашну жінку намагались втішати, що, мовляв, вона помилилась, і що тіло може належати й іншій людині. Ридаючи, жінка розказала нам про одяг, в якому був заарештований її чоловік; оксамитова верхня сорочка і помітки на кальсонах були для нас достатнім доказом, що її слова є страшною правдою.

ПРАВОСЛАВНИЙ ЦВИНТАР

Окремі громадяни нашого міста, особливо ті, що жили поблизу кладовища і парку, ще добре пам'ятають страшний 1937 рік з частими заїздами вантажних машин в нічний час. Однак в той час і думати про це було лячно. Кожен мав свою сім'ю, своїх дітей і рідних. Надмірна цікавість і «зайві» розмови були небезпечними. Краще мовчати і не обговорювати це навіть з близькими.

Розкопи могил жертв, розстріляних Вінницьким НКВД, які розпочато 24 травня ц. р. в саду на Підлісній вулиці №1, пробили камінну стіну мовчання вінничан. Люди почали говорити... І от 29 червня 1943 року у лівій частині кладовища у районі лікарні ім.Пирогова були розпочаті пошуки нових могил з трупами замордованих. За 5 років ці місця поросли високими бур'янами і кущами. Коли розпочинали розкопи, дехто, можливо, вважав, що це даремна праця. Але вже другого дня, 30 червня, було розкрито шість могил розміром 3 x 3 метри і завглибшки понад 2 метри. Дійшли до людського одягу, а потім до трупів. Страшна картина Підлісної вулиці відкрилася очам і на православному кладовищі, яке брутално було перетворене енкаведистами на місце укриття страшних злочинів. У цих могилах (а їх нині вже розкопано 15) лежать закатовані мученики, зі зв'язаними руками, розстріляні в потилицю.

ПАРК ім.ГОРЬКОГО

Парк культури і відпочинку ім.Горького у Вінниці. Пишна зелень, великі пано «вождів» і геніяльних «п'ятисотенниць», на головній алеї — кільканадцять гербів советських республік, великий

портрет Сталіна, море квітів. В кінці алеї велика статуя Леніна і Сталіна, які, сидячи на лавочці, ведуть розмову... Так виглядало це місце п'ять років тому.

30 червня розпочато розкопи могил замордованих у катівнях Вінницького НКВД у цьому паркові «культури і відпочинку». Розкопано вже 14 могил. Сотні предметів людського одягу та взуття видобуто з цих страшних ям і повивішувано на дроті для розпізнання. Знайдено велику кількість жіночого одягу — сорочок, платтів, хусток, а також жіночих гребінців тощо. Це дає підставу думати, що тут лежить чимала кількість закатованих жінок, багато одягу селянок. Можливо, що серед них є ті «п'ятисотенниці», які так красиво були намальовані на пано в кількох кроках від цих ям.

Люди з усіх кінців Вінничини відвідують ці розкопи, шукаючи своїх близьких. Вже ми маємо факти, коли окремі громадяни і в «паркові культури» знайшли одяг своїх рідних.

Ось дружина розпізнала носову хустку свого чоловіка Явлецького Тимофія Івановича, який працював теслею у м.Вінниці. Робітник «Водоканалу» у м.Вінниці Стігарецький Микола Іванович, заарештований 15 червня 1937 р., знайшов собі тут вічний спочинок. Дружина його розпізнала піджак. Піджак і пальто розпізнано рідними колгоспника з села Щітки Луся Івана Петровича, заарештованого 23 грудня 1937 р. Корнієнко Катерина, обливаючись сльозима, розпізнала вишиту сорочку свого батька, Корнієнка Івана, колгоспника с.Кардишівка Погребищенського району.

Ми оглядаємо ці «стандартні» могили, вщерть заповнені людськими тілами, а в нашій пам'яті проходять картини: поруч, в кількох метрах від них, п'ять років тому під грім баяна чи оркестри на танцювальному майданчику танцювала весела молодь; з кімнати сміху з розчервонілими від сміху обличчями виходили піонери... Автор цих рядків не раз приводив своїх школярів у цей парк для розваг, заводив дітей у цю кімнату сміху, і сміявся разом з ними, не знаючи про те, що поблизу, у страшній ямі — дорога йому і рідна людина.

30 липня.Сьогодні о 6 годині ранку ми прийшли сюди, щоб на самоті розглянути страшне видовище розкопів, проте ми застали тут уже вісім жінок, які вже майже годину розшукували речі своїх близьких. Ця група жінок приїхала до Вінниці з Брацлавського району. Вони всі втратили своїх близьких і прибули до Вінниці розшукати хоча б їхні залишки. Ось громадянка Малаховська з с.Чернишівка-Укр. знайшла накидку, гуньку, піджак і наволочку свого чоловіка, Малаховського Венедикта Степановича. Обливаючись сльозами, вона розповідає нам деталі свого життя. У жовтні 1937 року її чоловік, голова колгоспу, був заарештований. Через деякий час її повідомили, що він помер від дизентерії. Проте сумнів завжди непокоїв знедолену жінку. Не вірила вона в правдивість енкаведистських слів. Через деякий час з родини було заарештовано п'ятеро її братів. Шість років нічого не було відомо про їх долю. І ось сьогодні, тут, у паркові «культури і відпочинку», поблизу гойдалок, дружина брата цієї громадянки Франя Тушевська знайшла гуньку свого чоловіка Тушевського Андрія, який працював ковалем МТС, заарештованого в 1937 році як «ворог народу».

Обходимо місце розкопів. Страшне видовище відкривається перед нашими очима. 295 трупів лежать на поверхні у районі гойдалок, з них 8 жінок. Усі трупи чоловіків — із зв'язаними руками. Один чоловічий труп лежить із зв'язаними руками і ногами.

Розкрито 14 великих ям. Лише з кількох із них вийнято трупи. Ці останки загиблих перевозяться на Підлісну вулицю для похорону на братському кладовищі. Несприятлива дощова погода довгий час утруднювала переведення робіт по вийманню з ям тіл розстріляних. Проте понад три місяці невпинно ідуть розкопки страшних ям. В саду на Підлісній вулиці розкопано вже 36 великих ям з трупами і 3 ями, де був лише одяг і речі загиблих.

ЗНАЙДЕНІ ДОКУМЕНТИ

Енкаведистські кати старанно приховували свої криваві злочини. Це видно хоча б з того, що, переглянувши велику кількість речей, знайдено в одязі порівняно невелику кількість документів, які вказують нам на особу тих, що загинули тут від рук кривавих енкаведистів. Подаємо опис деяких з цих документів:

1. Протокол обшуку 14 квітня 1938 року. Обшук проведено в квартирі гр-на с.Савинець Тростянецького району Синявського Івана Романовича. При обшукові був присутній гр. Лужанський. Вилучено паспорт серія ЕО №647075.

2. Протокол обшуку. Квітень 1938р. (дата нерозбірлива). Обшук проведено на квартирі гр-на села Пляхова Козятинського району Римши Михайла Петровича. При обшукові присутні: Котик Василь.

3. Квитанція №945 на прийом речей, датована 21 квітня 1938р., та забірна книжка №А 5023 власних коштів в'язня. Ці два документи виписані на ім'я Молодиченка Василя Михайловича.

4. Забірна книжка власних коштів 1938р. (дата розмита), виписана на ім'я Манявського Людвіга Сігізмундовича.

5. Протокол обшуку 2 квітня 1938р. Мельника Феодосія Володимировича, 1907р. народження, с.Ольшанка Крижопольського району.

6. Протокол обшуку 10 квітня 1938р. Подлісний Альбін Олександрович, с.Розсоше Тиврівського району. Також знайдено на його ім'я протокол особистого обшуку.

7. Квитанція на одержання в'язнем грошей, виписана на ім'я Дубнюка Василя Кириловича 13 березня 1938 р.

8. Медичне заключення. Бевз Григорій Павлович, 33 років, село Шкуринці, 31 травня (рік не встановлено). Медичне заключення робилось лікарем для встановлення фізичного стану після перенесення побоїв по дорозі в село Бохоники.

9. Протокол обшуку 14 квітня 1938 р. Обшук проведено в квартирі громадянина с.Савинець Тростянецького району Денисюка Семена Трохимовича. Вилучено паспорт ЕО №647017 та військовий квиток.

10. Протокол обшуку, м. Шликів, 12 березня 1938р. Обшук проведено в квартирі гр.Бабулевича Олександра Йосиповича. Вилучено документи: паспорт ЕУ №383256, військовий квиток, царський паспорт і різні особисті документи про службу в царській армії (12 документів).

11. Протокол обшуку, м.Тростянець, 6 квітня 1938р. Обшук проведено в квартирі гр.Силавського Самуїла Федоровича. Вилучено при обшукові: паспорт ЕС №710866, мисливську рушницю двоствольну №19379 та мисливський квиток №191.

12. Знайдено в одній кишені 42 документи (довідки про сплату податків та інші квитанції). Усі ці документи виписані на ім'я Маковського Лукаша Андрійовича, колгоспника с.Олександрівка Тростянецького району. Серед цих документів є листівка — повістка на суд за №77, яку надіслав йому Тростянецький суд 3.IV.1938р. Громадянин Маковський викликається як свідок у справі Лисогора та інших. Звертає на себе увагу невеликий аркушик із шкільного щоденника, в якому були загорнуті дві поштові марки. На аркушику дитячою рукою написано розклад уроків.

13. Довідка із штампом Савинецької с.-г. артілі імені Косіора Тростянецького району Вінницької області, 1.VI.1936 року №1. Із клаптика цієї довідки видно лише такий текст, написаний рукою (чорнилом): *Довідка... дана... ім. Ко... в тім, що... рахівник дано... голова колгоспу (підпис), секретар (підпис), печатка колгоспу.* Очевидно, що цей документ належить рахівникові цього колгоспу (прізвища не знаємо), який став жертвою катів НКВД.

14. Також знайдено довідку із штампом Тростянецької машинно-тракторної станції, з якої також не вдалося нам довідатись, хто зберігав цей документ у себе. Текст її майже повністю нами розшифрований, і ми його подаємо: *Савинецький колгосп ім.Косіора здав в р-к (рахунок) натуроплати рапсу 9 цн. (дев'ять центнерів) 20 кгр. на суму 396 крб. 98 коп. (сума прописом), яка перерахована МТС Тростянецьким пунктом «Заготзерно» по полученому наказу №507 від 27 (нерозб.) 1937 року через Тульчинську... (нерозб.) підпис.*

15. Витяг з протоколу засідання президії Тиврівського райвиконкому від 4 грудня 1935 року про звільнення від м'ясоподатку гр-на с.Вітави Углярниці Дмитра.

16. Довідка, датована 16.X.1937 року, видана молодшому ветеринарному лікареві Поташкову Захарові Васильовичу про те, що він працює у Гайсинській ветеринарній лікарні.

17. Протокол обшуку від 23.III.1938р., с.Нова Ободівка Ободівського району; обшук проведено в квартирі гр-на Кучера Петра Мироновича.

18. Протокол обшуку від 10.III.1938р., с.Демівка Ольгопільського району; обшук проведено в квартирі гр-на Янішевського Дмитра Семеновича.

19. Протокол обшуку від 29.III.1938р., с.Нова Ободівка Ободівського району; обшук проведено в квартирі гр-на Оримченка Андрія Кіндратовича.

20. Копія квитанції №18 на одержання в'язнем грошей 8.III.1938р.; Лукіяничук С.Г. (м.Тульчин).

21. Розписка, датована 25.IV.1937р., на ім'я Клопоцького (Погребищенський район).

22. Повідомлення №56 від 7.IX.1933р. про сплату податку гр-ном Яворським Севастіаном, Дорогощанська сільрада Заславського району.

23. Посвідчення №374, 1936р., видане директорові Ободівської МТС Гавіловському Костянтину Павловичу. Знайдено також окремі шматки заяви-скарги на ім'я генерального прокурора в Москву за його власноручним підписом.

Наведений нижче документ знайдено при трупі під час розкопків однієї з могил в саду на Підлісній вул. №1.

Копія

ВЫПИСКА ИЗ ПРИГОВОРА

Именем Союза Советских Социалистических Республик

1940 года июня 8 дня, выездная Сессия Военного Трибунала Киевского Особого Военного Округа в закрытом судебном заседании в г.Виннице в составе: Председательствующего — члена Коллегии ВТ КОВО — военного юриста 3 ранга Гегечкори и членов: военного юриста т.Коваля и политрука т.Кондратюка, при секретаре технике-интенданте 2 ранга тов.Гардашнике без участия Военного Прокурора и защиты, рассмотрев дело по обвинению — Чернявского Амвросия Ивановича 1912 года рождения, уроженца села Шиловцы Хотинского уезда, Бессарабия, прожив. в с.Липники Сорокинского уезда, по национальности русского, румынского подданного, образование 6 классов гимназии, состоявшего 1935-1936гг. в партии «Кузистов», холостого, работавшего в качестве бухгалтера германского общества «Соя», служившего в румынской армии в 4 жандармском батальоне в 1932-1934 году, с 1936 по 1938 год сержант-инструктор, пом. шефа жандармского поста, обучавшегося в 1938 году в школе агентов полиции, в преступлении, предусмотренном ст.54-6 ч.1 УК УССР,

УСТАНОВИЛ:

На основании изложенного Военный Трибунал признал подсудимого Чернявского виновным в преступлении, предусмотренном ст. 54-6 ч.1 УК УССР.

Руководствуясь п.3 ст.302 УПК УССР,

ПРИГОВОРИЛ:

Чернявского Амвросия Ивановича в силу ст.54-6 ч.1 УК УССР подвергнуть высшей мере уголовного наказания — расстрелу, без конфискации имущества за отсутствием такового.

Приговор может быть обжалован в военную коллегия Верховного суда СССР по истечении пяти дней с момента вручения копии его осужденному.

Подлинный за надлежащими подписями.

Выписка верна:

Судебный секретарь ВТ КОВО техник-интендант 2 ранга (Гардашник).

ОСОБИ ЖЕРТВ

Знайдені численні документи, речі з помітками, розпізнавання трупів та одягу близькими дали можливість встановити прізвища 580 осіб.

Ось ким були ці «вороги народу»:

Селян 212, робітників 82, службовців 51, фахівців 26, військових 16, священників 4. З цієї кількості спеціальність 109 осіб не встановлена.

З РОЗПОВІДІ ОЧЕВИДЦЯ

Пригадується мені осінній вечір 1937 року (це було коло сьомої години вечора). Поспішаючи додому, я йду найкоротшим шляхом. Вийшовши на головну алею цвинтаря, я помітив автомашину, яка наближалася до воріт. Спершу промайнула думка, що це машина з гаражу лікарні ім.Пирогова, але якесь чуття підказало мені, що це не так (того ранку було викопано велику яму). Я став за тінь одного з дерев і, як мінявся кут освітлення, міняв своє положення, стараючись бути в тіні. І що ж? Я став мимовільним свідком незабутньої картини. Я на власні очі бачив, як біля мене пройшла машина, крита брезентом, на якому сиділи якісь люди, як машина наблизилась до ями, і як під брутальну лайку кидали трупи, про що я догадався, чуючи їх падіння. Нашвидку прикидавши трупи землею, люди знову під лайку посідали на машину і виїхали з цвинтаря. Залишившись в темряві, мене охопив жах (під час скидання трупів світло у машині було виключене, вся робота провадилась в темряві). Спотикаючись та чіпляючись за пеньки огорожі, я побіг додому. Вже дома я зрозумів, що люди, які закопували до себе подібних, були в'язні. Що вони пережили, знаючи, що як не сьогодні, то завтра спіткає їх така сама доля, як і тих, яких вони примушені були закопувати?

Після цього я почав обходити цвинтар, обравши собі напрямок по Літинському шляху. На початку березня 1938 року я повертався з міста коло 8 години вечора. Нижче від воріт цвинтаря, проти кузні, я помітив вартового у формі НКВД. Не зрозумівши, в чім річ, я зупинився, оглядаючись навкруги. Помітивши це, вартовий почав кричати до мене: «Чего встал, иди своей дорогой». Відійшовши на таку віддаль, щоб вартовий не міг мене бачити, я зупинився біля липи, прислухаючись, чи не наближається він до мене. В цей час на розі вулиці, що звалася тоді 1 Травня, та Літинського шляху з'явилась одна вантажна машина, потім друга і через декілька хвилин — третя. Всі три машини їхали в напрямку міста. На горбі, біля другої школи (тепер будинок 109 куреня) з'явилися вогні легкової машини, які то загасали, то засвічувались кілька разів. Те саме проробила перша вантажна машина, яка наблизилась до воріт міського парку біля кузні по Літинському шляху. Я гадав, що це сигнали про необхідність розминутись, але ж віддалення було між ними таке, що в сигналах не було потреби. Все стало зрозумілим, коли три машини заїхали на терен міського парку (біля гойдалок), а легкова машина зупинилась на шляху. З легкової машини кілька чоловік пішли вслід за вантажними машинами. Через деякий час я почув брутальну лайку, вигуки «ближе, ближе», які супроводжувались також лайкою, і через невелику павзу — падіння чогось такого, що нагадало мені падіння мертвої людини, яке я чув на цвинтарі. Вантажні машини затримались у паркові довший час, а легкова зі своїми «хазяями» пішла в напрямкові до міста. Через деякий час за нею послідували всі три вантажні машини. Бачучи це все, я прийшов до висновку, що на цвинтарі вже не стало місця для ям або не було зручно провадити «заселення цвинтаря» з яких-небудь інших міркувань.

Навесні 1938 року мені довелось виїхати до м.Кисва, де я пробув більше як три місяці (тієї самої весни заарештували мого брата). Повернувшись в кінці літа до Вінниці, проти своєї установи (вона була в будинку, де тепер міститься лікарня для психічно хворих), я побачив триметрову огорожу з дощок, котрі було щільно прибиті одна до одної, а поверх шва була накладена третя.

На всі мої розпити, що це та для чого, мені відповідали різно. Більшість сходилась на думці, що там щось має бути збудоване для НКВД. Через деякий час почали циркулювати чутки, що там ховають розстріляних. Я довго не міг цьому повірити, гадавши, що звірства вже припинено. Але одного дня, йдучи до лісу, я почув сильний трупний сморід, який вітрець виносив із-за огорожі. Оглянувшись навкруги і не помітивши нікого, я глянув у дирку від сучка, якого випхали діти. Скрізь було видно глину, а близько паркана лежала купа почорнілих людей, яких, напевно, не встигли поховати. Після цього я зрозумів призначення цієї площі і кожного разу, коли бачив машину, з болем дивився на неї доти, доки вона не зникала за ворітьми цього кладовища для замучених, щоразу думаючи: напевно в цій машині лежить і мій ні в чому не винний брат. Мені довелось з вікон своєї установи бачити багато машин, які майже щоденно смерком заїжджали в ці ворота, а вдень вивозили землю на шосе в напрямку Літина. А скільки жаху зазнали навколишні мешканці та перехожі, чуючи постріли, які час від часу лунали за огорожею? Що вони значили? Характерно те, що вдень їх майже

не було чути. Найчастіше вони лунали у вечірні години. Чи не розстрілювали тих засуджених, які були примушені ховати своїх одноплемінців? А може дострілювали тих, що оживали?

СВІДЧЕННЯ РОДИЧІВ ЗАГИБЛИХ

25 травня ц.р. на місці розкопів жителями міста Вінниці Гаштелян Льонгіна Самійлівна та Гарлінська Юлія Миколаївна знайшли речі своїх чоловіків. Громадянка Гаштелян знайшла брюки свого чоловіка Гаштеляна Франца Брониславовича, інженера Вінницького дорожнього управління. Він був заарештований 10.X.1937 року. Її повідомили в НКВД, що чоловік висланий у далекі табори з суворою ізоляцією і без права листування. Гр-ка Гарлінська розпізнала рушник і наволочку свого чоловіка Гарлінського Казіміра Антоновича, який теж загинув тут від рук більшовицьких душогубів. Він працював поваром ресторану «Савой» і був заарештований у квітні 1938 року. З прийомом останньої передачі їй теж сказали: ваш чоловік висланий як ворог народу у далекі табори без права листування.

Отаку відповідь одержували сім'ї заарештованих, які замість відправлення в далекі табори потрапили сюди, в ці страшні могили. Таку саму відповідь вони одержували всюди — і в НКВД, і в обласного прокурора.

Місце розкопів відвідують щоденно багато жінок та дітей, у яких енкаведисти забрали рідних. Вони переглядають цілі гори одягу, шукаючи речей дорогих їм людей. Багато вже речей розпізнано.

Ось громадянка м.Вінниці Соломон Євдокія Кирилівна. Вона розпізнала піджак-спецівку її чоловіка, Соломона Станіслава Йосиповича. Він був заарештований 19.XI.1937 року. До арешту працював майстром на взуттєвій фабриці «Ястреб». Був заарештований і «висланий» як ворог народу, без права листування.

«Висланий без права листування» також і громадянин Коцюбинський Іван. Він був колгоспником с.Писарівки Вінницького району. Ще зовсім молодим скінчив він військову школу і був лейтенантом советської армії. У грудні того самого року, як розповідає нам його брат Леонтій Павлович, який знайшов тут військові брюки і гімнастерку свого брата, Коцюбинський Іван був «висланий» у далекі табори.

Таку саму відповідь одержали в НКВД і громадянка Косовська Любов Олександрівна (с.Медвеже Ушко), Добрянська Явдоха (с.Пултовці Браїлівського району), Коновальчук Марія Семенівна (с.Телепеньки Вінницького району), і Наруцька Тетяна Павлівна (м.Вінниця). Усім їм повідомили про те, що їх рідні вислані в далекі табори без права листування. Однак знайдені ними в цих могилах речі свідчать зовсім про інше.

Громадянка Косовська розпізнала кальсони і сорочку свого чоловіка Косовського Кіндрата Кириловича, він працював у колгоспі і в грудні 1937 року був заарештований як ворог народу. Гр-ка Добрянська розпізнала брезентовий плащ-піджак і військового зразка гімнастерку свого чоловіка Добрянського Володимира — теж колгоспника.

Коновальчук Марія знайшла брюки свого батька Коновальчука Семена. Розпізнала їх по тих латках, які робила своїми руками. «Ворог народу» працював у стельмашні в колгоспі с.Телепеньок. Наруцька Тетяна розпізнала нижню сорочку і кальсони свого чоловіка Наруцького Антона Францовича. Він працював робітником Вінницького м'ясокомбінату протягом понад 15 років. На день арешту йому минуло 55 років. П.Наруцькій довелося також побувати 6 місяців у в'язниці НКВД за те, що мала чоловіка «ворога».

6 червня ми мали розмову з учителькою Яницькою Ольгою Василівною (м.Браїлів). Вона приїхала до Вінниці розшукувати серед речей загиблих жертв свого чоловіка. Через деякий час вона знайшла кашкет свого чоловіка Яницького Віктора Івановича. Він працював до арешту в м.Жмеринці на пошті. 1933 року, працюючи в радгоспі, він був засуджений «як шкідник» в справах кінського поголів'я. Після повороту з заслання у березні 1938 року його знову заарештовують — уже як «ворог народу» — і «висилають» у далекі табори «з суворою ізоляцією». Оббиваючи пороги Жмеринського НКВД, жінка нарешті довідалась, що її чоловік перевезений у Вінницю. Приїхавши сюди, вона наполегливо домагалася дізнатися про долю свого чоловіка. Якось одного разу вона підійшла до

віконця чергового енкаведиста, запитуючи про долю свого чоловіка. Скинувши суворим оком на громадянку, енкаведист узяв якусь книгу і, знайшовши прізвище її чоловіка, прочитав: «Яніцький Віктор Іванович, Жмеринка, поляк, засуджений як ворог народу до далеких таборів без права листування з суворою ізоляцією». Поляк? — перепитала жінка, — який же поляк, коли він українець, у мене ж метрика є, це ж прикра помилка. «Не волнуйся, мамаша, — відповів енкаведист, — уже поздно исправлять ошибки...» Лише тепер зрозуміла жінка ці слова, якими було сказано все...

Громадянка с.Стрижавки Пшекляс Юзефа Францівна серед речей загиблих знайшла слідню сорочку свого чоловіка Хархути Івана Даниловича. Громадянин Хархута працював у Вінницькому шляховому управлінні і 17 лютого 1938 року був заарештований. Очевидно, діставши запевнення від слідчого, що йому подарують життя і тільки зашлють, він мав змогу з дозволу слідчого передати лист до дружини. Ось скорочений текст цієї записки:

«Юзя! Пишу тобі вдруге ... Зготов передачу з хліба, сала і ще дещо, прийди в комендатуру, попроси, щоб визвали тобі слідчого кімнати №17, якому даси, а від його одержу я. Про мене не турбуйся, я жив і здоров. Надіюсь скоро писати більше. Живи, як зможеш, а далі буде видно. Як маєш змогу, пришли трохи грошей. Ну все. Цілую. Будь здорова. Ваня. 4—VIII—38 року».

15 червня ц.р. нас відвідала родина загиблого від руки катів НКВД громадянина села Розсоше Тиврівського району Подлісного Альбіна Олександровича. Батько його, Ксендзук-Подлісний Олександр Гнатович, мати — Ксендзук Кароліна Степанівна та дружина — Подлісна Бронислава Іванівна довідалися з газети про загибель їх сина та чоловіка.

10 квітня 1938 року Подлісного Альбіна Олександровича заарештувало НКВД. Проїшов рік. Родину після її наполегливої вимоги нарешті прокуратура повідомила про те, що Подлісний засланий у далекий табір на 10 років. Прочитавши у газеті страшні рядки про Подлісного Альбіна, вони спершу не повірили і вирішили, кинувши все, приїхати в м.Вінницю.

Зустріч з цими людьми назавжди залишиться в нашій пам'яті; перед нами вони розкрили страшну картину своїх особистих страждань, які переживали тисячі до них подібних.

Працював Подлісний в колгоспі на скотофермі. Своєю працею був прикладом для всіх. 600—800 трудоднів мав на рік. Усе йшло начебто гаразд, однак несподівано почались тертя між ним і активом села. Той «актив» знав про те, що батьки його були в свій час розкуркулені і вислані з району, що він католицького віросповідання.

Сільське начальство намагалось відібрати у Подлісного половину батьківської хати. Він це оскаржив до газети «Трібуна Радзєцка», яка видавалася в Москві. Представник цієї газети, розслідувавши на місці його скаргу, розв'язав справу на користь Подлісного. Довго сільське начальство чекало моменту відплатити Подлісному і сквиталось у страшну весну 1938 року, коли хвиля терору НКВД прокотилась і по їхньому селу.

Так передчасно перервалося життя «ударника соціалістичних полів». Підтвердженням слів цих знедолених людей був протокол обшуку, вилучений з одягу їх сина. Пожовклий, зім'ятий, з трупним запахом папірець тремтячими руками пригортали вони до грудей, вкриваючи слізьми останню пам'ятку про замученого сина.

Громадянин села Пагурець Уланівського району Кузьмук Максим Корнійович упав жертвою лише за те, що був віруючою людиною — «істинним православним християнином» (так самі себе називають ці винятково тверді в релігійних переконаннях люди).

В останніх числах квітня 1937 року в одну ніч в різних селах 8 районів Вінницької області було заарештовано коло 200 осіб з кола цих істинних християн. Ці віруючі нажили на верхньому одязі в різний час на грудях білі полотняні хрестики. Перестали вони з ними ховатися хто сім, хто десять, а хто і дванадцять років тому. Хрестом також позначили вони двері своїх хат.

Така «дерзость» була вже підставою чинити репресії над цими людьми, а факт одержання ними листів від їхнього духовного наставника дав слідчим НКВД «юридичну підставу» обвинувачувати цих людей (а це можемо твердити, базуючись на опиті жінок цього кола, які побували в тюрмі і яким пощастило вийти на волю), що вони, мовляв, діставали листи з «фашистської Німеччини» і були шпигунами. «Вивчаючи» хрест на одних дверях, енкаведисти гукали, що він має конфігурацію «Фашистського знака». Одну з цих жінок, від якої слідчий НКВД вимагав назвати

прізвище духовного наставника і яка відповіла, що єдиним наставником для них, віруючих, є Бог, слідчий ударив по щоці так, що вибив їй зуб і вона залилась кров'ю.

Ми показали цим жінкам численні церковні книги, ікони, хрести та хрестики, які комісія знайшла 16 червня в одній з ям на місці розкопів. Три книги були розпізнані цими жінками як їхня власність. Вони були вилучені під час обшуку при арешті їхніх чоловіків в 1937 році.

Громадянка с.Пагурець Кузьмук Галина Филімонівна розпізнала Євангеліє та книгу релігійно-етичного змісту, забрані у її чоловіка Кузьмука Максима. Громадянка Бобик Килина Трифонівна також розпізнала Біблію батька свого чоловіка Бобика Федора Трофимовича, 62-літнього старика, сторожа Янушпільської цегельні, також розстріляного енкаведистами.

ПОХОРОНИ

12 червня 1943р. вінничани вперше проводжали в останню путь своїх близьких, рідних і знайомих, розстріляних Вінницьким НКВД. За християнським звичаєм, з співом церковним та ладаном, під акорди жалобних маршів і хоралу «Коль славен наш Господь», під ридання присутніх на вічний спокій було передано землі 230 тіл безвинно замучених людей.

Ранок. На місці розкопів могил уже зібралось чимало людей. Сьогодні ховатимуть лише тих нещасних, яких встигли відкопати з перших трьох ям, а таких ям ще багато, вони укривають від людського ока тисячі жертв.

Ідуть люди Літинським шляхом до Підлісної вулиці, ідуть востаннє побачити тіла нещасних, востаннє проститися з ними.

Серед пишної зелені сусіднього саду, ліворуч від цих страшних ям, у спеціально викопаних двох довжелезних могилах, щільно один біля одного лежать трупи замордованих. Усім їм розв'язано руки, приладнано одяг. Серед них — два жіночі трупи. Одна жінка з довгими косами, у вишій сорочці, друга — в міському вбранні.

Щоб убити трупний запах, останки посипано хльорним вапном. Проте часто від могил підноситься тяжкий запах тління і вапна, мішаючися з ароматом букетів жасміну в руках присутніх, який розливає свій аромат під гарячим промінням червеневого сонця.

Люди невеликими групами обходять те місце, де зберігається одяг загиблих. За дротяною огорожею бачимо величезну купу одягу нещасних, який разом з ними був кинутий у могилу. На дроті порозвішувані численні речі: рушники, вишиті сорочки, торбинки, костюми тощо. Люди розглядають їх, шукаючи серед них речі своїх близьких, що їх забрало НКВД і про долю яких нічого не відомо.

Трохи осторонь лежить самотній труп, прикритий рядном. Дружина розпізнала замордованого чоловіка. Розстріляний був кооператором. Цю жертву не ховатимуть у братських могилах. Дружині дозволено взяти тіло свого чоловіка у рідне село і поховати його там.

Взагалі розпізнано тільки чотири трупи. По одягу, що лежав в ямах окремо, накиданий на трупи, та по документах, які зрідка знаходили, і цих речах, встановлені імена ще коло сорока осіб (тіла їх, зрозуміла річ, розпізнати було неможливо). Щодо решти, то їх імена відомі тільки одному Господу.

Третя година дня. На місце похорону прибув з священиками Високопреосвященний єпископ Євлогій. Прибули також на похорони представники німецької влади та українських установ міста. Люди тісним квадратом обступили могили. Сотні і сотні людей складають сьогодні свою останню шану загиблим.

Розпочалась панахида. Єпископ і священики вознесли молитви за душі замучених катами людей. Не піддається описові ця панахида. Вперше Вінниця ховала разом таку велику кількість людей. З слізьми на очах священики молились за спокій душ загиблих, проголошуючи для них вічну і непроминушу пам'ять. Кілька присутніх жінок зомліли.

Після панахиди звернувся до народу із словом єпископ Євлогій: «Сьогодні ми вознесли свої молитви до престолу Всевишнього за тих, хто при розлуці з життям був позбавлений молитви Божої, хто терпів муки і кинутий у страшні могили. Ці жертви були убиті в таємний спосіб. Кати думали, що

їхні лиходійства залишаться навіки таємницею. Ці мученики лежать безмовно тут у могилі своїми тілами, але у них є безсмертна душа. Пам'ять про них житиме у серцях наших завжди...»

Після слова єпископа звернувся до присутніх голова міста професор Севастьянов. Він стисло розповів про розкриття страшних злочинів, які вчинили більшовики. «Ми, вінничани, — сказав голова міста, — повинні тут, на цьому місці, спорудити у недалекому майбутньому монументальний пам'ятник жертвам, який завжди нагадуватиме нам і нашим поколінням про них. Киньмо ж востаннє за християнським звичаєм по жмені землі в могилу безчасно загиблих».

Руками присутніх бралась земля і нею вкривались дорогі нерухомі останки. Букети квітів вкрили тіла тих, яким не судилося радісно жити на своїй землі. Вінки озеленили могили. Звуками жалобного маршу і плачем послали вінничани останнє прощання своїм землякам.

Від 12 червня до 7 вересня разом відбулось п'ятнадцять похоронів, подібних до описаного вище. На багатьох похоронах були присутні делегації з різних міст України та з-за кордону, представники німецької влади. Панахиди відправлялись як місцевим духовенством, так і численними духовними особами, які прибули звідусіль, щоб за християнським звичаєм передати землі скорботні залишки. Всього вінничани віддали останню шану 6419 тілам жертв більшовицького терору.

Протокол міжнародньої комісії закордонних судово-медичних експертів

Цей протокол був складений у Вінниці 15 липня 1943р. після обстеження масових могил, що містили тіла українців з околиць Вінниці. Обстеження проведене комісією з провідних представників судової медицини, патологічної та описової анатомії європейських університетів, які й підписали даний Протокол.

Наукове докладне обстеження масових могил в околицях Вінниці виконувалось протягом 13—15 липня 1943р.

Склад Комісії:

1. Бельгія: д-р Сьонен (Soepen), професор анатомії Гентського університету;
2. Болгарія: д-р Міхайлов (Michailov), головний лікар Інституту судової медицини Софійського університету;
3. Італія: д-р Каццаніґа (Cazzaniga), професор судової медицини Мілянського королівського університету;
4. Нідерлянди: д-р дер Поортен (der Poorten), прозектор Інституту патологічної анатомії Амстердамського університету;
5. Румунія: д-р Біркле (Birkle), судово-медичний експерт Міністерства Юстиції, головний лікар та професор Бухарештського Інституту судової медицини та криміналістики ім. д-ра Міні Міновічі;
6. Словаччина: д-р Крсек (Krssek), професор судової медицини та директор Інституту судової медицини Словацького університету, Братіслава;
7. Угорщина: д-р Оршош (Orsys), професор судової медицини й криміналістики Будапештського університету;
8. Фінляндія: д-р Песонен (Pesonen), професор анатомії

- Гельсінкського університету;
9. Франція: д-р Дювуар (Duvoir), професор судової медицини Паризького університету;
10. Хорватія: д-р Юрак (Jurak), професор патологічної анатомії Загребського університету;
11. Швеція: д-р Гаґквіст (Hagqvist), професор анатомії Каролінського інституту, Стокгольм.

Під час роботи закордонної Комісії були присутні також:

1. Д-р Веґнер, голова Відділу Охорони Здоров'я Міністерства Окупованих Східних Земель Райху;

2. Проф. д-р Шрадер, голова Німецького товариства судової медицини та криміналістики.

Комісія прибула на прохання голови Управління Охорони Здоров'я Райху д-ра Конті, щоб сприяти розслідуванню на місці знахідок.

На момент прибуття Комісії проф.Шрадер засвідчив таке:

На 15 липня 1943р. розслідування провадилось у трьох місцях:

ділянка I «Сад»	— 38 масових поховань;
ділянка II «Цвинтар»	— близько 40 масових могил (з них розкопаних 15);
ділянка III «Громадський парк»	— близько 35 масових могил (з них розкопаних 14).

До цього часу всього викопано 1206 тіл з частково опорожнених могил. З них у 817 випадках проведено судово-медичне обстеження під наглядом проф.Шрадера та з допомогою німецьких і місцевих лікарів.

РЕЗУЛЬТАТИ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ, ПРОВЕДЕНОЇ КОМІСІЄЮ

Члени Комісії оглянули всі вищезазначені ділянки у Вінниці. Всі могильні ями мали однакову форму, розміри та глибину; тільки десять ям були більші й глибші. У ямах, що їх ми оглянули, тіла лежали в повному безладді.

Члени Комісії особисто виконали 11 розтинів, а в 24 випадках провадився судово-медичний огляд. Усі автопсії виконувались на ділянці I, при чому одне тіло було доставлене з ділянки III (Громадський парк).

Враховуючи те, що, згідно з поточними знахідками розслідування, тіла були поховані п'ять років тому, можна вважати, що вони збереглися добре. Ступінь розкладу коливався залежно від стану окремих тіл та частин тіла. Ми виявили помітну скелетизацію й муміфікацію на поверхні куп тіл. Однак, у середніх та долішніх шарах спостерігалася волога мацерація та поширене нагромадження жировоску із задовільним збереженням форми органів і тканин у кількох випадках. Подеколи можна було розрізнити топографічно не змінене положення більших відділів мозку.

Залишків комах, які могли б бути закопані одночасно з трупами, не виявлено. Проте, слід заважити, що поверх тіл був насипаний нерівномірний шар хльорного вапна.

Усі без винятку чоловічі тіла були одягнені й майже всі — зі зв'язаними за спиною руками. Три жіночі трупи, викопані з могили в нашій присутності, були повністю роздягнені й незв'язані (яма №24b).

На всіх тілах, переважно на задній поверхні шиї, знайдено вогнепальні рани від пістолета калібру 22. Усі без винятку застосовані тут олив'яні кулі були непокритими (довгоцівкового типу).

У 14 випадках постріли в задню поверхню шиї робили на рівні другого-третього остистих виростків. Проте, у кількох випадках кульовий отвір був набагато нижче — на рівні п'ятого та шостого шийних хребців. Подеколи кульовий канал мав горизонтальний напрямок, минаючи, наприклад, тіла другого й третього шийних хребців та виходячи під під'язиковою кісткою. В інших випадках напрямок

пострілу йшов від задньої поверхні шиї більш-менш догори, ушкоджуючи основу черепа й мозок. Крім того, ми виявили кілька пострілів у потилицю та один — у скроню справа наліво.

Більшість кульових ран мали ознаки стрільби з короткої відстані; знаряддя застрягли здебільшого в тілі. На багатьох тілах були дві чи три окремі вогнепальні рани.

У кількох випадках виявлені вторинні ушкодження голови, завдані грубою силою, тобто переломи нижньої щелепи, а також вдавнені й повністю розтросувальні переломи черепа.

Ми спостерігали вдавнений перелом на тілі, яке мало два вогнепальних поранення на задній поверхні шиї.

Навколо переломів черепа внаслідок застосування грубої сили ми виявили характерне місцеве забарвлення, що свідчило про прижиттєву кровотечу. М'які тканини були збережені для мікроскопічного дослідження.

Крім описаних вище ушкоджень від грубої сили, розтини не показали ніяких помітних значніших змін. У більшості випадків смерть слід пов'язувати виключно з вогнепальним пораненням. У тих випадках, коли низькі вогнепальні рани в задній поверхні шиї не мали негайного смертельного ефекту, слід припустити, що безпосередньою причиною смерті стало пізніше ушкодження черепа. У кількох випадках вогнепальних поранень шиї, коли кульовий отвір містився в задньонижніх відділах шиї й не було жодних ознак застосування грубої сили, доводиться визнати, що причина смерті невідома. В цьому випадку, коли в середньому відділі стравоходу й грушоподібній кишені горла була виявлена щільна глина, можна дійти висновку, що жертва ковтала землю, будучи похована живою.

Одяг оглянутих жертв свідчить про переважну належність їх до простої трудової кляси або селянства, і більшість з них була похилого віку.

На основі росту високих густих кущів над частиною ям, щільності ґрунту в ямах, а особливо із спресованості тіл та пізніх стадій розкладу, переважно вираженого утворення жировоску, можна дійти висновку, що поховання справді відбулося 5 років тому, як твердять місцеві жителі, багато яких давали свідчення нам або представникам влади.

ПІДСУМКИ І ВИСНОВКИ

Комісія, члени якої підписалися нижче, обстежила масові могили з тілами місцевих жителів в околицях українського міста Вінниця. Було розкопано 66 могил. Обстежені тіла мали вогнепальні рани в потилиці або на шиї, за винятком одного бічного пострілу, — коли куля пройшла крізь голову жертви. Крім окремих випадків низьких поранень шиї, безпосередньою причиною смерті були вогнепальні рани голови.

На підставі свідчень членів родин і свідків, так само, як і документів, знайдених з тілами, й посмертних змін, а також непрямих ознак, описаних у Протоколі вище, ми дійшли висновку, що вбивства відбувалися приблизно в 1938р.

[Підписи]

Протокол, складений професорами судової медицини з німецьких університетів

Цей протокол був складений після обстеження масових могил, що містили тіла місцевого українського населення з околиць Вінниці. Обстеження провадили нижчепідписані члени Комісії судово-медичних та кримінологічних експертів університетів Німеччини з 27 по 29 липня 1943р.

1. Проф. д-р Шрадер (Schraeder), Галле, голова Німецького товариства судової медицини та кримінології;

2. Проф. д-р Вальхер (Walcher), Вюртсбург;

3. Проф. д-р Вейріх (Weyrich), Прага;

4. Проф. д-р Вітхольд (Wiethold), Франкфурт-на-Майні;

5. Проф. д-р Галлерманн (Hallermann), Кіль;

6. Доцент університету д-р Гаусбрандт (Hausbrandt), Кенігсберг (заступав проф. д-ра Мюллера (Müller), якого затримали офіційні обов'язки);

7. Проф. д-р фон Нойрайтер (von Neureiter), Страсбург;
8. Проф. д-р Паннінг (Panning), Бонн;
9. Проф. д-р Реструп (Raestrup), Ляйпціг;
10. Проф. д-р Тімм (Timm), Єна;
11. Проф. д-р Ферстер (Förster), Марбург;
12. Проф. д-р Шнайдер (Schneider), Відень;
13. Проф. д-р Юнгміхель (Jungmichel), Геттінген.

Під час роботи німецької Комісії був присутній д-р Г.Веґнер (Waegner), голова Відділу Охорони Здоров'я Райхсміністерства Окупованих Східних Земель Райху як голова Комісії для розслідування вінницької справи.

Комісія була скликана з наказу д-ра Конті (Conti), голови Управління Охорони Здоров'я Райху.

Комісія взяла до відома знахідки, зроблені проф. Шрадером та його помічниками й оглянула всі три місця масових поховань. На всіх ділянках оглянуто 67 масових могил, які вже були розкриті. Згідно з наданою документацією, з них було вже викопано 2125 тіл, що обстежувались до 26 липня 1943р.

Крім того, на ділянках II (Цвинтар) та III (Громадський парк) було видно близько 45 прямокутних заглибин у землі, зарослих травою й кущами, що з досвіду проф. Шрадера та його помічників свідчило про наявність додаткових могил.

СУДОВО-МЕДИЧНІ ЗНАХІДКИ КОМІСІЇ

Розміри оглянутих ям коливались від приблизно 2,5х3 м. і 3 м в глибину до 2,8х5 м. і 3,8 м в глибину.

У ямах, що їх знаходили на різних етапах розкопів, перший шар завтовшки близько 2 м становила земля, під якою містився шар одягу завтовшки приблизно 30-40 см. Після цього йшов шар трупів, товщина його коливалась від ями до ями. Трупи лежали абсолютно безладно і були різною мірою спресовані.

У присутності Комісії була розкопана яма середніх розмірів на ділянці I. Згідно із згаданими вище відповідними знахідками проф. Шрадера, подібні вже досліджені ями містили по 100—130 тіл. Усі чоловічі тіла були одягнені й мали зв'язані за спиною руки. Усі пута одного типу, зроблені з міцної подвійної конопляної мотузки. Деякі чоловічі трупи мали, окрім того, пута на ногах. У присутності Комісії було викопано 9 жіночих трупів; з них чотири одягнені, інші — голі. Наступний розтин шести жіночих трупів виявив, що чотири голих тіла належали до молодшої вікової групи, тоді як вік двох одягнених трупів становив 40-50 років. Усі ці жіночі тіла були не зв'язані.

Предмети одягу, як знайдені окремо, так і на трупах, належали до типу, який носили українські робітники, а надто селяни. Як правило, на тілі були тільки штани й сорочка, часто взуття та піджак. Одяг з поверхневого шару над трупами містив також інші частини вбрання, зокрема теплі зимові речі, такі, як кожухи та валянки. У двох випадках частини одягу в присутності Комісії розпізнали українські жінки як такі, що належали зниклим членам їхніх родин.

Цінних речей не було знайдено на жодній із жертв, оглянутих та обстежених Комісією, — ні на тілах, ні серед одягу. Документи, тобто рукописні папери, подібні до тих, що представлені Комісії у великій кількості з попередньо зібраних матеріалів, були в одному випадку виявлені під час нашого власного обстеження в піджаку на чоловічому тілі.

Члени Комісії виконали розтини 19 тіл та судово-медичний огляд ще в 49 випадках.

Тіла були переважно середнього чи старшого віку.

На всіх тілах, яким робили розтин, крім одного, виявлено вогнепальні рани: на 10 тілах — одна, на 7 дві й на 1 — три.

Із загальної кількості 27 пострілів не менш як 18 куль застрягло в тілах. Всі застрягли кулі були олив'яні й непокріті; більшість з них виявилась значно сплющеною, а також розкришеною. Залишки, що краще збереглися, вказували на калібр 5,6 мм, який відповідає американському каліброві 22. Наскільки вдалося встановити, вони мали чотири позначки від нарізки, як правило, з чітким закрутом управо.

Докладне обстеження трупів з кількома вогнепальними ранами в усіх випадках показало, що принаймні одна з куль після проходження крізь тіло не могла спричинити швидкої смерті. Переважно це стосувалось низьких ран шиї, які мали дуже незначний нахил угору і не виходили за межі хребтового стовпа і м'яких тканин шиї. Кілька високих ран потиличної кістки, що не зачепили життєвих центрів довгастого мозку, належали до цієї самої категорії. У випадку однієї жінки 40-50 років було виявлено два постріли в обличчя, так само не смертельних, бо вони лише досягли основи черепа.

Однак, не в усіх випадках жертву добивали наступним пострілом після неефективного першого. У кількох випадках смерть наставала внаслідок застосування грубої фізичної сили, можливо, від ударів кольбою рушниці чи подібним предметом. Отже, жертву врешті забивали насмерть. Це було в чотирьох з розглянутих випадків: три мали поширені уламчасті переломи в мозковому й лицевому черепі, включно з основою черепа, при чому уламки повгрузали досередини; в одному спостерігався поширений, але локалізований перелом правої скроні. Це був саме той випадок, коли, як уже зазначалося, виразних слідів вогнепального поранення не вдалося виявити, проте можна припустити, що постріл було зроблено в пізніше зруйновані м'які тканини шиї. У цьому випадку судово-медичне дослідження було продовжене.

У переважній більшості випадків виявлено чіткі ознаки прижиттєвої кровотечі.

У кількох випадках не досить ефективних пострілів ніяких ознак додаткових ушкоджень, які могли б негайно спричинити смерть, виявлено не було. В одному випадку знайдено єдину низьку рану шиї. У другому — ніякого смертельного ефекту не могло бути встановлено, бо постріл зроблено збоку в шию, а куля застрягла у верхньощелепній порожнині. У таких випадках не виключено, що жертви транспортували з місця страти ще живими або навіть закопували живими.

У значній кількості випадків знаходили беззаперечні докази стрільби з близької відстані, часом з відбитками, що свідчили про стрільбу впритул (утворення каверн сажі).

Стан збереженості трупів був різний. Спостерігалися приклади зневоднення тіл, утворення жировоску та вираженого жирового розкладу м'яких тканин і внутрішніх органів, залежно від того, чи тіло перебувало на поверхні чи в глибині могили. Особливу увагу привертав ступінь, до якого зморщувались внутрішні органи. Зважаючи на щільність глинистого ґрунту в могилах і товщину шарів трупів, стадія посмертних змін вказує на момент смерті чотири чи п'ять років тому. Порівняно добра збереженість одягу та пут, виходячи з попереднього судово-медичного досвіду, жадною мірою не суперечить такому висновку. Отже, знахідки узгоджуються з фактами, що впливають із знайдених документів і свідчень очевидців, представлених Комісії, а саме, що вбивства відбувалися в 1937 та 1938 рр.

ПІДСУМКИ

У рамках роботи з розслідування вбивств українців в околицях Вінниці Комісія обстежила масові могили, виявлені вже до цього часу, та провела судово-медичне обстеження 68 тіл. Було виявлено вогнепальні рани, переважно на задній поверхні шиї, які містили незвичайно велику кількість застряглих куль, деякі з котрих не мали негайного смертельного ефекту. У багатьох випадках жертви, здебільшого зв'язані, добивали додатковими пострілами або забивали до смерті. У кількох випадках вони були поховані живими. Причина цього переважно полягала, очевидно, в недостатній потужності застосованих боеприпасів (калібр 22). Ступінь щільності ґрунту, стан рослинності, тіл і одягу, так само як і однотайні свідчення населення, зміст знайдених серед жертв документів та додаткові знахідки кримінологічної експертизи вказують на те, що злочин учинено приблизно чотири чи п'ять років тому.

[Підписи]

Мирослав Прокоп

МОСКВА І КАРПАТСЬКА УКРАЇНА Від 1918 до 1938

В міжвоєнний період головна увага Москви в західноукраїнському питанні була скерована на підпольську окупацію, і довший час українське Закарпаття являло для неї менший інтерес. Передусім тут ішлося про відносно малу територію з невеликою кількістю населення, з багатьох поглядів занедбану в результаті довгої політики Угорщини, яка робила все в тому напрямі, щоб затерти всякі сліди національної і духовної єдності Закарпаття з українським материком. Після того, як Закарпаття було включене до ЧСР, нові володарі цього малого клаптика української території робили також чимало для того, щоб спинити природний процес розвитку Закарпаття в напрямі об'єднання з Україною. Підтримуване чеським урядом «русинство» і русофільство, протидія автономістичним тенденціям, існуюча угорська аґентура, вплив чеського урядничого апарату, – все це створювало на Закарпатті таку ситуацію, що нею Москві довший час не треба було турбуватися.

Але ситуація почала мінятися, коли в результаті діяльності спізненого українського «народоветства» в 20-их, а головно в 30-их роках українська ідея на Закарпатті перейшла в наступ і сили молодого українства ставали фактором, що з ним треба було рахуватися. Це не могло зостатися поза увагою большевиків та їх експозитури на Закарпатті. Тому, коли за українською орієнтацією ставали християнсько-народна, соціал-демократична та аґрарна партії, що зрештою були пов'язані з аналогічними чеськими партіями, то за таким курсом і проти русофільства на Закарпатті декларативно стала також місцева комуністична партія.¹²³⁾ Сталось це напевно також не без впливу всього тодішнього культурного і політичного розвитку в УССР і існуючих там тенденцій посилювати український рух за кордоном і підготовляти майбутнє з'єднання всіх українських земель. Тодішні провідні українські комуністичні діячі в УССР намагались вести на українських землях поза УССР власну політику, протиставляючись чужонаціональним комуністичним партіям, як це видно, напр., з політики Харкова щодо чеських комуністів. Український комуністичний Харків закидав їм, що вони ведуть на Закарпатті антиукраїнську лінію, і робив відповідні заходи в бюрі Комінтерну, щоб це змінити. Інтересно зазначити, що Комінтерн справді став по боці українських постулятів, і чеські комуністи мусіли офіційно визнати український характер Закарпаття. За це їм чимало перепало від інших чеських політичних партій.¹²⁴⁾

Варто однак зазначити, що, заявляючись декларативно за українським рухом на Закарпатті, Москва виявила свій інтерес в тому, щоб цей рух остався в державних рамках ЧСР і не набрав форм, які довели б взагалі до скріплення українського національного елемента поза СССР. Це стало цілком очевидним тоді, коли у зв'язку з загальною кризою ЧСР проблема Карпатської України набрала міжнародного значення.

Як відомо, віддача території Судетів Німеччині в результаті рішення чотирьох великодержав у Мюнхені в вересні 1938 р. створила сприятливі умови для активізації існуючого автономістичного і самостійницького руху інших меншин в ЧСР, тобто словаків і українців. В результаті рішучих вимог карпатських українців Прага дозволила 11 жовтня 1938 р. створити перший автономний карпатсько-український уряд, в якому, правда, було напочатку тільки два українці. Цей факт став поштовхом для більшого наступу українства, і це примусило Прагу вже 26 жовтня того ж року призначити новий автономний уряд Карпатської України на чолі з відомим українським діячем Закарпаття о.А.Волошином. А 22 листопада 1938 р. ЧСР була перебудована на Федеративну республіку чехів, словаків і українців.

Таким чином на карті Європи появилася маленька українська державна одиниця в складі федеративної демократичної держави, і вона – Карпатська Україна – відразу опинилася в центрі уваги всього тодішнього світу. По-перше, це сталось тому, що на цій малій території приблизно з 700-тисячним населенням, український характер якої вороги українського народу намагались заперечувати довгими сторіччями, з небувалою силою виявилася вся динаміка відродженої української національної ідеї і українського визвольного руху. По-друге, події в Карпатській Україні

дали всьому світові передсмак того, що може статися також на інших українських землях, коли український народ, навіть на короткий час, як це було в Карпатській Україні, здобуде вільні умови розвитку. По-третє, вже перші дні волі Карпатської України викликали дуже далекосяжний відгук на інших українських землях і серед української еміграції. Всюди там, де було можливе, тобто на Західній Україні і в країнах, де жила еміграція, мали місце масові вияви симпатій українського населення до Карпатської України та її відродження. Крім того, в Західній Україні приходило до дуже частих зударів з польською владою, яка намагалася до таких маніфестацій не допустити. В парі з цим росли надії на те, що воля, відроджена на найменшому клаптику української землі, пошириться на всю Україну. Надії ці були підсилювані висловлюваннями міжнародної преси, яка з постанням Карпатської України в'язала пляни майбутнього походу Німеччини на схід і відбудову державної самостійності України. Це, звичайно, мусіло занепокоїти ворогів державної незалежності України.

Першими злякалися цього процесу уряди Мадярщини і Польщі, і вони відразу розпочали широко закросну міжнародну конспірацію, спрямовану на знищення Карпатської України. В рамках конспірації згаданих двох урядів були вживані дуже різні засоби, від дипломатичних демаршів, інтервенцій та інтриг (напр. обвинувачення, що Карпатська Україна є пристановищем для комуністів) аж до зорганізування найманих банд, що провокували інциденти на кордонах Карпатської України. Ця гра завершилася в березні 1939 року окупацією Карпатської України мадярськими військами.

Москва і дипломатична гра довкруги Карпатської України

Такий фінал не був однак результатом акцій тільки Мадярщини і Польщі. За цими двома державами стояли далеко могутніші чинники, а саме – Німеччина і ССРСР. Карпатська Україна була загарбана мадярами внаслідок широко закросної дипломатичної гри, яка відбулася між Москвою і Берліном і яка привела до відомого пакту німецько-совєтської неагресії і приязні з серпня 1939 року. В цій грі Карпатська Україна стала для Гітлера предметом торгу з Сталіном і натиску на нього. Для Москви віддача Карпатської України Мадярщині була гарантією, що відроджений там український рух буде здавлений і що в ближчому часі Захід не підніме українського питання, яке вважалось одним з найслабших місць Совєтського Союзу.

Упадок Карпатської України був для Москви великим досягненням. Справа в тому, що большевицька Москва мала більше причин, ніж Польща, турбуватися розвитком подій у Карпатській Україні. В УССР, самозрозуміло, не могли мати місця такі демонстрації на користь Карпатської України, які відбулися, напр., у Західній Україні. Але щодо симпатій українського населення до Карпатської України Москва не могла мати сумнівів. Крім того, існувала в оцінці Москви небезпека, що Карпатська Україна може стати майбутнім політичним мостовим причітком для атаки Заходу.

Однак прямо протиставитись праву карпатських українців на самовизначення в межах федеративної ЧСР большевикам було незручно тим більше, що в плянах Москви завжди лежало «визволення» Карпатської України і ролю «визволителя» вона резервувала для себе. Тому, коли в жовтні 1938 р. стало відкритим питання дальшої долі Карпатської України, бо Угорщина погрожувала агресією, Москва впродовж короткого часу засуджувала угорські заходи і декларативно підтримувала домагання карпатських українців остатися в складі чехо-словацько-карпатсько-української федерації. В цей короткий період восени 1938 р., закарпатські діячі, які виступали проти вимог Угорщини, мали «добру пресу» в ССРСР, яка принаймні реферувала їхні виступи за збереження федеративної ЧСР.¹²⁵⁾

Така постава Москви була їй вигідна тому, що цим способом вона ставила себе ніби в ролю оборонця Карпатської України перед мадярським імперіалізмом. З другого боку, – що було для большевиків багато важливіше, – залишення Карпатської України в ЧСР, кордони якої щойно були гарантовані в Мюнхені великодержавами, відсувало, на думку Кремля, небезпеку безпосереднього використання Німеччиною української карти.

Але період декларативних «симпатій» Москви до Карпатської України тривав відносно коротко. На зміну йому прийшла мовчанка, а в дальшому – виразно ворожа постава і пресова атака на Карпатську Україну. Причиною цього було передусім те, що національне і державне відродження

карпатських українців ішло швидше, ніж цього могли собі бажати їх вороги. По-друге, німецько-чеські взаємини не подавали ознак замирення, і на переломі 1938 і 1939 рр. ставало щораз більше очевидним, що Гітлер змагатиме до захоплення всієї Чехії. В цім разі існуючі в тій чи іншій формі Словаччина і Карпатська Україна наближали б німців до кордонів ССРСР. Як показують дипломатичні документи з того часу, совіти не скривали перед німецькою амбасадом в Москві свого побоювання, що наступним об'єктом німецької експансії буде ССРСР, точніше Україна. Большевики твердили, ніби Гітлер дав Заходові запевнення, що він не починатиме більше агресій в Європі, але ж націонал-соціалісти не вважають ССРСР Європою.¹²⁶⁾ В таких умовах існуюча Карпатська Україна розцінювалася Москвою як один з доказів того, що відповідні пляни в Берліні існують і що в їх основі лежить українське питання.

Для ясности треба нагадати, що, розв'язавши на свій лад проблему Судетів і втягнувши польський уряд у спільну конспірацію проти решток ЧСР, Гітлер водночас плянував добитись остаточного налагодження справи Данціґу і Західного Помор'я, а в дальшому і співпраці Польщі проти ССРСР. Поступки поляків у Данціґу і на Помор'ї мали бути компенсовані віддачею Угорщині Карпатської України, чого поляки постійно домагались. Таку пропозицію виразно зробив німецький міністер закордонних справ фон Ріббентроп польському амбасадорові Ліпському в Берліні вже 25 жовтня 1938 року.¹²⁷⁾

Тут треба додати наступне: згадана пропозиція Ріббентропа вказує на те, що пляни Гітлера щодо Карпатської України, як і щодо України, взагалі дуже скоро мінялися. Справа в тому, що ще два тижні перед цією розмовою, тобто 7 жовтня 1938 р. директор політичного департаменту німецького міністерства закордонних справ Верман опрацював для Гітлера меморандум, в якому він розглядав такі три можливості дальшої долі Карпатської України: 1) незалежна держава як орієнтаційна точка для українців в УСССР, в Польщі та в Румунії, 2) автономна Карпатська Україна з орієнтацією на Прагу і Братіславу, 3) прилучення Карпатської України до Угорщини. Верман вважав першу розв'язку мало реальною, хоч і доброю, а третю відкидав. Оставалась, отже, друга як одиноко здійсненна. 8 жовтня цей меморандум читав Гітлер і апробував сугестію Вермана щодо існування Карпатської України в рамках ЧСР, додавши від себе, що до справ Карпатської України німцям треба мішатися якнайменше.¹²⁸⁾ На підставі цього можна припускати, що в той час Гітлер ще сподівався, що здобуде згоду Польщі на поступки в справах Данціґу і Помор'я без віддачі Карпатської України угорцям, отже, що Польща погодиться на спільні пляни проти ССРСР навіть при існуванні Карпатської України. Логічно треба також припустити, що між 7 і 25 жовтня 1938 р. німці переконалися, що питання Карпатської України поляки вважають принциповим, і тому рішилися устами Ріббентропа зробити згадану вище пропозицію.

Але поляки, змагаючи до ліквідації Карпатської України, зовсім не думали міняти її за Данціґ і Помор'я. Крім того, вони побоювалися, що Гітлер все таки думає розіграти українську карту і, природна річ, вважали себе zagrożеними цим. Щоб розвіяти ці польські побоювання, Гітлер запросив польського міністра закордонних справ Бека на конференцію (5 січня 1939 року) і склав перед ним заяву, що він не має інтересів в Україні. Це заспокоїло Бека, але тим не менше він не дав Гітлерові жодної обіцянки щодо можливостей розв'язки питання Данціґу і Помор'я. При цій нагоді Гітлер дав виразно Бекові до зрозуміння, що справа Карпатської України може стати предметом торгу, зазначивши, ніби на оправдання, що в час Віденського арбітражу Угорщина не висувала претензій до всієї Карпатської України і тому вони, німці, пішли тільки на те, чого хотіли угорці в той час.¹²⁹⁾

Щоб мати справу з Польщею остаточно виясненою, Гітлер, який постійно думав про те, щоб притягнути Польщу до своїх східних плянів, пішов на останню спробу. На другий день після згаданої розмови з Беком, він доручив Ріббентропові, – незалежно від своєї заяви Бекові попереднього дня – прозвонувати ґрунт щодо евентуальної ширшої німецько-польської співпраці в українському питанні. Бек не дав виразної відповіді, але зазначив, що концепція Київського походу 1920 року в Польщі ще жива.¹³⁰⁾ Цю саму тему порушив Ріббентроп ще раз в розмові з Беком у Варшаві, 26 січня 1939 р., але в більш безпосередній формі. Ріббентроп прямо спитав Бека про становище польського уряду до питання «Великої України і знову запропонував німецько-польську співпрацю». Але Бек у своїй

відповіді обмежився тільки загальниками, вказуючи на труднощі такої співпраці з огляду на становище польської громадської думки. Бек навіть не дав ясної відповіді на питання, чи згодилася би Польща приступити до антикомінтернівського пакту.¹³¹⁾

Таке становище поляків остаточно підірвало надії Німеччини на дальшу німецько-польську співпрацю за ціну концесій у карпатсько-українській справі, тобто за ціну спільного польсько-угорського кордону. При кінці лютого 1939 р. Бек виїхав до Лондону на розмови з англійським урядом про англійські гарантії на випадок можливої німецької агресії. В той же час почались антипольські розрухи в німецькій політехніці в Данцігу. Період польсько-німецької співпраці, що почався в 1934 році і мав – за німецькими плянами – довести до спільної польсько-німецької акції проти ССРСР, кінчався, і польсько-німецькі взаємини входили в новий етап, що вів прямо до війни.

Правда, треба припускати, що якби Польща навіть була погодилася на дальшу співпрацю з Німеччиною, її ждала б в найкращому випадку доля підлеглого німцям сателіта.

Такий оборот справ у взаєминах між Берліном і Варшавою моментально приніс зміну в стосунках між Берліном і Москвою. Він відкрив шлях до німецько-советського порозуміння, на яке, як показалося, Москва давно вже ждала, вимагаючи від Гітлера як однієї з найважливіших передумов відкинення ним східних плянів, зокрема щодо України. Відмова від підтримки Карпатської України мала бути для Москви першим доказом доброї волі Гітлера.

Карпатська Україна – як ціна німецько-советського порозуміння

Вже від осені 1938 року велися посилені німецько-советські економічні розмови, але позитивних наслідків вони не давали. Тоді як Москва була зацікавлена не тільки в господарських, але передусім у політичних питаннях, Гітлер хотів зберегти вільну руку і притягти до співпраці Польщу, і то також у «великоукраїнському питанні». Власне це бентежило Москву найбільше. Ситуація почала мінятися, коли польські пляни Гітлера зустріли спротив Польщі, зокрема коли Гітлер, як згадано вище, щоб заспокоїти Бека, зазначив 5 січня 1939 р., що він не має політичних плянів щодо України. Це відразу дійшло до відома Москви і, як повідомив німецький амбасадор у Москві, Шуленбург¹³²⁾ 28 лютого 1939, викликало дуже прихильний відгук у Кремлі.

Дізнавшись про це, Гітлер мав всі підстави припускати, що ще прихильніше будуть прийняті Москвою передача Карпатської України угорцям і тим самим ліквідація небезпечного для большевиків огнища українського відродження. Як дуже Москва цього прагнула, німці могли дізнатися з згаданої попередньо промови Сталіна від 10 березня 1939 на XVIII з'їзді ВКП(б), в якій занепокоєння Москви було прикрите глуфом над Карпатською Україною («комашка, що хоче прилучити до себе слона»). Крім того, в цій промові Сталін сказав, що Англія, Франція і Америка дуже зацікавлені в тому, щоб Гітлер пішов війною проти ССРСР, зокрема тепер, коли він має в руках Карпатську Україну. «Виглядає, – мовляв Сталін, – що цей підозрілий шум мав своєю метою збудити гнів ССРСР проти Німеччини, затруїти атмосферу і спровокувати конфлікт з Німеччиною без наявних для того причин». Сталін додав, що німці дуже розчарували англосаксів тим, що вони не вибираються на схід, вимагаючи натомість колоній. При цьому Сталін запевнив, що якщо йдеться про ССРСР, то він бажає мирної співпраці з усіма державами.¹³³⁾

Не було сумніву, що ця промова Сталіна була розпучливою спробою завернути плянований курс німецької політики і офертою прямого порозуміння.

Втративши надію на порозуміння з Варшавою, Гітлер рішив скористати з оферти Сталіна. Передусім, щоб усунути всякі підозріння в Москві щодо своїх здогадних антисоветських плянів у зв'язку з Україною, Гітлер за два дні по промові Сталіна, тобто 12 березня 1939, повідомив угорського посла в Берліні, що Німеччина дає свою згоду на угорську окупацію Карпатської України.¹³⁴⁾ Отже, ця частина української землі, мислена Гітлером як можливий предмет торгу з поляками, була за всією

формою, згідно з польськими і угорськими побажаннями, віддана Угорщині. Але цей жест Гітлер зробив не Варшаві. Це в той час було б зовсім безпредметне. Варшаві в цей спосіб Гітлер з'єднувати вже не потребував, бо він уже рішився на війну проти неї. Жест Гітлера був зроблений Москві, мовляв, якщо б я думав іти на Україну, я лишив би Карпатську Україну собі.¹³⁵⁾

Крок Гітлера зрозуміли в Москві відразу. Коли за три дні після згоди Гітлера на окупацію Карпатської України Угорщиною німецьке військо зайняло Чехію, вся західня преса, зокрема преса США, дуже гостро заатакувала цю нову гітлерівську агресію. Єдиний, хто в цьому питанні зайняв не таке гостре становище, як можна було сподіватися, був Кремль, дарма що на його очах роздирали його союзника, ЧСР.

Ця тонкість не пройшла мимо уваги німецького уряду. 17 квітня 1939 р. державний секретар німецького міністерства закордонних справ Вайцзекер ствердив у розмові з советським амбасадором у Берліні Меркуловим, що він приємно вражений тим, що советська преса не бере участі в останніх атаках американської преси проти Німеччини. Водночас Вайцзекер додав, що Меркулов мав би також помітити відповідний останнім часом тон німецької преси щодо ССРСР.¹³⁶⁾

Шлях до німецько-советського порозуміння був відкритий. На ньому лежала знову поневолена Карпатська Україна, ціною якої був куплений сталінсько-гітлерівський союз, що довів до вибуху другої світової війни.

Мирослав Прокоп

123) Енциклопедія Українознавства, том перший, II, Мюнхен–Нью-Йорк, 1949, стор.567.

124) О.Бадан: «Національне питання в Закарпатській Україні» в журналі «Червоний Шлях», ч.1, 1928, стор.147.

125) «Правда», 1 листопада 1938.

126) Documents on German Foreign Policy 1918-1945, Series D, vol.IV, Washington 1951, p.605.

127) Nazi Conspiracy and Aggression, vol.VII, Washington 1946, p.483.

128) Documents on German Foreign Policy 1918-1945, vol.IV, pp.47-49.

129) Documents on German Foreign Policy 1918-1945, vol.V, p.153-158.

130) там же, стор.161.

131) там же, стор.168.

132) Documents on German Foreign Policy 1918-1945, vol.IV, p.629.

133) «Известия», 11 березня 1939.

134) Documents on German Foreign Policy 1918-1945, vol.IV, p.266.

135) Лев Троцький: «Об украинском вопросе», «Бюллетень оппозиции большевиков-ленинцев», ч.78–79, Париж 1939, стор.6.

136) Nazi-Soviet Relations 1939–1941. Documents from the Archives of the German Foreign Office, ed. by Raymond James Sontag and James Stuart Beddie, Washington 1948, pp.1-2.

СИБІР.

ЗАГРАТНА ДІАСПОРА.

Моя одісея

Багато часу треба, щоб описати все, що мені довелося пережити, весь той шлях, який змушений був пройти. Це роки, втрачені в тюрмах і таборах, тисячі кілометрів північних доріг, де скрізь зустрічав українців. Їх засилали до Сибіру, мабуть, в усі часи, що існувала Російська імперія. Красноярський край навіть вважають такою собі заградною діаспорою України. Саме сюди вивозили сім'ями українців, особливо галичан, і в 1946 році, і перед війною. Цілі райони в тих краях заселені вихідцями з України.

Скільки кращих поетів, письменників, учених, селян, робітників знищено! Як багато користи могло бути народу від цих людей, яким прекрасним було б життя, якби не повірилися вони по тюрмах і таборах, а будували щасливу свою Україну! Треба пам'ятати нашу історію, діти й онуки не повинні допустити повторення того страшного часу, в якому жила вся наша сім'я. Переїжджаючи з одного табору в інші, я зустрічав не просто земляків і не тільки земляків; в Красноярському таборі відбувала строк ув'язнення старша сестра, яку пізніше перевели до Карагандинського, де я й побачився з нею. Це були вже п'ятдесяті роки, коли табори переназвали на поселення. Лише в травні 1956 року закінчилася карна історія «українського буржуазного націоналіста» Віктора Трохимовича Бойка, себто моя.

А почалася вона ще в дитинстві. Запамятовується найчастіше трагічне. Так-от, і початок колективізації лишився у пам'яті як час голоду і страждань. В нашому селищі Нововоронцовка було організовано два колгоспи – імені Леніна і «Шлях до соціалізму». Люди жартували, називаючи його «Шлях до баляс» (баляси – це глибокі балки за селом). Працювали зранку до вечора, а з нужди так і не могли вибитися. Вранці приїжджав бригадир верхи на коні і нагайкою стукав у вікно, виганяючи на роботу. Врожаї у нас були хороші, але все це вивозилося до міста, жителі змушені були здавати все зерно за наказами місцевої влади. Чи були з гори такі ж накази, хтозна, але «свої» працювали добре. Ходили по хатах і забирали не тільки зерно, а й різне майнове збіжжя. У нас, наприклад, на початку 1933 року активісти вигребли останнє. На той час у хаті лише ікони, каганець та кілька ковдр залишилися. Спали на печі, на ковдрах (ряднах), а ще одною вкривалися. І коли зосталося тільки одне ряденце, а більше брати в хаті було нічого, то і його почали тягти з-під нас. Ми, малі, верещали, мама плакала і на колінах благала, щоб лишили. Старшою серед колгоспних активістів була совдепівка Кузьменко. Вона й зглянулася, лишивши ту ковдру. Мама після одного такого випадку втратила свідомість, миттєво посивіла і одразу стала старою бабусею. Але якось ми вижили.

З дитинства нас привчали до роботи – ми копали, сапали, саджали. Навички сільських дітей нас і врятували. Восени 1937 року ми ще й збирали в степу залишки кукурудзи, соняшника. Збирали й курай, насіння якого терли, товкли в ступці, зелені стебла варили. Сухе бадилля використовували як паливо. Хатина у нас була невелика, долівка земляна, в хаті піч. Піч топили ще сухим очеретом, дим йшов часто в кімнату. Електричного освітлення тоді не було, гас економили. Восени закопували до ями буряки і картоплю, яку відкривали посеред зими. Тоді вже ніхто не цікавився нашими припасами і так рятувалися. Це була тодішня сільська звичка зберігати врожай, закопуючи все і завжди.

З голодного дитинства ми перейшли до наступної трагедії нашої України. Розповідали малим про те, що ще в 20-ті роки засуджували за участь у так званій Спілці визволення України. Чи була вона насправді, а чи це вигадка, не знаю: чув від батьків, від інших родичів. А вже українських буржуазних націоналістів в 1937-38 роках забирали на моїх очах. Особливо ми, школярі, жалкували

за вчителями. Двоє були улюбленцями всієї школи: Юхим Полікарпович Байков та Олесь Євтухович Бондар. Обидва музиканти грали на багатьох інструментах, організовували хори, гуртки художньої самодіяльності, ставили українські п'єси. Їх заарештували нібито за антирадянську агітацію, як українських буржуазних націоналістів. І вони не повернулися з таборів, зникли безслідно. Тоді вчителі у нас змінювалися часто, навіть у першому класі було 6 чи 7. Такий час! Але тих, кого любили, ми пам'ятали довго.

Тим паче, що вже після війни я став теж «українським буржуазним націоналістом», як і мої колишні вчителі, любителі музики і театру. Заарештували мене в 1946 році. Під час німецької окупації ОУН мала кілька організацій на Херсонщині. Принаймні у нашого осередку був зв'язок з окружним та крайовим проводами. Я їздив навіть до окружного провідника з дорученням. Про те, що 30 червня 1941 року у Львові Ярослав Стецько проголосив незалежність України, ми дізналися, коли до Нововоронцовки прийшли німецько-фашистські окупанти. У нас тоді вивісили гасла: «Хай живе самостійна Україна та її вождь Степан Бандера!», на Будинкові культури – тризуб. Ще в деяких місцях також.

Ми організували гурток художньої самодіяльності, почали ставити українські п'єси заборонених раніше авторів, влаштовували концерти. Був у нас і гурток по відродженню традицій, культури українського народу. Збиралися у хатах, читали «Історію України» М.Грушевського. Перед концертами виконували гімн «Ще не вмерла Україна» П.Чубинського.

На базі цих гуртків у Нововоронцовці і заснувалася ОУН, більшість учасників самодіяльності стали основою організації. Мені тоді ще не було 17 років, в політиці я не розбирався, але Україну любив до безтями. Прадіди мої були козацького роду, мабуть, воно так і передалося від них. Любив мову, пісні, старовинні звичаї...

Хоч окупанти на оте наше культурництво дивилися крізь пальці, в організації були закони конспірації. Кожен знав тільки трьох учасників, вказівки від керівництва разом з літературою та листівками отримував старший трійки. Вивчали 10 заповідей («Декальог»), які й досі пам'ятаю. З книжок дізнався про борців за незалежність України ще за часів козацтва, знайомилися з біографіями Симона Петлюри, Євгена Коновальця, Степана Бандери, Ярослава Стецька, Миколи Лебідя. Нас вабила мета ОУН – визволення України від будь-яких загарбників і поневолювачів.

Невдовзі німці почали переслідувати ОУН, заарештовували її учасників, і відправляли до концтаборів. Тризуби познімали, навіть портрети Т.Г.Шевченка заборонили. Всіх аматорів з художньої самодіяльності кинули до в'язниці. А визволив нас начальник районної поліції Чмут. Подейкували, він був керівником осередку ОУН з військової справи, коли служив у війську С.Петлюри. Завдяки йому всі розбіглися – хто подався в інші області, хто потрапив до Німеччини, бо наприкінці 1943 року були облави.

Вже після війни старша сестра Клавдія писала мені до Білорусії, де я служив у Червоній Армії, що багатьох нововоронцовських членів ОУН похали НКВС і віддали до суду. Через якийсь час постраждала і вона. Клавдія переїхала до Кривого Рога Дніпропетровської області, працювала вчителькою в школі-інтернаті, де вчилися діти-сироти. Батьки їхні загинули в роки війни. Інтернатові допомагав міжнародний Червоний Хрест і різні підприємства. Присилали одягу, продовольчі товари. А злодії з керівництва краще відбирали для своїх дітей, їхні ж обноси збирали до інтернату і віддавали сиротам. Сестра запротестувала, почала занотовувати у записник такі випадки. Закінчилося це тим, що портфель вкрали, записник знищили, а замість нього підклали націоналістичну літературу і віднесли до комітету держбезпеки. Отак вона отримала 10 років Сибіру. Знущання на допитах слідчого Дроздова, важкі умови сибірських таборів підірвали її здоров'я. Вона ще й залишилася самотньою.

Все це знайоме і з власного досвіду. Заарештували мене в кінці березня 1946 року в Гродно і, як більшість моїх товаришів (які вижили), я відбув 10 років. А повернувся і почалась нова історія поневірян уже на волі. Не встиг влаштуватися після повернення, того ж дня, коли почав працювати, запропонували звільнитись, бо мені «не місце в цьому колективі», адже можу почати агітувати людей проти Радянської влади. Пропонували написати до газети статтю з відреченням від своїх поглядів,

виступити по радіо, стати позаштатним інформатором МДБ. Постійно вимагали, щоб виїхав в інше село – я й переїжджав з одного в інше, доки не потрапив до Миколаївської області.

Це вже з сім'єю: було на той час двоє малих синів-близнюків. Влаштувався на будівництво цукрового заводу монтажником. А завод цей закупили в Англії і чекали англійських інженерів. І мене знову виперли, бо я «контрик». Звільнили з роботи дружину (вона довго ніде не могла влаштуватись), дітей викинули з радгоспних ясел. Допоміг начальник відділу кадрів нашого будівельного управління, який був під час війни в Нововоронцовці, також якось був причетний до ОУН. Він послав мене на рік у відрядження до Херсону, сказавши, щоб забрав сім'ю і шукав можливість прописатися у місті. На цей раз мені пощастило – натрапив на коменданта гуртожитку, який ігнорував пропозиції органів мене вигнати. Він був комуністом, фронтовиком, інвалідом війни. Дружина його була також фронтовичкою, членом КПРС. Прожили ми в цьому гуртожитку 7 років.

З такою долею в Нововоронцовці я не один. Окрім тих, хто загинув, залишилося кілька чоловік, які пройшли довгі роки страждань у таборах і на засланні та повернулися. Десять років відбувала Віра Іванівна Оробчук. А Василь Дем'янович Кайдаш після визволення селища від німців потрапив до загону штрафників, «чорнопіджачників». Зброю їм не давали, сказали, здобудете самі, в бою. Загін цей випустили в бій попереду, крок назад – в спину стріляли свої ж автоматники. Майже весь загін наших односельців там і загинув, врятувалося двоє, яких поранило. Один з них – Кайдаш. В тому бою обоє поранених хлопців втратили по нозі. Оце Кайдаш повоював за свою землю!

Так вийшло, що учасників ОУН в Нововоронцовці було немало, а долі їхні склалися кепсько. І додаються їхні до сумних тих, хто потрапляв і до загонів «чорнопіджачників», і ще до якихось, де до них добиралися як не «свої» автоматники, то МДБ. Після десятирічного ув'язнення повернувся додому колишній заступник керівника районної організації ОУН Григорій Іванович Федоренко і публічно зрікся своїх колишніх переконань. Можливо, й не варто його за те картати, хоч він був одним з організаторів осередку, нас залучав. Іван пройшов фінську війну, втік з фронту в 1941 році, здався німцям, а ті відпустили додому. Пізніше він став і наступником О.Е.Назаренка в керівництві нововоронцовською оунівською групою. Діяльність його зводилась до організації гуртка художньої самодіяльності.

На десять років було засуджено і Федоренкового племінника, мого однокласника Леоніда Квітка. Тож не зрозуміло, чому Григорій Іванович вирішив після всього пережитого відмовитися від ідеалів своєї молодості. Нам всім пропонували зречення, ми всі вистраждали ту досить сумнівну волю, на яку нас кінець-кінцем відпустили. Але це не завадило пам'ятати і чого прагли юнаками, заради чого працювали, що пережили.

Десять років – це довгий строк і багато чого випадає людині побачити, багато пізнати. Тим паче, в таких таборах, як ті, що їх пройшов я. Там найбільше гинуло людей в 1946–1948 роках – чи не у найважчі часи. Я тоді відбував строк в Ухт-Іжм-табі. В районі міста Ухта розташовані три нафтові шахти. Я працював на двох з них та на будівництві Ухтинського нафтопереробного заводу. Це шкідливе для здоров'я виробництво. Обличчя тамтешніх в'язнів набували жовтого або жовто-зеленого кольору. Ухта взагалі збудована в'язнями. За невиконання норми ми потрапляли у штрафники. А це або штрафна пайка, або ізолятор, або карцер. Працювали всі разом: і карні злочинці, і політичні. (Карних жартома, на противагу політичним, називали «друзями народу»).

Під кінець 1950 року політичних в'язнів почали відокремлювати в особливі, надзвичайного режиму табори. Перевозили у Воркуту, в Норільськ. Я потрапив до Воркутинського режимного надзвичайного табору. В бараках на вікнах були ґрати, на ніч двері замикали, відкривали вранці, коли конвоювали на роботу. Бараки були великі, з двох відділів, кожне на 100 чоловік. Нари двоповерхові. Всі мешканці без права побачень і листування, без будь-якої інформації ззовні. Робочий день був не нормований. На поверхні не працювали при морозах нижче 37 градусів, в шахтах – працювали завжди.

Найстрашнішими були перевірки вранці і ввечері. Всіх вишиковували на подвір'ї в чотири шеренги. Викликали номер в'язня (всі мали номери). Він підходив, повторював свій номер, називав прізвище, ім'я та по батькові, де, коли і ким був заарештований, ким засуджений, яка стаття, який строк і чи є поразка у правах, початок та кінець строку ув'язнення. А потім неборака міг йти до бараку.

Найважче було останнім, бо холод і вітер збивали з ніг.

Вранці, коли у перевіряючих цифри сходилися, виводили з бараку і вели до прохідної, де висів шмат рейки. Ударом у нього скликали на роботу. Тоді я працював на вугільній шахті, де з таким строком, як у мене, було мало ув'язнених, більшість мали довші, а то й довічні. Бранців часто переводили з одного бараку в інші (тасували), щоб не здружувалися і не домовилися про втечу. Я побував у трьох. Четвертий, №40, був незвичайний. Свого часу тут «сидів» кардинал Йосип Сліпий, письменник Олександр Солженіцин та інші відомі в'язні.

Переводили й з одного табору до іншого. Також, щоб не звикали до насидженого місця. В кінці 1952 року я потрапив на новобудову. Називали її ТЕЦ-2, вона лише починалася – рили котлован ломами й кайлами. А у Воркуті – вічна мерзлота. В таких умовах доводилося подавати землю тачками по п'ятиповерхових трапах. А була ж техніка – екскаватори, транспортери, крани!

Тут я і зустрів події 1953 року. 5-го березня помер Сталін і з'явилася якась надія на краще. Гули тривожно гудки, в'язні повинні були замертти на місці і стояти. Та вони веселилися, співали, плакали від радості. Вся Воркута відчула себе бадьоріше. Табірне керівництво та наглядачі не знаходили собі місця. Бо таборів і ув'язнених тут було дуже багато, а в найменшій зоні налічувалося 3–5 тисяч чоловік. Згодом заарештували й Берію, який став «ворогом народу». В'язні почали вимагати покращення умов, перегляду справ, приїзду представників уряду. Почалися й повстання, бо якщо Берія, який засилав нас сюди, «ворог народу», то хто ж ми тоді? Політичні не виходили на роботу.

Все це почалося в інших районах, але в'язнів з тих місць переводили у Воркуту, отож заворушилось і тут. Хоч у Воркуті встановили 8-годинний робочий день, дозволили листування, побачення, але й тут почалися повстання. Два місяці не працювали і в'язні, і вільнонаймані. Вивісили гасло «Свобода або смерть!», червоні прапори. Навколо нашого табору в три кола лежали автоматники, на вишках стояли по кілька кулеметів. В'язні вимагали приїзду представників уряду для переговорів. Нарешті приїхали, але не представники уряду, а представники МВС. Були тоді заступник нового міністра генерал-лейтенант Масленников, генеральний прокурор СРСР Руденко та ще 10–12 генералів. Домовилися, що наступного дня всі виходять на роботу і приїжджає завтра ж комісія з Москви для перегляду справ та звільнення невинних. Тим, хто захоче, вирішили давати дозвіл на вільне поселення з сім'ями в Сибіру.

Генерал-лейтенант Масленников пообіцяв, що ніхто з повстанців не постраждає. Але слова не дотримав. Вранці наступного дня всіх нас вигнали в тундру. Там стояли столи, вкриті червоною тканиною. Нас почали сортувати – кому більше, кому менше. Подейкували, що декого знищили, що на шахту №29 заїхали вантажівки з автоматниками, і вони розстріляли 137 політв'язнів, що на інших шахтах також були жертви. Декого відправили до в'язниць на великі строки, а ми потрапили до Владимирської в'язниці, де були в'язні з Воркути і Норільська. Серед них багато таких, які участі в подіях не брали, адже допрацьовували останні місяці ув'язнення. Ми вимагали, щоб нам пояснили, хоча б за що нас кинули до в'язниці.

Так чекали півроку. Потім почали голодування, дехто різав собі судини. Пояснення керівництва в'язниці, за що нас до неї кинули, були не дуже зрозумілими. Зрештою нас повантажили до вагонів-«телятників» і відвезли до Іркутської області до особливого режимного закритого табору.

Тут ми вже нічого не боялися. Грати з вікон бараків познімали, параші викинули. Потім хтось зробив 35-метровий підкоп – ми думали, що провокатори. А, може, він був зроблений ще раніше... Проте звинуватили нас. Бо тут зібралися бойові хлопці – командири УПА Лука Степанович Павлишин, Данило Шумук, командири сотень і вояки, учасники ОУН. Часто співали українських пісень – козацькі, стрілецькі. Звідси невдовзі забрали 80 українців і відправили, засудивши на 2 роки, до Олександрівського централу (Іркутськ). Пізніше багатьох перевезли в інші табори, з ще суворішим режимом.

В цей час до нас часто засилали провокаторів. Одного з них звали Олексій. Був дуже ерудований, все агітував бунтувати, тікати на свободу. А потім його бачили у формі лейтенанта НКВС, він навіть бував на допитах. Нас прагли розділяти, сіючи ворожнечу між самими українцями («західняки» проти «східняків», яких називали москалями і зрадниками), і міжнаціональну, оскільки в

таборі були ще й росіяни, німці, поляки, литовці. Один «злодій в законі», який затесався між політв'язнів, організував провокації проти українців. Потім виграли ще й таке – перекинули збоку зони драбину через паркан, вартових на вишках закидали саморобними гранатами з консервних банок, димовими саморобними шашками. А це був табір, де на роботу не виводили, ніхто з волі не заходив, отже, «готувати ривок» (це коли весь табір вирішує тікати) ми не могли. Але звинувачення у підготовці до втечі падало на в'язнів, які й не думали про підкопи та драбини. Особливо чомусь присікувалися до українців.

Це були останні роки ув'язнення. Учасників подій 1953 року в Норильську і Воркуті, після викінчення строку ув'язнення, влаштували працювати в Красноярському краї – збирати смолу з сосен за 30 карбованців на місяць. Нікому не хотілось такого. Бранців з таборів доводилося силою вивозити на Тайшетську пересилку. Мене звільнили 1 жовтня 1955 року; двох везли у «воронку», охороняли 5 автоматників. Це означало – на свободу! В Тайшеті змусили дати підписку, що будемо жити лише у призначеному районі, за його межі виїжджати було заборонено: порушникові «світило» 25 років. Таких зібралося 56 чоловік, всі протестували проти поселення.

Людей ловили тихцем, виносили вночі по одному з кляпами у ротах. Мені 18 наказів прийшло до Тайшету з Москви про поселення, та я не погоджувався. Врешті-решт просто заарештували як організатора всієї групи, що протестувала в Тайшеті проти поселення. Групу розіслали вусебіч, нас з Петром Ковальчуком відправили останніми – з кляпами, пов'язками на очах, кайданами на руках і ногах. А Ковальчук і вимагав лише, щоб його відпустили до сім'ї, яку вислали кудись у 1946 році. Нас якийсь час залякували, переводячи з однієї в'язниці до іншої, та в Караганді нарешті звільнили і залишили на поселенні.

Ось так пройшла молодість у загатній діаспорі сталінських часів під акомпанемент спогадів про дитинство – жахом голоду і всього, що він ніс. Про супи із лободи та кураю, про історії людожерства. А про них досі пам'ятають і в Нововоронцовці, і в навколишніх селах. Там голодна мати дітей з'їла, там старші діти менших, а то чужі люди... Проте, як в школу приходили жартівники, які «грали» справжнього Сталіна – для малюків з першого та другого класів. Зайшов такий з вусами і в одязі, як у «батька народів», якось і до нашого класу і сказав: «Діти, я – Сталін, я прийшов, щоб врятувати вас від голодної смерті. Багатії заховали хліб, а біднота вмирає з голоду. Хто знає щось про куркулів, підходьте і розповідайте, тільки правду. Не обдурюйте мене, я все знаю». І малюки наговорювали на батьків, сусідів, знайомих. У тих забирали все, що могли знайти. Вчителі плакали, дивлячись на ці «спектаклі». Нікому з бідних не допомогли. Як голодували до того, так і голодували й далі. А діти запам'ятали, що їх обдурив товариш Сталін.

І ще спогади про те, як в ті роки діяла у нас «Ара», американська допомога, роздавали гарячу їжу – суп, кашу. Це десь у серпні 1933 року. Голодні ледь добирались до тієї «Ари». Багато наївшись, одразу помирали. Мабуть, так робилося навмисно.

Страшні дні, страшні роки. І так було довго. За одну українську пісню отримували кілька років страждань, що додавалися одне до одного, ставши довгою вервечкою випробувань і злигоднів.

Віктор Трохимович БОЙКО
колишній радянський політв'язень,
м.Херсон

***

У СУСІДА ХАТА БІЛА...
(Дві розповіді на одну тему)

Чоловік:

Коли мене привели до суду, запитали, чи я комсомолец. Відповів, що ні, не комсомолец. «А чому заарештували?» – «Не знаю», – відповів я. Ніхто ні про що не розпитував, ні в чому не обвинуватили, забрали 28-го листопада вночі з дому, а 29-го відвезли до Херсона. Від суду так і не міг добитися, що ж трапилось, чого їм від мене треба. А суддя сказав, що я сам до комсомолу вступати не захотів й інших агітував, щоб не вступали. Я йому відповів, що нехай би привів хоч одного з тих, кого я агітував, щоб люди сказали, хто правий. А без свідків це звичайна брехня.

Суддя на все це покликав конвоїра, щоб той відвів мене до камери. А потім відправляли нас етапом до місць відбування покарання. В'язні запитують, на скільки, за що, по якій статті засуджений, а я на все – «не знаю». Нарешті пояснили, що стаття 35-а, а засудили на три роки. І тоді вже відправили до Вязьми Смоленської області. Будували ми дорогу Москва–Мінськ, наше 4-е відділення Язимтабу НКВС працювало на дільниці від Ярцева до Смоленська. Звільнився з Вітебської області.

...Коли заговорили про реабілітацію, я почав писати також, бо ми живемо в селі. Всі одне одного знають, скільки б там десятиліть не пройшло, а люди пам'ятають, що я був «ворогом народу». Мені воно для чого: я й тоді відпрацював через наклеп. Мав надію, що всіх невинних реабілітують, то, мабуть, і мене зможуть. Але найдивніше в моїй історії – ніде не залишилося документів, що я був репресований. В Херсоні немає, табірні архіви, мені відповіли, загинули в роки війни. Я знаю, що табір евакуювали до Тамбовської області, отже, документи повинні б зберегтися. Проте мені так і не вдалося їх знайти.

І вийшло, що мене ніби й не репресовували. А тому не можуть і реабілітувати.

Але ж все те було! І молода дружина Марія ридала, коли вночі забирали, і судили, і дорогу я будував... Якби в селі не пам'ятали, що то мене назвали ворогом народу і я б не згадував, бо років пройшло багато, нехай! Але ж люди знають, що як забрати – забрали. А реабілітації й досі немає. Тепер всім розповідаю, що херсонська прокуратура документи втратила. І я у них не значусь!

Полікарп Кононович МИХАЙЛИЧЕНКО

Дружина:

У 1933-му році, коли починався голод, батьки мого чоловіка вирішили поїхати у Кривий Ріг, там було легше. В хату свою перевезли дочку з трьома дітьми, хотіли так допомогти їй: вони не були розкуркулені, бо особливого добра не мали.

І от знайшовся один сільський активіст, прихват такий – Косієнт Левченко, він викинув дочку ту з дітьми у чужу землянку, а сам перейшов у її хату і жив собі. Свекор же щороку приїздив до сільради і платив страховку за хату – так тяглося три роки. А в 1937-му, побачивши, що час непевний, батько вирішив – синові краще поїхати в село. І він умовив нас з Полікарпом повернутися з шахт, де ми працювали, до своєї хати. Коли приїхали, батько сказав Левченкові К.А., щоб звільняв хату, а той у відповідь: «Не вийду!». Свекор звернувся до суду, суд вирішив справедливо – за 24 години звільнити хату. І на своє нещастя ми з чоловіком переїхали влітку 1937-го року до села, в червні. А 28 листопада того ж року з'явилась міліція, з ними той Левченко, і забрали мого Полікарпа. Не подивилися, що дитина була тримісячна...

Мені було тоді 20 років.

І так я лишилася працювати в колгоспі. Працювала старанно, була стахановкою, передовою в районі. Збирала найбільше бавовни. Яюсь визначили мене чи то з колгоспу, чи з району на сільськогосподарську виставку. Але ж чоловік репресований, ворог народу, і не поїхала я, відмовили.

А який же він ворог? Ми помremo і не будемо знати, чому й кому ми вороги! Отбувши строк, прийшов він 28-го листопада 1940 року. За ці три роки місцева влада не змінилась, і ми вирішили, що поїдемо туди, де він відпрацьовував свою невинність – до Білорусії. А вийшло так, що грошей не мали, бо в колгоспі тоді працювали за трудовень, і квитка не було за що купити. То ми вирішили, що поїде він один, там попрацює шофером, заробить грошей, і по тому я з дітьми приїду. Уже все владналось і з квартирою, настав час їхати, а поїзд йшов увечері 22 червня 1941 року.

Я залишилася вдома. А чоловік пішов з Вітебщини воювати з фашистами і повернувся лише у 1946-му, з Японії. Всього не опишеш, це давня історія.

Про реабілітацію довго не згадували, не цікавилися нею. І ми жили, як всі. А зараз багатьом знайшли документи, багатьом повернули їхні чесні імена. Сказали, що то не вони були ворогами народу, а ті, хто їх забирав. Мій же хазяїн, скільки не пише, відповідають, що його не репресували, немає про нього документів, але ж чому він будував дорогу у Білорусії?

У селі ще є старі люди, які пам'ятають, як його заарештовували; вони підписали його прохання, щоб підтвердити – таке було. Але ж це не документ про арешт, це лише свідчення односельчан про арешт. Люди знають, що він і не агітував проти вступу до комсомолу, для чого йому це?

Документи згубилися, а пляма брехні на людині лишилася, більшу частину життя прожив із нею.

... А, може, тих документів і взагалі не було? Може, то Левченко паскудив нам за хату, яку йому не віддали?

Марія Іванівна МИХАЙЛИЧЕНКО
с.Н.Кам'янка Великоолександрівського району
Херсонської обл.

ПРО МИКОЛУ КУЛІША

«Так само і Пилипенка забрала та ж смерть, що зветься «порушенням радянської законності», і Епіка, Куліша і багатьох, що чесними і чистими очима дивляться на нас із вічності, повними сліз і любові до народу, за яку вони пішли в безсмертя...».

Володимир СОСЮРА. «Третя Рота».

Напередодні 20-х роковин Жовтневої революції, 3 листопада 1937 року на Соловках за постановою «особливої трійки» управління НКВС по Ленінградській області від 9 жовтня того ж року був розстріляний український письменник Микола Гурович Куліш. Разом із ним позбавили життя його товаришів по літературній праці – Григорія Епіка, Андрія Паніва, Валер'яна Підмогильного, Володимира Штангея та Юрія Мазуренка – відому постать в українській революції.

На думку їхніх катів, 10 років концтаборів, присуджених Військовою колегією Верховного Суду СРСР 28 березня 1935 року, було замало...

Перегорнемо поруділі сторінки «слідсправи №1255 контрреволюційної боротьбистської організації», із-під яких стікає густа кров Куліша і ще тринадцяти українських інтелігентів, для котрих ця справа вже фактично стала смертним вироком, поклавши чорним хрестом своїм рядки на долю усіх сімнадцяти по ній засуджених. Побачимо ж за її крижаною навіженістю, ієзуїтськими словесами і велич, і трагедію Миколи Куліша, і день нинішній, який був його надією та вірою.

Архів СБ України, справа 36546 ФП, том 1, аркуш 87:

Про обрання міри запобіжного заходу

ПОСТАНОВА*

(*Всі документи, в т.ч. і автобіографія в оригіналі написані російською мовою.)

м.Харків, 1934р. (точна дата відсутня, але напевно, це складено 4-7 грудня 1934р. – О.Ю.). Я, оперуповноважений 2 від. СПВ УДБ НКВС (Секретно-Політичного відділу Управління держбезпеки Народного комісаріату внутрішніх справ. – О.Ю.) УСРР по Харк. обл. **Бордон**, розглянувши матеріал по обвинуваченню гр. Куліша Миколи Григоровича (тут і далі по батькові Куліша М.Г. за текстом. – О.Ю.), 1892р., б/п в злочинах, передбачених ст.ст.54-8 КК (Карного Кодексу. – О.Ю.) і що виявилися в тому, що він брав участь в роботі терористичної організації, що ставила своєю метою організацію терору проти керівників партії, знайшов, що, перебуваючи на волі, він може вдатися до спроби виконати свої наміри.

На підставі викладеного і керуючись ст.143, 145 і 156 КПК (Карно-процесуального Кодексу. – О.Ю.) УСРР –

ПОСТАНОВИВ:

1. Обрати мірою запобіжного заходу проти способів ухилитися від суду і слідства по відношенню обвинуваченого Куліша Миколи Григоровича утримання під вартою в спецкорпусі №1.

Дану постанову, в порядку ст.144 КПК УСРР і наказу ОДПУ і Прокурора Союзу від 16/5-33р. №1/065 представити для санкції Військовому прокурору.

Оперуповноважений 2 від. (підпис) **Бордон.**

Згодний: Нач. СПВ (підпис) **Говлич.**

Згодний: Нач. ХОУ (Харківського обласного управління. – О.Ю.) НКВС (підпис) **Карлсон.**

Том 1, аркуш 88.

ПРОТОКОЛ (трус)

1934р. грудня «8» дня, я, співробітник УДБ СПВ НКВС УСРР по Харківській області т.Гноєвой на підставі ордеру 840 під ч.840 від «4» грудня 1934р. зробив трус у гр. Куліша Миколи Григоровича, що мешкає в м.Харкові по вул. Червоних письменників, буд. ч. 5, помешк. ч. 33.

Під час трусу були присутні гр.Шаровський К.В., Ленський В.І. і гр. Куліш Антоніна Іллівна. Забрано для представлення в Хар. обл. відділ (Управління НКВС. – О.Ю.) таке:

	шт.
1. Чемодан, оббитий матерією	– 1
2. Блокнотів	– 5
3. Рукопис п'єси «Таксі»	– 1
4. Фотографії різн.	– 18
5. Папки з різними паперами	– 1
6. Листів закордонних	– 9
7. Листівок закордонних	– 5
8. Книг різних	– 8
9. Листів від різних осіб	– 34
10. Різних довідок	– 23
11. Паспорт ХА 125312	– 1
12. Квит. про здачу зброї НКВС	– 1

13. Обл. військ. квиток	- 1
14. Особова справа РСЧА	- 1
15. Особ. справа члена КП(б)У	- 1

Скарг неправильності, що допущені під час трусу, та пропажі речей – скарг не надходило. Все, що зазначено в протоколі, а також і те, що його прочитано разом з особами, що в них робився трус, свідчимо:

Представник Домового Управління К.Шаровський

Присутні: А.Куліш, Ленський.

Копію протоколу трусу одержав А.Куліш.

Виконавець трусу Гноевой.

Том 1, аркуш 94:
АНКЕТА ОБВИНУВАЧЕНОГО

1. Прізвище **Куліш**
  2. Ім'я та по батькові **Микола Гурович**
  3. Рік нар. **1892**
  4. Місце народж. **с. Чаплинка Хорлівського р., Одещина.**
  5. Адреса **Харків, вул. Червоних письменників, буд. «Слово», кв. 33.**
  6. Професія **письменник.**
  7. Профспілкова належність **поліграфспілка.**
  8. Місце служби і посада, або рід занять **ніде не працював, займався літературною роботою.**
  9. Соціальний стан –.
  10. Соціальне і політичне минуле **колишній член КП(б)У. З 1919р. по 1934р., виключений за зв'язок з к.р. нац. елементами.**
  11. Громадянство і національність. **УСРР. Українець.**
  12. Освіта **середня.**
  13. Партийність – **Нєкв.**
  14. Категорія військового обліку **восьма. Ред. корпусної газети.**
  15. Майновий стан –.
  16. Відомості про попередні засудження і перебування під слідством – **знаходився під судом ревтрибу за порушення наказу реввійськради про відпустки. (У 1921р. – О.Ю.).**
- Члени сім'ї:
- дружина – **Антоніна Іллівна 45 років.**
- дочка – **Ольга 18 років.**
- син – **Володимир 17 років.**
- мати дружини – **Пелагея Василівна 70 років.**
- Підпис обвинуваченого **М.Куліш**

Том 2, аркуш 93а–96:
АВТОБІОГРАФІЯ

Місце народження, походження, освіта

Народився 5.II.1892р. у с. Чаплинка Таврійської губ. (Тепер Хорлівський район Одеської обл.).

Батьки – селяни-незаможники. Батько служив чорноробчим, сторожем. Помер у 1920-му

(мати – раніше).

Дружина – Антоніна, донька службовця, була народною учителькою. Один із її братів у еміграції, у Парижі. (Прийняв французьке підданство), зв'язку не має.

1901–1905 навчався і закінчив народну школу. Влітку служив у куркулів (пастухом-погоничем).

1905–1909 жив у м.Олешках у дитячому приюті. Навчався у міському училищі. Не закінчив.

1909–1914 у Олешк. 8-класному училищі екстерном здав екзамен за 6 кл. у гімназії (Сочі 1913).

На атестат зрілості екзаменів не витримав (Тифліс 1914).

Служба у старій армії

1914–17 мобілізований (23.XI.14) 2 міс. рядовим у запас бат (батальон. – О.Ю.) у Херсоні. Відправлений, як маючий середню освіту до Одеської школи прапорщиків. Після закінчення (20.II.15) у Смоленськ до запасн. батал. і у серпні 1915-го на фронт. Пробув до грудня 1917-го у 224 піхотному полку. Був напівротним. Останній чин – поручик. Після лютневої революції – членом полкового комітету.

Після Жовтневої революції

1917–1919 – Головою Олешківського міського совдепу (перший період радвлади). При гетьманщині – у тюрмі (близько 5 місяців). У час повстанства (січень-лютий) членом міської управи. Із встановленням радвлади – зам. ком. госпом.

Служба у РСЧА (робітничо-селянській Червоній Армії. – О.Ю.) 1919–1920. У липні 1919 евакуювався разом із Олешківською парторганізацією. Взяв активну участь у орг-ї Дніпровського рад-го полку (із партиз.-х загонів) у Херсоні. Помічником ком. полку брав участь у боях під Херсоном – Миколаєвом (липень-серпень 1919) із денікінцями на ст.Монастирище – Володарка із петлюрівцями (серпень, вересень, полк у складі 58 рад. стрілецької дивізії т.Федька – 517 рад. стр.) у подальших боях із денікінцями на ст.Трубецька –Ірпінь–Київ (вересень-жовтень). У листопаді був надісланий полковим партосередком (із відома політвідділу дивізії) з т.Єрмаковим (секретар Миколаївського окрвиконкому, помер у 1929) до Миколаєва–Херсона–Олешок для встановлення зв'язку із підпільними організаціями. У дорозі захворів на сипний тиф (с.Липняжка Єлисаветградськ. повіту). Лютий-червень 1920 був членом повітового ревкому в Олешках. Липень-серпень – нач. штабу Херсонської місцевої групи військ (на становищі окремої бригади) командир т.Ісакович і брав участь у боях із врангелівцями (Олешки–Козачі Лагері).

Вересень-грудень – військкерівником Херсонського, потім Дніпровського повітвійськкомату.

Партійна, радянська і літературна робота

1921–1922 – членом повітового виконкому (м.Олешки) завполітпросвітою і завнаросвітою. По лінії партійній – був членом повітпарткому і редактором газети. У партії з липня 1919р. (Працював із тт.Мар'яновим, Мілюковим, Корольовим, Єрещенком).

1923–1925 – членом колегії Одеського губвно (соцвих). Працював із т.Хаїтом (тепер заст. наркому осв. УСРР). Редактором газети «Червоний шлях» у Зінов'євську.

У 1924 р. написав першу п'єсу: «97». У 1925 – «Комуна в степах».

1925–1926 – інспектором НКО (Наркомосу. – О.Ю.) (соцвих) 1927–1933. Був членом і президентом ВАПЛІТЕ (літературна націоналістична організація).

1927–28. Написав п'єси «Народний Малахій», «Мина Мазайло», «Патетична соната» (йшла у Москві). П'єси оцінені партійною критикою як націоналістичні і політично шкідливі.

Із літа 1933 р. до літа 1934р. був членом оргкомітету радянських письменників Укр. Основна робота – література (драматургія).

У білій армії не був. У інших партіях не перебував. У 1934р. був виключений з КП(б)У за зв'язок із к(онтр)-р(еволюційними) українськими націоналіст. елементами і систему націоналістичних помилок у п'єсах «Мина Мазайло», «Патетична соната», «Народний Малахій» і ін.

Судимість

Був під судом ревтрибу (революційного трибуналу. – О.Ю.) 6-ї армії, січень 1931р. (описка Куліша, вірно – 1921. – О.Ю.) у Херсоні за порушення наказу Реввійськради за буття головою Херсонської гарніз(онної) комісії ми допустили звільнення хворих і поранених червоноармійців на строки, що перевищували встановлені у наказі РВР (реввійськради. – О.Ю.). Справа ліквідована по амністії.

16/XII.1934р.

М.Куліш (підпис)

Том 2, аркуш 186–188:

ПРОТОКОЛ ДОПИТУ

обв. Куліша Миколи Гуровича від 3.II-35р.

ЗАПИТАННЯ: Якою була Ваша політична діяльність до вступу в КП(б)У?

ВІДПОВІДЬ: Політичну діяльність я почав, перебуваючи в старій армії, на фронті в 1917р. В травні я був обраний до складу полкового комітету 224 піхотного полку і також був делегований на армійський з'їзд солдатських та офіцерських делегатів (м.Луцьк, березень 1917р.), де вперше познайомився із членами таких партій, як с.-д. більшовиків, с.-д. меншовиків і есерів. Однак це було занадто коротке знайомство і випадкове (кілька днів з'їзду) і не дало мені можливості розібратися в програмах і тактиці цих партій в такій мірі, щоб я зміг з повною свідомістю і ясністю приєднатися, або ж вступити в ту чи іншу партію. Тому до вступу свого в КП(б)У (липень 1919р.) я залишався безпартійним. Однак співчував партії есерів і українським есерам переважно. Політична діяльність моя в 224 полку була короткочасною, т. в серпні 1917р. я був відряджений до етапного батальону і звідти в грудні 1917р. повернувся додому в м.Олешки Таврійської губернії. Ще на фронті в 224 полку я познайомився з деякими творами Винниченка (роман «Хочу»), а в Галичині – з українськими учителями і українською націоналістичною літературою, читав київські українські газети, стежив за діяльністю Центральної Ради з Тимчасовим урядом і тому повернувся додому також із націоналістичними настроями. Тому скоро після повернення я вступив у члени і був обраний до правління Олешківського товариства «Просвіта», в якій працював (редагував газету «Дніпровська Думка», якої вийшло чотири числа) до дня мого арешту і ув'язнення до в'язниці (червень 1918р.).

У Олешках познайомився з головою місцевої організації більшовиків Миколою Поповицьким, який переконував мене вступити в члени організації більшовиків і працювати з ним. Від вступу в організацію я відмовився (перешкодою були мої націоналістичні переконання), але проти більшовиків та їх діяльності я не виступав. Навпаки, в лютому 1918р. увійшов до складу першого міського совдепу, був обраний його головою і працював у ньому більше місяця (до евакуації більшовиків і червоних партизанських загонів) під керівництвом повітового совдепу, головою якого був Поповицький, і в контакт з групою більшовиків у цьому совдепі.

В січні 1918р. на повітовому з'їзді демократичних організацій познайомився з лівими есерами, не то анархокомуністами, що приїхали із Херсона, Степаном Кириченком і Андрієм Мар'яновим, які невдовзі після цього вступили до КП(б)У. За їх пропозицією я голосував на цьому з'їзді, і з того часу повелося у мене з ними знайомство і спілкування.

По лінії «Просвіти» наше правління, в тому числі і я, підтримувало зв'язки і контролювало нашу культурно-просвітницьку роботу з комісаром Центральної Ради і потім Директорії українським лівим есером Курбаном.

При німцях і гетьманах я перебував в ув'язненні у тюрмі.

Після виходу із тюрми (почався повстанський рух) був обраний від соціалістичного блоку (місцевих більшовиків, меншовиків, інтернаціоналістів і есерів) членом міської управи, брав участь в боротьбі проти місцевих утворень білогвардійців.

Однак продовжував в основному співчувати есерам до травня 1919р., коли близько до нас на Херсонщині відбулось к.-р. повстання Григор'єва.

Під час цього повстання вступив до добровільного загону, сформованого комітетом місцевих більшовиків, а в червні я разом із Олешківською організацією більшовиків евакуювався в Херсон (де в Губревкомі працювали Кириченко і Мар'янов) і там цілковито перейшов на сторону комуністичної партії (участь в організації 517 рад. полку, участь в поході і боях Південної групи Червоної Армії і т.д.). Але своїх націоналістичних настроїв не зжив, і тому вони привели мене надалі до ВАПЛІТЕ – (Вільної академії пролетарської літератури. – О.Ю.) і були однією із причин, що поставили мене в лави української націоналістичної к.-р. організації.

М.Куліш (підпис)

Допитав: уп(овноважений) СПВ
Проскураков (підпис)

ПОСТАНОВА

м.Харків, 1934р., грудня «—» (число відсутнє. – О.Ю.) дня.

Я, оперуповноважений 2 Відділення СПВ Управління Держбезпеки НКВС УСРР по Харківській області Бордон, розглянувши справу по обвинуваченню гр-на Куліша Миколи Гуровича в злочинах, передбачених ст.54-8 КК УСРР.

Том 1, аркуш 80:

Знайшов:

Куліш Микола Гурович є членом ліквідованої СПВ УДБ УСРР терористичної організації. Оскільки справа ведеться в Києві, на підставі розпорядження СПВ УДБ НКВС УСРР

Постановив:

Куліша Миколу Гуровича разом із речовими доказами направити посиленням спецконвоем в розпорядження СПВ УДБ НКВС УСРР – в.м. Київ.

Оперуповноважений

(підпис) Бордон

Згоден: нач. 2 від. СПВ

(підпис) Лисицький

Затверджую: нач. секретно-політичного відділу (підпис) Говлич

Том 1, аркуш 83:

ПОСТАНОВА

(про початок слідства)

м. Київ, 19 грудня 1934р. Я, уповноважений Секретно-Політичного Відділу НКВС УСРР Проскураков, розглянувши матеріал про злочинну діяльність Куліша Миколи Гуровича, 1892 року народження, к. прапорщика царської армії, к. члена КП(б)У, що виявилась в тому, що Куліш входив до складу знову організованого центру к-р української націоналістичної організації ОУН («Об'єднання Українських Націоналістів») і брав участь у підготовці терористичних актів над рядом керівників партії і радянської влади, і, вбачаючи у вчинених обвинуваченим Кулішем М.Г. діях, ознаки злочинів, передбачених ст.54-11, 54-8 КК УСРР,

постановив:

На підставі 2 п. 9 ст. КПК і 108 ст. КПК почати у цій справі попереднє слідство.

Копію з цього направити Військовому Прокурору.

Уповноважений СПВ УДБ НКВС УСРР (підпис) Проскуряков.
 Згоден: т.в.о. НАЧ. 2 від. СПВ (підпис) Шерстов.
 Затверджую: Нач. СПВ УДБ НКВС УСРР (підпис) Козельський.

Том 2, аркуш 97:
 ПРОТОКОЛ ДОПИТУ

обв. Куліша Миколи Гуровича від 19/XII-34р.

ЗАПИТАННЯ: Чи визнаєте себе винним в пред'явленому Вам обвинуваченні?

ВІДПОВІДЬ: Ні, не визнаю.

Записано із моїх слів вірно. М.Куліш (підпис)

Допитав: Уповноважений СПВ УДБ НКВС УСРР Проскуряков (підпис)

Том 2, аркуш 99:
 ПРОТОКОЛ ДОПИТУ

обв. Куліша Миколи Гуровича від 19/XII-34р.

ЗАПИТАННЯ: Чи вірні оголошені Вам свідчення КРУШЕЛЬНИЦЬКОГО Антона?

ВІДПОВІДЬ: Ні. Ці свідчення не вірні.

Записано із моїх слів вірно. М.Куліш (підпис)

Допитав: Уповноважений СПВ Проскуряков (підпис)

Том 2, аркуш 100:
 ПРОТОКОЛ ДОПИТУ

обв. Куліша Миколи Гуровича від 23/XII-34р.

ЗАПИТАННЯ: Чи вірні оголошені Вам свідчення Епіка про те, що він знав Вас, як члена керівництва контрреволюційної української націоналістичної організації і як учасника підготовки терористичних актів на Постишева і Балицького? (тодішній нарком внутрішніх справ України. – О.Ю.)

ВІДПОВІДЬ: Ні. Ці свідчення не вірні.

Записано із моїх слів вірно. М.Куліш (підпис)

Допитав: Уповноважений СПВ Проскуряков (підпис)

Том 2, аркуш 101:
 ПРОТОКОЛ ДОПИТУ

обв. Куліша Миколи Гуровича від 25/XII-34р.

ЗАПИТАННЯ: Чи вірні оголошені Вам свідчення Ялового від 28/VII-33р.: «На початку квітня на квартирі у мене відбулась вузька нарада вапльнянського ядра, присвячена моєму повідомленню про терористичні акти, що передбачалися до початку повстання.

В нараді брали участь Хвильовий, Куліш, Досвітній і я. Після обговорення було визнано за необхідне здійснити терористичні замаху на Постишева та Балицького. Яловому і Хвильовому було доручено тримати зв'язок із бойовим відділом боротьбистів?»

ВІДПОВІДЬ: Ні. Оголошені мені свідчення Ялового – брехливі.

З моїх слів записано вірно. М.Куліш (підпис)

Допитав: Уповноважений СПВ Проскуряков (підпис)

Том 2, аркуш 102:
ПРОТОКОЛ ДОПИТУ

обв. Куліша Миколи Гуровича від 25/XII-34р.

ЗАПИТАННЯ: Вам були оголошені свідчення активних учасників контрреволюційної української націоналістичної організації, що входили до керівництва організації в різний час – Ялового, Крушельницького Антона і Епіка. Із Яловим і Епіком Ви були тісно зв'язані. Знали, що вони переконані націоналісти, а вони знали про Ваші контрреволюційні націоналістичні погляди. Чим пояснити, що вони за Вашими словами приховували від Вас свою належність до організації і свою активну контрреволюційну діяльність?

ВІДПОВІДЬ: Очевидно, мені не цілком довіряли, знаючи мою невитриманість – я можу проговоритися іншим.

З моїх слів записано вірно. М Куліш (підпис)

Допитав: Уповноважений СПВ Проскуряков (підпис)

Том 2, аркуш 103:
ПРОТОКОЛ ДОПИТУ

обв. Куліша Миколи Гуровича від 25/XII-34р.

ЗАПИТАННЯ: Чи продовжуєте Ви наполягати, що пред'явлене Вам звинувачення не вірне?

ВІДПОВІДЬ: Ні. Я визнаю, що я є активним учасником контрреволюційної української націоналістичної організації, яка ставила собі за мету повалення Радвлади на Україні шляхом організації збройного повстання і здійснення терористичних актів над рядом керівників партії і Радвлади.

З моїх слів записано вірно. М.Куліш (підпис)

Допитав: Уповноважений СПВ Проскуряков (підпис)

Том 2, аркуш 105:
ІЗ ПРОТОКОЛУ ДОПИТУ

обв. КУЛІША Миколи Гуровича від 26/XII-34р.

ЗАПИТАННЯ: Чи підтверджуєте Ви свої свідчення від 25/XII ц.р. про свою належність до контрреволюційної української націоналістичної організації?

ВІДПОВІДЬ: Так, повністю підтверджую

ЗАПИТАННЯ: Коли Ви вступили до організації?

ВІДПОВІДЬ: У травні 1926р В організацію мене втягнув Хвильовий, Любченко Аркадій та Дніпровський.

ЗАПИТАННЯ: Які були цілі і завдання контрреволюційної організації, активним учасником якої Ви були?

ВІДПОВІДЬ: Відрив України від СРСР, створення на території УСРР буржуазно-демократичної республіки. До цієї мети організація прагнула прийти шляхом повалення Радянської влади збройним шляхом.

ЗАПИТАННЯ: Із ким Ви були зв'язані з керівництва організації?

ВІДПОВІДЬ: Я був зв'язаний з Яловим, Хвильовим, Досвітнім. Це було керівництво контрреволюційних сил по літературній лінії, так би мовити, проміжне керівництво, яке було зв'язане з центром нашої організації – Шумським і Максимовичем.

З моїх слів записано вірно. М.Куліш (підпис)

Допитав: Уповноважений СПВ Проскуряков (підпис)

Том 2, аркуш 140:
ІЗ ПРОТОКОЛУ ДОПИТУ

обв. КУЛІША Миколи Гуровича від 8/І-35р.

ЗАПИТАННЯ: У своїх свідченнях від 26/ХІІ-34р. Ви казали про те, що Вам було відомо про підготовку керівництвом контрреволюційної організації, активним учасником якої Ви були, терористичних актів проти керівної ролі партії і Радвлади на Україні. Коли і від кого Ви дізналися про перехід організації на терор?

ВІДПОВІДЬ: У квітні 1933р. я і Хвильовий зайшли на квартиру до Ялового. Яловий повідомив нам думку центру організації: підготовки до повстання не залишати... Чітко запала мені в пам'ять думка, висловлена Досвітним: «Якщо треба зайнятися терором, то слід убити Постишева і Балицького». Ніхто з нас не заперечив Досвітньому.

ЗАПИТАННЯ: Чи брали Ви конкретно участь в підготовці терору в 1933р.?

ВІДПОВІДЬ: Ні, але я був активним причинником проведення терору. Мої терористичні настрої були особливо сильні в період самовбивства Хвильового та Скрипника і досягли найбільшої гостроти в день смерті Хвильового. Пояснюючи вчинок Хвильового як результат і жертву національної політики ЦК, я палав почуттям помсти до партійних вождів, готовий був знищити, стріляти у Постишева або Балицького, заявляючи, що я не забуду і не пробачу смерті Хвильового, активіста нашої організації, мого друга, під навіженням націоналістичним впливом якого я знаходився з 1927р. і який втягнув мене до організації.

Пригадую, що у день смерті Хвильового казав члену нашої організації Епіку про необхідність терору і закликав його не забувати пострілу Хвильового

Допитав: Уповноважений СГВ Проскураков (підпис)

Том 2, аркуші 145–146:
ПОСТАНОВА

м.Київ, 8-го січня 1935 року, я, Уповноважений СГВ УДБНКВС УСРР – Проскураков, розглянувши листування, відібране при обшукові у гр Куліша Миколи Гуровича, заарештованого за належність до контрреволюційної української націоналістичної організації і участь в підготовці терористичних актів проти керівників партії і Радвлади на Україні

знайшов

що вилучені при обшукові:

1. ЛИСТ БАРДАХА – визначного діяча української еміграції, активного члена к-р організації «ОУН», що займається шпигунством на користь Німеччини.

2. КНИЖКА ПОЛІЩУКА Валер'яна – активного петлюрівця, сподвижника Шаповала, активного члена к-р української націоналістичної організації, керівника терористичної групи, з написом на 1-й сторінці книжки: «Миколі Гуровичу Кулішу на спомин про «супружнє» життя і на справжнє знайомство – В.Поліщук» 18.ХІ.34р.

3. ДВА ЛИСТИ КУРБАСА – колишнього режисера театру «Березиль», активного члена к-р організації «УВО» (Української Військової Організації. – О.Ю.), засудженого судтрійкою при Колегії ДПУ УСРР на 5 років Виправтрудтабору.

4. ЛИСТ ОСТАПА ВИШНІ – к. члена УПСР, активного учасника к-р. української організації «УВО», що готувала теракт проти секретаря ЦК КП(б)У т.Постишева, засудженого Судтрійкою при Колегії ДПУ до розстрілу із заміною на 10 років ув'язнення у Виправтрудтаборі.

5. ЛИСТІВКА СЛІСАРЕНКА О.А. – к. прапорщика царської армії, активного члена к-р української організації «УВО», що входив до складу тергрупи, яка готувала теракт проти Постишева, члена керівництва організації з весни 1934р. Справа передана на розгляд Військового Трибуналу.

6. ЧОТИРИ ЛИСТІВКИ ХВИЛЬОВОГО – активного учасника к-р української організації «УВО», автора ряду українських націоналістичних творів, що покінчив самогубством влітку 1933р. в зв'язку з розгромом організації, що почався. Свідчать про конкретний зв'язок Куліша М.Г. з цими активними членами контрреволюційного українського підпілля, а тому на підставі вище викладеного

Постановив:

прилучити вищеперелічені документи як речові докази до слідсправи №1255 по звинуваченню Куліша Миколи Гуровича по ст.ст. 54-8 і 54-11 КК КСРР.

Уповноважений СГВ (підпис) Проскуряков
«Згоден» нач. відділення СПВ Долинський
«Затверджую»
Нач. СПВ УДБ НКВС (підпис) Козельський

Том 2, аркуш 171:
ІЗ ПРОТОКОЛУ ДОПИТУ
обв. КУЛІША Миколи Гуровича від 19/І-35р.
(Свідчення Куліша М.Г. – О.Ю.).

Настав 1934р. Я почав визнавати свої помилки, але усієї глибини своїх контрреволюційних дій, всієї к-р діяльності не викривав. Було страшно вийти із цього кола, в якому я опинився. У своїх нових творах, які я писав в 1934р, мої спроби вийти з порочного кола, відійти від українського націоналізму відображені.

Проте, це не було чистим прагненням до виходу. Це була тенденція до нього, але вона ламалася. Я залишався зв'язаним із українськими націоналістами Епіком, Яновським та Бажаном. Продовжував відстоювати старі к-р націоналістичні концепції. Це було продовження старої к-р діяльності.

Допитав: Військовий прокурор Українського Військового Округу Перфільєв (підпис)

Том 2, аркуш 192:
ПРОТОКОЛ ДОПИТУ
обв. Куліша М.Г. від 5/ІІ-35р.

ЗАПИТАННЯ: Хто із Ваших знайомих був репресований органами НКВС?

ВІДПОВІДЬ: Із моїх знайомих були засуджені за к-р діяльність і арештовані такі:

а) особи, з якими я був у близьких стосунках:

1. Курбас; 2. Яловий; 3. Ірчан; 4. Епік; 5. Вишня Остап (Губенко); 6. Досвітний; 7. Гірняк Йосип;

8. Соколянський;

б) особи, з якими я спілкувався:

9. Вразливий; 10. Слісаренко; 11. Поліщук Валер'ян; 12. Лазорський; 13. Черняк Євген; 14.

Матулівна; 15. Мисик; 16. Попов О.І.;

в) особи, з якими був знайомий, але зустрічався рідко:

17. Ріпа; 18. Гжицький; 19. Лебідь Максим; 20. Христовий; 21. Полоцький; 22. Полоз; 23.

Березинський; 24. Пилипенко; 25. Підмогильний; 26. Косинка; 27. Антоненко-Давидович; 28.

Старицька-Черняхівська; 29. Озерський; 30. Любченко Микола; 31. Річицький; 32. Крушельницький;

33. Буревий Костянтин; 34. Штангей; 35. Редькина; 36. Десняк; 37. Ткачук Михайло; 38. Петренко-

Левченко.

Записано з моїх слів вірно і прочитано.

М.Куліш (підпис)

Допитав: Уповноважений СГВ Проскуряков (підпис)

Том 2, аркуш 197:
ПОСТАНОВА

м.Київ, лютого 28-го дня, 1935 року. Я, уповноважений СПВ УДБ НКВС УСРР Проскуряков, розглянувши подану слідчому заяву гр.Штейнберга* Едуарда Ароновича (*Штейнберг до арешту працював завідуючим відділу харківської газети «Комуніст»), обвинуваченого у належності до контрреволюційної троцькистської організації, справа якого закінчена і направлена на розгляд Особливої Наради при НКВС СРСР

Знайшов:

1. Звинувачений Штейнберг звернувся із заявою в слідчий апарат зі своєї власної ініціативи.
  2. Політичні погляди гр. Куліша Миколи Гуровича, обвинуваченого в належності до контрреволюційної боротьбистської організації – висловлені ним в неодноразових бесідах із Штейнбергом, суперечать заявам його (Куліша) на слідстві про усвідомлення скоєної ним провини.
  3. Дані дійсні політичні погляди обвин. Куліша нерозривно пов'язані з активною практичною контрреволюційною роботою, яку він проводив протягом цілого ряду років на території УСРР і свідчать про те, що обвин. Куліш являє собою значну соціальну небезпеку.
- Беручи до уваги вищевикладене,

Постановив:

Прилучити заяву обв. Штейнберга Е.А. до слід. справи №1255 по обвинуваченню гр. Куліша Миколи Гуровича по ст.ст. 54-8 і 54-11 КК УСРР.

Уповноважений СПВ (підпис) (Проскуряков)

«Згоден» Пом. нач. 2 відділення СПВ (Пустовойтов).

«ЗАТВЕРДЖУЮ» Пом. нач. СПВ НКВС УСРР (підпис) (Долинський).

Том 2, аркуші 213–218:
Слідчому СПВ НКВС УСРР
тов. Грозному
від Штейнберга Едуарда А.

ЗАЯВА

В камері зі мною живе Микола Гурович Куліш. Ідеї і положення, які в бесідах зі мною Куліш відстоює, переконали мене в тому, що він і зараз ще залишається якнайзапеклішим ворогом диктатури пролетаріату і комуністичної партії, ворогом, що не роззброївся, затаївши (для кращого часу) не один обріз і не одну кулю, отруєну для боротьби з комунізмом. Я вважаю тому необхідним викласти основні погляди, висловлені Кулішем. Їх не треба піддавати критиці – вони досить красномовні і говорять самі за себе.

В центр всього, всіх проблем світу Куліш ставить національне питання. У нього ще, правда, велике місце посідає селянське питання, але і його він розглядає з точки зору національного питання. Причому, національне питання цікавить Куліша не в широкому значенні слова (доля колоніальних народів, які борються проти імперіалізму, його обходить, як минулорічний сніг – він жодного разу про них не заговорив), а лише відносини України з Радянською Росією. Національне питання він розглядає обмежено, як український націоналіст. Москву Куліш порівнює із старим Римом. Точнісінько так, стверджує він, як старий Рим жив за рахунок своїх провінцій, висмокував з них всі соки, концентрував у себе всі багатства, цінності і твори мистецтва, точнісінько так само Москва живе за рахунок національних республік. Причому, він не вважає необхідним навіть доводити, що економічне

становище України є колоніальним по відношенню до Радянської Росії – він це вважає само собою зрозумілим. Куліш ставить питання ще ширше – він каже, що, окрім хліба, вугілля, заліза, виробів промисловості і т.д. Москва забирає також усе цінне із людності, все талановите із галузі літератури, мистецтва, живопису, науки, – одним словом, в усіх галузях Москва живе паразитом.

Найважливіші досягнення Радянської України, Куліш з своєї точки зору, вважає якраз її нещастям. На заперечення, які протиставляються йому, що він недооцінює культурного і особливо економічного розвитку України, який остаточно ліквідував її минуле колоніальне становище, цю спадщину царизму, що він не розуміє значення розвитку у нас великої машинобудівної промисловості, таких гігантів, як Дніпрогес, Дніпровський комбінат – що ставлять Україну в ряд першокласних індустріально і культурно-розвинутих країн, Куліш дав таку оцінку фактам: «Що таке Дніпрогес і Дніпрокомбінат з точки зору національного питання? Це ніщо інше, як потужна опорна база подальшої русифікації України, потужний осередок для закріплення великодержавної політики, а значить – не знищення, а закріплення і посилення колоніального становища України».

Чи варто заперечувати ці комічні погляди злостивого націоналіста. Він готовий жертвувати Дніпрогесом, Краматорським машинобудівним заводом, ХТЗ – всіма великими досягненнями нашої країни, лише б розірвати і порушити союз трудящих України з робітниками і селянами інших Союзних Республік.

Багато «теоретиків» викладаються Кулішем в недоброму вигляді в устах третіх осіб. Так, він викладає теорію, висловлену наче б то Курбасом, про те, що російський народ не висунув жодного таланту, жодного генія. Усі великі люди, які висунулись в Росії в різних галузях протягом всієї історії за національністю – не росіяни. Звідси мораль – російський народ являє собою нижчу категорію порівняно з іншими, чи може ж він претендувати на передове керівне місце? Відомо, що Гітлер вважає слов'ян нижчою расою. У своїй книзі «Моя боротьба» він говорить про те, що цементуючим елементом, що сприяв створенню російської держави, був арійський елемент, а саме прибалтійські, німецькі барони (як відомо, вони були творцями і керівниками царської жандармерії). В Куліша та ж сама теорія – лише модифікована на українсько-фашистський лад. Виявляється, що великі люди Росії – це лише українці: тут і Паскевич, підкорювач Кавказу (Чернігівський козак Пасько), Гоголь в галузі літератури, Немирович-Данченко – в галузі театру і т.д.

Для підтвердження своїх висловлювань у Куліша на все є тенденційно дібрані факти. Так, наприклад, щоб довести, що з України все забирають, аж до творів мистецтва, він розповідає про те, що з Полтави забрали в Москву музей національної вишивки, що існував там з давніх пір, що у Києві знайшли відому картину «Адам і Єва» і теж забрали і т.д. Я не беруся стверджувати, потрібно було чи не потрібно забирати музей із Полтави – але Куліш ці факти узагальнює і робить висновок: «Бачите, у нас нічого не залишається, а ви кажете про можливість створення Всеукраїнського музею і картинної галереї».

Керівників нашої партії Куліш вважає великодержавними шовіністами. Вони, мовляв, стверджує Куліш, під розмовами про братерство народів, які живуть в Радянському Союзі, здійснюють по суті ідеал єдиної і неділимої. Яскравим представником великодержавництва на Україні Куліш вважає тов. Постишева. Причому, разом із наклепами, що набили оскомину, він займається також і фальсифікацією висловлювань Павла Петровича Постишева. Так, Куліш був присутнім на тому партійному активі, де тов. П.П.Постишев говорив про те, що він ненавидів стару царську Москву, котра посилала революціонерів на висилку і Сибірську каторгу – але він після перемоги Жовтня любить Москву пролетарську. Москву – столицю великого Радянського Союзу, Москву – центр світового комуністичного руху. Москву, що є надією і оплотом пригноблених і експлуатованих всього світу. Куліш цілком спотворює зміст висловлювання т.Постишева і стверджує, що Постишев говорив про свою любов до Москви взагалі, до Москви безвідносно, якою вона є – пролетарською чи буржуазною. «Постишев говорив про любов до Москви з істеричністю в голосі, і я відчув, що, якщо його пошкребти, то вилізе із-під маски інтернаціоналіста справжній великодержавний шовінізм», – так стверджує Куліш. Великодержавний шовінізм, – казав Куліш, – процвітає у Москві в усіх галузях і ніхто з ним не веде ніякої боротьби, навпаки, він ще захочується. Проявом цього в галузі театру Куліш вважає п'єсу «Дні Турбіних», в літературі твори Хлебнікова і т.д. Але це не все. Куліш висуває

теорію існування радянського фашизму. Проявом цього в літературі він вважає роман О.Толстого «Петро І». Про політику від свого імені він не говорить, але повідомляє, що Курбас вважав представником радянського фашизму у політиці П.П.Постишева.

Толстой, мовляв, малює Петра сильною, вольовою людиною, що без пощади розправлявся з усіма, хто заважав створенню великої Росії. Що це таке, як не заклик, – питає Куліш, – до того, що потрібно покінчити раз і назавжди з російською м'якотілістю, розбобтаністю, інтелігентською м'якосердністю, що треба бути сильними в придушенні інших народів і зміцненні великодержавної Росії? «Спробував би, – каже Куліш, – хто-небудь із українських письменників написати такий роман про гетьмана Мазепу, його відразу ж би посадили в ДПУ». Становище української літератури він вважає найбільш сумним. Талановитий письменник повинен або відмовитися від української літератури, перекочувати в російську, або якщо він послухається голосу свого серця і напише істинно художній твір, його посадять в тюрму. Через це в літературі на Україні залишились одні посередності. В радянській Україні література приречена на животіння і провінційність, вона ніколи не досягне рівня великої світової літератури.

Всесоюзний з'їзд письменників був за визначенням Куліша по суті обманом. Письменники одне говорили на трибуні, інше стверджували в кулуарах. Письменники не можуть створювати великих речей тому, що вони обходять найважливіші проблеми, а обходять їх тому, що бояться писати правду. Він, мовляв, зустрів селянку, яка крала дітей і з'їдала їх, а іншу, яка в харківському парку займалася проституцією. «Спробуйте про це написати, що Вам скажуть», – хіхікає Куліш. На моє зауваження, що Енгельс вчив нас, що художній великий твір створюється тоді, коли письменник уміє схоплювати типове в типових обставинах – і що типовим для нас є не куркулиха, яка займається проституцією, а створення нового, небаченого в історії колгоспного ладу, ладу, який вперше створює для трудящого селянства перспективу і створює йому вихід до умов дійсно людського і культурного життя, і що, коли б Куліш написав твір, що показує народження цього ладу діалектично, всебічно, не прикрашуючи ні на йоту всі труднощі, неминучі при такій великій справі, то його б лише похвалили за це, він мені відповів:

«Я вже багато років чую ці казенні твердження, однак від цього літературі не легше».

Бути письменником з пролетарською ідеологією і значним митцем – речі несумісні, на думку Куліша. «Всі талановиті люди, – каже він, – завжди були в конфлікті зі своїм суспільством». Причому, він безбожно плутає про конфлікт революційних письменників із старим суспільством, що віджило, і конфлікт писак і реакційних романтиків з новим і молодим революційним суспільством.

Навколо великих речей завжди йде бійка, боротьба. Цим Куліш натякає, що коли зараз його критикують і навіть заарештували, то нащадками він буде визнаний, і всі ті, які писали проти пролетарської революції. Всі ж пролетарські письменники нічого цінного не створять і переживуть свої твори.

Загальний висновок у відношенні будівництва культури на Україні Куліш робить плачевний. «Балицький, – каже він, – може лише руйнувати. Йому скажуть, так він ще три тисячі заарештує за одну ніч. А от створювати нікому. Усе цінне і талановите розігнано і знищено».

Нічого дивуватись, коли я нагадав Кулішеві думку Гейне про те, що партія націоналістів буде першою, яка трапиться комунізму на шляху до його перемоги і що першим дебютом комунізму буде те, що цей велетень прибіє націоналістів навіть не палицею, а розчавить ногою, як гада, що комунізм не сумісний з націоналізмом.

Куліш реагував на це вибухом злості й обурення. Куліш робить вигляд, що він для себе вирішив національне питання, але при цьому він схидно додає:

«Нехай колгоспники перейдуть на російську мову, мені це байдуже».

«Але як Ви гадаєте, – питає він мене, – коли вся так звана більшовицька українізація виявиться блефом, в містах уже провал, село переходить на російську мову, радянський і партійний апарат живе російською культурою (при цьому додає: як царські чиновники) – хто історично буде виправданий?» І Куліш виражає велику надію, що історично будуть виправдані вони, українські націоналісти, а не партія більшовиків.

В основі всієї політики, яку партія проводить на селі, лежить принцип примусу – така теза Куліша. Він заперечує, що був добровільний рух мільйонів селянства до соціалізму, організований партією. Колгоспний лад він вважає зовнішньо нав'язаним селянству і тому хитким і німічним. «Нам воювати не можна, – каже Куліш, – бо при першому великому історичному випробуванні колгоспники розбіжаться». Він мене висміював, коли я доводив йому протилежне, що перемога контр-революції і реставрація неможлива уже через те, що в масі своїй селянство не захоче повернутися до старого і підніметься на свідому боротьбу за свої колгоспи. «Хіба, – питає він, – колгоспний лад приніс селянству щастя, що вого стане за нього боротися? Навпаки, вони пам'ятатимуть добрий старий час, коли вони були господарями своєї долі, коли вони могли на вибір привозити гостинців жінці із ярмарку. Вони напевне захочуть скоріше повернутись до старого». Так підкидає Куліш куркульську романтику про минуле всьому трудовому селянству.

«Історія повертається, – стверджує Куліш. – З цієї точки зору будівництво безкласового суспільства – це казка. Звичайно, буде щось нове, старі класи зникнуть, але виникне нова форма нерівності, і соціальне питання залишиться невирішеним по-старому. І дві тисячі літ тому люди в старому Римі сиділи в тюрмах і розмірковували про те, що можна встановити суспільство, де будуть панувати справедливість і рівність. Однак, як бачите, після двох тисяч років християнство збанкрутувало, справедливе суспільство не встановлено і соціальне питання не вирішено. Комунізм, – стверджує Куліш, – теж обіцяє справедливе суспільство, але він неминуче прийде до тих же результатів. Через те, всі розмови про безкласове суспільство є лише розмовами».

Чи треба доводити теоретичну убогість і банальні заявленості історичних аналогій Куліша, що відкривають повне невігластво, як у історії виникнення і розвитку християнства, так і у знанні закономірностей становлення і розвитку комуністичного суспільства. Взагалі, я повинен сказати, що ці панове зрозуміло ставляться до марксизму – але в дійсності вони не доросли до його розуміння. Вони, що уявляють себе європейцями по освіті і культурі, повторюють вади найбільш вульгарних буржуазних і дрібнобуржуазних теоретиків. Не варто витрачати праці, щоб теоретично спростувати всі їх вульгарності.

Тепер про деякі інші теорії Куліша. Він вважає, що виправдалась теорія крайніх Епіка і його ж твердження, що політика – жорстока річ. Суть цієї теорії в наступному. Держава заарештовує не тих, хто провинився, а тих, кого треба взяти з політичних міркувань. Політика – жорстока річ. При ній потрапляють під арешт завжди крайні, тобто у свій час крайніми були Єфремов, Гермайзе та ін. – зараз Епик, Куліш і т.д. Така теорія крайніх.

Звідси випливає, що справи фабрикуються або створюються «брудними методами», як полюбляє іноді висловлюватися Куліш. Він вважає, наприклад, справи про терористичну діяльність українських націоналістів вигаданими і сфабрикованими. «Ця правда, – каже він, – виявиться. Ми дізнаємось про найбільш сокровенні таємниці стародавнього Єгипту, розкопуючи піраміди. Тим більше, правда наших днів, вона обов'язково виявиться, і ми будемо виправдані». При цьому Куліш висловлює надію, що нове покоління не виявиться таким боязким, як він і його товариші, і коли з тих, майбутніх противників Радянської влади, про яких Куліш мріє, потрапить хто-небудь в ДПУ – він заговорить із слідчими іншою мовою. «От тоді вони відчують, що виросла сила, а вона обов'язково виросте», – додає він. От із чим він носить і які мрії має. Куліш відверто зізнається, що він вірив в усі розповіді про страхіття ДПУ, про допити, про вимушені свідчення. «Зараз, – каже він, – я, правда, переконався в іншому, але в народі ДПУ не вірять. І це має свої підстави». Навіть якісь відповідальні комуністи (він не називав прізвища) переконували його, що в ДПУ роздмухують дріб'язкові справи і засилають на 10 років.

Такі думки Куліша, який начебто роззброївся. Таке обличчя цього лицаря журливого образу. І якщо він думав про підтримку повстання проти диктатури пролетаріату і лише сильно журився через його безнадійність і неминучої поразки, як він в цьому зізнається, – то він ще пазурі собі не обламав. Він їх лише сховав і може ще ними дряпатися.

На закінчення слід вказати на те, що Куліш журиться про «наш народ», який, мовляв, не вихований. «Ми, – каже він, – не пережили цасливої пори демократії, а прямо перескочили із царської деспотії в нову деспотію, яка зветься «диктатура пролетаріату». Він проливає сльози

розчулення за «досягненнями» капіталістичного заходу, виголошує бундючні промови, який він прибічник «народних прав» і «народних свобод». Але під цим хвалькуватим народолубством неважко відкрити прикросці, гнів і озлоблення експлуататорських класів, яких революція позбавила політичних прав. А під тремтливим захопленням «демократичними» досягненнями заходу неважко бачити захоплення фашизмом – цим політичним продуктом загнивання буржуазного парламентаризму і передсмертних корчів капіталістичного світу.

«Що створила Росія, – каже Куліш від свого і Хвильового імені – протопопа Аваакума, рідкобороду інтелігенцію. От захід – він дав Мол'єра і т.д.». Хто не зрозуміє, що в цьому «так далі» лежить і Муссоліні, і Гітлер, про яких він тактично змовчує. І лише під натиском критики він схаменувся і повинен був висловити згоду, що, мовляв, революційна Росія висунула Желябова, Чернишевського, російський пролетаріат – Леніна і Сталіна і т.д.

А який образ тієї «самостійної» республіки, про яку мріють ці пани? Ось він, Літературний салон Старицької-Черняхівської (засуджена по СВУ). Куліші вхожі в це зібрання, хоча там і бере участь німецький князь, якого думали підшукати, щоб за нього видати доньку Черняхівської – Вірочку, і цим самим поріднитися із вищим товариством своїх хазяїнів. Вони, літератори буржуазної України, цілують дамам ручку і шанобливо із благоговінням сідають в сторону. Пруський князь, як представник європейської культури і цивілізованості. От уже дійсно, видовище для богів. До цього ідеалу пробирались путівцями ці провінційні поети і мислителі, ці ідеологи українського куркульства. Таке було їх хуторянське уявлення про європейську культуру і образ їх «республіки».

Ідеологія Куліша зшита з строкатих клаптів, вона перевита злісними пасквілями на все пролетарське, радянське, комуністичне, фальшивою романтикою по відношенню до минулого взагалі і націоналістичного минулого зокрема, пристрасною розчуленістю перед усіма «досягненнями» і продуктами капіталістичного світу періоду його загнивання.

21/II-35р. Е.Штейнберг.

ПОСТСКРИПТУМ. Варто нагадати, що читаючи «військові мемуари» Ллойд Джорджа, Куліш звернув особливу увагу на Ірландське повстання. На моє запитання, чому він вважає це особливо важливим, він відповів: «Бачите, національне питання існує і його не можна відмінити ніякими арештами». Як видно, цей ідеолог ук. нац. все ще не відмовився від можливості повстання на випадок війни капіталістів з СРСР.

Е.Ш.

Взагалі я повинен сказати, що Куліш просякнутий контрреволюційними ідейками і байками, як філістер забобонами. Коли його в перші дні арешту відвозили в Лук'янівську в'язницю і при реєстрації попросили зачекати в якійсь неприбраній кімнаті, то він про себе вирішив: «Ну, тепер страхіття ДПУ починаються». На превелике його здивування, розповідає він, його потім повели в звичайну камеру, але його віра в страхіття була такою великою, що коли довго не світилося, то він вирішив, що його посадили в абсолютно темну камеру.

Про становище України 1932–33 рр. він каже, що вона була приречена на голодне вмирання. Він розповідає, що вірив, що було багато мільйонів померлих. І зараз ще Куліш стверджує, що радянські органи навмисне не реєстрували смертність для того, щоб приховати те, що відбулось на Україні. «Усі настільки-небудь мислячі люди, що посміли мати свою думку, – розмірковує цей пан, – сидять в тюрмах або заслані». При цьому він задається питанням: «Хто буде зараз будувати українську культуру?». На мою відповідь, що у нас є Академія наук, Спілка письменників, університети, багато науково-дослідних інститутів – і всюди ж свої кадри – то він вибухнув реготом.

«Дивна ви людина, – зауважив він мені, – там же нічого цінного не залишилось». У висунення молодих кадрів він теж не вірить. «Бідний Володимир Петрович, – каже він про Затонського, – він же побоїться і крок ступити, аби не скрутити собі шию».

Увесь світ вимальовується цим паном в чорних фарбах. Все це темні люди з низькими інстинктами, підлабузники – одним словом, сіра скотиняча маса. До таких геркулесових стовпів доходить Куліш у своєму контрреволюційному озлобленні.

Лише три фігури піднімаються на цьому темному фоні: це він, Курбас, Хвильовий. У них одних були світлі ідеї, відкриті, правдиві серця, чесне прагнення робити добро своєму народу. І все це розтоптали і знищили безжальні варвари-більшовики!

Такі на сьогодні дійсні думки, висловлювання цього збанкрутованого лицаря.
Ні, пан Куліш ще свого контрреволюційного жала не випустив!

Е.Ш.

Том 8, аркуш 34:
НАРОДНИЙ КОМІСАРІАТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
СЕКРЕТНО-ПОЛІТИЧНИЙ ВІДДІЛ
УПРАВЛІННЯ ДЕРЖБЕЗПЕКИ
ЦІЛКОМ ТАЄМНО

Обвинувачувальний висновок у справі контрреволюційної боротьбистської організації. Київ – 1935р.

На підставі матеріалів слідства нижчепоіменовані особи, притягнуті по цій справі.

Том 8, аркуш 82:
ЗВИНУВАЧУЮТЬСЯ

7. Куліш Микола Гурович, 1892р. народження, уродженець с. Чаплинка Хорлівського району, українець, громадянство УСРР, літератор, із середньою освітою, к. офіцер царської армії, к. член КП(б)У, виключений за націоналізм, перебував під судом Ревтрибуналу за порушення наказу Реввійськради, – звинувачується в тому, що:

1. Входив до складу боротьбистської контрреволюційної організації, що ставила собі на меті повалення радвлади на Україні.

2. Після розгрому керівної частини організації увійшов до її керівництва.

3. Був одним із організаторів терористичних груп, що готували замах на керівників радянської влади й комуністичної партії, – тобто в злочинах, передбачених ст.ст. 54-11 і 54-8 КК УСРР.

Звинувачення підтверджується свідченнями звинувачених по даній справі Епіка, Полоцького, Любченка, Вразливого, Штангея, а також свідченнями Бурєвого, Слісаренка, Озерського, Ялового, Ірчана, Крушельницького Антона.

ЗВИНУВАЧЕНИЙ ВИННИМ СЕБЕ ВИЗНАВ

Нач. Секретно-Політичного відділу
УДБ НКВС УСРР Козельський
Нач. 2 відділення СПВ Долинський

О. ЮРЕНКО

ТРОЦЬКІЗМ ПІД ГОРІЛКУ З ПИВОМ

«Немає злочину без вини», – було сказано, здається, ще у древньому Римі. І весь світ, оцінивши велемудрість цього юридичного постулату, вже багато століть сповідує презумпцію

невинності. СРСР, обравши неторований шлях, взялася доводити інше: і вина без злочину може існувати, і злочин – без вини. Особливих успіхів у цьому досягнуто в тридцять років, коли репресивну машину було розкошегарено на повну силу. Тоді система прагнула довести всім, а насамперед – собі, що до заповітної мети – соціалізму ми ще прийдемо, і вже прийшли б, аби не заважали вороги народу.

Один процес гучніший за інший... Так цілеспрямовано культивувався атмосфера тотальної підозри і страху. Бо заляканий народ легше вести в світле майбутнє. Колективізація та розкуркулення це прекрасно довели на практиці. У селян відібрали землю – вони підкорилися. Штучний голод на початку тридцятих відібрав життя у мільйонів – і люди покійно вмирали...

Невдачі економічних «стрибків», усі прорахунки і промахи система списувала на діяльність шпигунів, шкідників, націоналістів, троцькістів. Ці слова стали синонімами офіційно схваленого визначення «заклятий ворог соціалізму». А що роблять з ворогом, який не здається? Так, його знищують.

Після вбивства Кірова нова хвиля викривальних справ прокотилася по країні, поглинаючи тих, кому донедавна вірив народ, – відомих воєначальників, нарковів, крупних партійних діячів. Так би мовити, бий своїх, щоб чужі боялися... А вже скільки рядових членів не пошкодувала партія і кинула під коток репресивної машини!? Як свідчать історики, за якихось п'ять років (з 1933 по 1938) в умовах свідомо спровокованої боротьби з «ворогами партії», «дворушниками з партійними квитками» склад парторганізації України зменшився майже наполовину. Головним чином, шляхом масового виключення «з лав» та репресіями.

Справа, що лежить перед нами, – одна з десятків чи сотень тисяч викривальних справ того періоду. Маленька хвиля бурі, здійнятої гучним московським процесом Каменєва-Зінов'єва... Це справа місцевих троцькістів, сфабрикована в надрах Херсонського міського відділу НКВС. Два товстезних томи – «Следственное дело по обвинению Файнгольда И.М. и др.». Серед отих «и др.» ще четверо – завідувач конторою сільгоспзабезу Кузьма Іванович Чегрінцев, безробітний Іван Миколайович Фомін, службовець Михайло Ізраїлевич Грінберг та штукатур Денис Петрович Брагін Йосип Мойсейович Файнгольд до арешту працював у комунвідділі.

Чим не контрреволюційна організація? І це навіть краще, що працювали вони на різних підприємствах та в установах Херсона: можна вести мову про розгалужену мережу, що плели контрреволюціонери у всьому місті. Вельми рідко зустрічалися? Нічого. Запишемо: «Проводили троцькістську діяльність і тою ворожою діяльністю були зв'язані між собою». Вельми інтенсивно довелось попрацювати помічнику оперуповноваженого якомусь Холошевському, щоб обґрунтувати звинувачення, висунути проти цієї п'ятірки (від томів справи ще й досі тхне махоркою: слідчий, певно, багато палив на допитах).

Хоча пошуками доказів вини слідчі органи тоді себе не дуже обтяжували. «Следствие располагает данными, что вы примкнули к троцкистской организации, покажите, в чем заключалась контрреволюционная деятельность?». І людина мала сама шукати, домислювати докази. Отаке самообслуговування по-чекістському. А якщо вона заперечувала свою вину? – «Следствие считает ваши показания лживыми и настаивает на даче правдивых показаний», — от і вся розмова. Приблизно так велися допити «троцькістів», що проходили і в цій «справі».

А що ж насправді було відоме слідству? Чи не єдиний доказ існування контрреволюційної організації – те, що обвинувачені були знайомі між собою і інколи зустрічалися за... чаркою горілки чи кухлем пива. Але ж хіба то кримінал? Інша річ, коли «подати» факти, ніби, під виглядом випивок, вони проводили контрреволюційні «міжсобойчики».

Найчастіше «збори» проходили на квартирі Брагіна. Він, як на біду, мешкав у дворі окружному профспілки будівельників і, за всіма ознаками, був людиною компанійською. Тому до нього залюбки заходило багато різного люду. Хто у справах (дописати звіт, зробити розрахунки), а хто й просто з пляшкою. І нікого Денис Петрович не розпитував про ідейні погляди та переконання. А за логікою слідства, мав це робити, бо воно розцінило його гостинність як пособництво троцькістам шляхом надання їм приміщення для проведення конспіративних зустрічей і зборів. До того ж, Брагін вважав

свою зарплату недостатньою, що, по-Холошевському, було, не більше не менше, як проявом невдоволення Радянською владою.

Йосипа Мойсейовича Файнгольда звинуватили у відвіданні «нелегальних зборів троцькістів» на квартирі Леута ще у 1927 році. Так «подавалася» участь у входиnah в тільки-но зведений будинок, куди Файнгольда (він був тоді будівельником-підрядчиком) запросили як почесного гостя. Входини – як входини (синонім нашого новосілля): пили, їли, виголошували здравниці. Були тости і за вождів. В тому числі, і за «тов.Троцького». Компанія, певно, зібралася непогана, бо з деkim з гостей Йосип Мойсейович потім ще й заприятелював. А що з цього випливає? А те, що обвинувачений «підтримував троцькістські зв'язки, приховуючи їх від партії». На такому тлумаченні наполягав Холошевський. І, мабуть, «наполягав» активно, бо на завершення тривалого допиту Файнгольд, який все заперечував, раптово визнав себе і троцькістом, і дворушником. Схоже, вже ладен був зізнатися й у зв'язках з гренландським шпигунським центром, але таке завдання начальством Холошевському не ставилося.

Вину Фоміна та Грінберга слідчому доводити не було необхідності. Обидва вже двічі виключалися з ВКП(б) за дворушництво, і тавро троцькістів було на них давно. Фоміна нікуди, навіть на роботу через це не брали.

Найбільш серйозні звинувачення дісталися Кузьмі Івановичу Чєгрінцеву. Спочатку він, як й інші, проходив у справі як учасник «контрреволюційних зборів» у квартирі Брагіна. Та не дарма помпер Холошевський допитав майже два десятки свідків – співробітників, сусідів. Компромату на Чєгрінцева знайшлося чимало. Хтось згадав, як десять років тому Кузьма Іванович, головуючи на робітничих зборах, надав слово секретареві окружної профспілки Шварцману, а той використав трибуну для пропаганди ідеї троцькізму. Пригадали і той випадок, коли він, виступаючи на мітингу після вбивства Кірова, говорив так, що присутні не зовсім зрозуміли – він за теракти чи проти. Невинне запитання з місця, задане Чєгрінцевим на пленумі профспілки про діяльність соцзмагання серед будівельників, слідством було розцінене як відкритий виступ проти ударництва. Досить серйозною провиною, на думку помопера, було і те, що матеріали останнього пленуму партії так і zostалися недообговореними серед робітників контори, очолюваної Кузьмою Івановичем.

... Слідство тривало досить довго. Холошевський двічі клопотався перед начальством, щоб продовжити строк перебування заарештованих за ґратами, хотів «уточнити контрреволюційні зв'язки» (бо вони ніяк не в'язалися). З січня по квітень перебували вони у Херсонській в'язниці НКВС, очікуючи обвинувального висновку. Нарешті, 23 квітня його виголосили. Файнгольд, Брагін та Фомін у злочинах, передбачених ст.54-10 та 54-11 КК УРСР, винними себе визнали. Чєгрінцев – частково, Грінберг вини своєї не визнав зовсім. Але це не завадило Особливій Нараді своєю постановою від 22 липня 1937 року всіх жужмом засудити до виправно-трудоx робіт строком на 5 років.

На цей час Чєгрінцев і Файнгольд з коротким формулюванням «троцькіст дворушник» були виключені з ВКП(б). Причому, зроблено це було не тільки до суду, а й навіть ще до винесення звинувачувального висновку. «Керівна і спрямовуюча» партія не обтяжувала себе перевіркою обґрунтованості пред'явлених їй членам звинувачень: всіх заарештованих органами НКВС виключали з «лав» без усякого розгляду. Бо диктатура вимагала єдиновладдя, а єдиновладдя – однодумності та одностайності. Що й досяглося дуже своєрідним шляхом: тих, хто мислив інакше, просто садили за ґрати, точніше, за високі стіни ГУЛАґу...

Першим же етапом обвинувачених було відправлено в далеку бухту Нагаєво в розпорядження начальника «Севвостлагу». Після чого їхні сліди губляться. Точні відомості є лише про Грінберга. Відбуваючи покарання на родовищі «Мальдяк», він вдруге був заарештований (за антирадянську діяльність) і засуджений «трійкою» до розстрілу.

Що сталося з Чєгрінцевим? Фоміним? Чи зміг перенести гулагівські катування Файнгольд з його виразкою шлунку? Цього ми не знаємо.

Про Брагіна відомо, що довгий час він працював на будовах Далекої Півночі. Принаймні, в травні 1957-го він був ще живий. Про це свідчить довідка, з якою він мав повернутися в рідні краї (але це ж скільки разів по п'ять літ буде, коли вести рахунок з тридцять сьомого?!). Папір у Херсон прибув, та чи добувся сам Денис Петрович, адже йому на той час було під сімдесят?

Є у «справі» документи про перегляд «Дела Файнгольда И.М. и др.» у 1957 році, але тоді рішення Особливої Наради скасоване не було. Свого часу вони дочекалися у 1989 році, коли настала реабілітація. На жаль, посмертна.

І. ЛЕСІНА

СВУ, ЯКОЇ НЕ ІСНУВАЛО

Чиясь недобра рука, наче лиховісниця фатальності, залишила свою ознаку на цих невинних душах, пронумерувавши їх на тюремній фотографії. Знімок зроблено понад шість десятиліть тому, а значить, у жорстокі тридцяті. Ми вже ніколи не дізнаємося, про що думали наші земляки, разом востаннє дивлячись в об'єктив і знаючи, що хтось із них доживає лічені дні. А були вони в розквіті сил, здебільшого працювали на землі, годували народ і мріяли про самостійну Україну. Знімок, що лежить перед нами, – своєрідний місток до минулого, його відзнайшли ми у товстелезній чотиритомній справі в архіві СБУ.

Спочатку трохи роздумів. Чомусь прийнято вважати, що боротьба за національне визволення була сконцентрована лише на Західній Україні. Але ж ми бачимо й дедалі більше переконуємось – ідея самостійності України виношувалася в Центральній та Південно-Східній її частині (Козацька доба), залишалась такою ж упродовж XVIII–XIX століть (достатньо почитати Шевченка) та на початку XX (громадянська війна), особливо ж серед селян – прямих спадкоємців козацтва. Саме це населення було потенційним ворогом диктатури всіх часів. Тому, не розмежувавши селянство, мабуть, не можна було б сподіватися на успіх сталінської моделі соціалізму. Репресивному механізму вдалось-таки шляхом тотального терору погасити полум'я масового невдоволення селянства, вбити ідею незалежності, втопити її в крові, заморити голодом. Сама ідея незалежності «выжигалась каленым железом».

Її пік припадає на 1918 рік, а сплеск – на пору українізації, яку підтримували і «в глибинке» Херсонської області, там, де проживало корінне населення, так звані куркулі. Це була та сила, яка не могла добровільно прийняти колективізацію, тому єдине, що треба було з нею зробити, – надломити, роздробити, залякати, знищити. Форма і методи («кухня») фальсифікації справи С.Негоди – однієї з найперших на Херсонщині та й в Україні – лише генеральна репетиція перед масовими репресіями 1933 року.

По справі проходив 41 чоловік. В основному це заможні люди – інтелігенція і селяни з Великоолександрівського та Качкарівського районів. Як правило, це родичі між собою (села були невеликі, то ж родичалися, одружуючись на сестрах, виходячи заміж за братів).

Із зізнань Сергія Негоди: «Народився в с.М.Олександрівка в сім'ї Негоди Йосипа Абрамовича, що служив у поміщика А.Р.Герра в економії прикажчиком. Мій батько, пробатракувавши в нього 19 років, при допомозі останнього купив землю, заклав її частково в якийсь банк в Одесі, жив на купленій землі. З восьми років я почав ходити до школи. Ознайомився з творами Гоголя, з його поезією про Малоросію, з гоголівським Тарасом Бульбою, який мені сподобався. Це була моя перша уява про Україну. Я багато читав Шевченка, який дав мені повну уяву про український народ, про його минуле і теперішнє. З цього моменту в мені зародилася думка революційна...

В 1912 році я вступив до Херсонської земської фельдшерської школи, яку закінчив у 1915 році. В Херсоні я познайомився з українськими театрами. Вони зацікавили мене як із художньої сторони, так і своїм змістом. (Узагалі С.Негода був культурною, високоосвіченою людиною, грав на скрипці і користувався авторитетом серед селян. – Авт.). У цей період я набув великого тяжіння до історичного переживання українського народу в боротьбі з турко-татарами, польською шляхтою, з російськими імператорами. Я вірив, що прийде нова революція, яка принесе звільнення не тільки українському народу, але й іншим народам, що входять до складу Росії».

«З моменту лютневої революції я виявляв активність і був вибраний від солдатів перев'язувального загону в так званий Виконавчий Комітет солдатських депутатів. Я читав Леніна та інших авторів, які вимагали від Тимчасового уряду самовизначення України. Після Жовтневої революції мене здивував несподіваний наступ більшовиків на український рух. Моє політичне переконання – соціалістичний лад в ні від кого незалежній українській республіці як політично, так і економічно, з правами повної свободи всім націям. Оскільки Радянська влада йде врозріз з моїми переконаннями, головним чином у національному питанні, то тільки воно ставить мене контрреволюційно. Справа в тім, що Радянською владою керує партія КП(б)У, яка мало українізована і не може керувати національним питанням»...

Це одне з найперших показань С.Негоди, його наївна віра, що, відкривши душу, не винесе собі вироку. Він помилявся.

Тепер простежимо таку схему: селяни, невдоволені заходами Радянської влади, народжуваним прошарком комчиновників, бюрократів, відходячи від непу, шукають шляхів протистояння колективізації, розуміючи, що вона – загибель для економіки, шукають однодумців. НКВС же, десь бачачи, а десь запідозрюючи цей процес, приміряється, з якого боку вдарити. Бо організації, як такої, ще немає, немає й зброї, а однодумці ще не саботують заходи влади, ведучи в основному роз'яснювальну роботу серед населення. В «організації» С.Негоди більшість пройшла громадянську війну по обидві сторони барикад (як це часто траплялося), є й члени ВКП(б). Зі справи зрозуміло одне: вони здатні на все, адже йдеться про майбутнє їхніх сімей, яке вони уявляють за існування Радянської влади і колективізації, як злиденне, принаймні гірше, ніж було.

Звичайно ж, їхня діяльність на контролі давно. З позиції сьогодення професіоналу неважко розгледіти білі нитки, якими шито справу, впізнати жертв і їхніх катів, свідомих і несвідомих виконавців волі останніх. Уся ж інформація оформляється вмілою рукою оперативного працівника, який знає, чого хоче. А головну скрипку завжди, за будь-якого режиму, грають провокатори. Таку роль тут грає «Сева».

Із показань С.Негоди. «З 1928 року я зрозумів, що українське питання стало ближчим багатьом людям у зв'язку з українізацією, яку проводить радянський апарат. Виникла ідея згрупувати сили, бо цей процес мав би загострити політичну боротьбу на Україні. Сам я не міг щось зробити, адже військової справи не знав, не мав уяви про якісь організаційні моменти. Моя мрія залишалася при мені, поки не познайомився **випадково** (підкреслення авторів) з одним приїжджим у Малі Гирли, де я тоді служив при амбулаторії, невідомим по імені Сева. Він часто говорив про його участь у боротьбі з Радянською владою в Грузії, затім про втечу звідти. Ховався в різних племенах, за якусь експедицію отримав у дарунок пістолет. Часто він питав мене: який ви українець, якщо не боретесь з Радянською владою за самостійність України? Якщо будете тільки мріяти, не шукаючи навіть засобів, на які необхідно купити зброю? Він запропонував свої послуги. Я погодився, назвав друзів, які розділяли мої погляди».

Сева запропонував на потреби повстання експропріювати банк в Одесі. Запідозривши неладне, Негода в останню мить відмовляється від акції. Та пізно...

Навколо Севи і Негоди на той час згрупувався кістяк: Андрій Калін – голова артілі «Червоний прогрес» с.Мала Олександрівка, Олександр Горовенко – експедитор. Залучено було й брата С.Негоди Василя – селянина-одинака з с.П'ятихатки Качкарівського району. Найчастіше в показаннях С.Негоди фігурують: Іван Дармоустук, Василь, Антон, Микола Кривуля, Тихон Супрун. Ще по справі проходили: Григорій Березанський, Степан Полегенький, Лаврентій Секрецький, Михайло Богатиренко, Олександр Березко, Юхим Сердюк, Андрій Ведутін. Повторимося – усього 41 чоловік. Врешті-решт «метою» і завданням організації стало: «... у випадку війни з Радянським Союзом іноземних держав або стихійного виступу селян проти хлібозаготівель і кампанії за колективізацію влитися в ці виступи і керувати ними, залучаючи на свій бік членів партії, які підтримують українську ідею, які пов'язані з українською інтелігенцією».

Ось де відчувається натиск «твердої руки». Зрозуміло, що ці слова написані під диктовку вже наприкінці слідства (бо ж звісно, чим за них «пахло»). Тим більше, що, мабуть, не випадково арешт

фігурантів по справі припадає на 8 березня 1930 року. Бо саме 9 березня в Харкові розпочався сфальсифікований судовий процес над учасниками СВУ (письменник Єфремов та ін.).

Із показань Каліна: «Під час лютневої революції я був на фронті, мене обрали у полковий комітет. У січні демобілізувався і поїхав до сестри в с.П'ятихатки. В політиці розбирався мало, будь-яких переконань на цей рахунок не мав. Я захворів на тиф, і під час хвороби мене відвідав С.Негода, який одружений на моїй сестрі. Восени він приїхав з якимось Севою. Увечері несподівано прийшли Супрун, Дармостук і Кривуля. Сева почав розповідати про життя. Все зводилося до необхідності повстання проти Совітів за незалежну Україну...».

Із показань Горовенка: «Весною 1928 року я познайомився з гр.Негодою як людиною грамотною в медичному напрямку і політично, яка завжди стояла за самостійну Україну. З весни 29-го року ми вели з ним балачки, яким чином домогтися самостійності. Восени до Негоди прибув якийсь Сева...».

Із показань Березка: «Я вважав, що виселяються люди, які могли б вести крупне господарство і економічно протистояти колективізації. Це повне рабство селянина, котрий повинен працювати по указці, не маючи змоги проявити особисту ініціативу...».

Які ж знайомі, свіжі і актуальні й зараз ці думки... Чи не так?

Слова ці вже писалися в стінах НКВС. А перед цим, як і слід було чекати, Сева зникає так несподівано, як і з'явився (його вивели зі справи). Тепер можна діяти – арешт Негоди, його «обробка». Треба, щоб назвав побільше імен, але Сева не повинен проходити. Негода під тортурами несподівано змінює зізнання, називає Севу випадковою людиною, яка прийшла в уже створену організацію, а організатором – Горовенка. Останній спочатку відмовляється, але згодом, з тієї ж причини, бере на себе весь «доведений» мінімум і слізно просить помилування. Негода у відчаї. Він робить останню спробу проаналізувати свої дії. Але це нічого не змінює. Слідчому не потрібна його відвертість, йому потрібен останній абзац, де Негода називає сам себе ворогом народу. Він докоряє собі за те, що не зміг виробити в собі волі, мети в житті, в тому, що культурно відстав, не зміг скинути з себе старий спосіб життя. Це вже розбита людина, психологічно надломлена і зневірена.

В той же час вражає глибока впевненість у правоті своєї справи: визнаючи свою провину, він немовби між рядками говорить: «нові заходи Радянської влади до переустрою селянського побуту я вважав передчасними і небажаними. Хоча я і не протидіяв їм, але й не вірив у їх здійснення». Або: «Я не зрозумів тієї революції, якою була охоплена країна, будуючи Радянську державу. Це будівництво я вважав фантазією і мало йому вірив...». Так говорила людина, яка вже здогадувалася, що буде розстріляна.

Гнучкість розуму показав і Горовенко. Немовби знущаючись над тупістю і обмеженістю слідчих, знаючи, що для них важливо назвати себе ідіотом, ворогом, він у кінці свого покаянного листа говорить: «Довго пам'ятатиму ті моменти в житті, коли хотів незалежності України. То була мрія, і мрія нездійсненна. Стіни ДПУ примусили мене визнати мої помилки і полюбити Радянську Україну, а то б і далі блукав. Кожної ночі чекаю смерті, але я вже не той злочинець, що був раніше...».

За цією справою 38 чоловік засуджено до різних строків тюремного ув'язнення, а також відбування покарання в концтаборах: від 2 до 10 років. Деякі з них померли чи були вбиті там, не дочекавшись кінця строку. А 5 жовтня 1930 року від пострілів здригнулися стіни Херсонської тюрми і закарбували німу, жорстоку пам'ять ще про трьох людей, розстріляних тут. Це були Калін, Горовенко і Негода. Кожному трохи за тридцять. Усіх за справою №140 реабілітовано. Каліна, Горовенка і Негоду реабілітовано останніми. В 1991 році. До речі, безпосередньо причетний до реабілітації був і один із авторів цієї публікації, якого, як виявилось пізніше, з Сергієм Негодою єднає спільне родинне коріння.

... На старому херсонському цвинтарі є великий горб. Хоч і просів від часу, та його видає буйний бур'ян, який неприродно набагато вищий від того, що росте поруч. Кажуть, там ночами закопували розстріляних у тридцяті...

Лідія ЄЛІСЄВА
Анатолій СТРЕЛЬЧЕНКО
 («Забуттю не підлягає», Херсон, 1994)

ПОРЯТУНОК – У ВИХОВАННІ ДУШІ

Діалог

письменниці Лади ФЕДОРОВСЬКОЇ
і кандидата богослов'я, настоятеля
Різдва-Богородицької (Грецької) церкви міста Херсона
протоієрея отця Зиновія ПАЛЬЖКА

Лада ФЕДОРОВСЬКА: Отче Зиновію, незважаючи на многотрудні обов'язки священнослужителя, Ви знаходите час і сили й для активної участі у турботах, так би мовити, мирських. Земляки-херсонці обрали Вас депутатом міської та обласної Рад народних депутатів, Ви – заступник голови обласної Ради, і то факт, можна сказати, єдиний у своєму роді, принаймні у межах СНД інших прецедентів, здається, поки що не було. Що спонукало Вас взяти на себе цю додаткову нелегку ношу й нести її цілком безкорисливо та без нарікань? Тим паче, що Ви несамохіть, за самим статусом депутата й заступника голови, опинилися у центрі політичних подій в області, тоді як Церква воліє не втручатися у політичне життя держави. Як Ви визначасте у цих суперечливих обставинах власну позицію, у чому вбачаєте найперший обов'язок перед своєю паствою і своїми виборцями?

Отець ЗИНОВІЙ: Мені хотілося б нагадати слова апостола Іакова, які багато чого пояснюють: «Віра без справ мертва». Так, Церква не повинна втягуватися у політичні баталії, але коли суспільство перебуває на краю прірви, коли соціальна ситуація стає вже не просто кризовою, а вибуховою, Українська Православна Церква зобов'язана перед лицем Господа піднести свій голос і закликати до злагоди, до збереження миру – духовного, громадського, сімейного, адже лише цей мир є основою нашого відродження та державного становлення. На цьому, зокрема, наголошував у своєму слові і Митрополит Київський і всієї України Володимир на Всецерковній нараді, яка відбулася 29 грудня 1993 року. Наш народ, пригнічений соціальними та економічними проблемами, очікує від Церкви прикладу миролюбства, віротерпимості й просто терпимості, уважливості, доброти одне до одного. Тому я й зважився, крім пріоритетних для мене турбот духовного пастиря, на інші форми служіння добру. Хіба мудрість, істина, любов до ближнього мають жити лише у Храмі, і хіба слово добра та правди змаловажується від того, що мовлене воно з трибуни, а не з амвону? Озирніться в історію, і Ви переконаєтеся, що коли мирські правителі забувають і спотворюють слово Боже, яке вони женуть не лише з трибун, а ладні витіснити і з храмів, і з душ людських, неодмінно настають часи великих лихоліть, страшних народних страждань та потрясінь..

Л.Ф.: Якраз це – трагічний досвід історії – і є головною темою нашої розмови. Маю на увазі період сталінщини, що сприймається нині як моторошне нагромадження злодіянь такого масштабу, якого людство доти не відало. Десятки мільйонів безневинно засуджених і закатованих, заморених голодом, жорстокість та насильство, зведені у ранг державної політики, брехлива облуда як спосіб життя цілих поколінь, позбавлення людей права на особистість, на суверенний внутрішній світ – воістину сатанинська соціальна практика більшовизму потребує осмислення й осмислення. Я розумію, що причини такого осяжного, різнобічного, суперечливого явища важко звести до якогось єдиного світоглядно-філософського «знаменника», та все ж як Ви вважаєте – у чому головне осердя трагедії, якщо брати її морально-духовний аспект?

О.З.: Господь наш Ісус Христос об'єднує людей на основі любові. А ненависть, яку культивує будь-який тиранічний режим, хоч би і більшовицький, людей роз'єднує, і оце гріховне розділення – національне, расове, класове, релігійне, політичне – є найжахливішим злом. Драма людства взагалі і трагедія сталінщини зокрема – у відмові од божественного плану єдності.

Л.Ф.: Тобто, щоб силувано, штучно об'єднати людей навколо вигадки про більшовицький «рай» на землі, треба було їх спочатку роз'єднати, порушити поміж них усі природні, традиційні зв'язки, зокрема й найміцніші – родинні? Адже коли діти мали відмовлятися від рідного батька як від «ворога народу», коли дружину змушували

привселюдно проклинати коханого чоловіка, а віруючого – зрікатися Бога, – то це вже підтинали під корінь не лише християнську, а й будь-яку здорову мораль. Недарма «рай» на землі згодом набув у нашій свідомості образної подоби платонівського мертвого «котловану», такого собі виморочного антижиття. Механічне згуртування у «колективі» підмінило собою свідоме єднання людей навколо чогось справді доброго, сповненого любові. «Гвинтики» у нещадній, самодостатній державній машині – хіба це не приниження людського в людині?

О.З.: Я б сказав – Божого у людині. Принижувати людську особистість, створену за образом і подобою Божою, – безперечний гріх. З презирства до людини як особистості, до її живої, єдиної душі й бере початок практика катівської соціальної сваволі, жертвами якої стали мільйони наших співгромадян.

Л.Ф.: Як Ви особисто кваліфікуєте страхіття масових репресій, як дивиться на це явище Церква взагалі?

О.З.: Як гріх відступництва від Бога, від віри. Ми сімдесят три роки віддалялися від Господа, чимало десятиліть знадобиться, щоб знову наблизитися до Нього.

Л.Ф.: Тоді яке значення, на Ваш погляд, має закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», як відновлення цієї здебільшого посмертної справедливості позначиться на нас нинішніх і на майбутньому нації?

О.З.: Реабілітація – це моральний борг суспільства перед загиблими, найнеобхідніша умова нашого спільного очищення. Й спокутувати провину перед ними має кожен, а не лише прямі винуватці трагедії. На кожному, хто жив у ті страшні (та й пізніші) часи, є більша чи менша частка вини. До того ж, покаяння – це не слова, навіть не фактичне визнання вини, а нелегкий труд душі, глибокий внутрішній процес усвідомлення, внаслідок якого людина стає кращою, духовно зміцнілою проти зла. До речі, Церква раніше від держави зробила практичні кроки у цьому напрямку: ще 1988 року була створена комісія по реабілітації невинно засуджених священнослужителів. Продовжуючи давню традицію увічнення пам'яті праведників та великомучеників, Церква канонізувала новомучеників, зокрема, Митрополита Київського і Галицького Володимира, що був розстріляний безпосередньо у Києво-Печерській Лаврі 1918 року, святителя Тихона, патріарха Московського і всея Русі, страченого 1925 року... Можна назвати багато воістину славних імен.

Л.Ф.: А чи встановлена остаточно кількість священнослужителів, загублених більшовицьким режимом?

О.З.: Точної цифри й досі немає, число жертв перевищує двадцять тисяч, але це надто приблизний рахунок. А ще мільйони віруючих...

Л.Ф.: Як Ви гадаєте, чи може колись повторитися щось подібне? Я розумію, що, знаючи увесь жах масових політичних репресій, моторошно навіть припускати таку можливість, але якщо вона все-таки не виключена, то якими засобами можна запобігти рецидивам кривавого суспільного божевілля?

О.З.: На жаль, історія має здатність повторюватися, хоча й на іншому рівні суспільного розвитку та в інших політичних вимірах. Я думаю, що злодіянь такого масштабу бути вже не може. Але продовжуючи справу реабілітації загиблих, дбаючи про відновлення справедливості, маємо сказати усю правду про народну трагедію – не задля помсти чи запізненого зведення рахунків, а щоб таки вірніше уникнути повторень.

Л.Ф.: Мені хотілося б без вагань пристати на Вашу думку. Тим паче, що репресивна машина сталінщини перемолола життя мого батька, і мені лячно навіть подумати, що така доля може колись спіткати й мого сина. Але я не можу не зауважити, що загроза насильства не минулася. Більшовизм, а нині це часто-густо націонал-більшовизм, анітрохи не втратив своєї агресивної нетерпимості. Приклади Югославії, Карабаху, Грузії помітно охолоджують беззастережний оптимізм.

О.З.: Мені не імponує націоналізм як тип свідомості, і тим паче не можу вітати його як державну політику чи новітню суспільну ідеологію. Та ще й у таких фанатичних формах. Адже Церква засуджує сліпий, зарозумілий фанатизм. Вже тому, що він сила руйнівна, а не створювальна. Адже

ніщо так не роз'єднує, не розколює людей, як фанатизм – байдуже, релігійний чи національний. Про горезвісний класовий вже й не кажу. Святе письмо навчає нас: «Усяке царство, що розділилося в собі, спустошиться; і всяке місто чи дім, що розділився у собі, не встоїть». А ми ж хочемо встояти...

Л.Ф.: От Ви, Отче Зиновію, підкреслили, що неподобства нашого недавнього деспотичного режиму зумовлені насамперед відступництвом від Бога. Отож, за тією логікою, передумовою нашого суспільного очищення, нашого, так би мовити, цивілізованого вилюднення є повернення віри. Я не збираюся піддавати сумніву цей спрямований на добро постулат, але не можу не думати про те, що й віра, на жаль, не самодостатня як загорога проти кривавої сваволі. Адже Росія напередодні революції була, власне, країною віруючих, проте той факт, що й «білі», й «червоні» носили під сорочкою однакові хрестики, не запобіг нещадності братовбивчої громадянської війни. Релігійна християнська мораль виявилася безсила.

О.З.: Це справді складне питання. Але там, де пишню буяє благодать, там поряд і беззаконня. Й чим вища святість, тим гріховніше й катастрофічніше падіння...

Л.Ф.: Ну, якщо вірити хоч би Достоевському і Чехову, то й та, стара, Росія не суціль являла собою благодать.

О.З.: Мені інколи здається, що я не відмовився б там жити...

Л.Ф.: Помріяти можна, але жити нам відведено у своєму часі. Яка, на Ваш погляд, його найбільша недуга?

О.З.: Падіння моральності, брак етичного почуття – знову ж таки як наслідок безбожної соціальної практики тиранічно-репресивного режиму. Згадайте, моральність по суті відкидалася панівною ідеологією – як непотрібний, «недоцільний» мотлох. А нині, у період так званого переходу до ринку, коли у суспільстві щодалі помітніше панують хаос і безвладдя, стрімко поширюються цинізм, небезпечна вседозволеність. Варто придивитися хоч би до такої житейської дрібниці, як веде свою машину якийсь новоз'явлений гараздуючий комерсант: відразу видно, що навіть за кермом він почувается господарем становища, людиною, яка може дозволити собі будь-яке порушення будь-яких правил і норм. Одне слово – усе. Треба змінювати виховання, його систему і принципи.

Л.Ф.: Я згодна, що звернення до релігії, взаємодія із Церквою здатні позитивно позначитися на моральності населення, адже релігія допомагає нам не забувати про Душу, нагадує, що зло – завжди гріховне. Адже саме поняття гріха, гріховності має для людей застережне значення. Однак у нинішньому поголовному звертанні до Церкви мене засмучує, так би мовити, відсутність цноти – така собі «публічність» масового релігійного зацікавлення. Тоді як пошук віри, її знайдення – надто інтимний труд душі. Я атеїстка, але не безбожниця. Як і для моїх батьків, Бог для мене – совість і культура. І мене, атеїстку, ображає та суєтність, а відтак – безбожність, з якою ми чи не у маршовому порядку разом посунули до Церкви. Аби суто зовнішньо переключити свідомість на інший тоталітарний стереотип. Коли вчорашній войовничий гонитель Бога сьогодні стає не менш заповзятливим захисником релігії – то це і є відродження моральності народу? Мода на святі речі мене лякає...

О.З.: Ви маєте рацію, але цей суєтний ажіотаж вже минає. Після святкування 1000-ліття християнства в Україні інтерес до Церкви справді значно зріс, але це масове зацікавлення не завжди було присутнє. Вірити і молитися – це неабиякий труд, не кожному він до снаги. Отож багато хто з тих, що приходили до Храму, мов на екскурсію, відсіялися із часом, залишились обрані, ті, кому дано дар віри. Що ж до масового ставлення людей до релігії, до священнослужителів, то воно стає, безперечно, шанобливішим. А загалом – Церква такий духовний універсал, вона ніколи не оскудіє. Якщо сімдесят три роки режиму жорстоких переслідувань не змогли її подолати, то треба думати, релігійна свідомість надто укорінена в народі. Та й як може бути інакше – погодьтеся, з релігії беруть початок і філософія, і образотворче мистецтво, та врешті уся культура. Навіть спорт...

Л.Ф.: Так, останнє походить від традиції давньої Греції, де при храмах будувалися й манданчики для спортивних занять. Навіть ідея комунізму, яку я аж ніяк не ототожнюю із злочинною практикою більшовизму, увібрала у себе багато від настанов християнства. Та на ділі християнство «проросло» інквізицією, хрестовими походами, а комуністичний рай на

землі обернувся на пекло сталінщини. Але відмовитися на цій підставі од високих заповідей взагалі означає узаконити суспільне варварство й ту дикість, яка остаточно перетворить наше життя на злочинний хаос.

О.З.: Про таку відмову сьогодні не йдеться. Навпаки, як я вже казав, завдання пастиря нині значно ширші, аніж кілька років тому: не тільки відправляти релігійний культ, богослужіння, а й дбати про впровадження парафіяльних шкіл, про соціальне служіння Церкви. Надалі слід відродити інститут полкових священиків, а головне – конкретну, на парафіяльному рівні, практику милосердя, щоб люди пам'ятали про своїх ближніх, охочіше допомагали, зокрема, літнім, самотнім, багатодітним. Головна цінність нашої країни – це люди, які зараз переживають труднощі і яких треба берегти. Щодо загрози хаосу, руйнівного аморального варварства, то я з Вами згоден. Саме враховуючи цю небезпеку, я, приміром, як депутат не проголосував свого часу за знесення пам'ятника Леніну, хоч Церква не має жодних підстав для вдячності цій людині.

Л.Ф.: Це так. Але я хочу повернутися до Вашої думки про необхідність суспільної злагоди, єднання усіх добрих сил – заради майбутнього розквіту країни, а в плані нашої розмови – задля того, аби людина ніколи вже не ставала безпорадною жертвою кривавого репресивного насильства. Маємо визнати: ані християнське вчення, ні ідея комуністичного всезагального благоденства, ні культура й мистецтво не приборкали належною мірою темне начало у людській природі, яке раз у раз тяжко давалося взнаки. Тобто, як то кажуть, окремішньо цього завдання нікому не розв'язати. То, може, є сенс вдатися до своєїрідної духовно-виховної «конвергенції», тобто поєднати найдійовіші засоби впливу, що ними володіють і релігія, і філософія, і культура. Слід рішучіше відійти від духовного «місництва», від зазіхань на остаточність істини. Як знаємо, Л.Толстой свого часу непримиренно розійшовся з офіційною Церквою, але сьогодні ті протиріччя вже не видаються, певно, геть нездоланими? Та й осміяний більшовиками толстовський заклик щонайперше до морального самовдосконалення людини нині, можна сказати, наочно явив не лише свою правомірність, а й основоположність. Хіба наголос на самовдосконаленні особистості суперечить зусиллям Церкви хоч почати духовно наблизити людину до Бога?

О.З.: Так, усе добре, що здобула людська думка протягом тисячоліть, має сьогодні стати супроти ненависті, цинізму, бездуховного й безсоромного діяцтва, злочинності, що відкидають наше суспільство назад. Треба відкривати людям красу традиційних християнських чеснот. Тим паче, що коли йдеться про високу духовність, наші люди не поступляться громадянам так званих цивілізованих капіталістичних країн. Та й цивілізація і культура – речі аж ніяк не адекватні. Ось я кілька років відправляв службу в Аргентині – серед української діаспори. Щодо ділових якостей, то в них і повчитися можна, а духовний світ здебільшого бідніший. Попри усі негаразди тутешні, внутрішнє духовне життя людей здебільшого значущіше. І я як пастир бачу великі можливості релігійного впливу на населення. Доброго впливу. От нерідко кажуть: віра сліпа, релігійна свідомість догматична. Але то помилковий погляд – навіть у Ветхому Завіті мовиться, що існує віра висока, піднесена, тобто така, до якої людина приходять через знання, і той, хто вірить у Бога усвідомлено, зветься Другом Божим. Я не просто вірю, я знаю, що Бог є. До речі, ті, кому була дарована така віра, легше переносили сталінські табори.

Л.Ф.: Але тоді слід визначити: що є Бог?

О.З.: Бог – то Любов. Сутність Ісуса Христа – то його непереможна любов до людей, здатна на жертвність, спасенна. Не треба страхатися й догматизму, адже догма тому і догма, що у ній – істина. Не кожен здатний самотужки виробити у собі моральний закон. Релігія допомагає засвоїти первісні моральні норми і поняття – загальні для всіх. Хіба Ви можете піддати сумніву неперехідний зміст заповідей «не вбий» чи «не вкради». Аби люди не знехтували цю незаперечність, вони б не вбивали мільйони заради «справедливості класової» й не призвели б своє життя до нинішнього його неподобства.

Л.Ф.: То що ж – немає надійних конкретних засобів, якогось суспільного механізму, який би гарантував від злочинів проти особистості, запобігав порушенню прав людини? Все-таки ми, хоч і тяжко, просуваємося до демократії, чи не в цьому надія і гарантія?

О.З.: Демократія сама потребує гарантій. І один з найнадійніших оберегів – культура. у широкому її розумінні. Отож, і релігія – як її історична першооснова і частина. Чим ближчою стане людина до Бога, тим необоротнішим буде суспільний прогрес і духовний розвиток. Порятунки – у вихованні Душі.

Л.Ф.: Що ж, це твердження збігається за глибиною суттю із поглядами великих мислителів людства. Зокрема, Кант вважав, що у світі немає чогось значущішого, аніж зоряне небо над нами і моральний закон всередині нас. Чи не є це віщим символом рятівної двоєдності, так би мовити, співтворчості двох начал – небесного, тобто Божого, і особистісного, людського?

О.З.: Треба щомиті підносити у собі Людину – не гординею, а добрим помислом і добрим ділом, і Господь не залишить нас.

УКРАЇНА 1920-1930-х: ТРАГІЧНІ СТОРІНКИ ФОРМУВАННЯ СХІДНОЇ ДІЯСПОРИ

Товарняки з розкуркуленими та «контрреволюційними» українцями мчали на північ та схід, а їхні місця помешкання заповнювали переселенці з Росії та інших регіонів СРСР. Уже 9 серпня 1931р. заступник голови ДПУ УСРР Карлсон повідомляв ЦК КП(б)У (дослівний переклад з російської, правопис та стиль оригіналу збережено. — І.В.): «На органи ДПУ України покладено керівництво розселенням спецпереселенців, баїв, що підлягають висилці із Середньої Азії в кількості 3000 господарств, їх господарче освоєння, адміністративне, культурно-побутове влаштування, охорона, оперативне обслуговування і доцільне використання їх як робочої сили.

Розселення цих господарств на перших порах намічено переважно у бавовнярських районах на території к.Херсонського округу 1800 господарств: Каховський (район. – І.В.) – 400, Хорловський – 800, Скадовський – 400, Голопристанський – 300 і на території к.Мелітопольського округу – 1100 господарств: Генічеський – 350, Ново-Василівський – 250, Новотроїцький – 250 і Акимівський – 250. Всього з утриманнями в середньому передбачається 18000 чоловік»¹.

На засіданні Політбюро ЦК КП(б)У 13 серпня того ж року було ухвалено «доручити тт.Карлсону та Левенштаму вжити необхідних організаційних заходів для розселення баїв у встановлених районах»².

Переселення в Україну тривало і в наступні роки. Всього ж у 1933-37рр. Всесоюзним переселенським комітетом при РНК СРСР та Переселенським відділом НКВС СРСР в Україну було переселено 44457 родин (221 465 чол.). Прикметно, що найбільше переселенців (117 149 чол.) прибуло в республіку у голодному 1933р.³. У грудні того року на ім'я начальника ГУТАБ у ОДПУ Бермана надходить повідомлення, яке варто навести без скорочень:

«29 грудня 1933р.
Терміново. Таємно.
Нач.ГУТАБ ОДПУ
тов.Берману

ВПК* при цьому надсилає оперзведення і 38 про переселення на Україну станом на 28 грудня ц.р. Одночасно ВПК при РНК СРСР повідомляє, що наданий план переселення виконано на 104,76%. Всього переселено 21 856 колгоспних господарств, 117 149 чоловік, 14 879 коней, 21 898 корів та 38 705 голів різної худоби (в число останніх входять телята, свині та вівці). Додаток за текстом.

Заст. голови ВПК при РНК
СРСР Рудь

1. На 28 грудня 1933р. відправлено 329 ешелонів, 21 856 господарств, 117 149 членів родин, 14 879 коней, 21 898 корів та 38 705 голів різної худоби.

2. План перевезення колгоспників на Україну закінчено та виконано на 104, 7%

Заст. голови ВПК при РНК
СРСР Рудь⁴

(Додаток)

Таємно

**Зведена відомість про відправлення ешелонів із переселенцями
на Україну станом на 28 грудня 1933р.**

Область відправлення	Область прибуття	Кількість					%
		госпо- дарств	коней	корів	різної худоби	ешело- нів	
Горьковська	Одеська	2120	1348	2062	2050	35	106
Івановська	Донецька	3527	1619	3498	1980	44	104
БСРР	Одеська	4630	3864	5295	10924	61	103
ЦЧО**	Харківська	4800	2329	3472	5644	80	106,6
Західна	Дніпропетровська	6679	5719	7571	18097	109	102,7

Популярними у 1930-ті роки були різноманітні «чистки», зокрема й «прикордонних смуг».

Так, у направленому секретарям Одеського, Кам'янецького, Вінницького, Коростенського, Тульчинського, Могилівського, Бердичівського та Житомирського «окрпарткомів» та Молдавського обкому інструктивному листі «Про чистку фахівців прикордонних округ» (підписаному 15 травня 1930р. «секретарем ЦК КП(б)У Любченком та зав.культпропом ЦК Хвилею». – *І.В.*) зазначалось: «З огляду на те, що лави фахівців в прикордонних округах засмічено антирадянськими або ж невиявленими тепер, але з контрреволюційним минулим елементами, слід провести чистку й переміщення фахівців за таким пляном і системою:

1. Ті, що підлягають виселенню за межі України органами ДПУ в адміністративному порядку. Цих знімається з роботи без зміни, згідно з постановою органів ДПК (певне, ДПУ. – *І.В.*).

До першої категорії відносяться фахівці, про контрреволюційну діяльність яких є певні матеріали, а також особи, що мають видатне антирадянське минуле (займали керівні посади в антирадянських урядах і арміях, брали активну участь в контрреволюційному рухові і т.ін.).

2. Ті, що підлягають негайному переводу на роботу з прикордонних округ до внутрішніх, за заміною їх відповідними фахівцями через Наркомос, Наркомзем, Наркомздоров'я і ін.

До цієї категорії відносяться фахівці з антирадянським минулим і таким же світоглядом нині, що мають близькі або родинні зв'язки в Польщі і Румунії і підтримують їх листовно або в інший спосіб, не беруть участі в радянському будівництві як активні робітники.

При Центральному Комітеті створено спеціальну комісію, що відає цією справою. Такі ж комісії слід утворити на місцях за головуванням зав. культпропу окружному в складі інспекторів Наросвіти та Здравоохорони, зав.ОЗУ та нач.ОДПУ. Комісії мають негайно розглянути списки, розбити їх по категоріях за вищенаведеними ознаками і надіслати свої висновки до Центральної комісії.

Секретарів Окружкомів попереджується про те, що робота ця має надзвичайно серйозне політичне значення... Жодних роз'яснювальних заходів щодо цієї роботи в масах проводити не слід...»⁵.

Було «встановлено», що переселенню підлягають майже 1000 фахівців, з них вчителів – 619, агрономів – 103, лікарів – 31, «професури» – 20 та ін.⁶.

Лише у 1930р. з прикордонної смуги було «вилучено» майже 5 тис. чоловік:

«Вилучення» з прикордонної смуги УСРР у 1930р., чол.⁷.

Орган	Всього вилучено	З них куркулів
Олевський прикордонний загін	56	25
Славутський –"–	122	33
Ямпільський –"–	117	33
Волочиський –"–	255	103
Кам'янець-Подільський –"–	437	136
Могилів-Подільський –"–	279	86
Молдавський –"–	337	175
Бердичівський окрвдділ	896	491
Коростенський –"–	335	273
Проскурівський –"–	241	134
Тутьчинський –"–	196	122
Шепетівський –"–	406	242
Житомирський –"–	748	351
Вінницький окрвдділ-оперсектор	481	241
Разом	4906	2445

Не було «обійдено увагою» українців на Північному Кавказі. Постановою ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 14 грудня 1932р. місцеве керівництво зобов'язували «виселити в найкоротший термін в північні області СРСР із станиці Полтавської... як найбільш контрреволюційної, всіх жителів». І це не випадково, бо ж, як зауважує В.Чумаченко, виселенню підлягали мешканці другого за значенням (після Краснодару) українського культурного центру на Кубані: там працював Всеросійський український педтехнікум, діяв міцний літературний гурток, видавалась українська газета⁸.

Згаданою постановою пропонувалось заселити станицю Полтавську «найбільш сумлінними колгоспниками-червоноармійцями». Уже 21 лютого наступного року, згадував директор Уманського (українського. – І.В.) педтехнікуму І.Полежаєв, «прибув ешелон з Білорусії з переселенцями, які повинні поповнити недостачу населення внаслідок чотирьох літ колективізації, саботажу, репресій, голоду і переселень»⁹.

26 грудня 1932р. Президія Північно-Кавказького крайкому затверджує постанову «Про українізацію», в якій «роз'яснювалось», що українізація районів та станиць «служить легальною формою класовому ворогу для організації опору заходам Радянської влади і створення під цим прикриттям своїх контрреволюційних організацій»¹⁰.

Тоді ж було прийнято рішення про виселення жителів із інших станиць – Медведівської, Урупської, Уманської та ін. Протягом кількох тижнів на Північ було виселено майже 50 тис. селян, а станиці перейменовано. «Немає вже «чорних станиць» Полтавської, Урупської, ... є квітуча станиця Червоноармійська, ... революційна станиця Радянська», – писала про це крайова газета «Молот»¹¹. Невдовзі станиця Уманська стала Ленінградською. Місцевими можновладцями пояснювалось, що рішення про перейменування було прийнято «з огляду на надзвичайно завзятий саботаж хлібозаготівель та сівби»¹².

Акція по депортації корінних жителів Кубані та заселенню їхніх осель мешканцями центральних та північних районів Росії була спланована до дрібниць, стверджує Д.Білий¹³. Вже за тиждень до виселення жителів Полтавської заступником наркома з військових та морських справ СРСР М.Тухачевським було підписано директиву, згідно з якою до 10 січня 1933р. серед військових проводився набір «особливо надійних, з погляду політичного», для заселення спустошеної станиці. Зазначалось також, що «уроженці Північного Кавказу та України вербуванню не підлягають». Дія директиви поширювалась і на інші станиці та хутори. Переселенців відправляли на Кубань безпосередньо із військових частин, а їхні родини – окремими ешелонами.

29 травня 1931р. секретар ЦК ВКП(б) П.Постишев в листі на ім'я В.Чубаря зазначив: «Згідно з постановою ЦК від 20 травня ц.р. по Вашій республіці повинно бути виселено 30 000 куркульських родин в Уральську область»¹⁴. Про те ж, що місцеві виконавці були гідні своїх московських та харківських керманічів, свідчить, зокрема, повідомлення з Дунаєвського району Кам'янець-Подільської округи. 30 листопада 1930р. керівництво райвиконкому інформувало (стилістику та правопис оригіналу збережено. – *І.В.*): «... глитаїв, яких розкуркулено, та намічалось виселяти з сел на виселки по нашому району (тобто в межах району. – *І.В.*), в жовтні місяці вислано з господарствами на далеку північ»¹⁵.

29 березня 1932р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалює «поставити перед ЦК ВКП(б) питання про додаткове виселення за межі України 5 000 родин»¹⁶.

Торувати дорогу на північ приречені були і мешканці «будинків примусових робіт» (рос.ДОПР. – *І.В.*). 26 січня 1932р. з'являється таємна постанова РНК УСРР «Про заходи по розвантаженню ДОПРів», згідно з якою передбачалось «всіх засуджених на термін понад 3 роки, працездатних – відправити з ДОПРів на Північ...»¹⁷. Про стан виконання названої постанови свідчить документ, який вважаємо за потрібне подати без скорочень (стилістику та правопис оригіналу збережено. – *І.В.*):

Копія

Народному комісару юстиції
та
генеральному прокурору
Республіки
ТВО начальник УПТУ
Восводи

РАПОРТ

Доношу, що плян відправки в'язнів на Північ виконано, а саме:

1. Замість запланованих до відправки з 28/XI по I/XII-32 року .....1 570 в'язнів. Відправлено в зазначений термін .....1759 –"
2. За пляном відправки 4/XII-1932 року:

Назва пересильного пункту	Передбачена кількість за пляном	Фактично вивезено	З них засуджено органами ДПУ
Київський	1670	1679	77
Харківський	1900	1836	72
Дніпропетровський	800	801	141
Херсонський	1200	1252	21

Артемівський	1130	1144	50
Житомирський	1230	1230	–
Разом	7930	7942	371
Разом замість запланованих			9500
Відправлено			9701

5 грудня 1932 року
6 г.ранку
Тво начальника УПТУ (Воєвода)
Згідно: (підпис)»¹⁸.

В наступній доповідній (від 15 грудня 1932р.) Воєвода інформував про відправлення на Північ 10 702 в'язнів ДОПРів (з них 10 253 – «по лінії Наркомюсту», 449 – «по лінії ДПУ») замість «запланованих 10 000»¹⁹. 7 серпня того ж року ЦВК та РНК СРСР, «йдучи назустріч вимогам робітників та колгоспників» приймають постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власности», названу в народі «законом про п'ять колосків». Нею, зокрема, передбачалось: «2. Застосовувати як захід судової репресії за розкрадання (крадіжку) колгоспного і кооперативного майна найвищу міру соціального захисту – розстріл з конфіскацією всього майна і заміною при пом'якшуючих обставинах позбавленням волі на строк не менше 10 років із конфіскацією всього майна. 3. Не застосовувати амністії до злочинців, засуджених у справах про розкрадання колгоспного та кооперативного майна». Йшлося у цій постанові також про те, аби «застосовувати як захід судової репресії у справах про охорону колгоспів та колгоспників від насилля та погроз з боку куркульських та інших антигромадських елементів позбавлення волі від 5 до 10 років ув'язнення до концентраційного табору». І на цих «злочинців» не поширювалась амністія²⁰.

На XII з'їзді КП(б)У С.Косіор «належно» поцінував цей витвір московського керівництва: «Закон активізував кращі колгоспні сили на боротьбу за колгоспну суспільну власність, навколо його проведення нам удалось згуртувати маси колгоспників, цей закон відіграв роль в соціалістичному перевихованні колгоспників, в розгромі куркульського саботажу»²¹.

29 грудня 1932 р. Політбюро ЦК КП(б)У звертається до ЦК ВКП(б) з проханням затвердити рішення про «поширення на Дніпропетровську область заходів, здійснених щодо Одеської області», а саме: 1. Вислати 700 родин з 20-26 сіл основних відсталих районів. 2. ...організувати висилання на Північ злісних елементів та куркулів (без родин) у кількості 700 чоловік. 3. Скласти список виключених із партії у кількості до 50 (чоловік. – /В.) для негайного висилання в концентраційний табір»²².

Секретар Харківського обкому Терехов 26 листопада того ж року в листі до ЦК КП(б)У повідомляв: «За період... збиральної кампанії... виїзними сесіями облсуду за крадіжку хліба та розбазарювання засуджено – 3 445 чоловік, з них винесено вирок: 9 до розстрілу, 79 чоловік до позбавлення волі на строк понад 10 років та решту – до позбавлення волі на короткий термін»²³.

Заслані українці на початку 1930-х брали участь в будівництві Біломорсько-Балтійського каналу, гідроелектростанцій на річках Свирі й Ниви (Карелія), залізниць Котлас–Ухта, Байкало-Амурської та ін.²⁴. Немало їх було і у сибірських ліспромгоспах, про ситуацію в яких на початку 1933р. повідомляється в листі заступника наркома лісової промисловости: «На ґрунті недоїдання спецпереселенців і в особливості їхніх дітей лютують цинга, черевний та висипний тиф, приймаючи форми епідемічного характеру з масовою смертністю»²⁵.

Кінець 1920-х – початок 1930-х багаті і на «викриття» численних «контрреволюційних», «шкідницьких» та ін. організацій, членами яких поповнювались сибірські та північні заклади «виховання». Так, на початку 1929р. у Харкові було викрито «міський троцькістський центр», членів якого репресовано за стандартними звинуваченнями у «шкідницькій» та «націоналістичній»

діяльності²⁶. У квітні того ж року в комуні ім.К.Маркса Доманівського району Первомайської округи розкрито «контрреволюційне троцькістське управління», а у Києві ліквідовано «контрреволюційну організацію молоді – СУМ» (Спілка української молоді. – *І.В.*). У справі останньої було заарештовано 13 студентів Київського інституту народної освіти і звинувачено у «підготовці терористичних актів проти керівників партії та Радянської влади».

У травні 1929р. репресовано й членів організації «23» (Старобільська округа), які «займались саботажем та шкідництвом»²⁸.

Навесні того ж року у справі про «шкідництво в органах безрейкового шляхового будівництва» в різних районах республіки було заарештовано членів «викритої» у Москві організації, головною метою якої «було зірвати оперативні завдання військового відомства по будівництву стратегічних шляхів та зруйнувати шляхове господарство Союзу взагалі»²⁹.

У справі «викритої» українськими депешниками навесні 1930р. «Народної революційної соціалістичної партії» було репресовано 128 чол., з яких 12 вересня того ж року на різні строки ув'язнення у концтаборах засуджено 88 осіб, у жовтні винесено вирок ще 40 особам³⁰.

19 квітня 1930р. Верховним судом УСРР за «вчинені злочини, спрямовані проти революції, держави, партії і народу» і участь у «Спілці визволення України» (СВУ) були засуджені до різних термінів покарання 45 представників інтелігенції: О.Єфремов, В.Чехівський, А.Ніковський, М.Павлушков – на 10 років ув'язнення кожний, В.Дурдуківський, В.Гонцов, Г.Холодний, А.Барбар, В.Удовенко, В.Підгаєцький – на 8 років кожний; переважній більшості членів «СВУ» призначено покарання у межах від трьох до шести років³¹. Понад 40 чоловік було «знайдено» українськими чекістами у філіях «СВУ» в різних містах України – Полтаві, Чернігові, Одесі, Вінниці, Миколаєві та ін.³². За підрахунками деяких зарубіжних дослідників, під час процесу «СВУ» було арештовано, знищено або вислано понад 30 000 чол.³³. Більшість «організаторів» «СВУ» потрапила на Соловки, де обірвався життєвий шлях багатьох з них. Висланого ж у Казахстан М.Ботвинського трійка УНКВС Алма-Атинської області 1 грудня 1937р. засудила до розстрілу. Такий же вирок було винесено й О.Гребенецькому 17 грудня того ж року трійкою УНКВС Марійської АРСР за «проведення шпигунської діяльності серед студентів Марійського педінституту»³⁴.

Інспірованою була і справа «Українського національного центру» (УНЦ) та його складової частини, так зв. галицької «Української військової організації» (УВО). Сьогодні доведено, зазначає Ю.Шаповал, що засуджені 7 лютого 1932р. за справою «УНЦ» 50 чоловік стали жертвами брехливих звинувачень³⁵. Вирок – 6 років концтаборів – було винесено 11 особам, стільки ж «отримали» по 5 років кожний, інші – менші терміни ув'язнення³⁶.

Протягом 1934-41рр. 33 члени «УНЦ» знову засудили за «антирадянську діяльність та шпигунство»: 21 чол. було розстріляно, 12 отримали нові терміни ув'язнення. Згодом більшість з них померла у таборах.

До концтаборів потрапили й засуджені у справі «УВО»³⁷...

Згідно із постановами РНК СРСР №174с від 16 серпня 1931р., №775/146с та №1796/393 с/сс від 20 квітня та 21 серпня 1933р. були створені «трудова поселення» для засланих куркулів. На НКВС було покладено опікування трудпоселеннями Нарина Казахської СРР та Біломорськ-Балтійського комбінату НКВС³⁸. Постановою від 20 квітня визначились і «контингенти, що підлягали утриманню у трудпоселеннях», а саме (дослівний переклад; стилістику та орфографію оригіналу збережено. – *І.В.*):

- «1. Виселені з районів суцільної колективізації куркулі...
2. ...виселені за зрив і саботаж хлібозаготівельних та ін. кампаній...
4. Втікачі з сіл, куркулі, зняті з промислового виробництва.
5. Виселені у порядку очищення державних кордонів (Заходу і України)»³⁹.

8 червня 1934р. ЦВК СРСР приймає постанову, за якою передбачалося покарання для членів родин «політично» засуджених (широковідома на той час російська аббревіатура ЧСІР – «член сем'ї ізменніка родини»). Найрідніших людей могли покарати також засланням до 8 років навіть за умови,

що вони не лише не сприяли вигаданій «зраді», а й нічого не підозрювали про неї⁴⁰. Як приклад можна назвати рідних Г.Хоткевича, уже в повоєнний час розшуканих «по світах» та запроторених на заслання⁴¹.

1 грудня 1934р. (день убивства С.Кірова) виходить постанова Президії ЦВК «Про порядок ведення справ про підготовку або здійснення терористичних актів». Такі справи мали завершуватися не довше як за 10 днів, без прокурора та адвоката, без касації та прохань про помилування. 9 грудня Г.Петровський підписує постанову ВУЦВК «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу УСРР», де були враховані згадані вище положення, що стало основою беззаконня на наступні роки⁴²...

Про плани трудового використання «залишків куркульських господарств з Північного Кавказу, контрреволюційного націоналістичного елемента та куркулів з УСРР, що висилаються» нарком внутрішніх справ СРСР Г.Ягода 20 січня 1935р. доповідав голові РНК СРСР В.Молотову: «З УСРР 3 000 родин – 12 000 чол. на підприємствах Білбалткомбінату Наркомвнудсправ в районі Біломорсько-Балтійського каналу. З Північно-Кавказького краю 750 родин – 3 000 чол. будуть освоєні у сільському господарстві в Північному Казахстані через організацію нестатутних сільськогосподарських артілей і 750 родин – 3 000 чол. передаються для трудового використання в Бавовнорадгоспи Узбекистану⁴³...

Ілюстрацією розмірів репресій другої половини 1930-х може слугувати те, що у 1938 р. протягом одного лише місяця у Києві та столичній області було арештовано понад 67 тис. чоловік, серед них літератори, науковці, військові та ін.⁴⁴...

І сьогодні на безкраїх просторах колишнього СРСР живуть тисячі й тисячі українців, долі яких у далекі 20-30-ті визначили в кабінетах Москви та Харкова. Єдиною їхньою «провиною» було те, що вони вміли і хотіли працювати на рідній, не чужій землі. За що й були покарані. На жаль, Україна за час семирічного крокування незалежною ходою не зуміла належно заопікуватись своїми скривдженими родаками. Що, безперечно, є суттєвим недоліком держави, яка декларує відданість ідеалам демократії та добра.

Ігор Винниченко

*Всесоюзний переселенський комітет.

**Центрально-Чорноземна область.

1. ЦДАГОУ. – Ф.1, оп.16, спр.8, арк.100.

2. Там само. – Арк.101.

3. Державний російський архів економіки (далі – ДРАЕ). – Ф.5675, оп.1, спр.185, арк.2.

Згідно з іншими джерелами, станом на жовтень 1933р. з Західної області у Дніпропетровську було переселено 6 658 родин (при пляні 6 500. – І.В.), або 39 328 чол.

(Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – Ф.19, оп.1, спр.612, арк.3).

4. ДРАЕ. – Ф.5675, оп.1, спр.33, арк.56.

5. ЦДАГОУ. – Ф.1, оп.16, спр.34, арк.147, 147 зв.

6. Там само. – Арк.146.

7. АСБУ. – Спр.516, том 1, арк.114, 115.

8. Козацький край. – 1994. – Ч.2.

9. Советская Кубань. – 1988, 12 декабря.

10. Державний архів Краснодарського краю (далі – ДАКК). – Ф.Р-1594, оп.1, спр.50, арк.614.

11. Цит. за: Коллективизация: истоки, сущность, последствия // История СССР. – 1989. – №3. – С.51.

12. ДАРФ. – Ф.3316, оп.27, спр.44, арк.9.

13. Цит. за: Білий Д. Малиновий клин. – К., 1994. – С.105.

14. ЦДАГОУ. – Ф.1, оп.16, спр.8, арк.86, 87.

15. ЦДАВОВУ. – Ф.27, оп.11, спр.543, арк.9.

16. ЦДАГОУ. – Ф.1, оп.16, спр.8, арк.210.

17. Там само. – Оп.20, спр.5487, арк.24.
18. Там само. – Арк.49.
19. Там само. – Арк.79.
20. Коллективизация сельского хозяйства: Важнейшие постановления Коммунистической партии и Советского правительства. 1927-1935. — М., 1957. — С.423.
21. XII з'їзд КП(б)У. 18-23 січня 1934р. Стенограф. звіт. – Харків, 1934. – С.45.
22. ЦДАГОУ. – Ф.1, оп.16, спр.9, арк.83.
23. Там само. – Оп.20, спр.5399, арк.23.
24. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Т.3. – Париж-Нью-Йорк, 1959. – С.1113.
25. Зеленін І.Е. Осуществление политики «ликвидации кулачества как класса» (осень 1930-1932 гг.) // История СССР. — 1990. — №6. — С.39.
26. ЦДАГОУ. — Ф.1. оп.20, спр.3058, арк.235-237.
27. Там само. — спр.2994, арк.28-32.
28. Там само. — Арк.5.
29. Там само. — Арк.121.
30. Докладніше про справу «НРСП» див.: Шаповал Ю.І. Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії. – К., 1993. – С.57-58.
31. ЦДАГОУ. – Ф.1, оп.20, спр.2994, арк.185.
32. Робітнича газета. – 1989, 19 листопада.
33. Плющ В.Боротьба за українську державу під Совєтською владою. – Лондон, 1973. – С.81.
34. Репресоване «відродження». – К., 1993. – С.102-103.
35. Шаповал Ю.І. Зазнач.праця. – С.84.
36. Зі свідчення заарештованого Миколи Чечеля // Зона. – №6. – С.35-44.
37. Аксютін Ю., Табачник Д. Український синодик Микити Хрущова // Вітчизна. – 1991. – №6. – С.158-161.
38. ДАРФ. – Ф.9479, оп.1, спр.103, арк.11.
39. Там само. – Спр.48, арк.1.
40. Мельник В. Шлях на Голгофу // Вітчизна. – 1991. №1. – С.152.
41. Невідомий лист Гната Хоткевича // Вітчизна. – 1991. – №3 – С.201.
42. Більшовик. – 1934, 10 грудня.
43. ДАРФ. – Ф.9479, оп.1, спр.29, арк.11.
44. Літературна Україна. – 1991, 15 серпня.

КАР'ЄРА КАТА

Енциклопедичні видання подавали про цю людину вкрай скупі відомості, представляючи його, наприклад, так: «Євдокимов Юхим Григорович (1891-1941) – учасник громадян.війни на Україні». Далі йшов перелік посад, які він займав, а потім вказувалось: «Після громадян. війни — в органах ВЧК-ДПУ, на парт. і держ.роботі (див.: Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. — К., 1987. — С. 192-193).

Яким він був? Хто він був — кат чи жертва тієї системи, котрий вірно слугував упродовж багатьох десятиріч?

Ми спробуємо вперше відповісти на ці та інші запитання, спираючись на досі невідомий, а часом унікальний документальний і фактичний матеріал.

Стихійний революціонер

Доля, а точніше, царська служба закинула колишнього курського селянина, а нині солдата 8-го лінійного стрілецького батальйону Георгія Савватійовича Євдокимова до казахського містечка Копол. Тут він одружився з наймичкою Анастасією. 20 січня 1891 року у них народився первісток Юхим.

Через шість років Г.С.Євдокимов закінчить військову службу та переїде з родиною до Чити, де працюватиме зчіплювачем на Забайкальській залізниці. У 1905 році Юхим після 5 класів міської школи йде працювати на залізницю конторником. Саме у той час по імперії прокотився жовтневий загальноросійський страйк. Пізніше у своїй автобіографії Євдокимов напише:

«Жовтневі події так вплинули на молоде серце та розум, що у 15 літ я сміливо заявив батькові, людині консервативній, яка пройшла «солдатську муштру», що я революціонер і безповоротно пов'язав свою долю з революцією.

У січні 1906 року, під час розгрому Читинської республіки каральними експедиціями Меллер-Закомельського та Рененкамфа, я, член бойової дружини, був поранений загоном семенівців у обидві ноги. З того часу залишаюся понівеченим на обидві ноги.

У серпні 1907 року одужую від поранень та вступаю до партії есерів. Незабаром я був обраний секретарем до районного комітету, вів роботу серед залізничників та службовців.

У лютому 1908 року мене заарештовують та засуджують згідно 102 статті Карного Уложення на 4 роки каторги. Але як особі, яка ще не досягла 17-ти річного віку, каторгу мені замінюють трьома роками тюремного ув'язнення. Їх я відбуваю у Верхньоудинському централі. За час перебування у в'язниці я розійшовся з есерами по програмовим питанням, та у 1911 році пристав до анархо-синдикалістської течії...»

Саме факт перебування Євдокимова у лавах інших партій і буде приховуватися у численних розповідях про нього. Вже якось зовсім не пасувало видатному чекістові, а потім партійному діячеві перебування серед ворожих радянському народу партій. До речі сам Юхим Георгійович свого перебування у партіях ніколи не приховував. У всіх офіційних документах на нього, які ми переглянули, у відповідь на запитання: «Чи був раніше в інших партіях?» зазначалося: «З 1907 по 1911 рік у партії есерів. З 1911 по 1918 рік у партії анархістів-синдикалістів».

Слід відзначити, що перебування в інших партіях до певного моменту не зашкоджало чекістській кар'єрі не тільки Ю.Г.Євдокимова, а й інших. Так, перший заступник наркома внутрішніх справ комісар держбезпеки 1-го рангу Я.С.Агранов свого часу був теж есером. Меншовиком розпочинав свою революційну діяльність нарком внутрішніх справ України комісар держбезпеки 1-го рангу В.А.Балицький.

Розповідаючи про революційне минуле Євдокимова, заступник начальника Особливого відділу ВЧК С.С.Дукельський у 1921 році напише: «Через п'ять місяців після виходу із в'язниці у 1911 році його знову заарештовують та звинувачують у підбурюванні проти царського уряду гарнізону на Березовці (поблизу Верхньоудинська) та висилають за межі Іркутського генерал-губернаторства на Урал.

З Уралу т.Євдокимов біжав на Далекий Схід, де з великою енергією продовжує революційну справу на заводах, копальнях та серед моряків Владивостока, Хабаровська та Благовещенська. Незабаром його знову заарештовують та висилають на Урал...

Як член Сибірського летючого загону він брав участь у низці терористичних актів проти керівництва Нерчинської каторги, утворював друкарні. Імперіалістична війна застає т.Євдокимова на Уралі, звідки він у 1915 році нелегально переїздить до Москви та вступає до анархо-синдикалістської групи Лефортовського району (ця група співпрацювала у своїй роботі з більшовицькою групою)...»

Ю.Г.Євдокимов не тільки співпрацював з більшовиками, але і повністю поділяв їхню думку щодо імперіалістичної війни — воювати він не бажав, а точніше — був дезертиром. Він пише:

«9-го січня 1917 року була організована демонстрація, після якої мені, як переслідуваному та дезертиру (у імперіалістичній війні я участі не брав) довелося зникнути та уїхати на Кавказ. Лютнева революція застала мене у Баку, де я прийняв участь у перевороті.

Невдовзі я поїхав до Сибіру і був там узятий у солдати. Служив у 12-му Сибірському запасному полку, де був обраний головою полкового комітету. Роботу там вів вже під прапором «безпартійного», адже я вже був на рубежі вступу до більшовиків. (Зробимо уточнення. Євдокимов як людина розумна уявляв, що стати головою полкового комітету буде легше, якщо бути «безпартійним». Як ми вже зазначали, з партії анархо-синдикалістів він вийшов лише у 1918 році. І відразу вступив до комуністичної партії. — Авт.)

З військової служби я був звільнений по комісії через стан здоров'я. Приїхав до Москви перед початком Жовтневих подій. Брав найактивнішу участь у перевороті. Був головою ревкому Центроспілки, брав участь у барикадних боях у складі червоногвардійців Лефортовського району.

Після перевороту був відізваний для роботи у ВЦВК. Працював завідуючим Розпорядчим, а потім Довідковим відділом. У ВЦВК був при т.Свердлові. Невдовзі він відрядив мене до Академії Генштабу. Звідти я був відізваний ЦК партії для роботи у тилу Колчака. Але у зв'язку з наступом на Східному фронті наша експедиція була відмінена. Завдання я не отримав».

Початок кар'єри

«Т. Євдокимов відряджається ЦК РКП у розпорядження голови ВЧК т.Держинського та призначається начальником Особливого відділу МЧК (липень 1919р. — Авт.). Приймає участь у ліквідації «Національного центру» (арешти шкіл: Вищої артилерійської, Маскування, Стрілецької та інших), знешкодження анархістського підпілля, яке вчинило вибух у Леонтієвському провулку (дача у Краскові).

Наприкінці 1919 року (грудень. — Авт.) т.Євдокимов відряджається з головою ВЧК т.Манієвим на Україну, де у січні 1920 року стає його заступником спочатку по Особливим органам на Україні, а потім Південно-Західного та Південного фронтів.

Утворивши могутній військово-контррозвідувальний та охоронний апарат РСЧА для розшуку та розправи над контрреволюцією, т.Євдокимов своєю особистою та безпосередньою участю у керівництві адміністративною та оперативною стороною робіт, особистою участю у ліквідації виніс на своїх плечах титанічний етап боротьби з організованою контрреволюцією.

Безустанно, цілодобово т.Євдокимов зі своїм апаратом своєчасно проникає у ворожі угруповання та кружки. Безпосередньо своїм апаратом він ліквідував: до 6 організацій врангелевського відтинку, до 15 організацій петлюрівського типу, до 5 польських військових організацій, до 10 організацій махновського типу. До 15 банд розкладені та ліквідовані, знешкоджено більше 100 окремих румунських, польських, врангелевських та петлюрівських шпигунів.

За 1920 рік апарат Особливого відділу під керівництвом т.Євдокимова розібрав справ: по шпигунству — 108, по контрреволюції — 289, по польській контрреволюції — 66, по петлюрівцям — 25, по махновцям — 17, за службу у білих — 800, за службу у контррозвідці — 21, по бандитизму — 112, за повстання — 28, по кримінальних та різних справах — 2000.

У цих справах фігурують такі гучні як справа польської шпигунської організації; врангелевської організації у Харкові, Одесі та 13-й армії; петлюрівських організацій: Центральний повстанський комітет, де був заарештований весь кабінет УНР, повстанком на Полтавщині, Комітет Визволення України...

Під час відступу нашої армії та успішного просування Врангеля у Донбас під особистим керівництвом т.Євдокимова було здійснено експедицію у 13-у армію. Їм був сильно очищений склад армії у верхах та низах, у районі території армії. Після цього армія пішла звичайно уперед...»

З нагородного листа на начальника Особливого відділу ВЧК

Євдокимова Юхима Георгійовича.

За розстріли — коня

16 листопада 1920 року М.В.Фрунзе телеграфував В.І.Леніну: «Сьогодні нашою кіннотою зайнята Керч. Південний фронт ліквідований». Але знищити армію П.В.Врангеля червоні не зуміли.

Білим вдалося відірватися від наступаючих і досить організовано провести евакуацію практично всіх військових та цивільних осіб, які не бажали залишитися у комуністичному раю. 143 693 чоловіки (не рахуючи моряків) відплили на 126 суднах до Константинополя.

Більшість з тих, хто залишився, не відчували своєї особливої провини перед Радянською владою та сподівались на щасливу долю, адже більшовики у своїх численних зверненнях гарантували життя тим, хто складе зброю. Останнє таке звернення РВР Південного фронту (М.В.Фрунзе, М.В.Владимиров, Бела Кун, І.Т.Смілга) надіслало Врангелю по радіо о 24 годині 10-го листопада. За офіційною версією «чорний барон» приховав цей заклик від вояків. Натомість відгукнувся Ленін:

«РВР Південфронту

Копія Троцькому

щойно довідався про Вашу пропозицію Врангелю здатися. Дуже здивований непомірною поступливістю умов. Якщо противник прийме їх, то треба реально забезпечити взяття флоту і невипуск жодного судна; якщо ж противник не прийме цих умов, то, по-моєму, не можна більше повторювати 1 x 1 треба розправитися нещадно».

Проблему полонених розв'язали суто по-більшовицьки: «Нема полонених – нема проблем!» Головним виконавцем «кримської різанини» називають голову кримського ВПК угорського комуніста Белу Куна. Звичайно, він несе відповідальність за масові розстріли (за оцінками емігрантської преси, у Криму загинуло від 50 000 до 150 000 чоловік), але настав нарешті час назвати головного ката Криму.

Для розв'язання «проблеми полонених» було утворено Кримську Ударну групу, саме існування якої замовчувалося радянською історіографією.

Її начальником 21-го листопада був призначений заступник начальника Особливого відділу Південного та Південно-Західного фронтів Юхим Георгійович Євдокимов. Ось два свідчення про те, як діяли ця група.

Спочатку надамо слово потерпілим. Свідок подій, російський письменник І.С. Шмельов: «У всіх містах Криму були розстріляні без суду всі колишні кримські міліціонери та поліцейські, тисячі простих солдатів... Я бачив у Алушті, як більшовики гнали їх взимку за гори, роздягши до спідніх, босих та голодних. Народ дивився та плакав. Вони куталися у лантухи, у рвані ковдри, які давали їм добрі люди. Багатьох з них вбили, інших послали до шахт. У Ялті розстріляли стареньку княгиню Барятинську. Немічна, вона не могла йти – її підштовхували прикладами. Вбили невідомо за що, без суду, як і усіх...»

А ось що пише у нагородному листі на Ю.Г.Євдокимова виконуючий обов'язки начальника Особливого відділу ВЧК С.С.Дукельський: «Експедицією під керівництвом т.Євдокимова був очищений від залишків врангелівців Кримський півострів. Як наслідок, було розстріляно до 12 000 чоловік. З яких: до 30 губернаторів, більш як 150 генералів, більш як 300 полковників, кілька сотень контррозвідників і шпигунів. Було відвернуто можливість виникнення у Криму білих банд».

Отже, для профілактики розстріляли 12 тисяч! А скільки ще розстріляли працівники Кримської ЧК, які розглядали справи тих, кого пощадив Євдокимов? Газета «Известия» напише згодом про голову Кримської ЧК Станіслава Францовича Реденса: «Він приходив услід за частинами Червоної Армії на згрище врангелівських таборів, аби залізною рукою викинути з Криму білогвардійське охвістя».

Більшовики шанували своїх героїв. Наказом №1665 від 10 вересня 1921 року заступник командуючого всіма збройними силами України та Криму К.О.Авксентьєвський за «понесені труди при ліквідації врангелівського фронту» нагородить трофейними кінями начальника Особливого відділу ВЧК Юхима Георгійовича Євдокимова, його заступника Семена Семеновича Дукельського та начальника оперативного відділення Михайла Петровича Фриновського.

Не забули і інших прокураторів Криму. Начальник Особливого відділу Кримської ЧК Микола Михайлович Бистрих за роботу у «комісії по фільтрації білих офіцерів» отримав від Ф.Е.Дзержинського срібну шаблю. «За енергійну роботу по очистці Севастопольського району від

білогвардійців та антирадянського елемента» чекіст Тіте Лордкипанідзе був нагороджений срібним годинником.

Шахтинська справа

12 березня 1928 року в газеті «Известия» повідомлялося про викриття шкідницької організації на Шахтинському рудоуправлінні. Її діяльність полягала в «злісному саботажі та приховуванні дезорганізаторській діяльності, в підриві кам'яно-вугільного господарства методами нерационального будівництва, зайвих витрат капіталу, зниження якості продукції, завищення собівартості, а також у прямому руйнуванні шахт, рудників, заводів і т.д.».

Згідно версії А.Авторханова, наприкінці 1927 року Ю.Г.Євдокимов ознайомив голову ОДПУ В.Р.Менжинського з ретельно відпрацьованою агентурною справою, згідно з якою у Шахтах діяла підпільна шкідницька організація фахівців. Організація була тісно зв'язана з колишніми власниками шахт за кордоном і мала за мету проведення систематичного шкідництва у вугільній промисловості.

Менжинський з недовірою поставився до доповіді Євдокимова та забажав від нього речових доказів. Головними доказами були листи з-за кордону на адресу кількох підозрюваних, але на Менжинського вони не справили враження, і він не знайшов у них ніякого криміналу. На що Євдокимов заявив, що листи зашифровані, але розшифровка затримується. Він попросив дозволу на попередній арешт підозрюваних. Але Менжинський не погодився та зажадав вагоміших речових доказів і пригрозив службовим розслідуванням та судом.

Розуміючи, що на карту поставлена його кар'єра, Євдокимов звернувся до Сталіна. Той пообіцяв підтримку та запропонував діяти самостійно. У Шахтах почалися арешти. Все це було несподіванкою для Москви. Із Раднаркому, ОДПУ та ВСНГ вимагали роз'яснень від Євдокимова і навіть збиралися послати на Північний Кавказ спеціальну комісію. Але Сталін став на захист чекіста. Конфлікт винесли на засідання Політбюро. І тут Сталін показав телеграму Євдокимова, де повідомлялося про викриття контрреволюції у Шахтинському районі. Рішення прийнято не було. Сталін переміг.

Але, здається, Євдокимов діяв не сам. Відомо, що Політбюро ЦК КП(б)У незадовго до оголошення про «Шахтинську справу» заборонило закордонні відрядження інженера О.І.Казарінова – незабаром однієї з провідних фігур процесу.

Згідно довідки, яку склав у липні 1928 року Євдокимов, начальник економічного управління ДПУ краю К.І.Зонов (в органах ВЧК з 1919р., освіта нижча, у 1920р. заступник начальника Особливого відділу Південно-Західного фронту) «надав серйозного значення низці технічних дефектів, унаслідок яких відбувалися аварії, затоплення шахт та інші... відчувши тут присутність безперечної шкідницької діяльності». Далі Зонов почав «агентурну проробку всієї діяльності Шахтинського рудоуправління та всього особистого складу фахівців».

Наприкінці 1927 року розпочалися масові арешти підозрюваних, перші допити яких проводив також Зонов. «Ним були проведені усі генеральні допити головних обвинувачених. Зізнання Гаврюшенка, який дав основні свідчення, що мали вирішальне значення у справі, відбулося завдяки надзвичайно вмілому допитові, який провів особисто Зонов».

У розслідуванні справи брали участь і такі відомі чекісти, як М.Д.Берман та А.А.Слуцький. Чекістам «вдалося» шляхом «обробки» заарештованих досягти визнання... та низкою визнань довести проведення заарештованими фахівцями «величезної шкідницької роботи». Лише по Шахтинському рудоуправлінню було проведено допитів та очних ставок більше як 1 000.

Головний спецеїд

Сталін отримав із «Шахтинської справи» значні козири у політичній грі за владу, і того шулера, який так майстерно їх йому здав, не забув.

Наказом по ОДПУ № 232 від 20 жовтня 1929 року Ю.Г.Євдокимов був призначений начальником Секретно-оперативного управління та затверджений членом Колегії ОДПУ СРСР.

Наступного року він отримав свій четвертий орден Червоного Прапора «за викриття Шахтинської та Грозненської справ по шкідництву, ліквідації залишків бандитизму у Північно-Кавказькому краю, банди Темірхан Шипшева» і став членом Центральної Контрольної Комісії ВКП(б).

Намагаючись виправдати довіру Сталіна та справами підтвердити його тезу про те, що «шахтинці» зараз сидять у всіх галузях нашої промисловості», Ю.Г.Євдокимов разом з начальником Економічного управління ОДПУ Георгієм Євгеновичем Прокоф'євим розпочали справжній терор проти старої інтелігенції.

«Шкідників» викривали в усіх галузях промисловості та транспорту. Деморалізовані фахівці покидали виробництво і влаштувалися управлінцями, конторниками тощо. Решту гнітила атмосфера підозри. Гасло «здорового недовір'я» щодо спеців вилилося у відверте цькування. Поняття «шкідництва» прийняло всі сфери суспільного життя. У Радянському Союзі шкідником могли назвати кожного.

Голова Держплану СРСР Г.М.Кржижанівський був настільки приголомшений розмахом арештів, що звернувся за роз'ясненнями до голови ОДПУ СРСР. В.Р.Менжинський відповів, що «вороги народу викриті і у ВСНГ, і у Наркомфіні, і у НКПС».

В цій ситуації нікого вже не здивував новий показовий політичний спектакль, розіграний за «шахтинським» сценарієм. Та і режисер був той же – Юхим Георгійович Євдокимов.

З 25 листопада по 7 грудня 1930 року у Москві проходив процес «Промпартії». Підсудних було лише 8, але всі вони мали гучне ім'я: головним обвинуваченим був директор Теплотехнічного інституту професор Рамзін, інші займали керівні посади в Держплані СРСР та ВСНГ. На подив численних іноземних журналістів, усі підсудні зізналися і в такий спосіб уникнули страти.

Секрет успіху процесу був простий. Леонід Рамзін – провокатор! За його доносами заарештували інших. Під час очних ставок Рамзін дивився їм в очі і казав: «Я керував контрреволюційною партією, а ви були її членами». Взимку 1936 року Рамзіна повністю амністують, а у 1943 році він стане лауреатом Сталінської премії.

Ще тривав процес «Промпартії», а Євдокимов вже розробляв новий – процес «Союзного бюро ЦК РСДРП меншовиків». Підготовкою процесу займалися слідчі СОУ ОДПУ СРСР, яких він привіз з собою з Ростова-на-Дону: Дмитро Матвійович Дмитрієв, Дернік Захарович Апресян та Віктор Васильович Хворостян. Про технологію підготовки цього процесу напише у заяві на ім'я Генерального прокурора СРСР 5 травня 1967 року М.П.Якубович (один із підсудних):

«За кілька днів до початку процесу відбулося перше оргзасідання «Союзного бюро» у кабінеті старшого слідчого Д.М.Дмитрієва під його керівництвом. Крім 14 обвинувачуваних, на цьому засіданні були присутні слідчі Д.З.Апресян, О.О.Наседкин та Радищев. Обвинувачуваних познайомили один з одним, провели репетицію їх поведінки на суді. На першому засіданні цю роботу не закінчили, і незабаром вона повторилося... Слідчі били підслідних по голові, обличчю, статевим органам. Валили на підлогу та топтали ногами. Душили доти, доки обличчя не заливалося кров'ю. Тримали стоячи без сну, кидали до душного карцера. Напівроздягнених та босих виводили на мороз».

Не слід дивуватися тому, що підсудні на суді підтвердили всі звинувачення. 9 березня 1931 року всі 14 членів «Союзного бюро ЦК РСДРП меншовиків» отримали різні терміни ув'язнення. Смертних вироків не було – Євдокимов тримав своє слово.

Під час підготовки процесів між чекістами траплялися творчі суперечки. Марія Троїцька, яка дружила з родиною Євдокимових, згадувала, що Юхим Георгійович «боровся проти методів Генріха Ягоди, який відмовився від агентурної праці. Тепер справа виникала вже після арешту підозрюваного». Троїцька знала, про що казала, адже її чоловік, Яків Лівшиць, колись очолював Київську НК.

Буйна фантазія та «класова пильність» Євдокимова не знали меж. За свідченнями радянського розвідника Ігнатія Райсса, «гіркий п'яничка Євдокимов» склав записку, у якій оголосив шпигунами всіх колишніх німецько-австро-угорських військовополонених, які залишилися у СРСР після Брестського миру.

Ленінград не приймає

У вересні 1931 року керівництво ОДПУ зазнало значних змін. Заступниками В.Р.Менжинського стали І.О.Акулов, який до цього працював заступником наркома Робітничо-селянської інспекції та не мав жодного досвіду чекістської роботи, та В.А.Балицький, колишній голова ДПУ України. Помінялися начальники центральних відділів та голови ДПУ на місцях. Відзначимо призначення командира-комісара Дивізії особливого призначення імені Сталіна М.П.Фриновського головою Азербайджанського ДПУ. Сталося це не без допомоги Ю.Г.Євдокимова.

Сам Євдокимов не зумів здобути посаду заступника голови ОДПУ, хоч було аж дві вакансії. Другий раз у службовій гонці його випередив Балицький. Ягода почав висувати начальника секретно-політичного відділу Якова Сауловича Агранова.

Але Юхим Георгійович ще був у фаворі. Наказом по ОДПУ №204 від 26 липня 1931 року він був призначений повпредом ОДПУ по Ленінградському військовому округу. Це було престижне і відповідальне призначення. Місто завжди турбувало Сталіна – як опора опозиції. Тут була потрібна міцна рука. Ще у 1930 році для поліпшення роботи ленінградського ДПУ заступником начальника став Ф.Т.Фомін, який до цього очолював Особливий відділ Північно-Кавказького ВО.

З 1929 року головою ленінградського ДПУ працював член партії з 1907 року Пилип Дем'янович Медведь. Це був уславлений чекіст. Ще у 1919 році він очолював Петроградську ЧК та був членом Колегії ВЧК. Потім очолював особливий відділ Західного фронту, перше управління концтаборів, білоруське та московське ДПУ. Однак з часом Медведь втрачав форму, все частіше пиячив (на ті часи це не було особливим гріхом) і перебував під повним контролем своєї жінки (а ось вияви безволья не прощалися). Рятувала особиста дружба з С.М.Кіровим.

Свою інтерпретацію подій, які відбулися після призначення Євдокимова до Ленінграда, викладає у своїй книжці біглий чекіст Олександр Орлов (Лев Лазарович Фельдбін):

«За вказівкою Сталіна Ягода видав наказ про переведення Медведя з Ленінграда до Мінська та призначення Євдокимова на його місце. Довідавшись про це, Кіров обурився. Він у присутності Медведя зателефонував Ягоді та відразу запитав, хто дав йому право без дозволу Ленінградського обкому партії міняти місцевих працівників. Після цього Кіров подзвонив Сталіну та поскаржився на Ягodu. Наказ про переведення Медведя довелося відмінити».

У книжці Орлова-Фельдбіна багато помилок та вигадок, але ігнорувати її не слід. Автор мав інформацію з перших рук та добре знав матеріал. Протест Кірова (якщо він, звичайно, був), напевно, мав великий резонанс серед чекістів. До речі, посада голови білоруського ДПУ на той час була вільною – С.Ф.Реденс був призначений головою ДПУ України.

Як би там не було, а наказом по ОДПУ №217 від 8 серпня 1931 року Ю.Г.Євдокимов «у відміну наказу №204 від 26 липня увільнений від посади ПП ОДПУ по ЛВО і призначається повпредом ОДПУ по Середній Азії».

У листопаді 1931 року у ленінградському ДПУ з'явився новий співробітник – Іван Васильович Запорожець. (Народився у 1895 році біля Мелітополя у селянській родині. У 1914 році закінчив Харківське агрономічне училище. У 1915-18рр. – у австрійському полоні. Член партії боротьбистів з 1918 року. Воював у загоні Ю.Сабліна на Дону. Член ВКП(б) з травня 1919. У 1921-27рр. – на дипломатичній роботі. З 1927 року в ОДПУ, помічник начальника СПВ Я.С.Агранова). У квітні 1932 року цей високий та стрункий чоловік стане заступником Медведя і зіграє таємничу роль у вбивстві Кірова.

Повпред ОДПУ по Середній Азії

У Середній Азії точилася справжня війна. Примусова колективізація, розкуркулювання дехкан-незаможників, економічні труднощі, нестача транспорту, погане постачання, затримки видачі товарів дехканам, які здали законтрактвану вовну, – все це сприяло посиленню басмацтва. Для придушення народного опору у регіон стягувалися все нові військові формування РСЧА та ОДПУ.

9 вересня 1931 року під керівництвом повпреда ОДПУ Ю.Г.Євдокимова та командуючого Середньоазійським військовим округом П.Ю.Дибенка розпочалася велика комбінована операція по ліквідації басмацтва на терені Хорезмського округу Туркменії. За задумом організаторів, вона проводилася у два етапи. Спочатку, протягом двох тижнів, були захоплені всі ворожі бази, а потім оточували тих, хто вцілів. Незважаючи на те, що під час проведення операції забили та захопили у полон 3 287 басмачів, остаточного розгрому басмацтва досягти не вдалося.

Протягом 1932—1933 років Ю.Г.Євдокимов разом зі своїм заступником Львом Борисовичем Заліним керували операціями по знищенню басмачів. Ситуація ускладнювалася тим, що курбаші Бати-Дуза, Ахмед-Бек та Дурди-Мурта об'єднали свої загони. Про масштаби боротьби свідчить той факт, що протягом 1930—1933 років лише на кордоні з Іраном та Афганістаном було ліквідовано 66 загонів басмачів. Останній великий загін басмачів був знищений у пісках Каракумів лише у травні 1933 року. Безпосередньо керував цією операцією начальник Головного управління прикордонної охорони ОДПУ СРСР М.М.Бистрих.

Співавтор голодомору

Більшовицька колективізація штовхала країну до безодні. Продрозкладка з урожаю 1932 року зазнала провалу в усіх хліборобних регіонах. Централізовані ресурси продовольства танули на очах. Для поліпшення становища наприкінці жовтня на Північній Кавказ, Поволжя, Україну виїхали надзвичайні комісії ЦК ВКП(б) з наказом будь-що взяти хліб.

Після того, як на Північному Кавказі побувала комісія Л.М.Кагановича (у складі якої був і Г.Г.Ягода), було прийнято рішення про зміцнення крайового ДПУ. Адже органам відводилась ключова роль у знищенні «саботажників-селян». Наказом по ОДПУ №1093 від 27 листопада повноважним представником ОДПУ по Північно-Кавказському краю був призначений Ю.Г.Євдокимов. Вже 14 грудня у постанові ЦК ВКП(б) та РНК СРСР йому були поставлені завдання:

«Закінчити заготівлю зернових до 10-15 січня 1933 року.

Вислати у найкоротший термін із станиці Полтавської, як найбільш контрреволюційної, усіх мешканців... Відповідальність за проведення цього рішення покласти на т.т.Ягоду, Гамарника (з заміною т.Булнім), Шеболдасва та Євдокимова.

Негайно перевести на Північному Кавказі діловодство радянських та кооперативних органів «українізованих» районів, а також усі газети та журнали, з української мови на російську як таку, що більш зрозуміла для кубанців. Підготувати і до осені перевести викладання в школах на російську мову... Терміново перевірити та поліпшити склад робітників шкіл «українізованих» районів».

Працівники ОДПУ забирали у селян зерно, вилучали геть усі харчі, засуджували та розстрілювали «саботажників». Головний удар прийшовся по «кубанських самостійниках» та «українських буржуазних націоналістах». А у 1925 році, за даними Кубанського орквідділу народної освіти, тут налічувалось 900 000 жителів, які розмовляли українською мовою. Було 150 українських шкіл. До Сибіру та Уралу у товарняках, неначе бидло, вивезли майже всіх мешканців сімнадцяти кубанських станиць. А щоб і сліду українського не лишилося на Кубані, переіменували станиці Полтавську, Уманську, Богшевську. Тисячі нащадків запорожців загинули від голодомору. Ліквідувалися українські школи та культурно-просвітницькі заклади. В тайгові концтабори вислали 1500 вчителів українських шкіл.

Взимку 1933 року підлеглі Євдокимова заарештували агрономів, які «мали своєю метою підірвати селянське господарство і викликати голод». Їх справи разом зі справами «шкідників» з України та Білорусії розглянула 11 березня 1933 року колегія ОДПУ СРСР. Судили 75 чоловік, розстріляли — 35.

Компрокат на Берію

Досьє на першого секретаря Компартії Грузії Л.П.Берію Євдокимов почав збирати десь з середини 20-х років. Почалося все із заяви двох вірменських комуністів у повпредство ОДПУ у

Ростові-на-Дону. Вони повідомили, що у квітні 1921 року заступник начальника секретно-політичного відділу Азербайджанської ЧК Берія примусив їх дати брехливі письмові свідчення про те, ніби він разом з ними був членом підпільної більшовицької організації у Баку у 1919 році. На Берію відкрили досє, але, судячи зі всього, Євдокимов не надав цьому факту особливого значення, адже на той час комуністи часто-густо приписували собі і партстаж, і революційні заслуги.

Интерес до Берії у Євдокимова прокинувся у Москві, коли він очолював СОУ ОДПУ. Тут Юхим Георгійович зійшовся з Андрієм Мартим'яновичем Єршовим-Лур'є, який до 1927 року працював у економічному управлінні Закавказького ДПУ. Андрій спочатку був приятелем Берії, вони частенько проводили вечори у родинному колі, але невдовзі він скаже своїй дружині: «Берія перевершив самого Макиавеллі!» Між «друзями» пробігла кішка, і незабаром Єршов-Лур'є зумів перевестися до Москви.

Єршов-Лур'є так припав до серця Євдокимову, що той зробив його своїм помічником у повпредстві ОДПУ по Північно-Кавказькому краю. Л.П.Берія був вже на той час Першим секретарем компартії Закавказзя. У 1933 році працівник ростовського ДПУ Баланюк сказав секретарю заступника голови ОДПУ Я.С.Агранова Г.С.Доценку: «Знаєш, а у нас лежить великий матеріал на Берію...» За словами Баланюка, компромат на Берію збирали Ю.Г.Євдокимов, А.М.Єршов-Лур'є, начальник секретно-політичного відділу С.Г.Жупахін та його заступник Гатов. Євдокимов особисто доповідав Сталіну та Ягоді про матеріали на Берію, але марно.

Восени 1936р. начальником УНКВС по Азовсько-Чорноморському краю став колишній заступник начальника секретно-політичного відділу ГУДБ НКВС СРСР Генріх Самійлович Люшков. Під його безпосереднім керівництвом швидко був викритий троцькістський центр у Ростові-на-Дону, який «очолювали» перший та другий секретарі міськкому партії. За ґрати потрапили: перший секретар Таганрозького міськкому партії, директор заводу «Ростсільмаш», директор Таганрозького металургійного заводу, керуючий трестом «Шахтантрацит», керівництво залізниці. «Троцькістами» оголосили першого секретаря крайкому комсомолу, голову Ростовської міськради, помічника першого секретаря крайкому ВКП(б) Шеболдаєва.

31 грудня 1936 року питання про роботу Азовсько-Чорноморського крайкому було розглянуто на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б). Через два дні вийшла постанова «Про помилки секретаря Азовсько-Чорноморського крайкому т.Шеболдаєва та незадовільне політичне керівництво крайкомом ВКП(б)». Б.П.Шеболдаєва звільнили з посади та призначили першим секретарем Курського обкому партії.

Коли Євдокимов вже працював секретарем крайкому, то він давав притулок партійним та господарчим працівникам, яких Берія переслідував у Закавказзі. Це був сміливий вчинок. Під час лютого-березневого Пленуму ЦК ВКП(б) Берія гнівно перебив виступ Євдокимова: «Як ви могли взяти Варданяна, коли ми його виключили з партії?»

Є підстави вважати, що Єжов намагався повалити Берію і йому активно допомагав Єршов-Лур'є, який восени 1937 року поскаржився помічникові начальника СПВ ГУДБ НКВС Г.С.Доценку: «Берія став зовсім недоторканим. Я доповідав Єжову, і ми з ним нічого не можемо зробити. У цьому наш жах».

У грудні 1937 року за успіхи у викритті «ворогів народу» Єршова-Лур'є нагородять орденом Знак Пошани. Він працюватиме у 1938 році начальником Ярославського обласного УНКВС, стане депутатом Верховної Ради РРСФР. У Ярославлі його і дістане «друг» Лаврентій.

Пошук «класових ворогів» триває

Сталінська теза про «загострення класової боротьби» вимагала відповідного підбору виконавців для величезної командно-адміністративної машини. Особлива увага приділяється «мозку системи» — партійним керівникам. Все частіше їх призначали за принципом особистої відданості Сталіну. Ідеальним виконавцем для Сталіна був Євдокимов. Людина жорстока, безпринципна, до того ж з сумнівним минулим. Такий довіку буде вірний «хазяїну».

У січні 1934 року на базі величезного Північно-Кавказького краю були утворені два нових: Азово-Чорноморський та Північно-Кавказький. Колишній перший секретар Північно-Кавказького

крайкому ВКП(б) Борис Петрович Шеболдаєв залишився у Ростові-на-Дону та очолив партійну організацію Азово-Чорноморського краю. А першим секретарем Північно-Кавказького крайкому ВКП(б) став Ю.Г.Євдокимов. До складу краю входили: Дагестанська АССР, Адигейська, Кабардино-Балкарська, Карачаївська, Північно-Осетинська, Черкеська та Чечено-Інгушська автономна області.

Це був лише третій випадок у історії колишнього СРСР, коли професійний чекіст став партійним вождем. (У 1931р. голови ДПУ ЗРФСР та Азербайджану Л.П.Берія та М.Д.Багіров очолили партійні організації своїх республік).

Рейтинг Євдокимова невпинно зростає. На XVII з'їзді ВКП(б) його оберуть членом ЦК, незабаром за «трудові подвиги» нагородять орденом Леніна.

7 січня 1937р. відбувся VII пленум Азовсько-Чорноморського крайкому ВКП(б). На ньому виступив з гострою критикою Б.П.Шеболдаєва секретар ЦК ВКП(б) А.А.Андреєв. Він запропонував пленуму обрати першим секретарем крайкому вірного сталінця Ю.Г.Євдокимова. Нового прокуратора краю зустріли бурхливими оплесками, старого піддали анафемі. Критика Шеболдаєва була настільки гострою, що небавом Андреєв доповідав Сталіну: «Справа ще гірша, ніж уявлялося у ЦК...» Розпочалася робота по викриттю «ворогів народу».

Слід сказати, що під час розгулу репресій Євдокимов почувався досить впевнено. Адже єжовщина стала зоряною годиною для багатьох колишніх підлеглих Юхима Георгійовича. Жахливими кометами промайнули вони на небозводі вітчизняної історії та зникли, залишивши кривавий слід злочинів.

Михайло Петрович Фриновський — правеця Єжова. Найближчий друг Євдокимова з часів громадянської війни, працював навіть секретарем Юхима Георгійовича. До жовтня 1936р. — начальник головного управління прикордонної та внутрішньої охорони НКВС СРСР, комкор. Потім заступник наркома внутрішніх справ СРСР, начальник Головного управління державної безпеки СРСР.

Володимир Михайлович Курський. Працював з Євдокимовим ще на Україні, був його правцею на Північному Кавказі. 3 грудня 1936р. очолив Секретно-політичний відділ ГУДБ НКВС СРСР, комісар державної безпеки 3 рангу. Він, правда, не витримав відповідальности та невдовзі після нагородження 2 липня 1937р. орденом Леніна застрелився.

Матвій Давидович Берман. Краєнин. З ним разом фабрикували «Шахтинську справу». 3 вересня 1936р. заступник Єжова, комісар державної безпеки 3 рангу.

Микола Галактіонович Ніколаєв-Журид. Був заступником Євдокимова на Північному Кавказі. 3 червня 1937р. начальник Особливого відділу ГУДБ НКВС СРСР, комісар державної безпеки 3 рангу.

Ізраїль Якович Дагін. Теж працював заступником Євдокимова на Північному Кавказі. 3 червня 1937р. начальник відділу охорони ГУДБ НКВС СРСР. Його рідний брат Михайло очолював у Юхима Георгійовича комсомольську організацію у Ростові.

Пішли угору й інші колишні учні:

Сергій Георгійович Жупахін — начальник УНКВС по Вологодській області;

Андрій Мартим'янович Єршов-Лур'є — начальник УНКВС по Ярославльській області;

Сергій Наумович Миронов-Король — начальник УНКВС по Західно-Сибірському краю;

Григорій Федорович Горбач — начальник УНКВС по Новосибірській області, а потім по Хабаровському краю;

Олексій Олексійович Насєдкін — начальник УНКВС по Смоленській області, а потім нарком внутрішніх справ Білорусії;

Михайло Григорович Раєв — начальник УНКВС по Сталінградській області;

Віктор Васильович Хворостян — наркомвнутрсправ Вірменії;

Іван Якович Лаврушин — начальник УНКВС по Горьковській області;

Дмитро Матвійович Дмитрієв — начальник Свердловського ОУ НКВС.

Дернік Захарович Апресян — наркомвнутрсправ Узбекистану;

Іван Павлович Малкін — начальник УНКВС по Краснодарському краю;

Освальд Якович Нодев — наркомвнутрсправ Туркменії;

Костянтин Миколайович Валухін — начальник Омського ОУ НКВС.

«Ворог народу»

8 квітня 1938р. генеральний комісар державної безпеки, нарком внутрішніх справ СРСР М.І.Єжов за сумісництвом очолив ще й наркомат водного транспорту. З Єжовим керували водним транспортом і досвідчені чекісти: Яків Маркович Вейншток (на початку 30-х років — начальник адміністративного відділу ОДПУ, а потім начальник тюремного відділу НКВС СРСР), Давид Мойсейович Соколінський (у 30-х роках — начальник УНКВС по Вінницькій, а з 1937р. — по Сталінській областях), Рафаїл Олександрович Лістенгурт (у першій половині 1937р. — співробітник Особливого відділу ГУДБ НКВС, а потім заступник начальника УНКВС по Горьковській області). У травні 1938 року заступником наркома водного транспорту став Ю.Г.Євдокимов.

У серпні 1938р. заступником наркома внутрішніх справ СРСР став колишній перший секретар компартії Грузії Л.П.Берія. Репресії серед апарату НКВС посилювались. Єжов розумів, що був приречений. За споминами Сергія Гегечкорі, єдиного сина Берії: «Одного разу до нас завітав разом з жінкою Єжов. Був вже напідпитку. «Що ж, — сказав за столом, — я все розумію, моя черга прийшла...»

19 листопада на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) обговорювали заяву начальника УНКВС по Івановській області Віктора Павловича Журавльова. Він повідомляв, що неодноразово попереджав М.І.Єжова про підозрілу поведінку деяких відповідальних працівників НКВС, але нарком на це не реагував. Слід відзначити, що цією заявою Журавльов не лише підштовхнув до домовини Єжова, але й врятував собі життя та свободу.

На засіданні почалася «проробка» Єжова. Головним звинуваченням був недогляд за відділом охорони членів ЦК та Політбюро, де діяли «вороги народу» на чолі з Ізраїлем Яковичем Дагіним. 23 листопада Єжова звільнили з посади наркома внутрішніх справ «за власним бажанням і у зв'язку зі станом здоров'я». Він залишився секретарем ЦК ВКП(б), головою КПК при ЦК ВКП(б) та наркомом водного транспорту. Не чіпали поки І.М.Фриновського, який вже отримав звання командарма 1 рангу та наркома Військово-морського флоту.

Тим часом тривало знищення єжовців. Так, 22 лютого 1939 року були засуджені до розстрілу заступники Єжова М.Д.Берман, С.Б.Жуковський та Л.М.Заковський; колишні наркоми внутрішніх справ Білорусії Б.Д.Берман та Киргизії В.М.Четвертаков. Чекали вироку М.Г.Ніколаєв-Журід, Д.З.Апресян, В.В.Хворостян, Д.М.Дмитрієв, О.О.Насєдкін та інші. 6-го квітня 1939р. заарештували Фриновського, а через чотири дні Єжова. Репресивна «черга» дійшла до Ю.Г.Євдокимова. Разом з Єжовим, Фриновським, Дагіним Євдокимова оголосили «керівним учасником антирадянської, шпигунсько-терористичної, змовницької організації», що «практично підготувала на 7 листопада 1938 року путч, який, на думку його натхненників, повинен був виявитися у здійсненні терористичного акту проти керівників партії та уряду під час демонстрації на Червоній площі у Москві».

Останніх днів Євдокимова нам поки що з'ясувати не вдалося. Відомо лише, що у 1940 році (на відміну від попередньої офіційної версії) він був розстріляний. 1956 року його помертно реабілітували. Так система вшанувала одного із своїх найпошлюбніших прихильників, діяча, правда про якого приховувалась довгі десятиріччя.

Вадим Золотарьов, Юрій Шаповал

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ ТА ФОЛЬКЛОР ПРО РУЙНУВАННЯ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ В ІСТОРИЧНИХ ПРАЦЯХ Я.П.НОВИЦЬКОГО

Знищення Запорозької Січі українські історики вважають найтрагічнішою подією XVIII століття. Наступ на Січ готувався задовго до 1775 року, ще за царювання Петра I. Це – граничне обмеження

прав українського гетьмана, спровадження козацьких полків на будівництво Петербурга, копання каналів, осушення боліт, де загинули тисячі козаків. По всіх містах і селах України стояли московські солдати, що займалися грабежем і розбоем, всіляко знущалися над українським народом.

Прагнення Івана Мазепи за всяку ціну визволити Україну з московського ярма і його поразка стали приводом для повної ліквідації гетьманства, кривавого мордування не тільки прибічників Мазепи, але й всього українського народу. Петро замахнувся на те, щоб повністю знищити вільний дух українців, залякати їх, перетворити на слухняних рабів і вогнем та мечем збудувати велику імперію від Балтійського моря до Чорного. На його рахунок – жажливе, ні з чим не зрівнянне в історії знищення 9 листопада 1708р. гетьманської столиці Батурина, де були вирізані і закатовані всі жителі міста, а козацька старшина, що боронила його, на пострах іншим полками по Сейму пущена, були десятки спалених, пограбованих міст і сіл... Не тільки гетьманів, полковників, але й всіх українців прозивали «мазепинцями», «зрадниками», і самого Івана Мазепу проклинали по всіх церквах, навіть ним збудованих. Тому-то в народних піснях та переказах поруч з ім'ям його завжди стоїть епітет «проклятий», що відбиває скоріше дійсний факт, аніж ставлення народу до свого провідника.

Не тільки тих козаків, що билися у шведській армії за волю України, але всіх, хто прихильно ставився до Мазепи, цар наказав виловлювати і карати на смерть.

Муляло очі Запорожжя. 1709 року цар послав туди велике військо під командуванням Яковлева. Згідно з наказом Петра стара Січ була зруйнована дощенту, незважаючи на відчайдушний опір козаків. Багато людей було перебито, багато забрано в полон, інших вішали і полками спускали вниз по Дніпру.

З 1709 по 1734р. запорожці, що врятувалися, знайшли притулок на землях кримського хана в Таврії. Спочатку вони поселились на річці Кам'янці, звідки були вигнані московським військом. Далі – в Олешках, в урочищі при Дніпрі, на кримському боці. В момент відсутності більшої частини запорожців, що пішли на війну разом з кримським ханом, і ця Січ була взята вірнопідданими Петра, зруйнована, розграбована і спалена, знову загинуло багато козаків.

Коли кошовий з військом вернувся з походу і побачив руїну Олешківської Січі, він зібрав залишки запорожців і поставив Січ знову на старому місці, на р.Кам'янці, де й проіснувала вона до 1734р.

1734р., незабаром після смерті Петра, вони повертаються в Україну і засновують Нову Січ на р.Базавлуці. Кількість їх була невелика, близько 7 тисяч; в Україні, що вже не мала права обирати гетьмана, стояла величезна московська армія, тому до запорожців царський уряд ставився як до своїх солдатів, використовував їх у російсько-турецьких війнах, на будівництві фортець і т.п.

У 20–30-х роках почався тотальний наступ на Січ – Москва відібрала не лише права й волю запорожців, але й вирішила поступово загарбати їхні землі під нові фортеці (т.зв. «Українська лінія»); сербські та німецькі колонії, під нові слободи та щедрі маєтки московським панам. Фактично з 50-х років проходила відкрита колонізація України, керована Москвою, – у запорожців було відібрано найкраще пасовисько, землі, де споконвіку розвивались їхні мирні промисли – мисливство, рибацтво. Нові господарі запорозьких вольностей наносили численні кривди та збитки місцевим жителям – грабежі, розбій на дорогах, нищення лісу, сінокосів, засівів, обкладання податками і т.д. Це гнівило запорожців. Їхні скарги, протести висловлені у листуванні з приводу спорудження у запорозьких вольностях фортець Дніпровської лінії. Ці матеріали із Запорозького Січового архіву 1770–1771 років опубліковані істориком Я.П.Новицьким у літописі Катеринославської вченої архівної комісії, – Т.6. – С.1–98, 1909р. Наведемо декілька документів:

Від 13 липня 1770р.

В походную канцелярію коша частное сообщение о сооружении русскими войсками укреплений в запорожских вольностях.

«За степи вам объявляю действительно почалась линия новая делатись по Самарі 3 тис. чоловік Воронежської губернії пригнати, і уже редути і землянки, где по плану назначено быть

крепостям, делают, и сено на зиму косят, и нашим степям, как видно, вечная память. Проспали...»¹.

Від 19 липня 1770р.

Частное письмо некоего Филипа Львовского к приятелю своему, находившемуся в походе.

«... На кряже Чаплинки к Орели поставлены маяки и по несколько человек для бикету, а близ Орели у млинка Назаруваго и землянки копают на 40 человек, которые причиняют проезжающим народам великие обиды и здиательства; из хутора в хутор, из деревни в деревню без билета не пропускают, а задерживают; воровства начинаются, скота уже много пропадает и, как видно, они то делают»².

Від 26 липня 1770р.

Судья войсковой Никола Тимофеев, куренніе отамані и товариство.

Ордер коша отаману Пластунівського куреня Третьяку.

«... И ныне, как от разных мест пишут в кош, так и здешнего войска подчиненные всегда приносят жалобы в расхищении и злодеянии порядка имущества и конечным разорением не только в зимовниках козаков запорожских и в хуторах обывательских, но и в самих, набегая немалыми злодеяниями партиями, слободах...

...Перепинают дороги разным проезжающим из жилых домов в свои хутора и с хуторов к тем жильям, воруя, грабя и насильно, очевидно, отнимая всякий скот и нажитки»³.

Жителі Запоріжжя мусили заготовляти сіно для військових коней, дрова для опалення, давати хати для постою, хліб, артилерійські припаси, тисячі робітників для будівництва фортець.

Від 9 серпня 1770р.

«От коша атаману Пластунівського куреня Третьяку о сведении постов, расставленных в Протовче асаулом Гадяцкого полка для сенокосения и наносящих жителям обиды потравой пашен, сенокосных угодий и уничтожением фруктовых деревьев;

«... ведомства Протовчанской паланки обыватели почти ежедневно начали жаловаться на расставленных неизвестно почему и для чего асаулом Гадяцкого полку Федором Ставницким при речках Заплавки, Солоненькой, и в Рясных могилах просто Китайгорода ставщиков, воровством в их всякого скота, утеснением в сенокосах, выбытьем пашен и опустошением родючего дерева и других войсковых угодий»⁴.

Від 24 серпня 1770р.

Ответ коша графу Остерману о том, что поводом столкновения запорожцев с командами послужили неистовства и грабежи последних на проезжих дорогах и проч.

«... неизвестно какие команды поделали по степам знаки на подобия маяков і чиня меж себе разъезди, проезжающих трактами задерживают, грабят, в обывателей скот отнимают, пашни на пне бьют, травы и всякие войсковые угодья пустошат»⁵.

Від 23 грудня 1771р.

Челобитная императрице Екатерине II войска Запорожского Низового об укреплении за ним земель по обе стороны Днепра, выслуженых предками их, и пожалование на это грамоты.

«... как только мы, всеподданейшее В.И.В. Войско Запорожское Низовое, пошли на службу В.И.В., оставя свои зимовники, то приехавши генерал порутчик военной коллегии, член и кавалер Деденев на запорожских землях в реки Московки, на местах, где были козацьи зимовники строения разобрати; при той же крепости теперь населяется, по дозволению тамошних комендантов, многие народы, коими оные коменданты владея, корыстуются и допускают их к покориствованию запорожскими землями и разными угодиями, опустошая и уже совсем опустошили запорожские леса на строение и на обогревание, а запорожские козаки, без жилищ будучи, разорения терпят, крайнюю нужду и обиду. Потом на сей стороне Днепра сверх прежних крепостей и последний

называемой Павловской и другие ретранжименты построено и слободы тамо населяют на запорожских землях в презрение Высочайшей В.И.В. грамоты, состоявшейся в 1768 г., кою всемилостивейше повелено оставить земли до спокойных времен, — как Бешбайраки, так и другие леса вовсе опустошили до крайности. ...Людей привлекают к себе в подданство, в случай и насильственной рукою»⁶.

Про будівництво Олександрівської фортеці⁷ в самому серці Запорожжя – на козацьких зимівниках – розповідає Я.П.Новицький в «Історії міста Олександрівська» (1905). Тут же він використовує і спогади старожилів: «Досталось и запорожцам – сидням от переходящих в Крым русских команд: весь скот их поугоняли и вырезали на мясо».

Численні обурення, скарги, бунти запорожців, а також те, що кошовий Калнишевський підтримав Коліївщину 1768 року, стало приводом для остаточного зруйнування Січі. Насамперед Катерина повністю скасувала гетьманство, наказавши в 1764 році Олексію Розумовському зложити владу. Згодом 1775р. вислала військові команди по запорозьких землях, які відбирали зброю в тих козаків, що займались мирними промислами. А 4 червня 1775 року, на саму Зелену неділю, військо генерала Текелія знеацька оточило Січ. Текелій оголосив, що цариця Січ касує і що запорожці повинні скласти зброю. Для козаків це було як грім з ясного неба. Молодші вирішили будь-що не здаватися. Але козацька старшина на чолі з Петром Калнишевським та архімандритом Володимиром, зваживши перевагу московського війська (понад 200 тис.), умовила козаків скласти зброю.

Москалі зруйнували Січ, забрали з собою усі скарги, зброю, клейноди, козацькі грамоти і архіви, пограбували церкви і розорили житла, забрали в полон старшину на чолі з Калнишевським і без суду заслали в Сибір, а кошового – до Соловецького монастиря.

Більшість козаків, обдуривши Текелія, під прикриттям нібито риболовлі подалися човнами аж до Чорного моря, а звідти в Туреччину, де їх прийняв султан на службу і наділив землею в гирлі Дунаю. Там вони прожили аж до 1828 року, а 1828 року повернулися в Росію під проводом отамана Йосипа Гладкого.

1779 року Катерина II вирішила повернути козаків на батьківщину, обіцяла їм попередні вольності – адже вони були доброю підмогою у війнах з турками. Але запорожці вже не вірили обіцянкам цариці. Тоді вона вирішила використати в черговій війні тих козаків, що лишилися в Україні, та тих, що жили в Чорномор'ї, обіцявши їм землі од Дністра до Бугу. 1783 року козаки відвоювали ці землі в кримського хана. Але Москва все одно боялася козацької держави над Чорним морем, тому цариця знову обдурила запорожців – обіцяні землі роздарувала своїм придворним, а для козаків (тоді вже перейменованих у «військо чорноморське») видала грамоту 1792 року про переселення їх на річку Кубань. Знову запорожці зривалися з насиджених місць і мандрували на чужину, де заснували останній кіш на р.Кубань, назвавши його Катеринодаром. Там вони вже не мали ніяких вольностей і прав, не сміли навіть обрати кошового, а згодом були з'єднані з російськими лінійними козаками і названі Кубанським військом.

1783 року на Україні був повністю ліквідований козацький устрій і заведена рекрутчина, а до 1800 року російська імперія затерла всі сліди нашої державности і перетворила Україну на московську провінцію.

Людмила Іваннікова

1. ЛЕАК. – Т. 6. 00 с. 3.

2. Там само. – с. 4.

3. Там само. – с. 10–11.

4. Там само. – с. 23.

5. Там само. – с. 50.

6. Там само. – с. 93–95.

7. Тепер м. Запоріжжя.

Секретно

Справка
по выполнению Постановления Совета Министров УССР от
15.XII-1956 года № 1501-050.

тов. Іващенко О. І.
доложено (підпис)
7/III

В соответствии с Постановлением Совета Министров УССР от 15.XII-1956 года «О расселении татар, немцев, греков, болгар, армян и других лиц, ранее проживавших в Крымской области и возвращающихся из мест спецпоселения, исполкомами областных Советов депутатов трудящихся приняты решения, обязывающие исполкомы районных Советов депутатов трудящихся прекратить прием на жительство этой категории лиц.

На основании этих решений учреждениями милиции прекращена прописка этой категории лиц и произведен учет ранее прибывших. Сведения представлены в исполкомы для принятия мер к расселению этих лиц.

Всего по Запорожской, Херсонской, Одесской и Николаевской областях учтено ранее высланных из Крымской области 1912 человек, в том числе прибывших после издания Постановления Совета Министров УССР от 15.XII-1956 года — 97 чел. (в Херсонскую область — 94 чел. и Запорожскую — 3 чел.), значительная часть которых прибыла к своим семьям до получения на местах указанного постановления.

По национальности эти лица распределяются:

крымских татар —	714 чел.
немцев —	348 "-
армян —	168 "-
греков —	264 "-
болгар —	338 "-
других национальностей —	80 "-

В том числе:

В Запорожскую область прибыло — 1448 человек:

крымских татар —	628 "-
немцев —	269 "-
армян —	117 "-
греков —	146 "-
болгар —	288 "-

В Херсонскую область прибыло — 445 "-

крымских татар —	86 "-
немцев —	72 "-
армян —	51 "-
греков —	117 "-
болгар —	39 "-
других национальностей —	80 "-

В Одесскую область прибыло — 18 "-

немцев —	7 "-
болгар —	11 "-

В Николаевскую область — 1 чел. по национальности болгарин.

Из числа прибывших всего трудоспособных — 10464 чел., из них трудоустроено — 767 чел.

В городской местности этих лиц проживает 595 чел. и сельской местности — 1317 чел.

Городским и районным Советам депутатов трудящихся указанных выше областей, а также по линии оргнабора проводится разъяснительная работа среди этих лиц и выявляются желающие выехать в другие области.

Из Запорожской области в феврале с. г. по вербовке уже отправлено на работу в Сталинскую область татар 5 семей, в лесную промышленность «Печерлес» немцев 2 семьи, татар — 2 семьи.

По Херсонской области мероприятия по расселению этих лиц подготавливаются исполкомами районных Советов депутатов трудящихся, но отправок еще не было.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ МИНИСТРА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
КОМИССАР МИЛИЦИИ 3 РАНГА

Гайдамака

«6» марта 1957 года
№9/10 — 1389

РАДА МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ПОСТАНОВА

від _____ 1958 р. № _____

Про розповсюдження дії постанови Ради Міністрів
УРСР від 15 грудня 1956 року №1501-050 на осіб
німецької національності, що повертаються з місць
спецпоселення

В зв'язку з тим, що після звільнення з місць спецпоселення в Одеську, Запорізьку, Херсонську, Миколаївську, Кримську і Закарпатську області прибуває значна кількість осіб німецької національності, які раніше проживали в цих та інших областях Української РСР і Союзу РСР, що затрудняє їх трудовлаштування і розселення, Рада Міністрів Української РСР постановляє:

Розповсюдити дію постанови Ради Міністрів Української РСР від 15 грудня 1956 року № 1501-050 «Про розселення татар, німців, греків, болгар, вірменів та інших осіб, що раніше проживали в Кримській області, а зараз повертаються з місць спецпоселення» на всіх осіб німецької національності, які будуть прибувати на територію Одеської, Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Кримської і Закарпатської областей після видання цієї постанови.

3.III. передано в
Раду Міністрів через Т. Ліфара

*Пролетарі всіх країн, єднитися!**Пролетарии всех стран, соединяйтесь!*

Комуністична партія
Радянського Союзу
КРИМСЬКИЙ ОБКОМ КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ

Комунистическая партия
Советского Союза
КРЫМСКИЙ ОБКОМ КОМПАРТИИ УКРАИНЫ

Кримська область, м. Сімферополь,
вул. Гоголя, 14. Тел. № 7-24-77

Крымская область, г. Симферополь,
ул. Гоголя, 14. Тел. № 7-24-77

№ 60с

«5» июля 1978 г.

Секретно

Секретарю ЦК Компартии Украины
товарищу Маланчуку В. Е.

ИНФОРМАЦИЯ

**о некоторых вопросах, связанных с проживанием лиц
татарской национальности в Крыму**

18 октября 1921 года ВЦИК и СНК РСФСР приняли декрет об образовании Крымской автономной Советской Социалистической Республики. Эта мера была обусловлена своеобразием экономики полуострова, его географическим положением, интересами национальной политики, а также хозяйственной целесообразностью и международной обстановкой.

Во время создания Крымской АССР в Крыму проживало 720 тыс. человек, в том числе 180 тыс. татар, или 25 процентов. Остальное население составляли русские, украинцы, немцы, армяне и представители других национальностей. Естественно, при образовании республики не говорилось о том, что она является «татарской» или «крымско-татарской».

Республика за все время существования на деле рассматривалась как многонациональная. Это нашло свое выражение как в Конституции Крымской АССР, принятой в 1929 году, так и в фактическом административно-территориальном устройстве. Из 16 районов — пять с преобладанием жителей татарской национальности, один — немецкой, один — еврейской, один — украинской и восемь — смешанных с преимущественно русским населением. Из 9 членов Президиума ЦИК было 4 татарина, из наркомов — 5 русских, 3 татарина, 3 еврея, 1 украинец, 1 грек.

В канун Великой Отечественной войны в Крыму проживало: русских 49,6 процентов, украинцев 13,7, татар 19,4, других национальностей 17,3 процентов. В ходе дальнейшего развития национальный состав полуострова все более расширялся. В 1944 году татары составляли уже только 19 процентов населения.

После освобождения Крыма от немецко-фашистских захватчиков, под влиянием многочисленных фактов предательства и сотрудничества с оккупантами лиц татарской национальности, 11 мая 1944 года было принято решение о выселении их за пределы области. Численность выселенных составила 191 тыс. человек.

В 1956 году Президиум Верховного Совета СССР снял ограничения по спецпоселению, а в 1967 году издал Указ «О гражданах татарской национальности, проживавших в Крыму». Этим актом были отменены соответствующие решения государственных органов в части, содержащей огульные обвинения в отношении граждан татарской национальности, проживавших в Крыму.

В упомянутом Указе также отмечалось, что «татары, ранее проживавшие в Крыму, укоренились на территории Узбекской и других союзных республик, они пользуются всеми правами советских граждан, принимают участие в общественно-политической жизни, избираются депутатами Верховных Советов и местных Советов депутатов трудящихся, работают на ответственных постах в

советских, хозяйственных и партийных органах, для них ведутся радиопередачи, издается газета на родном языке, осуществляются культурные мероприятия».

В целях дальнейшего развития районов с татарским населением правительствам союзных республик было поручено и впредь оказывать помощь и содействие гражданам татарской национальности в хозяйственном и культурном строительстве с учетом их национальных интересов и особенностей.

Принятие Указа дало полную политическую реабилитацию всем честным гражданам татарской национальности, проживавшим в Крыму, и явилось еще одним свидетельством постоянной заботы Коммунистической партии о проведении в жизнь ленинской национальной политики, укрепления равноправия, дружбы и братского сотрудничества всех наций и народностей, населяющих нашу страну.

Однако отдельные враждебно настроенные группы активизировали свою деятельность, стали требовать организованного переселения всех татар в Крым, создания национальной автономии. В последнее время главари экстремистов усилили работу по разжиганию националистических настроений, склоняя лиц татарской национальности к массовому заезду в Крым. В результате их число ежегодно возрастает. Только в первом полугодии 1978 года в область прибыло 133 татарских семьи (около 600 человек), и сейчас их численность достигла 1869 семей — 9896 человек. Из них без прописки проживают 3100 человек (667 семей). При этом нарушают паспортный режим, совершают противозаконные сделки купли-продажи домов с тем, чтобы поставить местные органы власти перед свершившимся фактом.

Наблюдается тенденция к компактному расселению вновь прибывших. Наибольшая их концентрация отмечается в Белогорском (2076 чел.), Ленинском (1239), Советском (1015), Кировском (974), Первомайском (878) и Красноперекопском (822) районах, что составляет более 65 процентов от общего числа переселившихся. Этим создаются условия для осуществления требований об открытии школ с преподаванием на родном языке, культурных, религиозных учреждений, обеспечивающих, по мнению экстремистов, предоставление впоследствии права на автономию.

Обстановка осложняется участвовавшими приездами в Крым главарей т. н. «движения», которые провоцируют переселившихся на антиобщественные акции, направление в различные инстанции писем и документов, установление контактов с «диссидентами» и апеллирование к зарубежным антисоветским организациям.

В подстрекательской деятельности используются широко рекламируемые свадьбы, религиозные праздники, похороны, на которые одновременно собираются до 500 человек. Участились случаи направления в местные партийные и советские органы писем с угрозами и оскорблениями, а также требованиями создать исключительные условия прописки для лиц татарской национальности. В провокационных целях использован факт самосожжения одного из граждан. Практикуется организация сборищ у зданий облисполкома, райисполкомов и райкомов партии, органов милиции, чем нарушается их нормальная деятельность, возникают нежелательные эксцессы.

Партийные, советские и административные органы ведут среди переселившихся в Крым необходимую разъяснительную работу. Попытки применить в крайних случаях предусмотренные законом административные и уголовно-правовые меры из-за группового противодействия татар зачастую оказываются малоэффективными.

По имеющимся сведениям основное татарское население (282 тыс. из, примерно, 311 тыс. человек) в настоящее время по-прежнему, как и отмечалось в Указе Президиума Верховного Совета СССР от 6 сентября 1967 года, проживает в Узбекской ССР. Некоторая его часть размещена в граничащих с Крымом Краснодарском крае (15 тыс.), Херсонской (2,4 тыс.) и Запорожской (1,6 тыс.) областях. Очевидно, для достижения наибольшего успеха в профилактике рецидивов националистических настроений необходимо усилить соответствующую воспитательную работу в этих местностях.

Особые условия Крымской области, ее положение как всесоюзной здравницы и пограничной зоны, посещаемой большим числом иностранцев, а также то, что Крым стал местом крупных

международных встреч и отдыха руководителей партии и правительства, требуют скорейшего урегулирования и разрешения вопросов, связанных с проживанием здесь лиц татарской национальности.

**Секретарь обкома
Компартии Украины**

В. Макаренко

вб-2

Особая папка

**Центральний Комітет
Комуністичної партії (більшовиків) України**

Протокол № 21, пункт 3 від 3.XI.1934 р.

Слухали: 4. О Погранполосе.

Ухвалили: а) Поручить т. Кацнельсону рассмотреть имеющиеся списки на выселение единоличников из погранполосы и подготовить выселение в соответствии с решением ЦК ВКП(б) от 31.X.34 г.

б) Поручить т.т. Постышеву, Леонову, Любченко, Балицкому подготовить вопрос о погранполосе в связи с результатами совещания при ЦК КП(б)У.

С. Косиор

П. 4. а) Канцельсону.

б) Попову, Любченко, Балицкому.

П. 4. Постышеву

ЦКВКП(б), отд. руков. парттор.

**Протокол № 25, п. 2. опросом
от 9/XII-1934 г.**

Особая папка

Политбюро

О немецких районах
(Телеграмма ЦК ВКП(б) № 513(ш))

а) Для выработки предложений о мероприятиях, подлежащих проведению в немецких районах, выделить комиссию в составе т.т. Попова Н. Н. (созыв), Любченко, Якира и Балицкого с привлечением т.т. Ильина и Василенко (по районам Киевской области).

Поручить комиссии вместе с секретарями обкомов (тех областей, где имеются немецкие районы) — тщательно просмотреть все немецкие районы для определения необходимых мероприятий, вытекающих из телеграммы ЦК ВКП(б), в каждом районе и сельсовете. В частности, комиссии тщательно просмотреть состав руководящих кадров указанных районов, а также наметить мероприятия в области в целом. Комиссии приступить к работе немедленно.

б) Поручить этой же комиссии провести аналогичную работу в отношении польских районов и сельсоветов.

Комиссии провести свою работу (по немецким и польским районам) в течение 7 дней.

в) Предложить Обкомам послать в немецкие районы руководящих работников для разъяснения населению, что Советская власть не потерпит малейших попыток антисоветской деятельности или агитации и не остановится перед тем, чтобы отказать в праве проживания в СССР, или вышлет всех лиц, относящихся нелояльно к Советской власти, в отдаленные места СССР.

*Постышев, Любченко, Якир, Балицкий,
(один підпис нерозбірливий)*

Послано: т.т. Попову

Н. Н., Любченко, Якиру, Балицкому, Ильину, Василенко, Бегайло, Вегеру, Матвееву, ЦК ВКП(б) – отд. руков. парторганов (посл. 14.XII за № 172-25/2).

Особая папка

Прот. № 26, п. 3, от 20.XII 1934 г.

О выселении из пограничных районов.

а) Командировать в следующие районы и группы районов специальные комиссии во главе с членом ЦК КП(б)У в составе представителей НКВД УССР и Украинского военного округа:

1. Мархлевский район
2. Пулинский район
3. Новоград-Волынский-Ярунский
4. Емельчанский-Городницкий
5. Коростенский-Барышевский
6. Олевский-Словечанский
7. Барановский-Полонский-Любарский
8. Шепетовский-Славутский
9. Ляховецкий-Заславский
10. Волочиский-Проскуровский-Городокский
11. Старо-Ушицкий-Ново-Ушицкий - Жмеринский-Летичевский

б) Поручить комиссиям с привлечением местных руководящих работников в декадный срок:

1. Определить количество и составить поименные списки антисоветских элементов, подлежащих выселению на север.
2. Определить села, примыкающие к военно-оборонным пунктам (укрепленные пункты, склады, мосты, железные дороги, шоссе и т. п.), из которых должно быть либо частично полностью выселено население по оборонным соображениям.
3. В остальных пограничных районах, в частности с компактной массой польского и немецкого населения, наметить села, из которых должно быть произведено выселение единоличников, злостно невыполняющих своих обязательств перед государством, и тех колхозников, которых нельзя считать благонадежными в условиях пограничной полосы, наметить количество подлежащих выселению, организовать составление списков (виділені слова дописано рукою С. Косіора. – В. С.).

в) Командировать в районы Днепропетровской, Харьковской областей, Старобельщины и восточной части Одесской области 20 работников для того, чтобы выяснить, какое количество семей может

быть переселено в эти районы из пограничной полосы, исходя из наличия годных жилых построек и построек, могущих быть отремонтированными в более или менее короткий срок.

г) В целях укрепления пограничной полосы благонадежными элементами считать необходимым завербовать для переселения в пограничные районы из Киевской и Черниговской областей по две тысячи семей лучших колхозников и активистов.

Киевскому обкому (т.т. Ильину и Василенко) и Черниговскому обкому (т.т. Маркитану и Загеру) внести ЦК практические предложения о проведении в жизнь этого решения.

Поручить т. Паперному внести ЦК предложения о формах и размерах хозяйственной помощи колхозникам, переселяющимся в пограничные районы.

д) Поставить перед ЦК ВКП(б) вопрос о доприселении в пограничные районы двух тысяч демобилизованных красноармейцев.

е) Настоящее постановление внести на утверждение ЦК ВКП(б).

С. Косиор

На голосование опросом

5/IX-1935 г.

ПОЛИТБЮРО

(Протокол № 47 пункт 4 (опр))

Слушали: Про переселення з Мархлевського району 300 господарств.

Постановили:

а) Погодитись з пропозицією НКВС УСРР про переселення 300 господарств з Мархлевського району в такі райони Харківської області:

Краснодарський – 100 господарств

Сахновщанський – 100 -"-

Ольховатський* – 100 -"-

б) Запропонувати Харківському обкому і секретарям РПК зазначених районів забезпечити розміщення переселяємих у вільні хати по декілька господарств в кожне село.**

За: Косіор, Постишев, Любченко, Якір, Попов, Затонський, Балицький.

Виписки т.т. Балицькому, Ільїну, Демченко

* Ольховатський район вписано Косіором замість Миронівського.

** Виділені слова вписані рукою Косіора.

Сов. секретно

Секретарю ЦК КП(б)У
тов. Попову Н. Н.

На территории Винницкой области, особенно в пограничных и форпостных районах, осело значительное количество польского населения.

Среди этой категории населения имеются лица, подозрительные по шпионажу, бывшие контрабандисты, семьи бежавших за границу, религиозный актив и проч. к.-р. элемент., являющийся базой для работы противника у нас.

В целях дальнейшей очистки границы, форпостов и узловых железнодорожных пунктов Винницкой области обком КП(б)У просит санкционировать проведение переселения в тыловые районы Украины 1500 польских семей из следующих районов:

Проскуровский —	50 семей
Городокский —	250 -"-
Волочиский —	150 -"-
Шепетовский —	150 -"-
Изяславский —	100 -"-
Плужанский —	150 -"-
Казатинский —	100 -"-
Жмеринский —	50 -"-
Славутский —	100 -"-
Сатановский —	150 -"-
Базалийский —	50 -"-
Антонинский —	100 -"-

Обком просит ускорить разрешение этого вопроса с тем, чтобы переселение можно было провести до наступления холодов.

Секретарь обкома КП(б)У

(В. Чернявский)

Особая папка
На голосование опросом

4.XI.1935 г.

ПОЛИТБЮРО

(Протокол № 51, пункт 49 опр.)

Слушали: О переселении 1500 польских семей из пограничных районов Винницкой области (Постановл. ПБ ЦК КП(б)У от 16.IX-35 г.).

Постановили: Принять предложение Винницкого обкома КП(б)У о том, чтобы произвести переселение польских семей (в счет 1500) из следующих районов области:

Проскуровский —	150 семей
Городокский —	250 семей
Волошский —	150 семей
Шепетовский —	150 семей
Изяславский —	100 семей
Плужанский —	150 семей
Казатинский —	100 семей
Жмеренский —	50 семей
Славутский —	100 семей
Сатановский —	150 семей
Базалийский —	50 семей
Антонинский —	100 семей

Всего — 1500 семей

За: Постышев, Любченко, Попов, Затонский, Шелехес, Сухомлин, Шлихтер.

Выписки: Любченко, Кацнельсону, Шелехесу, Чернявскому (через т. Калинина).

ЦК ВКП(б) — ОРПО

Особая папка
На голосування опитом

4.XI.1935 р.

ПОЛІТБЮРО

(Протокол № 51, арт. 50 опит.)

Слухали: Про комісію для повсякденного оперативного керівництва переселенням 1500 польських сімей з Вінницької області (Постанова ЦК ВКП(б) від 3.XI-35 р. та ЦК КП(б)У від 4.XI-35 р.)

Ухвалили: Для повсякденного оперативного керівництва переселенням 1500 семей з Вінницької області та розв'язання практичних питань, зв'язаних з цим переселенням, виділити комісію в складі т.т. Шелехеса (голова), Попова М. М., Літвіна, Шувалова, Александровського, Левицького (НКзем), Орлова (ПУКВО).

За: Постишев, Любченко, Попов, Затонський, Сухомлин, Шелехес, Петровський, Якір, Шліхтер.

Витяги: Членам комісії
Чернявському – виписки.

ЦК ВКП(б) – ОРПО

Окрема папка

Прот. ПБ № 52, п. 50 від 4.XI.1935 р.

Постанова ЦК КП(б)У від 4-го грудня 1935 року

Про переселення 1500 польських господарств з Вінницької області до Харківської та Донецької розпочати з 5.I.1936р. та закінчити 15.I.1936р.

Косіор, Балицький, Якір, Шелехес, Шліхтер, Сухомлин.
т.т. Шелехесу, Чернявському, Мусульбасу, Саркісову – виписки

ЦК ВКП(б) – Отдел руководящих парторганов.

Особая папка

Пост. ПБ от 25.XII.1935 г.

Прот. № 52, п. 14 опрос

О переселении польских и немецких хозяйств
из пограничной полосы

Для подготовки вопросов, связанных с переселением, в первую очередь, весной 1936 года — 6-7 тысяч хозяйств из пограничной полосы, главным образом за пределы Украины — создать комиссию в составе т.т. Косиора (председатель), Постышева, Любченко, Попова, Шелехеса, Балицкого, Якира, Ильина, Василенко, Налимова, Шарова, Чернявского, Трилисского, Соколинского, Паперного.

За: Постышев, Попов, Любченко, Шелехес, Затонский, Якир, Сухомлин, Шлихтер.

Членам комиссии — выписки.

ЦК ВКП(б) — Отдел руков. парторганов

Особая папка
На голосування опросом

15.III.1936 г.

ПОЛИТБЮРО

(Протокол № 57 пункт 10 опр.)

Слушали: О переселении в Казахстан
(Постановление ЦК ВКП(б) от 17.1.36 г.).

Постановили: 1. Для оперативного руководства переселения из погранрайонов Винницкой и Киевской областей в Казахстан организовать комиссию в составе т. Шелехеса (председатель), Попова Н. Н., Чернявского (Винницкий ОПК), Ильина (Киевский ОПК), Орлова (КВО), Александровского (НКВД), Зорина (Ю.З.ж.д.), Шувалова, Левицкого.

2. Определить переселение первой очереди в 5 тыс. хозяйств (между 25 мая и 10 июня) из Киевской области — 3.000 хозяйств и из Винницкой области — 2.000 хозяйств.

3. Поручить т.т. Чернявскому и Ильину представить к 10 апреля список районов и количество хозяйств по каждому району в отдельности, подлежащих переселению.

Результат голосования: Косиор, Шелехес, Любченко, Якир, Постышев, Петровский, Сухомлин, Шлихтер.

Выписки: т.т. Любченко, членам комиссии Ильину, Чернявскому.

ЦК ВКП(б)

Особая папка

Постановление ПБ ЦК КП(б)У

Прот. ПБ № 58, п. 48 оп., 9.IV-1936 г., г. Киев

**Протокол Комиссии от 2.IV. по
переселению 15.000 хозяйств из Киевской
и Винницкой областей в Казахстан**

Решение Комиссии по переселению утвердить (см. приложение).

«За»: Шелехес, Любченко, Косиор, Постышев, Попов, Сухомлин, Петровский, Шлихтер, Балицкий, Якир.

«Настоятельно прошу добавить Проскуровский район. Якир».

т. Шелехесу, Паперному, Литвину, Канторовичу, Левицкому, Зорину, Ильину, Чернявскому — вып.

ЦК ВКП(б) — ОРПО.

Додаток до прот. ПБ № 58Секретно

экз. № ____

Протокол № 1

Комиссии по переселению от 2-го апреля 1936 года г. Киев.

Присутствуют: т.т. Шелехес И. С., Попов Н. Н., Ильин И. Л., Александровский М. К., Зорин А. Н., Соколинский (Нач. Обл. Отдела НКВД Вин. области), Левицкий В. Ф.

О переселении 15.000 хозяйств из Киевской и Винницкой областей в Казахстан.1. Переселение первой очереди произвести из следующих районов:

<u>Киевская область:</u> Городницкий —	900 хоз-в
Олевский —	560 -"-
Ярунский —	693 -"-
Барановский —	608 -"-
Нов. Волынский —	55 -"-6

По области — 3317 -"-

<u>Винницкая область:</u> Проскуровский —	-"
Шепетовский —	-"
Берездовский —	-"
Славутский —	-"
Плужанский —	-"
Волочиский —	-"

По области — 2250 хоз-в

2. Увеличить по Киевской области переселение на 317 хозяйств за счет II очереди с тем, чтобы по районам: Новоград-Волынскому и Барановскому полностью переселить все хозяйства, подлежащие переселению.

3. Поставить вопрос перед Казахстанскими организациями о приеме первой очереди вместо 5.000 хозяйств — 5.570 хозяйств.

4. Поручить тов. Литвину и тов. Левицкому подобрать 3-х человек и командировать их в Казахстан для ознакомления на месте с ходом подготовки к приему переселяемых.

5. Отправку эшелонов с переселяемыми начать с 20-го мая. Поручить тов. Зорину и тов. Левицкому составить график с учетом ежедневной погрузки в Киевской области 3-х эшелонов, а в Винницкой — 2-х эшелонов.

6. Объявление переселяемым производить за 7-8 дней до погрузки.

7. Для сопровождения эшелонов до Казахстана обязать Киевский и Винницкий обкомы КП(б)У выделить начальников эшелонов, сообщив их фамилии Комиссии до 1-го мая.

8. Обязать Наркомздрав — тов. Канторовича выделить на каждый эшелон по 1 врачу и по 1 сестре, снабдив их необходимыми медикаментами.

9. Поручить Наркомзему — тов. Паперному обеспечить ветобслуживание скота переселяемых, командировав с каждым эшелоном по 1 ветработнику.

10. Поручить тов. Левицкому представить на утверждение Комиссии разассигнования отпущенных средств.

11. Поручить Киевскому и Винницкому обкомам КП(б)У представить свои соображения о возможном доприселении в погранрайоны как за счет внутренних районов областей, так и за счет доприселения из других областей.

(И. Шелехес)

Особая папка
На голосование опросом

14.V.1936 г.

ПОЛИТБЮРО

(Протокол № 60, пункт 15 опр.)

Слушали: Вопросы переселения.

Постановили: Поручить т. Кацнельсону включить в число переселяемых в Казахстан село Раково (Проскуров), а также те семейства, которые переселились в последнее время (из сел, откуда производится переселение) в города Н.Волынск, Шепетовка, Проскуров.

Результат голосования: Косиор, Любченко, Попов, Шлихтер, Якир, Постышев, Сухомлин.
Выписки т.т. Любченко, Шелехесу, Кацнельсону.

ЦК ВКП(б) — ОРПО

Сов. секретно

экз. № ____

Начальнику политотдела .....
О Б Л З У.

В целях образцового проведения доприселения в колхозы погранполосы УССР и АМССР и подготовки доприселенцев **предлагаю:**

1. Немедленно приступить к выполнению плана вербовки в погранколхозы.

Вербовку производить на добровольных началах из кр-цев и мл. командиров кадра, предстоящих к увольнению в бессрочный отпуск в 1934 году, кроме уроженцев Азовско-Черноморской и Северо-Кавказской областей и Казахстанской автономной республики. Вербовку производить из лучших ударников боевой и политической подготовки. Среди завербованных должно быть не менее 75-80% партийцев и комсомольцев, а рабочих не должно быть более 15%.

2. Отбор доприселенцев должен производить лично комиссар или помполит части. Отобранный утверждается Начполитотдела. Списки утвержденных представить в ПУУВО не позже 15 июня.

3. Категорически запрещается политорганам частей и областным земельным отделам менять как количество доприселяемых, так и точки доприселения, обозначенные в данном плане.

4. Отмечая, что политорганы 9 к.д., 5 к.д., 14 к.д. не проявили должной энергии к полному выполнению плана доприселения 1933 года, требую полного выполнения плана доприселения 1934г.

5. Политорганам частей установить связь с районами доприселения, путем посылки своих представителей, докладов представителей района о ходе подготовки к приему доприселенцев.

Через представителей районов получить подробное описание района, колхоза, куда намечено доприселение и те мероприятия правительства, которые будут проведены к моменту приезда кр-цев, по хозяйственному, политическому и культурному обеспечению.

6. Райземотделам немедленно приступить и в кратчайший срок приготовить жилые помещения, надворные постройки, мебель, и известить не позже 1-го июля части о готовности к приему кр-цев.

7. С завербованными кр-цами вести систематическую работу вокруг мероприятий партии в области сельского хозяйства. Добиться полного усвоения решений 17-го съезда партии. Организовать курсы для прохождения агроминимума, подготовки трактористов, комбайнеров, бригадиров, счетоводов, учитывая потребность колхоза.

8. О ходе выполнения настоящих указаний доносить ежемесячно в ПУУВО. Первое донесение представить к 1 мая.

Приложение: План вербовки на 1934 год.
Форма для представления.
Списки завербованных.

П.п.НАЧ. ПОЛИТУПРАВЛЕНИЯ
УКРАИНСКОГО ВОЕННОГО ОКРУГА — АМЕЛИН.

НАЧ. УПРАВЛЕНИЯ ОБОРОНЫ
НАРКОМЗЕМА УССР — РЯБОКОНЬ.

В е р н о: Делопроизводитель ПУУВО — (подпись)

«19» февраля 1934 г.
№ с/0040.
МО

Протокол № 44

Питання, вирішені опитом членів секретаріату ЦК КП(б)У.

14.VII.-35 р.

116. Прохання Одеського обкому КП(б)У про ліквідацію німецького відділу Одеської обласної комуністичної сільгоспшколи.

1. Погодитись.
2. Відмінити проведення набору на німецький відділ Одеської обласної комуністичної сільгоспшколи.
3. Запропонувати Одеському обкому і ректору комуністичної сільгоспшколи ліквідувати німецький відділ.

Секретар ЦК КП(б)У

Попов.

Особая папка

Центральний комітет
Комуністичної партії (більшовиків) України

(Протокол № 11, пакт 6 від 16.V.1934 р.)

Слухали: О Пулинском районе.

Ухвалили: ЦК КП(б)У указывает Киевскому обкому КП(б)У на то, что имеющиеся в ЦК материалы свидетельствуют о недопустимом состоянии Пулинского района, а именно: ряд колхозов развален; фашистские националистические элементы безнаказанно орудуют в районе; значительное

количество колхозников и единоличников в неорганизованном порядке выехало из пределов района; кадры руководящих работников слабы.

ЦК предлагает Киевскому обкому КП(б)У:

а) немедленно подобрать ряд крепких работников для района, в том числе часть, знающих немецкий язык;

б) послать в этот район на 2 месяца одного из членов Бюро Обкома;

в) обеспечить выполнение утвержденного плана хозяйственного строительства района (хотя бы за счет других районов).

Постышев.

Витяги: Сідерському, Демченку.

Особая папка
На голосование опросом

№ _____
16.V.1936 г.

СЕКРЕТАРИАТ

(Протокол № 72, пункт 12 опр.)

Слушали: О просмотре учебников, изданных на немецком языке и просмотре состава преподавателей немецких учебных заведений.

Постановили: Вскрытием немецкой фашистской организации выяснилось активное участие фашистов в составлении учебников для немецких школ и техникумов. В связи с этим предложить Отделу Школ ЦК КП(б)У — тов. Мойсеенко:

1. Выделить группу товарищей для просмотра всех учебников, издаваемых на немецком языке для средних и высших школ и техникумов.

2. Организовать просмотр всего преподавательского состава немецких учебных заведений с тем, чтобы очистить их от политически неблагонадежных элементов.

О результатах выполнения этого решения доложить Секретариату ЦК КП(б)У.

За: Постышев, Попов, Косиор.

Выписки: Моисеенко.

Протокол № 41 Секретариату ЦК КП(б)У від 4.VII-1935 року.

Присутні:

<u>Секретар ЦК</u>	– т. Постышев
<u>Члени та канд. ЦК</u>	– т.т. Асаткін, Бенедіктов, Васильков, Гавриленко, Капелінський, Літвін, Мазо, Сухомлин, Шелехес, Хвиля.
<u>Зав. відділу ЦК</u>	– т. Сідерський
<u>Заст. зав. від. ЦК</u>	– т.т. Абуш-Ахметов, Буянов, Кровіцький, Шергов, Червоний.
<u>Пом. Секретарів ЦК</u>	– т.т. Коган, Ельбуріх.

10. Про реорганізацію німецьких і польських шкіл в прикордонних районах (в зв'язку з переселенням)

(Постанова ЦК КП(б)У від 9.IV-1935 р.)

(т.т. Хвиля, Постишев, Червоний)

а) Скликати при ЦК КП(б)У в кінці липня або на початку серпня спеціальну нараду з питання реорганізації німецьких і польських шкіл в прикордонних районах (в зв'язку з переселенням), на якій обговорити наслідки перевірки шкіл в прикордонних районах, яка проводиться Наркомосвіти, в зв'язку з постановою ЦК КП(б)У від 9.IV-1935 р.

6-7 серпня це питання поставити на секретаріаті ЦК. Зобов'язати відділ культури і пропаганди ленінізму ЦК КП(б)У і Наркомосвіти підготувати до цього строку конкретні пропозиції по всіх німецьких і польських школах (в прикордонних районах).

б) вказати Київському обкому на неприпустимість такого відношення до питання про забезпечення школами дітей переселенців, коли через несвоєчасну реорганізацію Осовської і Бубновської шкіл Баранівського району навчання дітей переселенців фактично було зірвано.

Запропонувати Київському обкому провести потрібні заходи щодо вказаних шкіл Баранівського району з тим, щоб з початку нового учбового року всі без винятку діти переселенців могли б навчатися в школах.

Доручити відділу культури і пропаганди ленінізму ЦК КП(б)У перевірити виконання Київським обкомом цієї постанови, наслідки перевірки заслухати на Секретаріаті ЦК (на початку вересня).

**Питання, вирішені опитом членів
Секретаріату ЦК КП(б)У**

19.VI-1935 р.

**Про набір до Комуністичного університету
нацменшостей Заходу в Москві
на 1935-36 учбовий рік.**

1. Розподілити набір по таких областях:

Київська область – на єврейський сектор –	4 чол.
на польський сектор –	8 -"
на німецький сектор –	2 -"

Разом: 14 чол.

Одеська область – на єврейський сектор –	7чол.
на німецький сектор –	3 -"
на болгарський сектор –	5 -"

Разом: 15 чол.

Дніпропетровська – на єврейський сектор –	7 чол.
на польський сектор –	3 -"
на німецький сектор –	3 -"
на болгарський сектор –	5 -"

Разом: 18 чол.

Вінницька область – на єврейський сектор – 7 чол.
на польський сектор – 7 -"-

Разом: 14 чол.

Донецька область – на німецький сектор – 1 чол
на грецький сектор – 7 -"-

Разом: 8 чол.

Харківська область – на єврейський сектор – 2 чол.
на польський сектор – 2 -"-

Разом: 4 чол.

АМСРР – на болгарський сектор – 2 чол

2. Вибір кандидатів закінчити до 15-го липня.

Секретар ЦК КП(б)У

Постишев

ДОКЛАД
о работе КРО ГПУ УССР по линии обслуживания
иностранных колоний.

На территории УССР имеется значительное количество иностранного населения, обосновавшегося целыми поселениями (колониями) и в большинстве занятого крестьянством. Наиболее численными и по своему значению более обращающие на себя внимание являются:

1) Немецкие колонии, насчитывающие до 400.000 населения, сосредоточенного в 22-х округах.

2) Болгарские колонии, около 40.000 компактно живущего населения в 3-х округах и

3) Чешские колонии, до 10.000 населения в 7-ми округах.

Немецкие колон.

Центр внимания при обслуживании иностранных колоний нами сосредотачивается на немецких колониях, население коих делится на две большие группы, резко отличающихся одна от другой, а именно: 1) немцев, лютеран и католиков, около 300.000 и 2) немцев-менонитов, около 100.000. Между этими группами, совершенно обособленными, очень часто отмечается наличие антагонизма. Сама работа органов ГПУ по их обслуживанию, имеет различные направления в силу чего о каждом из них придется говорить отдельно.

До 1924 года, немецкие колонии обслуживались в порядке общего освещения политического настроения масс, но ряд обстоятельств заставил обратить внимание на менколонии и повести работу в направлении более глубокого выявления положения и настроения колоний. Такими обстоятельствами являлись следующие:

1) Особо выдающаяся роль немцев колонистов в годы гражданской войны, когда ими были созданы особые немецкие батальоны и отряды самозащиты, действовавшие в составе Деникинской и Врангелевской армий.

2) Особая замкнутость и обособленность населения после гражданской войны.

3) Сильно проявляемая заинтересованность германского Правительства положением колоний, не только в годы голода, когда в колониях работало ряд германских организаций помощи, но и в последующие годы вплоть до настоящего момента.

4) Наличие в колониях национальных организаций в виде союза «Колонист», союза «Потомков голландских выходцев», «Культурферейнов» и т. д., при чем СПГВ существует и до сего времени.

Остановливаясь только на этих обстоятельствах и исходя из ряда полученных данных в процессе выявления деятельности представительств германского Правительства и вышеупомянутых организаций, мы прежде всего пришли к необходимости повести работу в двух направлениях, как это указано выше, т.е. по немцам лютеранам и католикам и по немцам-менонитам.

Немцы лютеране и католики

В процессе обслуживания первой большей части немецкого населения, прежде всего установлено наличие среди него сильного германского влияния проводимого через:

- 1) Дипломатические представительства.
- 2) Союз «Колонист».
- 3) «Культурферейны».
- 4) Лютеранскую церковь.

Это влияние не только преследовало и преследует своей целью развитие шовинистических тенденций, сохранение обособленности колонистов и ограждения их от советизации, развитие религиозности, — но и укрепление связи колонистов с Германией, в целях сохранения колоний, как базы для германского Государственного экономическо-политического влияния в СССР. Об этом говорят нижеследующие факты:

За время нашей работы по немколониям т.е. за 1924 и 1925 год, нами выявлено в колониях 6 не официальных доверенных германских консульств, выполняющих нелегально консульскую работу. Через этих доверенных, не дальше как в Ноябре и Декабре 1925 года, германское консульство в Харькове объявило в колониях германское Правительственное распоряжение о порядке возмещения Правительством по обязательствам военного займа, выпущенным в период оккупации Украины немцами. Наблюдались случаи опубликования и других распоряжений германского Правительства. При чем всегда делается это минуя советские правительственные органы.

Во время предвыборной компании прошлого года Одесский консул лично выезжал в колонии, где связывался с анти-советскими группами, которые после его посещения выдвинули свои списки.

Наконец, только на днях НКВД СССР, на основании результатов следствия по делу задержанного на ст. Харьков колониста КЛАСС с немецкой литературой, опротестовало действия Харьковского консульства, распространяющего запрещенную к ввозу немецкую шовинистическую литературу. Если к этому добавить, что жена германского консула в Одессе входила в состав Правления «Культурферейна», ликвидированного в 1925 году, то деятельность дипломатических миссий в отношении колоний вполне очевидна.

Касаясь союза «Колонист», нужно сказать, что эта организация, официально игравшая роль организации взаимопомощи, — фактически являлась местными ячейками немецкой национальной организации «Аусланддойтше» (Союза немцев, проживающих за границей). Правление этого союза находится в Берлине и тесно связано с отделом защиты немцев и пропаганды германского министерства иностранных дел. Отделения союза «Колонист» на территории УССР ликвидированы в 1925 году, однако в нашем распоряжении имеются данные уже 1926 года, говорящие за то, что русское отделение «Айсланддойтше» поддерживает связь с бывшими деятелями союза «Колонист».

Переходя к деятельности лютеранской церкви, мы к тому, что сказано о доверенных германского консульства добавим, что из шести доверенных — 4 являются пасторами лютеранской церкви и не только выполняют консульские функции, но как достоверно установлено некоторые из них состоят на жаловании министерства иностранных дел, а 1 из них непосредственно сносится с Берлинским полицейско-президиумом и является ни чем иным как шпионом, работающим под руководством Харьковского консульства. Имеющиеся в нашем распоряжении данные говорят за то, что последний факт не является исключительным.

Это наиболее характерные данные нашей работы, говорящие о германском влиянии в колониях, не считая проникновения в колонии немецкой прессы, наличия в колониях 32-х выявленных нами корреспондентов немецких заграничных газет и т.д. Работа по выявлению этого влияния и борьбе с ним, является основной нашей работой и осуществляется через посредство маленького аппарата в 181 человек с/с, помимо этого выполняющих нижеуказанную работу.

Дальше мы останавливаемся на наличии в колониях большого количества активных участников борьбы с революционным движением. Шовинистически настроенное, слабо расслоенное население колоний укрывает реакционные элементы, выявление которых вторая наша задача. Насколько серьезна эта задача, можно судить по следующему факту, связанному с перевыборной компанией текущего года, а именно: В колонии Кандель Одесского округа бывшие белые офицеры ШТРО и ШЕР, создали группу, которая намерена провести в Райисполком своих людей, и даже распределили уже должности. Эти-же лица проявляют тенденцию создания в немколониях крестьянских союзов. Для немколоний такого рода явления не единичны и выявление их, как мы сказали, вторая задача в работе наших органов, при помощи-же выше.....

Не менее важным вопросом является борьба с религиозным влиянием лютеранской и католической церкви. По линии лютеранской церкви помимо освещения ее деятельности, т.е. деятельности пасторов и церковных советов, нами намечаются первые шаги, проверяемые на опыте, плоскости создания, лютеранского обновленчества. Намечающееся движение стремится избавиться от лютеранской церковной аристократии и зависимости от духовного центра, сидящего в Германии. Для этой работы используется один из лютеранских пасторов на Волини. Кроме того это-же движение считает излишним всякую церковную иерархию. На основе наличия этого течения, нами разрабатывается план раскола лютеранской церкви.

По линии католической церкви, основная работа в настоящее время ведется в направлении выявления деятельности церкви и бесчисленного количества создаваемых ею религиозных кружков.

Перечисленные три момента работы по немколониям являются основной нашей работой, которая дополняется общими задачами по освещению политического настроения колонистов, деятельности национальных советов, отношения колонистов к мероприятиям власти, взаимоотношений между отдельными социальными слоями колоний, отношений между колонистами и прочим населением и т.д

Менониты

В работе по менонитским колониям, помимо общих задач, как мы уже указывали, мы имеем два основных специфических момента, а именно: 1) Обслуживание союза потомков голландских выходцев и 2) Выявление деятельности менонитских проповедников.

СПГВ, возглавляемый центральным Правлением, находящемся в Харькове, прикрываясь хозяйственной деятельностью, ведет скрытую политическую деятельность в направлении ограждения менонитских масс от советского влияния. С другой стороны СПГВ будучи связанным с менонитскими организациями Америки, Канады, Германии, Голландии и других стран, стремится осуществить так называемую политику единства интересов менонитов во всем мире, отсюда стремление быть возможно меньше зависимыми от того Государства, на территории коего проживают. Такие факты, как эмиграция 1925 года, не что иное, как плановая переброска двух с половиной тысяч человек (2500) в Канаду, заранее предусмотренная совместно Канадской и Украинской организацией, что подтверждается документальными данными, имеющиеся в распоряжении ГПУ. Борьба с этой деятельностью СПГВ ведется в плоскости осуществления намеченного партийными и правительственными органами плана перевода СПДВ на нормальный устав сельско-хозяйственной кооперации, и открытие доступа в союз и не менонитскому населению. Для обеспечения успешного осуществления этого плана нами создаются оппозиционная группа теперешнему составу Центрального Правления.

Касаясь вопроса деятельности менонитских проповедников, нужно сказать, что они являются ближайшими помощниками СПГВ в осуществлении проводимой им политики. Кроме того, менониты

наиболее сильная секта в УССР. Располагая средствами, они ведут сильную религиозную пропаганду, издавая журнал «Унзер Блатт», и организуют массы так, чтобы они меньше подвергались советскому влиянию. Так, например, в борьбе за влияние на молодежь, в противовес комсомолу проповедники создают кружки, которые на ряду с религиозными вопросами, занимаются так называемой «чистой наукой», спортом и даже пением.

Помимо освещения деятельности проповедников нами нащупывается нарождающееся течение, высказывающееся за необходимость отказа менонитов от привилегий, основанных на религии. Это течение мы намерены развить в целях разложения менонитской массы и подрыва ее сплоченности.

Изложенное в основном охватывает деятельность органов ГПУ по обслуживанию немколоний.

Болгарские колонии

На ряду с общим освещением болгарских колоний, сосредоточенных главным образом в Мелитопольском округе, наша специфическая работа здесь сосредотачивается на зорком наблюдении за существующими тенденциями созданию крестьянских союзов. Инициаторы создания подобных организаций нами выявлены, но кроме разговоров, с их стороны конкретных мер в направлении осуществления своих тенденций — не наблюдается. Вторым моментом является массовая связь с Болгарией. Есть данные допускать возможность болгарского государственного влияния в колониях, исходя хотя-бы из такого момента: взрыв Софийского собора в колониях приписывается деятельности коммунистов. Поэтому, нами уделено серьезное внимание по выявлению допускаемого влияния и его источников.

Чешские колонии

В работе с чешскими колониями, мы сталкиваемся с несомненно существующим чехо-словацким государственным влиянием, осуществляемым через чехо-словацкие дипломатические представительства. Кроме того, в колонии Мелитопольского округа, существует чешский национальный союз, никакой экономической работы не ведущий, а проявляющий тенденцию к захвату в свои руки культурно-просветительской работы. В процессе работы нами выявлены случаи субсидирования учителей чешских школ Чехо-Словацким Представительством, а так же распространение Представительством чешской литературы и связи союза с последним. Исходя из изложенного, мы на ряду с общим освещением чешских колоний, ставим своей задачей углубления работы по выявлению чехо-словацкого влияния.

НАЧ СОУ ГПУ УССР

(КАРЛСОН)

Протокол № 34
засідання Секретаріату ЦК КП(б)У від 7 квітня 1935 р.

Присутні: Секретарі ЦК: – тт. Косіор, Постишев.

Члени та канд. ЦК: – тт. Алексеев, Асаткін, Гавриленко, Гулий, Кацнельсон, Краєвський, Кузьменко, Літвін, Певзнер, Петрушанський, Поляков, Пілацька, Плачинда, Рекіс, Струц, Хвиля, Чувирін.

Зав. відділів ЦК: – тт. Ашрафян, Сідерський.

Заст. зав. відділів ЦК: – тт. Абуш-Ахметов, Кривіцький, Тьомкін, Шергов, Шувалов.

Пом. Секретарів ЦК: – тт. Коган, Пашковський.

6. Про засміченість класово-ворожими елементами Хортицького німецького машинобудівельного технікуму

(тт. Гайсинський, Літвін, Зборовський, Постишев).

Вказати Запорізькому Міськпарткому і бувшому секретареві міськпарткому т. Лейбензену, що внаслідок повнішої неухаги міськпарткому роботі німецького машинобудівельного технікуму викладовський і студентський склад цього технікуму оказався засміченим класово-ворожими елементами, які безнаказанно протягом довгого часу провадили в технікумі фашистську пропаганду.

Зважаючи на те, що в існуванні спеціального німецького технікуму в Хортиці немає потреби, а також враховуючи, що технікум зовсім не забезпечений викладовським складом, приміщенням і лабораторіями, – технікум ліквідувати.

Зобов'язати Дніпропетровський обком разом з тимчасово виконуючим обов'язки НКТП – т. Масловим після пильної перевірки студентського складу, розмістити студентів цього технікуму в інших машинобудівельних технікумах Дніпропетровської області.

8. Про польський педагогічний інститут

(тт. Конецький, Радін, Ашрафян).

Проект постанови, внесений Культпропом ЦК, в основу прийняти.

Остаточну редакцію доручити т. Косіору.

Питання, вирішені опитом членів Секретаріату ЦК

23. Про виконання постанов ЦК КП(б)У про українізацію на металургійних заводах ім. Петровського і Азовсталі

Проект пропозицій, поданий Промтранспортним відділом ЦК КП(б)У – затвердити. (Див. додаток).

27.III.-1935 р.

141. Про славуцьку польську газету «Погранічна правда»

Погодитись з постановою Вінницького облпарткому про ліквідацію польської газети «Погранічна правда» з 15.IV.-1935 р.

Поліграфічну базу цієї газети передати другим польським газетам Вінницької області.

Секретар ЦК КП(б)У

Постишев

**Про виконання постанов ЦК КП(б)У
про українізацію на металургійних заводах
ім. Петровського і Азовсталі.**

**Затверджено
Секретаріатом ЦК КП(б)У
26.III-35 р.**

ЦК КП(б)У відмічає, що за останні роки кількість робочих українців на підприємствах УСРР значно виросла і на ряді великих підприємств робочі-українці складають більшість.

Ріст українських кадрів пролетаріата, що є прямим наслідком правильного здійснення політики соціалістичної індустріалізації і ленінської національної політики партії, вимагає від партійних, господарських і професійних організацій ще більшого посилення уваги до питань виховання з них же нових керівників на всіх ділянках соціалістичного будівництва.

ЦК КП(б)У проте відмічає, що на заводах ім. Петровського і Азовсталі при наявності значного росту кількості робочих-українців, вся політична і культурно-масова робота (партійні, комсомольські і робітничі збори, робота клубів, шкіл, гуртків) провадиться майже виключно російською мовою.

З 101 школи партосвіти на заводі ім. Петровського лише 2 цехові школи провадять заняття українською мовою. З 46 шкіл партосвіти на Азовсталі лише 2 школи провадять заняття українською мовою. Техучоба на обох заводах провадиться лише російською мовою. Заводські багатотиражки лише з кінця листопаду стали вміщати матеріал українською мовою.

Цехові і бригадні стінгазети на цих заводах виходять майже виключно російською мовою. З 156 цехових і бригадних стінгазет на азовсталі лише 3 газети виходять українською мовою.

ЦК КП(б)У постановляє:

1. Зобов'язати ЗПК заводів ім. Петровського і Азовсталі в місячний строк забезпечити проведення всієї партійно-масової і культурно-політичної роботи двома мовами: українською і російською. В тих ланках роботи (гуртки, школи, семінари і т.д.), де є більшість українців – українською мовою.

2. В двохмісячний строк перевести на українську і російську мови учобу в школах і гуртках партійної, комсомольської і технічної освіти. ЗПК заводів відібрати для цієї мети пропагандистів і викладачів, що володіють українською мовою.

3. Зобов'язати ЗПК забезпечити в цехах і бригадах з переважною кількістю робочих-українців видання стінгазет українською і російською мовами.

4. Зобов'язати ЗПК цих же заводів висунути в двохмісячний строк на керівну роботу цеховими і груповими парторганами, комсорганами, профорганами – ряд комуністів, комсомольців і позапартійних робочих-українців, організувавши для них попередню підготовку, групові заняття.

5. Зобов'язати ЗПК і парторгани завкомів забезпечити поповнення заводських бібліотек художньою і науково-технічною літературою українською мовою. Організувати популяризацію української літератури через бібліографічні матеріали, виставки, конференції читачів і інш.

Певно:

Віткун

Протокол № 32
засідання Секретаріату ЦК КП(б)У з 20.III.-1935 року.

Присутні: Секретарі ЦК: – тт. Косіор, Постишев.

Члени та канд. ЦК: – тт. Алексєєв, Асаткін, Гавриленко,
 Голубятніков, Кацнельсон, Кузьменко, Кулик, Мазо,
 Петрушанський, Сухомлин, Хвиля, Шелехес, Чувирін.

Зав. відділів ЦК: – тт. Ашрафян, Сідерський.

Заст. зав. відділів ЦК: – тт. Абуш-Ахметов, Буянов,
 Кровіцький, Тьомкін, Шергов, Шувалов.

Пом. Секретарів ЦК:– тт. Коган, Пашковський, Ельбуріх.

Питання, вирішені опитом членів Секретаріату ЦК КП(б)У.

4.III.-1935 року

96. Про викладання української мови в школах німецьких національних районів.

Пропозиції затвердити (див.додаток).

16.III.-1935 року

177. Про польський сектор при газетному технікумі в Харкові.

Ліквідувати польський сектор при газетному технікумі в Харкові. Підготовку польських газетних робітників зосередити в редакторському секторі курсів марксизму.

178. Про польський сектор при Харківському Педінституті.

Ліквідувати польський сектор Харківського Педінституту, слухачів-поляків передати в Київський педінститут.

17.III.-1935 року

181. Про польський робітфак в Бердичеві.

Ліквідувати польський робітфак в Бердичеві. Перевести найбільш підготовлену частину слухачів до Житомира.

194. Прохання Вінницького обкому КП(б)У про організацію єврейської обласної газети.

На базі Бердичівської районної єврейської газети організувати з 1-го квітня обласну єврейську газету в м. Вінниці.

Періодичність газети – 15 разів на місяць, тираж – 8.000 примірників, формат А3, 4 сторінки.

Запропонувати Вінницькому обкому КП(б)У укомплектувати редакцію газети відповідними кадрами.

197. Про радіомовлення польською мовою при ВЗІМПО.

Припинити радіомовлення польською мовою при ВЗІМПО.

198. Про єврейську газету «Дер Штерн» – орган ЦК КП(б)У.

1) Перевести до 20.III. газету «Дер Штерн» з Харкова до Києва.

2) В зв'язку з переводом газети «Дер Штерн» до Києва ліквідувати з 20.III газету «Пролетаріше фон».

3) На тимчасово виконуючого роботу редактора газети «Дер Штерн» призначити т. Заблудовського, звільнивши його від роботи зав. нацменвідділу Київського облвиконкому.

4) Організувати в Харкові філію газети «Дер Штерн».

Секретар ЦК КП(б)У

Постишев

Постановление
Секретариата ЦК КП(б)У от 4.III-1935 г.
о преподавании украинского языка
в школах национальных районов

Проверкой преподавания украинского языка в школах немецких национальных районов К.Либхнехтовского района Одесской области и Высокопольского района Днепропетровской области установлено, что состояние с преподаванием украинского языка в немецких школах совершенно не обеспечивает усвоение учениками разговорного украинского языка.

Учебный план преподавания украинского языка установлен Наркомпросом неудовлетворительно, преподаватели украинского языка сами зачастую слабо владеют украинским языком (преподаватели Адам и Вибе в Потемкинской и Озерковской школах Высокопольского района). Ученики учебниками обеспечены крайне недостаточно.

Местные партийные и советские органы совершенно не занимаются вопросом усвоения немецкой молодежью украинского языка.

ЦК КП(б)У постановляет:

1. Предложить Наркомпросу в декадный срок ввести изменения в учебный план преподавания украинского языка в немецких школах национальных районов, увеличив количество часов украинского языка до минимума, необходимого для усвоения разговорного языка всеми оканчивающими неполную среднюю школу.

2. Наркомпросу принять все меры для максимального обеспечения учащихся немецких школ учебниками по украинскому языку и к 20 марта доложить в ЦК КП(б)У о принятых мерах.

3. Зав. Культпропов Одесского, Днепропетровского и Киевского обкомов, а также Зва. Облнаробразов Одесской, Днепропетровской и Киевской областей тт. Исаеву, Крупко и Метуеву в пятидневный срок пересмотреть состав преподавателей украинского языка в немецких национальных районах, очистить их от неподготовленных и чуждых элементов, заменив их квалифицированными преподавателями украинского языка.

Укомплектовать в месячный срок школьные библиотеки на украинском языке в немецких национальных районах.

4. Предупредить секретарей райпарткомов немецких национальных районов, что они впредь должны вести решительную борьбу с игнорированием преподавания украинского языка в немецких школах этих районов, пресекая всякое противодействие националистических и фашистских элементов.

Культпропу ЦК КП(б)У проверить выполнение этого постановления.

Верно:

Виткун.

РЕПРЕСОВАНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Жити без минулого і майбутнього?

В умовах національно-культурного відродження України на сучасному етапі виняткового значення набувають питання дальшого розвитку краєзнавства, яке по праву вважається чистим джерелом духовності і культури нашого народу. Любов до рідного краю, глибока шана багатівікових

народних традицій здавна були ознакою справжнього патріотизму, яскравим виявом кращих людських рис.

Краєзнавство на Україні має свої глибокі життєдайні корені. Воно багате великими іменами кращих синів і дочок українського народу – Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Михайла Грушевського, наповнене самовідданою працею десятків тисяч краєзнавців, для яких Вітчизна починається з рідної домівки, рідного міста чи села, задушевної материнської пісні. Тому сьогодні, коли відродження краєзнавчого руху на Україні стало реальністю, надзвичайно важливо зібрати, дослідити, узагальнити все краще з історії краєзнавства, зробити його надбанням сьогодення.

В літописі українського краєзнавства особливе місце посідає перше пореволюційне десятиліття. Цей період дослідники краєзнавства цілком справедливо вважають «золотим періодом» в його історії. Розвиваючись в контексті національно-культурних процесів на Україні 20-х років, краєзнавство із заняття одинаків зросло до рівня виняткової державної справи

Значний вклад в розвиток краєзнавства внесла Всеукраїнська Академія наук. Вже з перших кроків її діяльності були розроблені конкретні заходи, спрямовані на підготовку історико-географічного словника, дослідження цілого ряду регіональних проблем, тощо. В першій половині 20-х років Академія практично взяла на себе координацію краєзнавчої роботи в республіці. Глибокою зацікавленістю відзначалась робота Київської комісії краєзнавства при ВУАН, утвореної в листопаді 1922р. До складу названої комісії входили такі відомі українські вчені як А.М.Лобода, О.В.Фомін, І.І.Шмальгаузен, М.В.Птуха, В.І.Липинський, П.А.Тутківський, М.П.Василенко, М.В.Шарлемань та інші. Лише за перший рік своєї роботи Київська комісія при ВУАН провела 24 засідання, на яких обговорювались найбільш невідкладні питання дослідження краю, визначались конкретні шляхи їх розв'язання.

Діяльність Київської комісії краєзнавства не залишилась поза увагою громадськості міста. Цьому, зокрема, сприяли регулярні публічні лекції, зустрічі провідних вчених з краєзнавчим активом. 21 червня 1924р. комісія провела відкрите засідання, на якому було заслухано доповіді: «Краєзнавство, його стан і завдання» (А.М.Лобода), «Роль молоді у справі вивчення рідного краю» (М.В.Шарлемань) та інші.

Численними конкретними практичними справами сповнена діяльність Харківської комісії краєзнавства для Слобожанщини під керівництвом Д.К.Зеленіна. Велику допомогу харківському координаційному краєзнавчому центру надавав патріарх харківських істориків Д.І.Багалій.

Наприкінці 1923 року на Україні було створено третю академічну краєзнавчу комісію – Одеську, під головуванням С.С.Дложевського. Наскільки плідно працювала остання, свідчить хоча б той факт, що одеським дослідникам рідного краю, незважаючи на труднощі, вдалося налагодити видання «Вісника Одеської Комісії краєзнавства», зібрати необхідну для постійної роботи бібліотеку.

Водночас, відзначаючи позитивну роль краєзнавчих комісій при ВУАН у академічному звіті Президії ВУАН, академік В.Липський, неодмінний секретар ВУАН А.Кримський, голова Київської комісії краєзнавства А.М.Лобода наголошували: «Разом з тим, необхідним є те, аби принаймні Центральні комісії краєзнавства у Києві, Харкові та Одесі користувались в урядових установах правами і авторитетами, які відповідають їх державному і науковому значенню».

Реальним кроком вперед у формулюванні наукових форм краєзнавства стала діяльність на цій ниві видатного українського історика М.С.Грушевського. Утворені ним в 1924р. при кафедрі історії України комісії порайонного дослідження (Лівобережна, Полуднева, Західної України та інші) ставили розробку регіонально-історичних проблем на рівень високих вимог академічної науки. Таким чином, Всеукраїнська академія наук, виступивши ініціатором згуртування сил краєзнавців, заклала наукові основи усїєї подальшої їх діяльності.

Новий етап в розвитку краєзнавства на Україні відкрила Перша Всеукраїнська краєзнавча нарада, яка відбулася 25-28 травня 1925 року. Від імені Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету вітав її секретар ВУЦВК О.І.Буценко, який виголосив доповідь «Радянська влада, народне господарство і краєзнавство». Конференція прийняла звернення до всіх краєзнавчих організацій України та АМСРР, в якому, зокрема, говорилося: «Перша Всеукраїнська конференція з краєзнавства... була першою спробою виявити краєзнавчі сили УСРР, зробити перший підсумок

досягнень, здобутих уже в краєзнавчій роботі, з'ясувати умови роботи та перспективи її, об'єднати краєзнавчі сили України... Конференція показала силу і життєвість краєзнавчого руху».

Перша Всеукраїнська краєзнавча нарада обрала Український комітет краєзнавства (УКК). Його головою став історик М.І.Яворський. До складу УКК в різний час входили академіки Д.І.Багалій, С.Рудницький, відомі члени М.Волобуєв, О.Яната, В.Геринович, письменник С.В.Пилипенко та інші.

Наскільки дієвою і ефективною була діяльність УКК, свідчить хоча б такий факт: якщо в 1925р. в республіці нараховувалось усього 5 товариств, 11 гуртків у 5 округах, то на 1 січня 1929р. вже діяло 51 товариство, 658 гуртків у 32 округах. Справжнім організатором краєзнавчих сил в республіці стало видання УКК – журнал «Краєзнавство». На його сторінках регулярно публікувались науково-методичні матеріали, досвід кращих краєзнавчих організацій.

На жаль, на рубежі 20-30 років краєзнавчий рух в республіці почав згортатися. Зі сторінок газет та журналів все частіше сипалися звинувачення на адресу УКК, його окремих діячів, яким приписувалися націоналізм, участь у різноманітних ухилах, у відкритіях контрреволюційній діяльності. Зокрема, журнал «Советское краеведение» (№2-1931р.) прямо звинувачує УКК в об'єднанні «опортуністичних, антирадянських» сил, що приховуються під гаслами «академізму, аполітичності». За подібними звинуваченнями, як правило, йшли арешти. Так, на основі різних сфабрикованих справ були репресовані – голова УКК М.І.Яворський, заступник голови УКК М.Криворотченко, члени Комітету – М.Волобуєв, В.Геринович, С.Рудницький, О.Яната та інші. Практично весь склад Українського комітету краєзнавців було репресовано.

Масові незаконні арешти проводились і на місцях. Їх жертвами, як правило, ставали директори музеїв, організатори та члени краєзнавчих товариств, всі, чия, демократична за своїм характером, творча праця не вписувалась у канони сталінської казарменної системи. Не можна не погодитись з відомим вченим-істориком С.О.Шмітом, який вважає за необхідне говорити не про окремі репресії в середовищі краєзнавців, а про репресований краєзнавчий рух в цілому – Репресоване краєзнавство.

П.Т.ТРОНЬКО

голова Всеукраїнської спілки краєзнавців,
академік АН України

ПРИРЕЧЕНІСТЬ ШКОЛИ ГРУШЕВСЬКОГО

Могутньою, незборимою постаттю увійшов в українську історію Михайло Сергійович Грушевський. Його життя та діяльність протягом тривалого часу були покриті завісою мовчання, або ж зображувались лише в негативному світлі. І все ж, як переконаємось сьогодні, без імені Грушевського не можна собі уявити ні політичного життя України на зламі двох історичних епох, ні основних етапів розвитку української науки, якій вчений віддав усе своє неспокойне життя. Важко назвати галузь гуманітарних наук, в якій би Михайло Сергійович не сказав свого вагомого слова. Великим та визначним є вклад М.С.Грушевського та його школи в становленні і розвитку краєзнавства на Україні.

Перше десятиріччя ХХ ст. було надзвичайно плідним для М.С.Грушевського у науковому відношенні. Продовжується видання томів його фундаментальної праці «Історія України – Руси», з'являється у книгарнях російський переклад її сьомого та восьмого томів – «История Украинского козачества», цілий ряд науково-популярних робіт, публіцистичних творів. Зокрема, привернула увагу громадськості «Ілюстрована історія України» та інші. Незважаючи на високу продуктивність вченого (звичайно, не без допомоги його однодумців та учнів), працювати у Львові для М.С.Грушевського стає дедалі важче. В силу об'єктивних та суб'єктивних причин, про які вже говорилося вище, стосунки вченого з місцевими політичними колами, науковою та культурною громадськістю все більше загострюються. За таких умов в 1914р. Михайло Сергійович вирішує залишити кафедру в

університеті, своє головування в Науковому товаристві ім.Т.Г.Шевченка і остаточно перенести свою роботу до Києва. Тут він енергійно береться за справу, започатковує видання наукового щоквартальника «Україна», пропонує київським вченим приступити до видання археографічних і етнографічних матеріалів. Хоча переїзд Грушевського до Києва і не був сприйнятий усіма однозначно, він, безперечно, відіграв свою позитивну роль в активізації наукового та культурного життя цього визначного центру України.

Початок першої світової війни застав М.С.Грушевського на відпочинку в Карпатах. Обхідними шляхами добрався до Києва, не довідуючись, що вже виписаний ордер на його арешт. Хоча трус ні у Києві, ні у його помешканні у Львові не дав ніяких результатів, шлях йому було визначено один – до Сибіру.

«...В лютім 1915 р. мене призначили на висилку етапом на Сибір, але Петербурзьким знайомим, як іронізувало «Н.Время» в останні хвили вдалося «вставити букву М.» замість до Сибіру призначено висилку до Симбірська і під охороною городового вивезено і видано симбірській поліції, а слідом виїхала туди ж моя родина».

У Симбірську М.С.Грушевський прожив недовго. За клопотанням Російської Академії наук йому було дозволено переїхати до Казані – університетського міста, де могли продовжуватися наукові студії. Ще роком пізніше йому дозволяють перебраться до Москви під гласний нагляд поліції. Остаточне звільнення принесла Лютнева буржуазно-демократична революція.

Наступний етап в житті М.С.Грушевського – його діяльність як голови Центральної Ради. Сумніви, вагання, політичні амбіції, бажання прислужитися Україні – все було у нього в цей період. Цілком очевидно, що з об'єктивною, зваженою оцінкою Центральної Ради прийде в свій час і оцінка діяльності самого Грушевського. А поки що, після гетьманського перевороту, здійсненого в квітні 1918р., М.С.Грушевський був змушений певний час перебувати на напівлегальному становищі, уникаючи будь-яких зіткнень з гетьманським режимом. Єдине, що підтримує вченого в цей нелегкий для нього час, це – робота. Він працює над четвертою, п'ятою і шостою частинами «Всесвітньої історії», іншими, розпочатими раніше, роботами.

З наближенням Червоної Армії на початку лютого 1919р. М.С.Грушевський переїжджає до Кам'янця, редагує газету «Голос Поділля», розпочинає роботу над підготовкою українських підручників, зокрема, підручника з історії України для трудової школи.

Далі шлях Грушевського пролягав через Прагу, Берлін, Відень, Женеву, Париж, де поряд з науковою роботою він займається публіцистикою, друкує в часописах цілий ряд статей найрізноманітнішої тематики. Пробує займатися політичною діяльністю. Цікаві факти з цього приводу наводить у своїй статті Р.Я.Піріг, за якими можна прослідкувати певним чином як еволюцію поглядів самого Грушевського, так і Української партії соціалістів-революціонерів, одним з лідерів якої він вважався.

Перебуваючи за кордоном, М.С.Грушевський, як завжди, багато та напружено працював. Його енергії вистачило на те, щоб заснувати Український соціологічний інститут, підготувати цілий ряд праць. Серед них особливо виділяється написана спільно з дочкою – К.Грушевською, книга «Початки Громадянства (Генетична соціологія)».

Незважаючи на певні, хоча й не досить значні можливості для праці, Михайла Сергійовича не полишає думка про повернення на Батьківщину. Протягом тривалого часу бажання вченого не знаходило підтримки на Україні. Лише 2 листопада 1923р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення: «Не заперечувати проти в'їзду на Україну проф.Грушевського. Доручити його використання т.Затонському».

28 грудня 1923р. клопотання М.С.Грушевського про дозвіл йому в'їзду на Україну розглянула і підтримала Президія ВУЦВКу, ухваливши видати йому відповідний охоронний лист. В останньому, підписаному Головою ВУЦВКу Г.І.Петровським та секретарем О.І.Буценком, говорилося: «Цим посвідчується, що Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом надається право дійсному членові Української Академії наук Михайлові Сергійовичу Грушевському свобідного проживання в межах УРСР і що з боку Радянської влади йому ніяких обвинувачень за його попередню політичну діяльність не пред'являється».

Напередодні повернення на батьківщину М.С.Грушевський вже знав, що таємним голосуванням Спільного зібрання ВУАН від 31 грудня 1923р. більшістю голосів проти одного його обрано «дійсним академіком по кафедрі української історії». Важко сказати, хто саме голосував проти Грушевського, але достеменно відомо, що його приїзд на Україну не викликав особливої радості у керівництва Академії наук, зокрема, її віце-президента С.Єфремова та Неодмінного секретаря А.Кримського. Та Грушевського це вже мало цікавило – перед ним були нові плани і задуми. На початку березня 1924р. вчений разом із своєю родиною прибуває до Києва.

Вже 11 квітня 1924р. академік М.С.Грушевський вносить на засідання Київського бюро дослідних кафедр проект, в якому викладає своє бачення діяльності кафедри історії України. На думку вченого, основні напрямки її роботи повинні були полягати в дослідженні: методології і соціологічного обґрунтування історії; історії матеріальної культури; історії інтелектуальної, моральної і естетичної культури; соціально-економічної і політичної історії; Західної України.

До роботи на кафедрі М.С.Грушевський планував залучити як штатно, так і по сумісництву таких визнаних вчених, як академік П.Тутківський, а також Й.Гермайзе, В.Данилевича, В.Щербину та інших. Однак, протягом тривалого часу питання, поставлені Грушевським, не знаходили своєї практичної реалізації. Не виділялися кошти для співробітників, сумісників, не затверджувались запропоновані кафедрою аспіранти. Це змусило вченого звернутися з листом до Народного комісаріату освіти України. В ньому говорилося: «Зокрема ж робота Київ. Наук. Дослід. кафедри іст. України при наявності висококваліфіційного аспірантського і співробітницького матеріалу, енергії навіть ентузіазму до наукової праці, який можна констатувати після певного упадку і застою – стрічає дуже серйозні перешкоди в отих неясностях, непевному становищі предложених і незатверджених членів і аспірантів. Не можна в сих умовах перейти від приготовчих робіт до дійсної науково-дослідчої, і всяке протягання даного критичного стану може кінець кінцем унеможливити її до решти».

Лише особисте втручання заступника наркома освіти Я.П.Ряппо дозволило, хоча і частково, вирішити поставлені питання. Вже в першому півріччі 1925 р. склад кафедри був в основному укомплектований і розпочав роботу. Окрім самого М.С.Грушевського на кафедрі працювали В.І.Щербина, В.Ю.Данилевич, П.В.Клименко, О.С.Грушевський, Й.Ю.Гермайзе. На кафедрі були зараховані аспірантами О.І.Баранович, С.В.Глушко, В.А.Ігнатенко, Н.Н.Ткаченко та С.В.Шамрай. Як свідчить звіт кафедри за перше півріччя 1925 р., важливе місце в її роботі посідали регіонально-історичні дослідження. Зокрема, В.Ю.Данилевич, читаючи обов'язковий вступний курс з історії матеріальної культури, спирався здебільшого на місцеві матеріали, широко використовував фонди та колекції музеїв. В.І.Щербина керував заняттями студентів з історії Києва, одночасно підготувавши за звітний період наукову розвідку «З історії боротьби Києва за своє самоврядування». Активно розробляв проблеми регіональної історії і аспірант кафедри племінник М.С.Грушевського С.В.Шамрай.

При кафедрі Грушевського було засновано цілий ряд комісій. Зокрема, яскраво виражене краєзнавче спрямування мали комісії порайонного дослідження історії України, серед них Комісія Правобережжя та Києва під керівництвом В.І.Щербини. Комісія Лівобережної України, очолювана Й.Ю.Гермайзе, і Комісія Полудневої України, роботою якої керував М.М.Ткаченко; Комісія Західної України, якою займався Ф.Я.Савченко. Характерно, що у своїй науковій діяльності ці та інші комісії спиралися не стільки на штатних працівників, скільки на залучений до роботи широкий місцевий актив.

Наскільки ефективною була при цьому діяльність комісій, свідчать матеріали однієї з них – Комісії Правобережжя та Києва. В її штаті, як правило, працювало лише один-два співробітники. Разом з тим, Комісія змогла залучити до роботи наукових працівників дослідних і культурно-освітніх установ, викладачів вищих учбових закладів, причому не лише Києва, а й інших міст України. Останні, рахуючись дійсними членами Комісії і працюючи за її завданням, розширювали таким чином коло досліджуваних проблем.

Важливо, що засідання Комісії відвідували не лише фахівці. Оригінальні доповіді та повідомлення збирали в аудиторіях представників громадськості, вчителів, всіх, зацікавлених історією міста. За підрахунками О.М.Апанович, до кінця 1929р. було прочитано понад 200 доповідей і

повідомлень.

На рахунку Комісії чимало важливих і корисних справ. Так, ще у вересні 1924 р. Комісія виступила ініціатором дослідження некрополів Кієва, розпочавши обстеження пам'яток на Йорданському, Богословському, Старому Лук'янівському, Щекавицькому та інших кладовищах. Важливого значення цій роботі надавав М.С.Грушевський.

В цілому ряді питань Комісія займала активну принципову позицію. Зокрема, вона категорично виступала проти невиправданих перейменувань вулиць, знесення історико-культурних пам'яток, тощо.

Плідною була робота й інших комісій, заснованих при кафедрі Грушевського. Наприклад, Комісія Лівобережної України підготувала і видала збірник «Чернігів і Північне Лівобережжя». Комісія Полудневої України представила на розгляд своїх колег збірник наукових праць «Полуднева Україна», який пізніше, у 1931 р., було знищено. Комісія Західної України під керівництвом Ф.Я.Савченка видала перший том «Матеріалів для культурної і громадської історії Західної України», планувала видати працю «Галичина, Буковина, Закарпаття» під редакцією професора І.П.Крип'якевича.

Виняткового значення Михайло Сергійович Грушевський надавав діяльності історичної секції колишнього Українського Наукового товариства, приєднаного до Академії наук в 1921 р. Цю інституцію він цілком справедливо вважав «зв'язком між історичними установами ВУАН та любителями історичного знання». З метою залучення до роботи широкого кола дослідників історична секція влаштовувала прилюдні засідання, публікувала наукові збірники, видавала часопис «Україна».

Високою результативністю відзначалась діяльність очолюваної Грушевським Археографічної комісії, яка в короткі терміни зуміла підготувати до друку три томи «Українського архіву», «Археографічний збірник», «Генеральне слідство про маєтності Стародубовського полку», «Опис Новгород-Сіверського намісництва».

Таким чином, об'єднані воедино історичні установи Грушевського в другій половині 20-х років перетворилися у важливий центр дослідження історії України і, в тому числі, її регіональних проблем.

Слід відзначити, що Михайло Сергійович дбайливо підбирав співробітників до роботи в історичних установах. За короткий період він зумів встановити зв'язки з кращими науковими силами Чернігова, Полтави, Харкова, Одеси, Вінниці, Переяслава, Катеринослава, Кременчука, Житомира, Ніжина. Зокрема, восени 1924 р. академік Грушевський разом з дочкою Катериною відвідав Чернігів, де запросив до співпраці таких місцевих дослідників, як Верзілов, Р.Холодний, В.Дубровський, Б.Луговський. Під час перебування у Чернігові Михайло Сергійович зробив доповідь, в якій наголосив на необхідності дослідження пам'яток старовини, проведення етнографічних експедицій, вивчення мовних особливостей в тому чи іншому регіоні.

Надалі в поєднанні роботи комісій з діяльністю численного місцевого активу, М.С.Грушевський вбачав шлях поступального розвитку історичної науки на Україні. Відомо, що в його історичних установах в різний час працювало до 100 співробітників. Причому, абсолютна їх більшість не входила до штату.

Аналіз діяльності кафедри М.С.Грушевського, утворених при ній комісій, історичної секції при ВУАН дає всі підстави твердити про їх визначний вклад в згуртування краєзнавчого активу, становлення наукових форм історичного краєзнавства.

На жаль, М.С.Грушевський не брав участі в діяльності Українського комітету краєзнавства, ряду краєзнавчих комісій при ВУАН. Це обумовлювалось, серед інших причин, його неприязними стосунками з головою УСК М.І.Яворським, академіками А.М.Лободою та Д.І.Багалієм.

Не додавала бажання працювати і ситуація у самій Академії, де відверто загострювалася боротьба різних партій і угруповань. «Карту» Грушевського намагалося використати і політичне керівництво республіки, яке то подавало йому беззастережну підтримку, то залишало його наодинці зі своїми опонентами.

В кінці 20-х років прохолода у ставленні до Грушевського змінюється відкритими випадками проти нього. Восени 1929 р. Президія соціально-економічного відділу ВУАН прийняла рішення про встановлення спеціалізації кафедр історії України за «марксівською» термінологією. Відповідно до неї

кафедри іменувались: Д.Яворницького – передісторії України; М.Слабченка – історії України за доби феодалізму; Д.Багалія – історії України за доби торгівельного капіталу; М.Грушевського – історії України за доби промислового капіталу; М.Яворського – історії України за доби імперіалізму. На листопадовій 1929р. сесії ВУАН було ухвалено ліквідувати комісії Лівобережної України, а також новішої історії України. Водночас, Комісія Полудневої України переходила до академіка М.Слабченка. Згодом внаслідок різних реорганізацій, під керівництвом М.С.Грушевського залишилась лише одна – комісія історії Києва.

Нищівного удару було нанесено по кафедрі М.С.Грушевського і особисто вченому в 1930 р., коли 15 вересня Народний комісаріат освіти ліквідував при ній аспірантуру, передавши аспірантів академіку Д.Багалію.

Атмосфера на кафедрі стала нестерпною. Численні комісії ледь не щодня перевіряли кафедру, її наукову роботу, фінансову дисципліну, планування. Та їх «перевірки» були лише прелюдією. Весною 1930р. роботу кафедри Грушевського протягом двох тижнів вивчала спеціальна комісія Робітничо-селянської інспекції з Харкова. За її поданням було звільнено ряд провідних співробітників кафедри, які після тривалого часу роботи в ВУАН «не мали достатньої кваліфікації». Будь-які спроби М.С.Грушевського протестувати, писати листи в різні інстанції не мали ніякого успіху.

Врешті-решт за ґратами опинився і сам Михайло Сергійович. 23 березня 1931р. під час наукового відрядження до Москви він був заарештований співробітниками ОДПУ СРСР і супроводжений до м.Харкова, де на той час вже розгорталось слідство у справі учасників Українського Національного Центру – української Військової Організації (ОУНЦ-УВО). Ця міфічна організація начебто ставила за мету «шляхом збройного повстання повалити Радянську владу на Україні».

Натхненником і організатором УНЦ та її складової частини – УВО на основі численних свідчень обвинувачених було визнано Михайла Сергійовича Грушевського. Приголомшений несподіванкою, академік Грушевський (оскільки вважав, очевидно, свій арешт неможливим), на допитах 28, 30, 31 березня повністю визнав свою провину, рішуче засудивши, тим самим, будь-які спроби боротьби з Радянською владою. Аналогічним чином він повівся і на допиті 3 квітня, проведеному Головою ДПУ України Балицьким. Однак, з часом, до вченого повертається самовладання і вже 4 квітня 1931р., доставлений під конвоєм до Москви, повідомив Начальника секретно-політичного відділу ОДПУ СРСР Арганова про те, що «він не витримав натиску слідчих, а того покази відносно діяльності УНЦ, дані в ДПУ УСРР є перебільшеними і не відповідають дійсності».

Одночасно Михайло Сергійович пояснив причини самообмови: «Я не належу до породи героїв, – говорив він, – і не витримав 9-годинного нічного допиту, я стара людина, сили мої давно підірвані, мене ув'язнено у грипозному стані, вплив відносно мене не застосовувався. Мені пред'явили цілий ряд томів, де мало не на кожному аркуші згадувалось моє прізвище. Мене переконували, що я є ідейним натхненником свого руху і повинен взяти повністю на себе відповідальність за контрреволюційну діяльність організації, що безумовно сприятиме пом'якшенню участі усіх притягнених по цій справі. Перебуваючи у безвихідному стані і відчай я погодився підтвердити свідчення...».

Дальший перебіг подій для дослідників біографії вченого залишається просто загадковим. В рапорті на ім'я заступника Голови ОДПУ Г.Г. Ягоди, Арганов, чи то «розчулений» розмовою з всесвітньовідомим вченим, чи то з інших невідомих нам причин, робить висновок про те, що «... ніякої повстанської організації, очолюваної близькими до нього, Грушевського, колами, не було і ніяких повстанських тенденцій серед його політичних друзів не було».

4 квітня 1931р. М.С.Грушевського було звільнено від ув'язнення.

Після арешту М.С.Грушевський протягом останніх років змушений був жити у Москві. Поруч з ним була донька Катерина, яка допомагала у науковій роботі. Смерть видатного вченого, що наздогнала його 25 листопада 1934р., і сьогодні не в усьому зрозуміла.

Трагічну долю Михайла Сергійовича Грушевського розділили його рідні, друзі, учні, однодумці.

Одним із найближчих сподвижників видатного українського вченого був його молодший брат – Олександр Сергійович Грушевський (1887 року народження). Після закінчення історико-філологічного факультету Київського університету Олександр Грушевський отримує наукове відрядження за кордон, працює в Австрії, Німеччині. З 1900р. живе в Одесі, де викладає курс історії в Новоросійському університеті. Тут вперше в 1906р. він розпочинає викладання українською мовою, за що був звільнений з роботи. Наступний етап в педагогічній діяльності Олександра Грушевського – викладання в Петербурзькому університеті.

Вже в дореволюційний час Олександр Грушевський був добре відомий в наукових колах. Багато публікувався в «Университетских известиях» (Київ), «Журнале министерства народного просвещения» (Петербург), «Известиях отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук» (Петербург), «Записках Наукового товариства ім.Т.Г.Шевченка» (Львів), «Основе» (Одеса) та інших. Основні роботи вченого присвячені питанням історіографії, етнографії, історії літератури тощо.

У роки Радянської влади О.С.Грушевський виконував обов'язки заступника голови історичної Секції ВУАН, директора постійної комісії для складання історико-географічного словника України, дійсного члена Археографічної комісії, керівника секції соціально-економічної історії Науково-дослідної кафедри історії України. Під редакцією Олександра Сергійовича вийшли, зокрема, три томи «Історико-географічного збірника ВУАН».

Чи можна собі уявити, що наукового працівника з величезним досвідом роботи 31 липня 1933р. Президія Всеукраїнської Академії наук звільнить з роботи «за повний саботаж в науковій роботі, за виготовлення низької по якості та шкідливої по змісту своєї продукції, за вороже ставлення до заходів щодо зміцнення роботи ВУАН та її установ».

Вражений таким перебігом подій, Олександр Сергійович так і не зміг вже ніколи повернутися до роботи. Однак, і цю кволу, хвору людину, виведену з психічної рівноваги, не обминули сталінські репресії. 9 серпня 1938р. професора О.С.Грушевського було заарештовано. Вченого звинувачували в тому, що він нібито був «учасником антирадянської української націоналістичної організації...», проводив підривну роботу на ідеологічному фронті». Можна лише вражатися мужності Олександра Грушевського, який протягом кількох місяців виснажливих допитів не визнав себе винним в жодному з інкримінованих йому злочинів. Не погодився вчений і з версією слідчих про те, що його антирадянську діяльність надихав і спрямовував вже покійний брат Михайло Сергійович.

Незважаючи на тверду, принципову позицію О.С.Грушевського, його аргументовані докази своєї невинності, Особлива нарада при НКВС СРСР своєю постановою від 5 жовтня 1939р. ухвалила заслати вченого в один з районів Казахстану терміном на п'ять років.

Як може, бореться за долю Олександра Грушевського його дружина Ольга Олександрівна. Влітку – восени 1939р. вона звертається з заявами до НКВС СРСР, Й.Сталіна, в яких просить об'єктивно розібратися в справі чоловіка. У відчаї О.О.Грушевська 2 листопада 1939р. звертається з листом до Л.Берії, в якому пише: «Була у нього (О.С.Грушевського. – Авт.) на побаченні. Знайшла його хворого фізично. Він втратив зуби, нічого не може їсти і страждає шлунком. Крім того страшенно нервовий, руки тремтять і не зовсім психічно урівноважений. Йому 63 роки, на вигляд глибокий старець. Він сказав, що ні в чому не винен, вірний Радянській владі і не відчуває себе перед нею винним. Що всі звинувачення, які на нього зводили, відпали, що він нічого не підписував, окрім одного папірця, який він підписав під час своєї чотирьохмісячної хвороби, яку він переніс у тюрмі» Та будь-які спроби полегшити покарання були марними, на всі звернення не прийшло навіть аргументованої відповіді.

Важко сказати, як склалася доля О.С.Грушевського. Відомо, що відбував заслання в Іртишському районі Павлоградської області. Додому не повернувся. Місцеві старожили твердять, що в 1942р. Олександр Сергійович часто хворів і, нібито, в цьому ж році помер в одній з сільських лікарень... Помер далеко від сім'ї, далеко від Батьківщини.

В жорна сталінських репресій потрапила і улюблена дочка Михайла Сергійовича Грушевського – Катерина Михайлівна (1900 року народження). Незважаючи на молодий вік, її ім'я в 20-х роках було вже добре відоме науковій і культурній громадськості України. Ось як згадував про

неї член-кореспондент АН України Є.С.Шабліовський: «З 1927-го по 1930р я вчився екстерном у київському інституті народної освіти і бував на наукових засіданнях Комісії по вивченню матеріальної культури, які проходили в приміщенні Академії Наук УРСР... Там мені довелося двічі слухати наукові доповіді Катерини Михайлівни Грушевської з питань історії матеріальної культури України. Повинен сказати, що обидві ці її доповіді... вражали мене своєю широкою науковою ерудицією і глибиною розробки наукових проблем».

Виняткове значення для української національної культури має видання нею протягом 1927-1931рр. двох томів українських народних дум. За чотири роки К.Грушевська відшукала, описала і систематизувала більше 200 варіантів дум, часто невідомих навіть для вузького кола дослідників фольклору.

До останніх днів К.М.Грушевська була поруч з батьком, служила йому єдиною відродою та надійною опорою. Навіть в останні дні перед арештом (11 липня 1938р.) вона займалась редагуванням батьківських творів, вірила, що все лихе минеться і вони будуть потрібні українському народу.

15-16 квітня 1939р. К.М.Грушевську судив Військовий трибунал Київського Військового округу. Відбуваючи покарання у «Темпазі», вона померла 30 березня 1943р.

Не обминула лиха доля і племінника та учня М.С.Грушевського, одного з найближчих його співробітників – Сергія Вікторовича Шамрая (1900 р.народження). 15 липня 1933р. він, як і цілий ряд інших співробітників Грушевського, був звільнений з академії наук. Не завадили цьому і численні наукові праці, які засвідчили непересічний талант молодого дослідника. Увагу фахівців привернули роботи С.Шамрая «Вінницьке селянство в 1840р.», «До історії залюднення степової України у XVIII ст.», «Київський одноденний перепис 2 березня 1874р.» та інші.

За звільненням з роботи, як правило, йшов арешт. Перше покарання визначене «трійкою» ДПУ у 1933р. – три роки виправно-трудова таборів. Друге, за постановою Особливої наради НКВС СРСР від 28 березня 1938р. – вісім років таборів. Додому Сергій Шамрай також не повернувся. Очевидно, загинув у таборах. І не можна не погодитись з словами його матері А.С.Шамрай-Грушевської, що «єдина провина мого сина була та, що він – рідний племінник академіка Грушевського»

А провиною С.В.Глушка було те, що він – учень М.С.Грушевського. За це від Судової трійки при Колегії ДПУ УССР в 1933р. він отримав п'ять років виправно-трудова таборів.

Інший учень М.С.Грушевського О.Я.Павлик був засуджений 26 жовтня 1937р. Особливою нарадою при НКВС до вищої міри покарання – розстрілу

Цей трагічний список непоправних втрат, скалічених доль можна продовжувати і продовжувати. Школа Грушевського, як і сам М.С.Грушевський, були приречені. І сьогодні, коли ми повертаємо нашій історії незаслужено забуті імена, вшановуємо пам'ять загиблих в роки сталінської сваволі, необхідно зробити все, щоб в українській історіографії не залишилось незрозумілих, заплутаних, а, інколи, просто невідомих сторінок.

ВІЙНА ПІСЛЯ ВІЙНИ

(ГЕНОЦИД ПРОТИ ВЛАСНОГО НАРОДУ СОРОКОВИХ - П'ЯТДЕСЯТИХ РОКІВ)

Товарищу СТАЛИНУ І.В.

Совет Министров Украинской ССР и ЦК КП(б)У просят Вас, товарищ Сталин, рассмотреть вопросы снабжения продовольствием населения Украинской ССР.

Выделяемые Украинской ССР рыночные фонды муки для хлебопечения не обеспечивают спроса населения, вследствие чего торговля хлебом во всех городах республики, за исключением Донбасса, проходит с большими перебоями, при наличии очередей.

Еще хуже обстоит дело с обеспечением трудящихся городов Украинской ССР крупой и макаронными изделиями. В IV квартале 1951 года выделено по рыночному фонду 40910 тонн крупы при потребности только детских, лечебных учреждений, предприятий общественного питания и централизованных назначений 33030 тонн. В связи с ограниченными фондами, торговля крупой в городах Украины, за исключением областей Донбасса и города Киева, по существу не производится.

Не удовлетворяется минимальная потребность по сахару. Из выделенных на IV квартал 1951 г. 40800 тонн рыночных городских фондов сахара, 22614 тонн направляется для снабжения Донбасса, детских, лечебных учреждений и предприятий общественного питания. Для розничной торговли в городах и промышленных центрах остальных 23 областей республики остается лишь 18186 тонн.

Особенно большое напряжение создается с обеспечением городского населения республики животным маслом, в связи с сокращением фондов в 1951 г. против 1950 года. На IV квартал Украинской ССР выделено масла животного 4400 тонн, из них 3162 тонны направляется для целевых назначений и продажи в городах Донбасса. Для снабжения остальных контингентов остается 1238 тонн, при минимальной потребности только детских и лечебных учреждений 1142 тонны и предприятий общественного питания 392 тонны. Таким образом продажа животного масла даже в областных центрах производиться не может.

Численность населения республики почти достигла довоенной, а число рабочих и служащих значительно возросло в сравнении с довоенным периодом. По сдаче хлеба государству и производству сахара республика превзошла довоенный уровень. В то же время, выделяемые в настоящее время фонды хлеба, сахара и других продовольственных товаров далеко не достигают довоенного уровня.

Так, в 1938-1940 г.г. республике выделялось 650-700 тысяч тонн рыночного фонда муки на квартал, а на IV квартал 1951 г. — 465 тысяч.

Рыночные фонды сахара для Украинской ССР составляют в настоящее время 79% фондов 1940 года, тогда как реализация сахара в других республиках значительно превзошла довоенный уровень.

Еще большее снижение фондов в сравнении с довоенными произошло по крупам и животным жирам.

Вследствие неудовлетворительной торговли указанными продовольственными товарами в течение 1951 года в партийные и советские органы республики поступает много писем и жалоб трудящихся о больших очередях за хлебом и неудовлетворительном снабжении городов крупами, сахаром и жирами.

В целях улучшения снабжения населения республики, Совет Министров Украинской ССР и ЦК КП(б)У просят Вас, товарищ Сталин, увеличить в 1952 году фонды продовольственных товаров и

выделить в квартал: муки для хлебопечения 533 тыс.тонн, в том числе сортовой 50%, круп — 60,5 тыс.тонн, сахара — 60 тыс.тонн и масла животного — 8 тыс.тонн.

Учитывая, что выделяемая для предпраздничной торговли мука в количестве 17,7 тыс.тонн не удовлетворяет спроса городского населения и торговля ею перед праздниками проходит при больших очередях, просили бы увеличить количество муки для продажи к новому году до 25 тыс.тонн.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ
СОВЕТА МИНИСТРОВ УКРАИНСКОЙ
С С Р

Д.КОРОТЧЕНКО

СЕКРЕТАРЬ
ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА
КП(б)У

Л.МЕЛЬНИКОВ

8.III-1950г.
№1611/5

Секретно

МИНИСТРУ НЕФТЯНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СССР

товарищу БАЙБАКОВУ Н.К.

В конце 1949 года, в районе нижнего течения р.Орели, Днепропетровской области, крелиусными скважинами треста «Ворошиловградуглеразведка» на глубине 185 м. были вскрыты песчаники каменноугольного возраста, насыщенные густой нефтью. Трестом «Укрвостокнефтеразведка» в этом же районе у с.Шульговка была пробурена крелиусная скважина с целью испытания вскрытого скважинами Углеразведки нефтеносного горизонта. Испытание показало наличие притока нефти в количестве десятков литров в сутки.

В последних числах февраля 1950 года крелиусной скважиной №65 Украинского Геологического Управления в районе г.Новомосковск, Днепропетровской области, на глубине 210 м. был пересечен известняк каменноугольного возраста, содержащий по трещинам жидкую нефть.

Расстояние между с.Шульговка и г.Новомосковск составляет около 80 км. Следует также отметить, что указанными выше скважинами были вскрыты породы кристаллического фундамента на глубине 225-255 м. Таким образом район Шульговка — Новомосковск представляет самую мелкую бортовую зону Днепровско-Донецкой впадины, в которой каменноугольные отложения залегают непосредственно на кристаллическом фундаменте, будучи перекрытыми третичными отложениями.

Приведенные выше данные по нефтеносности района Шульговка-Новомосковск свидетельствуют о значительной протяженности полосы прямых нефтепроявлений и, кроме того, указывают на существование нефтяных залежей вблизи к этой полосе, питающих указанные выше горизонты.

Эти данные по району Шульговка-Новомосковск также указывают на возможность нахождения промышленных залежей нефти в бортовых зонах Днепровско-Донецкой впадины на значительно меньших глубинах по сравнению с теми, которые имеются на площадях, разбуриваемых в настоящее время трестом «Укрвостокнефтеразведка». Именно поэтому район Шульговка-Новомосковск должен быть признан сейчас для треста «Укрвостокнефтеразведка» объектом первоочередного значения, на котором следует всячески форсировать все виды поисковых работ и разведочное роторное бурение.

В целях поисков в этом районе благоприятных структурных форм трест

«Укрвостокнефтеразведка» уже здесь проводит крелиусное бурение одним станком, одновременно Украинская Геофизическая Контора здесь же поставила силами двух отрядов электроразведочные работы. Несмотря на этот крайне незначительный объем работ, уже сейчас получены данные, свидетельствующие о существовании к северу от линии Шульговка-Новомосковск ряда антиклинальных поднятий (Паричанка, Байбаковка, Михайловка и др.), а также резких уступов (сбросов) в кристаллическом фундаменте, вдоль которых могут располагаться стратиграфические залежи нефти, в условиях общего пологого падения пород к северу, в сторону приосевой зоны Днепровско-Донецкой впадины.

Для форсирования разведки района Шульговка-Новомосковск, считаем необходимым в течение марта-апреля организовать здесь проведение следующих работ:

1. Крелиусное бурение шестью станками на 6 профилях по 3 скважины на каждом профиле и на структурах с общим метражом — 10 тысяч метров.

2. Электроразведочные, вариометрические и магнитные работы силами двух электроразведочных, двух вариометрических и двух магнитных отрядов на площади 4 тыс. кв. километров, сейсмические работы силами одной партии на площадях Паричанка, Байбаковка и Михайловка.

3. Геологическая съемка на площади 4,2 тыс. кв. километров со структурно-картировочным бурением станками АББ-100 общим метражом 10,5 тыс. метров.

4. Роторное разведочное бурение тремя станками УЗТМ и двумя станками БУ-40 на площадях Паричанка, Байбаковка, Михайловка и по структурному уступу Паричанка-Новомосковск общим метражом 10 тыс. метров.

Выделение объемов крелиусного и роторного бурения в районе Шульговка-Новомосковск следует провести за счет перераспределения метража, утвержденного на 1950 год тресту «Укрвостокнефтеразведка». План расположения крелиусных и роторных скважин прилагается. Геофизические работы обеспечиваются утвержденным планом работ, кроме электроразведки. Увеличение объема электроразведочных работ следует сделать за счет снятия на 1950 год Черновицкой электроразведочной партии.

Однако для выполнения предлагаемого плана работ трест «Укрвостокнефтеразведка» не располагает достаточным количеством необходимого бурового оборудования и транспорта: недостает крелиусных комплектов КАМ-500, АББ-100, роторных станков УЗТМ и БУ-40, автомашин и тракторов. Из бурового оборудования, выделенного тресту «Укрвостокнефтеразведка», согласно Вашего приказа №1455 от 26 ноября 1949 года, трест до сих пор ничего не получил.

Просим Вас:

1. Утвердить предлагаемый нами план проведения разведочных работ в районе Шульговка-Новомосковск.

2. Дать указание срочно отгрузить тресту «Укрвостокнефтеразведка» в первом квартале 1950 года предусмотренные на 1 и 2 кварталы оборудование, транспорт, инструмент и материалы, согласно приложений №№1,2 к Вашему приказу №1455 от 26 ноября 1949 г., а также выделить в марте 1949 г. тресту «Укрвостокнефтеразведка» 2 станка БУ-40 и Украинской Геофизической конторе 6 автомашин ГАЗ-51, авторезины 48 комплектов для ГАЗ-51 и ЗИС-5.

ПРИЛОЖЕНИЕ:

а) предварительная структурная карта по кровле опорного горизонта высокого сопротивления Орельской электроразведочной партии №17/49;

б) обзорная карта района нижнего течения р.Орель, Днепропетровской области, с планом расположения крелиусных и роторных скважин;

в) копия результатов анализа нефти района с.Шульговка.

ЗАМ.ЗАВ.ОТДЕЛОМ ТЯЖЕЛОЙ
ПРОМЫШЛЕННОСТИ ЦК КП(б)У

Л.ГОНТА/

УПРАВЛЯЮЩИЙ ТРЕСТОМ
«УКРВОСТОКНЕФТЕРАЗВЕДКА»
Генеральный директор
геологической службы
III ранга

/Н.ГОРЕВ/

ЦЕНТРАЛЬНОМУ КОМІТЕТУ КПРС

Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР №412 від 29 березня 1956 року Херсонський і Кременчуцький комбайнові заводи зобов'язані до 1 вересня ц.р. виготовити 2500 кукурудзяних комбайнів КУ-2А. Це завдання не виконане з вини Міністерства тракторного і сільськогосподарського машинобудування. Всього зібрано 368 і відвантажено МТС 126 кукурудзяних комбайнів.

ЦК КП України і Рада Міністрів УРСР залучили на допомогу Херсонському та Кременчуцькому заводам близько 250 підприємств. Не зважаючи на труднощі, пов'язані з освоєнням нового виробництва, перебоями в постачанні металом, метизами, підшипниками та іншими виробами, залучені заводи виготовили й відвантажили від 800 до 2500 комплектів вузлів і деталей кукурудзяних комбайнів. Причому найменшу кількість вузлів відвантажено Сумським заводом ім. Фрунзе з вини заводу «Ростсільмаш», який не поставляє йому деталі з ковкого чавуну по кооперації.

Маючи по найменшій забезпеченості 800 комплектів вузлів і деталей, поставлених залученими заводами по кооперації, головні заводи не здійснюють складання й відвантаження комбайнів через недостачу вузлів власного виробництва і відсутність ланок подавальних та елеваторних ланцюгів, які поставляються заводами «Ростсільмаш» і Краснопарським «Сельхозмашщепь». За наказом міністра т.Хламова ці заводи зобов'язані були в строк до 1 вересня поставити 3 тис. комплектів ланок подавальних ланцюгів і деталей з ковкого чавуну. Але наказ т.Хламова не виконаний: завод «Ростсельмаш» відвантажив усього 170 комплектів ланок подавальних ланцюгів, а завод «Сельхозмашщепь» – тільки 200 комплектів елеваторних ланцюгів.

Не вживаються також заходи до своєчасного забезпечення заводів, залучених до виготовлення вузлів і комбайнів, потрібними матеріалами і покупними виробами. Багато заводів до цього часу не одержали повністю фонди на металовироби, підшипники, бронзу й інші вироби і матеріали.

Міністерство тракторного і сільськогосподарського машинобудування проявляє повну безпорадність і конкретно нічого не робить, щоб забезпечити Херсонський і Кременчуцький заводи деталями ковкого чавуну і ланками ланцюгів, а кооперовані заводи – комплектними поставками матеріалів і покупних виробів.

ЦК КП України неодноразово звертався в Міністерство тракторного і сільськогосподарського машинобудування з проханням вирішити ці питання, але наші звернення залишились без результатів.

З метою забезпечення виконання завдання ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР про виготовлення в поточному році 17 тис. кукурудзяних комбайнів КУ-2А на Херсонському і Кременчуцькому заводах ЦК КП України просить зобов'язати міністра т.Хламова:

- вжити реальних заходів до забезпечення Херсонського і Кременчуцького комбайнових заводів ланками ланцюгів ..... ковкого чавуну, матеріалами і покупними виробами;
- відрядити відповідальних працівників Міністерства на Херсонський і Кременчуцький комбайнові заводи для вирішення оперативних питань, пов'язаних з випуском 17 тис. комбайнів КУ-2А в поточному році.

СЕКРЕТАР ЦК КП УКРАЇНИ

М.ПІДГОРНИЙ

3 вересня 1956 р.
№3/52

ЦЕНТРАЛЬНОМУ КОМІТЕТУ КПРС

Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 29 березня 1956 року Міністерству тракторного і сільськогосподарського машинобудування були передані Херсонський і Кременчуцький заводи цільовим призначенням для організації виробництва кукурудзяних комбайнів КУ-2А. В короткі строки на заводах була проведена велика реконструкція, укомплектовані кадри і створені спеціалізовані потужності на випуск 21-25 тис. комбайнів на рік.

Народногосподарським планом на 1957 рік на цих заводах намічено виготовити всього 16 тис. комбайнів. У першому кварталі п.р. Херсонський завод уже виготовив 3100 комбайнів і Кременчуцький – 2600 комбайнів. План другого кварталу передбачає випуск на Херсонському і Кременчуцькому заводах всього по 2000 комбайнів. У третьому і четвертому кварталах передбачається подальше скорочення виробництва. У зв'язку з цим заводи змушені в найближчий час звільнити понад 1200 робітників.

Разом з тим у 1957 році намічено виготовити 14 тис. кукурудзяних комбайнів на заводі поштової ящик №49 Міністерства оборонної промисловості, що знаходиться в м.Юрге Кемеровської області. Значна частина цих комбайнів буде вивезена в південні райони країни, в тому числі на Україну – 2008 штук. При цьому вартість перевезення одного комбайна складає близько 500 карбованців. Вартість виробництва одного комбайна на заводі поштової ящик №49 визначена в сумі 23 тисячі карбованців, у той час як вартість комбайна на Херсонському і Кременчуцькому заводах складає 19 тис. карбованців.

Враховуючи викладене, ЦК КП України просить:

1. Збільшити на 1957 рік план виробництва кукурудзяних комбайнів по Херсонському і Кременчуцькому заводах до 21 тис. штук, в тому числі по Херсонському – до 11 тисяч і Кременчуцькому – до 10 тисяч, відповідно зменшивши план виробництва цих машин по заводу поштової ящик №49 на 5000 штук.

2. Повністю припинити завезення кукурудзяних комбайнів із заводу поштової ящик №49 на Україну й зменшити завезення в інші південні райони країни. Поставку кукурудзяних комбайнів цим районам доцільно доручити Херсонському і Кременчуцькому заводам.

СЕКРЕТАР ЦК КП УКРАЇНИ

М.ПІДГОРНИЙ

4 квітня 1957 р.
№3/28

СЕКРЕТАРЮ ЦК КПСС

товарищу ХРУЩЕВУ Н.С.

О создавшемся положении с дальнейшим развитием угольной промышленности Донбасса

После посещения Вами, Никита Сергеевич, в 1956 году Донецкого и Львовско-Волинского угольных бассейнов и оказания ЦК КПСС и Советом Министров СССР большой помощи в развитии угольной промышленности и шахтного строительства Украинской ССР угольная промышленность республики быстро преодолела длительное отставание и полностью обеспечивает потребности народного хозяйства в твердом топливе. За прошедшие четыре года добыча угля в Донбассе увеличилась более чем на 30 млн. тонн, или на 24%, в том числе угля, идущего на коксование, на 18

млн. тонн, или на 41%. Добыча угля во Львовско-Волинском бассейне за этот период увеличилась почти в пять раз.

Значительно повышено техническое состояние шахт, улучшены технико-экономические показатели работы угольной промышленности. Оснащение шахт новой техникой, повышение уровня механизации трудоемких работ, улучшение организации труда и производства дали возможность увеличить производительность труда рабочих на шахтах Донбасса за последние четыре года с 24 до 28 тонн, или на 16%, а с учетом сокращения продолжительности рабочего дня, часовая производительность рабочего возросла на 32%. Только в 1960 году по сравнению с предыдущим годом производительность труда возросла на 8,1%. Таких темпов роста производительности труда угольная промышленность еще никогда не достигала. В последние годы также снижена себестоимость угля.

В настоящее время почти все шахты работают на прерывной рабочей неделе. Шахтеры, занятые на подземных работах, повсеместно переведены на сокращенный шестичасовой рабочий день, на шахтах улучшены условия труда и техники безопасности, повысился заработок рабочих. Улучшены также жилищные условия и культурно-бытовое обслуживание трудящихся. Все это способствовало созданию постоянных квалифицированных кадров на шахтах.

Вместе с тем необходимо отметить, что наряду с достигнутым улучшением работы угольной промышленности, в дальнейшем развитии добычи донецких углей, особенно коксующихся, наметились серьезные затруднения. Эти затруднения вызываются тем, что Госплан СССР, несмотря на высокие темпы расвития добычи коксующихся углей, допустил в последние годы неоправданное снижение капитальных вложений в угольную промышленность Украинской ССР. Если в 1957-1958 гг. капитальные вложения составили соответственно 569,3 и 545,5 млн.рублей против 429,6 млн.рублей в 1956 году, то, начиная с 1959 года они снижаются и в 1961 году составляют только 444,3 млн.рублей, или за три года уменьшились более чем на 100 млн.руб. На 1962 год предусматриваются капиталовложения в сумме 412 млн.рублей. Контрольными цифрами семилетнего плана намечается дальнейшее уменьшение капитальных вложений, которые в 1965 году составят только 383 млн.рублей.

Мы неоднократно обращались в Госплан СССР с просьбой об увеличении капиталовложений в угольную промышленность республики, так как, начиная с 1959 года, выделяемые капиталовложения не обеспечивают необходимое дальнейшее развитие добычи коксующихся углей и дефицитных сортов антрацитов для полного удовлетворения потребностей металлургии и других отраслей народного хозяйства.

Выделяемые капиталовложения не обеспечивают также проведения работ, предусмотренных постановлениями ЦК КПСС и Совета Министров СССР по ускорению темпов реконструкции шахт Донбасса и завершения ее в течение 8 лет, осуществлению в этой семилетке комплексной механизации и автоматизации 110 шахт и 50 углеобогатительных фабрик, увеличению объемов переработки и обогащения донецких углей.

Однако наши просьбы о дополнительных капиталовложениях в угольную промышленность Донбасса не только не были учтены, но в планах на 1959-1961 годы капиталовложения были даже уменьшены на 71 млн.руб против контрольных цифр семилетнего плана без соответствующей корректировки ввода мощностей. В результате этого, уже сейчас допущено отставание с вводом в действие мощностей шахт на 16,9 млн.тонн, в том числе по коксующимся углям — на 11 млн.тонн против контрольных цифр семилетнего плана. В то же время металлургическая промышленность республики развивается с опережением намеченных семилетним планом объемов производства металла и в 1963 году достигнет уровня производства, запланированного на 1965 год, а к концу семилетки уровень по выплавке чугуна превысит контрольные цифры на 2,2-2,4 млн.тонн и по производству стали на 5,5-7,0 млн.тонн. Если сейчас не принять неотложных мер по наращиванию мощностей шахтного фонда за счет сокращения сроков строительства новых и реконструкции действующих шахт, то уже в 1963 году разрыв между потребностью в коксующихся углях и возможной их добычей составит 5 млн.тонн, а в 1965 году может достигнуть 8 млн.тонн, что создаст

серьезные трудности в обеспечении развивающейся металлургии и других отраслей промышленности спекающимися углями.

Положение с добычей и поставкой угля для коксования еще более усугубится в 1966-1970 гг. По расчетам Госэкономсовета СССР в 1970 году потребность в донецких коксующихся углях возрастет до 105 млн.тонн против 73,6 млн.тонн в 1965 году. В то же время, максимально возможная добыча на действующих и строящихся шахтах, которые будут введены в эксплуатацию в этой семилетке с учетом выбытия отработанных шахт, может быть доведена в 1970 году только до 85 млн.тонн. Таким образом, разрыв между потребностью металлургической промышленности и возможной добычей коксующихся углей после 1965 года будет быстро возрастать и в 1970 году составит примерно 20 млн.тонн.

Для предотвращения наметившегося такого серьезного отставания в темпах развития добычи коксующихся углей в Донбассе, по нашему мнению, следовало бы наряду с обеспечением полного завершения в 1968 году реконструкции и модернизации действующих шахт, как это предусмотрено постановлением ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 26 мая 1960 года, осуществить также закладку в текущей семилетке еще 27 новых шахт общей мощностью 35,4 млн.тонн угля в год. Однако, выделяемые капиталовложения в угольную промышленность Украинской ССР исключают возможность закладки новых шахт в текущей семилетке. Начало строительства указанных шахт после 1965 года не даст возможности ликвидировать наметившегося разрыва в обеспечении металлургической промышленности коксующимися углями, так как вследствие большой глубины залегания угольных пластов, более сложных горно-геологических условий, температурного и газового режима, на этих глубинах для строительства новых шахт потребуется не менее 5 лет, а также длительные сроки освоения их проектных мощностей.

За последние годы значительно ухудшилось обеспечение угольной промышленности республики транспортерной лентой, конвейерами, кабельной продукцией, трубами и прокатом черных металлов. Планируемые Госпланом СССР фонды на эти материалы и оборудование базируются на сложившихся уровнях прошлых лет для эксплуатационных нужд и для капитального строительства по нормам 1952 года. Вследствие этого выделяемые ресурсы не учитывают огромных изменений, происшедших в угольной промышленности в последние годы в части повышения энерговооруженности, роста механизации и автоматизации производственных процессов. Не учитываются также резко изменившиеся горно-геологические условия в связи с переходом разработки пластов на более глубоких горизонтах, значительно увеличилось газовыделение, температура и горное давление. Все это увеличивает расходы материалов и оборудования на добычу угля. При определении размеров капиталовложений, а также фондов на материалы и оборудование Госплан СССР не учитывает потребностей в них для выполнения объемов работ, предусмотренных постановлением ЦК КПСС и совета Министров СССР от 26 мая 1960 года «О мерах по улучшению технико-экономических показателей работы угольной промышленности на основе комплексной механизации и автоматизации производственных процессов». В результате этого постановление выполняется крайне неудовлетворительно.

Серьезные затруднения в строительстве новых и реконструкции действующих шахт Донбасса создаются также значительным отставанием геолого-разведочных работ. В настоящее время, в связи с новыми повышенными требованиями к исходным данным по утверждению промышленных запасов угля, в Донбассе не имеется ни одного полностью разведанного участка для закладки новых шахт на коксующихся углях. Необходимо также выполнить большой объем работ по доразведке шахтных полей на строящихся и подлежащих реконструкции шахтах. Однако, выделенные в текущей семилетке капиталовложения для этих целей только наполовину обеспечивают проведение необходимых объемов геолого-разведочных работ. Министерство геологии и охраны недр СССР не обеспечивает Главгеологию УССР в нужных количествах станками глубокого бурения, что в значительной мере ограничивает разведку глубоких горизонтов, где сейчас сосредоточены основные залежи коксующихся углей.

Госэкономсовет СССР при предварительном рассмотрении корректировки семилетнего плана признал необходимым значительно увеличить капиталовложения в развитие угольной

промышленности Донбасса на 1961-1965 гг. Однако Госплан СССР положительно не решает этого вопроса.

В целях ликвидации наметившегося разрыва между возможностью добычи и потребностью металлургии и других отраслей промышленности в спекающихся углях ЦК КП Украины просит поручить Госэкономсовету СССР, Госплану СССР и Министерству геологии и охраны недр СССР совместно с Советом Министров УССР рассмотреть и решить следующие вопросы:

1. Выделить дополнительно к плану в 1961 году для угольной промышленности Украинской ССР на подготовку новых горизонтов и развитие очистного фонда работ на действующих шахтах, добывающих коксующиеся угли, капитальные вложения в размере 50 млн. рублей, с соответствующими материально-техническими ресурсами.

2. При корректировке семилетнего плана предусмотреть выделение для угольной промышленности Украинской ССР на 1962-1965 гг. капиталовложений в размере 2200 млн.руб., необходимых для закладки и строительства новых шахт и обогатительных фабрик, а также для осуществления работ по реконструкции, подготовке новых горизонтов и осуществлению комплексной механизации и автоматизации действующих шахт, намеченных постановлениями ЦК КПСС и Совета Министров СССР.

Установить на 1962 год лимиты капиталовложений в угольную промышленность Украинской ССР в размере 530 млн.рублей.

3. Выделить дополнительно к контрольным цифрам на 1961-1965 гг. Украинской ССР 47 млн.руб. капиталовложений, целевым назначением на доразведку шахтных полей реконструируемых и строящихся шахт Донбасса, в том числе на 1961 г. — 3 млн. рублей, а также необходимое оборудование для ведения разведки угольных пластов на больших глубинах.

4. В месячный срок подготовить предложения по улучшению материально-технического снабжения угольной промышленности, имея в виду полное обеспечение потребности в прокате черных металлов, транспортной ленте и ленточных конвейерах, стальных трубах, кабельной продукции, трансформаторах и взрывобезопасных электромоторах.

СЕКРЕТАРЬ ЦК КП УКРАИНЫ

Н.ПОДГОРНЫЙ

« 6 » июля 1961 года.

№1/59

**ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ КПСС
СОВЕТ МИНИСТРОВ СССР**

Рассмотрев проект постановления ЦК КПСС и Совета Министров СССР «О плане государственных закупок и поставок в общественный фонд сельскохозяйственных продуктов и сырья на 1964-1965 годы», внесенный Госпланом СССР, ЦК КП Украины и Совет Министров Украинской ССР по ряду показателей не могут согласиться с предложениями Госплана СССР и просят утвердить объемы, предусматриваемые в проекте плана республики.

(в тыс. тонн)

	Годы	Проект республики	Проект Госплана СССР	Расхож- дения
Мясо (живой вес)	1964	1750	1850	100
	1965	2100	2150	50
Молоко	1964	7000	7100	100
	1965	8000	8000	—
Яйца (млн. штук)	1964	2100	2210	110
	1965	2400	2550	150
Семена масличных культур	1964	1410	1462	52
	1965	1522	1560	38
Сахарная свекла	1964	37000	37000	—
	1965	38000	40000	2000

Уровень производства и заготовок животноводческой продукции, предусмотренный в проекте плана на 1964 год, определен наличием урожая 1963 года, так как за счет их нужно будет содержать скот примерно 7 месяцев (январь-июль) 1964 года.

Из урожая 1963 года в колхозах и государственных хозяйствах будет произведено кормов — грубых, сочных и концентрированных 23 млн. тонн кормовых единиц.

Из этого количества будет использовано во 2 полугодие 1963 г. — 10258 тыс. тонн кормовых единиц, а на 1 полугодие 1964 г. остается только 12743 тыс. тонн и примерно 800 тыс. тонн будет завезено концентрированных, а всего 13543 тыс. тонн кормовых единиц при потребности 27 млн. тонн. Обеспеченность составит лишь 50%.

На 1 января 1964 года в колхозах и государственных хозяйствах с учетом сброса поголовье скота составит 18,2 млн. условных голов. Таким образом, в день на условную голову приходится этих кормов лишь по 3,5 кормовых единицы, что даже меньше нормы поддерживающего корма. При этом положении с обеспечением скота кормами, намеченный республикой уровень производства животноводческой продукции является крайне напряженным, поэтому производство мяса и молока в объемах, предусмотренных планом, будет сдвинуто на 2 полугодие 1964 года.

Производство животноводческой продукции в 1965 году определяется кормовой базой, а также необходимостью восстановления в течение 1964-1965 годов поголовья, сброшенного к концу 1963 года в связи с отсутствием кормов.

Несмотря на некоторое уменьшение в сравнении с планом 1963 года, намеченные республикой объемы производства животноводческой продукции на 1964 год будут выше среднегодового производства 1958-1962 гг. Также возрастают объемы производства продуктов растениеводства:

1	2	3	Проект плана			
			1964 год		1965 год	
			Объем произ- водства 1958- 1962гг	в %% к средне- годовому 1958- 1962 гг.	Объем произ- водства	в %% к средне- годовому 1958- 1962 гг.
Зерно	млн.пуд.	1653	2177	131,7	2223	134,5
Сахарная свекла	тыс.тонн	29589	37000	125,0	38000	128,4
Картофель	---//---	19527	21902	112,2	22700	116,2
Овощи	тыс.тонн	4645	5914	127,3	6380	137,4
Виноград	---//---	465 992	213,3	1161	249,7	
Скот и птица (в живом весе)	---//---	3222	3275	101,6	3750	116,4
Молоко	---//---	14351	15050	104,9	16600	115,7
Яйца	млн.шт.	7132	8050	112,9	84,50	118,5

**Поставка продуктов животноводства
в общесоюзный фонд**

В проекте Госплана СССР крайне завышаются по Украинской ССР объемы поставок мяса, молока и яиц в общесоюзный фонд:

		(в тыс.тонн)		
		Проект респуб- лики	Проект Госплана СССР	Расхож- дения
Мясо (в убойном весе)	1964 г.	360	425	65
	1965 г.	420	450	30
Молоко	1964 г.	2375	2770	395
	1965 г.	2500	2950	450
Яйца (млн. шт.)	1964 г.	800	1030	230
	1965 г.	900	1100	200

При намеченных Госпланом СССР объемах поставок республика должна будет отчислить в общесоюзный фонд в 1964 году от 40 до 50 процентов государственных ресурсов продуктов животноводства, поступающих от заготовок, что крайне напряженно. По отдельным видам продуктов удельный вес поставок государственных ресурсов, поступающих от заготовок составит:

	1964 г	(в процентах) 1965 г.
Мясо		
При поставках по проекту Госплана СССР	45,4	40,1
Проект республики	38,5	37,4
Молоко		
При поставках по проекту Госплана СССР	39,6	36,9
Проект республики	34	31,3
Яйца		
При поставках по проекту Госплана СССР	49,2	46,0
Проект республики	38,2	37,6

При намеченных объемах поставок в общесоюзный фонд, потребление населением продуктов животноводства на душу составит:

	1964г. при поставках в общесоюзный фонд		1965г. при поставках в общесоюзный фонд		Справочно фактическое потребление в 1962 г.
	по проекту республики	по проекту Госплана СССР	по проекту республики	по проекту Госплана СССР	
Мясо (в кг)					
Рабочие и служащие за счет госресурсов	27	24,6	31,4	30,3	25,7
Все население, исходя из объемов производства	39,7	38,2	44	43,3	41,5
Молоко (в кг)					
Рабочие и служащие за счет госресурсов	172	158	201	184	169
Все население, исходя из объемов производства	233	224	259	249	229
Яйца (штук)					
Рабочие и служащие за счет госресурсов	38	30	45	37	40
Все население, исходя из объемов производства	148	143	152	148	149

Уровень потребления в 1964 году при отчислении в объемах, предусмотренных республикой, по мясу будет ниже, чем за все предыдущие годы (кроме 1961 г.), молока — только на уровне 1961 г.

Население Донбасса, Кривого Рога, Харькова, Днепропетровска, Запорожья, Киева и ряда других промышленных центров и курортов, из-за недостатка продукции на колхозных рынках, обеспечивается в основном за счет государственных ресурсов продуктов животноводства. В эти промцентры и курорты республика выделяет 86% мяса и 84% молока из остающихся у нее госресурсов.

Для рабочих и служащих остальных 17 областей в республике остается государственных ресурсов всего лишь: мяса по 9,7 кг, молока по 83 кг на душу.

При объемах поставок в общесоюзный фонд, запланированных Госпланом СССР, потребление мяса, молока и яиц на душу населения резко снизится и это приведет к ухудшению питания в первую очередь рабочих Донбасса, Кривого Рога, Харькова, Днепропетровска, Запорожья и других промышленных центров и курортов республики, с чем согласиться нельзя.

Просим утвердить поставки в общесоюзный фонд в таких объемах:

		1964 г.	1965 г.

Мясо (в убойном весе)	тыс.тонн	360	420
Молоко	---//---	2375	2500
Яйца	млн.штук	800	900

По подсолнечнику

За последние годы республика резко расширила посевные площади подсолнечника с 844 тыс.га в 1953 г. до 1496 тыс.га в 1962 году, что дало возможность увеличить почти вдвое закупки семян этой культуры с 654 тыс.тонн в 1953 году до 1207 тыс.тонн в 1962 году. В предложениях республики намечено дальнейшее увеличение закупок подсолнечника на 1964 и 1965 гг. в соответствии с утвержденными контрольными цифрами семилетки.

При этом товарность подсолнечника по продаже его государству составит в 1964 году — 71% и в 1965 году — 76%, против 60% в среднем за прошедшие годы семилетки.

Посевы подсолнечника размещаются главным образом в южных областях республики, где в основном размещены посевы озимой пшеницы и кукурузы.

Расширение посевов подсолнечника в этой зоне повлечет за собой сокращение посевов пшеницы, что допускать не целесообразно. Дальнейшее увеличение закупок за счет повышения товарности может привести к снижению заинтересованности колхозов в производстве этой культуры, так как при этом в колхозах не представится возможным выделить ее на оплату труда колхозников и обеспечение сложившегося уровня потребления.

Просим дать указания Госплану СССР принять контрольные цифры по заготовкам масличных культур, утвержденные ЦК КПСС на 1964 год в объеме — 1410 тыс.тонн и на 1965 год — 1522 тыс.тонн.

По сахарной свекле

Посевная площадь сахарной свеклы в республике увеличилась с 958,2 тыс.га в 1953 году до 1499,5 тыс.га в 1963 году; в своих предложениях республика наметила увеличить посев этой культуры в 1964 году еще на 100 тыс.га, доведя посевную площадь в 1964 и 1965 гг. до 1600 тыс.га. Расширяются также маточные посевы и высадки до 100 тыс.га для обеспечения потребностей страны в семенах сахарной свеклы.

Кроме этого в республике сеется на корм скоту свыше 600 тыс.га сахарной свеклы.

Дальнейшее расширение посевов сахарной свеклы не представляется возможным, так как это потребует сокращения посева зерновых и других технических культур.

За прошедшие годы семилетки закупки сахарной свеклы в республике составили 24,7 — 29 млн.тонн в год. На 1965 год республика наметила довести закупки этой культуры до 38 млн. тонн, что на 11,6 млн.тонн или на 43% больше среднегодовых закупок за 1959-1963 годы. Для обеспечения такого роста закупок на Украине намечено с площади 1600 тыс.га получить урожайность на 237 центнеров с гектара, против 190 центнеров в среднем за последние 5 лет (1959-1963гг.).

При объеме закупок сахарной свеклы, намеченном Госпланом СССР в количестве 40 млн.тонн, потребовалось бы довести урожайность с площади 1600 тыс.га до 250 центнеров с гектара, чего достичь на больших площадях в 1965 году не представится возможным.

Просим установить план закупок сахарной свеклы на 1965 год по республике не более 38 млн.тонн.

В связи с тем, что п.3 проекта постановления не будет стимулировать посева в колхозах и совхозах сахарной свеклы на корм скоту, считаем необходимым его исключить.

Секретарь
ЦК КП Украины

П.ШЕЛЕСТ

Председатель
Совета Министров УССР
И.КАЗАНЕЦ

21 октября 1963 г.

№1/179а

/отправлено Советом Министров УССР за №20-1249/

лт-3

ЗАМЕЧАНИЯ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

к проекту контрольных цифр развития народного хозяйства
на 1966-1970 годы по Украинской ССР

Топливная промышленность

Госплан СССР наметил объемы капиталовложений в угольную промышленность Украинской ССР на 1966-1970 годы в сумме 3250 млн.руб, что не обеспечивает необходимого наращивания мощностей, а также возрастающих потребностей народного хозяйства в топливе на планируемую пятилетку и затормозит дальнейшее развитие угольной промышленности на длительный период.

Эти капиталовложения дадут возможность осуществлять только работы по поддержанию действующих шахт и разрезов, а также частично продолжать строительство переходящих объектов. При этом до 1969 года в республике не будет заложено ни одной новой шахты и уже в 1966 году придется на два года законсервировать строительство 5 новых шахт общей проектной мощностью на 8,7 млн.тонн угля в год. Кроме этого задел нового шахтного строительства к 1971 году снизится до 35 млн.тонн против 49,8 млн.тонн в 1966 году и 64,2 млн.тонн в 1959 году.

Намеченные Госпланом СССР капиталовложения позволят к концу 1970 года ввести мощности по добыче угля на 40,6 млн.тонн. Учитывая, что за это время отработает свои запасы и выйдут из строя шахты общей мощностью 14 млн.тонн, фактический прирост мощностей составит всего лишь 26,6 млн.тонн. Положение усугубляется еще и тем, что за 1959-1965 годы ввод в действие мощностей по добыче угля составит только 43,7 млн.тонн, или на 22 млн.тонн меньше контрольных цифр. Таким образом к началу 1970 года общие производственные мощности шахт и разрезов составят 208 млн.тонн, тогда как на этот год добыча угля планируется в количестве 211 млн.тонн или на 3 млн.тонн больше производственных мощностей, с чем нельзя согласиться.

Не получит также нормального развития газовая и нефтяная промышленность республики. Для этих отраслей Госпланом СССР на пятилетие намечается выделить 1556,4 млн.руб., что по расчетам республики не обеспечивает минимально-необходимого объема разведочного бурения в количестве 6400 тыс.метров и соответствующего прироста запасов газа и нефти для выполнения предусматриваемой на 1970 год добычи газа в количестве 60 млрд. кубометров и нефти — 15 млн.тонн.

Кроме того, Госплан СССР совершенно необоснованно занижает стоимость разведочного бурения. При сметной стоимости одного метра проходки скважины в 1965 году 132,6 руб. на 1966 год предусматривается 128,2 руб. и на 1970 год — только 111,7 руб. Такого снижения стоимости бурения при увеличении средней глубины скважин с 2690 до 3220 метров практически достичь невозможно.

Если принять предлагаемые Госпланом СССР капиталовложения и учесть реальную стоимость проходки одного метра скважины, то общий объем разведочного бурения на нефть и газ в республике будет меньшим против необходимого на 1265 тыс.метров, в результате добычу газа в 1970 году можно будет довести только до 53 млрд. куб. метров или на 7 млрд. куб. метров меньше намечаемых контрольных цифр.

Недостаток капитальных вложений для топливной промышленности республики создает серьезные затруднения в нормальном обеспечении топливом всего народного хозяйства.

Следует также учесть, что за последние три года недостаток в энергетическом топливе частично компенсировался за счет вовлечения запасов донецких углей, имевшихся на складах шахт, устанавливаемых дополнительных заданий по добыче угля и газа, а также за счет интенсивного отбора газа на уникальном Шебелинском месторождении. Вследствие этого запасы угля на складах шахт снизились с 13,4 млн.тонн по состоянию на 1 января 1963 года до 1,6 млн.тонн, ожидаемых на 1 января 1966 года, а обеспеченность промышленными запасами газа по республике снизилась с 18 лет в 1958 году до 13 лет в 1965 году. В дальнейшем увеличить ресурсы топлива за счет этих источников не представляется возможным.

По предварительным расчетам общая минимальная потребность Украинской ССР в топливе на 1970 год, включая потребность Министерства энергетики и электрификации УССР и широкого рынка, определяется в количестве 200 млн.тонн условного топлива, а ресурсы всех видов топлива республики, исходя из выделяемых на пятилетие Госпланом СССР капиталовложений, составляет 232 млн.тонн. В связи с этим вывоз топлива из республики для общесоюзных нужд и на экспорт к 1970 году должен быть сокращен до 30 млн.тонн против 56 млн.тонн в 1965 году. Однако Госплан СССР, не считаясь со сложившимися условиями, в своих расчетах предусматривает дальнейшее увеличение вывоза топлива из республики.

Такое планирование развития топливной промышленности на предстоящее пятилетие совершенно недопустимо и принято быть не может. Считаем необходимым предусмотреть в проекте плана на 1966-1970 годы капитальные вложения на развитие топливной промышленности УССР в объеме 5845 млн. рублей, из них для угольной промышленности 4000 млн. руб., нефтяной и газовой — 1798 млн. руб. против намечаемых Госпланом СССР 4853 млн. руб., в том числе для угольной промышленности — 3250 млн. рублей и нефтяной и газовой промышленности — 1557 млн.руб., а также предусмотреть реальный объем вывоза топлива из республики.

Электроэнергетика

Госпланом СССР намечается в 1966-1970 годах среднегодовой рост выработки электроэнергии по республике 10,8 проц. вместо достигнутого за предшествующие пять лет 12,7 проц., что не обеспечит полностью потребности народного хозяйства в электроэнергии. Расчеты показывают, что с учетом заданных межреспубликанских перетоков и экспорта электроэнергии в страны СЭВ выработка электроэнергии по республике на 1970 год должна быть принята не менее 174 млрд. киловатт-часов вместо предусматриваемых проектом контрольных цифр 165,6 млрд. киловатт-часов.

Для этого необходимо за пятилетие ввести на тепловых электростанциях республики по 10,47

млн. киловатт как это намечает Госплан СССР, а 13,1 млн. киловатт новых энергетических мощностей за счет расширения Бурштынской ГРЭС и приближения сроков ввода агрегатов на новых электростанциях. Кроме планируемого Госпланом СССР строительства Углегорской и Ново-Приднепровской электростанций необходимо предусмотреть строительство с вводом мощностей еще трех тепловых электростанций: Центрально-Украинской, Новодонецкой и Южной ГРЭС, а также начало строительства атомных электростанций мощностью 2,6 млн. квт.

С целью повышения уровня централизации электроснабжения и обеспечения электроэнергией сельского хозяйства следует построить за пятилетку линий электропередачи напряжением 35 киловольт и выше 32,5 тыс. километров вместо 25 тыс. километров по проекту контрольных цифр.

Для выполнения указанных объемов энергетического строительства, необходимо увеличить выделяемые на 1966-1970 годы капиталовложения с 1,49 млрд. рублей до 1,98 млрд. рублей.

Металлургическая промышленность

По расчетам республики к 1970 году выплавку чугуна можно довести только до 42150 тыс. тонн, тогда как Госплан СССР необоснованно намечает 44300 тыс. тонн; стали — 45721 тыс. тонн вместо 47350 тыс. тонн, производство проката — 35334 тыс. тонн против 36750 тыс. тонн, стальных труб — 3967 тыс. тонн вместо 4596 тыс. тонн и добычу железной руды — 106800 тыс. тонн вместо 108800 тыс. тонн намечаемых проектом контрольных цифр.

Такие расхождения по выплавке чугуна объясняются тем, что Госплан СССР в расчетах закладывает применение большего количества кислорода для интенсификации доменного процесса чем это возможно по наличию мощностей кислородных блоков, а также предусматривает более форсированные режимы работы доменных печей за счет значительного повышения качества сырья, что практически осуществить невозможно из-за ограниченных мощностей аглофабрик.

По выплавке стали закладывается более высокая производительность сталеплавильных агрегатов без осуществления необходимых для этого технических мероприятий. Из общей выплавки стали по республике не исключены 170 тыс. тонн получаемых на предприятиях, переданных в союзное подчинение. Объем производства проката определен республикой с учетом вывода с эксплуатации физически и морально устаревших станков, что Госпланом СССР не предусматривается.

Капиталовложения в черную металлургию республики проектом контрольных цифр на 1966-1970 годы определены в объеме 32800 млн. рублей, тогда как по расчетам республики они должны составить минимально 3545 млн. руб. При уменьшении капиталовложений против предложений республики не будут решены очень важные вопросы количественного и особенно качественного роста производства металлов в Украинской ССР, что отрицательно скажется на техническом прогрессе, повышении качества и долговечности изготавливаемых машин и оборудования.

В целях улучшения технико-экономических показателей доменного производства необходимо построить рудоподготовительный комбинат по обогащению руд подземной добычи с доведением содержания железа до 62 % с выделением дополнительно капитальных вложений в сумме 80 млн. рублей.

Для окускования тонкоизмельченных концентратов горнообогатительных комбинатов необходимо построить две окомковательные фабрики с выделением дополнительно 80 млн. руб.

В соответствии с Постановлением ВСНХ СССР от 21 сентября 1964 г. №88 республика обязана построить и ввести в действие трубопрокатный стан «5-12» мощностью 400 тыс. тонн труб с выделением 122 млн. руб. капиталовложений.

Для улучшения качества проката необходимо осуществить в течение пятилетки строительство заготовочного стана на Донецком металлургическом заводе, а также модернизацию минимум 15 устаревших станков, для чего необходимо дополнительно 60 млн. рублей.

Следует предусмотреть строительство 2-й очереди завода «Азовсталь», для которого заказано по импорту 26 тыс. тонн прокатного оборудования, из которого значительное количество

находится на площадке завода. Для строительства второй очереди этого завода дополнительно требуется 320 млн. руб.

Необходимо начать строительство Керченского металлургического завода, метизного завода на базе подката с Криворожского металлургического завода, Сивашского завода по производству металлургических порошков и коксогозового завода бытового топлива, а также обеспечить развитие ремонтной базы, строительство очистных сооружений и очистки воздушного бассейна.

Кроме этого, необходимо отметить, что Госпланом СССР в своих расчетах учтена неполная сметная стоимость целого ряда комплексов пусковых объектов, возможности строительных организаций, обеспеченность проектной документацией и оборудованием, в результате чего устанавливаются нереальные сроки ввода объектов и распределение капиталовложений по годам, особенно в первые годы пятилетки.

Химическая промышленность

Ввод мощностей по кальцинированной соде в республике за период 1966-1970 годы, вследствие задержки строительства содового завода в Крыму из-за отсутствия технической документации возможен в количестве 332 тыс. тонн вместо 480 тыс. тонн, намечаемых проектом контрольных цифр. Соответственно производство кальцинированной соды в 1970 году должно быть установлено 897 тыс. тонн вместо 1083 тыс. тонн.

Считаем необходимым производство серы в 1970 году установить в количестве 1746 тым. тонн вместо 2022 тыс. тонн по проекту контрольных цифр, так как на строящемся Яваровском горнохимическом комбинате, первая очередь которого будет введена в конце 1969 года, закладывается новый еще не испытанный метод извлечения серы, поэтому коэффициент использования мощности в первом году эксплуатации его не может планироваться выше 50 процентов.

В соответствии с установленным коэффициентом использование вновь вводимых мощностей, производство шин в республике на 1970 год должно быть установлено в объеме 6,1 млн. штук вместо 6,4 млн. штук.

Из устанавливаемых республике заданий по производству промышленной продукции на 1966-1970 годы необходимо исключить продукцию, вырабатываемую на предприятиях оборонной промышленности, в том числе 330 тыс. тонн серной кислоты и 8,2 тыс. тонн пластмассы и синтетических смол.

Машиностроение

По предварительным расчетам, в проекте контрольных цифр на 1966-1970 годы Госплан СССР предусматривает недостаточные темпы развития тяжелого машиностроения. Для обеспечения потребностей горнорудной, угольной, химической и других отраслей промышленности в роторных горновскрывных и добычных комплексов необходимо построить специализированный завод мощностью 200 тыс. тонн механоизделий в год в г. Кировограде.

Намечаемые на 1966-1970 годы объемы жилищного и промышленного строительства не обеспечиваются тяжелыми монтажными кранами, погрузчиками, лифтами и другой строительной техникой. В связи с этим республикой намечается создать в пятилетии необходимые мощности по производству указанных видов оборудования на Одесском заводе им. Январского восстания, Бердянском заводе дорожных машин и Никопольском заводе сторительных машин.

Развития машиностроения республики сдерживается недостаточными темпами роста мощностей заготовительной базы. С целью удовлетворения потребностей в чугунном и стальном литье считаем необходимым включить в проект плана строительства Фастовского литейного завода мощностью 90 тыс. тонн чугунного и стального литья в год, с началом строительства в 1966 году.

Для обеспечения потребностей литейного производства республики необходимо предусмотреть создание крупных специализированных предприятий по добыче формовочных

материалов в количестве 5 млн. тонн в год.

В химическом машиностроении республики не решаются вопросы обеспечения потребностей народного хозяйства в оборудовании, в связи с чем значительная часть его завозится по импорту. Необходимо предусмотреть дополнительные капиталовложения для строительства Стрийского завода химического машиностроения и Нежинского завода днищ.

Ввиду ограниченных капиталовложений на пятилетие, развитие электротехнической промышленности на Украине в 1966-1970 гг. не предусматривает организацию производства ртутно-кварцевых электроламп на Полтавском заводе.

Для удовлетворения потребностей населения в легковых автомобилях и бытовых холодильниках и, принимая во внимание наличие в республике крупной базы металлопроката, а также незанятость значительной части трудоспособного населения, считаем целесообразным построить в предстоящем пятилетии в Украинской ССР мощные заводы легковых автомобилей и бытовых холодильников.

Для ликвидации дефицита в подшипниках качения необходимо предусмотреть на 1966-1970 годы строительство нового завода по производству подшипников мощностью 60 млн. штук в год.

Промышленность строительных материалов и стройиндустрии

На развитие промышленности строительных материалов республики в будущем пятилетии Госплан СССР намечает направить 636,1 млн. руб. капитальных вложений, или на 27 проц. больше, чем в текущем пятилетии. В то же время прирост объема строительно-монтажных работ в целом по республике намечается увеличить по сравнению с приростом в 1961-1965 годах на 60 проц., в том числе строительно-монтажные работы в сельскохозяйственном строительстве, где расход местных материалов значительно выше, чем в промышленном, возрастут с 320 млн. руб. в 1965 году до 816 млн. рублей в 1970 году или в 2,55 раз. При таких объемах капитальных вложений дефицит в стеновых материалах к 1970 году увеличится до 3 млрд. штук условного кирпича, щебня — 6 млн. куб. метров, сборном железобетоне — до 3,1 млн. кубометров.

В проекте контрольных цифр Госплана СССР крайне неудовлетворительно решаются вопросы обеспечения сельской электрификации опорами из железобетона, а также обеспечение работ по орошению и мелиорации асбестоцементными и железобетонными трубами.

По расчетам республики для развития промышленности строительных материалов на 1966-1970 годы необходимо выделить 940 млн. рублей капитальных вложений вместо 636 млн.руб., предусматриваемых Госпланом СССР.

В проекте контрольных цифр на 1966-1970 годы объем строительно-монтажных работ по государственным капитальным вложениям возрастает в республике против 1961-1965 годов на 4,1 млрд. руб. или на 35 процентов. При этом программа строительно-монтажных работ по всем источникам финансирования в 1970 году увеличится до 4 млрд. 321 млн. руб против 2 млрд. 970 млн. руб в 1965 году, или на 45 процентов.

В то же время намечаемый Госпланом СССР объем капитальных вложений на развитие строительной индустрии составляет 453,5 млн. руб против 462 млн. руб. в 1961-1965 годах, в том числе строительно монтажных работ соответственно 84,5 млн. рублей против 127 млн. руб. или на 34,5 процента ниже.

Недостаточное выделение капитальных вложений на развитие строительной индустрии приведет к невыполнению объемов капитального строительства по целому ряду промышленных и сельских строек, особенно в новых районах строительства. В связи с этим необходимо в пятилетке увеличить капиталовложения для развития стройиндустрии республики против контрольных цифр на 196 млн. рублей.

Лесное хозяйство

Совет Министров Украинской ССР по согласованию с Госпланом СССР утвердил годовую расчетную лесосеку в лесах республики в размере 6050 тыс. кубических метров. Однако для обеспечения нужд народного хозяйства республики древесиной и сокращения завоза ее из отдельных районов страны рубки производились в размерах 1,5-2 годовых расчетных лесосек, в основном в Карпатах, где сосредоточены спелые насаждения. В результате этого только за последние 9 лет в Карпатах разработано 43,5 млн. куб. м древесины против расчетной лесосеки 26,7 млн. куб. м. Такие перерубы леса стали одной из причин возникновения массовых ветровалов и буреломов в Карпатах, где за последнее время они приняли систематический характер. С 1957 по 1964 год в горных лесах карпат буреломами и ветралами полено и повреждено свыше 20 млн. куб. м. древесины, в том числе в 1964 году 5,2 млн. кубометров. Это привело к оголению значительных площадей горных склонов Карпат, усилению эрозионных процессов и селевых потоков, причиняющих большие убытки народному хозяйству и населению, а также к значительному сокращению запасов спелых насаждений. В связи с этим Верховный Совет Украины СССР законом от 25 июня 1964 года запретил рубку леса сверх годовичной расчетной лесосеки. Поэтому считаем необходимым годовичную рубку леса в количестве 6840 тыс. куб. метров, в том числе в лесах второй группы в размере годовичной расчетной лесосеки — 6050 тыс. куб. метров, против намеченной Госпланом Союза ССР 7200 тыс. куб. метров.

Пищевая промышленность

Проектом контрольных цифр Госплана СССР на 1966-1970 годы предусмотрены капитальные вложения на развитие пищевой промышленности республики в сумме 899 млн. рублей. Расчеты показывают, что для ввода в действие производственных мощностей, обеспечивающих своевременную приемку, хранение и переработку сельскохозяйственного сырья с высокими технико-экономическими показателями необходимо определить общий объем капиталовложений в пищевую промышленность в сумме 1120 млн. руб.

Полученный за счет дополнительных капиталовложений прирост производственных мощностей обеспечит значительное снижение потерь сырья и увеличение выпуска пищевых продуктов для населения. Только в сахарной промышленности за счет сокращения длительности переработки свеклы, из того же количества сырья за пять лет будет дополнительно получено до 670 тыс. тонн сахара стоимостью в розничных ценах свыше 500 млн. рублей. Вложенные в промышленность капиталовложения окупятся в течение 1 года.

Легкая промышленность

Республика по основным изделиям легкой промышленности резко отстает от общесоюзного уровня.

На Украине вырабатывается лишь 3,6 проц. тканей от общего выпуска их по стране, в результате только в текущем году будет завезено более 1 млрд. метров тканей, в то же время из-за отсутствия производственных мощностей значительная часть многих видов сырья для легкой промышленности вывозится за пределы республики.

Из 4760 млн. руб., выделяемых на 1966-1970 годы для развития легкой промышленности страны, для Украинской ССР предусматривается только 648 млн. руб., или 13,6 процентов. Это приводит не только к отставанию развития легкой промышленности и дальнейшему и дальнейшему увеличению завоза в республику товаров, но и значительно затрудняет трудоустройство большого количества незанятого трудоспособного населения.

ЦК КП Украины и Совет Министров УССР считает, что в 1966-1970 годах легкую промышленность Украинской ССР необходимо развивать в больших масштабах и просят увеличить капиталовложения в эту отрасль до 900 млн. рублей.

**Несоответствие объемов производства по проектировкам
Госплана СССР и республики**

Госплан СССР допустил несоответствие между запроектированными им объемами капитальных вложений на 1966-1970 годы и объемами производства на 1970 год по следующим основным изделиям:

Показатели	Единица измерения	Предложения Госплана СССР		Предложения республики по объемам производства на 1970 год (на лимиты капиталовложений Госплана СССР)	Отклонения
		объем капитальных вложений на 1966-1970 годы	объем производства на 1970 год		
<u>Химическая промышленность</u>	млн.руб.	2409			
Покрышки автомобильные	млн.шт.		6,4	6,1	-0,3
Сода кальцинированная	тыс.т.		1083	897	-186
Сера	---/--		2022	1746	-274
<u>Черная металлургия</u>	млн.руб.	3280			
Чугун	тыс.т.		44300	42150	-2150
Сталь	---/--		47350	45720	-1630
Прокат	---/--		36750	35334	-1416
Трубы стальные	---/--		4596	3967	-629
Руда железная	---/--		108800	106800	-2000
<u>Пищевая промышленность</u>	млн.руб.	3250			
Соль	млн.т.		211	207	-4
<u>Нефтяная и газовая промышленность</u>	млн.руб.	1556,4			
Газ	млрд.куб.м.		60	53	-7
<u>Электроэнергия</u>	млн.руб.	1490			
Производство электроэнергии	млрд.квтч.		165,6	161,2	-4,4
<u>Машиностроение</u>	млн.руб.	1830			
Турбины паровые	тыс.квт		5900	5200	-700
Электроаппаратура	тыс.т.		33	27	-6
Приборы, средства					

автоматизации и запасные части к ним	млн.руб.	611	600	-11
Подшипники качения	млн. штук	145	106,7	-38,3

Просим привести в соответствие объемы капиталовложений с объемами промышленного производства.

По производству комбикормов

Предусмотренный в проекте плана объем производства комбикормов из сырья госресурсов не обеспечивает потребностей республики. Расчеты показывают, что в Украинской ССР необходимо к 1970 году довести производство комбикормов из государственного зерна не меньше чем до 3500 тыс. тонн, в том числе для встречной продажи при закупках сельскохозяйственных продуктов и витаминной травяной муки — 1200 тыс. тонн, для откормочных хозяйств совнархозов и торговых организаций — 730 тыс. тонн, Птицепрому — 790 тыс. тонн, Главрыбводхозу и прочим организациям, а также для оказания помощи колхозам и совхозам — 780 тыс. тонн.

В связи с этим следует установить республике производство комбикормов из сырья государственных ресурсов в количестве 3500 тыс. тонн вместо 1500 тыс. тонн, намеченных в проекте плана. Просим предусмотреть также выделения для этих целей 2000 тыс. тонн фуражного зерна из союзного фонда.

О производстве комбикормов в проекте плана на 1966-1970 гг. по Украинской ССР следует записать так:

	1965 г. план	Проект на	
		1966 г.	1970 г.
Комбикорма из сырья государственных ресурсов, колхозов и совхозов	2300	2500	5000
в том числе из зерна госресурсов	2100	2250	3500
Комбикорма для птицы	300	350	1000

Транспорт и связь

На предстоящее пятилетие 1966-1970 гг. Госпланом СССР на развитие производственно-технической базы автотранспорта республики установлен лимит строительно-монтажных работ в объеме 102 млн. рублей. За счет указанных капиталовложений на конец пятилетки потребности автотранспорта в капитальном ремонте автомобилей будет удовлетворен на 94%, а в техническом обслуживании лишь на 51% против 62% в настоящее время. При этом наличие обустройств на один рубль стоимости подвижного состава 48 коп. в 1965 году снизится на конец пятилетки до 44 коп. при норме 90-95 коп.

В целях недопущения такого положения необходимо увеличить республике на 1966-1970 гг. объем строительно-монтажных работ на развитие автотранспорта на 100 млн.руб.

Кроме того, необходимо предусмотреть на пятилетие строительство по госкапвложениям обход г. Харькова, завершение строительства дороги Ялта—Севастополь и дороги с мостовым переходом через р. Днестр.

Для полного удовлетворения населения в пассажирских перевозках, особенно сельскохозяйст-

венных районах республики, необходимо объем пассажирских перевозок на 1970 год довести до 47500 млн. пассажиро-километров против 43200 млн. пассажиро-километров, предусмотренных в проекте контрольных цифр развития народного хозяйства СССР.

По речному транспорту необходимо предусмотреть дополнительные капиталовложения в размере 14,5 млн. руб. на обеспечение ввода в эксплуатацию новой нитки шлюза на Днепровском гидроузле им.Ленина.

Намечаемый Госпланом СССР объем капиталовложений на развитие связей в сумме 172,5 млн.руб. не обеспечивает минимальной потребности республики в средствах связи. Поэтому необходимо капиталовложения по этой отрасли увеличить на 50 млн. рублей.

Водное хозяйство

В ряде районов Донбасса, в Харьковском, Криворожском и других густонаселенных промышленных районах республики ощущается острый недостаток воды как для нужд населения, так и для крупнейших промышленных предприятий республики. Дальнейшее развитие указанных промышленных районов находится в прямой зависимости от водообеспечения.

В настоящее время в ряде населенных пунктов Донбасса на одного жителя подается от 16 до 50 литров воды в сутки при среднем потреблении воды в городах республики 110-115 литров. К 1970 году дефицит воды в Донбассе при полном использовании местных водных ресурсов составит более 800 млн. куб. м. в год.

Несмотря на это Госплан СССР предусматривает выделение капитальных вложений на развитие водного хозяйства республики в 1966-1970 гг. в размере 31,8 млн. руб., что совершенно недостаточно.

Для решения первоочередных водохозяйственных проблем республики в 1966-1970 гг. необходимы капитальные вложения в размере 182,8 млн. руб., которые будут направлены на окончание строительства канала Днепр—Кривой Рог, строительство первой очереди канала Днепр—Донбасс с подачей воды к 1970 году в объеме 21,5 куб. м. в секунду, строительство Широковского водохранилища для водоснабжения Макеевского промышленного района, окончание строительства водохранилища на р.Берда и объектов для технического водоснабжения г.Харькова, а также на строительство регулирующих водохранилищ на горных реках в прикарпатских областях.

Жилищное и коммунальное строительство

Госпланом СССР на 1966-1970 годы для жилищного строительства Украинской ССР по государственному плану предусмотрено 2539 млн. рублей или 95 процентов к объему капиталовложений за 1961-1965 годы. Ввод в эксплуатацию установлен в количестве 19,49 млн. кв. м. жилой площади против 21,5 млн. кв. метров в текущем пятилетии. Удельный вес государственного жилищного строительства в общем объеме капиталовложений уменьшается с 13,5 проц. в текущем пятилетии до 8,9 проц. в 1966-1970 годах.

Проектируемый объем жилищного строительства является недостаточным, в результате чего ряд вопросов, имеющих для республики очень важное значение, не получит решения в предстоящей пятилетке.

Только для новостроек и реконструируемых предприятий УССР, включая комплексные стройки, необходимо в течении 1966-1970 годов построить 19,5 млн. кв. метров жилой площади, что равно намеченному Госпланом СССР объему жилищного строительства для УССР по государственному плану на все пятилетие. В связи с этим не представится возможным удовлетворить даже первоочередные нужды в жилье семей трудящихся предприятий, длительное время находящихся на очереди в исполкомах местных Советов.

По состоянию на 1 апреля 1965 года в городах и поселках республики 314 тыс. человек проживает в бараках и других, совершенно непригодных для жилья помещениях временного типа и

119 тыс. человек в опасных промышленных зонах. Для отселения этого контингента трудящихся в ближайшие годы потребуется не менее 3 млн. кв. метров жилой площади. Кроме того, следует также учесть, что в индивидуальных жилых домах, не пригодных для жилья, проживает около 250 тыс. человек, для частичного отселения которых потребуется значительное количество жилья.

Малые объемы выделяемых за последние годы капиталовложений на жилищное строительство привели к тому, что в ряде районов республики значительная часть предприятий, особенно в машиностроении, не загружена на полную мощность из-за неукомплектованности рабочими, вследствие большого недостатка жилья.

По большинству отраслей промышленности республики проектируемая Госпланом СССР жилищная обеспеченность в 1970 году в размере 7,59 кв. метров на человека не будет достигнута и составит примерно 7 кв. метров. С целью закрепления рабочих в угольной и металлургической промышленности, где численность трудящихся от общего их количества в республике составляет 28 проц. необходимо повысить жилищную обеспеченность до 9 кв. метров. Нельзя согласиться с предложением Госплана СССР по структуре проекта плана жилищного строительства в республике.

Госплан СССР значительно завысил объем жилищного строительства по нецентрализованным источникам финансирования, установив на пятилетку ввод в действие 7,5 млн. кв. метров жилой площади против 3,1 млн. кв. метров за 1961-1965 годы. Кроме этого удельный вес государственного жилищного строительства в общем плане ввода жилой площади уменьшен по Украинской ССР до 44 проц. при среднем по стране 57 проц. и соответственно увеличен удельный вес индивидуального строительства.

Учитывая, что проблема обеспечения жильем рабочих вновь вводимых в действие предприятий решается в основном за счет государственного жилищного строительства, намечаемое Госпланом СССР увеличение объемов индивидуального строительства не обеспечит решения этой задачи. К тому же, в связи с прекращением за последние годы индивидуального строительства в крупных городах и промышленных центрах республики из-за отсутствия свободных земель, выполнения намеченного Госпланом СССР плана индивидуального жилищного строительства в количестве 18,2 млн. кв. метров общей площади будет крайне затруднено.

ЦК КП Украины и Совет Министров УССР просят установить для Украинской ССР на предстоящую пятилетку следующие объемы жилищного строительства: по государственному плану 3300 млн. руб. с вводом в эксплуатацию 24 млн. кв. метров жилой площади, вместо 19,49 млн. кв. метров, намечаемых Госпланом СССР; по нецентрализованным источникам ввод в эксплуатацию 4 млн. кв. метров жилой площади вместо 7,5 млн. кв. метров и по индивидуальному строительству 10 млн. кв. метров общей площади жилья вместо 18,2 млн. кв. метров, проектируемых Госпланом СССР.

Для коммунального строительства республики на 1966-1970 годы Госпланом СССР предусмотрено 946 млн. рублей. Эти капиталовложения не обеспечивают в предстоящей пятилетке решение неотложных вопросов, связанных с расширением водоснабжения и канализации гг. Львова, Харькова, Кривого Рога, Жданова, Кировограда, городов курортной зоны Крыма. Необходимо увеличить объем капиталовложений на коммунальное строительство в пятилетке на 204 млн. рублей. Следует также в пятилетке предусмотреть строительство метрополитена в гор. Харькове.

Здравоохранение

Госплан СССР, наметил для Украинской республики прирост 76,1 тыс. коек против 81 тыс. коек в текущей пятилетке и определил ввод в действие новых больниц на 30,4 тыс. коек против 39 тыс. коек в 1961-1965 годах. При этом не предусмотрено строительство отдельно стоящих поликлиник, санаториев и других учреждений не больничного профиля. В то же время для обеспечения лишь намечаемого прироста коек новыми помещениями больниц необходимы капиталовложения в сумме 420 млн. рублей против 216 млн. руб. по проекту контрольных цифр.

Кроме того для ввода из действующих лечебных учреждений находящихся в них сверх нормы коек необходимо построить новые больницы как минимум на 130 тыс. мест, а также для

обеспечения необходимого благоустройства больниц (водопровод, горячее водоснабжение, канализация, электроосвещение и тд.) требуется около 700 млн. рублей капиталовложений. Если учесть также развитие сети санаториев профсоюзов, учреждений социального обеспечения, физической культуры и спорта, то потребность республики в капиталовложениях по отрасли «здравоохранение» на пятилетие составит 1,2 миллиарда рублей.

Считаем, что для обеспечения жизненно важных потребностей населения в медицинском обслуживании Украинской ССР необходимо выделить на 1966-1970 годы на здравоохранение как минимум 350 млн. рублей. Это позволит избежать снижение темпов строительства учреждений здравоохранения и обеспечит ввод в действие новых больниц на 45 тыс. коек, около 100 отдельно стоящих поликлиник в районах новостроек и созданных микрорайонах и других учреждений, а так же обеспечить часть действующих больниц необходимым минимумом благоустройства.

Просвещение и культура

Госплан СССР предусматривает по Украинской ССР на 1966-1970 годы капиталовложения для строительства школ на 228 тысяч ученических мест против 606,4 тыс. мест, вводимых в действие в текущем пятилетии.

За счет этих средств можно построить только 304 школы. Между тем, на новых жилых массивах, крупных промышленных объектах, строящихся комплексно и расположенных далеко от населенных пунктов, а также в совхозах надо построить за 1966-1970 годы не менее 700 школ. Кроме этого крайне необходимо заменить свыше 3700 аварийных школьных зданий, а также хотя бы часть помещений, приспособленных под школы, построенных из глины и самана. Таких помещений в республике насчитывается свыше 12 тысяч.

На предстоящее пятилетие необходимо предусмотреть строительство школьных зданий как минимум на 620 тысяч мест, что даст возможность обеспечить прирост контингентов школьников численностью 154 тыс. человек, построить школы на новых массивах, в комплексных стройках, совхозах, а также заменить часть аварийных зданий.

Госпланом СССР не решается вопрос об окончании строительства 154 законсервированных клубов и строительство новых клубов в 150 районных центрах, не имеющих таких помещений, и 40 клубов при крупных промышленных объектах.

Для обеспечения школьного и клубного строительства в необходимых объемах необходимо предусмотреть Украинской ССР по отрасли просвещения и культуры на 1966-1970 годы 770 млн. руб вместо 549,4 млн. руб., намечаемых Госпланом СССР.

Торговля

Республика намечает за 1966-1970 годы увеличить товароборот на 7,1 млрд. руб. в сравнимых ценах или на 38,8 проц., в том числе по государственной торговле — на 4,5 млрд. рублей. Для обеспечения такого роста товароборота по государственной торговле необходимо в 1966-1970 годах построить и ввести в действие не менее 10200 магазинов на 54 тыс. рабочих мест, 10800 предприятий общественного питания на 560 тыс. посадочных мест, 1400 тыс. кв. метров площадей общетоварных складов, а также хранилищ для овощей, картофеля и фруктов на 900 тыс. тонн и распределительных холодильников емкостью 110 тыс. тонн.

Для строительства указанных объектов торговли и общественного питания необходимо на 1966-1970 годы выделить капиталовложения как минимум в сумме 1017 млн. руб., в том числе государственные капиталовложения по отрасли «торговля» в сумме 300 млн. рублей.

Однако, проектом контрольных цифр объем государственных капиталовложений по отрасли «торговля» для республики определен в сумме 213 млн. рублей. Такие незначительные капиталовложения создадут дополнительные трудности в торговле, приведут к дальнейшему увели-

чению нагрузки товарооборота на 1 рабочее место в среднем на 9 процентов.

Производительность труда

Проект контрольных цифр предусматривает на предстоящее пятилетие рост производительности труда в промышленности Украинской ССР на 37 проц. или в среднем за год 6,5 проц. Такое задание является необоснованно завышенным.

За истекшее пятилетие (1961-1965 гг.) производительность труда в промышленности республики возросла на 26,6 проц., или на 4,8 проц. в среднем за год. Кроме того, в предстоящем пятилетии промышленность республики должна обеспечить значительное повышение качества, расширение ассортимента, улучшение расфасовки и упаковки выпускаемой продукции, что потребует значительного увеличения численности трудящихся.

В горнорудной и металлургической промышленности будут осуществлены мероприятия по увеличению содержания железа в концентрате, организации производства окатышей, улучшению дробления сырой руды, повышению качества и сортамента выпускаемого металла. В машиностроении — повышение долговечности и надежности машин. В угольной промышленности добыча угля будет осуществляться в основном на действующих шахтах, что связано с переходом на более глубокие горизонты, отдаленные участки, в условиях повышения газовыделения, усиления горного давления, повышения температуры и других факторов, значительно увеличивающих трудоемкость производственных процессов. В химическую промышленность республики в предстоящем пятилетии, по нашим расчетам, потребуется дополнительно вовлечь 97 тысяч трудящихся.

Для решения перечисленных задач потребуется расширение действующих и создание новых конструкторских и технологических служб, что приведет к дополнительному увеличению численности рабочих и инженерно-технических работников.

По проекту нового пятилетнего плана предусматривается строительство и ввод в действие значительного количества новых впервые создаваемых предприятий, освоение которых потребует длительных сроков и дополнительной численности работников. По предварительным расчетам, для обеспечения пусковых объектов 1966-1970 годов потребуется свыше 600 тыс. человек трудящихся против 413 тыс. человек за последние пять лет.

Кроме того, в 1966 году в республике будет осуществлен одновременный выпуск учащихся X и XI классов, из них должны быть трудоустроены в промышленности 570 тыс. человек вместо 202 тыс. человек в 1965 году. Трудоустройство молодежи, на период их обучения, придется осуществить без соответствующего увеличения выпуска продукции.

С учетом всех изложенных фактов, подсчеты показывают, что рост производительности труда в промышленности Украинской ССР на пятилетке должен быть установлен в размере 27,4 проц. или в среднем за год на 5 проц., вместо предлагаемых Госпланом СССР соответственно 37 проц. и 6,5 процентов.

Госплан СССР намечает установить задание по росту производительности труда в строительстве 38 проц. или на 6,7 проц. в среднем за год.

Такое задание не может быть принято по следующим соображениям.

Рост производительности труда на 29,1 проц. по расчетам республики может быть достигнут за счет дальнейшей механизации строительных работ — на 7,1 проц., производства сборного железобетона — на 7,9 проц., совершенствование организации производства и труда — на 7,8 процентов.

В связи с уменьшением объема капитальных вложений на развитие строительной индустрии сократились возможности расширения производства сборного железобетона на 1 млн. рублей строительно-монтажных работ, а также повышения уровня механизации основных видов строительных работ. Кроме того, следует также учесть, что значительное увеличение в 1966-1970 годах удельного веса строительно-монтажных работ в сельской местности, где производительность труда значительно ниже чем в городах, а также освоение ряда новых районов строительства, где

отсутствует должная строительная база, являются факторами, снижающими темп роста производительности труда.

Ввиду изложенного, следует предусмотреть для республики рост производительности труда в строительстве в размере 29,1 проц. или 5,25 проц. в среднем за год.

Себестоимость

Госплан СССР предусматривает на предстоящее пятилетие снижение затрат на один рубль товарной продукции промышленности Украинской ССР на 8,2 проц., или 1,7 проц. в среднем за год.

Такое задание явно завышено. Госплан СССР в своих расчетах включает и те предприятия, которые переданы союзным министерствам. Кроме того, в течение 1966-1970 годов будут проводиться важные мероприятия по повышению качества, надежности и долговечности машин, расширению ассортимента и повышению качества товаров народного потребления, улучшению их отделки и др. Необходимо также учитывать изменившиеся в худшую сторону условия добычи угля и железной руды, в связи с разработкой более глубоких горизонтов.

По расчетам республики задание по снижению затрат на один рубль товарной продукции промышленности может быть установлено в размере 7,4 проц. или на 1,5 проц. в среднем за год.

Проектом контрольных цифр на 1966-1970 годы предусматривается снижение себестоимости строительно-монтажных работ в размере 3,8 проц. к фактически достигнутому уровню за 1965 год. Такое снижение себестоимости строительно-монтажных работ на предстоящее пятилетие является завышенным, так как за 1959-1964 годы фактическое снижение было только 1,25 проц. к уровню 1958 года. При этом среднегодовое снижение составило только 0,2 процента.

При определении размера снижения себестоимости в строительстве на предстоящее пятилетие необходимо также учитывать, как указывалось выше, повышение строительно-монтажных работ в сельской местности, где производительность труда, основной фактор снижения себестоимости работ, значительно ниже, чем в промышленных районах.

По расчетам республики, задание по снижению себестоимости строительно-монтажных работ на 1966-1970 годы может быть принято в размере 2,5 проц. или 0,5 проц. в среднем за год.

ЦК КПСС

Газовая промышленность Украинской ССР получила значительное развитие. Геологами республики открыты крупные месторождения, что позволило в короткие сроки увеличить добычу природного газа и обеспечить снабжение им не только промышленных центров республики, но и подавать его в большом количестве в Москву, Ленинград, Белоруссию, Литву и Латвию, а также в соседние социалистические страны — Польшу и Чехословакию.

За последние семь лет на Украине добыча газа возросла с 14,3 до 47 млрд. кубометров, промышленные запасы его достигли 660 млрд. кубометром, протяженность газопроводов увеличилась более чем в два раза и составляет 8,5 тыс. км. Удельный вес газа в общем потреблении всех видов топлива в республике достиг 26 процентов, им пользуются почти 25 проц. населения городов, поселков и сел республики и более двух тысяч промышленных предприятий. Вместе с тем, достигнутые успехи в развитии газовой промышленности Украины не удовлетворяют растущих нужд народного хозяйства.

Планом на 1968-1970 гг. установлен значительный рост добычи газа по Украинской ССР. Уже в 1968 году намечено добыть 51 млрд. кубометров или на 8,5 проц. больше, чем в 1967 году и к концу пятилетки довести добычу до 6 млрд. кубометров.

Для обеспечения такого роста добычи в республике имеются необходимые условия. Прогнозные запасы газа сейчас составляют более 4 триллиона кубометров, которые сосредоточены,

главным образом, на глубинах свыше 3 тыс. метров. Из таких глубин уже получены промышленные притоки газа на 17 месторождениях. Наиболее крупное из них Ефремовское, расположенное вблизи г.Харькова с запасами более 100 млрд. кубометров газа. Расчеты показывают, что из этого месторождения в ближайшее время можно, при относительно небольших капиталовложениях, добывать 8-10 млрд. кубометров газа в год.

Однако из-за серьезного отставания эксплуатационного бурения, отсутствия для этого необходимой производственно-технической базы и жилья для рабочих, здесь введены в действие только две скважины с общим дебетом 600 тыс. кубометров газа в сутки. Аналогичное положение с развитием добычи газа имеет место и на других месторождениях, особенно в новых газоносных районах восточных областей Украины.

Намечаемое увеличение добычи газа по республике на 1968-1970 гг. может быть достигнуто лишь при дальнейшем усилении геологоразведочных работ. Для этого за указанный период необходимо, как минимум, пробурить 1,5 млн. метров разведочных скважин и обеспечить прирост 300-350 млрд. кубометров промышленных запасов газа.

Несмотря на наличие в республике разветвленной сети магистральных газопроводов, ряд крупных промышленных центров, особенно Киев, Днепропетровск, Запорожье, Кривой Рог, Львов и другие города западных областей Украины в зимний период испытывают серьезные трудности в обеспечении газом коммунально-бытовых потребителей и промышленных предприятий.

Госснабжение этих городов можно улучшить за счет создания крупных буферных предприятий, работающих на газе и резервном топливе и, прежде всего, за счет ускорения строительства магистрального газопровода Ефремовка—Киев с последующим продлением его до западных областей Украины. Однако планом на 1968 год предусмотрено строительство только 93 км. этого газопровода при общей протяженности его 490 км.

В целях дальнейшего развития газовой промышленности и газоснабжения Украинской ССР ЦК КП Украины просит поручить Госплану СССР, Министерству газовой промышленности, Министерству геологии СССР, Министерству нефтедобывающей промышленности СССР совместно с Советом Министров Украинской ССР рассмотреть и решить следующие вопросы:

1. Для выполнения необходимого объема разведочного и эксплуатационного бурения, обеспечения намеченного прироста промышленных запасов и увеличения добычи газа предусмотреть на 1968-1970 гг. соответствующее развитие материально-технической базы буровых организаций республики, оснащение их техникой, материальными ресурсами, а также создание жилищных и культурно-бытовых условий для трудящихся занятых на бурении скважин.

Следует также решить вопрос о повышении материальной заинтересованности буровиков и приравнять их по оплате труда к геологоразведчикам, работающим на одних и тех же площадях, в одинаковых условиях.

2. В целях усиления эксплуатационного бурения и ускорения промышленного освоения Ефремовского газового месторождения и доведения добычи газа по этому месторождению до 8 млрд. кубометров в 1970 году, передать Министерству газовой промышленности буровой трест «Харбурнефтегаз» Министерства нефтедобывающей промышленности СССР, который занят только бурением эксплуатационных газовых скважин. Наряду с этим необходимо также решить вопрос о передаче нефтепромыслового строительства из Министерства газовой промышленности Министерству нефтедобывающей промышленности СССР.

3. Для обеспечения нормального газоснабжения г.Киева и других городов республики в зимний период предусмотреть в плане на 1968 г. строительство газопровода Ефремовка—Киев протяженностью не менее 300 км. Кроме того необходимо решить вопрос о переводе строящихся электростанций Киевской ТЭЦ-5 и Трипольской ГРЭС на газ с резервным топливом — мазут и уголь, с тем чтобы в зимний период газ с этих станций высвобождать и передавать бытовым и промышленным потребителям. Просим также неотложно решить вопрос по улучшению газоснабжения г.Киева в 1968 г. в связи с аварийным положением Дарницкой ТЭЦ, которая по техническому состоянию может работать только на газе.

Выгодное географическое расположение газоносных районов Украины, наличие вблизи них

разветвленной сети магистральных газопроводов даст возможность в короткие сроки, при решении поставленных вопросов, создать необходимые условия для увеличения добычи газа в 1970 год до 60 млрд. кубометров и более эффективного использования его в народном хозяйстве.

Проект постановления Совета Министров СССР по этому вопросу прилагается.

СЕКРЕТАРЬ ЦК КП УКРАИНЫ

П.ШЕПЕСТ

«30» декабря 1967 года

№1/205

Верно: В. Лашенко

Проект

СОВЕТ МИНИСТРОВ СССР

ПОСТАНОВЛЕНИЕ №

Москва, Кремль

« » _____ 1967 г.

О неотложных мерах по дальнейшему развитию газовой промышленности Украинской ССР

За последние годы газовая промышленность Украинской ССР получила значительное развитие. Добыча газа возросла с 14,3 млрд. куб. м. в 1960 году до 47 млрд. куб. м. в 1967 году и в 1968 г. составит 51 млрд. куб. метров. Протяженность магистральных газопроводов достигла 8,5 тыс. км.

Наряду с этим дальнейший рост газовой промышленности в Украинской ССР сдерживается допущенным отставанием в наращивании разведанных запасов газа, освоении новых месторождений и развитии сети магистральных газопроводов, что привело к серьезным затруднениям в нормальном обеспечении газом возрастающих потребностей г.Киева и других промышленных центров республики.

В целях дальнейшего ускоренного развития газовой промышленности и улучшения газоснабжения народного хозяйства Украинской ССР, Совет Министров СССР постановляет:

1. Министерству газовой промышленности:

а) ускорить промышленное освоение Ефремовского газового месторождения в Харьковской области с доведением добычи газа к концу 1970 года до 8 млрд. кубометров и 1971 года — до 10 млрд. кубометров, для чего выполнить в 1968-1971 гг. эксплуатационное бурение в объеме 400 тыс. метров, в том числе в 1968 году — 80 тыс. метров;

б) построить и ввести в действие в 1968-1969 гг. магистральный газопровод Ефремовка—Киев, протяженностью 490 км. из труб диаметром 1020 мм производительностью 10 млрд. кубометров газа в год, в том числе в 1968 году — 300 км;

в) для обеспечения увеличения подачи газа в западные области Украинской ССР и на экспорт в социалистические страны построить в 1969-1971 гг. магистральный газопровод Киев—Ровно—Львов протяженностью 500-520 км., для чего в 1968 году разработать проектное задание на строительство этого газопровода;

г) построить в 1968 году газопровод Угерско—Львов протяженностью 65 км для улучшения газоснабжения города Львова и других промышленных районов Львовской области;

д) ввести в 1968-1970 гг. в опытно-промышленную эксплуатацию 10 новых газовых месторождений: Мелиховское, Ланновское, Богдановское, Велико-Бубновское, Ново-Троицкое, Космачское, Пынянское, Западно-Сосновское, Западно-Октябрьское и Джанкойское;

е) усилить работы по внедрению одновременно-раздельной эксплуатации скважин на действующих и вновь вводимых газовых месторождениях и за счет этого обеспечить прирост добычи газа в 1968 году на 400 млн.кубометров и в 1970 году — 800 млн. кубометров.

2. Министерству геологии СССР и Совету Министров Украинской ССР:

а) обеспечить в 1968-1970 гг. прирост промышленных запасов газа в количестве 300-350 млрд. кубометров;

б) ускорить оценку газоносности глубоких горизонтов (5-7 тыс. метров), для чего в 1968-1971 гг. пробурить не менее 5 параметрических скважин;

в) осуществить на вновь открытых газовых месторождениях, где получены промышленные притоки газа, дальнейшее размещение и бурение разведочных скважин с учетом требований их эксплуатации.

3. Министерству нефтедобывающей промышленности СССР:

а) передать Министерству газовой промышленности для эксплуатации газовые залежи на Глинско-Розышевском, Гнединцевском, Иванниковском и Рыбальском месторождениях;

Министерству газовой промышленности обеспечить в 1970 году добычу газа по этим месторождениям до 8 млрд. кубометров;

б) передать Министерству газовой промышленности буровой трест «Харбурнефтегаз» по состоянию на 1 января 1968 года.

4. В целях устойчивого обеспечения газом предприятий и бытовых потребителей г.Киева и промышленных центров правобережных областей Украинской ССР Министерству энергетики и электрификации СССР предусмотреть работу строящихся Киевской ТЭЦ-5 и Трипольской ГРЭС на природном газе, а в течение 2-3 зимних месяцев на резервном топливе — мазуте и угле.

5. Госплану СССР и Госснабу СССР выделить дополнительно в 1968 году для обеспечения работ, предусмотренных настоящим постановлением, Министерству газовой промышленности, Министерству нефтедобывающей промышленности СССР и Министерству геологии СССР оборудование, транспортные средства и материалы согласно приложениям №№1 и 2.

6. Министерству химического и нефтяного машиностроения обеспечить в 1969-1970 гг. изготовление 200 блочных групповых установок по техническим условиям Министерства газовой промышленности для обустройства газовых промыслов Украинской ССР.

7. Возложить на Министерство нефтедобывающей промышленности СССР выполнение строительных и монтажных работ по обустройству нефтяных промыслов в Украинской ССР, освободив от этих обязанностей Министерство газовой промышленности.

Министерству газовой промышленности передать Министерству нефтедобывающей промышленности соответствующие строительно-монтажные организации, материально-техническую базу и транспорт.

8. Разрешить Министерству газовой промышленности:

а) осуществлять в 1968-1970 гг. в Украинской ССР строительство предприятий строительной индустрии и строительных материалов, а также жилых и культурно-бытовых объектов за счет средств по отрасли «Газовая промышленность»;

б) организовать на базе существующего Управления «Укргазстрой» производственное объединение (на правах Главного управления) «Укргазпромстрой» в г.Киеве;

в) производить в 1968 оплату не требующего монтажа оборудования на сумму 50 млн. руб. за счет неиспользованного финансирования по стройкам газовой промышленности без изменения плана ввода в действие производственных мощностей и основных фондов.

9. Распространить на предприятия, которые выполняют эксплуатационное бурение скважин на газовых месторождениях, вводимых в опытно-промышленную разработку на весь ее период

условия оплаты труда, включая полевое довольствие на уровне, получаемом разведочными организациями Министерства геологии СССР, работавших на этих же площадях.

10. Поручить Государственному комитету Совета Министров СССР по вопросам труда и заработной платы совместно с Министерством геологии СССР, Министерством газовой промышленности и Советом Министров Украинской ССР в двухмесячный срок разработать положение о создании материальной заинтересованности в ускорении испытания поисковых и разведочных скважин.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ СОВЕТА
МИНИСТРОВ СССР

УПРАВЛЯЮЩИЙ ДЕЛАМИ
СОВЕТА МИНИСТРОВ СССР

ЦК КПСС

В результате проведенных геологоразведочных работ на территории Украинской ССР за последние 6 лет разведаны значительные запасы природного газа и нефти, открыто 36 месторождений и подтверждены высокие перспективы нефтегазоносности недр республики.

На базе разведанных месторождений на Украине добыча нефти в 1965 году составит 7,5 млн. тонн, против 1,2 млн. тонн в 1958 году. Основными направлениями развития народного хозяйства республики намечается довести добычу нефти в 1970 году до 15 млн. тонн. Быстрыми темпами развивается газовая промышленность. Открытие и ввод в разработку новых газовых месторождений и сооружение мощной системы магистральных газопроводов, позволяют довести добычу природного газа в 1965 году до 39 млрд. кубометров или на 7,5 млрд. кубометров больше, чем было предусмотрено контрольными цифрами семилетнего плана.

Учитывая возросшую потребность в топливе народного хозяйства Европейской части СССР, в том числе и Украинской ССР, Совет Министров СССР 6 марта 1965 года принял предложение Совета Министров Украинской ССР и Государственного производственного комитета по газовой промышленности СССР об ускорении разработки вновь открытых газовых месторождений, расположенных близ магистральных газопроводов и крупных промышленных центров, имея в виду довести добычу газа по Украинской ССР до 42,7 млрд. кубометров в 1966 году и до 48 млрд. кубометров в 1967 году.

В настоящее время в республике осуществляются мероприятия по обустройству месторождений природного газа, а также по усилению бурения разведочных и эксплуатационных скважин на вновь открытых газовых месторождениях. Однако дальнейшее ускорение развития газовой промышленности в Украинской ССР требует в первую очередь резкого усиления геологопоисковых и разведочных работ с целью обеспечения необходимым приростом запасов газа предусмотренных объемов добычи.

Центральный Комитет КП Украины, Государственный геологический комитет СССР и Государственный производственный комитет по газовой промышленности СССР тщательно проанализировали состояние поисковых и геологоразведочных работ в Украинской ССР.

В настоящее время основные объемы геологопоисковых и разведочных работ сконцентрированы в Днепровско-Донецкой впадине, занимающей площадь около 100 тыс. кв. километров, на территории которой уже открыт ряд нефтяных и газовых месторождений, в том числе крупнейшее в стране Шебелинское месторождение природного газа. Месторождения нефти и газа были в основном разведаны в верхнем структурном этаже на глубинах до 3200 метров. Сейчас необходимо усилить поиски на глубинах до 4500-5000 метров, где ожидается открытие крупных

месторождений газа. Подготовка структур на таких глубинах к поисково-разведочному бурению отстает в связи со сложностью геологического строения, несовершенством методики геофизических исследований, недостаточностью объемов этих работ.

Большие осложнения возникают также и при бурении глубоких разведочных скважин. В тоже время с трудом пробуренные первые скважины до глубин 4000-4500 метров, в которых получены положительные геологические данные, не могут быть испытаны из-за отсутствия фонтанной арматуры на рабочее давление 500 атмосфер. Сейчас в республике уже простаивает 6 таких скважин, а к концу года число их достигнет тридцати.

Необходимость выявления новых месторождений требует значительного разворота геологопоисковых и буровых работ, что однако сдерживается плохой оснащенностью разведочных организаций производственными и механоремонтными базами, отсутствием большегрузного транспорта высокой проходимости, значительной текучестью кадров разведчиков и геофизиков из-за неудовлетворительных жилищных и культурно-бытовых условий и недостатков в условиях оплаты труда, а также ряда еще нерешенных технических проблем, связанных с бурением скважин на глубины 4000-5000 метров.

ЦК КП Украины, Совет Министров Украинской ССР и Государственный геологический комитет СССР рассмотрели ход геологоразведочных работ в республике и приняли решение об оказании в 1965 году дополнительной помощи разведочным организациям путем выделения оборудования, труб, автомобилей, материалов для усиления геологоразведочных работ в 1966 году и в последующие годы. В то же время разведочным организациям Украинской ССР для успешного решения поставленных задач требуется помощь со стороны союзных органов.

Центральный Комитет КП Украины, Государственный геологический комитет СССР и Государственный производственный комитет по газовой промышленности СССР в соответствии с постановлением Совета Министров СССР от 6 марта 1965 года №136 и с целью обеспечения предусмотренного ускорения развития нефтяной и газовой промышленности республики разработали и представляют мероприятия по усилению геологоразведочных работ на газ и нефть в Украинской ССР на 1966-1970 годы.

Представляемыми мероприятиями предусматривается задание по приросту необходимых запасов газа и объему глубокого разведочного бурения, усиление научно-исследовательских работ в области геологии, геофизики и бурения, объемы капитальных вложений на глубокое разведочное бурение, строительство объектов производственного назначения, жилищное, коммунальное и культурно-бытовое строительство и улучшение оплаты труда работников геологоразведочных организаций.

Проект постановления Совета Министров СССР по данному вопросу прилагается.

СЕКРЕТАРЬ ЦК КП
УКРАИНЫ

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ
ГОСУДАРСТВЕННОГО
ГЕОЛОГИЧЕСКОГО
КОМИТЕТА СССР

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ
ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПРОИЗВОДСТВЕННОГО
КОМИТЕТА ПО ГАЗОВОЙ
ПРОМЫШЛЕННОСТИ СССР

П.ШЕЛЕСТ

А.СИДОРЕНКО

А.КОРТУНОВ

27 августа 1965 года
№1/109

ПРЕДСЕДАТЕЛЮ СОВЕТА МИНИСТРОВ СССР
товарищу КОСЫГИНУ А.Н.

**По вопросу размещения в Украинской ССР комплекса
заводов по производству грузовых автомобилей**

По поручению Центрального Комитета КП Украины Госплан УССР проработал вопрос о размещении и строительстве в Украинской ССР комплекса заводов по производству грузовых автомобилей грузоподъемностью 8-12 тонн, мощностью 150 тыс. шт. в год в кооперации с социалистическими странами — членами СЭВ.

По предварительным расчетам, в автомобильный комплекс войдет 14 заводов, из которых 7 — целесообразно разместить в Украинской ССР и остальные — в странах СЭВ. По территории Украины следовало бы построить заводы: автосборочный, двигателей, поршней и гильз, рессор, литейный и кузнечный. В странах СЭВ — заводы гидро и пневмоаппаратуры, мостов, электрооборудования, карданных валов, топливной аппаратуры, радиаторов и отопителей, нормалей и шоферского инструмента.

Учитывая, что производство автомобилей и двигателей к ним будет связано с широкой производственной кооперацией с другими предприятиями и, в первую очередь, предприятиями социалистических стран, предлагается осуществить строительство автосборочного завода и завода по производству двигателей в районе г.Ивано-Франковска Ивано-Франковской области, литейного и кузнечного заводов, а также завода по производству поршней и гильз — в районе г.Сарны Ровенской области. В окрестностях указанных городов на малопродуктивных в отношении сельскохозяйственного производства землях имеются площадки, пригодные для размещения промышленных предприятий.

Производство колес и рессор может быть организовано на действующем Кременчугском колесном заводе и на строящемся Синельниковском заводе автомобильных рессор за счет соответствующего увеличения их проектных мощностей.

Строительство основных заводов комплекса в западных областях Украины позволит, наряду с увеличением в стране выпуска грузовых автомобилей, решить также важные для этого района республики социально-экономические проблемы — повышение уровня его промышленного развития и более полное использование имеющихся трудовых ресурсов, не занятых в общественном производстве.

Общие капиталовложения на создание автомобильного комплекса определяются ориентировочно в сумме 1,1-1,2 млрд. рублей, из них на промышленное строительство — 800 млн. руб., на развитие баз строительных организаций — 120 млн. руб. и на жилищно-гражданское строительство 230 млн. рублей. Для семи заводов в странах СЭВ потребуется 300-350 млн. рублей.

Исходя из опыта строительства Волжского и Камского автомобильных заводов, а также возможности использования части их проектной документации, комплекс предприятий по производству грузовых автомобилей в Украинской ССР можно было бы создать в течение 4-5 лет.

ЦК КП Украины просит рассмотреть эти предложения.

СЕКРЕТАРЬ ЦК КП УКРАИНЫ

П.ШЕЛЕСТ

№2/3
7.X/70

**ТЕРОР,ВИСЕЛЕННЯ, ПЕРЕСЕЛЕННЯ,
ДЕПОРТАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ**

***

«В те село стихенька підкралось лихо...»

**АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ
ПРИМУСОВОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ СЕЛА ЗАБЕРЕЖЖЯ
(за матеріалами Івано-Франківського обласного
державного архіву)**

У документах колишнього Лисецького райвиконкому вся процедура передумов «добровільного» переселення і вся технологія цієї процедури збереглися повністю, або майже повністю, то ми так і подаємо. Подібні акції за однаковим сценарієм відбувалися в усіх тих селах Прикарпаття, які у 1950-52 роках зазнали жорстокого переселення.

Постановою Ради Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У від 5.02.1951 року та постановою Станіславського облвиконкому та бюро обкому КП(б)У від 20.02.1951 року «Про заходи по забезпеченню плану добровільного переселення в 1951 році колгоспників у південні області УРСР» було розв'язано руки головам ряду райвиконкомів Прикарпаття та іншим керівним особам для чинення терору проти власного народу (див. Івано-Франківський облдержархів, Р-1434. оп.2, спр.73, с.91, постанова облвиконкому за №398 від 30-го березня 1951 року).

Стосовно переселення цілих сіл з терену Прикарпаття мусило бути прийнято рішення десь на початку 1950 року, у зв'язку з чим вже того ж року було стерто з лица землі ряд населених пунктів.

Ця антинародна урядова постанова мусила мати якусь секретну інструкцію, бо у цитованому вище документі є посилання на неї, як на додаток №1. Самого документа-дodatка немає, а в кінці стоїть гриф «секретно».

Документи-дodatки цієї секретної інструкції за №1-2, які мають загальний характер, в документах Лисецького райвиконкому однак є. Керуючись ними, голови райвиконкомів і чинили беззаконня, закамouflьоване під «добровільне переселення» цілих сіл, колгоспів та колгоспних бригад.

Перед тим, як проти того чи іншого села мала проводитися акція примусового переселення, райвиконком приймав відповідне рішення стосовно утворення районної комісії по переселенню, яка й проводила заплановану акцію. Головою комісії призначався, здебільшого, сам голова райвиконкому, або його заступник.

Однак ще задовго до утворення комісії в приречене село приїжджала група з декількох десятків чоловік радянсько-партійного активу, яка обробляла мешканців, щоб вони «виявили» бажання добровільно переселитися на ліпші землі в східні області УРСР. Разом з радянсько-партійним активом у «заході» брали також участь працівники НКВС, міліції, стрибки, а інколи і війська.

Згідно з спільним рішенням Лисецького райвиконкому та РК КП(б)У за №81 від 17-го березня 1951 року (див. облдержархів, Р-1434, оп.2, спр.73, с.58) перед тим, як стерти з лица землі село Забережжя, було створено комісію по переселенню.

Відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У від 5.02.1951 року, постанови виконавчого комітету Станіславської обласної Ради депутатів трудящих та бюро обкому КП(б)У від 20.02.1951 року за №157 «Про міроприємства по забезпеченню виконання плану по добровільному переселенню колгоспників у південні області УРСР», Лисецький райвиконком та РК КП(б)У

ВИРІШУЮТЬ

Утворити районну комісію по проведенню міроприємства по забезпеченню виконання плану переселення в складі голови комісії Грицько – т.в.о. голови райвиконкому та членів комісії: Швидков – секретар РК(б)У (першим секретарем був Петренко), Бабін – зав. сільгоспвідділом, Данилюк – райуповмінзаг, Іванніков – зав. відділом с.-г. будівництва, Хороб – зав. райфінвідділом, Симон – голова РСС, Луснікова – зав. сектором кадрів при райвиконкомі.

Покласти на районну комісію по переселенню відповідальність за проведення усіх організаційних міроприємств по проведенню набору та відправці переселенців у південні області УРСР.

Т.в.о. голови райвиконкому Грицько, секретар РК КП(б)У Петренко.

Грицько був, нібито, родом з села Черніїва, що під Івано-Франківськом, заступникував у голови Лисецького райвиконкому Бражиненка, який займав цей пост з 1944 року. У зв'язку з тим, що Бражиненко навчався у партшколі, Грицько часто виконував обов'язки голови райвиконкому. Він був найголовнішим та найжорстокішим, найцинічнішим у тодішній долі села Забережжя та його мешканців. Помер восени 1988 року в селищі Лисець.

Ще задовго до призначення комісії по переселенню в Забережжя було прислано радянсько-партійний актив у складі 25 чоловік, щоб заставити мешканців села підписати заяви на переселення (див. Р-1434, оп.2, спр.75, с.57, №3096 від 30.07.1951 року). На цей час село було вже повністю зруйноване.

Довідка про проведення Лисецьким райвиконкомом заходів по виконанню постанови Ради Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У від 5.02.1951 року та постанови Станіславського обкому КП(б)У від 20.02.1951 року: «На виконання даних постанов Лисецький райвиконком від 17 лютого 1951 року виніс рішення (за №81) про створення комісії по проведенню міроприємств по забезпеченню виконання плану по переселенню в складі 9-ти осіб. Ця комісія проводила масово-роз'яснювальну роботу серед населення району про значення переселення, умови та економічну характеристику по місцю вселення.

В кінці лютого 1951 року група радянсько-партійних активістів на чолі з заступником голови райвиконкому Грицьком та секретарем РК КП(б)У Швидковим виїхала в село Забережжя, колгосп ім.Кірова, в якому провела загальні збори колгоспників по питанню добровільного переселення в Кіровоградську область, де було прийнято рішення про переселення цілого колгоспу ім.Кірова у південні області УРСР і одноразово було вибрано 5 чоловік делегатів, які повинні були виїхати в Кіровоградську область для ознайомлення з даним районом.

Після закінчення зборів група радянсько-партійного активу продовжувала проводити масово-роз'яснювальну роботу та збір заяв бажаючих переселитися в Кіровоградську область, Петрівський район.

Станом на лютий місяць 1951 року в с.Забережжя налічувалось 226 господарств. З них колгоспних – 208, 11 одноосібних, 7 – службовців. Із загальної кількості 226 господарств 185 господарств, відповідно до вимог постанови уряду про переселення, підлягали переселенню, а 41 господарство не підлягало переселенню, бо не було двох працездатних в сім'ї та по ряду інших причин.

Після проведення масово-роз'яснювальної роботи було одержано від бажаючих переселитися колгоспників та селян 150 заяв на постійне проживання в Кіровоградську область. З них 131 сім'я в 1951 році, 11 – 1952 році та 8 – 1953 році.

Господарства, які були залишені в селі Забережжя, на протязі квітня і травня 1951 року переселилися за власним бажанням по поданих заявах і з дозволу райвиконкому в сусідні села Лисецького та Богородчанського районів, а також в місто Станіслав. А саме: в Іваниківку переселилося 12 родин; у Радчу – 3; у Тисменичани – 35; Хом'яківку – 5; Черніїв – 1; Старий Лисець – 2; Станіслав – 1. У села Богородчанського району Похівку та Горохолину відповідно 3 та 7 родин.

Із загальної кількості 69 родин, які проживають на Станіславщині, проживає у власних хатах 31 родина, у держфондовських (тобто, у хатах, конфіскованих у так званих «куркулів», які були запроторені на Сибір) – 19, а 19 – на квартирах. Із 69 родин 67 являються членами колгоспів і забезпечені присадибними ділянками згідно норми Статуту сільськогосподарських артілей, одна сім'я одноосібники, а одна робітничка (сторожував той газда в якійсь школі в місті Станіславі).

На протязі березня відбувався розгром Забережжя. 26 березня Грицько подає в облвиконком на затвердження списки переселенців (затвердження облвиконкомом переселенців було обов'язковим).

Уже 27-го березня заступник голови облвиконкому І.Рясиченко (див. Р.-1434, оп.2, спр.73, с.62 від 27.03.1951 року) повідомляв голову райвиконкому Грицька:

«Обласна комісія по переселенню затвердила поданий вами список від 26 березня 1951 року за №82 на 41 родину з села Забережжя, колгоспу ім.Кірова, виявивших бажання переселитися в колгоспи Петрівського району Кіровоградської області. Zobов'язую вас до 30-го березня 1951 року організувати підвезення вказаних в списку громадян зі всім належним їм майном до станції завантаження Тисменичани. Кожну родину переселенців забезпечте зрубом (ця вказівка систематично ігнорувалась районним начальством) на будинок або лісоматеріалом не менше як 10-15 кубів на кожну родину.

Замісник голови облвиконкому І.Рясиченко».

26-го березня 1951 року (див. Р.-1434, оп.2, стр.73, с.87) т.в.о.голови Лисецького райвиконкому Грицько замовляє через начальника Тисменичанської залізничної станції на 31 березня для перевезення переселенців села Забережжя 21 товарний вагон для людей та їх маєтків, 20 вагонів під ліс і будівлі та 8 – для худоби.

Вагони були замовлені на 10 год. ранку.

У списку осіб, які подали заяви на «добровільне» переселення від 19 березня 1951 року (див. Р.-1434, оп.2, спр.60. с.40, список №1), першими записана родина Амброзяка: Василь Дмитрович Амброзяк, 1928 року народження, голова сім'ї, його дружина Федуся Степанівна, 1925 року народження, діти – Дмитро, 1949 року народження та Степан, 1951 року народження.

У списку, складеному 22 березня, числиться 44 родини (204 чоловіки).

Однак в першому ешелоні на Кіровоградщину відправили 41 родину. Якщо шановні Василь Дмитрович та Федуся Степанівна Амброзяки ще живі та здорові, то вони, напевно, могли б розповісти про своє переселення.

30-го березня 1951 року формується ешелон для відправки переселенців у Кіровоградську область і рішенням райвиконкому від цього числа (див. Р.-1434, оп.2, спр.73, с.92) його начальником призначається нарсуддя Валентин Хоха:

«Розглянувши заяви колгоспників колгоспу ім.Кірова с.Забережжя про переселення їх в Кіровоградську область у відповідності з постановою Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 5.02.1951 року за №229 та постановою Станіславського облвиконкому і бюро обкому КП(б)У за №175 (відповідне рішення Лисецького райвиконкому та РК КП(б)У було прийнято 17-го березня 1951 року, а 19-го березня вже півсела «виявили бажання» переселитися. – М.М.) від 20.02.51р. «Про міроприємства та забезпечення виконання плану по добровільному переселенню колгоспників у південні області УРСР», райвиконком та РК КП(б)У вирішують призначити начальником ешелону №1 нарсуддю Хоха Валентина Трохимовича.

Для медичного обслуговування переселенців на станції завантаження та в дорозі відрядити фельдшера Коники Олександра Івановича, а для ветеринарного обслуговування худоби переселенців ветфельдшера зооветдільниці Угорчака Йосипа Михайловича.

Т.в.о. голови райвиконкому Грицько, секретар РП КП(б)У Петренко.

Кінець березня 1951 року. Йде планомірне знищення прикарпатських сіл та присілків, а Станіславський облвиконком та бюро обкому КП(б)У розсилають грізні циркуляри райвиконкомом, в яких закликають, наказують: якнайшвидше і якнайбільше...

Постанова (див. Р.-1434, оп.2, спр.73, с.91 від 30.03.1951 р., №398).

Облвиконком і бюро обкому КП(б)У відмічають вкрай незадовільне становище в області по виконанню плану по переселенню, затвердженого на 1951 рік. План переселення, затверджений на 1-й квартал 1951 року в кількості 270 родин, зірвано. Тільки один Обертинський район в першому кварталі відправив 15 родин, а решта районів області навіть не приступила.

Для забезпечення виконання плану по переселенню колгоспників та одноосібників у колгоспи і радгоспи південних областей УРСР у відповідності до Указу Ради Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У від 28.03.1951 р. №6811 (можливо, саме цей указ і був секретним. – М.М.) облвиконком та бюро обкому КП(б)У постановляють: зобов'язати всіх голів райвиконкомів та секретарів райкомів КП(б)У в дводенний строк розглянути на своїх засіданнях стан виконання плану переселення та прийняти необхідні заходи по забезпеченню безумовного виконання плану переселення, щоб у квітні місяці повністю перекрити недовиконання лютнево-березневого плану.

На заміну постанови облвиконкому та бюро обкому КП(б)У від 20.02.51р. за №175 затверджено графік переселення по п'ятиденках на квітень-травень 1951 року у південні області УРСР, згідно з додатком №1 (секретно). Як уже мовилося, самого додатку серед документів не збереглося.

Терор проти безвинного населення Прикарпаття після такого «заохочення» з гори посилюється.

31-го березня 1951 року із станції Тисменичани на Кіровоградщину, Петрівський район, було відправлено ешелон №1 з переселенцями із села Забережжя. Ешелон складався (див. Р.-1534, оп.2, спр.60, с.17-22) з 35 товарних вагонів. У тому числі 18 – з людьми. В ешелоні знаходилась 41 родина (194 чоловіки).

У списку за №1 числиться родина Теодозії Яківни Юрків у складі: Теодозія Яківна, 1920 року народження, переселенський квиток №14813, її дочка, Марія Іванівна, 1943 року народження, син Ярослав Іванович, 1945 року народження, мати Марія Яківна Кадук, 1884 року народження, сестра Параска Яківна Кадук, 1934 року народження, брат Олексій Михайлович Федорів, 1933 року народження.

Вигнанці призначалися як робсила для колгоспу ім.Фрунзе Петрівського району Кіровоградської області.

Доки ешелон №1 перебував у дорозі, для другого ешелону ловили людей, які ховалися лугами, по власних горищах, сусідніх селах.

Після відправки на Кіровоградщину першого ешелона т.в.о. голови Лисецького райвиконкому Грицько звітував перед облвиконкомом про розгром села Забережжя (див. Р.-1434, оп.2, спр.75, с.72):

«Всього на 1.04.1951 року в с.Забережжя було 195 дворів і в тому числі колгоспних – 174, осібницьких – 11 та робітничих – 7. Всього переселено 136 дворів (як бачимо, Грицько «темнив» перед начальством, бо в першому ешелоні було переселено тільки 41 родину, отже, він рапортував про знищення села, як тоді було прийнято, достроково), а 59 родин не побажали переселятися. Із них 20 родин по об'єктивних даних не були затверджені на переселення – працездатні й з компрометуючими даними, а решта переселилися в навколишні села».

Ешелон №1 з переселенцями із села Забережжя за №44138 прибув на станцію Жовті Води 4 квітня 1951 року (див. Р.-1434, оп.2, спр.74, с.11-12) у кількості 41 родина (191 чоловік при 107 працездатних).

З переселенці до місця призначення не прибули – зникли десь по дорозі.

На 41 родину припадало: корів – 1, нетелів – 24, свиней – 11, овець – 1, кіз – 34, птиці – 20, бджолосімей – 4, зерна та борошна – 47 одиниць; сіна та соломи – 18 центнерів; хатніх речей – 248 центнерів, будівельних матеріалів – 450 кубометрів, у тому числі з розібраних будинків – 450 кубометрів.

Як бачимо, живності з собою переселенці мали обмаль. Багато хто продавав своїх корів за безцінь, бо їх не хотіли брати до вагонів. Багатьом коровам приписали туберкульоз та інші хвороби, аби люди здавали їх на м'ясо державі. Однак на місці переселення ні колгосп, ні держава людям корів не повернули, не відшкодували.

Домашню птицю теж не дозволялося брати з собою, а свиней доводилося або продавати або дорізувати.

Того ж таки 4-го квітня 1951 року (див. Р.-1434, оп.2, спр.74, с.1-4) Грицько повідомляє обласне начальство, що при районному плані на 1951 рік переселити 100 родин переселена вже 41 родина. (191 чоловік), що становить 41 процент до плану. Повідомляється також сума в 70600 карбованців, затрачена державою для одноразової допомоги переселенцям із села Забережжя, що поїхали першим ешеленом, або, як казали люди, першим туром.

До 10-го квітня 1951 року було виловлено нову партію жителів для переселення на Кіровоградщину, і Грицько подав список цих нещасних на затвердження в облвиконком.

Повідомлення заступника голови Станіславського облвиконкому І.Рясиченка голові Лисецького райвиконкому:

«Обласна комісія по переселенню затвердила подані списки на 30 родин з села Забережжя, які виявили бажання переселитися в колгоспи Петрівського району Кіровоградської області. Зобов'язую вас до 20-го квітня 1951 року організувати перевезення зазначених громадян з усім належним майном до станції завантаження (див. Р.-1434, оп.2, спр.73, с.98)».

Але до 20-го квітня було виловлено додатково ще 22 родини.

Другий ешелон – №42051 відправився на Кіровоградщину у колгоспи імені Кагановича і Сталіна (два кати – пара) Петрівського району 25-го квітня. В ешелоні було 52 родини – 263 чоловіка, з них 129 працездатних, а також 32 корови та 3 голови молодняка, 1 свиня, 57 овець, 16 бджолосімей.

Першою в списку переселенців другого ешелону числиться родина Амброзяків: Явдоха Федорівна Амброзяк, голова сім'ї, 1908 року народження, переселенський квиток №57253 та сини Іван Миколайович 1935 року народження, Федір Миколайович, 1941 року народження.

Інколи новоявлені сталіністи, захищаючи, виправдовуючи злочини сталінських катів на терені Прикарпаття, намагаються перевернути все з ніг на голову. Мовляв, не вони винуваті у знищенні сіл, а... бандерівці. Примусово переселялися, мовляв, тільки ті села, які подавали допомогу лісовикам. Це є не що інше, як підла сзуїтська брехня.

Усі ті, хто виявив «добровільне» бажання переселятися на ліпші землі, проходили через енкавеесівське сито. 10 травня 1951 року т.в.о. голови Лисецького райвиконкому Грицько (див. Р.-1434, оп.2, спр.72, с.127) подає на ім'я начальника РВ МДБ список осіб, які подали заяви на переселення в південні області УРСР», щоб цих громадян... перевірили.

У списку перелічено 31 прізвище голів сімей (загальна кількість 121 чоловік): Степан Амброзяк, син Тетяни, 1923 року народження, Параска Кицманюк, донька Ганни, 1921 року народження, Дмитро Васильович Юрків, 1925 року народження, Михайло Юркович Кадук, 1930 року народження, Михайло Дмитрович Семкович, 1928 року народження та багато інших.

Через таке ж енкавеесівське сито пройшли ті, кого відправили на Кіровоградщину першим і другим ешелонами. Тільки після «проціджування» списки затверджувалися в облвиконкомі. Тільки після цього люди відбували на «ліпші» землі.

17-го травня 1951 року т.в.о. голови райвиконкому Грицько (див. Р.-1434, оп.2, спр.73, с.130) замовляє у начальника Тисменичанської залізничної станції Ватаманюка товарні вагони для відправки останньої партії переселенців із Забережжя (копія – відділові по переселенню Станіславського облвиконкому):

«Лисецький райвиконком просить вас доставити на станцію Тисменичани для перевезення переселенців із села Забережжя та їх майна і лісу із розібраних хат на станцію Рядова (Сталінська залізниця), Петрівського району, Кіровоградської області, вагонів критих для людей та худоби – 19, полувагонів на ліс – 22 штуки. Вагони просимо вас подати на станцію Тисменичани на 10-ту годину 19-го травня.

У списку переселенців ешелону №3 (див. Р.-1434, оп.2, спр.60, с.29-34) першою подано родину Амброзків: голова Степан Амброзак, голова сім'ї, 1923 року народження, номер переселенського квитка 56117, його сестра Марія Дмитрівна Кадук. Список датований 10-м травня 1951 року. У цьому документі налічується 39 родин у загальній кількості 173 особи.

20-го травня 1951 року останній ешелон із забережанами (див. Р.-1434, оп.2, спр.73, с.26 за №501) відправився до станції Рядова на Кіровоградщині.

21-го травня Грицько телеграфує:

«Петрове, Кіровської області, голові райвиконкому. Лисецький райвиконком Станіславської області повідомляє вас, що на ваш адрес на станцію Рядова 20-го травня відправлено ешелон переселенців з 39 родин. Грицько».

23-го травня ешелон з переселенцями під керівництвом Григорія Даниловича Щербини прибув на станцію Рядова. Тут на переселенців чекали «покупці» – голови, бригадири з колгоспів ім.Кагановича та «Третій інтернаціонал».

Хто був непрацездатним, того вперто і наполегливо обминали. Люди йшли в один колгосп, хати – в інший, непрацездатні батьки – куди очі бачили, а працездатні діти – куди брали. Крик, голосіння, прокляття.

Село Забережжя розгромлено, як після татарської навали. Більше половини жителів переселено на Кіровоградщину, решта – 400 душ, ховаючись від людоловів, розбрелась по навколишніх селах, втративши віру в справедливість. А Грицько та іже з ним торжествують. План по переселенню перевиконують. Авжеж. Село розгромлено.

Грицько (див. Р.-1434, оп.2, спр.74, с.28-34) складає звіт облвиконкомові:

«План по переселенню в кількості 100 родин, який був затверджений з початку року, виконано на 131 процент».

29-го травня 1951 року (див. Р.-1434, оп.2, спр.58, с.202, №рішення 136) т.в.о. голови Лисецького райвиконкому Грицько та секретар РК КП(б)У Петренко подають у Станіславський облвиконком довідку стосовно зруйнованого села Забережжя.

«До переселення в селі налічувалося 226 господарств, у тому числі 189 колгоспних, що становило 1006 жителів. На Кіровоградщину переселено 131 родину та крім цього дописано до них ще вісім окремих господарств. Переселено в інші села 60 господарств. Школа ліквідована, а учителі переведені в інші школи району. Медпункт переведено в село Драгомирчани. Лисецький райвиконком просить облвиконком підняти клопотання перед Радою Міністрів УРСР про ліквідацію Заберезької сільської Ради, як такої, що зараз не існує».

***

«Щоб їм так легко було конати...»

Деякі свідчення мешканців села Забережжя Богородчанського району (у повоєнний час – Лисецького району) – свідків його поруйнування, а також більш-менш повні архівні причинки до цієї

історії.

РОЗПОВІДАЄ ДМИТРО ПРОКОПОВИЧ АМБРОЗЯК, 1910 року народження:

Після того, як на загальних зборах районне начальство повідомило, що наше село підлягає знищенню, а всі жителі – переселенню на Кіровоградщину, ми почали ховатися, хто де міг. Як під час окупації, коли фашисти влаштовували облави на молодь і відправляли її на роботи в Німеччину.

Акція по переселенню жителів на Кіровоградщину та руйнування села почалась у травні 1950 року. Районні керівники групами ходили від хати до хати і, якщо заставали вдома господаря, всякими методами заставляли його ставити підпис під заявою на переселення.

Одного разу така група у складі голови Лисецького райвиконкому, начальника міліції, прокурора та інших районних керівників зайшла до мене в хату. Котрийсь з них запитав, чи знаю я, чого вони прийшли? «Як скажете, буду знати», – відповів я, ще не відчуючи, яке страшне нещастя нависло над моєю родиною та над рештою односельців.

– Ми, згідно з рішенням облвиконкому, – почав доводити до мого відомо керівник, – вирішили переселити всіх жителів вашого села на ліпші землі Кіровоградщини. Ось вам заява, в якій треба підписатися, що ви з родиною бажаєте переселитися. Тут ви бідуєте, бо не маєте заробітків через безземелля (пропрацювавши рік у новоствореному колгоспі, я заробив всього 70 кілограмів збіжжя, а грошей – ні карбованця), а там вам привезуть машину хліба і будете панувати.

Але я на цей раз ще не виявив бажання переселитися на чужу землю і панувати, і заяви не підписав.

Після цієї розмови мене ще три чи чотири рази викликали у сільраду, втовкмачували одне і те ж: «Або ти підпишеш заяву на добровільне переселення в Кіровоградщину, або ми знайдемо спосіб переселити тебе на Сибір, як бандпосібника».

Якби за мною вдовився такий гріх, то я б давно заgrimів у тюрму чи в табори ще в попередні роки. А так ось дочекався. Довелось мені, щоб не потрапити на очі енкавеесівців чи стрибкам, ховатися, як справжньому злочинцеві, у сусідньому селі Похівці – в тещі.

Шукали мене всюди і, врешті-решт, піймали, погрозами заставили поставити підпис на добровільне переселення. Але моя дружина вперто не хотіла переселятися і говорила: «Чоловік підписався сам, то хай сам і їде на ліпші землі і панує. А мені з трьома дітьми і тут добре, в рідному краї».

З того часу переховувався не тільки я, а й моя дружина з дітьми. Одного разу, заставши дружину вдома, тодішній заступник голови райвиконкому Грицько (помер восени 1988 року в Лисці) підступив до неї, щоб вона підписала заяву на переселення. Не бажаючи підписуватись, дружина з малою дитиною на руках кинулась втікати до своєї матері в село Похівку. Розлючений такою непокорю, Грицько кинувся за втікачкою і, наздогнавши її біля потоку, який протікає краєм Забережжя, неподалік нашої хати, штовхнув з такою злобою, що вона разом з дитиною полетіла з крутого берега в потік.

Іншого разу, не дивлячись на те, що дружина з дітьми була в хаті, енкавеесівці разом зі своїми помічниками зірвали дах, повиривали вікна та двері, розвалили піч.

Стіни від проливних весняних дощів почали розкисати і розвалюватись, подальше проживання в хаті стало неможливим, тож мені з родиною нічого іншого не залишалось, як переселитися на Кіровоградщину.

Прожили ми там якийсь час, а потім повернулися. В своєму селі завжди ліпша копійка, ніж у чужому – дві. Їхали ми на Кіровоградщину останнім, третім ешелonom.

Всі хати в нашому селі були розібрані, зруйнували й церкву, щоб про існування села і згадки не залишилось. Всіх жителів, окрім тих, які зуміли влаштуватися у навколишніх селах, переселили на Кіровоградщину.

Мого свата, Василя Ткачука, разом ще з одним жителем села за те, що не хотіли підписувати заяви на переселення, енкавеесівці заставили цілий день перекачувати пожежною помпою воду з потоку в потік. Однак Ткачука не зломил знуцання, і він заяви не підписав, а тишком перебрався до жінчиних родичів, у село Іваніківку, і там дочекався ліпшого часу.

Люди втікали з Кіровоградщини і поселялися в тимчасових житлах, ніби якісь цигани. А, прецінь, були газдами.

Паплюжили їх всі, хто тільки хотів, і як хотів. Та люди не звертали уваги ні на що. У них була велика і світла мета – відродити село. І вони його відродили. Хто не знає, що село було повністю зруйноване, той і не повірить.

РОЗПОВІДАЄ МАРІЯ МИКОЛАЇВНА АМБРОЗЯК, 1911 року народження:

Коли на загальних зборах об'явили, що село Забережжя підлягає повному знищенню, а його нещасні мешканці – переселенню на Кіровоградщину, ми почали ховатися, хто де міг.

Особисто я з чоловіком Дмитром Ільковичем та сином Василем (обидва вже покійні) твердо вирішили не покидати свою вітчизнину що б там не було. Ховалися від людоловів у корчах, бур'янах. Жили, ніби якісь плазуни. Дай, Боже, щоб усі сталіністи, хто з них ще живий і причетний до наших страждань, плазували так до гробової дошки.

Щастя, що діялось це все вже за тепла.

Одного разу, на саму Паску 1951 року, людолови під керівництвом Грицька з Лисецького райвиконкому спіймали мене і ще багатьох односельців. Щоб заставити підписати заяви, знущалися, заставляючи нас, мене, покійних односельців Василя Івановича Ткачука, Дмитра Гречанюка та багатьох інших, – збирати на фіру тріски, каміння, колоди, гніль і самотужки возити до криниць та засипати.

Після такого знущання Грицько тримав мене голодну в сільраді, до дому не відпускав. Чоловікам, які каралися разом зі мною, вдалося якось втекти.

Одна жінка, що була родом з Горохолини, а віддана в нашому селі, принесла мені у вузлику трохи паски та яець, але Грицько помітив це, відібрав вузлик, розв'язав його і викинув святий хліб на... гній (дай Боже, щоб ним так до скону віку кидало, не перестаючи, в домовині, адже був він місцевий чоловік і добре знав, як тяжко той хліб нам давався).

Іншим разом Грицько спіймав мене та ще багатьох односельців і цілу ніч тримав у пивниці, ніби якихось злочинців. Вдень знову заставляв нас збирати різні нечистоти і засипати тим криниці. Карали нас так тяжко тільки за те, що ми були вірними святій землі наших предків і не хотіли покидати її.

Одного разу я пекла хліб, аж чую якийсь шум навколо хати. Дивлюся, а колгоспники, нагнані головою райвиконкому з сусідніх сіл, підрізають пилами наріжні слупи в хаті.

– То що ж ви робите, недолюдки? – закричала я до руйнівників.

– Та ми що... Ми нічого, – забурмотіли ті, не припиняючи своєї роботи. – Нам ось голова наказав.

Коли усі слупи були підрізані, то хата так і причикнула, опустилась нижче на ту висоту, на яку були вирізані ковбки зі слупів.

Зруйнували мені хату, іроди. Навіть хліба не дали допекти. А за хатою і стодолу зруйнували. Залишилися ми без нічого, як останні жебраки.

Питаєте, за що так тяжко скарали наше село? Та, нібито, за те, «роз'яснював» нам голова райвиконкому, що його сестру було вбито чи то бандерівцями з нашого села, чи то в нашому селі. Але це було не справедливо. Адже жителі села не були винні у скоєному злочині. Най би вже мстилися тим, хто скоїв цей тяжкий злочин.

Коли майже всіх жителів переселили на Кіровоградщину, то вже було не так небезпечно перебувати в селі. Збудували ми собі на нашому подвір'ї під дубом шопу жили там до глибокої осені. А пізньої осені, коли дуже похолодало, ми запрягли... корову і перевезли свої лахи в село Тисменичани. Там і поселилися в оселі людей, яких спіткала ще страшніша доля – вони були переселені в Сибір.

Ми неодноразово пробували збудувати у знищеному Забережжі тимчасове житло, де б можна було жити, доки не спроможемося на нормальну оселю, але райвиконкомівські служки постійно його руйнували. Що ми збудуємо, а вони зруйнують, що ми збудуємо, а вони зруйнують. Руйнували і тимчасові житла інших наших односельчан.

Якось після чергового руйнування я не стерпіла і в чім світ стоїть почала проклинати Грицька. Дали мені за це три місяці примусової праці. Однак я з рішенням суду не погодилася і сказала, що не буду робити задарма на голову райвиконкому. Хай робить сам на себе, бо він, нероба, тільки людей мучить. За це дали мені вже три місяці тюрми, – покарання відбувала в Станіславі.

Люди все їхали і їхали з Кіровоградщини, пробували будувати тимчасові будівлі, які тут же руйнувалися. Аж якось дільничий міліціонер сказав нам: «Вас поки що мало і тому ви нічого не зможете зробити. Але коли вас набереться багато, то тоді вам вже ніхто нічого не зможе зробити». Саме так і трапилось.

Але, побачивши, що дуже багато родин повертається з Кіровоградщини, голова райвиконкому, щоб перешкодити людям відродити село, наказав зруйнувати церкву, а з того матеріалу збудувати свинарник в с.Крехівці. Свинарник той згорів (підпалений, видно, кимось з віруючих. – М.М.), а церкви у відродженому селі немає дотепер.

РОЗПОВІДАЄ ДОНЯ (ЄВДОКІЯ) ДМИТРІВНА ФЕДОРІВ, 1909 року народження:

Мій чоловік, Юрко Федорів, лежав на смертній постелі, а голова Лисецького райвиконкому Грицько все ходив і вербував мене з п'ятьма дітьми (найстаршій було 18, а наймолодшій – 4 роки), аби ми переселилися на Кіровоградщину. «Чоловіка ми перешлемо вам пізніше, – говорив він, – як той видужає».

Ми саме обмивали померлого, коли до хати знову зайшов Грицько. Побачивши, чим займаємось, сказав «добре» і пішов – втішився, що тепер зможе безперешкодно переселити нашу родину.

На той час у нашому селі було вже так мало людей, що я насилу знайшла якихось дідів, щоб віднести чоловіка на цвинтар.

Одного дня ми поховали чоловіка, на другий чи на третій з'явилися на моєму подвір'ї 20 чи 30 хлопа і... почали валити хату. А сталося так, що мої діти подалися хто до міста, хто ще кудись і не було кому рятувати від погрому нашу оселю. Правду кажучи, було в мене дві хати, і до того ж обидві нові, але не скористалася я з них – матеріал з розібраних хат на Кіровоградщину мені не привезли. Забрала я з собою тільки бляху та й ту продала за безцінь.

Коли нас привезли в Тисменичани, на залізничну станцію, де ми чекали ешелону для відправки на Кіровоградщину, моя донька Марія побігла на наше подвір'я і... запалила оборіг, щоб він нікому не дістався. А я, кажуть люди, що так колись москвичі свої хати палили, аби французам не дісталися. Та то були вороги, а тут свої грицьки заставляли нас чинити так.

Які то були часи, коли нас переселяли, я не пам'ятаю. Знаю лиш, що мій чоловік помер перед Шутковою неділею, а на Живний четвер ми вже були на місці.

Поселили нас на Кіровоградщині в селі Лелеківка або Краснопілля, в Петрівському районі. Як я вже говорила, мої розібрані будинки грицьки десь пропили, а на новому місці проживання ні держава, ні колгосп мені та дітям обіцяної хати не дали. Довелося нам ліпити ліп'янку з глини і в ній жити.

Прожили ми там три роки, а потім всі гуртом подалися на вітцівщину. На другу Богородицю (21 вересня) ми вже були вдома. Мій двоюрідний брат, Василь, який поїхав швидше, писав: «Тут хати вилітають так швидко, як з гармати», тобто люди дуже швидко будують собі тимчасові житла. І ми поїхали.

На вітцівщині все видалося нам дуже дивним: люди, як і сотні років тому, ходили собі, а наша годувальниця-земля видалася нам... білою на противагу тій, яка була на Кіровоградщині, адже там – чорнозем.

Десь через рік тяжкого життя ми хотіли повернутися на Кіровоградщину, але мій брат, Федір, відговорив: «Маєте корову, – говорив він, – свиню і хату вже маєте, то чого вам ще треба? Сотні родин, які повертаються на свої обістя, не мають абсолютно нічого, але покидати свою землю не збираються».

До цього часу в нашій сумній розповіді про знищення села Забережжя домінували тільки усні свідчення мешканців, які на власній шкурі відчували весь жах «добровільного» переселення. Але, як відомо, людська пам'ять ненадійна, то ж подаємо свідчення документальні, які вдалося відшукати в Івано-Франківському облдержархіві.

До того ж людям, яких силоміць переселили, буде цікаво, напевне, довідатись, як власне «варилось» те переселенське вариво і хто був його «кухарем».

Розповідає Настуня Бучко, народжена 1922 року:

– Шановні мої країни. Я – мешканка Львова, народилася теж на Львівщині. Доля мене закинула 1942 року на Івано-Франківщину, де працював мій чоловік. А чому я зібралася на думці, бо хочу вповісти про одне село на Прикарпатті, котре колись зазвичай називалося «Свобода», а взагалі воно має іншу гарну назву: Забережжя. Мій чоловік тоді був ще студентом, працював в осередку ОУН. Запізнався він з цим краєм раніше, коли на Закарпатті проголосили Самостійну Україну: студенти зі Львова переносили зброю, їх зловили в місті Коломиї і замкнули в тюрму. Викупив їх митрополит Андрій Шептицький.

А тепер хочу звернутись до громади села Забережжя.

Коли ми в тих краях замешкали, то у нас було багато знайомих, які теж працювали у підпіллі. Був з нами один хлопець, родом із Забережжя; час ставав щораз тяжчий, німці дедалі нависнішали, вистежували усіх непевних. підозра впала і на мого чоловіка. Тоді той хлопець каже нам: поїдемо до мене в село, у Забережжя. там уже є Самостійна Україна. Коли ми приїхали, у 44 році, до того села, то переконалися, що фактично там дійсно була свобода. Працювали до самозречення як старші селяни, так і молоді, а що казати про тих, що приходили! То були вчителі, організатори, пропагандисти, які робили всякі збори, розмножували на друкарських машинках підпільну літературу. Було страшно, бо в цей час діяли поблизу більшовицькі партизани. Якраз на самі Великодні свята прийшли вони в село. Що люди напекли-наварили, вони з'їли, пили, а решту все знищили. Старенького священика побили, все забрали з хати. В той час почали організовуватись боївки і сотні, а щодо людей, то я не годна вам переповісти та описати, що за добрі люди були. Ви не вийшли з хати, заки вони вас не нагодували і не прихистили, незважаючи на те, що в той час теж було сутужно, бо була війна і на усі боки шарпали їх, а ми приїхали і не мали даху над головою, а треба було якось жити... Я тим людям вклоняюсь низенько, забережанам моїм дорогим і золотеньким. Дорогі країни, я затрималась – переховувалась у тому селі аж до 1946 року.

А тепер оповім, що діялось далі. Коло Отинії стояв фронт. Фронт тримали німці і мадяри. Уявіть собі, як трудно доводилось нашим хлопцям водночас ховатись і працювати на два фронти. Тоді організовувалась сотня, з вишкolenих хлопців, котрі знали добре зброю і володіли нею. Туди пішов і мій чоловік, а йшли вони на Чорний ліс, там мала бути нарада, як згуртувати інші сотні і боївки. Це була сотня «Різуна», але це були культурні хлопці; як ви думаете, хто їм їсти давав, як не ті люди із села Забережжя? Але я того не можу забути, бо там загинув мій чоловік: коли вони переходили, то на них напали мадяри, зав'язався великий бій, в якому полягло наших чимало; там десь мала бути висипана могила.

Тепер вернемось до Забережжя. Я там залишилась серед чужих людей сама, як палець. Мені було 22 роки, але я там почувалась, як у рідних. Скоро прийшли «визволителі», — почались переслідування і криваві облави. Перша облава була дуже страшна — хто тільки виглянув з хати, усіх відстрілювали. Тоді убили близько 120 душ, а кого взяли живцем, тих страшно тортували. Одному хлопцеві вирізали язик і викололи очі, то були содом і гомора, хати палали як смолоскипи, але люди не скорилися, ставали ще затятіші. Отакі-то люди у Забережжі! Тоді веліли зробити список родин, в кого були убиті, а згодом усіх вивозили до Сибіру: то був плач, скрегіт зубів і завивання всього живого; собаки так несамовито гавкали, що зайди стріляли собак.

Я пам'ятаю одну родину, що їх батько вернувся з Німеччини. Він нічого не знав про політику, ні про бандерівщину, вийшов з хати і його убили, а тоді вивозять. Усю родину, семеро малих дітей, посадили на фіру, найстарший Іван вивів ту бідну коровину і потягнув на шнурку за собою. А хіба йому дали ту корову у Сибір? Самі знаєте, що ні. Я усе бачила, серце завмирало від жалю. А скільки

було поранених чужих хлопців, котрі попали в ту облаву, можете уявити собі. Молоді дівчата бандажували тих поранених. Певна річ, звідки вони знали медицину, а допомагали хворим, як уміли, перев'язки робили по хатах, по криївках, а треба було не раз на плечі брати і далеко нести, також наварити їсти, занести, обіпрати, а все в страху, бо по селах стояли облавники і стежили за кожним кроком, а люди все одно працювали.

Одного дня багато людей арештували, в тому числі і мене. Завезли в район, Лисець, там допитували, знущалися немилосердно. На слідстві били людей по звірячому, пальці притискали між дверей, а тоді говорили взувати чоботи, кого випускали, а кого — в тюрму; люди визволялись, як могли, правдою і неправдою. Мене відпустили — і куди ж мені було діватись, і я вертаюсь в те село, звідки мене взяли, в Забережжя, до тих щедрих і щирих людей, що стали мені рідними. Ніхто ж не видав, не сказав про мене, хто я така і де мій чоловік! І де б я не була, все верталась до тих добрих людей. Доводилось дуже тяжко. Мене арештовують вдруге, привозять до Ланчина, а звідти — до Станіслава. Мене випускають завдяки щасливому збігу обставин, і знову я вертаюсь до Забережжя. Якось Бог мене охоронив від того Сибіру. Нарешті, я вирішила поїхати у Львів, але треба було мати якісь документи, а в мене нічого не було. Якраз тоді до села приїхали греко-католицькі священники відправляти службу Божу, але їм заборонили, і вони виїхали до Львова. Я міркувала з ними поїхати, але врешті відкинула цю божевільну думку, бо злякалась.

Допомогли мені дістати жадані папірці таки забережани, і я виїхала. Як ми прощались, усі плакали. Це був 1946 рік. Листувалася з ними, з тими добрими людьми, але дуже мало, бо було небезпечно в той час листуватись.

Я довідалась, що село Забережжя спіткало велике нещастя: багато поарештовували, молодих посудили на 10 і 20 років сибірського заслання. Частину родин вивезли до Сибіру, а 1951 року всіх селян поголовно на самі Великодні свята вивезли з діточками, під конвоєм, на Велику Україну, переважно на Кіровоградщину. Хати всі зруйнували, церкву знищили, зробили з того села руїну. Коли я написала на село, то мені хтось відповів про те все, що сталося, і я перестала писати. Така покара, така напасть упала на село не випадково: сатана мстився, мстився на найкращому, світлому, доброму. Все, що було найчесніше, найшляхетніше, найліпше — все це було ненависне системі.

Аж у 1991 році почула по телевізору вітання для священника, дуже зраділа і вирішила написати в село. Мене згадали і відписали. До чого добрі люди, люблять свою землю і свою Галичину, повернулись усі до свого села, побудували будиночки і церкву. Я дуже хотіла їх бачити в Самостійній Україні. Одного дня я відважилась і поїхала у Забережжя. Скільки було радості! Мене зустрічали, як рідну сестру, усі ми плакали з розчуження, говорили без кінця — не знали з чого починати і чим кінчати, адже 46 років ми не бачились, але всі мене пам'ятали, впізнавали і я їх також. Тепер ми з ними листуємось і до мене приїжджали з села, приходив до мене пан професор, що живе у Львові. Це той хлопчик Лесько, якому було 7 років, коли я переховувалась у селі. Я їх усіх люблю і поважаю.

Коли я там була, мене ніхто у критичному становищі не виганяв з хати, усі запитували, чи я не голодна, чого потребую, а в той час це багато що значило; тому низький уклін для них усіх. Мені 70 років. Хочу дописати, що коли приходили наші сотні у село, то співали:

«Гей гу, гей га

таке у нас життя

наплечники готові

прощай моє дівча

Сьогодні помандруєм не знаємо куди

де завтра заночуєм чорти ми лісові

Гей гу, гей га

таке у нас життя...

А як прийдеться стати зі зброєю в руках

Бандера нас поведе у бій покаже шлях

Гей гу, гей га

таке у нас життя...

Нам би тепер цього запалу і самопожертви задля України. Народний дух із занепаду підняти дай нам, Боже.

Ці документальні свідчення друкувала газета АГРО №№47-48 за 24 листопада і 1 грудня 1989 року, під заголовком «Щоб їм так легко було конати». Автор газетної публікації — Михайло Миронюк.

***

Звертається до вас учителька-пенсіонерка, 76-літня Тетяна Всеволодівна Камінська з міста Умані Черкаської області. Педстаж 37 років. Освіта вища педагогічна. Вдова фронтовика Вітчизняної війни.

Нашій родині лад під проводом КП завдав багато горя та втрат.

Батько мій, Всеволод Дмитрович Камінський, закінчив юридичний факультет Варшавського університету. За радвлади працював учителем, інспектором Уманської округи. Жили дружно, скромно. Було нас у батьків троє дітей: я та два молодших брати. Батькових заробітків вистачало на харчі, простий одяг, та за квартиру, яку знімали.

Осіньної ночі 1930 року з'явилось троє суворих чоловіків з ордером на обшук. Забрали якісь батькові папери, книги і батька. Нічим було платити за квартиру, нічого їсти. Продавати не було чого. Ділянку з фундаментом під будинок, який почав будувати батько, відібрали і передали комусь із начальства. Нам не повернули й копійки. Хазяйка почала виганяти нас з хати, маму ніде не брали на роботу, рідні ніякої. Мені 13 років, а братам 11 і 3. Що інкримінували батькові ми не знали, але через півроку вивезли з Умані.

Повернувся він через 5 років. Не розказував нічого. Одного разу сказав, що його дуже мучили: били, пропускали електричний струм через тіло, вимагали зізнань.

1938 року його арештували знову. Тільки 1959 року на наші з мамою клопотання відповіли, що батько помер 1945 року від запалення легень і помертно реабілітований.

Маминого брата, Рудницького Тимофія Микитовича, який до Жовтневої революції закінчив сільськогосподарський інститут, також посадили. З тюрми не повернувся, помертно реабілітували. В його сім'ї було четверо дітей. Їм було ще важче, бо жили вони на чужині, на Зеленому Клину. Там дядька й посадили. А який розумний чоловік був! Листувався з Миколою Вавіловим, оскільки був сам селекціонером.

Поступово ми якось видряпались з тої біди. Я закінчила педкурси, відтак заочну педшколу та інститут. Вийшла заміж. Мала сина й дочку. 1939 року чоловіка-учителя забрали на строкову службу в армію, а я лишилася в чужій хаті з дітьми: синові три роки, дочці — один. 1941 року, в перший місяць війни, чоловік загинув. Натерпілися. А коли згадати 1933 рік? А голод 47-го?

І я зовсім не розумію тих людей, які сумують за соцсистемою і ждуть повернення СРСР на чолі з КП. Хай Бог боронить і береже нас від цього лиха! Зараз живеться дуже важко, та хоч над головою не висить меч, і є надія, що поступово в Україні життя налагодиться.

Камінська Тетяна Всеволодівна
Черкаська область,
м.Умань

***

Мені було 15 років, коли в 1942 році забрали до Німеччини. Був у концтаборах, потім працював на фабриці керамічних виробів. У 1945 році, після повернення, був притягнений до лав

радянської армії. Проходив службу в Австрії, Угорщині, на Україні. У травні 1950 року був заарештований і засуджений на 25 років ув'язнення і 5 років позбавлення прав. П'ять років працював у місті Воркуті на будівництві шахт. Звільнили мене у жовтні 1955 року.

У червні 1953 року, після смерті «великого друга і вчителя усіх народів», у зоні від Ш-29 під проводом генерала Мальцева та генерального прокурора Руденка розстріляли людей, які просили переглянути справи. Полягло тоді близько 65 чоловік і більше 200 було поранено.

Раніше казали, що катував Сталін, але на той час його не стало, та система й далі працювала чітко.

Скільки не питав, за що мене звинуватили й засудили на такий строк, так і не міг дістати відповідь.

Під час війни командири не раз тікали, кидали людей напризволяще, а тоді судили як зрадників: гнали за ґрати, катували, мордували, стріляли, закопували живими. Але я причому? Чесно служив у армії. Отож, через місяць після звільнення я поїхав на Харківщину, хотів влаштуватися на роботу, але ніхто мене не прийняв після п'ятирічного ув'язнення. Повернувся назад до Воркути. Проробив там 27 років. Пенсіонером повернувся на Харківщину. Мені уже 67 років і досі за мною ходить тінь і звинувачення зрадника. І досі ніхто не зміг розглянути мою справу.

...Багато слів нині лунає про незалежну Україну, про суверенітет. Балачки так лишаються тільки балачками. І буде все це доти, поки керуватимуть старі структури у всіх ланках нашої держави. Починаючи від голів колгоспів і кінчаючи ВР – усі старі компартійні кадри. Большевики такого не потерпіли б. Вони і зараз цілеспрямовано роблять свою справу. Ось вам приклад – оголошення: «У нас, в місті, 28 лютого о 10 годині ранку в приміщенні райвиконкому відбудуться партзбори. Усім присутнім мати ленінські квитки». Бачите, і приміщення є, і оголошення надруковані, незважаючи на те, що компартія заборонена.

Пам'ятаєте, що вони робили, то забули? А ми такі добрі, що вже і соцпартію зареєстрували. А вони нам ножаки у спину. Давно треба було підняти усі наявні документи, людей, що постраждали, і судити відкритим судом КПУ-КПРС як структуру, яка катувала протягом більше сімдесяти років свій народ, судити міжнародним судом, як судили в Нюрнберзі військових злочинців, а потім треба судити і конкретних виконавців. Крові не треба, але карати треба. Справедливо карати

Аркадій УЛЬКО
Харківська обл.

***

Мати моя, донська козачка, жила до революції в Новочеркаську. Сім'я складалась з двох братів і п'яти сестер. Після революції сім'я була вигнана з дому і сестри, молоді дівчата, розбрелися хто куди. Два дяді, що повірили більшовикам, після розгрому ген.Врангеля зареєструвалися як колишні офіцери білої армії, проте, замість амністії більшовики під керівництвом Пятакова почали масові розстріли учасників білої армії. Вбито було тисячі й тисячі людей, які повірили у благородство нової влади, в її вірність своєму слову. Дядям Андрію і Борису вдалося чудом минути розстрілу й утекти спочатку до Туреччини, а згодом до Франції, де вони, судячи з чуток, й загинули у французькому іноземному легіоні. Моя мати, продаючи в Москві мишоловки, не маючи сім'ї, заробітку й даху над головою, зустріла мого батька, що приїхав із Швейцарії в Росію «будувати нове щасливе життя».

Війна 1941 року зустріла мене з батьком у Станіславі. Батько служив у штабі 12-ої армії помічником керуючого розвідкою армії, а я з мачухою евакуювався у Сталінград. Армія разом з штабом і командуючим ген. Пантелєєвим попала в оточення. Отож у полоні опинився й мій поранений батько. Він пройшов у Німеччині через ряд конц. таборів, брав участь у підпіллі, а після звільнення Бухенвальду американцями, піддавшись брехливій пропаганді НКВД, прилетів як герой у Москву, де

був арештований одразу на аеродромі. В чемодані у нього лежав плакат із зображенням російських берізок зі словами: «мати-батьківщина чекає своїх героїв». Ці плакати поширювали енкаведисти зі служби ген. Голікова, й дуже багато людей, не відчуючи за собою провини й вірячи в те, що після війни все змінилося, попались на цей гачок і опинились на довгі роки у таборах чи були вбиті у катівнях. Батька спеціальна нарада засудила по статті 58.16 на десять років позбавлення волі, які він відбував у Казахстані. Отак до п'яти літ німецьких концтаборів додалося ще й 10 років радянських. Аж у 1956 році реабілітація із виплатою 2-місячної зарплати за останньою посадою. Тим часом мене, як сина ворога народу, з формулюванням «за невідвідування» виключили із сталінградського мех.інституту й згодом, у 17-річному віці, я опинився у Воркуті з 5-ти річним строком заслання. У Воркуті в ОЛП №2 з приблизно 2.500 в'язнів 600-800 чоловік лежали у лікарнях із діагнозом туберкульозу, дистрофії 4 ст., пеллагри. Кожен день помирало 6-8 чоловік й особливо не витривалими виявилися крупні прибалти, що, як правило, не витримували харчування турнепсом більше року. У таборі було дуже багато української молоді, що була засуджена до каторжних робіт за участь або допомогу УПА. Строк «бандерівців» був, як правило, 15-20 років, всі вони були позбавлені імені, на зміну якому прийшов номер. Номери вони були зобов'язані носити на голові (для чого відрізався козирок ошанки), на спині й на нозі – на місці, де був пришитий номер, обов'язково розрізалася тканина, щоб під номером була в одязі дірка.

Після мого звільнення 1951 року у паспорті була записана ст.39 «Положення про паспорти», згідно з якою я позбавлявся прописки приблизно у 300 містах, зонах і т.д. Про пристойну роботу, звичайно, не могло бути й мови. Людина, що відбула строк, ставала довічним ізгоєм у своїй країні з постійним страхом, що в будь-який момент вона знову може бути репресована.

Компартія була як залізні обручі, що утримували дерев'яну бочку, яка розвалювалася. Бочку, як відомо, треба замочувати, щоб вона не розсихалася, а замочувала її компартія лише в крові.

Найстрашніше те, що спадкоємці злочинного режиму й сьогодні в тих самих кріслах, що й були, що вони не покаються, й відчувають себе «на коні» завдяки безладдю, яке, можливо, вони самі й провокують. Злочини націонал-соціалістів Німеччини перед своїм народом були невимовно менші, проте партія була визнана злочинною й відбувся Нюрнберзький процес. У країнах Східної Європи майже скрізь були відлучені від влади недавні компартійні володарі, а у деяких державах був прийнятий закон про люстрацію. Саме завдяки цьому навіть у такій бідній ресурсами країні, як Польщі, наш громадянин готовий працювати за 1/3 заробітку поляка.

Суд може й повинен відбутися заради того, щоб дітей й онуків не спіткала наша доля, а інакше наше покоління буде заслуговувати на прокляття у віках, як покоління людей, що не використали даний Господом шанс.

Д.С. ПРОХОРОВИЧ
м.Суми

***

Батька забрали, коли я ще не родилась, у 1937 році. Важко розповісти, що матері довелося пережити. У 1983 році я ходила, прохала за чоловіка свого, дисидента. Потрапила в немилість. Потім чоловік відбув свій строк. Куди б ми не поїхали – всюди явивсь, відмічайся. Паперу не вистачить все змалювати. Хіба ми хотіли такого життя, як зараз? Ми в загоні і тепер. Чоловік помер. А ті, хто нас переслідували в ті роки, і зараз на тих самих зручних посадах: директори, голови та ін.

Н.П.САЙФУТДІНОВА
Запорізька обл.,
Веселівський район
с.Новоуспенівка

* * *

Хочу і свою сторінку вписати в «Чорну книгу». Це не легенда, не щось придумане, а справжня страшна трагедія, яку вчинила злочинна більшовицька система, що готувала нам «світле байбутнє». Весь наш народ повинен затаврувати злочинну КПРС-КПУ, яка в своїй жорстокості не має аналогів у світі. Навіть коричнева чума блідне проти тієї червоної.

А тепер про те, що сама пережила. Народилась я в селі Гаях біля містечка Броди, що на Львівщині. У 1939р., коли прийшли більшовики, не всі їх прийняли щиро. Добре пам'ятаю, як восьмирічною чула у 1933р. слова священника в церкві, який казав, що наші східні брати переживають страшний голод. Пам'ятаю, як багато людей обережно поставились до наших «визволителів». На жаль, через рік прогнози збулись. Почались масові арешти всієї свідомої молоді, інтелігенції. З нашого села заарештували 7 хлопців. Всіх їх замордували у тюрмі у Львові. У 1938р. село святкувало 950-річчя хрещення Русі-України. На цей ювілей прибуло кілька місіонерів-священиків. Між ними був о. Ковалик Зеновій – прекрасний проповідник і великий патріот свого народу. Не знав він, що у 1941р. його жорстоко закатують в тюрмі і виріжуть на грудях хрест. Такі звірі могли бути тільки в більшовицькій КПРС. Моя товаришка оповідала, що коли НКВДисти залишили Львів, люди кинулись по тюрмах шукати своїх близьких. Натомість побачили на тюремному подвір'ї гори змасакрованих людських тіл. Знявся страшний крик і лемент. Кожен шукав своїх, та впізнати не вдалось нікому, це були купи людського м'яса. Коли прибігли до тюрми, то побачили свіжий замуrowаний отвір у підвал. Його розвалили, і побачили страшне видовище – густо один біля одного стояли людські постаті з мертвими обличчями. Їх замуrowували живими. В одному кабінеті побачили сидячого в кріслі чоловіка із затисненим рушником на шиї. Очевидно, в поспіху не встигли нічого іншого зробити. Після таких подій люди зрозуміли, що більшовики — то справжні звірі. На зміну цим злочинцям прийшли інші – фашисти. Ці також не гладили нас по голівці. Тоді у людей остаточно сформувалася думка, що треба мати свою власну державу і що якраз в смертельному двобої двох страшних імперій можна вибороти свою незалежність, таку вимріяну, таку бажану всіма нашими предками. Почалась завзята боротьба. Не було на Західній Україні жодного села, де б матері не благословили своїх дітей на цю святу боротьбу. З нашого села пішло в УПА 19 найкращих хлопців і три дівчини віком від 16 до 27 років. Жоден з них не був одружений. Загинули всі, і серед них – мої два брати. Молодший, Ярослав, коли відходив, взяв наплечник, поклав собі харчі, підійшов до мами і сказав: «Мамо, я йду захищати наш рідний край. Не можемо ми бути байдужими і спостерігати, як кати знущаються над Вами. Коли я загину, не плач. Ти навчила мене любити Україну, і я радо віддам життя, щоб вона вічно жила. А коли я чудом залишуся живий і воскресне наша Україна, я тебе, мамо, повезу в наш золотoverхий Київ, гордий і вільний від усяких зайд». Мама слухала, і в неї сльози котились по обличчю, перехрестила, поцілувала його в чоло, попрощався він зі всіма рідними і пішов. Пішов у безсмертя. Більшовицька куля скосила його. Було йому тоді від роду 22 весни. Це був 1945 рік. Я тоді сиділа в тюрмі. Трагічна подія сталася восени 1944 року. В одній хаті у селі Черниця зібралось нас 7 дівчат. З собою ми мали заборонену літературу, бо вели ідеологічно-просвітнянську роботу на своїх теренах. Серед нас була наша подруга Леся – чудова інтелігентка, вродлива дівчина. Вона була суспільно-політичним референтом. І ось облава «червоної мітли». НКВДисти заскочили в хату і вдерлися до кімнати з криком: «стой, бандеровское кодрло». Один з них вульгарно вилаявся, згадавши Бога. Леся крикнула: «Що ти Бога зневажаєш». Він просичав: «Убью как собаку». Пролунав автоматний постріл і впала ця прекрасна дівчина, як підкошена квітка. Струмок крові потік з її голівки. Ми готові були кинутись і руками задавити їх, але відразу відчули на собі удари прикладів, пролунали ще постріли по стінах і густий дим окутав все. Нас вивезли з хати і поставили під стіну. Розстріл – вмить промайнула думка, але Боже провидіння розпорядилось по-іншому, бо вони не зробили навіть обшуку. Заметушились, поштовхали нас на підводу і повезли в тюрму. Там чекало нас важке випробування. На допити брали лише вночі. Свою жертву очікувало три або чотири кати, щоб було кому познущатися. Почались тортури. Били нещадно, спочатку перед очима блимали вогники, я відчувала страшний біль, а потім – темрява і непритомність. Коли приходила до свідомості, все починалося спочатку. Кричали, щоб зізнавалась, кого знаю із своїх «єдиномышленников». Так було зі всіма дівчатами. Не добившись ніяких зізнань, нас, несуджених, повезли етапом на Воркуту. Два роки ми працювали в нелюдських

умовах між злодіями, бандитами, побутовими злочинцями. Кожного дня в бараку було по кілька трупів померлих з голоду, а то і вбитих. Ніхто не поспішав про них сповіщати, сподіваючись одержати ще шматок хліба і миску баланди. У 1947р. нас звільнили. Через два роки мене заарештували вдруге. Цього разу я вже одержала 25 років. Дорога пролягала в Казахстан до кривавого Кінгіру. Це вже друга сторінка мого табірної життя. Нас використовували на найважчих роботах. Пам'ятаю, привели на кам'яний кар'єр, дали інструмент: молот і лом. Молот я не могла підняти і відмовилась працювати, так зробили ще кілька дівчат. Нас посадили в карцер на 10 діб. Вузкий цементний бокс, на цементній долівці лежала дошка (це для спання вночі), вдень сідати було заборонено. Постійно стежив наглядач. Одежі – жодної. Харчі – 300 гр. хліба і склянка окропу. Після закінчення терміну в мене спитали, чи піду я на роботу. Я відповіла, що тільки на посильну, бо ще мушу повернутися додому. І справді, надії ми не втрачали. Як могли, підтримували одне одного. Табори були великі, розділені на чотири зони: три чоловічих, одна жіноча. Всі відгороджені одна від одної високими мурами. Умови були жахливі. Працювали по 12 годин і отримували за це 700 гр. хліба, такого, що з нього можна було зліпити все, що захочеш. Вранці отримували по ложці каші (з магери, вівсяної або ячмінної крупи), склянку несолодкого чаю. На обід – голу юшку, в якій плавали кілька шматочків почорнілої картоплі і знову каші або солоної риби. На вечерю – картопляне пюре і склянку трохи підсолодженого чаю. На ці каторжні роботи ходили – ледве ноги тягнули. На одежі мали пришиті номери, по тих номерах конвої і гукали на нас. Водили з собаками кожен раз, попереджуючи: «Взяться под руки, не розговаривать. Шаг вправо, шаг влево – стреляю без предупреждения». За вбивство людини вони одержували додатковий відпуск. Писати листи можна було лише 2 рази на рік. Коли помер Сталін, ми дуже зраділи, сподіваючись на краще. Однак цього не сталося. Одного разу, коли на нічну зміну йшла колона дівчат, а чоловіча поверталась з роботи (бо чоловіків на ніч не виводили), один хлопець пізнав із свого села дівчину і привітав її шапкою. Конвой пустив автоматну чергу і поранив 14 чоловік, з них 6 смертельно. Тоді вся колона сіла на дорозі і відмовилась далі йти, вимагаючи комісії. Прибула адміністрація і вмовила всіх зайти в зону. На ранок по всіх зонах з'явилися заклики про невихід на роботу. Зони стали безлюдними. Дарма лунали сигнали виходити на розвід, з бараків ніхто не виходив. Застрайкувало 12000 політв'язнів. Впали мурі, з'єдналися усі табори, обрали страйкову комісію. Її очолив полковник Кузнєцов – росіянин, який воював і брав Берлін. За те дістав 25 років. Його помічниками були білорус Глеб і три українці. Установили вимоги: звільнити в'язнів, які потрапили до тюрми малолітніми, звільнити рідних із заслань, створити кращі побутові умови, працювати по 8 годин, переглянути справи усіх політв'язнів, покращити харчування. Приїхала комісія з Москви, закликали нас вийти на роботу, обіцяли, що вимоги переглянуть. Насправді ж нічого вони не вирішили і страйк продовжувався. Хлопці зробили барикади і нікого в зону не впускали. Ситуація була вкрай напружена, до цього нас повідомили, що харчі вже розійшлися (бо склади були в зоні), лишилося тільки трошки цукру, його будуть видавати по кілька грамів на день, як глюкозу, щоб вижити. На башту вивісили чорно-червоний прапор з хрестом і півмісяцем, що означало, що таборі загрожує голодна смерть. Вільні люди дуже співчували нам і привезли 4 машини хліба й харчів, але вірні лєнінці їх не впустили. В таборах було багато священників різних національностей, вони кожною неділю відправляли Богослужіння. Ми дуже сильно молились, сподівались на Бога і готувались до найгіршого. Одного разу скликали нас на площу. Виступив Глеб і сказав, що він тільки що повернувся з комендатури, де йому запропонували: «Завтра ти будеш на волі. Зроби сутичку між українцями (бо їх було найбільше) і, наприклад, з росіянами. Багато жертв не треба – 15-20 чоловік. Ми тоді введемо війська». Ми всі слухали і мороз пішов по шкірі. Подумалось: до чого вдався кат. Глеб же їм на те відповів: «Ніколи цього не буде. Я готовий до смерті із своїми друзями, а вашої свободи за рахунок зради ніколи не прийму». В такій ситуації ми напружено чекали якогось завершення. І воно прийшло. У 1954р. однієї червневої ночі о 3-ій годині ми почули тривожний свист вартових, через хвилину почалась безперервна стрілянина, а потім почали літати вогняні ракети, вгорі гули літаки, а по землі сунули танки. Здавалось, що все небо палало. Ми всі зірвались і вибігли на двір. Пустили сльозоточивий газ, почулись страшні людські крики і стогін. Під танками опинились вже перші жертви. Моя подруга Слава, якій лишилося три місяці до волі, не встигла перебігти, кілька чоловік хотіли врятуватись, чіпляючись за віконні ґрати, але танк завалив частину бараку разом з в'язнями. Мені

вдалось перебігти, хоча була поранена запальною ракетою в ногу. Боже, яке то було страхіття: словами цього не передати. Частина нас закрилась у бараці. Закрили вікна нарами, двері – цеглою. Їдкий газ просочувався до приміщення, воду перекрыли, ми просто задихалися. Попадали на підлогу і вже не мали сили кричати. Озвірілі НКВДисти увірвалися у середину, почали бити прикладами і кричали: «Руки вверх». Ми рук не підняли (про це тепер згадуємо з гордістю). Нам було все одно, коритись сліпо вже не хотілось. Мовчки виходили за зону. Боже, що то була за картина. Тут і там валялись людські ноги, руки, тіла з роздушеними головами, було дуже багато крові. Забіліли білі халати, з'явилися грузові машини, почалось завантаження трупів. Кров засипали піском, а вона все просочувалась. Загибло тоді більше 500 чоловік. Пригадую, що загинула наша товаришка Алла Пресман, киянка, за національністю єврейка. Вона була дуже інтелігентна, розумна дівчина. Знаю, що була єдиною в батьків. Її танк відрізав обидві ноги, вона померла. Нас всіх вигнали за зону, лише два бараки хлопців героїчно відбивали штурм. Багато їх загинуло. Між ними був священик з Прикарпаття о. Віктор. Отак розправились більшовицькі бандити із безборонними невільниками, котрі як мухи гинули на каторжних роботах, добували їм золото, руду, вугілля, будували міста, копали канали. і все це була даремна робоча сила, яка за свою важку працю жодної копійки не одержувала.

Де й коли в світі була така рабська держава, як ця імперія зла? Що ж це було за звірство? Хіба це люди? Хіба мало вони право називатись людьми? І тепер, коли відстоюють цю жорстоку систему, добре видно, що то за люди. Очевидно, це діти і онуки тих катів, які успадкували в своїх генах ту жорстокість, ненависть до всього святого. Але вони повинні пам'ятати, що невинна кров паде на них, якщо вони не покаються в своїх гріхах і гріхах своїх батьків чи рідних. Таке страхіття не забувається. Тепер їм вже не вдасться обдурити людей. Вони – це тіні тих катів, що не мали ні душі, ні серця. Кого ж вони думають заманити в свої ряди? Сподіваюсь, що чесні й порядні люди ніколи не стануть під їх прапор. Із них залишилась купка закомплексованих людей і кілька запеклих лідерів, які не можуть вже думати по-іншому, не можуть позбутися тої червоної, проклятої Богом і людьми комуні. Молодь туди не піде.

Багато ще хотілося б написати, але розумію, що треба дати місце й іншим висловитись. Думаю, що і цього досить, аби дати належну оцінку тій злочинній компартійній системі. Я людина вихована на релігійних засадах. А у християнській моралі говориться, що і ворогів треба любити. Але любити я їх не зможу. Інша справа, що ніколи б не хотіла мстити їм і робити те, що робили вони нам. Можна вибачити, коли людина усвідомила свої вчинки і вчинки своїх попередників, не хоче повертатись до злочинів і засуджує їх. Але коли ці люди і далі ненавидять все українське, і що є для нас рідним, ненавидять цю землю, котра їх годує, на якій живуть, не хочуть вільної, справді незалежної України і все роблять, щоб її ніколи не було – то як же інакше ставитись до таких людей?! А, може, Бог дасть, і вони все-таки прозріють, опам'ятаються і усвідомлять, що ця імперія, яка забрала стільки людського життя, не повернеться. Збагнуть нарешті це і звільняться самі з того дурману. Дай-то Боже, бо нам потрібно і тих блудних синів повернути у лоно нашої матері-України...

Марія Кушпета-Петрощук
Львівська обл.
м. Сокаль

***

Мабуть, немає таких злочинів, на які б виявилися не здатні більшовики. Мабуть, за всі віки ні в кого не було такого гімну, де лейтмотивом було б «...разрушим до основанья, а затем...» Руйнувати вони справді неперевершені мастаки.

Однією з таких руйнацій на Україні я вважаю будівництво гідростанцій на Дніпрі. Що воно означало, оте будівництво, спланований більшовицькими стратегами злочин чи експерименти дурисвітів? Так чи інакше, нам від того не легше.

Де ще в світі чинилось таке безглуздя, коли сотні тисяч гектарів родючої землі перетворювали в морське дно? Але затоплені не тільки родючі землі, затоплено значно більше. Наприклад, тільки на дні «Каховського моря» опинились майже всі Запорозькі Січі (Базавлуцька, Чортомлицька, Томаківська) і багато сіл, з якими пов'язане славне минуле.

Одним із таких сіл було село Кут на півдні Дніпропетровської області в Апостоловському районі. На схід, південь і захід від села були безкраї дніпровські плавні, без жодних перебільшень – справжній природний рай. Сама природа створила чудові умови для життя і розмноження всього живого. Поруч із селом, за річкою Базавлук, був великий лиман Бейкуш, що в перекладі з кримськотатарської означає царство птахів. Отаким царством всього живого була плавня. Люди в нашому селі лагідно називали її плавенькою, годувальницею, мамою. І в цьому не було перебільшень, бо навіть у роки страшних голодоморів вона рятувала людей від смерті, даючи їм городину, рибу, мед, дичину, сіно.

Зникло, ніби його й не було, село Кут, в якому одна з вулиць зовсім не випадково носила ім'я того Івана Брекала, що був військовим суддею під час кошування Івана Сірка. Зникли під водою «Каховського моря» річки з поетичними назвами. Серед них і Скарбна, на якій була колись скарбниця запорожців.

Замість того, село на березі «Каховського моря» з'явилось, наче з неба впало, село Ленінське...

Повернувшись з армії в це село, я не впізнав своїх односельчан. Вони стали іншими, ніби втратили щось дуже важливе.

Ще коли творилось оте лихо, старі люди дуже неохоче переселялись із своїх стареньких хат під очеретом у нові під шифером. Лише опісля я зрозумів тих старих людей, вони плакали не стільки за старенькими хатками, де минуло майже усе їхнє життя, вони плакали за значно важливішим, що було втрачено внаслідок отієї руйнації.

Експериментуючи ось на таких руїнах, більшовицькі ідеологи намагались створити нову, досі небачену соціальну спільноту – «совєцький народ», без національних та інших етнічних ознак, без тієї пам'яті про себе, яка є перепорою до зманкуртіння.

«Совєцький народ» – то справді нове соціальне явище, тип нового раба, якого творили більшовики для унікального суспільства, суспільства манкуртів. І, мабуть, на цьому шляху до «сяючих вершин» вони мали неабиякі досягнення, бо і досі чимало тих, хто нині вірить неობільшовикам, у більшості своїй отій номенклатурній банді, що привела Україну до ганебних злиднів. Вірять їм якраз оті раби, позбавлені почуття своєї приналежності до якогось народу.

В.Ф. АСАДУЛІН,
Запоріжжя

***

Трагедії моєї родини пройшли з вини КПРС-КПУ:

Стародуб Іван Дмитрович – мій батько, 1878 року народження, національно свідомий вчитель, депортований в 1949 році у Хабаровський край, де і похований.

Стародуб Марія – сестра, 1922 року народження, арештована у 1940 році студенткою Політехнічного інституту, по звірячому замордована у львівській тюрмі, що по вулиці Миру, у 1941 році бандитами з НКВД.

Стародуб Іван – брат, 1923 року народження, направлений ОУН у Східну Україну для агітації населення у 1941 році. Пропав безвісти у боротьбі з більшовизмом.

Стародуб Мирослав (1925 року народження) і Стародуб Богдан (1926), брати – загинули у боротьбі з більшовицькими ордами, які окупували Західну Україну.

Стародуб Юрій – брат, 1932 року нар., учнем 7 класу СШ арештований і засуджений на 25 років за свої переконання, розстріляний після втечі з таборів ув'язнення бандитами з НКВС, місце захоронення не відомо.

Злочини КПРС-КПУ і, зокрема, трагедії в моїй родині вимагають суду над компартією.

Б. Стародуб,
м. Львів

* * *

У липні 1944 року прийшла до нас на Волинь радянська влада і забрала усіх селян на фронт. Переважна більшість чоловіків і зброї у руках не тримала, а деякі не хотіли йти на війну. За вказівкою Сталіна та Берії із окремих селян були організовані загони яструбків, які виловлювали тих, хто не хотів воювати. Ті яструбки для селян були страшніші за німецьких поліцаїв, жандармів СС та НКВД разом узяті. Я жив на хуторі біля своїх дідуся і бабусі. У липні 1945 року верхом на коні приїжджає до нас яструбок Сулява Сергій, напідпитку. Спочатку заглянув у комору, на горище, зайшов до хати, взяти не було чого, він до клуні, клуня на замку. Він почав відбивати замок. Моя тітка Федосія вийшла і відімкнула ключем. У клуні теж нічого не було. Тоді він ударив тітку, а вона була вагітна. Тітка упала, він почав бити її ногами. Коли дід і баба вибігли рятувати тітку, Сулява сказав, що всіх перестріляє. Ми відвезли тітку до лікарні, там порадили звернутись до голови сільради. У нас тоді був головою Гетюк Каленик. Коли тітка усе йому розповіла, то він відповів, що мене не цікавить, хто кого б'є, мені головне, щоб із державою усі розраховувались, а, мовляв, коли хочеш – звернись до прокурора. Потім Сулява, дізнавшись, що тітка скаржилась прокуророві, погрожував тітчиному чоловікові, що всіх перестріляє, а йому ламає ребра і скаже, що ти нападав на мене і мені повірять, бо я влада, я комуніст, я захищаю владу Леніна і Сталіна, а ти бидло, і не думай комусь скаржитися ще.

Пізніше нам стало відомо, що коли прокурор викликав Суляву і показав заяву, що він побив людину, Сулява сказав прокурору, що тітка має зв'язок із бульбашами, так у нас називали УПА, що це вони її побили, а на мене звернули. Тоді прокурор сказав, що бий те бидло, тільки так, щоб вони не скаржились.

У квітні 1946 року приїжджає до нас у двір чоловік шість, усі добре випивши. Шлях у них той самий – комора, горище, хлів. Дідусь і бабуся із ними надворі, я із тіткою у хаті. Заходить один у хату, глянув, узяти немає що. А посеред хати висить люлька із дитиною. Він підійшов до люльки і почав над дитиною стріляти угору із ППШ, потім витяг гранату і говорить: «Сейчас брошу і всіх бандитів переб'ю. Как я вас ненавижу, хохли проклятіє, бандеровці». Тітка хапає дитину і втікає на піч, а я стою навпроти нього і думаю: утікати з хати – застрелить, а якщо тільки він буде наставляти на мене автомат – кинусь на нього. Але в цей час убігає в хату його напарник і питає, хто стріляв, я показую на нього. Тоді напарник узяв його під руку і вивів із хати. Від нас вони поїхали до інших, і все ж укинули ту гранату одній жінці у піч і стріляли у хаті. Ті люди знов до прокурора і наша тітка з ними, бо і в нас стріляли у хаті. Коли вони чекали, поки зайдуть до прокурора, підходить той чоловік, що стріляв, і каже, якщо ви, мовляв, скажете, що я був п'яний і стріляв у хаті, я вночі прийду і закидаю вас гранатами, потім скажу, що ви мали зв'язок із бандерівцями і вони вас побили.

У грудні 1946 року голова сільради Гетюк приїхав до нас із своїми повноваженими і забрали останні два пуди жита. Бабуся каже, як же ми будемо жити, він відповідає, що, мовляв, тебе чорт не візьме, а держава страждати не повинна. Держава не постраждала, а ми були пухлі, а в 1947 році помер мій дідусь. Якось у травні 1947 року заїхала до нас у двір підвода і до хати прямує озброєна людина, я зрозумів, що то представник влади і пішов відчиняти двері у снігах і в хаті, бо вони дверей ніколи не відчиняли, а били ногами, я не встигав їх ремонтувати. Але тут я помилився. Він прийшов і постукав у двері, запитав дозволу зайти. Привітався, представився на прізвище Індюков,

уповноважений із району. Хоче перевірити, як розраховалися із державою. «Де господар?» Бабуся каже, що немає, помер. Він ще поспівчував, а потім запитав, хто буде його заміщати, бабуся говорить, що вона. Він попросив усі квитанції, сів до столу, перевірив, а потім каже грізно: «Почему ви не расчитались із государством?» Бабуся пояснює, що скільки було змоги, стільки й дали, доживем до жнив, – віддамо. «Государство ждате не будет, я сейчас найду». І той самий шлях – комора, горище, хлів. У хліві залишилось теля чотирьох неділь. Виходить він із хліва і підходить до бабусі, бере її за грудки і говорить: «Сука старая, до каких пор ты будешь с меня кров пить». Пхнув її, бабуся упала на землю, потім бабуся встає на коліна, хреститься, підіймає руки до неба і говорить: «Дідусю, як ти добре зробив, що вмер, а я залишилась на зневагу. Синочки мої, за віщо ви голови зложили, ось яку ви мені владу завоювали». А в неї два сини загинули на фронті. «Боже, пошли мені смерть, щоб не мучитись». Тоді він говорить: «Когда тебе, стерва старая жизнь надоела, влезай на кришу і вніз головой». Але бабуся на зрозуміла, що він говорить, і спитала мене, коли я пояснив, вона знов перехрестилась і говорить, що нехай краще мої вороги на себе руки накладають, бо це великий гріх перед Богом. Тоді він сказав: «Бабулька, я тебе не враг, я не на тебе говорю». Того ж року ми дізналися, що Індюков увечері зайшов у чайну, випив і застрелився. Коли я розповів про це бабусі, вона стала на коліна перед образами і почала молитись, говорячи: «А я тоді справді подумала, краще ти сам на себе руки наклади, ніж ти мені бажаєш. Я великий гріх зробила перед Богом». А я їй кажу, що готовий узяти на себе на тім світі усі гріхи, аби тільки такі, як Індюков, перестрілялись по всім світі, щоб нам гарно жилося. Тоді бабуся мене перехрестила і говорить: «Дитино, так не можна думати, а не те що говорити. Він не винний, що народився у сталінську добу, що його виховала сталінська комуністична партія (а тоді нам говорили, що компартію створив Сталін) і відірвала від Бога, від добрих людей, від усього хорошого. Йому б мати жінку, дітей вирощувати, годувати їх і радуватись усім, що Господь послав на землю, а він і сам не розумів, що стане жертвою людиноненависницької комуністичної партії. За його душу треба молитись, щоб Господь його простив і прийняв до царства небесного».

Багато було таких випадків. А ще один добре запам'ятав.

1949 року, на паску, біля церкви зібрались фронтовики, згадували свої бойові дії. Підійшли яструбки і почали сваритись. Фронтовики їх не любили. Одному із фронтовиків почали погрожувати. Довго розправи ждати не довелося. Цей чоловік одного разу увечері вийшов з дому і не повернувся. Ранком жінка знайшла його у канаві із розбитою головою, утопленим. Коли заявили голові сільради, що убили чоловіка, він махнув рукою, і сказав, що чорт з ним, туди йому і дорога.

У серпні того ж року із Києва приїхала комісія, відкопали того чоловіка, що там було – не знаю, тільки після того, як вони поїхали до Києва, усіх яструбків викликали у район, забрали у них зброю і запропонували усім виїхати в Одеську область, щоб не було неприємностей і їм, і владі. І вони всі поїхали.

В.К. БАНДУРА,
м.Кременчук

***

При німецькій окупації усі села нашого району були охоплені бандерівським рухом. Але склалося так, що одну частину чоловіків захопили до себе німці, а іншу червоні. Багато людей пішло в УПА. В районі с.Товстого проходить стратегічна дорога на Чернівці. По лівій стороні дороги стояв будинок КГБ, а по правій, навпроти, РК КПУ – НКВС. Там був порожній будинок, під цей будинок звозили голі трупи убитих і закатованих повстанців. Там вони лежали тижнями під охороною, їх гризли голодні собаки. Перед вікнами цих установ висіли портрети вождів.

У 1947 році один капітан внутрішніх військ продав по ціні 10 тисяч карбованців за труп два трупи, щоб родичі їх поховали. Про це стало відомо, і капітану дали 15 років.

Було так, що один брат Тарабалко служив в УПА, а другий – у Червоній армії. Після демобілізації червоний вернувся у село. КГБ хотіло його заставити, щоб він нейтралізував свого брата, та це було безуспішно. То кагебісти так його тероризували, що він почав ховатися, тоді вони його убили.

Один хлопець вернувся з війни, кагебісти хотіли, щоб він працював головою сільради, він відмовився, тоді його убили і кинули на вигоні біля церкви. Уже напіврозкладені, обгризені трупи таємно ховали між жидівськими могилами у Товстім.

У 1947 р. з Товстого забирався перший секретар РК КПУ Пасіченко. Він битком набив два пультманські вагони добром, нагробованим у родин, рідні яких були в УПА. Це добро ними було зароблене кривавими мозолями.

Хай увесь світ знає, що перед вікнами тих установ, де працювала «ум, честь і совість», чинилися криваві звірства. За це повинна нести відповідальність та ідеологія, що виростила таких злочинців.

Д. ГЕЛЬМИЧ,
Тернопільська обл.

***

Після звільнення нашого містечка більшовиками-«визволителями» почався страшний терор і геноцид щодо українського народу (поляків масово депортували в 39-40-х роках). Не було спокою ні вдень, ні вночі. П'яні і озвірілі від крові більшовицькі мародери вивозили в Сибір людей, у котрих були гарні хати, займали ці квартири зі своїми сім'ями. Прийшли обдерті, голодні, некультурні, вони уміли тільки пити горілку цілими півлітрівками. Наші люди такого ще не бачили. Прийшли варвари, азіати, грабіжники типу прокурора Ковальова, інструктора райкому Александровой В.С., начальника НКВД Жабіна, деякі з них живуть у Києві як персональні пенсіонери.

З благословіння партії і ката Сталіна бандити вривалися вночі до хат, грабували, били ікони, за найменшу підозру виселяли в Сибір. Часом забирали зі школи дівчаток, безпідставно звинувачували їх у зв'язках із повстанцями, гвалтували, а часом і вбивали. Море сліз пролили матері над знівеченими тілами. Безбожники-комуністи у сто разів переплюнули фашистів-нацистів.

У 1947 році зі східної України до нас тікали люди від голоду. Деякі умирали в полі, по дорозі, деякі прямо в парку, де висів портрет Сталіна з написом «Спасибі товаришу Сталіну за наше щасливе життя».

У школах дітей ділили на «бандпосібників» та більшовицьку еліту (зайди). Ці останні мали великі привілеї, їм натягували оцінки, вони були привілейованим класом, не такі як ми, сіромахи.

Нині в парламенті України сидять вороги України. Де, в якій країні це допустили б?

І.М. ВАЛЬЧАК
м.Бурштин

***

Важким тягарем лягли на душу спомини про мого батька, Павла Навроцького. 10 лютого минула сумна річниця його смерті. А загинув батько в 1946 році на власному подвір'ї від автоматної черги енкаведиста Ізотова під час перших виборів. Ізотов спонукав батька до примусового голосування. Тато не хотів голосувати, то за це поплатився життям. Нас залишилося п'ятеро сиріт: найстарша сестра мала 15 років, наймолодшому було 2 роки.

На похорон зійшлося усе село, але енкаведисти, якими керував Мінін, не дали спокійно донести тіло на цвинтар. Розігнали напівдорозі людей, прогнали священика, а тіло сказали нести на смітник (біля тюрми в Галичі, де проводились розкопки, знайдені були останки наших земляків). Ми, діти, благали ката, до ніг йому падали, щоб не забирав тіла нашого батька.

Занесли люди домовину з татом на цвинтар, поплакали ми з мамою і повернулися до сумної хати. Нелегко нам було жити. Не мали ніякої допомоги з боку державних властей. Мама мусила працювати від зорі до зорі, щоб вивести нас у люди.

Таких, як мій батько, загинуло сотні тисяч. Під час сталінського терору людське життя не вартувало нічого. Та незабутня пам'ять про всіх, хто поліг від рук ворогів.

Ярослава ТОКАРСЬКА
(з дому НАВРОЦЬКА)
с.Залуква

* * *

Не можна описати всі ті муки, які завдали нашому народові комуністи. Особливо на Західній Україні в 1939-1950 роках.

Наступного дня після окупації «визволителями» наших земель більшовики почали залучати «стукачів» із колишніх злочинців, щоб вони допомагали шукати «ворогів народу». Наприклад, один із «помічників» сидів у польській в'язниці близько семи разів за злочинство. Отакі були тоді на висоті. Замордували вони тоді на Західній Україні близько мільйона невинних людей. Масово розстрілювали у в'язницях без суда і слідства. І зараз викопують з нашої землі кістки цих жертв.

У 1945 році до нашого дому увірвалися більшовики і спалили усю нашу бібліотеку. Ми всі ридали, бо це були гори книжок, серед них і Біблія, й «Історія України», і Шевченко і багато інших книжок, яких дуже боялися більшовики.

1946 року мене, вісімнадцятилітню дівчину, заарештували і засудили на 10 років каторги. Коли я сиділа в станіславській тюрмі, над нашою камерою сиділи смертники. Їх кожен день по 10-15 чоловік вели на розстріл. Ми дуже плакали, а вони заспокоювали нас, і говорили, як буде самостійна Україна, щоб їх згадали. Це були юнаки до 25-и років.

Я відбувала покарання в кіровських та казахстанських концтаборах. Над нами дуже знущалися. Ми працювали по 16 годин. На прізвище ніхто нас не називав, тільки номер – на плечах, на голові, на грудях, і суцільний мат.

Та для мене і для тисяч таких, як я, одним нещастям не скінчилось. У 1947 році забрали і мою родину на висилку – маму, тата і брата. Їх везли з 21 жовтня по грудень у товарних вагонах. Мама захворіла і ще 300 чоловік. Конвоїри викинули їх в Омській області, у місті Тара. Запхнули у церкву. Люди були голодні, холодні і за три дні 280 чоловік умерло. Скинули мерців у річку Іртиш. Є свідки, як це було. Тепер ви мені, люди добрі, скажіть: чим комуністи були кращі за фашистів?

Боже, і коли сьогодні я бачу, як більшовики-соціалісти, такі випещені, відгодовані, ратують за народ: «народ нас не поймють», «народ нас слухає і що ми скажем народу» – мені стає страшно від такої «турботи». Вони ж ніколи не рахувалися з народом. Нехай народ не вірить їм. Ми в таборах їли зупу з черв'яками, а вони жирували і зараз хочуть жирувати за наш рахунок.

Є.П. ПОПОВА,
Івано-Франківська обл.

* * *

У березні 1942 року гітлерівці схопили мене і вивезли до Німеччини, а брат Іван сховався у лісі, – там вступив у загін УПА. У 1943 році, після сутички з німцями, був поранений (куля роздробила кисть лівої руки) і з загону його привезли додому. 1945 року брата-інваліда арештувало КДБ і засудило по ст.54 на 15 років каторги, тоді ж пограбували усе наше майно. У 1946 році я повернувся з Німеччини. Родичі були дуже пригноблені – старший син в тюрмі, 17-літня донька дуже хвора, її відпустили з тюрми через тяжку форму епілепсії. А через рік мене арештовує МВД. Звільнили з тюрми, після неймовірних поневірянь етапами по Сибіру, і передали в КДБ Омської області. Спецкомендатура поставила мене на облік і направила на роботу вантажником, без права переходу на іншу роботу.

На волі я довідався про долю моїх рідних. 22 жовтня 1947 р. воєнні забрали усю нашу родину, майно конфіскували. Майже в літньому одязі, без продуктів, відправили в Сибір, в Омську область. Там їх поселили в блок-бараці напівземляного типу. Цей барак був розташований за селом Полугрудово біля цвинтаря. Він був збудований КГБ у 1938 році, огорожений колючкою. Біля нього стояли сторожовики. Кого туди завозили раніше, до 40-го року, місцеві люди не знали, або боялися розповісти. В 1940 році огорожу зняли, а в кінці листопада завезли туди близько 100 польських родин із західних областей України. За зиму від тифу усі загинули, залишилось живими лише двоє дітей. Під час війни у цьому блок-бараці тримали в'язнів, які працювали на лісозаготівлях. 18 листопада 1947 року завезли сюди нові жертви. Вони були обморожені, напівживі. Діти, старі, жінки. Серед них були і мої батько й мати.

24 листопада 1947 року загинув батько, віком 50 років.

25 листопада 1947 року загинула моя мама, – віком 48 років.

1952 року мені прийшла звістка з Воркути, що в концтаборі від рук КДБ загинув мій брат, він був смертельно поранений.

Така тяжка трагічна історія моєї родини, заподіяна комуністами. Хіба це не злочин?

Характерно, що всі масові вивози в Сибір припадали на листопад-грудень місяці. Можливо, що злочинці фізично не могли впоратися з мільйонами невинних людей, – їм допомагав лютий мороз. Хіба це не злочин?

Нині повертають в Україну татар, німців, запрошують військових офіцерів повертатися служити в Україну, хоча ніхто не може гарантувати, що під маркою чесних, добросовісних офіцерів-патріотів не поповниться п'ята колона (однодумців «великої неділімої»), а де ж рішення законодавчих органів про повернення мільйонів насильницьки вивезених українців, про яких пам'ятають усі, крім комуністів та яничарів. Хіба це не злочин?

Сьогодні воєнні злочинці, які убивали, калічили дітей, жінок, старих, спалювали і плюндрували цілі села, прирівнюються до ветеранів-фронтовиків. Хіба це не злочин по відношенню до загиблих?

М.П. ЗБІГЛЕЙ,
Івано-Франківська обл.

* * *

Понад 40 років віддав я праці в школі. Тепер на відпочинку. Але постійно пам'ятаю тяжкі роки свого дитинства. Мій батько, Слободян Михайло Йосипович, був депутатом Народних Зборів у Львові від Кривенківського виборчого округу Чортківського району на Тернопільщині до приходу на наші землі радянської влади. У лютому 1940 року його арештували працівники НКВС, а 14 квітня цього ж року мене, маму і брата вивезли. Мені йшов 12-й рік. Для нас це було великою трагедією: залишали родину, рідний дім, Україну. Де батько, не знали.

Найбільше вразило те, що дітей, матерів і дружин «ворогів народу» везли у вагонах-товарняках

із загратованими вікнами. А ще те, що, коли переїхали річку Збруч, на великих станціях радянської України попід вагонами ходили діти і просили хліба. Лише з часом, коли вивчав короткий курс партії і основи марксизму-ленінізму, я дізнався, що в цей час на Україні вже був побудований соціалізм. Не вкладалося в голову: побудований соціалізм і голодні діти. Виходить, що в основі соціалізму були закладені злидні, голод і терор.

На початку травня нас привезли на станцію Жангіс-Тобе Семипалатинської області. Цілий тиждень ми чекали на машини для відправки до села. Жінки, діти, старі люди – просто неба. А ночі в Казахстані холодні. Мама загортала нас, чим тільки можна було, оберігаючи від простуди. Усе це під пильною сторожею військових.

Нарешті привезли нас до с.Іванівки Кокпетинського району. Розвантажили серед села на великій площі, потім забрали до колгоспної комори. З нашого села було 4 сім'ї. У коморі ми жили гуртом до початку жнив, а потім нас помістили в напіврозваленій церкві. Для того, щоб вижити і не загинути з голоду, доводилося робити все: і худобу пасти, і копнувати сіно, і збирати колоски, і землю перекопувати, і дохлятину їсти.

Мої мама і брат (на 5 років старший) голод витримували краще. Я ж переносив дуже важко. Діти у школі давали мені по шматочку хліба, і я ще й мамі приносив. Допомогали місцеві жителі. Доводилось міняти на харчі усе, що мали: одяг, взуття, інші речі.

У цій місцевості перебували на «перевихованні» татари з Криму, німці з Поволжя, чеченці з Кавказу. Вони так само бідували, як і ми.

Пригадую такий випадок, Була зима. У Казахстані зими суворі. Я йшов селом. Треба було перейти через площу. Надїхала підвода, накрита простирадлом. Я хотів пропустити підводу, але коли вона зрівнялася зі мною, з неї випало два виснажених трупи. Їх везли на цвинтар. Це були німці. Вони гинули голодною смертю цілими сім'ями. Не пам'ятаю, чи дійшов я до сусідки, як збирався. Але досі перед моїми очима трупи виморених голодом людей, хоч минуло вже 50 років.

Пишу це для того, щоб нагадати людям про християнське милосердя. Не можемо простити своїм кривдникам ми, діти, в яких забрали дитинство. Катам таке не прощають. Їм і Господь Бог прощати не дасть. Хотів би, щоб цього не повторилось. А за наші злидні, голод і холод катам Божа кара мусить настати.

І. М. Слободян
с. Озеряни,
Тернопільська обл.

***

Мій старший брат Антон став жертвою коричневих шуцманів тут же, в Галичі, тільки за те, що знайшли при ньому молитву українського націоналіста і декалог – 10 заповідей українського націоналіста. Я дякую Богові, що коричневу чуму світ засудив, а от червоні кати чекають свого часу. На їхньому рахунку тисячі Дем'янових лазів, таких, як у коричневих Бабин Яр. Дем'янів лаз, на Івано-Франківщині, де загинули від рук червоних «визволителів» тисячі наших братів і сестер і їхні імена ще чекають свого висвітлення.

На совісті тоталітарного комуністичного режиму голод 1932-33 та 47 років, депортація в Сибір, колективізація, нищення господарів, які чесно своєю невтомною працею нажили собі добробут. Хіба може бути прощення такій злочинній системі. Ніколи! Їхня кривава рука сягнула і до Куропатів. За що розпинали цих бідних людей?

Сьогодні вони кажуть, що вони соціалісти. То яка ж різниця між комуністами і соціалістами, якщо вони йдуть під тим самим кривавим прапором і тими вождями-деспотами Ленінінм-Сталінінм.

У зловісні роки 1940-1941-их енкаведисти забрали нашу молоду патріотку Мацькевич Володи-

миру, єдину доньку-одиначку в батьків. Її золоті коси впізнали в Дем'яновому лазі, у ті ж часи заарештували доброго господаря, караїма за національність, і він зник безслідно. Пізнішим часом його донька учителька, що була зв'язана з УПА, хотіла помститися і загинула за нашу державу. Забрали тоді ж і Чобка Михайла, але йому пощастило, він хоч і зазнав страшних знущань, та залишився живий. А коли були перші «найдемократичніші» сталінські вибори, то енкаведист Ізотов застрелив із автомата беззбройного чоловіка і за це не поніс ніякої кари. А коли інший чоловік, якого призначили до виборчої комісії, сказав енкаведистові, що вони знущаються над людьми і заставляють голосувати, то відразу ж після виборів цього чоловіка заарештували і засудили на 10 років. Чоловік цей уже помер, але живе його донька, а сина фашисти застрелили.

Р.М. ЄРИС,
м.Галич

***

Комуністична партія організовує свої підпільні сили в Україні для повернення злочинної окупації України, а підставою для реставрації КПРС є підписання співпраці з СНД, що є великою політичною помилкою уряду України.

Ми, депортовані люди з української корінної нашої землі, 150 родин із Холмської області, вивезені в різні області Радянського Союзу в 1944-46 рр. засуджуємо такі дії КПРС та саме її існування на Україні і просимо винних членів КП притягнути до суворої відповідальності за смерть мільйонів невинних людей.

150 підписів
м.Болехів,
Івано-Франківська обл.

***

Мій батько, Доброміль Михайло Миколайович, 1890 року народження, уродженець с.Козівки Тернопільської області, з 1939 року, з часу повернення з Берези Картузької, куди був засланий польським урядом, працював лікарем в м.Тернополі. Вночі, 24 червня 1941 року був заарештований, а всі цінні речі «конфісковані». За пару днів в Тернопіль увійшли німці. Ходили чутки, що «наші» перед відступом знищили усіх політичних в'язнів. Люди пішли розпізнавати своїх близьких. У дворі тюрми були ящики з відрізнаними частинами людських тіл – пальцями, вухами, носами... Земля, якою були ледве присипані тіла замордованих, ворушилася. Мама батька не знайшла. Від усього побаченого тяжко захворіла.

1989 року, коли вже можна було не боятись репресій, я написала в Тернопіль, в КДБ, і отримала відповідь, що справи на ім'я Доброміля у них немає. 1992 року я випадково дізналася, одночасно із двох джерел, – з Польщі та Америки, що батько не загинув у тюрмі, а був висланий на «нові землі» (не знаю, що це таке, а тих людей, що були свідками, уже немає). Я тоді вдруге написала до КДБ. І справа Доброміля цим разом «знайшлася». Мені відповіли, що батько був заарештований по ст.54-2, 54-II КК УРСР, а в 1966 році справа була закрита за відсутністю злочину і що Доброміль М.М. вважається реабілітованим згідно з законом про реабілітацію від 17.04.1991 р., а даних про етапування у них немає.

Ніхто не засвітить свічечки на могилі мого безневинного батька, бо не знаємо де вона і чи є взагалі.

З.М. ДУДИКЕВИЧ,
м.Львів

***

Я один з тих, хто пройшов через усі страхиття комуністичного терору. Жив з батьками, братом і сестрою в селі Копитів Корецького району Рівненської області. Батьки працювали у своїм господарстві. 1939 року прийшли більшовики і почався червоний терор. У першу чергу посаджали у в'язниці більш свідомих громадян. Знущалися з них, катували, вивозили до таборів. Знуцання терпіли і їхні сім'ї.

На початку 1941 року тюрми Рівненської області були забиті нашою молоддю. Заарештували і мого 19-річного брата. Це сталося вночі. Нас посадили в куток на підлогу. Почався обшук. Позабирали все найкраще в хаті, побили меблі. Коли батьки запротестували, їх тут же побили так, що вся підлога була в крові. Брата судили лише за те, що він любив Україну, читав українські книжки, співав рідні пісні, грав у драматичному гуртку – за «націоналізм» засудили на 10 років. Не витримавши знущань, він помер через два роки.

Коли розпочалася війна і армія СРСР відступала, кати з НКВД взялися розстрілювати усіх в'язнів. Відкривали камери, ставили кулемети і сікли, не розбираючи. Втекти не міг ніхто, хіба залишався хтось живим, потрапивши під трупи побратимів. Камери були залиті кров'ю. Потім батьки і рідні ходили і розшукували серед того побоїща своїх дітей, родичів.

Далі прийшли німці. Але люди дуже швидко зрозуміли, що і це не визволителі. Почалася боротьба за волю України. 1942 року я вступив до лав ОУН, потім організувалась УПА, і ми боролися проти німців. Коли прогнали німців, то ми повернули свою зброю проти радянських окупантів. Тяжко жилося тоді селянам. Їх силували їти до колгоспів. По кілька діб тримали в льохах, били, усіяко залякували, примушуючи підписати заяву про вступ у колгосп. Тяжко було й повстанцям. Вони, як могли, захищали селян від наруги з боку НКВД. Але їх ставало все менше. Жорстоко розправлялися більшовики з нашими хлопцями. у липні 1944 року потрапив до рук катів і я. Моторошно згадувати, як жорстоко, не по-людськи знущалися з мене і моїх побратимів. У Рівненській тюрмі до нас застосовували страшні тортури: били ногами, заламували руки, заганяли голки під нігті, тримали в холодних камерах, по кілька діб не давали їсти. Нарешті суд. Засудили на страту. Кинули до холодного підвалу. В камері було 16 чоловік, спали на цементній підлозі. Черпак супу і 200 грамів хліба давали один раз на два дні. Відсидів я так 96 днів. У підвальних камерах було близько 400 чоловік. Всі засуджені на страту. Кожної ночі виводили хлопців з камери, вантажили на машини, везли за місто до викопаних ям і кидали туди нещасних уже мертвими. Бо ще по дорозі їх душили вихлопними газами з труб, які були підведені в кузові автомобілів. Про це мені розповідав колишній наглядач тієї тюрми, а потім політв'язень Момонтов, засуджений за зв'язок з бандерівцями. Мені через 96 днів прийшло помилування, мабуть тому, що на той час я не мав 18 років. Смертну кару змінили на 20 років каторги і відправили етапом у північні табори. Батьків моїх і сестру вислали в Комі АРСР голих (бо не дали нічого взяти з собою) і голодних у товарних вагонах. Отак-то «гуманні» комуністи розправлялися з непокірними бандерівцями. А я опинився в Норильську. Тут комуністи влаштували пекло для наших хлопців і дівчат. У 40-50⁰ морози нас напівголих і голодних ганяли по глибокому снігу за 8 км. у тундру довбати вічну мерзлоту тяжкими кайлами. Працювали по 12 годин без їжі і відпочинку. А ввечері – тим же шляхом у холодні бараки. У мокрих бушлатах спали на підлозі. Щоночі з кожного бараку виносили по 3-4 померлих. Наша зона №3 була огорожена колючим дротом у три ряди, кругом вишки і охорона. Політв'язнів стріляли без попередження і без

причин, били, саджали у карцер. Нарешті терпіння не стало. Одного дня політв'язні відмовились іти на роботу, вимагаючи комісії по вивченню умов у зоні. Її чекали півтора місяці. Замість комісії прибули війська КГБ. Оточили зону і почали розстрілювати політв'язнів. Тих, що лишилися живими, відправили по інших таборах і тюрмах. Я і ще 300 чоловік потрапили до Владимирської закритої тюрми. Відсидів там рік при найсуворішому режимі. 1954 року мене знову відправили в іркутські табори. 1957 року мене звільнила хрущовська державна комісія. В ув'язненні я пробув 14 років. Реабілітований. Отримав подачку-компенсацію за 14 років тяжких, нелюдських мук і страждань.

Нині отримую невеличку пенсію, бо не було вже здоров'я заробити більше. Але я не ображаюся, бо наша держава молода і бідна, пограбована з усіх боків. Прикро лише те, що колишні номенклатурні комуністи отримують у 5 разів більше. У нас в місті Дніпрорудному живе колишній кагебіст, який у 1953 році власноручно стріляв політв'язнів зони №3 в Норільську. Його знає колишній політв'язень Котов, який теж живе у Дніпрорудному. Так кагебіст отримує пенсію величезну порівняно з нами. Вважаю, що партію і її керівників треба судити народним судом, щоб вони були покарані за всі свої злочини, скоєні за 70 років. Низько кланяюсь тим, хто задумав створити книгу пам'яті.

П.Т. РОЗУМНИЙ
м.Дніпрорудне,
Запорізької обл.

***

Вирішив написати тому, що став жертвою комуністичного кривавого терору. Народився в с.Сороки на Станіславщині. Перед війною, коли прийшли «червоні визволителі», мені було 1,5 року. Енкаведисти забрали мого батька і обіцяли матері, що він повернеться. І от пройшло вже 54 роки, а його досі немає. Нас у мами було троє. Настав 1947 рік. Голод. Їли все, що тільки можна було. Вижили. 1948 пережили ще так-сяк, бо було своє поле, коні, коровки. 1949 року прийшло нещастя: колективізація. Це був грабунок. Забрали все, лишилась гола хата. Того ж року забрали материну сестру. Всі 10 років від секунди до секунди відбула в таборі ГУЛАГу Інта. Листа можна було надіслати тільки раз на рік. І одну посилку. Проте посилки перевірялися, після перевірки в них майже нічого не залишалось: все забирали.

У школі мене весь час цькували як сина ворога народу. Якщо іншим дітям давали якісь подарунки, то мене обходили і тим розривали дитячу душу.

Дядька мого, який перебував в УПА, більшовики повісили. Я досі пам'ятаю, як висіли три зовсім голих чоловіки. Тим мали на меті настрахати інших, щоб не хотілося брати участь в УПА.

Від 1949 до 1953 року обкладали страшними податками. Треба було віддати яйця, молоко, вовну, шкури, підписатися на позику. Якщо не виконав, судили. За сад теж були страшні податки, незалежно від того, був урожай чи ні. Люди змушені були вирубувати дерева, бо несила було нести такий тягар.

Мати працювала в колгоспі від зорі до зорі. Треба було виробити 120 трудоднів. На них вона отримувала 50 кг зерна третього сорту на цілий рік.

Отак і прожив майже все життя, якщо це можна назвати життям.

Я.І. КУШНІРУК
м.Брянка,
Луганської обл.

***

Шановні люди! Я, стара малописьменна жінка, з села Залуква Галицького району Івано-Франківської області, хочу також бути свідком того злочину, який творили комуністичні кати у нас. Я тоді була молода дівчина, але ті страшні події у мене перед очима все життя.

Жителька нашого села Рарик Кароліна мала доброго чоловіка Романа і сина неповнолітнього Івана, як прийшли до нас більшовики і відразу взяли «розкулачувати». Кароля побачила, що йдуть у їхній двір, сказала синові, щоб тікав. Увійшли у хату. Перша їхня робота – постріляти образи. Вони в Бога не вірили, але не могли робити свою чорну справу, коли ікони на них дивились. Потім вони зв'язали чоловіка і жінку. І чоловіка так били, що він помер. Зграбували все, що було, наїлися в хаті і пішли. Так вони грабували у всіх газдів у селі.

Кароля лишилась одна – чоловік помер, син утік до повстанців. Вона перейшла жити до мами. Внедовзі привезли Івася тяжко пораненого. Вона заклопоталася, не знаючи, де заховати його. Рідні допомогли викопати вночі криївку в лісі. Вона носила мішком землю і кидала в річку, щоб сліду не було. Як закінчили, перенесли Івася в ту криївку вночі, щоб ніхто не видів. Кароля від щирого серця і від всієї душі днями варила трави, готувала ліки, їжу, а вночі брела холодною водою до криївки потай лікувати свого чорнобрового Івася. Якось під весну почав танути сніг. Вона, як завжди, пішла вночі до сина, відкрила криївку, її син лежить у воді. Як вона злякалась, що не живий, але він дихав. Вона тремтячими руками натягнула з лісу кілків, зробила підвищення і з трудом поклала свого сина хорошого. Не знала, як зігріти, чим утішити, що йому сказати. Сиділа біля нього довго – не могла надивитися, він такий був для неї гарний, а такий бідний. Вони обидва в лісі під землею ділились своїм горем, дивились одне на одного і надіялись, що всьому тому горю прийде кінець. Над ранком поцілувала сина, перехрестила його, взяла решето і вийшла. Засіяла снігом стежку, як завжди, щоб сліду не було. З тяжким серцем пішла від сина. Рано прийшла сусідка і сказала, що в лісі енкаведистів повно, вони дротами землю раз у раз колють – шукають криївок. Мамино серце завмерло. Вийшла на двір. Тут вибух гранати раз і другий. Не знала бідняга, що робити, бігти туди чи не бігти, щоб не видати себе. Якийсь час зачекала. Побігла невбрана, побрела рікою, впала у воду, хустка, що була на голові, попливла, волосся на голові намочилось, встала і пішла до сина. Але було вже пізно. Його поклали на воза, голова його повисла на колеса, кров струмком текла по лісовій доріжці. Поїхали і повезли Каролиного Івася. На головній дорозі стояло багато фір зі зброєю, награбованим по селах добром, побитими свинями, постріляними курями, худобою. Кати раділи своїй здобичі. А Кароля мовчки ішла за сином, ішла і падала, брала кров сина в долоні і тулила до грудей. Зграя катів дивилась на неї змучену, мокру, обмащену, підштовхували її автоматами, питали: «Это твой сын?» І реготали. Хто може сказати, що тоді думала ця жінка, яке горе вона переживала? І скажіть, люди, за що, що кому вона злого зробила? Її засудили і вивезли в Казахстан. За якийсь час вона там померла.

Таких жінок, матерів-страждальниць, по всій нашій землі було безліч. Люди, я пишу, і мені ніби тягар спадає з грудей. Бог послав час, що ми маємо право катам-чекістам сказати правду в очі. Ми довго чекали на ту годину суду. Тільки, люди, не прогаймо часу. Ми так дорого платили за волю рідного краю.

По просьбі своїх дітей прізвища не подаю.

Пам'ятаю кілька прізвищ ватажків енкаведе, але їх було багато: Мінін, Поляков, Царьов, Грибков, Кручков, Коростінов, Семков, Сорокін, Муштенко...

с.Залуква
Івано-Франківської обл.

* * *

Більшовизм – це чорна хмара над Україною. Хай весь світ вжахнеться, прочитавши цю книгу.

Я був ще хлопцем, коли в 1946-1947 рр. в Галичині більшовики створювали колгоспи. Людей силою заганяли до колективних господарств, забирали все їхнє майно, реманент, пшеницю, жито, овес, худобу, залишаючи порожні хати. Люди плакали, кричали, але на них ніхто не зважав. А потім почали масово вивозити людей до Сибіру. Вночі виганяли з хат хто в чому був, забирали і вивозили, а майно конфісковували.

1947 року в нас був великий голод. Ми, дітлахи, збирали кропиву, лободу і мама з того варила юшку. Мама вимінювала все, що було в хаті, на жито, пшеницю, кукурудзу, щоб якось прогодувати сім'ю.

Енкаведисти винищили безліч народу. Забирали вночі, вивозили машинами, і ніхто живим не повернувся.

Після війни членів УПА енкаведисти винищували жорстоко. А сотників УПА привозили вбитих і розкидали на тротуари в райцентрі, щоб мами впізнавали своїх синів. А скільки вони вбили священиків української церкви або вивезли до Сибіру, а звідти вони вже не повернулися!..

Треба зробити все, щоб більшовизм не повернувся на Україну, щоб не пропали наші діти і онуки, ми цього боїмося.

Василь і Марта ЗАВАДСЬКІ
м. Івано-Франківськ

* * *

Я, Нагорний Максим Карпович, народився в селі Бабин Корецького району Рівненської обл.

Під час війни був членом УПА. У кінці 1944 року НКВД проводило облави по селах. Заарештовували не тільки членів УПА, але й старших людей, навіть вагітних жінок. А тих, хто під час облав вибігав з лісу, були то дід чи баба, чи мала дитина, енкаведисти розстрілювали. Мене заарештували, коли я лежав хворий на тиф. Привезли до Корця, зсадили з воза, зв'язали руки, на плечі почепили двох пацюків і так центральною вулицею повели до НКВД, щоб люди бачили, що ведуть бандита.

Слідство вів Мартинов, який відправив до ГУЛАГу багатьох людей нізащо.

Допити відбувалися тільки вночі. Били мене до крові. Через два місяці мені показали 59 сторінок протоколу. Суд відбувся через 9 місяців у м. Острог. Коли на суді зачитали протокол, я за голову взявся. Виходило, що я брав участь в усіх вбивствах, які здійснено на нашому терені. Там було написано таке, чого і в природі не було. Я відкинув ту брехню. Матеріали відправили на слідство, а мене запакували в підвал із стінами довжиною по 70 см і висотою 2 метри. Протягом двох тижнів ночами били, як худобу, але я знову нічого не визнав. Тоді Мартинов зібрав трибунал, який виніс мені вирок: 20 років каторги і 5 позбавлення прав. Це було 6 листопада 1945 року. В ГУЛАГу Воркути відбув 11 років і був звільнений 16 листопада 1956 року.

Після звільнення об'їхав усю Україну і ніде мене не хотіли прописувати. Аж у Кривому Розі взяли на роботу в шахті.

Довго ходив колами, добиваючись реабілітації.

Але я вірю, що незалежна Україна буде, бо є багато людей, готових віддати за неї своє життя.

М.К. НАГОРНИЙ
м. Кривий Ріг
Дніпропетровської обл.

* * *

Прийшов час покласти край діям антинародних сил. Треба викривати злочини тих, хто організував масові знищення нашого народу, і сьогодні рветься до влади.

Я народився на Львівщині. Мені було близько 10 років, коли в 1945 році представники КПРС «установлювали» радянську владу на Прикарпатті. Дещо бачив на власні очі, дещо люди розказували, як впроваджувалися аж до 1950-х років нові порядки. Це насильницька колективізація, коли забирались худоба, плуги, борони, посівний матеріал. Це розкуркулення, внаслідок чого десятки тисяч людей було вивезено до Сибіру, посаджено до в'язниць. По селах бродили загони НКВД, які тероризували людей. Закривалися храми, а духовних отців садовили в тюрми або знищували. Від рук провокаторів горіли села. Так, після чергової облави на бандерівців у селі Великі Дідушичі Стрийського району Львівської області енкаведисти, не знайшовши там того, кого шукали, опівночі підпалили село. Згоріло півтора десятки хат з майном. Я, підліток, на власні очі бачив ту пожежу.

Отже, крім злочинів наші «брати»-комуністи нічого народові не дали.

В.Н. КРАВЧИК
м.Марганець
Дніпропетровської обл.

* * *

Наше село Новошин недалеко від гори Лиса у Карпатах. Жителі нашого села, які чудом лишилися живі, хочуть розповісти про наші муки і страждання, які заподіяла комуністична партія, котра вперше прийшла до нас у 1939 році. Пам'ятаємо, як людей силоміць заганяли у колгоспи, вивозили до Сибіру. А говорили ж нам, що визволителі від польського гніту, що ми всі рівні, всі товариші.

А 1946 року «червона мітла» вимітала з Карпат вояків УПА. За горою Лиса був бункер, в якому переховувалося від більшовиків багато людей з нашого і сусіднього села. Був серед них і мій чоловік. Знайшовся зрадник, який привів червонопогонників. Чоловік мій розповідав, що їх оточили з усіх боків. Люди почали тікати, а черги з автоматів кляли їх на землю мертвими. Чоловік лежав у криївці хворий на тиф. Коли більшовики зайшли всередину, то все позабিরали, чоловіка поклали на смерекове гілля і так донесли до сусіднього села. Звідти фірою доставили в район. Там у тюрмі він потроху почав одужувати. Ще слабого його повели до гори Лисої впізнавати вбитих коло криївки людей. Насилу він дійшов до місця. Боже милосердний, що він там побачив. Сніг перемішаний з кров'ю, а на ньому вбиті чоловіки, жінки і малесенька дитина, яка щойно прийшла на світ, пробита багнетом лежить. Бандити вимагали, щоб чоловік назвав імена вбитих людей. Але він цього не зробив. Привезли у район. Тут він зазнав страшних тортур і нелюдських знущань в НКВД, але нікого не зрадив. Його засудили на 10 років, а потім додали ще 5. Строк відбував у Комі.

Люди добрі, берімося за справу по-справжньому, за нашу свободу, за Україну, щоб ніколи не повернулися ті страшні часи.

Кабінець А.Ю.
с.Новошин
Івано-Франківської обл.

* * *

Я, Миньок Василь Миколайович, народився у 1930 році в селі Наконечне Яворівського району Львівської області. У 1946 році, в день виборів, енкаведисти о 6 годині ранку виламали двері у нашому будинку – батька і брата не було вдома, вони мали голосувати, підняли маму з ліжка. Питали, де батько і брат, мати відповіла, що не знає. Вони взяли її за руки і ноги, роздягли, винесли з хати і кинули в сніг. Мене забрали з собою, щоб ходив з ними і будив людей на голосування. У селі так ніхто і не проголосував. Вони самі кинули в ящик карточки для голосування. Коли мені виповнилось 18 років, мене позбавили волі, засудили на 12 років таборів. Тяжка праця, голод, холод і, слава богу, – смерть Сталіна. Я відсидів 6 років і у 1954р. звільнився. Вирішив їхати на шахти у Сокальський район аби заробити на шматок хліба. Тут, на шахтах, я одружився з жінкою такої самої долі, як я. До її батька в 1946р. на Покрови група енкаведистів на чолі з капітаном Красковим прийшла ввечері. Вони сказали, щоб батько одягався. Його вивели на подвір'я і кинули гранату, чоботи зняли і забрали з собою. Згоріла хата, стайня, стодола. Мама і дві доньки, чудом врятувавшись, залишилися голодні й голі.

Не можна допустити комуністів до влади, щоб не повторилися голодомор, табори і поневір'яння нашого народу.

В.М.Миньок
Львівська обл.,
Сокальський район,
с. Сілець

* * *

Всі члени нашої родини прямо чи частково постраждали від сталінських репресій. Юстина Василівна Джигринюк (за чоловіком Гордєєва), 1924 року народження, народилася в селянській сім'ї, у Надвірнянському р-ні, Івано-Франківської області, селі Саджавка. У сім'ї було п'ятеро дітей. Батько швидко помер, діти залишилися сиротами. У 1944 році брат Яків пішов в Українську Повстанську Армію. У 1943 році другого брата німці відправили до Німеччини. Я працювала у підпіллі, була зв'язковою, переводила хлопців. За це мою маму радянська влада двічі арештовувала, піддавала допитам. На третій раз нас трьох: маму, мене і брата Олексу у 1947 році вивезли до Сибіру, в Омську область. Від страшних умов життя, голоду, холоду люди вмирили, як мухи, і ми удвох (я і моя подруга по нещастю Ягнич Марія) вирішили втікати на Україну. Нас спіймали, судили й відправили відбувати покарання на далеку північ – порт Ігарку. Там я працювала на лісорозробках. Після відбування строку знову повернулась в Омську область, працювала в лісі до 1960 року. В 1960 році із сім'єю: мамою, чоловіком і трьома маленькими дітьми повернулась на Україну. Але ми не дуже були потрібні місцевій владі. Чотири роки нас не прописували. Чоловік мій, Гордєєв Марко Юхимович, з Рівенщини. Тому ми їздили всі ті роки з Івано-Франківської області до Рівненської з дітьми і речами. На роботу ніхто не хотів брати без довідки з місця проживання. Доїздилися ми до того, що не було вже що дати дітям поїсти. За станом здоров'я я не змогла далі працювати. Тепер я одержую пенсію на рівні тих жінок, які ніколи не працювали. Тих 13 років роботи в лісі не мають ніякого значення для начислення пенсії. В трудовій книжці є лише 8 років, бо роки тюрми і перші роки висилки не були туди записані. Маю великий жаль і на теперішню владу, яка не подумала про таких, як я.

Гордєєв Марко Юхимович, 1927 року народження, народився також у селянській родині, у якій було шестеро дітей, в Рівненській області, Олександрівському районі, с.Городище. Під час війни один з братів Лукаш, пішов у ряди Повстанської Армії. Сестра Марія і сам Марко працювали у підпіллі. У 1945 році його арештували, брали на допити, сильно побили і відпустили напівживого. Сестра Марія привезла додому, – з носа й рота текла кров. У 1946 році повторилося те ж саме. У 1947 році нас, маму, тата, братову жінку й братового сина вислали в Омську область. По дорозі

померло багато людей. Марко з усією сім'єю вирішив тікати на Україну. Коли добралися до дому, тата забрали через два тижні, а він з мамою переховувалися ще півроку. Потім знову арешт, допити, катування, 3 роки тюрми. Відбував покарання у Новосибірську. Після тюрми – заслання в Омській області на лісорозробках. Згадуються такі страшні сторінки минулого. Коли арештували останній раз, спочатку нас (біля 2000 чоловік) завезли в Житомирську обл. в Ігнатполь на кам'яний кар'єр. Там кожної ночі з голоду вмирало по 10-12 чоловік. Марка врятував старший лейтенант, який знав його брата. Залишилися в живих 16 чоловік, він потім був відправлений в Новосибірськ.

Гордєєва Галина Миколаївна, 1960 року народження. Хочу розповісти про тяжку долю моєї мами Кидик Катерини Олексіївни (1924-1985). Вона народилася в глухому селі Івано-Франківської області Долинського району, с.Танява, також в багатодітній родині. Під час і після війни вона і її брат Федір працювали в підпіллі, мама – зв'язковою, а брат – станичним. Брата тягали на допити, тяжко кували, а останній раз як взяли, то вже не повернувся. Маму та її сестру вислали в 1947р. в Казахстан до Караганди. Працювали вони в шахті, там одного разу був обвал породи і мою маму присипало. Результатом було три переломи на одній нозі, тяжкий струс мозку. Це залишило свої наслідки на все життя. Повернулася вона на Україну в 1961 році, працювала в колгоспі, маючи третю групу інвалідності. Сама виховувала мене, сімейне життя не склалося. Не можна розповісти, яке тяжке життя вона пережила. Нещасний випадок – і у 1985р. її не стало. Не дожила вона до нашої перемоги, до встановлення нашої власної держави.

Ми хочемо, щоб покалічені долі наших близьких стали відомі всім і стали пересторогою для всього світу. Щоб компартія ніколи не повернулася і ми за неї забули, як за страшний сон.

Сім'я Гордєєвих
Івано-Франківська обл.,
Надвірнянський район,
с.Саджавка

***

Я, вчителька-пенсіонерка, 38 років пропрацювала в школі, навчаючи учнів молодших класів. Намагалася вчити дітей добру і тому, чому нас навчали в інститутах. Старші люди, в тому числі і мій тато, знали, що все це не так, але боялися говорити правду. Отак донедавна ми вірили, що група Голубцова у роки війни робила добрі діла, а виявилось, що навпаки. До його групи в нашому селі теж належало кілька чоловік. Живий зараз лише один. Він викладав історію в нашій школі. Освіта в нього була, мабуть, лише за початкову школу, але він скінчив вищу партійну – і калічив дітей. Бо не міг навчити навіть тому, що писалося в підручниках. З нього сміялися і учні, і вчителі, і односельці. Але здебільшого мовчали, бо такий був час. І ось, справляючи своє 50-річчя в школі, він запросив колектив і багатьох своїх товаришів по зброї. Приїхав з Івано-Франківська і Голубцов. Вони вихвалялися перед колективом тим, як багато зробили для України. У нашому селі вони вбили священика. Казали, що за те, що він вислав людей до Німеччини, а люди казали, що головним було те, що він був проти комуністів. Про інші села ми не чули, але читали різні публікації про їх «добрі» діла. Навіть у мене є книга про них «Громи над Прутом». А тепер – ось така публікація в нашій районці, яка є правдою, бо свідки цієї події ще живі. Вона викликала цікавість всіх односельців.

Дарія Миколаївна Бойчук
Івано-Франківська обл.,
Снятинський район,
с.Іллінці

* * *

Я була арештована, засуджена на 10 років суворого режиму. Про свої біди, які я там пережила, розповідати не буду, всім відомо, що червоний кат творив з українським народом. Моїх батьків було дуже позбитковано, їх вивезли у Сибір. Батько був тоді дуже хворий, з хати його винесли на носилках, загрузили у вантажні вагони і повезли. Батько, не доїхавши навіть до першої зупинки, помер, його викинули з вагону як собаку, без сліда.

Марія Ілюк
Івано-Франківська обл.
с. Городенка

* * *

Сім'я наша була дружна, велика. Вона складалась із тата, мами, трьох синів і трьох доньок. Так було до 1939 року, поки не прийшли наші «визволителі». У 1940р. забрали нашого зятя Павлюка Степана Кузьмича: прийшли вночі і сказали збиратися. І – як у воду канув: ні слуху, ні духу про нього. Передач не приймали, побачень не давали. Так і до сьогодні не знаємо, де знаходяться його кістки – напевно, у Дем'яновому Лазі. У 1941 вивезли в Сибір його родичів. Там загинули батько і мати. З початком другої світової війни все почалося знову. Батько, Миронюк Григорій Васильович, 1894 року народження, був призваний до армії, але через похилий вік на фронт не втрапив, а працював на воєнних заводах в Кемерово. Старша сестра, Миронюк Параска Григорівна, 1921 року народження, про чоловіка якої я згадувала, була арештована у 1945 році, господарство її було спалено. Страшно було дивитись, як горіли кінь, худоба, свині. Параску засудили на 10 років. Строк вона відбувала в таборах у Іркутську, Інті, в Мордовії. Миронюк Василь Григорович, 1923 року народження, був викритий в криївці у 1946р. Він спочатку спалив документи, а потім застрелився сам, бо знав, що його чекає, якщо здасться. Він належав до ОУН-УПА, був курінним. Про його долю можна написати цілу книгу: був поранений, позбувся ока. Дуже тяжко було переховувати його в ті часи, не маючи ні ліків, ні лікаря, але якось обійшлося. Він і далі продовжував боротьбу із страшним ворогом. А весною 1946р. криївка, де він переховувався, була зрадницьки викрита. З ним там знаходився ще один односелець, який здався. А у Василя випустили ще чергу з автомата, потім витягли, прив'язали до воза і тягли до села. А там ще добре познущалися над тілом: відрізали вухо, частину обличчя, потім кинули в центрі села в окоп і зганяли людей дивитися, кажучи, що таке буде з кожним, хто не здасться.

Миронюк Павло Григорович був арештований у лютому 1946р. Його знайшли озброєного в криївці. За участь в УПА засудили на 15 років каторги. Строк він відбував у таборах Воркути. Після звільнення поїхав у Караганду, куди були вислані батьки. Помер у 46 років, тому що були відбиті всі печінки.

Я, Миронюк Дарія Григорівна, була арештована в січні 1946 року за участь в ОУН. Дали мені 10 років, строк відбувала в дитячій колонії у м.Львові, а потім у таборі в м.Щербаково, Ярославської області. Не буду розповідати, як вони знущалися наді мною, це відомо всім – хто попадає до рук НКВС, той того вже не забуває до смерті. Після звільнення я приїхала в Караганду до батьків, які були вислані туди в 1947 році. Разом з ними вислали Наталку й Петра. Не згледілись, що тато був в армії, все таки вислали. Майно знищили або поростягали: що до колгоспу, а що «добрі люди» взяли. Дуже важко згадувати ті часи. Без сліз не можна пригадати з яким цинізмом, злом, ненавистю наші «визволителі» ставились до нас. І якби ж тільки вони, а то й деякі свої були не кращі від чужих.

Я і всі мої рідні, які ще живі, засуджуємо КПРС-КПУ як злочинну для свого народу партію. Ми вимагаємо суду над ними через те, що вони судили нас.

Дарія Григорівна Миронюк-Плитич
с-ще Кути,
Косівського району,
Івано-Франківської обл.

***

Наше село вщент було спалене – залишилось всього три хати. Спалили антихристи-комуністи й церкву. Ми, три сестрички, залишились сиротами: найстаршій було 10 років, молодшій – вісім, а найменшій сестричці – 2 місяці – батька арештували 14 червня 1941 року. Через три роки померла й мати, якій було 34 роки, і ми залишились круглими сиротами. Через кілька днів після смерті матері прийшли до нас озброєні люди і позабирали все зерно, а нам лишили тільки два відра дрібної картоплі. Ми з меншою сестричкою Марійкою ходили по городу, копали хрін і варили суп. Це було раною весною. Коли почали рости бур'яни, збирали кропиву, лободу, потім і того вже не вистачало. Удвох ми ходили на своє поле жати пшеницю і жито, бо нас змушували здавати. Зерно забирали останнє – ми не встигали навіть змолотити. Були голодні і голі, не мали де взяти і рубля, щоб заплатити позику, яку вимагали у примусовому порядку, як від ворогів радянської влади. Пізніше нашу землю і все, що залишалось у господарстві, забрали у колгосп.

Люди пухли з голоду, за один кілограм колосків судили. Коло нас по-сусідству була засуджена жінка за 1 кг зерна на 6 років, незважаючи на те, що залишилась маленька донечка 2-х років. Ми були очевидцями того, як в с.Монастирок, на хуторі нашого села, у знайомих, захворів єдиний син Івась, лежав хворий із високою температурою. Серед білого дня зайшли в хату три енкаведисти з автоматами, почали кричати на хлопця: «Уставай, бандюго!» Івась, знесилений, намагався піднятися, але не зміг, і тоді вони по-звірячому розстріляли його на місці. А на другий день ми були очевидцями того, як із сусіднього села незнайомого нам хлопця тягли за возом і били дротом, а він просився, бідний: «Я нічого не знаю, за що ви мене мучите! Мої батько й мати з голоду попухли, я пішов просити, щоб хтось змилосердився і дав хоч шматочок хліба». Збіглися люди, та енкаведисти їх відганяли, не пускали нікого близько до нього. Вбили його, бідолаху і покинули. Люди ввечері забрали його і поховали на цвинтарі у нашому селі. Ця могилка є й досі.

Бувало, що приїжджали з КГБ увечері до будь-якої хати під виглядом наших партизанів. Казали, щоб спекли хліб і ще щось приготували, а наступного дня викликали в КГБ на допити. Одного вечора прийшли 5 енкаведистів і до нас. Сказали матері: «Ви знаєте, хто ми?». Мати відповіла: «Ні, не знаю». Вони відказали: «То й не треба знати. Щоб завтра навечір було приготовано 200 шт. яєць, 20 літрів молока». Наступного дня вранці викликали матір в район, у НКВД. Разом з нею ми пройшли пішки 14 км. Під час допиту, коли мати плакала, казала: «Я нічого не знаю», один з них штовхнув її і мене до стіни. Ми впізнали 2-х енкаведистів, котрі вчора приходили до нас як партизани.

Ми не мали права заспівати українську народну пісню, розказати вірша Т.Г. Шевченка. Чомусь нас примушували ставати членами ВЛКСМ: штовхали до стінки, коли ми відмовлялися, страхали Сибіром. Отака була справедлива партія. На нас дивилися скоса, не довіряли, називали націоналістами, допікали, що батько здобував самостійну Україну. Разом з батьком тоді забрали шістьох чоловік і жоден з них не повернувся. Бог допоміг нам дожити, перетерпіти ці злидні. Наш батько великомученик, який загинув в Івано-Франківській тюрмі у 1941 році.

Сестри: Кухта Ганна Степанівна,
 Марія Степанівна,
 Євдокія Степанівна

с. Лука,
 Городенківський район,
 Івано-Франківська обл.

***

У квітні 1941р. я, учень 9 кл. середньої школи №1 м.Ковеля, що на Волині, був заарештований органами НКВД. Одночасно зі мною було арештовано ще три учні цієї школи (Ковальчук І., Улянюк І. та Червінський В.) Нас помістили в КПЗ при управлінні НКВД. Нас звинувачували в приналежності до ОУН. Слідство закінчилося швидко, бо вини як такої майже не було. Вже 18 червня нас перевезли в Ковельську в'язницю, щоб звільнити місце для наступних арештованих. Камери, як в КПЗ, так і у в'яз-

ниці були вкрай переповнені. Ми спали на підлозі по черзі, бо всім місця не вистачало.

Вранці 22 червня нас розбудив сильний шум літаків та сильні бомбові вибухи (Ковель – стратегічний залізничний вузол). Так повторювалося кілька разів на протязі дня. Всі в'язні думали, що це військові маневри. Кожної ночі викликали з камер по кілька в'язнів з речами, в основному вже осуджених. Всі думали, що на етап. Тільки 25 червня, в середу, нам передали азбукою Морзе водопровідними трубами із камери смертників про початок війни з Німеччиною. 27 червня, на світанку, був сильний наліт німецької авіації на Ковель. Бомби розривались поруч з в'язницею, що змусило охоронців до втечі. Смертники знову передали, що охоронців поки що нема й порадили зараз же ламати двері й визволятися. Ця звістка вселила в усіх в'язнів неймовірну силу і під сильним натиском 50-ти чоловік двері нашої камери впали. Те саме відбувалось і в сусідніх камерах. Легко впали двері, що відділяли поверхи, під ударами виламаних водопровідних труб. Вибігли на вулицю, по якій відступала колона радянських танків, в нашу сторону впали поодинокі постріли. Всі кинулись врозтіч: в кущі, в садки й вибиралися з міста хто як міг. Через 10 хвилин після нашої втечі приїхали на вантажних машинах чекісти з динамітом, щоб зірвати в'язницю разом із в'язнями. Ті, що не встигли вибратись із лабіринтів в'язниці, були розстріляні на місці (таких було більше 40 чоловік). Після того, як німці зайняли Ковель, я побував на подвір'ї НКВД та КПЗ, звідки мене кілька днів тому перевезли до в'язниці. Подвір'я було скопане, там знаходились могили всіх тих в'язнів, що перебували в КПЗ, а також тих, що були привезені з в'язниці.

Восени 1941р. могили були розкриті, трупи вкладені до трун і перепоховані на міському цвинтарі з військовими почеснями в братській могилі. Ці люди були розстріляні в голови, а руки їхні були зв'язані ззаду телефонним дротом. По одержі родичі впізнавали своїх близьких. Дружина мого двоюрідного брата пізнала свого чоловіка по вишитій хустині. Всього було поховано близько 360 закатованих.

Мешканці будинків по сусідству з будинком управління НКВД розповідали, що кожної ночі з 22 по 26 червня під шум тракторів проходила бойня політичних в'язнів. В'язнів з побутовими статтями було звільнено в перший день війни. Після приходу радянських військ цю братську могилу було сплюндровано і затоптано.

Влітку 1950 року я був арештований в Краснодарі, на Кубані, де вчився в медичному інституті. Після попереднього слідства восени мене перевезли етапом в Луцьк – обласний центр Волинської області. Там помістили у в'язницю, де продовжили слідство, вже в присутності свідків. Знов звинувачували мене у приналежності до ОУН-УПА, що категорично відкинув. Тоді мені пред'явили мою справу, заведену в Ковелі у 1941 році. Виявилось, що чекісти в першу чергу вивозили всі архіви, а потім вже піклувались за свої сім'ї, багато з яких так і залишились під німецькою окупацією. Мене засудили на 25 років таборів суворого режиму й відправили на Воркуту.

Під час перебування в тій тюрмі (яка була розташована у колишньому замку Любарта), я зустрівся з одним в'язнем, який перебував тут у 1941р. Він розповів, що з початком воєнних дій побутових в'язнів було звільнено, а політичних 25 червня вивели у двір в'язниці, на мурах встановили кулемети й по команді почали стріляти, кидали гранати, потім добивали багнетами. Так загинуло більше 2.000 в'язнів. Під їх трупами врятувались лише 17 поранених в'язнів, яких чекісти не помітили, поспішаючи, бо в місто вступали німецькі танки. Серед поранених був і мій товариш по камері.

У 1953 році, влітку, майже по всіх таборах колишнього Радянського Союзу прокотилася хвиля страйків політв'язнів. Не минула вона й Воркути. Мені довелося бути свідком й учасником цих подій. В той час я був на шахті №30. На відстані 1,5 км була шахта №29, на якій був спровокований напад на комісію, що прибула з Москви на вимогу страйкуючих. В результаті було вбито близько двохсот в'язнів і багато поранено. Це пекло пережив мій знайомий лікар Пильняк Іван Дмитрович, що нині проживає в м. Золочеві Львівської області. Багатьох в'язнів було відправлено в закриті в'язниці, або штрафні табори. Мені довелося пробути 6 місяців у БУРі (барак посиленого режиму) – весь час під замком, на штрафному пайку, без постелі, без виводу на роботу.

Аркадій Веремчук
м.Київ

* * *

Сьогодні настала чи не найтяжча для України і для кожного з нас година: стабільна ситуація, якою ми ще вчора так пишались, стає вибуховонебезпечною і може призвести до знищення незалежності України.

Колектив Коломийського механіко-технологічного коледжу з гнівом і обуренням засуджує спробу реакційних сил реанімувати КПУ як складову КПРС, яка за своєю діяльністю не була партією в загальносвітовому розумінні, а перетворилась на злочинну організацію, своєрідний орден меченосців, який став ядром політичної системи, що підступними методами впроваджував людиноненависницьку класову ідеологію.

Ми звертаємось до Верховної Ради і Президента України вжити рішучих заходів проти антиукраїнських сил, які хочуть відновлення СРСР і КПРС, та не допустити відновлення КПУ.

Одночасно вимагаємо організувати судовий процес над КПРС-КПУ за вчинки на Україні в роки колективізації, голодомору та в повоснний період, впровадження геноциду щодо українського народу.

Прийнято на загальних зборах трудового колективу Коломийського механіко-технологічного коледжу.

Секретар зборів Г.Тимофіїва
Учасники зборів Белей, Гречук, Дудчак (всього 14 підписів).

* * *

Чи може бути щасливою нація, яка поставила тисячі пам'ятників і повивішувала мільйони портретів людини, котра створила найжорстокішу в світі систему людинознищення?

У мене таке відчуття, що ми ходимо по черепах невинно знищених людей. Їхні душі ніколи не дадуть нам бути щасливими, поки дозволятимемо собі таке блюзнірство.

Один мій знайомий селянин сказав: «Нащо мені потрібні твої ментальність, толерантність, патріотизм чи справедливість? Ми на виборах проголосуємо за того, хто дасть більше дешевої ковбаси і масла. Хоч за Йосипа Сталіна!»

Так от запитання: хто довів до такого стану моїх односельчан, мій народ? Не можу обійти увагою книжку Б.Олійника «Два роки в Кремлі». Він звинувачує Горбачова, що з його допомогою «нас викинули в прірву матеріального і духовного зубожіння». Це смішно. Тому, що викинули нас у цю прірву не 1985 року, а 1917 – із допомогою Леніна.

Завдяки небаченому терору і брехні правляча комуністична кліка протрималася 74 роки. Якби не знищувалися всі «инакомислящие», то комуністи пробули б при владі максимум рік. Самі Кронштадські моряки, які взяли Зимовий, знищили б і комуністів. Та, за вказівкою Леніна захлинулися у своїй крові.

В СРСР при владі були бандити. Вони почали війну проти всього людства, роздмухуючи пожежу «всемирної революції». Це їм виявилось не по зубах. Але 1/6 частину Землі все ж відгризли і пропустили через своє кровожерне черево. Це комуністична партія через Конституцію привласнила собі таке право: керуючи і спрямовуючи, вести суспільство до прірви.

М.М. Лисак
с.Бобрик,
Полтавської області

* * *

Комуністи зараз діють дуже активно і відкрито, вони розвалюють економіку України, а все звертають на демократів... Візьмемо для прикладу хоча б О. Мороза, який говорить, що зараз іде боротьба за владу. А хто ж ту боротьбу розв'язує? У якій країні заборонена партія займає усі керівні посади і диктує свої умови. Усі дії О. Мороза – це шкода незалежній Україні. Не відстають і його прихильники. Другий секретар Черкаського обкому КПУ свого часу забороняв святкування в Каневі на могилі Шевченка, тепер він – представник президента по області. А спалили хату в селі Шевченкове, де родився Т.Шевченко, і винних не знайшли. То що ж змінилося в Україні?

Сьогодні Україна – оплот комунізму, і це може викликати світову реакцію, може бути ізоляція України. Комуністи-шовіністи відкрито ведуть до громадянської війни – Крим, Миколаїв, Донбас та інші райони, причому не без підтримки деяких членів Верховної Ради. Якщо комуністи переможуть, то вони уміють діяти по-ленінськи – суди, репресії, голод, війни, підтримка старшого брата в Карабасі, Придністров'ї, Грузії, Таджикистані. У них одна мета – світова пожежа.

Після ленінського жовтневого перевороту західні країни робили усе можливе, щоб не допустити у свої країни цієї хвороби, а ми нею перехворіли 73 роки. При всіх випадках комуністи відразу хапалися за шаблю, не вклали вони її в ножни і сьогодні. У Черкаській області у сільській місцевості телебачення показує тільки Останкіно, українського немає. А виступи по радіо обласних начальників, директорів заводів, я не кажу про депутатів Верховної Ради, усе російською мовою. А населення в Черкаській області до 90 відсотків українці. До кого ж говорять ці комуністи-шовіністи?

Відродження комуністичної партії можливе тільки при референдумі усього народу. Бо на совісті організатора комуністичної партії Леніна – смерть Української Народної Республіки у 1918 році, громадянська війна в Україні, яка тривала аж до 1924 року, голодомори 1921, 1932-33, 1947 років. Справу Леніна продовжив його соратник Сталін.

То що ж символізують пам'ятники Леніну в Україні?

Григорій Микитович
Черкаська область

* * *

Хоч би який був низький нинішній рівень життя народу України, які б злигодні довелось би нам пережити, але я ні за що не хотів би повернутися до тих часів, коли компартія неподільно керувала усім на світі.

Демократичне послаблення кінця 80-х – початку 90-х років мали в основному лозунговий характер і помітного руйнування старого не принесли. Усе лишалося на своїх місцях. «Комуністичний синдром», що пронизував Україну «від» і «до», що привчив начальників і начальників жити подвійною і потрійною мораллю, не дає розірвати це кляте коло, у якому замкнуті практично всі державні структури, громадські організації, профспілки. Коло, де має ціну не розум, порядність, чесність, совіслівість, а «досвід» партійної та громадської роботи, хороші та міцні (читай, мафіозні) зв'язки, угоди, підлабуництво, нахабство.

Інтуїтивно відчуваючи провину колишніх партпрацівників за теперішній стан на Україні, люди безсилі що-небудь зробити, протистояти цьому. Адже потрібні оприлюднення фактів їхньої злочинної дії, активна робота правоохоронних органів, допомога преси, телебачення. А винуватці наших бід поруч з нами. Місцева преса на адресу депутатів Верховної Ради від нашого міста пише тільки похвальбу. Приміром, про Жукова – колишнього першого секретаря міськкому партії, Шевченка – директора металургійного комбінату, Півня – директора радгоспу.

Винуватці нашого злиденного життя і нині посідають чиновницькі крісла в обласних, міських та районних радах. Усе це спадок комуністичного минулого, яке не відійшло від нас, вони користуються ситуацією, яку самі ж і створили, аби реанімувати себе і свою владу. А цього допустити не можна!

А. Беззабарний
Макіївка
Донецької області

***

Народився я 1936 року, та знаю з розповідей, як помирали люди з голоду, як більшовики та їхні прихвосні відбирали в людей останню склянку пшона чи квасолі, а на запитання: «Як нам жити, якщо ви все забираєте?» – була відповідь: «Іди топися або вішайся...» Оце вона така, партія, що принесла щастя народові.

Я вважаю, що винен кожен член КПРС-КПУ: значить, його влаштувала ця згряя бандитів, яку він утримував своїми партвнесками; значить, він схвалював «психушки», процеси над інакомислячими.

1 травня 1986 року, коли треба було рятувати Україну, в Києві відбувається парад і святкова демонстрація. Чи хтось із тих, хто махав білими ручками з трибуни, покараний? Усі вони сидять у парламенті і знову вирішують долю України. Ви ж подивіться: наш парламент – усе комуняки, усе гребуть собі: пільги, машини, квартири, – а що ж народ? Про братів і сестер згадували лише тоді, коли припікало, і гнали їх на кулемети. Подивіться на цих дідків-переможців, які в урнах чинарики шукають. Мені соромно на це дивитися. А в газетах пишуть, що уряд вирішив: куріння – це розкіш, і обклав тютюн податком. Я б хотів знати, хто конкретно це вирішив. Колись було Політбюро, тепер – уряд, і знову ніхто ні за що не відповідає.

Ще хочу знати: доки стоятимуть на постаментах вожді і показуватимуть нам шлях рукою, по лікоть у крові невинних людей. Кому це вигідно?

Добра чекати Україні незвідки, треба все робити самим, але спочатку потрібно повернути народові віру і все те, що розкрали більшовики.

Микола
м.Курахово
Донецької області

***

Я, Карпенко Іван Федорович, 1922 р.н., пенсіонер, ветеран війни і праці, комуніст до 1982 року. На честь мого 60-річчя з партстажем 36 років був виключений з партії, в яку вступив на фронті.

По демобілізації повернувся в рідне село Сінне, де працював з 1950 по 1970 рік на різних роботах, у т.ч. головою колгоспу з виконанням партійного доручення – обов'язків партсекретаря. Нагороджений не лише бойовими нагородами, але й орденом Трудового Червоного Прапора.

З новим головою колгоспу я, як секретар парторганізації, не спрацював. Він допускав безгосподарність, корупцію, розкрадання колгоспної власності. Щоб не заважав Плахотному С.Ф., голові колгоспу, та його поплічникам творити злочини, райком партії усунув мене від роботи нібито за тероризацію керівництва колгоспу із винесенням партійної догани. Мене перевели працювати

бджолярем. Через безгосподарність та розкрадання з року в рік колгосп слабшав, а керівна партійна номенклатура району й області все збагачувалась.

На основі заяв багатьох колгоспників про злочини, що творилися в колгоспі, прокуратура області викрила багато фактів розкрадання зерна, м'ясної, садової продукції, будматеріалів та ін. Суд відбувся в іншому районі і пройшов формально, тому що насправді керував ним перший секретар райкому партії Пулинський М.П. Взагалі, розкрадання колгоспного добра здійснювалось типово, так, як і в інших колгоспах області, і про це писалося в газеті «Сельская жизнь» від 10 липня 1986р.

Партократія не була зацікавлена в економічному зміцненні колгоспів, підвищенні життєвого рівня селянства, а всіляко боролася за зміцнення своєї влади, закликаючи викривати недоліки, закликаючи до критичних виступів, і водночас тим, хто наважувався на об'єктивну критику, влаштовувались гоніння і переслідування, моральні і матеріальні знущання. Так, на звітно-партійних зборах колгоспу в жовтні 1979р. я виступив з критикою не лише партійно-колгоспного керівництва, але й райкому та його першого секретаря Пулинського, обкому та його першого секретаря Гринцова, ЦК КПУ та його першого секретаря Щербицького, зробив зауваження на адресу Генсека ЦК КПРС Брежнєва. Вже наступного дня мене викликали на засідання «трійки» – перший, другий секретарі і голова парткомісії, які кваліфікували мій виступ антипартійним, антинародним, а мене – ворогом партії. У березні 1980р. мене виключили з КПРС. Це потягнуло за собою інші абсурдні звинувачення і звільнення з роботи.

Я ще й сьогодні не відчуваю себе вільним від переслідувань і покарань тому, що в керівних посадових кріслах сидять і керують вчорашні партократи, які причетні до здійснених злочинів.

Ще задовго до опублікованого звернення ДемПУ на прийомі у голови райради народних депутатів, колишнього першого секретаря райкому партії Забари М.Г. я висловив свою думку про те, що відродження партії комуністів, у тому числі й інших партій комуністичного спрямування, як наприклад, створеної з комуністів соціалістичної партії України, та ще й, з подвійним членством, повинні знищуватися в зародку, як небезпечний прецедент.

Необхідно на місцях виявляти і встановлювати причетність кожного до здійснення злочинів не лише проти народу України, але й кожної конкретної людини зокрема.

І.Ф.Карпенко
с. Сінне
Сумської області

**ПРЕДСЕДАТЕЛЮ СОВЕТА МИНИСТРОВ
УКРАИНСКОЙ ССР**

товарищу КОРОТЧЕНКО Д. С.

СЕКРЕТАРЮ ЦК КП УКРАИНЫ

товарищу МЕЛЬНИКОВУ Л.Г.

Во исполнение постановления Совета Министров УССР и Центрального Комитета Коммунистической партии Украины от 14 ноября 1952 года №3779 «О хозяйственном устройстве переселенцев» исполком Сталинского Облсовета депутатов трудящихся и Обком КП Украины докладывает Вам, что Облсполкомом и Обкомом КП Украины рассмотрено состояние строительства домов для переселенцев и их хозяйственно-бытовое устройство в отдельности по каждому району и

совхозу вселения. В принятом по этому вопросу постановлении намечены конкретные мероприятия, направленные на скорейшее завершение строительства домов для переселенцев и ликвидацию недостатков в их хозяйственно-бытовом устройстве.

За неудовлетворительное хозяйственно-бытовое устройство переселенцев председателю Першотравневого райсовета депутатов трудящихся тов. Гордиенко и директору Еленовского зерносовхоза тов. Ухову В. А. объявлен выговор, заместителю директора зерносовхоза «Горняк» тов. Магарычеву объявлен строгий выговор, а директор зерносовхоза «Богатырь» тов. Деркач снят с работы с объявлением строгого выговора.

По состоянию на 1 декабря 1952 года по колхозам и совхозам области подготовлено 1267 домов для переселенцев при плане 1400, из них в колхозах 1149 или 92,6% и в совхозах 108 или 60%. Находится в строительстве в колхозах 313 и совхозах 41 дом.

Неудовлетворительное состояние со строительством домов объясняется тем, что поставщики лесоматериалов задерживали своевременную отгрузку леса и до настоящего времени не выполнили плана поставки. При плане поставки 20,4 тыс. кубометров леса колхозы получили из райпотребсоюзов только 5087 кубм., а совхозы 635. Шифер, толь, цемент и гвозди получены полностью.

За период с 1949 по 1952 год включительно в Сталинскую область принято 8304 семьи переселенцев, из них в колхозы — 7264 и в совхозы 1040 семей. В 1952 году принято 707 семей, из них в колхозы 562 и совхозы 145.

Из общего количества прибывших за все годы переселенцев из колхозов выбыло 11 семей, в том числе из колхозов — 8 и из совхозов — 3. Из общего количества выбывших семей осели в промышленности и совхозах внутри области 244 семьи.

Из оставшихся 6829 семей обеспечено собственными домами 5642, в том числе: в колхозах — 5193 и в совхозах 449. Кроме того 413 семей переселенцев в колхозах живут в отдельных домах, принадлежащих колхозам, и пока не переданных переселенцам. 322 семьи живут в отдельных совхозных квартирах. 452 семьи переселенцев живут в порядке подселения у местного населения: 216 семей в колхозах и 141 в совхозах. 92 семьи малосемейных и одиночек, прибывшие в 1951 году с территории, отошедшей к Польше, от получения отдельных домов в колхозах отказались и проживают у родственников, а часть на квартирах в колхозных домах.

Переоформлено кредитов в Сельхозбанке на переселенцев за переданные им в собственность дома на сумму 14814 тысяч рублей и не переоформлено 8589 тысяч рублей.

Приусадебными участками наделены все семьи переселенцев. Надворные постройки для личного скота переселенцев имеются при жилых домах 5275 семей.

Не обеспечено коровами по колхозам 1457 семей и по совхозам 388 семей, в том числе прибывших в 1952 году — 328 семей.

Принимаются меры к обеспечению каждой семьи переселенцев топливом на зиму и грубыми кормами для их личного скота.

Расчеты по обменным квитанциям с переселенцами за сданные ими в местах выхода сельскохозяйственные продукты произведены полностью.

**ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ИСПОЛКОМА
СТАЛИНСКОГО ОБЛСОВЕТА
ДЕПУТАТОВ ТРУДЯЩИХСЯ**

**СЕКРЕТАРЬ СТАЛИНСКОГО
ОБКОМА КП УКРАИНЫ**

В. КРЕМЕНЕЦКИЙ

И. ДЯДЫК

г.д.
№03/1382
24/XII.52

№03/571

24 августа 1951г.
КИЕВ, ЦК КП(б) УКРАИНЫ
Сельхозотдел**ИНФОРМАЦИЯ****О ходе переселения в южные области УССР и за пределы республики из сел и городов Житомирской области.**

Планом переселения в южные области Украинской ССР и за пределы Республики было предусмотрено переселить:

В Одесскую область 1200 семей, по состоянию на 20 августа переселено 1186 семей, или 98,9%, в Сахалинскую область 300 семейств — переселено 33 или 11%, в Карело-Финскую ССР 1000 семейств — переселено 242 или 24,2%, а всего подлежало переселению 2500 семейств, фактически переселена, 1461 семья или 58,4%.

Помимо этого по плану 1952 года необходимо было переселить в Крымскую область 200 семейств — уже подобрано в колхозе им. Дзержинского с. Рыжов, Чудновского района 104 семьи. В этом районе успешно работает бригада по вербовке недостающего количества переселенцев.

Ряд райкомов КП(б)У и райисполкомов серьезно отнеслись к выполнению этого важнейшего государственного мероприятия и своевременно выполнили план переселения. Так Коростышевский район (секретарь райкома КП(б)У т. Семенцов, председатель райисполкома т. Румянцев) план переселения в Одесскую область выполнен на 100%, в Карело-Финскую ССР на 105%.

Значительно перевыполнили план переселения в Одесскую область Вол. Волынский, Житомирский, Олевский и др. районы.

Однако отдельные руководители районов не развернули достаточной разъяснительной работы среди населения и установленный для них план не выполнили.

В целях безусловного выполнения постановления Политбюро ЦК КП(б) Украины от 12 июля 1951 года «О ходе выполнения плана переселения по Украинской ССР» обком КП(б)У провел следующие мероприятия:

16 июля секретарям райкомов КП(б)У направлено указание об усилении работы по переселению и об их персональной ответственности за выполнение плана;

30 июля бюро обкома КП(б)У заслушало вопрос переселения в районах области, серьезно предупредило секретарей райкомов КП(б)У и председателей райисполкомов Чеповичского, Ружинского, Корнинского, Вчерайшанского, Попельнянского, Брусиловского, Черняховского, Андрушевского районов и обязало их немедленно исправить положение с ходом переселения.

8 августа с.г. направлено письмо секретарям первичных парторганизаций, председателям колхозов и сельсоветов, в котором еще раз разъяснялось значение переселения, предоставляемые государством льготы и предложено широко развернуть разъяснительную работу среди населения и оказывать необходимую помощь переселенцам.

В настоящее время на местах производится проверка выполнения постановления Политбюро ЦК КП(б) Украины от 12 июля с.г. и принимаются дополнительные меры к выполнению плана переселения.

СЕКРЕТАРЬ ОБКОМА КП(б)У**Б. ШАРКОВ**

№3/880

23 августа 1951г.
КИЕВ, ЦК КП(б) УКРАИНЫ
СЕКРЕТАРЮ ЦК КП(б) УКРАИНЫ
товарищу ГРЫШКО Г. Е.

ИНФОРМАЦИЯ
О ходе отбора и отправки переселенцев
с Полтавской области в районы Дальнего Востока.

Во исполнение постановления Политбюро ЦК КП(б) Украины от 12 июля 1951 года принято постановление исполкома Облсовета депутатов трудящихся и бюро обкома КП(б)У от 26 июля 1951 г. «О ходе выполнения плана переселения в районы Дальнего Востока», намечено ряд практических мероприятий по устранению недостатков в ходе переселения.

План переселения для Полтавской области на 1951 год установлен 1250 семей. По состоянию на 20 августа с.г. поступило 860 заявлений от семей колхозников и другого населения, изъявивших желание переселиться в районы Дальнего Востока. Отобрано на переселение 786 семей, отправлено 535, отказано в переселении по разным причинам 74 семьям, отказалось от выезда после оформления 88 семей, подготовлено к отправке на 25 августа 1951 года 163 семьи.

Ход отправки по областям вселения характеризуется следующим:

№ п/п	Области вселения	План	Отправлено	Подготовлено к отправке
1.	Сахалинская область:			
	а) рыбколхозы.....	250	157	29
	б) сельхозколхозы....	250	11	—
	в) совхозы.....	200	141	37
2.	Приморский край....	400	117	61
3.	Камчатская область.	150	109	36
ИТОГО:		1250	535	163

Отправлено по месяцам:

март	123 семьи	июнь	106 семей
апрель	156 семей	июль	103 семьи
май	47 семей		

В районах области проводится массово-разъяснительная работа среди населения по вопросу переселения в районы Дальнего Востока и проходит сбор заявлений от семей добровольно желающих переселиться.

СЕКРЕТАРЬ ОБКОМА КП(б)У

(подпись)

СЕКРЕТАРЮ ЦК КП(б) УКРАИНЫ
товарищу ГРИШКО Г. Е.

Т. Дорошенко

Разберитесь и доложите.

В/предложения к 11.VII-51 г.

Г. Гришко

Произведенной проверкой фактов, изложенных в докладной представителя Бурят-Монгольской АССР тов. Филиппова, адресованной на имя Секретаря ЦК КП(б) Украины товарища Мельникова Л.Г. «О неудовлетворительном ходе отбора и отправки колхозников из районов Сумской области, для переселения в Бурят-Монгольскую АССР» — **установлено:**

Постановлением Совета Министров УССР и ЦК КП(б)У от 10.III.51г. для Сумской области план переселения колхозников в колхозы Бурят-Монгольской АССР был установлен 500 семей.

В соответствии с этим заданием, исполком Сумского облсовета депутатов трудящихся своим решением № 385 от 21.III.51 г. утвердил порайонный план переселения, с расчетом выполнения его в апреле месяце с.г. По состоянию на 1-е августа с.г. план переселения в Бурят-Монгольскую АССР не выполнен и выглядит следующим образом:

№ районов	Наименование	План пере-селе-ния	Поступ заяв-лен.	Утвер-жден. заяв-лен.	Отправ семей	%% выполн. плана
1.	Червоный	60	22	18	10	16,6
2.	Ямпольский	60	53	42	33	55,0
3.	С-Будский	60	40	36	36	60,0
4.	Б.Писаревский	60	34	29	20	33,3
5.	Белопольский	60	48	29	26	43,3
6.	Кролевецкий	70	61	37	20	28,5
7.	Конотопский	70	19	10	10	14,3
8.	Путивльский	60	8	8	6	10,0
9.	Сумский	—	—	—	3	—
Итого:		500	293	213	164	32,8

Невыполнение плана переселения по Сумской области в Бурят-Монгольскую АССР объясняется следующими причинами:

1. План переселения районам был установлен формально, по 50-70 семей, без учета возможностей переселения целыми бригадами или колхозами и экономических особенностей районов, а сельским советам и колхозам план был доведен до 2-5 или 6 семей, как, например, в Червоном районе план переселения был распределен на 17 колхозов, в Кролевецком на 12 сельсоветов и т.д.

В результате такого планирования большинство сельсоветов и колхозов до сего времени не отправили ни одной семьи, а некоторые перевыполнили, как-то: в Ямпольском районе Орловский сельсовет при плане 6 семей отправил 11, Антоновский сельсовет при плане 5 семей отправил 8, при этом в Ямпольском, С. Будском и др. районах есть сельские Советы, которые также перевыполнили план переселения и имеется много колхозников, желающих переселиться в Бурят-Монгольскую АССР.

В Червоном районе из 17 колхозов, которым был доведен план, 14 колхозов не отправили ни одной семьи, тогда как в сельских Советах Пустогород и Вотевиш поселки Петухово и Вешки можно полностью переселить.

Такое планирование, естественно, затрудняло возможность обеспечить выполнение плана переселения и расплывало силы по обеспечению контроля за отбором переселенцев.

2. Отсутствие организационной и массово-разъяснительной работы, главным образом в отстающих районах, а в Червоном районе секретарь РК КП(б)У тов. ШАКАРЯНЦ объяснял, что работу по отбору переселенцев в Бурят-Монгольскую АССР мы прекратили ввиду того, что считали ее уже законченной, и все внимание уделяли подготовительной работе по переселению в Крымскую область на 1952 год.

3. Неиспользование в работе по переселению наглядных пособий о местах вселения и местной печати, как например, в Червоном районе в сельских Советах и колхозах плакаты в правлениях не вывешены, за все время в районной газете помещена только одна статья переселенца тов. ГРИБ под заголовком «Переселяйтесь в Бурят-Монгольскую АССР».

4. Переселенческим отделом Сумского облисполкома слабо использовались в работе по переселению представители Бурят-Монгольской АССР, которых в области было пять человек и их работа по существу сводилась к проверке положения о ходе переселения и констатации отдельных ненормальностей. Реальной помощи со стороны представителей БМ АССР переселенческому отделу области оказано не было.

5. Обком КП(б)У и облисполком с момента выхода постановления Совета Министров УССР и ЦК КП(б)У о переселении Бурят-Монгольской АССР принял ряд решений о неудовлетворительном выполнении заданий по переселению, однако контроль за их исполнением организован не был, в результате чего все эти решения остались невыполненными.

19.VI.51 г. за №563 было принято решение облисполкома «О невыполнении плана переселения в колхозы Бурят-Монгольской АССР» в котором констатировалось, что районы области слабо выполняют задания по отбору и отправке переселенцев, как-то: Белопольский район из плана 60 семей отправил 5, С-Будский из 60 отправил 7, Червоный из 60 отправил 7.

Этим решением было предложено всем председателям райисполкомов, которым установлен план, до 1-го мая закончить работу по отбору переселенцев — это решение не выполнено.

28.IV с/г принято второе решение облисполкома «О ходе выполнения плана переселения в колхозы Бурят-Монгольской АССР», в котором указывалось, что по Путивльскому и Б. Писаревскому районам из плана по 60 семей не отправлено ни одной семьи, за что председателю Путивльского райисполкома тов. КОРЧАГИНУ был объявлен ВЫГОВОР, а председателю Б. Писаревского райисполкома тов. УКРАИНЕЦ поставлено НА ВИД, однако эти районы до настоящего дня задание по переселению не выполнили.

О фактах формального отношения к вопросам переселения со стороны Обкома КП(б)У и облисполкома свидетельствуют так же следующие факты:

22 июля с.г. Бюро Сумского Обкома КП(б)У вынесло постановление «О ходе выполнения плана переселения в колхозы и совхозы Херсонской области, в колхозы Бурят-Монгольской АССР и колхозы Крымской области». Вынося это решение, на Бюро обкома не были приглашены зав. Переселенческим отделом области тов. ШУШАЛЫКОВ, представитель Бурят-Монгольской АССР тов. ФИЛИППОВ и представитель Крымской области, о которых Обкому КП(б)У было известно.

В этом постановлении, несмотря на серьезность создавшегося положения с переселением по Сумской области и неоднократного срыва выполнения плана районами, мер к секретарям райкомов КП(б)У и председателям райисполкомов, срывающим выполнение плана, принято не было и не один из них строго не наказан.

28 июля с.г. было принято решение облисполкома за №1074 «О ходе выполнения плана переселения в колхозы и совхозы Херсонской области и колхозы Бурят-Монгольской АССР и Крымской области». На этом совещании присутствовали зав. переселенческим отделом тов. ШУШАЛЫКОВ, представитель Б. М. АССР тов. ФИЛИППОВ и я, как уполномоченный ЦК КП(б)У,

кроме этого на этом совещании присутствовали председатели райисполкомов Путивльского - тов. КОРЧАГИН, Кролевецкого - тов. ЗИНЧЕНКО, Штеповского - тов. ХАРЛАМОВ, Шосткинского - т. БЕЛЯЕВ и др.

Несмотря на то, что на совещании присутствовали председатели отстающих районов, решение о переселении было принято без обсуждения, при этом один из членов облисполкома вносил предложение — вопрос о переселении снять с повестки дня. На требование зав. переселенческим отделом тов. ШУШАЛЫКОВА обсудить вопрос о переселении, поскольку на совещании присутствуют представители райисполкомов, которые сорвали план переселения, председательствующий на облисполкоме тов. МАЙДАНОВ не дал слова тов. ШУШАЛЫКОВУ, заявив, что вопрос ясен, решение надо принять и оно было принято.

Кроме перечисленных решений обкома КП(б)У и облисполкома по вопросу переселения Бурят-Монгольской АССР, за подписью секретаря обкома КП(б)У тов. КОНДРАТЕНКО и председателя Облисполкома тов. МАРТЫНЕНКО в адрес секретарей райкомов и председателей райисполкомов 30.III.51 г., 30.IV.51 г., 10.V.51 г., 12.VII.51 г. были даны телеграммы о безусловном выполнении плана переселения с указанием сроков, однако и эти телеграммы остались также невыполненными.

При наличии ряда решений обкома КП(б)У и облисполкома, а также неоднократных телеграфных распоряжений о неудовлетворительном выполнении плана переселения в Бурят-Монгольскую АССР, ряд районов Сумской области игнорирует решения обкома КП(б)У и облисполкома и до настоящего времени положение с переселением не выправлено и по существу план сорван. К таким районам относятся : Червоный, Конотопский, Путивльский, Кролевецкий и Б. Писаревский.

Совершенно неудовлетворительно занимаются вопросами переселения зав. сельскохозяйственным отделом КП(б)У т. КРАСЮКОВ, который считает, что вопросами переселения должны заниматься только работники переселенческого отдела при облисполкоме.

В докладной на имя секретаря ЦК КП(б)У товарища МЕЛЬНИКОВА, представитель Б. Монгольской АССР тов. ФИЛИППОВ указывает, что представители по отбору переселенцев в районах Сумской области, работу проводят без помощи областных и районных исполкомов, что соответствует действительности, так как представители БМ АССР тт. ФИЛИППОВ, САГАЛУЕВ, БОБАРЫКИН, ЦИМИТЦИРЕНОВ и ДОРЖЕЕВ мало занимались организационной работой, не проявляли настойчивости в оказании им помощи и не сигнализировали об этом в Переселенческое Управление при Совете Министров УССР, а вели себя как посторонние наблюдатели, как контролеры.

При наличии пяти представителей БМ АССР в Сумской области, можно вполне справиться с задачей по переселению еще в апреле месяце с.г., тем более, что с 27.III. по 7.IV. от обкома КП(б)У и облисполкома в районы области было командировано 10 человек и 17.IV. по 27.IV. — 13 человек, специально по обеспечению плана переселения в Б. Монгольскую АССР, кроме этого выезжали в районы и работники переселенческого отдела, с которыми представители БМ АССР должны были быть тесно связаны по обеспечению отбора и отправки переселенцев, однако этого использовано не было.

Тов. ФИЛИППОВ в своей докладной констатирует, что в Кролевецком, Б. Писаревском и Ямпольском районах имеет место массовое распространение отказа колхозников от переселения, а в С. Будском и Кролевецком районах задержка колхозников со стороны председателей колхозов. Эти факты, приведенные т. ФИЛИППОВЫМ, несколько неправильно отражают действительное положение, а именно в С. Будском районе имел место случай, когда бригадир ШАШКОВ и кузнец ХОМКИН изъявили согласие на переселение, но их колхоз не отпустил, как специалистов, в которых он сам нуждается.

В Ямпольском районе ряд сельских Советов препятствовали переселению в связи с тем, что план переселения ими перевыполнен (Орловский и Антоновский), в других районах области подобных явлений не имелось.

О недостатках в работе по выполнению плана переселения для Бурят-Монгольской АССР мною доложено Секретарю Сумского обкома КП(б)У тов. КОСТЮКОВУ и председателю облисполкома тов. Мартыненко, которые обещали работу по переселению оживить и принять меры по безусловному выполнению плана переселения по Сумской области.

Уполномоченный ЦК КП(б)У

(Н. Безменов)

г. Киев, 7 августа

1951 года

СПРАВКА

о списках кулацких хозяйств, представленных областными организациями западных областей.

1. Списки кулацких хозяйств, представленные Черновицкой, Закарпатской, Станиславской, Дрогобычской, Львовской и Волынской областями дают возможность установить количество кулацких хозяйств, подлежащих выселению, однако, и эти хозяйства необходимо еще раз проверить на месте.

2. Списки, представленные Ровенской и Тернопольской областями требуют серьезного уточнения и исправления.

3. При предварительном представлении списков и других материалов устанавливается ориентировочно 1240 кулацких хозяйств, подлежащих выселению, в том числе по областям:

Наименование области	Представлено областями		Оставлено в списках		Примечание
	Колич. х-в	В т.ч. членов семей	Колич. х-в	Членов семей	
Волынская.....	289	1341	80	290	—
Дрогобычская....	103	390	50	183	51
Закарпатская.....	2023	8179	500	1950	—
Львовская.....	355	1050	100	348	133
Ровенская.....	598	2533	100	310	—
Станиславская..	610	2178	100	370	134
Тернопольская.	1905	7226	250	950	—
Черновицкая....	81	317	60	240	66
ИТОГО:	5964	23214	1240	4641	

4. Органы МГБ должны оформить личные дела на каждую выселяемую кулацкую семью.

5. Обязаны обкомы, облисполкомы к 30.VII-1950 года представить уточненные списки кулацких хозяйств, намеченных к выселению по следующей форме:

Фамилия, имя, отчество, год рождения, национальность, судимость, место нахождения, место работы и др. данные на главу семьи.	Экономическая и политическая характеристика хозяйства до 1940г. и в период оккупации.	Экономическая и политическая характеристика в данное время	Состав семьи, место жительства и род занятий членов семьи.
2	3	4	5

Пример заполнения формы:

<p>ЗАТУЛА Иван Онуфриевич, 1900г. рождения, украинец, уроженец и житель Городно, единоличник, в прошлом член автономного земледельческого союза. В Советской Армии служил.</p>	<p>До 1940г. и в период оккупации имел земли пахотной 18 га, леса 5 га, лошадей 4, коров — 3, овец — 12 и мелкий домашний скот, молотилку, двигатель, имел постоянного батрака (Петрук В. А.) и сезонных рабочих 3-5 чел. Исключался из колхоза. Хозяйство ликвидировано.</p>	<p>В настоящее время имеет: дом, надворные постройки, 0,5 га сада и огорода, корову, двое свиней, пахотной земли 2 га.</p>	<p>Жена — ЗАТУЛА Ганна Семеновна, 1902г., занимается хозяйством в с. Городно. Сын — ЗАТУЛА Василий Иванович рождения 1922г., живет в хозяйстве отца, в Советской Армии не служил. Жена сына — ЗАТУЛА Анастасия Гавриловна, рожд. 1923 г., живет в составе семьи. Дочь — ЗАТУЛА Мария Ивановна, рожд. 1931г. Работает в хозяйстве отца.</p>
--	---	--	--

6. В целях избежания возможных ошибок при включении кулаков в списки выселяемых и правильного оформления материалов на утверждение к выселению, считать необходимым в ближайшее время провести совещание в г. ЛЬВОВЕ с председателями облисполкомов и нач. УМГБ западных областей УССР. На этом совещании тов. КОВАЛЬЧУК разъяснить:

а) порядок оформления личных дел и составление списков на кулацкие хозяйства;

б) по каким признакам кулацкие хозяйства включаются на выселение;
 в) подготовительные мероприятия к выселению и о порядке конфискации и охраны конфискованного имущества до передачи его финорганам.

На совещании принять участие гг. БЕЛЕНКО, ЖУТОВУ и АДАМЕНКО.

7. При проведении подготовительной работы по выселению кулаков из Закарпатской области учесть возможное наличие инноподанных.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

экз. № _____

3 июня 1950 г.

№353/сш

г. Киев.

**СЕКРЕТАРЮ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ
 (большевиков) УКРАИНЫ
Товарищу МЕЛЬНИКОВУ Л. Г.**

**О сборных пунктах выселяемых бандитских
 семей из западных областей УССР**

По состоянию на 3 июня 1950 года на территории западных областей УССР действует девять сборных пунктов по приему выселяемых оуновских семей, емкостью одновременного содержания — 10.550 человек.

С момента организации (январь 1949 г.), сборные пункты приняли — 14. 786 оуновских семей, в составе — 51. 060 человек и отправили в места спецпоселений — 12.280 семей, в количестве — 41.898 человек.

В данное время на сборных пунктах содержится — 2.506 семей с количеством в них — 9.162 человека. Выписок из решений Особого совещания МГБ СССР на выселение имеется всего только на 359 человек.

Несвоевременное поступление выписок из решений Особого Совещания МГБ СССР приводит к тому, что изымаемые оуновские семьи содержатся на сборных пунктах свыше установленного 25-ти дневного срока.

По состоянию на 3.VI с.г. на сборных пунктах с нарушением сроков содержится — 6.071 чел., из них:

Свыше 25 суток — 4.118 человек

Свыше 35 суток — 921 человек

Свыше 45 суток — 1.032 человека

Такое положение приводит к большой перегруженности пунктов, а также к инфекционным заболеваниям, главным образом, среди детей выселенцев.

По этой причине в текущем году находились на карантине свыше месяца Коломыйский пункт Станиславской области и Бориславский Дрогобычской области.

В настоящее время в связи с заболеваниями детей корью и скарлатиной на двух сборных пунктах УМВД Львовской области не могут быть отправлены 339 выселенцев.

Имеют место случаи, когда после продолжительного времени содержания на сборных пунктах выселяемые семьи органами МГБ освобождаются.

Так, только за 1950 год по всем сборным пунктам западных областей освобождено — 177 семей, с количеством в них 606 человек.

В разрезе областей освобождено из сборных пунктов изъятых:

	<u>семей</u>	<u>человек</u>
Станиславская	48	149
Львовская	43	174
Тернопольская	37	99
Ровенская	23	83
Дрогобычская	16	65
Волынская	10	36
	<hr/> 177	<hr/> 606

Некоторые из освобожденных семей содержались на сборных пунктах довольно длительное время.

Только по Львовскому сборному пункту были случаи когда:

семья МИЛЯН Марии Михайловны, 1909 года рождения, уроженки с. Великое поле Ивано-Франковского района Львовской области, состоящая из 8-ми человек, содержалась на сборном пункте с 29 января по 29 мая, т.е. 4 месяца и освобождена согласно постановления УМГБ Львовской области без мотивировки причины освобождения.

Семья ЧМИЛЬ Евгении Михайловны, 1921 г. рождения, уроженки села Сбойск, Брюховичского района, Львовской области, состоящая из 3-х человек содержалась на сборном пункте с 4 января по 20 апреля с.г., т.е. 3 с половиной месяца и освобождена решением Особого Совещания МГБ СССР, датированным 11 января 1950 года.

Семья КУК Марии Васильевны, 1923 г. рождения, уроженки Краснянского района, Львовской области, состоящая из 3-х человек, содержалась на сборном пункте с 3 марта по 17 мая с.г., т.е. 2 месяца и 14 дней, освобождена постановлением УМГБ Львовской области с формулировкой: «Исходя из оперативных соображений».

Семья ПАСКА Анны Семеновны, 1894 года рождения, уроженки села Доброхино, Жолковского района, Львовской области, состоящая из 5 человек, содержалась на сборном пункте с 1 января по 3 марта, т.е. свыше 2-х месяцев, и освобождена постановлением УМГБ Львовской области без какой-либо мотивировки.

Аналогичное положение имеет место и по другим сборным пунктам УМГБ западных областей.

Одновременно докладываю, что в составе отправляемых в места спецпоселений имеется большое количество нетрудоспособных.

Так, только по возрастному признаку, из 41.898 человек выселенных, имелось: мужчин старше 55 лет — 2.501, женщин старше 50 лет — 4.320 и детей до 16-ти летнего возраста — 12.174 человека.

Таким образом, всего выслано нетрудоспособного контингента — 18.995 человек или 45,3% к общему числу выселенных.

Об изложенном сообщено Министру Государственной Безопасности УССР.

**МИНИСТР ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
УКРАИНСКОЙ ССР**

(СТРОКАЧ)

ТаємноПролетарі всіх країн, єдніайтеся!

**Комуністична партія (більшовиків) України
Дрогобицький обласний комітет**

№ 592/сс
27/Х-1947р.

**Секретарю ЦК КП(б)У
товаришу Кагановичу Л. М.**

**Докладная записка
о выселении семей активных участников
ОУНовско-бандитского подполья из Дрогобычской области**

В соответствии с решением правительства в Дрогобычской области органами государственной безопасности при помощи областной партийной организации проведено выселение семей активных участников ОУНовско-бандитского подполья.

В результате проведенной работы выселено из области в отдельные районы Советского Союза 4.559 семей в составе 14.486 человек, в том числе:

мужчин — 3.613 чел.
женщин — 6.410 чел.
детей — 4.463 чел.

В составе выселенных семей 2.698 семей осужденных бандитов и ОУНовцев в количестве 8.356 чел., 916 семей убитых бандитов в количестве 2.912 чел., 672 семьи (2.338 чел.) бандитов, находящихся на нелегальном положении и 273 семьи (909 чел.) бандпособников.

По социальному составу выселенные бандитские семьи разделяются следующим образом:

семьи кулаков — 432 или 1.459 чел.
семьи середняков — 3.146 или 10.182 чел.
семьи бедняков — 792 или 2.458 чел.
семьи колхозников — 6 или 20 чел.
семьи служащих — 53 или 156 чел.
семьи рабочих — 78 или 99 чел.

Выселение семей активных участников ОУНовско-бандитского подполья в районах и городах области проведено без эксцесов и каких-либо бандпроявлений.

Население городов и сел области встретило с одобрением мероприятие по выселению семей бандитов, о чем свидетельствуют многочисленные положительные факты реагирования местного населения...

...Наряду с положительным реагированием населения имеют место отдельные факты и отрицательного реагирования. Так, энергетик электростанции г. Дрогобыч Волярский в разговоре с механиком Олейниковым по вопросу о выселении заявил: «Сколько я прожил на свете, а такой власти еще не видел. Это не люди, а варвары. Не разбираясь, хватают детей, женщин, стариков и, несмотря на зиму, вывозят в Сибирь. Но, ничего, это им так не пройдет. Мы не одиноки, с нами Америка».

Жительница гор. Дрогобыч Федяк Ксения по поводу выселения заявила: «Пусть не радуются русские и все восточники. Сегодня выселяют нас, а завтра будут выселять их».

После выселения семей бандитов партийно-советским активом области с 21 по 25 октября проведена широкая разъяснительная работа среди местного населения о причинах выселения семей активных участников ОУНовско-бандитского подполья путем проведения собраний актива по всем селам районов области.

По состоянию на 24 октября взято на учет рабочих лошадей, изъятых у выселенных семей — 974, лошадей молодняка — 134, молочных коров — 3220, бычков и телят — 1972, свиней — 720, овец и коз — 387.

Работа по упорядочиванию изъятого у выселенных семей имущества будет закончена к 27 октября.

*Секретарь Дрогобычского
обкома КП(б)У*

(Горобец)

**Справка
о ходе отбора и отправки переселенцев за пределы республики
(по местам вселения)**

По состоянию на 25.IV-1952 г.

Области вселения	План На 1952	Подано На 1-е полугод.	Утвер. заявл.	Отправ заявл.	% вып. семей	Из каких обл. переселяются	
Ростовская	1000	1000	1425	1425	1048	104,8	Ровенская.
Крымская	1400	1400	1012	1574	1215	86,8	Киевская, Сумская, Житомирская, К. Подольская, Черниговская.
Хабаровский край	2150	1450	2805	2418	1771	82,3	Житомирская, Киевская
Приморский край	2100	1600	2171	2096	1512	75,5	Полтавская, Черниговская
Сахалинская	750	750	512	478	364	48,5	Полтавская
Иркутская	1500	1500	860	855	705	47,0	К. Подольская
Грозненская	965	765	1197	825	689	71,4	Закарпатская
Сталинградская	1000	600	862	841	772	77,2	Житомирская
Итого:	10765	9065	11503	10519	8076	75,0	

Справка
о ходе и прибытии переселенцев в южные области УССР и за пределы республики
По состоянию на 11.XI-1952 г.

За пределы республики

	План	На II.XI.	% выполн. плана	Было на I.XI.	Прирост за декаду
----- Всего отправлено семей	10765	11544	107,2	11544	—
В том числе в Крымскую обл. ----//----//--- в	1400	1549	110,6	1549	—
Сахалинскую область ----//----//--- в	750	724	96,5	724	—
Приморский край ----//----//--- в	2000	2158	107,9	2158	—
Хабаровский край ----//----//--- в	2150	2241	104,2	2241	—
Сталинградскую область ----//----//--- в	1000	1003	100,3	1003	—
Иркутскую область ----//----//--- в	1500	1518	101,2	1518	—
Грозненскую область ----//----//--- в	965	1109	114,9	1109	—
Ростовскую область -----	1000	1242	124,2	1242	—

Совершенно секретно
Секретарю ЦК КП(б)У
товарищу Кагановичу Л.М.

Докладная записка

о проведенной работе по выселению семей украинско-немецких националистов по Тернопольской области и в связи с этим реагирования различных групп населения.

К моменту выселения семей украинско-немецких националистов проведена большая подготовительная работа по оформлению личных дел на выселяемых, разработан план проведения

операции изъятия этих семей, по изысканию и расстановке сил и средств. За два дня до операции в Обкоме КП(б)У было проведено совещание первых секретарей ГК и РК КП(б)У и начальников райотделов МГБ.

Для проведения этого мероприятия были мобилизованы все автотранспортные средства области, гужтранспорт, средства связи. В проведении операции участвовало 4080 членов и кандидатов в члены ВКП(б), более 14 тысяч беспартийного актива райцентров и сел, 7900 подвод, всего участвовало 25.980 чел., не считая бойцов и работников МГБ. Характерно отметить, что ни в одном районе области не отмечено случая отказа местного актива от участия в операции по выселению.

С 19 по 20 октября первыми секретарями райкомов КП(б)У и начальниками райотделов МГБ проводилась вся подготовительная работа, связанная с проведением операции, а накануне операции, в ночь на 21 октября, в райкомах КП(б)У проведены инструктивные совещания районного партийного и советского актива совместно с оперативным составом МГБ. После совещаний партийно-советский актив совместно с оперативными работниками МГБ немедленно направились в соответствующие села. По прибытию в села (в 3-5 часов утра) проводились краткие совещания с ранее намеченным сельским активом, после чего оперативным составом МГБ, советско-партийным активом и воинскими подразделениями сразу приступлено к изъятию семей, подлежащих выселению.

Операция повсеместно была начата в 6 часов утра 21 октября и в основном закончена к 4 часам того же дня, за исключением отдельных сел, где в связи с крайне неблагоприятной погодой доставка выселяемых на станции погрузки задерживалась на несколько часов.

В связи с снежными заносами выделенный автотранспорт использовался частично, выселяемые доставлялись на станции погрузки преимущественно гужевым транспортом.

Всего по области выселено 5053 семьи, в них 13.174 чел. — на 253 семьи больше предусмотренных планом, в том числе: мужчин — 3211, женщин — 6581, детей до 15-летнего возраста — 3382. В том числе: семей, в которых имеются члены, осужденные за бандитизм — 2491, семей, в которых есть убитые бандиты — 1683, семей нелегалов 879, в том числе: семей кулаков — 309, середняков — 3956, бедняков — 778, служащих — 10.

До начала операции тайна о предстоящем выселении в районах была сохранена. Население о выселении узнало через час-два после начала операции, однако кое-где сведения о выселении просочились, в результате чего в момент операции не обнаружено (скрылось) 97 семей, из них 53 семьи, которые находились на нелегальном положении.

В силу крайне неблагоприятной погоды и большой концентрации людей при погрузке в эшелоны, а также плохой оперативности комендантов эшелонов, некоторые выселяемые этим воспользовались и совершили побеги. Всего сбежало 7 чел., из них 4 женщины. Принятыми мерами розыска бежавших поймано 5.

В процессе подготовительной работы по оформлению материалов на выселяемых были допущены ошибки, когда некоторые РО МГБ оформляли дела на семьи, члены которых служили или служат в Советской Армии, которые во время операции из списков выселяемых исключались, а также в отдельных случаях имело место недостаточно точное изучение выселяемых, в результате чего в списках лиц, подлежащих выселению, оказались мертвые души, то есть семьи, которые в селе и даже в районе не проживают.

Однако, несмотря на указанные недостатки, партийный актив и оперативные работники МГБ проявили должную дисциплинированность и с поставленной задачей справились. Операция прошла четко и организовано, без каких-либо эксцесов.

В селе Угринь Подгаецкого района в момент выселения семьи при обыске в сарае был обнаружен схрон, в котором захвачен нелегал Томин Василий Алексеевич, бывший главарь ликвидированной осенью 1946 года станичной бандбоекки.

В селе Каменки Подволочиского района во дворе выселяемого Москалика Кирилла был обнаружен схрон, в котором захвачены два бандита — сын Москалика и другой — Шевчук.

Всего в момент операции убито 2 бандита, захвачено — 4, изъято оружия: автоматов — 2, винтовок — 2, пистолетов — 2, револьверов — 1.

Явилось с повинной 5 бандитов, в том числе в Пробижнянском районе Сузанский Владимир Михайлович, 1914 года рождения, бывший военный референт Копыченского надрайонного провода ОУН.

С нашей стороны во время операции потерь не было, бандпроявлений также не было.

...Сельский актив и большая часть населения сел активно оказывали помощь по выселению, без всякого промедления предоставляли свой гужевой транспорт, помогали грузить имущество выселяемых, указывали местонахождение семей, скрывавшихся от выселения и где последними запрятано имущество.

После вывоза из сел семей, партийно-советским активом были проведены собрания и совещания крестьян, на которых населению были разъяснены мотивы выселения семей бандитов и бандпособников.

Имеют место очень много случаев, когда колхозники из ряда сел приходили в райком партии или райисполком с просьбой передать им для комплектования ферм продуктивный скот, лошади и другое имущество.

В день выселения без руководящей роли районных партийных и советских организаций по инициативе актива сел организованы колхозы в с. Варвулинцы Товстенского района — 80 хозяйств, с. Добровляны Залещицкого района — 70 хозяйств, с. Жизномир Бучачского района — 54 хозяйства, в с. Кудобинцы Зборовского района — 96 хозяйств, из которых в тот же день явились делегации во главе с избранными председателями колхозов, со списками и заявлениями крестьян, подавшими заявления о вступлении в колхоз для регистрации Устава сельскохозяйственной артели.

С 21 по 28 октября сего года в селах области организовано 18 новых колхозов и подано 543 заявления в существующие колхозы.

...После выселения семей бандитов и бандпособников также отмечено усиление налоговой дисциплины со стороны крестьян. Например, в день выселения в селе Пилатковец Скала-Подольского района крестьяне сами искали по селу финагента и сдали 11 тыс. руб. сельхозналога. В селе Великие Борки только за один день крестьяне сдали 16 тыс. рублей сельхозналога. Во многих селах усилилась сдача государству молока, мяса и др. продуктов.

Характерно еще и то, что после проведенного мероприятия по выселению, легче стало собирать собрания крестьян в селах. Если до выселения во многих селах трудно было собирать собрания и являлось на них очень мало крестьян, то после вывоза семей националистов и бандитов назначаемые собрания собираются быстро и являются почти все крестьяне села.

Изъятие и передача имущества выселяемых проводилась в соответствии с постановлением Совета Министров УССР и ЦК КП(б)У от 15 октября 1947 года.

Случаев расхищения, присваивания имущества и мародерства при проведении операции не отмечено.

Полные данные о количестве оставленного выселяемыми имущества и предложения о его использовании будут мною изложены на Ваше имя отдельной докладной запиской.

Секретарь Тернопольского

обкома КП(б)У

№ 2279/с

(И. Компанец)

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

**Комуністична партія (більшовиків) України
Ровенський обласний комітет**

№ 994/30

**31 октября 1947 г.
Сов. Секретно**

**Секретарю ЦК КП(б)У
товарищу Кагановичу Л. М.**

**Докладная записка
о результатах проведенной операции по выселению
семей бандитов из Ровенской области.**

Для проведения операции по выселению семей бандитов из Ровенской области были проведены следующие мероприятия:

15 октября с.г. обком КП(б)У совместно с УМГБ провел совещание первых секретарей РК КП(б)У и начальников райотделов МГБ по вопросу подготовки и проведения операции по выселению указанных семей и сохранению оставленного ими имущества.

16 октября с.г. принято постановление исполкома депутатов трудящихся и бюро обкома КП(б)У «О порядке использования земель и имущества оставленных после выселения семей националистов и бандитов».

17 октября с.г. в обкоме КП(б)У было проведено совещание ответственных областных работников, командируемых в районы области для оказания практической помощи в подготовке и проведении операции по изъятию семей бандитов, мероприятиях по сохранению оставленного ими имущества и окончания операции для проведения массово-разъяснительной работы среди населения о значении выселения этих семей.

В результате проведенной 21 октября с.г. операции выселено семей больше, чем было намечено по плану, однако вследствие того, что в момент операции 338 семей не оказалось на месте, 44 семьи отсеяны по оперативным соображениям и 8 семей не выселено по причине заболевания инфекционными болезнями, было выселено 401 семья из заранее намеченного резерва. Это явилось причиной того, что по количеству людей было выселено меньше, чем намечалось:

	Намечалось по плану	Выселено
Семей	3810	3829
Человек	13165	11563
Из них семей		
осужденных	2236	2103
убитых	1003	1215
нелегалов	571	511
в т.ч. семей кулаков	202	614
Из этого количества:		
мужчин	2935	2644
женщин	5791	5096
детей до 15 лет	4439	3823
По социальной прослойке было выселено:		
Кулаков	198 семей	614 чел.
Середняков	2861 семей	8385 чел.

Бедняков	717 семей	2425 чел.
Колхозников	19 семей	54 чел.
Служащих	34 семьи	86 чел.

В процессе операции было обнаружено 35 схронов и в одном из них скрывавшийся нелегал. В Рафаловском районе были захвачены две связных районного проводника ОУН — «Охрима», у которых была изъята националистическая литература и антисоветские листовки.

В ходе операции явилось с повинной 11 человек, которые скрывались в начале операции. Из них 4 человека явилось в оперативные группы, проводившие операцию, а 7 человек на станции погрузки.

Столкновений с бандитами во время проведения операции не было. Это обстоятельство следует объяснить прежде всего тем, что, выполняя постановления Политбюро ЦК КП(б)У от 5 апреля и 17 августа 1947 года о ликвидации ОУНовского бандитизма в Ровенской области, бандитам был нанесен значительный удар.

За период май—октябрь 1947 года в Ровенской области полностью ликвидировано 30 бандгрупп и 50 подпольных националистических организаций. За это время убито — 278, захвачено и арестовано — 1793 и выведено с повинной 60 человек.

Из руководящего состава ОУН ликвидировано за это время 85 человек, в том числе:

- членов краевого провода — 2
- членов надрайонных проводов — 4
- членов районных проводов — 31
- членов подрайонных проводов — 48.

Операция по выселению семей бандитов по всем районам области прошла без всяких эксцессов. Был один случай, когда в селе Новый Двор Ровенского сельского района бандиты обстреляли солдата войск МГБ. Кроме того, был случай, когда на следующий день после операции в Гоцанском районе подрайонный комендант ОУН Пилипчук по кличке «Карпо» из обрез ранил жену источника РО МГБ. Но бандит был схвачен местными жителями и доставлен в райотдел МГБ.

Подавляющее большинство населения Ровенской области одобряет проведенную операцию по выселению семей бандитов и участников националистического подполья и принимают активное участие в этом деле, оказывая районному партийно-советскому активу практическую помощь. Во всех селах крестьяне предоставили подводы для отправки семей бандитов к станции отправки, а также в вывозке их имущества в райцентры.

Например, в селе Заболотье Рафаловского района актив села так организовал свою работу, что в течение 3-4 часов все семьи бандитов были отправлены из села и погружены в вагоны. Активнее всех принимала участие в этом деле Швыдюк Акулина, муж которой погиб от рук бандитов.

После того, как были вывезены семьи бандитов, в этом селе было проведено собрание крестьян, на котором было разъяснено, зачем правительство приняло такие меры, как выселение бандитов (и) семей. На собрании присутствовало 148 человек, большинство решило организовать колхоз, сейчас же было подано 16 заявлений.

В Рафаловском районе после выселения семей бандитов поступило заявлений о вступлении в колхоз: в с. Полонное — 8 (организована инициативная группа), в с. Полицы — 10 заявлений, в с. Озерцы — 15, в с. Мульчицы — в колхозе им. Ленина поступило 18 заявлений, в с. Галузя в колхозе «Червоний прапор» — 12 заявлений и т.д.

В селах Залавье и Сновидичи Ракитновского района изъятый скот после выселения семей бандитов был передан во вновь организованные колхозы. В этих колхозах не было хозяйственных построек, после получения скота колхозники немедленно приступили к постройке сараев и организации колхозных дворов.

В ряде районов после проведенной операции по изъятию семей бандитов были организованы новые колхозы. В селе Зносичи Сарненского района был организован колхоз, в который вступило 56 дворов, на следующий день было подано еще 30 заявлений.

Отмечены факты, когда крестьяне обращаются в сельские советы с просьбой им занять дома

выселенных семей, тогда как в прошлые годы крестьяне боялись занимать дома выселенных семей, хотя им предлагали.

Приток заявлений в колхозы отмечается и по другим районам...

Отрицательные высказывания о выселении семей бандитов наблюдаются только со стороны родственников выселенных и антисоветского элемента, сочувствующих украинско-немецким националистам, которые распространяют клеветнические слухи, что действующие бандгруппы в ответ на выселение активизируют диверсионно-террористическую деятельность. При этом они выражают недовольство Советской властью.

Районный партийно-советский актив сейчас находится в селах, он разъясняет крестьянам политическое значение операции по выселению семей бандитов, проводит подготовительную работу к предстоящим выборам в местные советы депутатов трудящихся. Организует работу по досрочному выполнению годовых планов всех видов заготовок сельхозпродуктов, а также заготовки и вывозки леса ко дню 30-й годовщине Великой Октябрьской социалистической революции.

*Секретарь Ровенского
обкома КП(б)У*

(Гапий)

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

**Комуністична партія (більшовиків) України
Станіславський обласний комітет**

№ 00565

**14.XI.1947 г.
Сов. Секретно
Экз. №1**

**Секретарю ЦК КП(б)У
товарищу Кагановичу Л. М.**

Докладная записка

**о результатах операции по выселению активных участников
оуновского подполья и бандитов из Станиславской области**

В целях успешного выполнения поставленной задачи по изъятию и выселению семей активных участников ОУНовского подполья и их вооруженных банд областной комитет КП(б)У совместно с Облуправлением МГБ своевременно был разработан конкретный план проведения этих мероприятий.

На местах детально операция разрабатывалась райотделами МГБ с участием первых секретарей райкомов КП(б)У. Органы МГБ, совместно с прикомандированным оперативным составом МГБ—МВД «Смерш» из других областей, заранее развернули подготовку к предстоящей операции, проводя ее в строгой конспирации. Уточнялось расположение бандитских домов, фактический состав семей, их местопребывание и др., что впоследствии значительно облегчило проведение операции и помогло выявить отдельные бандитские семьи, находившиеся на нелегальном положении (в Коршевском, Букачевском и других районах).

Получив указание о дне проведения операции, мы 17-го октября провели в УМГБ оперативное совещание первых секретарей райкомов КП(б)У и начальников МГБ, на котором рассмотрели состояние подготовки на местах, информировали районы о порядке проведения операции, обращении с имуществом вывозимых и сообщили сроки проведения операции.

Того же числа приняли и вручили районам постановление бюро обкома КП(б)У и Исполкома областного Совета депутатов трудящихся о порядке использования земель и имущества выселяемых бандитов.

В помощь районам для проведения этой работы было направлено 39 человек руководящих областных партийно-советских работников и 616 человек партийно-советского и комсомольского актива городов Станислава и Коломыи было направлено для участия в операции непосредственно в села области.

В целях соблюдения конспирации весь партийно-советский и комсомольский актив с городов и райцентров, за исключением уполномоченных обкома КП(б)У в районах, не знал о готовящейся операции и был направлен в села за несколько дней раньше для проведения текущих хозяйственно-политических мероприятий.

Операцию повсеместно начали в назначенное время — 6 часов утра 21-го октября.

Согласно намеченного плана подлежало изъятию 4.500 бандитских семей в составе 13.941 человек, в том числе:

мужчин —	3.341 чел.
женщин —	6.185 чел.
детей —	4.415 чел.
<u>Среди них:</u>	семей осужденных — 2.356 чел.
	семей убитых — 1.167 чел.
	семей нелегалов — 977 чел.
<u>По соцположению:</u>	кулаков — 259 чел.
	середняков — 3413 чел.
	бедняков — 802 чел.
	служащих — 26 чел.

Фактически выселено:

Из намеченного лимита 3826 семей в составе 10.702 чел.

Из резерва 749 семей -"- 1774 чел.

Всего выселено 4575 семей -"- 12.476 чел.

Среди изъятых:

кулаков —	307 чел.
середняков —	3224 чел.
бедняков —	1004 чел.
служащих —	40 чел.

Из намеченного лимита скрылось до операции (перешло на нелегальное положение) 601 семья в составе — 2.831 чел.

Скрылось (сбежало) во время операции 16 семей в составе 167 человек.

Факт перехода значительного количества бандитских семей на нелегальное положение, что дало им возможность укрыться от выселения, объясняется тем, что несмотря на строжайшую конспирацию готовящейся операции — часть населения и многие бандитские семьи знали, за исключением даты, о предстоящем выселении.

Так, председатель сельсовета с. Рыбне Станиславского района Мачкур в день выселения заявил: «В селе семьи бандитов знали за неделю раньше, что они скоро будут выселяться, не знали только дату выселения».

В селах Пидкаминь и Долиняны Рогатинского района и ряде других сел граничащего с ним Ходоровского района Тернопольской области за несколько дней были выявлены бандитские листовки с призывом к населению: «Скрывайтесь, Вас будут выселять» и другие.

Осведомленность населения о готовящейся операции объясняется тем, что им известен порядок оформления документов и техника подготовки к выселению бандитских семей в прошлые годы, как-то: получение органами МГБ справок от сельсоветов, заполнение опросных листов (проводившееся в последние месяцы), увеличение войсковых гарнизонов, подача на железнодорожные станции оборудованных эшелонов.

Все это дало повод многим семьям изменить постоянное место жительства, укрыться.

Однако даже при наличии этой осведомленности операция прошла организованно, каких-либо серьезных попыток со стороны бандитского элемента к противодействию выселению — не было, за исключением отдельных разрозненных случаев:

В селе Данильче Рогатинского района на рассвете 21 октября в подошедших оперработников к дому изымаемой бандитской семьи Нищук было брошено 2 гранаты. Пользуясь темнотой бандит, бросивший гранату, скрылся. Семья изъята полностью.

В с. Яворов Косовского района на бойца истреббатальона тов. Шкрибляк при входе в дом изымаемой бандитской семьи набросился неизвестный бандит и пытался его задушить. В завязавшейся схватке тов. Шкрибляк застрелил бандита и изъял у него две гранаты.

В селе Соколивка того же района в доме выселяемой семьи нелегала Сенчук было застигнуто 2-х бандитов. Последние были истреблены.

В селе Липица Верхняя Большецовского района бандиты обстреляли 2-х бойцов на подходе к изымаемой семье. Ранен один боец. Бандиты скрылись.

В селах Тенетники и Черниев Рогатинского района в момент выселения по заданию бандитов было произведено по несколько ударов в церковные колокола, после чего на сборные пункты начала собираться часть населения сел из числа родственников выселяемых, которые пытались помешать проведению выселения.

Но эти отдельные разрозненные бандитские проявления были своевременно подавлены и не отразились на ходе операции.

Исключительно большие трудности пришлось преодолевать в ходе операции, вызванные метеорологическими условиями. 19-20 и 21 октября с.г., т.е. накануне и в момент операции, на всей территории области, и особенно в горных районах, был снежный буран. К началу операции к 6 часам утра 21-го октября снежный покров в горных районах — Жабьевском, Кутском, Косовском, Перегинском, Яблоновском, Печенежинском, Яремчанском, Ланчинском, Выгодском, Долинском, Болеховском и др. доходил от 50 см до 2-х метров.

Это не только парализовало движение автотранспорта, но затрудняло даже пешее движение.

Так, 30 автомашин Советской Армии, направленных на операцию в 20 часов 20-го октября из г. Надворной в Жабье, с помощью 2-х танков пробились к 6 часам утра 21-го октября только до Яремче. Выйдя за Яремче, застряли и танки, и автомашины.

55 автомашин СА, направленные в 20 часов 19 октября из гор. Коломыя в Кутский и Косовский районы, несмотря на помощь 2-х бронетранспортеров, также не смогли пробиться и застряли в пути.

Во многих горных селах Кутского, Косовского и особенно Жабьевского района, солдаты и партийно-советский актив даже пешим ходом мог передвигаться только с помощью настила палаток.

Кроме того, бураном было повреждено и порвано телефонную связь с 14 районами области, и это дополнительно осложнило работу.

В этой сложной и трудной обстановке партийные организации и органы МГБ проявили большевистскую организованность и настойчивость в деле выполнения поставленной задачи. Партийно-советский актив, оперативный состав органов МГБ—МВД, войска и бойцы местных формирований, сознавая всю ответственность и важность проводимого мероприятия, проявили много инициативы и находчивости, успешно и своевременно завершили начатую операцию.

Особенно положительно, как ни к какой другой работе, проявили себя бойцы местных формирований и много местного актива.

В проведении операции участвовало:

Оперсостава органов МГБ/МВД и контрразведки —	1693 чел.
Партийно-советского актива свыше —	10.000 чел.
Бойцов истребительных батальонов —	941 чел.
Войск МГБ и пограничных частей МВД —	5.841 чел.
Автомашин —	605 штук и около 2-х тысяч подвод.

Отношение населения к данной операции и обстановка в области

Проведенное мероприятие по выселению бандитских семей расценивается значительной частью населения как необходимая и своевременная мера, направленная к укреплению органов Советской власти, укреплению общественной безопасности и общественного порядка.

Много населения не только открыто выражает свое горячее одобрение этого мероприятия, но и старалось оказать нам посильную помощь в проведении этой операции, что подтверждается многочисленными фактами.

Имеется много случаев, когда население помогало разыскивать и вылавливать скрывшиеся от выселения бандитские семьи.

В селе Незвиско Обертынского района в момент выселения не оказалось одной выселяемой. Работник МГБ вызвал 2-х десятихатников села и поручил им розыскать вывозимую. Через два часа десятичники доставили ее на сборный пункт.

В селе Новичка Долинского района подлежащий выселению Козецкий за несколько дней до выселения перенес все имущество к родственникам, угнал скот и сам скрылся. Население выдало Козецкого органам МГБ и указало место укрытия имущества.

В селе Сулуков того же района подлежащая выселению Легрина бросила малолетних детей, а сама скрылась. С помощью населения Легрина была разыскана и вместе с семьей вывезена.

В селах Ганусовка, Бишев и другие Жабьевского района в день выселения крестьяне наотрез отказали в просьбе вывозимым поменять зерно на муку, а также муку на печеный хлеб.

Столкнувшись с враждебным к себе отношением со стороны населения и убедившись в действительности проводимого мероприятия, отдельные бандитские семьи, которым вначале удалось скрыться, вынуждены были в тот же день добровольно явиться на пересыльные пункты (Тисменицкий и Снятынский районы) или явиться в органы МГБ на следующий день (Станиславский сельский район).

Убедительным доказательством враждебного отношения большинства населения к выселяемым бандитским семьям и своевременности этого мероприятия, являются многочисленные отклики и открытые высказывания крестьян...

...Уже в первые дни после операции по выселению заметно усиливается работа сельского актива, улучшается выполнение хозяйственно-политических мероприятий, растет политическая активность населения.

Если ранее сельский актив работал в основном тогда, когда в селе были представители района, то сейчас сельский актив сам более смелее и активнее ведет работу. Село Задубравцы Снятинского района долгое время отставало с поставкой картофеля. После проведения выселения бандитских семей резко изменилось отношение к выполнению поставки. В течении 3-х дней — 23, 24 и 25 октября село выполнило 60% плана поставки картофеля.

В том же селе напуганная бандитами молодежь боялась посещать вечернюю школу, клуб и участвовать в клубных кружках.

После вывозки семей молодежь организовала капитальный ремонт клуба, завезли топливо, организовали 3 кружка художественной самодеятельности, изучают избирательный закон, начала работу школа крестьянской молодежи.

В Рожнятовском районе сразу же после операции резко возросло количество лесорубов и подвод по заготовке леса. Если прежде выходило в день 80-90 лесорубов и 90-95 подвод, то в последующие дни выход лесорубов на работу достиг 250 человек и 180-200 подвод.

О возросшей активности населения свидетельствует высокая явка на проводимые нами общие собрания в селах, особенно резко увеличилась тяга в колхозы.

В селах Снятинского района за 3-ю декаду октября от крестьян поступило 27 заявлений в колхозы; в селе Липова Тисменицкого района за 5 дней поступило 10 заявлений в колхоз; в с. Назавызов Надворнянского района поступило 11 заявлений; в с. Хлибичин Коршевского района — 20 заявлений, в с. Слободка Кутского района 20 крестьянских хозяйств 23 октября подали заявления в

колхоз, при этом заявили, что они больше не боятся угроз бандитов, направленных против колхозов.

В селе Черемхов Коршевского района за 5 дней — с 22 по 27 октября с.г. 60 крестьянских хозяйств объединились в колхоз, в с. Голынь Калушского района 33 хозяйства объединились в колхоз.

Всего за 3 декаду октября вступило в колхозы 350 крестьянских хозяйств, создано 5 новых колхозов. Показательным также является рост сигналов и писем от населения в партийные организации и органы МГБ с разоблачением банд пособников, мест укрытия бандитов, оружия и др. В адрес Городенковского РО МГБ поступило анонимное заявление на крестьянина с. Серафимцы Козореза П. с просьбой выслать его из района, так как он имеет связь с бандами и оказывает им помощь. Из с. Котиковка поступило заявление с указанием мест укрытия бандитами оружия. При проверке факты, указанные в письме, подтвердились, оружие было найдено и изъято.

Наиболее отчетливо видно изменения отношения населения к бандитам на примерах использования построек и имущества вывозимых.

Прежде при изъятии бандитов население поголовно отказывалось от ихнего имущества, никто не хотел брать постройки. В данное время в райсоветах и сельсоветах нет отбоя от желающих приобрести бандеровские постройки и имущество.

Проведенная операция по выселению выявила еще одну характерную особенность: все население, лояльно настроенное к Советской власти, восприняло проводимые мероприятия благожелательно. В то же время та часть населения, которая чувствует вину перед советской властью — родственники бывших участников дивизии СС «Галичина», лица, активно сотрудничавшие с немцами (полицейские, старосты и др.), а также большинство кулачества — проявляют явную тревогу и замешательство.

Почти массовые случаи, когда кулаки, банд-пособники и лица, замешанные в связях с бандитами, открыто готовятся и ждут выселения: готовят запасы сухарей, распродают скот и хозяйство и запасаются на дорогу деньгами.

Серьезное замешательство проведенное мероприятие вызвало среди остатков бандитского подполья. Наряду с антисоветской пропагандой все чаще вскрываются следующие настроения:

Участник ОУНовского подполья с. Явче Букачевского района Муховский так выражает настроение:

«Хлопцам (т.е. бандитам) больше верить нельзя. Когда в селах Советов нет, то они нам много обещают, дают задание не выполнять поставок, а вот когда Советы вывозят массу людей в Сибирь, то хотя бы кто из них один выстрел дал для паники. А завтра, когда Советы уйдут, то они будут герои».

В Городенковский РО МГБ поступило открытое заявление лиц, члены семей которых осуждены в разное время, в письме указывается: «Мы являемся преступниками перед Советской властью, но мы с бандитами никаких связей не имеем и хотим честно служить Советской власти».

Проведение мероприятий по выселению резко снизило бандитскую активность, усилило деморализацию остатков оуновского подполья: за третью декаду октября на всей территории области отмечено наименьшее количество бандпроявлений — всего 3 случая при одновременном росте явки бандитов с повинной. В 3-й декаде явилось с повинной 7 бандитов, многие из которых находились в бандах с 1944 года. В числе их — заместитель хозяйственного референта Калушского надрайонного провода ОУН — бандит по кличке «Дуб» и другие.

Завершив операцию, мы поставили перед партийными организациями и органами МГБ задачу максимально использовать проведенное мероприятие для усиления политической работы по выкорчевыванию остатков вражеского влияния на население, завершение быстрой ликвидации остатков бандитизма.

**Наличие и характер имущества,
изъятого у вывезенных бандитских семей**

У вывезенных бандитских семей изъято следующее имущество и скот:

земли — 4323 гектара,
из них посеяно озимыми под урожай 1948 года — 1073 га,
в т.ч. пшеницы — 421 га,
      ржи — 625 га.

Жилых домов — 3123.

Хозяйственных построек — 3408.

Хлеб-зерно: необмолоченного хлеба разных культур — 2783 копны (незначительная часть яровые зерновые, остальное, главным образом, кукуруза и фасоль).

После обмолота ожидается выход зерна (ориентировочно) 5.566 пудов.

Хлеб-зерно: разных культур — 31.262 пуда,
в т.ч. пшеницы — 1.568 пудов,
      ржи — 3.660 пудов,
кукуруза (в кочанах) — 18.260 пудов,
остальные — 7.774 пудов смешанные культуры могут быть использованы как

фураж.

Фураж:

сено — 62.600 пудов,
солома — 42.900 пудов,
корнеплодов — 64.410 пудов.

Картофель и овощи:

картофеля — 158.400 пуд. (ориентировочно),
овощи свежие — 1.787 пуд. (в основном капуста),
овощи квашенные — 6.020 пуд. (капуста и небольшая часть огурцов).

Скот:

крупного рогатого скота всего — 3.872 головы,
в т.ч. коров — 2.635 голов,
      телок — 625 голов,
      телят — 546 голов.

Лошадей:

Всего — 848 гол., в т.ч. рабочих — 747 гол.

Свиней:

Всего — 729 гол., в т.ч. свиноматок — 110 гол.
поросят — 270 гол.

Овец: Всего — 1920 голов

Коз: Всего — 340 голов

Птицы домашней: — 2044 штук (куры)

Пчелы: Пчелосемейств — 302 улья

Сельхозинвентарь:

молотилок конных — 23 шт.
молотилок ручных — 7 шт.
сеялок конных — 11 шт.
плугов конных — 332 шт.
борон — 440 шт.
веялок — 165 шт.
соломорезок ручных — 434 шт.
возов разных — 429 шт. (на железном и деревянном ходу)

Вещей домашнего обихода на сумму — 144.335 рубл.

Жилые дома, принадлежавшие ранее бандитским семьям, предполагаем использовать в следующем порядке:

1. Под сельсоветы и для потреб колхозов — 350 домов.
  2. Для социально-культурных учреждений: клубы, избы-читальни, детские сады, медпункты, школы, Сельпо, зооветпункты — 600 домов.
  3. Для надела и продажи бедняцко-средняцким семьям, которые пострадали от банд украинско-немецких националистов, и инвалидам Отечественной войны — 900 домов.
  4. Остальные 1000 домов продать бедняцко-средняцким хозяйствам и переселенцам из Польши в порядке расчетов с ними.
- Все остальное имущество, а также скот будет использован в соответствии с указанием ЦК КП(б)У и Правительства.

*Секретарь Станиславского
обкома КП(б)У*

М. Слонь.

Совершенно секретно

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

**Комуністична партія (більшовиків) України
Волинський обласний комітет**

№ 01-7/421

30 октября 1947 г.

**Секретарю Центрального
комитета КП(б) Украины
товарищу Кагановичу Л. М.**

**Об итогах операции по выселению семей
оуновцев с территории Волынской области**

В порядке подготовки операции по выселению семей бандитов и оуновцев обкомом КП(б)У и облуправлением МГБ была проведена большая работа по учету этих семей.

В порядке инструктажа и проверки хода этой работы было проведено четыре совещания начальников райотделов МГБ и оперативного состава облуправления, непосредственно привлеченного к этой работе. В первых числах октября с вызовом начальников райотделов МГБ в облуправлении были мною и начальником облуправления просмотрены списки и составлен план операции по каждому району.

До 15-го октября с.г. вопрос о готовящейся операции был сохранен в тайне даже от секретарей райкомов КП(б)У. 15-го октября по согласованию с тов. Савченко было проведено инструктивное совещание секретарей райкомов партии, которым был разъяснен порядок выселения и дано указание о том, кто подлежит к выселению с указанием на необходимость еще раз тщательно проверить совместно с начальниками райорганов списков, подлежащих выселению.

Одновременно совместно с секретарями был подробно разработан вопрос техники проведения самой операции и привлечения партийно-советского актива.

О дне операции начальникам райотделов МГБ было сообщено 17-го и 18-го октября, а

секретарям райкомов КП(б)У 18-19-го октября.

Партийно-советский актив был поставлен в известность о проводимой операции только за несколько часов до начала операции. Для проведения операции было привлечено около 2000 человек партийно-советского актива районов области и направлено для помощи решающим районам из города Луцка 200 человек, Владимира-Волынского 75 человек и из города Ковель 75 человек. Также 18 октября в каждый район были направлены уполномоченные обкома КП(б)У исполкома областного Совета депутатов трудящихся, на которых была возложена обязанность контроля за правильным учетом и сохранностью оставленного имущества.

Министерством Государственной безопасности был утвержден план выселения семей оуновцев с территории Волынской области в количестве 2500. После наших настоятельных просьб этот план был увеличен до 2700 семей.

В результате проведенной операции 21-го октября с.г. выселено 2716 семей. Из них семей осужденных бандитов 1841, убитых бандитов 544 и бандитов-нелегалов 331.

Общее количество выселенных составляет 8938 человек, в том числе: мужчин — 1927, женщин — 4221 и детей — 2790.

Выселение было организовано так, что из наиболее пораженных районов было изъято наибольшее число семей. Так, из наиболее пораженного бандитизмом Колковского района было выселено 240 семей, из Ковельского 172, Камень-Каширского 150, Старовыжевского 146.

Выселение в общем прошло организованно и было закончено к 24-м часам 21-го октября 1947 года.

В период проведения операции скрылось от выселения 14 семей, из них 9 семей скрылись в результате того, что оперативный работник Луцкого райотдела МГБ Послухаев, закрепленный за селом Лаврово, несмотря на неоднократные предупреждения о неразглашении дня и фамилий выселяемых, 18-го октября отобрал от части выселяемых и от крестьян, которые должны быть привлечены для вывозки этих семей, подписку о том, чтобы они 21-го октября в 4 часа утра были все на месте. Остальные 5 семей, по существу, нельзя отнести к числу скрывшихся, так как они состояли каждая из одного человека и могли в то время просто отсутствовать.

В общей сложности в период проведения операции по выселению скрылось и отсутствовало 163 человека, в том числе: мужчин 26, женщин 66, детей 71. Из числа отсутствовавших явилось добровольно на станции погрузки 17 человек и задержано в течении дня для выселения 8 человек.

В период выселения имел место лишь один инцидент в селе Крапивница Грядовского сельсовета Иваничевского района. На группу партийно-советского актива, производившую опись имущества выселяемого Радиоза Артема, брат последнего Радиоза Зиновий бросил боевую гранату. Граната не взорвалась, т.к. запал остался в руке Радиоза и взорвался, будучи выброшенным в сторону. Радиоза немедленно был задержан, при обыске у него была обнаружена вторая граната. Радиоза арестован. В Старовыжевском районе в одной из выселяемых семей в схроне был обнаружен и арестован один вооруженный бандит-нелегал.

Основная масса населения на проведенную операцию реагирует положительно, заявляя о том, что это надо было сделать раньше и сожалеет о том, что не всех выселили. Характерно то, что кулацкие хозяйства, как правило, готовились все к выселению и были удивлены тем, что их не всех выселили.

Из провокационных слухов, распускаемых бандитами и оуновским подпольем, следует отметить основное то, что «большевики вывозят ненадежные семьи потому, что в скором времени будет война с Англией и Америкой и они пытаются обеспечить себе надежный тыл».

Имущество выселенных все было своевременно описано и свезено в колхозы, райпотребсоюзы или сдано на хранение сельсоветам.

27-го октября с.г. бюро обкома КП(б)У рассматривало вопрос об учете и использовании оставленного имущества и приняло соответствующее постановление.

Постановление, в котором указано количество конфискованного имущества и наши предложения об его использовании — прилагается.

Просьба утвердить это постановление и дать указание об окончательном использовании имущества, оставленного выселенными семьями.

*Секретарь Волынского
обкома КП(б)У*

(Профатилов)

Совершенно секретно

УССР

Министерство внутренних дел

№ 1931/см

10 ноября 1947 г.

Секретарю Центрального
Комитета Коммунистической партии
(большевиков) Украины
товарищу Кагановичу Л. М.

Докладная записка

по выполнению постановления Совета Министров УССР и Центрального Комитета КП(б)У от 26 октября 1947 года за № ПБ—148/14-3.

Докладываю, что выполняя решение Совета Министров Украинской ССР и Центрального Комитета КП(б)У от 26 октября 1947 года, после проведения операции по изъятию семей участников оуновского подполья и его банд в западных областях Украинской ССР, органами МВД была организована охрана оставляемого после выселения имущества. С этой целью в каждый населенный пункт были назначены коменданты, на которых возложена охрана, кроме того, в каждый район были высланы ответственные уполномоченные УМВД с задачей контроля за работой комендантов.

Для выполнения этой работы органами МВД было привлечено офицерского и оперативного состава органов МВД и милиции — 2.337 человек, рядового состава — 1.537 человек и 2.820 человек из бригад охраны общественного порядка.

Передача имущества и скота соответствующим учреждениям в основном закончена, однако в результате недостаточных организационно-подготовительных мероприятий в ряде районов оставленный после выселения скот не обеспечен кормами и соответствующим уходом, что влечет за собой усиленный убой его.

В Жидачевском, Стрелковском, Самборском и Старосамборском районах весь скот размещен под открытым небом, запаса кормов нет.

Всего по Дрогобычской области более 6.000 голов скота согнаны в районные центры, не обеспечены кормами и не определены для сохранности.

В связи с создавшимся положением секретарь Обкома КП(б)У тов. Лысенко дал установку районным организациям на увеличение забоя скота, главным образом молодняка и продуктивных пород, что противоречит постановлению Совета Министров СССР о запрещении убоя скота. По поступающим из районов данным за последние дни убой скота возрастает.

Установлены случаи попыток присвоения оставленного после выселения имущества работниками, проводившими операции по изъятию семей. Так:

В хуторе Кошаково Каменобугского района Львовской области при описи изъятого имущества зав. районо Фитищенко, начальник райсовета ОСО Шевченко и директора школ Юрченко и Шевченко

присвоили две свиньи. Свиньи изъяты и переданы в райпотребсоюз. Материалы на перечисленных лиц как членов ВКП(б) переданы в районный комитет КП(б)У.

В Лопатинском районе Львовской области секретарь райкома ЛКСМУ Омельчук завез к себе на квартиру два мешка изъятого зерна и попытался его присвоить.

В селе Шуровцы того же района председатель сельсовета Мамаев зарезал изъятую свинью и тоже пытался ее присвоить.

Инспектор райуполмикнзага того же района Попов при изъятии имущества не внес в опись свинью, привез ее к себе на квартиру и зарезал. При производстве расследования Попов скрылся. Часть сала и мяса переданы в райпотребсоюз.

Третий секретарь райкома КП(б)У Бобровского района Львовской области Тимошенко завез к себе на квартиру 5 центнеров изъятого картофеля.

Зав. сельхозотделом райисполкома Бусского района Львовской области Полищук во время приема скота не внес в опись двух свиней, которые впоследствии были зарезаны и разделены между членами комиссии. Полищук арестован.

Зав. районо Поморянского района Львовской области Найбарак при изъятии имущества присвоил 3 центнера картофеля.

В селе Малые Голубы Камень-Каширского района Волынской области член комиссии по описи имущества — секретарь РК ЛКСМУ Белоненко заменил худшую корову на лучшую.

В селе Качин того же района Волынской области член комиссии по описи имущества, зав. районо Куницкий не внес в опись имущества одну свинью, зарезал ее и поделил между участвовавшими в описи имущества лицами.

В Ракитянском районе Ровенской области помощник командира роты 81 СД войск МГБ Сидоров при выселении семьи убил двух свиней и пытался их увезти, но был задержан начальником РО МВД.

В том же районе оперуполномоченный РО МГБ лейтенант Велихов отнял у выселяемого кадку с мясом весом в 50 клгр и пытался ее спрятать. Кадка с мясом отобрана начальником РО МВД и возвращена владельцу.

По всем случаям расхищения ведется расследование.

Проводятся дальнейшие мероприятия по охране имущества, выявлению злоупотреблений и хищений его.

*Министр внутренних дел
Украинской ССР*

(Строкач)

Особая папка

ПБ — 176/3-3

6.IX—1948 г.

О высылке кулаков из Измаильской области
(тов. Хрущев Н. С.)

Постановление ЦК КП(б)У

Учитывая, что в Измаильской области проведена сплошная коллективизация — на 1 сентября в колхозах объединения 87 процентов крестьянских хозяйств, — поручить тт. Корнейцу, Бутенко и Строкачу подготовить предложения для внесения в ЦК ВКП(б) и Совет Министров Союза ССР о выселении кулаков из этой области.

Хрущев.

тт. Мельникову, Корнейцу, Бутенко, Строкачу. Тир.—5.

ПБ — 180/8
8/Х—48 г.

**Постановление
Совета Министров Украинской ССР
и Центрального Комитета КП(б)У**

«   » _____ 1948 г.
г. Киев.

**О мероприятиях по укреплению колхозов
Измаильской области Украинской ССР
в связи со сплошной коллективизацией.**

Учитывая, что коллективизация крестьянских хозяйств Измаильской области достигла к дворам 87% и к пахотной земле крестьянского землепользования 94,5%, а среди оставшихся крестьянских хозяйств, еще не вступивших в колхозы, имеется часть кулацких хозяйств, которые своим враждебным отношением к колхозному строю наносят вред колхозам в их организационно-хозяйственном укреплении, Совет Министров ССР разрешил Совету Министров Украинской ССР произвести выселение части кулаков из Измаильской области за пределы Украинской ССР.

Во исполнение постановления Совета Министров Союза ССР №3785—1538-с от 6 октября 1948 года «О мероприятиях по укреплению колхозов Измаильской области Украинской ССР в связи со сплошной коллективизацией», Совет Министров Украинской ССР и ЦК КП(б)У постановляют:

1. В целях обеспечения более благоприятных условий для социалистического переустройства сельского хозяйства и укрепления колхозов Измаильской области произвести выселение части кулаков в количестве 250 хозяйств за пределы Украинской ССР, а все их имущество конфисковать.

2. Обязать Министерство внутренних дел УССР (тов. Строкач), Измаильский облисполком (тов. Ананко), обком КП(б)У (тов. Мальцев) произвести в октябре месяце 1948 года выселение кулаков и их семей из Измаильской области Украинской ССР в количестве 250 хозяйств по спискам, утвержденным исполкомом Измаильского областного Совета депутатов трудящихся и отправить их для использования на работах в леспромхозах Министерства лесной и бумажной промышленности СССР в районах Восточной Сибири.

3. Обязать исполком Измаильского областного Совета депутатов трудящихся (тов. Ананко) и обком КП(б)У (тов. Мальцева) конфискованное имущество выселяемых кулацких хозяйств передать колхозам бесплатно с зачислением в неделимые фонды колхозов, за исключением той части, которая идет в погашение причитающихся с кулаков обязательств перед государством.

Продовольственное зерно, зерно-фураж и масличные культуры передать государству.

4. Разрешить выселяемым вывозить с собой лично принадлежащее им имущество на одного человека 250 кг, а всего на семью не более 2-х тонн.

5. Обязать Измаильский облисполком и обком КП(б)У обеспечить должный учет и оценку всего имущества, оставляемого после выселения кулацких хозяйств, для чего выделить из районного актива работников для проведения точного учета имущества. Выделенные работники в качестве представителя райисполкома вместе с представителем сельского Совета, колхоза и двух активистов составляют акты описи имущества в двух экземплярах и проводят его оценку.

Все имущество, записанное в акте-описи, передается на хранение колхозам.

Исполкому Измаильского Облсовета (тов. Ананко) обеспечить сохранность имущества, оставшегося после выселения кулаков. Расхищение конфискованного имущества рассматривать как хищение социалистической собственности.

6. Исполком Измаильского Облсовета и райисполкомы в течении двух дней после выселения кулаков определяют часть имущества, которая необходима для покрытия задолженности перед

государством кулацким хозяйством по предъявлению счетов финансовых и заготовительных органов. Остальное имущество передается бесплатно колхозам и зачисляется в неделимые фонды колхозов.

Озимые посевы кулацких хозяйств передать колхозам.

Покрытие задолженности государству кулацкими хозяйствами и передачу имущества колхозам произвести в течении 5 дней.

Зерно, зерно-фураж и масличные культуры принимаются Сельским Советом в присутствии представителя райисполкома и в течении 3-х дней после приемки должно быть сдано на пункт Заготзерно. Деньги за сданное зерно, зерно-фураж и масличные культуры в Заготзерно зачисляются в доход государства.

7. Совет Министров УССР и ЦК КП(б)У вопросу выселения кулаков из Измаильской области придают исключительно важное значение и обязывают Измаильский обком КП(б)У (тов. Мальцева) и Облесполком (тов. Ананко):

а) подобрать из областного партийного и советского актива коммунистов и направить их во все районы области для практического осуществления мероприятий по выселению кулаков из области и организации массово-политической работы среди колхозников и крестьян;

б) в колхозах и селах области подготовить и провести совещание актива, общие собрания колхозников и крестьян-единоличников, на которых глубоко разъяснить колхозникам и крестьянам-единоличникам политическую и хозяйственную важность мероприятий, применяемых Советской властью и Коммунистической партией по отношению к кулакам — злейшим врагам Советской власти и колхозного строя. Обкому КП(б)У обеспечить проведение собраний колхозников и крестьян-единоличников на высоком политическом уровне с тем, чтобы выселение кулаков из области послужило новым подъемом активности колхозников на организационно-хозяйственное и политическое укрепление колхозов.

8. Для оказания помощи обкому КП(б)У и облесполкому в проведении мероприятий по выселению кулаков из области командировать в Измаиольскую область тов. Строкач Т. А. — Министра внутренних дел УССР и тов. Адаменко П. И. — зам. министра сельского хозяйства УССР.

9. Обязать секретаря Измаильского обкома КП(б)У тов. Мальцева, председателя облесполкома тов. Ананко, тт. Строкача Т. А. и Адаменко П. И. тщательно рассмотреть списки кулацких хозяйств, подлежащих выселению, и утвердить их на исполкоме областного Совета депутатов трудящихся.

10. Обязать министра внутренних дел УССР тов. Строкача принять необходимые меры по предупреждению побегов кулаков, подлежащих выселению.

11. Обязать Измаильский облесполком (тов. Ананко) и обком КП(б)У (тов. Мальцева) на третий день после выселения кулаков из области представить Совету Министров УССР и ЦК КП(б)У подробный отчет о проведенной работе по выселению и в течении 10 дней представить отчет о реализации конфискованного имущества.

«за» (Мельников), Коротченко (8/Х-48), Корниец (8.Х.48), Мельников (8/Х-48г.), Гречуха.

Тов. Хрущев Н. С.

Послано: Совету Министров УССР, тт. Коротченко, Мельникову, Корнийцу, Гречухе, Литвину, Епишеву, Гапочке, Ищенко, Коваль А., Строкачу, Бутенко, Мальцеву, Ананко, Адаменко.

Совершенно секретноСправка**О бандпроявлениях и проведенных по ним ответных мерах
с 1 марта по 20 апреля 1949 года.**

1) 1 марта в селе Андреевка Краснянского района сожжена колхозная стодола и разоружено 2 бойца ООП.

В ответ на бандпроявление оформляется на выселение 15 семей.

2) 4-го марта в селе Суховоля Ивано-Франковского района убиты местные жители — Раина Иосиф и его дочь.

В ответ на бандпроявление выселена одна семья и оформляется на выселение три семьи.

3) 5-го марта в селе Уцишков Краснянского района убит бригадир колхоза Гулка М. З.

В ответ на бандпроявление оформляется на выселение 18 семей.

4) 15-го марта в селе Мальчицы Ивано-Франковского района убит местный житель Павлов.

В ответ на бандпроявление 20 апреля 1949 г. выселены 3 семьи на 14 человек.

5) 21 марта в селе Хильчицы Золочевского района ранен председатель сельсовета Свицерский.

В ответ на бандпроявление выселено 5 семей на 14 человек.

6) 24 марта в селе Повитно Ивано-Франковского района ранен председатель сельсовета Любушко Г. И.

В ответ на бандпроявление 20 апреля 1949 года выселено 6 семей на 16 человек.

7) 25 марта в селе Пидлиски Малые Брюховичского района убиты зав. клубом Кирюхин В. А. и боец ООП Дирифенко.

В ответ на бандпроявление 13 апреля 1949 года убит один бандит и 20 апреля с.г. выселено 6 семей на 14 человек.

8) 28 марта в гор. Яворове ранен председатель колхоза Тындик С. И.

В ответ на бандпроявление 20 апреля 1949 года выселено 8 семей на 28 человек.

9) 29 марта в селе Жорниска Ивано-Франковского района убита депутат райсовета Пищук.

При проведении ответных мер ликвидированы руководитель охранной боевки надрайонного провода ОУН «Вир» и один участник этой боевки, совершившие бандпроявление. 20 апреля с.г. выселено 7 семей на 26 человек.

10) 30 марта в селе Тартаков Сокальского района убит тракторист МТС Бугай П. И. и выведен из строя один трактор.

В ответ на бандпроявление выселено 7 семей на 23 человека.

11) 30 марта в селе Руда Селецкая Каменко-Бугского района убит председатель колхоза Илькив П. И. и сожжено его хозяйство.

В ответ на бандпроявление утверждены на выселение 3 семьи.

12) 30 марта в хуторе Лесове Заболотцевского района убиты местный житель Гаврилюк, его жена и сын.

При проведении ответных мер арестованы местный житель Гунько Теодор, совершивший убийство по заданию бандитов и два бандпособника.

13) 31 марта в селе Ушковицы Перемышлянского района убит агент боевик Чипижак.

В ответ на бандпроявление утверждено на выселение 2 семьи на 10 человек, которые будут выселены 28 апреля 1949 года.

14) 31 марта в селе Кугув Пустомытовского района обезоружена группа ООП, забрано 6 винтовок и убиты участковый уполномоченный РО МВД Завацкий и агент Уполминзага Гловяк.

В ответ на бандпроявление утверждено на выселение 8 семей на 24 человека.

15) 1 апреля в селе Глинско Жолкевского района убит председатель колхоза Сняк Дмитрий и член правления этого колхоза Жигайло К. М.

В ответ на бандпроявление 20 апреля 1949 года выселено 11 семей на 30 человек.

16) 1 апреля около хутора Дубовицы Лопатинского района найден труп приемщицы молока Урусовой А.

В ответ на бандпроявление оформляется на выселение 8 семей.

17) 1 апреля в селе Спасов Сокальского района убит местный житель Юзвяк.

В ответ на бандпроявление выселено 3 семьи на 12 человек.

18) 3 апреля в селе Будково Бобровского р-на убит председатель сельсовета Сойко С. И.

Совершившая это бандпроявление бандгруппа «Крука» в составе 3-х бандитов ликвидирована. По селу Будково утверждено на выселение 6 семей.

19) 3 апреля в селе Павлов Радеховского района убит председатель колхоза Рудь Орест.

В ответ на бандпроявление оформлено на выселение 5 семей.

20) 3 апреля в селе Рогизно Яворовского района убит председатель колхоза Збуровец.

В ответ на бандпроявление оформляется на выселение 8 семей.

21) 4 апреля в селе Накваша Подкаменского района убит счетовод колхоза Шерест.

В ответ на бандпроявление оформлено на выселение 4 семьи.

22) 4 апреля в селе Зубков Сокальского района убит кладовщик колхоза Шудла.

В ответ на бандпроявление выселено 6 семей на 14 человек.

23) 4 апреля в с. Волица Комарова Сокальского района взорван зерносклад колхоза им. Хрущева. Зерно не пострадало, складу нанесены незначительные повреждения.

В ответ на бандпроявление выселено 4 семьи на 13 человек.

24) 4 апреля в селе Коропец Поморянского района убит председатель сельсовета Ткачук.

В ответ на бандпроявление оформляется на выселение 4 семьи.

25) 7 апреля в селе Угорцы Поморянского района убит председатель колхоза Василькив.

В ответ на бандпроявление оформляется на выселение 4 семьи.

26) 10 апреля в селе Хитрейки Жолкевского района повешен председатель сельсовета Ярыш.

В ответ на бандпроявление выселено 4 семьи на 14 человек.

27) 12 апреля из села Полоничное Каменко-Бугского района пропал без вести зам. председателя сельсовета Струпницкий.

В ответ на бандпроявление оформляется на выселение 8 семей.

28) 13 апреля в гор. Радехове убит председатель сельсовета села Немилово Садома И. И. и ранена его жена.

В ответ на бандпроявление оформляется на выселение 5 семей.

29) 13 апреля в селе Паниковице Заболотцевского района убит десятник села Сенкевич.

30) 16 апреля в хут. Ганунин Радеховского района забраны 2 лошади и 500 кг. зерна, принадлежащих колхозу им. Хрущева.

31) 19 апреля в селе Полюхов Глинянского района убит бригадир колхоза Цибровский.

При проведении ответных мер задержан наводчик бандитов местный житель Дейнега В. В.

32) 19 апреля в селе Запытов Ново-Ярычевского района убита жена кладовщика колхоза Ильчук и ранен его отец.

Примечание: **а)** Всего в марте и апреле м-цах с.г. раскрыто 37 бандпроявлений.

б) Выселение семей, дела на которых утверждены, задерживается в связи с ограниченностью мест на пересыльном пункте тюрьмы.

Секретарь Львовского обкома КП(б)У

(Коваль)

апрель 1949 г.
гор. Львов.

Справка**О бандпроявлениях и проведенных по ним ответных мерах
с 20 апреля по 1 июня 1949 года.**

1. 21-го апреля в селе Пархач Велико-Мостовского района сожжено хозяйство председателя колхоза Вереницкого. В результате пожара сгорели: дом с надворными постройками, 6 овец и 2 колхозных лошади.

В ответ на бандпроявление оформлено на выселение 5 семей.

2. 22-го апреля в селе Ганачивка Глинянского района убит председатель сельсовета Козак.

В ответ на бандпроявление оформлено на выселение 4 семьи. 6 июня 1949 года ликвидировано 5 бандитов.

3. 24-го апреля в хуторе Потоки Лопатинского района тяжело ранен местный житель Шпак.

Проводя розыск преступников, 5-го мая с.г. в районе села Николаев убиты 2 бандита. Оформлено на выселение 3 семьи.

4. 27-го апреля в селе Пиддовге Рава-Русского района местный житель Лапушинский и его двое детей, сожжено его хозяйство и убита местная жительница Пика Прасковья.

В ответ на бандпроявление оформляется на выселение 7 семей.

5. 27-го апреля в селе Побоч Олесского района убит старший группы ООП Дидух Ф. М.

В ответ на бандпроявление оформлено на выселение 6 семей.

6. 25-го апреля из села Шкло Яворовского района пропали без вести участковый уполномоченный РО МВД Каташов и его жена Мельник, которые 28 апреля в лесном массиве около села Стадники были обнаружены убитыми.

В ответ на бандпроявление выселено 7 семей.

7. 28-го апреля в селе Селец-Бельский Велико-Бугского района сожжен лесопильный завод, конюшня завода, в которой погибло от огня 6 лошадей и ранен шофер, прибывший из гор. Львова за лесоматериалом.

В ответ на бандпроявление оформлено на выселение 6 семей.

8. 29-го апреля в лесном массиве в районе с. Спасов Ново-Милятинского района убит председатель сельсовета села Спасов Пузырин Иван Гордеевич.

При проведении ответных мер бандит, совершивший убийство, ликвидирован. В качестве ответных мер выселено 5 семей — 20 человек.

9. 30 апреля в с. Липнев Ново-Милятинского района убит старший группы ООП Ивашкив.

При проведении ответных мер бандит, совершивший этот теракт, ликвидирован. В качестве ответных мер выселено 5 семей — 21 человек.

10. В ночь на 29 апреля и 2 мая между селами Любена—Бунев, Моранцы—Серпы, Моранцы—Любена, Моранцы—Вулька-Разновская, Бунев—Иванники и Любена—Воля Любенская и Ногачев—Прибужье Краковецкого района спилен 281 столб телеграфной связи.

Проводя розыск преступников, 4-го мая убит организатор этого диверсионного акта — руководитель районного провода «Гомин», арестовано 5 человек, участвовавших в этом диверсионном акте и оформлено на выселение 40 семей, из которых 20 утверждено и 14 семей выселено.

11. В ночь на 2-е мая между селами Гукло и Новый-Язув Яворовского района подорван один столб высоковольтной электролинии.

В ответ на бандпроявление выселено 6 семей.

12. 3-го мая в селе Пархач Велико-Мостовского района подожжено хозяйство счетовода колхоза Меда Петра Павловича и свиноферма колхоза «30 лет Октября». В результате пожара сгорел дом с надворными постройками Меда и колхозная свиноферма, в которой погибло 8 свиней.

В качестве ответных мер оформлено на выселение 5 семей.

13. 5-го мая 1949 года из с. Малиниско Подкаменского района уведен финагент Гурев.

В качестве ответных мер утверждено на выселение 3 семьи.

14. В ночь на 9 мая в районе села Любешки Бобркского района спилены 2 столба телефонной линии связи.

В качестве ответных мер оформлено на выселение 4 семьи.

15. 9-го мая в с. Липовцы Перемышлянського района задушен зам. председателя сельсовета Рудый Л. В.

В качестве ответных мер выселено 7 семей, ликвидировано 3 бандита.

16. 13 мая с.г. в с. Торгов Поморьянского района ранен участковый уполномоченный РО МВД Савченко Ф. А.

В качестве ответных мер утверждено на выселение 3 семьи.

17. 16 мая из с. Шпиколосы Поморьянского района уведен участковый уполномоченный РО МВД Задираха П. Г.

В качестве ответных мер утверждено на выселение 3 семьи.

18. 17-го мая в с. Станин Радеховского района убит кладовщик колхоза Игнатъев И. А.

В качестве ответных мер оформлено на выселение 4 семьи, убито 2 бандита и арестовано 4 бандпособника.

19. 18 мая в с. Литовиско Подкаменского района убит местный житель-единоличник Горобьевский И. С. и в клубе села сожжена литература и унесен радиопроиемник.

В качестве ответных мер оформляется на выселение 5 семей.

20. 22 мая на перегоне Ожидов—Красне, в семи километрах от ст. Ожидов Олесского района потерпел крушение товарный поезд №993, в результате — разбито 7 вагонов и тяжело ранен главный кондуктор.

При проведении ответных мер убито два бандита. Оформлено на выселение 40 семей.

21. 22 мая в с. Грабово Бусского района убит председатель колхоза им. Хрущева Крутяк Д. И.

В качестве ответных мер оформляются на выселение 4 семьи.

22. 22 мая на пастбище около с. Смереково Куликовского района ранено 5 коров колхоза им. Шевченко с. Сапошино Жолковского района и колхозница Лысобок.

В качестве ответных мер утверждено на выселение 9 семей.

23. 28 мая между с. Новоселки и Ожомля Яворовского района захвачен и уведен агент райуполминзага Кочмар М. И.

В качестве ответной меры оформлено на выселение 5 семей.

24. 25 мая на перегоне Скварзава—Княже Золочевского района потерпел крушение товарный поезд, в результате чего разбито 9 вагонов и одна платформа.

При проведении ответных мер арестовано 2 местных жителя, непосредственно совершивших диверсионный акт и 7 соучастников этого бандпроявления. Оформлено на выселение 25 семей.

25. 25-го мая в с. Мокротино Жолкевского района повешен крестьянин-единоличник Путько.

В качестве ответных мер утверждено на выселение 5 семей.

26. 27-го мая около с. Помлыново Магеровского района убит участковый уполномоченный РО МВД Клинка Павел Федорович.

В качестве ответных мер оформлено на выселение 5 семей.

27. 26 мая на шоссе Киев—Львов в районе села Подгорцы Олесского района обстреляна автомашина артели инвалидов города Львова, в результате чего был ранен шофер этой машины.

В качестве ответных мер оформляется на выселение 4 семьи.

28. 27 мая в с. Драгомышль Краковецкого района ранен бригадир колхоза «30 лет Октября» Гавришкевич М. Ю.

В качестве ответной меры оформляется на выселение 6 семей.

29. 28 мая в селе Стыберувка Подкаменского района подорвано здание сельсовета, разбиты окна и мебель в клубе, убит сторож клуба Штанько и уведен зав. клубом Борис.

В качестве ответных мер оформляется на выселение 6 семей.

30. 28 мая в хуторе Микиты Подкаменского района убит боец ООП Зембра.

В качестве ответных мер оформляется на выселение 3 семьи.

31. 29 мая в селе Немяч Подкаменского района подорвано здание сельсовета, в результате чего ранены проживавшие во второй половине здания: председатель сельсовета Чумаков, его жена, двое детей и отец жены. Кроме этого подожжены дома местных жителей Дубина и Председина.

При проведении ответных мер задержаны 2 соучастника, которые выселяются арестом. Оформляется на выселение 7 семей.

Примечание: Выселение семей, дела на которых утверждены, задерживается в связи с ограниченностью мест на пересыльном пункте тюрьмы.

Секретарь Львовского обкома КП(б)У

(Коваль)

«___» июня 1949 г.
г. Львов.

Совершенно секретно

**Справка
о бандпроявлениях и проведенных по ним ответных мерах
с 1 июня по 1 июля 1949 г.**

1. В ночь на 1-е июня в селе Яснище Подкаменского района убит председатель сельсовета Максимов Петр Лукьянович и секретарь сельсовета Войчук Петр Федорович.
В ответ на бандпроявление арестовано 2 участника ОУН, оформляются на выселение 6 семей.
2. 1-го июня в селе Первятичи Сокальского района убит председатель колхоза им. Кагановича Сторижацкий Яков Арсентьевич.
В ответ на бандпроявление арестовано 2 участника ОУН, оформляется на выселение 4 семьи.
3. 2-го июня около хутора Липино Жолковского района убита работница госсортучастка Когут Елизавета.
В ответ на бандпроявление оформляется на выселение 5 семей.
4. 3-го июня в с. Н. Скворжава Жолковского района убит сотрудник райуполминзага Парфенов Алексей.
В ответ на бандпроявление оформляется на выселение 4 семьи.
5. 3-го июня в селе Монастырек Бродовского района убит райуполминзаг Голенищев.
В ответ на бандпроявление оформляется на выселение 7 семей.
6. 3-го июня в селе Гуйче Рава-Русского района убит председатель колхоза им. Кирова Великий-Человек Андрей Петрович.
В ответ на бандпроявление арестовано 2 бандпособника, оформляется на выселение 5 семей.
7. 7-го июня с.г. в селе Зозули Золочевского района убит начальник дорожного отдела райисполкома Калюжный Григорий Иванович.
В ответ на бандпроявление убито 5 бандитов, арестовано 12 участников ОУН.
8. 9-го июня в с. Н. Скворжава Жолковского района повешена крестьянка-единоличница Бей Прасковья.
В ответ на бандпроявление оформляется на выселение 3 семьи.
9. 13-го июня возле села Волица-Комарова Сокальского района убит боец группы ООП Киндзерский Виктор.
В ответ на бандпроявление арестовано 2 бандпособника, оформляется на выселение 5

семей.

10. 16-го июня в селе Частыне Куликовского района убит секретарь комсомольской организации, он же секретарь сельсовета Роцин Павел.

В ответ на бандпроявление убито 2 бандита, оформляется на выселение 3 семьи.

11. 16-го июня в селе Годовышня Городокского района убит участковый уполномоченный РО МВД Коновалов Николай Александрович.

В ответ на бандпроявление оформляется на выселение 5 семей.

12. 20-го июня на перегоне Красне-Ожидов (территория Олесского района) подорван железнодорожный путь, в результате чего сошел с рельс паровоз товарного поезда.

Служебно-розыскные собаки по вскрытию бандпроявлений применялись, в результате арестовано 3 человека бандпособника, оформляется на выселение 19 семей.

13. 23-го июня в 11.00 на окраине села Гаи Старобродовские Бродовского района на заложенной mine подорвалась парная повозка колхозника Кошуба Михаила, убито 2 лошади.

В ответ на бандпроявление оформляется на выселение 5 семей.

14. 25-го июня с.г. по дороге между селом Мальчица и райцентром Ивано-Франков ранен оперуполномоченный РО МВД Шаботин Иван Михайлович.

В ответ на бандпроявление оформляется на выселение 4 семьи.

15. 25-го июня в селе Гуйче Рава-Русского района бандитами подожжены дома старшего группы ООП Труш Михаила, бойца группы ООП Маланчук Лаврентия и навес строящегося кирпичного завода колхоза им. Кирова.

В ответ на бандпроявление оформляется на выселение 5 семей.

16. 27-го июня в селе Ремехов Ново-Ярычевского района убит участковый уполномоченный РО МВД Хеденский Владимир Николаевич.

В ответ на бандпроявление оформляется на выселение 6 семей.

17. 27 июня в селе Завады Жолковского района задушена и ограблена местная жительница Пелюх Мария.

В ответ на бандпроявление оформляется на выселение 4 семьи.

18. 28-го июня в селе Стрептов Ново-Милятинского района сожжены 2 колхозных столоты. В пути шестивия на проишествие между селами Стрептов—Желихов подорвалась на заложенной бандитами mine автомашина РО МГБ, в результате взрыва ранен зам. нач. РО МГБ ст. лейтенант Демин и шофер РО МГБ Макиенко и контужен рядовой Соколов.

В ответ на бандпроявление оформляется на выселение 12 семей.

19. 29-го июня в селе Батятычи Каменко-Бугского района сожжены 2 пустых крестьянских сарая. В пути следования на проишествие между Батятычи и райцентром бандитами обстреляна и подожжена пожарная автомашина.

В ответ на бандпроявление оформляется на выселение 6 человек.

20. 29-го июня в селе Выткув Старый Радеховского района сожжены контора и мастерские, около 2-х тонн горючего, 2 автомашины, 3 молотилки и документация МТС.

Служебно-розыскные собаки по раскрытию бандпроявления не применялись.

В ответ на бандпроявление убито 2 бандита, оформляется на выселение 12 семей.

21. 29-го июня в селе Сморшув Лопатинского района сожжены контора и сарай колхоза им. Сталина, в огне погибли 2 быка и свиноматка. При выезде на бандпроявление на заложенной бандитами mine около хутора Ново-Ставцы подорвалась автомашина, в результате взрыва убиты командир 3-й роты 88 полка ВВ МГБ капитан Мищенко, мл. сержант Третьяков, сержант Мельников; тяжело ранены — сержант Дровалев и пожарный инспектор РО МВД мл. лейтенант Бывалов; ранены легко ефрейтор Капустин и контужен шофер Быков.

Служебно-розыскные собаки по раскрытию бандпроявления не применялись.

В ответ на бандпроявление оформляется к выселению 15 семей.

Секретарь Львовского обкома КП(б)У

Б. Коваль

Совершенно секретно

**Справка
по выселению семей участников банд УПА и движению дел на эти семьи, выселенных до
решения Особого Сопещения по их делам**

по состоянию на 15 мая 1947 года

Наименование УМВД	Всего высе- лено семей за пе- риод 1944- 1946г.	Рас- смот- рено дел Осо- бым Сове- щани ем при МВД СССР	Нахо- дится на рас- смотре Особ Сове- щания МВД СССР	Нахо- дится в УМВД на дос- лед. и доо- форм.	Нахо- дится на зак- люч. (в Проку- рат. и УБВ)	Прек- ращено УМВД (за смер)
Ровенской области	2991- 7345	2816	72	80	18	5
Тернополь- ской обл.	1741- 3780	1649	36	50	3	3
Волынской области	2534- 7438	2421	94	14	5	—
Дрогобыч- ской обл.	1977- 5272	1782	93	69	33	—
Станислав- ской обл.	2493- 5590	2118	198	115	7	55
Львовской области	2531- 5927	2091	321	100	19	—
Черновиц- кой обл.	461- 1256	403	25	26	7	—
Итого:	14.728- 36.608	13280	839	454	92	63

Приложение: указанные 14.728 бандитов выселены органами МВД в течении 1944-1946 гг.

*Начальник 1 спецотдела МВД УССР
подполковник Смирнов
подпись*

16 мая 1947 г.
г. Киев
л.о.

Совершенно секретно

**Справка
о выселении семей участников банд УПА за 2-ю половину 1946-1947 гг.
по решениям Особого Совецания при МВД СССР**

по состоянию на 15 мая 1947 года

Наименование УМВД, представив- шие учетные дела	Нап- равле- но дел на рас смот- рен. Особ. Сове- щания	Из них:			Этапи- ровано семей к мес- там вы- селе- ния	Не эта- пирова но се- мей к местам выселе ния	Примеча- ние	
		Рас- смот- рено дел Особ. Сове- щани- ем МВД СССР	Возвра- щено дел Особ. Совещ. в УМВД на доо- форм- ление	Чис- лится дел за Особ. Сове- щан. МВД СССР				
Ровенской области	81	62	18	1	10	52		
Волынской области	172	165	6	1	117	48	Рассмот- рено 5 дел — дублик.	
Львовской области	57	45	9	3	5	40		
Черновиц- кой обл.	24	15	8	1	2	13		
Тернополь- ской обл.	74	59	15	—	—	59		
Станислав- ской обл.		Дел не представлялось						
Дрогобыч- ской обл.		Дел не представлялось						
Итого:	408	346	56	61	34	212		

Примечание: Из числа неисполненных 212 решений Особого Совецания 68 решений получены для исполнения в апреле месяце 1947 года и 102 решения в мае месяце 1947 года. Из них направлены в УМВД:

Львовскую	29
Волынскую	21
Ровенскую	49
Тернопольскую	58
Черновицкую	13

Из неисполненных УМВД Волынской области 29 решений, направленных в 1946 году оставлено по оперативным соображениям — 8 семей и скрылось от выселения — 13 семей.

Дела, возвращаемые Секретариатом Особого Совецания на дооформление, переданы в

органы МГБ. 8 мая 1947 года МВД УССР дано распоряжение о срочном исполнении решений Особого Совещания в части выселения семей.

*Начальник I спецотдела
МВД УССР
полковник Смирнов.*

**16 мая 1947 г.
г. Киев**

Совершенно секретно

**Заместителю секретаря
Центрального Комитета КП(б)У
товарищу Стоянцеву А. А.**

Согласно Вашей просьбе направляю две справки по выселению семей участников банд УПА из западных областей Украины.

Приложение: по тексту.

Начальник I спецотдела МВД УССР

Смирнов

**29 апреля 1947 г.
№15/9047
г. Киев.**

Совершенно секретно

**Справка
по выселению семей участников банд УПА и движения дел на эти семьи, выселенных до
решений Особого Совещания по их делам.**

по состоянию на 25 апреля 1947 года

Наименование УМВД	Всего выселе- но се- мей за период 1944— 1946 гг.	Рас- смот- рено дел Осо- бым Сове- щани-	Нахо- дится на рас- смот- рении Особо- го Сове- щания	Нахо- дится в УМВД на дос- ледова- нии и доофор-	Нахо- дится на заклю- чении в про- кура- туре	Прек- раще- но УМВД (за смер- тью)
----------------------	---	---	--	---	--	--

	ем МВД СССР	МВД СССР	млени	и УББ		
Ровенской области	2991- 7345	2786	95	80	25	5
Тернополь- ской обл.	1741- 3780	1644	41	50	3	3
Волынской области	2534- 7438	2418	97	15	4	—
Дрогобыч- ской обл.	1977- 5272	1748	126	73	29	—
Станислав- ской обл.	2493- 5590	2075	240	114	9	55
Львовской области	2531- 5927	1986	426	103	16	—
Черновиц- кой обл.	461- 1256	400	32	26	3	63
Итого:	14.728- 36.608	13.057	1057	462	89	63

*Начальник I спецотдела
МВД УССР
подполковник Смирнов.*

**25 апреля 1947 г.
г. Киев**

Чернівеччина

**МАСОВІ ВИВОЗИ НА СИБІР
жовтень 1947 року.**

**I. ВИЖНИЦЬКИЙ Р-Н
с. Мариничі.**

1. Михайлюк Олена, д. Матея 40 р.
Михайлюк Михайло, с. Федора 22 р.
Михайлюк Єлисавета, д. Федора 12 р.
Михайлюк Іван, с. Федора 7 р.
Син Михайлюк Василь вправ 1945 р. в повстанських рядах.
2. Грималюк Параска, ж. Василя 26 р.
Грималюк Євдокія, д. Василя 7 міс.
3. Муж «Ясмінь» в повст. рядах, вправ 28.XII.1947 р.
3. Лиховоля Анна, ж. Петра 60 р.
Мужа забила «рубаха» 1945 р.
4. Матіос Марія, ж. Григорія 28 р.
Муж «Бистрий» вправ у повст. рядах

5. Томюк Варвара, д. Дмитра 37 р.
Брати «Сокіл» і «Голуб» в повст. рядах.
6. Мартиміш Варвара, д. Василя 37 р.
Мартиміш Діонізій, с. Миколи 6 р.
Мужа станичного забила «рубаха» 1945 р.
7. Мартиміш Марія, ж. Йосифа 36 р.
Мартиміш (бабуня) 92 р.
Мартиміш Параска, д. Йосифа 16 р.
Мартиміш Марія, д. Йосифа
Мартиміш Олена, д. Йосифа
Муж вправ у повст. рядах під час «рубахи» 1945 р.
8. Ткачук Параска, ж. Івана 40 р.
Грицюк Анна, д. Гната (перш мужа) 18 р.
Грицюк Михайло, с. Гната 15 р.
Ткачук Василь, с. Івана 11 р.
Муж «Іскра» в повст. рядах.
9. Лиховоля Марія, ж. Олекси 37 р.
Мицкан Іван, с. Дмитра (перш мужа) 11 р.
Лиховоля Козьма, с. Олекси 2 р.
Муж сидить в тюрмі від 1944 р. за співпрацю з революційним рухом.
10. Гостюк Євдокія, д. Олекси 36 р.
Гостюк Михайло, с. Юрія 11 р.
Гостюк Микола, с. Юрія 6 р.
Гостюк Антоніна, д. Юрія 4 р.
Гостюк Іван, с. Юрія 3 р.
Мужа знищили більшовики 1945 р.
11. Мігуца Олекса, с. Пилипа 55 р.
Мігуца Анна, ж. Олекси 51 р.
Мігуца Юрій, с. Олекси 19 р.
Мігуца Василина, д. Олекси 10 р.
Мігуца Параска, д. Олекси 9 р.
Мігуца Дмитро, син Олекси 7 р.
1944 р. син пропав безвісти, мабуть, забрали німці.
12. Кермач Микола, с. Петра 13 р.
Кермач Василина, д. Петра 21 р.
Кермач Марія, д. Петра 19 р.
Кермач Лук'ян, с. Петра 13 р.
Брата повстанця большевики зловили 1944 р. і засудили на 15 років тюрми.
13. Бучинський Петро 60 р.
Бучинська Катерина, ж. Петра 60 р.
Син повстанець зловлений большевиками 1945 р. і засуджений на 15 р.
14. Мігуца Василина, д. Олекси 24 р.
2 дітей по 4 р.
Мужа забили большевики 1945 р. за зв'язки з повстанцями.
15. Джуряк Олена, ж. Петра 30 р.
Джуряк Микола, с. Петра 12 р.
Джуряк Василь, с. Петра 10 р.
Джуряк Анна, д. Петра 8 р.
Джуряк Ярослав, с. Петра 8 р.
В січні 1945 р. мужа куц «Дуба» спекли в огні большевики.
16. Полянська Катерина, д. Дмитра 18 р.

Полянський Юрій, с. Онисима (брат мужа) 14 р.

Муж зголосився з повинною і за те, що нічого не видав, засуджено на 10 р.

17. Григоряк Варвара, д. Петра	37 р.
Григоряк Параска, д. Семена	14 р.
Григоряк Микола, с. Семена	13 р.
Григоряк Василина, д. Семена	8 р.
Григоряк Анна, д. Семена	6 р.
Григоряк Фросина, д. Семена	4 р.
Григоряк Настя, д. Семена	2 р.

Муж засуджений на 10 р. тюрми за зв'язки з повстанцями.

18. Туркевич Євдокія, д. Василя	65 р.
Туркевич Анна, д. Микити	19 р.
Туркевич Омелян, с. Микити	15 р.

Син засуджений на 15 р. тюрми за участь в революційному рухові.

с. Петраші.

1. Михайлюк Анна, ж. Матея	30 р.
Михайлюк Юрій, с. Матея	10 р.
Михайлюк Михайло, с. Матея	8 р.
Михайлюк Марія, д. Матея	7 р.
Михайлюк Ярина, д. Матея	4 р.

Муж був у повст. рядах і засуджений на 10 р. тюрми.

2. Яківюк Анна, ж. Василя	32 р.
Яківюк Анна, д. Василя	13 р.
Яківюк Василь, с. Василя	8 р.

Муж засуджений за зв'язки з повстанцями на 10 р. тюрми.

3. Слижук Гафія, ж. Івана	40 р.
Слижук Софія, д. Івана	20 р.
Слижук Катерина, д. Івана	16 р.
Слижук Степан, с. Івана	14 р.

Муж засуджений на 10 р. тюрми за співпрацю з революційним рухом.

4. Вадилюк Анна	45 р.
Вадилюк Федір, с. Анни	18 р.
5. Дячук Василина, ж. Василя	26 р.

Муж засуджений на 10 р. тюрми за співпрацю з революційним рухом.

6. У Томюка Семена, с. Федора забрано 5 дітей, сам Томюк скрився. Син Томюка впав у повстанських рядах.

7. Команчук Анна, ж. Івана	35 р.

Син засуджений на 10 років тюрми за співпрацю з революційним рухом.

8. Григоряк Олена, ж. Василя	24 р.

Муж впав у повстанських рядах.

с. Багна.

1. Несторюк Михайлина, ж. Андрія	45 р.
Несторюк Марія, д. Андрія	16 р.
Несторюк Єлисавета, д. Андрія	14 р.
Несторюк Ілля, с. Андрія	18 р.

Син заступник станичного, замордований більшовиками.

2. Козачук Іван	55 р.
Козачук Василина, ж. Івана	45 р.
Козачук Степан, с. Івана	20 р.
Козачук Петро, с. Івана	18 р.

Син забитий більшовиками 1944 р.

3. Плавюк Марія, ж. Степана	40 р.

Син упав 1945 р. у повстанських рядах.

4. Несторюк Марія, ж. Василя	36 р.
Несторюк Ольга, д. Василя	10 р.
Несторюк Іван, с. Василя	6 р.
Несторюк Зеновія, д. Василя	4 р.
5. Бізінський Дмитро, с. Миколи	44 р.
Бізінська Параска, ж. Дмитра	40 р.
Бізінський Сафон, с. Дмитра	17 р.

Дочка (дружина «Козака») засуджена на 10 р. тюрми.

6. Пилипюк Мирон, с. Івана	70 р.
Пилипюк Олена, ж. Мирона	62 р.

Син «Козак» у підпіллі.

7. Слободян Микола, с. Андрія	48 р.
Слободян Анна, ж. Миколи	46 р.
Слободян Дмитро, с. Миколи	12 р.
Слободян Марія, д. Миколи	10 р.
8. Пилипюк Олена, ж. Івана	26 р.

Муж у підпіллі (Козак). Вона втекла з концтаборів 1947 р. літом.

9. Білак Анна, ж. Івана	35 р.
Білак Василь, с. Івана	9 р.
Білак Онуфрій, с. Івана	6 р.

Муж засуджений на 10 р. тюрми за співпрацю з революційним рухом.

10. Маньковська Марія, ж. Михайла	42 р.
Маньковський Іван, с. Михайла	13 р.

Мужа забили більшовики.

11. Величко Вікторія, ж. Михайла	30 р.

Муж, бувший станичним замордований більшовиками 1944 р.

12. Ріжук Іван	44 р.
Ріжук Василина, ж. Івана	40 р.
Ріжук Дмитро, с. Івана	8 р.
Ріжук Михалина, д. Івана	6 р.

Син упав у повстанських рядах.

13. Білак Параска, ж. Івана	35 р.
Білак Василь, с. Івана	19 р.
Білак Марія, д. Івана	11 р.
Білак	8 р.

14. Чорней Марія, ж. Петра	30 р.
Чорней Ярина, д. Петра	8 р.

15. Сергій Настя, ж. Івана	30 р.
Сергій Фрозина, д. Івана	11 р.
Сергій Степан, с. Івана	10 р.
Сергій Ілля, с. Івана	8 р.
Сергій Олекса, с. Івана	6 р.

Муж упав у повстанських рядах 1947 р.

16. Чорней Олена, ж. Дмитра 43 р.
 Чорней Марія, д. Дмитра 16 р.
 Чорней Іван, с. Дмитра 14 р.
 Мужа забрали большевики 1944 р.
17. Величко Іван 43 р.
 Величко Ілля, с. Івана 15 р.
 Син упав у повстанських рядах 1944 р.
18. Чорней Марія, ж. Федора 50 р.
 Чорней Василь, с. Федора 18 р.
 Мужа забрали большевики 1944 р.
19. Мачужик Агрипина, ж. Михайла 30 р.
 Мачужик Марія, д. Михайла 13 р.
 Мачужик Іван, с. Михайла 11 р.
20. Товстецька Павлина, ж. Василя (учитель) 40 р.
 Муж (пор. Вихор) помер у повстанських рядах. Дочка засуджена на 10 р.
21. Білак Михайло, с. Лазаря 20 р.
 Білак Васирина, д. Лазаря 18 р.
 Сестра засуджена на 10 р. тюрми.
22. Маржук Анна, ж. Палія 40 р.
 Муж засуджений на 10 р. тюрми.
23. Маньковська Олена, ж. Петра 42 р.
 Син забитий большевиками, муж засуджений на 4 р. тюрми.
24. Грабницька Марія, ж. Семена 47 р.
 Дочка засуджена на 10 р. тюрми.
25. Сергій Параска, ж. Івана 35 р.
 5-теро дітей
 Муж «Андрій» у підпіллі.
26. Жирук Іван 54 р.
 Жирук Васирина, ж. Івана 50 р.
 Жирук Дмитро, с. Івана 18 р.
 Жирук Михайло, с. Івана 16 р.

с. Черешенька.

1. Бойок Марія, ж. Івана 50 р.
 3-є дітей від 7-16 р.
2. Чікан Марія, ж. Петра (циганка) 55 р.
 Чікан Юрій, с. Петра 20 р.
 Син упав у повстанських рядах.
3. Чікан Софія, д. Михайла (циганка) 18 р.
 Чікан Дмитро, с. Михайла 17 р.
 Батько впав у повстанських рядах 1945 р.
4. Мачужик Васирина, ж. Василя 27 р.
 2-є дітей від 3 місяці – 7 р.
 Муж упав у повстанських рядах 1945 р.
5. Мойсюк Настя, ж. Петра 36 р.
6. Чікан Олена, ж. Миколи (циганка) 40 р.
 6-ро дітей від 4 – 18 р.
 Муж упав у повстанських рядах.
7. Граб Марія, ж. Петра 30 р.

- 4-ро дітей від 1 – 4 р.
 8. Мачужик Настя, ж. Дмитра 40 р.
 3-є дітей від 9 місяців до 5 р.
 9. Гуцуляк Олена, ж. Юрія 50 р.
 Гуцуляк , д. Юрія

с. Підзахаричі.

1. Джуровець Іван, с. Петра 70 р.
 Джуровець Одокія, д. Івана 17 р.
 Син засуджений на 10 р. за участь у революційному русі.
 2. Джуровець Василина, ж. 37 р.
 Джуровець Петро, с. Федора
 3. Степан Мафта 58 р.
 Дочка засуджена на 10 р. тюрми за участь у революційному русі.
 4. Татарин Марта
 Дочка в тюрмі.
 5. Джуровець Іван
 Джуровець Одокія
 Джуровець Василина, ж. Василя
 Джуровець с. Василя
 Син засуджений за участь у революційному русі.

с. Розтоки.

1. Досяк Анна, ж. Степана 32 р.
 Досяк Олекса, с. Степана 8 р.
 Досяк 4 р.
 Муж (голова сільради) засуджений на 10 р. тюрми за те, що грозив активним комуністам повстанцями.
 2. Огородник Ольга 34 р.
 Огородник син 12 р.
 Огородник дочка 9 р.
 Муж засуджений на десять років за приналежність до ОУН.
 3. Томюк Марія, ж. Василя 46 р.
 Томюк Федір, с. Василя 20 р.
 Томюк Марія, д. Василя 15 р.
 Томюк Ілля, с. Василя 18 р.
 Томюк Михайло, с. Василя 7 р.
 Томюк Параска, д. Василя 4 р.
 Син засуджений на 10 р. тюрми за участь у революційному русі.
 4. Писарюк Параска, ж. Дмитра 48 р.
 Писарюк Микола, с. Дмитра 24 р.
 Син (чотовий УПА «Грек») упав у бою з більшовіками 1944 р.
 5. Софійчук Олександра, ж. Дмитра 45 р.
 3-є дітей від 9–15 р.
 Муж (голова сільради) засуджений на 10 р. тюрми за симпатії до рев. руху.
 6. Томюк Олена, ж. Дмитра 36 р.
 Томюк Михайло, с. Дмитра 12 р.

- Томюк Марія, д. Дмитра 5 р.
 Муж упав у повстанських рядах 1945 р.
7. Кричун Максим, с. Пилипа 54 р.
 Кричун Гафія, д. Максима 23 р.
 Кричун Калина, д. Максима 21 р.
 Кричун Анна, д. Максима 17 р.
- Син за співпрацю з повстанцями заарештований і пропав безвісти.
 Брат Надрайонний Тереновий провідник «Черемшина».
8. Якінюк Іван 58 р.
 Якінюк Одокія, ж. Івана 40 р.
 Якінюк Марія, д. Івана 25 р.
- Зять засуджений за співпрацю з повстанцями.
9. Хімчинська Гафія, ж. Михайла 23 р.
 Хімчинська д. Михайла 3 р.
- Муж засуджений за співпрацю з повстанцями.
10. Різун Микола, с. Антона 55 р.
 Різун ж. Миколи 45 р.
 Різун Микола, с. Миколи 20 р.
 Різун Марія, д. Миколи 14 р.
- Син упав у повстанських рядах 1944 р.
11. Якінюк Васирина, ж. Марка 60 р.
 Якінюк Параска, д. Марка 23 р.
- Син упав у повстанських рядах.
12. Гавюк Катерина, ж. Василя 30 р.
 4-ро дітей від 3–8 р.
- Муж післаний в підпілля орг. мдб, як агент-внутрішника.

Село Виженка.

1. Гулей Ірина, ж. Сави 55 р.
 Гулей Марія, д. Сави 22 р.
 Гулей Параска, д. Сави 18 р.
- Син (кущ. «Меч») у підпіллі. Ця родина повернулась зі Сибіру зимою, яку вивезено 1941 р.
2. Клим Фрозина, д. Марка 28 р.
 Клим Одокія, д. Марка 20 р.
 Клим Олекса, с. Марка 10 р.
- Брат засуджений за участь у революційному русі.
3. Клим Никифор, с. Івана 60 р.
 Клим Гриня, ж. Никифора 55 р.
 Клим Марія, д. Никифора 20 р.
- Дочка засуджена за співпрацю з повстанцями.

Село Рівня.

1. Кибіч Максим, с. Фоки 58 р.
 Дочка засуджена на 10 р. тюрми за співпрацю з повстанцями.
2. Близнюк Павло 62 р.
 Близнюк Тарас, с. Павла 10 р.
- Син за кордоном. Дочка засуджена за співпрацю з повстанцями.

3. Яремчук Сидор, с. Фоки 41 р.
 Яремчук Оріся, д. Сидора 17 р.
 Дружина засуджена за співпрацю з повстанцями.
4. Кордяк Олена 70 р.
 Кордяк Марія 27 р.
 Син упав у повстанських рядах.
5. Додяк Андрій 64 р.
 Додяк Агропина 49 р.
 Додяк Анна, д. Андрія 19 р.
 Додяк Петруня, д. Андрія 17 р.
 Додяк Ігор, с. Андрія 7 р.
 Додяк Василь, с. Андрія 4 р.
 Дочка засуджена на 10 р. тюрми за співпрацю з повстанцями.
6. Дебрин Роман 52 р.
 Дебрин Гафія, ж. Романа 48 р.
 Дебрин Михайлина, д. Романа 20 р.
 Дебрин Матрона, д. Романа 16 р.
 Дебрин Богдан, с. Романа 5 р.
 Син засуджений на 10 р. тюрми за участь у революційному русі.
7. Гожда Калина 56 р.
 Гожда Анна 24 р.
 Гожда Олена 18 р.
 Син за кордоном.

I. ПУТИЛІВСЬКИЙ Р-Н Село Стебні.

1. Гавюк Гафія, д. Івана 33 р.
 Гавюк Василь, с. Івана 9 р.
 Гавюк Михайло, с. Івана 3 р.
 Мужа забили істребітелі 1945 р.
2. Миколайчук Марія, д. Марка 52 р.
 Хімчинська Єлисавета, д. Марка 13 р.
 Хімчинська Ольга, д. Марка 12 р.
 Муж Михайло заарештований орг. мдб за уживання зброї.
3. Перепелиця Параска, д. Василя 53 р.
 Перепелиця Федор, с. Павла 28 р.
 Перепелиця Анна, д. Павла 19 р.
 Син засуджений на 10 р. за участь у революційному русі.

Село Киселиці.

1. Ковбіш Пилип 78 р.
 Ковбіш Анна, ж. Пилипа 76 р.
 Ковбіш Семен, с. Пилипа 38 р.
 Ковбіш Анна, ж. Семена 29 р.
 2-є дітей
 Син упав у повстанських рядах 1945 р.

2. Кричун Юрій, с. Михайла 72 р.
 Кричун Василь, с. Юрія 30 р.
 Кричун Настя, д. Юрія 28 р.
 Кричун Васирина, д. Юрія 25 р.
 Кричун Василь, с. Василіни 5 р.
 Син засуджений за участь у революційному русі.
3. Джуряк Васирина, д. Василя 29 р.
 Джуряк Одокія, д. Юрія 9 р.
 Джуряк Анна, д. Юрія 7 р.
 Джуряк Марія, д. Юрія 4 р.
 Мужа забили большевики 1944 р.
4. Шимон Марія, ж. Дмитра 26 р.
 Муж упав у бою з большевиками.
5. Ткач Калина, д. Гаврила 41 р.
 Юряк Марія, д. Степана 15 р.
6. Богуляк Одокія, д. Дмитра 70 р.
 Богуляк Іван, с. Одокії 30 р.
 Син упав у повстанських рядах.
7. Харюк Марія, ж. Олекси 48 р.
 Харюк Петро, с. Олекси 25 р.
 Харюк Микола, с. Олекси 22 р.
 Харюк Васирина, д. Олекси 27 р.
 Сина забили большевики.

Село Сергії.

1. Ковальчук Матрона, ж. Михайла 55 р.
 Ковальчук Василь, с. Михайла 14 р.
 Мужа і сина забили большевики.
2. Несторюк Михайло, с. Григорія 58 р.
 Несторюк Калина, ж. Михайла 49 р.
 Несторюк Василь, с. Михайла 21 р.
 Несторюк Іван, с. Михайла 16 р.
 Несторюк Олена, д. Михайла 15 р.
 Син засуджений на 10 р. тюрми за те, що зловили на руминській границі.
3. Москаль Іван, с. Семена 35 р.
 Москаль Домна, ж. Івана 33 р.
 Москаль Параска, д. Івана 7 р.
 Москаль Ілля, с. Івана 3 р.
 Видавали румунам у руки большевицьких партизанів.
4. Логаш Катерина, д. Дмитра 56 р.
 Логаш Микола, с. Івана 25 р.
 Логаш Петро, с. Івана 15 р.
 Логаш Марія, д. Івана 13 р.
 Видали німцям у 1944 р. большевицьких партизанів.
5. Калинич Микола, с. Танасія 43 р.
 Калинич Анна, ж. Миколи 36 р.
 Видавали румунам у руки большевицьких партизанів.
6. Мицкан Марія, ж. Миколи 35 р.
 Мицкан Кирило, с. Миколи 12 р.

- Мицкан Марія, д. Миколи 7 р.
 Мужа забили большевики.
7. Цикуш Василь, с. Степана 35 р.
 Брат засуджений на 10 р. тюрми.
8. Нестор'як Катерина, д. Фрозини 34 р.
 Нестор'як Олена, д. Катерини 16 р.
 Нестор'як Параска, д. Катерини 3 р.
9. Логаш Одокія, ж. Лук'яна 66 р.
 Син засуджений на 10 р. тюрми за участь у революційному русі.
10. Фошка Микола, с. Дмитра 16 р.
11. Мицкан Одокія, ж. Миколи 38 р.
 Мицкан Василь, с. Миколи 8 р.
 Мицкан Катерина, д. Миколи 6 р.
 Мицкан Ілля, с. Миколи 4 р.
12. Кочержук Олена 50 р.
 Муж суджений.
13. Розводовська Олена, ж. Олексі 55 р.
 Мужа забили большевики.

Село Усте-Путилів.

1. Паралюк Іван, с. Миколи 70 р.
 Паралюк Олена, д. Пантелеймона 66 р.
 Син («Козак») у підпіллі, другий засуджений за вживання зброї.
2. Злагодяк Василина, д. Семена 55 р.
 Злагодяк Олена, д. Івана 18 р.
 Злагодяк Федір, с. Івана 13 р.
 Син упав у повстанських рядах, другий засуджений.
3. Скидан Анна, д. Онисима 45 р.
 Скидан Фрозина, д. Анни 12 р.
 Скидан Пилип, с. Анни 8 р.
 Скидан Віктор, с. Анни 6 р.
 Причина невідома.
4. Кричун Анна, ж. Касіяна 38 р.
 Кричун Параска, д. Касіяна 13 р.
 Кричун Олена, д. Касіяна 9 р.
 Кричун Марія, д. Касіяна 7 р.
 Кричун Вікторія, д. Касіяна 5 р.
 Муж (станичний) забитий большевиками 1944 р.
5. Дроняк Одокія, д. Василя 51 р.
 Дроняк Марія, д. Гаврила 20 р.
 Дроняк Олекса, с. Гаврила 18 р.
 Син упав у бою з большевиками, два сини в 1941 р. пішли на схід, де пропали безвісти.
6. Самборський Михайло, с. Пилипа 65 р.
 Самборська Олена, д. Павла 57 р.
 Самборська Василина, ж. Пилипа (невіс) 37 р.
 Син упав у повстанських рядах.
7. Момитко Палагія, ж. Йосифа 72 р.
 Два сини упали в повстанських рядах.
8. Шовка Настя, д. Тимофія 32 р.

Муж упав у повстанських рядах 1945 р.
 9. Шовка Василина, д. Гаврила 27 р.
 Шовка Марія, д. Миколи 4 р.
 Брат мужа впав у повстанських рядах.
 10. Чивюк Василина, ж. Петра 35 р.
 Муж засуджений на 10 років за зв'язки з повстанцями.

Село Дехтинець.

1. Пердей Одокія, д. Івана 50 р.
 Пердей Михайло, с. Федора 21 р.
 Пердей Марія, д. Федора 17 р.
 Пердей Одокія, д. Федора 15 р.
 Муж упав у повстанських рядах 1944 р.
 2. Калинич Одокія, ж. Михайла 30 р.
 Калинич Дмитро, с. Михайла 6 р.
 Муж упав у повстанських рядах 1944 р.
 3. Ковбіш Семен, с. Миколи 58 р.
 Ковбіш Одокія, д. Михайла 52 р.
 Син упав у повстанських рядах 1945 р.
 4. Поляк Одокія, д. Василя 48 р.
 Поляк Одокія, д. Онуфрія 18 р.
 Поляк Марія, д. Онуфрія 14 р.
 Поляк Михайло, с. Онуфрія 11 р.
 Поляк Павлина, д. Онуфрія 15 р.
 Поляк Василина, д. Онуфрія 10 р.
 Поляк Анна, д. Онуфрія 5 р.
 Син упав у повстанських рядах 1945 р.
 5. Явдощак Анна, д. Дмитра 45 р.
 Явдощак Марія, д. Танасія 16 р.
 Явдощак Михайло, с. Танасія 13 р.
 Явдощак Одокія, д. Танасія 9 р.
 Явдощак Іван, с. Танасія 8 р.
 Явдощак Одосія, д. Танасія 7 р.
 Син упав у повстанських рядах 1945 р.
 6. Дулій Калина, д. Михайла
 Дудій Олена, д. Танасія 8 р.
 Муж упав у повстанських рядах 1944 р.
 7. Іліщук Марія, д. Онуфрія 48 р.
 Фокшик Павлина, д. Василя 20 р.
 Син упав у повстанських рядах 1945 р.
 8. Грамажора Семен, с. Онуфрія 47 р.
 Грамажора Марія, д. Івана 24 р.
 Грамажора Микола, с. Семена 1 р.
 Сорохан Петро, с. Івана (брат жінки) 20 р.
 Брат упав у повстанських рядах 1945 р.
 9. Маковійчук Дмитро, с. Івана 74 р.
 Маковійчук Анна, д. Івана 65 р.
 Маковійчук Юрко, с. Дмитра 18 р.
 Явдощак Катерина, д. Анни (перш. мужа) 20 р.

Син упав у повстанських рядах 1944 р.

10. Скрипчук Катерина, д. Юрка 42 р.

Скрипчук Василина, д. Федора 21 р.

Мужа спалили большевики живцем у хаті 1945 р.

11. Кочерган Параска, д. Гаврила 65 р.

Кочерган Іхтима, д. Олекси 18 р.

Син засуджений на 10 р. тюрми за участь у революційному русі.

12. Мислик Марія, д. Дмитра 28 р.

Муж засуджений на 10 р. тюрми за участь у революційному русі.

13. Бідочи Тома, с. Миколи 65 р.

Бідочи Матрона, ж. Томи 46 р.

Бідочи Дмитро, с. Томи 33 р.

Бідочи Одокія, д. Томи 31 р.

Бідочи Марія, д. Томи 15 р.

Син упав у повстанських рядах.

14. Дудка Анна, д. Андрія 36 р.

Дудка Марія, д. Пантелеймона 11 р.

Дудка Омеліян, с. Пантелеймона 9 р.

Дудка Юрко, с. Пантелеймона 6 р.

Муж засуджений на 10 р. тюрми за участь у революційному русі.

15. Бідочи Варвара, д. Семена 27 р.

Бідочи Олена, д. Миколи 7 міс.

Москаль Анна, д. Танасія (мати Варвари) 74 р.

Муж засуджений на 10 р. тюрми за участь у революційному русі.

Село Довгополе.

1. Юринюк Дмитро, с. Івана 37 р.

Юринюк Ярина, д. Миколи 34 р.

Юринюк Микола, с. Дмитра 5 р.

Юринюк Марія, д. Дмитра 1 р.

Юринюк Семен (батько Дмитра) 70 р.

Брат пропав безвісти.

2. Мороз Федір, с. Никифора 46 р.

Мороз Параска, д. Тимофія 37 р.

Мороз Іван, с. Федора 7 р.

Син упав у повстанських рядах 1944 р.

3. Мороз Василь, с. Никифора 18 р.

Мороз Гафія, д. Никифора 22 р.

Брат упав у повстанських рядах 1944 р.

4. Тонієвич Анна, д. Гаврила 50 р.

Син був у повстанських рядах.

5. Томюк Параска, д. Танасія 24 р.

Муж засуджений на 10 р. тюрми.

6. Плегуча Ярина, д. Григорія 18 р.

Брат засуджений на 10 р. тюрми за участь у революційному русі.

7. Пилипко Параска, д. Василя 55 р.

Пилипко Юрко, с. Петра 15 р.

Пилипко Одокія, д. Петра 12 р.

Син пропав безвісти.

8. Онуфрейчук Іхтима, д. 52 р.
 Онуфрейчук Василь, с. Михайла 27 р.
 Онуфрейчук Володимир, с. Михайла 23 р.
 Онуфрейчук Ігор, с. Михайла 18 р.
 Онуфрейчук Степан, с. Михайла 10 р.
 Син засуджений за участь у революційному русі.

Село Тораки.

1. Дутчак Васирина, д. Григорія 34 р.
 Дутчак Одокія, д. Власія 8 р.
 Дутчак Настя, д. Власія 7 р.
 Муж засуджений на 15 років тюрми за приналежність до ОУН.
 2. Бильцан Петро 64 р.
 Бильцан Марія, д. Петра 24 р.
 Бильцан Анна, д. Марії 2 р.
 Одна дитина померла в дорозі 1 міс.
 Син був у повстанських рядах.

Село Плоска.

1. Райчук Іван, с. Петра 42 р.
 Райчук Катерина, д. Івана 33 р.
 Видали румунській поліції большевицьких партизанів.

СЛАВА УКРАЇНІ!

ГЕРОЯМ СЛАВА!

Постій, липень 1948 р.

(м.)

Вашківський р-н с. Берегомет.

1. Шпетко Настя 43 р.
 2. Мендришора Домка 44 р.
 3. Мендришора Василь 20 р.
 4. Мендришора Васирина 17 р.
 5. Данилюк Марія 49 р.
 6. Данилюк Параска 19 р.
 7. Чорней Федора 22 р.
 8. Чорней Степан 4 р.
 9. Граб Олена 45 р.
 10. Граб Васирина 7 р.
 11. Буджора Настя 55 р.
 12. Маньковська Фрозина 29 р.
 13. Берник Васирина 20 р.
 14. Берник Марія 17 р.

15. Берник Катерина	16 р.
16. Кучак Марія	50 р.
17. Кучак Василина	18 р.
18. Попович Параска	45 р.
19. Мотовилець Григорій	58 р.
20. Мотовилець Катерина	55 р.
21. Шутак Григорій	50 р.
22. Шутак Одокія	48 р.
23. Берник Анна	38 р.
24. Фочук Василина	37 р.
25. Либок Василина	37 р.
26. Романюк Іван	55 р.
27. Романюк Одокія	40 р.
28. Мицкан Катерина	42 р.
29. Мицкан Одокія	17 р.
18. Бучок Михайло	45 р.
19. Статій	50 р.
20. Стефанишин Дмитро	18 р.
21. Чорней Степан	20 р.
22. Мендришора Іван	22 р.
Мендришора Одокія	20 р.
Мендришора Катерина	37 р.
23. Шамберко Василина	39 р.
24. Костюк Юрій	48 р.
25. Мендришора Дмитро	40 р.
26. Кондецька Олена	40 р.
27. Окомчимська	40 р.
28. Бердник Дмитро	40 р.
29. Марчук Никифор	45 р.
30. Марчук Микола	46 р.
31. Бучок Юлія	40 р.
32. Домітра Юлія	80 р.
Домітра Олена	30 р.
33. Паламарюк Варвара	29 р.
34. Фочук Одокія	34 р.
35. Либок Микола	40 р.
36. Одочук Василь	40 р.
37. Берник Гнат	28 р.
Берник Теодор	38 р.
Берник Василина	31 р.
38. Грабовський Степан	27 р.

с. Лукавці Горішні.

1. Дрищ Іван і 2-є дітей	
2. Фасован Василина і 2-є дітей	25 р.
3. Гуцул Антін	62 р.
4. Гуцул Марія, ж. Антона	56 р.
5. Токар Настя	47 р.

Токар Марія	22 р.
Токар	4 р.

с. Мігово.

1. Копчук Олена, д. Палія і двоє малих дітей
2. Романюк Параска
3. Керман Марія, д. Михайла 47 р. і троє дітей до 15 р.
4. Терлибавка Ярина, д. Івана і двоє дітей до 10 р.
5. Дулинко Теодор 52 р.
6. Дулинко Марія, ж. Теодора 47 р.
7. Дулинко Іван, с. Теодора 18 р.
8. Дулинко Марія, д. Теодора 15 р.
9. Паламарюк Олена і двоє малих дітей
10. Чайка Варвара, д. Петра з п'ятирічною дитиною
11. Марчук Фрозина, д. Павла

Марчук Марія, д. Фрозини	14 р.
Марчук Василь, с. Фрозини	12 р.
12. Романюк Марія, д. Семена
13. Мельничук Катерина, д. Теодора з дитиною 8 р.
14. Романюк Марія, д. Костина 37 р.
дитина 6 р.
15. Милинко Олена, д. Юрія
16. Шутак Петро 54 р.

с. Драчинці Старі.

1. Іскаріюцька Єлисавета 23 р.
Іскаріюцький Діонізій 18 р.
Іскаріюцька Фрозина 15 р.
2. Кошурба Вероніка 22 р.
Кошурба Василь 15 р.
3. Гудима Михайло, с. Марка 64 р.
Гудима Катерина, ж. Михайла 30 р.
Гудима Юстина 20 р.
Гудима Марія 18 р.
Гудима Степанія 16 р.
Гудима Домна 14 р.
Гудима Євгенія 8 р.
Гудима Іван 6 р.
4. Прокопець Ольга, д. Степана 18 р.
Прокопець Петро, с. Степана 16 р.
5. Казимир Юстина 55 р.
Казимир Діонізій 17 р.
6. Малиш Єлисавета, д. Себастьяна 45 р.
7. Кошурба Олекса 50 р.
Кошурба Юстина 47 р.
8. Курчак Параска 35 р.
двоє малих дітей

с. Драчинці Нові.

1. Аврам Андрій, с. Юрія	42 р.
Аврам Марія, ж. Андрія	24 р.
Аврам Юрій, с. Андрія	16 р.
Аврам Параска, д. Андрія	10 р.
Аврам Іван, с. Андрія	6 р.
Аврам Домна, д. Андрія	1 р.
2. Прокопець Домна	56 р.
3. Лунгул Параска	57 р.
Лунгул Марія (невістка)	22 р.
4. Купчанко Нестор, с. Івана	66 р.
Купчанко Сільвестер, с. Нестора	
Купчанко Аристея, ж. Сільвестра	26 р.
Купчанко Олександра, д. Сільвестра	9 р.
Купчанко Василь, с. Сільвестра	

с. Глинниця.

1. Зварич Теодозія	18 р.
Зварич Катерина	13 р.
Зварич Олександра	5 р.
Зварич Домна	8 р.
2. Мельник Марфа	32 р.
3. Григорій Филимон	40 р.
Григорій Катерина	34 р.
Григорій Єлисавета	8 р.
4. Филимон Степанія	25 р.
двоє дітей від 3 до 5 років	
брат Степанії Петро	18 р.
брат Степанії Михайло	16 р.
5. Мельник Степанія	60 р.
Мельник Володимир (внук)	9 р.

с. Барбінці.

1. Семенович Марія	55 р.
Семенович Єлисавета	18 р.
2. Грендей Давид	54 р.
Грендей Юстина	50 р.
3. Данилюк Євдокія	45 р.
4. Данилюк Микола	30 р.
Данилюк Софія	25 р.
дитина	5 р.

с. Вашківці.

1. Крайник Марія	48 р.

2. Одинська Єлисавета	36 р.
Одинська Марія	14 р.

с. Калинівці.

1. Руснак Михайло	51 р.
Руснак Василь, с. Михайла	14 р.
Руснак Ярослав, с. Михайла	10 р.
2. Гласолюк Марія	34 р.
Гласолюк Марія, д. Марії	8 р.
3. Панюк Марія	60 р.
Панюк Фрозина (внучка)	14 р.
4. Малярчук Катерина	35 р.
5. Григорець Михайло	46 р.
Григорець Фрозина	40 р.
6. Григорець Анна і дві її дочки	37 р.
7. Панюк Гафія	60 р.

с. Станівці Горішні.

1. Синявська Катерина	47 р.
Синявська Раїфта	16 р.
Синявський Іван	14 р.
2. Іванчук Рафаїта і двоє малих дітей	
3. Гавдун Юстина	26 р.
одна дитина	
4. Лакуста Юстина	24 р.
5. Косташук Варвара	66 р.
Косташук Домна	22 р.
6. Радощук Василина	26 р.
одна дитина	
7. Флорискул Юстина	52 р.
8. Андрійчук Марія	16 р.
Андрійчук Онуфрій	13 р.

с. Станівці Долішні.

1. Гальчук Катерина	61 р.
Гальчук Юрій	30 р.
2. Сопко Юстина, ж. Маковія	42 р.
Сопко Марія, д. Маковія	19 р.
3. Пашішняк Марія	57 р.
4. Сандуляк Віктор	20 р.
5. Руснак Катерина	29 р.
Руснак Микола, с. Катерини	11 р.
6. Лисак Олена	60 р.
7. Лисак Катерина і двоє малих дітей	
8. Гуцуляк Олена	63 р.

9. Козак Катерина	36 р.
10. Васиринович Розалія	47 р.
11. Костюк Катерина	35 р.
12. Отрільчук Семен з дружиною та двома дітьми.	

с. Бережниця.

1. Стринатко Василь	64 р.
Стринатко Марія	50 р.
Стринатко Іван	15 р.

с. Банилів.

1. Іванчук Микола, с. Теодора	56 р.
2. Рожок Олена, д. Пилипа	44 р.
Мендзак Одарка, д. Івана (внука)	5 р.
3. Іванчук Васирина, д. Миколи	20 р.
4. Мендзак Марія, д. Миколи	20 р.
5. Іваняк Макар	64 р.
Іваняк Олена, ж. Танасія	28 р.
двоє дітей від 1–6 років	
6. Стринатка Олена, ж. Івана	38 р.
Стринатка Васирина	16 р.
7. Мендзак Настя, ж. Степана	48 р.
Мендзак Ілля, с. Степана	19 р.
8. Гавриляк Катерина, ж. Івана	19 р.
9. Кобиляк Олена, ж. Степана	40 р.
четверо дітей від 6–14 років	
10. Мендзак Васирина, ж. Михайла	50 р.
11. Мендзак Олександра	83 р.
12. Андрюк Козьма з дружиною і дітьми	
13. Колотнідо Яків, с. Івана	
14. Гринчук Олекса і два сини	54 р.
15. Колотило Настя, ж. Івана	

ЗАСТАВНИНСЬКИЙ Р-Н

с. Самушино

1. Вакарюк Юрій	75 р.
Вакарюк Домна, ж. Юрія	70 р.
батьки повстанця Пугача	
2. Богуніс Дарія, ж. Василя	38 р.
муж арештований, двоє малих дітей	
3. Небанюк Васирина, ж. Теодора	60 р.
мама повстанця Комаря	
4. Розян Васирина, ж. Івана	75 р.
5. Нагорська Анна, ж. Теодора	75 р.
Нагорський Іван, с. Теодора	30 р.

Нагорська Настя, д. Теодора
за зв'язки з повстанцями

6. Рудик Василина 39 р.
муж заарештований

с. Чорний Потік

1. Запаринюк Манолій 67 р.
Запаринюк Домна, д. Манолія 19 р.
за зв'язки з повстанцями
2. Поліброда Гафія 67 р.
Поліброда Василина 32 р.
за зв'язки з повстанцями
3. Поліброда Василина 25 р.

с. Погорилівка

1. Манчук Юрій і одна дитина 33 р.
дружина арештована за співпрацю
2. Найда Оксана і двоє дітей 32 р.

с. Мосурівка

1. Федук Марія, ж. Василя 28 р.
дитина 4 р.
2. Сторож Олена, ж. Василя 40 р.
Сторож Юрій, с. Василя 14 р.
за зв'язки з повстанцями
3. Шевчук Марія, ж. Миколи 70 р.
Шевчук Марія, д. Миколи 24 р.
4. Бенюк Софронія, ж. Василя 70 р.
5. Григорець Іван 74 р.
Григорець Домна 70 р.
6. Владишук Марія, д. Івана 21 р.

с. Онут

1. Ковалюк Домна 48 р.
Ковалюк Манолій 19 р.
Ковалюк Петро 14 р.
Ковалюк Микола 11 р.
за зв'язки з повстанцями
2. Давидюк Дарія, ж. Аксентія 60 р.
Дочка (дружина повстанця Хмари) заарештована
3. Кумаш Єлисавета, ж. Дмитра 55 р.
4. Панчук Юрій, с. Якова 58 р.
5. Буг Раїфта 60 р.

Буг Василь	18 р.
Буг Софія	
Буг Марія (невістка)	21 р.
Сердюк Зойка	50 р.

с. Брідок

1. Брик Манолій	50 р.
Брик Василина	48 р.
Брик Данило	15 р.
прихильники ОУН	
2. Шастало Микола	62 р.
Шастало Настя	45 р.
3. Сторащук Манолій, с. Теодора 51 р.	
Сторащук Настя, ж. Манолія	40 р.
Сторащук Іван, с. Манолія	22 р.
4. Березовська Анна	49 р.
5. Поклітар Василина, ж. Теодора	42 р.
Поклітар Манолій, с. Теодора	25 р.
6. Громко Оксана, ж. Петра	45 р. мама підпільника
7. Вакалюк Марія, ж. Івана	60 р.
8. Халадурник Катерина	38 р.
9. Сторащук Марія, ж. Миколи	39 р.
10. Тифон Іван, с. Василя	50 р.
Тифон Марія, ж. Івана	38 р.
11. Мігайчук Василина, ж. Манолія	50 р.
два внуки по 4 і 7 років	
12. Куницька Василина, ж. Аксентія	45 р.
Куницький Дмитро, с. Аксентія	10 р.
13. Куницька Василина, ж. Михайла	40 р. син арештований
14. Бдзовий Юрій, с. Петра	52 р.
Бдзова Василина, ж. Юрія	40 р. дочка арештованого
15. Садківська Марія	45 р. мама повстанця Тиміша

с. Дорошівці

1. Черницький Григорій	60 р.
Черницька Марія, ж. Григорія	50 р. прихильники ОУН
2. Халус Михайло	50 р.
Халус Анна, ж. Михайла	45 р. батьки повстанця Хоменка
3. Будзинська Анна	55 р. мама повстанця Микити
4. Репей Марія	60 р.
Репей Параска і дитина	27 р.
мати і дружина повстанця Марка	
5. Скибінська Василина	40 р. мама повстанця Залізняка
6. Бужук Марія	60 р.
Бужук Петро	12 р.
Бужук Марія	17 р.
Бужук Михайло	15 р.

7. Процишин Микола	60 р. батько повстанця Вихора
8. Крайтор Софрочія, ж. Онуфрія	55 р. мама повстанця Грізного
9. Кузяк Марія, ж. Григорія	33 р.
двоє дітей від 4 по 12 років	
10. Матейчук Марія, ж. Юрія	39 р.
Матейчук Василь	19 р.
Матейчук Григорій	14 р.
11. Анака Марія, ж. Теодора	18 р.
12. Анака Анна, ж. Василя	36 р.
Анака Василина, д. Василя	6 р. муж арештований
13. Анака Марія, ж. Іллі	20 р.
14. Паньків Анна, ж. Василя	40 р.
Паньків Іван, с. Василя	16 р. муж арештований
15. Гайдей Анна, ж. Василя	55 р. мама повстанця Месника
16. Зимайло Микола	60 р.
Зимайло Марія, ж. Миколи	30 р.
17. Зимайло Параска, ж. Андрія	20 р.

с. Кадобівці

1. Сіра Анна	39 р.
Сірий Микола	4 р.
2. Маруляк Параска	24 р.
3. Луняк Ірина	24 р.
дитина 3 роки	
4. Андрусяк Анна, ж. Олександра	64 р.
Андрусяк Петро, с. Олександра	24 р.
5. Ткачук Степан, с. Дмитра	40 р.
Ткачук Анна, ж. Степана	40 р.
6. Любко Гаврило	74 р.
Любко Анна, ж. Гаврила	62 р.
Любко Іван, с. Гаврила	13 р.
Любко Ярина, д. Гаврила	10 р.
7. Сорочан Настя, ж. Івана	40 р.
Сорочан Анна, д. Івана	17 р.
Сорочан Параска, д. Івана	12 р.
Сорочан Степан	10 р.
Сорочан Петро, с. Івана	3 р. муж арештований
8. Марусик Настя, ж. Михайла	45 р. син арештований
9. Марусик Катерина, ж. Петра	45 р. син арештований
10. Гондобур Онуфрій, с. Василя	60 р.
Гондобур Марія, ж. Онуфрія	48 р.
Гондобур Настя, д. Онуфрія	17 р.
Гондобур Параска, д. Онуфрія	12 р. син арештований
11. Сиверин Анна, ж. Івана	23 р. муж арештований
12. Стрілецька Параска, ж. Степана	55 р.
двоє дітей	
13. Штогра Микола	60 р.
дружина і дочка	23 р. син арештований
14. Стрілецький Михайло	55 р.

- Стрілецька Анна, ж. Михайла 40 р.
 Стрілецький Дмитро, с. Михайла 25 р.
 Стрілецький Юрій, с. Михайла 13 р. син арештований
15. Мельниченська Параска, ж. Юрка 30 р.
 Мельниченська Анна, д. Юрка 6 р.
 Мельниченський Петро, с. Юрка 1 р. муж арештований
16. Семенюк Василь 70 р.
17. Пясецька Параска, ж. Михайла 55 р.
 Пясецький Андрій, с. Михайла 16 р.
 Пясецька Настя, д. Михайла 13 р.
 Пясецька Марія, д. Михайла 12 р.
 Пясецький Степан, с. Михайла 10 р.
 Пясецький Олександр, с. Михайла 8 р. муж арештований
18. Звуздецька Марія, ж. Юрія 35 р.
 Звуздецька Анна, д. Юрія 17 р.
 Звуздецька Марія, д. Юрія 12 р.
 Звуздецький Іван, с. Юрія 9 р.

с. Товтри

1. Рудейчук Катерина, ж. Теодора 40 р.
 Рудейчук Марія, д. Теодора 16 р.
 родина повстанця Жайворонка
2. Кочуряк Катерина, ж. Василя 55 р.
 Кочуряк Василь, с. Василя 10 р.
3. Федишин Манолій 18 р.
 Федишин Петруня, ж. Манолія 20 р.
4. Королюк Софія, ж. Дмитра 48 р.
 Королюк Марія, д. Дмитра 19 р.

с. Лука

1. Олійник Теодор, с. Степана
 Олійник Василина, ж. Теодора
 Олійник Степан, с. Теодора
 Олійник Петро, с. Теодора
 Олійник Іван, с. Теодора
2. Горімвич Марія, ж. Василя з дітьми з Даною та Григорієм
3. Білоголова Софія, ж. Гаврила і син Борис
4. Завадська Марія, ж. Степана та діти Степан і Ярослав

с. Хрещатик

1. Коранбович Анна з трьома дітьми
2. Солонинка Теодор з дружиною і четверо дітей
3. Мороз Іван із дружиною і дітьми
4. Лучик Іван із дружиною і одною дитиною
5. Мороз Петро з дружиною і дітьми

6. Лахманюк Настя з двома дітьми
7. Гавкалюк Софія з одною дитиною
8. Лучик Дмитро з дружиною і трьома дітьми
9. Ерлівський Максим з дружиною і дитиною

ПІРСЬКИЙ Р-Н
с. Топорівка

1. Двирничук Домна Двирничук Михайло	7 р.
2. Герасим Катерина	50 р.
3. Кравчук Олена	30 р.
4. Кушнірук Іван	70 р.
5. Добець Домна	40 р.

с. Рогізна

1. Сороган Микола	52 р.
Сороган Василина ж. Миколи	45 р.
2. Куриш Василина двоє дітей від 1 до 7 років	30 р.
3. Кіронда Василина	50 р.
4. Дулик Василина	50 р.
Дулик Вероніка	13 р.
5. Мельничук Катерина	25 р.
дитина	5 р.
6. Мельничук Іван	60 р.
Мельничук Параска, ж. Івана	57 р.
7. Коломийчук Параска	
дитина	
8. Крицовський Григорій	75 р.

КІЦМАНСЬКИЙ Р-Н
с. Валява

1. Сопко Дмитро, с. Григорія
Сопко Ярина, ж. Дмитра
Сопко Євгеній, с. Дмитра
2. Білокрилий Степан
3. Попович Анна

с. Гаврилівці

1. Федорюк Сафта, ж. Івана	20 р.
Федорюк Любомир	6 р.
2. Стрижиборода Марія, ж. Івана	38 р.
Стрижиборода Ярослав, с. Івана	

с. Суховерхів

1. Шиманський Антін	50 р.
Шиманська Домна, ж. Антона	25 р.

с. Борівці

1. Федоряк Юрій	80 р.
Федоряк Олена	70 р.
Федоряк Олена	1 р.
двоє дітей	
2. Гордей Степанія, д. Івана	18 р.
Гордей Олександра, д. Івана	17 р.
Гордей Володимир, с. Івана	11 р.
3. Оливка Марія	21 р.
Оливка Антін	17 р.
4. Скорейко Іванна	17 р.
Скорейко Тосфілія	16 р.

с. Шишківці

1. Філібога Олена, ж. Михайла	32 р.
четверо дітей.	

с. Кисолів

1. Окричник Марія, ж. Григорія	30 р.
2. Філіпчук Олена	40 р.
двоє дітей	
3. Гордей Василина, ж. Івана	47 р.
4. Ковальська Параска, ж. Івана	25 р.

с. Отавчани

1. Олексівич Домна з чотирма дочками	
2. Руснак Олена, ж. Танасія, син Іван	19 р.
3. Ойстрик Домна	48 р.

Від 21 до 22 жовтня 1947 р. большевики зробили масові вивози людей на Сибір: найбільший вивіз відбувся в Заставнянському р-ні. Кілька днів перед вивозом большевики зробили відповідну підготовку до цього і до сіл, з яких мали вивозити людей, прибуло по групі війська, нібито для перевірки хлібоздачі. В с. Доронівці Заставнянського р-ну на 10.X.47 р. прибуло 6 сол. з капітаном, що прилучилися до групи лейтенанта Шлідова, яка в цьому селі перебувала. Так само і до групи л-нта Ведернікова прибуло ще 6 солдатів, яка знаходилась в с. Врідек Заставнянського р-ну. До всіх інших сіл день або два перед вивозом прибуло 7-9 солдат, з точно визначеним завданням. Познайомитись з

положенням і ситуацією господарки і сім'ї, особи, призначеної до вивозу. Напр., 20.X.47 р. ранком до с. Хрещатик Заставнянського р-ну прибуло 9 солдат і один майор. До вечора вони по двох ходили з десятником, перевіряли квитанції по хлібоздачі. Біля 12 год. ночі майор по телефону визвав істребителей зі с. Репушніці та Колінківці коло 30 чол. до с. Хрещатик. Людей, зібраних для виселення, транспортували одних автомашинами, а других фірами до райцентрів. На станції в Лужанах Кіцманського р-ну всіх таких людей випхали в товарні вагони, які були так надмірно переповнені, що люди лазили одні поверх других. У вагонах не вистачало повітря для дихання і людей охоплювала страшна спрага. Замкнені люди в вагонах плачучи просили тих, що стояли на станції, подати через ґрати хоч крихітку води або снігу. З браку повітря і води багато слабосильних стариків і людей подушилися у вагонах.

Вивезені люди це ті, що чим будь помагали повстанцям, прихильники нашого руху, родини заарештованих за політичну діяльність і члени родин та сім'ї підпільників.

Після вивозів большевицькі адміністративні районні і сільські органи почали розпоряджуватися майном вивезених людей. До сіл як Кадебінці, Деренівці, Блідон, Мосурінна, Хрещатик Заставнянського р-ну, де було виселених більше число людей, явилось по 3-4 уповноважені в району, що нібито в спілці з головою сільради і бухгалтером кооперативи перевели все майно в колгоспну власність. Це тільки формально. Фактично колгоспам передано останки, а все цінніше свині, зерно і хатні речі присвоїли собі уповноважені, що вони оцінили все майно кожного виселеного господаря не більш як 1000-1600 крб. В той час, коли по державних цінах лише рухоме майно виселенців дуже часто виносило не менше як на 10 тис. крб.

5.X.47 р. На всі села Вашківського р-ну і сумісні йому села Вижницького р-ну прибули органи залізнодорожного МВД від 10-25 чол. на село, які при співдії уповноважених РО КГБ виготовляли списки до вивозів і систематично перевіряли місце перебування осіб, що підлягали до вивозу. 20 жовтня при співдії місцевих "ястребків" у ранніх годинах почали зганяти людей до сільради, звідкіля під строгим конвоєм відправляли до залізнодорожної станції. Цей вивіз був одним з найбільших вивозів, які були дотепер.

СЛАВА УКРАЇНІ
Постій, липень 1948 р.

ГЕРОЯМ СЛАВА!

(м.)

Справка
о ходе выполнения плана переселения за пределы республики
по состоянию на 21 декабря 1951 года.

Наим. областей	План семей	Переселено	% к плану
Крымскую область	1200	1168	97,0%
Сахалинскую область	1000	653	65,6%
Приморский край	1500	1139	76,0%
Хабаровский край	1400	957	68,0%
Камчатка	150	138	92,0%
Бурят-Монгольскую АССР	500	232	46,4%
Карело-Финскую ССР	2500	1284	51,4%
Всего по республике	8250	5574	67,5%

Справка

о ходе сселения хозяйств в западных, Измаильской, Черновицкой и Закарпатской областях УССР

Совет Министров УССР и ЦК КП Украины своим постановлением от 4 июля 1952 года «О сселении хозяйств с хуторов в западных, Измаильской, Черновицкой и Закарпатской областях УССР» обязали обкомполкомы и обкомы КП Украины этих областей до 1 октября 1952 года произвести сселение в колхозные села хуторских хозяйств колхозников, а также хозяйств единоличных крестьян и других не членов колхозов в западных, Измаильской, Черновицкой и Закарпатской областях УССР в количестве 51350 дворов.

По данным обкомов КП Украины и Управления по делам сельского и колхозного строительства при Совете Министров УССР на 1 ноября с.г. сселено всего лишь 29.785 хуторских хозяйств или 58% к плану, в том числе сселено в села внутри области 22.999 хозяйств и переселено в южные области УССР 6786 хозяйств.

Всего сселено с хуторов за 1950, 1951 и 1952 годы 91.226 хуторских хозяйств, из них 69.245 сселено в села внутри области и 21.981 хозяйство переселено в южные области УССР.

Особенно неудовлетворительно проводилось сселение хозяйств с хуторов в Станиславской области, где план сселения выполнен всего лишь на 31,9%, Дрогобычской — на 35%, Львовской — на 35,3% и Тернопольской — на 40, 7%.

В этих областях также плохо организовано строительство и восстановление домов и хозяйственных построек для семей сселяемых с хуторов в колхозные села. Допускается большой разрыв во времени между разборкой, перевозкой и строительством домов.

На 1 ноября 1952 года разобрано 21.172 дома, а перевезено в места сселения 26.670 домов, из них восстановлено и построено только 18.535 домов, находится в стадии строительства 3.129 домов. В результате неудовлетворительной организации разборки, перевозки и строительства домов в настоящее время 4.464 семьи сселенных с хуторов не имеют домов и живут на временных квартирах местного населения.

Партийные, советские, сельскохозяйственные органы Станиславской, Дрогобычской и Львовской областей не развернули глубокой массово-разъяснительной работы среди колхозников и др. граждан, подлежащих сселению, и не приняли всех мер к выполнению плана сселения хуторских хозяйств.

В результате отсутствия должного руководства этим участком работы Галичский, Калушский, Коломыйский, Отынянский, Печенежинский, Тлумачский, Болеховский и Солотвинский районы Станиславской области план сселения хуторских хозяйств выполнили всего лишь на 10—25%, а Богородчанский, Заболотовский, Выгодский и Жабьевский районы к сселению вовсе не приступали.

В значительной части районов этой области плохо организована перевозка разобранных домов, а также строительство их в новых местах. Из 1.719 разобранных домов, по состоянию на 10.X.-1952 года, перевезено 1.475, а собрано только 354 дома. Совершенно неудовлетворительно организована сборка и постройка перевезенных домов в Букачевском районе, где из 178 перевезенных домов построено только 4, такое же положение в Бурштынском, Калушском, Обертыньском и др. районах, а в Войниловском, Лисецком и Болеховском районах из 145 перевезенных домов не собрано ни одного.

Аналогичные примеры имеют место и в других областях.

Совет Министров УССР и ЦК КП Украины постановлением от 4 июля 1952 года обязали обкомы партии к 15 октября 1952 года представить в ЦК КП Украины отчет о выполнении настоящего постановления. Фактически представили отчеты Волинский, Дрогобычский, Ровенский, Станиславский, Тернопольский и Львовский обкомы партии. Не представили отчетов, несмотря на напоминание, Закарпатский, Измаильский и Черновицкий обкомы КП Украины.

В представленных в ЦК КП Украины информациях обкомы партии сообщают, что принимаются меры к усилению сселения хуторских хозяйств в колхозные села и завершению строительства домов сселившихся с хуторов хозяйств.

Зав. сектором сельхозотдела
ЦК КП Украины

(Дерниевский)

25 ноября 1952 года

Справка
о ходе сселения хозяйств с хуторов в западных областях УССР
(по данным обкомов партии)

Области	На какую дату	План сселения хозяйств	Сселено хозяйств	Перевезено домов к местам выселения	Построено новых домов	В т.ч. переселено в южные области УССР
Волынская	19/IX	23.700	15.658	13.941	11.928	1.717
Дрогобычс- кая	18/VIII	1/422	358	232	20	154
Львовская	16/VIII	3.298	1.088	1.021	234	550
Ровенская	12/VIII	6.574	3.625	3.625	955	1.393
Тернополь- ская	15/VIII	4.517	1.656	1.542	205	1.039
Станиславс- кая	12/IX	6.650	1.941	1.591	296	453
Закарпатская	4/IX	1.350	885	—	—	363
Измаильская	21/VIII	99	6	—	—	—
Черновицкая	15/VIII	3.740	1.705	—	427	589

Секретарю ЦК КП Украины
товарищу Кириченко А. И.

ИНФОРМАЦИЯ
о ходе выполнения плана переселения из Львовской области
в леспромхозы Сахалинской области

По состоянию на 1 июня с.г. из плана 400 семей подобрано и оформляется к отправке 27 семей. План переселения в Сахалинскую область был доведен только в 6 районах. Сейчас же с тем, чтобы ускорить переселение дано указание об отборе переселенцев всеми районами области. Кроме того, во все районы направлен агитационный материал об условиях переселения и представляемых льготах, а также даны объявления в областной газете и по радио.

Обкомом КП Украины и Облесполкомом принимаются дополнительные меры с тем, чтобы к 1 августа с.г. полностью закончить переселение в Сахалинскую область.

Секретарь Львовского
обкома КП Украины

М. Лазуренко

№ 026
4.VI.54г.

Центральному Комитету КПСС

Докладываем о выполнении постановления ЦК КПСС от 24 сентября 1954 года «Об отборе и направлении руководящих кадров и специалистов во вновь организуемые совхозы РСФСР и Казахской ССР».

В соответствии с этим постановлением необходимо было отобрать и направить на целинные земли 250 руководящих работников и специалистов. Отобрано 257 человек, в том числе 66 директоров совхозов, 53 главных агронома, 57 инженеров-механиков, 52 инженеров и техников-строителей и 29 главных бухгалтеров. По состоянию на 5 ноября с.г. направлены в Министерство совхозов СССР — 237 человек. А остальные специалисты будут откомандированы в ближайшее время.

Секретарь ЦК КП Украины

А. Кириченко

5 ноября 1954 года
№ 2/124

Копия
Совет Министров Союза ССР
товарищу Маленкову Г. М.
Центральный Комитет КПСС
товарищу Хрущеву Н. С.

Докладываю Вам, что Совет Министров Украинской ССР и ЦК КП Украины во исполнение Вашего указания от 20 декабря 1953 года приняли ряд дополнительных мер, направленных на обеспечение выполнения плана организованного набора рабочих лесозаготовительным предприятиям Министерства лесной и бумажной промышленности СССР.

Советом Министров УССР, обкомами партии и облисполкомами были командированы ответственные работники в области и районы набора рабочих. Принято постановление о неудовлетворительном выполнении плана оргнабора рабочих для лесной промышленности СССР. 24 декабря 1953 года на бюро Совета Министров УССР были заслушаны отчеты председателей Львовского, Ровенского и Тернопольского облисполкомов, наиболее отстающих в выполнении плана оргнабора рабочих. Установлен ежедневный контроль за ходом выполнения заданий по оргнабору рабочих.

В 1953 году предприятием Министерства лесной и бумажной промышленности СССР направлено сезонных рабочих 15.839 человек при плане 18.500 и для постоянной работы 42.566 человек при плане 58.695.

Наряду с имеющимися недостатками в проведении оргнабора рабочих в областях УССР, выполнение плана набора рабочих в лесной промышленности было крайне затруднено тем, что Министерством лесной и бумажной промышленности СССР не принимались необходимые меры к обеспечению своевременного приема рабочих и созданию им нормальных жилищно-бытовых и производственных условий.

В первом полугодии 1953 года леспромхозы трестов «Северолес», «Котласлес», «Печорлес», «Чусовлес», «Иртышлесосплав» и другие не были готовы к приему рабочих на постоянную работу в количестве 10.158 человек, а леспромхозы трестов «Приморсклес», «Комсомольсклес», «Устюглес», «Череповецлес», «Коноштранслес» и другие сообщили о готовности к приему 10.175 рабочих только в III квартале, предусмотренных к отправке по плану в I и II кварталах 1953 года.

Неподготовленность предприятий к приему рабочих повлекла за собой невыполнение плана в I полугодии более чем на 17 тыс. человек.

Леспромхозы — Кильмезский, Шурминский, Афанасьевский комбината «Кирлес», Ваймо-Уткинский, Заводо-Успенский, Скородумский, Озерский, Отрадный комбината «Свердлес» и другие оказались также неподготовленными принять 2.070 сезонных рабочих, а Карпунинский леспромхоз этого комбината, прибывавших к нему сезонных рабочих возвращает домой из-за отсутствия в них потребности.

Кроме того, Министерство лесной и бумажной промышленности СССР в течении года производило многочисленные изменения в плане направления рабочих из-за неготовности к их приему.

Все это задерживало своевременное выполнение в 1953 году плана набора рабочих для предприятий Министерства лесной и бумажной промышленности СССР.

Согласно плану, предприятиям Министерства лесной и бумажной промышленности СССР из областей Украинской ССР в первом квартале 1954 года необходимо направить 6.800 человек, однако на 13 января с.г. ни одно из предприятий этого Министерства не сообщило о готовности к приему рабочих.

*Председатель Совета
Министров Украинской ССР*

Н. Кальченко

*Секретарь ЦК
КП Украины*

А. Кириченко

19 января 1954 г.
№1/4

Верно:

**ЧЕРВОНА АРМІЯ (ВІЙСЬКА НКВС)
І УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ:
ХРОНІКА ПРОТИСТОЯННЯ**

**Чи воювала УПА з Червоною Армією?
Однозначної відповіді на це питання немає...**

***Український повстанче,
в бою не відступай!
(З народної пісні)***

Вічною славою вкрили себе воїни, які билися з фашистами під час другої світової війни. Серед них було багато українців, проте виступали вони під різними прапорами. Вирішальний внесок

Червоної армії у спільну Перемогу народів над гітлерівською Німеччиною та її союзниками є незаперечним. Нещодавно широко відсвяткувалося 50-річчя визволення української землі з-під фашизму. Не меншої шани і державного визнання, разом з фронтовиками і колишніми радянськими партизанами та підпільниками, заслуговують учасники українського Руху опору проти коричневого і червоного (сталінського) тоталітаризму, борці за здійснення національно-державної ідеї. Мова йде, зокрема, про бійців ОУН, Української Повстанської Армії (УПА) – провісниці сучасного Українського війська та багатьох їхніх прихильників. Частина цих людей за заслуги у боротьбі з німецькими окупантами у законодавчому порядку вже визнана **учасниками війни**, на часі – поновлення історичної справедливості щодо інших.

У західних областях встановлюються пам'ятні знаки, хрести, насипаються високі могили на честь полеглих за волю України. Замовчувана протягом десятиліть радянської дійсності правда про жертовну боротьбу повстанців з обома тоталітарними режимами та іншими окупантами (польськими, румунськими, угорськими) вперто пробивається із «спецхранів» державних та відомчих архівів до всіх тих, хто цікавиться неперекрученою історією Батьківщини. Українська діаспора вільного світу вже давно ознайоmlена з історією УПА через численні статті, спогади ветеранів-упівців, оприлюднені німецькі та інші архівні документи. Нарешті, прийшов до наших читачів багатотомний «Літопис УПА». Складається враження, що діаспора та її науковці краще обізнані з історією України. Попри фальсифікації, старі ідеологічні стереотипи у історичній пам'яті нації, народу, який здобув і розбудовує власну державність, герої, які наближали цей час, повинні зайняти заслужене місце.

Відомий російський письменник-фронтовик, автор правдивої повісті «В окопах Сталінграда» Віктор Некрасов, до речі, вигнанець комуністичного режиму, писав свого часу про разючу зміну, яка відбулася з «червонозоряними визволителями», зокрема, на території Німеччини: «Перинний пух застилав небо, дівчат у країні не залишилось. Ванька дорвався до «лігва». Сталін недвозначно дозволив грабувати... Потім віддано було наказ, стали карати, навіть розстрілювати».

За свідченням старожилів та архівними матеріалами, які, здебільшого, вперше оприлюднюються, так само, за правом сильного поводитись радянські військовослужбовці, співробітники органів НКВС та НКДБ на теренах Західної України під час і після вигнання німецьких загарбників, підозрюючи та ненавидячи місцеве населення за участь в «оунівському бандитизмі» чи «бандерівщині». Поширеними були також такі ярлики, вигадані більшовиками: «куркуль», «церковник», «ворог народу», «зрадник батьківщини», «бандит», «українсько-німецькі (буржуазні) націоналісти» тощо, а феномен опору народу розглядався як «політичний бандитизм». Це також правда, хоч якою б неприємною і гіркою для декого вона була. Дошкульні удари українських патріотів-повстанців, які боронили свою землю, свої домівки і родини, дещо стримували апетити лихих завойовників, що зчорнили свої душі вбивствами, насильствами, грабінництвом, особливо під час «чекістсько-військових операцій».

У звітах тих років ці факти «сором'язливо» згадуються як «окремі порушення соціалістичної (радянської) законності». Така «законність» широко проголошувалась, постійно «зміцнювалась» у різних компартійних рішеннях, але на практиці була нічим іншим, як фікцією, поняттям дуже обмеженим і умовним, адже її «хресним батьком» був сам «геніяльний вождь усіх часів і народів» – Й.В.Сталін. Звичайно, офіційна більшовицька пропаганда, що породила багато ідеологічних міфів, такі факти старанно приховувала, та й інформація з місць «нагору» йшла рафінована, під грифом «цілком таємно».

Відомо, що Червона армія, спеціальні внутрішні війська, зокрема, Всеросійської Надзвичайної Комісії (рос. абревіатура ВЧК), Частини Особливого Призначення (рос. абревіатура ЧОН), міліція («робітничо-селянська») з самого початку свого існування використовувалися більшовиками – і не тільки проти інтервентів, але й проти значної частини населення – для втримання свого панування. Наприклад, для кривавого придушення антирадянських селянських повстань, проти «націоналістів», в т.ч. й українських тощо.

Сумнозвісні традиції і методи масового червоного терору, започатковані Ленінін і вдосконалені Сталінін, широко застосовувалися і на західноукраїнських землях з моменту їх визволення від німців. Місцеве населення вперше зазнало чітко спланованих жорстких репресій у

1939-1941рр., безпосередніми виконавцями яких були органи та війська НКВС. Отже, реалізуючи природне і законне право на самооборону, нескорена західна частина українського народу виступила проти поновлення окупаційного режиму. Масовий рух опору набув організаційних форм у вигляді діяльності підпільної мережі ОУН та її збройної сили – багатонаціональної партизанської УПА.

Більшість вояків – добровольців, захисників рідного краю, відзначались залізною дисципліною, жертовністю, національною свідомістю, стійкістю. Порушників дисципліни, зрадників суворо карали польові трибунали УПА, суди служби безпеки ОУН.

Про поведінку і моральне обличчя солдат і офіцерів радянських військових гарнізонів, дислокованих у західноукраїнському регіоні, свідчать архівні документи, які збереглися всупереч неодноразовим «чисткам». З донесення начальнику управління НКВС Дрогобицької області (1959 року об'єднана з Львівською) генерал-майору О.М.Сабурову¹ від 28 серпня 1945р., на мові оригіналу: «Военнослужащие забирают с полей клевер и сено, принадлежащее индивидуальным хозяйствам. Офицеры частей способствуют нарушителям закона. ...26.08.1945г секретарь сельсовета с.Чижки Адамский П.А. вместе с участковым уполномоченным Старо-Самборского райотдела НКВД Никишевым задержали красноармейца с телегой краденого клевера. Узнав о случившемся, командир войсковой части 17 243 полковник Лучко приказал разыскать и арестовать участкового уполномоченного и весь актив села. Казаки избili участкового уполномоченного, толчками, грубо арестованных пригнали... Лучко встретил актив отборной бранью, назвал всех бандитами и никого не выслушал. Своим подчиненным приказал всех посадить, если надо — расстрелять, а если надо — сжечь село. Уехал, а казаки издевались над активом, заставляя ложиться в жидкую грязь, и наносили побои, особенно участковому... . И только на 2-ой день актив был освобожден».

За браком місця наведемо лише деякі «характерні» приклади по Львівській області: «1 января 1945г. в с.М.-Лецке Золочевского района во время проведения концерта в сельский клуб зашли в нетрезвом виде вооруженные военнослужащие — Лаптев В.И.... и Чернов П.И., произвели 4 бесцельных выстрела, в результате чего был убит Хорий Р.Ф., ученик неполной средней школы. Лаптев арестован». А цей злочин був кваліфікований як «хуліганство»: «23 апреля 1946г. военнослужащие артполка 24-й стрелковой дивизии Савенков И.П., Михалько М.И. в нетрезвом состоянии, вооруженные автоматами, в с.Гичи Рава-Русского района вошли во двор к гражданке Козак М.Д., открыли бесцельную стрельбу, в результате ранили в кисть руки Козак, убили рабочую лошадь и скрылись. Материал расследования вместе с задержанными направлен военному прокурору ПрикВО».

Злочинність серед військовослужбовців, за даними міліції, зростала швидкими темпами. Обласним управлінням міліції було направлено 12 інформацій Львівському обкому КП(б) України і 17 інформацій Військовій раді Прикарпатського військового округу, перш ніж було вжито заходів щодо зменшення злочинності серед військових, в лавах яких було чимало кримінальних елементів. Зазначимо, що злочини, вчинені військово-чекістськими групами під час каральних операцій проти повстанців і мирного населення, по лінії міліції не фіксувались. Маю на увазі вбивства, поголовні обшуки і арешти, катування, побої, широкомасштабні «прочісування» населених пунктів з вилученням майна та харчів, підпали осель, інші насильства під гаслами: «На війні, як на війні», «Переможців не судять», «Не панькатися з бандитами». На поодинокі протести з боку світової громадськості (наприклад, лист доктора Боднара з Канади, який потрапив до самого М.С.Хрущова) проти беззаконня, нечуваного терору, бузувірських методів боротьби, нехтування елементарними нормами людяності дзержинці-беріївці глумливо відповідали, що коли зламаємо опір і повністю знищимо бандерівців, тоді й будемо дотримуватися правових норм.

Так хто ж конкретно воював з УПА? Хто нищив надію, гасив чергову спробу українського державного відродження? Гітлерівці, есесівці, а відтак – війська охорони тилу Червоної армії², внутрішні і прикордонні війська НКВС (всі вони підпорядковувалися НКВС СРСР – справжньому господарю країни) за участю органів внутрішніх справ, міліції, держбезпеки, винищувальних батальйонів, груп сприяння винищувальним батальйонам, груп самооборони, охорони громадського порядку (ОГП), різних спецгруп НКВС-НКДБ. Варто зазначити, що у серпні 1945р. добірні війська НКВС нараховували біля мільйона чоловік. І тільки окремі, цілком надійні, частини і підрозділи

Червоної Армії епізодично і побіжно були використані проти повстанського руху. Причина полягала в тому, що особовий склад військ поповнювався переважно за рахунок призовників з місцевого населення, а червоноармійці-фронтовики не виявляли особливого ентузіазму громити повстанців. Інша справа – війська НКВС, відповідним чином відібрані, виховані та підготовлені до запеклої боротьби, зокрема, з українськими «націоналістами».

Особливість статусу цих військ полягала в тому, що вони входили до складу Червоної Армії, з 1946р. – Радянської, і відповідно до цього військовослужбовці НКВС (чекісти) теж вважалися червоноармійцями. Підкреслимо цей суттєвий момент.

Винищувальні батальйони були створені у відповідності з постановою уряду СРСР від 24 червня 1941р. для боротьби з агентами-шпигунами, диверсантами і терористами, які закидалися німецькою розвідкою у радянський тил, формувалися в районах, де оголошувався воєнний стан, у складі 100-500 осіб. Керували батальйонами органи НКВС. Міліція направила у ці формування біля трьох тисяч працівників, переважно на командні посади. В 1941–1945рр. в них нараховувалось біля 400 тис.бійців. Штаб винищувальних батальйонів НКВС СРСР і такі ж штаби НКВС республік і областей активно займалися питаннями партизанського руху, у зв'язку з тим, що ці батальйони були одним з джерел формування партизанських загонів і диверсійних груп для роботи в німецькому тилу. Український штаб партизанського руху очолював Т.А.Строкач – заступник наркома внутрішніх справ УРСР. У західних областях України винищувальні батальйони комплектувались, починаючи з 1944р., радянськими партизанами, фронтовиками, партійно-радянським активом, місцевими «активістами», оберненими в яничар. Історія повторювалась: українці під контролем «старшого брата» поборювали один одного.

УПА нараховувала десятки тисяч бійців і при підтримці населення до початку 50-х років вела наполегливу боротьбу за українську ідею. У воєнних діях проти неї широко застосовувались регулярні війська, танки, артилерія, авіація, бронепοїзди.

Під час наступу Червоної армії війська охорони тилу знищували дрібні групи німців та їх союзників, які опинились в тилу, виявляли формування ОУН і УПА, німецьку агентуру, дезертирів, затримували всіх «підозрілих». Надавали допомогу органам радянської влади, зокрема міліції, у встановленні і підтриманні громадського порядку у прифронтовій смузі. У цей період відділи УПА вели воєнні дії місцевого значення, нерідко зненацька нападаючи на невеликі військові підрозділи і комунікації, оперативні групи НКВС-НКДБ, міліції, знищуючи представників радянської адміністрації та зрадників.

Державний комітет оборони (ДКО) СРСР ще 4 січня 1942р. видав постанову «Про організацію гарнізонів НКВС в містах, визволених Червоною армією від противника». Це рішення було обумовлене тим, що армія, визволяючи територію України, змушена була залишати частину підрозділів для встановлення та підтримання громадського порядку і, таким чином, послаблювала свою боєздатність. Гарнізони військ НКВС повинні були навести порядок в тилу, ліквідувати «ворожі елементи». Постанова регламентувала ряд правових питань організації і несення служби нарядами військ НКВС та їх взаємодії з органами місцевої влади. Встановлювалось, зокрема, що у визволених містах, в залежності від їх значення, залишаються гарнізони військ НКВС (рота, батальйон, полк) для організації гарнізонної служби і надання допомоги органам НКВС та міліції. У зв'язку з цим чисельність військ НКВС, на які покладалось несення гарнізонної служби, доводилась до 100 тис.

Підрозділи внутрішніх військ, пересуваючись разом з оперативними групами НКВС, міліції за передовими частинами, відразу ж після визволення міста, районного центру організували гарнізонну службу і разом з міліцією приступали до «чистки» району, міста від осіб, небезпечних для більшовицької влади, вилучали зброю у населення і злочинців, брали під охорону важливі об'єкти воєнного і промислового значення, встановлювали суворий паспортний та прикордонний режими. Розташовані у всіх важливих місцях, гарнізони НКВС дозволили значно покращити оперативну обстановку у визволених районах в тилу діючої армії.

Станом на 5 вересня 1944р., коли наближалось повне визволення української землі, органи НКВС, міліції УРСР провели певну «роботу». Згідно з архівними даними було заарештовано 53 186 осіб, серед яких чимало агентів гестапо і жандармерії, поліцейських, «зрадників», учасників

антирадянських організацій, в т.ч. членів ОУН – 4845, польських націоналістів, пособників, дезертирів і багато іншого «злочинного елемента» – 21 545 осіб.

Організацією боротьби із загонами ОУН і УПА, з бандами дезертирів і грабіжників, «наведенням порядку» в тилу займались Військові ради фронтів і армій, партійні і радянські органи НКВС і міліції, НКДБ³.

Військова рада 4-го Українського фронту 10 серпня 1944р. прийняла постанову «Про наведення порядку у прифронтовій смузі». Громадянам пропонувалось здати в органи влади у триденний строк зброю, вибухівку, заборонялось проживання в населених пунктах непостійним мешканцям без дозволу міліції або сільрад. Військова рада закликала все населення допомагати воєнній владі боротися із шпигунами, диверсантами, дезертирами і особами, які переховують зброю. На підставі цього документа проводились перевірки місцевих пунктів і прочісування місцевості в тилу фронту. Для цієї праці були виділені 8.275 солдатів і офіцерів Червоної армії, працівників НКВС, міліції. Одним з важливих завдань по зміцненню тилу вважалось невідкладне знищення загонів УПА, які діяли на території Дрогобицької та Станіславської областей (з 1962р. – Івано-Франківська). Однак бойова операція, проведена без належної взаємодії з місцевими органами НКВС, НКДБ, міліції виявилась малоефективною. Частини УПА були лише розсіяні, але не розбиті. Добре знаючи місцевість, вони переходили з одного лісу до другого, не припиняючи боротьби.

Більш вдало, на думку чекістів, була проведена операція по ліквідації повстанських формувань у Чорному лісі, за 15 км. від м.Станіслава (Івано-Франківськ). Для участі в операції були залучені підрозділи військ охорони тилу, прикордонних і внутрішніх військ НКВС, працівники місцевих органів НКВС, НКДБ, міліції, винищувальні батальйони. В результаті операції було вбито 358 і поранено 13, захоплено в полон 330 повстанців. Вилучено 3 гармати, 11 станкових кулеметів, 164 гвинтівки. Після розгрому основної бази УПА в цьому районі, як повідомили архівні документи, обстановка в тилу армії стабілізувалась, збільшився наплив призовників, місцеві органи внутрішніх справ і держбезпеки отримали докладну інформацію про склад і матеріальне забезпечення відділів УПА, що дозволило більш ефективно продовжити боротьбу з ними.

Аналогічну військову операцію у прифронтовій смузі провели війська охорони тилу 1-го Українського фронту з 17 по 25 травня 1944р. у лісах Гримайлівського і Борщівського районів Тернопільської області. Було ліквідовано 4 великих відділи УПА, вбито 507 і затримано 172 повстанці, вилучено багато зброї і військового майна.

Чекістсько-військові операції були основною формою бойових дій військ НКВС, відділів по боротьбі з бандитизмом (ББ)⁴, органів міліції, НКДБ і спеціальних воєнізованих формувань – винищувальних батальйонів («яструбків» або «стрибків») проти загонів ОУН і УПА. Кожна така операція готувалась з врахуванням отриманих агентурних даних про склад підрозділів УПА, їх озброєння, шляхи пересування і бази. Основні методи боротьби з повстанцями – блокування місць базування, переслідування і знищення. Оточений військовими і чекістами населений пункт або лісова місцевість ретельно перевірялись, ніхто не міг вийти з заблокованого району до закінчення перевірки. До операцій залучались й озброєні громадські формування – групи сприяння, самооборони, ОГП.

Загалом до кінця 1944 р., коли західноукраїнські області були прифронтовими, було ліквідовано 303 нелегальних формувань з 127 624 учасниками, для порівняння, в Білорусі – 275,4473 учасники. Західна частина України протягом кількох років була основним центром опору людиноненависницькому сталінському режимові, який повернувся разом з військами Червоної армії НКВС. Каральний апарат більшовицької держави на чолі з партійними органами розпочав тотальну війну проти підпілля ОУН-УПА, всього населення краю. Поновились депортації українців на схід неолімперії.

Після проведеної військкоматами добровільно-примусової мобілізації чимало чоловіків поповнили військові підрозділи на фронті, інші – різні тиллові служби, а також винищувальні батальйони та подібні їм формування. Частина мобілізованих, придатних до фізичної праці, за рознарядкою згори направляли на «трудоий фронт», зокрема, на підприємства воєнної промисловості, шахти, залізницю, де вони працювали в каторжних умовах. Велика чисельність призовників взагалі ухилилась від мобілізації, переховувалась, а деякі пішли в УПА.

За даними міліції, на початку серпня 1944р. в більшості районів Львівської обл, яка мала **ключове значення** для збройного підпілля, оперували відділи УПА кількістю 200–800 осіб, тримаючи під контролем великі райони. Вони дислокувалися в лісах та населених пунктах. Посилились напади на військові ешелони, колони і гарнізони, диверсії на комунікаціях, промислових підприємствах, захоплювались окремі населені пункти. Акції повстанців спрямовувались проти оперативних груп НКВС-НКДБ, міліції, партійно-радянського активу, осіб з місцевого населення, лояльних до режиму, аґентів та інформаторів («сексотів», «стукачів») «органів». У 1944р. від рук повстанців, як стверджують архівні документи, загинуло 4748 осіб, серед них 2955 цивільних.

Тим часом ВКПб і радянський уряд, а точніше диктатор Сталін, вимагали від партійних і радянських каральних органів вжити рішучих заходів щодо подолання повстанського руху. Без цього влада не могла «насаджувати соціалізм».

Органи міліції в західних областях України поновлювали свою діяльність, а в Закарпатській Україні створювали свої апарати в «особливих умовах». Першочергові політичні завдання міліції полягали в забезпеченні встановлення радянської влади, прикритті прискорених соціально-економічних перетворень, «більшовицькими темпами» здійснюваних під керівництвом партійних органів в усіх галузях, у ліквідації націоналістичного (читай: національного) підпілля.

Для органів НКВС та міліції не вистачало кадрів (місцевим не довіряли), службових приміщень, недостатнім було технічне озброєння і матеріальне забезпечення особового складу.

НКВС СРСР (УРСР) направляв у західні області керівних працівників, досвідчених спеціалістів, зокрема, «по боротьбі з бандитизмом», для надання допомоги в організації охорони громадського порядку і активної боротьби з повстанцями та злочинністю. У рішеннях ЦК ВКП(б) та Компартії України, прийнятих у післявоєнні роки, які стосувалися України та її західної частини, підкреслювалась необхідність повного подолання «буржуазно-націоналістичного впливу, посилення виховання трудящих в дусі радянського патріотизму і дружби народів, ведення масово-політичної роботи з урахуванням місцевих особливостей».

За рішенням ЦК КП(б)У в розпорядження НКВС УРСР прибуло три тисячі колишніх партизанів. З них формувались спеціальні підрозділи для боротьби з формуваннями УПА і ОУН. У сільських районах західних областей було збільшено кількість дільничих уповноважених міліції, з розрахунку один уповноважений на дві сільські Ради. Під їх керівництвом створювались групи ОГП сіл. Так, станом на 1 травня 1945р. у Львівській обл. у 2666 групах нараховувалось 29 тис. бійців. В усіх районах відразу після їх визволення були сформовані винищувальні батальйони загальною кількістю 28 тис. чол. Приблизно така ж картина спостерігалась і в інших областях.

Для зміцнення міліції західноукраїнського регіону НКВС СРСР направив із східних областей Росії більш як **18 тисяч** працівників міліції. Крім того, у жовтні 1944р. для боротьби з повстанцями було відряджено із східних областей України 500 досвідчених оперативників і 100 начальників райвідділів НКВС. 1945р. було направлено працівників НКВС УРСР у Волинську – 218, Дрогобицьку – 278, Львівську – 352, Рівненську – 207, Станіславську – 448, Тернопільську – 31 і Чернівецьку – 137 осіб.

Безпосередньо керували боротьбою з повстанцями **спеціальні штаби**: один у Рівному, другий – у Львові, які очолювали відповідно Т.Строкач і М.Дятлов, заступники наркома внутрішніх справ УРСР. У кожній з західних областей були створені оперативні сектори на чолі з керівними оперативними працівниками управлінь НКВС або міліції. В регіоні діяли кілька частин внутрішніх військ, перекинутих з інших місць, зокрема, з Кавказу, після покарання «народів-зрадників». Командував всіма карателями генерал-лейтенант М.П.Марченков, командувач управління військ НКВС Українського округу. В одній з директив штабу округу зазначалось: «Основными задачами войск округа являются: очистить освобожденные районы и области Украины от подлых немецко-фашистских оуновцев, навести строгий революционный порядок».

Складність боротьби з формуваннями ОУН-УПА для більшовицької карально-репресивної машини полягала в тому, що повстанці мали завчасно сформовану чітку військову організацію, певний досвід збройної боротьби, виробили партизанську тактику. Вони добре знали місцеві умови і райони збройних сутичок, користувалися підтримкою переважної частини населення, зокрема,

сільського, Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) – однієї з основних національних церков; мали достатню кількість озброєння, ґрунтовно обладнані бази і місця схову (бункери та криївки в лісах, населених пунктах); добре організовану розвідку та контррозвідку, гнучку систему зв'язку, глибоку конспірацію; творчо використовували досвід різних армій (польської, німецької, Червоної та ін.). У лавах УПА боролися з більшовизмом вояки різних національностей: від офіцерів – росіян, втікачів з німецьких концтаборів, до євреїв – лікарів, представники різних українських партій та організацій, безпартійні, молодь, жінки.

Органи НКВС-НКДБ, міліції, зазнавши серйозних втрат, ретельно вивчали тактику повстанців, вдосконалювали форми і методи боротьби. Влаштувалися засідки, секрети, особливо у нічний час, діяли пошуково-розвідувальні групи, які мали заздалегідь отримані оперативні дані або отримували їх під час пошуку груп ОУН і УПА; чорну роботу виконували спеціальні провокативні групи, які під виглядом повстанців чинили жажливі злочини – вирізали родини селян, отруювали колодязі та ін. Створювалася **паралельна (фальшива) структура ОУН-УПА** тощо.

Лише в 1944р. було проведено більш як шість тисяч операцій, вбито 38 888 і захоплено в полон 31 808 повстанців, з'явилося «з повинною» в органи влади – 11 518. Ці дані переконливо свідчать про масштаби і драматизм нерівної боротьби. Разом з **воєнними та адміністративними** заходами велика увага приділялася розгортанню облудної пропаганди та агітації, «виховної роботи» серед місцевого населення, яку очолювали партійні органи, **політичні структури** військ НКВС. Особливо велика «роз'яснювальна» праця розпочалась у зв'язку із зверненням уряду УРСР від 27 листопада 1944р. до трудящих західних областей України із закликом **дружно** взятися за відбудову народного господарства. Уряд заявив про **прощення** минулого особам, які припинять боротьбу проти радянської влади і розірвуть зв'язки з повстанцями. Робилися спроби розколоти національно-визвольний рух. В лавах повстанців почалося бродіння, деякі виходили з лісів та криївок. Так, у Львівській обл. з листопада 1944р. по січень 1945р. зголосилось 1836 осіб. Деякі з них були залучені у «яструбки», в групи ОГП, спецгрупи.

Регулярні війська, карально-репресивні сили продовжували завдавати потужних ударів збройному підпіллю. У I кварталі 1945р. були знищені великі угруповання УПА, головне командування, а також 191 особа з керівного складу УПА і ОУН. До початку осені 1946р. основні сили повстанців були розгромлені, арештовані, захоплені в полон, запроторені до «спецтаборів» НКВС/МВС. Але боротьба не припинялась.

Питання боротьби з повстанцями регулярно обговорювались на засіданнях Бюро ЦК КП(б)У, обкомів і райкомів партії, у первинних партійних організаціях. В січні 1945р. Бюро ЦК КП(б)У видало постанову про посилення боротьби з націоналістами, в якій передбачалися додаткові заходи. Місцеві партійні та радянські органи постійно надавали допомогу органам НКВС і міліції кадрами, у підвищенні боєздатності винищувальних батальйонів, активізації праці груп ОГП. Відзначимо і такі факти: в сільську місцевість спрямовувались групи офіцерів з солдатами для навчання особового складу «яструбків». Гарнізони Червоної армії **в разі необхідності** надавали військову допомогу органам внутрішніх справ і держбезпеки в боротьбі з групами ОУН і УПА.

26 лютого 1945р. Бюро ЦК КП(б)У знову розглянуло питання про стан боротьби з повстанцями і у своєму рішенні вказало: «Внутренние войска НКВД успешно ведут борьбу с бандитизмом, стали лучше готовить операции, действуют значительно смелее, организованнее и стремительней, увязывая войсковые и чекистские мероприятия с политико-воспитательными... Все крупные банды ликвидированы, а многие главари... националистов уничтожены».

В областях боротьбу з рухом опору координували обкоми партії, які теж затверджували **заходи** боротьби з національним підпіллям. Так, Львівський обком зобов'язав своїм рішенням начальника управління НКВС Є.С.Грушко у 10-ти денний строк організувати дільниці міліції з розрахунку один дільничий уповноважений на дві сільради, а райком партії – підшукати кандидатури на ці посади.

В травні 1945р. маріонетковий уряд УРСР знову звернувся до учасників повстанських формувань з вимогою припинити опір, деякі повстанці зголосились, а решта активізували свої дії. За даними НКВС станом на 1 червня 1945р. було вбито 90275, захоплено в полон 93610, зголосилось

40395 повстанців. Серед трофеїв нараховувалось гармат – 40, мінометів – 556, ручних кулеметів – 4451, автоматів і гвинтівок 42351. Ситуація для органів радянської влади на місцях докорінно змінювалась на краще. Велика кількість груп ОУН і УПА була знищена з допомогою розгалуженої мережі агентів та інформаторів. Оточені повстанці мужньо билися з переважаючим противником, у безвихідному становищі позбавляли себе життя, живцем горіли у підпалених хатах, стодолах, але не здавалися. Вмирили у бою, в катівнях і спецтаборах НКВС/МВС, де боротьба тривала, зі словами «Слава Україні!». Звернемось до оригінальних документів НКВС:

«Городский РО НКВД. (Львівська обл.). Умело возглавляя операцию, проведенную 7-8 января 1945г. в с.Дюбен-Малый, старший оперуполномоченный ОУР старший лейтенант милиции Бахарев с погранвойсками НКВД, реализуя агентурное донесение секретного осведомителя «Никольского» подверг задержанию в схроне бандита Бонис Г.И., через которого установил местонахождение бандгруппы численностью до 100 человек, в результате завязавшегося боя с бандой убито и сгорело в огне при сопротивлении 63 бандита и задержано 7 человек. В феврале 1945г., реализуя агентурные данные и возглавляя операцию, оперуполномоченный Бровка вследствие умелого руководства, в с.Тупачи вскрыл местонахождение боевки банды УПА во главе с комендантом, задержал 10 бандитов с оружием».

Боротьбу з українським національно-визвольним рухом (ОУН і УПА) вели переважно війська НКВС, які входили до складу Червоної армії, органи НКВД-НКДБ, (з 1946р. – МВС і МДБ), міліції, винищувальні батальйони, інші воєнізовані громадські формування. Широкомасштабні воєнні дії в західних областях були керовані Сталіним та його поплічниками. Для знищення волелюбного народу застосовувались всі методи – від фізичної ліквідації до масових депортацій у непридатні для життя райони СРСР. Лише окремі частини і підрозділи Червоної армії залучались до протиповстанських акцій, групи офіцерів надавали допомогу у підготовці винищувальних батальйонів тощо.

Громадяни України і, зокрема, ті, що служать у силових структурах – Збройних Силах, МВС, СБУ повинні добре знати історію рідної землі, донедавна старанно прихованої, перекрученої, щоб повсякденно виконувати священний обов'язок щодо захисту державної незалежності, життя, прав громадян.

Додаток:

Секретно

ВЫПИСКА

из протокола №42-б Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних дел СССР от 12 ноября 1945 года.

СЛУШАЛИ:

420. Дело №1719/УНКВД Львовской области — Сова Николай Андреевич — 1896 г.рождения, уроженец Львовской области, украинец, гражданин СССР, б/п, при нем один ребенок. Совместно с ним проживает жена Сова Анна Ивановна, 1901 года рождения.

Постановили:

Сова Николая Андреевича, Сова Анну Ивановну, как членов семьи участника банды УПА сослать в Архангельскую область сроком на пять лет⁵, считая срок с 3 апреля 1945 года.

Имущество конфисковать.

Начальник Секретариата Особого Совещания при НКВД СССР

— Иванов —

Микола Поліковський, майор

---

1. Відомий партизанський командир.

2. Спеціальні війська НКВС, створені згідно з постановою уряду СРСР від 24 червня 1941р. У вирішенні своїх завдань щільно взаємодіяли з територіальними органами

внутрішніх справ, міліції і винищувальними батальйонами. У травні 1943р. було створено Головне управління військ НКВС СРСР по охороні тилу Червоної армії. Мали подвійне підпорядкування НКВС СРСР і Військовим Радам фронтів.

3. Органи держбезпеки до квітня 1943р. знаходились у складі НКВС СРСР.

4. З 1943р. – структурні одиниці органів НКВС.

5. Органи держбезпеки терміни заслання, як звичайно, продовжували.

ЖЕРТВА ФАНФАР історія одного аноніма

У фонді №127 Московського Центрального державного архіву літератури та мистецтва (МЦДАЛМ) — фонді Олександра Гріна — серед численних матеріалів є й листи читачів до письменника.

Писали йому багато. То були люди різного віку — і школярі, й такі, кому сам Грін годився у сини. Провадячи дослідження у фонді, автори цієї статті виявили кілька листів, які здалися особливо цікавими. Під кожним з них стояв загадковий підпис «Север». Листування «Севера» з Гріном тривало з 1929 до 1930 року. Зворотніх адреси було дві, у кожній з них значився Київ.

Дзвінкий, поетичний, голос «Севера» вирізнявся з усієї маси читацьких листів своєю відкритістю, довірливістю, несподіваним поєднанням зрілих роздумів з хлоп'ячим захопленням. Українізми в стилістиці фраз наводили на думку, що автором листів є хтось, хто належить до молодой української творчої інтелігенції 20-х—30-х років — трагічна доля цього покоління митців нас хвилювала давно.

Ніна Миколаївна Грін, дружина письменника, згадуючи ці листи, відзначає, що Олександр Степанович тривалий час вважав їх автором захоплену поезією дівчину.

««Давно вже в мене була підозра, але почерк занадто чоловічий...» Так ми ніколи й не взнали, хто такий був «Север»». (Зі спогадів Н.М.Грін, МЦДАЛМ, ф.127.)

Ще одна дивна річ — в архіві були й листи Гріна до «Севера». Звідки? Хто переслав їх туди?.. Загадок більш ніж досить для того, щоб розпочати пошуки.

Одна з двох адрес одразу ж вказувала на зв'язок тасмничого «Севера» з відомою в літературних колах родиною Могілянських. Михайло Михайлович Могілянський — видатний літературознавець, жив тоді у Чернігові. Його син, Дмитро Тась-Могілянський, чия адреса була вказана «Севером», — талановитий поет та письменник; дочка Ладя (Лідія) — теж гарний поет. Брат і сестра були знищені ГУЛАГом, Ладя — в 37-му, Дмитро — в 39-му роках.

У авторстві листів до Гріна ми одразу ж запідозрили Ладю Могілянську. Аргументів було достатньо: і відчуття самого Гріна, що йому пише дівчина, і заслання Ладі саме у той час на будівництво Біломор-каналу (псевдонім «Север»), і поетичність листів. Ось їх фрагменти:

(Перший лист, без дати; за поштовим штемпелем — 1929 рік).

«...Капітане! У світовому океані дуже тяжко. Тяжко йти, тяжко ставити снасті. І тому Ваша яхта, звідки посласте Ви сигнали, до якої прикуті — через простір — очі Молодого Племені — наче буй порятунку, наче буй надій. Ще не пересохли джерела серця, якщо чути голос Гріна. ...Як змогли Ви закріпити вітрила? Як сталося, що яхта Ваша вийшла зі смерчового вузла блискуче та стійко? Ваша Земля... Ваша багата Земля... Як змогли Ви збудувати її?»

Грін відповів — і «Север» просто вибухнув радістю:

«...Я — наче королевич: сонце сьогодні, мідні сурми за вікном і Ваш лист. А нині, вночі, після Вашого такого простого, але безмежно людяного (лагідного) листа, я запитував Гріна: що робити, коли захоплення переповняє душу?»

Наступний лист Гріна був коротким — письменник явно не збирався продовжувати листування з, як він вважав, юною шанувальницею:

«Любий Север-Северок! Оскільки різниця у віці між нами, либонь, років з тридцять, то Ви не здивуєтесь, що я далеко відступаю від Вашого дзвінкоголосого тону. Ми — люди спокійні, з життям за плечима. Втім, листи, подібні до Ваших, нам до вподоби. І хоча писати мені Вам, власне кажучи, ні про що, я з задоволенням закінчую цю сторінку та чекаю з нетерпінням... (продовження фрази — на звороті листка: «Грінівська» інтрига. — Прим.авт.)... коли почнеться тепла погода.

Ваш О.С.Грін».

І така відписка була радістю для «Севера». Але він, безперечно, зрозумів, що кумир його не має наміру листуватися далі, а тим більше бачитися зі своїм захопленим адресатом. У наступному листі «Севера» — скорботні ноти, неприховане прагнення зустрічі.

«Мені здається, що стоїмо ми в одних полях, що Ваш корабель і мій човен — мають зустрітися.

Але підступи до людини — такі важкі. Розгроми такі тяжкі над людським світом, що для того, чия нестійка матерія, хто втратив первісну сліпоту — похмурими стають дні й стрімкість падає.

...Вже мало лишилося в світі болі про людину.

...Людину розтопано, душа сучасника лежить прахом, у такому тлінні. Як пройти?..».

Йшов двадцять дев'ятий рік — рік «великого перелому», що багатьом ніс прозоріння від «первісної сліпоти» революційних ідей. Гріна, далекого від них, не друкували, його книги вилучали з бібліотек. Завжди не надто схильний до контактів, зараз він зовсім замкнувся в собі — тож і таємничому своєму кореспондентові не відповів. Той нагадав про себе листівкою — репродукцією картини Венеціанова «Ось тобі й батьків обід!..», де засмучений хлопчик сидить над розбитим глечиком. Така сентиментальність переповнила чашу. Відповідь Гріна була суворою, вона не залишала надії на подальше листування.

«Север» на півроку замовк. Нарешті з болем озвався:

«...Сонця немає над моїми ріками, і в мороці такому не знаходять вони шляхів до океану. Смутно мені. Бо ж бачу я смерч, що ним здіймається падь людська... Мене здійме, як тисячі тисяч, і осколками коштовної, невідшкодованої чаші впаде моє тіло на землю...»

Хай цей лист буде таким, що, може, й не дійде до вас. Але, якщо Вам захочеться його прочитати, — як же любо буде мені отримати Вашу записку, Вашу руку, Ваші слова — про те, про що я боюся будь-кого питати...

...Мені важко.

Север. 16.II, вечір.»

У цьому листі — нова зворотна адреса: «Київ, Поштамт, Павлу Коломійцеві для Севера». Лист зворушив Гріна, і він відписав. Про характер відповіді можна судити з наступного листа «Севера».

«Сьогодні я одержав два Ваші листи, — пише він 28 березня 1930 року. — При моїй тривожній вимогливості — я не знаходжу, що заперечити. Бо й сам думав Вашими думками. І знаю, що Грін — то його книжки. Але ж Друд? Друд, він є? Його не може не бути! Я хочу з ним розмовляти, дозвольте це мені».

Грін мовчав. Листи «Севера» розбивалися об цю важку мовчанку, як хвилі об похмуру скелю.

«Як сказати Вам про себе? Я не знаю, як це зробити. Мені страшно, якщо в тих небагатьох записках та листах, що я послав, Ви уgliedіли лише хворобливий випад із рівноваги — і нічого більше».

«...Ви не відповіли мені. Не хочете відповісти.

...Куди крикнути? Як крикнути? Нащо ж я так довго й лагідно боровся, коли на останніх сходитках мені ніхто руки свої не простягне?..»

То були останні слова «Севера» до Гріна. Більш пізніх листів у фонді №127 ми не знайшли. Образа? Але могло це означати й інше. Тридцятий рік був роком планомірного винищення української інтелігенції, представником якої, судячи з усього, був і таємничий «Север». Чи не стоїть за цим обривом листування якась ще невідома трагедія? Ми вирішили спробувати розгадати загадку.

У нас був зразок почерку і дві адреси. Зрозуміло, що ми звернулися до архівів родини Могілянських, а також до дочки Михайла Михайловича, Лесі Михайлівни Могілянської, котра мешкає в Москві. З думкою, що «Север» – то Ладя Могілянська, ми все більше звикалися, залишалось лише знайти головний доказ – порівняти почерки. Але жодного листочка, писаного рукою Ладі, знайти ніяк не вдавалось. Нам порадили пошукати у відділі рукописів ЦНБ НАН України. Його завідувач, М.Візір, вручив нам дві папки, підписані: «Павло Коломієць – М.М.Могілянському». Навряд чи тут могли бути листи Ладі, але для порядку зазирали й туди. І – перехопило подих. Перед нами був стрімкий, розлогий почерк «Севера».

З листів постав новий, несподіваний образ – поета, судячи з усього, відомого і визнаного в своєму часі, – і повного гідности та скромности. В одному з листів Павло Коломієць відмовляється від занесення його імені до Української літературної енциклопедії, називаючи свою творчість «крихітним даром». Але й водночас підкреслює несумісність політики з поезією, по суті відмовою своєю відхиляє тридцять срібняків, запропонованих за «пролетарську позицію» творчости. Дата – 1927 рік.

Важко було спочатку розлучатися з «Севером» – Ладею і звикати до «Севера» – Коломійця. Але новий герой цієї історії швидко полонив нас своїм характером і талантом.

М.Візір власноручно склав для нас повну бібліографію творів Павла Коломійця, а разом і брата й сестри Могілянських. Його допомога була надзвичайно цінною для нас, глибока дяка йому за це. Значною мірою завдяки йому нам вдалося розшукати в періодиці тих часів чимало віршів усіх трьох поетів: прекрасні, вишукані – Дмитра Тась-Могілянського, ніжні й високі – Ладі, прозорі та чіткі – Коломійця. Несподівано в закапелках спецвідділу Історичної бібліотеки Національної академії наук дивом віднайшлася єдина надрукована збірка Павла Коломійця – «Партитура тривоги».

Листи Коломійця до Могілянського йшли з Конотопа. Романтично-загадковий «Север», пишучи до Гріна, звісно, не міг собі дозволити такої прозаїчної адреси – тож листувався через Київ. Ниточка була тоненька, довга і заплутана, розмотати її виявилось цілою детективною історією. Але ось нарешті ми – в Конотопі.

Краєзнавчий музей міста, розділ «Громадянська війна». Зі стенда дивиться на нас майже дитячим поглядом дев'ятнадцятирічний хлопець у червоноармійській одежі. Перша «офіційна» інформація про Павла Коломійця досить несподівана: комсомольський вождь чималого масштабу, організатор комсомолу на Україні, член першого складу ЦК ЛКСМУ, а перед тим – червоноармійський комісар. Далєбі, чи не помилилися ми у пошуках, чи міг цей простий хлопчина з шаблею при боці бути тим таємничим і поетичним «Севером», чия глибока драма розгорнулася в листах до Гріна?

В Конотопі ми відшукали родичів Павла Коломійця. Племінниця, Інна Степанівна Бунчукова з сином Володимиром Володимировичем, та її брат Євген Степанович Коломієць зберегли фото і деякі документи. Від них же потяглася ще одна ниточка – в Суми, де працює журналіст Геннадій Петров. Виявилось, що в 60-ті роки він кілька разів писав про Коломійця – зрозуміло, в тому обсязі, в якому це можна було зробити в ті часи. У нього ми отримали до рук цілий скарб: товсту папку з архівними документами – довідками, листами, записками. Від Петрова дізналися, що поет Василь Мисик у 1982 році писав про Коломійця у своїх «Зустрічах». Мисик згадує, як після перших публікацій його віршів на його адресу у Харків стали приходити дружні теплі листи, підписані незвичайним псевдонімом «Северок». Зав'язалося листування, а згодом невідомий кореспондент прийняв запрошення і приїхав у гості.

«...Він міцно потиснув руку й відрекомендувався (трішечки церемонно, по-військовому), назвавшись Павлом Коломійцем. І зразу ж, усміхнувшись, пояснив: «Я підписувався в листах інакше, не так, як в журналах, щоб не відбити Вам охоту листуватись з автором поганих віршів».

«...Здавалося, ніби він думав уголос, щось хотів уяснити собі самому, та й дивився кудись у темне вікно, наче бачив там свого постійного співрозмовника. Очі – невеселі, аж засмучені, мов би він прислухався до якогось внутрішнього болю.

Хтось потім сказав про нього, що він чутливий до навколишнього, як оголений нерв».

«...Був ще один вечір – восени 1929 року, коли він востаннє завітав до мене. Ми знов засиділись до пізньої ночі. Знов я пішов провести його. ...Шумів холодний дощ із крупною. Коломієць умовляв мене повернутись додому. Мені ж не хотілось спати. І здавалось, що він чогось не договорив, і в розмові його була в той вечір якась відчуженість, якась вичерпаність».

В спогадах Мисика образ Павла Коломійця дивним чином нагадав нам інший образ – Тіррея Давенанта, одного з найяскравіших героїв Олександра Ґріна. І якщо ще й могли після цього залишатись якісь сумніви в ідентичності конотопського поета з нашим загадковим «Севером», то вони остаточно розвіялися, коли Інна Степанівна розповіла, як дядько Павло подарував їй дві книжки Ґріна – «Червоні вітрила» і «Ту, що біжить по хвилях» – і мовив при цьому: «Ці книжки написав мій друг».

Крихта за крихтою, черепок до черепка, з розкиданих світом, вже майже втрачених уламків «коштовної, невідшкодованої чаші» перед нами складалася доля людини, яку в історії української культури було б дуже несправедливо згубити.

***

Початок цієї долі був звичайний.

В багатодітній родині конотопського залізничника Петра Коломійця у 1900 році народився хлопчик, якого назвали Павлом. Брати й сестра були вже дорослими. Заробляти на життя довелося рано, з одинадцяти років: помер батько. Влітку в селі пас вівці, згодом закінчив училище й сімнадцятирічним юнаком пішов працювати на Конотопський снарядний (нині електромеханічний) завод.

Тут – перший поворот долі. Підпільна більшовицька організація. Революція. Червона армія. 1919 рік – вже командир стрілецького полку. Згодом – політкомісар кавалерійської дивізії. І не абиякої – а знаменитої Кавказької «Дикої Дивізії», котру він, палкий агітатор, робить більшовицькою.

Після громадянської війни повертається в Конотоп. Стає делегатом Першого з'їзду комсомолу України, де його обирають до ЦК. У 1920 році завідує Конотопським міськвідділом народної освіти, очолює комісію з написання історії КП(б)У. 1925 рік – редактор обласної газети «Сільські вісті», видає збірку спогадів про події 1905 року...

І тут доля входить в новий поворот.

О, незбагненна магія поетичного слова! Скількох вона вже збила з пантелику, звівши нанівець суспільну кар'єру, життєве благополуччя! Скількох спокусила чужими лаврами – та так і не вивела з рамок посередності, а то й на купівлю слави за рахунок продажу совісті...

Десять перших своїх поетичних спроб Павло Коломієць наважився послати Павлові Тичині. Знаменитий тезко присилає схвальний відгук, сім віршів публікує у часописі «Червоний шлях». Зав'язується дружба, а згодом у дружнє коло входять Максим Рильський та Дмитро Тась-Могилянський. Талановита четвірка швидко стає популярною у колах шанувальників поезії, виступає на літературних вечорах. Часто до них приєднуються друг Тичини, поет Аркадій Казка, ніжно-співуча Ладя Могилянська.

Тісне спілкування з творчими побратимами, з глибоко інтелегентною родиною Могилянських дає можливість вчорашньому комісарові повніше відчувати власні поетичні сили – а водночас і необхідність розширити, поглибити свої знання. Він багато читає, його бібліотеці може позаздрити найвибагливіший ерудит. Мудрість великих філософів-гуманістів полемізує з «революційною свідомістю». Сміливі й вдалі експерименти в поезії ведуть до того, що тонкий і чутливий лірик все більше витісняє з душі політика.

А в країні йшов «Великий перелом». Ейфорія торжества революційних ідей поступово вивітрювалася, і на дні згустилися «пролетарська ненависть», «класова пильність»,

«непримиренність». Тиск на душі й помисли наростав, ширився пошук «ворогів народу». Якраз тоді й написав Павло Коломієць у згаданому вище листі до М.М.Могилянського:

«...Ці роки політика превалює над іншими галузями людської діяльності – то ж хай її жреці й користуються заслуженими правами...»

Відмовившись від місця в енциклопедії, Павло тим не менше багато друкується в періодиці: журнали «Червоний шлях», «Всесвіт», «Революція та життя», альманахи «Розвага», «Літературний ярмарок». Готує збірки віршів: «Партитура тривоги», «Кузня Нібелунгів», «Садівник», «Круглий парус», «Русане поле»...

У 1930р. у Харкові тиражем всього дві тисячі примірників вийшла з друку «Партитура тривоги». Їй судилося бути єдиною, що побачила світ. У червні того ж року на збірку відгукнувся критик Кость Мисливець в харківському журналі «Молодняк»: «...Шкідлива «Партитура тривоги» через свою позапартійність у широкому розумінні. Така книжка в однаковій мірі приємна й для клясового ворога». У той час, особливо на Україні, такі слова були вже прямим політичним доносом.

Як вже згадувалося, нам пощастило роздобути цю збірку, що довгі роки була «похоронена» в спецсховищах. Доля і у неї, судячи з усього, була складною: численні штампи, позначки, ґрифи (серед них навіть грузинською мовою). Яким дивом потрапила вона до Історичної бібліотеки Академії наук, куди й зазирали ми, власне, випадково, у пошуках зовсім інших матеріалів?..

Відступаючи на хвильку від ходу нашої розповіді, відзначимо, що дивовижні «випадковості» буквально супроводжували це незвичайне розслідування. Було не раз так: все, ми зайшли в глухий кут. Жодної ниточки, жодного сліду далі – якась невблаганна темна сила, витираючи з історії «Севера» – Коломійця, діяла методично і безпомилково. Але несподіваним променем у цій пільмі з'являлися – людина, лист, крихітна згадка в пресі, у найнеймовірнішому контексті – і ниточка тяглася далі. Здавалося, що сам Ґрін у властивій йому манері задумав для нас цей сюжет, який тепер перетворювався на повість, написану життям.

З перших сторінок «Партитури тривоги» одразу впали в очі разючі збіги образів у цих пізніх віршах Павла Коломійця і в листах «Севера» до Ґріна.

Після рецензії Мисливця годі було й думати про видання нових збірок. Змикалося кільце. Бо й справді, з позиції тих страшних часів – розкривай «Партитуру...» хоч навмання: «...На дибу взяті села...»; «...Реве багряний світ Безсилими змаганнями за привід...»; «...І серце людини для жертви в прийдешнє несуть...». Книжки «Садівник» та «Кузня Нібелунгів», що вже готувалися до друку в Харкові, так і не вийшли. Спроби розшукати рукописи поки що результатів не дали.

Відходили друзі – різними шляхами. Ладя Могилянська – етапом на Соловки. Аркадія Казку арештували у вересні 1929-го, а в листопаді, у відчай від безглузких звинувачень, він наклав на себе руки. То була, либонь, перша жертва кривавих часів, перше трагічне попередження.

Мисик згадує про розрив Коломійця з Тичиною. Дороги їхні розійшлися. Зламаний залізною рукою режиму, Тичина підхопив «клич до звіриної боротьби», і нові його вірші розчинилися у безликому ревищі того кличу.

Був час, коли й письменника Ґріна Павло вважав другом, пишався їхнім листуванням. Та не в добрий час розшукав він свого кумира – похмурого, замкнутого, зацькованого ідеолоґами пролетарської культури, повністю зануреного у свій, альтернативний довоколишньому світ. Нікого не пускав Ґрін в той світ – не пустив і Коломійця, глухий до розпачливих волань невідомого «Севера».

Осінь тридцятого року. Все нижче опускається над непокірною головою дамоклів меч. На додаток до всіх незгод колишнє політичне начальство згадало про комісара Коломійця, коли потрібні стали організатори кривавих акцій «розкуркулення». Поет Коломієць рішуче відмовився. «Не хочу викидати на сніг дітей!...» – згадують родичі його слова. Та відмова означала вже вирок.

9 листопада попередили (забігала знайома вчителька) про близький арешт.

Наступного ранку Павла Коломійця знайшли у себе в кімнаті, за робочим столом, з кулею в скроні. На столі, замість передсмертної записки, лежав крихітний клаптик картону, на якому Павло олівцем намалював свій останній автопортрет...

17 січня 1931 року родина передала 700 сторінок рукописів Коломійця до Інституту Тараса Шевченка в Харкові. Ми маємо лише опис цих документів; розшукати їх поки що не вдалося. В

переліку є твори поетичні та прозові, декілька великих збірок, поеми. Нема листів: очевидно, Павло знищив їх перед смертю, щоб не ставити під загрозу тих, з ким спілкувався. Листи Гріна, гадаємо, стали винятком – їх він, імовірно, довірив комусь з найближчих друзів, і так вони згодом потрапили у Москву, до архіву письменника.

Тоталітарний режим неперервно «чистив», переробляв, ретушував власну історію, старанно вишкрібав з неї долі, схожі на долю Павла Коломійця. Але стерти останні сліди поета, попри всі намагання, не вдалося. Завадили цьому, як не дивно, і самі його вороги. Зграєю ворон вони накинулися на його творчість, навіть не знаючи, що автор вже ніколи не прочитає їхніх «рецензій».

«...Подивимось, як П.Коломієць освітлює наше «сьогодні». Він пише:

*Наші груди опали крильми
безсило,
...і мертвою мукою день наш...»*

Оце «добалакався». Наша пролетарська радянська країна зростає не по дням, а по часам, ...а П.Коломієць виспіває: «І мертвою мукою день наш...» ...Надалі побажаємо автору не вилазити «з печери» зі своїми поезіями і не засмічувати ними пролетарської літератури...» (Г.Кравченко. «Літературна газета», 10.04.1931р.).

Естафету прийняв того ж року Ю.Лавриненко на «Всеукраїнському зльоті ударників соціалістичного сільськогосподарського виробництва, призваних до літератури»:

«...Виступають часом замасковані співці, ідеологічні агенти буржуазії. Наприклад, Павло Коломієць 1930 року в своїй книжці поезій «Партитура тривоги» в пишних поетичних оздобах сурмить тривогу. З приводу чого? З приводу того, що, мовляв, сади віками створеної культури порубано, що падає в страшному розгромі людська думка, серце людини взяла в мідні сагайдаки нова доба і –

*«..від людини до людей
нема шляхів, нема дверей...»*

Голоси рабів наввипередки вислужувалися перед хазяїном. Але Павло Коломієць вже не чув цього гамору.

Він був на волі.

Юлія Первова, Ігор Жук

***

ВЫСТУПЛЕНИЕ ТОВАРИЩА Н.С.ХРУЩОВА

на совещании секретарей обкомов КП(б)У, начальников областных управлений НКВД и НКГБ западных областей УССР в городе Львов 15 мая 1945 года (живая запись)

Партийные организации западных областей УССР, органы НКВД и НКГБ, а также пограничные и внутренние войска проделали огромную работу по разгрому оуновских банд.

Задача по разгрому националистических банд в основном выполнена. Теперь обстановка в западных областях УССР по сравнению с осенью 1944 года изменилась к лучшему.

В настоящее время имеется только несколько отдельных крупных банд, которые насчитывают до 200 чел. В ряде районов остались мелкие бандитские группы.

В связи с тем, что обстановка изменилась, необходимо делать соответствующие выводы.

ЦК КП(б)У в своих решениях требовал, об этом мы неоднократно говорили на наших активах и совещаниях о том, что в результате проводимых мероприятий банды будут распыляться на мелкие группы и поэтому надвигалось требование расширить нашу агентуру, как следует наладить чекистскую работу, ведь бандитов-одиночек очень трудно найти, если не будет агентов. В Ровенской области до сих пор не могут поймать и разгромить банду «Стального», которая насчитывает всего только 40 человек, а группу в количестве 3—5 человек поймать труднее. Поэтому решающим в деле

борьбы с бандами теперь должна быть хорошая постановка агентурной работы. Без агентов мы будем действовать вслепую.

В настоящий период количество войск не решает дела борьбы с остатками банд и оуновского подполья. Может прийти один человек и небольшая группа 3—5 человек и наделать много вреда, ведь они боя не принимают, а действуют из-за угла.

Необходимо как можно больше рассредоточить наши войска по населенным пунктам, создать подвижные части, которые могли бы быстрее преследовать обнаруженных бандитов. Я бы рекомендовал создать также пешие боевые группы для преследования бандитов, но в эти группы следует подобрать энергичных людей, которые могут проявить инициативу и физически смогут быстро передвигаться при выполнении своих задач.

Мы можем и должны сделать все для того, чтобы выкорчевать все остатки бандитов. Если сейчас придерживаться старой тактики войсковых операций в то время, когда бандиты действуют в одиночку, мы вынуждены будем держать гарнизоны чуть ли не в каждом селе, а в этом нет никакой необходимости.

Нужно принять ряд мер для того, чтобы совершенно очистить наши села от украинско-немецких националистов. Война кончилась, необходимо кончить и с бандитами, рассчитывая на свои собственные силы. Следует очиститься от подозрительных людей. Если взять даже неодушевленный предмет — костюм, он через несколько часов запылится, необходимо взять щетку и почистить его, часа через два — опять. В нашей работе необходимо время от времени просматривать советские и другие организации и очищаться от сомнительных и подозрительных людей. Ведь украинско-немецкие националисты насаждают свою агентуру в наши советские, хозяйственные и даже партийные организации на техническую и другую работу. Мне кажется, следует почистить также и истребительные батальоны, там есть люди, которые связаны с бандитами, есть просто балласт. Необходимо также почаще выводить истребительные батальоны на активные действия. На совещании секретарей райкомов Львовской области я слышал ряд жалоб на войска НКВД. Некоторые говорили, что имели место случаи, когда они проявляли медлительность и недостаточную четкость при проведении операций. Необходимо тов.Марченко проверить эти факты, о которых там говорили.

Весь вопрос в оперативности. Надо, чтобы работники НКВД за этим все время следили. Во Львовской области был такой возмутительный случай, когда из совхоза, расположенного недалеко от Львова, угнали 90 коров, а наши органы НКВД не могли догнать. Это исключительный пример расхлябанности. Тов.Грушко — неплохой работник, но, видимо, зазнался. Мы его хвалили. Он думал, успехи большие, волноваться нечего, и когда ему позвонили об этом факте, он, видимо, подумал: «Успею, не такие дела делали».

Я думаю, что на тов.Грушко следует наложить партийное взыскание, когда взгреем за этот факт вопиющей расхлябанности, люди будут чувствовать ответственность и не будут допускать больше таких случаев, а если мы это пропустим, то могут такие случаи повторяться. Бывают и в районах факты расхлябанности и с ними надо строго бороться.

В связи с новой обстановкой необходимо перестроить чекистскую работу, а также работу всех других наших организаций в западных областях УССР. Следует признать, что у нас агентура еще в недостаточном количестве и во многих случаях она слаба. Работники НКВД во многих районах тоже слабые.

В дополнение к тому, что уже нами принято раньше, я предлагаю провести еще ряд мероприятий. Руководители партийных организаций органов НКВД и НКГБ не должны пропустить ни одного случая бандпроявлений безнаказанно, а у нас иногда понимают это так, что раз нужно кого-нибудь наказать, то наказывают наших партийных или советских работников. Конечно, если они допустили расхлябанность, их нужно наказать, но я имею в виду прежде всего наказание пособников бандитов и в этом должны сыграть большую роль органы НКГБ. Бандиты опираются на кулаков, торговцев, попов и другие элементы. Таких враждебных нам людей необходимо взять на учет и если в селе было бандитское проявление, необходимо поехать туда и расследовать этот факт. Нужно

узнать наиболее неблагонадежных элементов, которые проживают в этом селе, вызвать, арестовать и выслать их с семьями, а крестьянам объявить, что это пособники, которые помогали банде.

К сожалению, у нас еще есть случаи, когда потворствуют кулакам и пособникам. В Тернопольской области был такой случай в Залещиках: послали председателя райисполкома в одно село для проведения ряда мероприятий. Этот председатель остановился жить у кулака. Кулак сказал председателю райисполкома: «Пока вы будете у меня жить, я гарантирую, что с вашей головы волос не упадет, можете быть спокойны, никакие бандиты сюда не придут». И действительно, председатель жил 5 или 6 дней и не было ни одного бандпроявления, а только он выехал из этого села, как налетела банда и натворила разных пакостей. Ясно, что этот кулак был связан с бандитами, а наш председатель райисполкома только ушами хлопал.

Это показатель того, как иногда наши люди не разбираются в обстановке, и мне кажется, что этого председателя райисполкома надо привлечь к строжайшей ответственности.

Я бы порекомендовал еще такой метод: в селах наметить несколько кулаков и сказать им, чтобы они сообщали о замыслах бандитов и были бы нашими агентами. Этим кулакам надо предупредить, что они отвечают за любое бандпроявление, которое будет в этом сельсовете. Наш актив должен следить за тем, что если происшествие будет, немедленно предупрежденных кулаков арестовывать и высылать. Это бесспорно поможет нам в борьбе с остатками банд.

Кроме того, можно еще практиковать следующий метод: собрать крестьян и здесь указать, кто является пособником бандитов, кто наводит бандитов. Нужно, чтобы эти люди, на кого вы указываете, были на собрании. Здесь же надо объявить, что за то, что они помогали бандитам, к ним будут применены репрессии.

Одновременно с проведением этих мероприятий необходимо усилить политическую работу среди населения.

В ряде районов есть много случаев нарушения революционной законности. Нужно усилить борьбу с нарушителями наших советских законов.

О спецгруппах. Я считаю правильным создание спецгрупп из бывших бандитов. У нас иногда используют их неправильно. Нельзя же до бесконечности посылать спецгруппу с заданиями, ведь это бандиты и они могут манкировать, подводить нас. Нужно дать одно конкретное задание, и когда они его выполнят, можно сказать, что они свою вину искупили и отпустить их.

Правительство УССР и ЦК КП(б)У готовят обращение к населению западных областей, где будет указан срок, до которого должны явиться с повинной все участники банд, а после этого срока мы будем их привлекать к строгой ответственности.

Я думаю, что целесообразно установить срок явки двухмесячный.

Проведена большая работа, но ее надо хорошо завершить. Если мы еще хорошо поработаем, встряхнемся еще больше, привлечем массу сочувствующих нам людей, то мы в ближайшее время доканаем все остатки украинско-немецких националистов.

**КИЕВ — секретарю ЦК КП(б)У
тов. Н.С.ХРУЩЕВУ**

ИНФОРМАЦИЯ

**О ходе борьбы с бандами украинско-немецких националистов в районах Львовской области с
26 ноября по 6 декабря 1945г.**

Выполняя решение ЦК КП(б)У от 30/X-1945 года, ответственными работниками Обкома партии при выезде в районы, проведены собрания районного партийного актива и оперативные

совещания аппарата райотделов НКВД и НКГБ по вопросу дальнейшей организации борьбы с бандами украинско-немецких националистов.

На проведенном совещании председателей сельсоветов и крестьянского актива 27-29 ноября 1945 года главным вопросом было — поднять население на борьбу с бандами украинско-немецких националистов, создать им невыносимые условия для дальнейшего пребывания в бандах.

Действия оперативных групп РО НКВД/НКГБ, воинских частей и партийно-советского актива за время с 26 ноября по 6 декабря 1945 года значительно улучшились, к операциям стали готовиться и проводить более четко и оперативно.

За указанный период в районах области проведено 339 операций и засад. В результате, убито бандитов — 53, захвачено бандитов и бандпособников — 119 человек.

Успешно проведена операция оперативной группой работников НКВД Яворовского района 29 ноября в селе Наконечное, которой руководил оперуполномоченный РО НКВД тов.Борисов. В результате проведенной операции захвачен бандит надрайонного провода ОУН МУЗЫЧКО Остап. Из штаба надрайонного провода ОУН изъято: 3 радиоприемника, один из них был подготовлен к приему радиопередач, один радиопередатчик в полной исправности, 2 пишущих машинки, один ротатор со всеми необходимыми принадлежностями, автомат, пистолет, 8 гранат, 400 шт. патронов и не полностью отпечатанный доклад штаба ОУН.

2 декабря 1945 года оперативной группой работников НКВД и подразделением воинской части Бродского района, преследовавшей бандгруппу на территории Олесского района, обнаружен схрон в хуторе Соколов, из которого изъяты живыми 10 бандитов в полном вооружении.

28 ноября в Поморянском районе группой партийно-советского актива, работников НКВД и подразделением воинской части проведена операция в селе Торчив, в результате разгромлена вновь организованная бандбоекка, имевшая специальное задание контролировать дорогу Поморяны — Золочев. При этом убито 4 и захвачено в плен 5 бандитов.

Всего за указанный период в области ликвидированы состоявшие на учете 2 бандбоекки:

В К.Бугском районе бандбоекка главаря «ЛЫС» в составе 10 бандитов. При этом убито — 3, явилось с повинной — 2, захвачено в плен — 5 бандитов, в том числе руководитель бандбоекки БОНДАРЬ Павел Степанович.

В этом же районе ликвидирована бандбоекка «ЗИМОВОГО», состоявшая из 13 бандитов, из которых убито — 5, захвачено — 5 и явилось с повинной — 3 бандита. Руководитель бандбоекки ЗИМОВИЙ убит.

Кроме этого, убиты такие видные руководители бандбоекков:

В Городокском районе — кущевой КУШНИР Яков Матвеевич, по кличке «ЗАЛИЗНЯК».

В Лопатинском районе — господарчий куста «ПРУДКОГО» ЛЕВУС Дмитрий Емельянович, кличка «МОРОЗ».

В Золочевском районе — главарь бандбоекки ХОМИШИН Богдан Теодосович — кличка «МОРОЗ», руководитель СБ боевки РАК Иван по кличке «МОРОЗ».

В Сокольніцком районе захвачены связные бандбоекки «ВОРОНА» — ЦЫМБОЛА Андрей Семенович и БЕГНЕЙ Петр Николаевич.

Из числа задержанных и арестованных разоблачено: из куста самообороны «ДОРОШ» — 8 бандитов, куста самообороны «СКРЫТНОГО» — 10, из сотни «МАРКО» — 7, рядовых куста самообороны «ЧЕГРИН» — 11, Добротворского куста самообороны — 9 бандитов во главе с главарем «ЗАРИЖНЫМ», господарчих — 2, связных — 9 бандитов.

Настроение рядовых бандитов последнее время, особенно после успешного проведения ряда чекистско-войсковых операций и глубокого проведения массово-политической работы среди крестьян, заметно ухудшилось. Явившиеся с повинной бандиты заявляют о том, что в бандах среди рядовых бандитов началось разложение, недоверие к руководителям бандбоекков.

Всего за указанный период явилось с повинной 23 бандита.

В Сокольніцкий райотдел НКВД явились с повинной 2 бандита ПАНЬКОВЫ, которые рассказали:

«В нашей бандбоекке началось разложение. Руководитель бандбоекки ЛАПЧАК и рядовые ЮСКЕВИЧ и ДИДУХ нам заявили: «Вы идите с повинной, и если Вас не арестуют НКВД, тогда мы тоже явимся, потому, что уже надоело так скитаться».

В Щирецком районе явившиеся с повинной бандиты ДЕБУЛЯК Михаил и ГРИНЧИШИН Федор, рассказали:

«Мы — рядовые, давно хотели уйти из схрона, но боялись потому, что руководитель бандбоекки «ЗЛИЙ» нас предупредил, что если кто из нас явится с повинной, тому не будет пощады, он будет вместе с семьей уничтожен», а как только «ЗЛИЯ» убили, мы сейчас же явились с повинной».

В Бибрском райотделе НКВД бандит ЛАГАЙДА Петр, псевдоним «ГРИБ», рассказал: «В настоящее время население к бандитам относится отрицательно, продукты питания и одежду приходится отбирать под угрозой оружия, т.к. только под угрозой население отдает одежду и прочие продукты питания. В связи с этим, настроение бандитов ухудшилось и становится безнадежным, теряется окончательная уверенность в достижении своей цели в борьбе против Советской власти. С наступлением зимы у многих бандитов настроение такое — явиться с повинной к органам Советской власти, но боятся наказания за несвоевременную явку. Теперь в связи с опубликованием приказа Наркома Внутренних Дел тов.РЯСНОГО многие придут с повинной». ЛАГАЙДА заявил: «я арестован с приказом Наркома в кармане, я достал только вчера вечером приказ, решил утром явиться с повинной, но рано утром меня арестовали». Заявление ЛАГАЙДА подтвердили явившиеся с повинной 28 ноября бандиты из села Грибовичи — БЕРЕЗКА Владимир Григорьевич и БЕРЕЗКА Славко Иванович.

Однако, руководящий состав банд угрозами и запугиванием старается задержать рядовых бандитов от явки с повинной, и сейчас в период подготовки к выборам в Верховный Совет СССР, все свои действия направляют на противодействие мероприятиям партии и правительства, террором, насилием, грабежом стараются заставить крестьян не принимать участия в выборах.

Так, в Перемышлянском районе в селах Ладанцы и Корепичи бандиты под силой оружия провели собрание крестьян, где пели националистические песни, чтобы они саботировали, не принимали участия в выборах, что если они будут голосовать, то Украина не останется «самостоятельной» и будет под властью советов. Бандиты предупредили крестьян, что если кто из крестьян будет голосовать за кандидатов, выставленных советами, то тот будет повешен как изменник».

Партийным и советским активом в этих селах проведены собрания крестьян по разъяснению враждебной украинскому народу идеологии украинско-немецких националистов.

Крестьяне на собрании рассказали, что они с недоверием и презрением отнеслись к заявлениям бандитов и просили: «Вы просто приходите и мы проголосуем за выставленных кандидатов в депутаты Верховного Совета СССР, чтобы бандиты не терроризировали нас задолго до выборов».

26 ноября на село Задвирье Глинянского района напала бандгруппа. Бандиты предложили крестьянам выйти на собрание, однако, крестьяне не собирались, тогда бандиты под силой оружия сгоняли крестьян на собрание, а тех, кто категорически отказался идти на собрание: ШЛЫК Юлия — рабочего железной дороги, КОВТУН Михаила — демобилизованного из Красной Армии, КОВТУН Степана — 70 лет, КОВТУН Марию — его жену 65 лет, КУЛИЦКУЮ Марию — польку, МАРЕПУ Анну — работницу железной дороги, ПЕЛЫХ Григория — лесоруба, КОВТУН Ивана — секретаря сельсовета — бандиты расстреляли, при этом призывали крестьян не принимать участия в выборах, не выполнять никаких государственных обязательств.

При посещении сел Яхторов, Кривичи, Куривичи и др. Глинянского района уполномоченным Обкома партии, установлено, что в подготовке к предстоящим выборам в Верховный Совет СССР, актив указанных сел не хочет проводить среди крестьян массово-политическую работу, отказывается быть членами избирательных участковых комиссий, объясняя это боязнью перед бандитами.

Выполняя решение ЦК КП(б)У от 27/XI-1945 года и Ваши личные указания по ликвидации остатков банд украинско-немецких националистов в области проводим такие мероприятия:

1) 24 ноября проведено областное совещание секретарей РК КП(б)У, начальников РО НКВД и НКГБ и командиров подвижных боевых отрядов.

2) В районы области послано 35 человек областного партийного актива и 46 человек оперативного состава облуправления НКВД и НКГБ.

3) Разрабатываем мероприятия на основе соображений секретарей РК КП(б)У и нач. РО НКВД и НКГБ по реализации Ваших указаний.

4) Во всех районах области заменяем начальников штабов истребительных батальонов местными активистами. Заканчиваем укомплектование штата участковых уполномоченных за счет местных активистов, проявивших себя активно в борьбе с бандитами, организовываем сельские истребительные батальоны под руководством участковых уполномоченных. Эту работу закончим полностью к 10 декабря 1945 года.

5) В районах области приступили к проведению борьбы с бандитами рекомендованными Вами способами. На сегодня имеем такие результаты:

Поморянский район:

В селе Полюхов из числа враждебных элементов один согласился выдать бандбоекку куца. Реализуя его данные, в ночь с 4 на 5 декабря из 2-х схронов извлечено 6 бандитов, среди них: командир СБ куста и руководитель женской сетки.

Сокальский район:

В селе Стасов, реализуя данные лиц, вызванных в НКГБ для провокационной вербовки, ночью 5 декабря арестован один выдающийся бандит (данные уточняются).

Лопатинский район:

В село Топорев были направлены два районных работника, которые остались ночевать в одной хате, а потом перешли в другую. Бандиты ночью прийдя в первую хату и не найдя их, возвращались под утро в лес, нашей засадой все три бандита были убиты.

Погранвойсками в Рава-Русском районе неоднократно вызывались семь активных СБ-истов 25-26-27 ноября, а 28 ноября члены их семей, находящиеся в банде СБ по кличке «УСАК» и «ХМЕЛЬ» самими же бандитами были расстреляны только за подозрение, что их родные связаны с пограничниками.

В том же районе 5 декабря под видом охраны сена были посланы 7 пограничников. В 2-х километрах за границей на территории Польши на них напала банда. Банда сейчас окружена, ведется бой по ее уничтожению. На место выехал генерал БУРМАК.

Работу в этом направлении продолжаем и усиливаем.

СЕКРЕТАРЬ
ЛЬВОВСКОГО ОБКОМА КП(б)У
(И. ГРУШЕЦКИЙ)

5.XII.1945 г.

КИЕВ
ЦК КП(б)У
тов. ХРУЩЕВУ Н.С.

Сообщаю отдельные характерные моменты из операций по ликвидации банд украинско-немецких националистов в Львовской области с 6 по 8 декабря с.г.

С каждым днем все шире применяем рекомендованные Вами методы в борьбе с бандитами.

За прошедший период наиболее оправдывают себя массовые вызовы работниками райотделов НКВД и НКГБ враждебного элемента. Неплохие результаты дают приманки нашими людьми, но они еще не всеми районами применяются.

При хорошо продуманной работе оправдывает себя дискредитация в глазах местного населения бандпособников.

Характерными фактами за указанный период являются:

Краснинский район — с.Большаница. 6-го декабря работниками райотдела НКВД было вызвано 22 человека. Реализуя их данные, арестовано 7 бандпособников, связанных с повитовым комендантом СБ «Шором», который, на основе этих данных, арестован.

В селе Новосилки, реализуя данные, полученные таким же путем, в схроне арестован повитовый господарчий «Береза».

Сокольницкий район — село Стасяны. Пропустив 18 чел. начальник райотдела НКВД получил данные о том, что в схроне скрываются 2 бандита. Реализуя эти данные, 3 бандита были арестованы.

Яворовский район, хут.Страхне. Безымянного сельсовета. Завербованный бандит пришел и сообщил о том, что в схроне скрывается комендант кущевой боевки СБ.

Ночью с 6 на 7 декабря в результате проведенной операции, убит в схроне комендант кущевой боевки СБ «Ких» и его заместитель по кличке «Непознанный» в форме пограничников в чине старших лейтенантов. Взято 2 автомата, 2 пистолета, 4 гранаты и 100 патронов.

Великомостовский район, село Пристань. С 5 на 6 декабря границу перешла бандгруппа в количестве 28 бандитов, с территории Польши. Ведя операцию, пограничники прибыли в село Пристань и пропустили до 20 чел. подотчетного элемента. Один из них указал местонахождение банды. При подходе пограничников банды открыли огонь. Схрон находился под одним домом и сараем. Ответным огнем пограничников сарай и дом были сожжены. После пожара из схрона извлечено 10 трупов бандитов, 4 винтовки. Извлечение трупов продолжается. Бандиты находились в бетонированных схронах. С нашей стороны тяжело ранено 2 бойца.

В этом же районе село Шемень, в результате пропуска работниками райотдела НКВД и НКГБ враждебного элемента, были получены данные о том, что в схроне находятся бандиты.

Реализуя эти данные, из схрона взято 2 бандита. У них взято 2 автомата и 2 пистолета.

В селе Пирятин на нашего человека, ночью, напала банда из 5 бандитов. Засадой пограничников 3 бандита арестованы, а 2 скрылись.

Глинянский район, — село Женево. Демобилизованный боец пришел и заявил о том, что в селе находится бандит. При проведении операции задержан известный бандит Зубенко.

В село Юшкевичи, этого же района посланы работники райкома КП(б)У и райотдела НКВД, которые остались ночевать. На них напала банда в составе 4-х человек. Нашей группой, находящейся в засаде, банда ликвидирована. Один бандит ранен, 3 арестованы.

Жолкевский район, село Доброслив. В селе были разбросаны контрреволюционные листовки. Проводя поиск лица, разбросавшего листовки, одна гражданка указала на схрон. Пограничниками из схрона извлечено 3 бандита.

Ново-Яричевский район, село Запитов. Секретарем сельсовета работал бандпособник. Начальник райотдела НКГБ, решив его скомпрометировать, зашел к нему на квартиру и вел разговор на отвлеченные темы, — каков урожай, хватит ли собственного хлеба до нового урожая. После этого ушел. Ночью к секретарю сельсовета пришли бандиты и начали расспрашивать, — о чем с ним говорил начальник райотдела НКГБ. Последний правдиво рассказал содержание разговора, бандиты ему не поверили и начали угрожать смертью. Случайно он от них вырвался, о случившемся сообщил райотделу НКГБ, назвал по фамилии бандитов и одновременно назвал лиц, проводивших сбор обмундирования для бандитов. На основе его данных банда пока не ликвидирована, но лица, производившие сбор обмундирования, арестованы.

В селе Рубенцы действовал кущевой СБ по кличке «Крут». Начальник райотдела НКГБ написал и передал через жителя этого села «Круту» провокационное письмо, в котором он благодарил его за работу, указав, что с его помощью органам удалось арестовать 7 жителей села, а

также, по его данным удалось разгромить бандитскую боевку. Об этом стало известно бандитам; они расстреляли «Крута» и его жену.

Перемышлянский район. В ночь с 27 на 28 ноября в селе Остоловичи бандитами было убито и уведено с подсобного хозяйства воинской части 16 поросят и поврежден спиртзавод, при котором находится подсобное хозяйство.

При проведении операции было обнаружено только 8 туш и ни одного бандита не поймано, но был задержан бандпособник 55 лет, 2 года державший связь с бандой. Бандпособник, после пятидневной работы с ним, рассказал: «банда сформирована была из 3 боевок, в количестве 47 бандитов». Указал также, где бандиты прячутся.

Реализуя его данные, ночью с 6-го на 7-е декабря в селе Подвысоком был обнаружен схрон длиной 15 метров под землей. На предложение бойцов нашей группы бандиты не сдались. Начальник райотдела НКГБ решил выкурить бандитов, приказал зажечь паклю со смолой. В результате из схрона извлечено 8 бандитов, все в военной форме, в чине офицеров. Среди них руководитель СБ куца, в форме майора и референт по пропаганде куца — в форме капитана.

СЕКРЕТАРЬ ЛЬВОВСКОГО ОБКОМА КП(б)У
(ГРУШЕЦКИЙ)

8 декабря 1945г.
г. Львов

Секретарям Обкомов КП(б)У,
начальникам областных управлений
НКВД и НКГБ западных областей УССР

Посылаю Вам для ознакомления копии сообщений секретаря Львовского Обкома КП(б)У т. Грушецкого о ходе ликвидации банд украинско-немецких националистов.

Эти сообщения показывают, что при тщательной подготовке к операциям, рекомендованные ЦК КП(б)У методы борьбы с бандитами дают хорошие результаты.

Анализ операций, проведенных в последнее время, и бандитских проявлений, подтверждает тот факт, что бандиты действуют небольшими группами и поэтому есть возможность быстро их ликвидировать.

Обращаю Ваше внимание на необходимость усилить борьбу против украинско-немецких националистов, используя для этого все силы и методы, рекомендованные ЦК КП(б)У. Нужно более тщательно подготовиться к операциям, а виновных в безответственном отношении к порученному делу привлекать к строжайшей ответственности.

Потребуйте от начальников райотделов НКВД и НКГБ составления планов ликвидации бандитов с таким расчетом, чтобы в каждом районе ежедневно проводились операции. Вам следует установить, какое количество операций следует провести в каждом районе и какими методами.

Н. ХРУЩЕВ

11 декабря 1945г.

* * *

Чи просилися тернопільські селяни до Сибіру?

Про геноцид сталінського режиму до українського селянства в післявоєнний час. Особливо це проявилось в масовій депортації західноукраїнських хліборобів до Сибіру. Підставою для цього служили: перебування родичів у загонах Української Повстанської Армії, підтримка (головним чином харчами) її бійців, агітація проти насильницької колективізації.

Але, якщо вірити міністрові внутрішніх справ Української РСР у повоєнні роки Тимофію Строкачу, були й такі західняки, котрі самі клопоталися, аби рідна радянська влада переселила їх до Сибіру чи Казахстану.

Свідчення цього – лист Строкача до тодішнього першого секретаря ЦК КП(б)У Лазаря Кагановича. Та не поспішайте сприймати його за істину, а уважно ознайомтесь з текстом «клопотання» тернопільських сіл Бодаки і Маніво, яке також лягло на стіл першому секретареві ЦК КП(б)У на «рассмотрение». Що особливо привертає увагу в цій колективній заяві? Впадає в око незвична причина переселення – нібито через обмаль землі – 75 соток на кожну особу. Та все розкривається в наступному абзаці: переховування членів ОУН-УПА, вихідців саме з цих сіл, у численних схронах, яких «населення не може видати органам Радянської влади».

А відтак жителі названих сіл були поставлені перед вибором: або видати своїх родичів, яких могли чекати тортури і розстріл у катівнях НКВС ще до суду, який закінчувався в найкращому випадку етапом до країв з вічною мерзлотою, або самим збиратися до Сибіру. Своєрідність підходу до цієї справи полягала в тому, що органи НКВС підказували, як і на чие ім'я писати клопотання, допомагали зробити відповідні розрахунки на потребу в транспортних засобах... І на стіл тому ж Кагановичу державна машина вже клала готове обґрунтування. Залишалося відгукнутися на прохання трудящих. Зрештою, читачі самі мають можливість переконатися в цьому з пропонованих документів.

«Сов. Секретно»

Секретарю Центрального Комітета
Коммунистической партии (большевигов)
Украины
тов. Кагановичу Л.М.

При этом представляю на Ваше рассмотрение коллективное заявление граждан сел: Бодаки и Маниво Вишневецкого района Тернопольской области, ходатайствующих о переселении их на постоянное жительство в Акмолинскую область или Красноярский край.

Копию заявления направил Министру Госбезопасности тов.Савченко для принятия мер по ликвидации бандитских действий в селах Маниво и Бодаки.

Соответствующие указания даны и начальнику Тернопольского областного управления МВД.

Приложение: по тексту «на» « » листах.

Министр внутренних дел Украинской ССР

(Строкач)

7 июня 1947г.
№ 983/СМ».

Міністру Внутрішніх Справ
Української Радянської
Соціалістичної Республіки
генерал-лейтенанту Строкачу

Заява
Тернопільська область
Вишневецький район
села Бодаки і Маніво

Доносимо до відома МВС УРСР, що села Бодаки і Маніво бажають переселитися в східні області Сибіру на нові оселі. Причина переселення – густина населення: на одну людину припадає пересічно 0,75 сотих гектара землі.

По-друге, дуже розповсюджені банди УПА, ОУН, СБ і найбільше переходять в Бодаках, Маніво і Чайчино.

Під натиском великого терору банд населення не може видати зовсім органам Радянської влади бандитські сховища.

Отож населення сіл Бодаки і Маніво вирішили просити МВС УРСР генерал-лейтенанта Строкача переселити ці села в Акмолинську область або в Красноярський край для вільної праці в колгоспах. Коли взяти дані на 67832 душ, що налічується в Вишневецькому районі, 27 чоловік у колгоспі і то стоїть гарнізон МВС у будинку колгоспу для охорони.

Не відкажіть нашої просьби, очікуємо відомості якнайшвидше.

На зібранні, присвяченому переселенню, обрали уповноважених: від Бодак – Тимчук Яков Іванович, Волохата Аліксандра Яковлівна, Шандрук Ігнатій Григорович, від Маніво – Бойко Юхим Петрович, Шляпський Володимир, Горошко Марія Сибастіянівна.

Ці уповноважені повинні подивитись, оглянути землі назначені урядом в областях Сибіру та за згодою МВС УРСР евакуїруватися в цілому 2500 душ людей, 220 пар коней, 503 корови, 400 овець, 200 штук іншої худоби та увесь інвентар сіл (господарський).

Заява прийнята на мітингу, присвяченому переселенню одночасно.

За Бодаки:

голова с/р Рижанський
Волохата А., Тимчук, Шандрук.

За Маніво:

Горошко, Бойко Е.Е.
секретар с/р Шляпський».

План переселення

Уповноважені села Бодаки і Маніво постановили прийняти план вагонів для перевезення двох сіл з людьми, худобою та інвентарем.

3 ешелони по 70 вагонів – 210 вагонів.

назва вагонів		
Пасажирських	5	
Пульманівських		162
Площадок		43

З цим планом М.Ж.Д. УРСР повинно надіслати стоїмость коштів перевозу по ж.д. за три ешелона.

Коли М.В.С. УРСР погодиться прийняти від наших сіл худобу, машини, зерно та інвентар на державний склад, а нам взамін дати, на місці переселення все це, котре буде здане. Тоді нам старчить один ешелон: 5 вагонів пасажирських і 65 вагонів пульманівських.

Коли допоможить нам Батьківщина, так ми надіємося бути на місці переселення в жовтні місяці 1947 року. Будинки, які залишаємо, можим передати державі за щот переселення та перевезень

Наші погляди щодо переселення кончоні, очікуємо інформації та наказу генерал-лейтенанта М.В.С. У.Р.С.Р Строкача.

За Маніво:

голова с/перес. коміс.

Горошко

За Бодаки:

голова с/перес. коміс.

Тимчук».

16.5.1947.

***

«СРСР
Міністерство державної безпеки

22 квітня 1948 року

№4048/А

Цілком таємно

Рада Міністрів СРСР

товаришу Молотову В.М.

При цьому подаю копію повідомлення МДБ Української РСР про еміграційні настрої серед переселенців з Чехословаччини, які оптували радянське громадянство.

В.Абакумов

Копія

Цілком таємно

Міністерству державної безпеки

Союзу РСР

Повідомлення

На основі угоди між урядами СРСР і Чехословацької республіки від 10 липня 1946 року на територію Української РСР з Чехословаччини прибули 2511 сімей російського і українського населення, які оптували радянське громадянство і були розселені у Ровенській і Волинській областях.

У процесі переселення оптантів з Чехословаччини було відзначено факти невідготовленості до їх приїзду місцевих партійних і радянських органів.

На пунктах перевантаження – станціях Чоп і Мукачів – через несвоєчасну подачу рухомого складу Львівською залізницею збиралася велика кількість переселенців; харчування для них організоване не було, фуражу для худоби теж не було, вода для пиття була за кілька кілометрів. Охорона майна переселенців організована не була, в результаті чого трапились випадки грабежу як на пунктах перевантаження, так і на шляху до місць розселення.

Нерозпорядливість місцевих районних органів влади Волинської і Ровенської областей на пунктах розвантаження призвела до того, що переселенці залишалися у вагонах по кілька днів.

Дехто з переселенців був розміщений по 3–4 сім'ї в одній хаті. Таке становище продовжує мати місце і по цей час.

Продукти харчування і фураж місцевими органами своєчасно не були надані, в той час як переселенці були заповнені уповноваженими СРСР з переселення, що на місцях вони будуть забезпечені усім необхідним і в силу цього багато з них брало з собою продовольство і фураж тільки на час перебування в дорозі.

Поряд з цим було встановлено, що карантинні комісії під приводом зараженості без будь-якої компенсації відбирали у деяких переселенців картоплю і птицю, роздаючи їх місцевим залізничникам і військовослужбовцям.

Ворожі елементи середовища чехів, які переселяються з СРСР до Чехословаччини, а також місцеві кримінально-бандитські елементи з числа українських націоналістів піддавали переселенців активній антирадянській пропаганді. Місцеві ж партійні і радянські органи належної масово-виховної роботи не організували. В результаті серед окремої малостійкої частини переселенців з'явилися тенденції до повернення в Чехословаччину.

За фактами погроз і пограбувань на місцях розселення переселенців, погроз на їх адресу з боку оунівських елементів, злісної потрави ними посівів, виділених переселенцям тощо, відповідних заходів органами міліції і прокуратури не вживалось, ці випадки не розслідувались і винні не карались. Викладені факти, крім малостійких елементів серед переселенців, викликали також нездорове реагування у колишніх чехословацьких партизанів, членів Компартії Чехословаччини.

Антирадянські елементи, використовуючи незадоволення переселенців на місцях, активізували свою підризну діяльність, схилиючи переселенців надсилати листи за кордон родичам і знайомим з проханням вжити заходів для їх повернення в Чехословаччину.

Характерно, що значна частина листів за кордон була виконана тайнописом.

У подальшому, під впливом антирадянських елементів переселенці почали надсилати колективні листи до Чехословацького посольства у Москві, до Президії Верховних Рад СРСР і Української РСР з вимогою повернути їх у Чехословаччину.

Про всі недоліки нами були інформовані ЦК КП(б)У і Рада Міністрів УРСР. Останніми у грудні 1947р. у місця розселення була надіслана бригада для ознайомлення з становищем переселенців, яка встановила, що антирадянські елементи ефективно використовують у своїй підризній роботі: потреби переселенців у речах першої необхідності (сіль, сірники, гас); відсутність боротьби органів міліції і прокуратури проти кримінальних елементів; факти слабкої партійно-масової і виховної роботи місцевих партійно-радянських органів, особливо в нинішній час у зв'язку з проведенням заходів по колективізації сільського господарства у Західній Україні.

Так, уповноважений Дубнівського райкому КП(б)У Божков, провівши в с.Ульбарів збори по колективізації, не будучи спроможним правильно відповісти на запитання присутніх, став кричати: «Я працівник райкому, що я кажу – для вас закон, хто не піде в колгосп, не одержить ні землі, ні будинків».

З викриками «як нас обдурили», переселенці пішли зі зборів, а виступ Божкова швидко поширився серед переселенців Ровенської і Волинської областей.

Ровенський райвійськкомат, не провівши належної роз'яснювальної роботи, надіслав переселенцям 1928 року народження повістки про явку до райвійськкомату. З боку останніх це було розцінено як призов до армії, що не відповідало роз'ясненням уповноважених СРСР у Чехословаччині з переселення. В результаті ті, хто ухилився від явки, доставлялись на пункти райвійськкомату під конвоєм, що викликало обурення переселенців.

Під впливом антирадянських елементів з середовища самих переселенців і місцевого кримінально-бандитствующого елемента з числа українських націоналістів, які залякували переселенців майбутньою війною Америки і Англії проти СРСР, погрозами у зв'язку з організацією колгоспів тощо, переселенці надсилають колективні заяви до Верховної Ради Української РСР, в яких в ультимативній формі вимагають дозволу на виїзд у Чехословаччину.

Такі заяви подані 28 березня ц.р. від 6 переселенців с.Підвисоцьке Козинського району Ровенської області, від 92 переселенців с.Турновичі Вербського району Ровенської області і 4

квітня ц.р. від переселенців у кількості 390 чоловік, які проживають в Дубнівському, Ровенському і Мізоцькому районах Ровенської області.

У цих заявах переселенці вказують, що коли їм не буде дозволено виїхати до Чехословаччини в офіційному порядку, то вони організовано 15–20 квітня ц.р. самовільно залишать межі СРСР.

Наміри переселенців самовільно виїхати з СРСР за кордон знаходять своє підтвердження у їхньому листуванні з знайомими і родичами за кордоном.

У зв'язку із становищем, що склалося, значна частина переселенців не готується до весняної сівби і почала заготовляти харчі на дорогу, ремонтувати і обладнувати підводи, купувати коней, для чого розпродає своє майно.

Деякі з переселенців, як це має місце в Луцькому, Теремнівському районах Волинської області та інших місцях розселення, замість належних їм 5 га землі беруть наділи 1,5–2 га, щоб не зв'язувати себе на випадок виїзду в Чехословаччину.

В результаті проведених оперативних заходів МДБ УРСР виявлені і арештовані організатори антирадянської діяльності переселенців по Ровенському, Дубнівському і Здолбунівському районах Ровенської області.

Дрикалович В.Н., 1903 року народження, уродженець Київської області, українець, безпартійний, 1922 року втік у Чехословаччину, прибув назад в СРСР за оптацією, проживав в м. Здолбунів.

Чучвара А.Л., 1916 року народження, уродженець Чехословаччини, безпартійний, проживав у Ровенському районі тієї ж області.

Дрикалович і Чучвара 1947–1948 рр. неодноразово з складеними ними в наклепницькій формі колективними заявами переселенців, зібрав серед останніх значні суми грошей, виїздили в Москву – до Чехословацького посольства і Президії Верховної Ради СРСР.

Виявлено також ряд інших організаторів антирадянської роботи серед переселенців, які взяті під чекістське спостереження.

МДБ УРСР вжито заходів до розкладення іміграційних настроїв серед переселенців і зриву їх намірів нелегального повернення за кордон.

Для посилення чекістської роботи серед переселенців у місця їх розселення направлено оперативних працівників УМДБ Волинської і Ровенської областей.

Про становище переселенців з Чехословаччини і їх наміри нелегально повернутися за кордон інформовано ЦК КП(б)У і Раду Міністрів Української РСР.

Міністр Державної Безпеки
Української РСР
генерал-лейтенант Савченко

№1452 с
12 квітня 1948 р.»

«Пролетарії всіх країн, єднайтеся!»
Комуністична партія (більшовиків) України
Ровенський обласний комітет
м.Ровно, вул. Калініна, №19

№15/397

20 травня 1948 р.
Секретарю Центрального
Комітету КП(б)У
товаришу Хрущову М.С.

В результаті виконання постанови ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР, а також здійснення рекомендованих Вами заходів щодо благоустрою, поліпшення культурно-побутових умов, забезпечення товарами першої необхідності і посилення політичної роботи серед переселенців з Чехословаччини, значна частина з них змінила своє ставлення у питанні виїзду в Чехословаччину і взялась за ведення господарства.

Разом з тим ворожа діяльність окремих заможних елементів з переселенців, які мали в Чехословаччині по 30-50 га землі, пивоварні заводи, великі магазини тощо, продовжується і розпалює настрої про виїзд у Чехословаччину.

Встановлено факти, коли переселенці в Дубнівському, Здолбунівському, Мізоцькому районах приступили до продажу речей домашнього вжитку і навіть пакування свого майна. Так, з 5 на 6 травня 1948 року в селах Шпакове, Мартинівка, і Квасилове Ровенського району близько 40 родин повантажили свої речі на підводи, готуючись до від'їзду. Нами було вжито заходів до відвернення виїзду.

10 травня ц.р. подібне становище повторилось у селах Мирогоща і Молдове Дубнівського району.

Обком КП(б)У, облвиконком та органи МДБ, МВС вживають усіх залежних від них заходів щодо закріплення переселенців для проживання в області. З початку квітня місяця і по цей час у всіх селах, де розселено переселенців, працюють спеціальні групи партійно-радянського активу, проводячи бесіди, збори, організовуючи культурне обслуговування та інші заходи.

Однак багато переселенців відкрито заявляють: «Ми все одно виїдемо, якщо навіть будете стріляти». Передова, свідоміша частина, в тому числі голови сільрад, секретарі та інші активісти з переселенців порушують питання про невідкладну необхідність ізолювати в кожному селі три-п'ять сімей зачинщиків, які ведуть ворожу нам роботу серед переселенців. На цьому ще раз наполягали переселенці – голови сільрад на нараді 17 травня 1948 року, скликаній при облвиконкомі, заявляючи, що «до того часу, доки не будуть вилучені організатори – багатії, фабриканти, торговці, які провокують переселенців на виїзд у Чехословаччину, і у майбутньому продовжуватимуться «волинки».

Обком КП(б)У вважає, що ця ініціатива і вимоги переселенців безумовно заслуговують на увагу, бо поряд з заходами щодо посилення політичної роботи і поліпшення культурно-побутових умов переселенців такий захід ефективно сприятиме закріпленню їх на проживання в області.

З цією метою обком КП(б)У просить вирішити питання про висилку за межі України 80–90 родин переселенців куркулів (з загальної кількості 1800 родин), які проводять провокаційну роботу за виїзд в Чехословаччину.

З свого боку обком КП(б)У і облвиконком намітили і здійснюють додаткові заходи щодо закріплення переселенців у місцях їх розселення в області.

Секретар Ровенського обкому КП(б)У
(В. Бегма)».

«Москва
товаришу Молотову В.М.

За надісланими Вами матеріалами про наявність еміграційних настроїв серед переселенців з Чехословаччини на місця було надіслано спеціальні комісії, які разом з обкомами і облвиконкомом вжили ряд заходів щодо поліпшення становища переселенців.

Крім того, на основі зібраних матеріалів Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У прийняли розгорнуту постанову про поліпшення господарського облаштування і політичної роботи серед переселенців з Чехословаччини, які оптували радянське громадянство.

М.Хрущов,
Д.Коротченко

№3/57

1 липня 1948 р., м.Київ».

Борис Вітошинський:

**«МОЇ ПОБРАТИМИ ВМИРАЛИ І ПРОЛИВАЛИ КРОВ,
ЩОБ УКРАЇНА ВІЧНО ЖИЛА».**

Борис Вітошинський живе в передмісті Буенос-Айреса і є власником меблевого магазину. Меблі у пана Бориса на будь-який смак. Недарма ж деякі з тих зразків, що можна тут побачити, прикрашають апартаменти нещодавно відкритого українського посольства в столиці Аргентини. Про те, як український бізнесмен Вітошинський став на ноги, як досяг успіху тут, в далекій від рідного краю Полудневій Америці, можна розповідати немало. Але в ті квітневі й травневі дні під час моїх неодноразових зустрічей з ним він здебільшого поринав спогадами у воєнну юність. І на те були причини. Адже саме цієї весни виповнилось 50 років з часу створення 1-ї дивізії Української Національної Армії «Галичина», де пан Борис пройшов шлях від рядового вояка до підстаршини, заступника командира ловчої чоти.

ДОВІДКА

Дивізія «Галичина» – 1-ша дивізія Української Національної Армії. Українська військова частина, яка в другій світовій війні воювала проти більшовиків на боці німців.

Формувалась у квітні 1943 року головним чином з українців, що проживали на теренах нинішніх Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей. Дивізія була побудована на зразок німецьких піхотних дивізій. Мала 3 піхотні, один артилерійський та запасний вишкільний полки. А також батальйони: зв'язку, протитанкової оборони, зенітної артилерії, постачання, запасні та ін.

Перед висилкою на Східний фронт дивізія «Галичина» нараховувала 16000 вояків. З них безпосередньо на фронт було відправлено 12000.

Зазнали великих втрат у битві під Бродами (17–22 липня 1944 року). Після реорганізації і поповнення дивізії у вересні-грудні 1944 року дислокувалась у Словаччині, а в січні-березні 1945 – у Словенії.

У квітні 1945 року дивізія «Галичина» знов була кинута на Східний фронт, де тримала оборону на лінії Фельдбах-Бад-Глайхенбер (район міста Грац).

У зв'язку із створенням Українського національного комітету, 14 березня 1945 року вояки дивізії «Галичина» склали присягу на вірність українському народу.

З капітуляцією Німеччини дивізія відступила в англійську зону окупації, де була інтернована.

Сьогодні більшість вояків дивізії «Галичина» проживає в Канаді, США, Англії, Німеччині, Австралії, Аргентині та інших країнах.

– На Україні, певне, ще є люди, які вважають нас, тих, хто воював в дивізії «Галичина», колаборантами, прислужниками німців.

– Так, пане Борисе. І не дивно. Адже за часів московсько-більшовицького панування в Україні народ був позбавлений об'єктивної інформації. Усі ті, хто у 40-і воєнні та повоєнні роки взяв у руки зброю, щоб виборювати незалежну Україну, були оголошені «злочинцями», «ворогами народу». Такою була офіційна партійна і державна політика.

Але хочу вам сказати, що залишається в полоні отого «компартійного дурману» все менше і менше людей. Іде процес переосмислення нашого минулого. І тут дуже важливе місце посідають свідчення безпосередніх учасників подій.

Тому, пане Борисе, давайте долучимо і ваше слово до будови історичної правди про дивізію «Галичина». І перш за все прошу сказати, що спонукало вас, ваших друзів стати під її прапори?

– Навесні 1943 року фронт знову почав наближатися до кордонів України. Ми, учні Тернопільської гімназії, де я навчався, обмінюючись думками з приводу тих подій, все більше схилилися до того, що треба брати в руки зброю. На те було кілька причин.

Перш за все, сподівались, що з крахом Німеччини настане і крах радянської імперії. І на її уламках зможуть постати лише ті держави, які матимуть власні збройні формування.

По-друге, ми чудово розуміли, що прихід «визволителів» зі Сходу нічого доброго нам не несе. Ще були свіжі у пам'яті 39-41-й роки, коли людей, від малих до найстарших, з теренів Західної України тисячами вивозили до Сибіру та Казахстану, мордували і вбивали без суду і слідства у тюрмах НКВД.

Іншого виходу, як отримати зброю у німців і спрямувати її на захист рідного краю, у нас на той час не було.

– В битві під Бродами, як ми знаємо, в липні 1944 року дивізія зазнала серйозних втрат. Про причини невдачі в історичній літературі, особливо в тій, що виходила в Україні, не так багато відомостей. А яке б ви, безпосередній учасник тих подій, дали пояснення тому, що сталося?

– Під Бродами наша дивізія займала другу лінію оборони. В першій стояли німецькі частини. Якраз тоді, всередині літа 1944 року, був вчинений замах на Гітлера. До нього, як відомо, були причетні і німецькі генерали, які воювали на Східному фронті. Ще не маючи досить певної інформації, що Гітлер загинув, деякі з них почали знімати з фронту свої частини і віддавати в тил. Так сталося і на нашій бродівській ділянці. Німці йшли повз нас і кричали, що війні кінець, що вони йдуть додому. Таким чином, ми залишилися сам-на-сам з переважаючими силами противника.

– Відомо, що радянське командування, маючи інформацію про ситуацію на вашому відрізку фронту, вирішило не атакувати дивізію, а оточити і полонити її.

– Саме так. Нас оточили. Кільце навколо «Галичини» в західному напрямі мало три лінії оборони. Ми пішли на прорив. То було пекло. Але настільки великим було бажання вийти з оточення, що оборона противника не витримала. Хоча немало моїх побратимів полягло в тому бою. Я досі не можу забути, як поранені просили їх дострелити, бо не бажали потрапити в полон. Це для мене, юнака, було таким потрясінням, що й досі відчуваю душевний біль.

Виходили з оточення окремими групами в напрямку Стрия. А далі нас перекинули на Закарпаття в Словаччину.

Там, на Закарпатті, стався інцидент, котрий мало не призвів до розформування дивізії. А мова ось про що. Дехто з німецького командування невдачу у битві під Бродами хотів перекласти на нашу Українську дивізію. Відібрали зброю і наказали чекати подальшого рішення. Але поїхали до Берліна представники дивізії, і зброю нам повернули.

– Ви, пане Борисе, були серед тих дивізійників, хто в березні 1945 року склав присягу на вірність українському народу?

– Цей день завжди буду пам'ятати. Приїхав генерал Павло Шандрук. Зібрав командний склад, старшин і підстаршин для присяги. Побачив, що я стою у закривавленому вбранні і звернувся до мене. Я відповів: тільки-но з фронту і не встиг перебратися.

Ми поклялися боротися за вільну, суверенну, соборну українську державу. І я щасливий, що це сталося.

– Ви не жалкуєте зараз, через 50 років, що тоді взяли до рук зброю, пішли в дивізію «Галичина»?

– Присягу, яку в 45-му році склав і зараз маю при собі. Вона в моїй душі, в моєму серці. Те, що на Всесвітньому форумі українців у золотoverхому Києві я побачив наш синьо-жовтий прапор і герб-тризуб, стало ще одним підтвердженням, що мої побратими гинули і проливали кров недаремно. Ми це робили заради того, щоб Україна вічно жила.

Буенос-Айрес – Київ.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

О нарушении революционной законности работниками НКВД и начальником штаба 174 ОСБ майором Полянским в с.Кривеньки Пробижнянского района.

(Доклад военного прокурора тов. Баркова)

Выступили: тт. Шинкаренко, Сараев, Артюшенко, Малинин, Дружинин.

В обком КП(б)У поступила докладная записка секретаря Пробижнянского РК КП(б)У тов. Шинкаренко о фактах грубого нарушения революционной законности группой работников НКВД и нач. штаба 174 ОСБ майором Полянским в с.Кривеньки Пробижнянского района.

Произведенной проверкой путем выезда на место и материалами следствия, проведенного Военным Прокурором Войск НКВД, — установлено:

21.X-44г. в с.Кривеньки прибыла группа в составе 15 человек для выселения семей активных членов «ОУН» и участников «УПА»; в селе группа была обстреляна находившейся там бандой; в результате, потеряв 3-х человек убитыми, группа возвратилась в райцентр.

Утром 22/X — для ликвидации банды в с.Кривеньки из г.Черткова прибыли бойцы войск НКВД в количестве до 60 чел. во главе с майором Полянским и представителем УНКВД мл. лейтенантом Молдовановым, однако банды в селе не обнаружили.

Находясь в нетрезвом состоянии майор Полянский, мл. лейтенант Молдованов расстреляли ни в чем не повинных граждан в возрасте от 60 до 80 лет в количестве 10 чел. и сожгли 45 домов с надворными постройками, домашним имуществом и большим количеством намолоченного хлеба. В числе убитых пять семей являются красноармейскими (Капустяник В., Поломарь И., Остапчук И., Савуляк А., Киевский П.). Из числа 45 сожженных домов около 20 являются красноармейскими.

Присутствовавшие при поджогах дворов и расстрелах граждан нач. райотд. НКГБ Беляев, зам. нач. райотд. НКВД райвоенком Кондрашкин не приняли решительных мер к прекращению провокационных действий со стороны майора Полянского и мл. лейтенанта Молдованова, а наоборот, являлись безучастными свидетелями, когда их подчиненные принимали активное участие в расстрелах граждан и поджоге дворов.

Пом. опер.уполномоченного райотд. НКГБ напился, пьяным лично расстрелял двух стариков и дал приказание сжечь два дома.

Пом. опер.уполномоченного райотд. НКГБ Полянский лично сжег пять домов.

Опер. уполномоченный райотд. НКВД Смирнов застрелил по приказанию Молдованова старика.

Нач. паспортного стола райотд. НКВД Фирсов забирал водку в домах граждан села, напился мертвецки пьяный, потерял головной убор и пьяным был доставлен в райцентр.

Работник РВК капитан Починец лично поджег один дом и участвовал в пьянке.

Бойцы указанной группы по приказанию майора Полянского и мл. лейтенанта Молдованова стреляли в гусей, занимались мародерством, пользуясь паникой среди населения, вызванной пожарами и расстрелами.

Бюро обкома КП(б)У постановляет:

1. Поручить Военному прокурору войск НКВД тов. Баркову на протяжении 10-ти дней

закончить следствие и передать материал Военному Трибуналу на майора Полянского, мл. лейтенанта Молдованова и пом. оперуполномоченного Пробижнянского РО НКВД Литвяк как организаторов поджогов домов и расстрела ни в чем не повинных граждан с.Кривеньки.

2. За непринятие мер к прекращению провокационных действий в с.Кривеньки снять с работы зам. нач. РО НКВД Пробижнянского района тов. Костина и нач. РО НКГБ тов. Беляева.

Вопрос о партийности т.т. Беляева и Костина рассмотреть после окончания следствия.

3. Поручить начальнику облуправления НКВД тов. Сараеву, нач-ку облуправления НКГБ тов. Малинину привлечь к ответственности участников поджега дворов и расстрела граждан в с.Кривеньки — опер. уполномоченного РО НКВД Смирнова, нач-ка паспортного отдела РО НКВД Фирсова, оперуполномоченного РО НКГБ Полянского.

4. Обязать секретарей парторганизаций УНКВД и УНКГБ — обсудить настоящее решение на закрытых партийных собраниях первичных парторганизаций УНКВД и УНКГБ.

5. Обязать секретаря Пробижнянского РК КП(б)У тов. Шинкаренко оказать помощь в приобретении леса для постройки домов семьям красноармейцев, дома которых были сожжены.

Секретарь Тернопольского Обкома КП(б)У
(В. Дружинин)

25/XI-44г.

Резолюция М.С.Хрущева:

Т.Рясному* — строго виновных наказать. Хрущев. 20/XII-44г.

*Рясний В.С. — нарком внутрішніх справ УРСР.

Інформаційний бюлетень
ЦК КП(б)У №36; 29.XI.44р.

ВОЛЫНСКАЯ ОБЛАСТЬ

О фактах нарушения советских законов и неправильного отношения к местному населению.

Некоторые партийные и советские работники и особенно работники органов НКВД и НКГБ грубо нарушают советские законы.

Так, например, в селе Ляхово Порицкого района участковый уполномоченный милиции Воротников, получив задание от нач. РО НКВД задержать гр-на Парфенюк, как-будто бы дезертировавшего из Красной Армии, с 4-мя бойцами из группы охраны общественного порядка в 8-9 часов вечера окружил квартиру гр-ки Парфенюк, ворвался в квартиру и, «чтобы напугать» Парфенюк, застрелил из автомата ее дочь. С целью скрытия преступления Воротников застрелил гр-ку Парфенюк, ее 15-летнего сына, вторую дочь и 3-месячного ребенка.

Проверкой установлено, что гр-н Парфенюк находится в Красной Армии и никогда оттуда не дезертировал.

Начальник Озютического РО НКВД Исаев и оперуполномоченный Шейко в селе Ворончино этого же района в пьяном виде открыли стрельбу из автомата по людям, собравшимся у сельского Совета. После этого они в помещении сельсовета организовали допрос секретарю сельсовета гр-ке Савенюк Марии (1924 года рождения), предъявив ей обвинение в хищении автомата.

Во время допроса Исаев и Шейко сильно избили гр-ку Савенюк, издевались над ней, предлагали ей в доказательство своей невиновности застрелить священника, а после раздели ее и избитую и окровавленную вывели из сельсовета и перед народом поставили под стражу.

Заместитель председателя исполкома Седлищанского райсовета депутатов трудящихся Чернобай и председатель оргбюро райпотребсоюза Станченко, напившись пьяными, в 12 часов ночи

под видом бандитов вломилась в квартиру учительницы Марусовой, вытащили ее из квартиры и увели в лес.

В отдельных районах области некоторые районные руководители, выезжающие на села, как правило, заканчивают свое пребывание в селах обедом с выпивкой у местного населения и дебошами.

Так, секретарь Озютического РК КП(б)У по кадрам тов. Леонов после проведения собрания крестьян вместе с председателем и секретарем сельсовета зашли пообедать к дьяку, напились самогона и в пьяном виде там был убит из автомата секретарь сельсовета.

В начале ноября бюро обкома КП(б)У, рассмотрев вопрос о фактах нарушения советских законов и неправильного отношения к местному населению, обязало органы прокуратуры установить строгий контроль за осуществлением советских законов и виновных в их нарушении привлечь к судебной ответственности. Кроме того, намечено ряд мероприятий по улучшению политико-воспитательной работы среди работников НКВД и НКГБ.

СССР
Прокуратура Союзу
Радянських Соціалістичних
Республік
Прокурор
Української Радянської
Соціалістичної Республіки
№033163
5/XII дня 1944р.
м. Київ

Сов. секретно
экз. №1
Секретарю ЦК КП(б)У
тов. Коротченко Д.С.
О НАРУШЕНИИ

социалистической законности в районах Дрогобычской области.

По сообщению областного прокурора в ряде районов Дрогобычской области выявлены факты грубого нарушения социалистической законности работниками НКВД. В подтверждение этого сообщения приведены следующие факты:

1. В Комарновском районе по указанию начальника РО НКВД тов. Рябкова истребительный батальон был организован из лиц исключительно польской национальности, что дало повод бойцам истребительного батальона преследовать и чинить насилие над украинским населением.

При проведении операции против банд бойцы этого батальона избивали местных жителей, по национальности украинцев, изымали принадлежащее им имущество, жгли строения, наносили оскорбления, роняли достоинство нации.

При поджоге домов сгорели две женщины, один мужчина ранен.

Действия истребительного батальона разжигали национальную вражду между украинским и польским населением, а истребительный батальон получил у населения прозвание «польская полиция».

Только после вмешательства райпрокурора истребительный батальон был реорганизован, а отдельные бойцы привлечены к уголовной ответственности.

2. 22 октября с.г. группа работников Старо-Самборского РО НКВД, возвращаясь после операции на с.Старые Кодлы, встретила в поле г.Васютина, пасшего коров и крестьянина Коцеблю, осматривавшего свой озимый посев.

Без всякого повода со стороны указанных лиц начальник паспортного стола Старо-Самборского РО НКВД очередью из автомата убил Васютина и ранил Коцеблю.

Раненый Коцебля был доставлен в РО НКВД для проверки и спустя три дня освобожден.

3. 20 октября с.г. в Судово-Вишнянском районе бандеровцами убит сотрудник НКВД т.Фирстов.

21 октября с.г. работники Судово-Вишнянского РО НКВД в связи с убийством т.Фирстова сожгли 12 домов в селах Орховына, Голодовка, Дитуичины и Дмитровка.

Изъятие имущества в этих домах не было оформлено надлежащими документами, и часть имущества присвоена работниками НКВД.

4. В Рудиковском районе НКВД незаконно арестовано 43 человека. Эти лица без санкции прокурора содержались под стражей свыше 25 дней. Впоследствии арестованные были освобождены. Однако часть изъятого имущества им не возвращена.

5. В Комарновском районе работники НКВД произвели самочинный обыск у гр. Палинской Екатерины, Головки Ольги, Радович Ольги, Стояновой Александры. Изъятые при обыске ценные вещи, как-то: костюмы, пальто, золотые часы не внесены в протокол и распределены между работниками НКВД.

В связи из вышеизложенным я сделал представление Народному Комиссару Внутренних Дел УССР о привлечении к ответственности работников НКВД, виновных в нарушениях закона.

**И.о. прокурора УССР,
государственный советник юстиции
3-го класса
С.Шугуров**

Цілком таємно

Окрема папка до протоколу нр. 49 засідання бюро Дрогобицького Обкому КП(б)У від 13 квітня 1945 року.

III. Про факти порушення радянської законності робітниками Славського райвідділу НКВС.

Рішенням РК КП(б)У від 5 квітня 1945 року відзначені факти грубого порушення радянської законності робітниками райвідділу НКВС, які межують з антирадянськими діями і спрямовані на дискредитацію законів Радянської влади.

Встановлені факти, коли співробітники райвідділу НКВС при допиті заарештованих застосовують фізичні методи, без суду і слідства їх розстрілюють, спалюють хати ні в чому не повинних громадян.

У грудні 1944 року старший оперуповноважений Доля при допиті заарештованого Дем'ян Василя Миколайовича ізбив його і, напівживого, за порадою заступника начальника райвідділу НКВС Зирянова, вивіз за село і розстріляв, а труп кинув у колодязь.

В тому ж місяці був затриманий гр.Дорош Іван Петрович, якого старший оперуповноважений Доля після допиту розстріляв у дворі райвідділу НКВС.

31 березня 1945 року начальник райвідділу НКВС Мирошніченко з групою робітників райвідділу і винищувального батальйону виїхав у села Козьова, Орявчик і інш. по оперативних завданнях. Замість проведення роботи Мирошніченко зайнявся п'янкою, після чого групі у 20 чол. на чолі з помічниками оперуповноваженого Мацко і Кислицьким дав завдання прочистити село Тисовець. Група, керована Мацко і Кислицьким, по дорозі до села Тисовці затримала двох громадян села Росток і Тисовець — Гординець Йосипа Петровича, Павловича Миколу Миколайовича, які від військової служби не скривались, а лише 23 березня закінчили військово-учбові збори при райвоенкоматі, — їх ізбили і забрали з собою.Підійшовши до села Тисовець, відкрили безцільну стрілянину з двох кулеметів — в результаті згоріло три хати, кінь, 3 корови. Затримані громадяни Павлович і Гординець тут же були розстріляні.

Тими ж Мацком і Кислицьким, які були в п'яному стані, затриманий учитель села Рожанка Нижня Васильєв Стефан Федорович, 1928 року народження, брат якого в Червоній Армії, а батько працює головою споживкооперації, і розстріляний без всяких на те підстав.

В той же день оперуповноважений Кислицький намагався застрелити голову сільради села Рожанка Нижня.

Начальник райвідділу НКВС тов. Мирошніченко не вживає заходів до наведення порядку у райвідділі, приховував від партійних і радянських органів антирадянські дії своїх підлеглих.

Факти розкладу особистого складу райвідділу НКВС, п'янки, грубе порушення радянських законів можна пояснити і тим, що з боку РК КП(б)У і його першого секретаря тов. Пурель послаблена партійно-політична і виховна робота серед особистого складу райвідділу НКВС, а також недостатньою роботою райпрокурора тов. Мацеганюка.

РК КП(б)У сліпо вірив начальнику райвідділу НКВС Мирошніченку, достатньо не контролював його роботу.

Бюро обкому КП(б)У постановляє:

1. За притуплення політичної пильності з боку РК КП(б)У, що призвело до грубого порушення законів радянської влади з боку робітників райвідділу НКВС, указати РК КП(б)У і його першому секретарю тов. Пурель.

Зобов'язати тов. Пурель на закритих районних партійних зборах обговорити питання про факти порушення законів радянської влади і намітити практичні міроприємства по виправленню цих недоліків.

2. Зобов'язати начальника обласного Управління НКВС тов. Сабурова, військового прокурора тов. Александрова, облпрокурора тов. Кригіна до 25.IV.1945 року розслідувати факти порушення радянської законності райвідділом НКВС та діяльності райпрокурора і винних притягнути до суворой судової відповідальності.

Секретар Дрогобицького обкому КП(б)У
(ОЛЕКСЕНКО)

***

**ЗАВ. АДМИНИСТРАТИВНИМ
ОТДЕЛОМ ЦК КП(б) УКРАЇНИ
тов. ДРОЗДОВУ Г.Т.**

При этом представляю Вам справку о результатах проверки фактов нарушения социалистической законности в Корецком районе Ровенской области.

Факты, указанные заявителями, полностью подтвердились. В силу этого, мною поручено прокурору Ровенской области возбудить уголовное дело секретаря Корецкого райкома КП(б)У по кадрам ИВАНЮКА, зав. сельхозотделом Райисполкома ОВЕЧКО и уполномоченных Райкома КП(б)У КРАВЦА и МАРХАЯ.

Прокурору Ровенской области предложено вопрос о привлечении к уголовной ответственности секретаря Райкома КП(б)У ИВАНЮКА согласовать с Ровенским Обкомом КП(б)У.

**Прокурор Украинской ССР
Государственный советник
юстиции 2 класса
(Р.РУДЕНКО).**

* * *

СПРАВКА

О результатах расследования фактов о грубейших нарушениях социалистической законности в Корецком районе Ровенской области.

Произведенным расследованием подтвердились факты грубейших нарушений соц. законности, допущенных секретарем РК КП(б)У по кадрам Корецкого района ИВАНЮКОМ, зав. сельхозотделом ОВЕЧКО и уполномоченным райкома КРАВЕЦ и МАРХАЙ.

Установлен ряд фактов избиения граждан, незаконных обысков и арестов, а также незаконного изъятия хлеба и ценностей у населения района при выполнении плана хлебосдачи государству.

Избиениям и издевательствам подвергались семьи инвалидов Отечественной войны, члены колхозов и другие граждане.

Так, секретарь Райкома Иванюк 2 декабря 1946 года избил инвалида Отечественной войны ОПАЛЬЧУКА Степана за то, что последний препятствовал незаконному изъятию у него хлеба. Задание по хлебосдаче ОПАЛЬЧУКОМ было своевременно и полностью выполнено. Того же 2 декабря 1946 г. ИВАНЮК избил гражданку КРАЛЯ Марию и незаконно изъяс у нее 2 центнера хлеба.

В июле 1946 года по указанию ИВАНЮКА были арестованы предколхоза НАГОРНЫЙ Павел, предревизкомиссии колхоза БОБРОВСКИЙ Максим и колхозницы ШМАРКО Устиния и ДЕНИСЮК Мария, первые два за отсутствие дисциплины в колхозе, а колхозницы ШМАРКО и ДЕНИСЮК за то, что без разрешения ушли с колхозного собрания. Эти лица содержались под стражей в камере предварительного задержания РО МВД 5 суток.

23 августа 1946 года по распоряжению ИВАНЮКА было незаконно забрано с поля гр-на СУХОГО Степана 14 копен хлеба.

В июне 1948 года ИВАНЮК распорядился разобрать амбар, принадлежащий колхознику СИМТОНСКОМУ. На время разборки сарая СИМТОНСКИЙ и его жена были заперты в квартире. После этого СИМТОНСКИЙ, по указанию ИВАНЮКА, содержался под стражей при райотделении милиции в течение 3 суток.

Находясь в селе Заровье, ИВАНЮК приказал взломать двери гр-ки ГЕРУС, у которой незаконно изъяс 2 центнера хлеба.

Весной 1948 года ИВАНЮК избил граждан с.Бриков АКСЕНЮКА Николая и ТАРАСЮКА Ивана за невыполнение его распоряжения о задержании гражданина, корова которого паслась на колхозном поле.

В сентябре 1948 года ИВАНЮК избил шофера Корецкого сахарного завода ПШЕБЕЛЬСКОГО Адама за то, что последний отлучился от машины, груженной сахарной свеклой.

Зав. сельхозотделом Корецкого Райисполкома ОВЕЧКО также избивал граждан, производил незаконные обыски и изъятие ценности у них.

12 декабря 1946 года, ОВЕЧКО, будучи в нетрезвом состоянии, избил жителя села Гвоздково КРАВЧУКА Юрия, при этом произвел над его головой выстрел из винтовки.

22 января 1947 года зав. сельхозотделом Корецкого Райисполкома ОВЕЧКО избил винтовкой жителя села Головницы МАСЛЯНЧУКА Григория и его дочь МАСЛЯНЧУК Анну. Поводом к избиению этих граждан послужило то, что МАСЛЯНЧУК Григорий замедлил, с выполнением распоряжения ОВЕЧКО о предоставлении подводы для вывозки хлеба на пункт «Заготзерно».

30 августа 1948 года, ОВЕЧКО, будучи в нетрезвом состоянии, избил гр-ку с.Головницы КРАВЧУК, у которой при обыске изъяс 962 р. совзнаками, пять золотых рублей царской чеканки, 10 рублей серебром и носильные вещи.

В том же селе Головницах ОВЕЧКО избил 16-летнюю МИРОНЕЦ Анну, отец которой в 1945 году был зверски замучен немецко-украинскими националистами. Поводом к избиению МИРОНЕЦ послужило неосновательное обвинение ее в хищении лесоматериалов.

ОВЕЧКО незаконно изъяс у инвалида Отечественной войны КРАВЧУКА Никиты Дмитриевича, выполнившего все виды государственных поставок, 2 копы пшеницы и 4 копы ржи, не выдав

последнему квитанций. Кравчук является отцом двух воинов Советской армии, из коих один погиб на фронте Отечественной войны.

ОВЕЧКО также самовольно и без всяких оснований забрал у инвалида Отечественной войны САВЧУКА Александра Тарасовича — 48 кг проса, 25 кг пшена, 65 кг пшеницы и 145 кг овса.

Уполномоченные Корецкого райкома КП(б)У по селу Голычевка — КРАВЕЦ и МАРХАЙ избили жену погибшего на фронте Отечественной войны РАДОВНЮК Теклю за то, что последняя, будучи единоличницей, не разрешила им забрать ее лошадь в колхозное хозяйство.

Особой жестокостью отличились издевательства над гражданином ВОРОЩУКОМ Павлом, отказавшимся от подписания заявления о вступлении в колхоз.

КРАВЕЦ и МАРХАЙ, избив ВОРОЩУКА, закрыли его в уборную, где он содержался более часа, после чего его раздели, облили водой и выставили в холодный амбар.

В марте 1948 года КРАВЕЦ и МАРХАЙ за отказ от передачи колхозу инвентаря и зерна избили жену ВОРОЩУКА Павла, ВОРОЩУК Евдокию.

**Прокурор следственного отдела,
советник юстиции
(ГЕШЕЛИН).**

«СОГЛАСЕН»:

**Начальник следственного отдела
Старший советник юстиции
(РЫБАЧЕНКО).**

***

**ЦК ВКП(б)
товарищу Сталину И.В.**

Войска 1-го Украинского и 1-го Белорусского фронтов вышли на нашу государственную границу и в ряде мест продвинулись значительно западнее государственной границы.

За пределами государственной границы 1941 года оставалась большая часть территории, заселенная украинцами. Исторически эти земли примыкали к Украине и часть этих земель в прошлом входила в состав Русского государства.

Поэтому я считаю необходимым в тех районах, которые имеют большинство украинского и русского населения, после освобождения организовать наше, советское управление, с тем, чтобы позже, когда это будет выгодно, объявить о вхождении этих районов в состав Советского Союза с присоединением к Советской Украине.

К Советской Украине следует присоединить следующие районы: Холм, Грубешев, Замостье, Томашов, Ярослав и некоторые другие пункты, примыкающие к вышеуказанным районам. Из этих районов можно будет создать в составе УССР Холмскую область и областной центр в г.Холм.

После включения этих районов в состав Советского Союза выпрямится граница и не будет нависать над Львовом большой выступ из района Сокаль.

Если Вы одобрите мои предложения, то я немедленно вызову нужных людей к себе в штаб фронта и приступлю к формированию Холмской области и освоению районов, которые войдут в эту область.

Если Вы согласны с этими предложениями, я пришлю карту Холмской области и проект государственной границы.

Н. ХРУЩЕВ

***

ДОВІДКА**про випадки переходу польського населення на територію Польщі
та українського населення на нашу територію**

По інформаціях, що надходять з райкомів КП(б)У, та документах, одержаних нами, видно, що переважна кількість українського населення Холмщини і Грубешівщини виявляє велике бажання возз'єднатись з Радянською Україною.

З першого дня звільнення цих районів до Сокальського та Угнівського райкомів партії почали з'являтися делегати, обрані від сел з заявами, підписаними всім населенням села на ім'я ЦК КП(б)У та Уряду України про їх бажання встановити радянську владу. Так, селяни села Варешин, Подтуржинської волості, Грубешівського повіту, в заяві на ім'я тов. Хрущова Микити Сергійовича пишуть:

«Ми нижчепідписані громадяни громади Варешин, Подтуржинської волості, Грубешівського повіту, звертаємось з проханням до ЦК КП(б)У про прилучення нашого терену до УРСР» і далі іде 138 підписів селян цього села.

В Угнівський райком партії з подібними заявами прийшли селяни з сіл Ходованці, Юрві, Завади, Ярчів і повідомили, що вони вже самі створили сільради і прийшли за порадами, як треба працювати відповідно з радянськими законами.

Селянин Замостинського повіту Войчович Арсен з села Ходувани, селянин Шевчук Іван з села Завади і Мацешін Іван з села Рокитно заявили:

«Наші села мають 100% українців і ми всі хочемо радянської влади. Ми будемо писати про це до Верховної Ради України. Якщо з цього нічого не вийде, то ми самовільно перейдемо до вас, а там нізащо не залишимося».

Зокрема, до Сокальського району надходе повідомлення, що в Грубешівському повіті стихійно встановлюється радянська влада самими селянами.

Громадянин Хорка Павло Іванович з села Шебеків, Грубешівського повіту, заявив секретарю Сокальського райкому партії:

«В нашому селі всі чоловіки до 45 років озброєні і взяли владу в свої руки. Ми чекаємо ваших людей, щоб допомогли нам в керівництві і не допустили, щоб нас знищили поляки. Хочемо радянської влади».

З сіл Грубешівського повіту щодня підходять все нові і нові посланці з проханням встановити радянську владу в їх селах.

Подібні факти мають місце і в районі Перемишля. По заяві секретаря Перемишльського міськкому партії т. Орленка вже перейшли на нашу сторону до 60 сімей українців.

Поруч з чим деяка частина польського населення з бувших привалірованих кругів Польщі під впливом ворожої агітації польських націоналістів по орієнтації польського Лондонського уряду почали переходити на територію Польщі. Так, в Перемишлі понад 200 сімей поляків виїхали на польську територію.

Все це відбувається як наслідок проявлення національної ворожнечі між українським та польським населенням. Зокрема, українське населення, боючись того, що на їх землях буде польська держава і поляки, які вже тепер проявляють терор проти українців, — починають шукати вихід у встановленні радянської влади та переході на нашу територію.

**Секретар Львівського обкому КП(б)У
ГРУЩЕЦЬКИЙ**

3.VIII-1944 р.

Прийнято по телефону

4.VIII-1944 р.

* * *

**СЕКРЕТАРЮ ЦК КП(б)У
ТОВАРИЦУ Л.М. КАГАНОВИЧУ**

От тов. Гусева (зам. министра иностранных дел СССР. — В.С.) получена телеграмма следующего содержания: «Лебедев сообщает из Варшавы, что в связи с убийством генерала Сверчевского, польское правительство намерено принять решение о поголовном выселении украинцев из Жешовского и Люблинского воеводств на территорию бывшей Восточной Пруссии. Речь идет о 15—20 тысячах человек.

Поляки полагают, что возможно при такой постановке вопроса часть украинцев будет проситься выехать в УССР, и лишать их такой возможности не следует. Прошу сообщить Ваше мнение по этому вопросу».

Для вашего сведения сообщаю, что 9 сентября 1944 года между правительствами УССР и Польши было заключено соглашение об эвакуации украинского населения с территории Польши и польского населения с территории Украины.

Указанное соглашение неоднократно продлевалось с той целью, чтобы предоставить возможность переселения всем желающим. От переселения отказалось и осталось в Польше, главным образом, украинское население, зараженное бандитизмом.

В настоящее время массовое переселение из Польши нами закончено и аппарат по переселению распущен. Кроме того, мы не располагаем сейчас необходимым жилищным фондом, где бы можно было разместить 15—20 тысяч человек переселенцев. Поэтому предлагаю ответить тов. Гусеву, что правительство УССР в связи с окончанием работ по репатриации не может принять одновременно указанное количество переселенцев. Однако, идя навстречу польскому правительству, мы готовы принимать переселенцев, оформленных в индивидуальном порядке через консульство СССР в Польше, но без заключения каких бы то ни было официальных соглашений с польскими властями.

Мое мнение поддерживает также министр государственной безопасности УССР тов. С.Р.Савченко.

Прошу Вашего согласия.

Д. МАНУИЛЬСКИЙ

* * *

СПРАВКА

По заявлениям польских украинцев о приеме их в Советский Союз на жительство Управление пограничных войск Украинского округа получило из МВД Союза ССР следующее разъяснение:

Ввиду того, что вопросами переселения польских украинцев занимаются специально уполномоченные от СССР в Польше, запрещается Управлениям пограничных отрядов принимать от польских граждан заявления, а также производить по этому поводу какие-либо действия.

Из представленной пограничными войсками справки видно, что все лица, подавшие заявления о приеме их на жительство в СССР, в разное время польскими властями отселены из прикордона на свободные земли Восточной Пруссии.

**Министр внутренних дел Украинской ССР
Т. Строкач**

3 сентября 1947 г.

I ЗАХІДНА ДІАСПОРА НЕ СПАЛА СПОКІЙНО

ПЕРШОМУ СЕКРЕТАРЮ ЦК КП УКРАЇНИ
товаришеві ШЕЛЕСТУ П. Ю.

ПРО ДЕЯКІ ПИТАННЯ РОБОТИ З УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІГРАЦІЄЮ В СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ

Вивчення та аналіз сучасного стану української еміграції в США дозволяють зробити висновок про те, що в її середовищі останнім часом відбуваються складні процеси, які слід було б враховувати при проведенні нашої пропагандистської та роз'яснювальної роботи.

Йдеться не про відверто ворожі націоналістичні організації та угруповання, на яких головним чином орієнтуються реакційні та розвідувальні установи США. В цих організаціях загалом не зазнали істотних змін ні гасла, ні методи, ні зміст пропаганди, відверто антирадянської, ґрунтованої на фальсифікації фактів, перекрученні змісту життя та діяльності народів Радянської України й Радянського Союзу.

Йдеться, головним чином, про вагому частину тих українців-емігрантів, які не є членами будь-яких емігрантських організацій чи тільки формально входять до них. За деякими підрахунками, до різних націоналістичних емігрантських об'єднань і організацій у США належить приблизно 100-150 тисяч українців – дець близько 10-15% громадян українського походження. Решта ж українців (близько 800-900 тисяч) не бере активної участі у т.зв. емігрантській діяльності, є політично пасивною. Звичайно, чимало «пасивних» знаходиться під впливом як буржуазно-націоналістичної, так і взагалі американської пропагандистської машини, та, попри все це, більшості емігрантів властива туга за батьківщиною, бажання знати справжні, не сфальсифіковані факти про життя сьогodнішньої, Радянської України. Такі почуття і потяги є притаманними більшості еміграції всупереч реальним процесам асиміляції.

Це стосується й тієї молоді, яка вже навіть не має себе за емігрантів, яка повністю асимілювалася і вважає англійську мову своєю рідною. Це загалом є специфічною рисою американського населення, яке є конгломератом вихідців з різних країн. Кожний американський юнак чи дівчина добре знають, з якої країни приїхали до США їх батьки, діди чи прадіди. Кожна молода людина тут виявляє підвищену цікавість до «своєї» країни. Молодь українського походження не є виключенням у цьому відношенні. Молоде покоління, яке не знає безпосереднього конфлікту з Радянською владою, зустрічаючись з суперечливими повідомленнями про становище на Україні, прагне пізнати об'єктивні факти про землі своїх батьків.

Такі ж потяги характерні й для певної частини української інтелігенції в США, яка все більше усвідомлює реальний стан речей, а відтак тяжіє до встановлення конструктивних контактів з Україною. Представники української інтелігенції в США (хоч кількісно це надто великий прошарок, проте він є дуже впливовим в емігрантському середовищі) прагнуть відігравати активну роль у протидіянні процесам асиміляції, відродження національних рис серед вихідців з України.

Отже незаперечною є наявність об'єктивного процесу зростання потягу багатьох українців-емігрантів в США до встановлення і поширення контактів і зв'язків еміграції з Радянською Україною.

Історично ставлення еміграції до Радянської України зазнавало досить різких змін. Під час другої світової війни і в перші повоєнні роки більшість українських емігрантів у США були патріотично наставлені до Української РСР. Розбіжності та протиріччя політичного, соціального, релігійного та культурного змісту не мали тієї гостроти, яких вони набули пізніше, в роки «холодної війни». До того ж

в цей період українські емігранти у своїх патріотичних почуттях знаходили відгук і підтримку з боку частини американських офіційних кіл і осіб – мерів міст, губернаторів штатів, конгресменів, сенаторів тощо.

Початок «холодної війни», розгул макартизму спричинились до гострого розшарування в середовищі українців-емігрантів. Цьому сприяв також процес поповнення еміграції за рахунок «новітньої», повоєнної політичної еміграції: до США прибуло багато членів угруповань ОУН, воєнних злочинців, зрадників тощо.

Непримиренна антирадянська наставленість «новітньої» еміграції відповідала інтересам реакційного політичного курсу Сполучених Штатів Америки, природно, знайшла підтримку з боку властей, які всіляко сприяли новоприбулим оунівцям перебрати провідне становище в емігрантських організаціях. Не дивно, що в цей час в середовищі еміграції стала переважаючою тенденція гострої ворожості до всього радянського, комуністичного. Націоналістичні верховоди наполягали на припиненні будь-яких контактів і зв'язків з Радянською Україною. Лояльність з боку українців-емігрантів щодо Радянської України була проголошена «національною зрадою». Прогресивні українські організації в США зазнали жорстоких утисків, ліберально-демократично настроєні емігранти визнали за краще відмовчуватись, не наражаючись на переслідування.

Однак даліше зростання міжнародного авторитету Радянського Союзу, успіхи в розвитку народного господарства, радянської науки і культури, як і зміцнення міжнародного авторитету Радянської України, одного з членів-засновників Організації Об'єднаних Націй, мало своїм наслідком поворот у настроях еміграції. Дедалі все більше підупадає у своїй переконливості аргументація про необхідність «визвольної конфронтації», про «зросійщення України», «загибель української мови і культури», «московську колонізацію України» тощо. Усвідомлюючи це, певна частина націоналістичних ватажків «переорієнтовується», підлаштовуючись до нових настроїв, починає виступати за доцільність контактів з Україною. Це, звичайно, обумовлюється необхідністю знайти нові форми антирадянської діяльності, щоб не втратити свого впливу на широкі верстви еміграції. На зміну тактики штовхають націоналістичних верховодів також і американські творці провокаційного гасла «наведення мостів».

Характерною в цьому відношенні є історія створення в 1968 р. т.зв. «Асоціації українців в Америці» (АУА) під керівництвом УГВР («Українська головна визвольна рада», її лідер – відомий націоналіст Лебідь) – організації, яка тісно зв'язана з американською розвідкою і отримує від неї грошову допомогу. УГВР у своїй антирадянській спрямованості і в зв'язках з розвідувальними органами суттєво не відрізняється, скажімо, від УККА («Український конгресовий комітет Америки», очолюваний бандерівцями) чи інших подібних націоналістичних організацій. Проте лідери УГВР часто виступають проти «безглуздої тактики» бандерівських організацій, проти їх «примітивного розуміння визвольної боротьби», проти їх нетерпимості щодо ідеї «контактів з Україною». В діяльності УГВР легко помітити керівну руку впливових американських розвідувальних органів, які вважають, що поруч з відверто «екстремістськими» націоналістичними організаціями повинні бути також «помірковані», що враховували б еволюцію настроїв емігрантської маси і сприяли б встановленню додаткових каналів зв'язків з Радянською Україною стосовно до цілей політики «наведення мостів». Тим то й була в 1968 році створена згадана «Асоціація українців в Америці», що має обіймати, головню, представників української емігрантської інтелігенції. Мета організації, за статутом, – «активно та всебічно допомогти визвольній боротьбі українського народу», та «плекати духовний зв'язок з українським народом в Україні». Зрозуміло, далеко не всі члени АУА знають про справжній зміст діяльності цієї організації та про її зв'язки з розвідувальними органами США. Притягальним моментом для інтелігенції є те, що АУА проголосила себе поборником широких контактів з Україною, що вона «конфронтує» з такими непримиренними до Радянської України організаціями, як згадувана УККА, ПАБНА («Прихильники антибільшовицького блоку народів Америки» – організація, яка об'єднує найреакційніші націоналістичні організації, блокується з профашистськими організаціями США і кубинськими контрреволюціонерами, що втекли до США. Керують бандерівці на чолі з Я. Стецьком) та їм подібні.

«Асоціація українців в Америці» відзначається великою обережністю у своїх діях, об'єднує поки що лише незначну групу людей, ще не має свого офіційного друкованого органу (свої матеріали

вона вміщує в газеті «Українське життя», яка видається в Чикаго). Обережність ватажків цієї організації можна пояснити тим, що, з одного боку, вони не бажають на цьому етапі викликати нападки впливових націоналістичних організацій (насамперед, з боку УККА), з другого – розуміють, що контакти з Радянською Україною можуть обернутися небезпекою для самої націоналістичної пропаганди: адже вони неминуче сприятимуть розвіюванню зловорожих міфів про Радянську Україну.

Думка про необхідність встановлення контактів з Радянською Україною настійно висловлюється з боку окремих представників наукових кіл українців-емігрантів, художників, акторів, поетів, літературознавців, молодшої генерації українського походження. Це прагнення, на наш погляд, становить все більш відчутну тенденцію в українському еміграційному середовищі, тверезе раціональне мислення все більш поборює емоції, викликані антирадянською демагогією, розуміння об'єктивних фактів відсторонює націоналістичні маячення про можливість реставрації старих порядків на Україні.

Відгомін такої тенденції можна, зокрема, спостерігати в книгах, статтях і виступах Андрія Білинського із Зах. Німеччини, який нерідко приїздить до США і має тут групу своїх спільників. Націоналіст Білинський вважає, що еміграція має позбавитись своєї суб'єктивної непримиренності до Радянської України, прийняти Україну такою, якою вона є зараз, бо в сучасних умовах єдиною альтернативою є: УРСР або ніщо. Найповніше ці погляди А. Білинський виклав у книгах «Ми і світ» (1962 рік) і «Погляд на минуле й українські перспективи» (1970 рік). У приватному листі, який при зустрічі з нами в листопаді ц.р. цитував керівник «Євшан-зілля» – торговельної фірми, яка торгує в США товарами з УРСР, – І. М. Яремко, А. Білинський писав: «Нам і в задніх думках не слід домагатися розвалу Радянського Союзу. Україна в Радянському Союзі є вищим українським надбанням за всі часи свого існування».

Подібні погляди знаходимо і в газеті «Українське життя», що видається Томою Лапичаком (УГВР) в м. Чикаго. В статтях, присвячених завданням нового еміграційного об'єднання – «Асоціації українців в Америці» (АУА), – в інших матеріалах цієї газети наголошується на доцільності посилення культурно-освітньої роботи серед еміграції, гостро критикується партійно-політична діяльність бандерівського Українського конгресового комітету Америки (УККА) на чолі з Л. Добрянським.

Послідовники А. Білинського вбачають головні завдання еміграції в тому, щоб сприяти розвитку «наукових розробок про Україну», допомагати молоді оволодівати українською мовою та знанням з історії, літератури, культури і мистецтва України. Всього цього, на їх думку, можна досягнути лише за умови, що еміграція не буде відмежовуватися від України «китайським муром».

«Хай УККА, – пише, наприклад, Т. Лапичак, – залишить за собою його «боротьбу за визволення України», яка йому очевидно ані вислідів позитивних, ані задоволення на довшу мету не дасть...».

Послідовники А. Білинського заявляли нам в бесідах, що саме на згаданій платформі вони прагнуть ширити і зміцнювати контакти з Радянською Україною.

Щодо прогресивної «Ліги американських українців» (ЛАУ), з якою громадські організації республіки і Постійне Представництво УРСР при ООН мають досить тісні контакти, то керівники її (т.т. Торченко, Толопко, Ганусяк) також почали схилитися до думки, що потрібно розгорнути більш активну й ефективну роботу з молоддю, з усіма американцями українського походження, відмовитись від сектантських уявлень, що досі панують в ЛАУ, перебудувати зміст газет, зокрема «Юкрейніан Американ», яка, за словами одного з керівників Компартії США, «є більш комуністичною, аніж наш центральний орган...» Щодо цього, говорили вони, є навіть відповідна вказівка Центрального Комітету Компартії США. В бесідах з нами керівники ЛАУ виклали ряд думок, частина яких врахована в пропозиціях, поданих нижче.

Очевидно, що процеси, які відбуваються в середовищі української еміграції, заслуговують на дальше серйозне вивчення. Але вже зараз, нам здається, напрошуються окремі пропозиції щодо впровадження деяких форм і засобів нашої роботи серед української еміграції в США.

1. Оскільки на українську еміграцію справляють величезний вплив досягнення народного господарства України, зростання матеріального добробуту людей, розмах промислового і житлового будівництва в містах і селах, розвиток освіти, науки, охорони здоров'я, літератури і мистецтва,

піднесення авторитету Української РСР на міжнародній арені, доцільним було б збільшити кількість видань та надсилку в США книг і брошур (особливо англійською мовою) про УРСР, посилити виробництво і популяризацію в США через відповідні канали спеціальних хронікально-документальних фільмів (з титрами англійською мовою або перекладені) про життя українського народу, розширити виробництво діапозитивів і слайдів спеціально для української еміграції. Крім того, слід урізноманітнити, розширити тематику матеріалів «Української панорами», що готує РАТАУ на закордон (не вистачає, зокрема, матеріалів про молодь).

Газети і журнали республіки, що розповсюджуються в середовищі еміграції (зокрема, газети «Літературна Україна», «Культура і життя», «Молодь України»; журнали «Україна», особливо його видання англійською мовою, «Ранок», мистецькі, літературні та деякі науково-популярні) мусили б, з свого боку, вміщувати час від часу відповідні пропагандистські матеріали (більш-менш вдало це робить покищо лише газета «Вісті з України»).

Важливо вирішити питання про виробництво в республіці кінофільмів на 16-мм плівці. В США кінопропаганда відзначається особливо високою дійовістю, а можливості для демонстрування наших кінострічок на 16-мм плівці – необмежені (їх можна показувати в квартирах, клубах, коледжах, університетах).

2. Зараз серед певної частини українських «інтелектуалів» у США визріває думка про поїздки на Україну спеціалізованих туристичних груп, до яких могли б увійти представники української емігрантської інтелігенції – професори американських університетів, науковці, лікарі, інженери тощо. (До речі, згадані вище Т. Лапичак та І. Яремко в грудні ц.р. в бесіді з нами просили сприяти організації поїздки такої спеціалізованої групи у складі 20-25 чол. на Україну – орієнтовно у червні 1971 року). Видається доцільним дозволяти приїзд таких груп, звичайно, завчасно і ретельно продумавши програму їх перебування на Україні, з тим щоб наслідки поїздок мали максимально позитивний для нас ефект.

Поїздки на Україну спеціалізованих туристичних груп безумовно викличуть загострення протиріч у емігрантському середовищі, спричиняться до дальшого розмежування сил та певної ізоляції націоналістичних ватажків. Звичайно, слід мати на увазі, що до складу таких груп можуть увійти люди з спеціальними завданнями, ворожа агентура. Проте, навіть у цьому випадку вплив поїздок на еміграцію буде мати, як і завжди раніше, переважно позитивні для нас наслідки. Зростатимуть можливості знаходження шляхів до ширших кіл українців-емігрантів у Сполучених Штатах Америки, що допоможе відповідним республіканським установам і організаціям здійснювати більш дійовий ідеологічний вплив на українську еміграцію.

3. Винятково важливим, на нашу думку, є завдання поліпшення роботи з еміграційною молоддю, від якої значною мірою залежить в перспективі, посилення почуттів лояльності серед широких кіл української еміграції. Видається необхідним ширше використовувати можливості республіканських молодіжних організацій і їх видань.

По лінії Представництва Українська РСР при ООН, поряд з існуючими формами роботи з молоддю, очевидно, слід більш активно використовувати такі заходи, як проведення тематичних переглядів кінофільмів, вечорів-зустрічей спеціально для молоді. Для цього, зрозуміло, Представництво має отримувати від республіканських молодіжних і інших організацій відповідні матеріали і кінофільми молодіжної тематики переважно англійською мовою (про працю, навчання, дозвілля молоді в УРСР, про її організацію тощо).

Можливо, доцільно було б подбати про організацію поїздок до США спеціалізованих радянських молодіжних груп, які б встановлювали і поширювали контакти з прогресивними і ліберально-демократичними колами американської молоді українського походження.

Доцільною може виявитись і практика налагодження зв'язків через Комітет молодіжних організацій республіки та ЦК ЛКСМУ з комуністичною молодіжною організацією США з метою сприяння ширшому залученню до неї молоді українського походження, а також для розповсюдження через цю організацію матеріалів про життя української радянської молоді та участь наших молодіжних організацій у будівництві нового суспільства.

У журналі «Україна», що видається англійською мовою, та в газетах «Вісті з України» і «Ньюс фронт Юкрейн» бажано мати постійну рубрику або й сторінку, присвячену молоді.

Однією з проблем для українців у США є утвердження й удосконалення їх дітей в українській мові, а найбільш дійовий шлях для цього вони бачать у тому, щоб їх діти побували в атмосфері української мови на Україні. Побажання в цьому відношенні висловлювались ними не раз і в різних формах. Сама ж молодь дивиться на таку можливість ще з більш радикальних позицій: вона прагне не стільки удосконалити свої знання з української мови, скільки навч познатомитися з українською радянською дійсністю. Можливо, не настав ще час приймати таку молодь для навчання на Україні. Однак, вже зараз, мабуть можна було б організувати для молоді і дітей з української еміграції відпочинок в студентських і піонерських таборах. Зрозуміло, що покриття коштів на проїзд візьмуть на себе батьки дітей, що приїжджатимуть на Україну.

4. Не можна залишати поза увагою й той величезний позитивний вплив, який здійснюють на еміграцію творчі колективи і окремі виконавці, що приїждять з України до США з гастрольними концертами. Слід, мабуть, подбати про заходи для поширення гастрольних турне українських колективів і кращих майстрів мистецтва до США. При організації таких поїздок слід зважати на необхідність наголошувати на пропаганді сучасного радянського українського мистецтва, а не обмежуватись, як досі, головно етнографією.

Оскільки серед американців українського походження є виконавці досить високого класу, відомі американській публіці, можливо, було б доцільним подбати про організацію їх гастрольних виступів на Україні. Такий мистецький взаємообмін, немає сумніву, все ширші кола української еміграції щиро вітали б.

Природно, що в розробці і здійсненні заходів по поліпшенню роботи серед української еміграції можуть виникнути певні труднощі, ба навіть і окремі прорахунки. Але удосконалення нашої роз'яснювальної та пропагандистської роботи, спрямованої на відрив еміграції від націоналістичних організацій, виховання у емігрантів почуття симпатії до Радянської України, розширення кола тих, хто в США по-дружньому ставиться до Радянського Союзу, варте все зростаючих зусиль з нашого боку. Ця мета, на нашу думку, є важливою з точки зору всієї нашої подальшої роботи з українською еміграцією.

Просимо вказівок.

МІНІСТР ЗАКОРДОННИХ СПРАВ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

(підпис)

Г. ШЕВЕЛЬ

25/XII-70 р.

УССР
МИНИСТЕРСТВО ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ

СЕКРЕТНО
 Экз. №1

«14» ФЕВРАЛЯ 1953г.

№95

Секретарю ЦК КП УКРАИНЫ

товарищу МЕЛЬНИКОВУ Л.Г.

Направляю Вам копию Обзора националистической газеты «Свобода», полученной нами из Представительства СССР при ООН.

ПРИЛОЖЕНИЕ: упомянутое на 10 листах.

ЗАМ. МИНИСТРА ИНОСТРАННЫХ
 ДЕЛ УКРАИНСКОЙ ССР /Л. Паламарчук/

КОПИЯ

ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО СССР
 ПРИ ООН

СЕКРЕТНО. Экз. 1.

«3» февраля 1953г.
 №42/с

ОБЗОР

УКРАИНСКОЙ НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОЙ ГАЗЕТЫ «СВОБОДА»
 за вторую половину января 1953г.

Орган Украинской националистической организации в Соединенных Штатах Америки — Украинский Конгрессовый Комитет — «Свобода» широко освещает ход празднования 35-ой годовщины со дня провозглашения «суверенной» и «соборной» Украинской Народной Республики.

Газета сообщает, что губернаторы штатов Висконсин, Илинойс, Коннектикут, Массачусетс, Мерилленд, Нью Джерси, Огайо и Пенсильвании официально объявили день 22 января «Украинским Днем». «Эти губернаторы, как указывает газета «Свобода» от 28 января этого года, практически признали провозглашенную в 1918 году Украинскую Народную Республику, и это признание не могло оказать влияния на внешнюю американскую политику».

На собраниях украинских националистов, посвященных 35-летию со дня провозглашения так наз. Украинской Народной Республики, с речами выступали видные американские политические деятели, такие как конгрессмен Чарльз Керстен, Эдвар О'Коннор, адмирал Менц.

24 января в Филадельфии и 25 января в Нью-Йорке на собраниях украинских националистов выступил злейший враг Советского Союза конгрессмен Керстен. В своих речах, содержание которых вкратце передает «Свобода» от 25 января, Керстен главным образом остановился на двух пунктах: дальнейшее проведение американской политики так наз. освобождения и оказания помощи со стороны правительства «порабощенным» народам в их борьбе против Советского Союза.

Газета пишет:

«Он утверждал, что мы не можем отстоять свободу свободных, не оказав помощи порабощенным. Президент Эйзенхауэр во время избирательной кампании в своей речи перед Американским Легионом в Нью-Йорке заявил, что совесть американского народа до тех пор не будет спокойна, пока отдельные народы находятся в советской неволе.

В Америке еще не перевелись наивные люди, которые полагают, что с коммунистами можно договориться. Факты наглядно показывают, что с коммунистами не может быть никакой договоренности, как не может быть договоренности с налогом неплательщиком, который никогда не выполняет своих обещаний, своих обязанностей...»

Конгрессмен Керстен, автор законоположения о выделении 100 млн. долларов на помощь антикоммунистическому подпольному движению, указав в своей речи, что он давно интересуется украинской проблемой, ему близка и понятна трагедия украинского народа и он поэтому является одним из тех американцев, которые желают оказать помощь украинскому «народу» в его «освободительной» борьбе. «Мы верим,— утверждал конгрессмен Керстен,— что народы имеют право на свободу и на право иметь правительство, которое они сами пожелают. Такое право имеет и украинский народ и это право никто не может отнять, ибо оно дано народу богом. А если есть такие люди, которые отрицают это право, то Америка поступит согласно своей философии и веры; если она окажет помощь украинскому и другим порабощенным народам добыть это право».

Адмирал Джордж Менц, нынешний председатель «Американского комитета освобождения народов России», выступал в Филадельфии и Нью-Йорке. Он говорил о необходимости соединить все силы в борьбе за освобождение «порабощенных» Советским Союзом народов. «Большинство из присутствующих знают, что я связан с «Американским комитетом освобождения народов России». Поэтому, когда я говорю об объединении всех усилий для борьбы против большевистской тирании, я имею в виду цели, для которых комитет был создан, и те трудности, которые стоят на пути объединения различных элементов эмиграции».

Необходимо отметить, что политические деятели США, а за ними и их пособники — украинские буржуазные националисты, вопят об «освободительной» миссии США в деле освобождения народов от «большевистской тирании». Об этой миссии говорил также Менц. Он заявил:

«Свободолюбивый народ Украины не будет и не может жить в такой обстановке. Его славная история известна героическими эпизодами борьбы против такой тирании и угнетения... Мы в Америке являемся носителями святого пламени свободы, которое передали нам для сохранения наши предки. Мы не успокоимся до того момента, пока это пламя не загорится в каждой части мира, где люди терпят от безбожной тирании».

На собрании украинских националистов в городе Кливленде выступил с докладом редактор газеты «Свобода» Лука Мишуга. Доклад был озаглавлен: «Украина и другие порабощенные народы — основная опора Америки и свободного мира в борьбе против коммуно-московского империализма».

В своем докладе Мишуга отметил, что «борьба 45-миллионного украинского населения за свое национальное освобождение продолжается и с каждым днем усиливается». Тем не менее он вынужден был признать, что не смотря на все, усилия украинских националистов привлечь внимание американских политических деятелей к украинской проблеме, до сего времени не увенчались успехом. Мишуга указал, что современная американская внешняя политика по отношению к СССР фактически «льет воду на комуннистическую мельницу». Если правительство США не окажет надлежащей помощи освободительному движению украинского народа в его борьбе за

независимость против СССР, может случиться то, что произошло тридцать пять лет тому назад, когда Украина не получила надлежащей помощи от союзников и пала жертвой. Он заявил:

«Если бы союзники оказали помощь украинской республике 35 лет назад, свободная и независимая Украина в Восточной Европе сохранилась бы и находилась бы в числе союзников Америки, Россия существовала бы в рамках этнографических границ».

Вопросу непонимания политических стремлений украинского народа политическими кругами США посвящена передовая статья «Декларация независимости и соборности», опубликованная в газете «Свобода» от 22 января 1953 года. «Официальная американская политика, — пишет газета, — все же считается только с «Россией», как с единой и неделимой, включая в нее и Украину».

После этого признания газета спешит заявить, что среди американских видных деятелей в прошлом и настоящем все же были лица, которые разделяли политические идеалы украинского народа, стремились оказать всяческую помощь украинскому народу в его борьбе за «независимость». Газета пишет, что «уже в 1917 году была внесена и принята конгрессом резолюция об оказании помощи разоренной войной Украине». Ла Гардия внес резолюцию в конгресс о признании Украины. Позже сенатор А. Копленд настаивал также на признании Украинской Народной Республики и ее правительства... В 1919 г. тогда молодой американский дипломат Вильям Булит предлагал признать независимость Украины, Белоруссии, Кавказа и балтийских стран. Майор американского генерального штаба Лоренс Мартин, который был в это время на Украине, также призывал американское правительство признать Украину как независимое государство. «Но, — пишет газета, — эти призывы не были услышаны и за это слишком дорого заплатился украинский народ, его близкие и дальние соседи, поплатилась за это и Америка. Казалось бы, что теперь нам будет легче защищать в Вашингтоне УНР и ее правительство, которое существует в эмиграции, также как и те силы, которые действуют и борются на Украине». Газета все же вынуждена признать, что непонимания роли украинского народа в борьбе против СССР в США довольно сильно. «Русское влияние в политике и науке так сильно в настоящее время в Америке, что оно мешает американцам даже ясно определить всю важность для себя борьбы против коммунистической агрессии и московского империализма».

В конце прошлого года Украинский Конгрессовый Комитет направил специальную делегацию в Европу с целью выяснить вопрос о возможности присоединения к антибольшевистскому комитету борьбы против СССР. В состав этой делегации входили: В. Душник, Л. Добрянский, Д. Галичин, С. Ярема. Как пишет газета «Свобода» от 29 января в статье «Поездка в Европу», цель, которую поставила перед собой делегация УКК, заключалась в следующем:

«Европейская миссия Украинского конгрессового Комитета, которая представляет национальные интересы американцев украинского происхождения, имеет своей целью посетить Европу с тем, чтобы встретиться с различными украинскими организациями и иными национальными политическими группами с тем, чтобы определить свое отношение к недавно созданному в Мюнхене так наз. «Координационному центру антибольшевистской борьбы», который был основан «Американским комитетом освобождения России». Основной вопрос, который будет обсуждаться на предстоящих совещаниях, — это политическая организационная основа Координационного центра. Европейские совещания будут продолжением тех совещаний, которые имели место в США между УКК и представителями «Американского комитета освобождения России». Цель этих совещаний состоит в том, чтобы решить вопрос, который вытекает из фактов, что политическая платформа и организационная основа координационного центра, который ставит своей целью создать единый фронт с русскими и нерусскими организациями для помощи народам в их борьбе за национальное освобождение и независимость, усложняет участие УКК в деятельности Координационного центра. Политическая платформа и организационная база Координационного центра не удовлетворяет ни украинцев, ни другие нерусские группы, поскольку Координационный центр не согласен на равное количество украинцев, русских, белорусов, грузин и других политических групп, которые представляют отдельные народы в СССР. Эта платформа и организационная основа Координационного центра не принимает во внимание того исторического факта, что после свержения

царско-русского режима, украинцы имели свою демократическую Украинскую Народную Республику, которая была свергнута в результате советско-русской агрессии».

Так называемая украинская миссия, выезжая в Европу, получила соответствующие инструкции от политических заправил США убедить различные украинские националистические организации в Западной Европе присоединиться к Координационному центру. О том, что Украинский конгрессовый комитет действовал по указке некоторых влиятельных американцев, свидетельствует статья Шварца, напечатанная в газете «Н.Й.Таймс» от 5 июля 1952 года. «В качестве главы американского комитета освобождения народов России Кэрк, — пишет Шварц, — пытается с самого начала этого года убедить украинские группы работать с великоруссами, грузинами и другими организациями советских беженцев...

...Из украинских кругов сообщают, что среди лидеров украинских американцев серьезно обсуждался вопрос о желательности посетить Европу для того, чтобы попытаться убедить Украинскую Национальную Раду и другие группы беженцев работать вместе с организацией Кэрка».

Делегация Украинского Конгрессового комитета, как сообщает газета «Свобода», посетила различные украинские националистические организации в Мюнхене. В частности состоялась встреча с президентом У. Н. Рады Андреем Ливицким, председателем Исполнительного органа У. Н. Рады Степаном Бараном, председателем заграничного представительства главной Украинской Вызвольной Рады, с редакцией его органа «Самостийна Украина», председателем Проводу заграничных частей Организации украинских националистов Ярославом Стецком. Кроме этого миссия УКК посетила Центральное представительство Украинской эмиграции в Германии, Украинскую санитарную службу, Союз украинской молодежи, Антибольшевистский блок народов, Объединение украинских женщин, Союз украинских инвалидов и другие. Состоялась также встреча представителей УКК с Андреем Мельником и Степаном Бандерой.

По сообщениям газеты «Свобода», украинская миссия не выполнила своей роли. Ей не удалось склонить украинские националистические организации в Западной Европе к поддержке Координационного центра антибольшевистской борьбы. По заявлению газеты, украинская делегация УКК сама заняла отрицательную позицию по отношению к Координационному центру. Эту позицию по отношению делегации УКК автор статьи «Мы сказали свое слово», напечатанной в газете «Свобода» от 23 января, пытается объяснить следующим образом:

«...Ясно: КЦАБ есть прорусская организация, она преследует цель создать только антибольшевистский фронт, а нам, которые давно возглавляют этот фронт, нужно уничтожить русский империализм, так как большевизм является видоизменением русского империализма, который является основной угрозой миру во всем мире».

/Щербатюк/

Копия верна: (подпись)

УССР
МИНИСТЕРСТВО ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ

СЕКРЕТНО

Экз. №1.

«4» апреля 1953г.

№ 178

СЕКРЕТАРЮ ЦК КП УКРАИНЫ

товарищу Л. Г. МЕЛЬНИКОВУ.

Министерство Иностранных Дел СССР сообщило МИД Украинской ССР, что руководство Рабочей Прогрессивной партии Канады обратилось с просьбой в Советское посольство в Канаде оказать содействие в предоставлении возможности пройти курс лечения в СССР Навизивскому И. М.

НАВИЗИВСКИЙ И. М. является Управляющим издательства «Українське життя», один из старейших работников и организаторов украинского прогрессивного движения в Канаде, член Политбюро ЦК Рабочей прогрессивной партии Канады.

Последние два года НАВИЗИВСКИЙ часто болеет (желудочное заболевание) и восстановить свое здоровье в условиях Канады он не имеет возможности, так как это требует очень больших материальных затрат.

МИД УССР со своей стороны считает возможным удовлетворить просьбу руководства РПП Канады о предоставлении возможности НАВИЗИВСКОМУ пройти курс лечения в СССР. Содержание и стоимость лечения Навизивского можно было бы отнести за счет Украинского общества культурной связи с заграницей.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ МИНИСТРА
ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ УКРАИНСКОЙ ССР

Л. ПАЛАМАРЧУК

СПРАВКА

НАВИЗИВСКИЙ Иван Матвеевич
(Джон НЭВИЗ)

Родился в 1887 году в селе Залещики, Тернопольской области в семье портного-бедняка.

В 1909 году эмигрировал в США, откуда в 1911 году переехал в Канаду. Женат.

НАВИЗИВСКИЙ — один из основателей коммунистической партии Канады и канадской прогрессивной украинской организации (ТОУК). На протяжении целого ряда лет и по настоящее время — член ЦК Компартии (Прогрессивной Рабочей Партии Канады).

Считается одним из лидеров Компартии и рабочего движения, пользуется большим авторитетом у канадских рабочих украинского происхождения.

Во время второй мировой войны был арестован канадскими властями и содержался в концентрационном лагере с июня 1940 года по сентябрь 1942 года.

НАВИЗИВСКИЙ шесть раз был в СССР. Принимал участие в работе конгрессов Коминтерна, учился на партийных курсах при Коминтерне.

В настоящее время работает управляющим редакцией прогрессивных канадских украинских газет «Українське життя» и «Украинский канадец».

Справка составлена по материалам ВОКС'а.

Секретно

ЦК КПСС

С 30 марта по 24 апреля 1967 года в Советском Союзе по приглашению ЦК КП Украины находилась делегация Коммунистической партии Канады во главе с национальным председателем компартии Канады тов. Тимом Баком.

В период пребывания на Украине делегации были представлены широкие возможности для ознакомления с жизнью украинского народа, развитием в республике экономики, науки и культуры. Члены делегации посетили многие промышленные предприятия, колхозы, стройки, учебные заведения, научно-исследовательские учреждения, учреждения культуры, имели беседы в

республиканских министерствах и ведомствах, общественных организациях, обкомах и райкомах партии.

Делегация была принята секретарями ЦК КП Украины и членом Политбюро ЦК КПСС, секретарем ЦК КПСС тов. Суловым М. А.

Во время многочисленных встреч и бесед с широким кругом работников делегация интересовалась всеми аспектами политической, экономической и культурной жизни на Украине, проявляя особый интерес к проблемам развития национального языка, литературы и культуры в целом. По всем этим вопросам ей были даны исчерпывающие ответы.

Таким образом, делегация компартии Канады имела возможность воочию убедиться в колоссальном прогрессе народного хозяйства республики, в расцвете ее национальной культуры.

Члены делегации неоднократно заявляли, что национальный вопрос в СССР решается правильно, что политика КПСС в этой области может служить примером для братских партий, в том числе и для Коммунистической партии Канады.

На беседе в ЦК КП Украины тов. Тим Бак от имени делегации заявил, что на большинство вопросов ей были даны содержательные ответы. Об этом же говорили и другие члены делегации во время встреч в ЦК КП Украины, ЦК КПСС, а также в выступлениях перед трудящимися. Они неоднократно подчеркивали, что поездка на Украину помогла им ближе ознакомиться с жизнью украинского народа и лучше вооружиться для борьбы против антисоветской буржуазно-националистической пропаганды.

Покидая Украину, глава делегации тов. Тим Бак передал письмо, в котором от имени ЦК компартии Канады горячо поблагодарил ЦК КП Украины за сотрудничество и заявил: «Наш отчет перед канадцами поможет изменить ложные представления, имеющиеся сегодня у миллионов из них, об условиях жизни на Украине и о направлении ее экономического и культурного развития. Тем самым наш отчет будет способствовать усилению борьбы за дальнейшее улучшение отношений между Канадой и Советским Союзом».

Несмотря на это, после возвращения в Канаду члены делегации в отчете о поездке на Украину вновь возвращаются к вопросу о якобы неравноправном положении украинского языка в УССР, в искаженном свете представляют политику КПСС в национальном вопросе. Официальный отчет был сделан делегацией на пленуме ЦК компартии Канады, состоявшемся в сентябре 1967 года.

15 декабря 1967 г. генеральный секретарь компартии Канады тов. У. Каштан информировал посла СССР в Канаде тов. Шпедько И. Ф. о том, что в начале января 1968 г. предполагается опубликовать доклад о поездке делегации на Украину в украинской прогрессивной печати в Канаде. Тов. Шпедько И. Ф. высказал сомнение в целесообразности этой публикации, имея в виду, что ряд утверждений доклада не отражает действительного положения дел в УССР и будет, несомненно, во вред нам использован националистами. Тем не менее тов. Каштан заявил, что приостановить публикацию доклада невозможно, на ней настаивают товарищи из украинских прогрессивных организаций. Однако он добавил, что Исполком компартии Канады постарается сделать все возможное, чтобы подправить доклад.

1 января 1968 г. газета «Життя і слово» (орган ТОУК) опубликовала указанный доклад, оговорившись, что публикуемый материал является переводом с английского текста, помещенного в декабрьском номере бюллетеня ЦК компартии Канады «Вьюпоинт».

Следует отметить, что опубликованный доклад по-прежнему в искаженном виде представляет некоторые моменты национальной политики КПСС, необъективно освещает положение с развитием национального языка в республике. В заключительном разделе доклада «Некоторые выводы», в частности, говорится:

«В ходе нашей дискуссии стало ясно, что существует разница в понимании и подходе к вопросу языка на различных уровнях партийной организации и среди различных руководящих товарищей, хотя все они верят, что поступают в духе ленинской национальной политики. В дополнение к разнице в понимании отдельных лиц, мы обнаружили случаи расхождений между провозглашенной политикой и практикой...

Объединенная социалистическая экономика всего Советского Союза дает повод для возникновения определенных проблем, которые не всегда решаются с должным вниманием и пониманием национальных чувств...

...когда мы спросили, как это так, что нет украинских школ в Москве или в других городах с большой концентрацией украинских работников, министр просвещения нам ответил, что нет требований от этих работников относительно украинского языка, газет и школ... Наша делегация не удовлетворена такими ответами... Не является ли это случаем, где остатки русского шовинизма, ошибок, совершенных в период сталинской эры, все еще существуют?»

В докладе вновь поднимаются вопросы об использовании украинского и русского языков на железных дорогах республики, в почтовом ведомстве, выражается несогласие с организацией судебных процессов над отдельными представителями интеллигенции.

В заключительной части отчета говорится о необходимости самого широкого его обсуждения и подчеркивается, что отчет не может рассматриваться как сугубо внутривнутрипартийное дело. На самом же деле официальная делегация ЦК компартии Канады именно в качестве таковой рассматривалась и принималась на Украине. Опубликование доклада и его широкое обсуждение вне партийных организаций Канады граничит, как нам представляется, с вмешательством во внутренние дела нашей страны. Члены делегации не смогли или не захотели до конца разобраться в подлинном положении дел в республике и поэтому отчет грешит необъективностью.

Не случайно этот доклад в невыгодном для нас духе комментируется буржуазной и украинской националистической пропагандой. Так, радиостанция «Си-Би-Си» 23 января 1968 г. передавала обзор украинской канадской прессы, в котором, среди прочих материалов, говорилось:

«В начале 1968 г. в торонтской украинской жизни, — читаем в газете «Вільне слово», — широко обсуждают отчет делегации канадской компартии после поездки на Украину. В этом отчете члены делегации подчеркивают, что национальный вопрос на Украине не решен. Они указывают на извращения двойного характера — как национального нигилизма, так и проявлений великодержавного русского шовинизма. Члены делегации выступили также против секретных судов над украинскими интеллигентами, потому что такое рассмотрение дел при закрытых дверях никогда не помогает рассеять сомнения и вопросы.

Делегация канадских коммунистов подчеркивает, что опыт в социалистических странах показал, что национальные стремления не исчезают в социалистических отношениях. Эта делегация затрагивала целый ряд вопросов, но не была удовлетворена ответами представителей режима УССР».

Вызывают недоумение и некоторые другие действия канадских товарищей. По имеющимся у нас сведениям компания «Петер Мартин ассошиэйтс лимитед» издает книгу «Образование в Советской Украине», написанную Джоном Коляской, который, будучи членом компартии Канады, в течение двух лет обучался в Высшей партийной школе при ЦК КП Украины. Судя по аннотации, книга написана в резко антисоветском духе. И хотя руководство компартии Канады, Товарищества объединенных украинских канадцев и Рабочего общества взаимопомощи не может не знать о готовящемся выходе в свет этой книги, нам неизвестно, чтобы оно предпринимало какие-либо шаги для приостановки ее публикации или выразило свое отношение к этой провокационной стряпне.

В ноябре 1967 г. председатель Рабочего общества взаимопомощи А. Билецкий обратился в ЦК КП Украины по поводу ареста некоего В. Черновола, осужденного за антисоветскую деятельность. Используя так называемое «письмо» Черновола руководителям некоторых центральных организаций УССР, опубликованное в националистической прессе, Билецкий настаивал на принятии каких-то мер по исправлению якобы допущенных в республике несправедливостей.

«Если вещи, описанные в письме, — писал А. Билецкий, — неверны, если все это ложь, так, будьте добры, скажите об этом ясно и открыто. Если все это верно, если положение дел таково, как описано (я лично не сомневаюсь, что оно таково), тогда нужно объяснить, почему сложилось такое положение, почему существуют закрытые суды, почему тайные допросы, преследования, издевательства? Если в данных случаях была допущена несправедливость, почему же тогда не

сказать, что будут приняты меры по исправлению несправедливости, фактически, принять эти меры...»

Посол СССР в Канаде тов. Шпедько И. Ф., беседуя с А. Билецким, отметил, что его письмо вызвало удивление в ЦК КП Украины, т.к. он, Билецкий, недавно посетил Украину в составе делегации компартии Канады и имел возможность лично ознакомиться с советской действительностью. Билецкий заявил, что имеет свое мнение по данному вопросу и будет говорить об этом в Киеве.

В беседе с представителями Советского посольства в Канаде т.т. Мурниковым М. А. и Юшко В. И. 30 ноября 1967 г. А. Билецкий вновь настаивал на праве всех компартий открыто выступать по поводу любого несогласия с политикой СССР и выдвинул идею создания международного органа, в который, как он высказался, «можно было бы обращаться с жалобами на Советский Союз», — нечто вроде Интернационала.

Мы сообщаем эти факты в ЦК КПСС в порядке информации и просим указаний по этим вопросам (отчет делегации ЦК компартии Канады прилагается).

СЕКРЕТАРЬ ЦК КП УКРАИНЫ

(подпись)

А. СКАБА

«2» февраля 1968 года.

ТАЄМНО. Прим. №83

«24» квітня 1970 р.
№0140

ЦЕНТРАЛЬНОМУ КОМІТЕТОВІ КП УКРАЇНИ

При цьому надсилаємо в порядку інформації копію листа посла СРСР у Великобританії тов. Смирновського, в якому він на наш запит повідомляє про діяльність антирадянських українських емігрантських організацій в Англії, а також зразок листівки, яку націоналісти розповсюдили на адреси працівників радянського Посольства.

ДОДАТОК: згадане на 4 стор.

МІНІСТР ЗАКОРДОННИХ СПРАВ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

(підпис)

Д. БЕЛОКОЛОС

Надр. 2 прим.

1 – ЦК КПУ
 2 – до справи
 ЮЗ/ЛС, № 354
 23. IV.70 г.

Копия

**Посольство СССР в
 Великобритании**

**Секретно.
 Экз. №1**

«8» апреля 1970 г.
 Исх. №164

МИНИСТЕРСТВО ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ УССР

На №012 от 8 января 1970 года

Анализ деятельности эмигрантских антисоветских организаций, находящихся в Англии, показывает, что за последнее время отмечается ее некоторая активизация. Главенствующую роль при этом играют украинские националисты и их организации СУБ (Союз Украинцев Британии), поддерживаемые английскими специальными службами.

На протяжении последних лет СУБ проводит активную враждебную нам деятельность, организуя всевозможные сборища, демонстрации, митинги, в которых участвуют иногда некоторые английские политические деятели. Так, например, член парламента сэр Дейвид Рентон, выступая летом 1969 года на одном из антисоветских сборищ в лагере «Тарасивка», заявил, что он «уважает украинских националистов за их организованность и одобряет их деятельность в Англии». Некоторые члены английского парламента приняли участие в проведенной в Лондоне с 7 по 15 ноября 1969 года так называемой «Неделе поработанных народов».

В сентябре 1969 г. с молчаливого согласия английских властей в Лондоне состоялся «Всемирный конгресс свободных украинцев», на котором открыто призывалось к вооруженной борьбе против СССР и было принято обращение в адрес английского парламента. В Лондоне по случаю 40-летия ООН (Организация Украинских Националистов) был создан Международный комитет, в который вошли проживающие в Англии главари СУБа Власенко, Дераменда, Драбат, Фостун и другие. Указанный комитет открыто призывал к борьбе против СССР вплоть до террора.

Летом 1969 года в Лондоне был создан комитет по проведению 10-й годовщины со дня смерти Бандеры, на заседаниях раздавались призывы к активным действиям против советских граждан и учреждений, находящихся в Великобритании.

Украинские националисты в Англии более или менее регулярно направляют на имя сотрудников советского Посольства, украинцев по национальности, письма антисоветского характера, нередко содержащие прямые угрозы в адрес наших дипломатов. Так, в начале этого года в адрес Консульского отдела Посольства СССР в Великобритании поступило письмо, в котором заявлялось, что против советских дипломатов, работающих и проживающих в капиталистических странах, будут проводиться террористические акты, если не будут освобождены все украинцы, якобы осужденные за политические преступления.

Письма, адресованные нашим дипломатам в Лондоне, содержат злобную клевету на Советское государство, национальную политику КПСС. Советским дипломатам предлагается «порвать с Москвой и КПСС», стать на сторону «замученного народа». Указанные письма были изготовлены на ротаторе и рассылаются по почте от имени «украинских гайдамаков» и «украинских патриотов» (письма прилагаются).

В связи с 100-летием со дня рождения В. И. Ленина украинские националисты усилили антисоветскую пропаганду в своей прессе и провели ряд враждебных акций. Насколько известно, именно ими был подорван 24 января с.г. памятник Карлу Марксу на Хайгейтском кладбище в Лондоне. По имеющимся данным, они намерены также осуществить ряд антисоветских акций в местах пребывания В. И. Ленина в Лондоне. В апреле ими намечается проведение враждебной демонстрации у советского Посольства. Демонстрация такого рода была устроена, как известно, летом 1968 года.

Не подлежит сомнению, что английские спецслужбы поддерживают деятельность украинских националистов и в дальнейшем готовы использовать СУБ в своих интересах, в частности, с целью распространения клеветы об СССР как о «колониальной державе», где попираются права «угнетенных наций», и т.п.

С целью затруднения антисоветской деятельности украинских националистов в Англии и с территории Англии можно было бы предпринять следующие, в частности, меры:

Опубликовать в республиканской, а затем в одной из центральных газет материалы, разоблачающие украинских националистов, их сотрудничество в прошлом с немецкими оккупантами и нынешние связи с разведывательными службами стран НАТО, в том числе Англии;

Министерству иностранных дел Украинской ССР совместно с МИД СССР рассмотреть вопрос о подготовке с использованием материалов, имеющих у компетентных советских органов, официального представления Посольству Великобритании в СССР по поводу преступной деятельности эмигрантских организаций украинских националистов.

В свою очередь Посольство принимает меры к активизации патриотической работы среди проживающих в Великобритании лиц украинской национальности.

ПРИЛОЖЕНИЕ: листовки, направленные в адреса сотрудников Посольства, на 4-х листах, только в первый адрес.

ПОСОЛ СССР В ВЕЛИКОБРИТАНИИ

М. СМЕРНОВСКИЙ

Верно: (подпись)

Отп. 1 экз.

В адрес

№357

ЮЗ/ЛС

З НОВИМ РОКОМ!

Почався новий 1970-й рік. Всі люди доброї волі бажають собі взаємно з Новим Роком кращої долі, всякого добра, щастя. А наш стародавній український звичай велить слати побажання ще й з нагоди Різдвяних Свят, коли на мить забуваються всякі незгоди, різниці й кривди, і відживає невмируща віра в засіяне в серце людини зерно Добра.

То ж і ми, підтримуючи стару традицію, хотіли б, з нагоди Свят Різдва Христового і Нового Року, побажати вам, – що, кажуть, є теж українського роду, – всього кращого. Кращого – не так у сенсі матеріалістичному – себто більшої зарплатні, більших особистих достатків і вищих постів, а в сенсі

ідеалістичному, душевному, – а саме, щоб ви стали кращими людьми. Вам, що на ганьбу й нещастя свого рідного народу, служите й вислуговуєтеся злочинній і ворожій Україні владі, бажаємо, щоб ви в Новому Році перестали бути тими, кого Шевченко п'ятував як «грязь Москви» і називав «недолюдками», а щоб ви стали справжніми людьми, синами й дочками своєї матері-України.

Бажаємо вам, щоб ви очманулися від людоненависницького марксистсько-ленінсько-сталінсько-брежнєвського псевдовчення, якого наслідки найкраще свідчать про його злочинну суть. Бажаємо вам, щоб вам спала довголітня полуда з очей, щоб ви прозріли і подивились не чужими, через чужі окуляри, а своїми очима на світ ясний і спитали себе: «Хто ми, чії сини, яких батьків, ким, за що закуті?» Сердечно бажаємо вам, щоб ви скинули з себе нестерпно важкий тягар провини й злочину супроти свого власного народу, щоб ви перестали яничарити у бусурманів, перестали, мов холопи, бити чолом московським царям, псарям, боярам і їх собакам, щоб ви віднайшли своє загублене «Я» і згадали заповіді своїх славних українських предків – великих князів Володимира і Ярослава, Романа й Данила, гетьманів – Сагайдачного, Хмельницького, Дорошенка й Мазепи, велетнів духа – Шевченка і Франка, Лесі Українки і Василя Симоненка.

Бажаємо вам, щоб ви почули стогін і крик усіх тих, помордованих і замучених руками КПСС і її органів – передсмертний заповіт мільйонів розстріляних, заморених у тюрмах і катівнях ЧК, ГПУ, НКВД, МГБ, КГБ, «розкуркулених» і засланих у сибірську тайгу, тих семи мільйонів безневинних українських селян, дітей, матерів і старців, що згинули з голоду в 1933 р., тисяч знищених діячів української культури і національного життя, – і щоб ви схаменулися, бо кара Божа й людська прийде колись і рука справедливости знайде кожного злочинця!

Бажаємо вам, щоб ви пірвали з тією партією і владою, яка вас шле на злочин супроти свого народу, яка не дбає про розвиток української державности, культури й достаток українського народу, а довела до того, що на Україні українська мова не в пошані, що міське населення стидається чи не вміє по-українськи розмовляти, що в столиці України відвідувачі майже не чують української мови, а українці за межами УРСР не мають своїх шкіл, де б викладання відбувалося українською мовою. Ми ще могли б побажати вам, щоб у Новому Році були коротші черги перед харчовими магазинами в «передовій країні соціалізму», і щоб нарешті було подостатком картоплі й навіть трохи м'яса до картоплі, та щоб Канада продала більше пшениці, ніж попереднього року, але краще ми побажаємо вам, щоб взагалі скоро і слід пропав по цілій божевільній московсько-большевицькій системі і по московському великодержавному шовінізмові й імперіалізмові усіх барв, бо хоч тоді ви, може, і тих холуйських ранг не матимете, що тепер, але зате зможете стати порядними людьми. Бажаємо вам, щоб ви глибоко заслухалися і зрозуміли слова Івана Франка:

*Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожжі,
Людським презирством, ніби струпом вкритий!*

*Твоїм будущим душу я тривожу,
Від сорому, який нащадків пізних
Палитиме, заснути я не можу.*

*Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїзних?*

*Невже повік уділом буде твоїм
Укрита злість, облудлива покірність
Усякому, хто зрадою й розбором*

*Тебе скував і заприсяг на вірність?
Невже тобі лиш не судилось діло,*

Щоб виявило твоїх сил безмірність?

*Невже задармо стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло?*

*Задармо край твій весь политий кров'ю
Твоїх борців? Йому вже не пишуться
У красоті, свободі і здоровлю?..*

*О, ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твого повстання...*

*Та прийде час і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, вперешся Бескидом,*

*Покотиш Чорним морем гомін волі,
І глянеш, як хазяїн домовитий
По своїй хаті і по своїм полі...*

То ж бажаємо вам, щоб ви опритомніли від чаду, який не дає вам і всьому нашому народові
свобідно дихнути, щоб ви перестали мов вовкулаки роздирати живе тіло свого ж народу, а стали
служити йому, бо помста його буде страшна, бо – як пророкував Шевченко –

*«Розпадеться кара
І повіє вогонь новий
З Холодного Яру».*

УКРАЇНСЬКІ ГАЙДАМАКИ

Сов. Секретно

ЦК КПСС

ЦК КП України вважає необхідним проінформувати ЦК КПСС про наступне:

В зв'язі з наближенням 50-ліття Великої Октябрьської соціалістическої революції і 50-ліття встановлення Советської влади на Україні українські буржуазно-націоналістическі центри за рубежом різко усилили антисовєтську кампанію. Її кульмінаційним пунктом повинен стати так називаний «всесвітній конгрес свободних українців», зозив которого намечается на ноябрь 1967 года в Нью-Йорке. Цель конгресса, по замыслам его организаторов — дискредитировать Советскую Украину и Советский Союз, раздуть кампанію «за свєржение авторитарного и тоталитарного большевистского режима», за создание «независимой украинской державы», организовать единый центр по руководству антисовєтской деятельностью украинских националистов за рубежом и вовлечь в нее возможно более широкие слои украинской эмиграции.

К участию в конгрессе главари националистов рассчитывают привлечь эмигрантские организации, находящиеся в различных странах, а также представителей правительства США,

конgressменов, губернаторов штатов и официальных представителей других государств. К настоящему времени согласие принять участие в конгрессе дали украинские буржуазно-националистические организации в 22 странах, а также некоторые видные буржуазные деятели США и других государств.

Программа конгресса намечает проведение ряда пропагандистских акций. Так, с 12 по 15 ноября предусматривается организовать националистические «всемирные» съезды и совещания ученых, женщин, студентов и молодежи, журналистов, педагогов, научных работников и др. На пленарных заседаниях конгресса 16—19 ноября будут заслушаны доклады о деятельности эмиграции, о «способах помощи освободительной борьбе украинского народа», а также приняты «манифесты» к эмиграции, к «украинцам на родине» и «устав всемирного союза украинцев». Предусматривается демонстрация участников конгресса и членов буржуазно-националистических организаций к штаб-квартире ООН и вручение меморандумов Генеральному секретарю ООН и делегациям на Генеральной Ассамблее.

По данным советских посольств и зарубежной печати, в капиталистических странах проживает сейчас до трех миллионов украинцев. Почти три четверти их сосредоточено в США, Канаде и странах Латинской Америки. Остальные живут в Западной Европе и в Австралии.

Украинская эмиграция неоднородна по своему составу и политической ориентации. основную массу зарубежных украинцев составляет трудовая эмиграция, большинство которой стоит вне политических партий и организаций. Наиболее зрелые в политическом отношении представители этой эмиграции принимают участие в прогрессивном движении, но значительная часть эмигрантов подпала под влияние буржуазно-националистических центров. С помощью реакционных сил империалистических держав украинские буржуазные националисты сумели создать во многих странах разветвленную сеть резко антисоветского характера. Только в США насчитывается более 130 таких организаций, в Канаде — 60, Западной Европе, главным образом в ФРГ, — 76.

Империалистическая реакция широко использует эти организации для подрывной деятельности против СССР. По ее заданиям фабрикуются антисоветские фальшивки, осуществляются разного рода провокации.

С этой же целью созданы многочисленные «научные» учреждения, которые систематически выпускают антисоветские публикации на украинском и иностранных языках. По имеющимся данным, в различных странах издается до 500 газет, журналов и бюллетеней, выпускается ежегодно до 500 наименований книг. Украинские националистические организации активно участвуют в антисоветской пропаганде, которую ведут крупнейшие радиовещательные корпорации западных стран.

В капиталистических странах уже многие годы действуют также прогрессивные украинские организации, такие как Лига американских украинцев (600 чел.), Товарищество объединенных украинских канадцев (10 тыс. чел.). Рабочее общество взаимопомощи (13 тыс. чел., большинство которых состоит одновременно в ТОУК) и другие. Они имеют свои печатные органы, издающиеся на украинском и английском языках. По словам руководителей Компартии Канады, прогрессивные украинские организации являются ее важной опорной базой.

Подвергаясь постоянным преследованиям со стороны властей, эти организации испытывают в своей работе серьезные затруднения, они малочисленны по своему составу и не имеют достаточных средств.

Нами через Украинское общество дружбы и культурной связи с зарубежными странами, Общество культурных связей с украинцами за границей и другие республиканские организации проводится работа с украинской эмиграцией. Особое внимание обращается на распространение среди эмигрантов правдивой информации о Советском Союзе и Украине. С этой целью издается тиражом в 10 тыс. экземпляров еженедельная газета «Вісті з України» с вкладкой на английском языке. В минувшем году за рубеж было направлено 180 тысяч экземпляров книг и брошюр. В зарубежные страны ежедневно направляется 4 тысячи газет и журналов, а также кинофильмы, тематические выставки, статьи и другие информационно-пропагандистские материалы. Кроме того, Украинское радио ведет передачи на границу на украинском, английском и немецком языках.

Находившийся в этом году на Украине председатель Компартии Канады т. Тим Бак отметил эффективность радиовещания на Канаду и высказал просьбу об увеличении времени передач.

С целью подготовки кадров для прогрессивных украинских организаций по их рекомендации в вузах Киева прошли обучение 32 студента-украинца из США и Канады, а 14 человек учатся в настоящее время. На Украину ежегодно приглашаются делегации и специализированные туристские группы, а также отдельные активисты этих организаций для ознакомления с жизнью советского народа. Такие поездки оправдывают себя.

Положительное влияние на украинскую эмиграцию оказывают выступления за рубежом деятелей науки и культуры, артистических коллективов, делегаций и туристских групп из УССР. Полезные контакты с выходцами с Украины поддерживают Постоянное представительство УССР при ООН и Посольство СССР в Канаде, в состав которого включен работник Министерства иностранных дел Украинской ССР.

Информация, которая поступает в ЦК КП Украины, говорит о том, что проводимая работа дает положительные результаты. В последние годы отмечается некоторое падение влияния крайне правой верхушки националистических организаций и отход от них рядовых членов. Многие эмигранты, особенно интеллигенция и учащаяся молодежь, высказывают неодобрение ультрареакционным лозунгам и проявляют большой интерес к жизни и культуре Украины и Советского Союза, что объясняется главным образом убедительными достижениями СССР и ростом его авторитета во всем мире.

Республиканские организации стремятся использовать новые процессы, происходящие в среде украинской эмиграции, для усиления нашего политического влияния на нее, укрепления в ней симпатий к Советскому Союзу.

ЦК КП Украины разработал план информационно-пропагандистских и культурных мероприятий, координирующий деятельность всех республиканских организаций на зарубежные страны. Предусматривается, в частности, значительно активизировать среди украинской эмиграции пропаганду идей Великого Октября, истории КПСС и КП Украины, строительства социализма в СССР, осуществления ленинской национальной политики, нерушимой дружбы и взаимопомощи между советскими народами.

Через имеющиеся каналы планируется расширить передачу за рубеж откликов иностранцев о посещении Украины, публикацию в зарубежной печати статей государственных и общественных деятелей, представителей науки и культуры республики. В ближайшее время предполагается начать выпуск ежемесячного приложения к журналу «Украина» на английском языке.

Предполагается в ближайшее время подготовить и опубликовать письмо к украинской эмиграции группы видных общественных и культурных деятелей, ученых, передовых рабочих и колхозников Украины в связи с приближающимся 50-летием Великого Октября и 50-летием установления Советской власти на Украине, где будет также дана политическая оценка т.н. «всемирному конгрессу свободных украинцев», как враждебной украинскому народу акции.

Принимаются меры по укреплению и расширению деятельности Общества культурных связей с украинцами за границей. В октябре 1967 года намечается провести в Киеве юбилейную сессию Общества культурных связей, на которой принять Обращение к украинской эмиграции с призывом к совместным действиям в борьбе за мир и дружбу между народами; предполагается издать научные труды и произведения ряда зарубежных украинских ученых и писателей, лояльных по отношению к Советскому Союзу; организовать на взаимной основе экспонирование выставок работ художников Украинской ССР и прогрессивных художников украинского происхождения из зарубежных стран.

ЦК КП Украины просит ЦК КПСС санкционировать указанные мероприятия и разрешить:

1. В случае вовлечения официальных лиц США в проведение «всемирного конгресса свободных украинцев», направить через посольство СССР в Вашингтоне ноту правительству США, указав, что последнее грубо нарушает Устав ООН и Соглашение между СССР и США от 16 ноября 1933 года, и что сам факт созыва упомянутого «всемирного конгресса» на территории США является недружественным актом по отношению к СССР и УССР.

2. Если украинские националисты будут передавать в ООН обращение «о колониальном положении Украины», дать санкцию Постоянному представителю УССР при ООН посетить Генерального секретаря ООН У. Тана и сделать ему заявление о том, что прием и распространение этого обращения будет рассматриваться Правительством Украинской ССР как недружелюбный акт по отношению к государству — члену ООН и к украинскому народу.

3. Чтобы нейтрализовать выступления буржуазной печати, радио и телевидения по поводу этого конгресса, МИД УССР провести в Киеве пресс-конференцию для иностранных журналистов, аккредитованных в Москве, организовать показ им промышленных предприятий, колхозов, научных и культурных учреждений и снабдить выгодными нам материалами для публикации в зарубежной печати.

Постоянному представителю Украинской ССР при ООН и Советскому послу в Канаде провести беседы или пресс-конференции с представителями разных групп украинской эмиграции и их печати, где рассказать о том, как Украина готовится к 50-летию Советского государства, о достижениях в экономике и культуре республики и дать ответы на вопросы, которые дискутируются на страницах националистической прессы.

4. Обществу культурных связей с украинцами за границей увеличить разовый тираж газеты «Вісті з України» с 10 до 15 тысяч экземпляров, а также повысить авторский гонорар на номер этой газеты с 200 до 400 рублей.

5. Радио-телеграфному агентству Украины аккредитовать при Организации Объединенных Наций в Нью-Йорке своего постоянного корреспондента, который бы работал под общим руководством ТАСС. Поручить Министерству финансов СССР выделить РАТАУ необходимые для этого средства в инвалюте.

6. Украинскому обществу дружбы и культурной связи с зарубежными странами направлять ежегодно на льготных условиях в США — Канаду, а также ФРГ — Англию две специализированные туристские группы по 15 человек каждая сроком до 3-х недель для проведения политической работы в среде украинской эмиграции. Для этой же цели, в период, предшествующий созыву конгресса, было бы целесообразно уже в августе-ноябре с.г. направить в Канаду и США две специализированные туристские группы.

Просим также поручить:

1. Издательству «Прогресс» совместно с АН УССР издать на основных иностранных языках для распространения за рубежом историю Украинской ССР, историю украинской литературы и искусства, популярные брошюры, освещающие исторический путь украинского народа и его достижения в годы Советской власти, лучшие художественные произведения украинских писателей.

2. Агентству печати «Новости» издавать на иностранных языках для распространения за рубежом брошюры о достижениях Советской Украины в развитии экономики, науки и культуры, направлять в зарубежные органы информации статьи на аналогичные темы.

3. Комитету по культурным связям с зарубежными странами при Совете Министров СССР систематически снабжать совпосольства в странах с украинской эмиграцией (США, Канада, ФРГ, Франция, Австралия, Бразилия, Великобритания) и Постоянное представительство УССР при ООН документальными и художественными фильмами (в том числе на 16-миллиметровой пленке) на украинском и соответствующих иностранных языках для организации просмотров и общественного проката.

4. Комитету по кинематографии при Совете Министров СССР ежегодно включать в планы работы украинских киностудий производство 10-12 тематических хроникально-документальных и научно-популярных фильмов об Украинской ССР, рассчитанных на показ зарубежному зрителю.

5. Комитету по радиовещанию и телевидению при Совете Министров СССР рассмотреть вопрос о возможности заключения соглашения с телевизионными компаниями США и Канады о показе по телевидению документальных фильмов о Советской Украине, а также увеличить время, выделяемое Украинскому радио для передач на английском языке.

6. Министерству иностранных дел СССР направить в советские посольства в США, Франции, ФРГ на должности дипломатических сотрудников работников МИД УССР, на которых, наряду с

основными обязанностями, будет возложена работа с украинской эмиграцией, как это сделано в посольстве СССР в Канаде, а также практиковать командирование сотрудников МИД УССР в посольства СССР в странах с украинской эмиграцией для изучения положения в эмиграции и разработки мероприятий по организации работы с нею.

7. Телеграфному агентству Советского Союза выделить в корреспондентских пунктах ТАСС в Оттаве и Бонне по одной штатной должности для замещения их сотрудниками Радио-телеграфного агентства Украины, на которых бы, кроме основной работы, возлагалось содействие в публикации зарубежными органами печати объективных материалов об Украинской ССР.

8. Министерству культуры СССР увеличить количество гастрольных поездок в США, Канаду и другие страны, где имеется украинская эмиграция, артистических коллективов и отдельных исполнителей из Украинской ССР.

9. Министерству внешней торговли СССР обеспечить своевременное и полное удовлетворение заказов торговых фирм прогрессивных украинских организаций в США и Канаде.

П. ШЕЛЕСТ

1/2 августа 1967 года
№1/165

Отправлено с постановлением Политбюро
ЦК КП Украины от 1 августа 1967 года
№П-25/6-з от 1 августа 1967 года.

Телеграмма из Нью-Йорка

1. Украинские буржуазно-националистические организации продолжают антисоветскую кампанию против «Арестов украинских интеллектуалов» на Украине.

9 марта газета «Свобода», орган т.н. украинского народного союза, сообщила, что председатель исполкома т.н. Украинского конгрессового комитета Америки (УККА) Лев Добрянский получил письмо от заместителя государственного секретаря США по связям с общественностью Ричардсона. В письме подчеркнута, что оно является ответом от имени Президента Никсона на письмо Добрянского от 26 января в связи с «арестами на Украине». В сообщении публикуется текст письма Ричардсона (передается телетайпом). Как свидетельствует содержание письма, оно является грубым вмешательством во внутренние дела Советского Союза, продиктованным, видимо, прежде всего соображениями избирательной кампании, поскольку, как известно, национальные меньшинства в США составляют заметное число избирателей.

Добрянский является членом комитета национальных меньшинств при руководстве республиканской партии.

В этой же газете от 8 марта опубликовано письмо аналогичного содержания постоянного представителя США при ООН Буша, которое также является ответом Добрянскому на меморандум и призыв УККА «По вопросу арестов и преследований коммунистическим режимом интеллектуалов на Украине». В письмах Ричардсона и Буша говорится, что «Обращение к международным организациям, таким как Объединенные Нации, является целесообразным методом обращения внимания мирового общественного мнения на бедственное положение» лиц, якобы преследуемых в Советском Союзе «За их религиозные и политические убеждения».

В связи с этим считаем необходимым заявить устный протест Бушу, а также через Посольство СССР в Вашингтоне сделать соответствующее представление государственному департаменту США по поводу письма Ричардсона.

2. После появления сообщений в печати о том, что заместитель директора отдела прав человека ООН Лаусон принял «депутацию», состоявшую из группы женщин-представителей украинских буржуазно-националистических организаций в США, которая вручила петицию — жалобу в Комиссию прав человека ООН «Об арестах на Украине», представительство УССР запросило у Лаусона объяснения в связи с этими сообщениями.

Лаусон сказал, что он принял эту группу по просьбе Генерального секретаря Вальдхайма, у которого эта группа добивалась приема.

Представитель УССР при ООН посетит Вальдхайма и обратит его внимание на противозаконность и недопустимость таких действий со стороны сотрудников Секретариата, т.к. такие действия представляют собой враждебный акт в отношении государства — члена ООН и являются нарушением положений о Секретариате ООН.

Будем из этого исходить, если не получим иных указаний.

Я. Малик, М. Поляченко. 14.III.72 г.

Телеграмма из Постоянного
представительства УССР
при ООН в Нью-Йорке

Перевод с украинского текста письма,
опубликованного в газете «Свобода»

передал т. Поляничко М. Д.

9 марта украинская эмигрантская газета «Свобода» сообщила, что 7 марта от помощника государственного секретаря по связям с общественностью Ричардсона младшего получен следующий ответ на письмо Льва Добрянского и на меморандум возглавляемого им исполкома Украинского конгрессового комитета Америки (УККА), которые были направлены 26 января президенту Ричарду Никсону в связи с сообщениями об арестах на Украине: «Уважаемый г-н Добрянский! Президент Никсон просил меня ответить на ваши замечания, от имени Украинского конгрессового комитета Америки, относительно последних арестов украинских интеллигентов советскими властями. Правительство Соединенных Штатов традиционно осуждает преследование меньшинств, независимо от того, где оно совершается. Мы решительно отвергаем давление советского правительства, направленное на ограничение национальной, религиозной и культурной свободы отдельных лиц или целых групп на Украине.

Аресты оппозиционных лидеров, как представляется, направлены против защитников украинской культурной равноправности. Как вы отметили, среди арестованных имеются хорошо известные украинские личности, такие как Иван Дзюба, Вячеслав Чорновол и Валентин Мороз, сообщения которых о репрессивной советской политике на Украине вызвали неудовольствие советской полиции. Правительство США осуждает эти аресты как нарушение основных прав человека, гарантированных всеобщей декларацией прав человека и даже советской конституцией.

Я могу заверить вас и всех членов вашей организации, что мы поддерживаем усилия украинского народа и других советских меньшинств в их стремлении добиться обеспечения основных прав человека и его достоинства. Однако, советское правительство отвергает любые попытки официального и иностранного вмешательства на защиту лиц, преследуемых за их религиозные или политические убеждения. Именно поэтому, обращение к международным организациям, таким как Объединенные Нации, является весьма целесообразным методом обращения внимания мирового

общественного мнения на их бедственное положение. Именно это мы и стремились осуществлять. Наша делегация в Организации Объединенных Наций часто поднимала проблему преследования меньшинств в Советском Союзе и 17 марта 1970 года г-жа Рита Хаузер, американский представитель в Комиссии по правам человека, потребовала от Советского Союза «осуществить все необходимые меры для обеспечения развития жизни своих многочисленных меньшинств». Она выразила обеспокоенность в связи с угрозой основным правам украинского народа. Перед разными группами и лицами стоит большая задача — предания гласности сведений о бедственном положении меньшинств в Советском Союзе, хотя нам известно, что влияние распространения вовне сведений имеет определенные ограничения в замкнутом советском обществе, но все-таки советское правительство проявляет определенную чувствительность к нежелательной гласности за границей. Перегибы антирелигиозных фанатиков и национальных шовинистов иногда были предметом критики в советской прессе. В некоторых случаях, когда более известные случаи репрессий получали нежелательную гласность за границей, положение арестованных в какой-то мере улучшалось».

«25» червня 1973 року

**ПОСТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОЇ РСР ПРИ ООН**

До №175

**ДОВІДКА
про реакцію українських буржуазних націоналістів
на візит Л. І. Брежньєва до США**

Історичний візит Л. І. Брежньєва до США зустрінутий американською громадськістю з великим інтересом. Більшість американців добре розуміють переваги мирного співіснування та розширення зв'язків між СРСР і США. Тому вони вітають приїзд Л.І. Брежньєва і бажають йому успіхів у переговорах.

Не могли обминути подію такої ваги і українські буржуазні націоналісти. Ще задовго до візиту вони почали гарячково складати свій «план дій». Для масової обробки емігрантської маси і американців в антирадянському дусі напередодні візиту Л. І. Брежньєва націоналісти організували кампанію по відзначенню «40-річчя штучного голоду на Україні», яка закінчилась антирадянською демонстрацією у Вашингтоні. В наступ було кинуті такі націоналістичні сили, як відомі П. Юзик, сенатор з Канади; Лев Добрянський, голова УККА; Едвард Дервінський, конгресмен; генерал Лейн, голова Американської ради свободи та ін. Вони прийняли участь в демонстрації, яка пройшла повз Радянське посольство.

2 червня 1973 року відбулось засідання Політичної Ради Українського Конгресового Комітету Америки (УККА), на якому серед інших питань розглядались і «заходи» націоналістів у зв'язку з візитом Л. І. Брежньєва. Було вирішено звернутись з циркуляром до місцевих відділів УККА, в якому запропонувати, щоб мери міст і місцеві члени Конгресу закликали президента Ніксона, «наголосити в розмовах з Брежньєвим справу переслідуваних і ув'язнених українських культурних діячів та геноцидної русифікації України».

УККА безпосередньо звернеться до президента з листом на цю тему, надішле необхідні інформаційні матеріали до редакцій американських газет, а також «поробить заходи, щоб дати сторінкове оголошення в найбільшому американському щоденнику «Нью-Йорк таймс».

Крім цього, на засіданні ухвалили надіслати відповідний меморандум до Секретаріату ООН та спробувати активізувати членів Конгресу, щоб вони під час візиту Л. І. Брежнєва у своїх виступах торкалися «української справи».

Під час засідання проводилась дискусія щодо організації «протестаційних демонстрацій». Члени Політичної Ради не наважились встановлювати якісь дати цих демонстрацій або число людей, які братимуть в них участь, тому що рядова емігрантська маса дуже неохоче бере участь в демонстраціях. Останнім часом головну роль в антирадянських провокаціях відіграло Товариство української студентської молоді (ТУСМ), але зараз його діяльність майже припинилась: лідери ТУСМ'у виїхали з Нью-Йорку, а члени розбрелися на канікули. З цієї причини не можна було розраховувати на молодь взагалі. Тому УККА обмежилось загальним закликком влаштувати демонстрації, який проте підхопив т.зв. Український визвольний фронт.

Розробляючи ці заходи, націоналісти були змушені рахуватись із змінами в зовнішній політиці США. Керівництво націоналістичних організацій, продовжуючи галасувати про «звільнення України революційним шляхом», не змогло пристосуватись до нової політики Ніксона, що викликало нові розбіжності серед реакційного емігрантського табору та поглибило протиріччя між рядовими емігрантами та їх «лідерами».

Заходи, спрямовані проти візиту Л. І. Брежнєва в США, націоналісти намагаються провадити через американську пресу, через ООН, через американських політичних діячів та шляхом організації масових демонстрацій.

В газеті «Нью-Йорк Таймс» від 17 червня з'явився великий, на сторінку, «Відкритий лист американському народу» – інспіроване націоналістами звернення з приводу «масових порушень прав людини на Україні». Мета цього звернення – переконати американців звертатись до президента Ніксона з вимогою, щоб він ставив це питання перед Л. І. Брежнєвим під час переговорів між ними. Цей «лист» підписаний 66 викладачами і вченими, в основному, українського походження, починаючи від таких націоналістичних «зубрів», як Білінський, Добрянський, Гвозда, Штогрин та ін. Показово, що «звернення» не підписав ні один співробітник найавторитетнішого в США Гарвардського університету, де міститься «Центр українських студій» – три кафедри українознавства, які, за задумом націоналістів, повинні стати центром антирадянщини. Керівник цього Центру, професор Прицак, відмовився підписувати звернення, посилаючись на хворобу і неможливість через це уважно вивчити «документ». Його приклад наслідували і інші співробітники кафедр під приводом свого «невтручання в політику».

«Лист» поміщений газетою, як платне оголошення. Його публікація коштувала 10 тисяч доларів.

Націоналісти з УККА розгорнули широку кампанію навколо цього листа, намагаючись створити враження, що викладене в ньому – це думки американської інтелігенції, яка нібито глибоко стурбована становищем на Україні. Чого насправді варте це оголошення, видно з того, що згадки про нього не з'явилися ні в одній іншій американській газеті.

Про реакцію опозиційного до УККА націоналістичного об'єднання українців в США – Асоціації українців Америки – на це оголошення можна судити з статті «Змарновані гроші», опублікованої в місячнику «Наш голос». В ній висловлюється жаль з приводу марно витрачених 10 тисяч доларів, бо матеріал в цьому листі викладений хаотично і непереконливо, підписаний він незначними особами. Найважливіше, говорить «Наш голос», що цей лист «губиться серед повені просоветських статей, які вітають Л. І. Брежнєва».

18-го червня 1973 року, на другий день, «Нью-Йорк Таймс» опублікував звернення до Л. І. Брежнєва Комітету кримських татар у США, який вимагав дозволу для кримських татар в СРСР повернутись на свою історичну батьківщину. Це звернення опубліковане теж у вигляді платного оголошення.

Перед приїздом Л. І. Брежнєва до США УККА направив листи президенту Ніксону, Генеральному Секретарю ООН, Державному секретарю В. Роджерсу та представнику США при ООН Скалі. Зміст цих листів майже ідентичний – в них наголошується на «переслідуваннях», яких нібито зазнають «українські культурні діячі», та міститься прохання при розмовах з Ніксоном звертати на це

його увагу з тим, щоб він, в свою чергу, порушував цю «проблему» під час переговорів з Л. І. Брежнєвим.

Досі в Нью-Йорку відбулось тільки дві демонстрації проти приїзду Л. І. Брежнєва до США, в яких брали участь націоналісти. Одна з них була безпосередньо організована українськими буржуазними націоналістами. В неділю, 17 червня 1973 року, «Організації українського визвольного фронту» влаштували біля ООН «протестаційну демонстрацію проти національно-культурного народовбивства в поневоленій Україні». Наступного дня, 18 червня, демонстрацію «проти поневолення Москвою неросійських народів» влаштували «Прихильники Антибільшовицького блоку народів в Америці». Для характеристики цих демонстрацій досить відмітити, що в останній приймало участь не більше 200 чоловік, розділених на польську, литовську, латвійську, українську секції. Українські націоналісти спромоглися зібрати на цю демонстрацію біля 30 чоловік. Під час демонстрації розповсюджувались листівки.

Подібна демонстрація відбулась також у Філадельфії. Оскільки у Вашингтоні місцеві націоналісти провалились з спробами влаштувати «протестні акції», місцевий відділ УККА закликав «українців» приєднуватись до сіоністських демонстрацій.

Зміст, який націоналісти вкладають у всі ці заходи, зводиться до того, що СРСР вимушений іти на співробітництво з США через великі внутрішні труднощі економічного і політичного порядку. «Брежнєв хоче добитися від Заходу допомоги в латанні розхитаної советської промисловості і у витяганні з глибокої і постійної кризи советського сільського господарства. Брежнєв узяв на себе непосильне завдання повернути Москві давно вже втрачений нею ореол комуністичного «Нового Риму», – пише «Свобода» від 13 червня 1973 року.

Внутрішні труднощі політичного порядку в СРСР націоналісти вбачають в «зростанні опозиції проти червоного московського імперіалізму», в появі «нового покоління молодих патріотів, які борються за права своїх народів, відібраних від них владою, що називає себе робітничо-селянською». За їх писаннями, послаблення міжнародної напруженості, розрядка у відносинах між СРСР і США дадуть можливість розгорнути ще ширші репресії проти «представників національного відродження», як вони іменують зрадників Батьківщини і кримінальних злочинців типу Караванського, Мороза та ін.

Націоналісти з жалем констатують, що «американський народ недооцінює небезпеки, яку містить у собі співпраця з СРСР». Цілі Москви незмінні – ліквідація демократії і встановлення світової перемоги комунізму, відмічають їх газети. І США, країна «клясичного капіталізму», допомагаючи Москві подолати внутрішню кризу, власними руками погіршує свої позиції у неминучій сутичці двох систем.

Показово, що протестуючи проти приїзду Л. І. Брежнєва до США, верховоди УККА закликають «українську спільноту» робити це в рамках закону, не доводячи цих протестів до сутичок з поліцією. «Масові, але спокійні демонстрації будуть ефективним виявом нашого протесту», – говорить «Свобода» від 16 червня 1973 року. Така постановка питання говорить, по перше, про широкі симпатії американського народу до СРСР і особисто до Л. І. Брежнєва, а по-друге, про те, що найбільш погромницькі і бандитські кола серед українських буржуазних націоналістів – бандерівці – втрачають вплив і авторитет. Крім того, американські власті вжили певних заходів для обмеження антирадянської діяльності реакційної еміграції та її організацій на період візиту.

Можна з певністю стверджувати про величезний ефект, який мала поїздка Л. І. Брежнєва до США, про колосальне історичне значення цієї події. Націоналісти відчувають позитивну реакцію американського народу на результати переговорів між Л. І. Брежнєвим та Ніксоном. З'являються перші нотки незадоволення націоналістами позицією, яку займає американський уряд і американський народ по відношенню до СРСР. «Лояльність капіталістів до доляра перемаже їхню лояльність до будь-якої нації», – з жалем констатує «Свобода», підкреслюючи, що західні капіталісти не завжди є «добрими капіталістами», бо вони допомагають розбудовувати систему, яка несе їм загибель. Якщо вже допомагати, то краще китайцям – вибовтують націоналісти свої бажання.

У розмовах з представниками націоналістично настроєної еміграції та з націоналістичної преси добре видно, що націоналістичні кола визнають широке захоплення американського громадянства Радянським Союзом і його лідером – Л. І. Брежнєвим. «Американський народ живе у

світі мрій і ілюзій про мир і добробут, які автоматично прийдуть після підписання кількох документів Брежнєвим і Ніксоном», – галасують націоналістичні недобитки. І звідси вони роблять сумні для себе висновки, що «американська більшість ще дужче замикатиме очі і затикатиме вуха, щоб не бачити і не чути голосів мордованих і переслідуваних в Радянському Союзі. Для Брежнєва це згода надалі національні проблеми розв'язувати терором і русифікаційними методами».

Таким чином, націоналісти визнають, що для них погіршились перспективи для розпалювання американо-радянської ворожнечі, для оббріхування радянського ладу і радянського життя. І в цьому – перший очевидний наслідок візиту Л. І. Брежнєва до США.

Додаток: матеріали американської і націоналістичної преси та націоналістичні листівки, що розповсюджувались під час демонстрацій (тільки на адресу МЗС УРСР).

(підпис)

А. Головка,
Радник Представництва

(підпис)

Б. Логвін,
Перший секретар Представництва

ВІДЛИГА ШІСТДЕСЯТИХ РОКІВ БРАЛАСЯ ПРИМОРОЗКАМИ

Таємно
ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ

У відповідності з рішеннями XXIV з'їзду КПРС, постановами ЦК КПРС та ЦК Компартії України партійними комітетами республіки проводиться значна робота по підвищенню ідейно-теоретичного рівня наукових та літературних публікацій, неухильному додержанню в них принципів партійності, класовості, інтернаціоналізму. Ця робота позитивно позначилась на загальному рівні діяльності наукових установ, літературно-мистецьких організацій та закладів, засобів масової інформації.

Однак останнім часом на сторінках деяких періодичних видань, в інших засобах інформації, окремих наукових публікаціях почали з'являтися матеріали, які свідчать про певні спроби відновити пропаганду позакласових оцінок, поглядів, проникнутих національною обмеженістю, а також осіб, які слушно піддавались критиці за націоналістичні збочення. Про це, наприклад, свідчать такі факти.

В книзі **В.С. Дмитриченка** «Соціалістична думка на Україні в 70-х на початку 80-х років XIX ст.» (Вид-во КДУ, 1974) робиться спроба дати невиправдано перебільшену оцінку «соціалістичній» діяльності М.Драгоманова, хоча на невірність цих тенденцій вже зверталась увага на сторінках «Комуніста України». Дмитриченко твердить, що М.Драгоманов «глибоко усвідомлював історичну необхідність зміни існуючого ладу для досягнення соціальної справедливості», всупереч висловлюванню В.І.Леніна про Драгоманова як «українського міщанина», що не міг зрозуміти суті соціальної боротьби, твердить, що «в 70-х роках XIX ст. М.Драгоманов був не поступовцем-реформістом чи лібералом конституціоналістом, а політичним діячем, глибоко переконаним в тому, що в Росії і на Україні спочатку треба розгорнути боротьбу за завоювання політичних свобод, а після цього брати курс на соціалістичну революцію» (стор.155).

Одночасно Дмитриченко подав до захисту КДУ докторську дисертацію, яка містить аналогічні сумнівні в науковому та ідейно-політичному відношенні твердження. В авторефераті дисертації, наприклад, говориться: «В творчестві М.Драгоманова второй половини 70-х годов XIX века можно найти также хороших теоретических формулировок (подч. наше) идей интернационализма, однако он проявил практическую неспособность (?) понять всю сложность диалектики национального и интернационального...» В авторефераті знову робиться наголос на «проявах великодержавного шовінізму... російських революціонерів-народників».

В статті **Леоніда Коваленка**, який свого часу отримав суворе партійне стягнення за збочення націоналістичного характеру, присвяченій 60-річчю Л.Новиченка («Україна» №13, 1974), дається беззастережно позитивна оцінка всієї творчості ювіляра, в тому числі його участі у створенні 8-томної «Історії української літератури», яка, як відомо, хибує серйозними недоліками, ідейно-помилковими оцінками.

Установки Держкіно УРСР протягом січня-березня ц.р. виготовили 150 копій фільму «Захар Беркут». Консультантом фільму значиться М.Брайчевський – автор фальсифікаторської брошури – «Приєднання чи возз'єднання», яка активно використовується в антирадянських цілях.

Газета «Друг читача» – орган Держкомвидаву УРСР – 14.III.1974р. виділила цілу сторінку під статтю відомого своїми націоналістичними поглядами та діями критика В.П'янова «Три краплини з поетичного потоку», весь запал якої спрямований проти «сірих», «трафаретних» творів на патріотичні та «робітничі» теми.

21 лютого ц.р. в телепередачу «Батьківщина моя неозора», яку вів письменник **Борис Олійник**, був вмонтований незапланований раніше виступ письменника **С.Тельнюка**, який

неодноразово піддавався критиці за ідейно-політичні збочення. С.Тельнюк знаходився в кадрі значну частину передачі.

На сторінках «Літературної України» час від часу з'являються факти, назви тощо, які свідчать про відсутність у працівників редакції належної політичної розбірливості при публікації матеріалів. В портфелі редакції знаходиться стаття Бориса Олійника, присвячена «новому» погляду на творчість Василя Симоненка.

У Київському університеті подано до захисту кандидатську дисертацію Л.Скирди «Є.П.Плужник (письменник і час)». Л.Скирда підтримувала тісні контакти з антирадянськи настроєними, в тому числі заарештованими елементами, визначалась націоналістичними вихватками тощо. Автореферат дисертації свідчить про подальші спроби апологетизації творчості Є.Плужника, в тому числі ідейно хибної.

Ці факти не залишилися без реагування. Так, розглянуто стан справ в редакції «Друг читача», вживаються заходи до її зміцнення. Знято з титру фільму прізвище М.Брайчевського. Зроблено зауваження Держтелерадіокомітету. Відкладено захист дисертацій Дмитриченка та Скирди.

Однак, оскільки наведені та інші факти свідчать про певну тенденцію, а також про те, що питання боротьби з рецидивами націоналізму та національної обмеженості не можна вважати «вичерпними», що вони зберігають свою актуальність, вважав би за доцільне доручити тт. Єльченку Ю.Н., Рудичу Ф.М., Іщенко М.Н., Пересаденку І.А. здійснити необхідні заходи по посиленню контролю за діяльністю органів масової інформації, забезпеченню ідейно-політичної чіткості в роботі науково-педагогічних установ та літературно-мистецьких організацій і закладів.

В. МАЛАНЧУК

4.IV-1974р.

СЕКРЕТАРЮ ЦК КП(Б) УКРАЇНИ
товарищу МЕЛЬНИКОВУ Л.Г.

ІНФОРМАЦІЯ

Киевским обласным судом 18-19 июня 1952 года рассмотрено три уголовных дела по обвинению в контрреволюционном преступлении еврейских националистов, проживающих в городе Киеве, следствие по которым проводило Министерство Государственной безопасности Украинской ССР.

По первому делу приговором Обласного суда по ст. 54-10 ч.2, 54-11 УК УССР осуждены:

ГЕНДЕЛЬШТЕЙН Моисей Константинович, до ареста состоял членом ВКП(б), работал начальником планового отдела управления благоустройства городского Совета, к 25 годам лишения свободы, с поражением в правах на 5 лет, с конфискацией имущества.

ШПИГЕЛЬ Моисей Михайлович, с 1929 года по 1941 год состоял членом ВКП(б), в период Отечественной войны партбилет уничтожил, работал старшим техником Киевского Центрального телеграфа.

ДРАТВА Мирон Григорьевич, с 1925 года по 1937 год состоял членом ВКП(б), исключен за троцкизм, работал наборщиком в типографии; оба осуждены к 10 годам лишения свободы каждый, с поражением в правах на 5 лет, с конфискацией имущества.

Эта группа еврейских националистов во главе с Гендельштейном, начиная с 1947 года по 1952 год систематически, собираясь на квартирах, будучи враждебно настроена против Советской власти, обсуждали политику партии по национальному вопросу в контрреволюционном

националистическом духе, возводя клевету на советскую действительность, восхваляя буржуазное государство Израиль, а Советский Союз только местом рождения и местом жительства.

ГЕНДЕЛЬШТЕЙН как ярый еврейский националист на протяжении 4-х лет написал в партийные и советские органы, в редакции газет 15 анонимных писем антисоветского националистического содержания. В своих письмах ГЕНДЕЛЬШТЕЙН в самой гнусной форме возводил клевету на большевистскую партию, ее руководителей, на наш советский народ и жизнь трудящихся нашей Родины.

В то же время восхвалял империалистическую Америку и буржуазное государство Израиль.

В анонимном письме на имя Ильи Эренбурга Гендельштейн утверждает, что под этим письмом подпишутся все евреи, проживающие в Советском Союзе, но они не могут этого сделать из-за страха.

В другом письме говорится о том, что пешком пошел бы в Израиль, но трудно это осуществить, так как этому мешают органы МГБ, которые он так же опошляет. В судебном заседании Гендельштейн не разоружился, а остался таким же убежденным националистом.

По второму делу осуждена группа молодых еврейских националистов:

МЕЛЬЦЕР Марк Соломонович, 1933 года рождения, член ВЛКСМ, осужден к 10 годам лишения свободы, с поражением в правах на 5 лет.

РОЗЕНБЛАТ Маркус Моисеевич, 1931 года рождения, член ВЛКСМ, осужден к 10 годам лишения свободы, с поражением в правах на 5 лет.

ПРЕСМАН Алла Самойловна, 1932 года рождения, член ВЛКСМ, осуждена к 8 годам лишения свободы, с поражением в правах на 3 года.

Все они закончили 10 классов средней школы, в институт не поступили, так как не выдержали вступительных экзаменов.

Сблизившись между собой на почве своих антисоветских националистических убеждений, собирались на квартирах, где проводили разговоры националистического характера, возводили клевету на политику партии по национальному вопросу, восхваляя буржуазное государство Израиль, считая таковое своей родиной.

Осужденный МЕЛЬЦЕР написал пьесу антисоветского националистического содержания «Ночь в Ерусалиме», которую читал своим единомышленникам.

На вопрос суда к подсудимым почему они не устраивались на работу после того как не поступили в институт, осужденный РОЗЕНБЛАТ ответил: — «что люди еврейской национальности, это умные люди и по своим способностям они должны работать на руководящей творческой работе, а не выполнять физическую работу».

По третьему делу осуждена к 10 годам лишения свободы, с поражением в правах на 5 лет ГОЛУБЕВА Лея Янкелевна — жена артиста театра Музыкальной комедии — Голубева.

ГОЛУБЕВА с 1949 г. — 1951 г. систематически писала анонимные письма, которые направляла в советские и партийные органы, в которых возводила клевету на политику партии по национальному вопросу, с провокационной целью сообщала в органы МГБ на заслуженного артиста УССР ЛОЙКО о том, что он является шпионом и подготавливает террористический акт против руководителей ВКП(б) и Советского правительства.

Написав несколько анонимных писем от руки и узнав, что по этому поводу в партийной организации театра музыкальной комедии идут разговоры, Голубева, чтобы скрыть преступление и не быть разоблаченной, начала составлять такие антисоветские националистические письма путем вырезывания отдельных букв из печатных изданий, комплектовала таким образом отдельные слова и фразы.

Эти и другие факты, имевшие место в области о деятельности еврейских буржуазных националистов явились результатом серьезных недостатков политической работы Обкома партии, горкомов, райкомов КП(б)У и некоторых первичных парторганизаций и прежде всего по вопросам разъяснения национальной политики нашей партии и воспитания большевистской бдительности среди населения.

Обком КП(б)У принимает меры по усилению массово-политической работы среди трудящихся, направленной на разъяснение правильности политики большевистской партии в решении национального вопроса, на воспитание чувства советского патриотизма, дружбы народов, любви нашей социалистической Родины.

СЕКРЕТАРЬ КИЕВСКОГО
ОБКОМА КП(б)У

(А. ГРЫЗА)

2.07.1952 г.

Секретно

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ КПСС

ЦК КП Украины сообщает, что в ноябре 1972 г. Институт искусствоведения, фольклора и этнографии им. М. Рильского АН УССР издал библиографический указатель «Украинское советское карпатоведение», составленный старшим научным сотрудником этого института, кандидатом исторических наук т. Прилипко Я. И. под редакцией заместителя директора института, кандидата исторических наук, члена КПСС т. Зинича В. Т.

В указателе, наряду с трудами советских ученых, помещен ряд работ украинских буржуазных националистов, а также отдельных бывших сотрудников института, освобожденных в свое время от работы за допущенные идейно-теоретические ошибки, неправильные взгляды и действия. В указателе, в частности, названы книги махровых украинских буржуазных националистов В. Кубийовича, С. Ефремова, В. Щербакивского, Е. Грушевской, И. Брика, О. Дучиминской и др.

28 марта 1973 г. бюро Киевского обкома партии рассмотрело вопрос «О серьезных идейных ошибках в библиографическом указателе» «Украинское советское карпатоведение». За утрату политической бдительности, отход от классовых позиций в оценке работ украинских буржуазных националистов ответственный редактор указателя, заместитель директора института т. Зинич В. Т. исключен из членов КПСС, директору института члену КПСС т. Сиваченко М. Е. объявлен строгий выговор с занесением в учетную карточку. Бюро обкома партии признало необходимым освободить тт. Сиваченко М. Е. и Зинича В. Т. от занимаемых постов. К партийной ответственности привлечены т. Костюк О. Г., секретарь партбюро института, и другие лица, виновные в допущенных ошибках.

Президиум АН УССР рассмотрел этот вопрос и обязал руководителей всех институтов повысить ответственность за научный и идейный уровень печатных изданий.

Что касается изданного недавно в Москве в издательстве «Наука» первого тома «Карпатского сборника», то, по сообщению первого секретаря Закарпатского обкома партии т. Ильницкого Ю. В. в нем также имеют место серьезные недостатки.

Сообщается в порядке информации, а также в связи с сообщением об издании названных сборников в журнале «Дружба народов», №4 за этот год.

СЕКРЕТАРЬ ЦК КП УКРАИНЫ

(подпись)

В. МАЛАНЧУК

29 апреля 1973 года
№3/41

№Б-45/9-г
24.V.1973р.

ПОСТАНОВА

бюро Закарпатського обкому КП України
Протокол №45, §9-г, від 10 травня 1973 року

Про помилки у статтях, опублікованих в «Карпатском сборнике» (Москва, 1972р.)

Бюро обкому КП України відмічає, що видавництво «Наука», випустивши етнографічний «Карпатский сборник», присвячений культурі та побуту багатонаціонального населення Закарпатської області, в ряді статей допустило серйозні помилки.

Автори окремих статей збірника, зокрема тт. М. Тиводар, І. Гроздова, Н. Граціанська, Т. Філімонова, М. Шун та інші неправильно, з об'єктивістських позицій відобразили минуле і особливо сучасне Закарпаття.

У статтях згаданих авторів відсутня наукова критика антинаукових буржуазних та буржуазно-націоналістичних концепцій, в котрих має місце ідеалізація минулого, затушовування класових протиріч, перекручення питань етнічної історії. Більше того, М. Мандибура та М. Тиводар не тільки замовчують ці питання, але й посилаються у своїх статтях на праці лютого реакціонера, поплічника Гітлера, наклепника на Радянську країну, буржуазного націоналіста В. Кубійовича.

В деяких статтях допущено некритичне ставлення до буржуазної статистики, неточності у використанні даних радянської статистики. Авторами перебільшено кількість угорського населення в м. Рахові та Хусті, с. Кобилецька Поляна та ін. У збірнику також стверджується, що в кінці тридцятих років на Закарпатті проживало 18 тис. німців (стор.119), в той час як згідно статистичних даних їх було 8,7 тис. чол.

Жоден із згаданих вище авторів не знайшов за потрібне підкреслити, що усі зміни в політичному і духовному житті трудящих області, їх побуті є результатом торжества ленинської національної політики КПРС, що такі зміни за історично короткий період можливі лише в умовах соціалістичного ладу.

Особливо серйозні помилки допущені в статті І. Гроздової «Етнічна специфіка угорців Закарпаття». Вона стверджує, що «... ще недавно у більшості змішаних сімей діти були записані у господарчих книгах угорцями і їм були дані угорські імена. Тепер же нерідко батьки записують своїм дітям українську національність, а іноді буває й так, що одну дитину (в одній сім'ї) записують угорцем, а іншу – українцем. В релігійних сім'ях часто такий поділ закріплюється і релігійною приналежністю: син, наприклад, вважається угорцем і охрещується в католицькій церкві, дочка ж – україночкою і обряд її хрещення здійснюється в православної церкві» (стор.98).

В цій же статті автор пише, що й тепер багато господарок (з числа угорського населення) віддає перевагу не купівлі хліба у магазинах, а випіканню свого, що в угорців-чоловіків «робочі фартухи, переважно, домоткані» (стор.99-100), що «... майже всі угорці носять вуса і курять люльки» (стор.106) і т.д.

Наведені твердження не відповідають дійсності, позначені волюнтаризмом, ідеалізацією минулого.

Подібні перекручення мають місце і в статті Н. Граціанської «Сучасні культурно-побутові процеси у словаків Закарпаття». Так, насильну чехізацію і словакізацію місцевого українського населення (яке жило разом із словаками) в період чехословацького буржуазного режиму на Закарпатті автор видає за турботу режиму про розвиток населення словацької національності і т.д. Автор статті стверджує, що село Оноківці до 40-х років було чисто словацьким. Це теж не відповідає дійсності.

Враховуючи ці та інші помилки збірника, бюро обкому КП України постановляє:

1. Вважати, що помилки, допущені в «Карпатском сборнике», значно знижують його науковий рівень. Опубліковані в збірнику статті йдуть в розріз з об'єктивним процесом дальшого зближення націй і народностей нашої країни, не сприяють роботі партійних організацій області по вихованню багатонаціонального населення в дусі ленінської дружби народів, радянського патріотизму та соціалістичного інтернаціоналізму.

2. Погодитись з рішенням парткому Ужгородського державного університету, який оголосив комуністу Тиводару М. П. догану із занесенням до облікової картки за некритичне ставлення до використання літератури при написанні статті «Народные традиции в полонинском пастушестве украинцев Раховщины».

3. Просити ЦК КП України через відповідні канали вплинути на видавництво «Наука», яке випустило етнографічний «Карпатский сборник» з істотними помилками.

СЕКРЕТАР ЗАКАРПАТСЬКОГО ОБКОМУ
КП УКРАЇНИ
(підпис)

Ю. ІЛЬНИЦЬКИЙ

Надіслано: ЦК КП України, тт. Чепуру, Керечанину.

3/го

ТАЄМНО

исп.вх.2321с

Вих. №11/165с
19 лютого 1973 р.

Про посилення контролю за змістом праць, що рекомендуються до друку.

Наприкінці 1972 року у видавництві «Наукова думка» вийшла з друку книга «Леся Українка. Бібліографічний покажчик». Текст книги підготувала Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР (упорядники М.Булавицька і М. Мороз). Рукопис книги був схвалений до друку вченою радою ЦНБ АН УРСР. Наукові редактори книги – к.ф.н. Л. Гольденберг і Ф. К. Сарана.

Як виявилось у результаті перевірки, у згаданій книзі допущено грубі політичні помилки. В числі авторів праць про Л. Українку вказано таких осіб, як І. Дзюба, Є. Світличний, Є. Сверстюк, М. Осадчий, В. Стус. Тираж книги було вилучено з продажу і повернуто видавництву.

Про недостатній контроль за змістом планових наукових праць, свідчить ряд фактів, коли до друку рекомендуються рукописи з грубими помилками. Так, у верстці книги «Українське радянське літературознавство і критика. Бібліографічний покажчик», схваленої до друку вченою радою ЦНБ АН УРСР (упорядники Л. Беляєва і к.ф.н. Л. Гольденберг, відповідальний редактор д.ф.н. С. Крижанівський) після контрольного читання все ж були залишені в іменному покажчику прізвища І. Дзюби, Б. Антоненка-Давидовича, В. Іванисенка. У верстці книги «Видання АН УРСР, Щорічник. 1969», одержаної з друкарні 1972р., залишено прізвища М. Барабося, М. Брайчевського, В. Іванисенка, М. Осадчого.

Президія Академії наук УРСР зобов'язує:

1. Суворо попередити директора видавництва «Наукова думка» М. Л. Карпенко, директора центральної наукової бібліотеки АН УРСР С. К. Гутянського та директора Львівської наукової

бібліотеки ім. В. Стефаніка АН УРСР В. В. Машотаса про необхідність підвищення політичної пильності і забезпечення належного порядку підготовки та проходження рукописів, який би цілковито виключав можливість повторення подібних політичних зривів.

Керівникам видавництва «Наукова думка» (М. Л. Карпенко, Ю. О. Храмов) попередити завідуючих редакціями та редакторів про те, що вони несуть персональну відповідальність за ідейно-політичний і фактичний зміст редагованих ними видань.

2. Керівників відділень і установ Секції суспільних наук АН УРСР

- максимально посилити вимогливість до авторів і упорядників книг, забезпечити вдумливий і критичний аналіз текстів рукописів, перевірку правильності кожного положення і наведених фактичних даних, доцільність публікації окремих осіб, що згадуються в книгах;

- посилити відповідальність наукових редакторів, членів редакційних колегій і рецензентів за ідейно-політичний і фактичний зміст книг.

3. Взяти до уваги, що керівництво видавництва «Наукова думка» вжило суворих заходів до осіб, винних у публікації вищенаведених прізвищ (зав. редакцією В. М. Черкаського звільнено від роботи у видавництві, заст. головного редактора Головної редакції суспільно-політичної літератури Ю. Е. Григор'єву оголошено догану). Упорядника М. Мороза звільнено з роботи (Львівська наукова бібліотека АН УРСР). Керівництво центральної наукової бібліотеки АН УРСР наклало дисциплінарні стягнення на упорядників і рецензентів.

4. Контроль за виконанням цього розпорядження покласти на віце-президента АН УРСР, академіка І. К. Білодіда.

Президент Академії наук УРСР
академік

(Б. Є. ПАТОН)

Головний учений секретар
Президії АН УРСР
член-кореспондент АН УРСР

(І. К. ПОХОДНЯ)

Верно:

Быхалова (подпись)
28/II 73г.

м.п.92
отп.76 экз.
экз.№1 — в дело
экз.№№2—76 по р/р
исп.Гуменный
бл.№43, л.л.12—14
24/1—73 г. А.Г.

№511

7 августа 1951 г.

СЕКРЕТНО
экз.№1ЗАВ. ОТДЕЛОМ ПРОПАГАНДЫ И АГИТАЦИИ ЦК КП(б)У
тов. ПАШКО Я. Е.

Во исполнение Постановления ЦК КП(б)У № ПБ-74/59 от 26 июля 1951г. об изъятии стихотворения В.Сосюры «Любіть Україну», Главлит УССР составил библиографию украинских книжных изданий, в которых помещено это произведение, и просит разрешить органам цензуры произвести необходимые вмешательства в следующих изданиях, находящихся в библиотеках Республики:

1. В.СОСЮРА. «Щоб сади шуміли» издательство «Радянський письменник», Киев, 1947г., стр.164.

Предлагаемый способ изъятия: склеить стран. 40 с 41.

2. Сборник «Поэты Советской Украины» (1941-1945). «Государственное издательство художественной литературы Украины». Киев, 1946г., стр.198.

Предлагаемый способ изъятия: вырезать страницы 125 и 126.

3. В.СОСЮРА. «Поезії». Издательство «Радянський письменник», Киев, 1950г., стр.328.

Предлагаемый способ изъятия: склеить стр. 288 с 289.

4. Сборник «Слався, Вітчизно!». Чтець-декламатор для молоді (з творів радянських письменників). Издательство «Молодь», Киев, 1946г., стр.276.

Предлагаемый способ изъятия: склеить стр. 166 и 167.

5. Сборник «Українська радянська поезія». Збірка творів лауреатів Сталінських премій. Державне видавництво художньої літератури. Киев, 1949г., стр.386.

Предлагаемый способ изъятия: вырезать страницы 141 и 142, склеив стран. 140 с 143.

6. Сборник «Декламатор». Бібліотечка агітатора. Издательство «Радянська Україна». 1945г., стр.31

Предлагаемый способ изъятия: изъять весь сборник.

7. Владимир СОСЮРА. «Избранное». Государственное издательство художественной литературы. Киев. 1951г. Стр.181.

Предлагаемый способ изъятия: вырезать стр. 85 и 86, склеить стр. 84 с 87.

8. Володимир СОСЮРА. «Вибрані поезії». Держлітвидав України. Киев, 1951г. Стр.352.

Предлагаемый способ изъятия: вырезать страницы 107,108,109,110.

9. Сборник «Українська радянська поезія». Держлітвидав України. Киев. 1951г. Стр.674.

Предлагаемый способ изъятия: вырезать страницы 131,132,133,134.

10. Сборник «Пісні братерства» (вірші українських радянських поетів). Издательство «Радянський письменник». Киев, 1951г. Стр.368.

Предлагаемый способ изъятия: вырезать страницы 53,54,55,56,57,58, 59,60,61,62.

Предлагаемые цензурой операции должны коснуться всех экземпляров указанных выше изданий, находящихся в библиотеках Украины и приобретенных до получения приказа Главлита УССР об исправлениях.

Приказ Главлита УССР может быть издан только по получении санкции ЦК КП(б)У.

Что же касается еще не реализованного тиража изданий 1951г., выпущенных к Декаде Украинского искусства и литературы и находящегося в книготорговой сети, то здесь Главлит УССР предлагает осуществить следующее:

1. Обязать Укрполиграфиздат УССР, издательства «Радянський письменник» и Гослитиздат Украины отозвать из книготорговой сети Республики все остатки тиража книг, перечисленных в настоящем письме под №№ 7, 8, 9 и 10.

2. В остатке тиража указанных книг произвести выдирку страницы со стихотворением В.Сосюры «Любіть Україну» и на ее место вклеить страницу с новым стихотворением того же автора и с таким же количеством строк.

3. Выдирка и вклейка должны быть произведены под личную ответственность директоров Гослитиздата Украины и издательства «Радянський письменник», в Киеве.

Докладывая об указанных выше предложениях Главлита УССР, прошу санкции ЦК КП(б)У на издание приказа о внесении исправлений в книжные издания со стихотворением В.Сосюры «Любіть Україну», находящиеся в библиотеках Республики.

НАЧАЛЬНИК ГЛАВНОГО УПРАВЛЕНИЯ
ПО ДЕЛАМ ЛИТЕРАТУРЫ И ИЗДАТЕЛЬСТВ
ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УССР

роспись

(К. ПОЛОННИК).

Таємно
екз №2

**ПРЕЗИДІЯ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ПОСТАНОВА № 91**

м. Київ

« 2 » березня 1973г.

Про серйозні методологічні хиби і теоретичні помилки в матеріалах щорічника Інституту археології АН УРСР

В 1972 році Інститут археології АН УРСР випустив у світ щорічник «Київська старовина» (видавництво «Наукова думка», К., 1972р., 204с). Президія Академії Наук УРСР своєю постановою від 9 липня 1970р. №227 доручила Інституту археології АН УРСР організувати спеціальне щорічне видання, присвячене минулому Києва. Однак, Інститут археології не справився з цим завданням.

Виданий щорічник має ряд хибних положень, серйозних методологічних і теоретичних помилок. Назва щорічника не відповідає характеру радянського видання, повторює назву дореволюційного журналу буржуазно-ліберального напрямку «Киевская старина». Майже у всіх статтях та повідомленнях відсутні теоретичні висновки, узагальнення, не висвітлюється зв'язок київських матеріалів з пам'ятками Північної та Північно-Східної Русі.

Особливо багато серйозних методологічних хиб і помилок є в статті М.Брайчевського (без вказівки його прізвища) «Рядовий міщанський будинок у Києві XI-XIII ст.», в «Передмові» та «Коментарях» до публікації «Історія міста Києва» М.Берлінського. У вищезгаданій статті стародавній Київ, Київська земля протиставляються Північній та Північно-Східній Русі. Для порівняння київського будинка автор бере матеріали з тогочасних країн Західної Європи, а для протиставлення – матеріали з інших давньоруських земель. «Київ X-XIII ст., – всупереч науковим здобуткам твердить М.Брайчевський, – докорінно відрізнявся від Новгороду та інших північно-руських міст» (стор.30). Подібні антинаукові твердження висловлені також на 26, 37, 38 сторінках. В статті є намагання

протиставити одне одному східнослов'янські племена, зокрема північні (які ніби жили в лісах як всякі звірі), південним племенам – полянам (які ніби були мужами «мудрими і смисленими») (с.31).

Чимало хибних положень містять передмова та коментарі до праці М.Берлінського. Всупереч історичній правді, в передмові твердиться, що після вбивства в Києві князя Аскольда Олегом (882р.) почалася язичницька реакція, яка відкинула Русь назад на цілий етап (с.78).

Як і в попередній статті про Київський будинок, у передмові та коментарях є намагання протиставити Південну Русь (тобто Київську землю) Північно-Східній Русі (с.78, с.197). А визначного діяча Давньої Русі Андрія Боголюбського, який намагався об'єднати всі руські землі, навіть названо «князь-погромщик» (с.197, прим.79).

Коментуючи перший лист Б.Хмельницького до царя Олексія Михайловича від 8 червня 1649 р., в якому йшлося про возз'єднання України з Росією, автор, в протигагу радянській історіографії, говорить, що це було звернення «як до свого можливого сюзерена», оскільки цар Олексій був одним з претендентів на польський престол (с.200, прим.160). Зовсім обійдено питання про возз'єднання України з Росією.

Не відповідає історичній дійсності твердження про те, що до Люблінської унії (1569р.) на Україні практично не було польських маєтків (с.198, прим.125). Одночасно не сказано про загарблення феодалною Польщею основної частини українських земель в результаті Люблінської унії (с.198, прим.130).

Відсутній класовий підхід в оцінці подій та явищ другої половини XVIII ст. в Росії, на Україні і в Польщі (с.77, 79).

Слід відзначити, що на наявність ідейних і методологічних хиб і помилок в окремих працях Інституту археології АН УРСР вказувалося в постанові директивних органів від 5 вересня 1972р. та в постанові Президії АН УРСР №316 від 14 вересня 1972р. «Про заходи по виконанню постанови директивних органів про Інститут археології АН УРСР», проте, як свідчить видання цього щорічника, керівництво Інституту археології АН УРСР не зробило належних висновків з цих документів. Відділення економіки, історії, філософії та права АН УРСР давало категоричні вказівки т.в.о. директора Інституту археології АН УРСР В.Д.Барану та відповідальному редактору П.П.Толочку про необхідність вилучення із щорічника всіх матеріалів, підготовлених М.Брайчевським, якого в жовтні 1972 р. вже звільнено з роботи в Інституті археології АН УРСР. Однак, цих вказівок не було виконано, що є, крім усього іншого, грубим порушенням з боку вказаних працівників службової дисципліни.

За ці серйозні хиби і помилки ідейного та теоретично-методологічного характеру, що мають місце в першому випуску аналізованого щорічника, несе також відповідальність колишній директор Інституту археології чл.-кор. АН УРСР Ф.П.Шевченко, при якому рукопис щорічника готувався і рекомендувався до друку.

Зазначені працівники не забезпечили також належного рецензування рукопису щорічника та обговорення його на засіданнях відповідного відділу і вченої ради інституту археології АН УРСР. Рецензування обмежилось передачею рукопису не в офіційному порядку певній установі, а в приватному порядку тодішньому старшому науковому співробітнику інституту історії АН УРСР О.С.Компан. На засіданні вченої ради інституту археології АН УРСР обговорення фактично не було, рукопис формально рекомендували до друку.

Все це зроблено всупереч встановленому порядку рецензування та обговорення рукописів перед рекомендацією до друку, а також з ігноруванням постанов Президії Академії наук УРСР та бюро Відділення економіки, історії філософії та права АН УРСР про підвищення відповідальності і вимогливості у справі всебічного аналізу рукописів, їх рецензування та обговорення на засіданнях відділів і вчених рад інститутів.

Президія Академії наук УРСР ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Відзначити вкрай безвідповідальне ставлення колишнього директора Інституту археології АН УРСР члена-кореспондента АН УРСР Шевченка Ф.П., заступника директора Інституту по науковій роботі Барана В.Д. та нач. експедиції Інституту Толочка П.П. до підготовки рукопису щорічника, його рецензування та обговорення на засіданнях відділу і Вченої ради Інституту археології АН УРСР,

внаслідок чого видано щорічник з серйозними методологічними хибами і теоретичними помилками, що завдає шкоди справі боротьби проти ворожої ідеології.

2. Рішуче засудити таку негідну практику роботи і грубого порушення існуючого порядку підготовки, рецензування та рекомендації до друку рукописів, виконуваних за планами науково-дослідної роботи.

3. За безвідповідальне ставлення до підготовки і рецензування рукопису щорічника, порушення службової дисципліни, що виявилось в невиконанні вказівок про вилучення матеріалів і прізвища М.Брайчевського з верстки щорічника, нач. археологічної експедиції Інституту, відповідальному редактору щорічника Толочку П.П. оголосити сувору догану.

4. За відсутність контролю за підготовкою рукопису щорічника та незабезпечення принципового і вимогливого обговорення його перед рекомендацією до друку та невиконання вказівок про вилучення матеріалів і прізвища М.Брайчевського з верстки щорічника заступникові директора Інституту археології АН УРСР по науковій роботі Барану В.Д. оголосити догану.

5. За недостатній контроль за якістю підготовки рукописів, особливо в галузі суспільно-політичних наук, до друку в.о. директора видавництва «Наукова думка» Храмову Ю.О. зауважити.

6. За недостатній контроль за виконанням власних вказівок про вилучення матеріалів М.Брайчевського та його прізвища з верстки щорічника академіку-секретарю Відділення Б.М.Бабію зауважити.

7. Взяти до відома, що керівництво видавництва «Наукова думка» наклало суворі стягнення на співробітників видавництва, які проявили недостатню вимогливість до авторів щорічника.

8. Суворо вказати редколегії щорічника на безвідповідальне ставлення до підготовки його до друку.

9. Зобов'язати Інститут археології АН УРСР:

- зняти з щорічника назву «Київська старовина», яка відтворює назву дореволюційного буржуазно-ліберального журналу;

- глибоко вивчити всі рукописи, що подані інститутом до видавництва, з точки зору їх ідейного і наукового рівня і вжити рішучих заходів до неповторення подібних методологічних збочень.

До 20 березня ц.р. подати до бюро Відділення пропозиції про доцільність дальшого видання інститутом великої кількості серійних та тематичних збірників з археології.

10. Відділенню економіки, історії, філософії та права АН УРСР вжити заходів щодо зміцнення редакційної колегії щорічника.

11. Ще раз звернути увагу керівників всіх наукових установ Відділення та редакторів і членів редколегій на необхідність точного додержання встановленого порядку підготовки рукописів, їх рецензування та обговорення з метою рекомендації до друку.

Цю постанову обговорити на засіданнях дирекцій установ Секції суспільних наук АН УРСР з аналізом видавничої діяльності установ.

12. Контроль за виконанням цієї постанови покласти на академіка-секретаря Відділення економіки, історії, філософії та права АН УРСР Б.М.Бабію.

Президент Академії наук УРСР
академік

(Б.Є.ПАТОН)

В.о.головного вченого секретаря
Президії АН УРСР
академік АН УРСР

(Б.М.БАБІЙ)

СПРАВКА

по поводу замечаний Главлита УССР на подготовленный к печати институтом языкознания Академии наук УССР «Українсько-російський словник».

По вопросу замечаний Главлита УССР на «Українсько-російський словник» (от буквы А до буквы Г) вызывался в ЦК КП Украины исполняющий обязанности председателя бюро общественных наук, зам. директора института языкознания АН УССР тов. Белодед, который признал замечания Главлита правильными. Тов. Белодед заявил, что институт пересматривает весь иллюстративный материал словаря и обновляет новыми примерами, отражающими современную жизнь нашей страны.

Начальник Главлита УССР тов. Полонник об этом поставлен в известность.

Консультант
отдела художественной литературы
и искусства ЦК КП Украины

(роспись)

(МАЙСТРЕНКО)

« 16 » января 1953 г.

**ГЛАВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ПО ДЕЛАМ
ЛИТЕРАТУРЫ И ИЗДАТЕЛЬСТВ
ПРИ
СОВЕТЕ МИНИСТРОВ**

№ 3-с

« 7 » января 1953 г.

Секретно
Экз. №1

СЕКРЕТАРЮ ЦК КП УКРАИНЫ
товарищу НАЗАРЕНКО И.Д.

Издательство Академии наук УССР готовит к печати «Українсько-російський словник», составленный институтом языкознания имени Потебни. Уже первое ознакомление с этим словарем (от буквы А до буквы Г) показывает, что составляется он неправильно.

Составители поставили своей задачей дать к каждому слову иллюстративный материал, но при этом упустили из виду качество материала, его политико-идеологическую ценность.

Цензорским контролем первой части словаря (А-Г) установлено, что источником текстовых примеров во многих случаях служит периодическая печать прошлых лет и Закон о пятилетнем плане восстановления и развития народного хозяйства УССР на 1946-1950г.г. В силу этого приведенные примеры уже не отражают тех огромных изменений, которые произошли в жизни украинского народа за все послевоенные годы. Давно, например, решена задача восстановления народного хозяйства, а в словаре читаем:

«Перевищити довоєнний рівень виробництва бавовняної пряжі в 3,3 раза, бавовняних тканин на 96,8 процента, мішків на 11 процентів» (стр. 23).

«Війна закінчилась. Відбудовуються велетні нашої індустрії» (стр. 219).

«Відновити довоєнну сітку шкіл» (стр. 242).

«Повністю відбудувати сітку будинків відпочинку і санаторіїв для робітників, колгоспників та інтелігенції» (стр. 248).

Еще в 1950 году были выполнены и перевыполнены задания первопослевоенного пятилетнего плана, а «Українсько-російський словник», намеченный к изданию в 1953 году, сообщает, что:

«Виробництво взуття в 1950 році, порівнюючи з 1940 роком, зростає в 1,5 раза» (стр. 129).

«Металургійні підприємства витоплять чавуну на 25 процентів більше, ніж до війни» (стр. 199).

Иллюстративный материал Словаря говорит о задачах первой послевоенной пятилетки, а не об их успешном решении.

Пятый пятилетний план, 17 съезд КП(б)У, 19 съезд ВКП(б), новые труды товарища Сталина, стройки коммунизма не нашли своего отражения в новом академическом издании «Українсько-російського словника». Зато словарь пестрит такими явно устаревшими примерами:

«Користуючись своєю безкарністю, фашистські недолюдки загарбали вже Абіссінію, Австрію» (стр. 44).

«Христинівський район цього року веде перед по врожаю зернових» (стр. 127).

«Під час бурі кукурудза вилягла, а чумиза витримала» (стр. 163).

Составители словаря цитируют работы В.И.Ленина и И.В.Сталина, но делают это крайне неумело, т.к. вырывают из контекста отдельные понравившиеся им места и тем искажают смысл всего сказанного по данному вопросу Лениным и Сталиным.

Например, в словаре читаем:

«Боротьбісти — це така партія, яка жила соками села (Сталін)» — стр. 82.

Подобных неудачных примеров в «Українсько-російському словнику» не мало.

Главлит УССР считает, что «Українсько-російський словник» в его нынешней редакции не может быть издан, т.к. нуждается в коренной переработке.

Институту языкознания Академии наук УССР необходимо обновить в Словаре весь иллюстративный материал с тем, чтобы он правильно отражал сегодняшнюю жизнь страны и народа.

НАЧАЛЬНИК ГЛАВНОГО УПРАВЛЕНИЯ
ПО ДЕЛАМ ЛИТЕРАТУРЫ И ИЗДАТЕЛЬСТВ
ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УССР

роспись

(К. ПОЛОННИК)

3-ск
7.1.52г.
5

28/ II 53 г.

СПРАВКА

к письму тов. Полонника К. Ф.

Начальник Главного Управления по делам литературы и издательств при Совете Министров УССР тов. Полонник в своем письме сообщает, что издательство «Мистецтво» подготовило к изданию сборник статей П.К.Саксаганского «Думки про театр», который оказался недоброкачественным. Материалы подобраны так, что получается будто бы П.К.Саксаганский основное значение придавал западно-европейской театральной школе. О деятелях отечественной театральной культуры в материалах говорится попутно и высказывания о них тонут среди имен, теорий и взглядов представителей Запада. Вследствие этого создается впечатление, что в формировании сценического мастерства П.К.Саксаганского решающую роль сыграла западно-европейская культура.

Кроме того, в материалах много места отведено «исканиям» контрреволюционера Курбаса.

Предисловие к сборнику Ю.Костюка поверхностное и требует новой редакции.

Решение Главлита не разрешать сборник в такой редакции – правильное.

Директору издательства «Мистецтво» тов. Донскому дано указание переработать сборник согласно замечаниям Главлита. Новую редакцию сборника обсудить в Институте искусствоведения, фольклора и этнографии Академии наук УССР, после чего вторично представить в Главлит.

Тов. Полонник поставлен об этом в известность.

Консультант отдела
художественной литературы и искусства
ЦК КП Украины

роспись

НАГОРНЫЙ.

**ГЛАВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ПО ДЕЛАМ
ЛИТЕРАТУРЫ И ИЗДАТЕЛЬСТВ
ПРИ
СОВЕТЕ МИНИСТРОВ**

№ 106-с

« 14 » февраля 1953 г.

Секретно
Экз. №1

СЕКРЕТАРЮ ЦК КОМПАРТИИ УКРАИНЫ
товарищу НАЗАРЕНКО И. Д.

Издательство «Мистецтво» подготовило к изданию сборник статей П. К. Саксаганского «Думки про театр».

Ознакомление с этим сборником показывает, что как составитель его М.Дибровенко, так и автор вступительной статьи Ю.Костюк несерьезно подошли к отбору и разъяснению литературного наследия П.К.Саксаганского.

Материалы подобраны так, что получается будто бы П.К.Саксаганский основное значение придавал западно-европейской школе. О деятелях русской культуры и русского театра в этих материалах говорится попутно и высказывания о них тонут среди многих имен, теорий и взглядов представителей Запада.

«І от, сидячи вдома, я почав читати. Прочитав усього Шекспіра, Шіллера, Лессінга. Зацікавила мене «Гамбурзька драматургія». Я жив тоді в Одесі, де в той час гастролювала німецька трупа з Поссартом на чолі. Мені пощастило потрапити на 5 спектаклів. Це було для мене «відкриття». Я довго не міг забути «Короля Ліра», «Натана Мудрого», в якому так артистично Поссарт розказував про «Три персні», «Отелло» не давав мені спати» (стр.23).

«Я весь горів жадобою знання і читав, і перечитував усе, що тільки попадалось мені про мистецтво.

“Так познайомився я, між іншим, і з теорією Дідро...” (стр.23).

«Щодо драми, то мені пощастило бачити, крім Поссарта, Мітервуцера і Россі, короля мистецтв Сальвіні і я переконався, що всі артисти однаково розуміють ідею драматичної ролі» (стр.26).

«Я почав шукати поради в книжках. З особливим зацікавленням я прочитав «Історію одного селянина» Еркмана-Шатріана.

«Читання книжок допомогло мені ясніше бачити і глибше розуміти життя і соціальну несправедливість» (стр.49-50).

«Я багато думав тоді над різними засобами відображення образів на сцені. Багато читав про це і дуже захоплювався в ті часи «Гамбурзькою драматургією» Лессінга.

Деякі вказівки Лессінга щодо гри актора мені подобались» (стр.61).

«Мені пощастило бачити знаменитого трагіка Поссарта» (стр.63).

«Тепер, коли я оце згадую про свій творчий шлях і про ті впливи, які допомогли формуванню мого світогляду щодо сценічної роботи, мушу підкреслити той благодійний вплив, який мали тоді на мене твори молодого Шекспіра та Лессінга. Де я міг навчатися? У вказівках цих двох письменників та ще у Дідро я навчився правильно думати про свою роботу» (стр.72).

“Слова Гете стали для мене законом, і я з запалом став «упражняць глаз и изоцрять руку» (стр.74).

«Методи Екгофа дуже подобались мені, але я вважав, що Шредер теж мав деяку рацію...» (стр.98).

Наряду с подобными высказываниями, в книге часто более или менее подробно излагаются взгляды деятелей культуры Западной Европы, называются многие имена. Вследствие этого собранные в книге материалы подводят к выводу об исключительной роли западно-европейской культуры в формировании сценического мастерства П.К.Саксаганского.

Что же касается влияния русского театра, то составители сборника не уделили ему должного внимания и места. Из сборника мы узнаем, что Саксаганский лишь

«...мав змогу бачити тоді відомих російських акторів – Самойлова, Савіну, Ермолову, Андрєєва-Бурлака та інших» (стр.48).

«Опріч п'єс українського репертуару, в мене було виготовлено багато ролей з російського та європейського репертуару. Я завжди захоплювався Островським та Шекспіром і вже в ранній молодості вивчав їх побожно» (стр.78).

В небольшой статье о творческом методе Щепкина (стр.108-110) ничего не говорится о значении деятельности великого русского актера для украинской сцены.

Таким образом, приведенное в сборнике утверждение, что П.К.Саксаганский «...завжди підтримував особисті дружні й міцні творчі зв'язки з видатними діячами російського театру» (стр.117) остается декларативным заявлением, которое не подкрепляется глубоким анализом влияния этой дружбы.

Так же декларативно звучат утверждения автора предисловия Ю.Костюка о том, что развитием своего сценического таланта Саксаганский в первую очередь обязан деятелям русской сцены, творческий опыт которых он осваивал систематически (стр.9), и утверждение автора примечаний М.Дибровенко о большом влиянии на П.К.Саксаганского реалистических традиций школы Щепкина (стр.72).

В сборнике много места уделено (стр.102-103, 114-116) освещению деятельности украинского буржуазного националиста Курбаса. Составителю и редактору сборника известно, что имя Курбаса предано забвению и его писания изъяты из библиотек общественного пользования, поэтому нечего популяризировать его деятельность, да еще так пространно — тем более, что осуждая театральную деятельность Курбаса, П.К.Саксаганский не мог знать и правильно объяснить политические причины ее враждебности.

Так, например, создание Курбасом театра акробатики с футуристическими стремлениями Саксаганский объясняет лишь курбасовскими исканиями чего-то отличного от реалистического украинского театра (стр.103), не видит в этом контрреволюционного стремления вредить украинской культуре, стремления оторвать ее от культуры великого русского народа.

В ряде статей содержатся ошибочные, неверные утверждения. Например, в статье «Моя работа над роллю» говорится, что будто бы любовь к голому телу и его формам послужила толчком к развитию спорта, а затем и искусства в древней Греции (стр.16-17) и, что будто бы упадок искусства в средние века был вызван тем, что люди стали стыдиться голого тела (стр.18). Такое примитивное толкование о смене идей и направлений в искусстве не отвечает исторической правде.

Составители сборника не взяли на себя смелость хотя бы в примечании к этому ошибочному утверждению П.К.Саксаганского сказать, что не любовь к голому телу послужила для древних греков толчком к развитию спорта и искусства, а социально-экономические условия древней Греции с ее войнами, рабами.

Главлит УССР считает, что сборник «Думки про театр» должен быть дополнен материалами, в которых освещалось бы благотворное влияние русского театра на театр украинский, на корифея украинской сцены П.К.Саксаганского.

В нынешней редакции сборник не может быть разрешен к изданию.

НАЧАЛЬНИК ГЛАВНОГО УПРАВЛЕНИЯ
ПО ДЕЛАМ ЛИТЕРАТУРЫ И ИЗДАТЕЛЬСТВ
ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УССР

роспись

(К. Полонник)

**ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ
ПО ОХОРОНІ ВІЙСЬКОВИХ І ДЕРЖАВНИХ ТАЄМНИЦЬ У ПРЕСІ
ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УРСР**

№ 141-с

« 5 » квітня 1957 р.
ТАЄМНО
пр. № 1

ЗАВ. ВІДДІЛОМ ПРОПАГАНДИ І АГІТАЦІЇ
ЦК КП УКРАЇНИ

тов. ПАШКУ Я.Ю.

На Вашу вимогу подаю дані про втручання цензури політичного характеру в матеріали республіканських журналів.

1. По журналу «Вітчизна» № 12 за 1956 рік ми звернули увагу редакції на нові три вірші Д.Павличка, які своїм ідейним звучанням не відповідають завданням комуністичного виховання.

Редакція погодилася зняти тільки один (другий) вірш. Ось його зміст:

Не бійсь нічого, доки я з тобою!
Іди і людям правду говори
І не очікуй слухної пори,
Бо стане мовчанка твоя ганьбою.
Усе, що я тобі даю, бери
І певен будь – твій дух

не вб'ють злобою.

Мене ніхто не пом'янув клятьбою,
Хоч я водила в тюрми й на костри.
Лиш забували боягузи кволі,
Що сто раз гірший від вогню мій гнів,
Що мій проклін страшніший від неволі.

Я мати всіх, що згибли за свободу.
Я маю тисячі живих синів.
Я єсть Любов до рідного народу.

2. В журналі «Вітчизна» № 2 за 1957 г. у статті про Кременчукбуд говорилося:

«Від скромної, але невчасної лампочки Ілліча, яка в давні роки символічною зірочкою засяяла на радянському небі...»

На нашу пропозицію слово невчасної було виправлено на «незгасної».

3. В журналі «Вітчизна» № 4 за 1957 рік у статті В.Войтка «Ленінський стиль у роботі», всупереч історичній правді, говорилося, що «такі істотні риси ленінського стилю, як... єдність теорії і практики» випадали з поля зору Сталіна, що тільки аж тепер «дух ленінізму відроджено» і т. д.

На нашу пропозицію редакція ще раз переглянула цю статтю і внесла ряд виправлень.

4. В журналі «Дніпро» № 2 за 1957 рік повністю друкувався щоденник Остапа Вишні, в якому були надто суб'єктивні й тому помилкові оцінки громадської діяльності окремих працівників радянського апарату, літератури і мистецтва.

Приміром ось що говорилося про діяльність нинішнього начальника господарчого відділу Управління справами Ради Міністрів УРСР, колишнього голови Полтавської міськради:

«І як приємно, коли Михайло Васильович Векленко, полтавський «лорд-мер», квітне. Розпочинає мітинг, і я бачу, як він радіє, що йому припало це щастя, – відкрити мітинг 150-ліття «Енеїди». Я не знаю, хто такий Векленко, – чи він – селянин, – я бачу в його очах радість. А він же ж, – Векленко, – він же ж народ! Цього ви від нього не одберете! Ні! Він хоче, щоб усі радувались, як радується він! Котляревський,

наш, полтавчанин! А я, – Векленко, – голова міста Полтави! Все було в Полтаві: і Петро I, і Карл XII, і Котляревський, і Короленко, – і от він, Михайло Васильович Векленко, – він наслідник, спадкоємець всієї слави полтавської, всієї історії (аж страшно!) – і він, Михайло Васильович Векленко, бере це все, «как должноє», бо він – народ! Він – молодий, веселий, «іскрящийся», – бо він народ! Слава Векленкам, слава народові, що так уміє оберігати славу, традиції, все!

Яке благородство!

Треба любити Векленків, треба підтримувати їх, треба знаходити їх.

І любити!

Любити, між іншим, це дуже тяжка робота!

Дай, боже, щоб ніколи не вгасала в мені любов до Векленків, до народу!»

В цьому ж щоденнику про Ю.Яновського писалося так:

8 квітня, 49. Новина: Ю.І.Яновський дістав Сталінську премію. Це після того, як його дуже «били», дуже його «потрошили», за націоналізм, скептицизм і т. д.»

Про літератора Д.Косарика в цьому ж таки щоденнику писалося:

«15 грудня, 51. Дозвольте мені низько уклонитися Дмитрові Косарикові. За його роботу, чесну, хорошу, корисну для нашого народу. Коли я, при зустрічі, дивлюсь на Косарика, я гадаю собі: «Як же буде дякувати народ йому за його роботу! Шкода, що мало в нас Косариків!»

Редакція на пропозицію цензури ще раз перечитала призначений до опублікування щоденник О.Вишні й зробила ряд купюр.

5. В журналі міністерства освіти УРСР «Українська мова в школі» № 1 за 1957 рік була вміщена стаття головного редактора цього журналу Ф.Жилка під назвою «Викоренити культ особи в мовознавстві». Вся стаття була спрямована виключно проти роботи Сталіна «Марксизм і питання мовознавства».

Ось окремі місця з цієї статті:

«А разом з тим деякі брошури Сталіна – плутані, неясні або основані на випадкових фактах, – будучи висловлені як незаперечні формули, сприймалися без жодної критики як останнє слово марксизму в мовознавстві. Культ однієї особи в мовознавстві почав замінюватись культом іншої».

«В цій брошурі є ряд неправильних, неточних, або й просто плутаних тверджень. Культ особи Сталіна часто обмежував, а то й навіть паралізував незалежну творчу роботу в галузі мовознавства, особливо ж загального».

«Неправильне, на наш погляд, визначення Сталіним етапів розвитку мови».

«У поглядах Сталіна на мову і на характер мовних змін є елементи соціологічного спрощення».

«Ці неправильні погляди на те, що мова розвиватись почала дуже пізно, в класовому суспільстві, в Сталіна були вже давно».

«Виходячи з загальновідомого положення, що діалекти є виявом мови народу, Сталін висуває неправильну думку, що кожний народ на всіх етапах його формувань – рід, плем'я, народність, нація – має спільну й єдину мову, яка превалює над діалектами і підпорядковує їх собі».

«Сталін намагається аргументувати своє положення про те, що національні мови виникають шляхом перетворення окремих діалектів у самостійні національні мови при перетворенні народності в націю».

«Коли з'явилась брошура Сталіна, гіпноз його імені за умов культу особи позбавив можливості будь-кого виступити в науковій пресі проти положень цієї брошури, зокрема в питанні про діалектну основу української мови».

«Особливо безпідставне, не сперте на жодні фактичні дані положення Сталіна про зональні мови та про єдину мову людства».

«Хоча Сталін і висловив ще в 1930 році думку про те, що в наш час треба розвивати національні культури і мови, проте сама формула про зональні мови і єдину мову людства та ще, як пише Сталін, стосовно до «нашого перехідного часу», шкодила проведенню послідовної національної політики партії».

Ми звернули на цю статтю увагу міністерства освіти і директора інституту мовознавства Академії наук УРСР і стаття була ними вилучена з журналу.

6. В іншому журналі Міністерства освіти УРСР «Література в школі» №6 (листопад-грудень 1956 р.) кандидат філологічних наук С.Крижанівський у статті «Про викладання радянської літератури в школі» по суті піддавав ревізії постанови і рішення ЦК партії з питань літератури та її історії.

Він писав:

«Підлягає перегляду і ряд визначень з історії літератури. Так, в українській, як і в російській літературі 20-х років, існували різні літературні організації. Частина цих організацій стояла або на «правих» позиціях в літературній боротьбі («Вапліте», «Неокласики»), або на «лівих» («Аспанфут», Леф, «Нова генерація»). Ці організації, в яких перебувало чимало чесних письменників, оголошувалися контрреволюційними організаціями і виносились за рамки радянської літератури. До літературних течій запроваджувалася чисто політична термінологія. Учням (а частково і вчителям) не зрозуміло, яким чином з цих «контрреволюційних» організацій вийшли такі видатні радянські письменники, як Маяковський, Асєєв, Кірсанов (з Лефа), Рильський (з «Неокласиків»), Тичина, Бажан, Панч, Яновський (з «Вапліте»). Це значить, що треба відмовитись від політичної дискримінації цих організацій, а розглядати їх диференційовано, вважаючи, що вони були неоднорідними за своїм складом; що теоретичні настанови цих організацій не завжди збігалися з творчою практикою окремих письменників, які брали в них участь. А головне – ці організації, які існували в період класової боротьби в країні, не виносити за рамки радянської літератури».

Цензура повернула статтю на додаткове редагування і редакція зробила в ній ряд виправлень.

Практика цензури показує, що редакції журналів інколи не критично ставляться до змісту окремих своїх матеріалів і через це цензурі доводиться повертати ці матеріали на додаткове редагування.

Буває, що й повторне – на нашу пропозицію – редагування не призводить до корінного поліпшення ідейного змісту того чи іншого матеріалу, а то й журналу в цілому. Так, приміром, трапилось і з віршами Д.Павличка в журналі «Вітчизна». З трьох віршів редакція погодилася зняти тільки один, хоч вони всі три ідейно неповноцінні.

Ще гірше вийшло з «Короїдами» М.Гірника у «Вітчизні» №3, поява яких є помилкою і редактора журналу і цензора.

Ця помилка була докладно розібрана на виробничій нараді цензорів Головліту УРСР.

Всім цензорам наказано посилити політичний контроль за змістом друкованої продукції з тим, щоб покласти край випускові ідейно хибних та політично шкідливих матеріалів.

Начальник Головного Управління по охороні
військових і державних таємниць у пресі
при Раді Міністрів УРСР

(підпис)

(К.ПОЛОННИК)

ЕА-2
5.IV-57 р.
160

**ГЛАВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ
ПО ОХРАНЕ ВОЕННЫХ И ГОСУДАРСТВЕННЫХ ТАЙН В ПЕЧАТИ
ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УССР**

№211

14 мая 1957 г.

СЕКРЕТНО
экз. №1

**ЗАВ. ОТДЕЛОМ ПРОПАГАНДЫ И АГИТАЦИИ
ЦК КП УКРАИНЫ**

тов. ПАШКО Я.Е.

Осуществляя выборочно последующий контроль над шахтными многотиражными газетами Сталинской и Ворошиловградской областей за 1 квартал 1957 г., мы обратили внимание на обилие в них материалов о плохом бытовом положении шахтеров, о прогулах, пьянстве, хулиганстве и других аморальных проступках. В ряде случаев газеты в числе виновников называют командиров производства, в том числе комunistов, комсомольцев и горняков ведущих профессий.

Большое количество материалов о всевозможных отрицательных явлениях в труде и быте шахтеров, материалов, которые явно вытесняют другие нужные темы, приводят к выводу о массовости и повсеместности прогулов, пьянства, хулиганства, тяжелых бытовых условий, в которых проживают шахтеры Донбасса.

Нам кажется, обилие подобных материалов из жизни Донбасса нельзя признать политически целесообразным.

ПРИМЕРЫ.

1. О прогулах.

Газета «Труд шахтера» (шахта им. Ворошилова, треста «Дзержинскуголь») в шести номерах — с 9 по 14 — пишет о 30 забойщиках — злостных прогульщиках и пьяницах.

Газета «Свет шахтера» (шахта им. К.Маркса, треста «Орджоникидзеуголь») в №5 от 27/1-57 г. сообщает, что 15 января совершено 73 прогула, из них забойщиками — 32. За 16 января прогуляло 87 человек, из них забойщиков — 39.

Газета «Знамя шахтера» (шахта 1-2 «Ровеньковская»), начиная с первого номера, помещает списки прогульщиков подекадно. Каждый список содержит более 30-ти фамилий. Такие же списки систематически печатает и газета «Шлях шахтаря», Дзержинского шахтоуправления.

В газете «Молодогвардеец» (шахта 2-бис имени Молодой гвардии) в №1 от 18/П-57 г. также речь идет о прогулах, при чем в числе самых злостных прогульщиков называются шахтеры ведущих профессий и комсомольцы, прибывшие на шахту по комсомольским путевкам.

В газете «За перемогу в змаганні» №№3 и 6 (шахта №3-бис Сталинской области) читаем:

«В минулому році зробили прогули 1877 чоловік, через що було втрачено понад 2 тис. людиноднів... Особливо погіршилась трудова дисципліна в поточному році. Роста кількість прогульників. Їх уже зараз нараховується більше 300. Серед дезорганізаторів є комуністи і комсомольці».

Газета «По ленинскому пути» (шахта №13-бис Сталинской области) в №№1 и 5 сообщает, что из-за низкой дисциплины в прошлом году ордена Ленина шахта задолжала стране более 6 тыс. тонн угля.

2. Условия труда

Газеты изображают положение так, что получается будто на шахтах Донбасса систематически нарушаются нормы санитарии, неудовлетворительно осуществляется охрана труда. Вследствие этого часто происходят аварии и несчастные случаи.

При обсуждении колдоговора на шахте им. Ильича, треста «Кадиевуголь», рабочие указывали:

«На шахте никто не заботится о создании нормальных условий труда. В компрессорной нет вентиляции, крыша всюду течет, в летнее время из-за сквозняков люди простуживаются и болеют» («Ильичевец» №17 от 27/П-57 г. шахтоуправления им.Ильича, треста «Кадиевуголь»).

В газете «Призы шахтера» №8 от 29/1-57 г. (шахта №6 «Центрозоюз» треста «Свердловуголь») читаем:

«Начиная от бань и кончая забоем всюду можно увидеть, как нарушаются правила охраны труда и нормы промышленной санитарии. В бане спецодежда не стирается. Недостаточно производится ее сушка. При спуске людей по вспомогательному уклону царят сквозняки. Орошение в лаве №19 и скате №2 не производится и этим самым запыляется струя воздуха, питающая участок №5.

На этой шахте много аварий с несчастными случаями.

В №16 за 26/П-57 г. газета сообщает, что рабочий Муратов получил ранение головы и бока.

Из газеты «На трудовой вахте» №19 от 5/Ш-57 г. (шахтоуправление 5-5 бис, треста «Свердловуголь») узнаем, что:

«При несчастных случаях вывезти пострадавшего нагора — целая проблема, потому что в шахте нет носилок. Например, 21 февраля в 30 лаве произошел несчастный случай, в результате чего рабочий не мог сам идти, но носилок не было».

«Питна вода, яку подає в шахту дільниця внутрішахтного транспорту, привозиться в бочках, зовсім непридатних для цього. Вони дуже іржаві, як зовні, так і всередині, тому вода завжди має неприємний запах і смак» («За ритмічну роботу» №9 от 5/П-57 г. шахты 1-2 им.Мельникова, треста «Лисичанскуголь»).

Подобные сведения помещены и в других газетах.

3. Обучение и воспитание нового пополнения

Много людей приходит на шахты по комсомольским путевкам, после службы в армии, из горнопромышленных школ и училищ. Как же показывают газеты воспитание и обучение шахтерскому мастерству нового пополнения шахтеров?

Статья «Новички спускаются в шахту», помещенная в газете «Советский горняк» №7 от 20/И-57 г. (шахта №8-а им.Сталина, Сталинской области), описывает такую картину:

«Группу возглавляет десятник. За ним чинно шествует будущий забойщик. Он высокого роста, поэтому брюки с зияющими дырами едва покрывают колени, рукава куртки не достают до локтей, каска типа «бескозырки» с трещиной посредине едва держится на буйной голове. Наряд дополняет рваный сапог и чуня. Дальше двигается молодежь помельче, но в таких же живописных нарядах. Под хохот собирающихся к наряду горняков, новички маршируют по двору».

Мария Банная, приехавшая по комсомольской путевке, «справила на нас непогане враження. Та проходили дні, і в характері дівчини відбулись дивні зміни. Нещодавно Банная не вийшла на роботу». Когда ей заметили, что нельзя прогуливать, «дівчина так розкидалась «матами», що присутні в штреку від сорому розбіглись». (Газета «За перемогу в змаганні» №5 от 5/П-57 г.).

4. Бытовые условия

Газеты много пишут о том, что шахтеры живут в плохих условиях.

В интернате №7 и общежитии №8 шахтоуправления 5-5 бис, треста «Свердловуголь» проживает молодежь, преимущественно выпускники горно-промышленных школ и училищ.

Но в каких условиях они живут?

Читаем:

«В умывальник можно войти только в резиновых сапогах, так как в нем лужи воды. Плевательницы, пепельницы, графины, стаканы отсутствуют. Постели заправляются плохо или вообще не заправляются...

Как в интернате №7, так в общежитии №8 имеются красные уголки, но в них нет даже самого необходимого — газет, журналов, настольных игр, музыкальных инструментов. Даже радиоточки и те не работают около года».

Воспитатель интерната Штефан редко бывает трезв и является зачинщиком всех драк. («На трудовой вахте» №15 от 19/II-57 г.).

Такое же положение на шахте №12 им.Дзержинского, треста «Кадиевуголь», куда прибыло более 200 комсомольцев и воинов, ушедших в запас. Кроме того, «имеются факты кражи вещей и денежных сумм в комнатах №№1, 5 и 19 интерната №2». («Дзержинец», №№3, 6).

Подобные материалы публикуют и другие газеты.

В женских общежитиях систематически устраивают пьянки.

«В.Горбань, В.Муравина, А.Савич и Пустовойт без зазрения совести приглашают в комнату мужчин, ведут себя с ними неприлично, нарушают правила общежития. 18 марта у них в комнате пьянствовали никому неизвестные парни. На замечания дежурных они отвечали нецензурной бранью и грозили убийством». (Газета «За мастерство в труде» №8 от 26/III-57г. шахтоуправления №11, треста «Шахтерскантрацит»).

5. Моральный облик шахтеров.

Газеты в изобилии публикуют материалы о похождениях пьяниц, хулиганов, дебоширов, морально развращенных людей.

Демобилизованный Иван Скубенко хулиганит («За трудовые успехи» №8, 19/II-57 г. шахты «Капитальная», Сталинской области). В фельетоне «Блудный муж» рассказывается, что некий Котов развратничает, избивает жену и своих родителей («По ленинскому пути» №10, 8/III-57 г.)

В №2 от 5/I-57 г. газеты «За честь шахтера», шахты №2, Сталинской области читаем:

«Наше знакомство с Петяшей начинается с того времени, когда он достиг пятой ступени своей известности. Первая — приезд на шахту и первый прогул; вторая — две драки и пьянки; третья — три свадьбы...»

Эта же газета (№3 от 12/I-57 г.) рассказывает, что шахтер полюбил плитовую Дину и, чтобы быть ближе к ней, спустился в забой.

«Вдруг голос Дины: «Кто же здесь болтается?» и трехэтажным матом обдала».

Директор вечерней школы рабочей молодежи (та же газета №7 от 9/II-57 г.) пишет о похождениях какого-то Сеньки. Всего один день был знаком этот Сенька с девушкой и уже предлагает ей «законный брак». Газета публикует выдержки из письма Сеньки со всеми его грамматическими и орфографическими ошибками.

«А как задаток нашей любви и совместной жизни, попрошу тебя нежнейшая, вышли мне тысячу рублей или около этого...

...а еще, дорога, пошли мне телеграмму што ты лежишь уже при смерти, или еще лучше — што ты умерла. Это меня сильно обрадует. Потому, что мне тогда наверняка дадут отпуск и мы поженьемся».

В этой же газете (№8 от 16/II-57 г.) рекламируется возмутительная «шутка» начальника почтового отделения Шахман. Этот почтарь по телефону сообщила шахтеру Метусову, что имеется телеграмма о приезде его дочери с внуком. Родители приготовились, созвали гостей, несколько дней выходили встречать гостью, но гостья так и не прибыла. Статья заканчивается: «Что ж, по-вашему, мне и пошутить нельзя».

6. О тех, кто должен служить образцом.

Каков же облик коммуниста, комсомольца, руководящего работника, которые должны быть образцом для всех шахтеров?

Очень непривлекателен этот облик в освещении газет.

В газете «За честь шахтера» №9 от 23/II— в разделе «Партийная жизнь» помещена статья на 2 колонки. Парторг первого участка

«Бондарев... допускает демагогические выпады, направленные против нового режима работы, в своих разговорах с горняками он дезорганизует их в отношении новой системы оплаты труда. Своим личным поведением тов. Бондарев также не может быть образцом для горняков участка. Его можно зачастую видеть в нарядной, в конторе и в других местах в пьяном виде. Он докатился до такого состояния, что даже на последнее партийное собрание явился в пьяном виде и даже решил петь песни».

Вот член партии Кондратьев, в прошлом парторг шахты №8-9, треста «Красногвардейскуголь». Газета сообщает, что он расстратил более тысячи рублей партвзносов, постоянно пьянствует, избивает жену.

«Озверевший от водки самодур дошел до того, что решил оказать «психологическое» воздействие на жену. Он в припадке бешенства схватил ребенка, поднял высоко над головой и угрожал разбить его об пол». («Ленинец» №5 от 27/1-57 г., шахта им. Ленина, Сталинской области)

В газете «Горняцкое слово» №11 от 16/III-57 г. (шахта №1-2 «Новая голубовка», треста «Кировуголь») под рубрикой «Заметки крокодила» сообщается, например, что член комитета ЛКСМУ В.Голубчик пошел к гражданке Н., «имеющей ребенка и мужа, который сейчас находится в армии и которая никогда не скупилась на угощение своему любовнику».

Далее в том же номере читаем:

«В. Перескок приехал на шахту по комсомольской путевке. Но на работе он лодырничает, на улице, в общественных местах — хулиганит. Во время демонстрации кинофильма Перескок сорвал дверь клуба и когда милиционер пытался остановить его, Перескок завопил: «Стреляй... в старого партизана (!)».

Много публикуется материалов о пьянстве, грубости, взяточничестве, бездушии командного состава шахт.

Так, председатель шахткома Белый во время попойки потерял 34 грамоты, предназначенные для вручения лучшим горнякам.

«Тов. Білий, говорять, намагався роздати їх, та спіткнувся через поріг кімнати гірничого диспетчера і розгубив 34 грамоти» (газета «За перемогу в змаганні» №3 от 22/1-57 г.).

Вот начальник шахты №3-бис Сталинской области Кальчик (газета «За перемогу в змаганні» №7 от 19/II-57 г.).

...«Тільки ті, що ввійшли, привіталися, та хотіли, очевидно, щось сказати, як з вуст Івана Миколайовича вилетів мов з гармати «мат», а за ним другий, третій... Невідомо, скільки їх там було, але інженери не витримали і втекли з кабінету».

Начальник 6-го участка шахты №1-2 им. Мельникова, треста «Лисичанскуголь» Спалик так разговаривает с рабочими:

«Я тут начальник! Як мені хочеться, так і роблю! А ти ще, – тут було кинуто в обличчя шахтаря Білецького десятки образливих слів, яких не тільки повторювати не можна, но і слухати соромно». («За ритмічну роботу», №6 от 22/1-57 г.).

«Горные мастера нарушают дисциплину» — называется письмо группы рабочих шахты 15-бис, помещенное в многотиражке «Знамя Ильича» №4 от 28/II-57 г.

В газете «На трудовой вахте» №15 от 19/II-57 г. машинист электровоза, чл. КПСС т.Моргачева описывает «Грустную быль» (так называется фельетон) о том, как на учебно-курсовом пункте шахтоуправления принимали зачеты от машинистов насосов:

«СМИЛОВЕНКО: Тов. Солдатенко, вы пришли сдавать зачет на машиниста насоса? Это я вижу, но поллитра водки у вас не вижу.

СОЛДАТЕНКО: Я этого не знала.

КАНИЩЕВ: Но это дело поправимое, пойдите и принесите... Солдатенко волей-неволей пришлось идти за водкой».

И далее:

«СМИЛОВЕНКО: А самогоночки почему не взяла?

СОЛДАТЕНКО: Я не знаю, где ее купить.

КОНИЩЕВ: Тогда давай деньги, мы сами купим.

Тов. Солдатенко облегченно вздохнула и отдала деньги. Затем только ей начали задавать вопросы, на которые она отвечала коротко и ясно, но к ее ответу никто не прислушивался... Она ведь уже сдала... деньги.

На пути к дому т.Солдатенко встретила т.Шумило, которая также, как и т.Солдатенко, ездила в магазин за водкой. Так эти «преподаватели» нагло вызывали по одному человеку и требовали денег или водки».

Газеты не уделяют должного внимания показу того хорошего, что есть в жизни отдельных шахт, коллективов, не пропагандируют это хорошее, не показывают лучших людей, передовиков, которые могут служить примером для всех.

Подбирая и широко освещая лишь отрицательную сторону положения дел на шахтах, газеты дают неправильное, политически вредное представление о Донбассе, об условиях работы, жизни и быте советских шахтеров.

Начальник Главного Управления по охране
военных и государственных тайн в печати
при Совете Министров УССР

(роспись)

/К.Полонник/

ЕА-3
14.5.57 г.
230

Д О В І Д К А

про лист т.Полонника

В листі до ЦК КП України начальник Головного управління по охороні військових і державних таємниць у пресі при Раді Міністрів УРСР тов. Полонник повідомляє про факти політично-неправильних виразів в статтях т.т. Оwandера, Дмитриченка, Шлепакова та Кудіна, які мають вийти в «Науковому збірнику» №4 історико-філософського факультету Київського державного університету.

З цього приводу до сектору ВУЗ-ів відділу науки і культури ЦК КП України запрошувались відповідальний редактор збірника т.Ткаченко, та автори статей т.т. Кудін і Дмитриченко, які погодились з зауваженнями цензорів Головліту. Як повідомив відповідальний редактор збірника т. Ткаченко з зауваженням Головліту погодились і т.т. Оwandер і Шлепаков, які внесли відповідні зміни в своїй статтях.

Про наслідки розгляду листа т. Полонник повідомлений 6 вересня 1957 року.

Інструктор відділу науки і
культури ЦК КП України

(підпис)

/Коросташ/

« 6 » вересня 1957 року.

**ГЛАВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ
ПО ОХРАНЕ ВОЕННЫХ И ГОСУДАРСТВЕННЫХ ТАЙН В ПЕЧАТИ
ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УССР**

№354-с

16 августа 1957 г.

СЕКРЕТНО
экз.№1

ЗАВ. ОТДЕЛОМ НАУКИ И КУЛЬТУРЫ
ЦК КП УКРАИНЫ
тов. ОВЧАРЕНКО Ф. Д.

Контролируя сборник №4 философского факультета Киевского государственного университета им. Т.Г.Шевченко, посвященный 40-летию Великой Октябрьской социалистической революции (ответственный редактор К.А.Ткаченко), Главлит УССР обратил внимание на следующее:

В статье М.Е.Овандера «До питання про об'єктивні і суб'єктивні передумови Великої Жовтневої соціалістичної революції» говориться:

«Саме тому, що ідеологи буржуазії були особливо зацікавлені в тому, щоб позбавити трудящих великого надбання – революційної теорії марксизму-ленінізму, вони прагнуть теорію соціалістичної революції, питання про революцію піддати найвитонченішій фальсифікації. Під прапором «захисту» марксизму теорія марксизму найогидніше спотворюється.

На цій «обробці» марксизму сходились і Каутський, і Плеханов, і Вандервельде, і Кунов, і Гед – всі в минулому авторитетні вожді соціалістичних партій, які зрадили справу робітничого класу» (стр.6).

Нам кажется, ставить знак равенства между Плехановым — с одной стороны, Каутским и Вандервельде — с другой неправильно.

В статье В.С.Дмитриченко «В.І.Ленін про роль народних мас, їх революційної енергії, свідомості й організованості в період підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції» (березень-жовтень 1917 р.) говорится:

«Історія революційної боротьби в Росії та інших країнах показала, що буржуазія імперіалістичних країн нездатна очолити революційну боротьбу народних мас проти феодалізму, проти сил феодальної реакції, нездатна довести до кінця справу буржуазно-демократичної революції.

Так, російська буржуазія не лише в революції 1905 року, а й в лютневій буржуазно-демократичній революції 1917 р., спрямованій проти царизму, виступала як дуже поміркована сила» (стр.25).

Прав ли автор, утверждая будто бы русская буржуазия в революциях 1905 и 1917 гг. выступала как очень умеренная сила? Нам кажется, такая оценка не соответствует той реакционной и контрреволюционной роли, которую русская буржуазия сыграла в этих революциях.

В статье М.С.Шлепакова «Конкретизация і дальше розроблення В.І.Леніним марксистської ідеї зламу буржуазної державної машини в період від лютого до жовтня 1917 року» наше внимание обратили весьма мягкие характеристики автора по адресу Бухарина.

Развивая критику В.И.Ленина полуанархических взглядов Бухарина в вопросах отношения пролетариата к государству в социалистической революции, автор оценивает взгляды Бухарина только как «ошибочные» или что Бухарин «не понял вопроса».

Например, на стр.42 автор пишет:

«Помилкову думку висловив Бухарін і про «корені державності», запевняючи, що війна нібито показала, як глибоко ці корені державності проникли в душу робітників.

В.І.Ленін в статті «Інтернаціонал молоді» сказав, що фраза «Про корені державності» є зовсім уже плутана, не марксистська і не соціалістична...

«Не «державність» зіткнулась із запереченням державності, а опортуністична політика... зіткнулася з революційною соціал-демократичною політикою», – вказував Ленін».

На стр.43 читаем:

«Автор статті (Бухарін) не зрозумів принципової різниці між опортунізмом і революційним марксизмом в питанні про ставлення пролетаріату до держави в революції, не зрозумів питання про злам буржуазної державної машини, ототожнюючи анархістські погляди з марксистськими»

Как заявил нам редактор издательства, автор статьи Шлепаков считает, что в настоящее время не следует вопрос о Бухарине ставить резко, «поскольку изменились условия» (?!).

В статье «Значения решений ЦК КПРС в борьбе за высокую идейность и художность социалистического искусства» на стр.107 автор В.О.Кудин говорит:

«Відстоюючи і розвиваючи марксистсько-ленінські положення теорії мистецтва, ЦК КПРС в своїх рішеннях про літературу і мистецтво відверто засудив різноманітні прояви антиреалістичних течій в теорії і практиці радянського мистецтва, показав їх несумісність з творчістю справжнього радянського художника.

Розвиток окремих теоретичних положень в рішеннях ЦК Комуністичної партії Радянського Союзу зв'язаний з усією боротьбою КПРС за високу идейність радянського мистецтва, за повноцінне художнє зображення життя радянських людей, які будують комунізм».

Нам кажется неправильным утверждение автора будто бы только отдельные положения решений ЦК партии связаны с борьбой партии за высокую идейность советского искусства.

Издательство уведомило нас, что авторы с указанными выше замечаниями не согласны.

Мы же полагаем, что без внесения исправлений указанные статьи не могут быть разрешены к печати.

Прошу Ваших указаний.

Начальник Главного Управления по охране
военных и государственных тайн в печати
при Совете Министров УССР

(роспись)

/К.Полонник/

ЕА-2
16.8.57 г.
382

ДОВІДКА

про лист т.Полонника

Начальник Головного управління по охороні військових і державних таємниць у пресі при Раді Міністрів УРСР тов. Полонник надіслав листа на ім'я завідуючого відділом пропаганди і агітації ЦК КП

України т.Хворостяного М.М., в якому вказує, що Головне Управління по охороні військових і державних таємниць у пресі при Раді Міністрів УРСР не може дозволити друкувати брошуру В.Стрельського «Завдання радянської історичної науки в світлі рішень XX з'їзду КПРС», яка підготовлена Товариством для поширення політичних і наукових знань УРСР.

Я уважно прочитав цю брошуру і повністю погоджуюсь з тим, що друкувати цю брошуру немає ніякої рації. Вона не може дати користі історикам і взагалі нашому радянському читачеві.

Тов. Полонник про наслідки розгляду листа повідомлений.

Консультант відділу пропаганди
і агітації ЦК КП України

(підпис)

/Борцов/

«17» вересня 1957 року.

**ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ
ПО ОХОРОНІ ВІЙСЬКОВИХ І ДЕРЖАВНИХ ТАЄМНИЦЬ У ПРЕСІ
ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УРСР**

№362

21 СЕРПНЯ 1957 г.

ТАЄМНО
прим.№1

**ЗАВ. ВІДДІЛОМ ПРОПАГАНДИ І АГІТАЦІЇ
ЦК КП УКРАЇНИ
ТОВ. ХВОРОСТЯНОМУ М.М.**

Здійснюючи цензорський контроль над брошурою кандидата історичних наук В.Стрельського «Завдання радянської історичної науки в світлі рішень XX з'їзду КПРС», підготовленою до друку Товариством для поширення політичних і наукових знань УРСР, ми звернули увагу на таку обставину: по всій брошурі проходить негативна оцінка радянської історичної літератури, яка вийшла до XX з'їзду КПРС.

Автор твердить, що в переважній більшості ця література має значні помилки фактичного і теоретичного характеру, перекручення і навмисні неточності.

Стан радянської історичної науки автор брошури зображає у надзвичайно згущених чорних тонах.

Вказавши, що «радянська історична наука до XX з'їзду КПРС прийшла з певними успіхами» (стор.12), побіжно назвавши деякі питання, над якими успішно працювали радянські історики, і перерахувавши окремі їх роботи, В. Стрельський далі широким планом викладає недоліки радянської історичної науки.

На стор.7 читаємо:

«Великої шкоди нашій історичній науці завдав чужий марксизмові-ленінізмові культ особи Й.В.Сталіна. Культ особи проявлявся в спробах прямого перекручення історичної правди, в насадженні суб'єктивно-ідеалістичних поглядів на історичний процес, у підміні вивчення об'єктивних закономірностей суспільного розвитку, ролі партії і народу в історичному процесі показом особи як рушійної сили історії».

Там же:

«Багатьох істориків охопила була згубна спокуса виїжджати на цитатах, вони звільняли себе від необхідності самостійно узагальнювати явища реальної дійсності... Цитатно-ілюстративний спосіб дослідження, який замінив вивчення реальних питань історії підбором цитат, приводив до начотництва і догматизму».

І в тому ж дусі:

«Начотництво і догматизм, що набули поширення в умовах культу особи, були також наслідком відриву історичної науки від практики, від життя» (стор.8).

Історичні праці, вказує автор, не позбавлені і прямої фальсифікації документальних джерел:

«Можна назвати ряд фактів, коли для прикрашення реальної дійсності деякі історики, висуваючи помилкові положення, для підтвердження їх не зупинялися перед свавільним скороченням окремих місць у джерелах під час підготовки їх до друку» (стор.11).

Як стверджує автор, істотні недоліки притаманні всій нашій історичній науці.

Ось далеко не повний перелік питань, згаданих у брошурі серед тих, що неправильно висвітлювались радянськими істориками:

1. «Так, без аналізу конкретних фактів і явищ окремі історики намагалися, наприклад, розв'язати питання про те, чи склалися буржуазні нації в Середній Азії до Жовтневої соціалістичної революції» (стор.7-8).

2. «В історичній науці допущені серйозні помилки в дослідженні початків зародження Комуністичної партії, складного процесу формування світогляду перших російських марксистів» (стор.20).

3. «В історичній науці ще до кінця не подолані помилки у висвітленні становища різних національностей у царській Росії» (стор.23).

4. «У працях, присвячених історії Великої Жовтневої соціалістичної революції й історії радянського суспільства, в документальних збірниках, що відображають ці найважливіші періоди історії, допущено багато помилок» (стор.24).

5. «Культ особи породив багато помилок і перекуренень у висвітленні питань історії громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції» (стор.26).

6. «Деякі події з історії громадянської війни висвітлювались кон'юнктурно, свавільно, у суперечності з фактами та історичними документами» (стор.27).

7. «Деякі питання соціалістичного будівництва в працях наших істориків висвітлені однобоко, примітивно і неправильно...» (стор.29).

8. «В радянських дослідженнях, присвячених вивченню дожовтневого періоду історії СРСР та історії партії, ...є серйозні перекурення історичної дійсності, відступи від лєнінських положень і оцінок» (стор.20).

У брошурі перераховано багато інших питань, які неправильно висвітлені в радянській історичній літературі. Автор конкретизує помилки і недоліки в межах кожного з цих питань. В результаті в читача виникає сумнів щодо цінності радянської історичної науки до ХХ з'їзду КПРС.

Тому як голосливе сприймається твердження автора брошури про те, що:

«Творча діяльність радянських істориків, пройнята животворним духом активної боротьби за великі ідеї комунізму, завжди сприяла вихованню радянського народу, розвивала соціалістичну свідомість, вселяла бадьорість в серця людей, зміцнювала твердість їх переконань» (стор.13).

Незрозуміло, як могли радянські історики виконувати ці завдання, якщо всі їх роботи помилкові і неправильні.

Нам здається політично невідповідним напередодні ювілею радянської держави в таких темних фарбах зображувати підсумки майже сорокарічного шляху однієї з важливих галузей радянської науки.

В такому вигляді брошура, на нашу думку, не може бути дозволена до друку.

Начальник Головного Управління по охороні
військових і державних таємниць у пресі
при Раді Міністрів УРСР

(підпис)

/К.Полонник/

ЕА-2
21.8.57 г.
392

**ЛЕНІНСЬКА КОМУНІСТИЧНА СПІЛКА МОЛОДІ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ**

№С/45-п.2-з

6 червня 1957 г.

Витяг з протоколу №45 засідання с-ту ЦК ЛКСМУ від 6.6.1957 року

ПРО КНИЖКУ «УКРАЇНСЬКІ БАЙКИ»

ЦК ЛКСМ України відмічає, що в книжці «Українські байки для наших найменших», ілюстрованій дереворитами О.Кульчицької мають місце серйозні недоліки. Насамперед це стосується художнього оформлення книжки. Видаючи «Українські байки», видавництво включило до книжки ряд малюнків низького художнього рівня.

Невдалим є шрифт книжки. Поліграфічне виконання низької якості, є деякий відхід від оригіналу в фарбах, реквізити заверстані не на місці, обкладинка не зв'язана з текстом.

ЦК відмічає, що все це могло скластись внаслідок невимогливості у керівництва видавництва до видання книг.

Звернути увагу керівництва видавництва «Молодь» (т.т. Якубенка, Ткача) на їх недостатню вимогливість при виданні книжки «Українські байки для наших найменших».

Зобов'язати видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь» більш уважно ставитись до випуску в світ літератури для дітей і молоді.

Секретар ЦК ЛКСМУ

(підпис)

/В.ДРОЗДЕНКО/

від.шкіл ЦК КПУ, вид-ву «Молодь»,
Спілці рад.художників, Міністерству
культури, в/проп., карт.

СЕКРЕТАРЮ ЦК КП УКРАЇНИ
товаришу ЧЕРВОНЕНКУ С.В.

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА

про книгу «Українські байки для наших найменших»,
ілюстровану дереворитами Олени Кульчицької.

Видавництвом ЦК ЛКСМУ «Молодь» в 1957 р. видано книжечку «Українські байки для наших найменших», ілюстровану дереворитами Олени Кульчицької, тиражем 140 тисяч примірників, вартістю 1 крб. 70 коп.

Прагнення видавництва «Молодь» ознайомити маленьких дітей з творами українського фольклору заслуговує схвалення, тим більш, що для дітей дошкільного віку видавництвами УРСР здебільшого видаються казки і майже зовсім відсутні інші жанри української народної творчості – байки, пісеньки, говірки тощо.

На жаль, правильне прагнення видавництва «Молодь» видати байки для «найменших» у конкретному своєму вирішенні не можна вважати задовільним ні за формою, ні за змістом. Художнє оформлення книги суперечливе, стилізоване і дереворити у вигляді малюнків зовсім не зрозумілі дітям дошкільного віку. Ілюстрації до першої байки, що виконані здебільшого зеленою і чорною фарбами, у траурній чорній рамці доповнені підкреслено чорним шрифтом. Діти не розуміють умовності і незакінченості малюнків, сприймають їх без інтересу, навіть погано розуміють, що намальовано. На питання кажуть, що це шарик на ніжках, пави такої не буває, бо в зоопарку я бачив її з барвистим пір'ям, ворони такої не буває, бо вона чорна-пречорна, а тут ряба, в сіточку, залізна, важка, мертва, горобчик розовий, а птахи несправжні.

Хоч дереворити художниці О.Кульчинської виконані з великою майстерністю, але для сприймання їх потрібна певна обізнаність з мистецтвом, розуміння умовності перспективи, а мала дитина оцінити цього не може і тому сприймає їх невірною.

Повчальний зміст першої байки про ворону не цілком доступний дітям і сприймається ними як конкретний випадок, бо у дошкільників ще зовсім недостатньо розвинуті абстрактні поняття, щоб вони могли зрозуміти алегоричність її. («Погані пави, за що вони били бідну ворону? Вона ж у них пір'я не виривала, а знайшла на землі і прикрасила себе»).

Пісенька розважального характеру «танцювала риба з раком...» повинна була б викликати у дітей приємний гумор, і дехто з дітей її вже знає. Але стилізовані малюнки танцюючих овочів не доступні життєвому досвіду дошкільників і сприймаються без інтересу, навіть викликають неправильні тлумачення («зеленої риби не буває», «рак трохи зварений, бо коричневий», «вони п'яні, тому так танцюють»). Невдале сполучення фарб, крикливість, грубість, неприємні обличчя у овочів, жеманність у танцях, невідомо для чого намальовані жовті трикутники, все це – створює неприємне враження і не викликає у дітей радісного настрою. Образ дівчини і козака далекі від життєвих уявлень дітей про життєрадісну українську молодь. Сприймаючи життя сьогоденними очима діти не розуміють історизма «козацького чуба та серги у вусі». Історизм козака-запорожця з оселедцем на голові недоступний віку малої дитини, та й чи потрібно показувати їм цього козака з таким дуркуватим виразом обличчя? Намальоване не викликає у дітей інтересу до танцюючої пари, а навпаки – протилежну реакцію. В дитячому садку діти сказали: «дівчина повішена, а старенький дядя біля неї впадає, мабуть жалкує за нею. Він себе за голову хапає і волосся вириває». «Ні, українці такі не бувають, – заперечувала дівчинка виховательці, – вони красиві і весело танцюють і одягнуті красиво, з віночком на голові, а не так...»).

ЗАУВАЖЕННЯ ПРО РОМАН В.ЛОГВИНЕНКА
«ЛІТА МОЛОДІЇ»

Не маючи можливості за браком часу докладно проаналізувати твір В.Логвиненка, вважаю за необхідне відзначити головні, суттєві, на мій погляд, його вади.

Роман присвячено важливій темі – участі комсомольців і молоді села в колгоспному виробництві. Однак у творі ця тема не знайшла належного розв'язання. Ідейно-художній рівень роману низький, а твір в цілому – сирий, недозвершений. І автор, і видавництво явно поспішили з друкуванням такої слабкої і непідготовленої праці.

Дуже слаба, якщо не сказати більше, ідейна сторона роману, його спрямованість. Перш за все це стосується зображення життя і побуту колгоспного села. Тут авторові зрадило почуття художньої міри. Він невимогливо підійшов до відбору матеріалу і головне – до його ідейно-художнього осмислення, забувши відому вказівку О.М.Горького про те, що для письменника важливий не факт сам по собі, а вміння добути з нього зміст. В своєму творі В.Логвиненко відступив від принципів і вимог художньої типізації, не зумів визначити місце кожного факту в загальному потоці життя.

Внаслідок цього подані в романі картини життя колгоспного села в цілому вийшли з-під пера автора не тільки збідненими, але й однобокими, перекрученими, які дають спотворену уяву про нашу колгоспну дійсність. Такі, скажімо, сцени, як загадування колгоспників на роботу, розмова бригадира й уповноваженого райкому партії з колгоспником Микитою Гайдаком (стор.5), історія арешту Гайдака і суду над ним та ряд інших (напр., розмова секретаря райкому партії Чучка з начальником райвідділу держбезпеки Філатовим, зустріч Чучка з дружиною Гайдака в степу) надають твору фальшивого звучання. Мабуть чи не найвиразніше проступає порочна ідейна сторона роману в такому роздумі секретаря райкому партії: «От ми побудували соціалізм. Через негоди і труднощі, які лише спроможні ми переборювати, йдемо у світле завтра. Нас двісті мільйонів – двісті і не менше. Але як це сталося, що в цих спаяних рядах є отакі залякані люди? І їх не одиниці, як оця жінка (!) В чому ж річ?.. Чи не в тому, що є ще Філатови, які заради свого благополуччя (?) намагаються всіляким залякуванням закупорити в них почуття людської гідності?» (стор.247). Коментарі тут, як кажуть, зайві. Або ще: «Головне, не кидатися від однієї крайності до другої. Оце і буде прямою партійною лінією» (стор.253).

Слабий роман і в художньому відношенні. Щоправда, в ньому є непогано, навіть майстерно написані місця, особливо пейзажі, однак образи героїв вийшли блідими, невиразними. Їм бракує як зовнішньої, так і, особливо, внутрішньої характеристики.

Таким чином, в такому вигляді роман В.Логвиненка до друку непридатний і потребує ґрунтовної переробки.

РЕДАКТОР ВІДДІЛУ
ЛІТЕРАТУРИ І МИСТЕЦТВА
ЖУРНАЛУ «КОМУНІСТ УКРАЇНИ»

(підпис)

/Ю.Горячек/

СПРАВКА

по поводу замечаний Главлита УССР на сборник статей
«Гоголь і Україна»

Замечания Главлита УССР на подготовленный к печати Гослитиздатом сборник статей «Гоголь і Україна» в основном правильны.

Общим недостатком всех статей является то, что в них творчество Гоголя и других писателей слабо связано с общественно-политической жизнью России и Украины. Нет единой идеи, целеустремленности.

В статьях А.Белецкого «Гоголь і українська культура», Е.Кирилюка «Шевченко і Гоголь», В.Бабковой «Гоголь і народна поетична творчість» слишком подчеркивается, что Гоголь с детства воспринимал все украинское и это как будто сыграло решающую роль в его творчестве. Более того, Кирилюк рассматривает Гоголя, как украинского писателя, в его статье собраны лишь отзывы о Гоголе, не показано влияние Гоголя на украинскую литературу, обобщения даны неверные, имеет место старая тенденция, взятая у Ефремова и Дорошкевича — противопоставления Гоголя и Шевченко.

Поверхностные и во многом ошибочны статьи Куриленко, Осипенко, Раевского. В них основное внимание сосредоточено на мелочах, на реакционных драматургах (статья Куриленко), отсутствует глубокий анализ, оценки фактам даются субъективные.

Выводы: сборник статей «Гоголь і Україна» подготовлен неудовлетворительно и без коренной переработки не может быть разрешен к печати.

Консультант отдела художественной
литературы и искусства ЦК КП Украины

(подпись)
/МАЙСТЕРЕНКО/

«27» марта 1953 года.

**ГЛАВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ПО ДЕЛАМ
ЛИТЕРАТУРЫ И ИЗДАТЕЛЬСТВ
ПРИ
СОВЕТЕ МИНИСТРОВ**

№ 75-с

« 31 » января 1953 г.

Секретно
Экз. №1

СЕКРЕТАРЮ ЦК КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ УКРАИНЫ
товарищу НАЗАРЕНКО И. Д.

В 1952 году Главлит УССР выдал Гослитиздату разрешение на издание сборника статей о Гоголе под общим названием «Гоголь і Україна». Ознакомившись со сборником, я пришел к заключению, что разрешение должно быть отменено, т.к. помещенные в сборнике материалы не свободны от ошибок буржуазно-националистического характера.

Авторы ряда статей (А.Белецкий, В.Бобкова, Е.Кирилюк и др.) настолько выпячивают украинское происхождение Н.В.Гоголя, что у читателя сборника складывается впечатление, будто-бы любовь Гоголя к Украине, сыгравшая значительную роль в его творчестве, является следствием только лишь его национального происхождения, что Гоголь потому и стал гениальным русским писателем, что родился и воспитывался на Украине. Между тем советским литературоведением давно доказано, что интерес Гоголя к украинской тематике — не единичное и не обособленное явление в истории русской литературы, что этот интерес был отражением усилившегося в передовых

кругах русского общества первой половины 19 столетия тяготения к изучению фольклора, быта и культуры украинского народа. Вольно иль невольно, авторы помещенных в сборнике статей отрывают Гоголя от общерусской почвы, от русской национальной культуры.

А.Белецкий в своей статье «Гоголь і українська культура» говорит:

«Автор «Ревізора» і «Мертвих душ» виростав в оточенні українського народного побуту, народної творчості, традицій давньої й сучасної йому української культури» (стр.3).

«... Відгуки стародавньої української літератури, перші спроби нової української літератури подали йому істотну допомогу при створенні його перших книг...

З цими книжками Гоголь ввійшов у російську літературу» (стр.5).

Вспоминая в связи с Гоголем одного из теоретиков русского романтизма Ореста Сомова, А.Белецкий считает необходимым подчеркнуть, что и Сомов выходец с Украины, как будто это обстоятельство имеет решающее значение.

Говоря о влиянии Гоголя на развитие украинской литературы, А.Белецкий находит не только общее в разработке украинских сюжетов Н.В.Гоголем и Квиткой, но считает необходимым подчеркнуть, что у Г.Квитки «образи народної фантастики, подані в комічній трактовці, чергуються с образами реального побуту, змальованими іноді з більшою старанністю щодо передачі етнографічних деталей, ніж у Гоголя» (стр.11).

Снова вытаскивается на свет божий «проблема»: кому Гоголь больше обязан своим гением — Украине или России, кем он считал себя — украинцем или русским. Между тем сам Гоголь не считал этот вопрос заслуживающим внимания. В одном из своих писем в 1844 году Гоголь писал:

«Я сам не знаю, какая у меня душа, хохлацкая или русская. Знаю лишь то, что никак бы не дал предпочтения ни малороссиянину перед русским, ни русскому перед малороссиянином».

Как видим, ответ великого писателя предельно ясен. Поэтому совершенно непонятно, зачем академику А.Белецкому и другим авторам этого сборника понадобилось заострять внимание на вопросе о национальном происхождении и степени влияния этого происхождения на формирование и развитие гения Н.В.Гоголя.

Автор второй статьи из этого сборника — В.Бобкова («Гоголь і народна поетична творчість») также изо всех сил старается убедить читателя, что своей писательской известностью Н.В.Гоголь обязан своему украинскому происхождению:

«М.В.Гоголь народився на Україні; ще в юнацтві він дуже цікавився поетичною творчістю свого народу... Батько Гоголя... був майстерним оповідачем, мати... зберігала в своїй пам'яті українські народні перекази, повір'я, народні прикмети. Тітка Гоголя – Катерина Іванівна Ходаревська виконувала українські пісні.

Ще юнаком Гоголь увібрав у себе українську народну мовну культуру, українські народні казки і перекази, прислів'я, мелодійні пісні та героїчні думи» (стр.20).

Мимоходом, на стр.21, В.Бобкова сообщает, что Н.В.Гоголь записывал и русские народные песни, однако эта сторона творческой деятельности великого писателя не привлекла внимания автора цитируемой статьи.

В подтверждение своих высказываний о Гоголе В.Бобкова приводит оценку писателя академиком Л.Булаховским:

«Гоголь, який з дитинства увібрав у себе мовну українську стихію, залишивсь українцем великою мірою і як російський письменник. Він писав по-російськи, але навички рідної фразеології, типові стилістичні ходи в його синтаксисі – ще навіть у «Мертвих душах», найпізнішому його великому творі, лишилися в їх підґрунті українськими; рідні джерела ніколи не переставали бути живими в його стилістичній манері» (стр.23).

В связи с такими утверждениями критиков, у читателя возникает вопрос: а как же русский язык, русская литература, вся культура русского народа? Неужели они не питали творчество великого русского писателя Гоголя и не служили источником его вдохновения?

Автор третьей статьи из этого сборника — «Вплив реалізму Гоголя на творчість Квітки-Основ'яненка» — Д.Чалый занялся изысканием того общего (в манере письма, в обрисовке характера героев, построения диалога), что по его мнению роднит произведения Н.В.Гоголя и Г.Квитки, и пытается доказать, что в творчестве обоих писателей много общих черт. Так ли это? Ведь слишком различно литературное наследие обоих писателей.

Если Д.Чалый ищет то общее, что будто бы роднит великого Гоголя и Квитку-Основ'яненку, то А.Белецкий идет значительно дальше и утверждает, например, что:

«Гоголівські інтонації ми не раз чуємо в художній прозі Юрія Яновського... У гуморі Остапа Вишні є риси, близькі до гумору Гоголя» (стр.17).

Названным писателям может быть и лестно услышать из уст А.Белецкого, что они могут быть поставлены в один ряд с бессмертным Гоголем, но советский читатель, знающий творчество Гоголя и названных наших современников, безусловно усомнится в искренности и правдивости подобного утверждения маститого академика.

Автор четвертой статьи из этого сборника — Е.Кирилюк («Шевченко і Гоголь») также настойчиво подчеркивает украинское происхождение Гоголя, пытаясь убедить читателя, что не будь этого происхождения Гоголь не был бы Гоголем.

Очень нехорошим душком отдает от такой фразы Е.Кирилюка:

«Обидва вони (т.е.Шевченко і Гоголь. – К.П.) палко любили свою рідну матір Україну і бажали їй всіякого добра... поважали російський народ...» (стр.85).

По Кирилюку выходит, что Украину и украинский народ Гоголь горячо любил, а русский народ — только уважал... Разве допустимо подобное утверждение по отношению к Гоголю — национальной гордости русского народа, светочу русской культуры?

На стр.98. Е.Кирилюк говорит о Шевченко и Гоголе:

«Обидва пристрасно любили свою батьківщину і свій народ».

Что Кирилюк подразумевает под «своей родиной» и «своим народом» — читателю неясно. Надо полагать, что автор статьи имеет ввиду только Украину и только украинский народ, ибо снова называет Шевченко и Гоголя гениальными сынами украинского народа, обходя молчанием ту истину, что Гоголь потому и велик, что он обогатил литературу всей России и что ему была дорога и мила вся Россия, а не только Украина, т.е. часть России.

Подобными ошибками пестрят и остальные статьи сборника (Н.Крутиковой, И.Куриленко, М.Иосипенко).

Крутикова, например, с излишней детализацией рассматривает националистические высказывания о «национальной раздвоенности» в творчестве Гоголя, о фатальности его «отрыва» от украинской почвы, о вкладе украинцев в русскую литературу и пр.

И.Куриленко, рассматривая влияние Н.В.Гоголя на украинскую драматургию, популяризирует таких давно забытых авторов, как фальсификатор гоголевских тем А.Ващенко-Захарченко, авторы низкопробных «малороссийских» пьес С.Шерепера, Г. и С.Карпенко, К.Тополя, О.Цыс, М.Кочубей, К.Ванченко-Писанецкий, О.Шабельская, В.Суходольский и пр., не оставившие никакого следа в украинской литературе и театре. К чему же их вспоминать, да еще в издании, посвященном Гоголю?

Политической бестактностью и неуважением к имени великого Гоголя следует считать заявление автора статьи «Гоголь і український театр» М.Иосипенко, что «Ревізор» «зі змістом і зображенням фактів дивовижно перегукувався з комедією Квітки-Основ'яненка «Приїзжий из столицы или суматоха в уездном городе». Непонятно, зачем М.Иосипенко понадобилось бросать тень на доброе и славное имя автора бессмертной комедии «Ревизор».

З а к л ю ч е н и е :

1. Весь сборник статей «Гоголь і Україна» по своему уровню — ниже того, что было напечатано в центральных изданиях в дни юбилейных торжеств. Сборник политически неприемлем и нуждается в коренной переработке.

2. Ранее выданное Главлитом УССР разрешение на издание этого сборника мной аннулировано.

НАЧАЛЬНИК ГЛАВНОГО УПРАВЛЕНИЯ
ПО ДЕЛАМ ЛИТЕРАТУРЫ И ИЗДАТЕЛЬСТВ
ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УССР

(роспись)
/К.ПОЛОННИК/

ДОВІДКА

на лист начальника Головліту
т.Полонника

В своєму листі начальник Головліту т.Полонник повідомляє про те, що на адресу міністерств, відомств, установ і окремих осіб Української РСР надходить багато іноземної літератури, яка хоч і видається прогресивними організаціями буржуазних країн все ж інколи містить антирадянські і антисоціалістичні матеріали, і просив дати дозвіл органам цензури вилучати такі видання з загального користування і приватним особам не пересилати ніяких іноземних видань.

Відділ пропаганди і агітації ЦК КП України та сектор добору кадрів для МЗС УРСР не може погодитись з пропозицією т.Полонника.

Вважаємо, що необхідно вилучати з загального користування і не пересилати приватним особам лише ті іноземні видання, які містять матеріали, що дезорієнтують радянського читача.

Тов. Полонника про це повідомлено по телефону 12.1.59 року.

Заст.зав.відділом пропаганди
і агітації ЦК КП України (підпис) /Алексєєв/

Зав.сектором добору кадрів
для МЗС УРСР (підпис) /Пересащенко/

**ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ
ПО ОХОРОНІ ВІЙСЬКОВИХ І ДЕРЖАВНИХ ТАЄМНИЦЬ У ПРЕСІ
ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УРСР**

№635-т

7 грудня 1958 г.

ТАЄМНО
прим.№1

СЕКРЕТАРЕВІ ЦК КП УКРАЇНИ
ТОВ. ЧЕРВОНЕНКУ С.В.

Згідно з рішенням директивних органів, Головліт УРСР 1 листопада 1958 року почав здійснювати контроль іноземної літератури на українській мові, яка з-за кордону надходить на адресу міністерств, відомств, установ, організацій і окремих осіб Української РСР.

Протягом листопада на цензорський контроль надійшло 5.382 примірники різних газет, понад 260 книжок, журналів і машинописних видань, що були в 3547 простих і 10 заказних бандеролях.

§5 Інструкції по контролю за іноземною літературою гласить:

«Іноземні видання, що мають антирадянські, антисоціалістичні матеріали або пропагують буржуазний спосіб життя і реакційну ідеологію, а також релігійні та релігійно-пропагандистські видання і вся література, що видається антирадянськими емігрантськими організаціями, обмежуються для загального користування і не можуть видаватись приватним особам».

На підставі цього параграфу, 4765 примірників газет (із 5382 надісланих у листопаді) були конфісковані і знищені.

Як відомо, за кордоном (насамперед у Канаді) виходять прогресивні видання українською мовою (приміром, «Українське слово» у Вінніпегу).

Практика цензорського контролю показує, що і ці прогресивні газети інколи містять небажані для нас матеріали.

Взяти хоча б вінніпезьке «Українське слово». Ця газета активно виступає проти американського імперіалізму, підтримує всі починання СРСР, бореться за мир. Але полемізуючи з українськими націоналістами, відповідаючи їм, газета вільно чи невільно популяризує їх і їхню ворожу писанину.

От націоналісти у своїй пресі зчинили галас з приводу 25-річчя т.з. голоду на Україні. Правила молебні, влаштовували маніфестації тощо. «Українське слово» в ряді номерів висміює націоналістів, і висміюючи цитує те, що вони про 1933 рік пишуть.

У фейлетоні «Голод на розум», що надрукований в «Українському слові» №44 від 29 жовтня ц.р. читаємо:

«Та не лише говорять, але й святкують 25-тиріччя цього «голоду», пишуть редакційні статті, виголошують проповіді по церквах і приймають резолюції на маніфестаціях...

А що були за причини «голоду»? Ось послухайте спецмайстера: «Цього голоду не спричинило якоесь стихійне нещастя, скажемо, повінь, посуха чи сарана» («Український голос»). А далі: «навіть за збирання колосків після молотби большевицька влада поклала найбільш суворі кари, засилала на заслання, а то й на смерть»...

Або взяти нью-йоркську газету «Карпатська Русь» (орган Лемкосоюзу). Це теж загалом прогресивне видання. Але й тут часом вміщуються небажані для нас матеріали. Так, у №38 (за 26 вересня ц.р.) дано телеграму з Вашингтону, в якій цитується заява Ейзенхауера про те, що нота М.С.Хрущова написана «образным и невстриманым яхком... трагично, што совітський военный деспотизм поддержує ужиття сили для експансивных цілей».

У номері 36 тієї ж газети (за 12 вересня) читаємо, що «президент Рузвельт виассигнувал 2 миллиарды и 500 миллионов долларов на продукцию атомной бомбы, котра помогла окончити другу світову війну» (?!).

В цьому ж номері написано:

«Мы теперь полноправны граждане свободной земли Вашингтона. Умиловане солнце свободы оگریло нас и огривает своими лучами, заохочуючи до общего труда для власного добра и нашей новой отчизны».

В номері 39 (за 3 жовтня) «Карпатська Русь» вміщує статтю «Американскы народны и приватны школы», в якій розписується хороший стан освіти і доступність вищої школи для всіх громадян США.

Читаємо:

«В Соединенных Штатах 1890 высших учебных заведений с общим числом учащихся выше трюх миллионов...

В большинстві штатов образование является обязательным для всіх дітей в возрасті от шести до шестнадцет літ».

В інших прогресивних газетах («Українське життя» – Торонто, «Знання» – Буенос-Айрес) інколи вміщуються повідомлення буржуазних телеграфних агентств, яких не друкує наша преса і які інакше освітлюють ту чи іншу подію з міжнародного життя, ніж ми.

В зв'язку з цим повстає питання: наскільки доцільно розповсюдження цих газет на Україні?

Відверто націоналістичні, антирадянські видання ми знищуємо, за винятком тих примірників, які передплачені для Міністерства закордонних справ УРСР і Українського товариства культурного зв'язку з закордоном.

А що робити з прогресивними газетами? Приміром «Карпатська Русь» засилається на Україну в кількості 250-280 примірників кожного номера, переважно приватним особам у сільські місцевості багатьох (не тільки західних) областей Республіки.

«Українське слово» надходить у кількості 200 примірників, «Українське життя» – 100. І теж ідуть не тільки на адресу різних установ (зокрема, редакцій наших газет і журналів), а й окремих осіб у різні райони (переважно села) Республіки.

Нам здається доцільним запровадити такий порядок для прогресивних газет, що засилаються на Україну:

давати їх тільки установам, у тому числі й редакціям, яким вони адресовані. Щодо приватних осіб, то їм ніяких закордонних газет не пересилати.

В такий спосіб ми зможемо перешкодити поширенню на Україні (особливо по селах західних областей) інформації, відмінної від інформації нашої, радянської преси, не будемо сприяти зростанню інтересу до життя української еміграції, її побуту, її думок, її різноманітних організацій, які широко висвітлюються в емігрантських виданнях, у тому числі й прогресивних.

Прошу Ваших вказівок.

Начальник Головного Управління по охороні
військових і державних таємниць у пресі
при Раді Міністрів УРСР

(підпис)

/К.Полонник/

КМ-2
7.XII.58 р.
698

**ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ
ПО ОХОРОНІ ДЕРЖАВНИХ ТАЄМНИЦЬ У ПРЕСІ
при Раді Міністрів УРСР**

№272с

5 листопада 1973 г.

Т а є м н о
прим.№1

Секретареві ЦК КП України
тов. Маланчуку В.Ю.

За останній час в республіці видано ряд бібліографічних покажчиків, таких, наприклад, як «Видання Академії наук УРСР. (1919-1967). Суспільні науки»; Шовкопляс І.Г. «Розвиток радянської археології на Україні» (1917-1966) та деякі інші.

Згідно з існуючим порядком бібліографічні покажчики видаються без контролю органів цензури, під відповідальність самих видавництв або організацій, які їх готують до друку.

Тим часом, як про це свідчать непоодинокі факти, в ряді бібліографічних видань зустрічаються прізвища таких осіб, як Багрянний Іван, Любченко Аркадій, Огієнко Іван, Оглоблін Олександр Петрович, Полонська-Василенко Наталія, Смаль-Стоцький Роман, Соловей Дмитро, Феденко Панас, Чапленко Василь, Штепа Костянтин.

Головліт переглянув матеріали, що видаються за кордоном українськими буржуазними націоналістами. З них видно, що згадані особи – активні учасники ворожої діяльності закордонних організацій українських буржуазних націоналістів, в період Вітчизняної війни співробітничали з німецько-фашистськими окупантами.

Багрянний Іван. Письменник. Під час війни співробітничав з німецькими окупантами. Втік разом з ними. Перебуваючи в еміграції, активно виступав проти Радянської влади, очолював деякі націоналістичні емігрантські організації. В передвоєнні роки на Україні вийшло 4 його книги. За кордоном видано п'ять книжок антирадянського характеру. Кілька років тому помер.

Любченко Аркадій Панасович. Письменник. Автор 52 книг, виданих у передвоєнні роки. Під час Вітчизняної війни залишився на окупованій території. Виїхав до Німеччини, де й помер 1943 року.

Огієнко Іван (він же: Митрополит Іларіон). Мовознавець. До революції доцент, а в 1918 році – професор Київського університету. Автор 7 книг. Під час громадянської війни брав участь у боротьбі проти Радянської влади. Міністр так званої Української народної республіки. Після громадянської війни проживав у Польщі, а після другої світової війни – у Канаді. Церковний діяч. Видавав журнал «Віра й культура». За кордоном вийшов ряд його видань релігійно-пропагандистського характеру, а також з питань мовознавства. Помер.

Оглоблін Олександр Петрович. Історик. Автор багатьох праць, що вийшли до війни у збірниках і окремими виданнями. Співробітничав з німецькими окупантами. У вересні-жовтні 1941 року – Голова Київської міської управи. З 1944 року в еміграції. Співробітничав з зарубіжними антирадянськими організаціями.

Полонська-Василенко Наталія. Історик. Професор. До війни працювала в Києві. Автор ряду книг та багатьох статей, що друкувалися в різних виданнях. Після війни в еміграції. За кордоном націоналістичні видавництва видали ряд її книг. Виступає також як редактор ряду націоналістичних видань.

Смаль-Стоцький Роман. Літератор і мовознавець. Автор 10 видань, що вийшли до революції. За кордоном видано кілька його книг в антирадянських видавництвах.

Соловей Дмитро. Історик. Автор семи книг, що вийшли до війни. За кордоном теж вийшло 7 його книг антирадянського характеру.

Феденко Панас. Історик. Автор трьох книг, що вийшли до війни. За кордоном вийшли три його книги антирадянського характеру.

Чапленко Василь. Письменник, мовознавець. Автор чотирьох книг, що вийшли в передвоєнні роки. За кордоном антирадянські видавництва видавали дев'ять його книг.

Штепа Костянтин. Історик. Автор багатьох праць, що вийшли до війни у збірниках і окремими виданнями. Співробітничав з німецькими окупантами. Антирадянські видавництва за кордоном видали ряд його книг. Виступає також як редактор ряду націоналістичних видань.

На думку Головліту УРСР, доцільно було б згаданих вище осіб внести до списку авторів, всі твори яких підлягають вилученню із загальних фондів бібліотек та книготорговельної мережі, дозволивши Головліту видати спеціальний наказ (проект наказу додається).

Звичайно, цей список не вичерпує всіх осіб, яких небажано було б згадувати в позитивному плані у відкритій пресі. Тому, можливо, слід було б доручити Президії Академії наук УРСР, Інституту історії, Інституту літератури та іншим компетентним організаціям ґрунтовно розглянути це питання і підготувати відповідні пропозиції.

Разом з тим, очевидно, слід звернути увагу видавничих організацій на посилення відповідальності за видання бібліографічних покажчиків та іншої подібної літератури. З цією метою, можливо, слід було б створити спеціальну комісію з участю представників відповідних інститутів Академії наук УРСР, Центральної наукової бібліотеки, Книжкової палати УРСР, яка могла б більш правильно вирішувати питання публікації персоналій в бібліографічних виданнях.

Видання бібліографічних покажчиків та інших бібліографічних матеріалів доцільно було б зосередити у видавництві «Наукова думка» та Книжковій палаті Державного Комітету Ради Міністрів УРСР у справах видавництв, поліграфії і книжкової торгівлі.

Додаток: Проект наказу.

Начальник Головного управління по охороні
державних таємниць у пресі при
Раді Міністрів УРСР

(підпис)

М.Поздняков

Проект

Т а є м н о

НАКАЗ

Начальника Головного управління по охороні державних таємниць
у пресі при Раді Міністрів УРСР

№ _____

м.Київ

« » листопада 1973 року

Зміст: Про вилучення із бібліотек загального користування та
книготорговельної мережі творів деяких авторів

Вилучити із бібліотек загального користування та книготорговельної мережі всі твори таких авторів:

1. Багряного Івана (художня література)
2. Любченка Аркадія Панасовича (художня література)
3. Огієнка Івана (він же: Митрополит Іларіон) – (мовознавство)
4. Оглобліна Олександра Петровича (історія)
5. Полонської-Василенко Наталії (історія)
6. Смаль-Стоцького Романа (художня література, мовознавство)
7. Соловєя Дмитра (історія)
8. Феденка Панаса (історія)
9. Чапленка Василя (художня література, мовознавство)
10. Штепи Костянтина (історія).

М.Поздняков

ПРАВДА ПРО ЧОРНОБИЛЬ

ТА ІНШІ ЕКОЛОГІЧНІ РАНИ ДЕРЖАВИ

Правда про Чорнобиль

Шлях до гірких, а іноді – вбивчих чорнобильських істин буде проходити кожне суще в Україні покоління. І щоразу діставатиме з безодні цієї національної катастрофи нові факти. Та вже сьогодні можна твердити одне: не буде радості в тій інформації, вона буде щоразу сумнішою, кожне наближення до неї кластиме ще одну зморшку на чолі України.

Сьогодні тимчасова Комісія зробила перше наближення до чорнобильської правди. З величезними труднощами, на жаль – лише через п'ять років після того, коли біблійна Звізда Полин впала на нашу землю й затруїла не лише наш хліб, повітря, а й нашу з вами кров. Тепер уже точно, що ми – мічений Богом народ. Може, хоч у цьому нам не відмовлять сусіди.

Найперший, усний варіант аварії, який, до речі, відпрацьовували недремні органи Держбезпеки – диверсія! Кілька опромінених «кедебешників» вже в перші дні відкинули цю спрощену думку. Одначе сьогодні можемо стверджувати, що це була справді диверсія Системи всепроникаючої брехні, фальші, замовчування, утаємниченості. Закономірна диверсія Системи, в якій головну і безконтрольну функцію виконувала Комуністична партія СРСР і її провінційний, малоросійський філіал – КПУ. Отже, це злочин компартійної системи. Злочин, який розпочався з авантюрою, з ухилом в мілітарні амбіції, а по суті – антинародної політики керівництва Союзу та улесливого підтакування з провінції.

Коли в п'ятдесятих роках стало зрозуміло, що штучна, закріпачена ідеологією, економічна система соціалізму програє нормальній економіці недавно розгромленої Західної Німеччини, і Франції, і Америки – радянська супердержава нагнітала свій авторитет кількістю атомних бомб «на душу населення». Тоді сталася перша ядерна катастрофа в Киштині під Челябінськом, але під загрозою важкої кари вона була замовчана на багато років. Навіть сьогодні на Україні бояться озватися ще живі жертви тієї трагедії, бо дали розписку «про нерозголошення державної таємниці». Ми їх захищаємо чорнобильським законом, а вони бояться озватися.

Система створила моторошний образ ворогів «соціалістичної вітчизни», які постійно готуються нас завоювати, отже, можемо врятуватися тільки атомними бомбами. Ядерна енергетика народжується в нас, як заготівельний цех міністерства оборони імперії. Блок РБМК-1000 – не що інше, як порочний плід мілітаристської промисловості. Батьки цієї дитини знають їй ціну, тому й поселяють подалі від Москви.

Комісія має свідчення, що багато тодішніх секретарів обкомів навперебій просили: «Дайте нам в область хоч півреактора, але дайте, бо не помічають...». Звичайно, головну роль тут зіграв

Щербицький – партійний генерал-губернатор соціалістичної малоросії, невігластво й українопродажність якого – унікальний, сказати б – клінічний приклад для істориків.

За таких умов – уже нічому дивуватися. Ні тому, що першу атомну станцію на Україні посадили на розломі гранітного щита, в межиріччі трьох українських рік (Дніпро, Прип'ять, Десна), на кволих ґрунтах українського полісся, на розі вітрів, спрямованій на Київ, розташований лишень за сотню кілометрів.

Та чорнобильська катастрофа розпочиналася навіть не тоді, коли під древнім Чорнобилем забивали будівельні кілки, а раніше, коли академік Александров творив фізичну ідеологію реактора РБМК-1000. У 1989 році фізик Дубовський з Інституту ім. Курчатова скаже: «Проектанти системи СУЗ реакторів РБМК допустили патологічно неграмотні прорахунки... Сьогодні більше дивує не те, що стався вибух реактора Чорнобильської АЕС, а те, що подібний вибух не стався раніше на будь-якому з працюючих блоків реактора РБМК».

А ось висновок групи незалежних експертів Комісії: «Просто незбагненно, як могли керівники проектів систем управління і захисту РБМК допуститися таких великих, а подекуди й позбавлених елементарної логіки прорахунків. Адже по суті реактори РБМК до 1987 року не мали нормального захисту. Не мали взагалі ніякого аварійного захисту. Ні знизу активної зони, ні зверху...

Аварійний захист, який спрацьовує за 18-20 секунд – це не захист, адже нормальний аварійний захист спрацьовує блискавично (до 5-ти секунд) на реакторах в усьому світі».

Це й справді важко збагнути: оператор 26-го квітня 1986 року натискує на четвертому блоці ЧАЕС кнопку номер 5 аварійного захисту, і це стає однією з причин вибуху реактора й чорнобильської катастрофи. Головне, що проектанти системи захисту впродовж двох з половиною років знали про можливість утворення надлишку реактивності при введенні в активну зону стрижнів – поглиначів з верхнього стартового положення, могли усунути цю небезпеку, але не вжили навіть елементарних заходів. Хоч був уже сигнал 82-го року, була перша аварія на ЧАЕС, причинами й наслідками якої ще займається наша тимчасова Комісія.

Потім всі ці прорахунки конструкторів безсоромно спишуть на обслуговуючий персонал станції, орденоносний академік Александров одурить невігасів з Політбюро, совісний Легасов покинчить з собою, відбудеться наглухо «відкритий» суд у закритій зоні (лише в перший і в останній день пустять на засідання вірних журналістів) і – до в'язниці сядуть швидше жертви, як винуватці. Крайні. «Стрілочники».

Та про технічні причини аварії, про «атомний суд» ви заслухаєте коротеньку співдоповідь заступника голови тимчасової Комісії.

Я ж перейду до аналізу поведінки посадових осіб, які замовчували масштаби аварії, приховували її від народу, не вжили заходів по захисту його від радіації – і тим скоїли злочин великих масштабів. Одначе, депутатська комісія – це не суд, який визначає ступінь покарання, але політичну оцінку содіяного ми маємо право дати.

Отже, верхівка партійно-чиновницької піраміди на Україні в квітні 86-го вибудовувалася так: Щербицький, Ляшко, Шевченко, Титаренко, Качаловський, Єльченко. Всі «свої», доморощені, всі партійні. Результат багаторічної селекції вже покійного Володимира Васильовича, безбожника, який, як з'ясувалося, також ходить під Богом. Трішки нижче – Романенко – охоронець здоров'я українського народу, клявся Гіппократу, а не Щербицькому, міністр Совісті, а не ідеологічний манекен. Втім, побачимо його в ділі, Скрипник і Потурідіс з Укргідромету... Здавалося б – чиста наука, рафіновані професіонали. Ревенко – партійний «хазяїн» Київщини у 86-му році, а тепер – права рука, вважай безробітного Президента покійного СРСР. Цей пішов високо – побачимо, за які заслуги перед киянами.

Годі й цих – інші виявляться під час розслідування.

Як, коли і від кого довідався про аварію Щербицький – узнають прокурори тільки з того світу, спогадів не залишив.

Ляшко: Тодішній голова уряду. Нашій Комісії пояснив так: «О 2-ій годині 40 хвилин мені подзвонив Рижов і сказав, що сталося. Створіть урядову комісію. Візьми якомога більше на себе».

Яворівський: Атомна станція і нас, а інформацію ви отримали з Москви?

Ляшко: Пояснення просте: пряма підпорядкованість. Станція була в екстериторіальному становищі. Ми знали, цікавились, як будується, займалися постачанням. Це йшло через республіку, а от щодо спеціальних питань, то ми, наше міністерство енергетики були в стороні. Навіть Держатоменергонагляд був не наш.

Костенко: Як розвивалися далі події?

Ляшко: Я взяв, що створена союзна комісія, отже, республіканська вже не потрібна. Я тоді наполіг, щоб у її складі весь час був хтось із моїх заступників. Були Ніколаєв, Гуренко, Дзись, Масик. Всі по місяцю.

Яворівський: Які були дії уряду і ЦК КПУ, коли ви довідалися про аварію?

Ляшко: Це було вночі, вдома. Які могли бути заходи?

Яворівський: Гаразд, ви добре виспалися і поїхали на роботу...

Ляшко: Їду в Раду Міністрів. Задіюю штаб цивільної оборони. Тоді зв'язався з Міністерством закордонних справ. Ніяких нівідкіль повідомлень не було.

Зверніть увагу на деталь: голова уряду зателефонував не Бруханову – директоріві станції, щоб мати інформацію, а в Міністерство закордонних справ, може, Метлок щось знає?

Олександр Павлович пояснив нам, що в «ньому щось спрацювало, і дав розпорядження про мобілізацію автотранспорту. До 14-ї години мені доповіли, що 1200 автобусів і 240 вантажних автомашин готові».

Шовкошитний: Чи телефонував вам знову Рижов?

Ляшко: Ні, я сам десь об 11-й годині подзвонив і сказав, що ми мобілізуємо транспорт.

Яворівський: Коли вперше зібралося політбюро КПУ?

Ляшко: Десь о 10-й годині. Я доповів про заходи уряду. Щербицький сказав, що, може, не слід піднімати стільки транспорту, людей. Я відповів, що там все гаразд, що ми споживемо всі витрати на цивільну оборону, бо в нас був такий досвід... Декілька мільйонів споживемо на цивільну оборону. Політбюро засідало годину, не більше.

Яворівський: Чи висловлювалась думка, щоб порадитися з вченими?

Ляшко: Були такі. Була утворена оперативна група, яку очолив я. Ця група ні разу не засідала без участі вчених.

Пиріг: Хто був від науки?

Ляшко: Бар'яхтар, Кухар, Патон, Ситник... Постійно хтось був, інколи і по двоє.

Яворівський: Бар'яхтар, Кухар, Ситник, Патон – хоч хтось один з них висловив тривогу? Адже з центру інформації не було.

Ляшко: Із станції йшла дезінформація.

Голубець: А по лінії цивільної оборони?

Ляшко: Полк одразу вирушив туди, але міряти не було чим.

Костенко: Коли, все-таки, надійшла інформація про радіаційну обстановку?

Ляшко: Десь о 22-й годині 26-го числа я отримав її, коли Комісія визнала вибух в реакторі і є загроза забруднення.

Єщенко: Звідки була ця інформація? З чиїх рук?

Ляшко: Мабуть, Скрипник, наш Гідромет. Тут я наполягав на евакуації, але Щербицький сказав, щоб подождати.

Яворівський: То 26-го Щербицький заперечував евакуацію людей, які вже майже добу перебували в епіцентрі радіаційного пекла?

Ляшко: Ми ще не визначились. Він згоди не давав. Більше того – я зустрів в аеропорту членів Комісії з Москви і сказав, що ми готуємо. То вони були здивовані: навіщо стільки транспорту і людей?

А в Прип'яті в цей день за розпорядженням Ревенка, першого секретаря обкому (через тодішнього другого секретаря обкому Маломужа) гуляли сім весіль, розпродували дефіцитні товари на вулицях, організовували масовий крос, батьки гуляли з дітьми по місту, біля річки, в приміських лісах, рибалили. Селяни орали й садили городи, які підступали до самої станції. З роззявленої пащі реактора на їх голови сіявся невидимий смертельний пил.

Києвом повзли зловісні чутки. «Правда» писала про наші переможні бої в Афганістані. Телебачення крутило «Лебедине озеро» та фільм про собаку Баскервілів. Система жила і працювала на самозбереження. Вже було два покійники, Валерій Ходемчук і Володимир Шашенок, були сотні приречених на страшну мученицьку смерть, під генетичний корінь нації вже було закладено атомну вибухівку, але понад п'ятдесят мільйонів народу ще нічого про це не знало.

Що ж, кожен народ має тих вождів, яких він заслужив. У даному випадку – своєю байдужістю, покорою і мовчанням.

Голова парламенту Валентина Шевченко. Ось фрагменти стенограми нашої Комісії:

«Шевченко: Думаю, що ви розумієте, наскільки зваженим мав бути кожен крок, щоб не допустити помилки, не викликати паніки, не дати чорнобильській біді ще більше розгорітися і щоб якомога швидше приборкати атомну станцію. От із цього ми виходили, організуючи свою роботу. ...Всі товариші працювали оперативно і відповідально. ...Всі керівники органів виконували доручення політбюро ЦК компартії України.

Яворівський: Нас цікавить інше питання. Конкретне: як і коли ви довідалися про аварію?

Шевченко: 26-го числа з 9 години я була на роботі. В 9-й мені зателефонував т. Дурдинець... Була пожежа на станції, йому сказали, що вона вже погашена. Мова йшла про пожежу, а не про аварію. Я подзвонила т. Ляшко, там був т. Ніколаєв. Вкінці дня прийшла записка за підписом т. Ревенка до мене, як до члена політбюро, що на Чорнобильській станції пожежа погашена і що ніякої небезпеки життю людей немає... 26-го ввечері прилетів т. Щербина, його запросили тт. Щербицький і Ляшко, але я думала, що це пожежа, бо знаю із записки т. Ревенка, що обстановка в Прип'яті нормальна... Від т. Щербицького я знала, що пожежа.

Яворівський: Отже, пожежа, яку успішно погасили. Навіщо ж Ляшко посилає туди тисячу пасажирських автобусів?

Шевченко: Комісія прийняла рішення про евакуацію людей всього на три дні. Можливо, нічого страшного не має, що за три дні все буде ліквідовано. Людей лікували у здравницях, які знаходяться навколо Києва. Людям казали, що візьміть з собою речі і продукти на три дні.

Ось так народилася перша істина нашої Комісії: вони брехали не лише народові, вони – брехали одне одному. Їх вина не лише в тому, що вони були безпросвітно некомпетентними, очолюючи ядерну державу Україну, їх вина в тому, що вони й не прагнули, не хотіли знати правду, а тим більше сказати про неї людям. Для керівників такого рангу – це важкий злочин, що межує із геноцидом над власним народом.

Яворівський: Валентино Семенівно, а коли ви взагалі довідалися, що існує радіаційна загроза?

Шевченко: Я дізналася, коли Легасов першим про це сказав. Це було **2-го травня.**

Яворівський: Невже до 2-го травня ви нічого не знали?

Шевченко: Не знала. Про радіаційну загрозу я тоді не знала.

В ніч з 26-го на 27-е тодішній заступник голови Прип'ятьської міськради Есаулов відправив з Борисполя 26 спалених радіацією експлуатаційників до Москви. Наступного дня – ще 120 приречених на смерть, евакуйовано Прип'ять, переповнені жертвами Поліська, Іванківська, київські лікарні, весь світ говорить про страшну ядерну катастрофу на Україні. Тільки голова парламенту України, член політбюро єдиної тоді, керівної партії – нічого не знає. Просто була пожежа, яку успішно загасили.

о 6-й годині 5 хвилин відважні пожежники на чолі з генералом Бердовим дійсно ліквідували пожежу. Телятников, Правик, Кибенок, Тішура вже лежали в лікарні з гострою променевою хворобою.

Біля 14-ої години Бердов приймає рішення про передислокацію пожежних підрозділів до Чорнобиля. Причина – високі рівні радіації в районі станції. Після обіду цю інформацію отримує від Бердова Дурдинець і доповідає про неї у вищій інстанції. Отже, і вам, Валентино Семенівно.

Зрештою, ось ще одне свідчення. Другої людини в тодішньому уряді, Качаловського:

«Шовкошитний: Яка була інформація про радіацію в політбюро?

Качаловський: Все знали».

Качаловський навіть через п'ять років так коментує тодішні події: «Владимир Васильевич мене очень доверял. И в Киев забрал, чтобы я потом возглавил правительство. А после аварии он так

сказал: Чернобыль — это грязное дело, а мастер по грязным делам Качаловский... Когда я первый раз побывал в Чернобыле — я ничего не знал. К станции меня не пустили, опасно. Я действительно ничего не знал, вы мне сейчас поверите. Тогда районные ребята сообразили перекусить и по рюмочке против радиации. Так мы на открытом воздухе это самое... Но радиация была такая, что пальцем кору отковырнешь и видно...».

Аналіз багатьох секретних документів та свідчення керівників різних служб дають всі підстави Комісії стверджувати: на верхньому поверсі влади всі все знали. Вже о 13-й годині 26-го квітня український Гідромет подав перші результати замірів радіації Щербицькому, Раді Міністрів та Президії Верховної Ради. Така інформація згодом поступала в ці інстанції щоденно. 26-го числа до замірів були залучені хімічні війська під командуванням генерала Пікалова. Давали дані й санепідстанції. Достовірну інформацію знала вся керівна верхівка. Від Горбачова до шифрувальниць таємних депеш.

Експерти тимчасової Комісії твердять у своєму звіті: «В розсекречених документах є детальна інформація про справжні масштаби аварії на ЧАЕС. Володіючи цією інформацією, керівництво країни та УРСР могли своєчасно забезпечити населення правдивими даними про аварію вже 26-го ввечері і вжити заходів по захисту жителів України. Вони цього не зробили».

Ми не знайшли жодного підтвердження, хоч переглянули гори закритих документів і архівів, щоб бодай один сміливець у верхніх ешелонах української влади намагався чинити опір брехні. Щербицький знав, кого добирати в команду. Їм була вигідна безвідповідальна роль керівників покірної колонії.

З України йшла фальшиво оптимістична інформація до Москви (26-го числа Щербицький, наприклад, передає до Москви ту ж прикрашену інформацію, яку йому подав Ревенко), а з Москви йдуть відповідні вказівки, які тут бездумно, або ж з поправкою на провінційну запопадливість злочинно виконуються.

Ні, один відчайдух таки знайшовся на тодішній Україні. Міністр охорони здоров'я УРСР Романенко був в Америці, появився в Києві пізніше. Це хоч трішки рятує репутацію міністерства, бо відповідальність взяв на себе санітарний лікар України Касьяненко.

30 квітня він посилає звіт-попередження в ЦК, Раді Міністрів і Верховну Раду.

«За даними на 30.04.86 р. в м. Києві відзначається різке збільшення гамма-фону з 50 мікрорентген на годину в попередні дні — до 1100-3000 мікрорентген на годину в Дніпровському, Подільському районах та в центрі міста. ...Найбільші рівні забруднення (від 10 до 20 тисяч мкр/годину зареєстровані в пробах ґрунту, листя, хвої)».

Він попереджає про різке підвищення гамма-фону у Львівській, Рівненській, Житомирській, Кіровоградській та Чернігівській областях. Він просить попередити про небезпеку населення Києва та області. Як же був сприйнятий цей заклик керівниками України, які вже готувалися завтра вийти на трибуни й насолоджуватися дитячими та дорослими вигуками «Слава КПУ»?

«Шевченко: На політбюро обговорювалося питання про першотравневу демонстрацію. Виходили з того, що нема потреби її відмінити, оскільки в Києві нормальна радіаційна обстановка, 30-го я поїхала в ЦК, де було сказано, що в Києві нормальна радіаційна обстановка, підстав відкладати демонстрацію нема.

Ляшко: Я не знав 30-го про рівень радіації в Києві. Про лист Касьяненка я не знаю. Ми не знали. ...Могла бути паніка. Політбюро боялося паніки.

Качаловський: Владимир Васильевич сказав, що по уровню немного, можно проводить. Для Запада и для своих. А Касьяненко — не специалист. Укргидромет был главным информатором. Получили информацию от Касьяненко, но Скрипник сказал, что это ерунда. Все было как обычно: Ельченко, секретарь горкома, обратился с просьбой о проведении Первомайского мероприятия. Ну, если Ельченко просит, разрешили. Все по правилам».

Отож, була дана найсуворіша вказівка вивести на Хрещатик всі школи, директори і вчителі змушені були безсоромно брехати батькам і учням, на підприємствах бралися на облік всі, хто проігнорував демонстрацію. На всіх вокзалах Києва лементували люди, які не могли дістати квитка. На залізничному вокзалі дітей вкидали в розчинені вікна вагонів, начепивши їм лише білочку на шию,

де значилося прізвище родичів та зворотня адреса про всяк випадок, а радіоактивним Хрещатиком ішли колони школярів з портретами Горбачова, Рижкова, Щербицького. Гриміли фанфари, з трибуни усміхалася Валентина Семенівна і помахував рукою Володимир Васильович.

Ось що пише в Комісію киянка Євдокія Кравченко: «Стояли вони на високих трибунах, потішались, як гарно їх вітають діти та молоді спортсмени, які не знали, що падає на їхні відкриті голови. Не зважаючи на цей злочин, майже всі оті керівні злочинці залишилися на високих посадах і навіть були рекомендовані й обрані депутатами УРСР та СРСР».

Токар Київського експериментально-механічного заводу Георгій Рак: «Мій уряд обманув мене і зрадив. Коли сталася чорнобильська біда – я про неї дізнався не від свого уряду, а від чужого, зарубіжного».

Наталя Морозова з Одеси: «Будь вони прокляті всі! Я була вагітна, поїхала 24-го до родичів в Київ. Ходила на демонстрацію, каталася з родичами на човні по Дніпру. Змогла виїхати з Києва тільки 12-го травня. А в липні народила мертву дитину...».

Так їх судить народ своїм праведним судом. Не прокурор Потебенько, який давно б мусив розслідувати юридичний рівень їхньої провини і за приховування інформації, і за втрачене здоров'я мільйонів людей саме через утаємничення істинних масштабів небезпеки. Зумисне, свідоме приховування, щоб тільки утриматися в своїх кріслах.

Уявіть собі, що на якусь країну скинуто біля ста безшумних атомних бомб хіросімської потужності, а керівництво цієї країни не лише нічого про це не говорить, а й влаштовує гучні народні гуляння. А ми жили з вами саме в такій країні. І навіть після всіх демократичних перемін – колишні керівники цієї держави не лише ходять на волі, а й процвітають, отримують персональні пенсії, носять мандати народних депутатів СРСР, користуються державними дачами й автомобілями, а простолюд і досі проживає в зонах навіть обов'язкового відселення.

Чого вартий лише один виступ голови уряду Ляшка в травневому випуску програми «Время»: все прекрасно. Ніякої радіації на Україні нема. Просто невеличка аварія висвітила «лучшие качества советских людей». Обезлюдніла Прип'ять і Чорнобильський район, вже є мертва зона в центрі Європи, а голова уряду з телевізійного екрану говорить ста тисячам біженців, які вже ніколи не повернуться до своїх домівок, і 50 мільйонам громадян України, що нічого особливого не сталося. Та вас же, Олександрє Павловичу, за цю страшну брехню прокляне кожна мати хворої дитини на Україні.

Гаразд, що ж діялося «нижче», скажімо, в Міністерстві охорони здоров'я України після повернення Романенка в перші дні травня. Перелистую стенограму тривалої розмови Комісії з Романенком. – Це людина унікальна, віртуоз: на жодне із запитань членів Комісії він так і не відповів по суті.

«Запитання Ю. Костенка: У міністерстві були спеціалісти, які реально розуміли справу, попереджали керівництво республіки про небезпеку, ви ж говорили народу зовсім інше.

Романенко: Вы знаете, может, я что-то забыл. Я помню, что было проведено совещание по аппарату... Мы там все бились за такое-то решение, доказывали. Но разговаривали культурно...И я ничего не слышал... что кто-то говорил, что он с чем-то не согласен. Я такого случая не помню.

Вадим Бойко: Чому ви виступили по телебаченню, власне з заборорою самостійно робити йодову профілактику, знаючи, що ваше міністерство її не забезпечило, скажімо, в Києві?

Романенко: Это совершенно другое дело. Тут опять-таки, что касается йодной профилактики... Существует план оказания медицинской помощи. Но первые, кто приходит на помощь, — медицинские санитарные части — они всегда были, есть и будут оставаться. Санчасти обслуживают персонал станции. Все остальные были рассчитаны на городскую безопасность. Что касается людей, то их не было... А йодистый калий не так уж и безвреден... По совету врачей, большинством, для Киева не рекомендовано применять йодистый калий».

Не буду випробувати ваше терпіння словесною еквілібристикою педіатра, який на горі свого народу, за підтакування авторові злочинної 35-берки Ільїну і за приховування справжньої загрози здоров'ю народу, за тисячі фіктивних діагнозів став членом-кореспондентом у московській академії, в галузі медичної радіології очолив Всесоюзний центр радіаційної медицини.

Перекажу лишень факти. У першій декаді травня, принишклий перед нечуваною бідою український народ, нарешті, почув слово «охоронця» народного здоров'я. Одначе, люди вперше почули про ... радіофобію, якою вони, виявляється, більше вражені, як смертельною радіацією. Вся небезпека саме від радіофобії, а так – все гаразд, треба мити руки й ноги, а взуття витирати об мокру ганчірку. Це був нечуваний цинізм, мабуть, у світовій історії медицини. Його зобов'язало виступити політбюро ЦК КПУ, і він говорив лише те, що сподобається замовникам. Тепер Романенко стверджує, що оригінал виступу «был более тревожным», але його взяв на ознайомлення Івашко і «тревога както ушла».

Наша Комісія має всі підстави звинувачувати колишнього міністра Романенка в зраді своєму народові, відступництві від професійних обов'язків лікаря й міністра заради кар'єристичних інтересів.

Йодна профілактика, передбачена всіма нормативами при ядерній аварії, має сенс лише в перші 10 днів, вона рятує щитовидну залозу від йодного удару. Вже згадуваний Есаулов (заступник голови Прип'ятської міськради) свідчить, що йодного препарату не вистачило майже для половини прип'ятців, він особисто випрошував йод у сусідніх районах. Жоден з опитаних нами киян не підтвердив, що йому чи знайомим його в перші двадцять післячорнобильських днів видавали йодний препарат. Не була належно проведена ця робота ні в Київській, ні в Житомирській, ні в Чернігівській областях. По-перше – самого препарату було дуже мало, а по-друге – міністр Романенко залякував населення можливими медичними ускладненнями. Мабуть, про це почули в Москві, і як в насмішку над нашим міністром, надіслали пояснення: «Можно использовать для профилактики 5% раствор йодистого калия, половина чайной ложки после еды один раз в день в течение 7 дней, детям включительно до двух лет — по 16 капель».

Тільки 23 травня вечерамою повідомляє з Москви заступник міністра Щепін, що на Україну відправляють аж... 4 тонни йоду. Це тоді, коли він вже не міг нічого врятувати. Але Романенко старається. 21 липня (зауважте, аж – липня) посилає рапорт до Москви: «Проведена йодистая профилактика трем миллионам четыреста двадцати семи тысячам человек взрослого населения и шестьсот семидесяти шести тысячам детей Киевской, Житомирской, Черниговской областей, города Киева»

Бачите, рахунок щедрий: на мільйони, тисячі, а ми, сіроми, й не знали, що Романенко так педантично нас перераховує. Озвіться, мільйони, хоч подякуйте своєму рятівникові! Чого ж тільки сьогодні майже в кожній дитини в Народицькому районі – гіперплазія щитовидної залози внаслідок відсутності вчасної профілактики. Тільки за цей злочин в цивілізованому суспільстві людина повинна сісти на лаву підсудних, а не в крісло директора лікувальної установи. Як тільки він дивиться щоденно в очі жертвам, перед якими особисто завинив у 86-му?

7 травня Касьяненко подає Качаловському дані: «За станом на 7 травня в стаціонарах знаходиться 2592 особи, з них – 571 дитина. Зареєстровано 804 хворих променевою хворобою, в тому числі 21 дитина». А сам міністр записує на радіо і телебачення свій знаменитий виступ про радіофобію, обов'язкове миття рук –, і що рівень радіації вже нормалізувався.

Дезинформація Романенка про нібито проведену йодну профілактику страшна ще й тим, що через 5 років буде використана Центром для нищівного удару по Україні: її підсунуть експертам МАГАТЕ, і на цій підставі заявлять на весь світ, що йодного удару не було, тому й трагічні наслідки його безапеляційно відкинуть. І вже не Романенко, а ми з вами будемо виглядати перед світом, як брехуни, які просять допомоги тільки через свої лінощі. Ми поганьблені, а Романенко стоїть «за кулісами». Хіба ж він думав, що колись всі таємні документи потраплять нам в руки?

І ще одне звинувачення Романенкові – в його активній участі в засекреченні та в нанесенні великої шкоди здоров'ю тисячам людей.

17 травня з Москви, від заступника Міністра охорони здоров'я СРСР Щепіна надходить злочинне розпорядження про нові критерії для прийняття рішення про евакуацію: «Для детей до 14, включительно беременных женщин и кормящих матерей, определена доза облучения 10 бэр в расчете на год, для всего остального населения 50 бэр в расчете на год со дня аварии». Ви собі можете уявити: для дітей, вагітних жінок, породіль встановлюється цілком безпечна доза – 10 бер у рік. Всім іншим, ще живим – 50 бер річно. Живи і дякуй владі! Це тоді, коли навіть дужим

професіоналам-ядерникам, які за роботу отримують грубі гроші, дозволяється набирати лише 5 бер на рік у нормальних умовах.

І Романенко, Ляшко, Щербицький, Шевченко – прийняли це як належне. І ще б, менше клопоту, вже не треба евакуйовувати ні Народичів, ні Поліського, можна навіть розпочати реевакуацію в Чорнобильський район, а тоді і в Прип'ять. Ось у якому становищі була Україна, от хто нею керував. І вів, власне, до загибелі

В середині травня Романенко отримує від Щепіна ще одну вказівку: в історії хвороби не фіксувати ніяких радіаційних захворювань, крім гострої променевої. Записувати всі випадки, як вегето-судинна дистонія. Романенко улесливо дублює вказівку, доводячи її до кожного лікаря України. Романенко хотів вислизнути від прямої відповіді на це звинувачення Комісії, та лікарка, депутат Єщенко, не витримала: «За невиконання вашої директиви – лікарів можна було викидати на вулицю. Як ви могли, Анатолію Юхимовичу, так розтоптати людську й професійну честь тисяч наших лікарів?!».

Замість того, щоб рятувати людей – вони просто збільшили допустимі нормативи і довели режим секретності в нашому застрашеному суспільстві, вважайте, до ідіотизму.

14 травня Горбачов заявив на весь світ майже мекфістофільський постулат: «И как только мы получили надежную первоначальную информацию, она стала достоянием советских людей... Благодаря принятым эффективным мерам, сегодня можно сказать: худшее позади».

Рижков, перебуваючи 2 травня в Поліському, нахвалявся: «Да мы эту зону зубными щетками отмоем и отчистим!»

Якийсь час органи КДБ наче б залишилися в затінку. Чи то ретельно облікували «панікерів» по містах і селах, чи причаїлися, почувши про переповнений шпиталь своїми опроміненими оперативниками, що повернулися з зони, не знайшовши «шпигуна» – важко сказати. Однак, свою справу Всесоюзний комітет держбезпеки таки зробив. 30 червня звідти пролунала категорична вказівка за номером 1090 та 136/11-880: з розмовами про чорнобильську аварію покінчити, все взяти на замок, щоб і не писнув ніхто! Циркуляр блискавично проникає в усі відомства, що мають відношення до аварії та її наслідків, дублюється, деінде – навіть посилюється, розкидається щупальцями до рядових виконавців, наганяючи на них страх. Здається, цього тільки й чекали в Гідрометі, Міністерстві охорони здоров'я, в обкомах і райкомах, в установах і відомствах. З цього моменту починається період тотального засекречення правди, залізний наступ конаючої системи на паростки чорнобильської гласності.

Один із візрців такого документа виявлено нами в українському Гідрометі зі схвальною візою Скрипника. Наведу деякі пункти з нього. Отже, повністю засекретити:

«Дані, що розкривають істинні причини аварії на блоці № 4 ЧАЕС.

Повні дані про характер руйнації та обсяг пошкоджень обладнання і систем енергоблоку.

Дані про величини та склад суміші, викинутої під час аварії.

Зведення про радіаційну обстановку в приміщеннях АЕС та в 30-км зоні...

Дані по опроміненню персоналу станції, ремонтному персоналу залучених організацій та населення.

Зведені дані про захворювання всіма формами променевої хвороби людей в період аварії та під час її ліквідації.

Дані про масові отруєння та епідемічні захворювання, пов'язані з аварією».

Навіть таке засекречувалося: «Зведення про фонд зарплати по підрядній діяльності управління будівництва № 605, дані про чисельність працівників цього будівельного управління, кількість людей, які залучаються до робіт в умовах підвищеної радіації» і навіть назви організацій, їх відомча приналежність, кількісний склад тих, хто залучений до ліквідаційних робіт.

Може, хоч тепер сотні хворих чорнобильців, які пройшли крізь атомний смерч, збагнуть, чому так важко нині відновити дозове навантаження, знайти підтвердження свого перебування в зоні, чому начальники, які їх послали в Чорнобиль, давно мають посвідчення, а справжні ліквідатори не можуть знайти свого імені в наказі про відрядження.

То ж уявіть собі, що коїлося в тодішніх збройних силах, якими затикали найнебезпечніші чорнобильські дірки 86-го. Там «кедебешні» приписи набували ще й військової таємниці високого рангу, а ще помножені на статутну субординацію – вони часто доводилися до моторошного абсурду. Засекречувалися дози опромінення, далеко не скрізь вівся облік часу перебування в смертельно небезпечних місцях, людина, її здоров'я й життя майже не бралися до уваги. Я особисто можу посвідчити, як накопичувачі дози без «розпечатування» викидалися на смітник Чорнобиля, а солдатиків знову і знову гнали на дах третього блока. Та тільки за те, що абсолютно невідготовлених людей (перш за все – двадцятирічних хлопців – цвіт нашого народу!) посилали з лопатою та саморобними кліщами в тисячорентгентні поля радіації (скажімо – машинний зал 4-го блока), в той час, коли держава не перебувала в стані війни – тільки за це треба передавати до суду колишнього міністра Соколова. Адже це була неоголошена, але реальна, з багатьма жертвами війна компартійної верхівки, керованих нею Міністерства оборони, КДБ, Мінсередмашу, Мінздоров'я – проти свого власного народу. Тільки так треба ставити питання, інакше Чорнобиль нас нічого не навчить.

Та й масова мобілізація рядових, сержантів та офіцерів запасу здебільшого саме з України – доказ тому. На проводах секретарі райкомів називатимуть їх героями, тільки одні підуть в кабінети давати нові вказівки, або ж пити горілку, а другі – в саме пекло. І призивали на цю службу, як правило, негодних місцевому начальству, тих, хто занадто повірив у горбачовську «відлигу». Тепер колишні секретарі райкомів пересіли в крісла голів райрад, а чорнобильські герої випрошують у них пільги, передбачені нашим з вами законом.

Сьогодні Комісія може стверджувати ще одну трагічну істину: майже половина людей, які пройшли через 30-км чорнобильську зону, при розумному підході до ліквідації техногенної катастрофи – там взагалі були не потрібні. Це було фатальне марнотратство Системи, де людина залишається гвинтиком, а народ – нерахованим стадом. Тому кожен ват сьогоднішньої чорнобильської енергії кривавий і безцінний.

Ніхто з уже згадуваних тут керівників тогочасної України не знає, ким і як приймалося рішення про запуск трьох напівуцілілих блоків ЧАЕС. Відомо лишень, що, хай і кволо, нерішуче, а все ж заперечувала проти цього Українська Академія наук. Одначе, трьох важко поранили звірів таки відпустили на волю, а нашому парламенту випала роль безоружних мисливців, що повинні пристрелити цих звірів. Якби академік Патон своїм науковим та партійним авторитетом переконав дилетантів Щербицького, Ляшка, Шевченко, Єльченка, Качаловського про недоцільність поновлення роботи трьох блоків, що навіть з точки зору економіки – це державний злочин – Чорнобильська станція вже була б закритою. Крім могил ліквідаторів по всій Україні, на державний бюджет лягли витрати на пільги для ще живих ліквідаторів. Дай Боже, щоб ми їм ще довго-довго виплачували ці заслужені пільги, зароблені не тільки на «Саркофазі», а й на реставрації трьох блоків.

Запуском трьох реакторів ЧАЕС Система сподівалась не тільки замести сліди злочину, а й занастити десятки тисяч людей – хіба це для неї масштаби після 33-го і 37-го? Тому й велогонка Миру, святкування Дня Перемоги, підняття прапора над «Саркофагом» – це непомітні дрібнички навіть у порівнянні з тим, що 120 тисяч людей 36 годин перебували в самому епіцентрі ядерного ураження, а жителі Чорнобильського району – цілих сім діб.

Ляшко, Качаловський, Шевченко, кажуть, що про велогонку Миру вони також нічого не знали, що це вирішувалося лише в Спорткомітеті. Це в той час, коли навіть рядові письменницькі збори довго погоджувалися в інстанціях ЦК КПУ. Та працівники Спорткомітету підтверджують, що на це давали їм вказівки і Єльченко, і Титаренко, і Щербицький, і Івашко.

Багато урядів великих країн, українська діаспора пропонували нам у ті трагічні дні свою технічну, інтелектуальну, матеріальну, медичну допомогу, світ був до нас добрим і солідарним – жорстокою до нас була лише наша компартійно-державна Система. Прийнята допомога могла б розкрити очі народові на саму Систему. Розрахуватися людськими життями було дешевше і надійніше.

Комісія встановила і незаперечні факти того, як безпринципні, цілковито зрочені з некомпетентними партійними структурами вчені-кар'єристи псевдонауково обгрунтували злочинні політичні та виконавські рішення Системи, улесливо підганяючи саму науку під готові рішення. Лідери

тут, звичайно, московський академік Ільїн, голова Держкомгідромету Ізраель, академік Александров, який стверджував, що його реактор – безпечніший за самогонний апарат. Але ж які послухні продовжувачі їх несправедного діла знайшлися в Україні. Один поперед одного, щоб першими догодити! Вслід за Романенком –кинувся заробляти чини Ліхтарьов. Ось його (в співавторстві з москвичем Рамзасвим) «експертна оцінка» повної безпечності роботи й проживання в мертвій Прип'яті, де навіть сосна в центрі міста генетично збочила після 86-го. Цитую: «Самые верхние теоретические оценки вредности проживания в г. Припять за счет радиации не превысят 1 % продолжительности жизни даже при полной отмене каких-либо ограничительных мероприятий о радиационной защите и режиму поведения. ...Можно однозначно утверждать, что нет абсолютно никаких научно обоснованных аргументов против проживания и работы в г. Припяти профессиональных работников, причем практически без каких-либо ограничений».

То ж не оплакуйте, прип'ятці, свої домівки, відкиньте, чорнобильяни, свою ностальгію за рідними стежками і двориками, якби Україна залишилася в статусі колонії – вже академік Ліхтарьов давно б вас переселяв назад, «причем, практически, без каких-либо ограничений».

В окремих пунктах злочину можна виділити і будівництво міста Славутича на радіоактивних плямах. Ми знайшли «науковий» документ обґрунтування будівництва Славутича саме на цьому місці. Висновок його такий: «Таким образом, суммарная доза облучения жителей города Славутича, включая детей и беременных женщин, даже без проведения каких-либо мероприятий, не превысит предела дозы (0,5 бэр), установленного в СССР и рекомендованного МАГАТЕ и МКРЗ для населения, проживающего в районах, прилегающих к атомным станциям». Впізнаєте той самий стиль? Звичайно ж, серед авторів довідки – той таки Ліхтарьов. І представник Укргідромету Потурідіс, який ніби бореться з наслідками чорнобильської катастрофи на посаді начальника управління Мінчорнобиля. Хіба ж Ліхтарьов, Потурідіс, Лось, які представляли українську сторону, не знали, що в Славутичі будуть жити не просто люди, які, як правило, вже опромінилися в квітневій Прип'яті та на станції? Знали. Зате Ліхтарьов тепер академік. Потурідіс – начальник управління. Лось процвітає в інституті Романенка. У правовій державі ці люди були б не лише поганьблені, а й понесли б карну відповідальність за свідому участь в груповому злочині. То ж хоч назвіть у Славутичі вулиці їхніми іменами. Пропонують же люди в мертвій Прип'яті зробити «алею слави» перед міськкомом партії з пам'ятниками Щербицькому, Ляшку, Шевченко, Романенкові, Качаловському, Ревенку, Титаренку, Ельченку, Александрову, Ільїну, Ізраелю, Кавуну, Палажченку... Місця вистачить. Це місто – їхнє назавжди.

Не будемо звинувачувати нашу глухоніму тодішню пресу за замовчування правди про Чорнобиль. Що вона могла, коли все безжально цензурувалося. Та не згадати тут правдинського «солов'я» Одинця, який був недосяжним лідером в кон'юктурній брехні про Чорнобиль – було б несправедливим. Якби прочитати тільки його репортажі з зони 86-го, то склалося б враження, що він перебуває на районних навчаннях цивільної оборони... учасників художньої самодіяльності.

І щоб Комісію не звинувачували, що вона щось замовчує про роль в післячорнобильських подіях людей, які сьогодні посідають вершину української влади, доводимо до вашого відома: Кравчук, безперечно, разом з керівництвом ЦК КПУ несе частину відповідальності за замовчування небезпеки, як завідуючий відділом ЦК КПУ. Єдиний «компромат», який ми маємо проти тодішнього голови Київського облвиконкому Плюща: в ніч аварії він очолював навчання цивільної оборони Київщини і 26-го, вдень, у Кагарлицькому районі вони успішно закінчили навчання. Наступного дня він уже був у зоні. Злочинних вказівок не давав. Вступав у цьому ініціативу обкомівцю Маломужу. Набрив понад 50 бер.

Майже всі опитані Комісією тодішні урядовці наголошували, що саме Масик організував сотні залізничних вагонів, якими, хай із запізненням, але було вивезено на оздоровлення київських дітей. Цю акцію уряд планував на першу декаду травня, та пролунав окрик з Москви (чий саме – Щербицький залишив у тасмниці – і дітей вивезли тільки після 15-го травня).

Масол, який заступив на посаду голови українського уряду після Ляшка (на цей час правдива інформація вже просочилася навіть у пресу) – не змінив, не радикалізував урядової політики до

захисту населення від наслідків ядерної катастрофи. Навіть у його виступі на 1-му З'їзді народних депутатів СРСР Чорнобиль прозвучав чисто ритуально, а не як загроза буттю 52-мільйонного народу.

Є ряд питань, на які наше суспільство чекає відповіді.

Прочитання таємних документів політбюро. До заборони діяльності компартії ці документи нам не були надані. Щойно така можливість появилася. З часом ми зможемо доповісти про них, хоч уже можемо констатувати, що частина документів безслідно зникла, а квітневі й травневі засідання велися без стенограми.

Чи справді верхівка вже в перші дні евакуювала своїх дітей і близьких? Однозначно Комісія не може відповісти. Певна інформація у нас є, але ми хочемо уникнути незадокументованих звинувачень. Невеличкій депутатській комісії, в якій активно працювали тільки кілька осіб (скажімо, депутат Кіпарис і Потебенько не були на жодному засіданні, а Мороз – на єдиному, першому) розслідувати це питання надзвичайно важко. Потрібна допомога слідчих органів, а певні факти ми їм дамо.

Чи попереджали вчені України про загрозу здоров'ю народів, про істинні масштаби ядерного апокаліпсису? Тут і рівень професіоналізму, і рівень їх моральності. На це питання також треба відповісти. Для гарантій на завтра, адже Україна залишається ядерною державою, на території якої є атомна зброя і діють 14 реакторів.

Ми ще мусимо проаналізувати (маємо матеріали експресревізії фінансистів) діяльність таких організацій, як НВО «Прип'ять», «Спецатом», які проїли мільярди народних карбованців, практично майже не виконавши своїх функцій. Підпорядкованість Міністерства енергопрому, повна безконтрольність з його боку призвели до того, що в зоні перебуває невиправдано велика кількість людей, спокушених «довгим карбованцем». Керівництво «Прип'яті», скажімо, виписало собі великі премії за «вдале прийняття» експертів МАГАТЕ, які позбавили Україну допомоги з боку ООН. Ми мусимо дати вичерпну політичну оцінку цього мільярдного марнотратства на горі й сльозах народу.

Ще треба дати оцінку всім рівням виконавської влади України за хронічний зрив графіків відселення людей із забруднених зон. Крім моральної сторони, не можна розцінювати і як економічну мимовільну диверсію, адже практика довела, що саме евакуація є найбільш економічно вигідною.

Отож, запитань ще багато.

Та розслідувавши причини аварії на ЧАЕС і дії найвищих посадових осіб України в післяаварійний період, сьогодні можемо зробити такі висновки.

1. Примітивні, виконані з багатьма порушеннями правил безпеки, об'єкти ядерної енергетики були розміщені в Україні без згоди українського народу, а лише за згодою компартійної верхівки, що монопольно володіла всіма структурами влади. Рішення про будівництво ядерних блоків приймалися келійно, без належних наукових експертиз. Тим самим на карту і досі поставлено життя і здоров'я народу України.

2. Після аварії на 4-му блоці тодішнє керівництво республіки вже 26-го квітня мало таємну інформацію про зруйнування активної зони реактора, про вихід радіонуклідів у відкритий простір, про загрозу здоров'ю десяткам тисяч людей. Інформація не була доведена до населення, більше того – нагніталася злочинна дезінформація, яка призвела до переопромінення сотень тисяч людей в Україні. Ідеологія державної брехні, звісно, йшла з Москви. Від Горбачова, Рижкова, Чебрикова, Лігачова, Ізраєля, Александрова, Щепіна, Ільїна. Однак, вона безвідмовно сприймалася, адміністративно тиражувалася Щербицьким, Ляшком, Шевченко, Ревенком, Скрипником, Потурідісом, Ліхтарьовим...

3. Озброєна до зубів держава з колосальним ядерним потенціалом розпочала експлуатацію атомних станцій навіть без елементарного законодавства по використанню цієї страшної енергії. Не було в законодавстві ні правового режиму використання атомної енергії, ні усталених норм безпеки населення на випадок ядерної аварії. Про все це треба терміново подбати суверенній Українській державі. Такі документи ми вже готуємо для розгляду парламентом.

4. Уроки причин і наслідків Чорнобильської катастрофи спонукають до одного висновку: тільки самостійна, пронизана гласністю, правова й демократична держава може дозволити собі

використання могутніх досягнень людського розуму, людської цивілізації. Для тоталітарної держави, для її колоній – це смертельно небезпечно, як і для людства в цілому

5. Першими заговорили про фатальні наслідки Чорнобиля українські «зелені» та Рух, винісши правду на свої зібрання та велелюдні мітинги. Можливо, саме в цьому поєдинку вони здобули підтримку народу і перші перемоги. Численні пленуми ЦК КПУ – тільки імітували турботу про безмовний народ. Грошові подачки партії – це жалюгідна спроба відкупитися за вчинений злочин проти свого народу.

6. Хотілося б розпочати наше життя в незалежній державі з доброго настрою, з мудрого всепрощення і всезабуття. Однак – вся наша історія – це забуття й прощення. Наслідки – наші нинішні злидні й дивом уцілілі душі. Навіть болгари судять Живкова, Стоїчкова, санітарного лікаря Шідарова за приховування правдивої інформації про Чорнобиль. Ми не мстиві і ми – не переможці, радше – ми – переможені Чорнобилем. За підрахунками Союзу «Чорнобиль» ми вже втратили вісім тисяч нашого народу, спаленого Чорнобилем, десятки тисяч дітей мають гіперплазію щитовидної залози, збільшилась кількість новонароджених з генетичними вадами, збільшилась захворюваність лейкемією в дітей та вегето-судинна дистонія в дорослих. Все це – через нічим не виправдане переопромінення мільйонів нашого народу. Врешті та хтось за це повинен відповісти. Не задля помсти. Задля торжества справедливості на Україні.

Володимир Яворівський

(доповідь на сесії Верховної Ради України 11 грудня 1991 року)

Р.С. Генеральна прокуратура України таки провела розслідування, висунула кримінальні звинувачення Щербицькому (посмертно), Ляшкові, В.Шевченко і Романенкові. Однак, за давністю скоєння злочину справа до суду не була передана.

Ось чому вони стільки років замовчували правду - вони вигравали час. Платили тисячами життів, щоб врятувати себе.

Р. Р.С. Майже всі живі винуватці (більші й менші) та їх оточення - сьогодні мають пільги ліквідаторів. Причому пільги отримують сповна і регулярно. Значна частина їх не ступала в мертву зону і через десять літ після аварії

ЕКОЛОГІЧНІ ЗЛОЧИНИ КПРС-КПУ

1. Від них ми страждаємо й досьогодні. Вони, екологічні злочинці компартії в недалекому минулому, надто в 30-80 роки, значною мірою визначають сьогоденну демографічну трагедію українського народу. Нація вимирає. Процес депопуляції українського населення почався 1979 року. Нині на 1000 чоловік 15 вмирає і лише 10 народжується (станом на 1.07 1995р.)

Маємо отруєні води (навіть підземні!) і повітря. В катастрофічному стані наша Мати-Годувальниця-Земля: отруєна радіонуклідами, гербіцидами, важкими металами, нафтопродуктами; еродована більш ніж на 50 відсотків; виснажена, забур'янена, захімізована, зграювана недоладною технікою — вона криком кричить, просить ГОСПОДАРЯ. Дбайливого, вмілого, закоханого в Неї, відданого Їй від світання й до смеркання. Того господаря, якого більшовики планово й жорстоко, по-ленінському знищили 1930 року, коли ВКП(б)-КП(б)У запровадила так звану колективізацію сільського господарства. Тоді вперше в історії людства, під квазидикунським гаслом «ліквідувати куркуля як клас» було винищено велику хліборобську династію зі стажем 7 тисяч років. Такого не було за найстрашніших тираній. За кілька місяців ліквідувати найжиттєдайніший прошарок суспільства — його годувальників, господарів землі, найуміліших і наймудріших селян-виробників — на це була здатна лише люмпенська марксистсько-ленінська ідеологія.

А наслідок прийшов миттєво: 1929 року врожайність у південних чорноземних областях України становила СОРОК ТРИ ЦЕНТНЕРИ З ГЕКТАРА, а 1931 року — ТРИНАДЦЯТЬ. Так планово компартія привела український народ до страхітливого голодомору 1933 року, коли Політбюро ЦК

ВКП(б) на чолі зі Сталінінм ЗАБРАЛО ВЕСЬ ВРОЖАЙ 1932-го року, тобто — саме ту частку, яку здавали «куркулі» державі до 1929 року включно.

Політичні, державні злочини КПРС-КПУ є водночас і злочинними екологічними.

За колгоспно-радгоспної системи продуктивність праці перебувала на рівні виробничої інтенсивності в'язнів тюрем і концтаборів. Це й зрозуміло: на землю прийшов не її господар, а наймит, раб Системи. Тож врожайність лишалась вкрай низькою. Так утворився голод 1947 року.

Тоді компартія вдалася до злочинної політики ЕКСТЕНСИВНОГО ведення сільського господарства. Тобто за рахунок розширення посівних площ, розорювання цілинних пасовиськ, крутосхилів, толок, левад, білярічкових смуг та різних невідомостей — збільшити збір зерна. Саме відтоді почалася катастрофічна деградація ґрунтів, зливання гумусу (на сьогодні маємо 18 млн. га еродованих земель та 3 млн. га настільки захімізованих, що їх не можна рекультивувати). За період 1948-1968 років замінилось і всохло в Україні ТРИ ТИСЯЧІ РІЧОК і сім тисяч опинилося на грані загибелі, бо на них, згідно з «мудрими» вказівками КПРС-КПУ, утворили 27000 ставків, з яких за літо випаровується до 5 кубокілометрів життєдайної вологи.

Тобто Україна під керівництвом КПРС-КПУ стала обезводнюватися, що призвело до подальшого зниження врожайності та погіршення здоров'я населення. І тоді КПРС-КПУ іде на новий політико-екологічний злочин, що оформився в рішеннях січневого (1960р.) пленуму ЦК КПРС: запроваджується тотальна меліорація, зокрема поверхневе зрошення південних чорноземів. Водночас ЛІКВІДУЮТЬСЯ ЧОРНІ НЕЗАЙМАНІ ПАРИ, ЩО ПРОТЯГОМ ТИСЯЧОЛІТЬ БУЛИ ГАРАНТОМ ВИСОКОЇ ВРОЖАЙНОСТІ ЗЕРНОВИХ ЗА БУДЬ-ЯКОЇ ПОГОДИ.

Так родючі південні українські степи почали заливати отруйними водами з Каховської водойми та з Інгульця, що несе з Криворіжжя всю таблицю Менделєєва. Таким чином найкращі в світі південноукраїнські чорноземи стали засопюватися, отруюватися азотом, фосфором, нафтопродуктами і, звичайно, радіонуклідами. Внаслідок цього різко зросла дитяча смертність в районах поверхневого зрошення. Комуністи отруїли навіть хліб, який ми їмо. Через це 80 відсотків вагітних жінок — хворі, а, отже, і 80 відсотків дітей — також. Це посилює демографічну трагедію українського народу.

А врожайність? За всю сумну історію меліорації жодне зрошувальне господарство в Україні не досягнуло нормативного, обіцяного меліораторами врожаю (90 ц. з га). Навпаки — з'ясувалося, що ПІСЛЯ ЧОРНОГО НЕЗАЙМАНОГО ПАРУ ВРОЖАЙ ЗЕРНОВИХ ВИЩИЙ, НІЖ НА ЗРОШУВАЛЬНИХ ЗЕМЛЯХ, які, до того ж, невідомо деградують.

2. Вся діяльність компартії за 70 років її керівництва позначена авантюризмом, що завдав непоправної шкоди і людині, і природі, і Україні.

Нині вже забуте ім'я хвацького лєнінця — першого секретаря Полтавського обкому компартії Ф.Моргуна. Зловживаючи своїм становищем місцевого царька-губернатора, він одноособово запровадив на Полтавщині тотальну «безвідвалку», тобто — поверхневий обробіток ґрунту. «Плуг — в музей!» — кинув гасло «реформатор» на ниві селянській.

Мені пригадується як на початку 80-х років Ф.Моргун запросив групу київських письменників побувати на Полтавщині й ознайомитись з наслідками Моргуновського «новаторства».

...Ми їхали автобусом полями Полтавщини. Обабіч тягнулися бурякові плантації. «Солодкі» корені були зовні непогані, але мене вразили великі голі плями мертвої землі з-поміж посівів. Я добре розумів їхнє походження; знав, скільки отрути міститься в тих «солодких» коренях, але все ж таки запитав у Ф.Моргуна (він «демократично» пересів зі свого чорного лімузіна до нас в автобус):

— А що це за лисини на буряковому полі?

Несподівано Моргун аж спаленів від обурення і відповів роздратовано, грубо:

— О, він вже приїхав копірситися, підмічати щось негативне...

— А ти краще подивись на свою лисину! — по-підлабузницькому підхопив один старий столичний письменник, який оспівував «безвідвалку» (і за це йому привозили на київську квартиру «дари ханів» з Полтавщини).

Що ж, на злодієві шапка горить! Бо ті «лисини» на бурякових плантаціях свідчили, що поле надміру залите гербіцидами, а велетенські плями змертвілої землі сумно чорнітимуть ще добру сотню років.

Дивна річ: наші предки, давні українці-орії, протягом тисячоліть мудро й вміло користувалися і ПЛУГОМ, і РАЛОМ. Тож у спадок нам залишили невиснажену, родючу землю. А комуніст Ф.Моргун в адміністративному порядку вимагав від керівників господарств користуватися лише «ралами» (плоскорізами), а тих розумних обачних хліборобів, які не бажали йти на авантюру, на глум над землею, він, Моргун, публічно й грубо висміював, картав, виганяв з роботи.

Внаслідок цього поля Полтавщини за два роки вкрилися бур'янами, здичавіли. І Щербицький мусив збирати чи не з усіх областей належні їм запаси гербіцидів і передавати Моргунові, який залив чарівний, досі екологічно чистий край страшною отрутою і... Полтавська область вийшла на третє місце в Україні з онкозахворювань.

Судити б Ф.Моргуна, але ЦК КПРС вчасно перевело його до Москви очолювати Комітет ...охорони природи. А колишні працівники ЦК КПУ, які прилаштувалися на чолі видавництва «Радянський письменник», видали брехливу книгу Ф.Моргуна, котрий свій злочин перед народом і землею українською підніс до рівня подвигу.

Немає меж цинізму й нахабству комуністів.

3. В квітні 1983-го року, перебуваючи в селі Топорище на Житомирщині, я зненацька потрапив у ...пилову, а точніше – в торф'яну бурю.

Я – степовик. З дитинства звик до чорних бур. Але в краю озер, боліт, річок, лісів, зеленого розмаю бачити як страхотлива брунатна мла вкриває сонце, а люті вихори на твоїх очах зривають і несуть в каламутний коричневий морок ціле картопляне поле, де оголені бульби котяться в безвість; спостерігати, як тендітне зелене маєво озимини за лічені хвилини завалюється дюнами піску й торфу – це було як жахливий сон, як апокаліпсис.

Дуже хотілося пити. Я підбіг до криниці і побачив у ній... сухе дно. На ньому валялася пожмакана коробка з-під сигарет і порожня пляшка з ярликом «Русская водка».

Вперше в житті я, немолода людина, бачив висохлу криницю. І це було на Поліссі весною 1983-го року.

Власне, я бачив наслідки «мудрої» політики комуністичної партії, яка в повоєнні роки, виконуючи сталінський план «перетворення» (тобто – знищення) природи, численними ухвалами своїми формувала осушення боліт. Були в КПРС-КПУ й авантюристичні плани збирати на осушених болотах високі врожаї кукурудзи.

А до чого це призвело насправді? До знищення розкішної й неповторної фауни і флори Полісся; до зникнення 800 річок на терені лише українського Полісся, до непередбачуваних і некерованих МІГРАЦІЙ ПІДГРУНТОВИХ ВОД, що в свою чергу сприяло появі НОВОЗАБОЛОЧЕНИХ ЗЕМЕЛЬ. Осушення боліт – це обміління знаменитих Шацьких озер і Дніпра; перетворення Зеленого Краю боліт і озер в сумну, безплідну тундру, торф'янисту пустелю на площі 5,6 млн. га (територія більшої частини Полісся в Україні та Білорусії); зрештою – ця недостача води на Донбасі і в Західній Україні (довгі роки совєтські вчені сперечалися: український кристалічний щит під Поліссям ВІГНУТИЙ чи ВИГНУТИЙ? Треба було осушити болота, щоби переконатися – вгнутий, бо з його околиць зійшла вода).

На початку 80-х років учені НАН України підраховали: осушення боліт завдає лише економічних збитків державі на суму 3 млрд. крб (в цінах 1983 року, коли річний бюджет республіки становив 28 млрд. крб.). Отож, осушення боліт – справжня економічна диверсія. І екологічна – також. Злочин проти планети Земля. Адже болота є природними резервуарами вологи. Знищувати їх – це наближати екологічну катастрофу, подібну до тієї, якої зазнала планета Марс, що була колись багатоводною і зеленою. Мабуть там теж колись правила організація – рідна нашій комуністичній партії. Сухі канали на Марсі свідчать про це.

4. Не йде мені з пам'яті серпень 1970-го, коли я мав нагоду спостерігати варварський процес осушення боліт під Новоград-Волинським...

Велетенське роторне колесо повільно але невпинно, з ґрунтом котилося через чарівне ніжно-зелене поле. Воно, теє колесо, рило неглибоку канаву, на її дно уклало керамічну дренажну трубку і тут же присипало її. Я пішов уздовж засипаного рову до його початку й побачив як з тієї дренажної труби вже стікає в проміжний канал пречиста золотава вода...

Здалося, що то казковий богатир стікає кров'ю, але то стікала соками своїми наша Мати-Сира-Земля.

Тоді я підійшов до двох інженерів-меліораторів, що стежили за роботою, й запитав їх

– А чи не доведеться років за двадцять зрошувати ці зони?

Вони чомусь вдоволено зареготали й відповіли:

– Вполне возможно!

Але я трохи помилився: вже за 10 років мені повідомили, що під Новоград-Волинським передовий колгосп запровадив ЗРОШЕННЯ НА ОБЕЗВОДНЕНИХ, ВИСУШЕНИХ МЕЛІОРАТОРАМИ, ПУСТЕЛЬНИХ ПОЛЯХ СВОЇХ (варто уточнити: український кристалічний щит залягає під Поліссям близько від поверхні, тож за сонячної погоди обезводнений шар торфянистого ґрунту хутко прогрівається на всю свою товщу й тоді Полісся перетворюється в торфяну Сахару)

Єдиний порятунок нам від цього лиха, що заподіяла Компартія, – РЕКУЛЬТИВАЦІЯ БОЛІТ

5. Наприкінці 20-х років Сталіна і весь ЦК ВКП(б) заморозило варварське гасло Мічуріна: «Нам нечего ждать милости от природы, взять их у нее — наша задача»

Особливо імпонувало комуністам оте силове, бандитське: «взять!» До нашої багатющої природи більшовики підходили як до буржуазії, чи контрреволюції. Це був дикунський підхід, але опертий зате на «вчення» Мічуріна – примітивного, механістичного садівника-оригінатора, триста сортів якого повністю деградували (тобто розпалися на батька і матір) вже наприкінці 30-х років. Однак з того Мічурінського «вчення» («взять!») виріс, бурхливо схвалений ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У, так само дикунський сталінський план «перетворення» природи.

Власне, то був смертний вирок природі.

Першою жертвою сталінського суду над природою став наш святий Дніпро, що є колискою першої людської цивілізації – Трипільської культури і водночас – колискою української нації

Ще на початку XIX століття видатний український винахідник порохових балістичних ракет Олександр Засядько розробив проект обвідного каналу обіч Дніпрових порогів, що давало можливість зробити Славутич наскрізь судноплавним.

Царський уряд перекреслив цей проект. Його відкинула й більшовицька влада.

Перед першою світовою війною вірнопіддані царському режимові російські інженери носилися з ідеєю спорудження на Дніпрі каскаду гідроелектростанцій, які могли б затопити славетні пороги, а разом – і родючі заплавні землі – рахманну Оратанію, історичну серцевину України

Саме ця ідея заімпонувала Сталіну, ВКП(б), КП(б)У.

В 30-і роки проти ідеї каскаду гідроспоруд на Дніпрі рішуче виступила група українських вчених гідротехніків та аграрників. Їх підтримав Орджонікідзе. Але і він, і харківські лицарі Дніпра були знищені особисто Берією та його кривавими помічниками.

Шлях для знищення Дніпра було відкрито.

Рішеннями пленумів ЦК КПРС та ЦК КПУ красень Дніпро перегородили шістьома залізобетонними перетинками. І наш сивий Славута перестав бути Рікою.

Адже річка – це ВОДА, ЩО ТЕЧЕ. А Дніпро перетворили в каскад «морів» зі **СТОЯЧОЮ ВОДОЮ**

Стояча вода, в яку щороку випліскують 11 мільярдів кубічних метрів забруднених промислових та каналізаційних стоків, здатна загивати, смердіти й отруювати тих тридцять п'ять мільйонів чоловік, які споживають Дніпрову воду як питну. Сюди ж треба додати й таке: Запорізька АЕС викидає щосекунди 20 кубометрів спрацьованої радіоактивної води в Каховське «море» з якого п'є Нікополь та інші міста.

Масові отруєння населення питною водою теж одна з причин вимирання української нації

Екологічний злочин КПРС-КПУ є водночас і демографічним лихом І, додамо, економічною диверсією. Адже штучні «моря» затопили понад 900 тисяч га родючих заплавних земель. А щорічні

втрати лише від загибелі цих земель становили за останні 35 років понад 3 млрд. крб (в цінах 1983р.), «прибутки» від гідроелектростанцій – 22 млн. крб. (соціалістичний метод «господарювання!»). Сюди ще слід додати втрати від підтоплення земель (близько 700 тис. га), переселення сіл, перенесення магістралей і підприємств, зсування незахищених берегів, затрати на боротьбу з синьо-зеленими водорослями, втрати рибних багатств Дніпра тощо.

Разом з тим злочинне будівництво гідроелектростанцій на Дніпрі – це один із комуністичних варіантів знищення (геноциду) української нації. Адже «будови комунізму» знесли з лиця землі тисячі й тисячі найстародавніших українських поселень (лише в заплаві Кременчуцької ГЕС загинуло близько 500 українських сіл і хуторів, які мали велику історичну, архітектурну та етнічну цінність. Не кажучи вже про те, що мешканців цих поселень нагло виселили на белебень).

Ліквідовані також унікальні пам'ятки української історії – такі як селище Воїнська Гребля чи церква Сагайдачного в козацьких Табурищах (це історичне село також знищене, перетворене на зросійщений, знівельований, брудний Світловодськ на березі гнилого й неймовірно смердючого синьо-зеленого «мор'я»); затоплені шари трьох давньоукраїнських культур — Трипільської, Залубиняцької і Черняхівської; каламутні води штучних водойм поховали місця козацької слави; на дно пішла історія України.

На будівництво гідроелектростанцій – за ухваленням КПРС, згідно з її асиміляційною, антинаціональною політикою – були залучені десятки тисяч російських та російськомовних робітників з-за меж України. Тобто «будови комунізму» на Дніпрі посприяли суцільній русифікації колоритної самобутньої з прадавніх віків української Наддніпрянщини, знищенню українського етносу на Дніпрі – того етносу, що сформувався і утвердився тут ще в V-у тисячолітті до н.е.

6. Щедрий наш сивий Славути на віддавання. Але те віддавання комуністи перетворили в грабунок...

Штучні, безглуздо великі водойми з стоячими, гнилими плесами ВИПАРОВУЮТЬ У НЕБЕСА П'ЯТЬ КУБОКІЛОМЕТРІВ ВОЛОГИ щодня – стільки ж води ЙДЕ ПІД ЗЕМЛЮ, щоб за сотні кілометрів підтопити родючі землі, села, міста, дороги.

А далі... Меліоратори забирають в Ревучого 8 млрд. кубометрів непрозорої недухм'яної води. Підприємства Наддніпрянщини – 3,3 млрд. м³. Півтора мільярди йде на Донбас, 4 – в Крим. Мільярд забирає комунальне господарство. Стільки ж – Кривий Ріг

12,5 кубометри (майже ціле Кременчуцьке море!) щорічно відбирають у Дніпра на так зване безповоротне водокористування.

Такого грабунку Дніпро не зазнавав ніколи. Тому до моря він ледь доповзає, віддавши по дорозі всю свою силу.

Ще одна грань більшовицького злочину проти великої ріки українського народу: з артерії життя комуністи перетворили Дніпро в носія смерті для людей, для української нації. Надто після Чорнобильської аварії, яка зчинилася з вини ЦК КПРС і ЦК КПУ – вони, ганебні винуватці аварії, вони обрали місце будівництва АЕС під Києвом, вони затвердили застарілу ненадійну модель реактора, вони вимагали здати будову достроково – тож будували атомну поспішно, неякісно, навіть – з бракованих вузлів і деталей. Вони потім таємно і злочинно добували з реактора плутоній, експериментували над головою українського народу. А потім тримали в таємниці справжні наслідки аварії на ЧАЕС. Особливо приховували станцію на Дніпрі.

Але шила в мішку не втаїти. Знайшлася людина, яка повідала світу правду про радіоактивний Дніпро. Цією людиною став білоруський вчений-радіолог Волков.

Як це сталося?

У Москві йшла закрита (!) нарада вчених і спеціалістів. Проводив її за вказівкою ЦК КПРС головний комбінатор з приховування наслідків Чорнобильської аварії Ізраель. Ішлося про те, що Швеція подала протест. На її територію з Чорнобильської хмари 26 квітня 1986 року посипався не лише стронцій і цезій, а й – плутоній. Радянська сторона заперечувала плутоній: мовляв, апаратура не показує його. Навіть представники МАГАТЕ це підтвердили. Ізраель вимагав од учених «наукового обґрунтування» брехні.

І тут підвівся нікому не відомий радіолог з Білорусії Анатолій Волков. Він проголосив слова, що вразили учасників наради й зруйнували плани ЦК КПРС та його функціонера Ізраеля: «У нас немає плутонія тільки тому, що ми не маємо апаратури, яка показує плутоній».

Тоді ж Волковим зацікавилася міністерство оборони СРСР. Воно надало спеціалістові відповідні кошти, залучило на його вимогу найновітнішу апаратуру за кордоном. Його лабораторія зросла до 75 чоловік, в його розпорядження було надано два пароплави. Протягом 1987-1989 років лабораторія Волкова проводила найретельніше обстеження Дніпра на всьому його протязі.

В грудні 1989 року «засекречений» Волков прибув до Києва на перше пленарне засідання громадського Комітету порятунку Дніпра, на перший свій публічний виступ. Привіз понад 100 карт обстеження ділянок Дніпра.

Доповідь Волкова в стінах Спілки письменників України тривала дві години. Ще стільки ж часу сипалися запитання.

Вперше було сказано правду про стан Дніпра після Чорнобильської аварії.

Ось якась частка тієї правди в цифрах (йдеться про міру радіоактивного забруднення Дніпра, окремих його ділянок)¹⁾

ГИРЛО ПРИП'ЯТІ, СТАВОК-ОХОЛОДЖУВАЧ ЧАЕС

Об'єм накопиченого радіоактивного мулу	– 300 млн.тонн
Сумарна гамма-активність	– 480 Кюрі
в т.ч. цезій-137	– 93000 Кі
стронцій-90	– 54000 Кі
плутоній-239	– 6000 Кі
Сумарна радіоактивність	– 33405 кі

КИЇВСЬКЕ ВОДОСХОВИЩЕ

Об'єм води	– 3,7 км ³
Накопичено радіоактивного мулу	– 60 млн. тонн
Сумарна гамма-активність	– 24700 Кі
в т.ч. цезій-137	– 6000 Кі
стронцій-90	– 8400 Кі
плутоній-239	– 305 Кі
Сумарна радіоактивність	– 33405 кі ²⁾

КАНІВСЬКЕ ВОДОСХОВИЩЕ

Об'єм води	– 2,6 км ³
Накопичено мулу	– 40 млн. тонн
Сумарна гамма-активність	– 356 Кі
в т.ч. цезій-137	– 292 Кі
стронцій-90	– 40 Кі
плутоній-239	– 12 Кі
Сумарна радіоактивність	– 408 кі

КРЕМЕНЧУЦЬКЕ ВОДОСХОВИЩЕ

Об'єм води	– 13,5 км ³
Накопичено мулу	– 300 млн. тонн
Сумарна гамма-активність	– 3850 Кі
в т.ч. цезій-137	– 2790 Кі
стронцій-90	– 248 Кі
плутоній-239	– 54 Кі
Сумарна радіоактивність	– 3750 кі

ДНІПРОДЗЕРЖИНСЬКЕ ВОДОСХОВИЩЕ

Об'єм води	– 2,4 км ³
Накопичено мулу	– 50 млн. тонн
Сумарна гамма-активність	– 85 Кі
в т.ч. цезій-137	– 65 Кі
стронцій-90	– 10 Кі
плутоній-239	– 14 Кі
Сумарна радіоактивність	– 109 кі

ЗАПОРІЗЬКЕ ВОДОСХОВИЩЕ

Об'єм води	– 3,3 км ³
Накопичено мулу	– 154 млн. тонн
Сумарна гамма-активність	– 106 Кі
в т.ч. цезій-137	– 89 Кі
стронцій-90	– 3 Кі
плутоній-239	– 2,2 Кі
Сумарна радіоактивність	– 111,2 кі

КАХОВСЬКЕ ВОДОСХОВИЩЕ

Об'єм води	– 18,2 км ³
Накопичено мулу	– 340 млн. тонн
Сумарна гамма-активність	– 129 Кі
в т.ч. цезій-137	– 108 Кі
стронцій-90	– 7 Кі
плутоній-239	– 41 Кі
Сумарна радіоактивність	– 177 кі

ДНІПРОВСЬКИЙ ЛИМАН І ГИРЛО ДНІПРА

Накопичено мулу	– 230 млн. тонн
Сумарна гамма-активність	– 92 Кі
в т.ч. цезій-137	– 78 Кі
стронцій-90	– 5 Кі
плутоній-239	– 78 Кі ³⁾
Сумарна радіоактивність	– 175 кі

Ці страшні цифри – пересторога всьому людству.

Так, з гирла Прип'яті, зі ставка охолоджувача хвилями Дніпра, підземними водами та вітрами радіоактивна чума сягне не тільки на Україну. Вона виходить в Чорне море, підступас до берегів Туреччини, рветься крізь Босфор в океан, а разом з випарами та вітрами розлітається по всьому світу.

Разом з тим, наведені дані мають рано чи пізно (чим раніше, тим краще) лягти звинувачувальними документами на стіл Верховного Суду України, перед яким повинна постати в ролі підсудного Комуністична партія України й відповісти перед людством та історією за всі свої злочини в складі КПРС.

Сергій Плачинда

1) Наведені нижче дані фіксують радіаційний стан Дніпра на 1-е вересня 1989р. Відтоді подібних ретельних досліджень не провадилосся.

2) За даними лабораторії А.Волкова радіоактивність Київського водосховища зростає на 800 кюри.

3) Лабораторія А.Волкова фіксує подальше накопичення плутонія в Пониззі Дніпра.

Секретно**ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ КПСС**

ЦК Компартии Украины считает необходимым проинформировать Центральный Комитет КПСС о положении, сложившемся на атомных электростанциях республики. Из-за отдельных проектных просчетов, низкой надежности части оборудования, недостаточной квалификации обслуживающего персонала за последнее время здесь произошел ряд крупных аварий, которые привели к ухудшению радиационной обстановки и серьезным перебоям в электроснабжении народного хозяйства. В январе-феврале с.г. Чернобыльская, Ровенская и Южно-Украинская АЭС работали с нагрузкой лишь 2—2.5 млн.квт при проектной мощности введенных в действие энергоблоков 4880 тыс. киловатт.

9 сентября 1982 года крупная авария с разрывом одного из технологических каналов реактора и выбросом радиоактивных веществ в атмосферу произошла на Чернобыльской АЭС. Энергоблок № 1 мощностью 1 млн.квт. простоял почти полгода, им недовыработано к плану 2.7 млрд.квтч электроэнергии. 25 февраля с.г. на том же реакторе произошел разрыв еще одного канала, энергоблок снова остановлен. Объемы и сроки работ по устранению последствий этих аварий Минэнерго СССР не определены. Длительное время с повышенной против нормы влажностью работает реактор энергоблока № 2, он также требует безотлагательной остановки и ремонта. Серьезные перебои имеют место в работе энергоблока № 3.

Не достигнута проектная мощность действующих энергоблоков Ровенской атомной электростанции. В начале 1982 года энергоблок № 1 мощностью 440 тыс.квт из-за повреждения напорных коллекторов парогенераторов простоял более двух месяцев. На этом же энергоблоке в декабре прошлого года вышел из строя ротор турбогенератора № 2. Работы по устранению дефектов изготовления ротора на ленинградском объединении «Электросила» завершены только 25 февраля с.г., блок еще работает с половинной нагрузкой.

Всего из-за различных неполадок и повреждений турбоагрегаты Чернобыльской и Ровенской АЭС с начала эксплуатации аварийно останавливались более 50 раз.

В результате конструкторских просчетов неработоспособными оказались деаэраторы, установленные на Южно-Украинской АЭС. По этой причине введенный в действие в декабре прошлого года первый энергоблок мощностью 1 млн.квт простоял до 8 февраля с.г. Только на устранение дефектов оборудования, поставленного предприятиями Минэнергомаша, на электростанции уже затрачено почти 12 тысяч человеко-дней.

Серьезные просчеты проектными организациями допущены при выборе промплощадки Ровенской АЭС. В прошлом году в результате карстово-суффозионных процессов здесь произошли два провала земной поверхности, повторными изыскательскими работами обнаружены многочисленные карстовые пустоты, участки разуплотненного грунта и другие геологические аномалии. Уровень грунтовых вод с начала эксплуатации электростанции повысился почти на 10 метров, что может привести к дальнейшей активизации карстовых проявлений.

По мнению специалистов без проведения дополнительных крупных инженерно-технических мероприятий строительство второй очереди Ровенской АЭС, предусмотренной постановлением ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 26 июня 1980 года, и дальнейшее развитие жилого поселка в этих условиях невозможны. Не гарантируется и безопасная эксплуатация энергоблоков первой очереди.

Несмотря на сложившуюся тревожную обстановку, Министерство энергетики и электрификации СССР, руководство объединения «Союзатомэнерго» не принимают действенных мер по обеспечению надежной и безопасной работы атомных электростанций. В ряде случаев даже при решении вопросов, связанных с устранением последствий аварий, они проявляют недопустимую медлительность.

ЦК Компартии Украины просит ЦК КПСС обязать Минэнерго СССР, Минсредмаш, Минэнергомаш, Минэлектротехпром принять безотлагательные меры по обеспечению безаварийной

работы атомных станций республики, а также поручить специальной комиссии рассмотреть вопрос о целесообразности дальнейшего развития Ровенской АЭС.

СЕКРЕТАРЬ ЦК КОМПАРТИИ УКРАИНЫ

(подпись) В. ЩЕРБИЦКИЙ
4.03.83

№ 1/35

ЖЕРТВИ СТАЮТЬ СВИДКАМИ

Жертви стають свідками

***

Сіл таких, як моє, на Галичині і Волині багато. Вони існували, розвивалися, та в час розбудови «світлого майбутнього» були знищені вщент.

Решняте, Рожнятівського району Станіславської області – це родинне село моєї мами. Невеличке було це село, десь близько 150 хат. Поля селян межували з рікою Літницею. Решняте і моє родинне село Вільхівка – це одна парафія.

Село Решняте було жорстоко знищене в 50-х роках нинішнього століття, після закінчення другої світової війни. Важко збагнути – для чого і чому, і чи влада діяла по закону, чи це свавілля – беззаконня. Ще при набігах диких ординців люди рятувалися, хто в лісах, хто в болотах, а тут – без залишку, до останнього. Початок знищення села був покладений ще в 1944 р. Війська НКВС при облавах в Решнятому підпалювали по кілька хат і таким чином знущалися над безборонними селянами. А на початку 50-х років вирішили знищити село до кореня. Примусово все населення Решнятого вивезли в Сибір і в Миколаївську область. Відбір був короткий: бідноту – в Миколаївську область, хто трохи багатший – в Іркутську. Після цього переселення село перестало існувати. Всі хати і господарські будівлі розібрали і перевезли для побудови колгоспних споруд у колгоспі «Більшовик». Кілька найкращих будинків розібрали і перевезли в тодішній райцентр Перегінське. Там поселили в цих будинках районне начальство та їх прислужників. Ще й тепер, в 90-х, неможливо відшукати і повернути справжнім господарям чи їхнім дітям ці хати.

В хрущовську «відлигу» побував я в околицях Решнятого. Села нема, але там могили моїх дідів та прадідів, тож цікаво було глянути, що з тим місцем зробили. Там все заросло бур'янами, а на тих місцях, де були колись будинки – горбки. На тому місці, де в хаті була піч – горбок побільше, де льох був – там западина. Сади, що були коло садиб, здичавіли. І це в той час, коли війна скінчилась, а Хрущов обіцяв за 20 років комунізм побудувати.

Згодом почали повертатися виселені на рідну землю. Хто з Сибіру, хто з Миколаївської області. Знаходили родинні місця і починали споруджувати примітивне житло: хто землянку, хто якусь халабуду. Місцева влада дозволу на будову не давала. Погрожували, страшили, і всілякими правдами (закон же!) і неправдами (місцеве беззаконня) виганяли приїжджих з рідних місць. Та нічого не допомогло – селяни повертались і повертались. Вже у 80-х роках при в'їзді в село влада прибила табличку, на якій, проте, назва села бупа «Рошняте», а не Решняте. Чи, може, в 50-х роках стару назву села було викреслено в картах, а нову дали вже ніби новому поселенню.

Як би не називали, як би не паплюжили назву села, як би не викривляли і не пояснювали по-своєму історію, село живе і розвивається. Честь і хвала всім тим, хто не забув, звідки походить рід його, і, переживши стільки жахів та поневірянь, довів, що він є патріотом своєї батьківщини і залишився Людиною з великої літери.

Михайло Дмитрович Косів

м. Тернопіль

***

У 1950 році моїх батьків як «посібників банди» виселили в Сибір. Я вчився в інституті, та за добу був виписаний і тому залишився поза законом. З інституту був оперативно відрахований, жив у

селі в знайомих. Десь через півроку товариш влаштував мене у сільській бібліотеці, але через три дні, як у районі узнали, чий я син, то зчинили таку бурю, що я змушений був утекти із села і хотів влаштуватися в другому районі, але там мені запропонували бути очима і вухами КДБ. Аж у третьому районі я, через знайомих, почав своє трудове життя.

Батьки давно померли, я живу із сім'єю в комунальній квартирі. Хочу, щоб мені повернули мою хату. Почав я в 1989 році з реабілітації батьків і добираюся правди до сьогоднішнього дня.

По сусідству зі мною живе «товариш», який у свій час гордився тим, як він воював із бандерівцями, як вивозив їхні родини в Сибір. Сьогодні в нього є пільговий магазин, в якому він одержує продукти. Мені ж ніяких пільг немає, тому що сам я не був вивезений. Юрист, який відає цими справами в Калуші, сказав, що наша держава не може відшкодувати те, що вчинила інша держава, а «товариш» Мороз із своїми комуняками справедливішого закону не приймає. Він боїться, що, коли судити КПУ, то треба судити три мільйони. Судити треба тільки тих, хто видавав ці нелюдські закони, і тих, хто їх виконував.

В. Н. Сидоров

м. Калуш

***

У 1947 році мене, моїх батьків, і старшу сестру КГБ вивезло до Сибіру. Везли нас у товарних вагонах, люди умирали від голоду і холоду. Мертвих складали в останній вагон. Довезли нас до м. Кисельовська, Кемеровської області. На станції уже чекали кагебісти. Повезли кого куди. Нашу родину привезли в радгосп і поселили в телятнику, але наступного дня нас і ще кілька сімей забрали і повезли ще далі. Поселили в сарай, де колись стояли коні. Посередині була залізна грубка, на якій ми варили їжу і опалювали житло. Ходили ми в підвал перебирати картоплю. Не дай Бог, хто візьме хоч одну картоплину! Місяць ходили ми на роботу, мороз до 40 градусів, а нас забрали з дому, в чому стояли. Заробили ми по 8 крб. Навіть за ці гроші не можна було нічого купити, бо магазин далеко, а ми в чоботах і в осінньому пальто. Тож і сиділи по кілька днів голодні. Інколи ми пекли в грубці картоплю, коли працювали в центральному радгоспі. Там була грубка, аби не померзла картопля. То вкинеш туди картоплину, і тільки вона нагріється, а не спечеться, вихоплювали і гризли. Над нами була поставлена наглядка, німа. Вона роздягала нас догола, коли ми йшли додому, щоб не дай боже винесли картоплину.

Часто жінки сходили з розуму.

Коли ми приїхали в Дніпропетровську область, то теж натерпілися. Нас ніхто не любив, ми були «ворогами народу», «бандерівцями». Одного разу ми пішли до церкви на Великдень. Зайшли, помолилися і стали співати. Приходить священник і каже: «Уходіте, бандеровци». А ми співали церковних пісень. Я усе життя терпіла, що я із Західної України.

Коли в Дніпропетровську мені довелося влаштуватись на роботу, у відділі кадрів коли глянули в документи і, побачивши, що я із Кемеровської області, а родом із Львівщини, то відмовляли. Бо для них усі, хто родом із Західної України, – усі бандерівці.

Ми боролись за вільну Україну, нас немало полягло молодих хлопців і дівчат, і батьків наших порозкидало по Сибірах, не знаємо тепер, де їхні й могили, а при владі знову ті ж самі. Де правда?

Я. Черненко

м. Дніпропетровськ

* * *

Мого чоловіка та мою маму репресували 1 лютого 1950 року. Повна машина кегебістів удосвіта тихенько приїхала до нашого дому і, як злодюги, почали нишпорити на підвір'ї, інші зайнялись пиятикою у хаті. Пили, їли награване в людей. Потім почали катувати лопатою мою маму і чоловіка. Скривавлених закинули на машину і повезли до Івано-Франківська в тюрму. У травні їх судили, дали по 25 років таборів. Чоловіка повезли в Казахстан, а маму – в Мордову. Якось вони вижили. Після смерті ката-Сталіна відпустили додому. А до якого дому? Усе було конфісковане, а хату і будівлі зайняв переселенець. Того переселенця уже немає, а сьогодні у нашій хаті живе інший.

Я після звільнення мами і чоловіка з тюрми мусила ходити по чужих хатах 7 років.

Маємо незалежну державу, помертньо реабілітовані мій чоловік і моя мама. Та що мені з того? В уряді сидять такі самі, як і тоді.

К. Т. Крупка-Падляк

Рогатинський район

* * *

Здається, ніякими словами не можна описати те горе, яке довелось мені пережити.

12 лютого 1949 року о пів на п'яту ранку нашу хату оточили, енкаведисти увірвалися з автоматами, направленими на нас. Капітан Кашин, якого я і на тому світі не забуду, і кілька солдат наказали нам збиратися «к белым медведям». Батько впав без пам'яті. На збори дали 15 хвилин. Нас було четверо: батьки, старий дідусь і я – молоденька дівчина. Старенький не розумів, що робиться, хотів вийти на двір, його схопили і капітан Кашин почав бити прикладом автомата по голові. Дідусь упав, тоді його били ногами. Коли я почала кричати, все перекинулося на мене. Кров з дідусевих вух бризнула на стіни. Ліве вухо тоді як почорніло, так і лишилося. Від рани на тому вусі він і помер 1952 року в Сибіру. Коли нас вивели з хати, ми побачили, що селом везуть на фірах багатьох людей. Коли нас на залізничній станції повантажили у вагони, деякі люди відчинили вікно, через яке кидали своїх дітей, щоб їх хтось підбрав, і таким чином намагалися врятувати їх. У Стрию нас помістили на пересильний пункт у клубі, де були нари у два поверхи, вікна з ґратами, зафарбовані білилом. Там нас тримали півтора місяці. Щодня привозили все нових і нових нещасних. Згодом помістили у вагони для худоби, де теж були двоповерхові нари. На дорогу дали тюльки і солдатського хліба. Пам'ятаю, в нашому вагоні помер хлопчик п'яти років від народження. Так його конвоїри викинули прямо з поїзда. Тільки у Свердловську нам вперше дали «похльобку». Привезли в Асино Томської області, розмістили в клубі 5 тисяч чоловік. О 6-й ранку виганяли всіх за потребою. То було найстрашніше: батько, мати, старе, мале – всі разом, а звідусіль на нас летіло каміння, дрючки, брутальні слова. Хто не міг витримати до ранку, мусив пропхатися до кінця залу, там стояли бачки, з яких все виливалося. Почався тиф. Тоді якраз на річці пішов лід. Нас на пароплавах доставили до селища Батурино. Везли нас у нижніх каютах. Нагору ніхто не мав права вийти. Розгрузили знову в якийсь клуб, який мав тільки стіни і дах, стелі не було. У тому селищі майже всі були репресовані «кулаки». Жили вони бідно, але що тільки могли приносили нашим хворим. То була для нас велика підмога. Як вони розказували, їм було спочатку ще гірше, ніж нам. Зустріли ми там багато українців з Полтавщини, які дуже гарно говорили українською мовою.

Мене призначили валити ліс. Ми, дві молоденькі дівчини, пиляли сосну цілий день, а на вечір, як вона падала, відламався сучок, яким вдарило у скроню мою напарницю Марусю – єдину дочку в матері. Вона не встигла нічого і сказати, так на місці і лишилася вбита.

Я вірю, що тільки Бог дав мені дожити, щоб усе це розказати. Дідуся і батьків уже нема, а їхні душі не дають мені спокою, шепочуть, щоб я розказала.

Хотіла б я спитати в тих, хто заганяв нас до сибірів, за що вони невинного старесенького мого дідуся кров пролили, за що нашими тілами угноювали сибірську землю, за що другий мій дідусь у 1947 загинув у Челябінській області?.

Пам'ятаю, як везли нас у вагонах на самий Великий піст, як ми там молилися. А Великдень стрічали в Асіно. Цілий день народ співав «Христос воскрес», а нам кричали, що всіх розстріляють. Люди не боялись, бо Господь був з нами

Я могла б ще багато розказати тільки діти не дозволяють Вони, бідолашні, весь час через нас були переслідувані. Діти просять мене не давати своєї адреси і прізвища – бояться

Марійка

***

Більш як одинадцять років я карався у більшовицьких таборах. Побував у десятках – від Джеккагану до Норильська, а відтак у колимських, і закінчив у «Тайшетлагу» Іркутської обл. Надивився на те пекло, в якому згорали кращі сини України. Бачив страшні злочини і на волі, коли гинули не лише дорослі люди, але й діти від рук КГБістів. Вони не зважали ні на що коли прочісували ліси, вбивали навіть дітей, котрі збирали проліски. Так було у 1948 році у селі Підгірках Калуського району на Івано-Франківщині. Я був свідком того, як знущалися над черниціями монастиря «Пресвятої Родини», що у селі Гошові Долинського р-ну, тільки за те, що ті не хотіли перейти у підпорядкування московської патріархії. Як недобитих повстанців звозили до гарнізону, скидали на купи, роздягали і над пораненими знущалися, не давали ніякої допомоги, навіть води, і повстанці так вмирили повільною смертю. А після того приводили ще матерів пізнавати своїх дітей Але чомусь найбільше мене вразило те, як МГБ знищило професора Антоновича, з котрим я був у казахських таборах, на Колімі і в Норильську.

Він був громадянином Австрії, до війни працював у Вільному Українському Університеті. У 1946 році МГБ викрало його з Відня й привезло до Києва. ОСО засудило його на 10 років. У 1956 році всіх підданих інших країн звезли до Магадану й готували до відправки за кордон Це сталося після візиту Аденауера до Москви. Але з відправкою не поспішали Тоді професор Антонович від імені цих політ'язнів написав до ООН. Лист цей перехопили і професора знов судили Дали два роки закритої тюрми в Магадані. З ним судили ще одного молдаванина. Професор Антонович був людиною міцного здоров'я, працював на фізичних роботах. Ніколи не погоджувався на легший труд, який йому пропонували політ'язні як інтелігенту А під час дозвілля він читав лекції політ'язням. Найбільше лекцій було, коли ми пливли баржами по Єнісею в Норильськ, та на пароплавах Охотським морем до Магадану, а також у вагонах. Він був великим патріотом України Під час різних протестів проти свавілля охорони і страйків, а також під час повстання в Норильську на 5-му Лагпункті «Горстрой» марно було намагатися його вберегти, він був у самому пеклі боротьби. Був тяжко побитий, але залишився живим. У такому стані його разом з іншими активістами відправили на Коліму. Чекісти цього йому не забули, і як тільки з'явилась причина, за яку його можна було засудити, вони такої можливості не втратили. Відбуваючи покарання у Магадані, він записався до стоматолога, щоб запломбувати зуб. Був цілком здоровий навіть жартуючи казав, що після Норильського «масажу» почувається краще. Після відвідин стоматолога через дві години він помер Свідком його смерті був однокамерник Степан Ярема, політ'язень із Львівщини. Так чекісти і обкомівці з Магадану знищили нашого вченого (обком партії кілька разів викликав його на розмову, щоб він не повертався на Захід). Цей злочин був страшним для всіх політ'язнів Коліми. Цього і я не зможу простити їм ніколи. Це підлість, на яку здатні лише комуністи Я вважаю, що професор Антонович гідний того, щоб його тіло відшукати у Магадані і перевезти в рідну землю.

Павло Терпак

*м. Калуш
Івано-Франківська обл.*

* * *

У 1945 році мій батько був арештований. Ув'язнення відбував в тернопільській тюрмі. За 16 місяців клятї кагебісти так його замордували, що коли батька вивезли в Караганду, він важив 34 кг. Засуджений був на 13 років, 5 років не повертався на Україну. Я теж був засуджений на 8 років, покарання відбував у Омську.

Більшовицька політика намагалась стерти Україну з лиця землі. Але ласка Всевишнього осіяла Україну, і вона стала вільною. Я і уся громадськість мого села засуджуємо більшовицький комунізм і вимагаємо щоб познімали з посад комуністів у Верховній Раді та сільських радах, бо вони зрадили і зараз зраджують нашу неньку-Україну і нашу свободу. Ганьба комуністичній системі, яка принесла безліч сліз і горя. Всі сили й уміння треба докласти, аби не допустити панування ворогів на нашій землі.

М. П. Скриник

*с. Горожанка
Монастирський район
Тернопільська обл.*

* * *

Я народився у тридцять третім році, якраз у ту пору, коли українці гинули від голодомору. Як відомо, до 1939 року наш край знаходився під владою Польщі. Важко працювали наші батьки, щоб прогодувати нас, 4-ох синів. Але голодними ми не були і були забезпечені всім на той час. Про голодомор і тортури нам стало відомо недавно. Хлібом-сілля зустрічали наші батьки тоді «визволителів», та не знали, який дар ті совіти нам приготували. Пам'ятаю, як у 1940-му році у нашій хаті збиралися чоловіки вечорами і журилися, що ночами із своїх хат пропадають невідомо куди люди. У 1941 році, коли прийшли німці, хлопці пасли худобу і помітили в гаю 9 ям, з яких просочувалась сукровиця. Коли зібралися селяни і розкрили ті ями, то побачили, що там люди, яких ночами забирали більшовики. Трупі були понівечені, пов'язані колючим дротом, в головах забиті цвяхи, лежали жінка з розпореним животом і поряд немовля. Були відрізані груди, вуха, носи, статеві органи і т.п. В присутності великої кількості народу повиймали ті трупи й поховали у братській могилі на Надвірнянському цвинтарі. Ця могила простояла до 1944 року. Як тільки вступили «російські брати», над'їхав танк і розрівняв могилу. У 1942 році німці забрали нашого батька, додому він більше не повернувся. У 1947 році, навесні, прийшли вранці кагебісти й забрали діда Івана, вуйка Юрія, найстаршого 16-літнього брата Михайла. Мучили їх місяць у Яремчанській в'язниці, а потім перевезли до Коломиї, куди мені доводилося возити передачі братові й простоювати біля віконця із заявою начальнику тюрми №2 м. Коломиї. На початку вересня я повернувся додому із сльозами на очах і з непринятною передачею: Михайла в тюрмі не було. Дід Іван в тюрмі помер, вуйко Юрій відбув 10 років на Колимі, але, повернувшись додому, довго не прожив. Брат Михайло 6 років добував золото на Колимі, а після відбуття строку повернувся до нас із мамою в Караганду. Восени 1947 року, коли мені виповнилось 13 років, до школи я не пішов, бо довелось мені допомагати мамі варити сіль і міняти її на хліб, щоб прогодувати себе та двох молодших братів. Невдовзі стало ще гірше. Коли випав великий сніг, у понеділок вранці прийшли по наші душі «браття» з КГБ, завантажили нас, 82 чоловік, у товарний вагон і повезли на спец-поселення у Караганду. Не потрапив, правда, у той вагон 9-ти річний брат Василь, який ночував у маминої сестри. Забрали маму, мене і 5-ти річного Миколку. Везли нас 14 діб, дали один раз гнилої риби й тричі по два відра води. Щоб нам було тепло, поставили 2 буржуйки, тільки забули одну дрібничку: туалет, що нам довелося рубати у підлозі дірку. Одного разу стояв наш потяг на одній із станцій, а біля вагону проходжувався охоронець з гвинтівкою із багнетом. Я попросив, щоб він кинув нам у віконечко грудку снігу, бо дуже хотілося пити, він нагнувся та замість снігу кинув брудну каменюку та ще й пригрозив багнетом. Приїхавши до місця

призначення, ми потрапили у лазню. Стригли всім волосся, дівчата плакали, розлучаючись із своїми косами. Поселили нас у нові холодні будиночки, які будували наші земляки-в'язні, що були відгороджені колючим дротом і вишками наглядачів. Сім родин із наших Делятинців розмістились на нарах в одному двокімнатному будинку. Працездатним наказали збиратися у комендатурі, яка знаходилась на відстані 2 км. На машинах їх везли на будову, а назад їм доводилось повертатися пішки 7 км. Платили ж стільки, що вистачало лише з'їсти раз на день кусень хліба. Мама ходила на роботу, а я – на шахтний терикон вибирати з породи рідкісні шматочки вугілля, щоб було чим натопити пічку. Настав святий вечір Різдва Христового 1948 року. Мама приготувала кутю – мізерну святу вечерю. Брат Миколка був хворий і не хотів нічого їсти, я з'їв його частку. Покликали фельдшера, але той сказав, що, мабуть, у Миколки параліч, дав дві таблетки і пішов собі. Наступного дня мама залишилась із хворим, а я пішов замість неї на роботу. Був сильний буран і я заблукав. Повернувшись, нарешті, засніжений, зайшов у хату, а там порожньо, лише в печі жевріє кілька вуглин. Підійшов до сусіднього домику, і там одна жінка мені сказала, що хлопчик помер, і мама повезла його до трупарні, а після під'їхала вантажівка, забрала мешканців нашого будинку і повезла їх у селище «Компанейськ», що за 15 км. Коли прийшла мама, вона сказала: «Миколка помер. Я залишила його у трупарні, а завтра підемо у комунгосп, заберемо труну і поховаємо Миколку». Поплакали ми біля печі. Потім мама розказала, що познайомилась з однією жінкою, у неї теж є син Іван, такий, як я. Та жінка тут жила уже давно, бо була вислана ще в 1933 році як куркулька. Ми пішли до неї, але вже стемніло, хуртовина не вщухала і ми не змогли впізнати той будинок, де вона жила. Ми сильно втомились, мама підійшла до одного будинку і почала стукати у двері. Двері відчинились і якась жінка впустила нас в коридор. Мама розповіла їй про нашу біду і та дозволила нам пересидіти до ранку у коридорі, дала нам шматок хліба й сказала: «Вам ще добре, бо вас помістили до хат, а нас, 60 тисяч, привезли у голий степ і навесні залишилось лише 8 тис. Ми робили із глини самани і будували собі житло. Чоловікам було краще, бо вони працювали у шахтах, де було тепліше, а ми, жінки, замерзали на морозі». Вранці, коли стихла хуртовина, ми вийшли на вулицю. Мама пізнала той будинок, у якому жила та жінка, Уляна Васильченко. У неї ми трохи розігрілися й пішли до комунгоспу. Там нас чекав старенький дідусь, який поклав на сани труну, запряг коня і ми поїхали до трупарні. Там поклали у труну (скриньку із неструганих дощок) тіло Миколки й повезли на цвинтар. Яму викопати ми не могли, бо земля сильно промерзла. Тоді дідусь нам показав свіжу яму, де недавно було поховано невеличку труну, і ми розкопали чужу могилку й поклали нашу труну на чужу.

Надвечір повернулись до Уляни Васильченко, переночували в неї, а ранком подались до комендатури. Мама розповіла комендантові, що поховала сина, і що наших земляків відправили у Компанейськ, і що наш багаж вони забрали із собою. Комендант сказав, щоб ми їхали і там залишалися, я як ні – то поверталась назад. Ми сіли у приміський поїзд, але зайшов контролер і випровадив нас на першій же зупинці, як безбілетних. Показали нам люди той Компанейськ і ми попрямували туди по засніженому степу. Коли підійшли до перших будинків, то бачили, як два чоловіки смалили соломою зарізану свиню. Раптом наскочив великий собака і прокусив мамі литку. Мама йшла першою, а я ступав по її слідах і коли озирнувся, то побачив червону стежку від крові, що капала з маминої ноги. Знайшли ми наших десятиців, яких розмістили серед місцевих мешканців: кого у коридорі, кого у стайні, мов худобину. Сказали нам наші люди, що нашого багажу вони не брали, бо знали, що ми повернемося. Так що залишились ми в тому, що було на нас. Повернулись пізно увечері. Куди йти? Ідемо знову до Уляни, та знаємо, що вона не дуже буде нам рада. Полягали спати на підлозі, а вранці пішли знов у комендатуру. Розповіли комендантові про нашу справу. Він спитав нас, де ж ми ночували, дав нам 5 крб. допомоги і сказав, щоб ми сідали у машину і їхали на роботу, а потім він нас поведе на квартиру. Мене взяли працювати у столярний цех, а маму – вантажником. Після роботи комендант повів нас до тієї ж Уляни, сказав їй, що ми житимемо у неї. Та почала відмовляти, але він її не слухав і пішов собі. Ми лишились, полягали спати у своєму ватяному спецодязі. Уночі нам стало холодно, бо господиня відчинила двері. Мама встала і закрила їх, а та розсердилася. Мама сказала, що нам холодно на підлозі, а вона: «А мне жарко». Вона собі спала на ліжку разом із сином вкрита, то їй жарко, а ми ж на голій підлозі. Через кілька днів прийняли нас наші земляки, жити було тісно, але ж все ж таки у своїх. Настала весна й на Великодні свята мама пішла

на цвинтар. Повернувшись, сказала, що труна нашого Миколки викинута з могили. Другого дня Великодня я зробив на роботі хрест, ми позичили лопату і раненько пішли вдруге хоронити нашого Миколку. Там до нас підійшов старенький дідусь і сказав: «Ви хрест не в голові кладіть, а в ногах, бо коли буде суд Божий і встане ваш син, то хрест у нього опиниться за спиною». Ми так і зробили. Мама покинула роботу на будівлі, бо там дуже мало платили (начальство наші гроші пропивало) і пішла на шахту, а мені вдалось поступити до гірничого училища.

Іван Дмитрович Кметюк

смт. Делятин.
Івано-Франківська обл.,

***

В 1939 році, у вересні, західні області України радянські війська звільнили від польської окупації, але почалась нова окупація «советской імперії».

До кінця 39-го року та на початку 40-го року із сходу України приїхало багато лікарів, вчителів, інженерів, начальників та директорів фабрик і заводів, представників партії та НКВД і НКДБ.

І сталінська машина запрацювала:

- 20 хлопців призвали в армію;
- 25 чоловік забрали на шахти Донбасу;
- 22 двори записали в колгоспи;
- 44 двори зробили куркулями;
- 10 селян, як куркулів, заарештували;
- 12 селян арештували, як ворогів народу і радянської влади і перед початком війни розстріляли на околиці міста Коломиї і Станіслава (Івано-Франківськ);

– 4 сім'ї вивезли в Сибір;

– 50 старших селян забрали на війну 41-го року.

1942 року почався національно-визвольний рух проти німецьких окупантів.

Тепер уже німці:

- близько сотні хлопців, дівчат та старших за віком людей, вивезли на роботи до Німеччини;
- 20 чоловік села арештували і розстріляли;
- 21 чоловік євреїв, з найслабших, розстріляли при переводі їх дорогою з Кут та Косова до Коломиї;

– 48 хлопців забрали на будови Коломиї та Станіслава.

З кінця 1944 року відновилась «радянська влада», і:

- близько 450 чоловік забрали на війну;
- близько 100 чоловік пішло в УПА і воювало проти свіжих окупантів і загинуло;
- 22 сім'ї переселили в степові райони України;
- 32 сім'ї до 1952 року виселили в Сибір;
- 132 чоловіка загинуло на війні;
- 1986 року один юнак загинув у Афганістані.

*Василь Іванович Павлюк,
пенсіонер.*

с. Мишин.
Коломийський р-н.
Ів.-Франківська обл.

* * *

Опишу кілька спогадів мого учителювання.

Я працювала з 1946 року в с. Камінна Ланчинського району (зараз Надвірнянський) Івано-Франківської області.

Осіннього дня 1946 року діти на перерві гралися, а дівчатка у колі разом з вчителькою Прокопів Анною Василівною співали:

Посаджу я грушечку,

Гай буде, гай!

Нічко моя темная і ти зоре ясная

Дай, Боже, дай! і т. д.

Цю пісню почув уповноважений РК партії, йдучи шкільним подвір'ям. Наступного дня Прокопів А. В. викликали в райком партії і звинуватили у прищепленні учням релігійного дурману.

Через кілька днів Анну Василівну викликали з уроку і в чім була посадили у вантажну машину і кудись повезли. Я більше її не бачила, бо вона померла в тюрмі. Діти більше не співали про грушечку.

1948 року одна вчителька, прізвища не пам'ятаю, проводила урок читання в 2-му класі на воєну тематику. Одне з питань учням приблизно було: «Яких ви знаєте наших ворогів?» Один хлопчик відповів: «Наші вороги – совіти». На уроці сидів інспектор райвно. Нещасну вчительку викликали в КДБ, а потім перевели працювати на хутір Велисниця-лісна. А сім'ю того хлопчика вивезли в Сибір.

У вересні 1951 року мене послали разом з учнями 5-го класу збирати соняшники після машини. Працювали добре. Робота затягнулась аж до післяобіду. Діти змучились і зголодніли, а додому пішки ще 4 км. Бригадир похвалив дітей і дав кожному по головці соняшника. Спочатку ішли польовою дорогою, а згодом вийшли на битий шлях. Раптом коло нас зупиняється легкова машина, а з неї виходить кривий на ногу перший секретар райкому партії Кравцов. Не привітавшись з нами, почав дітей обзивати і мене розкрадачами колгоспного майна, ворогами радянської влади. Наказав викинути увесь соняшник в придорожній рів, вивернути кишені, розв'язати спіднички дівчаткам. Діти додому поверталися мовчки, в сльозах, а я з думкою, що мене засудять. Кілька разів викликали в райком, на міліцію, але не засудили: виручив бригадир.

Через деякий час виявилось, що цей Кравцов, голова райвиконкому Ткаля Ів. Ів.; начальник фінвідділу забирали в людей худобу (по всьому району), знімали покрівельну бляху з будинків, і забирали майно в тих людей, що висилали до Сибіру. Потім це все вантажили у вагони, відправляли в Росію, а там продавали.

Висновок один: не дай, Боже, щоб вернулись до влади комуністи. Знову буде литися кров, будуть арешти, зневага, залякування людей. Нехай всіх людей Бог боронить від того «блага», що принесе комуністична партія, яка рветься до влади.

Ярослава Йосипівна Гикавець.

с. Цуцилів.

Надвірнянський район,

Івано-Франківська область.

* * *

Я, Легка Євгенія Михайлівна, живу в місті Жидачів Львівської області, а народилась в селі Карасиха Білогірського району Хмельницької області. Пенсіонерка.

Батько, Валігура Михайло Трохимович, був простим колгоспником. На той час умів читати, писати. У селі ніколи не було школи і письменних було мало. 1937 року його в 42 роки послали на курси рахівників. Після закінчення їх навіть і місяця не пропрацювавши рахівником, у грудні його

арештували енкаведисти. Повезли в Білогірськ, потім в Шепетівку, і більше ми про нього нічого не знаємо й до цього часу.

Арештували тоді всіх поляків і вивезли в Казахстан. Забрали тоді чоловік 15 і ніхто не повернувся. Ні про кого ні вісточки.

В сім'ї Пилипчука Григорія було семеро дітей. Жінка його померла раніше, а він онімів – ускладнення після хвороби. Забрали й німого, а діти самі залишилися бідувати.

Нас було четверо дівчат. Мені було 10 років, а найменшій сестрі 4 місяці. Набідувалися ми – родина «ворога народу». Працювала мама в колгоспі, але що ті 40 арів городу? Ні соломи, ні коней випросити вчасно виорати город не могла – усе з слізьми. Добре, що город був в такому місці, що до колгоспу прибрати не могли. Орали в кінці травня. Усі вже оборюються, обсіюються, обсаджаяться, але Бог добрий, – і в нас родило. Підросли, то мусили виїхати з села. Розлізлися по всій Україні. Ще й освіти здобували. Я з сестрою Лідією педучилище закінчили. Наймолодша, Таня, закінчила Львівський політехнічний інститут.

Відвчителювала я 30 років у Львівській області. Яке ж те нестерпне вчителювання. Мало того, що всі підручники переповнені брехливою комуністичною ідеологією, але ж і наші українські інспектори-комуняки, дбаючи про свої корита, готові були з учителя шкіру здерти. Коли в реченнях писаних і говорених не згадувався Ленін, партія, значить учитель нічому не навчив і накатають такий акт перевірки, що від нього не можна було прийти до пам'яті до другої перевірки. Заперечувати марна справа. І ті ж інспектори й нині в РВНО. Що ж на це сказати?

Євгенія Михайлівна Легка.

м. Жидачів,
Львівська область.

***

Немало лиха зазнала і наша родина.

Моя мама, Довжанська М. І. жила в с. Мервичі, Жовківського району, Львівської області. Батько помер в 1939 році, мама залишилась вдовою з трьома дітьми: я, сестра і брат.

Мама з батьком збудували хату, стодолу, прикупили землі шматок: про дітей думали. Трудилися, що божого світу не бачили. Росли діти, раділа мати, але не довгою була радість.

У 1944 році почалася колективізація. Селяни в колгосп іти не хотіли. Карали їх тюрмою, виселяли сім'ями, родинами. Керували цим НКВС та компартія. 1945 рік – найстрашніший для нашого роду.

Мого брата, Довжанського С. М., 1924 року народження, засудили в січні 1945 року з конфіскацією майна і виселили на Колиму на 10 років, які він і відбув повністю.

В цей час арештували і чоловіка сестри, Михальчука М. Йому вдалося втекти в ліс до ОУН.

А в лютому 1945 р. органи НКВС м. Куликова, Жовківського району, Львівської області зайшли до хати і, не звертаючи уваги на наші слези, повикидали нас босими із хати, і повезли підводою на пересильний пункт м. Куликова. Розграбували НКВСівці все, що можна було. Із стодоли забрали інвентар, реманент, худобу, птицю. Мама не давала, та енкаведист вдарив її прикладом по голові. Від удару утворилась потім злаякісна пухлина мозку. 25 років мама лежала хвора, не могла ходити, підніматись, а потім і померла. Мені вдалося втекти з підводи босоніж по снігу в мороз 27 градусів. На моє щастя енкаведисти не підстрелили, а добрі люди приховали мене, шістнадцятирічну.

У вересні 1945 року під чужим прізвищем Галанюк Софії Олексіївни, вступила до Львівського поліграфічного училища. Мала їжу, одяг, дах над головою і була щаслива. Так і видали мені паспорт на чуже прізвище, а вночі 22 березня 1946 року мене арештували і відвезли до політичної тюрми у Львові. Дитині 16 років інкримінували дві статті 54-Ia та 54-II. Повернулася з тюрми і пішла в партизани.

Ми заготовляли медикаменти, продукти, знаходили притулок пораненим, забезпечували зв'язок між загонами і боївками. Важко було: облави, провокації, ворог нищив цілі загоны, боївки. З'явилися невинні жертви провокаторів.

Після 1950 року вся сім'я жила під чужими прізвищами у Коломиї. Вийшла заміж і переїхала на Житомирщину. Так і жила до 1989 року під чужим ім'ям та по батькові.

З 1989 року я почала клопотати про повернення мені хати в с. Мервичі, але мої турботи даремні. Комуністи зі Львова мають хату, як дачу (18 км від Львова), і живуть за принципом: «Де наші, там все наше». Я закликаю всіх до громадського суду за вчинені злочини над компартією.

Олена Михайлівна Пугакова

м. Новоград-Волинський,
Житомирська область.

***

Я хочу коротко розповісти про подію, яка сталася у вересні 1944 року в селі Жовтанці Куликівського району на Львівщині. Мені тоді було 10 років. Почалося все по обіді. День був теплий, сонячний, я пас за селом корову. І раптом біля невеликого березового лісу, кілометрів три від села, знялася шалена стрілянина. Всі діти з худобою повтікали додому. Згодом я довідався від старших, що це відбувся бій між підрозділом УПА та енкаведистами.

Наша хата стояла на окраю села. Моя мама, молодша сестра Маруся, і я дуже тривожилися тієї ночі, щоб не сталося якоїсь біди. І наші передчуття не були марними. Перед світанком з боку Куликова до села увійшли колоною солдати-енкаведисти, розсипались на групи і почали палити село. Підпалювали сірниками стріхи хат, голосно при цьому лаючись, матюкаючись. Мама встигла винести з хати лише децю з одягу, а то все згоріло дощенту, у тому числі і весь урожай, який був зведений з поля на подвір'я.

Я тоді з сумом дивився, як догоряла наша хата. По селу чути було крики людей і поодинокі постріли. Не минуло й півгодини, як хати під стріхою не стало. Відтоді все життя у мене перед очима стоять палаючі селянські хати. Ми сиділи неподалік в буряках на городі. На дорозі з'явився енкаведист, похмуро подивився у наш бік і, нічого не промовивши, пішов далі. Тієї ночі четверта частина села згоріла, наш куток понад куликівським шляхом був спалений весь. Я не знаю, щоб хтось з наших сусідів був в УПА. Навпаки, мій вітчим Лихопатер Петро з 1941 року перебував на фронті, а в його діда, Суся Григорія, на фронті були троє синів – Владик, Василь і Дмитро. А проте і його обійстя повністю спалили.

Це був злочин проти народу з боку енкаведистів, вірних виконавців волі ВКП(б).

Якщо хтось стверджує, що лише куркулів вивозили до Сибіру, то це неправда. В нашому селі Жовтанцях було тоді з тисяча дворів і, може, більше двох тисяч гектарів орної землі. Не було у нас таких багатіїв, котрі б наймали робочу силу, просто сусід сусідові чи родичі допомагали одне одному в роботі. Проте, починаючи з 1944 по 1951 р., по два-три рази щороку вивозили селянські родини до Сибіру. Не раз я бачив, як їхали під вартою старі діди зі сльозами на очах: мабуть, відчували, що вже не повернуться до рідного краю. За що вивозили цих людей, переважно жінок, дітей і старих (бо молоді чоловіки були або на фронті, або в лісі)? Я думаю, не за те, що були вони експлуататорами, бо вони ними не були, а за те, що годували весь народ, що вміли на мізерних клаптиках землі господарювати, – щоб таким чином винищити українську націю, зробити народ колгоспними кріпаками, слухняними виконавцями волі комуністичної еліти.

С. М. Чабан, юрист.

м. Здолбунів
Рівненської області.

* * *

Ми засуджуємо комуністичну партію України і вважаємо, що комуністична ідеологія є злом для всього світу. Ми були малими, коли комуна прийшла до нас у 1944 році. Як вони знущалися з нашого бідного невинного народу! Вивозили на Сибір, як говорили – «на білі ведмеді», вбивали на моїх очах людей, відрізали на січкарні пальці молодим і старшим людям. Ми більше не хочемо, щоб комуністи знущалися з нашого народу. Така партія має пропасти, щоб ніхто про неї і не чув, що колись така була.

Родина Гуляка Василя

м. Івано-Франківськ.

* * *

Звати мене Гуц Марія Трохимівна, народилася 23.IV 1932 р. в с. Мізоч, нині Здолбунівського р-ну, Рівненської області 15 березня 1944 року, одразу після приходу червоної армії, мого батька Гуца Трохима Яковича арештували. У нас почались нескінченні обшуки. Забирали все, що кому хотілось. А через кілька місяців нас, трьох дітей і його дружину, з хати вигнали, дозволивши взяти лише дещо з особистих речей. З хліва забрали всю худобу, опечатали клуню, в якій був ще не молочений хліб та весь господарський реманент. Забрала нас до себе бабуся, мамина мама. З нашої хати зробили лікарню, з господарства – своє підсобне господарство, а в бабусину маленьку хатину, де вона мешкала з дідусем та внук-сирота, і нас четверо, підселили сім'ю фельдшера з трьох чоловік, надавши їм права господарів. А ще одібрали все зерно у бабусі, напевне, за те, що нас прихистила. Ночували ми де і коли доводилось – часто у хлівах та скиртах соломи. Мама оббивала пороги прокурорів та слідчих, котрі обіцяли допомогти. В одного з них побачила свої меблі, вивезені з хати нібито в прокуратуру в перші дні після арешту тата.

Про татову долю ми довго нічого не знали. Аж якось отримали листа з Іркутської області, з якого довідались, що засуджений тато на 20 років.

Взимку 1945 року почалися вивози. Прийшли за нами до бабусі. Не заставши дома, пішли шукати по сусідах. Я і брат побачили, що ведуть маму, підбігли до неї. Але вартовий шепнув: «Тікайте, діти». Ми втекли. А маму і багатьох людей з навколишніх сіл тримали в льохах. Через три тижні їй вдалося втекти. Ховалася вона в інших селах, на хуторах, просто в полі.

Навесні 45 року помер дідусь, її тато. Пізно вночі, коли вже не було нікого, мама зійшла з горища, щоб попрощатися з ним. Було дідусеві 75 років. У січні 1945 р. його примусили молотити наше зерно у клуні, та нашою ж кінною молотаркою. Він не справився з цією роботою і попав у трибки. А після того, як забрали маму (це була єдина дитина, котра залишилася живою з його 10 дітей), стан його здоров'я різко погіршився. Він не витримав...

А влітку маму все-таки забрали. Її примусили прати білизну у якійсь військовій частині. Коли від'їжджала частина, їй дали довідку про те, що вона звільнена.

По весні 1946 року заарештували мого молодшого брата, Гуца Ілька Трохимовича, 1930 р.н. Засудили його на 4 роки позбавлення волі за те, що «організував банду с целью мщения за отца». Під час суду йому не було ще й 16 років.

Я ходила до школи, а ночувала, остерігаючись вивозу, у хлівах, скиртах, іноді в когось з однокласників. У школі і скрізь стверджували, що червона армія визволила світ, що СРСР – найсправедливіша і гуманна держава, що націоналісти – зрадники українського народу, що бандерівці – страшні злочинці. Я не могла розібратися сама, запитати було ні в кого, а тому взялася наполегливо вивчати закони, Конституцію. Я повірила тому, що розповідали в школі, і для себе з'ясувала, що не повинна відповідати за батька. Коли прийшла осінь з холодними дощами та темними ночами, відмовилася ходити ночувати у хліви та скирти. Бабусині умовляння не допомагали. А вдосвіта 21 жовтня 1947 року загнукали у двері... Поклала бабуся у мішок подушку, рядно, останню хлібину – ні копійки грошей, ні теплої одежини не було. Голосили сусіди, хтось благав: «Куди ж ви

берете ту дитиночку?», **знепритомніла** бабуся, коли підвода рушила. У мене стислося серце та котився холодний піт від страху. Привезли мене на станцію в Мізочі. Запхнули у товарний вагон з триповерховими нарами та **вузьким** проходом між ними. До полудня вагон був забитий людьми з навколишніх сіл, в основному це були жінки з малими дітьми та люди похилого віку. Крик, плач, стогін. Уночі нас повезли. Подорож до Уралу зайняла місяць. Везли ночами, вдень вагони стояли у тупиках. Туалетів у вагонах не було, оправитись випускали рідко, відходити від вагонів також не дозволялось, тут усі, чоловіки, жінки, старі й малі. Ще й хто-небудь з вартових запитував: «Не стыдно?» Воду приносили також дуже рідко, зо два рази в день давали якусь юшку і тухлу рибу. Люди почали хворіти, особливо діти. Одна жінка померла, днів три її не знімали з поїзда. Далі поїхала її 14-літня дочка, Бобрік Марія з Бударата. З якогось вагона якимось хлопцем вдалось втекти, але їх **упіймали**. Зупинили вагони в тайзі, вивели на галявину і почали бити. Били, аж сніг почервонів від крові. Ми крізь щілини усе це бачили. Розказували, що мати того хлопця збожеволіла.

Привезли нас на шахти в Молотовську область, Губахівський район, станція Баская. Поселили у двоповерховий барак, під стінами якого стояли залізні ліжка, під підлогою день і ніч пищали щурі, щілини дерев'яних стін заповнювали руді таракани та блошиці. Старі й малі вантажили мокре вугілля на платформи. З нами поводитися, як з рабами. Ми не мали права виїжджати за межі цього поселення, щопонеділка мусили відмічатися в комендатурі особисто. Все ще вірячи в гуманність та справедливість цієї держави, я написала десятки листів, у т.ч. й Сталіну та багатьом іншим діячам, чий прізвища знала. Але мені ніхто не відповів. Коли я подорослішала і порівняла все те, про що говорили й писали, з тим, що довелося пережити мені і багатьом таким, як я, то зрозуміла, що жорстокою і несправедливою є ця держава.

Я працювала та навчалась у вечірній школі, мріяла вчитись далі. Послала документи в технікум у м. Молотов. З великими труднощами випросила дозвіл на поїздку для складання іспитів. Виявилось, що мене до них не допускають. Вимагали довідку, що я буду мати право проживати в Молотові в разі зачислення. А довідку таку обіцяли дати лише після того, як мене зарахують. Діти готувалися до іспитів, а я, обливаючись сльозми, блукала незнайомим містом у пошуках різних відділів МВД. Багато сліз і нервів коштувала мені ця спроба вчитися. Іспити я склала добре, але виклик усе ж не надійшов.

Я вийшла заміж, **народилося** хворобливе дитя. Жінки зітхали: треба похрестити. До церкви треба було їхати до м. Чусової. Четверо з нас наважилися на цю поїздку. На першій станції нас випадково **зустрів** працівник комендатури, а на наступній нас зняли з поїзда і під конвоєм відправили назад, ще й штраф виписали за порушення режиму. Сплачуючи ці 50 крб., я заплакала, а комендант зайшовся реготом: «Неужели так жалко 50 руб.?» Де ж йому було зрозуміти, що то сльози відчаю від зневаги та приниження людської гідності!

13 березня 1956 року мене звільнили, але я не мала права вимагати своє майно та повертатися у свою область. Все ж таки я пробувала повернутися у свій рідний край, але ці спроби не увінчалися успіхом. **Не** було ні житла, ні грошей, ні здоров'я. Допомогти теж було нікому. Тоді, після мого вивозу зловили і маму. (Написала це слово – «зловили», – і гострий біль пронизав серце, знову пережила ті часи, ніби й не минуло відтоді майже півстоліття. Так, нас ловили, як диких звірів, влаштовуючи облави, **вибираючи** нічну темряву). Десь аж у тайзі, коли послабили конвой, мама знову втекла. Довго й **важко** добиралася до свого краю. І знову ховалась у навколишніх селах.

1956 року звільнили і тата. Змушені вони були з мамою поселитись у старезній хатині сватів. Працювали в колгоспі. Мама дожила до підвищення пенсії до 40 крб., а тато помер, не одержуючи ні копійки, хоч і пропрацював ще 15 років на будівництві.

І ось настали інші часи. Я приїхала до брата, подала заяву на реабілітацію. Архівна довідка свідчить, що мій тато був засуджений на 20 років каторжних робіт за те, що вступив до УПА, що сім'я **призначена** на вивіз з конфіскацією майна.

Надвечір одного з березневих днів 1992 року, через 45 років, надючись когось знайти із свідків, я їхала в село, де народилась, де колись жила моя родина, де ми мали свою хату. Ось наша старенька, напіврозвалена, давним-давно покинута хатина, в якій народився і ріс сиротою з мамою-вдовою та п'ятьма братами й сестрами мій тато, в якій народилися і ми всі, його діти. А ось нова,

простора, чотирикімнатна, з великими вікнами та підлогою замість долівки, збудована моїми батьками у 1937 році, в котрій нам не довелося пожити. Нині тут живуть інші люди, і перебудована вона на інший лад. Криниця викопана руками моїх рідних, а поруч – липа, яку посадив мій батько мені на щастя в день мого десятиліття. Все обнесене парканом, за який я не маю права ступити. Я притулилась до нього напроти своєї липи і дала волю сльозам. Чи бачив мене хто тут, чи міг зрозуміти? Мені часто здається, що зрозуміти це може лише той, хто всім серцем відчув тугу за рідним краєм, хто багато років змушений був жити на чужині, серед чужих людей, розмовляти чужою мовою, не чути ні рідної пісні, ні рідного слова, не бачити полів рідної землі, котрі чомусь так часто сняться на чужині.

Уже рік, як я клопочу про повернення рідної хати. Поки що безрезультатно. Хто буде віддавати її: ті, що колись забирали? Їхні діти, внуки? А я хочу дожити віку і померти на святій для мене батьківській землі, де народилась, де моя пам'ять і моє коріння.

Я звертаюсь до вас, народні депутати, товариші-комуністи, Коцюба, Мороз, Марченко, Остроущенко та вам подібні: за що нас знищували морально й фізично на власній землі, у чому наша вина? Ніхто не приніс стільки горя своєму народові, як комуністична партія.

Ще хочу додати. Тільки з нашої вулиці в с. Мізоч були вивезені сім'ї: Круглика Мирона, Гребенюка Мусія, Марчука Тотька, Перети Кліма, Перети Івана.

Марія Трохимівна Гуц.

с. Грушвиця Рівненської обл.

***

**Список загиблих за волю України учасників ОУН–УПА
с. Гостова Івано-Франківської обл.(Станіславської області):**

Гарасим'юк Володимир Вас. – 1905 р., засновник ОУН, професор Тлумацької гімназії, арештований КГБ 4.03.1941 р. у Тлумачі. Подальша доля невідома.

Маснюк Михайло Юрков. – 1913 р., член ОУН, замордований фашизмом 1.06.1944 року.

Горчук Данило Мик. – 1911 р., член ОУН, замордований 1.06.1944р.

Василенчук Іван Фед. – 1890 р., член УГА, член ОУН, закатований чекістами 14.08.1944 р.

Гуйдаш Михайло Іван. – 1898 р., учасник УГА, член ОУН, закатований 14.08.1944 р. КГБ.

Москалюк Йосиф Іван. – 1906 р., член ОУН, закатований КГБ 14.08.1944р.

Дзеба Йосиф Іван. – 1896 р., закатований 14.08.1944 р.

Довганюк Василь Мих. – 1912 р., закатований КГБ 14.08.1944 р.

Базадейчук Олекса Антон. – 1912 р., закатований КГБ 14.08.1944 р.

Мельничук Пилип Микол. – 1909 р., розстріляний КГБ 14.08.1944р.

Федюк Микола Мих. – 1922 р., стрілець, убитий в бою з більшовиками 14.08.1944 р.

Бабюк Павло Федор. – 1924 р., стрілець, убитий в бою з більшовиками 9.09.1944 р. у селі

Красилівка.

Яцюк Василь Федор. – 1898 р., учасник УГА, убитий КГБ 1.04.1945 р.

Гук Василь Петрович – 1914 р., стрілець, убитий КГБ 4.01.1945 р.

Стельмашук Михайло Вас. – 1924 р., стрілець, убитий КГБ 4.01.1945 р.

Мельничук Василь Йосип. – 1925 р., убитий КГБ 4.01.1945 р. у селі Олеша.

Карабін Ясько Мик. – 1920 р., охоронник райпроводу, 28.06.1945 р.

Романович Пилип Мик. – 1920 р., розвідник, 20.03.1945 р.

Острижнюк Федір Мих. – стрілець, січень 1945 р.

Короліук Микола Томк. – 1920 р., стрілець, 9.05.1945 р.

Козарук Михайло Йосип. – 1916 р., харчовий, 31.01.1945 р.

Гуйдаш Макар Ів. – 1914 р., санлікар куща, грудень 1945 р.

Семчук Мартин Мик. – 1910, роз. куща, серпень 1945 р.

Яцюк Павло Пр. – 1896 р., учасник УГА, травень 1945 р.
 Гук Катерина Йосип. – 1921 р., станична, закатована КГБ 3.12.1947р.
 Острижнюк Софія Вас. – 1911 р., розвідник, закатована КГБ 18.08.1947 р.
 Федюк Йосиф Іван. – 1911 р., стрілець, березень 1945 р.
 Тимчук Михаіло Лук'янович – 1928 р., загинув у 1944 р.
 Петришин Микита Ів. – 1912 р., стрілець, 1945 р.
 Хаявка Гнат – ройовий куца, 1947 р.
 Оленюк Михайло Ів. – 1919 р., сотенний «Олега» УПА, 14.05.1945, с. Гостів.
 Таркевич Василь Мик. – старший стрілець сотн. «Олега», 4.04.1945р., село Гостів.
 Грицак Іван Мих. – 1927 р., інструктор райпроводу, 17.04.1945 р., с. Красилівка.
 Сапа Яків Іван. – 1913 р., стрілець сот. «Різуна», 2.11.1945 р., с. Грабівка.
 Острижнюк Микола Вас. – 1927 р., стрілець сотні «Олега», 1.11.1945 р., Чорний ліс.
 Гуйдаш Василь Антон. – 1928 р., стрілець сотні «Олега», квітень 1945 р., с. Гостів.
 Шевчук Василь Петр. – 1913 р., стрілець сотні «Богуна», червень 1945 р., с. Гостів.
 Острижнюк Микола Мих. – 1922 р., розвідник сотні «Богуна», 17.02.1946 р.
 Лисенчук Василь Мих. – 1922 р., старший стрілець сотні «Богуна», лютий 1946 р., с. Струбків.
 Григорчин Михайло Людвик. – 1910 р., стрілець сотні «Вихора», лютий 1946 р., с. Струбків.
 Мельничук Микола Іван. – 1923 р., стрілець сотні «Вихора», 23.02.1946 р., с. Струбків.
 Ільків Михайло Мих. – 1923 р., кулеметник сотні «Олега», червень 1953 р., Терновиця.
 Острижнюк Іван Мих. – 1927 р., розвідник сотні «Олега», червень 1953 р., с. Терновиця
 Яцюк Михайло Мик. – 1920 р., розвідник сотні, грудень 1945 р., Михальків.
 Хільчук Павло Федор. – 1912 р., розвідник крайового проводу, подальша доля невідома.

**Борці за волю України,
закатовані в більшовицьких тюрмах і таборах:**

Яцюк Петро Мик. – 1910 р., харчовий сотні «Олега», 25.11.1947 р.
 Яцюк Микита Мик. – 1908 р., член ОУН, 15.03.1948 р.
 Яцюк Мартин Мик. – 1916 р., тюрма, подальша доля невідома.
 Романович Антон Григор. – 1906 р., стрілець, тюрма, подальша доля невідома.
 Острижнюк Михайло Федор. – 1885 р., квітень 1945 р., тюрма, Отинія.
 Острижнюк Йосиф Мих. – 1912 р., закатований в тюрмі.
 Тимчук Роман Іван. – 1889 р., учасник УГА, закатований у сталінських таборах.

П'ятдесят три жителі села Гостова загинули за волю України в боротьбі з більшовизмом.

Список загиблих підтверджують учасники ОУН-УПА і рідні загиблих:

Федюк Михайло Мик.
 Романович Василь Йосип.
 Бернацька Марія Томківна
 Романович Ольга Кирил.
 Василенчук Михайло Ів.
 Ступерський Михайло Антон.
 Крищук Іван Казимир.
 Клим Параня Петрів.
 Яцюк Михайло Вас.
 Гончар Анна Вас.
 Острижнюк Михайло Ант.

Список надіслав В.Й. Романович

*с. Гостів,
Тлумацький район,
Івано-Франківська обл.*

* * *

Ми, тобто наша сім'я, давно чекаємо суду, матеріали до якого ви збираєте. Так хочеться висловити наболіле, котре увесь час дрімало та ятрило душу.

Зазнали горя від радянської влади й моя та чоловікова родини.

Наша сім'я жила в Криму, де й народилася 1932 року. 1935 року ми опинились на Донбасі не з власного бажання. Тільки набагато пізніше дізналася від старших сестри та брата, що після смерті Кірова на виробництві батька було організоване масове залучення до вступу в партію, але батько відмовився. Його звільнили з роботи, і от сім'я з 2-х дорослих і з 4-х дітей була залишена напризволяще. На роботу ніде не брали – батько мав «вовчий білет». Отож, спасибі Донбасу, став простим робітником.

1938 чи 1939 року згадали, напевне, його ненадійність – забрали з роботи. Перед війною він повернувся, але вже тяжко хворим, прикутий був до ліжка – видно кулі в таборі в Артемівську пожаліли і мама привезла його додому. Помер він рано, в 66 років, пенсію призначили 50 крб. Мама померла в 65 років, та до самої смерті згадувала, як вони гарно жили до радянської влади. Її батько був гончарем на Херсонщині. Відразу, як тільки почалася колективізація, кинув все господарство, і в чім стояли, втекли на станцію Новоолексіївку, рятуючи свої життя та п'ятьох дітей. 1938 року батька репресували і вислали до Сибіру. Чоловік він був кріпкий, працьовитий – вижив і повернувся додому в 1953 році. У ньому убили і дух, і тіло. Яку він мав злість на «советскую власть», аби ви знали. Але мовчав. Ходив молитися в церкву, працював сторожем і заробив пенсію в 40 крб. Помер в 1977 році.

Я вважаю, якщо не влаштувати суд над діяннями колишньої партії, то вона скоро зміцніє і не бачити свободи ні нашим дітям, ні внукам.

І як би не було важко нам, лише б дітям було легше.

З великою повагою до Вас:

*Голуб Ганна Дмитрівна 1932 року народження,
Голуб Микола Федорович 1925 року народження.*

*Наша адреса: Луганська область,
м. Новодружеськ-1,
вул. Пархоменка, 19.*

* * *

Народився я 1933 року і вижив чудом. Батько розкуркулений, а потім, у 1937 році, засуджений на 10 років, а в 1948 році – ще на 25 років. Тепер він на волі з 1985 року, але без пенсії, бо не реабілітований.

В якій країні існує такий цинічний і безглуздий плюралізм, щоб у парламенті працювали її вороги? Вороги її мови і навіть символів. У цивілізованих країнах такі люди просто в парламент не проникли б. У кращому випадку вони були б вигнані за межі країни, а найімовірніше – потрапили б за ґрати. Хотілося б нагадати цим добродіям слова їхнього вчителя у творі «Социалистическое отечество в опасности», де він після панічного і боягузливого аналізу політично-військової ситуації з переляку за власну шкіру наказав чекістам: «...расстреливать на месте преступления: неприятельские агенты, хулиганы, проститутки...» Та ще й наказав: «не устраивать разбирательской волокиты». От якби наші лєнінці самі написали заяви, щоб із ними вчинили по-лєнінськи! На сьогодні Україна «в опасности», а вони – «неприятельские агенты».

Наша вільна і довірлива Україна терпить у своєму парламенті своїх лютих ворогів. Це – наслідок багатокілового рабства.

*(Не підписуюсь своїм прізвищем, бо
ще боюсь за своє життя і долю дітей).*

* * *

За національністю я грек. Народився 1912 року в сім'ї найбіднішого селянина в селі Велика-Янісоль Донецької обл. Нині – село Велика Новосілівка. Скінчив робфак. Два роки вчився в Херсонському педінституті, потім – у Донецькому політехнічному інституті, звідки з третього курсу у 1937 році арештували і засудили до 4 років позбавлення волі за ст. 54 з відбуванням терміну у віддалених таборах. Я два роки відсидів у тюрмах Донецької обл. За тодішнім Карним законом, рік терміну в тюрмі рахувався за три в таборі. Таким чином, уже 6. І два роки у таборах Колими.

1938 року комуністи розгорнули кампанію терору проти нас, греків. У селах і містах Приазов'я і Причорномор'я було репресоване усе працездатне населення. Лише в моєму селі було арештовано і розстріляно на околиці Луганська близько 400 чоловік, а в сусідньому селі забрали 300 чоловік з 250 дворів. Комуністи утримували нас в тюрмах у неймовірно жакликих умовах. У камері на 100 кв. м набивали по 230 чоловік, при одній тьмяній лампочці і маленькому віконці під бляшаним козирком, щоб ув'язнений не міг бачити неба. А спали як? Кожен сідав на свій вузлик, клав ноги іншому на плечі, а той – сусідові. До параші пробиралися навкарачки по живих людях. У мене запитання: «Чи знають про це комуністи, ті, які вимагають у парламенті відновлення цієї жорстокої і невблаганної партії?»

Звільнили мене в 1941 р., в лютому. До 1942 року працював начальником шахти примусово. Начальник управління, полковник НКВД, сказав: «Не підеш – відправлю назад у табір». Довелося погодитись. З 1949 р. мене за ст. 39 паспортизації зобов'язали жити там, де народився. Але і в селі Велика-Новосілівка терор проти мене не припинявся. На роботу не приймали, боялися. З великими труднощами і обманним шляхом влаштувався за 14 км від села у радгосп зав. пальним складом. Бідували не лише я і моя сім'я з 3 чоловік. Коли партією став керувати Хрущов, я, маючи 4 роки вищої освіти, влаштувався вчителем фізики й математики за 10 км від місця проживання і 16 років ходив на роботу пішки, бо квартири не давали. Працював за 82 крб. в місяць, аж поки не вийшов на пенсію, розмір якої визначили у 54 крб.

Я запитую в комуністів: за що вони мене карали все життя? За що страждала моя нещасна сім'я? За що страждали мільйони невинних людей?

Цей терор вони не припинили по сьогодні. Як тільки була оголошена перебудова, вони на місцях зайняли ключові позиції в економіці і в державних закладах, стали на шлях розвалу держави та її економіки. Скрізь у районах створили мафіозні структури, систематично не дотримуються законодавства, нестримно збагачуються, ведуть розгнуждану агітацію за відновлення тоталітарного режиму. Вони намагаються переконати наш народ у тому, що поки була комуністична партія – все було, а не стало партії – і макарон не стало. У колгоспах і радгоспах нема кому працювати, а в райвиконкомі сидять по кабінетах по 500 чоловік, кожен з яких отримує пристойну зарплату. Чому таке твориться? Тому що попереду вибори, кожен партократ до них готується. Адже цей штат їх буде висувати на подальше керівництво країною. Тільки тому восени залишаються незібраними помідори, інші культури.

Розповім дещо про злочини комуністів в Колимі. Ув'язнені в основному працювали на золотих приїсках. Людей запрягали в дерев'яні сани-коробки ємністю 0,75 кв. м, і вони при морозі в 60 градусів возили породу за 150-200 м у прірву гірського джерела і вивалювали. Люди на такому морозі працювали по 12 годин. Бригадирами звичайно призначали карних, а вони, у свою чергу, мали двох помічників, які палицями «шурували» тих, хто погано працював. На такій каторзі людина більше місяця не витримувала: вона або відмовлялася працювати, або її лікарняна комісія переводила в «доходяги». «Відмовників» відправляли в РУР (рота усиленого режиму), а звідти за відмову – до розстрілу. Коли в 1938 році ми прибули етапом на рудник Утіний Південного гірничого управління, то побачили на стовпі наклеєний наказ начальника табору, в якому великими друкованими літерами перераховувались відмовники у кількості 96 чоловік, і всі підлягали розстрілові.

У ті ж роки на той рудник пригнали близько 130 поляків, а до весни їх залишилось кілька чоловік, а решта загинули від непосильної праці. Коли весною приїхали з Магадана працівники НВД звільняти їх, очевидно для армії Андерса, то знайшли їхні трупи у снігу на сопці. Уночі підняли табірну обслугу, склали трупи штабелями, облили бензином і спалили. Вогнища освітлювали всю

табірну територію яскравим світлом. Людей в таборах знищували найвишуканішими методами. І тепер, коли я пригадую все пережите, дивуюся: як же я витримав цей терор і прийшов до своїх безрадісних 80 літ...

Н. Ф. Паніоттов

Донецька обл.

***

Народився я 1937 року, в м. Києві. І прожив там до 1985 року. Був маляром, монтажником, мотористом, інженером-радистом, майстром дільниці оздоблювальних робіт. Дитячий будинок, ремісниче училище, армія, робота, вечірня школа, курси майстрів, мотористів. Кочегаром – вночі, удень – курси підвищення кваліфікації. З 1960 по 1978 рік член КПСС. Заступник секретаря комсомольської організації на заводі «Комуніст».

А 1978 року за виступ на зборах партактиву Московського району м. Києва, де йшлося про те, що райкомівці будують дачі за кошти заводу, і що те чинять і прокуратура, і судді, і адміністрація заводу, і що так партія не з народом, і народу вона не потрібна, а повинна бути робітничою і селянською партією, аби зупинити поширення цієї зарази, яка охопила все суспільство.

Після цього кілька разів перевертали все в квартирі і на Русанівці, і на Березняках: шукали міфічну літературу, листівки. Викликали на Володимирську. Погрожували, били, казали: «Ви не партія і ніхто вам таких повноважень не давав». Взяли підписку на невиїзд з Києва. Перейшов на роботу на оборонний завод «Буревісник». Але й там дістав мене той виступ: з роботи мене звільнили і почали готувати справу, де інкримінували: «Підрив авторитету Компартії і організація позазаконних робітничої і селянської партій», про які я говорив на тому партактиві. Чи злякався я тоді? Так.

Мій дід просидів у Воркуті з 1937 по 1957-й рік. Він розказував: як вони сотнями гинули під землею від голоду і холоду, як застрайкувала сусідня шахта, і як всю її, понад 1000 чоловік, розстріляли; за безправ'я людини там; за голод 1932–33 років.

Сидів, говорив, гірко плакав і ми всі з ним плакали. І я тоді собі визначив: на світі має бути правда. Уявляв, що комуністи і є носіями правди, тому й вступив 1960 року до її членів. Я думав, що саме партія зробить людину щасливою.

А пізніше Празьке повстання та Афганістан розкрили мені очі. Якось на запитання 2-го секретаря Московського райкому: «Як ви дивитесь на те, що наші війська в Афганістані?» Я відповів: «Я дав присягу на вірність своїй Батьківщині, а не Афганістану. Наші хлопці не давали присяги втручатися в 56 році в Угорщині, 68-го року в Чехословаччині, а тепер в Афганістані. У мене ростуть сини, то куди і кого пошле захищати Льоня Брежнєв?».

Не підписуюсь

***

Радянський Союз був тюрмою народів. Безжалюбно винищувались не тільки українці. На нашій вулиці в Бердичеві заарештували усіх поляків. Я також народився в польській сім'ї. Мій батько був учителем музики і співав. Тоді в Бердичеві була польська школа і польський клуб, там працював мій батько. Працював він і в українських школах. В 30-х роках і школу, і клуб закрили, а хто там працював, майже всіх заарештували. За батьком прийшли в червні 1937 року. Більше ми його не

бачили. Заарештували і маминого брата, чоловіків маминих двоюрідних сестер, двоюрідного діда. Отже, в нашій родині було замордовано п'ятеро мужчин.

Знайомі від нас відцуралися, діти обзивали мене з братом троцькістами. Маму звільнили з роботи. Заробляла вона шиттям та ще допомагали дід і баба, які теж не уникли сталінської «ласки», заслання і, на щастя, повернулися. Під час німецької окупації мама теж заробляла шиттям, а дід лагодив взуття. Я ходила в українську школу, яка була єдиною в місті.

Коли прийшли радянські війська, мені було 16 років. Одного разу до нас у школу прийшов слідчий НКВС. Він почав викликати дівчат і питати, хто гуляв з німцями. Викликали і мене. Слідчий мене дуже допитував, бо з моєї «особистої справи» взяв, що я із сім'ї репресованого. І хоч я доводила, що з німцями нічого не мала і ніхто цього не доведе, він велів ще раз прийти до нього в кабінет. Багато було там брудних запитань, а одне мене особливо вразило. Коли слідчий запитав, за що заарештований мій батько, і я сказала, що не знаю, він з гидкою посмішкою сказав: «Наверное, он изнасиловал пятилетнюю девочку»...

Л. Й. Олійник

Івано-Франківська обл.

***

Як прийшли комуністи до влади, одразу ж почали наказувати, щоб здавали коней і корів у колгосп. Мій батько здав у колгосп пару коней, воза, плуга і ще забрали у нас клуню. Усе було нажите тяжкою працею нашої багатодітної родини. Батько подав заяву в колгосп і працював там конюхом та в полі на різних роботах. Чогось він не поладив з бригадиром, і той почав батькові мститися. Минуло кілька місяців, як цей бригадир, Вознюк Василь, заявляє в НКВД, що Оржихівський Спиридон, тобто мій батько, «розлагає порядок» в бригаді і пише антирадянські листівки. А батько навіть початкової школи не закінчив. Забрали батька серед білого дня в 1937 році. Три місяці він просидів у Ярунській тюрмі. Ми були ще малими, найстаршому – 14 років. Ми з мамою носили батькові передачі, хоч і самим було дуже важко, не було чого їсти. Мати збирала по літру молока, щоб збити хоч трішки масла для тата. То хліб візьмуть, а масло викинуть під ноги. Коли ми піднімали це масло, то міліціонер Чирко В. Ф. топтав нас ногами по руках, або так копне ногою, як собаченя, ще й досі пам'ятаю, як було боляче.

Мамі було дуже важко з п'ятьма дітьми, а скаржитися було неможна, бо відразу у відповідь: «Дивись, а то підеш за чоловіком!»

Одного разу восени, о 12 годині ночі, до нас прийшов голова сільської ради з бригадиром і наказали збиратися. Забрали нас із мамою і закрили в клубі піонерів. Крім нашої сім'ї заарештували ще багато односельчан. Дітей і батьків закривали в різних кімнатах. Тримали там нас два місяці, поки дітей не розподілили по дитячих будинках, а дорослих по в'язницях.

Коли вивозили матерів, то наші вікна позакривали, щоб ми нічого не бачили, а біля дверей поставили міліціонера. Матері гукали нас, прощалися, а ми не могли й підійти до них. Як відправили матерів, ми через розчинені двері побачили на дворі складені клунки, котрі не дозволили їм забрати з собою. Нам також не дозволили з собою нічого взяти. Нас повідправляли у різні дитячі будинки. Брата в Челябінську область, мене в Смоленськ, меншого брата, якому було 6 років, у Калінінську область, сестру в Челябінську область село Долматово. Нас кругом називали ворогами народу, хоч ми не були винні ні в чому.

Старшого брата, який до війни не міг служити в армії (бо ж син ворога народу) як розпочалася війна, забрали на фронт. І загинув «ворог» за рідну Батьківщину. І нас покалічили, не дали довчитися, бо теж «вороги».

Батька відправили в Архангельську область, потім у Вологду, де він працював на лісоповалі. Що він там пережив – страшно й говорити. Їли вони там собачі кістки, а треба було тяжко працювати. Вставали о 5 годині ранку і пішки йшли 6 кілометрів і ще несли на собі пилки, сокири, а мороз 40 градусів. Треба нарізати і скласти 7 кубів дерева, тоді дадуть пайку хліба, а коли йшли додому, то ще несли з собою чурбаки, щоб обігрітись і обсушитись.

Додому писав один раз на рік, посылки не дозволяли слати. Прийшов він додому покалічений, на руках тільки по два пальці, а решту зігнуло від тяжкої праці. А зараз ніхто й не згадує, не дали ніякої компенсації.

А скільки мама попоходила до НКВД, щоб нас віддали з притулків додому. А коли нас привезли, то в хаті була пустка, не було чим навіть води напиться. Спасибі, добрі люди допомогли. А в колгоспній коморі згнило усе наше добро. Мама просила, але їй не віддали.

Спасибі усім, з чією допомогою нам дозволили хоч зараз розповісти правду про ті роки.

А. Оржахівська

Житомирська обл.

***

Кривава комуністична система відібрала від нас, від сім'ї Ломанових, усе. Родина вимерла і пропала. Мій батько, Ломанов Микола Титович, безпідставно репресований у 1937 році і висланий в Амуртабір, загинув у страшних муках того ж 1937 року. Зараз батько реабілітований. Він був завучем у середній школі і викладав російську та українську мови. В 1937 році ми жили в селі Меловатка Кременського району. Коли забрали батька, нас у мами залишилось троє дітей – 1, 3 та 6 років. Жили злиденно, опухали з голоду, вирости кволими й хворобливими на лободі та картопляних лушпиннях. Старший син (мій брат) Лев почав бродяжити в 13 років і його убив на чужій квартирі теж бродяга.

Я росла слабою і хворобливою, без їжі, без одягу, в нужді. Здоров'я було підірване, і я, трохи попрацювавши, перейшла на групу інвалідності. З 1976 до 1993 року мала мінімальну пенсію. З приводу компенсації за батька та наше загублене життя я зверталась до Верховної Ради України і мені виплатили 2 оклади – 360 крб.

Нині до влади прийшли знову комуняки-партапаратчики. Кравчук скрізь – в областях і районах, поставив комуністичну адміністрацію. Так скажімо, представник Кравчука в Луганській області наказав провести святкування 7-го листопада 1992 року в м. Сєвєродонецьку (святкування кривавого перевороту). Тепер вони, сидячи в тих же високих кріслах, розпродують майно України, набиваючи собі кишені мільйонами доларів.

Вони набивають собі кишені, а ми, замучений народ, повинні терпіти, терпіти і плакати, здихаючи з голоду. Коли ж комуняки за все заплатять?

Геть комуняк із Верховної Ради!

Комуністична система нас погубила. Тож нехай комуняки за все і відповідять.

В. Н. Мишак-Ломанова

м. Сєвєродонецьк

* * *

Народився я в 1934 році. По закінченню школи вчився у Полтавському будівельному інституті, працював викладачем в технікумі, інституті, захистив дисертацію, став доцентом. Членом партії не був ніколи.

1937 чи 38 року мене з Ленінграда, де батько – капітан III-го рангу служив на флоті, перевезли до Полтави – тут бабуся мала від свого батька хату. На Україні я залишився назавжди: батько загинув 1941 року.

З чим пов'язані мої почуття, негативне особисте ставлення до КПРС-КПУ? Адже мене не виключали, не звільняли, не заарештовували, не садовили до психічної лікарні. Моя трудова книжка розбухла від вкладок із записами про подяки, відзнаки, премії та інші заохочення. За все життя лише раз змінив місце роботи (технікум-інститут). Мало того, в 1947 році, коли мені було лише 13 років, додав собі рік – і здійснилася моя мрія: став членом ВЛКСМ. Досі пам'ятаю номер свого комсомольського квитка. Леніна вважав своїм дідусем, Сталіна – батьком. Вірив тому, що линуло з радіохвиль, що писалося у газетах – на усі 100 відсотків. Співав пісні «О Сталіне мудром, родном и любимом...» і от така відраза до всього того.

Просто йшов час, який змінював мої уявлення про життя.

Спочатку бабуся докладно розповіла, як її, дочку дворянина, цькували і паплюжили після 17-го року, як гнобили за принципом: «...всіх панів до'дної ями, буржуїв за буржуями – будем, будем бить». Як знищували податками, як докоряли колишньою приватною власністю. Та це і я пам'ятаю.

Розповідала, як їм з дідом пощастило вижити під час голодомору. Батько, знаючи про тяжкі часи на Україні, надсилав до Полтави поштою посилки з їжею. Позбавленці (лишенці – рос. мовою), якими були мій дід та баба, не мали права на отримання пересилань з Росії. Таким правом користувалися лише чекісти, радянські працівники, військові. Допоміг сусід, який мав право. За винагороду від моїх старих він брав на пошті для них посилки. Так вони подолали той клятий 33-й рік. А взимку 1942 року ми з матінкою чекали біля німецької солдатської їдальні, коли винесуть недоїдки. Німці віддавали їх місцевим жителям. Так то ж вороги!

1954 року з Чукотки повернувся мій двоюрідний брат. Майже 10 років він перебував у ГУЛАЗі за страшною статтею 58-1б – зрада батьківщині. Історія цієї людини (його вже немає на цьому світі) заслуговує на те, щоб про неї знали захисники «вчителя усіх народів».

Братового батька розстріляли 1937 року, а Леоніда відправили до дитячого будинку. Перед війною взяли на військову службу. Воював з перших хвилин війни. Зі своєю частиною відступав до Черкащини, там потрапив в оточення, а згодом – в полон. Повезли до рейху на тяжку працю. Вдалося втекти. Впіймали і відправили до концтабору. Знову втік і знову впіймали. Коли втік востаннє, то дістався до розташування радянських частин і війну закінчив з багатьма бойовими відзнаками в Австрії. Згодом його частину перекинули на Далекий Схід, але війна з Японією вже закінчилася. Тому частина зупинилася в Забайкаллі. Там він працював на пересувній електростанції. Станція була малопотужною, тому містечко, яке вона постачала електроенергією, часто залишалося без світла. Одного разу брат сказав, що в Австрії навіть під час війни до людей так не ставились.

Дуже швидко славнозвісна трійка звинуватила його у вихвалянні зарубіжного способу життя і на 10 років відправила його на Чукотку. Коли 33-річним повернувся із заслання, не мав ні волосся, ні зубів, зате з хворобами і пристрастю до алкоголю.

Поступово відкривалися мої очі на керманичів людства та нелюдську ідеологію, якою вони керувалися. Тому в інституті мене знали як людину, котра не дуже поважає начальство, має власну думку. Це і було причиною того, що мені, незважаючи на авторитет серед колег та зразкову трудову книжку, боялися доручити навіть найменшу адміністративну посаду.

Не було ходу раніше, немає й тепер, бо в нас адміністрація та сама, що і до 1991 року. Тільки нині всі старанно перефарбовуються в захисників незалежної України, намагаються спілкуватися українською мовою, а самі тихенько будують особняки, дачі, керують за сумісництвом малими і великими підприємствами і чекають, що все повернеться на їхнє.

Одного разу я вирішив надіслати своєму колезі до Болгарії том наукових доповідей на Всесоюзній нараді з питань будівництва гідротехнічних споруд на лісових ґрунтах, де була і моя

робота. Через деякий час викликав мене до свого кабінету ректор і запропонував написати пояснення з приводу того, що я відправив за кордон заборонене видання. Я був здивований тим, бо ректор сам підписував акти про несекретність доповідей. У кінці свого пояснення я написав, що компетентні органи виявили надмірну обережність, не пропустивши через кордон мою бандероль. А через тиждень на засіданні Ради інституту було поставлено питання про те, чи може такий викладач, як я, виховувати радянських студентів. Порятував мене тоді наш завідувач кафедрою професор Є. В. Платонов, який нагадав ректорові, що він, перед тим теж надіслав таку саму бандероль до Польщі. Ось як все було в ті часи: говорили одне, робили інше, а думали третє.

Майже пройшло життя, їду, як кажуть, з ярмарку. Міг би більше зробити, а не лише ті кілька книжок, кілька десятків статей та брошур, кілька дописів у газети. Адже були сили, була енергія, було бажання, які марно витрачені на безплідну боротьбу з системою.

Соромно мені за своє минуле. Дуже хотілося б, щоб інакше склалося життя для молодих. То хай хоч діти та онуки діждуть кращого майбутнього. Не дай, Боже, щоб повернулося минуле!

А. В. Яковлєв

м. Полтава

***

Сповідую деякі відомості про репресованих «ворогів народу» для занесення в книгу пам'яті жертв комуністичних злочинів.

1. Мій дід Шелудько Тихон Іванович 1880 року народження. Місце народження – с. Баби Сосницького повіту Чернігівської губернії. Був священиком православної церкви в с. Красилівка Бахмацького району Чернігівської області з 1918 року до закриття церкви у 30-х роках. Тоді ж заарештований органами НКВС у Бахмачі. 8 липня 1938 р. засуджений лінійним судом Московсько-Київської залізниці за ст. 54-10, ч. 1 КК УРСР на 10 років позбавлення волі. Відбував покарання на будівництві заводу НКВС СРСР №203 біля Архангельська, де і помер від виснаження і хвороб 19 березня 1942 року.

За моїм клопотанням справу переглянуто Прокуратурою СРСР і діда посмертно реабілітовано («справка о реабилитации №13/4-2301-90 от 22.10.91 г.»).

2. Убикунь З. Г. – директор семирічної школи в с. Вишеньки Коропського району Чернігівської обл. Репресований у справі СБУ. Загинув чи розстріляний.

3. Марута П. Я. – інженер, народився в с. Вишеньки Коропського р-ну Чернігівської обл. 1938 року засуджений на 10 років за ст. 54-10, ч. 1. Відбув покарання. Реабілітований в 50-х роках.

4. Цимбал – священик православної церкви в с. Вишеньки. Репресовано у справі Української автокефальної церкви. Реабілітовано в 50-х роках.

5. Сулим Т. Я. – директор цукротресту, репресований у 1937 році. Розстріляний нібито за шкідництво в цукровій промисловості України. Народжений в с. Вишеньки Коропського р-ну Чернігівської області.

В. О. Шелудько

*м. Біла Церква
Київської обл.*

***

Прошу обнародувати злочин комуністів, скоєний проти Грекова Петра Кіндратовича, 1898 року народження, який до арешту проживав у селі Зелений Кут, Котовського району Одеської області.

5 березня 1938 р. у три години ночі він був заарештований. Ніякого обвинувачення не було висунуто, тільки конфісковано мисливську рушницю. Кілька днів його тримали в м. Котовську, потім перевели в м. Балту, а потім – в м. Тираспіль. Дружина його – Ієфімія Григорівна, 1911 року народження, переказала поштою в м. Тираспіль 20 крб., тільки вони були повернуті назад з листом, де було написано, що «гр. Греков П. К. отбыл в места лишения свободы для постоянного содержания». Дружині його в колгоспі не давали роботи, а в неї лишилось троє маленьких діток – двох, п'яти і десяти років. Дружина потерпілого і два її сини і зараз проживають у селі Зелений Кут. Вони боялись питати про батька і подальша доля його невідома до цього часу. Тільки 25.02.93 р. я написав листа прокурору Одеської області, в якому просив порушити справу про реабілітацію репресованого Грекова П. К.

Володимир Євгенович Фарфурак

*ст. Борщі,
Котовський р-н,
Одеська обл.*

* * *

Мені було 8 років, коли забрали мого дідуся у тюрму. Це був серпень 1937 року, а 1938 року з Новосибірська прийшов лист, де сусід по табору повідомляв, що дід помер.

Дід був добрий господар, і його, як і тисячі інших, за це розкуркулили і загнали в могилу, а нажите нелюдським трудом добро конфісковано. У дідовій хаті нові «господарі» влаштували в одній половині (дві кімнатки) дитячі ясла, а в другій половині – курник. Двох моїх дядьків, яких колись підлітками енкаведисти вигнали з хати, було забрано в Радянську Армію і відправлено в штрафний батальйон (сини ж куркуля). Загинули вони того ж року на фронті з різницею в один місяць. Де поховані мої дядьки – ніхто не сповістив.

Ф. Є. Курочка

Теребовлянський район

* * *

Я, інвалід війни Яцентюк Володимир Васильович, свідчу і звинувачую КПРС та її «доблесний загін» КПУ як злочинну організацію взагалі і за всі знуцання над українським народом зокрема.

Якось трішечки на душі було відійшло і прощалося, коли КПУ була заборонена. Гадалося, що комуністи, побачивши, що творили, одумалися і покаялися. Але ні, не всі. Ті, які були при годівниці, взяли за старе, позичивши очі в сірка, бо з нормальними очима вони б КПУ не відновлювали, навпаки – соромилися б, що були комуністами.

В основному згадаю те, що бачив у своєму селі, в нашій родині і сім'ї, що пережив особисто, коли «керуюча і спрямовуюча» вела до «світлого майбутнього», яке ми сьогодні і бачимо. Вимагаю суду над сучасними неоконуністами і більшовиками з соцпартії України і комуністичної, бо знають добре в усьому світі, що безкарність веде до нових злочинів, які тепер квітнуть в усіх сферах нашого життя. Злочинність зростатиме, я переконаний, бо злочинці, навіть всім відомі, ходять серед нас, а то й керують нами.

А те «світле майбутнє» починалося мені із світіння під очима, з світло-жовтої водички, бо в отому 33-му я і вся сім'я були опухлі; ноги і в колінах, і в стопі не могли згинатися, крізь шкіру просвічувала якась червонувато-жовта рідина, ноги було тяжко волочити. Тоді ж помер мій тато Василь Омелянович, а через тиждень дядько Дем'ян Омелянович Яцентюки.

Сім'я наша складалася з семи душ, з яких працездатним був лише тато. Але ще в 32-му в нас були коні, корова, свині. Взимку 33-го забрали все зерно, навіть те, що в інших селах виміняли за дошки. Поле й город засіяли і засадили, але самі почали їсти картопляне лушпиння (сушили ще з зими), м'якину з проса чи ячмінну або зібрані в лісі жолуді. Та скоро й цього добра не стало, і почали їсти підсолену кропиву, лободу, щавель. Бродили по переораному торішньому картоплиську, збирали перемерзлі погнилі бульби, з них пекли і їли млинці. Менший брат (мені йшов 8-й рік, а йому – 5-й) спух, що не міг ходити зовсім. Та якось його в якійсь ряднині приносять сусіди з городу. В руці в нього тоненька, надкушена з хвостика морквинка (був кінець травня). Він ледь ворухить губами. Мама сама пухла, але чавить з грудей в скляночку молоко (була ще грудна дитина – Коля), добавляє води, заливає Петрикові в рот. Ожив. Обидва живі і тепер.

Ми на луках рвали щавель, носили за 5-9 км в польові села, щоб виміняти за мішок щавлю хоч скибочку хліба, кілька картоплин. Одного разу мама, Параска Юхимівна Яцентюк, взяла і мене. Ми нічого не снідали, в селах нічого не виміняли. Мама скинула з голови квітчасту жовто-білу хустинку, виміняла скибочку хліба, з тим і пішли додому. Дорогою зайшли на наше поле. Я ліг на межі і... встати не можу, перед очима прокотилися якісь ясно-жовті зорі, потім все помутніло. Я вмирав, просив їсти. Мама гірко заплакала, почала мене нести. Та безсила була сама. Через кроків 50 поклала мене на межу. Я ще чув, як вона говорила, що доведеться вирити ямку в житі і там похоронити. Та згадала, як рятувала меншого, Петрика. От і мені в рот з грудей почала чавити краплі молока. Я трішки заворушився. Мама пішла в жито, нам'яла кілька маленьких зачатків зерна, дала мені в рот, просила жувати. Я це робив. Потім мама дала жувати щавлю, дотягла до калюжі, де я ще випив з ямки води. Трішечки ожив. Якось доволоклися додому, де нас чекали Віра, Петя, Коля, теж пухлі. Тоді мама взяла останню подушку, понесла кудись і принесла тарілку гречаної муки.

По нашій сільській раді (Крупецькій) померло не менше сотні. Найчастіше мерли в квітні, травні, червні.

Денисюк Мусій возив з моїм батьком торф за 30 км на Ганнопільський спиртзавод. За місяць роботи їм видали по 2 відра проса і по відрі ячменю. В Мусія теж була сім'я з 7 душ. Та прийшла червона гада викачки і в нас наступного дня забрала зерно. Забрали і в Мусія. Дружина, діти, стара мати не давали. Комуністи Олена і Яків Бреги стали в'язати господаря дому Мусія Денисюка. Та він викрутився, схопив сокиру і обох комуністів-грабіжників (комсомольці Ліщинська Антоніна та Верхогляд Петро втекли) Брегів убив обухом у своїй хаті. А сам побіг за 200 метрів до річки Горинь і втопився, лишивши на голодну смерть четверо дітей, дружину і стареньку матір. Коли прибігли сусіди, то побачили забитих голову с/ради Брегу Олену та її чоловіка Якова. І я бачив, як і інші, що в Олені в руці було вирване волосся, а у Якова – мотузка. Та колгосп потім назвали «імені забитих комунарів». А в 70-х роках звідкілясь узявся полковник КГБ, брат Олени Микола Семенюк, та й поставили Брегам серед села триметрової висоти мармуровий пам'ятник, підписавши, що куркулями вбиті під час хлібозаготівлі для «голодаючих росіян». Хоч відомо, що в Росії такого страшного голодомору тоді не було.

Кого не знищили голодомором, то трудолюбивіших в кінці 30-х розстріляли або вислали. Всього репресованих було в нас до двохсот. Жінчиного дідуся (Ковалінський Овсій) розкуркулювали всі 30-ті роки, а в нього все одно з їжею і одягом було не найгірше, бо він умів теслярювати, столярку вмів робити, слюсарювати, рибалити, обробляти землю. Мав 7 дочок, яких привчив до роботи з кіньми. Був єдиний 8-й, син Гнат. Його в 37 забрали як «ворога народу», розстріляли в Кам'янці-Подільському. 1989 року був реабілітований, але місця поховання не знайшли. Отак на крові, поті, людських смертях будували комуністи соціалізм. Вони й крихти жалості не мали. Ось парторг, голова с/ради Михайлюк Мусій, за груди виволік з черги мою маму, яка хотіла купити сатину на сорочечку та корту на штанці. Не дав купити, бо мама не заплатила якийсь податок. А я вже тоді у колгоспі був штатним пастухом.

Почалася війна. Через два тижні німці були тут. «Герої»-комуністи і їхні холоуї активісти тут виявили злочинність проти свого народу – не організували ані найменшого опору окупантам. А сам Михайлюк почепив на шию поверх одягу хреста і косив німцям то хліб, то сіно.

А ось безпартійний, звичайний український патріот Іван Олійник разом з такими ж патріотами, прибували із Західної України та інших місць, часто збирав сільський сход, пропонував розібрати ферми корів, коней, розділити землю. Все це було зроблено. Було відкрито школу, почали правити в пристосованій церкві. Все це потім німці ліквідували, примусили худобу повернути в колгосп, пошматували синьо-жовтий прапор.

Тоді Іван Олійник організував підпілля, яким сам і керував. Його закатували на смерть в комендатурі.

Листівки, які поширювала патріотична організація ОУН, закликали не коритися окупантам, не їхати на роботу до рейху. В листівках писалося «За що бореться ОУН», а вже восени 42 і далі – «За що бореться УПА», що волі не дали більшовики, не дадуть її і німецькі окупанти. Ця організація зробила все, аби жоден наш селянин не пішов (набір був взимку з 41 на 42 рік) копати окопи за Дніпро. Пророблялися диверсії проти окупантів, збирали одяг, зброю, боєприпаси, медикаменти для УПА. Усе це відправляли брат Митя і сестра Паша Олійники. Потім в УПА вони й загинули.

Сам я, перебуваючи довжелезних два роки в підпіллі, зривав стопкрани поїздів, сивав пісок в букси вагонів, відкривав на ходу вагони з людьми, худобою і збіжжям, що везлися до Німеччини. В кінці 43-го схопили мене гестапівці, мордували й маму в шепетівській в'язниці, а потім – у таборі для військовополонених, хоч був я неповнолітній і не військовий. Потім я і ще кілька чоловік втекли. Перейшов лінію фронту і ще півтора року воював на фронті, закінчив війну командиром десантного відділення. Був 4 рази поранений, повернувся інвалідом, нагороджений 10-ма орденами й медалями.

І хіба не боляче, що остроуценки, чародєєви, корнєєви та іже з ними червоно-коричневі називають патріотів ОУН-УПА вбивцями, бандитами, коли йшлося про їх реабілітацію. Але в такому випадку нехай назвуть імена, хто, де, кого вбив і не був покараний.

А червоні партизани і кагебісти маскувалися під оунівців і упістів, грабували, вбивали. І я назву таких поіменно.

В роки війни в нас діяло партизанське з'єднання під командуванням Одухи А. З. Його як лейтенанта НКВД прислали до нас ще в кінці 30-х. З того часу й почалися арешти «ворогів народу». Хоч і без освіти, але був він директором школи. А нашого вчителя математики з вищою освітою, Андрійчука Степана Михайловича, заарештували у травні 1938 року і розстріляли як «ворога народу» 24 жовтня 1938 р. Так ось, партизани-одухівці перевдягалися, надягали маски, заявляли, що вони бандерівці з «інших губерній» (Марчук Аркадій, Поліщук, Гужов, Гінс О. та ін.), грабували, вбивали невинних стариків, жінок, дітей. Так, вбили Шпака Семена (70 р.), Чулій Євдокію (35 р.), Чулія Васю (10 р.), Мельника Володю (11 років), Мельника Жору (10 р.), Мельник Ніну (6 р.), Мельник Марійку (3 р.), та в цій сім'ї вбили маму і чужого хлопчика, Войдило Ваню (15 р.), Чулія Василя (35 р.), Рибчинську Марію, одну 70-річну бабусю, забравши собі її корову, згвалтували, а потім вбили маму 3-х маленьких діток Ковбу Тетяну з с. Комарівки, майно забирали. Вбивали і грабували навіть ті родини, в яких чоловік воював на фронті (Поліщук Іван Гнатович, 50 р., Поліщук Катерина Іванівна, мати трьох дітей, у т.ч. грудної). Це – злочини КПУ та її структур – ГПУ, КГБ, НКВД, комуністичних партизанів, які живуть і користуються пільгами й сьогодні.

Коли я ці та інші злочини оприлюднив, то РК КПУ, яким керувала депутат ВР Архіпова та її секретар Зелінський та парторг редакції райгазети Пархомчук Василь, парторг колгоспу Андрощук Микола, зав. ідеологічним відділом РК КПУ Троянкіна і інші керівники разом з колишніми комісарами-партизанами Яковчуком І.В., Сурковим М. В. та ін. вчинили мені моральний терор. Ні, вони не стверджували, що такого не було. Вони знущалися з мене за те, що я посмів оприлюднити, бо партизани, мовляв, діяли «по приказу». Чийому? Одухи і комісарів. Тому і став на їхній захист РК КПУ. Ось чому злочинність у нас зростає і тепер: злочинців породила і захищає компартія.

Ще такий факт. Якийсь спец, підсланий КГБ, Синогін, провів мобілізацію сотень УПА, повів через р. Стричани, де чомусь у травні 44-го року було багато партизанів, хоч фронт у той час відкотився далеко на Захід. Що в той час рядові партизани тут робили – невідомо. Знаю, що пиячили

до безтями, тягли з госпітального котла м'ясо (тут був госпіталь, в якому я тоді лікувався). На залізниці чомусь стояв бронепоезд, катюші. Щоправда, не стріляли. Але сотні юнаків з Західної України тут було вбито. Вбивали в основному в голову, тобто добивали пораних. Проходячи селом, упівці не зачепили жодного цивільного. А їх тут повбивали. Після цього «бою» (добивали не лише пораних, але й тих, хто здався) Одусі Антону Захаровичу присвоїли звання Героя Рад. Союзу, а комісара Яковчука Ів. Март. нагородили орденом Леніна.

Про вищеназвані злочини я повідомив у Прокуратуру України, очолювану тоді Потєбеньком, але.. спустили на місцеву владу, де райком озвірів ще більше, захищаючи злочинців, убивць і мародерів. Тож куди не глянь, КПУ була і є злочинною організацією, яка діяла аби більше винищити українського люду.

Відступаючи, радянські війська і влада залишили нас, неповнолітніх, на поталу ворогові. А коли в січні 44-го прийшла червона армія, то провела мобілізацію юнаків 23-27 років народження. Їх навчали бігати, повзати по-пластунськи, копати окопи, схоплюватись по тривозі, знати членів політбюро, секретарів ЦК і ЦК КПУ, керівників влади. Та «забули» навчити стріляти: жодного разу в руки ніхто не дав їм гвинтівки. Видали лише тієї ночі, коли погнали брати Тернопіль. Того року в кінці березня кілька днів підряд падав сніг. В окопах – вереск, лемент, плач: то німці добивали нас у тих засипаних снігом окопах прикладами, а ми не вміли стріляти. Під ранок трохи стихло – були майже всі перебиті. Після війни зустрів лише кількох з мого року народження (1925) – Конченко, Тишковець, Климчук, а інші загинули. А було ж нас більше тисячі з Славутського та Ізяславського районів. Ніде не чув, не читав, щоб такою методою винищували у своїй державі свій народ.

В 1946–47 роках переможці і їхні сім'ї знову голодують, мруть голодною смертю, інваліди війни по дорогах, на станціях, базарах. Знову злочинці з КПУ будують «світле майбутнє». В 50-х роках винищують худобу, сади.

В школі теж безчинства. Десятикласницю директор і РК КПУ призначили парторгом. Навіть у 80-ті роки ця «спеціалістка» читає всі предмети, терміни з яких не може вимовити. 8 років підряд керує лише випускними класами. А фронтовикам, хоч і з вищою освітою, – зась, бо вони не лояльні, можуть сказати «зайве». Отож хоч спеціалісти і є, а уроки або читає не спеціаліст, або тижнями, місяцями не читає взагалі ніхто. Компартійним бонзам не до наших дітей і їхніх знань.

Сам я понад 30 останніх років переслідуюсь політично. Мене й мою сім'ю карають матеріально і морально.

Ради усіх рівнів, керівництво фабриками, заводами, колгоспами, складами, школами та ін. організаціями і підприємствами в нас у тих самих руках, які привели народ до зубожіння морального, матеріального і духовного.

Факти злочинності і зрадництва щодо українського народу свідчать, що більшовики України зрадили свій народ ще тоді, коли після прийняття IV Універсалу подалися до Харкова, організували там щось подібне до комітету порятунку, запросили допомоги з-за кордону, – і муравйовці не забарилися залити кров'ю Україну. Мені розповідали очевидці, що в Києві вбивали на вулицях тих, хто говорив по українськи.

Вимагаю: **1.** Суду над КПУ **2.** Відновлена КПУ повинна відшкодувати завдані мені збитки. **3.** Повинна побудувати зруйновані храми. **4.** КПУ не має ні морального, ні юридичного права на існування

*Володимир Яцентюк,
інвалід війни, ветеран праці.
с. Крупець Славутського р-ну
Хмельницької обл.*

***

Про злодіяння КПСС та КПУ можна знайти тисячі фактів, наприклад такі: про безправ'я селян-колгоспників, які працювали від зорі до зорі за 300 грамів зерна і 13-19 копійок на трудодень, відсутність будь-яких правозахисних органів, як профсоюзу тощо. Про пенсії у 20-40 карбованців і т.ін. Або про те, що, програвши війну у 1941 році, армія Сталіна залишила на окупованій землі жінок та дітей напризволяще, а повернувшись назад у 1943-44 роках, звинуватила тих дітей, що виростили за два роки окупації без хліба, без солі, голодних у тому, що вони були на окупованій території, і погнала їх беззбройних, без обмундирування під німецькі танки на річці Молочній під Мелітополем, та на Сіваші і там знищили майже усіх з Донецької області. А у жінок і дітей, що zostалися, керівники-комуністи забрали усе, що було, до жодної картоплини, і знову зробили їх голодними...

Я уже не кажу про 1933 рік. А потім примусові займи, податки, тобто знову голод і знущання після війни.

Я хочу сказати ще й інше.

Крім суду над КПРС та КПУ у нас, треба створити міжнародний суд над марксизмом-ленінізмом та його наслідками у країнах світу. Тоді і такої партії, як комуністична, не буде, бо вона не матиме права на існування як ворожа ідеологія для людства. Я думаю, на це піде багато країн...

В. М. ГРІНЬКО
учасник ВВВ, м. Селидове.

***

На початку 1951-го року мене, тоді студента 4-го курсу Одеського сільськогосподарського інституту, арештували і відправили до Москви. Там помістили спочатку в Луб'янку, а потім перевели в Бутирку. Співробітник МДБ обіцяв мені повільну смерть. Повільну і з муками. Потім я побував на Волго-Доні, на Сталінградській ГЕС, будував Комсомольськ на Волзі, Куйбишевську ГЕС. А в 1953 році нас, дві тисячі політв'язнів, загнали в пустелю Західного Казахстану і мали знищити, але смерть Сталіна врятувала нам життя.

М. Н. Сенчин

***

Мені 68 років. Думалось, що молодь повинна вирішувати державні справи сама, але, мабуть, потрібен наш досвід. А тому вирішила розповісти про свій життєвий шлях. Може, ця моя сповідь знову нагадає нашій молоді про те, що ми пережили і як важливо не допустити, щоб знову нам викручували руки компартійні чиновники, яких ми так великодушно простили і дали їм час консолідуватись. Слухаємо трансляції засідань сесії ВР, і серце не витримує: чому так нахабно над нашим народом збиткуються боделани й остроушечки, адже їх в Одесі ніхто не вибирав, вони самі себе вибрали, а тепер каламутять воду. В Одесі проживаю уже 30 років, і був час надивитись на їхнє правління.

«Чорнобильцям» в Одесі не було місця, зате вся циганська наркомафія розселена біля самого Чорного моря.

З Одеси вже давно виживаються чесні люди, прекрасні фахівці – композитори, диригенти, архітектори, всі, хто хоч чимось нагадає про українську культуру та мову.

В Одеській області, до речі, навіть болгари і молдавани говорять по-українськи. І лише Одеса нехтує українськими школами, в Одеському університеті останнім часом витісняється українська

мова. А боделани продовжують свою підривну діяльність на сесіях Одеської міськради, сіють зневіру в людські душі. Час їм уже відмовити в депутатських мандатах, щоб не підривали основи молодій Україні, не влаштовували автокатастроф депутатам-патріотам.

Про себе: народилась я на березі р. Горині, неподалік від Шепетівки. Тоді це була Вінницька область. Мій батько залишився сиротою з 14-річного віку, пішов працювати на цукровий завод. Мав лише початкову освіту, але добре вивчив механіку підприємства і вже десь 30-річним став майстром одного з цехів заводу. Після роботи доглядав сад, мама вела господарство. Нас, дітей, було шестеро.

Старший брат Микола, комсомолец перших років радянської влади, працював у Вороновицькому райкомі. Пригадую, що брата часто посилали на кілька днів у відрядження, і повертався він звідти стомленим і мовчазним. А 2 травня 1935 року, повернувшись з одного такого відрядження, брат застрелився. Казали, що то райкомівці робили в лісах облави на розкуркулених, які там переховувались. Отож, мабуть, братові не хотілось чинити чорну справу над беззбройним народом.

Після похорону брата стали переслідувати мого батька – «збирати матеріал». Доноси строчили ті, кого не можна було назвати людьми. Кажуть, що їм платило НКВД по 500 крб. за душу. У квітні 1938 року батька заарештували, і більше ми з мамою його не бачили. Їздили до шепетівської тюрми з передачами. Одного разу простояли під палючим сонцем цілий день, передачу в нас не прийняли, але вискочив з гвинтівкою п'яний негідник з охорони, став стріляти, вигукуючи: «Разойдись, бл..., враги народа!»

Того ж. 1938 року, нас було вислано з села. Пішли з тим, що могли взяти в руки, залишивши хату, господарство.

Така ж доля спіткала і маминих братів, Максима і Гната Загребельних, що жили в Білогорському районі, а невістки залишилися з малолітніми дітьми.

Хто ж може таке забути?

Щоб не переслідувалась моя сім'я, – а в Одесі це вміють, – підписуюсь трохи зміненим прізвищем. Адреса моя справжня. Якщо буде потрібно, я назву своє справжнє прізвище.

Ніна Антонівна Пінчук

м. Одеса

***

Моя мама була найменшою в багатодітній сім'ї. У неї був старший брат, Куць Михайло Васильович, 1889 року народження. Дядько Михайло був людиною надзвичайно порядною і чуйною. 1914 року він пішов на війну. Там він потрапив до німецького полону. Повернувся згодом, вчився сам і допоміг стати на ноги всім своїм братам і сестрам. Працював він викладачем у суднобудівному технікумі, грав на скрипці. Аж ось трапився на нашу голову 1937 рік. 30 жовтня дядька Михайла арештували і вислали до міста Рибінська на будову водосховища. Він писав батькам, як над ним знущалися, звинувачували у всіх гріхах, на допитах заганяли голки під нігті... І от у віці 53 років мій незабутній дядько вмирає. Діагноз – пеллагра, тобто, глибоке виснаження організму.

Людськими кістками вимощували комуняки свої «будови комунізму». То невже знову будуть нами правити «шарікови»?

Людмила Григорівна Лиса

м. Миколаїв

* * *

Мені зараз 73 роки. Хоч перед смертю хотів би побути в партії, яка боліє за людей і Україну. Але ж я хворий, не можу нікуди поїхати. Пережив 33-й рік. Пам'ятаю, як люди гинули, ніби миші, пухлі, люди людей їли. Як згадаю, то трусяться і руки, і ноги. В 1937 році забрали батька, сказали: троцькіст, ворог народу! Але він не був ворогом для народу. А для комуністів, які боялися грамотних людей, от і забирали вчителів, лікарів, письменників, і всіх, кого вони підозрювали. Мій батько 1888 р. народження, капітан царської армії, лікар. Забрали і розстріляли у Вінниці. Не як народного ворога, а ворога комуністів. які все грабували і нічого не робили. 73 роки пили людську кров, і зараз сидять на своїх місцях у кабінетах, кругом правлять комуністи, навіть по селах голови с/рад, колгоспів і т.д. Он, Плющ, Голова Верховної Ради, на конференції сказав, що народна рада – це самозванці, їх ніхто не обирав, ніякий не народ. Але Іван нічого не сказав про комуністів – хто їх обирав. Народ? Ні! Оце самозванці, гірше звірів. Де є такий народ, щоб не любив свою Вітчизну і свій народ?

Тепер про себе. Народився я 1919 р. на Вінниччині, с. Рогинці Уланівського р-ну. Батько лікар, мати – вчителька. Але обох не стало. Батька – 37 року, матері 38 року. Остались ми сиротами, без нічого, бо забрали все з хати, назвали конфіскацією. В 1940 році мене призвали до армії і зарахували в 404-й окремих будівельний батальйон. Це батальйон репресованих – в кого батько, в кого брат чи дядько. Нас було 1000 чоловік. Одягли нас у стару військову одягу. Командири всі з КДБ. Будували ми нинішній Бориспільський аеродром. Жили в бараках поблизу Борисполя в хуторі Горі. Засуджених вивезли, а нас поселили в бараки.

До середини 1941 року ми побудували все для злету важких літаків. Почалася війна, а ми повинні були під бомбами і кулеметами засипати воронки і бетонувати майданчики. Потім нас перевезли на такий же аеродром до Львівської обл. (Золочівський р-н) Та скоро нас полонили, і перевезли в Луцьк. Там було 80 тисяч полонених, помирало за добу по 100 чоловік. Їх вивозили за місто, де був довжелезний котлован і туди кидали трупи і навіть ще живих. Я також потрапив у котлован як безнадійний. Та якось виврався звідти і поповз куди очі дивились. Нарешті потрапив до рідної домівки. Трохи очухався, а староста й каже, щоб ішов у колгосп працювати ветлікарем (я до війни навчався в Ніжинському сільгосптехнікумі на ветеринара). Я згодився і працював до 1944 року. В 1944 році особливий відділ КДБ мене арештував як зрадника батьківщини і сина ворога народу. У Вінниці троє чоловік у військовій формі (називалася вона трійкою, бо крім них у залі нікого не було, це був такий суд), написали мені ст. 58-1-Б УК і дали 20 років каторжних робіт. Завезли на Колиму. Там були люди різних національностей. Ми працювали в шахтах, звідки добували золото. Перебували за адресою: Магаданська обл. Ягодинський р-н, пос. Верхня Атурях (по-калмицьки – Кінська голова).

1955 р. мене звільнили, дали довідку з відбитком пальця. З цією довідкою влаштуватися можна було тільки в колгосп на роботу. Ось і трудився до 60 років у колгоспі. А коли звернувся до Військкомату, аби видали посвідчення учасника війни, то там сказали, що цей батальйон не брав участі в боях, так написала Москва.

Михайло Відерський

* * *

Я, Жежеленко Юрій Андрійович, 1926 р. народження, мешкаю: Харків–68, вул. ак. Павлова, 29-І. Свідчу те, що мій батько Андрій Іванович Жежеленко неодноразово мені розказував те, що в 1917 році при поверненні з фронту в Харків був зустрінутий більшовиками, які по-звірячому били його та інших офіцерів тільки за те, що вони офіцери, тобто буржуї.

Батькові відбили легені, він тяжко хворів, харкав кров'ю, помер в 1939 р.

Тоді ж «без вісті» пропали два його брати, які також були офіцерами – вони знищені більшовиками.

Ю. А. Жежеленко

Я, Жежеленко Олена Олександрівна, 1930 року народження, живу: Харків–68, вул. ак. Павлова, 29-І. Свідчу про те, що в 1933 році, коли була малою дитиною, тривалий час пухла від голоду в селі Станкострой Харківського району Харківської обл.

Моя мама врятувала мене тим, що поклала на східці дитбудинку у Харкові. Але голодування зробило свою чорну справу і майже все життя я хворіла, навіть не змогла зробити повного стажу для пенсії.

О. О. Жежеленко

***

Хочу підтримати Демократичну партію України кількома сторінками власної розповіді про червоно-коричневу чуму ХХ століття, яка не обминула й нашої сім'ї, мене особисто.

Народився я 1936 року в Мозирі, на Гомельщині. Батько був службовцем, мати працювала вихователькою в дитсадку. Познайомилися вони на будівництві Волховської гідроелектростанції (це був один із первістків радянських п'ятирічок), побралися, повернулися на батьківщину. Здавалося б, жити тільки та жити, виховувати дітей (крім мене – старша сестра і молодший братик), але... Глибокої ночі 1938 року в наш дім увірвалися енкаведисти. Без санкції на обшук і арешт вони безцеремонно забрали батька, і звідтоді ми його більше не бачили. Всі спроби матері передати йому якісь теплі речі виявилися марними. Інкримінували йому, очевидно, зв'язок із закордоном: був він поляком – у Вільні, тобто за кордоном, жив його батько – мій дід. З ГУЛАГу батько не повернувся – після дев'ятирічного ув'язнення його розстріляли, і зробили це вже після війни, 1946 року. Пізніше, звичайно ж, реабілітували – за відсутністю злочину, але можете собі уявити розпач молодої жінки, яка опинилася з трьома малолітніми дітьми на вулиці, без щонайменших засобів до існування!

Йї довелося переховуватися (врятувалася, мабуть, тільки тому, що була на своєму дівочому прізвищі – Рудько), пережила голод і холод, зазнала непосильну працю. Після війни сусідські сім'ї одержували допомогу – за батьків, які загинули на фронті, а ми, ясна річ, змушені були мовчати. Ровесникам казали, що й наш батько не повернувся з війни. Мама постійно повторювала: «Їжте, діти, суп з грибами і тримайте язик за зубами!» Мені було 16 з половиною років, коли пішов на шахту – працював наваловідбійником. Потім служив в армії, працював на Далекій Півночі, тепер на пенсії. Мати ще жива, їй 78 років, і вона є свідком багатьох злочинів комуністичних опричників. Жодної кари за свої криваві злочини вони не зазнали, совість їх не мучить, і пенсії призначені їм хороші. То чи могу я добре ставитися до цієї фашистської партії?!

Ні, на її совісті – безліч злочинів проти народу й людства. Згадаймо масові розстріли, голодомори, депортацію цілих народів, згадаймо її злочинну зовнішню політику – пакт Молотова–Ріббентропа, експорт «світової революції», підтримку тоталітарних комуністичних режимів, безчесну війну в Афганістані, згадаймо, врешті (та й чи можна забути?), Чорнобильську трагедію! І сьогодні ця партія залишається при реальній владі: вчорашні партсекретарі правлять, як і завжди, всупереч інтересам народу, стають власниками нафтобаз та інших підприємств і корпорацій, гальмують економічні реформи на місцях. А колгоспники й слова не можуть сказати своїм феодалам. Одні бояться, інших задурено так, що вже й не проб'ється до свідомості, не переконаєш, що то не демократи винні. Народ у масі своїй ще й сьогодні не знає, як живуть інші народи (світ нам показували крізь призму географічних телеподорожей Сенкевича), не знає своєї історії, йому замість безсмертного Слова апостолів – Шевченка, Франка, Лесі, Коцюбинського – пропонують щирокий вибір розмаїтої порнопродукції. Щоби спав летаргічним сном... Тому потрібно будити! Потрібна справді незалежна преса, а не прес-служба держадміністрації, потрібні такі фільми, як зробив Говорухін, потрібен – обов'язково! – суд. Бо така структура, як КПРС–КПУ, не має права на існування. Але судити партію «взагалі» – це судити вітер. Потрібно судити її верховодів – конкретно і міжнародним

трибуналом, як нацистів. І свідками на цьому суді мають стати не лише живі, а й ті жертви комуністичної партії, які вже не дочекаються справедливості.

Отож моя подальша розповідь – про родину Самсона Бишка. Жив у селі Велика Лепетиха на Херсонщині. Після смерті батьків сім'я складалася з 12-ти осіб. Але не бідували. Мав Самсон 25 десятин землі, коней, воли, молотарку, плуги. Вставав ранесенько і дітей будив: «Доспите на возі». Старші хлопці були кремезні, як дуби, малеча залишалася вдома – носити воду з Дніпра й поливати город, доглядати худобу. Наймитів не брали – вистачало своїх рук. Щороку господарі збиралися в обоз – везли зерно на залізничну станцію, продавали за тверду валюту. Кожен був собі й головою, й агрономом, і бухгалтером, а головне – господарем, бо працював на своїй землі. А потім прийшла революція. Ніхто в селі не знав, що воно таке і навіщо. А ось один підтоптаний парубок (ніхто за цього ледаря й п'яничку не хотів своєї доньки віддати) зорієнтувався. Мовлено ж: хто був нічим, той стане всим... Дістав шкірянку, такого ж картуза, причепив маузера в дерев'яній кобурі – комісар! І – почалося...

Грабунок назвали експропріацією, господарів – глитаями. Хтось порадив Самсонові, аби відвіз отому гультяю-комісару «презент» Забив Самсон поросся, відвіз, але це не допомогло. Забрали все, до зернини. Хлопців заарештували, вислали, дівчата подалися в місто. Куди поділися Самсон з жінкою – ніхто не знає, бачили тільки, як обоє сідали в човен.

Одна з дочок – Настя – дісталася Дніпропетровська, бавила дітей у багатих євреїв, але одного разу, коли скуповувала на базарі харчі для своїх господарів, побачив її (треба ж було такому статися!) землячок – отой комісар, який усю їхню родину пустив по світу Впізнав, ударив по обличчю і просичав: «Жива.. Нічого, я тобі й на тім світі життя не дам!» Мусила втікати, а що роботи не могла знайти – жебракувала. Прибилася, нарешті, до радгоспу «Дніпровський», там і залишилася – кріпачкою, бо ж паспорта не давали, без дозволу феодала виїхати не могла. Вийшла заміж за місцевого тракториста – перед самою війною, а після війни чоловіка засудили на 5 років за жменю зерна голодним дітям. Жила в землянці, виритій у кручі, діти почали пухнути. Щоб якось їх порятувати, вона, доведена до відчаю, вирішила підкинути їх у дитячий будинок «Колокольчик» (у Херсоні). Поклала кожному папірець з іменем, посадила біля хвіртки, а сама, заливаючись слізьми, сховалася за рогом – мала дочекатися, доки заберуть. У дитбудинку діти також постійно відчували голод, але вижили, дочекалися, коли мати змогла їх забрати. Поставила на ноги, виховала. 1989 року ця дивовижно хороша людина, мати моєї дружини, померла – так і не дочекавшись обіцяного комісарами світлого майбутнього.

У селі Олександрівка Білозерського району живе її молодший брат – єдиний представник колись великої працелюбної родини Самсона Бишка. Господаря.

Володимир Йосипович Прибилов.

Гола Пристань, Херсонської області.

***

Група ветеранів війни з Волині висловила думку про те, що історичну правду для молоді могли б нести ветерани вітчизняної війни. Але деякі з них нав'язують молоді інші ідеали. Вони заявляють на комуністичних мітингах і зборах про повне несприйняття України як незалежної держави, засуджують її національну символіку, гімн. Якось воно непорядно виходить: держава Україна дбає в міру можливостей про цих ветеранів, як про своїх громадян, а вони її не визнають і дихають на неї безпросвітною злобою... А деякі навіть твердять, що ніякого голоду на Україні не було, що УПА вела збройну боротьбу з власним народом. Мені ж відомі інші факти.

У березні 1938 року в нашому селі «славні чекісти» забрали серед ночі 23-х чоловік як «ворогів народу», у тому числі двох моїх рідних дядьків – Пилипа Некорота та Івана Коливушка. Доля цих людей лишилась невідомою. Лише в часи правління Хрущова їх реабілітували. Стало відомо, що

один із 23-х (Некрот П.) помер скоро після арешту по дорозі з Конотопа до Чернігова, а всі інші розстріляні в Чернігові 7-го та 13-го травня того ж, 1938 року. Як бачимо, війну на винищення власного народу вела комуністична держава. Зазначу, що ні під час голодомору, ні в часи колективізації та пізніших репресій у нашому селі й довкола селяни не чинили збройного опору гнітові й насильству «диктатури пролетаріату», хоч на беззаконня і розбій режиму наші люди мали всі підстави відповісти збройним повстанням, щоб захистити себе й своє добро, свою землю і своє життя, як це робила УПА.

Історична правда, яку я знаю, визначає і моє ставлення до жовтневого перевороту 1917-го року та його організаторів і виконавців. Мій батько, який зазнав і колективізації «добровільно», і голоду, твердив, що 1917-го року владу захопили бандити. В період правління комуністів у імперії під назвою СРСР знищено десятки мільйонів ні в чому не винних людей. Десятки мільйонів! Кожна нормальна людина, яка не схильна до насильства і терору, яка не бажає повернення тоталітарного комуністичного режиму, повинна засудити цей злочин.

Вважаю, що урочисті відзначення річниці жовтневого перевороту, який був початком війни злочинної партії проти мого народу, не повинні відбуватися в демократичній Україні. Адже це відзначення супроводжується великою неправдою, прославленням терору і верховних терористів. Як існує заборона пропаганди війни і заборона встановлювати символи тоталітаризму, так, на мою думку, слід оголосити аморальними і навіть забороненими прославлення і пропаганду переворотів, подібних до жовтневого 1917-го року.

*А. Некрот
ветеран другої світової війни,*

м. Луцьк

* * *

Мій батько, Колібабчук Григорій Юхимович, був єдиним сином селянина-бідняка. Дід, не маючи землі, надумав дати освіту синові і вивчив на його горі. Батько був агрономом-садоводом, а коли призвали в Армію, став молодшим командиром. 1 серпня 1937 року в Умані батька заарештували. Наша бідна мама дуже боялась, щоб не забрали і її з дітьми, а тому, взявши нас, пішла в село.

Якби наші кінорежисери взяли за благородну справу і зняли кінострічку про життя наших батьків і матерів! Яка б це була картина!

Мама працювала в колгоспі. Активісти знущалися з неї, адже була дружиною «ворога народу». На колгоспних нормах вирости і ми. Сама дивуюсь, як ми вижили. У нас не було в хаті хліба, взимку замерзала вода і на стінах виступав іній. Про одяг не кажу. Ходили обірвані, голодні.

Свого батька я не знаю, ніколи не промовила до нього «тату», бо він до нас не повернувся. Десь у Магадані помер, посмертно реабілітований.

Якою важкою була наша доля! Інших дітей посилали в піонерські табори, а про нас казали, що ми діти «ворога народу». Коли сестра після війни пішла працювати секретарем у сільську раду, то її перед кожними виборами викликали у відповідні органи і нагадували: «Якщо трапиться щось, то ви знаєте, чия ви дочка...» Не мали ми права на безплатне житло, відпочинок. Навіть за навчання в технікумі я платила.

Вижили якимось, бо звикли працювати з дитячих років. Трудилась цілий вік (третьій стаж розпочала), а держава знову пограбувала. Як же страшно мені, що старість може бути такою, як і дитинство. Всім компартіям світу наші вожді допомагали, а нас обібрали до нитки. Яку ж чорну душу мають ті, хто зараз вимагає відновлення КПРС!

Уже перед смертю наша бідна мама казала: «Якби хто запропонував: живи вдруге так, як жила, то я б не хотіла жити». Такий мученицький шлях пройшли мої батьки.

Не лише батька тоді заарештували. У нашому селі взяли директора школи Онищенко, учителя Онищука, Семенка Івана Марковича, Мезенчука Степана Олександровича, Шепецького Івана Устимовича, Бондаря, Пантюху, Усика Івана, Усика Якова. Це лише ті, про кого я знаю. Лише троє з них вернулися живими, але нікого з них уже немає. Залишилась одна жінка, дружина репресованого.

Від імені знедолених дітей репресованих зверніться до отієї більшості в парламенті і скажіть їм, що ми не хочемо, щоб вони вели наших дітей знову в комунізм. Бідно ми зараз живемо, але я рада, що можна сказати те, що думаєш. Я десятки років читала дітям вірш П. Тичини «Партія веде», а під ним же дата – 1933 р. Отак доводилось кривити душею. А недалеко від школи стоїть хата, яку й зараз люди обминають, бо в 1933 році там мати поїла своїх дітей.

...Хай допоможе Вам Бог у всіх Ваших справах!

Галина Григорівна Бабій

*с. Полянецьке Уманського р-ну
Черкаської обл.*

***

Розповім лише про нашу родину.

Мій дід – Перегуда Антон Устинович, 1872 року народження – жив у селі Покровка, Приморського краю, 1930-го був розкуркулений і засланий на північ. Вісім років тяжкої праці на лісоповалі підірвали його здоров'я – через рік після повернення помер. Так більшовики віддячили йому за те, що орав землю, сів хліб і годував їх.

Мій дядько – Чумак Михайло – жив у місті Уссурійську. 1938-го кати знищили його – як «ворога народу». А був робітником. Михайлова жінка – тітка Оля, рідна сестра моєї матері – була позбавлена волі на 9 років – як дружина «ворога народу».

Мій другий дядько – Єфименко Василь Сергійович – був репресований 1938-го року. Його позбавили волі на 8 років. Працював весь вік завідувачим «Вибухбуду» міста Уссурійська.

Батько моєї дружини – Жуков Гаврило Іванович – розстріляний більшовиками того ж року як «ворог народу». Був робітником.

Всіх їх згодом реабілітували, тобто винними вони не були. Як бачите, в одній лише нашій родині комуністична репресивна машина зім'яла і перемолола п'ять людських життів. То хіба це можна забути?!

Пояснюю: мої предки – Перегуди і Єфименки – ще 1872 року виїхали з України обживати Далекий Схід. Шукали кращої долі для себе і своїх нащадків... Я народився 1925 року в Уссурійську. Зміг повернутися на Батьківщину 1956-го.

Семен Перегуда.

*Комсомольськ,
Полтавської області.*

***

У війну батька забрали у Німеччину на роботи. В 1956 році його примусово відправили в Мордовську АРСР за те, що знався колись із хлопцями, що боролися за незалежність України.

Я був старшим із дітей. Мати в лікарні, сестра і брат у рідні, а я сам на господарстві. Палити не мав чим, то холод у хаті був такий, що вода у відрах замерзала.

Через 15 років батько повернувся: ми вже повиростали, мати постаріла.

М. М. Слобода

* * *

Про злочини більшовиків можна писати багато, але головне, що ці злочини і зараз продовжуються. Довкола саботаж, уся сільськогосподарська продукція попадає в руки торговельної мафії. Криза на Україні штучна, як і голод 1933 року. Більшовицька банда усе взяла в свої руки. Як можна говорити, що у нас нічого немає? Подивіться, що робиться на вокзалах біля поїздів, що йдуть на Москву. Україну грабують! Якщо і далі так буде, не виберемося з цієї ями.

Моїй бабусі 97-й рік. 50 з них вона пропрацювала в колгоспі, за це їй дали мінімальну пенсію. Діти повмирали, вона самотня. Коли в село поступила гуманітарна допомога, про неї «забули». Це все тому, що дід був репресований. Забрали його в 1937 році, відправили в Архангельську область. Там в лісах вони збудували бараки і в них жили.

А коли почалася війна, з них зняли теплий одяг і кинули в бараки замерзати. Їм привозили хліб раз на місяць на кілька тисяч людей. Почалося людодіство. Цього жаху дід не витримав і збожеволів. В 1944 році його відпустили додому, дали довідку про хворобу. Коли вдома він трохи відійшов, то розповідав про ті жахи. Там було кілька тисяч священиків, які всі загинули.

Жмуцька Т. Ю.

Вінниця

* * *

1931 року я став свідком трагедії родини Луганіна Олександра Олександровича – колишнього полковника царської армії, який від січня 1919 року до березня 1931-го служив у РККА (Рабоче–Крестьянская Красная Армия)

У мене зберігся послужний список, укладений Київськими об'єднаними курсами підготовки командирів РККА імені С. Каменєва, в якому є такі записи:

1919 р. – завгосп піхотних командних курсів;

1919 – молодший інспектор Всеобучу;

1920 – червоноармієць у караульній команді київського артскладу;

1920 – березень 1931 р. – викладач воєнної топографії Київської школи командирів ім. С.

Каменєва.

Останній запис, за 7 березня 1931 року, такий: «Приказом РВС СССР по личному составу Армии от 22 II 1931 г. за №109 с 15 II 1931 г. увольняется вовсе от службы по ст. 679 приказа РВС СССР 225—1922 г. Приказ по курсам №44 §I –1931 г.»

А події, що передували цьому запису, були такі: на початку березня рано-вранці мені телефонує молодша донька Луганіна, Олена, і каже: сьогодні вночі тата заарештували, а нас виселяють із квартири. Біля будинку на вулиці Суворова, де жили Луганіни, стояла полуторка, на яку курсанти школи імені Каменєва вантажили меблі. У квартирі Луганіних після нічного обшуку – хаос: із шаф усе викинуте, меблі пересунуті, підлога встелена якимись паперами. Частину меблів курсанти вже винесли, інші перетягують на кухню, де дозволено тимчасово жити сім'ї. Кімнати, нарешті, ривільнені, двері опечатані, автомашина завантажена, але виникає запитання: куди ті речі везти? Родичів у Луганіних у Києві не було, одні колеги опинилися в такому ж становищі, інші відмежувалися. Вирішили везти до моїх батьків, які погодилися прийняти дружину Луганіна і молодшу доньку, мою майбутню дружину, а старша донька залишилася жити на кухні своєї ж квартири.

Жодних відомостей про причину арешту не вдалося одержати ні від кого. Дізналися лише, що Луганіна тримають у Лук'янівській тюрмі, що йому можна носити передачі. Носили до кінця травня, а потім чергову передачу не взяли і натомість видали такий ось документ:

Пролетарі всіх країн, єдняйтеся!

Свідоцтво про смерть №709

Гром-н Луганін Олександр Олександрович, вік 50 років, помер 11 травня 1931 року від загального атеросклерозу, про що записано в книзі смертей за 1931 рік під №851.

Свідоцтво видане 27 травня 1931 р.

Жовтневий Райзагс м. Києва.

Діагноз, ясна річ, липовий. Я знав Луганіна з 1927 року, часто бував у них – і ніколи не чув від нього ніяких скарг, не помічав якихось симптомів. І щоб за три місяці виник і розвинувся атеросклероз?! Ні, смерть була насильницька, це підтверджується і тим, що тіла покійного рідним не видали і навіть місце поховання засекретили.

Це – лише один із епізодів розгрому викладацького колективу школи імені С. Каменєва. Якби вдалося проникнути в архіви ГПУ і цієї школи, то знайденого там матеріалу вистачило б на цілий розділ «Чорної книги» про злочини компартії.

Борис Іванович Тарнавський.

Київ.

***

Підтримую заклик Демократичної партії України до всенародного суду над КПРС–КПУ. Побільше б таких акцій з боку демократичної громадськості – не сміли б голови піднімати й сичати всі оті чародєєви, остроуценки, морози й морозенята. Мені за 70. Могла би пред'явити – як людина, як українка – сотні звинувачень, але обмежуся лише найболючішим, що кровоточитиме до скону.

Я звинувачую!

В Корнинському лісництві на Житомирщині і досі є урочище «Пасіка». Пасіку ту облаштував мій дідусь – Комнацький Яків. Придбавши іще в минулому столітті шматок занедбаного лісового угіддя, дідусь своєю працею і розумом довів святу землю до належного стану. Частина площі окультивував – посадив сад і завів пасіку. Саджанці виписував з Німеччини і Франції, чаклував над місцевими сортами. Дітей зимою вчив, а влітку вони всі працювали в господарстві. Бездомному селянину Савці побудував у лісі хату і той там жив, наглядав за садом і бджолами. А прийшли більшовики – і все забрали, що не могли забрати – знищили. Дідуся загнали в могилу, бабуню й сина з хати вигнали. Посеред села Липки і на дідусевій садибі місцевий колгосп розбив «сквер» – із чортополоху, а від райського куточка в лісі залишилося тільки назва «Пасіка» та біль у серцях нащадків.

Я звинувачую!

Мій чоловік нікого не вбив, нікого не пограбував. Єдиною його провиною було те, що, пройшовши через піонерію і комсомол, у 25 років таки зрозумів справжню ціну комуністичної «правди». Підкорятися німецьким окупантам також не хотілося. Отож, разом із іншими членами ОУН розповідав землякам, що окупант є окупантом – незалежно від кольору шинелі. За це одержав 10 років Гулагів, пробув 13 років. Добував золото в Магаданській області (яке тепер присвоїла «матушка» Росія). обморозився, позбувся ноги і 1978 року помер «ворогом народу», з ярликом «буржуазного націоналіста», що його так щедро ліпили комуністи кращим людям мого покоління.

Я звинувачую!

Народилася я в час, як гармати ревли, розривалися в полі снаряди. Піонерка, комсомолка. За батька-Сталіна – в огонь і у воду. Так мене виховували, такою була. А потім стала «неблагонадійною» По-перше: залишалася з двома дітьми на окупованій території, а по-друге – дружина репресованого «буржуазного націоналіста».

Недоуки, напівосвічені негідники з червоними «хлібними» книжечками впродовж усього життя використовували мою силу, мої знання, мою українську працелюбність і постійно цькували. Мусила змінити 10 місць роботи! Врешті-решт 1970 року тодішній голова Фастівського райвиконкому наказав своїм посіпакам (ідучи у відпустку!) позбавити мене роботи – за три роки до пенсійного віку. Сказано – зроблено. Підстава? Буцімто самоусунулася від керівництва підлеглими (а працювала я старшим інспектором РФВ). Намагалася спростувати брехню, але підключилося КГБ...

І тепер ця злочинна червона свита називається ветеранами праці, користується спецагазинами, розпинається про соцісправедливість і необхідність соціального захисту німеччин. Аякже, «и мы пахали!»! Дурять, як і дурили весь вік.

Ольга Онищенко

Фастів.

***

Я – донька «ворога народу». Батько мій – Буряченко Василь Васильович – був учителем математики в середній школі міста Зінькова на Полтавщині. Глухої березневої ночі 1938-го року працівники НКВД увірвалися в наш дім, схопили з ліжка батька і повели в темряву. Наша мама повзала перед ними на колінах, благаючи не забирати батька, бо ж він ні в чому не винен, ми з братиком також просили і плакали, але енкаведисти грубо відштовхували нас, переляканих, і маму, сказали, що ми всі – «сім'я ворога народу», що також будемо відповідати. Батька свого ми вже більше не побачили. Як пізніше довідалися, засудили його на 10 років без права листування. А тої ночі ми втекли, у чім були, до Гадяча. 35 кілометрів ішли пішки, а там нас, спасибі їм, прийняли родичі. 1941-го року мама вмерла, а я аж до 1956-го залишалася донькою «ворога народу» й жила у постійному страхі. Реабілітували нашого батька. Посмертно...

Тепер я вже на пенсії. Горда за свою незалежну Батьківщину, за наших людей. Дай Боже здоров'я і мужності у благодійній справі – в розвінчуванні антинародної політики КПРС–КПУ.

Лідія Василівна Рева.

Полтава.

***

Мій батько, Гармаш Іван Федорович, народився 1889 року в селі Велика Бурімка на Черкащині. За громадський кошт закінчив Сорочинську учительську семінарію, а 1926 року закінчив Полтавський ІНО. Учителював, викладав математику.

Його заарештували 1938 року. Був він завучем у Бутенківській СШ Кобеляцького р-ну на Полтавщині. Викладав математику. Як розповідала мама, приводом до арешту стала така подія: прислали у село вчительку в молодші класи, а вона хотіла ще мати уроки в старших класах. Батько їй сказав, що призначає на посади РайВНО, а не він. За цим був донос, що батько проти комсомольців. І його відправили в Кременчук. Не злічити, скільки мама ночей провела під тюрмою, але нічого не добила. Їй навіть побачення не дозволили.

При Хрущові ми писали і у Верховну Раду, і в Міністерство оборони. Нарешті прийшла відповідь, що «оправданный, был не сужденный, отправленный в далекие лагеря». Мамі призначили пенсію – 22 крб. Та через рік мама померла.

А ще після війни прийшов до нас незнайомий чоловік, сказав, що сидів у Кременчуці в одній камері з моїм батьком. Батька били, примушували підписати, що він ворог народу. Батько не підписав. Одного разу після допиту його впхнули в камеру, він упав, пішла горлом кров. Батька забрали з камери, і більше про нього нічого не відомо. Так я і не знаю, де померла невинна душа, мій батько.

... Мені так хочеться ще написати про те, що мені болить. Стара я і немічна, та дуже переживаю за нашу країну, за наш народ. Бачу, як багато наших людей зневажають навіть самих себе, як принижують.

Де ще у світі є таке, щоб державні мужі в державних установах говорили чужою мовою, а не мовою тієї країни, яку вони представляють! Скажімо, наші українці у США чи Канаді. Багато з них займають високі пости і говорять, як державні діячі, мовою держави, в якій живуть. А свою рідну мову знають, люблять, мають свої школи і т.п.

Мова дуже пов'язана з мисленням і почуттями. Хто зневажає мову і не хоче потрудитись вивчити її, хоч це зовсім не важко, той зневажає нас. Особливо ті «русьскоязычні». Їм байдужа доля України, а ми все для них даємо: і школу, і пресу, і радіо та передачі. Бо ми люди. Та ще ж ми й самі робимо так, щоб нас мали за щось нижче, самі принижуюємось, зневажаємо мову. Часто наші кореспонденти, які беруть інтерв'ю чи розмовляють з людьми, котрі народились і виросли на Україні, і тут таки живуть, але «русьскоязычні» – переходять і собі з ними на російську. Для чого? Адже ті прекрасно все розуміють.

Як виходила постанова про мови, я не спала місяць, бо то були не закони, а знуцання з мови. Воно й зараз триває.

Люди не винні, що народились різними, різних національностей. Так, як і тварини, рослини всі різні. Це так вчинила природа. А тепер часто чую, що не треба зазначати, якої ти національності, щоб знову було «советский народ». Чому ж тоді ми кажемо: «То – корова, то – кінь, то – свиня...», а не просто – тварина, та й годі? Так і люди: то – українці, то – німці, то – росіяни... а не просто – народ.

Я поважаю росіян, бо вони не зрадили свій народ, свою мову, хоч і дивляться на нас зверхньо, а от наших «русьскоязычних» – зневажаю, бо вони зневажають своє, рідне.

...Мені оце аж ніби легше, що Вам написала.

З повагою

Віра Іванівна Подовжня

с. Суха Маячка Полтавської обл

***

Я – болгарка. Народилася 1941 року – в селі Кишлав, Старо-Кримського району. Було мені три з половиною роки, коли нашу сім'ю і рідних виселили до Пермської області. Того, як це відбувалося, я, звичайно ж, не пам'ятаю, але знаю за маминими розповідями.

Не дозволили взяти з собою нічого. З моїх рук вихопили дитячу подушечку, відібрали навіть пляшечку з молоком. На одну автомашину вантажили по п'ять сімей, а потім, наче худобу, – в товарняки. Добре хоч те, що літо стояло, бо взимку не доїхали б. Я була дитиною міцненькою – завдяки молоку, але, однак, захворіла в дорозі, бо задихалася від паркоти. Голодували. Батько мій тоді ще воював на фронті, тому їхали без нього – мама, дві бабусі і я.

Поселили нас у бараках. Маму, як працездатну, послали на лісоповал. Працювала по-стахановськи, нарівні з чоловіками – щоби врятувати нас. Родини, в яких не було працездатних, вмирили від голоду і холоду. Всіх дорослих вважали «ворогами народу», щомісяця вони ходили в НКВД – відмічатися. Якщо в сусідньому районі вмирав хтось із наших родичів, ми не мали права

поїхати навіть на похорони. Один начальник маму на похорони відпустив, а інший за ту ж відлучку покарав – примусив іти вночі 15 кілометрів, щоб з чужою зміною вантажила ліс. Доки дійшла – посивіла, бо ж довкруги вовки. Врятувало її лише те, що встигла запастися смолистими факелами.

1947 року батько, об'їздивши всю Україну, знайшов, нарешті, нас і вивіз у колгосп Комі-Пермяцького округу, де працював трактористом. Там же працював і мамин брат, вивезений з іншою партією. В Комі-Пермяцькому окрузі люди набагато кращі. Тамтешнє життя вже пам'ятаю: місцеві жителі поважали нас за чесність (замків на дверях вони тоді не чіпляли), навчилися від моїх батьків солити сало, робити ковбасу, та й ми у них багато чого запозичили.

На Україну ми змогли повернутися лише 1958 року. За хабаря вдалося прописатися в Запорізькій області спочатку маминому братові, а потім і нам. На рідну землю повернутися не вдалося, бо в Криму взагалі не можна було прописуватися. Та й навіть, власне кажучи, туди їхати? Хати нам однак ніхто б не повернув. Упродовж багатьох літ нам довелося жити по чужих квартирах. Інші зводили будинки, а ми ледь зводили кінці з кінцями: тато працював один, бо мама підірвала здоров'я на лісоповалі, в родині, крім мене, були ще дві дівчинки.

Тепер мами ось уже четвертий рік нема, батько інвалід. Кілька років тому була якась надія, а тепер ні спокою, ні визначеності. Мені здається, що в роки війни ми були згуртованішими, добрішими один до одного. А комуністам наша нинішня роз'єднаність лише на користь – можуть не боятися народу. Он як розмахнулися! Раніше покрадьки, а тепер привселюдно зводять хороми собі, дітям і внукам. Назвалися демократами й залишилися в тих же кріслах. Як грабували нас, так і грабують. Невже надія тільки на Бога?

Є А. Арабаджисва.

Каховський район Херсонської області

***

...В нас на Обухівщині грабували так: з сусіднього Ржищівського району група активістів до 30 чоловік приїжджали в наше с. Трипілля, і з них робили 5-6 груп, їх супроводжував виконавець сільради. Ходили за списком. З колгоспу надавалась підвода. Чужі активісти, озброївшись шомполами, без всякого сорому починали грабувати. Якщо знаходили зерно, забирали все. Жінки плакали, хапались за мішки, просили, щоб залишили хоч останні зернини. Повантаживши все зерно на підводу, починали повторний обшук – по горшках, кастрюлях, мисках, банках. Знаходили квасолі, горох, чечевицю, інші крупи. Якщо в малій кількості – обов'язково висипали в багнюку або в сніг. Як мовиться, все вимітали. Через те активістів називали «мітлюю». Селяни змушені були, якщо хтось мав золото та інші цінності нести в міста в Торсіни і обмінювати на харчі. Після такого варварського більшовицького грабежу на селі почався масовий голод і вимирання селян.

...Хочу коротко розповісти, як у Вітчизняній війні не берегли людей, мали їх за гарматне м'ясо.

В ліквідації Нікопольського плацдарму німців на Дніпрі я був командиром 6-ої саперної роти. За 5 днів наступу залишилось 40% складу. Вранці 6.02.44 р. нам поставили завдання штурмом узяти село Мал. Лепетиху. В наступі нас підтримували танки 2-го мех. корп. Пройшли 2 км. По танках відкрив вогонь німецький танковий заслін. Наші танки зупинились і стали маскуватись. А піхоті була команда продовжувати наступ. Коли ми вийшли в чисте поле, по нас відкрили ураганний вогонь німці, а танки розстрілювали нас прямим наведенням. Я тоді був тяжко поранений і контужений в голову. Як бачите, танки, техніку берегли, а людей не жаліли, а гнали навіть на танковий заслін. За людей ніхто не відповідав. І тому я ніколи не повірю компартійним керівникам, що у війні загинуло 20 млн людей. Ця цифра занижена не менш як на 50%.

Таку партію, як КПРС і КПУ, я засуджую. На Референдумі український народ підтвердив незалежність України. Ненависна КПУ була заборонена, і народ України підтримав рішення про заборону КПУ. Підтримали таке рішення майже всі колишні рядові члени КПУ. Але є частина

«бувших», яких можна бачити на демонстраціях з лозунгами «КПРС і КПУ» і портретом Сталіна, і особливо ветерани війни. Я прямо скажу, що то не справжні ветерани війни. Справжній ветеран війни той, хто пройшов кривавими дорогами війни і багато чого на них бачив, багато разів покалічений, багато горя зазнав і на війні, і в т.з. мирному житті. Такий ветеран обов'язково засудить криваве керівництво такої партії, як КПРС і КПУ.

*З повагою до вас інвалід Вел. вітч. війни
Петро Мусійович Булавін.*

с. Трипілля Київської обл.

До розповіді додаю скаргу на керівників Обухівського райвідділу внутрішніх справ, суд, прокуратуру, де на посадах залишилась компартійна номенклатура. Мав 5 соток городу неподалік від кафе «Світлячок». Щоб не витоптували, загородив залізною сіткою. На городі був інвентар, дерево. Голова сільради Строгий не попередив, що город відбирає і дає працівникові Обухівської міліції майору Музиченку, а той послав туди бульдозер і все зруйнував. Суд присудив компенсувати втрату, але визначив дуже малу суму.

Музиченко – не правоохоронець, а правопорушник. Якби він був справжньою людиною, він повідомив би мені. Таке при сталінському режимі робили, в 30-ті роки: виганяли людей, ламали, переорювали городи, на яких уже росла і цвіла картопля. Так зробити, як зробили Строгий і Музиченко, можуть лише нелюди-бандити. Обухівський суд не народний, а антинародний. А керівництво Обухівського р-ну вважає це за нормальне. Чи буде справедливість у вільній Україні?

***

Ішов 1939 рік. У Західних областях України в селах мирно працювали селяни, збирали урожай на полях. Вересневого дня до нашого села Чернів Рогатинського району Станіславської (нині Івано-Франківської) області приїхали сталінські окупанти. Вони себе вважали нашими визволителями. Селяни їх приймали хлібом і сіллю, але тоді вони не знали, кого так вітають. Почалося грабування заможних селянських дворів, арешти, допити активістів села, котрі вели боротьбу з польськими окупантами. Створювалися комуністична партія і комсомол насильно.

12 квітня 1940 року вночі арештували мого брата, який займався сільським господарством. А 14 квітня нашу сім'ю – батьків і чотирьох дітей – енкаведисти забрали серед ночі, не сказавши, куди. Посадили нас на підводи і повезли на залізничну станцію. Все майно, яке було напрацьоване на 3-х гектарах батькової землі, залишилось. На станції нас повантажили у товарняк із заграбованими колючим дротом вікнами. Людей звозили сюди протягом двох діб. Були тут і маленькі діти, і старі, котрі мали 90 і більше років, і хворі. Дехто з них помер ще на станції. Везли нас 16 діб і завезли в колгосп ім. Леніна Тимірського району Актюбинської області в Казахстані. В аулі було 12 господарств, кругом степ, покритий чагарником, полином, який ще ніколи не орався. В степу множилися вовки і земні щурі, яких називали сусликами. Щоб не вмерти з голоду, ми ловили щурів і ними годувалися. Працювали наші люди в степу, косили сіну для худоби і орали цілину биками і коровами. Худоба хворіла на бруцельоз, коли тварини гинули, їх не закопували, а їли, бо були голодні. Ми працювали без вихідних, ночували в степу, туди ж привозили нам їжу: 1 літр молока і трохи сиру, а хліб дали тільки тоді, коли збирали врожай – по 500 гр. Взимку працювали на фермі. Колгосп платив на 1 трудовень по 50 грамів зерна. У липні, виснажений голодом, у віці 44 років помирає батько. Того ж 1944 року нам вдалося переїхати до району. Там працювали на промкомбінаті. Працюючим видавали по 500 грамів хліба, непрацюючим – по 300 і більше нічого. Виснаження було таке, що коли посидиш, а потім встанеш, треба якийсь час постояти спокійно, поки в очах прозріє. Діти виселених людей до школи не ходили, а працювали. Жили ми в землянці. З одного боку проживало нас 6 чоловік, а з другого – троє виселених поляків. Жили в цій місцевості виселені українці, поляки, молдавани, євреї, чеченці і росіяни.

У липні 1946 року повернулися в село до рідної хати на Україні. В той час ішла боротьба між українськими повстанцями і НКВД. Наших людей арештовували, саджали в тюрми, вивозили, стріляли. Вбитих повстанців роздягали і кляли під стінами НКВД, щоб народ на них дивився. Похоронити не дозволяли, а самі кидали їх у криниці чи якісь ями.

На селянина наклали великі податки – здачі зерна, м'яса, молока, масла, а також ввели примусовий викуп облігацій.

У 1948–49 роках почалася насильницька колективізація. І знову грабунок. Забирали коней, інвентар, дідівську землю, на якій потім примушували працювати задарма. Але наш народ працьовитий. Маючи присадибні ділянки, жили з них і вигодовували худобу. Так селянин прожив свій вік під диктатурою комунізму і соціалізму

При цій владі 1940 року був заарештований і розстріляний без суду в тюрмі Станіславського НКВД мій брат. Він лежить у братській могилі, де поховані 500 таких же невинних вояків за незалежну Україну.

Нині маємо вільну Україну. Дякуймо Богу, що дочекались. Будьмо єдині і всі разом бережімо її незалежність.

В. О. Шубер

с. Букачівці Івано-Франківської обл.

***

Хочу розповісти, як я 18-річною дівчиною разом з 13-річним братом потрапили у більшовицьку неволю. Було це перед Дмитрієм, тоді випав великий сніг, батьків вдома не було. Я встала рано, хотіла нагодувати худобу, але мені не дали. Підїхала фіра, нас посадили і повезли. Я плакала, питала, куди, але люди з автоматами мені нічого не пояснювали. Так я залишила свою Україну на 7 років. У неволі зазнала всього: голоду, холоду, вошей. Із Сибіру повернулася 1954 року, 1957 вийшла заміж за такого самого невільника. Він був засуджений на 25 років, повернувся дуже хворим. Тому 1960 року помер, залишивши мене із двома малесенькими дітками – одному півтора роки, другому три тижні. Можете уявити собі як тяжко було мені виховувати своїх синів. Землі колгосп не давав, пішла працювати технічкою до школи на 70 крб.

Хочу, щоб про моє життя у роки більшовизму прочитали люди, котрі мене зрозуміють. Може знайдуться друзі мого чоловіка Білавича Петра Васильовича, які відбували з ним ув'язнення у Воркуті. Не дай, Боже, дітям в Україні пережити те, що пережила я і мої сини.

Ю. М. Білавіч

*с. Середній Березів
Івано-Франківської обл.*

***

Коли наступив «золотий вересень» 1939 р., то наші односельці відразу відчули, що це чорний, а не «золотий» вересень. Через короткий час почалися у 1939 році арешти. Був арештований диригент хору товариства «Просвіта», член ОУН Тріщук Василь Васильович. Його засудили на 10 років і він не повернувся – загинув у Станіславській тюрмі. Згодом був заарештований член ОУН, станичний, Маковійчук Павло Дмитрович, засуджений до смертної кари і страчений в Станіславській тюрмі. Пригадую про його арешт: коли в сільську раду приїхали енкаведисти, почали готуватися до його затримання. Голова сільради послав чергового, щоб той приніс курман (конопляний шнур). Коли

вже ця підготовка була зроблена, послали по Маковійчука. Батько застерігав його і говорив, що йому краще не йти. Маковійчук все ж таки пішов. Коли він зайшов до сільради, з-за шкафів вискочили енкаведисти, зв'язали і забрали у Печеніжин.

Маковійчук Мафтей Григорович, був арештований за співпрацю у 1948 р. з ОУН–УПА. Засуджений на 25 р. Після вироку в Станіславській тюрмі працював у наряді на кухні. Частенько заглядав у котел, де кипіла вода, тоді кинувся в кип'яток і загинув. Це відбулося на очах у такого ж в'язня, його зятя Миронюка Василя, котрий повернувся із тюрми і все це розповів. Маковійчук дуже тяжко переносив тюремні тортури.

Після арешту станичного Маковійчука станичним став Куриляк Григорій Васильович (псевдо «Козак»), арештований у 1940 р. серед ночі вдома і засуджений на смертну кару. Був знищений у Станіславській тюрмі.

Павло Васильович Андрушко

*с. Верхній Вербіж,
Коломийський район,
Івано-Франківська обл.*

***

Я, Курус Олена Василівна, 1920 року народження, жителька с. Кропивник Долинського району Івано-Франківської області. Моя нужденна молодість припала якраз на той час, коли вся здоровомисляча молодь піднялася на боротьбу проти ненависних ворогів нашої держави: панської Польщі, гітлерівського фашизму й більшовизму. Я, проста сільська дівчина, яка мала лише початкову освіту, не могла стояти осторонь цієї боротьби. На той час я очолювала «Союз українок» в селі. Разом із своїми ровесницями організували і проводили різні вечори, дискусії і маніфестації. Ходили походом на гору «Макиївка» і «Ключ», де вшанували пам'ять загиблих січових стрільців. З 1944 року я була станичною, і тут почалися мої найбільші поневіряння. Через те, що мій чоловік – Курус Михайло Григорович, з яким я побралась в 1942 році – був районним провідником УПА (псевдо «Козар», «Курнат»), я не могла жити на легальному становищі. За мною полювали енкаведисти, щоб посадити в тюрму або заслати в Сибір. Я переховувалась як могла і де могла. Моя дитина виросла серед чужих людей, під чужим прізвиськом. Я не мала права як мати хоч один день побавитися із своїм синочком. А люди були різні: одні приймали мене з охотою, інші відмовляли. Та я не переживала за себе, мені хотілося все зробити для того, аби наша рідна УПА вижила в тих тяжких умовах, вистояла перед заклятим ворогом й досягла своєї заповітної мети. Я разом з довіреними жінками збирала вовну від людей, пряла її, вив'язувала для повстанців теплі речі (светри, шарпетки, рукавиці, шарфи), пекли хліб, готували обіди. Я не можу забути тих чорних днів, коли нас, жінок, примусили годинами сидіти напівголими в снігу за те, що ми не хотіли зрізати хрест на могилі, яка була висипана на честь пам'яті загиблих січовиків. Особливо тут відзначилися такі оперуповноважені як Чуднов, Кузнєцов, Єгоров, Асолгарєєв та ін., я вже всіх не пам'ятаю, а також не знаю, чи живуть вони до цього часу. Я не раз боса тікала від погоні по сніговим заметам і сьогодні сама дивуюсь, як Бог дав мені сил і здоров'я. Всього довелось мені скуштувати: і голоду, і холоду, і страху, але найбільшим ударом для мене був арешт мого чоловіка, якого вороги захопили живим у селі Лушки Долинського району 20.07.1945 року. Він загинув 19.01.1949 року в катівнях «Сонячного Магадану». Він і там боровся з ворогом, відстоював права людини і був розчавлений танками разом з такими ж як він невірниками.

Через те, що комуністична партія була керівною і спрямовуючою силою в ті часи, я маю всі підстави гнівно засуджувати цю ганебну політику. Винні повинні нести відповідальність за скоєні ними злочини, незважаючи на його давність. На честь незабутньої пам'яті наших чоловіків, братів, синів, рідних, які полягли в боротьбі за незалежність України, я благаю весь демократичний блок – не

допустіть відновлення цієї злочинної партії, не дайте знову поневолити нашу вистраждану незалежну українську державу.

Олена Василівна Курус

*с. Кропивник
Долинський район
Івано-Франківська обл.*

***

Ніби орди Батія, червоні безбожники в 1939 році захопили Галичину. Одразу почався терор, арешти, тюрми, заслання в Сибір. Першими жертвами стала інтелігенція, громадські діячі і просто свідомі українці. 1941 року, коли почалася війна, на подвір'ї тюрми гуділи мотори, щоб заглушити крики катованих. У нелюдських муках умирили ті, котрі щиро любили Україну. При відступі кати вивозили з тюрми трупи у яри, ями, викидали у річку. Води Золотої Липи несли трупи, зв'язані дротом, люди ходили з гаками берегом, ловили і хоронили. Робили це вночі, бо вдень було небезпечно.

Після війни «визволителі», ніби чорне вороння, накинулись на галичан. Але цього разу народ чинив опір. Українська Повстанська Армія давала рішучу відсіч червоним окупантам. Горіли села, гриміли бої, гинули борці. Тіла вбитих воїнів УПА по декілька днів лежали посеред села для залякування. Везли трупи на возах, а босі ноги (кати встигали зняти взуття) тягнулися по землі.

Сорок три роки пролежав 17-річний повстанець, заритий на людському городі. Тільки два роки тому селяни похоронили його як героя з усіма почестями.

1946 року КГБ заарештувало мого батька Вітенка Петра. Начальник КГБ Фьодоров і його посіпаки побили його, вибили зуби і засудили на вісім років по 54-й статті. Відправили у м. Миколаїв Львівської області на будівництво цементного заводу в голоді і холоді. Мама продавала з хати речі, щоб возити батькові передачі. Протягом 2-х тижнів там загинуло 600 в'язнів, котрі не мали з дому допомоги. Мені в той час сповнилося чотирнадцять років. Енкаведисти вимагали від мами сплати конфіскованої батькової частини майна, але продавати вже не було чого. Маму віддали під суд і засудили на 1 рік. Мама із суду втекла і була три роки в підпіллі, а я мусила вийти заміж, щоб змінити своє прізвище.

1948 року батька відправили в Красноярський край, звідки він повернувся 1954 року після смерті червоного ката-людожера. Батькового брата також заарештували, катували, вибили око, засудили і також заслали у Красноярський край. Вернувся вже склерозний і помер.

Не маємо права забути тих героїв-мучеників, які віддали життя за волю, не можемо забути мільйони жертв. Не допустимо знову до влади комуністів. Вимагаємо міжнародного суду над цією злочинною партією. І дорожимо незалежністю України, за яку заплачено так дорого. Тож єднаймося, українці, щоб наша перемога була.

*Олімпія Вітенко, мати
Іванна Шеремета, дочка*

*с. Носів
Підгасцького району на Тернопільщині*

***

У нас за два тижні забрали 20 чоловік, і то все вночі, перед Святим вечором. І по сьогоднішній день ніхто не знає, де вони ділися. Тоді саме забрали брата моєї мами, він учився у гімназії у

Коломиї. У нього були великі здібності до наук, вчителі казали, що не вони його повинні учити, а він їх. Від 40-го до 50-го року комуністи стільки знищили людей, стільки в голодомор 33-го.

*В. Іваників,
пенсіонер*

Івано-Франківська обл.

***

Розповідь про свого діда.

Скицько Олександр Миколайович (1888–1939 рр.) народився в Галичині в с. Рудки на Львівщині в сім'ї, в якій традиційно хтось з близьких в родині був священиком. В сім'ї було ще троє дітей – дві старші сестри і молодший брат. Батьки навчали дітей і їм хотілося, щоб і Олександр також вивчився на священика. Та Олександр мав велике бажання стати юристом, наставляв на своєму – після закінчення гімназії пішов вчитися у Львівський університет на юридичний факультет. Восени 1910 року за часів Австро-Угорщини по всій країні провадилось пишне святкування 80-ліття тодішнього австрійського імператора Франца-Йосифа I. Група студентів-українців з юридичного факультету виступили в ці дні з протестами проти утисків українського студентства, які чинились в університеті. Цей випадок набрав широкого громадського розголосу і 18 студентів українців-юристів було виключено з університету.

Росія була зацікавлена в симпатіях до себе українства Галиції і тому запропонувала цій групі студентів продовжити навчання в Петербурзькому університеті, на що вони погодились. На честь героїв студентів-українців (так було обставлено) царем Миколаєм II було організовано прийом в царському палаці.

Олександр на все життя залишив як реліквії обидва студентські квитки: Львівського (що був виписаний німецькою мовою) і Петербурзького університету (виписаний російською мовою).

О. Скицько був високоосвіченою людиною: володів латиною, польською і німецькою мовами. «Кобзар» Т. Шевченка знав практично напам'ять, був захоплений творами І. Франка, часто їх перечитував. Дуже любив і знав твори В. Винниченка, О. Вишні, М. Зощенка. Після роботи вечорами читав своїм дітям-школярам – дочці Людмилі і сину Юркові найулюбленіше, обговорював з ними прочитане.

О. Скицько на протязі свого життя ні в яких партіях не був і в революційних рухах участі ніколи не брав. Все життя він працював юристом в державних установах.

Жовтневий переворот зустрів в Петербурзі. Але вже весною 1918 р. зі сім'єю переїхав на Україну до м. Харкова. В 1934 р., коли столиця України була перенесена до м. Києва, переїжджає з сім'єю до Києва.

В 1934–38 рр. працює юристом при магазині «Українські вироби» (сьогоднішня адреса – пл. Л. Толстого). На той час при магазині були майстерні, в яких, зокрема, працювали художники і етнографи, що збирали і колекціонували по різних областях України народні вишивки, килими, посуд і т.п. О. Скицько працював з цією групою. Багато з тих виробів тиражувалось і йшло на продаж. Ті вироби, що відправлялись за кордон, то вони супроводжувались проспектами і альбомами і т.п. Однією з основних робіт групи була підготовлена виставка-продаж у Франції. На той час така робота «тягнула» на український буржуазний націоналізм.

На початку 1938 р. мого діда Олександра Скицька заарештували вдома вночі. А студентський квиток Львівського університету був прилучений до судової справи, як закордонний паспорт німецького шпигуна (?). Судила київська «трійка»... Допити були зі звірськими катуваннями (під нігті запускали голки, ламали руки, затискаючи їх дверима, били нищівно). Після перших таких допитів

О. Скицько визнав усе, чого забажала «трійка». Це було визволення від неймовірних тортур. За вироком йому було призначено відбувати 8 років таборів на Кольському півострові. Вирок оскарженню не підлягав. Теплу одягу і їжу передавати заборонялось. Його дружині Хіонії Скицько десь через рік заслання чоловіка дозволили побачення в таборі. Але і там не дозволили передати одягу, їжу, або трохи грошей. О. Скицько захворів на виразку шлунку. Стан здоров'я на той час був поганий і за два місяці після того він вмер (прийшло повідомлення).

3 групи галичан студентів (18 юристів), що в 1910–1911 рр. переїхали до Петербурзького університету і залишилися надалі жити і працювати в Росії, після масових арештів 1937–39 рр. з них залишилося двоє-трое. Ні в чому не винні, не вірячи, що з ними може таке трапитись, вони сумлінно працювали і спокійно жили в своїх сім'ях в основному в Ленінграді, Москві, дехто в Києві. Підтримуючи зв'язки між собою, на кінець 1937 р. (оцінюючи політичну обстановку в СРСР), вони приходять до висновку, що треба зриватися з насиджених місць, йти в «біга», міняти місце проживання, по змозі десь пожити без прописки, не підтримуючи зв'язків зі сім'єю, щоб перебути те лихоліття і цим зберегти життя. Двоє так і зробили і не були заарештовані. Але людина надіється на краще. І чи піде на таке кожна 50-тилітня чесна сімейна людина, яка за собою не знає ні краплинки вини? О. Скицько, обдумуючи це вдома зі сім'єю, ніколи не міг припустити такої підступності, беззаконня. Він не вірив, що може прийти таке страхіття.

Тоді ж постраждала і творча група співробітників магазину «Українські вироби». Всіх брали поодиночі. І люди надіялись: «Хоч не приписують груповщини!» – значить кара буде меншою.

За ЩО ?...

Галина Олексіївна Колесніченко

м. Київ

***

Наша сім'я селянського походження, працююча, було у нас усе для господарювання: воли, корова, коні, інвентар для обробітки землі, хата, сарай, клуня, комора. Коли у 1930–32 роках утворювали колгоспи, забрали худобу і інвентар, а в 1932 р. викидали з хати на подвір'я усе майно, лише залишили те, у чому були одягнуті.

Сім'я наша складалася: тато, мама, дідусь і бабуся, і нас, двоє дітей-сестер. Дідусь помер у 1933, а бабуся у 1934, мати захворіла тифом, але видужала, в лікарні відходили. З житлом допоміг чоловік татової сестри, він дав нам маленьку повіточку, а поскільки тато був добрим майстром, він її поставив до осені і обмазали.

У лютому 1938 року батька забрав КГБ без суда і слідства. Очевидці, що повертались звідти, говорили, що дуже знущались із нього.

А коли почалась війна, то листоноша носила повідомлення на податок і каже: «Вам, тітко Насте, найбільше, у Вас ніхто в армії не служить, та ще й дядько забраний.» Часто мама скаржилась на свою долю, говорила: «Краще б і нас разом з татом забрали, в тюрмі хоч і робили б даром, як і в колгоспі, та може б хоч податків не вимагали. Господи!». Не знала мати, які випробування чекали б на нас, коли б це сталося.

Катерина Павлівна Калтан

КАТУВАННЯ ПСИХІАТРІЄЮ. МЕХАНІЗМ І НАСЛІДКИ

Існування інституту зловживання психіатрією з метою репресування політичних супротивників, інакодумців – на жаль, незаперечний факт і для СРСР. Сьогодні ми маємо можливість читати спогади колишніх жертв каральної психіатрії, таких як Буковський, Григоренко, Плющ.

Різкий поворот історії. Нема колишнього СРСР, увагу всього світу прикуто до бурхливого політичного життя роз'єднаних частин цієї останньої імперії. Декотрі колишні дисиденти-в'язні опинились в законодавчих та владних структурах своїх незалежних держав. Але – тільки декотрі. Більшість тих, хто склав кістяк «тюремної опозиції» в СРСР, як і раніше, майже не цікаві громадськості як у своїй державі, так і за кордоном. Постарілі, хворі, вимучені люди, які віддали найкращі роки свого життя на протистояння Молоху тоталітаризму, сьогодні поодинці вирішують власні проблеми. Або не вирішують їх зовсім.

Не саму наукову мету переслідує наша робота. Ми хочемо привернути увагу до долі тих, хто ні за інтелектуальними здібностями, ні за освітою, ні за життєвими установками не міг і не хотів би бути обраним до парламенту, писати спогади і т.п., але чиє життя, чия доля заслуговують уваги. Іноді, на жаль, уваги і допомоги.

Ми ставимо перед собою за мету дослідження стану людей, звільнених із психіатричних тюрем, людей, покараних психіатричним лікуванням виключно за політичними мотивами. Ми використали тільки ті випадки, де необґрунтованість психіатричного ярлика підтверджена комісіями Всесвітньої Психіатричної Асоціації, Американської Психіатричної Асоціації, експертами інших країн або компетентними неполітизованими психіатрами в самому СРСР.

Виникли певні труднощі, коли збирали ці матеріали. Це типові труднощі при обстеженні людей, котрі підлягали насильству з проявами жорстокості, такі люди зрідка спонтанно розповідають про пережиті потрясіння, болісно реагують на спогади погіршенням нічного сну, легкою депресією, зниженням комунікабельності.

Усього досліджено 22 людини, серед них дві жінки. Основним методом дослідження було так зване інтерв'ю, але з виходом на теми, які нас цікавлять. Крім цього, ми спиралися на офіційні документи, як судові, так і медичні, письмові спогади, в т. ч. неопубліковані.

Досліджувані нами люди знаходились на примусовому психіатричному лікуванні у різний час, в різних психіатричних установах СРСР в період з 1968 по 1987 роки. Їх вік під час психіатричного ув'язнення варіював від 23 до 62 років. 14 досліджуваних мали на момент арешту закінчену вищу освіту, 17 мали сім'ї.

Для порівняння ми використали джерела, які повідомляли про психічні наслідки схожих стресових впливів в інші епохи і в інших країнах (тобто в інших культурних традиціях).

Усі досліджені нами люди були заарештовані, а потім відправлені на примусове психіатричне лікування виключно за політичними мотивами. У більшості випадків арештам передували безпосередні конфлікти з органами влади, втрата улюбленої роботи, тиск влади на членів сім'ї.

З 22 досліджуваних лише один в минулому був під наглядом психіатра за місцем проживання з причини невротичного стану, що ніяк не відбилося на його соціальній адаптації і високій професійній компетенції. У всіх останніх будь-які психіатричні епізоди в анамнезі були відсутні.

У 7 досліджуваних першому примусовому огляду психіатрами передували очевидні опосередковано документовані конфлікти з представниками влади, зв'язані з вчинками чи політичними висловлюваннями наших досліджуваних. Привертає увагу те, що примусовому психіатричному огляду завжди передували контакти з офіцерами КДБ (природно, за ініціативою самого КДБ).

Інші 15 були направлені на психіатричну експертизу після арешту, до цього будь-яких контактів з психіатрами не мали.

Всі 22 експертними комісіями були визнані психічно хворими і потім, на цій підставі визнані судом несамовитими і такими, що потребують примусового лікування в стінах спеціальних психіатричних лікарень Міністерства внутрішніх справ.

Діагнози розподілялися таким чином:

- параноїдна шизофренія – 3
- в'ялотекуча шизофренія – 11
- сутяжно-паранояльний розвиток в рамках психопатії – 8.

Специфіка умов «лікування» в спеціальних психіатричних лікарнях МВС СРСР описана досить виразно. Безумовно, що ця міра суто психіатричних репресій була серйознішою, загрозливішою, ніж звичайне тюремно-табірне ув'язнення. Тут влада застосовувала стресові впливи значно ширшого спектру і більш інтенсивної дії. Усю різноманітність стресових факторів, які відчували на собі в'язні тюрем, можна розділити на три види:

1. Стресори фізичного характеру.

а) Надмірна скупченість в камерах. Колишні в'язні спеціальних психіатричних лікарень і міжнародні експерти свідчать про те, що пройти між ліжками було важко навіть одній людині. Нічого і говорити про будь-яке пересування декількох одночасно. Таким чином в'язні були приречені на постійне перебування на ліжках сидячи чи лежачи, важке повітря (відсутність примусової вентиляції усюди).

б) Груба, одноманітна, бридка їжа. В радянських пенітенціарних установах убогий харчовий режим традиційно є одним із найефективніших методів впливу на поведінку в'язня. Ще специфіка психіатричних в'язниць полягала в тому, що в'язні отримували їжі менше, ніж у тюрмах чи таборах за однією явною причиною: значну частину вмісту загального «котла» з'їдали так звані санітари, набрані для примусової роботи в спеціальних лікарнях з числа звичайнісінького тюремного контингенту – кримінальних злочинців, позбавлених волі. Колишні в'язні спеціальних психіатричних лікарень повідомляють також, що ці санітари, при повному потуранні адміністрації, шантажем, погрозами і побоями відбирали у в'язнів значну частину продуктів харчування, котру в незначній кількості передавали родичі з волі.

в) Відсутність припустимих умов для фізичної розрядки й перебування на свіжому повітрі. Передбачені денні прогулянки протягом однієї години проводилися так: в'язнів кожної камери виводили в невеличкі тюремні дворики, позбавлені рослинності і будь-якого спортивного інвентаря. Бетоновані стіни, асфальт під ногами, сітка з колючого дроту зверху – ось типові умови для прогулянок. До того ж, час, відведений для прогулянок майже завжди безпідставно скорочували вдвічі за бажанням адміністрації, а не в'язнів (це полегшувалось і повним юридичним безправ'ям в'язнів, визнаних психічно хворими, і відсутністю у в'язнів годинників, що було типовим для всієї радянської пенітенціарної системи).

г) Найтяжчою фізичною мукою, за словами колишніх в'язнів, була відсутність туалетів у камерах. Відправлення фізіологічних потреб дозволялося лише у встановлений адміністрацією час і в суворо передбачені для цього 3 хвилини для кожного. Вважаємо, нема потреби коментувати це... Достатньо лише нагадати, що основний контингент складала не дисиденти, а дійсно таки тяжко хворі, психічно дефективні люди з відхиленнями моральних норм. Варто також згадати, що всі в'язні спеціальних психіатричних лікарень отримували великі дози нейролептиків, які аж ніяк не прискорювали перестальтику кишечника.

д) Безсумнівним фізичним стрес-фактором були для в'язнів побої, яким вони підлягали з боку карних злочинців-санітарів. Часто ці побої були настільки жорстокими, що мали найтяжчі наслідки. Свідки розповідають і про конкретні смертельні випадки в результаті побоїв, називають відповідні імена.

2. Стресори морально-психологічного характеру:

а) Надміру сильним стрес-фактором для психічно здорових дисидентів, безумовно, був факт діагностування божевілля й необхідність примусового лікування.

б) найтяжчим моментом покарання були відсутність конкретного терміну ув'язнення, обстеження комісій, які проводилися регулярно (один раз на шість місяців) і завжди були явною проформою; рішення про звільнення, чи хоча б про переведення на кращі умови звичайної психіатричної лікарні, приймалися КДБ і лише символічно візувалися лікарями і судом.

в) значним психотравмуючим фактором було розуміння того, що і після звільнення реальна життєва перспектива фактично буде відсутня, адже передбачався довічний психіатричний облік за місцем проживання.

г) перебування в психіатричній лікарні позбавляло в'язня елементарних юридичних прав, невід'ємних навіть у тюрмах і таборах.

д) важкі переживання про залишені сім'ї також посилювались в лікарні; як розповідав нам один з колишніх в'язнів спеціальної психіатричної лікарні в Дніпропетровську: «Я заздрив і сім'ї Стуса, і сім'ї Сверстюка, бо вони могли пишатись, нехай і крізь сльози, – але пишатись. А мої родичі не були сім'єю політв'язня, мої були сім'єю божевільного...».

е) категоричні вимоги медичного персоналу (що неприховано виконував оперативно-слідчі функції) до переслідуваних відмовитися від своїх політичних переконань (це підкріплювалося різкою інтенсифікацією лікування шоками, нейролептиками і сульфозіном) примусили багатьох в'язнів дисидентів удаватися до ідеологічної мімікрії, демонструючи «згасання бредових утворень».

ж) не дивлячись на те, що в кожній спеціальній психіатричній лікарні МВС знаходилося одночасно декілька дисидентів, їх ніколи не тримали в одній камері. Кожен з них «лікувався» в камерах з виключно тяжкими хворими, які скоїли тяжкі, огидливі злочини. Спілкування з подібними до себе дисидентами було заборонено, їхня участь – роками спостерігати глибоких олігофренів, збуджених кататоніків і тому подібних.

з) ув'язненим спеціальних лікарень заборонялось мати в камері папір і ручку, суворо обмежувалося постачання книгами і журналами. Таким чином, було неможливо всерйоз переключатися на будь-які інші заняття, хоча б тимчасово відсторонитися від власної гіркої долі і нестерпного оточення... У тих випадках, коли в'язні починали вивчати іноземні мови, лікарі негайно констатували «погіршення стану» і збільшували дози нейролептиків. Один із колишніх в'язнів, лікар за фахом, розповідав нам, що лікарка, яка його лікувала, серйозно потерпіла, коли стало відомо, що вона принесла йому фахову медичну книгу, хоча б у такий спосіб намагаючись допомогти колезі зберегти своє «Я».

3. Власне медичні стресори:

а) перший у цьому ряду колишні в'язні називають ефект від ін'єкцій сульфозіном. Сульфозіноterapia була запропонована 1924 року датським психіатром Schroeder-Knud для лікування прогресуючого паралічу. Не дивлячись на відсутність будь-яких серйозних досліджень на біохімічному чи електрофізіологічному рівнях, які підтверджують терапевтичну активність сульфозіна, цей надто специфічний засіб застосовується і сьогодні. Відверте використання пролонгованої сульфозіноterapiї, як метода покарання (інтенсивні м'язеві болі, виснажуючий астенізуючий піррогенний ефект) підтверджують всі колишні в'язні психіатричних тюрем.

б) і окремі дисиденти, і міжнародні експерти, які відвідували психіатричні тюрми в СРСР, повідомляють про практику атропінокоматозної terapiї. Спеціальна медична література в СРСР підтверджувала цю практику, повідомляючи й про значну небезпеку цього архаїчного методу лікування.

в) значна частина дисидентів, що пережили примусове лікування в психіатричних лікарнях, повідомляє, що вони підлягали сильній дії інсулінокоматозної terapiї.

г) терапия нейролептиками здійснювалась постійно, день у день, з року в рік. Майже всі колишні в'язні повідомляють, що коректори, які їм видавались (з метою купірування чи пом'якшення екстрапірамідних розладів), часто під загрозою побоїв вилучались у них так званім молодшим медичним персоналом, тобто санітарами-злочинцями, котрі використовували ліки як наркотики.

Колишні в'язні називають терапію нейролептиками найтяжчим фактором впливу на них, і в зв'язку з чіткою негайною дією, і в зв'язку з безперервністю і тривалістю застосування. Багаторічний в'язень спеціальних психіатричних лікарень, лікар за фахом, так описав стан психічно здорової спокійної людини після введення високої дози нейролептики – мажептила (у той час – найбільш вживаного): «Уявіть собі велику камеру, де ліжок так багато, що ледве пробираєшся між ними. Вільного місця практично немає. А вам ввели мажептил, і ви в результаті відчуваєте нездоланну потребу рухатись, гасати по камері, говорити, а поруч з вами в такому ж стані з десяток вбивць і

насильників... а рухатись ніде... будь-який ваш невивірений розумом рух призводить до зіткнення з такими ж рухомо збудливими сусідами... і так – дні, місяці, роки».

д) відчуття зміни власної психіки, як результат дії медикаментів, фіксувались всіма в'язнями. Той страх, що ці зміни незворотні, що ніколи не відновиться колишній власний характер, колишні життєві і професійні інтереси, надзвичайно пригнічував в'язнів. Лікарі, як правило, приховували зворотність цих змін, старалися фіксувати страх з метою модифікації політичних чи релігійних переконань в'язнів.

Залишається лише додати, що інтенсивність використання власне медичних стресорів, іншими словами, інтенсивність «лікування» різко зменшувалась, коли в'язні вдавалися до своєрідної ідеологічної мімікрії, примушено повідомляли про переоцінку своїх колишніх поглядів, суджень, творів. І – навпаки.

* * *

За аналогією з Франклом, який описував психічний стан в'язнів нацистських концтаборів, ми можемо стверджувати, що реакції в'язнів в радянських спеціальних психіатричних лікарнях мали три основні фази:

шок надходження,
типові зміни характеру при тривалому перебуванні в лікарні,
звільнення.

Шок надходження. Достатньо схожі описи всіх, хто вперше попав в умови спеціальної психіатричної лікарні. Яскравий опис першої своєї ночі дав нам в'язень-лікар, все те, що він побачив і відчув (аж до побоїв санітарами), він визначає як гостру реакцію жаху; четверо людей повідомили нас, що саме тоді в перші години і дні в спеціальній лікарні у них з'явилися виразні суїцидальні думки, чого не було ні в момент арешту, ні в слідчій в'язниці, ні під час етапування.

Типові зміни характеру (по-іншому – фаза адаптації). У свій час Беттельхейм був вражений тим, що людина в змозі винести стільки, не покінчивши самогубством і не втративши здоровий глузд.

Безтерміновість існування в лікарні-в'язниці призводить до переживання втрати майбутнього. Без фіксованої точки відліку людина у майбутньому не може існувати. В'язні психіатричних лікарень, в'язні політтаборів такої точки відліку не мали. Те, що в'язні лікарень розповідали про свій період адаптації до умов лікарні, дозволяє говорити про такі зміни характеру, як поява байдужості до колишніх подразників, зниження зовнішніх проявів емоційності. Певно, це поява тієї самої захисної апатії, про яку повідомляв Франкл на прикладі нацистських концтаборів.

Однак не варто спрощувати ситуацію. Всі без винятку досліджувані повідомляють, що навколишні в'язні—карні злочинці, як тяжко хворі психічно, так і загалом збережені (а було немало і таких), періодично на тлі звичайної байдужості, апатії, виявляли виражене агресивне збудження. На наш погляд, тут йдеться не про власне психічне хворобливе збудження, вірніше не тільки про нього. Мабуть, і апатія, і агресія – іманентний неминучий стан у тих умовах, взаємодоповнюють одне одного. Більш того, можна припустити, що саме цей «маятник» станів є явище захисту. Дослідники психології в'язнів нацистських концтаборів також такої думки.

Судячи з описів в'язнів-дисидентів, їхня поведінка відзначалася більшою рівновагою, відсутністю ауто- і гетероагресії. Ретельне опитування дозволяє нам перелічити позиції (по мірі зменшення їх суб'єктивної значимості, опитування, проведеного авторами), які дозволили цим людям зберегти своє «я» в умовах такої «тотально-репресивної організації» (за Гоффман):

1) віра в Бога. Якщо на початку широко, глибоко віруючими себе вважали лише декотрі, то на кінець ув'язнення в лікарнях увірували в Бога майже всі.

2) впевненість у тому, що твої політичні переконання спроможні і ти не страждаєш психічними захворюваннями.

3) зникання до жажливих умов (порівняймо апатію за Франклом).

4) упевненість у тому, що світ, у тому числі і психіатри в інших країнах знають про тебе і хочуть тобі допомогти, захистити, врятувати тебе (ми в дійсності знаємо, що все було не так, світ жив своїм життям, і переважна більшість психіатрів не бажала бруднити себе політичними інтригами...)

5) мізерна інформація з волі, яка проривалася у ці герметичні установи, допомагала не відчувати депривації, закріплювала впевненість у тому, що «світ знає про мої страждання і бореться за мене».

І, від себе, ми можемо додати те, про що не сказав жоден із досліджуваних, не міг, не повинен був сказати. І ми не посміли поставити таке запитання... Але ми впевнені, що саме гігантські дози нейролептиків, котрими пригнічували психіку дисидентів, одночасно рятували їх, знижуючи біль розриву з близькими, біль від відчуття беспорядності і навіть фізичний реальний біль від побоїв. Рятуючи – карали, караючи – рятували ..

Бартон, вивчаючи зовсім інший феномен, так званий «лікарняний невроз» у хворих на шизофренію в звичайних американських лікувальних закладах, визначив такі причини специфічної невротизації пацієнтів, котрі, на наш погляд, характеризують і причину специфічних змін характеру в'язнів спеціальних психіатричних лікарень в СРСР:

- 1) втрата зв'язку із зовнішнім світом
- 2) вимушене неробство
- 3) безперечний авторитет персоналу
- 4) втрата близьких, особистих речей і особистих прав
- 5) надмірне використання ліків
- 6) атмосфера опікунства
- 7) втрата перспектив за межами лікувального закладу.

Кидаючи до будь-якої тотально-репресивної установи, людину позбавляють її звичної зовнішності, засобів і можливостей її підтримки, тому вона страждає від знеособлення. Але навіть і в цих умовах проявляються моральні і культурні цінності у людей, котрі мали їх до початку репресій. Тут доречно згадати спостереження Коена про нацистські концтабори: «Дійсно, були в'язні не охоплені егоїзмом, у яких ще залишалось місце для альтруїстичних почуттів і переживань і котрі співчували своїм товаришам. Очевидно, умови перебування в концтаборі не змогли вплинути на них, як на інших в'язнів».

Те, що писав Франкл про своїх співв'язнів по Освенціму, цілком стосується і дисидентів, які пережили досвід ув'язнення в радянських психіатричних тюрмах: «Вони ніколи не розглядали життя у таборах як простий епізод – для них воно було скоріш випробуванням, яке стало кульмінацією їхнього життя. В усякому разі, про цих людей не можна говорити, що вони зазнали регресу, навпаки, у моральному відношенні вони зазнали прогресу, еволюції і в моральному і релігійному відношеннях. Адже у більшості в'язнів саме у в'язниці і дякуючи їй з'явилась підсвідомо, тобто витіснена зверненість до Бога».

***

Так минали роки. За ними починалося інше життя. Інша, така бажана... Але – не воля. Це життя не могло бути вільним за рядом причин.

Дослідник, об'єктивний дослідник не повинен бути суддею, його справа – не виносити покарання, а розуміти. Було б надзвичайно просто назвати імена лікарів, які прирекли своїх співвітчизників на такі нестерпні муки, і тим самим, закрили тему. Але імена виконавців стоять на другому місці. Мабуть, як і імена жертв.

І все ж таки. Як пояснити, що психіатр Снежневський, який захищав права своїх пацієнтів у фронтовому госпіталі під час страшної м'ясорубки, названою Другою світовою війною, що цей же Снежневський освячував своїм академічним титулом і науковими регаліями психіатричне ув'язнення дисидентів?.. Вічне питання, згадаємо французького історика Люсьєна Февра, який запитував: «Як пояснити, що Боден, великий Жан Боден, один із могутніх мислителів свого часу... як він міг 1580 року надрукувати одну із найсумніших книг цієї епохи – «Трактат про демономанію чаклунів», книгу, перевидану незліченну кількість разів?»

Відповідь не в особистих якостях Жака Бодена, або Андрія Снежневського. Відповідь – у ментальності епохи і суспільства. Кожній цивілізації притаманний власний психологічний апарат, він відповідає потребам епохи і не призначений ні для вічності, ні для людства загалом, ні навіть для окремої цивілізації.

Ментальність, спосіб бачення світу, не ідентично ідеології, яка має справи з продуманими системами думок; вона багато в чому – можливо в головному – залишається непрорефлектованою і логічно не виявленою. Ментальність – це не філософські, наукові чи естетичні системи, це рівень суспільної свідомості, на якому думка нероздільна від емоцій, від латентних звичок і прийомів свідомості – люди ними користуються, як правило, самі того не помічаючи, не задумуючись про їхню суть та передумови, їхню логічну обґрунтованість.

Всі ці, здавалося б, абстрактні філософські судження безпосередньо пов'язані з нашою темою. Бо паранойя (а саме цей діагноз в різних модифікаціях ставили дисидентам) може бути зрозумілою тільки в безпосередньому зв'язку з тією культурою, до якої належить хворий, оскільки марення є таке помилкове переконання, яке несумісне з переконаннями саме даної культури. Діагностика параноїї ускладнюється, коли мова йде про хворого, який належить до чужої, мало знайомої культури. Не враховуючи існування в певній культурі норм і традиційних поглядів, психіатр, що діагностує паранойю, робить заздалегідь помилку.

Свідомо відволікаючись від сьогоденних змін у державах колишнього СРСР, ми ставимо собі питання: що лежало в основі практики діагностування божевілля у дисидентів? Якщо менталітет суспільства дійсно включав у себе непорушну віру в продекларовані державою ідеологічні цінності, то провина лікарів у такому випадку мінімальна, бо тоді їхній гріх від невідання.

На превеликий жаль, невідання не було, вина Снежневського і К^о була свідомою. Є один абсолютний доказ того, що суспільство не мало ілюзій ні по відношенню до своїх лідерів, ні по відношенню до державної ідеології. Цей безперечний доказ – в фольклорі, в тисячах і тисячах дотепних анекдотів, що циркулюють в суспільстві десятиріччями, не дивлячись на загрозу «розповсюдження завідомо брехливих вимислів, які паплюжать радянський і громадський лад». Анекдотів, котрі негайно відгукувалися на всі ідеологічні новації, зокрема і на практику використання психіатрії для розправи над анекдотистами...

До такого життя, у таке суспільство вони поверталися із психіатричних лікарень. Поверталися не всі, лише деякі. Хтось – щоб назавжди покинути країну, хтось – щоб через деякий час знову іти під суд «за антирадянську діяльність».

Звільнення із психіатричного ув'язнення, як правило, було ступінчатим. Жорстокі стіни спеціальних психіатричних лікарень змінювались на більш м'які, більш відкриті стіни звичайних психіатричних лікарень. Лише через місяці починалась, власне, воля.

Із спогадів самих в'язнів, з їхніх відповідей витікає, що значна частина їх після звільнення помічала за собою симптоми, які раніше в них були відсутні, які ми по праву віднесли до невротичного кола. Це почуття стомленості, погіршення концентрації, збудженість, вегетативні прояви, роздратованість. Аналогічні дослідження були проведені у свій час з вижилими в'язнями нацистських концтаборів, у порівнянні з нашими даними це виглядає так:

<i>Симптоми</i>	<i>в'язні нацистів</i>	<i>в'язні психіатрії</i>
невротичні симптоми	78%	60%
нічні кошмари в образі концтабору (психлікарень)	47%	45%
хронізація стану	44%	31%

Нам доводиться оцінювати чийсь біль, чийсь муки, поза етичними, за спеціальними категоріями... Розуміємо дослідника, який ще 1958 року в аналогічній ситуації писав: «Мова психіатрії надзвичайно бідна, щоб висловити в поняттях все те, що спостерігає експерт при обстеженні цих

людей. Особливо небезпечно, мені здається, за допомогою розмитого поняття «невроз» давати офіційним інстанціям видимість наукового діагнозу».

І дійсно, як описати в термінах медичної дисципліни так звану волю колишніх в'язнів, коли вона, ця воля, включала в себе (якщо не для всіх, то для багатьох):

- а) продовження репресій, як закамфльованих, так і явних
- б) самотність, як моральна, так і фізична
- в) бідність, відсутність власного житла
- г) використання владою родичів для тиску або банального стеження
- д) відсутність в країні будь-яких реабілітаційних центрів для жертв катувань (на відміну від держав з авторитарними режимами – в Латинській Америці, Пакистані і т.д.)
- е) наявність психіатричного «ярлика» з усіма витікаючими з цього небезпеками і правовими обмеженнями...

Дослідники, які описали стан людей, звільнених з нацистських концтаборів, звертають увагу на розповсюдженість і вираженість у них депресивних станів. Пояснюють, що у тих, хто був пасивною жертвою расизму, навіть звільнення мало впливало на депресію.

Ми не виявили явних депресивних симптомів у колишніх в'язнів спеціальних психіатричних лікарень (при опитуванні про минуле використовували як прямі, так і не прямі, «приховані» питання). Ми пояснюємо це таким чином: ув'язнення в нацистському таборі і радянській спеціальній психіатричній лікарні неможливо співставити ні за характером, ні за інтенсивністю стресорів; якщо «жертви расизму» були, як правило, пасивними жертвами, то в'язні спеціальних лікарень попали до ув'язнення в результаті активних дій (бо кримінальний закон і сказане, і написане слово прирівнював до дії), сама ситуація відносно «свободи» з усіма вище перефразованими її особливостями вимагала мобілізації всіх своїх психічних сил в боротьбі за виживання. Інше було з в'язнями нацистських концтаборів: спустошеність, втрата близьких, безглуздість подальшого існування й інше... але без триваючої безпосередньої реальної загрози. Тут треба відмітити, що колишні в'язні спеціальних лікарень, які невдовзі після звільнення емігрували (у наших дослідженнях – троє), показали там набагато гірший психічний стан: тимчасовий стан деперсоналізації, гостре почуття туги, хронізацію невротичних симптомів, алкоголізацію. Аналогічні стани деперсоналізації спостерігались і у звільнених в'язнів сталінських концтаборів.

Привертає до себе увагу і той факт, що колишні в'язні психіатрії, які повернулися в сім'ю або які створили сім'ю невдовзі після звільнення, показують мінімальну хронізацію невротичної симптоматики. Очевидно, що саме сім'я була єдиним інститутом соціальної реабілітації для цих людей, які повернулися жити у ворожий світ вмираючого тоталітаризму.

Зрозуміло, що люди, які звільнилися від психіатричного ув'язнення у так званий період перебудови, були в трохи іншій ситуації. Як правило, їм уже не загрожувало переслідування з боку влади. Хоча і тут були винятки: двоє обстежених знову підлягали примусовій психіатричній госпіталізації, але на невеликий термін, до звичайних психіатричних лікарень і без інтенсивного медикаментозного «лікування».

І зараз, як і раніше, в країні відсутні центри по реабілітації жертв катувань, подібні тим, що надають допомогу в Ісламабаді, Копенгагені, Буенос-Айресі... Зрозуміло, що люди, які підлягали психіатричним репресіям в СРСР, ніколи не звернуться за допомогою, наприклад, психотерапевтичною, чи за порадою до лікарів, які працюють в офіційних структурах охорони здоров'я. Вони намагаються вирішити свої психологічні проблеми самостійно. Навіть в незалежній Асоціації психіатрів ці люди звертаються виключно з метою добитися психіатричної і юридичної реабілітації, і ніколи – за терапевтичною допомогою.

За роки своєї спрямованої роботи IAPUP, єдина міжнародна організація, яка зосередила увагу на пошуки жертв психіатричного свавілля і максимально можливої допомоги їм, зібрала відомості про радянських громадян, безпідставно відданих в психіатричні установи або потерпілих від наслідків так званого психіатричного обліку. Ці люди або зовсім не виявили ніякої психіатричної патології, або страждали певними психічними розладами в стані, який не потребував їхньої примусової госпіталізації, примусового лікування і екскульпації.

Представниками IAPUP прослідковані явні зловживання в 13 радянських спеціальних психіатричних лікарнях (зараз на території колишнього СРСР 7 спеціальних лікарень).

При середньому віці дисидентів, направлених на «лікування» в спеціальні лікарні, в 35 років, середній термін перебування у них був 2 роки. Деякі люди безпідставно утримувались в спеціальних лікарнях до 20 років. Треба враховувати, що більшість дисидентів упродовж свого життя направлялися на таке «лікування» неодноразово, достатньо сказати, що часто по звільненні людини із психіатричної лікарні її заарештовували і карали вже тюремно-табірним ув'язненням (тобто епізоди психіатричного лікування супроводжувались загальнокримінальним покаранням). Згідно з даними IAPUP, 64 відсотки в'язнів-дисидентів в радянських психіатричних лікарнях мали закінчену чи незакінчену (перервану в зв'язку з репресіями, арештом і госпіталізацією) вищу освіту. 68 відсотків на момент арешту і госпіталізації мали сім'ї.

За відомостями, отриманими від в'язнів, їм відомі 4 випадки смерті в психіатричних лікарнях, пов'язаних з побоями хворих наглядачами чи молодшим медичним персоналом. Перевірити ці відомості поки що не вдалося.

На жаль, IAPUP не володіє статистикою екскульпації при винесенні радянськими судами політичних і релігійних деліктів, тому що вона не була опублікована. Однак існують дані, які підтверджують: серед тих, кого звинувачували у так званій антирадянській діяльності, відсоток «душевних хворих» виявляється набагато вищим, ніж серед кримінальних злочинців. Так, теперішній директор інституту ім. Сербського у Москві професор Дмитрієва повідомила: "... інститут проводить до двох тисяч експертиз на рік. Серед цих двох тисяч експертиз навіть у самі «врожайні» роки лише 1 – 2 відсотки стосувались тих, кого звинувачували в антирадянській діяльності..." Вдамося до простих арифметичних дій: в теперішній час на територіях колишнього СРСР 1100 пенітенціарних закладів, де утримується у кожному в середньому по 1500 чоловік. 1970-х років, а це був пік використання психіатричних репресій проти дисидентів, у пенітенціарних установах СРСР знаходилось мінімум 2 млн. чоловік. В пенітенціарних установах знаходилось тоді мінімум 1000 дисидентів, тобто 0.05% від загальної кількості засуджених. Тепер повернемося до слів проф. Дмитрієвої: 2% від усіх експертіваних в інституті ім. Сербського – дисиденти. Отже, 2% більше ніж 0.05% в сорок разів! Іншими словами, увага радянських психіатрів до політичних в'язнів перевищувала як мінімум у 40 разів їхню увагу до звичайних загальнокримінальних деліквентів.

І ще один непрямий доказ «особливої уваги» до дисидентів: під час обстеження 156 неповнолітніх правопорушників було виявлено, що 20 з них страждають неврозами, а 35 – патохарактерологічним розвитком. При цьому – ніяких «психіатричних» наслідків для цих 55 психічно нездорових підлітків.

**Ненсі Адлер (Нідерланди),
Семен Глузман (Україна)**

ЦЕ БУЛО 1960 РОКУ

Несподіванно прочитав в журналі «Всесвіт» ч. 11 – 12 1993 р. у статті Валентина Мороза про себе: «Дніпропетровськ: у 1958 році було засуджено Кичака Ігоря». Може, варто розповісти, що це було 1960 року, отже у В. Мороза і в його джерелах інформації трапилася помилка. 1958 року я

закінчував (з двома роками діючих тоді т. зв. «зачотів») свій перший 10-річний (після заміни в 1955 році 25-річного) термін на Воркуті, звідки в другій половині серпня наш спецтабір відправили етапом до Ташкента (зокрема Григорія Пришляка, Данила Шумука, Германа Степанюка), в Тайшеті я зустрівся з Михайлом Сорокою і Петром Дужим. Після звільнення в зв'язку із забороною повернутися додому я влаштувався на роботу в радгоспі на Дніпропетровщині і замешкав на квартирі в містечку Васильківці.

1960 року в Києві йшло слідство у справі учасників табірної руху хлопців з Інти (група Ярослава Гасюка) і окремо хлопців з Воркути (Олександр Воденюк й інші). Перед тим, в кінці 1957 року, в Білій Церкві були заарештовані Степан Сорока і Михайло Яник, в яких знайшли мій «Нарис історії України», написаний на Воркуті у квітні 1953 року, і декілька статей (про це я довідався з листа Сороки Степана 1959 року вже після звільнення). Вони не назвали автора цих матеріалів, але в КГБ підозра впала на мене. Вже після арешту слідчий майор Мороз у Дніпропетровську заявив мені, що як я побачу, що у них є, то я посивію. Очевидно, у них звідкись була і моя справді небезпечна більша стаття «Що таке советська влада» з Воркути, написана у червні 1955 року. Недавно я довідався, що ця стаття є у колишнього воркутянина Негвара Зубенка в Стрию, текст пошкоджений від переховування в шахті, він намагається його відновити.

Заарештували мене 9 квітня 1960 року, а приводом послужив лист до троюрідної сестри Оксани, тоді студентки Чернівецького університету, у зв'язку з вбивством Степана Бандери. Я забезпечив одержання листа адресатом, і він ходив по руках студентів. Довідалися чекісти про нього випадково через необережність матері Оксани і захопили листа в університетському гуртожитку. Я там написав, що «від смерті Шевченка Україна не зазнала такої великої втрати». І що «великі політичні вбивства нічого не спинили і не відвернули ходи історії. Вбивства Петлюри і Коновальця нічого не спинили в українському визвольному русі». Начальник слідчого відділу Дніпропетровського обласного КГБ скавав коло мене і пирскав слиною, розмахуючи цим листом. У справі залишилися ще два листи: один до батьків, перехоплений 1955 року. І другий до директора середньої школи родом із Запорізької області Ольги Ганзини у Вижницький район на Буковині, перехоплений 1957 року. Отже всього три листи і ще дві фотопоштівки «Христос Воскрес! – Воскресне Україна! 1917 – 1956», відслані з Воркути, одна перехоплена 1956 року, друга знайдена в батьків у Коломиї в квітні 1960-го.

В листі до директора школи я широко обгрунтовував справедливість нашої визвольної боротьби, між іншим покликався на приклад тодішнього Алжиру. З цим листом трапився цікавий епізод.

Оскільки в Києві йшло слідство над хлопцями з Воркути, зокрема Володимиром Юрківим, що був моїм другом, коли ми в 1954 – 55 роках випускали «Бюлетень українського політ'в'язня», то звідти приїхав якийсь молодий слідчий, прізвища його я не запам'ятав. Але він, прочитавши уважно мого довгого листа в присутності слідчого Мороза, помаленьку, ніби мимовільно, задумано порвав на дрібні клаптики конверту з прізвищем адресата. Очевидно, лист цей зробив на нього враження і, мабуть, його переконав – мені здалося тоді, що він мені симпатизував. Лист залишився без конверти.

Оскільки трьох приватних листів і двох поштівок було, очевидно, замало, до справи додали ще декількох сексотів з безглуздими свідченнями. Один з них, наприклад, посвідчив, ніби я агітував його боротися «за незалежну Западну Україну по прикладу малих стран». Коли я його висміяв, навіть пославшись на писання Ярослава Галана, то в протоколі термін «западну» не записали. Отже, в результаті я 23 червня 1960 року за три листи і дві поштівки дістав 10 років таборів, тобто по два роки за кожен поштову висилку. Суд почався 22 червня, при тому суддя Чеботарьов поцікавився, що я тепер думаю про Бандеру. Присутніми були декілька свідків і конвой, то ж я й сказав, що «я не знаю іншого українського імені, яке було б так широко відоме в світі як ім'я Степана Бандери». На репліку судді «но он боролся против советской власти», якою він, власне, визнав, що я маю рацію, я відповів: «Він боролся проти всіх і всяких окупантів України». Тому оголошення вироку перенесли на другий день, щоб свідки мене вже не побачили. Таке трапилося зі мною 1960 року.

Минуло більше як півтора місяця після суду, як раптом 13 серпня 1960 року приїхав з київського КГБ полковник Зацітін і ні з сього ні з того запропонував мені поступити в якусь їхню школу, обіцяв всякої літератури багато і гарних дівчат. Я здивовано сказав йому, що засуджений, а

він мені відповів, що це не має значення. Якщо я згодний, то повинен написати йому характеристику на всіх людей, яких я знаю по Воркуті. Звичайно, я відмовився і заgrimів на 10 літ цим разом в табори Мордовії. Після 5 років мені знову запропонували свободу, якщо покаюся і відречуся від своїх поглядів, для цього привозили до Івано-Франківська.

А вже після відбуття другого 10-ти річного терміну, коли я зацікавився загадками скитів і антів та Трояні, спершу майори з обласного КГБ Петренко і Маслій радили про ці теми нікому не розповідати, а тоді інші вирішили мене зліквідувати. Пізнього вечора 24 грудня 1983 року перестріли мене два вбивці, один освітив обличчя з віддалі простягнутої руки, а другий випустив в мене з віддалі 10 – 12 кроків хмару стафілококів. Через півтори доби я мав померти на лжеінфаркт (так сказала лікарка Ірина Лиснянська, яка мене вчасно врятувала). Діагноз був: бактеріальний шок через зіткнення з бактеріальною хмарою. Врятував мене вчасно зроблений аналіз крові, яка виявилась отруєною, і її переливання. З лікарні мені вдалося повідомити до Лондона, і, щоб гарантувати мою безпеку, «Визвольний шлях» в перших місяцях 1984 року опублікував ті дві мої статті, з якими спробували розправитися «науковці» з КГБ. Спокій я дістав з приходом так званої перебудови.

Ігор Кінчак

Грудень 1993 року

ДВІ ЗУСТРІЧІ

Жовтень місяць 1941 року. Тюремна камера №44 на Лонцкого, площею не більше 20 квадратних метрів, мусила вмістити понад 30 чоловік. Хто раніше сюди попав, тому «пощастило» зайняти на підлозі «сидяче» місце. Іншим залишилися тільки «стоячі» місця посередині камери. Вночі спали на голій долівці, як оселедці в бочці, «валетом» і тільки на одному боці.

Хто тут був? Були привезені з сіл радянські активісти, бувші голови сільрад і колгоспів, українці, поляки, львівські євреї-купці, злодії, спекулянти, піймані на базарі, і, разом з ними бандерівці, заарештовані в східних районах України і в новому дистрикті Галичина.

Нікого звідси на волю живим не випускали. І ніхто довго не засиджувався. Сиділи неміті і неголені, молоді і старі чоловіки, з втомленими очима, переляканими обличчями. Ніхто не знав, чому його сюди кинули, і що його завтра чекає. Кожному здавалося, що завтра чи післязавтра його викличуть на допит, що там усе з'ясується, і що його, невинного, відпустять. Але переночувавши дві – три ночі, сидячи біля смердючої параші і побачивши, як щоночі викликають з камери по 2-3 особи, та як собака-вівчарка тягне викликаного за штани зубами до вантажної машини, а далі везуть їх на янівські піски, на розстріл, – всі одразу приходять до тями і втрачають надію на звільнення, зазнають депресії і навіть отупіння. Усі переконуються, що тут життя вимірюється одним днем чи тільки однією ніччю.

І в таку розтривожену камеру вштовхує вахтман-гестапівець молоду людину, віком 25-30 років, елегантно одягну в новий гранатовий костюм.

Мені стало цікаво, хто він. Я побачив, що це якась інтелігентна людина мусить бути, та ще й українець, бо відповів мені на мої запитання гарною українською мовою. Він зрадів моїй прихильності й не вагаючись коротко розказав мені, чому і з якої причини його сюди привезли. Як випускник Дніпропетровського інженерного інституту, за фахом інженер-електрик, 1940 року Коба Тимофій Григорович приїхав до Львова і обійняв посаду директора львівських міських електромереж. У червні 1941 року не захотів разом з совітами відступати на Схід і залишився у Львові. Жив він на квартирі в однієї вдови львів'янки. Молода сусідка, мабуть, позаздрила його господині на такого пристойного і гарного чоловіка і зробила на неї донос до гестапо, що вона, мовляв, переховує «совіта» – колишнього директора львівських електромереж. Цього було досить для гестапо, щоб його арештували і перевезли в тюрму на Лонцкого. Оповідаючи усе це мені, він був дуже стривожений. Не

вірив, що йому вдасться на допиті довести, що він добровільно залишився у Львові, що не залишений комуністами спеціально для підпільної роботи. Побачивши, як щоночі людей вивозять на розстріл, втратив зовсім надію на звільнення з тюрми. Хотів якимось чином утекти через вікно на вулицю. Я йому відрадив це робити, бо не підготовлена втеча, вдень чи вночі, без допомоги ззовні, небезпечна, бо навколо тюрми постійно стоїть військова охорона, його зразу на вулиці застрелять. Він погодився з моїми міркуваннями і заспокоївся. І ми сказали, хай буде, що буде.

Мені було приємно, коли він оповів мені, що його професором в Дніпропетровському інституті був Панас Олійниченко. Це той самий професор, доктор П. Олійниченко, який зі мною очолив Дніпропетровське Обласне Державне Правління України, із кабінету якого тому три тижні, 16 вересня, Айнзацкоманда заарештувала мене, а військові гестапівці етапом через тюрми в Кривому Розі і Києві привезли в тюрму на Лонцкого у Львові. Це нас трохи зблизило. Я назвав своє прізвище, з якого села біля Галича я родом, хто моя дружина і маленька дочка, і що вони зараз живуть в рідному селі Єзуполі біля Галича.

Пережили ми з ним в тюрмі на Лонцкого страхіття щоденних розстрілів, зокрема і швагра Степана Бандери, ще молодого віком Левка Опарівського, пережили й страшну епідемію п'ятнистого тифу. В травні 1942-го мене викликали на «етап». Кобі здавалося, що мене відпустили на волю. Не розумів він, що з тюрми Лонцкого було лише дві дороги – розстріл або концтабір. Його в грудні 1942 року відправили до концтабору Освенціму, а згодом, як інженера-електрика, до концтабору Дахау, на підземний військовий завод. Я по дорозі до Освенціма в Перемишлі втік з етапу за допомогою оунівського підпілля. 1945 року мого колишнього співкамерника звільнила американська армія. По тому він поїхав з багатьма переміщеними особами до Канади. Працював там інженером-електриком, одружився, виховав п'ятьох дітей, живе в провінції Онтаріо. 1991 року приїхав з Канади до Львова на екскурсію. Побував у старих знайомих і в конторі Львівенерго, де раніше працював.

Святкуючи 1993 року свій 100-літній ювілей, Львівенерго запросило в гості Тимофія Кобу. Він приїхав у жовтні до Львова. Пригадуючи жовтень місяць 1941 року і тюрму на вулиці Лонцкого, згадав і моє прізвище і навіть село, з якого я родом. Звернувся з проханням до директора Львівських електромереж, пана Тараса Крукенецького, допомогти йому відшукати мене.

І ось ми зустрілися в Підбужжі. Не обійшлося без інтерв'ю. Запросили нас, давніх друзів, до банкетної зали, щоб ми докладно розповіли про себе і пережиті роки в тюрмах і концтаборах, Коба в німецьких, а я в совєтських. Розповів я про Південну Похідну Групу ОУН в 1941 р., як її учасники в Дніпропетровську відновили українську державність, організували Обласне Державне Правління, і як мене, заступника Голови Правління, арештувало гестапо. І як друзі з підпілля ОУН в Перемишлі викрали мене з етапу і організували втечу. І про те, як кагебівські «слідопити» знайшли мене в 1951 році, привезли вдруге на Лонцкого, і як Військовий Трибунал засудив мене до 25 років таборів і заслання до Сибіру. Пан Коба розповів про брутальну поведінку з українськими в'язнями в гестапівських тюрмах і кацетах, про знущання і використання в'язнів на непосильних роботах в підземеллях Дахау, про звільнення 1945 року американською армією, про життя колишніх політв'язнів в Західній Німеччині та вимушений переїзд до Канади. Наші розповіді вислуховувались з великим зацікавленням. Були зроблені записи для преси.

До речі, Л. Шанковський в книжці «Похідні групи ОУН», виданій 1958 р. у Мюнхені, на стор. 33 писав, що Регей Василь загинув у німецькому концтаборі. Як бачите, я вижив...

Саме зустріч двох в'язнів з однієї камери через півстоліття потверджує українське прислів'я «Що гора з горою не сходиться, а людина з людиною зустрічається». Така була друга зустріч з Тимофієм Кобою. Йому 83 роки, живе в Канаді, провінція Онтаріо, м. Лондон, а мені 79-й пішов. Живу у м. Калуші. Він пенсіонер, і я пенсіонер, а життя у нас зараз різне.

Василь Регей

19 грудня 1993 року

ДОРОГА ПОДРУГО ЕМЦЮ!

Пишу тобі коротенького листа. Якось приснилася ти мені, то ж і вирішила поїхати в Стрийщину відвідати Тебе. Їдучи, обдумувала, що маю спитати, що пригадати з наших підпільних часів? З листів знаю, що ти хвора. Могла б, на крилах злетіла до Тебе. У с. Конюхів приїхала ввечері. Падав лапятий сніг, а вечір – тихий, тихий. Зайшла на подвір'я: ті ж самі дерева, крислата груша, та ж хатина. Приглядаюсь чи не вийдуть з-за дерев наші повстанці, наші орли сизокрили? Так вони потрібні на теперішній час... Зайшла в кімнатку. Сидить зігнувшись чоловік Еми – Віктор. Біля ліжка сидить сумна жіночка, а я шукаю очима мою подругу Ему. Де вона? Бачу маленьку голівку на ліжку. Віктор зірвався і до мене: «Звідки ти так пізно?» Я підійшла до Еми, нахилилася, питаю: «Що з тобою, дороженька моя подруго?» – «Рузя, Рузя», – шепоче вона, щось розказує, розказує, а я немов нежива стою над цією мужньою, доброю, сильною жінкою і сама собі не вірю, що це вона, з якою колись мріяли, ділилися думками, любили Україну й ненавиділи ворогів, плекали надію і вірили в кращі дні.

Було це 1945 року в Миколаївщині (Львівська область). У селі Держів проходив вишкіл пропагандистів, яким керував провідник «Дубів». Совети кинули НКВДиські відділи, ковапаківські загони, банди т. зв. «Червоної мітли». Напад облавників відбувся зненацька. Ми розбіглися, немов курчата, а провідника «Дубового» та нашого лікаря (забула псевдо) було вбито. Після такого бандитського розгрому ми (Ема, я і ще одна дівчина) подалися в Стрийщину. У селі Кавчий-Кут зустрілися з нашими повстанцями. Увечері перепливли річку Стрий на конях.

...Зі Стрийщини перебралися до Скільщини і почули страшну звістку. В селі Лукавиці Нижній пропало 24 повстанці. Боже! Яке горе, скільки сліз, яка втрата для нашої неньки України. Ще одна велика братська могила. «Як Ви умирали, вам дзвони не грали».

За кілька днів ми пішли до села Жулина. Це досить велике село, свідоме, майже всі брали участь у визвольній боротьбі. Зустрілися з Марійкою Попович («Гуцулкою») – гарною, кучерявою, стрункою, молодою. Вона каже: «Прийшов вам наказ, Емо і Рузю, направитися в Карпати, нам відкривають вишкіл медсестер. Підете з групою повстанців».

Вечір, тихо, розвідка донесла, що навколо спокійно. Прибуваємо до Розгірчого, села біля підніжжя Карпат. На ранок прибігла жінка та й каже: «Дівчата, у мене в хаті лежить хворий повстанець. Переходив відділ і лишили, сказали, що по нього хтось прийде. А він дуже кричить, тільки-но хтось відкриє двері, як він наставляє дуло пістолета». Ми з Емою побігли за жінкою. Відчинили двері. На ліжку – молодий стрілець з пістолем, спрямованим на нас. Ми кинулися до нього, він говорить у лихоманці, а жінка благає: «Заберіть його, в мене двоє малих дітей». Ми звернулися до повстанців, вони приготували хворому місце на одній із фір. Його оглянув високий худорлявий військовик-лікар і сказав, що в його тиф, проте ми супроводжували фіру з хворим. Лікар ішов поруч і ми розговорилися. Повідомили, що йдемо на вишкіл медичних сестер. «Дуже приємно, – каже лікар, я у вас викладатиму. Моє псевдо «Сам».

Йдемо за фірою і милуємося. Роса на траві чиста і густа, як по дощеві. Боже! Який ти добрий, що дав цьому карпатському красві таку невимовну красу! Стрілець на возі заснув. У долині бачимо зрідка розкидані хати. Тут немає чекістів, обмовників, життя плине розмірено. Хворого забрали стрільці і понесли на носилках. Лікар лишився поруч нас. Назустріч простують дівчата, як і ми, на збірний пункт...

Прибули на велике подвір'я. Там багато повстанців. А дівчат-курсанток аж 22, з різних районів. Знову перехід горами. Нарешті в лісовій гущавині побачили колибу. От ми і на місці!

По недовгому відпочинкові нас познайомили із завданнями і обов'язками. Робочий день почався о п'ятій годині ранку – руханкою, вмиванням і молитвою. Сніданок – чорна кава, хліб з маслом. Обід о першій годині, вечеря о сьомій. Нашим обов'язком було стояти на стійці, варити їжу. Лекції велися точно і дуже ґрунтовно. Крім медицини, нам викладали історію України, географію, економію, мораль. Бути гідним членом ОУН, щоби нести в маси культуру і любов до рідного краю.

По двох місяцях навчання нас перевели до іншого табору. Нашим провідником був «Хорт». Лікар «Сам» пообіцяв, що там ми складемо іспити. Йшли горами цілу ніч. На новому місці нас зустрів лікар «Харко», в якого ми мали пройти практику перед складанням іспиту.

Провели до шпитальки. Очам своїм не повірили, що в лісі побудоване таке чудо. Великий рублений будинок з дверима, вікнами. Неподалік кухня. Впустили нас досередини. Велике приміщення, великий стіл, під стінами менші столики, всюди чисто, аж біло. Виходять лікарі «Харко» і «Сам», за ними вносять пораненого стрільця, ще одного – тяжкого, з простріленими грудьми. Нам наказали стежити за ходом операції і перев'язками.

У великій палаті лежали 25 – 30 поранених стрільців.

Другого дня Ема сказала мені, що серед поранених знайомий провідник «Махмед». Той дуже добре відзивався про лікарів. «Харко» родом зі Східної України, патріот. «Сам» навчався за кордоном, вельми інтелігентний, багато трудиться і навчає інших. Ще серед медперсоналу запам'яталися медики «Чорний», «Жук», господарник «Дзядьо», якого всі поважали. Серед дівчат-курсанток пам'ятаю паній Терен, Надію, Оксану, «Вербу» та інших.

Може, хтось із читачок, моїх тодішніх колег, пригадає, як я (псевдо «Мрія») стояла увечері на стійці і голосно засміялася. Лікар «Харко» віддалік почув, зробив зауваження нашому командирові «Лебедю». На ранок нас викликали на галявину. Вишикували і командир спитав: хто вечірньої пори на стійці голосно засміявся? Хвилина мовчанки, я вийшла наперед і призналася. «Лебідь» сказав, що за цю провину мені треба із замінованої зони принести чотири поліна дров. Другого дня я повідомила, що йду по поліна. «Я йду з тобою,» – відповіла колежанка. Ми обережно попростували в тому напрямку, де лежали кимось заготовлені чорні поліна. Озиралися і побачили, що за нами назирці йде вся наша курсантська група. Кожна з дівчат набрала тих поліняк і гуртом понесли до табору. Повстанці і лікарі казали, що дівчата солідарні (Ема перед смертю згадала цей епізод).

Незабаром ми склали іспити. Дівчат направили до їхніх теренів, а нас трьох лишили працювати в шпитальці.

Довелось перебиратися на нове місце, бо це було викрите. Довелось перевозити поранених, нові труднощі на новому місці. Боже, чом ти не покараєш цих чужинців, цих зайдів, що плюндрують нашу вічну землю!

Невдовзі до нас завітала Марія Ференц («Підгірнянка»), чудова дівчина, провідниця надрайону Союзу Українок Стрийщини. З її появою немов сонце зазирнуло до нашої шпитальки. Допомогала нам, а у вільний час читала літературу і вела розмови на політичні теми. До шпитальки привезли поранених курінних «Журавля» і «Трясила», сотенного «Карпенка» з Дашави.

Ворог не дрімав, а підтягував свої сили, аби прочесати Карпати. Лікар «Харко» наказав легко поранених направити до сіл і кріювок, заховати медичне обладнання та майно.

Ема з «Підгірнянкою» подалися в долину разом із стрільцями. «Вербу» – Ніну направили до Підкарпаття на роботу. Мене також перевели туди, де я працювала за фахом. В одному з теренів я працювала до 1949 року. А відтоді по 1964-й довелось скуштувати північної каші в місті Інті.

Прошу пробачити, що пишу так просто, без прикрас. Бо обіцяла Емі написати деякі спогади.

Ема Войціховська-Рафальська (псевдо «Омеяна») померла 5 березня 1993 року в селі Конюхові Стрийського р-ну на Львівщині.

Розалія Приступа

ЗЕМЛЯ І БАНДА

Всі ми не раз бачили або читали, як маленьке суденце, терплячи біду, подавало сигнал SOS, поспішали йому на допомогу кораблі, які були поблизу, швидко знаходили вузлик координат, де трапилося лихо, і рятували дорогі людські життя, а разом із життям рятували і людські душі. Сигнал SOS було почуто. Ці павутинні лінії сітки координат не приносили Землі шкоди. Вони не були продряпані фізично чи прокопані на її зморшкуватому тілі. Вони були умовними і існували лише на мапах та в головах людей.

Та настав 1917-ий рік. Банда більшовиків захопила владу, таким самим бандитським способом розігнала Установчі Збори і сповістила всьому світу: «На одній шостій частині Землі ми володарі», і почала володарювати. Мало-помалу із заходу на схід від Північного Льодовитого океану, аж до європейських кордонів західних держав зафарбували червоним кольором величезний шматок материка. «Отут, – сказала банда, – ми будемо цвісти і пахнути, збудуємо рай земний».

Визнана людством координатна мережа виявилася для них непридатною. Занадто вона була ніжна, павутинна. Треба зробити її міцнішою, фізично відчутною, та й вічка занадто великі, слід зробити їх меншими і чіткішими. І почали в зморшкуваті груди Землі врізатися: копали ями, ставили стовпи, забивали кілки, натягали дрiт із колючками горизонтальними рядами густенько, а для краси ще й по діагоналі, і на одній шостій частині круглої Землі утворювалася уже своя більшовицька, бандитська сітка координат. Вона не обіймала округлість Землі, як та павутинна на мапах, а підіймалася вгору, перпендикулярно до Землі, вона огороджувала нові вічка – Зони. Таких зон було багато, назви їх ОЛП, ЛП, промзона, спецзона, та ще до біса усіляких назв.

Ось в одне із таких вічок в кінці серпня 1944 року було запроторено під конвоєм і мене. Звалосся воно ОЛП-3 на станції Кряж за 8 кілометрів від Куйбишева на захід, в напрямку на Чапаєвськ.

Перш ніж завести на нове місце, треба виконати ритуальне дійство: здача – прийомка. Конвой здає трудову масу, Зона приймає. Над ворітьми лозунг: «Добро пожаловать». – «Оце вже край більшовицького мислення!» – подумав я. Але тепер це був вже не колишній Я, як людина: конвой пояснив новеньким, що тільки-но із тюрми, як треба відповідати: він називає моє прізвище, а далі я повинен казати ім'я, по батькові, рік народження, статтю, строк і особовий номер, який мені надали за формуляром. Цього порядку дотримували всюди при слідуванні етапом. Крім того, до прізвища робили приставку, яка чомусь в усіх документах пишеться через риску: з/к. Отож, слабким молодим голосом я проторохтів «установочні дані», статтю 58¹⁰ – 10 років та 5 поразки в правах. Такий присуд винесла мені спецколегія Куйбишевського міського суду 23-24 серпня 1944 року. Рівно через 372 роки після Варфоломівської ночі. Ніч тут, звичайно, ні до чого, та вже дуже мені сподобалася збіжність дат: 23-24 серпня.

Нас загнали до клубу. В клубі сиділа комісія з нарядчиків, які розподіляли «рабсилу» по бригадах відповідно до спеціальності, і якийсь розумник ставив «інженерні» запитання в основному з мистецтва, наприклад: «Хто написав трьох багатирів» або «Саксію», і коли я сказав, що рафаелівську Мадонну повинен був написати тільки сам Рафаель, він самовдоволено посміхнувся, промовив: «Годітсья» – і мене записали в будівельну бригаду.

Далі була медкомісія. Лікарі та обслуга – з/к, головний лікар вільнонаймана, зам. головного лікаря завжди з/к, часом досить відомі хірурги, терапевти із терміном по 10 років із статтею 58. (Це доволі смна стаття, в ній чимало пунктів. Та про це пізніше). На медкомісії я стояв тонкий, дзвінкий і прозорий (табірний термін). За два з половиною місяці у внутрішній міській тюрмі я схуд на кілограмів двадцять. Харч – баланда з бурякової гички і кавалок сумнівної якості хліба, а мені ж 23 роки! Тому від худини я не міг сидіти на твердому. Тазові кістки давили на шкіру і викликали сильний біль. Лікарі вирішили, що мені треба зробити укол між лопатками... Коли я відкрив очі, лікарі в білих одежах мене піднімали з підлоги і вкладали на тапчан. Очевидно, я втратив свідомість і впав. Я почув, як один каже: «Добре, що встиг витягти шприц з голкою», – отже, голка не зламалася.

Мені дали звільнення від роботи на три дні й виписали додаткову протицинготну страву: суміш редиски, капусти, буряка та іншої трави – один черпак, десь зо дві столові ложки.

У ці дні я оглядав зону. Це була досить велика територія, відгороджена більшовицькою координатною сіткою із колючого дроту, по кутках стояли вишки, посередині довгої сторони ще й проміжна. Ззовні між дротом зони і слідовою смугою була вузька смужка протоптаної землі. По ній ходили перевіряючі вартові. А вночі ще прив'язані на гладкому дроті собаки. Отже, і люди, і собаки – усі були задротовані. Четверта частина торця зони була відгороджена суцільним дерев'яним парканом, заввишки метрів п'ять. Там були жінки. То була жіноча зона. Вузьким і коротким коридором із дроту вона з'єднувалася з промзоною, в якій треба було трудитися.

В житловій зоні все було збудоване з дерева: дерев'яний каркас, двобічна обшивка з дюймовки, всередині засипка, з обох боків тиньковано. Всередині барака суцільні нари; пізніше переробили на вагонку, теж у два яруси. Усі бараки збудовано за шнуром. Площадка зони була рівна, як креслярська дошка, до торця кожного барака прокладено ходові містки шириною близько одного метра: дві паралельні колоди діаметром 12 – 14 сантиметрів, а зверху настелено дошки.

В зоні були й службові приміщення. Управління – там розмістився штаб: начальник і його зам та служби: бухгалтерія, продовольчий стіл (де начисляли пайки [хліба] й баланду за виробіток), ППЧ, УРЧ, радіовузол, касир, нарядчики. Останні – це загін переважно з хвацьких хапуг, які служили в органах або довго сиділи за побутовими статтями, і не один раз. Вони стояли при розводі на роботу і на фанерній дошці відмічали вихід на виробництво «рабсили»: в'язнів приймав конвой, і вже він відповідав за «поголів'я поштучно». Задля радості – під час розводу грав духовий оркестр. Це музиканти. Очолював їх скрипаль похилого віку – колись перша скрипка московського Великого театру. Влітку це виглядало кумедно. Але взимку... Трубач тримає мундштук у руці, поки іде до воріт. Потім всовує його в трубу і починає дути, поки губи не прилипнуть до метала. Ось так під музику ми виходили на роботу, на комуністичне будівництво.

Була кухня, де готували баланду й кашу. Був продсклад і клуб, де містилася КВЧ. Тут працювали художники, їхнє завдання – наочна агітація. Уздовж ходових доріжок з боків стояли стаціонарні рамки, в їхні пази вставлялися щити, які періодично, до всіх свят, міняли. Там, на тих щитах, писали усілякі заклики та красиві слова. Текст затверджувався начальником КВЧ. Він вільнонайманий. Учитель. На моє запитання він відповів: – «Тут більше платять і хлібна картка більша, а у мене сім'я». Його можна зрозуміти. Партія більшовиків, КГБ усе підпорядкували собі, підкорили собі всіх. Раби? Раби – не ми...

Була іще одна будівля – окремо стояв будиночок. Це – кум. Так в таборі називали оперуповноваженого, кагебіста. Його завдання не лише пильнувати за моральністю політзеків, а й оформлювати справи на другу судимість тих осіб, яких він визначить підходящими: кому «не догледіли» і дали лише 5 років, і термін закінчується; у кого термін підходить до кінця, але він іще здоровий, молодий; а хто взагалі потенційно може бути невдоволений або якимось випадком ще й висловився про це вголос. Щоправда, діло копітке: треба підібрати та відрепетирувати стукачів та «свідків», погрожуючи надсильною працею або обіцяючи блага. На ці діла далеко не всі погоджувалися, але кум повинен показати свою роботу. Інакше його усунуть, понизять та й інші неприємності матиме. Проте люди, що пройшли вже одну «обкатку», вперто противилися, і за чотири роки я знав лише по два випадки, коли додали строк, тобто вдруге судили за статтею 58.

Над усім цим «хазяйством» стояв начальник будівництва генерал-лейтенант інженерно-технічної служби – Лепілов. Такий титул мене відразу приголомшив. Забігаючи наперед, скажу, що мені двічі довелося його бачити, коли я був на роботі. Спочатку я уявляв собі, що в нього голова надінженера, що він не лише всезнаючий інженер, і не в одній якійсь галузі науки, а іще досконало володіє знанням технічної служби, процесів, апаратів, технологій, та ще й, може, двома-трьома іноземними мовами. Ну такий собі Інженер і Бог. За звичасм він двічі на місяць відвідував будівництво, зокрема об'єкти, які мали завершувати. Якимось прибув він на РМЗ. Як належить: Лепілов трохи попереду, тут же поруч почет із охорони, референтів, а трохи віддалік – начальник будмайданчика, виконроби – купою, в цій купі і я. В цеху вже були встановлені металообробні верстати, трамбували щєбінь під підлоги. Начцеха доповідав, що за два-три дні підлоги будуть готові і почнемо видавати продукцію. Генерал мав поставити таке запитання, з якого було б ясно, що він у металообробці спеціаліст не гірший за, скажімо, Головного Механіка країни, а в будівельній справі – як Головний Будівельник. «А де будеш зберігати інструментарій?» Знайомий зек, що стояв поруч мене, прошепотів на вухо: «В хірургічному відділенні» і приклав палець до вуст. Начальник цеху, широко перекреслюючи повітря руками, показував напрямком, де після підготовки під підлоги вже не потрібно буде робити фундамент, поставлять перегородку в **півцеглини** під інструменталку, а зверху накриють сіткою. Тобто ціла цеглина вкладається вздовж стінки, а ширина цеглини дорівнює **половині** довжини цеглини, звідси і такий термін. Начальник будівництва сказав: «Навіщо псувати цеглу, кладіть стінку із цілої цегли!» – «Правильно! – слухняно відповів почет. – Цегли і так не

вистачає, в цеглину, в цеглину треба робити!» Пішли далі, будівельники криво посміхнулися, поглянувши один на одного, та ніхто не мовив ні звуку. Далі генерал, ідучи, давав іще якісь цінні вказівки, відпустив кілька міцних матюків, так, просто, нікого не лаючи, а для підсилення свого міркування, що будівництво іде повільним темпом, що до жовтневих свят треба здати те і те, а зобов'язання, які брали до Першотравня, не виконані і попереду ще багато роботи. Ще щось стосовно змагання та ударництва говорив, братія підхоплювала дружно: «організуємо!», «буде зроблено!»

Це будівництво нафтопереробного заводу на Кряжі. Крекінг нафти. Купили його у американців в 1942-му чи 43-му році за 180 чи 200 млн. крб. валюти (золотом). Завод будували для переробки похвистневської нафти Похвистнево неподалік від Куйбишева. Нафта самопливом мала поступати по трубах. А труби прокладалися під землею. Передбачався величезний обсяг грабарських робіт. Будувалися величезні підземні нафтоховища, зливні резервуари, насосні. На будмайданчику торохтіли трактори та бульдозери. І от, коли цей натовп із генералом сунув по майданчику, з кабіни трактора раптом вискочив зек-тракторист і не давши нікому отямитися: «Гражданин начальник, цілий день на машині, мерзнемо, прикажіть одягти тепліше, адже пропадемо!» Генерал оцінив презирливим оком сміливця: «Та й справді холодно, вдягнути молодця!» – «Та ж я не один. Он скільки нас», – він показав рукою на трактори і бульдозери. – «Усіх одягнути!» – розпорядився генерал. Увечері хлопцям видали нові тілогрійки, бушлати, ватяні штани і пристойні валянки. Друзі дякували – ні, не Генералові, – а сміливцю, і довго раділи. Адже могло статися інакше: могли посадити в ізолятор, покарати, бо звернувся не до свого безпосереднього начальника, порушив субординацію.

Щоб покінчити з генералом Лепіловим, ще кілька моментів.

Уряд вирішив для сім'ї Черняхівського (молодий бойовий генерал, що загинув в нерівному бою) збудувати дачу. Узявся це робити наш тиловий генерал. Проектування котеджа доручили начальнику нашої групи інженеру-архітекторові Петру Євгеновичу Авдєєву. Ця мила інтелігентна людина з красивою борідкою сміливо взялася до цієї справи. В групі було не більше десяти чоловік – двоє конструкторів, архітектор, кошторисник, копіювальниці.

Під цей проект будинку для сім'ї Черняхівського Лепілов напіляв і собі бруса 20 на 20 з найліпшої добірної деревини. Складалися одночасно два котеджі. Але генерал не хотів, щоб йому дорікали. Він хотів купити чесно. Не закаляти честь і мундир НКВД. Крім того, він іще розшукав зека-червонодеревника. Той спроектував і виготовив меблі для кабінетів. Кабінет із самої карельської берези, горіхові меблі для вітальні, та ще й спальня. Мене спеціально вивели на ДОК. Я бачив, як червонодеревець ті меблі полірував. То був майстер найвищого класу. Шухляди в столах висувалися зовсім безшумно і легко, а підгонка була такою щільною і чистою, ніби поршень у циліндрі. Стільці понад усяку фантазію.

Побудова закінчилася, котеджі розібрали, повантажили на платформи і повезли до Москви. Пошукачі з вільнонайманих вирили на ділянці генерала артезіанський колодезь (він їх послав у відрядження). Все йшло згідно з планом. По закінченні багатьох нагороджено орденами. Наш начальник Петро Євгенович отримав «Знак пошани», Євген Євгенович Вахтангов – архітектор, син режисера – також, за житлове селище, яке він проектував в Московській архітектурній майстерні. Зекам, звичайно, нічого. Ми спокутували свою провину.

Пізніше, коли я працював головним інженером проекта, вже на волі, в Пятигорську, один знайомий, що працював в системі кагебістських будівельників, у випадковій бесіді, коли згадали прізвище Лепілова, сказав: «Хіба ти не чув? Він загинув у автомобільній катастрофі». Отже, не заховав якихось кінців, а Берія «проколів» не терпів. Котедж було передано іншому генералу, і чином вищому.

Пишу це для онуків. Вони повинні знати, з якого родового дерева вони беруть свій початок, і як важко було їхнім дідусям та бабусям донести своє сім'я і плід, щоб було можливим саме народження.

***

Я стояв посеред оцього ОЛП-3 табору на Кряжі в перший день, звільнений від роботи через слабкість тілесних сил, і намагався думати. В слабкому тілі і дух слабшає. Думки не те, щоб

плуталися, їх просто не було. Мозок було ніби затягнуто якоюсь пеленою. Нібито щось забув, намагаюся згадати, та не можу, дивлюся відкритими очима і бачу не людей, а якісь сірі тіні, одна подія ніяк не узгоджується з іншою. Це була страшна депресія. Розум відмовлявся щось збагнути, можливо, я перебував на грані божевілля. Все пливло, коливалося, думати не міг та і не хотілося. Можливо, якби залишався в спокої, то процес ішов би далі. Але нас погнали до лазні.

В камеру здавали всю одягу для прожарки. Потім по конвейєру стрижка та гоління. Двоє з машинками стригли по-швидкому, абияк: машинки рвали волосся, від болю ойкали та ахкали, а майстри із з/к посміхалися. Чим болючіше – тим смішніше. Далі ти повинен стиснути вуста, і один із наступних перукарів квачем змазував обличчя смердючою рибною мильною піною – так, навідліг, ніби він фарбував паркан; інший майстер приставляв небезпечну бритву до випиці і одним протягом проходив до підборіддя одну щоку, другий майстер – другу таким самим манером – і гоління закінчено. Далі в руку видавалося ложку рідкого риб'ячого мила, і запускали в мийку. Там – дерев'яні шайки, які треба скоріше схопити. Їх було менше, ніж людей. Чекали на воду. Мило розмазували по сухому тілі, щоб вивільнити жменю. Із крана пішла пара, потім кип'яток, потім з перебоями то холодна, то гаряча вода. Лунала команда квапитися. Чи зумів хто, чи не зміг набрати води – це мало кого обходило. Скоро вода припинилася. «Виходь!» – пролунала команда.

Вийшли одягатися. Камеру відкрили. Пахнуло жаром та сморідом поту та брудної білизни та одяжі. Кільця, на яких було начеплено одяг, були так розжарені, що їх брали через одягу. Тіснота страшенна. До голого тіла сусіди торкалися розпеченими кільцями, хто випадково, хто заради потіхи, посилаючись на тісноту. Люди зойкають. Лайка, бійка. Вдягатися тісно. Вискакували на двір і там, балансуючи на одній нозі, натягали білизну, яка стирчала колом після прожарки. Один старий став шукати свій козушок. Від сильного жару овчина стиснулася до розміру потворної рукавиці, йому дали старий брудний бушлат навзамін. Бушлат був великий і звисав з його худого тіла полами та рукавами ледве не до землі. Опудало на городі виглядає акуратніше.

От таку радість нам підніс табір першого дня знайомства з ним.

Тепер отут, в цій зоні, мені пригадалися семінари з марксизму-ленінізму в інституті. Мені, та й усім нам, настирно втовкмачували, що марксизм-ленінізм – це наука усіх наук, що без знання її будь-яка наука – не наука. Там усе було подано в найвищому ступені, говорилося про «наріжні камені», про «червоні ниті», які пронизують геть усе чисто. Вся ця маячня ніяк не вмещалася в голову, та сотні раз на семінарі повторювалося про геніальність вождів, про їхнє передбачення, і про все те, що навіть діяння Господа Бога тьмяніли перед цими геніями. Тепер я лобачив і відчув у дійсності плоди творіння основоположників марксизму-ленінізму.

Олександр Хилик

ЯК НАС ВИВОЗИЛИ

Мені було 10 років, коли мого тата забрали «визволителі». Мама носила татові передачі й тільки один раз добилася побачення з ним. Дуже плакала після цього побачення, бо побачила батька геть поколотого багнетами на допитах. Тато заборонив мамі розказувати нам про ці знущання над ним. Мама все-таки розповіла. Для того, за її словами, аби знали і діти, і внуки, як карали й мучили людей за те, що вони українці й не хочуть бути іншими.

З нашої домівки у волинському селі Колках вивозили до Сибіру аж два рази. Перший раз нас трьох маленьких з бабусею Євкою. Матері не було вдома. Найменшенький Федько, поки ми збиралися, стояв на колінах на постелі, повернувшись до стіни. Що такому малому вчувалося-думалося, – хтозна. Чомусь недовго нас протримали в Залозецькій тюрмі й відпустили. Через півтора року знову забрали. Це було 1949 року. Хліба в хаті залишилося десь півбуханця, грошей усього чотири карбованці. З цим і поїхали. Був сильний мороз. У вагонах-товарняках ми сильно позамерзли, особливо уночі. Завезли нас у Копичинці. Тут тримали аж шість тижнів. Годували нас ріденькою баландою два рази на день по одній склянці. Шматочок хліба. У камері 56 чоловік. Тут я

познайомилася з Валею Смолій. З нею кілька раз виносили т. зв. «парашу». На подвір'ї ми й побачили страхотливе видовище: мертві, закатовані хлопці – молоді, гарні парубки з чорними чубами. Лежали босоніж, одяг увесь в крові... Нарешті повантажили нас у вагони й опинилися ми в місті Томську. Розмістили в якомусь клубі та інших приміщеннях. Небавом знову в дорогу. Баржою по річці. Страшна тіснота. Нема місця якось прилягти. Нарешті вивантажили на якийсь берег. Перелічили, передали з рук на руки нас, «полонянок», новим господарям-мучителям. І почалося: тайгові морози, голод, важка виснажлива робота. Валили ліс, обробляли, вивозили до річки, вантажили на баржі, прокладали вузькоколійку. І це не дні, не місяці, а роки, довгі моторошні роки...

Ганна Оліферчук

ГАЗЕТА З ЛЬВІВСЬКОЇ В'ЯЗНИЦІ

Шановні читачі, дорогі українці!

Перед вами незвичайна газета. Вона виходила в нелюдських умовах – в одній із сталінсько-беріївських катівень – у львівській тюрмі 1948 року. «Друкувалась» вона не в друкарні, навіть не на друкарській машинці, а олівцем.

Перед вами відтворене по пам'яті одинадцяте число газети. Відтворив його «головний редактор» і «видавець» газети Микола Невмирака. Він є і автор передовиці. М. Невмирака і Олена Степанівна, пройшовши тяжкі випробування в неволі, повернулись в Україну.

М. Невмирака – це Микола Куделя, довголітній в'язень большевицьких концтаборів. На яких островах ГУЛАГу він не побував! І повернувся в рідне село Буяни на Волині. XII Великий Збір Українських Націоналістів, що проходив 20-22 травня 1993 року в Ірпіні біля Києва, нагородив його Почесною Грамотою Проводу Українських Націоналістів.

Олена Степанівна постановою УГВР від 30 травня 1946 року нагороджена СРІБНИМ ХРЕСТОМ. Доля її надзвичайно тяжка. Але навіть у мордовських концтаборах продовжує випускати газету під тією ж назвою. Перестраждала. Вижила. Повернулася. Тяжко хвора, проживала у м. Слов'янську на Донеччині. Її справжнє ім'я Ольга Наконечна. Нещодавно пішла від нас...

Вічна слава героям України!

Ярослав Гомза

ВІЙНА ПІСЛЯ ВІЙНИ

***

Одного разу я в гурті 8-10 душ хлопчаків 11-16 років пішли до Майданського лісу збирати сухі гілки на зиму. Серед нас були і «яструбки», вільні від вартування в НКВД. Виникла суперечка: чи є в цій лісі бандери? Один з цих «яструбків» «Сеня-Кабанчук» (я і тепер не знаю його прізвища, він мешкає в Литині) раптом мене запитав: «Твій батько тож бандера?» Я заперечив, він, стверджуючи: «Бандера! Все учителя – бандери, сами признались. Казали, что нет, так начальник сказал. «Вам всем сейчас будет расстрел». Сразу все признались. Как прижмут пальцы дверями, сразу все скажут!». Стало зрозумілим, де і хто зробив учителів бардерівцями. Відносно ж розстрілів, то було відомо, що енкаведисти з наганів розстрілювали в'язнів на городі біля річки Згар. З роками на місці могил вирости ясени.

В той час туди боялись їхати, велась боротьба ОУН-УПА проти совітської влади. Лену призначили працювати на півдні Тернопільської області в селі поблизу міста Товсте. Ситуація була

дуже складна у всіх відносинах. Лена робила все, що могла, їздила по селах, лікувала людей і пізнавала безчинства енкаведистів. Одного разу, повертаючись від хворого пізнім зимовим вечором, на дорозі її перестріли двоє п'яних енкаведистів і стали вимагати від фірмана (їздового) повернути коней і везти їх, куди їм треба. Лена почала протестувати і не дозволяла повернути коней. Тоді один енкаведист говорить другому: «Давай ее расстреляем», наставив автомат, і, може, на тім би й скінчилось, та фірман, якби ненароком, штовхнув енкаведиста і черга пройшла мимо.

Завернув коней, енкаведисти поїхали. Лена по глибокому снігу добралась до села. Зайшла в хату при дорозі, щоб перепочити і обігрітись. В хаті був повний безлад: все перевернуто, розкидане, порозбиване. Сидить перелякана, заплакана жінка. Лена почала її відходжувати, заспокоювати, втішати. Виявилось, що в цій хаті побували тих двоє п'яних енкаведистів – шукали самогон. Лена знала сім'ю хворого фельдшера, яку енкаведисти вивезли на північ тільки за те, що він як фельдшер допоміг вагітній жінці-бандерівці і не заявив їм про неї.

Андрій Єлісеєвич Нагатенко

м.Літин
Вінницької області.

***

Мені випала доля народитись в с.Зелена Хотинського повіту Бесарабської губернії — території між Прутом і Дністром, в 1930р. В 1940 році Хотинський повіт у складі Чернівецької області входив до УРСР, а значить і СРСР. Возз'єднання з віковичними українськими землями наш народ зустрів прихильно, хоч вже й не всі розуміли, чиїх батьків вони діти, бо російські окупанти намагались русифікувати, румунські — румунізувати і тільки при так званій владі почали навчатись на рідній українській мові. Але скоро ця радість була затьмарена тими податками, якими почали обкладати селян. Наприклад, приїхав з району якийсь уповноважений (на прізвище Безкоровайний), зібрав схід людей і розповів, як ми маємо жити при нових порядках, а найперше, з чого вже треба починати, так це приступити до здачі молока, про що люди ніколи й не відали. А один чоловік, певно, найсміливіший, запитав, як йому бути, бо в нього корова ялова, так цей райкомівський уповноважений відповів, що «в нас і ялові корови дають молоко». Ця іронія стала зрозумілою незабаром, коли йому та таким іншим принесли зобов'язання на здачу молока, розписане по місяцях і днях. За цим услід обклали поставкою зерна, м'яса, вовни, яєць. І то майже задурно. А для заможних людей це коло повторювалось до тих пір, поки усі комори не стали порожніми, за чим наступала кримінальна відповідальність як за саботаж хлібоздачі. Під ці жорна комуністичного злочину попали і два рідні брати моєї матері Дубчак Петро Федорович та Дубчак Ілля Федорович. Перший після смерті дружини залишився з трьома малолітніми дітьми, працював на своєму полі як день, так і ніч, але не вгодив владі за своє чесне і сумлінне господарювання, був засуджений з конфіскацією майна за пару днів до початку другої світової війни, а діти розбрелись по родині. Коли вже повернувся додому в 1947р., змушений був тинятись по чужих кутках аж до самої смерті. Другий мамин брат з місць позбавлення волі і заслання так і не повернувся і невідомо, в якій землі лежать його кістки.

«Щасливе» життя, яке принесла нам радянська влада під проводом «керуючої і спрямовуючої», було перерване війною, і ми знову зажили собі своїми домашніми турботами: орали, сіяли, вирощували хліб, годували худобу, птицю тощо. А головне, що самі, на свій розсуд, розпоряджались плодами своєї праці, як це було і до приходу радянської влади, так як на той час функціонували ринкові відносини. Все продавалось і купувалось за вільними цінами, а товаром була і праця. І я, хлопчак 12-13 років, із задоволенням разом з дорослими ходив до пана на роботу (переважно на обробіток цукрового буряка), бо платили пристойно і по обопільній домовленості, а для додаткового заохочення духовий оркестр нас супроводжував у поле, в обідню перерву дві години — танці, назад додому — з музикою та ще й безкоштовна вечеря на панському подвір'ї.

Кількість і якість праці була в залежності від совісті робітників, ніякої норми ніхто не

встановлював, а був звичайної робочий сільськогосподарський день. В суботу по роботі йшли до каси, яка знаходилась тут, прямо у полі (там були панські сільськогосподарські будівлі) і одержували платню.

Отака була «експлуатація» людини людиною. Справжня експлуатація трудового народу, якої не знав світ, розпочалась тільки з приходом радянської влади як в колгоспному, так і в державному секторі, бо платили за роботу чисто символічно, щоб тільки жити, бо тільки так можна було тримати людей у покорі.

...Поставки до держави за безцінь продовольства відновились одразу ж по приході «визволителів», а далі ще й гроші (яких в нас не було) вимагали вносити в якийсь фонд МОПР, підписувати позику і т.д. Ще більшого горя зазнав народ від повального тифу, який прокотився по наших селах слідом за фронтом. По 10-12 чоловік вмирало щоденно без усякої елементарної допомоги.

Але найбільшого удару наніс нам голод 1946-1947 років, спричинений крім жорстокої засухи, ще й жорстоким пограбуванням народу більшовицькою владою. Надії на врожай ніякої, а зобов'язання на здачу хліба та інших продуктів дали такі, як в найсприятливіші роки... Залучили «ястребків» до цієї «благородної справи», які почали ходити від хати до хати, ніби колядники, вимітати і забирати все, до зернини і навіть те, що залишилось десь на горіщі від попередніх років.

Обшуковували і забирали все їстівне і в нашому будинку, залишивши 4 роти на голодну смерть... Опинившись сам на сам з бідною, ...стали готуватись в дорогу, групуючись по кілька чоловік. Було трохи страшнувато їхати в «западну», бо офіційні власті говорили, що там розгулюють банди, які називаються бандерівцями і вбивають ні в чим не винних людей. Але, як кажуть, голод не пан. Ця важка ноша випала на мене — шістнадцятирічного хлопця. Їхали ми у приміських поїздах, переважно на вагонах, під вагонами, стоячи на буферах, на цистернах, в тендерах паровозів і, взагалі, там, де хоч за щось можна було вчепитись або стати ногами. Дивуюсь, як вижив, бо в голові і так крутилось і запаморочувалось від голоду навіть на землі, не говорячи вже при таких поїздках. Декілька разів був я з компанією в цих поїздках по Прикарпаттю, вимінював, що мав і на що міг, аби якимось чином дати померти з голоду нашій сім'ї. Ніяких «бандитів» ми не зустрічали, ніхто нам нічого злого не казав, навпаки, місцеве населення ставилось до нас, бесарабців, як і до інших голодних, з розумінням, допомагали, чим могли, приймали на нічліг, давали кусок хліба, або варену картоплину, по можливості рятували від голодної смерті...

Дивно, що теперішні соціалісти, а фактично це неокомунисти, не зрозуміли і не усвідомили тих злочинів, які вони спричинили проти власного народу і закликають його рухатись назад до соціалізму, який М.Тетчер назвала «злом, которое противоречит естественной природе народа». Прямувати до соціалізму можуть тільки люди з порушеною психікою, або й взагалі психічно хворі, а тому вони повинні бути ізольовані від суспільства, поки, не дай Боже, не наробили лиха. Бо, як писав сатирик Є. Дудар, «Марксизм-ленінізм — це таке вчення, вивчивши досконало яке, кожна розумна голова стає антимарксистською». У світі вже знищили це зло, а у нас сатана і далі під'юджує людей, «привід» комунізму ще бродить по наших просторах. Тому я схвалюю і підтримую влаштування громадського суду над КПРС-КПУ і пропоную другий крок зробити в напрямку організації міжнародного трибуналу, тобто Нюрнбергу-2.

О.Фишка

м.Коломия,
Івано-Франківської обл.

***

Наш присілок Копанка Мокротинської сільради Жовківського району Львівської області був розташований від райцентра за 7-8 км. Недалеко був розташований також присілок Поляни Мокротинської сільради, а також присілок Журі. Це всі селянські поселення.

Мій батько — Родоманський Дмитро Григорович, 1895 р. народження народився та проживав з

моєю мамою Пелагією в с.Копанці. Вони працювали на своїй власній землі, вирощували худобу, мали свій сад, ліс, пасовище, орне поле, коней, птицю та інше необхідне для господарства. У них було 4 дітей: син Степан 1929 року народження; дочка Анастасія 1927 року народження; я — Володимир 1931 року народження та син Богдан 1936 року народження. Жили в середній матеріальній забезпеченості, як і більшість селян в наших присілках. Більшість наших людей щиро любила свою бвтьківщину — Україну, мали про неї історичну інформацію через «Просвіту», жили мирно та в злагоді.

Коли почалась Друга Світова війна, то в 1942-1943 рр. деякі молоді хлопці з наших присілків (хуторів) пішли в УПА, знаючи про більшовицький терор в 1939-1941 рр. та німецький в Галичині. Декого при радянській владі вдалось із числа молодих хлопців забрати в радянську армію і на фронт. Українську Повстанську Армію населення наших присілків підтримувало, бо правильно розуміло її роль боротьби.

Пам'ятаю, коли наближався до Галичини радянський фронт, а німецькі війська очікували евакуації, то на терені наших населених пунктів снували «червоні партизани» ковпаківців, які тут теж творили злочини проти мирного населення в наших присілках Мокротинської сільради.

Приблизно в червні місяці 1944р. до нас зайшли троє розвідників партизанів Ковпака під керівництвом Стасіва Віктора Федоровича (по національності білорус. Після війни Стасів В. остався проживати в м.Жовква, працював головою колгоспу «Мир» в м.Мокротині, був відомою людиною в районі. «хваленою» в райкомі КПУ, він постійно в розмові з різними людьми хвалився, що будто-би ковпаківці «щиро» воювали проти німців та УПА, що були «справедливі захисники» галичан та удачники в боях). З ним були ще якихось двоє партизан — вивідали, що нікого з ворогів нема, то з групою ковпаківців накинулись на сільські хати і почали грабунок. Забрали у селян з господарств муку, крупу, картоплю, фасолю, сало, хліб та інше що годилось для їжі, при цьому селянам називались, що вони є «УПА-Волинь». Грабунок тривав 2 години, а в цей час більшість селян пішло до церкви на молитву, а коли повернулись, то люди підняли галас з такого нечуваного грабунку «Славні» червоні партизани після грабунку, за поданою командою подались у ліс, прихопивши з собою насильно мого батька як проводиря через ліс в інше село, обіцяючи, що як тільки покаже дорогу через ліс на хутір Поляни, то повернеться додому

Сталось так, що після грабунку в хуторі Копанки і втечі червоних партизан в ліс, німці вже виїхали з жовківського гарнізону на Копанку, але там партизанів не застигли, поїхали автомашинами і мотоциклами дорогою на Поляни. Біля цього присілка німці зустрілись з розвідкою в декілька чоловік партизанів. Ковпаківці в бій не вступали і вернулись в ліс, а мій батько, скориставшись цим моментом, втік від партизан і більше з ними не зустрічався. Потім німці повернулись, а червоні ковпаківці зайшли в Поляни, де захопили з собою голову сільради Кунтія Григорія як проводиря, і подались в ліс. Кунтії з тих пір вже не повернувся, його вбили. Місце захоронення його невідоме. Про те, що саме Кунтія вбито партизанами-ковпаківцями, сказав сам особисто Стасів В., будучи вже головою колгоспу, якимось при бесіді про своїх партизан. Це чув мій батько і мені про це розповів.

Після того, як прокотився фронт вперед на Захід, і радянські війська окупували Галичину, в тому числі наш район, НКВДисти постійно організовували облави та наскоки на села з метою вбивати бандерівців та вилловлювати молодих хлопців і відправляти на фронт.

НКВДисти ніч і день не давали спокою цивільному населенню своїми облавами і наскоками. Також забирали худобу під виглядом, щоб не давали її бандерівцям. Затримували чи арештовували селян, допитуючи їх про місце знаходження стрільців УПА та про зв'язки селян з ними. Декого допитували тут же в селі, а декого забирали в район і там тримали під вартою, допитуючи.

В серпні місяці 1944 року на селі Нова Скварява Жовківського району була проведена акція НКВС по вилловлюванню молодих хлопців на фронт. Із сусідніх сіл: Мокротина, Копанки, Журі, Поляни прийшли в с.Н.Скварява виручати втікачів. Зчинився бій на цілий день. В цій сутичці з НКВС був убитий Пудерак Іван Федорович і Босак Василь — мешканці пр.Копанки, які були членами УПА та при зброї.

У вересні місяці 1944р. при наскоку НКВДистами був тяжко поранений і потім помер від рани наш земляк Гоцук Григорій. В листопаді НКВДисти вчинили наскок на с.Копанку і вбили зовсім ні в

чому не винного мешканця пр.Копанки Деркача Івана. Це був бідний, скромний селянин, одружений, мав маленького сина. Не був в УПА і не брали його на фронт, неграмотний. При наскоку НКВС пройшли біля його хати, він, нічого не знаючи, вийшов в сад, де без всяких підстав чи підозріння на нього, солдати застрелили в саду. Під час стрільби солдати запалили будівлі сусіда Кунтого Івана, внаслідок чого було спалено будівлі майже всього населення присілка. Люди кинулись рятувати будівлі і майно від пожежі, але НКВДисти не давали гасити вогонь. Коли зайнявся будинок Кунтого І., солдати перейшли до господарства Дідика Григорія і стали шукати криївку. Криївки не знайшли, бо не мали точних даних, то тоді запалили й його будівлі, але біля стодоли цього господаря Кунтого І. була криївка, яку не знайшли вороги. Там було двоє партизан УПА, які чудом уціліли від НКВДистського наскоку та пожежі. Один із них Кобар Михайло, який тепер живе в с.Мокротині. НКВДисти ж, після обшуку на господарстві Дідика Григорія, не знайшовши бандерівців, із помсти запалили його будівлі.

Після цього, через деякий час в результаті наскоку на наш присілок, був вбитий ні в чому не винний селянин Добрусь Петро. Він не був в УПА, ні в що не вмішувався по своїй малодушності, сидів вдома і старався нікому не показуватись на очі. НКВДисти зайшли в його хату, зробили обшук, вивели в сад і розстріляли, потім пустили брехню, що вбили «бандеру» так, як це зробили й з Деркачем І., назвавши його «бандерою».

Згодом, по сексотському донесенню про стежку, по якій ходить часто член УПА Скіра Михайло Федорович, 1912р. народження, мешканець нашого пр., був при засідці вбитий. Він носив німецького офіцера форму, добуту в бою.

1945р. на свято Різдва Христове в пр.Копанка до селянина Скіра Григорія зайшли два стрільці УПА під псевдо «Вишня» і «Чумак», щоб зустріти це свято разом. В цей час зі сторони Полян, де квартирував гарнізон НКВС, в Копанку прийшли солдати і оточили господарство Скіри Г. В бою загинув «Вишня» і мешканець того ж присілка, а «Чумак» остався живим. Два солдати повернулись за допомогою в гарнізон. Коли прибула підмога, трупів уже не було на місці. Солдати з помсти підпалили господарські будівлі селян Скіри Федора, Іванця Панька, Скіри Григорія, Скіри Кузьми, Родика Івана, Процайло Павла, Дуди Івана, Дідика Григорія та Анни. Після спалення будівель потерпілі вимушені були піти в різні села, щоб якимось в муках прожити: Іванець П. перейшов в с.Мокротин, Скіра Г. — в пр.Журі, Скіра К. був вивезений після пожежі на Сибір, Процайло П. — теж на Сибір, теж саме з Дудою Іваном. Інші перейшли до своїх родичів в с.Мокротин. 4 лютого 1945 року, очевидно по сексотському доносу, був НКВДистський наскок на господарство селянина Копанки Дружбляка Федора, де була криївка, а в ній 7 чоловік стрільців УПА: Жур Григорій, Синявський Григорій, Жезло Микола, Шелевій Михайло, Кабар Михайло, Гащук Василь Васильович. 5 чоловік було вбито, а двоє: Кабар Михайло був поранений і потім засуджений та Гащук Василь В. був поранений і через два тижні помер.

В цей час до дому в пр.Копанка прийшов член УПА Гевак Федір Ю., щоб навідатись до своїх дітей і потрапив на НКВДистський наскок. Він заховався в криївку. Йому запропонували здатись, але він не здався і його солдати вбили. Селяни Шуркок Федір і Рогуля Петро, жителі пр.Копанки, не були в УПА, але крились від участі на фронті, бо галичан на фронті кидали в смертельні бої. При наскоку НКВС вони були заарештовані і засуджені на 10 років кожний. Відбували каторгу в Сибіру. Після звільнення їм не дозволялось повертатись додому і вони там вдруге одружились. Через багато років після засудження обидва вони бажали повернутись додому, але їхні жінки від них відмовились. Якось Рогуля П. приїхав у Львів до своєї сестри, де скоропостижно помер. Доля Шурка Ф. невідома. При арешті Рогулі П. його будинок солдатами був спалений.

В пр.Копанка три брати Кабара Дмитра М. були в УПА. Два із них при переході кордону на Захід були вбиті, а третій вжив і до сих пір проживає в с.Мокротині. В зв'язку з тим, що ці три брати були в УПА, НКВДисти, щоб довідатись від наймолодшого брата деяких потрібних даних, гонили Кабара Дмитра, який в УПА не був, бо ще замолодий, але скривався від НКВДистського затримання. В лютому 1946 року під час наскоку на пр.Копанку на господарстві селянина Гевака Михайла в садку був убитий Кабар Дмитро М.

Літом 1946 року НКВДистами була влаштована засідка в пр.Копанка. При виході з лісу в присілок повстанці УПА — Хлебик Василь Дмитрович та Дуда Петро, коли вони на пропозицію

здатись солдатам не здались, оба були вбиті. Іншим вдалося втекти.

В 1947 році, коли селянин і мешканець пр.Копанки Кунтій Андрій знаходився в криївці, яка була біля його хати, НКВДисти зробили наскок і запропонували йому здатись, але він не здався і був ними вбитий, а хата спалена.

Після вищеописаних років більшовицько-сталінського терору, в якому наші села диміли в огні, а люди пролили невинну кров за боротьбу за достойне місце в світі України, селяни якось вижили, хто в тих будинках, які уціліли, хто поремонтував з обгорівшого, хто побудував собі новий. Так, селяни нашого пр.Копанки жили, як і всі галичани, в стані злиднів при свобідному радянському терорі.

В кінці 1949р. та на початку 1950р. більшовики-партійці, НКВДисти, «активісти» з іншими різними своїми прихвостнями вдалися до агітації селян, щоб вони поступали добровільно в колгоспи. Ця форма сільського «колективного» господарства» пропагувалася селянам як найефективніша форма, подібна до земного раю, але селяни опирались, не хотіли поступати, за винятком деяких одиниць-лодирів та вічних жебрунів. Коли не вдалось втягнути селян в колгоспи добровільно через словесну агітацію, в хід було пущено НКВС, яким тоді керував якийсь зайда по прізвищу Дупак, а з ним ЧКісти, опера та інша наволоч: Зайцев, Ярмохін, Петров і др. З числа більшовиків-партійців з райкому КП: Михасьов, Клим Криворучко і др.

Почались залякування непокірних виселенням до «білих ведмедів», оподаткування, постійне цькування, прозви «бандеровці» и др. Але й це не допомогло. Населення добровільно не йшло в колгоспи, за винятком окремих одиниць. Більшовицька партія та НКВС вдалися до терору. Так, під приводом, що «бандеровці не дають заводити колхозы», вдаються до насильницького виселення селян з пр Копанки та Поляна на територію Східних областей України, а будівлі, належні селянам, нищать та грабують для себе людське майно.

Літом 1950 року наш пр.Копанку було оточено військами НКВС, партійцями та іншими прихвостнями. Керував «операцією» начальник Жовківського НКВС Дупак та деякі з райкому КП(б)У. На цей, трагічний для наших селян день, вони готовили велику масу фір, зібраних з багатьох сіл району і пригнали в Копанку. Копанка тоді вже налічувала біля 64 господарств. Почалось насильницьке виселення селян з споконвічної своєї землі на Схід, а будівлі стали приреченими до знищення, майно для розкрадання. Почалась руйнація — звичайний більшовицький терор.

Як і всі сім'ї в Копанці, в цей злощасний день нашу сім'ю насильно вигнали з хати без запасу хліба та в незначній кількості одержі і навантажили нами вже приготовану фіру для відправки на ж.д.станцію м.Жовкви, де формувався ешелон для переселенців в Дніпропетровську та Запорізьку області. Нашу сім'ю виганяв з хати особисто сам Дупак з Михасьовим та солдатами і ще якимись нам невідомими в цивільному, але при наганах. Спочатку нас вигнали в сад, де нам дозволили сидіти, але було заборонено підніматись чи кудись йти. Нашу хату 1946 року побудови та стайню, побудовану в 1947 році, кати відразу розібрали. Деяке дерево погрузили на фіри і відправили на ж.д.станцію Жовква, деяке — в колгосп, а децю забрали собі грабіжники-більшовики та їх прислужники. Особисто тов.Дупак зняв з нашої хати дубові двері, які потім привіз для своєї дачі в Київ-Бровари. У нас було тоді 2 корови і ялівка, 2 коней, двоє поросят, кури, кролики. З стайні все вивели під виглядом, що відправлять з нами на Схід, але виявилось, що лише одну корову погрузили у вагон і коня. Друга корова і кінь в цей день зникли. Відразу вкрадено було кури, двоє поросят, кролики, одержу, інвентар та другу цінність. Навіть до колгоспу воно не потрапило. Тобто, було вкрадено самими представниками влади — більшовиками та НКВДистами.

В цей день при такій неописуваній суматосі моя мама та брат Богдан якось зуміли втекти і скривались на протязі цілого року, скитаючись в голоді та злиднях. Нас було завантажено в ешелон, який відправлявся в Дніпропетровську область. В цей день разом з нашими односельчанами ми поїхали геть, а будівлі донищувались, майно дограбовувалось катами України.

Ми потрапили в село Красноіванівку в колгосп, яким керував фронтовик-більшовик русифікатор Єгоров. Це був П'ятихатський район Дніпропетровської області. За нами прибуло деяке дерево з нашої хати, але більшовик Єгоров дерево забрав в колгосп для побудови колгоспних будівель. Коня теж забрав у колгосп. Нам осталась лише одна корова. Житла ніякого нам не було надано. Голова велів побудуватись на цій землі за свій рахунок та своїми силами. Наказав місцевим

колгоспникам тимчасово нас прийняти в якості квартирантів. До нас місцеве населення ставилось недружелюбно. Нас вважали «бандитами», оскільки знали Галичину як бандеровщину. З нами мало хто спілкувався, не допомагав, за винятком тих, хто пережив на Україні голод. Ці люди з розумінням до нас відносились. З глиняного саману ми побудували собі маленьку хатину в одну кімнату, працювали тяжко в колгоспі. В колгоспі за трудовні нам платили овочами, фруктами, оливою та др. продуктами харчування. Грошей майже не було. Батько працював конюхом на конофермі, ремонтував вози.

В 1951 році після річного скитання мама та брат самі приїхали до нас. Вона там працювала в колгоспі та на своїм городі. Ми мали успіх у результаті праці і нам зазидували місцеві селяни. Визнали, що ми — галичани — вміємо працювати. Я поступив вчитись в ФЗУ, а потім працював на «Стальмонтажі», згодом пішов на службу в армію. Після служби в 1957р. приїхав на Львівщину, щоб прописатись і жити на своїй батьківщині, але мені в прописці відмовили, посилаючись на те, що «хватит бандеровцям здесь собираться». Але згодом я якимось осів у м.Львові. В 1954р. батько з мамою втекли з Краснованівки і поселились в с.Мокротині. Мама працювала в колгоспі і жила за рахунок своєї присадибділянки. Померла в 1980 році. Батько продовжував теж працювати в Мокротині де й помер в 1982 році. Захоронені в Мокротині. Брат і сестра теж були втекли і осіли у Львові.

З числа наших односілчан з нами потрапили в Краснованівку такі сім'ї: Рогулі Дмитра, Ферко Григорія, Процайла Петра та з пр.Поляна — сім'я Дружбляка Степана та інші.

У різних селян склалася різна доля після примусового виселення нас в Дніпропетровську та Запорізьку області. Мало хто залишився там, бо не мав де і до кого приїжджати. Дехто поселився в с.Мокротині, дехто в наших селах. Присілок Копанка зник з лиця землі.

В 1960-х роках «червоний партизан» Стасів В. навмисно викорчовував пні з садків, підзбирував погоріле дерево після акції виселення нас, яке було в 1950 році. З його слів «это было бандеровско-бандитское гнездо», «а поэтому выселено».

Присілок Поляни зазнав такого ж горя, як і наш прис.Копанка. Він був погромлений, а мешканці вивезені насильно на Східні області України. В цьому присілку налічувалось біля 80 господарств. Ці два присілки і до сих пір незаселені.

Після насильницького виселення селян з указаних двох поселень, партія і НКВС готували акцію примусового виселення селян з присілка Журі Мокротинської сільради, але селяни вже були готові і не дались зненацька та так просто на волю терористам. Вони зуміли себе захистити. Цей присілок уцілів

Володимир Родоманський

м.Львів.

Україна знову вмирає?..

У 1991 році, вперше за післявоєнний період, показник смертності в Україні перевищує показник народжуваності. На той час розрив був незначним - лише 39 тисяч чоловік. Страшно те, що з кожним роком тенденція поглиблюється. Нині різниця вже становить сотні тисяч. Поки що Україна з майже 52-х мільйонним населенням входить до числа найбільших країн Європи. Однак, якщо врахувати, що кожен третій у нас пенсіонер, неважко передбачити, яке населення буде вже через 15-20 років.

Кількість сімей з однією дитиною складає майже половину всіх родин. В Україні три мільйони бездітних однаків, зростає кількість неповних сімей (батько чи мати поодиночі виховують дітей).

На одну тисячу населення працездатного віку припадає близько 800 чоловік непрацездатного. Маємо цілі регіони, де пенсіонерів більше за тих, хто створює матеріальні блага. Екологічні негаразди, матеріальна невлаштованість (низька зарплата, відсутність житла)

примушують молоді родини обмежуватися лише однією дитиною, або взагалі позбавляють себе радості виховання своєї зміни. Без перебільшення, депопуляція вже стала національною загрозою, хоч про це ще рідко пишуть газети. Вирішити непрості демографічні проблеми можна лише шляхом встановлення стабільності в державі, розв'язання економічних та соціальних проблем суспільства.

І ще одне. Останній голодомор в Україні був 1947 року. Як не дивно, але він також, через два покоління, дає про себе знати. В 1997-му не народжуються внуки тих, хто загинув від голодної смерті, або не народився через лихоліття.

Партійний план по голоду перевиконано!

Аналіз документів та обставин голодомору 1946-1947 років переконливо свідчить, що він мав так само штучний характер, як і голодомор 1932-1933 років. Це була акція, спрямована проти певної етнічної групи, а саме - українців, маючи на меті фізичне, економічне та політичне ослаблення народу шляхом фізичного винищення його представників. У сучасному міжнародному праві це називається геноцидом, етноцидом, етнічними чистками. Це вважається злочином проти людства і не підлягає терміну давності. За подібні речі Німеччина та Японія виплачують зараз відшкодування сім'ям потерпілих.

У листопаді минулого року минуло 50 років з дня спільної директиви Ради Міністрів колишнього СРСР та ЦК ВКП(б) про збільшення хлібозаготівель та посилення відповідних репресій щодо сільського населення України. Ця директива, підписана Сталіним і Ждановим, забрала у десятків тисяч українських селян, переважно дітей, жінок, непрацездатних інвалідів недавньої війни, останню надію залишитися живими. Для сотень тисяч українців почався страшний період зими-весни 1946-1947 років, порівняно з яким навіть часи гітлерівської окупації видалися багатьом українським селянам часами відносного благополуччя.

Цим документом, фактично, вдруге було запущено жадливий механізм штучного голодомору. Сільському населенню України було знову винесено смертний вирок. Люди, які уціліли серед небезпеки війни, врятувалися від каральної машини гестапо та НКВС, опинилися перед лицем повільної, невмолимої та жадливої смерті. Смерті, порівняно з якою загибель на фронті чи навіть у фашистській газовій камері виглядала подарунком долі.

Голодомор 1946-1947 років намагаються пояснити так само, як і всі інші - неврожай, непоінформованість доброго царя Йосипа Сталіна поганими боярами з Політбюро тощо. Однак, це важко узгоджується з тим, що в інших районах СРСР, навіть в тих, де також була засуха, голоду не було, більше того - Москва активно експортувала, і навіть роздавала хліб своїм новоявленим комуністичним друзям у Східній Європі, і не лише в ній. Важко зрозуміти, чому у колишній Кам'янець-Подільській області були випадки людоїдства, спричинені голодом, а в сусідній Тернопільській ніхто, у всякому разі від голоду, не помирав.

В останньому випадку причина очевидна - проблеми голоду в Тернопільській та інших областях Західної України вирішила Українська Повстанська армія. Тактично це, можливо, виглядало не дуже делікатно, однак, відстріл найбільш безцеремонних уповноважених із заготівлі хліба та розгром колгоспів вберіг дітей і жінок від голодної смерті. І взагалі, сумарна смертність населення в Західній Україні, навіть незважаючи на жорстокі і криваві бойові дії поміж УПА і НКВС, виявилася набагато меншою, аніж в сільській місцевості Центральної, Східної та Південної України. Більше того, мандрівка у Західну Україну за продуктами стала останнім шансом на порятунок для багатьох українців зі Сходу. То, може, нехай задумаються ті, хто зараз завчено шпетить бандерівців на червоних мітингах, - можливо, життя їх близьких, а то і їх самих, було врятоване саме тому, що бандерівці не дали сталінській голодоморній машині викачати з Західної України всі продукти харчування, ті самі, які потім голодні ходоки з великої України могли виміняти, випросити чи навіть вкрасти.

Цим же людям, гадаю, корисно буде освіжити у пам'яті ті часи за документами, що наводяться нижче, і придивитися, як "ніжно" турбувалися комуністичні гауляйтери України про пенсіонерів, ветеранів та інвалідів війни. Листи військовослужбовців від сімей з України, перехоплені

цензурою, листи самих голодних трудящих до своїх правителів свідчать, що перспектива страшного голоду була ясною вже у липні 1946 р. Однак, незважаючи на це, з Москви протягом літа, осені й зими 1946 надходили безперервні вимоги про збільшення і збільшення поставок, обмеження паївків, репресії проти непокірних. Московська "пламенная интернациональная дружба" взимку та навесні 1947 року не розродилася жодною хлібиною для українських дітей, які помирали. Цей хліб люди привозили від "кровоавих бандеровских преступников".

Фактично, голодомор 1946-1947 років був каральним заходом взамін невдалої, але відомої спроби виселити українців у 1944 році у Сибір разом з татарами та північно-кавказькими народами як непоаяльний і ненадійний народ. Збереглися підписані маршалом Жуковим розпорядження щодо цього. Тоді це не вдалося через неможливість віднайти достатню кількість залізничних ешелонів для швидкого й масового вивезення населення. Однак, саме існування таких напівбожевільних, суто фашистських планів свідчить про атмосферу найдикішого шовінізму та національної ненависті, яка панувала в той час серед тодішньої московської державної еліти.

Німеччина, крім усього іншого, виплачує гроші колишнім примусовим рабам Рейху, виділяє кошти на відновлення суспільно-культурного життя євреїв у себе, має зобов'язання по репераціях Ізраїлю. За подібні речі Нюрнберзький трибунал засудив до страти ватажків гітлерівського Рейху, було розшукано та покарано сотні активних ідеологів та виконавців.

Росія, активно претендуючи на право першочергового наступництва прав на спадщину СРСР, повинна зрозуміти, що разом з цим вона успадковує відповідальність за злочини проти людства, які чинилися колишнім СРСР, зокрема, відповідальність за неминучі виплати компенсацій потерпілим, їх сім'ям, відшкодування етнічним групам, які постраждали. Те, що такі вимоги ще не поставлено, що досі не розроблено міжнародні правові процедури з цього питання, свідчить лише про незрілість української держави. Рано чи пізно злочини геноциду проти українського народу буде зафіксовано на міжнародному рівні з відповідними міжнародними наслідками.

ТОККАТА БАХА

Зима 1946-1947 років була суворою і, що найстрашніше, - голодною.

...На долівці порожнього льоху мати випорпувала останні картоплинки, величиною з волосський горіх, щоб хоч таку-сяку баланду зварити голодним дітям, котрі, мов гострим ножом, штрикали їй в серце своїми благальними поглядами. На плачі вже силоньки не було. То був німіий дитячий крик: "Мамо, їсти!.."

Невимовний людський біль краєв жіноче серце, коли відчувала себе безпомічною, безсилою, щоб захистити своїх діток, своїх безневинних кровинок від чи не найстрашнішого лиха - голоду.

То вже через роки, дорослими, ми зрозуміємо, відчуємо серцем і душею той біль і ті муки, коли вона вся в клубках сивого морозу, який валом котився в хату, як тільки відчиняєш зчорнілі від часу неутеплені двері, - коли мама несла в алюмінієвій мисочці кілька картоплин для чергової "похльобки" і з жахом та відчасм примовляла: "Ой Боже, на чому ж до весни протягнемо!.." Примовляла-побивалась, мов риба об лід, бо й того картопляного дріб'язку залишалось на тиждень-другий, якщо ділити по кілька картоплиночок на день.

Десь після Різдвяних свят, коли ще морози тріщали і вже навіть не дивували нас білими квітами на шибках, мати ще з двома односельцями зібралась у далеку дорогу - аж до Західної України, аби хоч пуд-другий кукурудзи на щось виміняти. Закутавшись в яку мала одежину, поїхала за порятунком. Найстарша сестра Віра залишилась з нами, малечою, на хазяйстві.

Дитяча, та ще й ослаблена голодом пам'ять не зберегла подробиць. Пригадується лишень з розповідей, як мати поневірялась у тій важкій дорозі до Західної України за рятівними пригорщами кукурудзи, як вони переховувались у холодних товарних вагонах - грошей на квитки не мали; як намучились, намерзлись, настрахались. Були ж повоєнні роки, розгулював бандитизм. Та Бог милував її. Мама привезла тоді трохи в мішечку кукурудзи. Досі пам'ятаю смак мамалиги, яку зварила тоді мама з перемеленої на жорнах кукурузки. Такої потім ніколи вже не їв.

А ще мама привезла мішок вражень, як-не-як, за крок до польського кордону побувала. Вона подивована й цікава була до навколишнього світу. “Коли доїжджали до Львова, - захоплено розповідала, — там так дуже гори високі, порослі лісом..”

Гори, гори, мабуть - з мамине горе.

І ще вона, розповідаючи, згадувала про містечко Самбір. Красиве, мовляв. Там, десь біля нього і придбала той кукурудзяний скарб.

...Пройшли десятиліття. Давно вже немає матері. І ось я в органному залі старовинного собору в Самборі. Слухаю токкату ре-мінор Баха. Дев'ятий вал високих почуттів, переживань і прагнень геніального композитора справді перевертає душу. Разючі звуки органу, голос, що ніби промовляє з вічності, вмить перенесли мене в голодне дитинство. Усе згадалось, промайнуло перед заплученими очима, мов на картинках, що виставлені у цьому храмі...

Після концерту ще довго не міг прийти в себе. Де я? У якому світі? Коли вже поверталися екскурсійним автобусом до санаторію в Трускавець, я все роздивлявся. Особливо на жовто-сірі латки городів за Самбором. Стояла рання осінь 1996 року. Кукурудзяні переліски доколисували зрілі зерна нового врожаю.

Я все шукав очима: на якому городі зростали ті зерна, що додали мені сили, аби вижити в сорок сьомому.

А в голові ще гриміли, мов під склепінням того самбірського храму, бентежні звуки токкати ре-мінор Баха.

Федір Лівинський

Весна сорок сьомого...

Кажуть, час - найкращий лікар. Заліковує всі рани й душевні недуги. І мої вже затягнулися, зашкеркли. Ті, що з дитинства ятрилися. І не згадав би їх всує, якби не вередування сина. “Папа, наступного разу не купи мені “Снікерса”, краще “Марс”, мені він більше подобається. Або “Мілкі Вей”. Я вже не кажу про те, що ми колись батька татусем звали, а вони, наші діти, тепер тільки - “папа” і все.

Зрештою, то не суттєво. Я про те вередування, що, слава Богу, не від бідності. Він ще не знає, не усвідомлює, перебираючи шоколадами, що його “папа” у далекому сорок сьомому за найкращі солодощі мав лише печений буряк і... млинці, чи то картопляники з напівгнилої картоплі, яка перезимувала в благодатному подільському ґрунті і котру ми з братиком випорпували в полі, ледь тільки відтанула після зими земля.

Федю, Володю, синочки, - благала мати, йдіть на те поле, що за городами: там торік гарно картопля вродила. Її викопали, але в землі ще немало залишилось зимувати. Візьміть лопату, попорпайтеся. Земля уже відтанула, щось накопаєте. Беріть усю підряд, а я перетру її і спечу вам картопляників.

При слові “картопляників” у нас, голодних, з підтягнутими до реберець животиками, одразу покотилися слюньки, і ми мерщій з братиком чвалали за полишеним у полі з осені “скарбом”...

Ти не уявляєш, сину мій, якими солодкими для нас були ті картопляники з випорпаної на весняному полі напівгнилої картоплі. Як і нашим молодшим та старшим сестричкам. І не дивно. Бо в хаті - ні зернини, ні картоплини. І шестеро малолітніх дітей на руках Матері.

Очевидно, я чи не найкволіший був у сімі. І мама, царство їй нині небесне, вирішила таки “відрізати одного пальця” - віддала мене до дядька, свого бездітного брата, в сусідню Кам'янець-Подільську область. Віддала, щоб дитина вижила у голодний рік.

У дядька я не знав голоду. Була картопля, молочко, кукурудзяні коржі. Але ті картопляники з напівгнилої картоплі, сину, досі мені відчуюються гірко-солодкими, може навіть смачними. То вже пізніше мені сказали, що від тих “солодощів” моя найстарша сестра мало не вмерла.

...То що тобі, сину, купити наступного разу - “Марс”? Гаразд. Куплю.

Леонід Федоренко.

ОКРУШИНИ СТРАЖДАННЯ, АБО ЗЛОЧИНИ, КОТРІ НЕ ЗАКІНЧУЮТЬСЯ Й НИНІ

* * *

Вважаю своїм громадянським обов'язком написати про злочини тих, хто прикривався комуністичними ідеями, щоб люди прокляли ті страшні часи і не допустили їх повернення. Мені 53 роки, домогосподарка, за станом здоров'я залишила роботу. Мій чоловік теж пенсіонер, син працює, живемо скромно, але згодні перетерпіти скруту, аби вижила самостійна Україна.

Тепер про моїх предків, з яких поглумилися більшовики.

Дід по батьковій лінії Кучерявий Агапій Йосипович, 1870 року народження, до 1917 року був селянином-орендарем у с. Іванківці на Кіровоградщині. Після революції одержав землю, працював на ній до сьомого поту, мав млин, коней, волів, корів, реманент. З початком колективізації все в нього забрали до нитки, а його самого і бабусю вигнали з хати.

Мій батько Кучерявий Семен Агапович, 1907 року народження, у 1938 році був чорноробом на шахті у Кривому Розі. У червні до його домівки під'їхав «чорний ворон» і забрав тільки за те, що був сином «куркуля». У тюремних камерах умови були такі, що легше було вмерти, ніж жити. Людей набивали туди стільки, що навіть сісти не було де.

На допитах п'яні НКВДисти катували мого батька, змушуючи підписати протоколи, в яких його звинувачували в тому, що він, куркульський син, перебував у білій армії. Так минуло півроку. І от серед ночі його знову викликали на допит і... наказали підписати документ про те, що ніколи і нікому не розкаже про те, що тут бачив і чув. З тим і відпустили.

Про все це ми дізналися від батька лише 1960 року. До кінця своїх днів покійний наш тато так і не зрозумів, за що його мучили.

Дід по материній лінії Щербаков Павло Іванович, 1869 року народження, на початок колективізації теж був заможним чоловіком. У нього теж все забрали і в похилому віці примусили виїхати за межі округу. 1933 року він і бабуся померли з голоду. Троє його старших синів були репресовані, відправлені до Сибіру, там навки і лишилися, а двоє молодших загинули на фронті під час вітчизняної війни.

Нехай навки буде проклята КПРС з її ідолом-вождем та керівниками-комуністами, багато з яких – хабарники, п'янюги, здирники і розпусники. Як їх тільки земля тримає? Не можна допустити, щоб ці люди прийшли до влади.

Прошу Президента і Верховну Раду, щоб були обережними, хай Господь додасть вам сили втримати нам нашу Самостійну Україну.

Л. С. Кузубова

с. Широке.

Дніпропетровська обл.

* * *

Народився я на Далекому Сході, в українській родині, а виростила мене земля України. Після закінчення авіаучилища цивільної авіації, мене дев'ятнадцятирічним юнаком в 1937 році репресували й кинули в Колимську глухомань під дулом автомату добувати золото з вічної мерзлоти для Державного Банку в його золотий запас, для могутності комуністичної рабовласницької держави. На

сімнадцятому році ув'язнення в ГУЛАГівських душогубках завдяки хрущовській відлизі мене звільнили й Верховним Судом у Москві реабілітували «за відсутністю складу злочину».

Сергій Ластівка

м. Димер

***

1937 року я, Павло Казановський, і двоє моїх братів Михайло та Григорій були заарештовані за доносом провокаторів.

У своїх дописах наклепники повідомляли про нашу антидержавну та антирадянську агітацію. Коли нам було пред'явлено звинувачення, ми себе винними не визнали, хоча цього від нас домагалися силовими прийомами. Нас піддавали тортурам, били, ображали. Після цього Чернігівська «тройка» НКВД зачитала вирок. Старшому братові Михайлу – розстріл, а мені і Григорію – по 10 років позбавлення волі в таборах. Там ми втратили молодість і здоров'я.

Вже далеко пізніше, за відсутністю складу злочину нас реабілітували. Михайла – помертно. Батьки від горя і сліз померли.

1950 року я знову був заарештований і відбував заслання у Північно-Казахстанській області.

Тепер уже і доносики були репресовані.

Я засуджую КПРС за насильницьку, з наганом у руках, колективізацію, переслідування тих, хто не хотів іти до колгоспів, «розкуркулення», штучний голодомор в Україні, масові репресії проти власного народу та багато інших злочинів.

П. П. Казановський

*м. Дружба,
Сумської обл.*

***

«Мого дідуся Черкату Дмитра Кириловича репресували – розкуркулили, хоча за майновим станом дідусь був середняк. Забрали коні, худобу і все хатнє майно, подушки і горшки, а будинки розкидали. Дідусь не йшов в колгосп, так як повернувся з світової війни 1916 р. інвалідом. Бабуся не знесла видовища пограбування і померла. Моя мати є спадкоємниця. Цікаво, коли комуністи повернуть пограбоване? Дідусь ніколи не використовував найманої праці. Вони нажили все своєю важкою працею. Комуністи селян голодом нищили в 1933 р., в Сибір заганяли 1930-1931 рр. А тепер земля бур'яном заростає і хліба немає.

А яка важка праця! Чого вартий 1933 р. Мати бачила, як люди вмирили цілими сім'ями, їх звозили в ями по кілька мерців, серед них були іще живі. Кидали в ями, щоб другий раз не гнати коней. В матері руки і ноги пухли з голоду, працювали за черпак віки. Мати працювала в колгоспі, поки не стала інвалідом другої групи.

Я ... 7 років працював в колгоспі, 4 з них – на роботах з ядохімікатами: ДДТ (дуст), гексахлоран, мідний купорос. Зовсім не було засобів захисту. – Отравленіє... На колгоспній роботі став калікою...» (Черката А.А., с.Ковалівка Немирівського р-ну Вінницької області).

* * *

«Мій тато, Карпенко Іван Степанович. 1880 р. н., уродженець с.Малого Старосілля Смілянського району Київської області, закінчивши на відмінно курси при Софіївській лікарні м.Сміли, оформився фармацевтом. У 1900 році одружився, у 1917-му мав шестеро дітей. В період революції до тата підходили особи, які радили йому виготовляти отруйні препарати. До «бунту», пропрацювавши 23 роки, такого клієнта не стрічалося, тому він не хотів мати їх і після революції. Мусив потихеньку свій інтелігентний заробіток передати іншому, а щоб не брати гріх на душу, повернувся на землю та приватне господарство. Цього він не боявся, все робив уміючи. В 1922-23 роках пропонували йому вступити в більшовицьку партію. На це Іван Степанович відповів так: «Краще я буду молитись Богу за себе і за вас». – «А, так ти будеш Богу молитись?» – з цього і почалися «і моління, і гоніння, і хрестиння», згадує Карпенко Олександр Іванович, який, піклуючись про незгасне вогнище людської пам'яті, обійшов односельців, розпитав їх про голодне лихоліття 1933 та дбайливо записав їхні спогади.

ГОРЛАЧ З.С. «Мій батько мав 3 десятини землі, пару коней, дві корови і всяке дрібне хазяйство. Все забрали в колгосп, а батькову хату спалили. Мама цього не витримала, померла. Батька вигнали з села. Весну і літо десь блукав, а осінню повернувся на погорілище, збудував собі курінь, в якому переночував три ночі. На четвертий день прийшли «звільнителі від панського рабства» і сказали: «Уході отсюда! Уході, чтобы ми тебя больше не видели. Уході, а то убиом!». А тут у нас по сусідству був хороший чоловік Грозний Хрифей. Як над ним поїздивалися. В нього було 12 душ дітей. Осталася тільки одна менша дочка Оляна. При німцях їй розрішили повернутися у свою хату. Батька її вислали невідомо куди, а мати з 11 дітьми без батька померли з голоду».

МОСКОВКА О.М. (тепер – КИСІЛЬ). «У 1929-30 роках мій батько Московка Михайло здав коняку, корову, воли і всяку домашню худобу до колгоспу, в ньому ж працював на волах. А мій батько мав саме більше трудоднів, на які мало бути нараховано зерно. Коли б те зерно одержав, то діти не опухли б. Та його раніше, чим отримати те зерно, зробили куркулем, дали три роки тюрми і десь вислали, і по сьогодні ніхто не знає, де він. Нас з мамою лишилося четверо. Одинадцятирічною дівчинкою я сіяла під косогором буряки. Робила погоничем, була боса, і мені на ногу наступив кінь. Нога опухла. Я лежала вдома півроку. Мене лікував мій восьмирічний братик. Він приносив мені раз на день галушки чи затірку з колгоспної кухні, яку не доїдав сам. Я і тому була рада і ділилася з двохрічною сестричкою...»

ДАНИЛЕНКО О. «Карпенко Федосія Гордійовича і Мусія, у якого жив піп, їх обох до гілляки на кладовищі підвішували, щоб ішли у колгосп. А тоді, коли загоїлася шия, таки притягли до колгоспу обох».

ГРОЗНИЙ С.М. «В 1933 році приїждали з м.Сміли до Малого Старосілля і забирали без ніякого оформлення тих, на яких указував голова сільської ради. Партіями, по 10-20 чоловік, їх відвозили на Далекий Схід. До війни я там служив «кадрову» і зустрів одного земляка-ровесника, якому доля випала вижити. Він розповів, що вони розпочали будувати тоді місто на голому місці, до якого від кам'яного кар'єра було 7 кілометрів і вони тачками на таку відстань возили каміння. За півроку рабської праці від холоду і голоду всі вони загинули і лежать під маленькими горбиками святої землі на обочині «ручної траси» довжиною 7 кілометрів. Коли б врахувати і тих, що загинули в ГУЛАзі, то я так думаю, що загинувших односельчан буде більше 50%».

За словами Карпенка Олександра Івановича, секретар сільської ради с.Мале Старосілля Цимбал Грицько Уласович в передсмертну годину розповів, що в їхньому селі під час сталінського голодомору було знищено 43% селян.

Ось далеко неповний список старосільців, що загинули від голоду в 1933 році:

Мальований Грицько

Мальована Якилина
 Мальований Іван
 Мальований Василь і троє дітей
 Іршенко Володимир і троє дітей
 Найда Саша
 Найда Таня
 Мальований Яків
 Мальована Наталка і двоє дітей
 Даниленко Софія
 Даниленко Олена
 Даниленко Федь
 Драгомирецький
 Найда Ладимир
 Найда Марія і троє дітей
 Лисенко Іван
 Лисенко Палажка і троє дітей
 Даниленко Ч.
 Грозна Марфа
 Голобокий Оврам
 Голобока Тетяна
 Голобокий Іван (син)
 Сіленко Артем
 Сіленко Тетяна
 Сіленко Іван
 Даниленко Іван
 Грозний Іван

* * *

«Я жив на хуторі Шкидинівці, на мальовничому березі Ворскли, що несла свої води до Полтави. Було літо 1933 року. Мені кінчався шостий рік. Зимою мати варила жолуді, сушила їх, потім товкла у ступі, мішала з житнім борошном і пекла хліб.

До нас приходила комуністична банда із кількох чоловік і робила ретельний обшук без санкції прокурора. Залізними штричками перекололи весь город, двір, але хліба не знайшли. Мій батько Григорій Данилович Кассала знав, що з Опішні чи з села Міські Млини прийде червона банда грабувати хутір. Він серед ночі заніс кілька мішків жита у ліс Сірецину і там закопав. А в лісі кати народу не шукали. Я бачив за озером Оступом курені, а в них голих і голодних людей. Вони їли черепашки і траву. А на Україні як в 1932, так і в 1933 роках були добрі урожаї жита і пшениці. Це говорить за те, що Україна була не рівною серед рівних, а колонією Російської імперії. В 1933 році люди на Україні їли людей. Якось одна жінка в Опішні зайшла до однієї жінки переночувати. Та впустила її, потім сплячу зарубала сокирою і з'їла. Ось до чого довели людину комуністи! Ленін був страшніший за Адольфа Гітлера, хоч обидва були під червоними прапорами і обидва називали криваві прапори фашизму прапорами робітничого класу, прапорами свободи.

Під червоним прапором із свастикою із серпа і молота вмерла у 1933 році моя тьотя Єлизавета Данилівна, вмер її чоловік Трохим. Влітку приходив до нас на хутір дядя Іван Миколайович Підгорний. Потім він повернувся в містечко Опішню і там помер. Померла і його дружина Орена. Жили у нас цілу зиму на хуторі діти материної сестри Оксани – Люба і Микола. Тітка Оксана вмерла з голоду. Ось так нищила людей радянська влада на Україні, очолювана комуністичними головорізами. І коли в школі вивчали історію, то картинами стародавнього світу перед моїми очима з'являлись голі і голодні люди в куренях 1933 року. В 1933 році я бачив той комунізм, де люди їли людей і бродили табунами над Ворсклою. Я жив тоді на хуторі поблизу Диканьки...» (І.І.Кассала, м.Камінь-Каширський Волинської області).

* * *

Лікар травматолог Микола Михайлович Залізник з Добровеличківського району Кіровоградської області, записав спогади своїх вже покійних батьків Михайла Михайловича та Євгенії Микитівни. Тільки в 1963 році, перед самою матірною смертю, дізнався він, що було в нього ще шестеро братів та сестер, і що названо його на честь померлого від голоду старшого брата... «В сім'ї було шестеро дітей. Старшому Миколі було 12 років, найменшій Ніні 2 роки. Між ними були Петро, Борис, Леонід та Надія. За те, що добре господарював та не хотів йти в колгосп, батька (числився в середняках) в 1932 році розкуркулили. Забрали з хати і двору та комори все, що можна було винести. Забрали коні, скотину, птицю, навіть квасолу у вузлику, що лежав у запічку. Город відрізали до самого порога. Робили все це свої сільські «активісти». Один зняв з батька кожуха, а вже другого дня красувався в ньому, ходячи по селу.

В 1933 році напровесні попухли від голоду діти. Яюсь з появою бур'янів дотягнули до літа. Батько не витримав, дивлячись на голодних дітей і зірвав на городі зелений гарбуз (кабак), аби мама зварила дітям кашу. За те, що «вкрав» на своїм городі колгоспний кабак, батька судили і відправили на Урал, де він пробув більше року. Поки батько сидів у в'язниці, всі шестеро дітей померли в приюті села Глодоси Новоукраїнського району Кіровоградської області (в приюті померли всі діти – біля 200 чоловік), помер дідусь (батьків батько) Залізник Михайло Макарович та батькова мама Залізник Мотрона. Моя напівжива мама з другою невісткою поховали батькових батьків на сільському цвинтарі, викопавши яму по коліно глибиною, без домовин, прикривши тіла солом'яно. Де поховані мої брати й сестри, я не знаю. Коли повернувся батько, він не застав ні дітей, ні своїх батьків. Взявши мою матір, напівживу від голоду та психічної депресії, пішов пішки до Новоархангельська (нині райцентр Кіровоградської області). Там влаштувався на роботу конюхом в МТС, коли піддужала мама, пішла на роботу у місцевий колгосп. Там же, у Новоархангельську, в 1936 році народився я... Мені легше, що трохи звільнив свою душу, як після сповіді. І, може, здійснив мрію своїх батьків, яким не довелося про це розповісти...»

* * *

«Я, Кулініч Василь Олексійович, 1936 року народження, народився і виріс у селі Велика Знам'янка Запорізької області. Все моє свідоме життя від дитинства проходить у вирі будівництва «світлого майбутнього». Брат помер у 1933 році під час голодомору. Також померли бабуся і дід по матері. Це для мене історія. Я – свідок голодомору 1947 року. Був пухлий. Врятувався тим, що мій любий песик з березня-квітня 1947 р. ловив ховрашків у степу, а я носив додому. Сам собака ховрашків не поїдав внаслідок достатнього собачого розуму. А взагалі їжі у собак вистачало, бо колгоспні тварини здохли. Після косовиці мама мене посилала в поле збирати колоски. Дорослим не було можливості, і, взагалі, це у розумінні більшовиків вважалось злочином. Дітей ганяли з поля об'їздчики на конях. На випадок, коли ловили – висипали колоски з торбини на землю, топтали, а нам діставалось канчука. Відповідно, маму викликали до управління колгоспом, де вона відмовлялась і відхрещувалась, що не посилала мене збирати колоски в полі. Злочинців до суду! Це моє переконання». (м.Кривий Ріг).

* * *

«Я особисто хлѣбнув комунізма, світлого майбутнього по вуха. Це – голод 1933 року, війна, заготовка лісу. 1947 рік – теж голод. В селах обкладали непосильними податками. Пам'ятаю в 1946-1949 роках, щоб зарізати своє власне поросся, надягали йому на морду торбу з попелом, коли різали, бо не дай Бог почує уповноважений НКВД крик кабанця – всю сім'ю на Соловки етапом. У погрібах люди робили жорна, щоб там же у погрібі скрутить якусь жменю жита на деруни, щоб той уповноважений не почув, бо буде дорога на Соловки чи в Сибір. У колгоспах писали палички, а на їх платили краплі зерна

Мій батько був хорошим шевцем, шив чоботи, модельні туфлі. І я помагав уже йому. Село Алтинівка було велике, три колгоспи були – імені Сталіна, імені Молотова і «Більшовик». Як правило, у великих селах жили із сім'ями уповноважені НКВД офіцери. За рахунок колгоспів їх взували,

одягали і навіть давали якісний товар – хромові заготовки та інше, хоч прості люди ходили в опорках і постолах. Було батько сидить ночами при каганці, шиє заказ НКВД. Він приходив і забирає, не те що плати не дасть, а як свиня, забрав і навіть ніколи не подякував. Вони вважали – ти раб, а він – влада... (Немеровець Іван Іванович, м.Кривий Ріг).

* * *

«Коли батька заарештували в 1928 році, під весну 1929 року більшовицькі районні функціонери з безпосередньою участю сільського уряду та «активістів» нас «розкуркулили», а нашу сім'ю викинули зі своєї домівки без засобів існування. Зайшли бригадою в хату, забрали всю одягу нашої сім'ї, забрали збіжжя, картоплю, муку, сало. Навіть була бочка невелика з сиром – теж забрали. Забрали і корову, не дивлячись на те, що були малі діти, а я ще була зовсім малою і кричала від цього жаху на печі. Коня, курей, сіно і весь корм для худоби теж забрали. Собачку тут же застрелили. З хати повиносили меблі, посуд, постіль та покривала.

Дещо було передано в колгосп, дещо в сільраду, а дещо владники та «активісти» тут же собі присвоїли.

Відносно нашого житла, то влада запропонувала селянам заселити нашу хату. Виручив нас сусід, брат мого батька – Кириченко Михайло. Він поселився в нашу хату, а ми в нього так і жили без засобів існування в очікуванні виселення на Сибір. Стали нелегально обробляти клаптик землі, бо всю землю конфіскували. Ходили по полю, збирали колоски та ховали їх від влади.

В 1932-33 роках був голод на терені нашого краю. Багато людей втекло в місто, ми нічого в запасі не мали і тому бідували з голоду. Ми їли лушпиння з картоплі, качани з кукурудзи, тросник по очеретах збирали, бур'ян «курай-перекотиполе», щавель весною, кропиву та ін. Моя мама та ми були опухлими від голоду. З голоду померло четверо дітей – Надія, Борис, Володя, Олексій. Також в селі багато вимерло з голоду людей.

Батько повернувся додому восени 1933 року, коли вже в селі та на Україні закінчився голод і нас перевіз в Запорізьку область, через рік виїхали в Білорусію, звідти повернулись в Київську область. Звідси, з Київської області, Золотоніського району, в 1937 році батька вдруге заарештували. Під час війни він був у Воркуті і написав листа додому. А з 1945 року про нього відомостей ми вже не мали. При яких обставинах він загинув, ми не знаємо. Ніхто ні про що нам не повідомляв, а тому до сих пір ми безпорадні, він та ми ще не реабілітовані». (Ганерська-Кириленко Марія Василівна, уроженка с.Новопавлівка Іванівського району Херсонської області).

* * *

«В нашому селі Новопідкрило Царичанського району на Дніпропетровщині голодомор розпочався з 1929 року і продовжувався майже до 1935 року – з перших днів будови созів, в які насильно зганяли все живе і мертве.

Всіх заможних і малозаможних висилали на Соловки і на Каналбуд. Приходили з щупами злі люди, казали «пишиш в СОЗ», якщо знаходили вузлик з якимось зернятком, розтоптували чобітьми.

Діти, які лишилися без батьків, ходили просити шматочка хліба, старці мишкотіли скрізь.

Василенко – мати, в якої чоловіка вислали на будови, возиком відвезла в м.Дніпропетровськ трьох дітей і кинула під дім безпритульних, а їх на другий день привезли додому, бо старша дівчина розповіла чий вони і звідкіль.

Батько, Головкин П.А., працював в СОЗі і пізно повертався додому. Одного разу зовсім не повернувся. Через три дні знайшли його вбитого... З тих пір в нашій хаті настав голодомор. Мати в созі, а ми на дорозі, ні їсти, ні пити, ні топити в хаті. Вода в цеберці замерзла, на вікнах дідухи, на черені рвані ряднічки, бо ми все проїли, штани рвані, в рубцях, в латках кишать воші.

Корову забрали за те, що мати не виконала м'ясопоставку для народу. А ми не народ? Ми, діти молота й серпа, попухли з голоду. Тоді керівники созу зібрали всіх пухлих, хто ще дихав, дітей і звезли в одну хату, що стояла пустою. Нам там варили з картоплі і буряка лушпайки, та хліб давали по крихті, мокрий, з вістюками. Ми були такі голодні, що об'їдали з молодих вишеньок листочки. Животи боліли страшно, ліків не було. Та якось вижили. Материн брат, дядько Іван Кирилович в 1934

році повертався із заслання і не дійшов до дому два кілометри – захляв з голоду. Та хіба все опишеш!» (Головко Григорій Петрович, м.Дніпропетровськ).

* * *

«Я уже пенсионер, мне 65 лет, остался один... Хочу сообщить о своей бывшей семье, погибшей от сталинских репрессий в 1933 году. Извините, без кома в горле и слез писать не могу. Прожил я без отца, маме как-то удалось выжить и меня спасти от смерти, хотя в свои 5 лет умирал. Пошел воровать на рынке, чтоб выжить, и вот живой по настоящее время. Семью нашу назвали кулацкой и сотворили над ней геноцид. Имел батько 2 коней, 2 бороны, нас трое детей и жену больную постельно. Был он уже загнан в колхоз, работал конюхом, попросил лошадей завезти маму в больницу, но ему отказали, он выложил им всю свою обиду и был репрессирован немедленно. Тройка сделала свое черное дело.

Из хаты нас вышвырнули, в чем были одеты, имущество разграбили до нитки...

Вся жизнь испорчена у меня. Все кабинеты райисполкома забиты партократами. Переменились они? — Да их выровняет на справедливую жизнь сырая могила!...» (Мицик Борис Михайлович, ст.Кавуни, Арбузинський район, Миколаївська обл.).

***

«Певно для більшої свідомості, влада заарештувала сім осіб селян, та потримавши в Полтавській тюрмі їх в голоді й бруді – завошивленні, в лютому 1931 року привезла в рідне село на показовий суд. Такого ще люди в нашому селі не знали, але їх дбайливо зігнали до сільського новозбудованого приміщення, яке виконувало функції сільради, театру і ось стало судилищем. Поміж підсудними батько автора цього спогаду та дідусь по матері Федір Левкович Козирь. В обвинувачення ставили: скільки мав землі до революції, яку мав худобу, чи користався найманою людською силою, чи займався торгівлею, як годував робітників, коли вони в когось робили, як платив? Були свідки на кожне обвинувачення, а тому судова комедія, як казали в селі, продовжувалася більше тижня. Судили сім осіб, а на передній лаві сиділо восьмеро – вмовстився поміж татом та дідусем і я, бо скучив без них, а міліція не виганяла мене з ряду. Тож коли кінчився суд і двоє саней з людьми: арештовані й охорона заховалися за сніговим обрієм, заплакана, знеможена мама поверталася до опустілої хати з нами, дітьми, а запустіння аж кричало від ограблення всього, що належало родині. Та найдошкульніше те, що не стало тата – господаря, а наша мама стала єдиною нашою годувальницею – п'ятьох дітей. Майже щоночі п'яна ватага сільського активу з криком і гуркотом вривалися в хату, щось шукали, про щось доскіпувалися до напівголої й переляканої жінки і так тяглося до весни. Десь у когось зберігалася мірка муки-борошна, чи щось їстівного, ото ми тим і живилися, а як було зерно, також у когось у сховку, то не дозволяли молоти, потрібно було мати довідку, що особа сплатила державний податок. Напровесні справа пішла так, що нам не дали дозволу садити город, а землю вже забрали до СОЗ'у. А щоб справа пішла плавкіше, то нас вигнали з хати і поселили в землянці бідної вдови, а тій вдові віддали нашу. Це буде, нам казали, тимчасово, поки збереться транспорт на висилку на Север. Коли актив виступив перед владою вже був готовий святкувати перемогу в селі, бо не стане, мовляв, куркулів і напоказ в селі, мама не розгубилася: вона кожному з нас тицьнула окрасць хліба і наказала йти до когось на тимчасовий сховок з родичів чи добрих приятелів. Я був направлений до маминого тата в друге село Пар-Шляхова, а мій менший брат мав би бути в рідної тітки Марії Федоровної, але там виштовхали його з хати і він лишився на вулиці з окрайцем хліба в руках і плачучи від безпоради. Якийсь родич, Г.П.К. забрав його до себе і він там перебув, поки формувалася наша «дівізія» вже під команду бабусі, татової мами. Бабуся взяла найменшу з нас двохрічну Марійку і брата Матвія і з ними поселилася в сусіднім селі Мар'ївці у вдівця М.Г. – він овдовів з трьома дітьми і потребував когось, щоби доглядав йому хату й дітей. Мама поїхала в м.Харків і там знайшла роботу на Катеринівській вулиці в установі, що носила назву Харнарпіт. Нормально це мало б означати Харківське публічне харчування. Здоровенна зала, наповнена столами, стільцями і проклятими плювательницями (гігієна) – ось оце приміщення мала прибирати

наша мама нічною порою – найогиднішим для неї було мити оті плювательниці. Старший брат, Ванько, був її помічником і радником, а решту двох проковтнув Донбас.

Ограбовані, розпорошені і без батьківського захисту ми почали марш у комсомолі: «Шагай вперёд комсомольське плем'я...» Ось в цей час і з'являється виснажений, завошивлений, переляканий наш батько – втікач з трудової колонії на Запоріжжі. Коли 1932 року ввели карточну систему на харчування, то одна наша мама мала «службну пайку» 300 грам хліба на день, а більш ніхто й нічого. Батько без документів в страху, що його шукають, не міг багато зарадити. Голодна смерть впевнено пригортала нашу сім'ю, як і тисячі нам подібних, в свої цупкі обійми.

Мамину роботу розділили на трьох: мама, тато і брат Ванько прибирають ту «кантору» нічною порою, а вдень брат посильним у канцеляристів, а мама з татом, коли траплялася нагода, комусь з тих же канцеляристів прали білизну. Коли почались розмови про КОМЕРЧЕСЬКИЙ хліб, тобто мав бути хліб в продажі поза планом карткової системи, то ми вже були пухлі від голоду в пустій халупині с.Безлюдівки. Бабуся намітила стратегічний план: «Ідіть і просіть ради Христа, бо то буде непростений гріх, як помремо з голоду».

Вроджена гордість стримувала мене від жебракування їжі, і тому майже кожен день я був немилосердно битий бабусяю, бо вона виганяла мене на роздобутки їжі «ради Христа», а я не хотів іти, просився лишити мене: краще помру, аніж ітиму прохати милостиню. Та бійка була дошкульна і я таки мусив іти з братом, меншим від мене, по заметах снігу, бо «вовка ноги годують», або «під лежачий камінь вода не тече» – за філософією бабусі клянчання в людей чогось істинного. Люди мали городи, мали корів і якоесь оберталося в тім селі приміської смуги, а ми шестували в «спеціальних» уніформах: я мав черевики брата шахтаря, розміру, певно як і я сам, сестрин жакет «трошки просторуватий», і батькову стару смушеву шапку, що давно погубила шерсть вівці на ній. Брат мав також одягу «на виріст». Ми розділили вулиці по частинах і кожну частину проходили якогось дня. Багато хвіртко огорожі були передбачливо замкнені, а багато хоч і відчинені, то звідти нас голосно випроводжали геть і дуже мало й рідко було хаток, де люди, самі в недоїданні, ділилися чимось істинним з нами: лущинням картоплі, качаном капустини, одною чи двома картоплинами. А було дві хатини, що давали і по шматочку хліба – бачу тих людей у пам'яті і по сьогодні, але імен їхніх не пам'ятаю, бо їх і не знав. Думаючи над тією смугою життя, приходжу до висновку, що отим жебранням ми продовжували наше голодне і вже в опухшому стані своє існування. А потім сталася подія, що врятувала нас від пазурів страшної голодоморної смерті. В отій «канторі», як звичайно називали люди такі установи, начальником робітничого відділу була жінка, середнього віку, з вигляду заможного кола людей, добродійка, на прізвище Листопадська. Ота жінка звернула увагу, що в приміщенні, їй підвладному, за шафами для схоронку канцеляристських речей щоденно сидить на попсутих до вжитку, в нормальних умовах, стулках двоє людей, чоловік і жінка, тихо, шепотом перемовляються і вже мають вигляд готових до труни – голод не рідна тітка, казав мій брат Ванько, а наші батьки голодували найбільше, а ще ж мали і робити.

Так ось та товаришка Листопадська мала розмову з її підлеглою особою, нашою мамою, і виявила, що її чоловік втікач з трудової колонії, без документів і переховується в її «царстві». А в ідальні, що містилася в барачку, на правому березі річки Лопань, саме треба було нічного сторожа, то «заведующа отделом кадров», та ж сама Листопадська скеровує нашого батька-втікача туди на роботу. Коли показували територію, що її мав стерегти наш батько, то хтось інший вибрав харчі з комори, у першу ж ніч роботи. Склад робітників був там такий: завідуючий ідальнею Зарубін Микола Іванович, років тридцяти, москаль, гарний з вигляду, тому й всі легковажні жінки працювали у його відомстві; друга особа – старший кухар Кінаш Купріян, із м.Зміїва; помічник кухаря Олійник Іван із с.Дергачів; Хрін Ваня з Ков'яг; злочинець і жартівник, але з ним можна було миритися, а ще – лікар, «чортова повія», як називав її наш батько. Кладовщиця, дівка-перестарок, що видавала бережно мірку продуктів на кухню до варіння, а ще шість дівчат, як їх Ваня Хрін кликав «українське намисто» і замикаючим в цім ланцюзі був наш тато Марко Миколайович. Його обов'язком було сторожування, але він працював безперестанку – все, що хтось не хотів робити, робив батько, цим він мав доступ до помий з котлів, де варили їжу, і яке не ділили «дівчата-намисто» поміж собою і що мало харчову вартість. Крав завідуючий, головний кухар та й всі, що там працювали – заховані вузлики доводилось

забирати вечірньою порою і тут батько був їм у пригоді. Коли завідувачому донесли, що сталася покража, то він розпорядився: «пусть «сторож» оплотіт по себестоїмості продукт». Це було спасінням і батькові від арешту і нам всім від голодної смерті. Бо мій брат Ванько вже не ганяв вітрів по Харкові, а мав якесь відерце і ото в тім відерці, все, що можна було з'їсти (не свиням), ми доїдали. А тим часом люди мерли – мертвих можна було густо бачити понад берегом річки, вони лежали по бур'янах, над ними роїлися стовпці мух, це були жінки й чоловіки, діти та підлітки: раннім ранком їхали вози і робітники, на моє здивування, нишпорили по кишнях і торбах цих мертвих трупів і тоді скидали на вози з прокльонами – у них нічого не було. Мертві людські тіла давно були ограбовані! Я це все бачив власними очима, бо ми мали сховок на подвір'ї тієї їдальні, де харчувалися робітники, що прокладали якісь каналізації чи ще щось отою околицею Харкова. Була у нас і спроба стояти в чергах за тим «комерчеським хлібом». Це було у січні 1933 року на вуглі вулиць Москалівка і Катеринівська з приміщення крамниці ЦЕРАБКОП, що мало значити: ЦЕНТРАЛЬНИЙ РОБОЧИЙ КООПЕРАТИВ. Там вечірньої години сходилися люди і творили довгу колону. Спершу питають: «Хто останній», а їм називали число сотні й десятку. Ось я був ошчасливлений числом: «Одинадцята сотня, шостий десяток». Там не стояло й третини людей, кожне трошки постояло і зникло, це ті, що мали десь, якесь приміщення перегрітися чи й заснути, а як в моєму випадку (а таких було більше половини, що приїхали з околичних сіл), то ми мали вистояти предовжелезну ніч, тричі холодну: холодну від природи, холодну від поганої одежі і холодну від голоду. Нічною порою приїжджали вантажні авта з активістами горсовета, що мало б значити міська рада, розганяли той натовп людей, когось забирали, арештовували, а більшість кидалась в дикім шалі по завулках. Зникали «горсоветчики», і голодні люди знову творили чергу і знову усно творили числа, а на ранок ті, що приходили, відшукували їхні свої порядкові числа – тоді творилися сварки й прокльони, але все те було даремно, бо коли відкривали крамницю, то коло дверей творився, ніби справжній рій бджіл, тобто клубок людей, які немилосердно тислися до «заветних дверей», щоб одержати кілограм хліба. Люди, що різали хліб, вхитрялися з двох кілограмових хлібин робити трикілограмові. Це було просто: відрізався один окраєць і продавався за кілограм, відрізався другий окраєць і продавався за другий кілограм, а середня скибка також була в продажі, як кілограм. Пожальїся комусь, пошукай правди, – де там: хапав щасливець той шматок хліба насущного, що в поті чола і понівеченого тіла дістався, й біг до родини з радістю олімпійського переможця. Через годину ту призначену мірку хліба цієї крамниці було відпущено, а наша одинадцята сотня і шостий десяток був віддалений від дверей крамниці на кілометр, бо люди приходили й тислися в ті сотні й десятки, які вони визначали з вечора попереднього дня. Після кількох спроб стояння по чергах мене забрали з Харкова і я промишляв жебранням по засніжених дворах села Безлюдівки, що знаходиться на залізнодорожній лінії Харків-Зміїв, недалеко станції Основи.

Сьогодні мої діти й онуки слухають мою розповідь про ті часи й не можуть зробити собі уяви, бо вирости в умовах, де всього надміру – і їжі, і одежі. Певно, тяжко буде зрозуміти і сьогоднішньому поколінню на Україні, але я переказав те, що знав і пережив в моїй знівеченій юності.

Василь Шевченко

Порт-Вейне,
штат Індіана, США

***

Його звали Микола Кузьмич Приходько.

Був він єдиною дитиною вдови, тож мати старалася, щоб він не був обіжений, і поспав довше, і роботою не перевантажений, одним словом, бідкалася з ним, як тільки знала. Жила дуже убого,

хатина десь на бугрі-козопасищі, городець обкраєний, десь нивка чи дві землі, що її орали добрі люди вдові на відробіток, але якось жила одбиваючися від злиднів. Коли Микола вже виріс і треба було «на рушник ставати», йшли люди з села на війну, – їх покликав Ленін добувати земельку. Пішов і Микола з ними. Його однополчанин часто розповідав, як Микола, одержавши шинель, зашив її спереду сировою ниткою і так жив не скидаючи її ані в день, ані вночі. Воші й сморід йому не були на заваді. Одвоювались наші добровольці, повернулися додому (хто лишився живий). Вернувся і Микола, вже змужнілий тілом і розумом. Де слід і не слід повторював, що «ето он завоювал власть советов». Десь знайшлася дівчина, що пішла за Миколу заміж і замінила йому стареньку німецьку матір. Жінка повинна була клопотатися за утримання родини, а Микола Кузьмич був у великій пошані приїжджих представників з центру. Одні вимагали хліба, другі м'яса від селян – ось тут і був Микола Кузьмич їм в допомозі. Та і як інакше, це ж він «завоювал власть советов».

Найдовше затримався в нашій селі представник з центру на прізвище Алексєй Векслер. Років 30 від віку, гарний з себе, кучеряве волосся, гарно вдягнений. Сільрадівські правителі дали йому помешкання у Марка Приймака, бо там хата була на дві кімнати: у першій, як звичайно, піч, піл, лежанка, стіл, лава, помийниця, мисничок на посуду, полиця на хліб і приладдя до роботи коло печі – чаплія, кочерга, рогачі і хлібна лопата, щоб саджати хліб в піч на випікання. Це те, що на землі. А попід стелею – святі образи, обрамлені рушничками – без оздоб зовнішніх, нагадували собою, хто і коли був куплений та ким.

У другій кімнаті було просторіше, там стояла скриня, ліжко, стіл і теж образи попід стелею. Сюди заходили господарі на заслужений спочинок, та ще гості збиралися в «другій хаті»: туди було заборонено заходити шмаркачам – і в штанцях, і без штанців, – та усі вони носили назву шмаркачів. Туди було, боронь Боже, впустити теля, чи ягнятко, котрих як правило поселяли поміж дітей після їх народження. Ось в оцю кімнату і поселили товариша з центру Алексєя Векслера.

В цю хатину часто навідувався Микола Кузьмич Приходько, бо не встигав усього переговорити з товаришем Векслером у сільраді. Товариш Векслер попередив господиню, (нашу маму), щоб не подавала йому їжі, як був присутній Микола Кузьмич – він вже був навчений, що сільський уповноважений його об'їдав, тож кінчав з ним розмову без яств і пиття. Де і що об'їдав тов. Приходько, люди не завжди знали, але скоро відчули його незаперечний авторитет. Він скликав селян у приміщення сільради вечірньою порою і ставив вимогу: «До тридцять п'ятого числа, всі рознарядки мають бути здані государству...» Сам тов. Приходько сидів на підвищенні з його соратниками, як Даценко Прокіп Амросієвич та Панас Рибалка, а вся перевтомлена громада сиділи чи стояли осторонь, смаячи немилосердно самосад-тютюн. Досиджували далеко за північ – тов. Приходько усього вимагав з криком і гатінням кулаком по столі, а селяни здебільшого відмовчувалися. Та «власть советов», що її завоював наш Микола Кузьмич, потребувала хліба, тож визначалися на певний час підводи і намічалось, кого будуть обтрушувати від зерна в засічках. Тоді вже ради не було, вже не допоможуть ні ридання господині, ні лемент дітей – тов. Приходько вимете до зернини сільський сховок зерна, авторитетно заявляючи, що він любить все робити по господарськи, чисто й гладко.

Коли не стало чого вимітати в селян, то тов. Векслер зник, а тов. Приходько, згорбившись, ще трошки помотався по селі і також став мало бачений. В його сім'ї спершу вмерла його мама, тоді діти і жінка, а він, як казали селяни, пішов на залізничну станцію, щоб перевірити, чи не лишилося там хоч пригорща зерна, яке він так дбайливо вимітав по сільських захоронках. Та не стало йому сил пройти 12 кілометрів і вмер він у бур'яні обіч степової дороги.

Василь Шевченко

Коротко описане було дійсністю, а діялося це над річкою Орель, що була кордоном Полтавщини і Харківщини, село позначалося як Дмитрівка, а райони мінялися: були Кеґечівського, Сахновщанського, Олексіївського і ніби тепер є Первомайського району, на Харківщині.

ПРО БАТЬКА

(один з перших правозахисників проти голодомору в Україні)

Багато зараз з'явилося свідчень про жахливі сторінки голодомору. Нині більше всього свідчень про те, як цілеспрямовано він готувався і проходив.

А чи були такі, хто виступав з протестом, хто заступався за голодуючих? Були, але дуже мало свідчень про них. Серед тих, перших правозахисників, був і мій батько. Звали Лука, а життя його обірвалось в 33 роки. Саме в день народження 22 травня 1938 року По крихітці збирав і збираю свідчення і інформацію про те, за що ж було його знищено. Та правда про те, за що був розстріляний батько, стала відома мені тільки недавно.

1932 рік. Молодий лейтенант закінчив артилерійське училище і з радістю прибув до свого рідного хутора Вейхово, що на Сумщині. Зустрівся з рідним братом (до речі, в цьому році йому сповнюється 90 років). Страх сковував усе його життя і навіть мені, рідному його племіннику, розповів усе тільки тоді, коли прочитав про утворення «Меморіалу»...

Так от, коли влітку 1932 року вони зустрілися, то дядько Давид (останні 10 років переїхав у Канів), все розповів своєму братові Луці: і про голодомор, і про пухлих людей, і про вимерлі села і людоїдство... Сиділи вони в хаті, а батько все слухав і слухав. Приїхав він у шкірянці і при зброї. І треба було так статись, щоб якраз в цей момент прибув уповноважений з району по заготовці хліба (по народному – «щупарі») і до дядька: «Давай веди, в кого ще є хліб» А дядько Давид, один з небагатьох, хто був письменний (його, інваліда, в той час не раз обирали головою колгоспу). А перший рік він голодував – саме в той час, коли прийшли «щупарі», дядька вже переобрали, але залишили членом сільради. І по цьому питанню – до нього. Почав відмовлятись, мовби немає що у людей брати. Побачив і почув про все це батько – в його присутності все це проходило. І... не витримав. Не міг бути байдужим до людського горя, до тих тортур, яким піддавались селяни його рідного села. Не міг бачити того знущання над рідним братом. Налилось кров'ю обличчя. Встав у весь зріст. Витягнув наган і наказав негайно покинути хутір. І забути сюди дорогу. В іншому випадку пообіцяв всіх перестріляти. Говорив все це тримаючи нагана в руці і знову вимагаючи покинути село. Це тоді, в 1932 році, такий нечуваний на Україні випадок... Зі зброєю в руках – проти вказівок компартії?! Один – відкрито проти нечуваного і небаченого знущання над своїм народом, над своїми земляками... Про що він міг тоді думати і які в нього були почуття до всього того, що він побачив і почув?! І чи замислився він хоча би на мить, що його чекає і які наслідки від всього того можуть бути? Тоді, в 1932 році, йому було тільки 27 років – молодий офіцер, член компартії... Проти жорстоких вказівок якої і виступив.

Пригнічений, поїхав батько в літні військові табори, а далі – до місця своєї служби... І як все проходило потім, вже розповідає його дружина, моя рідна мати, якій зараз 84 роки і проживає вона зі мною у Львові. Батьки мої побралися 4 червня 1932 року і вирішили з'їздити в «весільну подорож» на батьківщину. З'їздили. І там він зробив те, про що вже розповів його брат. Та своїй дружині про свій вчинок з «щупарями» не обмовився ані словом.

Але комуністично-тоталітарна машина в той час почала поволі закручувати гайки. Вслід за батьком, як він тільки виїхав з рідного села, командиром продзагону, якого прилюдно було вигнано із села, був посланий донос в НКВД. І запрацювала державно-тоталітарна машина.

Ось перший офіційний документ того часу, який знаходиться у справі Даниленка Луки Макійовича: «Виписка з протоколу №4 засідання полкового бюро ВКП(б) 31 артполку від 4 лютого 1933 року.

Слухали: конфліктну справу Даниленка Л.М.

Суть: «... був в районі на сільгоспзаготовках, бачив, як колгоспники голодують, живуть, хліба їм не дають...»

ПОСТАНОВИЛИ: «... з рядів ВКП(б) виключити».

Намагаюсь з цього документу зробити певні висновки. Чому слухали «конфліктну» справу? З ким батько конфліктував? Про це – офіційно тоді не свідчили. Загально прийнята форма: конфліктував! От тільки з ким? З державою! З державою конфліктувати не можна. От тобі і... з рядів

ВКП(б) – виключити. І ще. Навіть з цього документу видно, що батько приховував вже тоді говорити правду на слідстві, про що йому розповів його рідний брат, а зіслався на те, що буцім-то сам бачив голодомор і чув про нього, коли був в районі на сільгоспзаготовках. І цим своїм свідченням він врятував Давида від неминучої смерті. Це ще тоді – в 1932 році.

А ось другий документ, який був надісланий Парткомісією при Головному політичному управлінні Радянської Армії та Військово-морського флоту в Ленінський районний комітет Компартії України м. Львова вже 28 листопада 1989 року. Блюзнірство з цього документу так і пре. Страх за те, що син репресованого й інші люди будуть знати правду так і сочиться з цього документу. З того, як він готувався і як мене, його сина, з цим документом знайомила вже наша Львівська компартійна структура, в наш, сучасний період. Виписка ця з протоколу №19 засідання парткомісії від 15.11.1989 року з грифом «Таємно» (по заповненню?) була надіслана в Ленінський райком компартії України м. Львова для ознайомлення з справою батька його сина, який проживає за такою адресою. На руки цю виписку не дали, а тільки ознайомили під розписку. Це тоді, в листопаді 1989 року, коли пройшло 57 років після 1932 року, побоялись дати виписку з цього документу на руки сину за свого батька! А тільки ознайомили... Добре, що хоч дали мені можливість переписати цю виписку, яка свідчить, що батько «... состоял кандидатом в члены ВКП(б) с декабря 1929 года по апрель 1933 года, кандидатская карточка №032948 – погашена». І ось ця партійна комісія при головному політичному управлінню РА та ВМФ постановила: «... учитывая, что обвинение Даниленко Луки Макеевича в правооппортунистических взглядах не нашло подтверждения, приговор о его осуждении Военная коллегия Верховного Суда СССР отменила и дело о нем прекратила за отсутствием состава преступления... отменить решение парткомиссии при политическом Управлении Приволжского военного округа от 22 апреля 1933 года... і підпис: ответственный секретарь партийной комиссии при Главном политическом Управлении СА и ВМФ генерал-полковник А.Ширинкин». Ще й штамп на цей документ був прибитий. Перемалював його, по колу якого надпис «Главное Политическое Управление СА и ВМФ, а по центру: Ком. партия СС».

Так от, з цього унікального документу можна зробити висновок, що все в тій тоталітарній державі було пов'язано в один вузол. І якщо прослідкувати хід подій після батькового виступу в хуторі Вейхово, коли він став на захист селян проти голодомору, то прослідковується єдиний ланцюг: донос на батька в органи НКВД, а звідти – по своїх каналах до парт. органів Червоної Армії, і зворотньо вже «конфліктна справа» з засідання первинної «партячейки» від 4.2.1933 р., виключення з рядів ВКП(б) і затвердження цього безглуздя вже на рівні парткомісії при політуправлінні Приволжського військового округу від 22 квітня 1933 року... Людина вже була з тавром, але залишалась на волі. І служила далі в армії. Все-ж таки були на нього витрачені сили і кошти на підготовку, хоч молодшого командирського складу і так не вистачало... Продовжував служити в армії і батько. У різних військових округах, поки в 1935 році не був переведений на Далекий Схід. Там в 1935 році народився його син Едуард, який загинув в 1943 році, а в 1937 році, 19 липня народився і я. І от, як розповідає матуся, вдень він прийшов і забрав її разом зі мною з лікарні, а вже ввечері його заарештували. З цього приводу КДБ 19 грудня 1939 року навіть видало довідку, яка свідчить, що

СССР
 УПРАВЛЕНИЕ
 ОСОБЫХ ОТДЕЛОВ
 КОМИТЕТА
 ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
 при СОВЕТЕ МИНИСТРОВ СССР
 по Дальневосточному
 военному округу
 « 17 » декабря 1939 г.
 №7/2-5539
 город Хабаровск

СПРАВКА

Дана настоящая в том, что как видно по материалам архивно-следственного дела на ДАНИЛЕНКО Луку Макеевича на день его ареста 31 июля 1937 года на его иждивении находились — жена Даниленко Устинья Прокофьевна и сыновья Эдуард 2-х лет и Юрий 10 дней от роду.

Что и удостоверяется.

НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ ОСОБЫХ ОТДЕЛОВ
 КГБ ПРИ СССР ПО ДВО

/МАТВЕЕВ/

Мали тоді і його сім'ю заарештувати і відправити в Іркутськ в табір, де знаходились родини «ворогів народу». Але доля розпорядилась по іншому – випадок допоміг уникнути нам цього табору і мати з двома маленькими дітьми майже місяць їхали в товарному поїзді з Далекого Сходу на Україну... А батько в цей час вже сидів в слідчому ізоляторі і піддавався жажливим тортурам, які були «модні» тоді в державі, згідно так званого сталінського «закону» від 1.12.1934 р.

І ось 9.03 1938 року в м.Хабаровську полковий оперуповноважений ОО УКЛВ НКВД 35 стр. дивізії Батурський пред'явив Даниленкові Л.М. звинувачення по статтях 58-1б, 58-7, 58-8, 58-11 УК РСФСР. Затвердив начальник ОО ОКДВА майор Осінін. Суть звинувачення проти батька полягала в тому, що... Даниленко Л.М. виключений з партії в 1933 р., заарештований в 1937 році – постійно проводив серед військовослужбовців контрреволюційну право-троцькістську пропаганду: «в колгоспи загнали всіх силою, а тепер всі колгоспники голодують», «всі заарештовані і вислані, яких зараз мільйони, одумуються і повстануть, і тоді помилування не буде нікому». Виступав проти рішення Пленуму ЦК ВКП(б): «Ну тепер почали і будуть кричати про рішення Пленуму: говоримо про досягнення і розширення посівних земель, а ціни на хліб підвищуються і на Україні голодують», «голодний народ воювати не буде...»

Даниленко Луці Макєвичу, 1905 р. народження, українцю, х.Вікуліно Недригайлівського району Сумської області УРСР, бувшому члену ВКП(б) з 1931 по 1933 рік, в РККА – з 1927 року, до арешту помічнику командира батареї 35 артполку 35 стрілецької дивізії, лейтенанту 12 травня 1938 р. оголошено про закінчення попереднього слідства.

Звинувачувальне заключення затверджено 20.5.1938 р.: «По завданню військово-троцькістської організації і одного з учасників цієї організації Колесникова Г.М. привів до вкрай низького становища по всім видам бойової та політичної підготовки батарею 35 артполку, систематично зривав заняття з червоноармійцями, підривав авторитет і значення молодшого начскладу в армії, в результаті остаточно розвалив дисципліну в своєму підрозділі». Ст. 58-1б, 58-7, 58-8, 58-11. Підлягає розгляду ВК ВС СРСР з застосуванням Закону від 1.12.1934 р.

21.05.1938 р. в м. Хабаровську відбулося підготовче засідання ВК ВС СРСР в складі Нікітченко, Каравайкова, Кліміна, Кудрявцева, головуючого Калугіна. Визначили: Справу заслухати в закритому судовому засіданні без участі сторін звинувачення і захисту та без виклику свідків з застосуванням Закону від 1.12.1934 р.

22 травня 1938 року на закритому судовому засіданні виїзна сесія Військової Колегії

Верховного Суду в м.Хабаровську по статтях 58-1б, 58-7, 58-8, 58-11 УК РСФСР засудила з конфіскацією майна та позбавленням військового звання лейтенанта Даниленка Луку (Леоніда) Макеевича 1905 р. народження, українця, УРСР, з Недригайлівського району, Сумської області, хутір Вікуліно, з селян-бідняків, б/п, закінчив військову школу, до арешту 31.07.1937 р. – помічник командира батареї, раніше не суджений. Засідання відкрито о 20.00 годині.

Даниленко Лука Макеевич признаний винуватим в тому, що з 1936 р. був учасником контрреволюційної право-троцькістської організації, яка діяла в 35 артполку. По завданню цієї організації проводив шкідництво, направлене на зрив учбово-бойової підготовки в 1 артбатареї, виводив зі строю матеріальну частину та кінський склад.

Винуватим себе визнав, докази підтвердив. Вирок проголошений в 20 год. 20 хв.

Вирок: «Позбавити військового звання лейтенанта і його визнати таким, що підлягає вищій мірі покарання – розстрілу з конфіскацією майна. Вирок остаточний і на підставі постанови ЦВК СРСР від 1.12.1934 р. підлягає негайному виконанню. Виконаний 22.05.1938 р. в м.Хабаровську».

І от вже в 1959 році, не знаючи ніякої правди про долю батька, отримали нарешті довідку за №4-м-2018/59 від 16.11.1959 р.

ВОЕННАЯ КОЛЛЕГИЯ
ВЕРХОВНОГО СУДА
СОЮЗА ССР

« 16 » ноября 1959 г.

№4м-2018/59

Москва, ул.Воровского, д.15.

СПРАВКА

Дело по обвинению ДАНИЛЕНКО Луки Макеевича, арестованного 31 июля 1937 года, пересмотренного Военной коллегией Верховного Суда СССР 12 ноября 1959 года.

Приговор Военной коллегии от 22 мая 1938 года в отношении ДАНИЛЕНКО Л.М. по вновь открывшимся обстоятельствам отменен и дело за отсутствием состава преступления прекращено.

ДАНИЛЕНКО Л.М. реабилитирован посмертно.

ЗАМ.ПРЕДСЕДАТЕЛЯ ВОЕННОЙ КОЛЛЕГИИ
ВЕРХОВНОГО СУДА СССР
ГЕНЕРАЛ-МАЙОР ЮСТИЦИИ

/П.ПИХАЧЕВ/

Із справи батька роблять випуску, з якої виходить, що «... Звинувачення в належності до контрреволюційної організації і проведенні шкідництва, яке ґрунтується на його самонаклепі та попередньому слідстві на суді, та на неперевіренних доказах Корнієнко М.С. і Кузнецова В.А.

Даниленко Л.М. доказав, що в згадану організацію він був завербований колишнім начальником штабу артполку Колесниковим Г.М. і за його завданням проводив шкідництво в артбатареї.

Заарештовані Корнієнко М.С. і Кузнецов В.А. назвали Даниленка Л. учасником контрреволюційної організації зі слів Колесникова Г.М. Крім того, показали, що самі були завербовані Колесниковим Г.М. і Квятковським. Однак, в судовому засіданні по своїх справах Корнієнко і Кузнецов від своїх показань відмовились як від неправдивих.

Колесников і Квятковський, будучи раніше незаконно засудженими по звинуваченню в контрреволюційній діяльності, на даний час ВК ВС СРСР повністю реабілітовані. При таких обставинах звинувачення Даниленка Л.М. остаточно ніякими даними не підтверджено. Реабілітаційною ВК ВС СРСР 12.11.1959 р. справа припинена за відсутністю складу злочину.

Справа №957888 в 1т , 75л , матеріали перевірки направлені в ООУКДБ по ДВО.

НПГВП - 2476-59 Даниленко Л.М.»

Вже з часом матуся розповідала, що тоді, в 1932, і у всі наступні роки батько був постійно пригнічений і неодноразово їй говорив, щоби вона на нього не розраховувала і готувалась виховувати дітей одна. І аби уникнути розправи, на яку він постійно очікував, в той час змінює своє ім'я Луки на Леоніда. Він думав, що це його або дітей збереже від загрози. Дітей в той час зберіг, але сам... В 33 роки пішов Лука з життя. І тепер я часто замислююсь: можливо, той шматок хліба, який він зберіг для селян України, зберіг когось із тих, хто потім його і засудив і осуджує досі?

Ще довгий час довелось мені добиватись, розшукувати свідчення, документи про батька. Це довготривале листування з КДБ на Далекому Сході ще не завершилось.

В березні 1991 року нарешті добився того, що справу батька з Хабаровська переслали у Львівське КДБ. Запросили мене туди для ознайомлення з справою батька. 2 години точилась моя розмова з співпрацівником КДБ, який назвався Володимиром Васильовичем і який дав мені справу батька в руки. Складно передати ті почуття, які охопили мене. Десь тільки хвилин через 7-10 зміг взяти себе в руки і почати ознайомлюватись з тими, 111 сторінками, які були зішиті в «уголовну справу» мого батька.

Тільки один важливий документ зміг я тоді переписати для свого родинного архіву. Це довідка про акт, яким було зафіксовано страту батька, і яка знаходилась у справі батька: розміром вона 4х6 см і вона свідчить, що акт про приведення вироку до виконання знаходиться в «особом архиве 1-го спец. отдела НКВД СССР (том №9, лист №95)». Підписаний цей акт начальником 12 відділу 1-го спец. відділу НКВД СРСР лейтенантом держбезпеки Шмельовим. Зачепився я за цей папірчик. Знову пишу листа в Хабаровськ: «Допоможіть знайти могилу батька. Адже є акт про його розстріл! Бухгалтерія і облік в НКВД в той час був чіткий. Була людина, був чоловік і... залишився акт, аркуш паперу 4х6 см». Та відповідь знову та сама: не знаємо де його могила, не розшукали...

А спокою його синові немає... Доки не знайде батькової могили і не перевезе прах батька на батьківщину, на Україну, і не збудує йому могилу тут, в Україні, і кожного року 22 травня буде на цій могилі... І якщо та гірка правда, що дійшла до моєї свідомості про те, що в день 9 березня і 22 травня в таборах та тюрмах нищились і розстрілювались українці дійсно мала місце, то про це мають знати українці цілого світу. Розуміти, чому це так робилось і згадати про те, що один з тих, кого життя обірвалось саме 22 травня, віддав його за свій український народ і наш обов'язок знати і пам'ятати про це. В ім'я правди, в ім'я пам'яті, в ім'я того, що ті тортури, які випали на долю українського народу, були не зайві, а в ім'я нашої молоді, демократичної держави, ім'я якій – Україна.

Юрко Даниленко, син Луки

**Член правління колишнього
Всесоюзного «Меморіалу»,
член правління Всесоюзної
(діючої в Москві) асоціації
жертв політичних репресій,
ініціатор утворення
Львівського «Меморіалу».**

***

Мої батьки були сільськими вчителями. В сім'ї, окрім них, було нас ще троє дітей. Я – найстарша. А ще жила з нами 70-річна бабуня – мати батька. А ще – дівчина-сирота, яку батьки в році 1924-25-му взяли в сім'ю як свою. Була вона на років вісім старша за мене і звали її Домця.

Коли почалась кампанія по розкуркуленню, сільські власті до тої комісії залучали молодих вчителів. Так моя мама стала членом такої комісії. Очолювали цю роботу, звісно, молоді сільські

активісти: компартійці і комсомольці, а вчителі мусіли бути присутні для надання акціям більшого авторитету. Пам'ятаю, як мама приходила додому після таких акцій, плакала і пошепки розповідала нам: «Вони викидають з рідної хати на мороз і сніг господарів, в яких по троє, четверо малих дітей. Вантажать на підводи і везуть в невідомому напрямку». Було це в селі Пирогівці Межибіжського району Хмельницької області.

Недалеко від Пирогівців було село Лисогірка. В Лисогірці стояла дідівська садиба: обдерта хатина під солом'яною стріхою. А біля хати город і садок. Були в господарстві корова і кури.

В 1932 році моїх батьків послали вчителювати на Харківщину. Батьки взяли з собою мене і брата. А бабуня з найменшим братом і Домкою залишились в Лисогірці. Глибокої осені ми одержали листа від бабуні: писала, що сільські власті забрали корову, а за тодішніми мірками ми не вважалися ані куркулями, ані підкулачниками, ба й не середняками. Офіційно записані сільськими властями як бідняки. І не дивлячись на це, вони прийшли і забрали в старій жінки з малою дитиною на руках єдину годувальницю для цієї сім'ї з трьох осіб. Батьки мої після цієї події прислали зрідка їм скупу поміч, бо і самі мало отримували грошей.

Мама звернулась в Харкові в ЦК партії (тоді столиця була у Харкові). Дали папір, щоб повернули корову. Декілька раз мама зверталась то в сільраду, то в ЦК, але корову так і не повернули.

Потім настав страшний 33-й. Сільські партійці і комсомольці ходили по садибах і хатах, шукаючи будь-яке зерно. Все забирали. Вистукували стіни і стелю палицями, шукали по городах свіжозакопані ями.

Прийшли і до нас. А в нас на садибі була переносна вбиральня, як і у всіх на селі. Коли яма наповнювалась, будку переносили на нову яму, в інше місце, а стару з багном закопували. Така свіжозакопана яма була у нас на садибі. От вони побачили ту яму і кинулися до неї, а наша Домця і каже: «Копай, копай, там найдеш хліб». От такий то сміх крізь сльози. Весною 33-го приїхали ми всі з Харківщини в рідну Лисогірку на літні канікули. Було дуже скрутно. Батьки продали рештки старих дорогоцінностей в торгсин, щоб за них придбати мізерну кількість муки та інших пожитків.

Коли з останнього борошна бабуня спекла хліб, батько порізав той хліб на скибочки, поклав на столі, поставали й ми коло столу, там же сіла наша бабуня і він сфотографував нас на пам'ять про ті тяжкі часи. Ця фотографія так і була названа – «останній хліб» (Я посилаю її Вам). Не знаю як і вижили. Завдяки тому, що був город і садок. Бабуня посіяла буряки. Виросло бурячиння, з якого варили щось подібне до борщу без картоплі, бо її не було.

Посіяла бабуня клаптик жита. Ще не зовсім достигли колоски, мама з бабунею зрізали, теребили, розтирвали, одержували щось подібне до муки, і з них пекли млинці. Були в садку вишні, черешні, яблука – так і вижили. На наступний учбовий рік 33-34-й родичі перебрались на Київщину, в с. Богданівку Броварського р-ну. Батько викладав в школі фізику й математику, мама – українську мову і літературу, а також російську мову та літературу. В 1935-му батька призначили директором школи в с. Рудня біля ст. Бобрик того ж таки Броварського р-ну. Прийняв занедбану школу. Попередній директор був п'яниця – школу відвідувало усього 50 відсотків дітей. Батько підібрав здібний вчительський колектив. Організував гуртки (музичний, хорівий, фізико-математичний і інші). Зацікавив учнів. Підняв відвідуваність до 100 відсотків. І матеріально стало легше жити, і батько, хоч ніколи не був прихильником влади більшовиків, все ж повторював слова, які сказав тоді «батько народів Сталін». А саме: «Жити стало краще, жити стало веселіше».

Та прийшов 37-й. Стали зникати найкращі люди. Докотилась чорна хмара і до нашої школи. Однієї ночі забрали нашого улюбленого вчителя історії Олександра Івановича Янківського. Він керував музичним гуртком народних інструментів. Був людиною лагідної вдачі, вдівець з малолітньою донькою на руках. Через декілька днів забрали ще одного нашого вчителя природознавства Русановича (ім'я й по батькові не пам'ятаю). Він був високого зросту та хворобливою людиною. Не знаю, яка хвороба у нього була, але пам'ятаю, що ходив, майже завжди, перев'язаний в поясиці теплою хусткою. Була в нього сім'я, троє малих дітей. І от таку людину забрали на муки і смерть нізащо.

Незабаром ми одержали звістку і від своїх родичів. Спочатку сповістила батькова сестра з м.Лебедина Сумської області, що взяли її чоловіка, агронома за фахом Гурматенка Віктора. Трохи згодом написала друга сестра з Ставрополя: взяли чоловіка, за фахом ветеринара, Симакевича Ореста. В однієї сестри залишилось на руках двоє малолітніх дітей, в другій теж малолітній син. Через декілька днів одержали ще одну звістку з Ленінграда: забрали батькового брата – Страшевського Олександра Миколайовича. Був талановитий музикант. Високоінтелектуальною, лагідною людиною. Був вдівець з шестирічною донькою на руках. Дружина померла від тифу у 32-му році. В Ленінграді він оженився на вдові, теж з донькою. Свою пасербицю він навчив гри на піаніно і фактично дав їй путівку в життя, вона так і пішла через все життя з музикою. В 35-му я з батьком були у нього в гостях. Я тоді чула як грав на скрипці мій дядько Олександр Миколайович (дядя Саша) під акомпанемент своєї пасербиці Каті (було їй тоді років 9). Такої гри я не чула ніколи, мені з очей котились сльози. Дядько стояв осторонь політики, займався виключно музикою: викладав в музичній школі, працював в студії грампластин, займався настройкою піаніно. В вільні часи любив вишивати. Чи бачили ви колись чоловіка, який би вишивав? А він вишивав, показував нам свої роботи: накідочки, салфеточки, диванні подушечки. Це ще раз підкреслює його талановитість, гнідність його душі. І таку людину взяли і вбили!

Після всіх цих повідомлень мій батько внутрішнім інстинктом відчув, що йому потрібно негайно виїхати з села. Він влаштувався на роботу в іншій місцевості викладачем фізики і математики. Там знайшлась робота і для мами. Можливо таким чином батькові вдалося уникнути долі своїх колег і родичів. На деякий час стало начебто спокійніше. В 1939-му році ми почули по радіо і прочитали в газетах, що наші війська визволили Західну Україну і приєднали її до нашої Радянської України.

Наша квартира була поруч залізничної станції. І ми часто спостерігали, як цілими ешелонами у загратованих товарняках везли з заходу на схід людей. Мама наша зажурено кивала головою і пошепки казала: «Везуть «щасливих» воз'єднаних до Сибіру».

В 39-му восени я поступила вчитись в Київський Гідромеліоративний інститут.

Не буду описувати, як проходили мої студентські роки, скажу тільки, що було дуже важко для душі слухати і дивитись як заставляли студентів (як і учнів в школі) зрікатися своїх ні в чому не винних репресованих батьків, так званих «ворогів народу».

Хочу ще згадати, що в інституті ніяк не могла здолати такої «складної» науки, як «Основи Марксизма-Ленинізму» і «Краткий курс истории партии». Ще на першому курсі так-сяк, здала заліки. А на другому ніяк не могла заставити себе навіть ходити на ці лекції, писати конспекти, здавати заліки та іспити. Пам'ятаю, як один мій добрий товариш в інституті, боячись за моє майбутнє, умовляв мене і просив ходити на ці лекції і писати конспекти. Але душа моя не сприймала цієї лженауки, бо очі мої бачили правдиву історію КПРС.

Ще згадую, як в 1940 році ми з подружкою-студенткою ходили Києвом по гастрономах, щоб купити щось поїсти. Нічого не було – мабуть, ще гірше, ніж зараз. Перебивалися бараболькою, привезеною з дому. Добре, що хоч кухня була в студентському гуртожитку. А от деякі наші теперішні люди кажуть: «При Сталіні було що їсти», забуваючи і 33-й, 40-й і інші роки.

В 1941-му році на нашу землю звалилась жорстока війна. Не буду описувати ці тяжкі роки. Скажу тільки, що після війни в інституті я більше не вчилась. Залишилась з малою дитиною на руках і треба було йти заробляти на хліб.

Садибу нашу в Лисогірці батьки перед від'їздом на Київщину (в 1934 році) залишили нашій Домці. Сказали: «Живи, користуйся, якщо колись знадобиться, то притулимось коло тебе, але навряд чи колись знадобиться». В селі батькам не було чого робити. Домка вже була доросла дівчина, вийшла заміж, прийняла чоловіка до себе, жили вони там, платили сільським властям, які було потрібно податки.

Але після того, як та місцевість була визволена від фашистів, сільські власті прийшли і вигнали Домку з чоловіком з хати, на тій підставі, що вона не господиня, а справжніх господарів вже давно не видно в цій місцевості. Садибу й хату передали школі. Домка з чоловіком жили в землянці,

поки сяк-так з допомогою родичів її чоловіка не збудували собі хатину на землі батьків чоловіка. А мої батьки потім намагалися повернути свою власність, але в них з цього нічого не вийшло.

В 1949-му році я влаштувалася на роботу в Київське міське бюро технічної інвентаризації. Добре, що в інституті засвоїла креслення і це мені згодилось в житті. Це бюро займається зйомкою з натури планів будинків, садиб, земляних кварталів, доріг і таке інше.

В обов'язки бюро входило також обслуговування «частного сектора» Тих людей, які мали договори на право забудови, або одержали спадщину від батьків. Ми виготовляли для них також плани будинків і садиб. Це їм було потрібно і для прописки в своєму домі родичів, або інших осіб, і для оформлення заповітів на спадщину, і для складання договорів куплі-продажі, якщо власник хотів продати будинок чи його частину і навіть на одержання палива на паливних складах, якщо власник мав в будинку пічне опалення.

Мене обурювало ставлення системи до цих людей. За законами системи ці люди фактично не були господарями своїх будівель. Вони не мали права зробити перегородку в своєму домі, щоб скажімо, розділити велику кімнату на дві. Вони не мали права зробити прибудову, надбудову до будинку, або ж переобладнати якусь кімнату чи частину веранди, ванну кімнату. На все це було потрібно їм одержати дозвіл від райвиконкому. Бо всі такі переобладнання в будинку вважались «нарушенням проекту дома». А того дозволу було добитись трудно, та й не все їм дозволялось. Система мала право знести ще зовсім добрячі будинки без згоди власників і належної компенсації за ці будинки, які будувалися власниками з такими труднощами протягом майже всього життя.

Коли ми приходили за заявками цих людей, щоб скласти план будинку з натури, і виявляли «нарушення проекту», то нас зобов'язували давати власнику відповідну «бумагу», в якій було написано, що в нього є «нарушеніє» і ставити штамп на плані про це так зване «нарушеніє». Маючи на руках таку бумагу і штамп на плані, власник не мав права ні на одну з потрібних йому операцій. Тобто: ні продати, ні подарувати, ні прописати, ні одержати паливо до ліквідації «нарушення», або ж до одержання дозволу від виконкому райради.

Мене страшно обурювало таке ставлення до людей. Серед них були і компартійці, і ветерани війни. Один з ветеранів з обуренням питав мене: «Невже ця бумажка страшніша того ворога, в якого я стріляв?» Я дуже жаліла цих людей, старалась як могла їм допомогти. Часто в мене були конфлікти з адміністрацією бюро на цю тему. Я одного разу написала великого листа до газети «Комсомольская правда» на цю тему. Відповіді, звичайно, не одержала. За такі свої настрої і дії я не була любимчиком у адміністрації. Разів зо два мене хотіли звільнити з роботи. Але, Бог милував, я все ж доробилася до пенсії і ще два роки по виході на пенсію, а потім в 1979 році звільнилась з роботи і з тих пір не працюю. Живемо з дочкою. Маю садову ділянку за Дніпром. Літом труджуся там, зимою і вдома по хаті.

Із всього того, що я спостерігала протягом свого життя, прийшла до твердих переконань, що найперше право людини — це право на життя. Життя людині дано Богом і батьками і ніхто не має права вбити людину. Вбити можна тільки доказаного злісного злочинця, який сам з особливою жорстокістю вбиває людей і нема ніякої надії, що він розкається і виправиться.

Друге право людини — це право на приватну власність. Право на власність теж призначене людині Богом, передане предками або ж здобуте тяжкою працею. Відібрати в людини її приватну власність можна тільки тоді, коли явно доказано, що придбана вона не чесним, а злочинським шляхом.

Та партія, яка своєю ідеологією, програмою і діями заперечує і порушує ці найосновніші права людини, принижує людську гідність, не має права на існування. А це і є наша «родная коммунистическая». Це вона за надуманими брехливими звинуваченнями посягає на свободу і життя людини. Це вона, позбавивши людину права на приватну власність, може робити що завгодно і знущатися з неї, як знущалися колись над рабами.

Але ж чи боїться ця партія суда Народного? Та й не знаю: чи багато ви одержите обвинувачуваних листів? Немапо людей запякані, ще й досі тремтять перед цією «любимой і родной»

Багато людей задурені, затуркані і нема надії, що вони колись прозріють. Багато таких, яким потрібні тільки ковбаса по два карбованці двадцять копійок і хліб по 20 коп. Багато таких, що навмисне перекручують всі труднощі сьогодення, звалюють на демократів. Багато таких людей, що тільки знають. «Дай, дай!», а де взяти, не думають.

На мою думку: на народний суд надії мало. А от в газеті «Московские новости» я прочитала замітку під назвою «На пути к Нюрнбергу-2?» Де пишеться, що створено комітет по організації суду над КПРС. Але ж щось нічого більше не чути про цей суд. А добре було б, щоб він відбувся.

Цього листа я написала ще весною 1993 року. Але ж не було часу його докінчити. Потім я подумала, що лист мій вже втратив на даний момент свою актуальність.

Але зараз бачу, що компартія активізується. Тому вирішила все ж послати вам свого листа.

Я буду дуже рада, якщо мій лист буде хоч піщинкою в пустині, або ж краплею в морі в боротьбі проти цієї партії.

**Галина Вікторівна
Страшевська,
Пенсіонерка**

***

Для початку виписка із журналу «НОВЫЙ МИР» №6 за 1988 рік. У статті В. Бєлова «Ремесло отчуждения» на стор.155 пишеться:

«В книге «Коллективизация сельского хозяйства Северного края (1927-37гг.)». Северозападное изд-во, 1964г. на стр.681 читаем:

«31 января 1930 года бюро Северного крайкома ВКП(б) на внеочередном закрытом заседании приняло план расселения кулачества в Северном крае:

Общее к-во — 70 тыс. семей (350 тыс. чел.) расселить по округам:

Архангельскому	— 30.000 семей
Вологодскому	— 10.000 ---//---
Сев. Двинскому	— 9500 ---//---
Няндомскому	— 8500 ---//---
КОМИ область	— 12.000 ---//---

Трудоспособных мужчин партиями по 500-1000 чел. направит в районы постоянного поселения для использования на лесозаготовках, сплаве леса и постройке поселков. Всех нетрудоспособных членов семей разместит в специально приспособленных помещениях: церкви, монастыри, бараки и т.п.»

Далі на стор. 158 того ж «НМ» В.Бєлов пише так:

«Неясно, покамест и то, сколько украинских детей, стариков, женщин было зарыто на импровизированных кладбищах вдоль всей Северной железной дороги?»

Примітка Бєлова там же: «Речь идет только об украинских семьях, высланных к нам». (До складу «Северного края» входили на той час теперішні Архангельська і Вологодська обл. та КОМІ АРСР. Не забуваймо і про тисячі й тисячі українських «куркульських» сімей, запроторених до Карелії, Мурману, Уралу, незорої багнистої Тюменщини!) З наведеної цитати видно, як бюро Сев. крайкому спрацювало, надзвичайно оперативно, бо щойно день перед тим було ухвалено в Москві Постанову Політбюро ЦК ВКП(б) від 30.1.30р. — «О мероприятиях по ликвидации кулацких хозяйств в районах сплошной коллективизации».

Отже, гігантський маховик винищення найпрацьовитішої частини українського народу почав набирати нещадних обертів смерті та нелюдських жорстокостей задовго до горезвісної постанови.

А ТЕПЕР МОЇ КОРОТКІ СПОГАДИ І КОМЕНТАР ЩОДО СТАТТІ В. БЕЛОВА.

15 березня 1930 року було «розкуркулено» мою родину в селі Пахутинці Війтовецького (тепер Волочиського району) на Хмельниччині. Напередодні заарештували батька і мого старшого брата Сергія, юнака 18 років. Отож вранці п'ятнадцятого мамі зі мною, дитиною семи років, дали на збори півгодина. Не дозволили брати постелі, крім одної подушчини, додаткового одягу, запасу їжі.

Керувала акцією партійна активістка, цілковита анальфабетка, відома вдовиця-курва Величко Акуліна. При боці теліпався «наган» без кобури. Коли під'їхали до сільради, то звідти вивели зв'язаних батька з сином Сергієм, моїм братом. Під'їхало ще п'ять підвод з подібними «куркулями». З'явилися верхівці – конвоїри. Все це була сільська наволоч: злодійчуки, ледацюги, ласі на чуже добро. Рушили... Чоловіків гнали пішки до Війтовець, де вже стояв великий ешелон з двохосних вантажних вагонів із загратованими вікнами. Величко здала нас усіх під розписку начальникові ешелону, миршавому, але дуже крикливому жидку з «маузером» через плече. До вагонів треба було залазити по стрімкій драбині. Жидок кожного стьобав по плечах нагайкою, навіть малих дітей. Уздовж ешелону стояв суцільний лемент жінок, крики і плач дітей. До кожного вагона заганяли по сорок душ. Посеред вагона стояла дерев'яна «параша». Через тиждень ешелон заповнили нещасними людьми, і поїзд рушив у безвість... на Північ. У Росії ще була зима. З харчів нічого не видавали, лише по склянці перлових круп на добу і на старших, і на малих дітей. При цьому конвой з кацапів незмінно додавав: «жрите кулаки и поправляйтесь». Воду давали сиру і холодну. Невдовзі у вагонах почали хворіти діти, а відтак – вмирати щодень по кілька душ. Ешелон спиняли тільки на маленьких станціях, де мерців викидали в сніги побіля колії..

Десь через два тижні ешелон спинився зовсім і всіх вигнали з вагонів на сніг, відібравши все їстівне, якщо хтось мав якусь дрібку з дому. Поселили у великих бараках над рікою. Вночі ніхто не годен був спати, людей в темряві нестерпно кусали невідомі ніколи в наших сторонах комахи. Це були «клопи». Вранці всі люди були з опухлими лицами, ногами, руками. Отож ми познайомилися зі станцією Шалакушею Няндомського округу Северного краю, про який йшлося в статті Белова. За кілька днів прибулих почали розвозити саньми (дітей і жінок) кудись у глухі ліси-тайгу. Чоловіки йшли убрид снігами. Через дві доби ми і ще десять родин опинилися в «деревне Лепша», далеко від залізниці. Другого ж дня усіх чоловіків погнали геть – на лісорозробки в тайгу. Батько і брат з'являлися раз на п'ятиденку по білизну і побачитися з мамою і мною. На харч видавали потроху вівсяної муки і змерзлу картоплю. Дітей живих залишалося дуже мало. Як вижив я, мама дивувалася все життя.

Ще будучи в Шалакуші, батьки здогадалися написати листа в село. Минуло два місяці, і о диво! З'явився мамин молодший брат, мій вуйко Сергій, щоб забрати мене звідти, рятуючи від загибелі. То було на той час свого роду геройство: на чужі документи (Василевського), сам вже безпритульний втікач від розкуркулення. На щастя тоді в СРСР ще не було паспортної системи і можна було замилювати очі різними фіктивними «справками».

Хитруванням і підкупом вуйко зумів визволити мене разом із ще трьома чужими діточками з того пекла, привізши нас нелегально на рідну землю: мене до старенької бабуні, маминої матері, а викрадених малюків порозвозив по їх рідних селах.

Про геройський вчинок мого вуйка (розстріляний у 1934 році) свідчить оця довідка №361 від 18.5.30р. з Няндомського ОГПУ, яку мама зберігала все життя, як вона казала – «для потомків»... Це ксерокс з оригіналу, який у мене. Видно, що такі СПРАВКИ готувалися заздалегідь для к/ссылных (купацко/ссылных)...

Як розповідала мама згодом, коли я виріс, у липні-серпні 1930 року померли в тайзі батько і брат Сергій (тезко вуйка, його хрещеник), що мав 18 років. Мама, залишившись сама зі своїм невимовним горем, змушена була знову звертатися до брата Сергія за порятунком...

І що ж робить мамин брат, мій вуйко вдруге? А, перебравшись у форму міліціонера та маючи знову ж якісь «липові» папери, в грудні 1930 року поїхав туди ж визволити з неволі свою сестру, Настю, мою маму.

Можна б написати пригодницьку повість про те, як вуйкові пощастило обдурити всі контрольні пости, комендатури, йдучи зимовою тайгою з мамою-втікачкою без жодних документів... І при тому забравши з собою двійко малих діток, восьмилітніх хлопчиків з-під Шепетівки...

А я на той час був у бабусі, ходив до першої групи (класу), не знаючи що і як діється з моєю мамою.

Про те, що було з нами далі, яким чином я і мама на все подальше життя стали Василевськими – тема довга...

Хтось тепер може запитати: «А яке ж багатство мали твої батьки – куркулі?!» Кажу цілком чесно:

1. Хата звичайна глинобитна, як казалось, – валькована, без дер. підлоги, лише дах – під чорною бляхою. Криниця побіля шляху, як казав дід, – «для всіх людей».

2. Стодола і хлів.

3. Орної землі – 3 га.

4. Коней не було, бо їх покрали активісти рік перед тим.

5. Корова з теличкою, п'ять овець, десять курей і ...пес.

Все це я знаю тепер достеменно з документів про реабілітацію батьків – «кулаків».

То завіщо ж «розкуркулили» моїх працьовитих батьків?

По-перше, не хотів гнати самогон зі свого збіжжя для комнезамівців – сільських ледацюг і вагався – йти чи не йти до загадкового колгоспу, кажучи: «а що мені зроблять, з мужика не скинуть...»

І таки «скинули» з рідної землі аж у тайгу на загибель...

Пантелеймон Василевський

Дрогобич

***

Считаю своим гражданским долгом написать о своей трагической судьбе и о трагедии всей моей семьи, что пострадала по вине большевистской системы.

В 1930 г. в январе месяце внезапно забрали моего отца, ночевал он в сельском совете, за ночь на него состряпали досье, от свидетелей, что якобы он «враг народа», что якобы он выступал на собрании против бедных и бездарных людей, против пьяниц и безхозяйственных, против подырей. А в то время организовывались колхозы и такие люди пришли к власти и были коммунистами. Моего отца судили по статье 54/10 за антисоветизм, заставили прислужников коммунистов написать на моего отца донос, они это с охотой сделали и за это получили награды. Эти доносы я своими глазами видела, только уже в 1989 году, когда дело моего отца разбиралось в КГБ г. Каменец-Подольска, а затем в КГБ областн. г.Хмельницка, по моей письменной просьбе мне разрешили с ним познакомиться, прочитать и потрогать руками. Вернули фото. Познакомившись с делом в 1989 году, я была потрясена и до сих пор не могу успокоиться за то, что над нами творили эти партийные узурпаторы — грабители, убийцы, которые двух братьев отца расстреляли в г.Каменец-Подольске, отца сослали на Север, а мать отдельно в Сибирь, десять детей выгнали из дома на улицу, забрали хату, все постройки и на нашей усадьбе сделали контору колхоза и сараи колхозные. Дети все оказались детьми «врага народа». Над нами страшно издевались, избивали, морили голодом, но мы выжили, правда не все — двое умерли, болели туберкулезом. Я всю жизнь страдаю почками и простудным заболеванием. У всех, естественно, нарушена психика. В течение четырех лет я добивалась реабилитации отца и получила справку с прокуратуры о реабилитации только в 1989 г., а на мать и всю семью — восемь человек детей — получила только через три года в 1992 году, — и то только тогда, когда написала несколько жалоб в область. Считаю, что по сегодняшний день правят у нас в Каменец-Подольске такие коммунисты, какие были в 30-е годы, а

может даже хуже. потому что те не воровали так, как теперь, все замаскировались переменами и творят такое преступление над народом, что есть чему повозмущаться не только нам, а всему миру — сплошная мафия. Это письмо я вам написала вкратце, у меня есть копии всех жалоб, ответы властных чиновников, которые категорически отказались возместить материальный ущерб, нанесенный в те годы.

Зинаида Слободян-Войцеховская,
репрессированная в 30-е годы.

Прошу прощения за то, что написала на русском языке, не по своей вине моя родина изгнала меня в Россию, где прожила 54 года.

***

**ПРЕЗИДЕНТУ, господину БИЛЛУ КЛИНТОНУ,
КОНГРЕССУ США!**

Инициативная группа рабочих и служащих, жители крымского города Алушта с Украины, обеспокоенные необъективными и, на наш взгляд, недружественными высказываниями отдельных официальных лиц США, а также некоторых средств массовой информации о политике независимой Украины, в том числе, в вопросе разоружения и отказа от имеющегося у нее (не по ее воле) ядерного оружия, вынуждены обратиться непосредственно к Вам.

Возможно, это результат недостаточной осведомленности, молодости суверенной Украины, из-за ее еще ограниченной дипломатической и информационной возможности, чем и пользуются наши недруги, еще не расставшиеся с амбицией «старшего брата», распространяя по Миру различные инсинуации и наветы.

Мы не дипломаты, поэтому, возможно, наши суждения будут выглядеть прямолинейно, но они искренние и исходят от сердец, чувствующих несправедливое отношение к нашей родине — Украине.

Украина в 1991 г., в соответствии с принятыми нормами международного сообщества, провозгласила свою н е з а в и с и м о с т ь, пройдя сотни лет исторического периода жесточайшей борьбы ее волелюбивого народа с его поработителями за свою свободу, за восстановление своей государственности.

Так случилось, что наиболее коварно-изощренно наш народ подвергся тотальной эксплуатации и целенаправленной ассимиляции за последние 300 лет пребывания под игом России.

Исторический союзнический договор Богдана Хмельницкого, гетьмана Украины с Москвой в 1654г был составлен как договор двух **равных** и суверенных народов Украины и России, преследовавший главную цель — взаимную оборонную помощь, сохраняя свой государственный организм, свой социально-политический строй.

Однако, благодаря присущему Москве двуличью, — коварной лести и тут же, — вероломное предательство; пожатие руки «дружбы» и тут же — аркан на шею, атрибуты, по-видимому, заимствованные еще от орд Чингис-хана; Россия, как удав, шаг за шагом, исказив статьи Договора, вероломством и военной силой закрепостила и поработила народ Украины, лишив его государственности, запретив его язык.

Как известно, такая участь постигла не только Украину. Постоянно, веками, из года в год, ведя захватнические войны, Россия одно за другим разоряла и покоряла сопредельные государства.

Ненасытная алчность, грубая военная сила стали приоритетами морали Москвы. Так, под сапогом России оказались Финляндия, Польша, страны Прибалтики, Кавказ, Сибирь, Дальний Восток, Средняя Азия, Манчжурия, Корея. Метастазы воинствующего спрута дошли до Китая, Японии, а в Европе, захватив Молдавию и перевалив через Балканские хребты, дошли до Константинополя,— зарясь на весь Балканский регион...

Из-за недооценки Западными странами для себя угрозы, Россия из малоразвитого, полуазиатского царства, известного как — «страна рабов, страна господ», превратилась в супергигантскую империю 1/6 части Земли, став «тюрьмой народов», а для внешнего Мира,— «жандармом Европы» — душителем демократии и свободы! Таков оказался результат цены беспечности Запада.

С поражения русского царизма в 1917г., снова же, не без попустительства стран того же Запада, плоды победы успел пожать малочисленный, но агрессивный русский большевизм. Побандитски ночью совершив государственный переворот, задавив только-что нарождавшуюся демократию в лице Временного Правительства, большевистская когорта Ленина захватила власть в России.

Так, из-за сугубо корыстной цели — предполагаемой победы над странами Антанты, кайзеровская Германия, проявив величайшую историческую близорукость, засылает политического авантюриста Ленина в сердце России, перевезя его из Швейцарии через свою страну в скандально известном «опломбированном вагоне».

Что из этого получилось? — Всему Миру стало не по себе... 70-летний коммунистический беспредел произвола и беззакония, не имевшего аналога в мировой истории, пролихорадило весь Мир, все его человечество

Более всего по-ныне поражает недалёковидность руководителей стран Мира тех времен, вызывает у нас, украинцев, боль и сожаление их отношением безразличия к судьбе Украины, к освободительной борьбе ее народа в 1917-1919 годах.

Как известно, воспользовавшись развалом Русской империи, Украина в 1917г. восстанавливает свою государственность!

Однако, на глазах всего человечества Мира, происходит очередное преступление, теперь уже большевистская Москва топит Украину в море крови ее народа, вторично порабощает ее.

На наш взгляд, утвердись Украина тогда, в 1917г. в независимое и суверенное государство, не было бы: голодомора 1932-1933 годов с миллионными жертвами невинных людей, человечество не познало бы горя 2-й Мировой войны, ибо создался бы устойчивый баланс сил в Европе, не было бы крематория Бухенвальда и коммунистической Кубы, не пострадали бы и другие государства и народы всех континентов Земли от этой политической «чумы века», Европа не познала бы позорной Берлинской стены, не было бы и кровавого Афганистана.

Утвердись независимая Украина в 1917г., не создался бы коммунистический монстр — СССР. Ведь не зря знакомый Вам Михаил Горбачев во всеуслышание из Кремля изрек: «Без Украины не может быть и СССР».

Но сегодня страшнее всего, на наш взгляд, для судеб всего Мира, когда в руках государства, ранее справедливо окрещенного как «Империя зла», находится безраздельно управляемое термоядерное оружие.

Несомненно, расползание ядерного оружия, увеличение числа ядерных держав, представляет также серьезную угрозу для человечества, но и одностороннее разоружение, как правило, не увеличивает безопасность страны, а провоцирует против нее агрессию.

Украина, ее Президент, ее Правительство и народ,— Богом наделенный трудолюбивым, свободолобным и человеческой добротой никому не угрожает! Но не хотим и остаться беззащитными, имея такого непредсказуемого соседа, как всегда для нас являлась Россия.

Уважаемый господин Президент БИЛЛ КЛИНТОН!

Все человечество Мира смотрит на Вашу страну, США, как на гарант демократии, мира и справедливости. Ваша страна всегда стояла на защите этих гуманных человеческих принципов. В

этот, исключительно важный для нашей родины Украины исторический период, ПРИЗЫВАЕМ ВАС оказать содействие в ЗАЩИТЕ ее как независимого демократического государства от агрессии!

Учитывая пройденный горький исторический опыт, Ваша защита Украины,— это помощь всему человечеству, — отстаять МИР и СПРАВЕДЛИВОСТЬ!

ДА ПОМОЖЕТ ВСЕМ НАМ В ДОБРОМ ДЕЛЕ НАШ ОТЕЦ — БОГ!

Украина

Крым, г.Алушта.

24 апреля 1993г.

С глубоким уважением, «Обращение» подписали:

Лемтович В.А.

Козицкий С.И.

.....

(всего более 20 подписей)

ТО ЯКУ БАТЬКІВЩИНУ Я ЗРАДИВ?

11 грудня 1992 року Президія Івано-Франківського обласного Суду у складі головуючого ТИМКІВА Е. Д., членів Президії САВЧУКА О. В., КОГАНА М. Й., ЛЕСІВ О. В., ВОЛОШИНА О. П., з участю прокурора КЛИМЕНКА О. П. розглянула кримінальну справу про обвинувачення ДМИТРУКА ЯКОВА МИХАЙЛОВИЧА за ст. 54-1а; 54-11 КК України.

Встановлено, що Дмитрук Яків Михайлович 1922 року народження, уроженець і житель села Черемхове Коломийського району Станіславської області, українець, раніше не судимий, засуджений ст. 54-1а, 54-11 на 25 років позбавлення волі і на 5 років поразки в правах, за вироком військового трибуналу військ МВС від 5 жовтня 1948 р. ДМИТРУК Я. М. визнаний винним та засуджений за зраду Батьківщини.

Як прокурор, так і Президія Обласного суду визнали, що Дмитрук Я. М. засуджений обґрунтовано і на нього не поширюється Закон про реабілітацію від 17.04.1991 року.

Йому інкримінується те, що в квітні 1944 р. він добровільно вступив до сотні УПА, що він брав участь у вбивстві бійця винищувального батальйону МВС, здійснив убивство голови колгоспу с Хлібичин ФЕДОРІВА Д.

ТО ЯКУ Я БАТЬКІВЩИНУ ЗРАДИВ?

Свою БАТЬКІВЩИНУ – УКРАЇНУ Я НЕ ЗРАДИВ! Я боровся за її визволення в лавах УПА, куди я вступив добровільно. Я боровся проти поневолювачів-окупантів і їх прислужників. Якби я не знищив бійця винищувального батальйону і співпрацівника КДБ, то вони знищили б мене: я захищав своє життя і життя своїх близьких.

Логіка прокурорів і суддів: вони мали право вбивати нас, бійців УПА, але ми не мали права вбивати їх, захищаючись від каральних загонів МДБ, МВС.

Ми, бійці УПА, захищали свої домівки, села, рідних і близьких від зайд червоно-коричневих фашистів, від їх терору, який вони розв'язали на терені Західної України, ми захищали від знищення українську націю, її мову, історію і культуру, а нас за це прозвали «зрадниками Батьківщини». І це в той час, коли Україна стапа вільною, Незалежною Державою. Незалежність якої виборювали

мільйони її синів і дочок, більшість яких загинули в катівнях польської дефензиви, німецького гестапо, в катівнях КДБ, у тюрмах і на засланнях у Сибіру.

Замість того, щоб тих борців за Свободу і Незалежність України оточити всенародною шанобою і любов'ю, їм відмовляється у формальній реабілітації. Бо хто ж ці прокурори й судді? Це колишні слуги червоного кривавого режиму.

Депутати Верховної Ради схвалили Закон, за яким навіть бувші червоні кати, слідчі, наглядачі тюрем і таборів – це ветерани війни. Надали їм різні пільги, а люди, які віддавали своє життя в боротьбі з червоною чумою за ВОЛЮ УКРАЇНИ, цих пільг не мають і багато з них не реабілітовані.

То за яку Україну ми боролись?

Хто править нашою Незалежною Державою?

ПРОШУ ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ РОЗГЛЯНУТИ МОЮ СПРАВУ І ВИРІШИТИ ВСЕ ПО СОВІСТІ І ЧЕСТІ ПРАВОСУДДЯ.

Яків Дмитрук

9 травня 1994 року

ОКРУШИНИ БОЛЮ...

***

Це було лютої зими 1946 року в селі Прокурава, що на Косівщині, – коли цілі зграї НКВД нищпорили в селах і містах Західної України, шукаючи повстанців і одночасно грабуючи бідних невинних людей.

Повечерявши, ми (тобто мама, дві сестрички і я) полягали спати. Мама тоді спала з меншою сестричкою – самірочною Катрусєю – на печі. Ми вже спали, коли раптом серед пізньої ночі в хаті щось вибухнуло. Миттю попадали на підлогу – щоби спастися від смерті. Але доки мама вхопила на руки меншеньку і зіскочила з нею на підлогу, пролунав другий постріл, третій. В хату стріляли з вулиці.

Катруся стікала кров'ю, з животика вилізли кишки і одна ніжка в пасі була так сильно перебита кулею, що трималася на кількох шкірках. Мама кричала з розпуки, почала в нестямі загортати кишки в животик, але допомогти Катрусі ми вже не могли – тяжко стогнала, доки не стекла кров'ю. Наостанку ще хотіла чомусь устати, але як?

Всі ми вкрай злякалися цього страшного нападу, думали, що хтось невідомо за що хоче нас спеціально розстріляти, і тому пролежали на підлозі під піччю до ранку. Хата наша була побудована з найтвердішого дерева, узятого з давнішої сільської церкви, але кулі легко пробрили товсту стіну й вивалили з внутрішнього боку величезні шматки штукатурки, і все це – з іскрами, клубами пилу, оглушливими вибухами.

То, як з'ясувалося, проходила через село банда НКВД в кількості до 500 недолюдків, один з яких стріляв за сусідським хлопцем, котрий злякався їх і втік у напрямку нашої хати...

Недарма кажуть, що ворог стріляє, а Бог кулі носить: цього хлопця й не поранило, а моєї сестрички не стало. Вона ніби щось передчувала уві сні: завжди лежала горілиць у мами на руці, а тут відсунулася, сховала голівку за комин, але мама, прокинувшись, пожаліла її, знову пригорнула до себе й поклала голівку на руку... Інша куля відбила Катрусі ніжку в той момент, коли мама знімала її з печі. А ще одна з куль, проходячи крізь стіну, потрапила у великий сук і пішла рикошетом у сволок, відбилася від нього і вдарила маму в груди. Але вона, бідна, цього тоді й не відчула і крові своєї не помітила – побивалася над дорогою кровинкою.

І ніхто нам ні тоді, ні пізніше не сказав ані словечка – ні з тої банди, ні з уряду. Все робилося так, ніби тільки так і мало бути. А робилося багато чого...

1951-го року наші районні посіпаки з наказу вищих посіпак почали організовувати переселення людей у Миколаївську область. Влаштували збори, мітинги, агітували, а коли побачили, що в такий спосіб їм не вдасться зманисти людей з рідних місць, почали викликати поодинці в сільську раду. Били, аж доки не підпишуть папір про «добровольне переселення». Саме так і мій вітчим «погодився». А невдовзі прибули до села інші люди під конвоєм енкаведистів і почали розбивати в нашому селі хати і стайні. Не жаліли нікого, не слухали умовлянь, не бачили сліз, а робили своє чорне діло. Після того мої рідні й інші односельці вже змушені були брати торби на плечі, а корову на шнурок і йти 50 кілометрів до залізниці, щоби звідти поїздом до «землі обітованої».

Перед тим комуністи-агітатори казали, що для переселенців там є все – і хати, і все інше – потрібно лише туди якомога скоріше прибути, а насправді всіх привезли в голий степ, залишили без їжі, без води. Бідні люди рятувалися, як могли – викопали землянки на себе й худобину, якось перезимували, а наступного року почали зводити хатки. Тільки життя було таке, що люди змушені були покинути і ті хати, і все нажите. Втекли додому майже всі, а залишилися ті, хто в нашому селі розбирав на вивіз чужі будинки. Ось так моїм рідним довелося втретє будувати житло.

Тепер пишу і думаю: скільки ж то горя зазнав наш народ за сім десятиліть лєнінської політики. Скільки мудрих людей знищено, а дурніших так обдурено, що й досі не можуть звільнитися від пропагандистського чаду і хотіли б знову повернути рідний народ під комуністичне ярмо. Схаменіться!

Іван ГЕРАСИМ'ЮК

село Королівка
Коломийського району
Івано-Франківська обл.

***

Пише до Вас колишній виселений 1949 року з села Джурів, Заболотівського району (тепер Снятинського) Косован Андрій Васильович, 1934 року народження.

4 грудня 1949 року вночі, тільки ми заснули, десь о другій годині, оточили НКВС нашу хату. Стукають у вікна і кричать: відкривайте двері, ви оточені. Покійний тато Косован Василь Андрійович відчинив, увійшло до хати кілька чоловік, решта були під хатою і сказали збиратися. Нічого нам не дали взяти, тільки те, що було на нас. Їсти взяли тільки дволітрову банку смальцю. Запрягли у віз нашого коня і повезли в Заболотів. Нас посадили в кімнаті НКВС, – там було тоді з Джурова ще багато родин. Десь через тиждень нас всіх перевезли в Коломию на пересильний пункт, де пробули більше місяця за ґратами – правда випустили один раз в зоні на прогулянку. Після цього нас завантажили на машини, а з них – в товарні вагони і повезли в Хабаровський край на станцію Хор (поселення Новостройка). Дорогою нас поїдом їли воші: капали з верхніх нарів вагону на нижні як дощ. Знущалися над нами як хотіли: давали солоної риби, а води не давали, – люди кричали, били кулаками у двері вагонів. Були виселені зі мною тато, який помер у 1982р., і мама Косован Катерина Андріївна, 1908р. народження, ще жива. Все наше майно конфіскували. Приїхали ми в 1958 році, застали голе місце.

Моя старша сестра була арештована малолітньою – два роки пробула у Львові в дитячій трудовій колонії. Дівоче прізвище Косован Євдокія Василівна, по чоловікові Гаврилук, живе нині в селі Джурові, була засуджена на 10 років, відсиділа 9. Розказувала, як на слідстві били, відливали водою і знову били, тягали за волосся, копали на підлозі ногами. Ми за те, щоб засудити

комуністичну партію, катів українського народу, не допустити її відродження, комуністів треба так садити в тюрми, як вони садовили нас.

А.В. Косован

***

У 1939 році прийшли до нас більшовицькі «освободітелі», з лісництва зробили тюрму, власника лісництва репресували і довкола тюрми збудували високу стіну з цегли. У березні 1940 року тюрма «запрацювала». Чорні ворони їздили тільки вночі.

1941 року, 22 червня, у неділю почалася війна, а з понеділка на вівторок енкаведисти втекли з Печеніжина. У той же день зранку народ пішов до тюрми. Я теж туди пішов. Обійшов усі три поверхи. У камерах розміром 3 на 4 метри, де сиділо по 4-5 в'язнів, нічого не було, крім важкого духу і трохи соломи на підлозі. На кожному поверсі у тупику коридорів були захолені калюжі крові, а по стінах сліди від куль. У деяких місцях були розплющені кулі, я їх сам вибирав звідти.

Люди з ломами, лопатами шукали трупи забитих в'язнів, але нічого не знайшли.

У 1990 році на меблевому комбінаті була реконструкція, розширяли приміщення. Коли почали копати траншеї, то натрапили на велику кількість людських кісток. Як потім з'ясувалося, у тому приміщенні комбінату у 1939-1941 роках було НКВС.

В. Явдошняк

м.Чернівці

***

Нас троє залишилося без тата і мами. Брат Дмитро пішов у 1947р. в Українську Повстанську Армію, а в 1949р. мене й сестру за це вивезли до Сибіру. Та до того як вивозити, то помучили дома: приходили військові і сестру тягли за коси до каганця палити, щоб сказала де брат. І так забрали нас в Коломийську тюрму, де тримали шість тижнів, а після повантажили в товарні вагони. Їсти не давали, та деякі люди мали сухарі, що їм приносили до тюрми з передачами. Коли проїжджали мимо озера, то п'ять жінок брали відра і їх вели під автоматами по воду. А вода така була, ніби розбавлена нафтою – всякі кольори. І ту воду наливали у залізні бочки, а люди її пили. Ось так нас везли цілий місяць в Хабаровський край, Нанайський р-н, Троїцьке-на-Амурі. Привезли в ліси – там страшні морози, і найтяжче було жінкам. Там ми пробули 9 років каторги. Того страшного життя я описати не можу, сльози здавлюють. Сестра не дожила до цих щасливих днів і брат також. А я, слава Богові, дожила, і ніхто не знає, яка я тепер щаслива, що бачу синьо-жовтий прапор.

Марія Іванівна Тодорів

***

Ще в березні далекого 1940р наша сім'я була повністю пограбована та вивезена з рідної хати у район м.Семипалатинська.

Умови були такі, що баба того ж таки року (у 52 роки), а за нею і дід (53 роки) передчасно лягли в землю, так що я їх і не пам'ятаю.

Мама теж втратила здоров'я на копанні торфу і, не маючи потрібного по інструкції трудового стажу аж до 1991 р. не одержувала ніякої пенсії, ні допомоги, ось лише тепер одержує мізерні гроші.

Я ж після кількох хвороб був визнаний лікарями безнадійним та виписаний у зв'язку з цим з лікарні, але, на свою біду, не вмер, а тяжко мучуся ще й до сьогодні. А наша нібито гуманна (на словах) медицина відмовляється визнати мене жертвою репресії.

Чотири роки з неймовірними труднощами добивалися ми так званої «реабілітації». Але ніякого відшкодування за втрачене здоров'я та майно не одержали і до сьогодні. Вимагаю створення народного трибуналу для суду над диявольською КПРС.

В.Д. Костащук

***

Напишу оповідь трагічної долі моєї бабусі. Родом я із Волинської обл., а живу тепер в Ірпіні під Києвом. У моєї бабусі було семеро дітей і землі стільки, що доводилось наймати людей, оскільки своя сім'я не в змозі була обробити її. Отож, на полі працювала вся сім'я разом з найманцями. Тільки в неділю наймані відпочивали, а свої діти працювали.

Ось прийшли російсько-українські комуністи «звільнити» Західну Україну. Розкуркулили і знищили сім'ю. Чим же мій дід завинив перед суспільством? Чому на його долю припала така трагічна доля? Тільки тому, що він від зорі до зорі працював. Діда і бабу, двох синів і дочку відправили до Сибіру. Дід не доїхав – помер. Третього сина і другу дочку розстріляли. Для того, щоб уціліти, моя мама терміново вийшла заміж за хлопця з найбіднішої сім'ї. Залишилась 5-річна Аннушка. Односельці по черзі переховували її від властей, щоб хоч вона залишилась на Україні. Бабуся чотири рази втікала із Сибіру. Їхала на стиках між вагонами і обмороженою приходила до дитини. І знову її відправляли назад, до Сибіру. Дитя спіймати не вдалось. Тільки за п'ятим разом бабусю з дочкою відправили. Все, що вони пережили в Сибіру, – довга історія, та й схожа вона на багато інших. Будинок, де вони жили, розбомбили німці. Там зараз яма, що поросла кропивою по пояс...

Ольга Бащук

***

Я, Зарівна Віра Корніївна, 1923 року народження із села Журбинці Козятинського району, Вінницької області. Тепер живу і працюю лікарем в с.Підмихайлівцях Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл., облпсихлікарня №2. Пам'ятаю все, що робилося в голодомор 1933р. Моя мама померла на початку 1933 року від хвороби, ускладненої голодом. Після смерті матері батько, тікаючи від голоду з села, влаштувався на роботу в м.Вінниці, забрав мене і брата з собою. Сестра батька, її чоловік і шестеро малих дітей померли від голоду в селі. В 1934р. я з батьком поїхала до хрещеної матері в с.Журбинці і не впізнала села. В 3/4 осель села були навхрест забиті двері і вікна, де люди вимерли з голоду. Могили матері ми не знайшли на кладовищі, так воно було перекопане: могила на могилі. А у Вінниці, де ми жили, по вулицях валялися трупи, напівмертві здуті, як гори, та худі, як мощі. Рідко трупи прибиралися вчасно. Батько, брат і я вижили, хоч пухли з голоду. Батько захворів туберкульозом, брат рахітом. Страхіття творилося. Люди йшли на страшні нелюдські поступки. **З**

трупів варили холодець, продавали на базарі, були масові отруєння. Прибиральниця з Вінницького вокзалу з'їла своїх двох дітей і ходила потім, співала, будучи несповна розуму.

В 1942р. я вийшла заміж за чехословацького підданого, який приїхав на Україну – Джубан Павло Семенович, 1919 р. народження, українець. В 1943р. народилася донька. Того ж року в грудні німці зігнали людей, понапихали в товарні вагони – серед них був мій батько, брат, чоловік, моя шестимісячна дитина і я та й повезли: аж в дорозі ми довідалися, що в Німеччину, в табір. Везли довго – холоднеча була жаклива. У мене пропало молоко – не мала чим годувати дитину. Думала, що помре моє маленьке. І вже на території Західної України, вночі, коли було німецьке різдво, нам вдалося втекти. Стрілочники нам сказали, що це станція Турка. Ще й сказали в який поїзд нам сісти, щоб вернутися додому. Так ми доїхали на кінцеву його зупинку ст. Коломия. В Коломиї ми прожили три місяці, найняли підводу і попросили відвезти нас в якесь село. Так ми опинилися в с. Жураки Солотвинського р-ну Станіславської обл., тепер Івано-Франківська. Прожили ще рік. Про свої політичні справи і причину приїзду на Україну чоловік мені ніколи не казав. Але я бачила, що багато писав – до нього приходили люди, він з ними розмовляв. Незабаром прийшли «наші». Одразу заарештували чоловіка та батька і забрали в НКВС. Тримали два місяці. Затим випустили і наказали негайно виїхати з села. Приїхали ми в Станіслав, знайшли житло, поселилися, чоловік почав добиватися дозволу на від'їзд з сім'єю в Чехословаччину, де жили його рідні. Це вже був 1945р. Органи крутили-вертіли довго, аж осінню 1946 р. дозволили від'їзд. Супроводили нас до Ужгорода, там зустріли інші «приятелі». Повідомили, що документи всі наші у них і що поїзд до Кошиць іде вночі, і вони нас посадять у поїзд, вручивши документи. Все це було дивно, але що було робити і кого було питати. Вночі повезли нас: чоловіка, мене і дитину «до поїзда». Привезли нас не на вокзал, і випустили з машини. Чоловік на руках з дитиною, якій було три роки, і я з сумкою.

Скомандували: «вперед и не оглядываться!» Нічого не розуміючи, нічого не відчуваючи, крім страху, ми пішли... Думали постріляють, але ні. Пішли...

Але хто ж знав, що їхні плани були далекоглядніші. Добрели ми над ранком до якогось села, постукали до хати. Господар відчинив, нічого не питаючи дав помитись, поїсти і відпочити. Рано відвіз нас в м. Міхаловце, де жила мого чоловіка мати й сестра. Прожили ми спокійно рік. Одного дня з'явився «посланець» з того боку і почав мого чоловіка заставляти працювати на радянське КДБ, виявляючи українських націоналістів. Мій чоловік категорично відмовився. Посланець приїжджав ще декілька разів. Уже погрожуючи моєму чоловікові, але згоди так і не добився. І тоді радянське КДБ зробило «хід конем». Повідомили Словацьке КДБ, що ніби мій муж був суджений радянським судом в Станіславі, за бог знає, які гріхи і засуджений до смертної кари, тому втік з сім'єю до Чехословаччини. Справу зробили підлу, нелюдську, брехливу і чорну! В 1949р. у червні, ввечері, словацькі кадебісти забрали його з дому і вбили. Я залишилася 25-ти річною вдовою з п'ятирічною донькою. Через короткий час чехословацькі органи, допитавши мене та сфотографувавши у профіль і в анфас, наказали виїхати в Союз. Нічого не дозволили взяти з хати, лише необхідний одяг мені і дитині. Супроводжували до границі. Приїхали в Станіслав пізньої осені 1950р., де жив мій батько. Застали його хворого, опухлого з голоду. В хаті зовсім не топилосся, світла не було – відрізали. Не було чим палити. Від туги за чоловіком, хвороби батька і дитини, голоду і холоду, думала збожеволію. Та вже через тиждень прийшла повістка з викликом в КДБ. Прийшла, допитали – такі виклики продовжувалися кожен тиждень протягом цілого року. Пропонували їхати в Чехословаччину з тою ж місією, яку пропонували моєму чоловікові. Відмовилася. А самі так само погрожували. Не давали паспорта, ніде мене не приймали на роботу. Мучилися ми, голодували. Потім почали викликати на допити рідше. І аж після смерті звіра-Сталіна видали паспорт. Строго-настрою при цім попередили, щоб ні слова нікому ніколи ніде не розповідала, що сталося з чоловіком. Коли б хтось питав, казати, відповідати, що вбили «бандеровцы». І всі виклики після цього закінчилися, ніхто мене більше нікуди не викликав.

В 1990 р. пішла в КДБ м Івано-Франківська в справі реабілітації. Ото не знала куди іти!! Сказали прийти через місяць. Прийшла, а заступник начальника КДБ при зустрічі виголосив: «Кого же тут реабилитировать?! Он же был надрайонным УПА. Не такие люди погибали, как он! Да и свидетелей нет, все умерли». Я попросила, чи не можуть мені показати його справи. Відповів, що це

«Секретные дела и показывать нельзя, запрещено»!! І все. Живу самотоко в селі. Тримає при житті лише робота. Думала звернутися ще в «Меморіал» про реабілітацію, але майже не виїжджаю з села за станом здоров'я.

Віра Корніївна Зарівна

***

Вирішив написати Вам, як в 1941 році, в тяжких муках загинув брат моєї дружини лише за те, що у нього було знайдено національну літературу. Каткування відбулося в лісі села Товмачик Коломийського р-ну. Очевидці із сіл Рожнова Косівського р-ну, Тростянця та Іллінець Снятинського р-ну після каткування ходили розпізнавати замучених, бо вже наступали німці. Батьки і матері розпізнали своїх синів, причому і брата моєї дружини Матейчука Романа.

Микола Абрам'юк

***

Вирішив написати про те, що сам бачив у Вінницькій в'язниці в 1941 році.

Ми йшли з мамою повз в'язницю з базару і побачили, що у двір заходять люди, ну, вирішили зайти і собі. У дворику, куди виводять на прогулянку в'язнів, була викопана велика яма, приблизно 3-4 метри. З ями витягли вбитих людей різного віку, мили в баліях, обсипали вапном і клали назад у ту саму яму. Багато людей впізнавали своїх рідних. То було страшне видовисько. Так комуністи нищили наш український народ. Смерть катам і їхнім покровителям!

Петро Гуменюк

с. Майдан-Чапельський
Вінницької обл.

***

Мій батько багато працював з молоддю села. Був талановитою людиною. Організовував концерти, вистави, у яких сам брав участь.

8 січня 1941 року під час однієї з вистав були присутні представники КДБ, які після закінчення вистави заарештували найбільш свідомих селян села Босири та навколишніх сіл.

Прізвище одного з кагебістів я пам'ятаю донині – Єромен або Єроменко, хоч тоді мені було 8 років. Мого батька протримали в Чортківській тюрмі до 2 липня 1941 року, де він був засуджений на 10 років позбавлення волі. У зв'язку з війною їх, 1000 чоловік, пішки гнали через Скалу-Подільську, Кам'янець-Подільський, Хмельницький, Вінницю до Умані. 20 липня 1941 року в Умані їх замордовано в підвалах тюрми й облити вапном. У кого з них при собі були посвідчення особи або листи чи записки, на основі того були складені списки замордованих в'язнів. Розпізнаних, серед яких був і мій батько, виявилось 83 чоловіки.

У квітні 1945 року «визволителі» визволили мене ще й від мами, яку також катували в Чортківській тюрмі 16 місяців і засудили «Особым Совещанием при МВД СССР» на 5 років з висилкою в м.Норильськ, де вона перебувала до 1953 року.

Коли були засуджені батьки, ми з братом залишились зовсім самі. У 13 років брат помер, тоді мені було 18 років. Уже за мною п'ятнадцятирічною КГБ починає стежити. Мама повертається з висилки, коли в мене вже є своя сім'я і діти. Навіть уже в 1976 році, коли син мій служив в Армії, його викликали в КГБ і запитували, де дід його, Козловський.

Пуцентела Марія Карлівна
з дому Козловських.

с. Лисовичі-Баня
Львівської обл.

***

Я народився в Австро-Угорській монархії за цесаря Франца-Йосифа. У 1914 році почалась війна. Пам'ятаю австріяцьких жовнірів і російських солдатів. У 1918 році мене записали до 1 класу сільської школи, коли Україна була самостійною державою. Мій брат був січовим стрільцем. Він подарував мені «Кобзар» і співанник УСС і розказав, як через Борщівський повіт, Кам'янець-Подільський був відправлений до Києва, де січові стрільці охороняли Центральну Раду. Потім до нас прийшли окупантами поляки. Я пригадую, як Степан Бандера сказав: «Не думайте, друзі, що нам хтось дасть Україну – Німеччина, Америка, Канада – ми мусимо самі її здобути». Мені шепнув один з друзів, що Бандеру обрано головою проводу ОУН.

Прийшов 1939 рік, коли Польщу поділили між собою Гітлер і Сталін. Як прийшли більшовики, до них почали підлабузнюватись жиди й поляки, які продавали чесних українців. Я пішов працювати в глухе село, якнайдалі від райцентру і там діждався 22 червня 1941 року. Неправдою є, що війна була несподівана. Ми знали, що вона буде. Війна тривала вже кілька днів, коли я перебував у знайомих вчителів. Коли солдати почали бігати по вулиці і заганяти людей до будинків, ми з товаришем сховались на горище. Пішли чутки, що більшовики арештовуватимуть. У вікно ми побачили, як підійшов потяг із багатьма вагонами. Поїзд пішов на міст і згодом ми почули страшний вибух. У тих вагонах було повно невинно арештованих людей, яких більшовицькі кати вбили. Були там і мої знайомі, що загинули: Володимир Юрійчук, Петро Черлінка, Іван Ткачук, Стасюк, Василь Бараник. Ми не показувалися на вулиці, поки не дізнались, що у місті вже німці і мадяри. 7 червня 1941 року я прийшов до Скали-Подільської, де довідався, що через Скалу провела НКВС етап арештованих, яких потім закатували в Умані.

Під час німецької окупації я вчителював, викладав німецьку мову. Ввечері читав Історію України. Коли повернулися більшовики, то у травні 1944 року мене забрали на фронт. Я воював мінометчиком на Першому Прибалтійському фронті. Два моїх брати, що попали в піхоту, скоро загинули. Арештували мене 27 січня 1955 року.

Ісус Христос мав 12 апостолів і між ними був Юда із Каріот. Він продав Ісуса Христа фарисеям за 30 срібляників. Потім він жалкував, впав у розпуку, кинув фарисеям тих 30 срібляників, а сам повісився. За комунізму було тисячі Юд, які безсовісно продавали одне одного за шматок хліба або цигарку. Але не вішалися самі.

Судили мене заочно: ОСО Москви на 10 років. Я дійсно був винний, бо замість того, щоб піти в УПА, я пішов у Червону Армію. Покарання відбував у Комі АРСР у місті Інта на вугільних шахтах. Дружину забрали на проживання в м.Чорногорськ Красноярського краю. Її примушували бути донощиком-юдою, а вона не згоджувалась, бо вірила в Бога й мала совість. Її мучили так, що вона втратила розум. Коли я бачився з нею у 1955 році, то вона була вже хвора. У 1956 році нас обох реабілітували, але в Тернопільську обл. ми не повернулись, а поїхали у Чернівецьку область.

У мене зараз дві довідки: довідка про те, що я учасник війни і довідка про те, що я був репресований. Слушно казав мені слідчий, що я повинен був іти не в Радянську Армію, а в УПА. На

початку грудня 1958 р. я зайшов у Чернівецький відділ народної освіти (обласний) і просив, щоб мені дали роботу, казав, що я можу викладати німецьку мову. Так я став учителем німецької мови в Чернівецькій області. Хвала Богу, що я діждався того часу, коли Україна воскресає. Хай Господь Бог помагає і благословляє нас на добрі справи у боротьбі за відродження знедоленої неньки України!

Іван Угрін

м. Київ

***

Приєднуюсь до громадського суду над КПРС-КПУ, яка вчинила великі злочини проти нашого народу.

22 червня під тиском німецької армії почався відступ більшовиків. 24 червня 1941 року завантажили арештованих людей у машини і з Підбужа виїхали у напрямку до Дрогобича. Мети ніхто не знав, бо й слідства не було. У полі між с.Уріж і Нагуєвичами розстріляли 14 чоловік. Серед загиблих:

1. Мій чоловік Соляник В.К.
2. Юринець Андрій – директор Підбужської середньої школи.
3. Камінський К. – пенсіонер, колишній директор Нагуєвицької середньої школи.
4. Дрогобицький М. – директор Нагуєвицької с/школи.
5. Дум'як С. – мешканець Нагуєвичів.
6. Хруник та інші мешканці Нагуєвичів.

Кого не встигли добити в 41-му році, «визволяючи» нашу землю в 1944 році добивали.

В 1944 році арештували Дуба Стася в с.Опака Підбужського району, і не довівши до тюрми НКВС у Підбужі, по дорозі розстріляли. Це був мій батько.

Ми витерпимо всякі нестатки, лише б світило сонце Правди і Свободи.

Соляник Теодозія Євстахіївна

Львівська область,
Дрогобицький район,
с. Нагуєвичі

***

Страшно згадати про ті звірства, що заподіяли нам клятні комуняки. Ще в 1946р. 12 лютого спалили живим мого діда, Мацьківа Василя, який на той час знав 5 іноземних мов. А спалили за те, що допомагав бандерівцям, що давав їм їсти. Прив'язали його в stodолі до стовпа, а будинок підпалили. Крик було чути на два села.

Через місяць ми знайшли на попелищі кістки і череп діда. Так крадькома ми похоронили його. Коли не стало діда, то вони накинулись на батька. Мучили, катували із 1946 по 1952рр. Повибивали йому усі зуби. Знущався над ним начальник гарнізону Кардильов. Одного літнього дня у червні 1952р. тато не зніс тяжких тортур і закінчив життя самогубством. І що думаєте? Ці комуністичні брехуни як про діда казали, що то бандерівці його спалили, так і про тата – що його бандери повісили. Ці ж негідники брехливі і зараз брешуть далі.

Сусіда нашого з родиною повезли на Сибір за те, що син жінчиного брата був в УПА. Працювали вони у теплицях в Томську, де вирощували огірки. Одного разу зірвав він покуштувати два огірочки, і вже на другий день мав бути суд над ним. Той не дожив до того дня також.

Пишу я вам про цих трьох чоловіків, яких з'їли наші «брати»: Мацьківа Василя – діда мого, Кулика Дмитра – тата мого, Гулуша Василя – сусіда. У мене страшна ненависть до цих комуністів-соціалістів.

Олена Дмитрівна М'якушак

***

Подаю відомості лише з одного села Верхній Вербіж Коломийського р-ну.
1939-1941 рр.

Виселені і не повернулися із Сибіру – там загинули:

Ковбоснюк Михайло Федорович і його жінка Ковбоснюк Палагна.

Арештовані і розстріляні у Станіславській тюрмі:

Тріщук Василь Васильович – керівник хору товариства «Просвіта» – ОУН

Моковічук Павло Дмитрович – член ОУН, станичний села, після його арешту станичним був

Куриляк Гриць Васильович, ОУН

Тимоцишин Василь – ОУН

Федоришин Семен Степанович – ОУН

Ковбоснюк Никола Прокопович – ОУН

1944-1950 рр.

Виселені в Сибір:

Ковбоснюк Проць Дмитрович

Ковбоснюк Марія Костянтинівна

Ковбоснюк Ганна Прокопівна

Ковбоснюк Юрій Прокопович

Василик Олена Михайлівна – не повернулась, померла.

Василик Василь Федорович – не повернувся, помер.

Василик Євдокія Федорівна

Федоришин Яким Гаврилович

Федоришин Тетяна Ільківна

Федоришин Никола Якимович

Тимофій Василь Петрович – не повернувся, помер

Тимофій Марія Степанівна

Арештовані і суджені на різні роки:

Ковбоснюк Микола Федорович – помер в тюрмі

Онофрійчук Йосиф Федорович

Миронюк Никола Васильович

Куник Василь Михайлович

Андрійчук Онофрій Григорович

Куриляк Василь Миколайович – помер в тюрмі.

Волошук Микола Васильович

Бойчук Василь Юрович

Бойчук Петро Юрович – помер в тюрмі

Федоришин Марія Гаврилівна

Лосійчук Параска Юрївна – померла в тюрмі

Ковбоснюк Ганна Степанівна

Стефурак Марія Степанівна

Сербенюк Марія Миколаївна

Ковальчук Софія Іванівна
 Федоришин Ганна Григорівна
 Тимофій Параска Василівна
 Сербенюк Василь Михайлович
 Сербенюк Михайло Васильович
 Денисюк Микола
 Ковбоснюк Микола Юрович

Всі вищезгадані люди були засуджені від 10 до 25 років по політичній статті.

Загинули у визвольних змаганнях в ОУН та УПА:

Ковбоснюк Параска Прокопівна
 Тимошин Петро Миколайович
 Максимюк Дмитро Олексійович
 Ковбоснюк Кость Григорович
 Андрушко Михайло Андрійович
 Федоришин Михайло Якимович
 Василик Микола Федорович

Були схоплені і засуджені:

Ковбоснюк Кость Прокопович
 Онофрійчук Михайло Йосифович

Павло Васильович Андрушко

***

Народилася я в місті Корець, на межі Рівненської та Житомирської областей. В сім'ї було шестеро дітей. Молодшого брата разом з мамою розстріляли німецькі фашисти. А через півроку були заарештовані ще три брати, але вже більшовиками. Досі не знаємо, де вони загинули. Мене, а ще старшу сестру та батька 1947 року вивезли в Сибір. Забрали нас, у чім стояли. Привезли в товарняках до Омська і дали притулок в землянках – при сорока градусах морозу. Сестра вантажила у свої 19 років вагони. Працювала дуже тяжко, щоби тільки прогодувати мене. Люди наші вмирали по десять щодня, їх перестали й хоронити – загібали як собак. За межі Омська ми не мали права ні піти, ні поїхати. Паспортів нам не давали, тільки довідки. А я мріяла повернутися на рідну землю, хоч і знала, що вдома нічого нашого вже не лишилося. Вирішила дістатися України будь-яким способом. Але не встигла доїхати, як мене схопили комуністи-фашисти. Судили, відправили в Мордовські табори. На зачитанні вироку я сказала їм: виживу і буду свідком, коли судитимуть вас. За це мене кинули у психлікарню. Тримали там 7 років, а потім знову відвезли в Омськ. Я не змирилася, писала в усі інстанції про те, як знущаються над нашим народом. Писала до того часу, доки в комендатуру не прийшло повідомлення, щоб видали мені паспорт і щоб я забиралася з Омська геть. Пригрозили, що знову посадять.

Отож, я пережила три влади: Польщу, німецьких окупантів і нашу ріднесеньку більшовицько-комуністичну. Пам'ятаю, якого лиха завдали нашій родині німецькі фашисти, але комуністична влада була жорстокішою.

Лідія СИНЮК

м.Київ

* * *

1943 року мій батько – священник Галабурда Андронік Григорович – за доносом комуніста, старости села Радогощ Ізяславського району Хмельницької області був ув'язнений фашистами в ізяславській тюрмі і невдовзі розстріляний. Мені було п'ять років, а братові Тарасові два. Більшовик не міг простити батькові проповідей, у яких той закликав людей любити Україну, боротися за її волю, і продав його фашистам. Ось приклад людиноненавистницької співпраці більшовиків і фашистів!

Пам'ятаю, як уже після вигнання німців вивозили у тридцятиградусний мороз безневинних людей із села Дермань на Рівненщині – до Сибіру. Не можу забути отого плачу дітей і матерів, яких розлучали з родинами. Серед них була і моя тьотя Пелант Євгенія Євгенівна з двома дітьми – семи і чотирьох років. Її чоловік за національністю був чехом, а йому більшовицька влада приписала участь в УПА. А ще пам'ятаю двох посічених і постріляних бандерівців, яких привезли й кинули поблизу школи – це для того, щоб хтось із дорослих чи дітей упізнав їх і мимоволі виявив себе як родич. Де ще на усій святій землі таке робилося з дітьми?

Ні, злочини фашизму і більшовизму проти людини й людства маємо знати і пам'ятати завжди. Таке ніколи й ніде не повинно повторитися!

Юрій ГАЛАБУРДА

м. Київ

* * *

У 1941 році у м. Бережанах була окружна тюрма. Коли червоні війська відступали, трупи замордованих людей з навколишніх сіл викидали у річку Золоту Липу. Люди ловили тих, котрі пливли ночами (вдень боялися) і ховали у братських могилах. За словами очевидців, трупи були страхотливо понівечені. У нашому селі в той час було заарештовано 30 молодих чоловіків, жоден з яких не повернувся. По війні населення Галичини зустріло «армію визволительку» не з букетами квітів, а із зброєю в руках. Напевне немає в Галичині родини, котра не постраждала б від комуністичних репресій. У нашій родині батькову сестру Рокецьку Анастасію з чоловіком і дітьми заслано було у Магаданську область, батькового брата жінку Фатюк Ольгу Ів. заслани в Комі АРСР. Чоловіка моєї сестри з другого покоління – Манастирського Василя – було депортовано у Магаданську область.

Чи можна викреслити з пам'яті ті страхіття, які пережили галичани під час червоної окупації? Часті облави, арешти, депортації у Сибір, трупи вбитих воїнів УПА, що іноді по декілька днів лежали серед села. До виборчих урн військові вели людей під дулами автоматів.

Все це говорить про те, що ми не повинні допустити, щоб до влади повернулась комуністична партія. Нюрнберзький суд повинен судити цю злочинну партію. Кривавими шляхами прийшов наш народ до незалежності, тож бережимо її, бо це може послати нам доля останній шанс. У цей важкий час всі демократичні сили повинні об'єднатись, щоб єдиним фронтом виступити проти комуністичної загрози.

Марія Пилипівна Фатюк

с. Носів
Підгаєцького району
Тернопільської області

* * *

Живу в Західній Україні, пенсіонерка, і коли згадую свою молодість, то ще і зараз мене охоплює жаж. Пам'ятаю, як розпалася Польща, котра до нас не була дуже доброзичливою, і тоді прийшли солдати з Радянської України. Молодь нашого села Нараїв Бережанського району Тернопільської області вітала їх як рідних братів – з квітами і синьо-жовтими прапорцями. Розуміли, що прийшли брати-українці. А коли почалися арешти, то всі ті дівчата і хлопці були заарештовані, в тім числі і мій брат.

Почалася війна з Німеччиною, а тюрми все ще поповнювались. І коли прийшли німці, люди побігли в район – забирати звіди своїх дітей. На жаль, живими вже не застали – їх по-звірячому замордували енкаведисти. Мій брат мав вибиті зуби, порізане тіло, дівчатам відрізали груди, забивали в прохід пляшки, а в головах висвердлили діри. Аж страшно згадати, а як було дивитися на ці страхіття батькам? Не було села на Західній Україні, яке б не потерпіло від «визволителів».

Про ще один страхітливий вчинок розказав нам столяр (воєнний у відставці). Про те, як після війни карали засуджених у Мордовії, де, як відомо, багато комарів. Їх голих прив'язували на ніч до дерева, а доранку лишався недоїдений комарами хіба шматок м'яса, який ще тріпався, бо серце билося. Думаю, що він брав у тих звірствах участь, бо звідки б йому про те знати?

Я колись бачила кіно «Нюрнберзький процес», але, як віруюча, не вимагаю смерті катів. Тільки щоби вони визнали свою вину і покалися. Маю знайомих зі Східної України, що пережили голод 32-33р. Але не мають відваги написати про це, страх ще в них не пройшов.

Марія МАЦКОВСЬКА

м. Львів

* * *

Батько мій був священиком у селі Потік, Рогатинського району, а відтак і деканом Рогатинщини. В час Першої світової війни вступив капеланом у Січові Стрільці. За польської окупації сидів тричі за непокору. Втретє заарештували 1938 року, відсидів до приходу більшовиків. І вже через кілька днів вони приїхали до нас, але батька вдома не застали – на щастя, бо постріляли того дня багато неугодних їм людей.

Нас було у нього восьмеро дітей, з них троє – хлопці. Всі мої брати загинули. У Львові 1942 року польська боївка вбила найстаршого брата – Володимира. 1938 року, після проголошення Закарпатської України, наймолодший брат Зеновій перейшов границю польсько-чеську, але був затриманий чехами і переданий польським властям, котрі засудили його на рік. Сидів також до приходу більшовиків. Коли побачив, що вони роблять з нашими людьми, то разом із середнім братом перейшов границю німецько-більшевицьку. Опинилися в Холмі. Коли німці зайняли Галичину, брати вирішили повернутися додому, але під Бродами їх перестріли більшовицькі банди і там же, у лісі, розстріляли.

13 квітня 1945 року більшовики заарештували батька. За «націоналістичні» відправи на стрілецьких могилах. Вивезли його до Івано-Франківська, а звідти до Львова – вже засудженим на 10 років ув'язнення і 5 років позбавлення громадянських прав. На відбуття кари вислали в Мордовію. Того ж таки 1945 року заарештували мого чоловіка, якому також присудили 10 літ, 1946 року заарештували швагра, також дали 10 років. Чоловіка моєї двоюрідної сестри заарештували 1946 року й замордували у Львові – на «Бригідках». Муж і швагер повернулися, а батько помер 28 січня 1952 року.

Майно наше було сконфісковане, малолітні діти опинилися без засобів до існування. Страшно все те згадувати, але ще страшніше подумати, що все те може повернутися. Бережіть себе, бо червоно-коричневі мають довгі руки, та й при владі вони. Нехай Вас усіх благословить Бог на добрі діла в ім'я нашої України та Матір Божа нехай оберігає Вас від усякого зла. А голодомори й арешти

не повторяться лише в тому разі, якщо буде засуджено більшовицьку партію як злочинну, антинародну організацію. Така партія не має права на існування.

Олена Щербатюк

м. Стрий

***

Усе думаю, чому немає ніде написано про Ковельську тюрму? В ній же побили багато невинних людей. І мій чоловік Кінащук Іван знайшов там свій кінець.

Забрали їх п'ятьох з нашого села 20 червня 1941 року. І не тільки з нашого села Ставок, Турійського району, забирали людей, а й навколишніх сіл також. Позабирали, відвезли до Ковеля в тюрму і там постріляли без всякого суду і слідства. Розстрілювала моїх односельців і мого чоловіка жінка, а трактор завели, щоб тарабанив, аби не чути було крику. Розстрілювані падали в яму - і мертві і живі, а як набралася повна яма, то той трактор проїхався по них кілька разів, щоб додушити живих. Все це я знаю від маминого брата — він жив тоді у Ковелі і все те бачив через віконце з горища. Потім, коли совіти відступили, він ходив у льохи тієї тюрми, там бачив на власні очі ті знаряддя, якими мучили і мордували людей: обценьки, голки, колючий дріт та інше.

Як прийшли німці, то дозволили розкопати яму, в якій було закопано 80 чоловік. А таких ям було три. То розкопали, достали мертвих. З усіх сторін поз'їджалися люди — впізнавали своїх рідних. Крику було, плачу аж земля стогнала. Несли тих 80 чоловік через усе місто і поховали на кладовищі. Серед замордованих були і дівчата. В них були обрізані коси, повирізувані груди, повиколовані очі. Із своїх людей так глумилися, то хіба не такі самі, як ті німці? Ще й гірші.

Про тих побитих були вірш склали, то я його й до цих пір пам'ятаю:

У неділю ранесенько дзвони задзвонили,
Там, в Ковелі під тюрмою, борців хоронили.
Били їх і мордували, дротом руки пов'язали,
живцем в землю клали.
Лягли наші друзі, як густа трава.

Так над ними познущалась Червона Москва.
Заплакали, заридали батьки, діти і вся родина,
А найбільше заридала Україна-мати,
Що найкращих синів своїх мусить поховати.

Вони вмерли, а дух їх сильний не вмере, не загине.
Слава борцям замученим,
Слава Україні!

Анастасія Кінащук

село Кульчин,
Турійський район,
Волинська обл.

***

Я, Григорій Ількович Новацький, — колишній політв'язень. 19 грудня 1945 року більшовицька облага арештувала мене в селі Бібрка, на території Польщі, в хаті станичного. Відвезли в Хирів, кинули до підвалу, заповненого арештантами. Два з половиною місяці тривало слідство: били, мордували, морили голодом, а ночами брали на допити. Після того нас відвезли в Самбір, в камерах тамтешньої тюрми нас натоптували по 60-80 чоловік. На суд викликали щодня по одному. 15 квітня 1946 року військовий трибунал присудив мені 15 років каторги і 5 років позбавлення громадянських прав. Це — за статтю 54«б», тобто за підпільну роботу й переховування від совітської армії.

Після суду мене вкинули до «камери-одиначки». В тій «одиначці» вже сиділи (стояли!) 14 осіб — радянській владі бракувало місця для заарештованих і засуджених. Мучилися ми там до 12 червня, доки не перевели нас до Львова. Там був пересильний пункт, звідки через місяць, 12 липня (на самого Петра), нас повезли до Красноярська. Не годен я вже згадувати всі тортури і знущання... Місяць тривала наша дорога, а у Красноярську повантажили нас на корабель і Єнисеєм — в Ходінку, звідти вузькоколійкою — в Норільськ.

Почувши, що то привезли «бандер из Западной», місцеве населення поставилося до нас дуже вороже, як до найгірших ворогів народу. Там була вже зима, морози — до 30 градусів, а одягу ми не мали. Не було і бараків, мусили будувати самі. Після того нас розбили на бригади, ми прокладали колію на гору, до збагачувальної фабрики. У кожного на куфайці — номер, 12 сантиметрів завдовжки, білою фарбою. Перший номер — 004, але номери нам міняли, бо люди вмирали — від голоду, холоду і тяжкої праці. Відбув я там 10 літ, і сьогодні строго засуджую комуністичну партію за всі її злочини проти мого народу.

Г.І.НОВАЦЬКИЙ

***

Ми, діти і онуки родини Новацьких і Лень, кажемо: злочинній комуністичній партії — Ні!

Сім'я Новацьких — Богдан, Леся, Миколай.
Сім'я Лень — Василь, Оля, Андрій, Таня, Наталя.

***

Я, Стефанія Новацька, — дружина Григорія Новацького. До 1946 року жила в Надсянні, в селі Бібрка. Там, на польській території, підпільно діяла УПА, з якою боролися кати-енкаведисти. Перед наступом німців вони замордували в підвалах ратуші міста Лісько (це теж Польща) 22-х патріотів, і серед них — двох дівчат. Зробили це в останню ніч перед втечею. Своїм жертвам вони повибивали очі, повідрізали язика, носи, а жінкам — і груди, поламали руки й ноги, голови роздушували в лещатах. Цілу ніч гуділи два мотори, щоб не чути було моторошних криків, а під ранок вивезли тіла за місто і поскидали у став. Вийняли їх і поховали вже при німецькій окупації. Я навчалася тоді в сьомому класі, але й досі пам'ятаю розпачливе ридання батьків і матерів. Страшно навіть подумати, що комуністична партія може відновитися, що може повторитися її злочинство.

Стефанія НОВАЦЬКА

село Слобідка,
Козівського району,
Тернопільської області

* * *

Ще після війни в нашому селі Старий Олексинець було 510 дворів. І це при тому, що 65 чоловіків не повернулися з фронту; 30 сімей було вивезено до Сибіру; в сталінських тюрмах і лавах УПА загинули 82 чоловіки. Подібна доля спіткала й сусідні села. 1991 року жителі села Очеретно зробили перезахоронення праху 27 воїнів УПА, розстріляних енкаведистами. Двох воїнів УПА — Березія та Тимчака, яким вдалося вирватися з ворожого оточення, енкаведисти схопили в селі Пашуки й по зв'язчому закатували на очах однієї з матерів. На чолах ще живих повстанців кати вирізали тризуби... 1944 року кілька сотень УПА вели нерівний бій зі сталінцями в селі Панасівка. В бою загинули 66 повстанців, решті вдалося вирватися з оточення. Свою ненависть вороги зганяли на мирних жителів. Так, зокрема, в селі Горинка енкаведисти в один день убили п'ятьох мирних жителів і священника, який вийшов з церкви на поріг. А вище за течією річки Горинь, в селі Волиця, ковпаківці за одним разом убили 13 мирних жителів. Один поранений якимось дивом урятувався — на все життя залишився інвалідом і недавно помер. А в наступні десятиліття? Компартія продовжувала свою лінію: моїх земляків несправедливо ув'язнювали, переслідували за релігійні переконання, жорстоко експлуатували на виробництві.

Григорій Поліпанович БАРИЩУК,

село Старий Олексинець,
Кременецького району,
Тернопільської області

* * *

Гіркий осад залишився в мене в душі від деяких засідань Верховної Ради. Хотілося запитати отих «захисників» народу: відколи це вони стали так уболівати за долю інвалідів, пенсіонерів, дітей... Де ж вони і їхні однодумці-попередники були раніше, впродовж семи десятиліть? Це тоді вони мали б кричати на весь світ, але мовчали і не давали кричати знедоленим, мордованим, пограбованим мільйонам. А тепер, бач, після проголошення України незалежною дружно записалися в «захисники» українського народу...

Радянська преса була заповнена розповідями про «звірства» українських, звичайно ж «буржуазних» націоналістів. Не беруся аналізувати тогочасних подій, нехай це зроблять люди компетентніші. А розповім лише про те, що бачила власними очима, про що раніше не можна було говорити. Отож, я бачила тих націоналістів. Ні, не живих, а мертвих — на шибениці. Серед них був наш одностелець Гнесюк Михайло. Ми знали його як освічену, розумну й чесну людину. Ніколи не повірю, що такі люди здатні були скоїти злочин. Вони жили ідеєю національної держави, прагненням до волі. Шибениці для них ставили в людних місцях. В селищі Гоща поставили біля школи, в якій я тоді навчалась. Був сильний мороз, і задубілі трупи висіли там кілька днів. На грудях у кожного були таблички з написом — «изменник Родины». А що ми тоді мали вважати «родіною»? Протягом порівняно недовгого часу були окуповані трьома державами: двадцять років були під Польщею, приблизно по два — під СРСР та Німеччиною. То чому саме СРСР мала вважатися нашою батьківщиною? Країна з чужим і незрозумілим для нас суспільно-політичним ладом, з чужою ідеологією.

Ні, Батьківщина в нас одна — Україна. За неї за всіх режимів боролися кращі її сини. Боролися і гинули. Найбільше їх загинуло за більшовицького режиму.

Я була очевидцем того, як молодих дівчат, ще підлітків, кидали до в'язниць. Страшним ударом для мене став арешт моєї шкільної подружки Редьки Ірини. Взимку 1944-45 років (точної дати не пам'ятаю) забрали її з уроку. Військовий трибунал засудив на 10 років ув'язнення. А через рік, як стало нам відомо, вона загинула в Магаданських таборах. Господи, в якого ката могла піднятися рука на ту маленьку, тендітну дівчинку, майже дитину?! А навесні 1945 року новий удар — арешт моєї

сестри Оксани. Було їй 19 років, навчалася в Рівному на бухгалтерських курсах. Свої 10 років відсиділа від дзвінка до дзвінка. За шматок гливтяка та миску баланди працювала в лісах Красноярського краю, в Тайшеті Іркутської області, навіть у Монголії, на будівництві залізниці Улан-Батор—Сухе-Батор. І скільки ж їх було, отих дівчат-мучениць?

6 квітня 1946 року виселили й нашу родину. Щоправда, не всю — старшої сестри Василини й молодшої — Ганни не застали вдома. Обидві залишилися без даху над головою. У чім були, без жодних засобів до існування, адже все майно наше конфісковане. Тож не знаю, кому було тяжче — нам на далекій Півночі, чи їм на рідній землі. Сім'ї, набрані в Корецькому районі, підводами везли до Рівного, а там уже чекав ешелон з товарних вагонів. У нашому вагоні були: дід Краля Сидір з жінкою (обом — біля семидесяти), Кононюк Устина з сином-підлітком і малою донькою, Ткачук Євгенія з маленькою донечкою, інвалід Міськевич Юхим з дружиною (віку десь біля шестидесяти) та інші. Найбільше запам'яталася сім'я Євтушків: батько, мати і шестеро малих дітей. Отакі це були «злочинці»... Віконце у вагоні було заплутане колючим дротом. У безлюдних місцях нас випускали з вагонів, і, доки ми тут же, перед вагонами, виконували відповідні процедури, озброєні конвойні стояли над нами — для них ми були не людьми, а худобою.

Через два тижні прибули ми на станцію Вельськ Архангельської області. Там на нас чекали «покупці» — техноруки з довколишніх лісопунктів. Спритніші з них вибрали «товар» кращий — заходили у вагони і забирали молодших, здорових. Це нагадувало торги рабами за рабовласницького ладу. Нашу сім'ю привезли на Важський лісопункт, звідки ми не мали права нікуди відлучатися. За цим пильнував комендант. Переважна більшість людей працювала в лісі на заготовці деревини, частина ж — на будівництві бараків, на підсобних роботах. Особливо важко жилося перші два роки: холод, голод, відчай, який з'явився після того, коли нам оголосили, що вислані ми навечно...

Сміливіші почали втікати. Я до сміливих не належу, але нестерпне відчуття голоду підштовхнуло до втечі й мене. Єдиною моєю мрією було — наїстися картоплі та хліба. Не думала про те, як і де буду жити, хоч про поневір'яння сестер на рідній землі вже знала. Не описуватиму своїх мандрів — після них я вірю, що кожній людині визначено певний відрізок часу, який вона проживе за всіх умов, за всіх небезпек. Хліба я таки наїлася — люди, спасибі їм, дали. Але зрозуміла, що без документів — безвихідь. Тож через рік прийшла до будинку НКВС у Рівному. І мене етапом — від тюрми до тюрми — відправили знову на поселення. Ця дорога тривала вже 4 місяці, і до батьків я дісталася восени 1948 року.

Звільнили нас через десять років, і ми повернулись на рідну землю. Починати довелося з нуля, бо ж ніхто нам нашого майна не повернув, та ми й заїкнутися про те не могли. Але найбільше гнітило інше: нам постійно нагадували, що ми — інші. Нагадували навіть ті, в кого не зовсім чиста совість, але «ідейно чисті»...

До речі, про ідеологію, яка отруювала свідомість і породжувала людей, для яких нема нічого святого. В 60-ті роки прокотилася нова хвиля войовничого атеїзму. Наш Корець — невелике містечко, але в ньому і у двох приміських селах було багато храмів: жіночий монастир, польський костюл, п'ять православних церков. То спочатку закрили костюл і П'ятницьку церкву. На черзі була Миколаївська — дуже давня, своєрідної архітектури. Щоб захистити її, люди чергували постійно. Але райкомівці знайшли вихід — однієї ночі відключили освітлення. Металеві двері підрізали автогеном і вчинили у храмі справжнісінький вандалізм — усе побили, понівечили, іконостас розтрощили й уламки кудись вивезли. Ось так, з вибитими вікнами, і стояв цей храм як докір нашому варварству 30 років. Останнім часом його відремонтували, зробили гарний іконостас, але як історичний пам'ятник він, звичайно, багато втратив. І наш народ багато втратив. Хто відповідь за це? Новоявлені «захисники» народу воліють мовчати.

Уляна Андріївна МІСЬКЕВИЧ

м. Корець,
Рівненської обл.

***

Я — житель села Гупали Любомльського району Волинської області. Вирішив написати листа і описати велику трагедію, яку здійснили енкаведисти у 46 році на хуторі нашого села. Одного вечора НКВС разом з Смоляро-Світязькою прикордонною заставою оточили дві хати. Там були чоловіки, жінки і діти. І всі вони були живцем спалені. Нікого не пожаліли кати. Хто намагався вистрибнути у вікно, стріляли впритул з автоматів. Ця акція розроблялась у районі. Настав час відкрити архіви, щоб усі люди довідались правду про цей злочин.

Ніхто до цього часу не згадував, що було вчинено варварами ХХ сторіччя. На місці злочину залишилось тільки два хрести, які й досі нагадують, що було тут спалено більше десятка людей. Я прошу особисто пана Яворівського розслідувати цей кривавий злочин і обнародувати не лише в районі та області, але й за межами України.

Люди, залякані більшовицькою системою, боялись повідомити про злочин, який був вчинений у нашому селі Гупали. Було б добре, щоб сюди приїхали журналісти і слідчі органи. Про цей жахливий злочин знають багато людей з інших сіл, які зможуть розповісти, а також родичі знищених.

Ще напишу — як воював генерал С.А.Ковпак. Цього ніхто не знає, як він сидів у хаті на горі в баби під спідницею і носа не показував, тим часом як його банду добивали в Карпатах. Переховувався С.Ковпак у Янчука Якова. Тоді він ще був молодий. А мати Янчука Якова, що його переховувала, після війни кілька разів їздила в Київ по допомогу. Жителі села добре знають, де знаходився герой С.А.Ковпак.

Ми, мешканці села Гупали, будемо вдячні, якщо розслідують злочини більшовиків. Більшовицьким катам прощення від українського народу не буде.

Сергій Козачук

с.Гупали
Волинської обл.

***

Небезпека, що знову повернуться комуністи, примусила мене писати цього листа. Влада нелюдської компартії завжди стояла на крові і муках нашого народу. Ще в свої шкільні роки (46-50) я пережила несправедливість і образу від учителів-комуністів. Та хіба тільки я? Нас, сільських дітей, виганяли зі школи уже за те, що ми дотримувались своїх звичаїв, що боялись вступати до комсомолу (це суперечило вірі в Бога), що ми українські діти. Тричі виганяла мене зі школи вчителька-комуністка Ніна Романівна, кажучи: «Иди, детка, домой. До десяти умеешь считать, свиней в колхозе пересчитаешь и хватит».

Щодня до школи не приходив хтось із однокласників, бо їх разом з батьками вивозили до Сибіру. Вивозили людей у таку далеч з малими дітьми, без шматка хліба, з сльозами й молитвами. Що пережили ті люди, один Бог знає.

Я не хочу, щоб знову повернулися комуністи, щоб знову ламали ребра нашим дітям, як уже ламали їх нашим батькам. Щоб їхні культурно-виховні осередки ламали наші церкви, як це сталося у селі Щепанів на Тернопільщині.

Після проголошення незалежності України народ наш не вимагав знищення комуністів, не вислав їх до Сибіру. Але якщо сердобольний народ наш прощає провини отим людоїдам, то Бог справедливо засудить їх: «Ідіть, — скаже, — прокляті у вічний вогонь».

Твердушко

* * *

Із села Баня-Березів Косівського району Івано-Франківської області, закінчивши 5 клас, ми, трохи здібніші, пішли у школу до сусіднього Середнього Березова, бо там була семирічка. Після закінчення школи директор Кузич поїхав до Львова і домовився, щоб нас, дівчат, прийняли до хімічної школи, а хлопців він влаштував до технічної (це було при німцях).

На розі вулиць Руської і Підвальної була церква, до якої ми, ідучи до школи, повертали молитись. Була з нами дівчина зі Старого Села, що недалеко Львова, Стефа Франко. Одного дня вона звернулася до нас з Марійкою Голинською (з мого села), чи не допомогли б ми їй розпродати у неділю коло церкви якісь значки. ... Так кілька разів ми зробили, а потім вона пояснила, що то є значки від Організації Українських Націоналістів, що то такі люди, які борються за те, аби нашою Україною ніхто не керував, щоб вона була самостійною державою, і що на цю боротьбу потрібні кошти. І тому вони дають ті значки продавати, а за виручені гроші купляють, що треба.

Потім Стефа спитала, чи не хотіли б ми вступити до цієї організації. Ми дали згоду. Через якийсь час прийшла жінка чи дівчина, уже старша, і почала з нами на цю тему розмову. Дала нам вивчити «Декалог», а через кілька місяців знову прийшла до нас. Прийняли від нас присягу, і так ми стали уже членами ОУН.

Фронт котився на Захід і помалу наближався до Львова. Директор нашої школи викликав нас усіх, березунок, як нас називали, і сказав, що ми далеко від родин, а тому він дає нам дипломи про закінчення школи достроково, щоби ми їхали додому.

Наші провідники через свої зв'язки передали про нас у наші терени, і приблизно за 10 днів по тому, як ми приїхали, прийшла до мене якась жінка, сказала пароль, я відповіла, тоді вона сказала моє псевдо. Ми почали після того працювати.

Фронт уже перейшов, до нас прийшли москалі. Наближався початок навчального року, тож треба було, щоб діти ходили до школи. Була у нас тоді тільки одна директорка школи, більше вчителів не було. То їй звеліли в районі залучити до роботи в школі нас, тих, хто вчився у Львові. То були: Марійка Голинська, Рузя Голинська, Анничка Васкулка і я – Григорчук Рузя. Ми кожна спиталися у своїх провідників, що нам робити. Нам відповіли, що на роботу в школу обов'язково треба іти, тільки бути дуже обачними.

І так ми працювали. А наприкінці 1945 року руські проводили у наших теренах агітацію до виборів, то ми, як учителі були зобов'язані кожна на своєму кутку проводити цю агітацію. Вибори були призначені на 10 лютого 1946 року. У село почали часто їхати гарнізони, нам стало дуже важко, але почуття обов'язку перед своєю Україною окрилювало нас, і ми охоче виконували кожна своє завдання. Перед виборами гарнізон поселився в селі. Перевірили, як ми склали списки селян на ці «вибори», як шкільну програму ведемо, а ми кожна відчували, як на нас насувається велике лихо.

Уже перед виборами, 7 лютого замкнули у одного господаря у пивниці Марійку Голинську, а потім – Рузю Голинську. Нас трьох – Васкул Ганну, мене і директорку лишили, щоб провести вибори. І як тільки вибори закінчилися, ще й урну не відкривали, – Васкулка утекла до своїх у ліс, а мене схопили і також замкнули до пивниці.

10 лютого 1946 року мене заарештували. На другий день примусили мого брата нашими кінями відвезти нас у райцентр Яблунів, а там загнали в той льох, що знаходився під приміщенням НКВД. Було нас там 42 чоловіки, 18 дівчат, а решта мужчини і молоді хлопці. На двір нас не виводили, тільки вночі на слідство. А ми люди живі, і є всякі потреби... То у кутку поставили бочку-парашу, а ми ставали стінкою, щоб заслонитися від мужчин. Уже і тепер не можу собі уявити, як могли люди так знущатись над нами. Ми були майже діти, бо жодній з нас не було на той час 20 років. Так нас там промучили до кінця березня і перевезли до коломиїської тюрми. Там знову слідство спочатку і знову побоїща, а 26 травня 1946 року мене викликали на суд. Травень – це прекрасна пора року, а через дорогу від тюрми – парк. Суд був у кабінеті на другому поверсі. Коли я глянула через вікно на парк, то подумала: як добре тим людям, що вони ходять, куди хочуть. Суддя щось читав, але я не прислухалася до того. Аж коли почав казати вирок: що мене засудили на 10 років позбавлення волі і 5 років – у правах із конфіскацією майна, я, не відводячи очей від парку, до цього стала

прислухатися. Суддя запитав, що я там бачу. Я відповіла, що отих 5 чи 6 метрів мені треба іти 10 років, бо така відстань була до дороги, по якій люди ходили вільно.

Після суду нас забрали на етап до Львова. Спочатку тримали на пересилці, а потім перевели на залізничну станцію, позапахали у вагони, де перед тим везли худобу, бо були сліди, яких навіть ніхто не позамітав. І 12 липня, саме на свято Петра і Павла, виїхали ми на Сибір. У вагон давали на добу двоє відер води. Цією водою ми повинні були і митися, і пити, і сухарі розмочувати. То був один жах, як хотілося пити. Через щілину у вагоні бачимо широкі ріки, потічки, криниці, – а у нас немає води. Більше місяця були ми в дорозі. Приїхали ми до Красноярська, і від вагонів до Єнісею нас вели конвоїри з собаками. Коли побачили ріку, то вже ніхто ні на кого не звертав уваги, бо всі кинулися до води і поприсадали до неї як вівці, пили вже скільки хотіли. Потім нас загнали на баржі у трюми, і так понапахали, що можна було тільки сидіти, а лягти не було де. Там були між нами, політичними, і ті, що за всякі побутові провини засуджені. Коли вони довідались, що ми бандерівці, то знущалися з нас там, у трюмах, як хотіли, конвой їм цього не забороняв. Баржі нас привезли до Дудінки на пересилку, а далі політичних повезли поїздом ще 100 км. до Норильська. Для політичних там було 6 таборів, з яких 5 – чоловічих, а 6-й – наш. Він був переділений колючим дротом на дві частини, бо там були дівчата, засуджені на каторгу. Там нас порозподіляли на бригади, а бригади – на підприємства. Моя бригада була призначена на будівництво мідеплавильного заводу. Нам видали куфайки і бурки. Від зони до роботи, де мав бути завод, було 4 км. Нас туди вогнали конвоїри з собаками. Згадався ще один нелюдський цинізм сталіністів: по приході до Норильська нас завели до лазні, де обслугою були молоді хлопці-азіяти, які голили нам, дівчатам, усі частини тіла тупими бритвами так, що волосся виривали з тіла.

Ми копали котловани і траншеї під бетонні фундаменти для заводу. Їсти давали три рази в день, але там чомусь завжди так хотілося їсти, що ми не вірили, що буде колись хліб на столі і можна буде наїстися досхочу. На плечах верхнього одягу і на коліні написали нам білою фарбою номери. Мій номер був Л-247. Ніде вже нас не кликали на ім'я, тільки по номерах. Люди були перетворені в номери. Було так, що спочатку дівчата забували і не відгукувалися на номер, тоді карали: замикали на одну чи на кілька діб у так званий «бур» – «барак усиленого режима». І так минало наше молоде життя.

Настав 1953 рік, який приніс у наше невільницьке життя багато радісних змін. Коли помер найбільший у світі кровопивець Сталін, нам стало якось вільніше дихати. Але полегшень у режимі не було. Вирішили застрайкувати. У квітні, точної дати не пам'ятаю, зранку ніхто не вийшов на роботу. Об'явили начальникам, що будемо голодувати, доки не приїде хтось із Москви, щоб могли їм викласти свої скарги. Про голодівку і страйк уже багато написано. Я тільки хочу сказати, що то було страшно. Голодували ми 10 днів, ніяких запасів не було, тож ніхто, крім води, нічим не закроплювався. Спочатку всі дівчата були якісь піднесені, що ми ж таки боремося за гідне людині життя. Перші 3-4 дні хотілося їсти, а потім тільки більше хотілося лежати і співати. На 1-й день приїхали начальники з Москви. Сказали всім вийти на подвір'я, вибрати з-поміж себе кількох, хто позаписував би наші вимоги і віддав їм, – а вони вже, що зможуть, вирішать на місці, а інші – вирішуватимуть у Москві. Пообіцяли, що ніхто не буде покараний за організацію страйку. Вийшли наших 5 дівчат, пам'ятаю, що одна була Нуся Мазепа з Львівщини, і ще Ліна з Волині. Вони віддали ті записи, потім з ними ще говорили, написали і віддали дівчатам, що вирішили на місці, попросили іти в їдальню поїсти і братися до роботи. Ходили на роботу і раділи, що є хоч маленька перемога. Однак ми не сподівалися, що Москва нам нагло збрехала. Десь через місяць після цієї події тих дівчат запросили до начальника режиму нібито для якогось вияснення наших проблем, та й забрали, і більше ми їх не бачили.

Після того ми застрайкували, але без голодівки. Начальство робило спроби всіляко умовити нас іти на роботу, а ми вимагали повернути тих дівчат. Побачили ми, що дівчат до нас не привезуть, тоді взяли лопати і почали копати таку величезну яму, 30 на 30 метрів. Наші начальники попрорізали в огорожі ворота і пустили в них танки. Коли нас танки оточили, ми стали довкола тієї ями, взялися тісно попід руки і так у три ряди трималися, щоб не змогли вирвати нікого і сильно кричали: «Стріляйте або пускайте на волю!» Кричали по черзі. Так той крик лунав безперестанку з 7 год. ранку

до 2 пополудні. Коли вони почули наш крик, то танки зупинилися. Тоді військові з багнетами на карабінах почали лавою повільно підступати, а за ними – пожежні машини. Як підійшли військові на три метри, то машини зі своїх шлангів пустили воду, а потім, ближче, дали сильний тиск води, старалися поливати по лицю, щоб ми захлиналися. І це їм удалося, бо кілька дівчат похитнулися. Тоді вони накинулися, як голодні вовки на здобич, били по чім попало, і прикладами, і гумаками. Ніхто не звертав уваги, чи поранена людина, чи мертва. Переступали і виганяли за зону, в оточення з військових. Як вигнали всіх, то у зоні почали робити порядок: поранених – до шпиталю, убитих десь закопали. Почали робити списки і умовляти нас підкоритись начальству.

Після того страйку справді почалися у нас зміни. Номери скасували, листів можна було писати більше, а згодом тих, хто відсидів 2/3 свого строку, уже звільняли. Нас, тих, хто брав активну участь у страйку, нараховували 150 дівчат і забрали. Одні казали, що везуть нас топити у Єнісеї, інші – що будуть стріляти у тайзі... А нас везли у Тайшет: там була в тундрі одна порожня зона, і туди запхали нас у закритку. Тримали 10 місяців. Потім перевезли у Мордовію, на станцію Потьма, потім у Венчеровський район Новосибірської області до колгоспу, але вже без конвою.

У квітні 1956 року нам сказали, що є наказ віддати паспорти і відпустити додому. І 23 травня 1956 року приїхала я з Сибіру. У 1958 році при допомозі всієї родини купила в Коломиї маленьку хатину, та й знову почався терор, бо не хотіли прописати до власної хати. А заступник начальника міліції сказав: «Я тобі вертаю половину того, що ти заплатила, бо я тебе і так відправляю назад до Сибіру». Аж потім знайшла людей, через яких передала хабара, після чого мене прописали до власної хати.

Розалія Василівна Галицька

м. Коломия

***

Живу у селі Черганівка Косівського району Івано-Франківської області. Мені 50 років, працюю будівельником. Ви, шановний пане Володимире, пишете, що ДемПУ розпочинає суд над компартією. То це дуже добре. Бо ця комуністична партія усім чесним людям стоїть поперек горла. Вона такого наробила, що нам усім ще довго доведеться вибиратися з біди й халепи.

Багато моїх односельців були виселені, засуджені, розстріляні. Сусіднє село Малий Рожан у 50 році було виселено повністю. Взагалі, у нас тут немає такого села, яке б не постраждало від цієї комуністичної системи.

Я виріс без мами. У 14 років мене примусили працювати у колгоспі. І вже тоді я зрозумів, що то за партія, яка нами керує. Я працював голодний і голий, а партійні бригадири писали роботу на інших. Мені платили 30-40 копійок в місяць, а за 2 роки не заплатили нічого. У цієї комуністичної партії була ідея – обдурити цілий світ і правити цілим світом. Але Бог так дав, що вона розпалася. Дивіться, у Югославії що робиться! Сербія така комуністична, як у нас Росія, і б'є свої народи тільки за те, що вони хочуть бути вільними.

...Я просто не можу слухати того Мороза, Марченка із Сумської обл., Остроущенко і т.д. Там є такі депутати із Луганська, як Козаренко, Лобач, Ягоферов, які захищають соціалізм. Я б хотів від них почути інше: чому восени у Луганській області залишились тисячі гектарів незібраної кукурудзи, соняшників, буряків, помідор?

Шановний пане Володимире, у мене є таке прохання до всіх демократичних сил: не допустіть відродження компартії. Єднайтеся. Слава вільній Україні!

Іван Михайлович Процюк

***

Пишу російською, бо тривалий час не мав можливості спілкуватися рідною мовою. А розповіді хочу про 1943-47 роки. Було мені тоді 8-12 років, і жили ми в селі Верхи, Камінь-Каширського району Волинської області. Однієї ночі в нашу хату прийшли і принесли сусіда з розрубленою головою, а батька мого вивели у двір. Один із непроханих гостей ішов за ним, тримаючи в руках сокиру. Тільки якимсь дивом батькові вдалось втекти – ніч урятувала. А бандитами тими були комуністи-кагебісти, які видавали себе за бандерівців. Але бандерівців ми легко відрізняли від отаких: бандерівці просили, а ці вимагали і грабували, та й мова їх зраджувала.

Восени 1947-го року вивезли в вагонах для худоби й нашу сім'ю – до Сибіру, в Кемеровську область. У місті Прокоп'євську загнали у триярусний барак – на вимирання. Вранці і увечері батько ходив на переключку – наче міг кудись втекти... Довкруг лише хати і для нас роботи не було. Не було ні грошей, ні їжі, ні води. Гріли у відрах чорний від вугільної кіптяви сніг – ту воду пили й варили в ній залишки зерна чи картоплі. Вижили лише завдяки тому, що солдати, коли забирали нас, дозволили взяти трішки зерна і картоплі. Ось так і сиділи, чекаючи смерті. З бараку щодня виносили мерців. Один лише Бог відає, скільки тоді померло людей – найбільше від дизентерії, бо ж постійно порпалися у смітниках. Померли б і ми, якби з одного колгоспу не приїхали за робочою силою. Батько якось ублагав узяти нашу сім'ю. Йому тоді було 62 роки, мамі – 61, а мені – 12. Пустили нас люди у хату, мати ходила по селах і жебракувала, батько вибирав на полях мерзлу картоплю та брукву (залишки колгоспного добра), тим і харчувалися. А навесні нам дозволили працювати пастухами, згодом я навіть у школу зміг ходити. Вижили.

1956-го року ми переїхали до Караганди, а 1969-го – все-таки на Україну, в м.Дніпропетровськ. З нашої хати й інших будівель в селі Верхи споруджено сільраду. Такі будинки нині коштують мільйони, а мені за все наше майно, знівечене життя хочуть видати «компенсацію» – 34 тисячі «фантиків-купонів». Навіть у цьому справжнє єство комуністичних правителів. Антилюдяне.

Василь Купріянович Киселинський

Дніпропетровськ

***

Народилася я в селі Короличок, Перемишлянського району Львівської області, в родині свідомого селянина, який багато працював для добра нашого народу. В сорок першому його замордували більшовики, і ми не знаємо навіть, де спочивають його кісточки.

Коли німак прогнав тих «визволителів», люди відразу (і я в тім числі) побігли в район, сподіваючись знайти своїх рідних. Декого справді впізнали, але серед замордованих. Ми побачили страхіття! Три людини були зварені в котлах – без носів, без вух, і коли їх спробували витягти, то лишилися тільки кості. Священик о. Заєць мав кілька цвяхів, забитих у голову, в інженера Синиці витягли мізки і на те місце напхали шнурків. Були і ми в Золочеві. Саме тоді німаки примусили євреїв витягати з ям трупи замордованих. Люди мліли, бо не годні були всього того видіти: в грудях діра – живцем серце витягли, очі повибирані, щелепи повиламувані – це в тих, мабуть, хто мав золоті зуби. Їздили ми також до Тернополя, там саме розбили камеру з людьми. Була вона так залита вапном, що страх: котрі слабші були, то ті в тому вапні майже цілі, а інші, мабуть, вилазили на них – обличчя викривлені, повні кулаки волосся, пальці пообглодзовані, груди подерті.

Ось так ми шукали своїх: я татунця, а та жінка, що була зі мною, – мужа. Але не знайшли...

Після повернення більшовиків я мусіла від перших днів ховатися в лісах по криївках до 1947 року, доки мене не продав стукач. Відправили мене на Колиму, на десять років. Відбула, прийшла, і

Бог мені так допомагав, що майже всю Україну об'їздила. І на Хортиці була тиждень, і в Києві не один раз. Нехай же Матінка Божа має Вас у своїй опіці і допомагає перемогти.

Марія Михайлівна ГРИНЧИШИН

Стебник,
Львівська область

***

Хочу написати про долю свого вітчима – Пастернака Андрія, 1897 року народження. Родом він із села Лечинія на Львівщині. Працював ковалем у Винниках, мав дружину і четверо дітей. Дружину вислали до Сибіру, він переховувався в рідному селі, але наприкінці 1940-го року заарештували і його. Був ув'язнений у Золочівській тюрмі. Єдиний, можливо, хто залишився живим у тій катівні. Щодня його мордували в камері, по дві години сидів по шию у крижаній воді. Захворів на запалення нирок, спух так, що не міг дивитися на очі. Коли на місто посипалися німецькі бомби, в камеру забіг чекіст із пістолетом у руці, але не вистрілив, а тільки лезом бритви розрізав арештантські штани й побіг. Вітчим зрозумів, що трапилось щось, виповз із камери в коридор, далі у двір. На тім дворі під брезентом було повно понівечених трупів. Якось виповз на вулицю. А містом уже їхали фашисти. І проявили милосердя – підібрали важкохворого, відвезли в рідне село і навіть медичну допомогу надали. Нові кати хотіли, я так думаю, доказати, що вони кращі від попередніх. Поволі видужував, опікувався ним хороший лікар – єврей Таубер, який вишукував на городах цілюще зілля. Доля того цілителя трагічна – його з усією сім'єю знищили фашисти. Отак і ходили нашою землею чума більшовицька і чума фашистська, однаково жорстокі.

Ольга ПОКОЦЬКА

Долина,
Івано-Франківська область

***

Опишу вам, як прожила 50 років під більшовицькими комунарами. У 1947 році вивезли нас у Сибір – мене, 1936 року народження, сестру Ганну, 1932 року народження, і старого батька – Середюка Петра Олексійовича. Матір наша залишилася вдома. Був у неї ще син – Василь Шевня, 1921 року народження, наш брат по матері. Дуже грамотний був, ходив у польську школи 7 років, грав у польським оркестрі на великій трубі. Поляки хотіли забрати його з собою, але він нас пожалів. А потім більшовицькі партизани хотіли, щоби він до них ішов. Прийшли до нас, а мати нас у льох поховала і сама з нами. То вони все в нас забрали – дві корови, всеньку одягу, голі стіни в хаті покинули. Війну він пережив, а 1946 року всерівно забрали, тільки вже в тюрму. Після того і нас назвали «бандерами», 1947 року вивезли на Сибір – Василевого вітчима і нас із сестрою. Василь був уже жонатий, то забрали обидві хати, двох бичків, машину, що просо молотила, гусей, льох картоплі, три метри проса і жито у снопах. Везли нас як худобу, у товарних вагонах, на голих нарах, роздягнутих. Дві неділі везли, а вже холод, то батько мій заслаб на запалення. Коли привезли в Будагово Іркутської області у землянки, на голі нари, – батько помер і нас, малих, покинув.

Сестра трохи більша була, то пішла ліс різати, щоби дали їсти, а я пішла у жebraки. Люди всякі є – одні щось давали, а інші нічого не давали. Тому ми з сестрою надумали тікати додому. Але недалеко заїхали – на станції Нижній Удинськ нас запроторили у капезе. Одно сиди, там не було де стати. Двоє діб нас там тримали, раз у день баланду давали, потім у поїзд – і в Тулун-город. І сестру примусили розписатись, що більше не буде втікати, а мене в приют записали. Сестра Ганна мене

туди не віддала, я знову пішла жебрати, і так зиму вижили, а як сніг почав танути, то мерзлу картоплю збирала в полі, і так вижили до Великодня. А після того їхав поїзд із Іркутська з солдатами, і я пішла до тих солдатів, плакала і казала, що хочу додому, що моя мати мене дома чекає, і один солдат назвав мене сестрою і взяв у вагон, і я з ним їхала до самої Москви. А там посадили у трамвай до Київського вокзалу, я там їсти просила, і з людьми приїхала в Київ, а потім і до села втрапила.

Було то 1948 року, літом. Прийшла я до матері, а дому нашого нема. І вже більшовицькі стрибки мене шукають, бо почули, що приїхала «бандера». Але коли побачили, що мені 12 років, то тільки заставили написати, що я чесно виходжу з повинною, що хочу робити у колгоспі. Хати, забраної у нас з матір'ю, не віддали, жили ми, як Бог дав. 13 років я мала, коли поїхала у вербовку. Їздила 6 років, а мати ходила в колгосп і писала трудовні і на мене. А як стали давати пенсію, то матері не дали, бо вона «бандера». І так я з матір'ю прожила одинока, і дав мені Бог доньку і я собі хату купила, живемо. Але яке тяжке було життя!

32 роки робила дояркою. Спочатку доїли вручну, а потім машиною, але ж я і тоді в комунарів була рабою. А тепер ходжу в церкву, молюся і прошу Бога, щоб і над нами сонце засвітилося. Буду бідно жити, аби тільки була Україна. На старість уже не добачаю, ходжу в окулярах і болю нервами, але держу корову, курок, поросся. Люблю трудитися. Нехай оно комунари так трудяться, а то хочуть лиш горілку пити і командувати.

Євдокія Петрівна ШЕВНЯ

с.Стрільськ
Сарненського р-ну
Рівненської області

***

Ішов 1947 рік. Я вчителювала в сільській школі й заочно навчалася в інституті. Хоч мала вже за плечима польський учительський семінар, який давав багато більше знань, аніж совітський інститут, але ж там нас не навчали основам марксизму-ленінізму, доконче потрібних учителів... Я тоді приятелювала (і, до речі, донині приятелюю) з Наталею Іваничук, сестрою нашого славного письменника Романа Іваничука. Разом ми вивчали ті «основи», разом жили в тодішньому Станіславі, а на вихідні їздили в Коломию – провідати родичів.

І ось одного разу батько сказав мені, що приходив інспектор Попович, просив зайти в райвно. Коли ми з Наталею ввійшли до кабінету завідувачої, вона зняла телефонну трубку, набрала якийсь номер і сказала: «Да.Да.» Потім дуже лагідно звернулася до нас з проханням полагодити її справу в облвно. Ми погодилися і вже хотіли попрощатися, але вона сказала: «Дівчата, ви ж одержали відпускні, то фундуйте морозиво!» Взяла нас під руки і ми пішли. Проходили повз будинок КДБ, поряд – банк. Вона знайшла якусь причину й післала Наталю в банк. Тієї ж хвилини до нас підійшов військовий у чині полковника й запитав наші прізвища. Коли я назвалася, він запропонував іти в КДБ. Мені стало ясно, що то – останній день моєї волі: 14 липня 1947 року...

Того ж року моїх стареньких родичів і молодшу сестру, яка також учителювала на селі, заслали до Сибіру. Там, від непосильної праці на лісоповалі, вона втратила здоров'я й померла в 37 літ. Не писатиму про тортури на допитах, про каторжну працю на колимських рудниках – про це вже писалося багато. Я хочу про інше. Я дуже любила школу і дітей. Моя праця була для мене радістю і святом. І мене позбавили цього на все життя... Я ж могла принести велику користь малюкам, поколінню майбутньому, але більшовицькій системі такі вчителі були не потрібні.

Я людина віруюча, а Господь каже, образу в серці не тримати. Але таких злочинів, певно, і сам Господь не прощає. То ж хай проклята буде на віки та гнила імперія, що розвалилася, а з нею – і система, і всі ті, хто й сьогодні її оплакує. Цур їм!

Ольга Савчинська

***

Я – колишній в'язень львівської тюрми та воркутинського табору (п/с 223/19), від 25 грудня 1944 року до 31 червня 1947 року. Реабілітований. Дружина моя Стефанія була вивезена в Удмуртію на спецпоселення з конфіскацією майна 1945 року, працювала на лісоповалі до січня 1951 року. Також реабілітована. Але написати я хочу не про нас, а про те, що довелося побачити 1941 року.

Коли німці зайняли Львів, я пішов до однієї з львівських в'язниць – до тієї, що була на вулиці Миру, №1 (тепер – вул Степана Бандери). Побачив те, чого людина з нормальним розумом не годна скоїти... я бачив священика з розрізаним животом, на ньому лежало дорічне немовля. Бачив жінку з проколотими очима, і другу – з обрізаними грудьми. Всього там було не менше 50 замордованих, але всіх я не бачив – німці відігнали нас. Їздив я і на похорон до Ширця, де також комуністичними людоджерами були знищені невинні. Чуму ХХ століття засуджую.

А.В.ФЕДЧИШИН

Львів

***

Пам'ятаю, як грабували людей у Карпатах ковпаки. Садки обтрушували, до хат помилися. Люди їм, щоби дверей не відчиняти, подавали гуспінку з вареного молока через вікно, так і хліб з бараболі та кукурудзяної муки. Прийшли і під нашу хату, почали кричати, щоби відчинили. Мама їм подала їсти через вікно, але вони коновку з молоком тріпнули до каменя, лапнули за вікно і до хати повскакували. Позабірали все, що доброго знайшли. Була в нас раніше корова, мусили ми її 1943 року здати на контингент, дали нам за неї мило, батарейки до лампадки кишенькової, дві пляшки горілки і п'ять метрів матерії на спідниці, то все те в нас і забрали. Як пішли вони з хати, мама голосити почала, то вони вернулися і сказали, що нас понищать, а хату сплять. А вже весною 1946 року був перший вивіз. Із села Прокурава 12 родин до Хабаровська і Архангельська вивезли — на смерть від голоду й холоду. Отак нас «визволяли». А тепер ті яничари і мрякобіси-кадебіси соціалістами поставали, співають осанну сину Давидовому, щоби завтра знову кричати: «Розіпни, розіпни його!».

Олена Михайлівна МАТІЙЧУК

с.Прокурава, Косівського району
Івано-Франківської області.

***

Все, про що я хочу написати, — тільки одна краплина про те море крові, яке пролили КПРС і КДБ.

Родичі мої народилися в місті Надвірна, тодішньої Станіславської області. Батько працював на рафінерії, мама була домогосподаркою. Перед війною побудували свою хату, а 1938 року народилася я. Здавалося б, тільки жити й радіти. Але одного осіннього вечора 1946 року до хати ввірвалися енкаведисти й забрали маму — в катівню. Неосвічена, ні в чому не винна жінка, опинилася за ґратами — як «ворог народу». Примушували зізнаватися в тому, що й у сні їй не могло приснитися. Напившись горілки, катували по-звірячому — били до посиніння, а коли вмлівала, відливали водою і знову били, ногами копали, закладали пальці у двері, тримали в самотності по коліна у воді, де не можна було ні лягти, ні сісти, а зверху на голову капала вода, від якої не можна було ухилитися й на

хвилину. Тяжко писати про ті страшні тортури... І вирок: 10 років суворого режиму з відбуванням кари в Комі АРСР.

А у червні 1949 року нашу хату знову обскочили червонопогонники — щоби вивезти, без суду і слідства, на поселення. І опинилися ми за колючим дротом — на пересильному пункті в Коломиї. Дорослі чоловіки, жінки, діти старші й немовлята — всі були в одному бараці, з двохярусними нарами. Годували нас якоюсь смердючою похльобкою, яку маленькі діти не витримували — вмирали. Кожного дня нас по два рази рахували, ще й підкопуючи в зад. І за дітьми чомусь пильніше дивилися, ніж за дорослими. І щодня привозили все нових і нових людей, роздягали, обшукували, лаючись при цьому нецензурно, називаючи всіх «бандерами». А через місяць повантажили у товарні вагони. Там теж були нари, двері наглухо зачинялися металевим засувом, під дахом — маленьке віконечко, а в кутку «параша» (так наші «визволителі» називали туалет). І — «в дальний путь, на долгие года».

Дорога була дуже тяжкою. В серпні в зачинених вагонах стояла духота, від якої (і, звичайно, від голоду і спраги) померло багато старих людей і маленьких діточок. Я, десятилітня, вижила. Через шість тижнів привезли нас у Якутію (Золотінка, Чульман, Нагорний), ще майже пустельну. Ох, і погодували ж ми там вошей, комарів, мошкарню й тарганів! Карткова система, холод 45 і більше градусів — так 9 місяців, так і рік, і другий, і ще багато років. Але й там, пам'ятаю, збиралися на Різдво земляки з усіх поселень — і колядували, і віншували один одному, і плакали, думаючи, що вже ніколи не побачимо своєї домівки, своєї рідної України. Але Бог добрий — допомагає нашому народові завжди і скрізь. Допоміг і нам. Тиран помер і 1956 року нам дозволили повернутися на батьківщину. Після закінчення середньої школи повернулася і я, хотіла вступити до вузу, але вища освіта, як мені сказали, не для таких «бандеровцев и ублюдков». Нам, дітям репресованих, компартія не вірила, то чи можу я сьогодні вірити їй? Ні, не вірю, і засуджую не лише злочинне минуле цієї партії, а й нинішню діяльність тих депутатів Верховної Ради, яким хочеться знову затягнути стражденну Україну в комуністичну кабалу. Засуджую і кадрову політику, за якої в адміністративні структури всіх рівнів проходять вороги нашої незалежності.

Ірина Олексіївна КИНДРАТ

Надвірна, Івано-Франківська область.

***

Прочитавши в газеті «Галичина» звернення Демократичної партії України, хочу поділитися спогадами про те, що відбувалося одразу по війні в моєму рідному селі Коршів (тепер це Коломийський район).

Було мені тоді 12 років. Йдучи одного зимового ранку до школи, побачив у центрі села якусь дивну споруду. Не відразу й зрозумів, що це — шибениця. А наступного дня енкаведисти зігнали до неї дуже багато людей. У нас, п'ятикласників, був саме урок німецької мови, який вела уродженка Київської області Штеменко Тетяна Гаврилівна (вона, до речі, живе й донині в сусідньому селі Ліски, спростовує більшовицьку брехню про те, буцімто бандерівці поголовно нищили всіх східняків і москалів). З вікон ми бачили все, що відбувалося біля шибениці. Побачили, як під перекладину під'їхала вантажна машина з людьми у кузові. Тим, у кого були зв'язані за спиною руки, міліціонери затягли на шиях петлі, машина з міліціонерами від'їхала, а троє нещасних загойдалися на мотузках. То було жахливе видовище! З відкритих ротів — язика, на грудях — таблички з написами. Висіли вони, мабуть, з тиждень, і діти боялися ходити до школи. Люди пошепки переказували, що то були вояки УПА з Лісної Слобідки. І цей урок радянського «гуманізму» запам'ятався мені на все життя... Після того прилюдних страт уже не влаштовували, але і раніше, і пізніше у придорожних ровах викладали на показ тіла замордованих людей.

А тепер — кілька слів про моїх родичів. Мого вуйка, рідного брата моєї мами — Семчука Михайла Дмитровича — 1944 року забрали на війну, але він утік з армії до УПА. Де і за яких обставин

загинув — невідомо. Моя тітка, Досин Марія Дмитрівна, жителька села Казанів, 1948 року була засуджена на 25 років позбавлення волі, відбувала покарання в Інті, республіка Комі. 1954 року її звільнили, медпрацівники принесли її на ношах, хоч з дому була забрана здоровою. Та й чи могла вона не втратити здоров'я, якщо її ще в ході «слідства» жорстоко били, морили голодом, вдень тримали в льосі по шию у воді, а вночі викликали на допити. На жаль, не дочекала моя тітка побачити синьо-жовтий Прапор, Тризуб, почути «Ще не вмерла Україна», відвідати Службу Божу у греко-католицькому храмі.

Сусідами тітчиними були Гритчуки — велика, працююча, заможна родина, яка також була зв'язана з визвольним рухом. І серед білого дня приїхала група енкаведистів, облили хату й інші будівлі бензином — впорядковане обійстя стало попелищем. Сина Михайла вбили в Лісному Хлібичині, а батьками та іншими дітьми поповнили концтабори імперії. Досі ніхто з них не повернувся в село.

Андрій Іванович Коцаба,

Отинія, Коломийського району
Івано-Франківської області

* * *

У лютому 1945 року до нашої хати підїхала підвода з озброєними енкаведистами. Дали нам 20 хвилин на збори. Сказали, що вивозитимуть нас до Сибіру — за те, що мій брат був в УПА. Батька, матір і мене, 1930 року народження, перевезли в райцентр — містечко Клевань Рівненської області, тримали в замку під охороною. Батько мав 9,46 га. землі, коней, худобу, різний реманент — усе пограбували... Через кілька днів матері вдалося втекти, переховувалася в родичів на Волині. Коли банди НКВД нахпали достатньо людей, то повезли підводами в Рівне, натоптали цілий товарняк і під охороною червонопогонників повезли далі. За Шепетівкою з нашого вагона через верхнє віконце почали втікати люди. Встигли вискочити двоє чоловіків і жінка. Але охорона зупинила поїзд, почалася стрілянина по втікачах. Жінку вбили, а чоловіків, побивши насиньо, знову вкинули у вагон. Везли нас більше місяця, за весь цей час тільки два рази давали якусь бурду, а хліба не давали зовсім.

Привезли нас на ст. Пашня, Чусовського району Пермської області. Був мороз під 30 градусів. Викинули нас на вагончики-платформи, де ми ночували. Наступного дня вузькоколійкою повезли за 30 кілометрів у тайгу, до селища Вільва (їхали біля 8 годин), а звідти саньми — в ліс, до Рубіжного. Розмістили майже 50 сімей у великому бараці. Давали нам по 300 грамів кукурудзяного хліба, а більше не давали нічого. Люди почали хворіти, пішов тиф, щодня вмирало кілька людей, особливо діти. Не мали сил видобувати в тому камінні ями — ховали майже на поверхні. Через декілька днів помер мій тато. Я теж дуже ослаб від голоду й тифу.

Урятував мене лісничий Кисельов — узяв у Вільвівське лісництво пожежним сторожем, я йому і в господарстві помагав, тож залишився живим, за що вдячний йому по сьогодні. Мій господар направив мене в ремісниче училище металургів №9, я його закінчив і працював сталеваром, закінчив і вечірню школу, а далі вчитись не міг, бо комендант, до якого я мусив щомісяця ходити й відмічатися, сказав мені, що є вказівка — «детей спецпоселенцев учиться не направляют».

Пізніше мене викликали до коменданта, дали підписати папір, на якому було написано, що мені доведено до відома, що я повинен проживати довічно тільки в Чусовському районі і за порушення цієї вимоги матиму до 20 років каторги. Так було до смерті кровопивці нашого народу — «наймудрішого вождя». Спочатку дозволили жити лише в Пермській області, а з 1957 року вже можна було жити скрізь, окрім Рівненської області. Тепер я вже пенсіонер.

Федір Дем'янович ОДЕЙЧУК

Рівне

* * *

Совітську кару ми з жінкою відбували в Казахстані. Сам я родом зі Станіславщини (село Довга Калуська, Калуського району), а жінка – з Горожанки Великої, яка на Львівщині. Забрали нас одразу по війні й відвезли в Кінгір, тепер Джезказган. Жінка моя, Розалія Семенівна Романів, відбувала кару в самому Кінгірі, а я в селищі Крестовський. У червні 1953-го року обидва табори – чоловічий і жіночий – з'єдналися і не пішли на роботу. Так було до кінця місяця, а тоді о третій годині ранку в табір в'їхали два танки і почалася акція. Людей з крайнього бараку, в якому була жінка моя, вивели за зону, а всіх інших залишили в бараках. Кидали в ті бараки сльозоточиві гранати, люди мусили вискакувати на плац, а там їх душили танками. Машини весь час курсували – з табору і назад. Вивозили м'ясо. Ніхто не знає, скільки там людей загинуло, але увечері на етап зібрали дуже мало. Тих же, хто був поза зоною, знову загнали в барак. Отака була «честь і совість нашої епохи»... Тому нехай не розповідають різні коцюби, рябокони та боделани неправди народів. Ми вже пережили те «світле», більше не хочемо. Мені тепер 75 років, жінці моїй – 71. Поїхали б у Верховну Раду, розказали б, та роки не пускають. Але я ще в Русі, і ми з організацією будемо помагати Україні, щоби не пропала.

Іван Михайлович РОМАНІВ

Марганець,
Дніпропетровської області

* * *

Народилася я 1925 року в селі Козя Гора, на Холмщині. Вже під час війни закінчила Грубешівську учительську семінарію з українською мовою навчання. То був короткий період, сказати б, «українізації» на одвіку українській землі. Серед викладачів, пам'ятаю, було багато приїжджих «галичан» (так ми їх називали, хоч дехто з них ще раніше втік із Києва). Запам'яталася зустріч з Іваном Огієнком – наш семінарський хор заспівав йому кілька пісень (не дуже вдало, бо хвилювалися), і він кожній щось подарував на згадку. Мені – іконку на папері. Ота іконка, «Кобзар», подарований вчителем Макаренком, і свідоцтво про закінчення семінарії – оце і все, що залишилося в мене від того життя. Бо потім було «впорядкування» прикордонної зони, нас привезли на Східну Україну і позаписували в колгоспи. Брат мій Сергій затримався – не заставши нас після повернення з фронту, вирішив дати лад покинутому господарству. 9 березня 1946 року поляки замордували його, багато інших українців стали жертвами погодженої з Москвою операції «Вісла». Потім нам дозволили переїхати ближче до рідної землі – на Волинь, але влаштуватися на роботу нам, «забужанам», було нелегко. Хіба могла я, не вивчавши історії партії та наукового комунізму, претендувати на посаду класної виховательки? Навіть свідоцтва свого нікому не могла показати. працювала прибиральницею, потім багато років на заводі. Щось відкладала, як і всі, на старість, але все з'їла інфляція. Так нам пояснюють ті, хто й сьогодні залишився при владі. Щоправда, вже сидять під іншим прапором. Під нашим. На своє життя не скаржуся – мільйонам таких, як я, випала трагічніша доля. Але хіба можемо вірити сьогодні тим, хто все життя примушував нас працювати на чужу державу?

Ольга Іванівна Даць

м. Луцьк

* * *

Мій батько – Анікєсно Іван Пантелійович народився в 1871 р. в с.Гвоздиківка Щорського р-ну Чернігівської обл., в сім'ї малоземельних селян. Оженився він тут же, в с.Гвоздиківка. До 1913 р. уже мав 9 дітей. Я була 10-ою дитиною.

В 1913 р. батько вирішив взяти 100 десятин землі в оренду з викупом. Цю землю він взяв в Корюківському р-ні на хуторі Михайлівці, в поміщика Дунрука. Перевозити хату і сарай на нове місце нам допомагали всім селом, бо всі його поважали і співчували. Хата була маленька, з 3-ма вікнами і кладовкою. А придбана земля була наполовину занята зрубленим лісом і болотом. Землю цю купив тому, що була дешева, а руки в нього були справді золоті та роботящі. Іван Пантелійович мав і здоров'я, і бажання працювати на землі, одне слово хотів відчувати себе господарем і ростити дітей. Він організував своє господарство так, що зміг виплатити всю оренду за землю. Останній внесок заплатив в кінці 1917р. Гроші за землю батько віддавали в банк, а куди вони потім пішли, я не знаю.

Наша сім'я була дуже трудолюбива, всі ми рились в землі. Працювали самі, не було в нас ніякої служниці, домробітниця чи якихось помічників. Самі діти доглядали менших братів і сестер. Жили на цій землі до 1918 року. Де не було боліт – там все росло. А на болотах була всяка живність: качки, інша птиця, риба. Я навіть пам'ятаю, як ми в'юнів ловили. Була у нас полуниця, гречка, конопля, льон. Було своє конопляне і лляне масло.

А в 1918р. землю у нас відібрали і назвали батька куркулем. Забрали коні і корови і все наше господарство, без ніяких документів, як бандити. Розібрали навіть хату, тому що вона була маленька і нікому не потрібна. Батько не робив ніякого спротиву. Діти були ще не дорослі. Старшому брату було 17 років.

Лишившись бездомними у Гвоздиківці, батько побудував хату в м.Сновську (нині м.Щорс), по вул. Шевченка, колись була вул. Сенопунктна. Старші діти стали працювати на різних роботах, щоб було за що жити. Запасів грошей у сім'ї не було, тому що всі пішли на оплату землі. В батька навіть не було карбованця.

Старший брат працював на залізниці кочегаром на паровозі. В громадянську війну їхня бригада врятувала залізничний міст від вибуху.

Брат Іван з 1903 р. народження, був призваний в армію, відслужив її і залишився в Новосибірську. Після армії став командиром запасу, а війну у званні старшого лейтенанта пройшов від першого до останнього дня.

Нас залишилось дома 8 дітей. Коли почалась колективізація, в 1929р. нас всіх знову вигнали з хати через те, що колишні куркулі. В цей дім заселили людей, у яких були гроші, але вони прикинулись бідними біженцями. Скоро побудували свої великі будинки, а в наш вселились партійці, в яких також були гроші.

Після того, як нас вигнали з дому, всі розійшлися, хто куди зміг. Батька судили в 1931 році як учасника контрреволюційної організації, але це не було підтверджено документами.

Коли батька заарештували і допитували, то били без кінця, щоб морально знищити. Дали йому 5 років. Як вернувся, то вони з матір'ю жили в маленький хатці на городі в старшої сестри. Мати померла в 1948 р., а батько не міг жити далі один і жив то в однієї сестри, то в іншої, нікому не потрібний. Помер він в 1956 р. зовсім хворий і розчарований.

Найменший брат під час війни ремонтував зруйновані дороги під Москвою. Після війни йому дали орден Леніна. Закінчив дорожний технікум, працював начальником будівництва. Із 4-х братів один був хворий, інвалід, але і він також працював.

Після війни в 1960-х роках я була на тій землі, яка в нас була відібрана. Була я там декілька разів. Нічого на тій землі не росло. Болота так і залишились болотами, а там, де були порубані дерева, виріс непотрібний чагарник. Де була піщана земля – посаджена сосна, яка при прополці садженців гербіцидами зовсім не зросла і пропала.

Ось вам наочний приклад, наскільки нежиттєздатні ворожі ідеї більшовиків-комуністів.

Як уже казала, у сім'ї я була найменшою. З дитинства дуже хотіла малювати, але не було за що купити фарби. Мені їх подарував знайомий сім'ї і я їх дуже берегла. В той час, у 1930 році я

намалювала наш дім і березу. До сих пір у мене щемить серце, як погляну на цей малюнок. Хотіла поступити у художню школу, але не було де жити. Поступила в хімічний технікум, де дали гуртожиток.

Працювала хіміком, підірвала своє здоров'я, захворіла туберкульозом. Тоді виїхала в сільську місцевість під Новосибірськом. Там одружилась, мала двоє дітей.

У війну працювала на номерному заводі хіміком в цеху. Чоловік на фронті був радистом, має поранення.

Після визволення України повернулась додому. Працювала в госпіталі в м.Щорсі. Дівчинка моя вмерла перед кінцем війни і ми з демобілізованим чоловіком поїхали в Харків – прожили там 20 років. Чоловік мій був настільки чесний, що коли йому дали квартиру, то він віддав її сім'ї загиблого на фронті. В 1967 р. чоловік помер, так і не діждавшись своєї квартири. А я повернулась з 3-ма дітьми знову в Щорс, де мені дали маленьку кімнатку. Тут я дізналась, що батька мого реабілітовано в 1986 році

Так наша рідна компартійна система добивала людей морально і фізично, людей, які віддали їй здоров'я і свою працю. І поки ця система існує, буде таке беззаконня і наруга над чесними, розумними людьми.

Сузикова Марія Іванівна,

м.Щорс, Чернігівської обл.

***

Я, Щербак А.І., звинувачую комуністичну партію в тому, що вона засекречувала все, що було пов'язане з радіацією і аварією на ЧАЕС. Вела злочинну політику проти свого народу. Це за її вказівкою були змінені норми показників крові для киян. Багато наших дітей перебувають на обліку у радіологів, гематологів, ендокринологів, у 16-18-річних вже є інсульти, поліневрити.

Чому дітям, котрі отримали велику дозу радіоїоду, не зробили гемосорбцію? Усе засекречували від батьків, не казали навіть, чому перевіряють щопівроку, в якого лікаря дитина на диспансерному обліку.

Інформація по Чорнобилю перебувала під контролем політбюро ЦК КПРС (Щербина, Рижков). Щербина – дезінформатор.

Дози опромінення щитовидної залози у киян були протягом усього йодного періоду (травень-червень) (газ. «Зелений світ», вересень 1992р.), а Бобильова, нач. радіології Мін. охорони здоров'я, пише, що до 10 днів. Хто дав їй такі дані?

Окремі факти великих доз у Щербак Юлії Іванівни, 1976р.н., мешканки Києва, – 40 БЕР (одноразово), 4 БЕРІ – внутрішнє опромінення. Дуже сумно і важко мені, що це – моя дочка. Оскільки довідки про радіацію надходили від Держкомітету СРСР та гідрометеорології, то пряму відповідальність за фальсифікацію цих даних та залежних від них наслідків несе також голова Держкомітету СРСР Ю.А. Израель. Діяльність на ЧАЕС перебувала під прямим керівництвом Київського обкому партії, першого секретаря Ревенка О.І. Злочинець і другий секретар обкому Маломуж.

З 1988 року у моєї дочки кровотечі, з 89р. – на обліку у гематолога та ендокринолога, потім – психіатра. Коли Юля у 86 році повернулася із Сокаля, у неї на великому пальці ноги була рана, котра погано гоїлась. Боліла голова, «стрибав» тиск. Це підтверджує вегетосудинну дистонію, яку стали писати замість променевої хвороби.

Медикопедагогічна комісія, до складу якої входять психіатри та педагоги, визнала, що Юля потерпіла від аварії на ЧАЕС. Визнала її потерпілою і лікарня №21 ім. Павлова.

Досі не можу покласти дочку в лікарню, щоб пов'язати захворювання з аварією на ЧАЕС. Усі лікарні відмовляють у цьому, тому що Юля не з 30-кілометрової зони і не ліквідатор. А їй було 9 років, коли вона гасила пожежу ніжками та заливала полум'я водою.

З усього Подільського району нелегально звозили радіаційне листя та сміття під школу, у гай, де діти гралися та прибирали свої ділянки, закріплені за класами. Вони берегли свій ліс, який починався одразу за садом школи №19 по вул. Білецькій.

Досі дочка не має свідоцтва потерпілої. А люди десь дістають липові. Кажуть, зараз вони подорожчали. А хто постраждав насправді, нічого не може добитись.

Наші діти помирають від лейкозів та інших хвороб, а батьки ще й досі перебувають під гіпнозом Компартії.

**А.І.Щербак, медпрацівник,
член Партії зелених,**

м. Київ

***

Я не безпам'ятна. Я ніколи не забуду тієї червневої ночі 1937 року, коли вщент було розтрощене життя моєї сім'ї: заарештували мого чоловіка Петра Йосиповича Колесика, я залишилася напризволяще з двома дітьми.

Я ніколи не прощу смерті моєї однорічної донечки, одірваної од матері. Її жалібний плач і досі в моїх вухах...

Тоді дитяче квиління лунало по всій нашій Україні, бо відривали дітей від матерів, яких ешелонами вивозили в табори Гулагів, Карлагів – за чоловіків, як «членів сім'ї зрадників батьківщини». Це ж нечуваний в історії людства злочин, скоєний тоталітарною системою на чолі з правлячою КПСС – одірвати дитя від материнського лона. Скільки ж тоді було таких дітей, скільки їх загинуло!

Я була заарештована в листопаді 1937 року у Києві і кинута в табір Карлагу в північному Казахстані в точку №26. Скільки ж було тих «точок», якщо я, разом із шістьма тисячами жінок-киянок, попала в новеньку, щойно збудовану №26! Пробыла я там 10 років.

Хіба можу я простити повите сумом, без материнської ласки, без батьківської опіки дитинство і юність мого сина і подальшу його долю з тавром дитини батьків – «ворогів народу»? Після мого арешту він жив у моїх батьків – Терентія Пилиповича і Тетяни Пантелеймонівни Рудик в с.Костромці Дніпропетровської області. Але й мого батька було заарештовано в березні 1938 року.

І досі серце моє обливається кров'ю, коли я згадую свого батька. А згадую завжди...

Він був сільським учителем, справжнім народним просвітителем, який сам вивчав у час літніх канікул на курсах в Умані бджільництво, садівництво, городництво, а потім набуті знання ніс людям, щоб краще вони жили, раділи з наслідків своєї праці. Та це не подобалось тим, хто боявся ініціативних працівників, хто прагнув усіх перетворити на сірих слухняних гвинтиків. А батько був яскравою особистістю. Хіба можу я пробачити, що мого батька розстріляли. Тільки тепер, в нашій незалежній державі, мені сказали про це. Раніше, до нашої незалежності, моїй сестрі дали офіційного папірця про те, що він помер 1943 року від «сердечної недостаточності». Де? Де покоїться його прах? Одні прочерки. А тепер я знаю правду: батько мій був розстріляний влітку 1938 року. За що? За яким правом? По якому праву позбавлено життя одним, скалічено, зруйновано долі іншим? Хоч нас було реабілітовано в березні 1957 року (батька посмертно), але ж... І це тільки в одній сім'ї. А таких же родин на Україні було мільйони! Хіба можна це все забути? Ніколи! Тільки пам'ятати, судити народним судом і не допустити реставрації Союзу та реабілітації КПСС-КПУ.

Це треба для того, щоб стала наша Україна справді суверенною, вільною, демократичною державою. Це треба для того, щоб наші нащадки жили в цивілізованій, гуманній країні, щоб змогли вони виявити свій духовний потенціал і творчо, натхненно працювати. Щоб були вони щасливими, гордими українцями.

**Ніна Терентіївна Рудик,
вчителька-пенсіонерка**

***

Про один із злочинів комуністичного режиму хочеться й мені розповісти: він здійснювався постійно в школі, здійснювався цинічно і методично щодо юної генерації – це одурманення школярів матеріалами з'їздів та чергових пленумів ЦК КПРС та КПУ.

В школі (чи не на всіх нарадах про це говорилось), на всіх уроках (чи то історії, географії, а й математики, іноземної мови, літератури, хімії) повинні використовуватись ці матеріали з'їздів (в бібліотеці їх вдосталь було). От і вчителі мусили подавати цю гниль на уроках, оформлювати кабінети, готувати роздавальний матеріал по директивах (чи основних матеріалах розвитку на чергову п'ятирічку), бо інакше урок не урок, а учитель «не підвищує свого ідейного і наукового рівня». От і лився в юні душі і голови (вони і погано це сприймали) потік лжеправди, потік брехні-облуди, а на вивчення потрібного матеріалу залишалось менше часу. Інколи доходило до того, що на такому уроці все було – і матеріали з'їзду і пленуму, і цитати з «Малої землі» чи «Цілини», та не було географії, наприклад (крім теми).

А скільки разів було про перетворення природи (не можна ж чекати милостей від природи). І хижацьке використання природи покривалось гаслом «Все в ім'я людини, для блага людини».

А 18 ст. Конституції: «В інтересах нинішніх і майбутніх поколінь...», а екологічна ситуація погіршувалась і погіршувалась (екоцид справжній).

Ріки гинули, Дніпро перетворився в гнилі моря, а треба було казати: Дніпро (так і Волга) працює на комунізм. «Світле майбутнє...» Де воно було?

А споювання народу?.. І школярі теж випивали... Ой, про скільки злочинів можна іще говорити...

**М.Котик,
вчитель географії,**

м.Рогатин,
Івано-Франківська обл.

***

Ну що, дочекалися щастя від тої комуністичної зграї?

Як ми могли до такого допустити? Невже й далі ви не вірите в здорові національні сили, які в роки війни без допомоги боролися з москалями, німцями, поляками, мад'ярами, румунами?

От така позиція довела до того, що Україну раді би роздерти. Всюди українців по регіонах більшість, але чи всюди українську мову почуєш, чи всюди українська школа, театр, радіо, газети є? Де ж ті права людини? І про які права людини йдеться? Про права корінної нації, яка є більшою по населенню в Україні, – це смішно. От політика! «Щоб русский жил лучше в Україні чем в Росії?!» От

так і зробим, що русский і дальше є панівною нацією. Ех українці!.. Маємо дбати про українців, не ущіплюючи прав інших, а не про русскоязычне, читай русское, яке і так у всьому і не один рік панує над всіми.

Боже, коли ти скараєш тих яничарів, що тебе і Україну розпинають?

Чітка, жорстка і зрозуміла позиція сприйметься народом як належне і невідкладне, для цього є і інформаційні служби. Та й правда одна, а вона на нашій стороні. Тільки не сидьмо сиднем склавши руки, молю усіх, благаю.

З повагою,

В.Е.Верліїв

***

Про розказаний М.Мацковською страшний спосіб страти людини, коли її із зв'язаними за стовбуром дерева руками залишали у лісі як їжу для гнуса, я чув, коли був у Сибіру 1946 року. Але, за словами сибіряків, живу тканину тієї людини їсть мошва під назвою няса, а не комарі, як пише дописувачка. Хмарою обсідаючи жертву, залазячи їй у ніс та рот, няса повільно з'їдає її.

Написати Вам мене спонукало бажання, щоб у «Чорній книзі України» не було неточностей.

З повагою,

**Анатолій Некрот,
ветеран Другої світової війни**

***

З приводу «Звернення до комуністів та жителів району» орккомітету територіальної організації

Ми, члени Ради антиімперського антикомуністичного фронту (Демблук) Звенигородщини – жителі району, до яких звертаєтесь – обговорили «Звернення...», надруковане у районній газеті, і у нас виникли запитання. Нам не зрозумілий ваш підпис «орккомітет територіальної організації». Кого і чого? Чи ви КПСС-КПУ, чи щось інше? То так і напишіть, чого боятись. Далі по тексту – «драматичний період історії України» Вас не турбували мільйонні жертви українців під час голодоморів, репресій, ріки брехні та інші страхиття історії України. А як тільки народ України вперше на демократичному референдумі висловився за незалежність, то для Вас цей період став драматичним. Але ж Україна і далі живе при соціалізмі - значна частина власності в руках держави, керують ті ж, хто і раніше керував. Може не так? Коваленко, Шкарупілий, Ястреб і т.д. 98% стара номенклатура. Може назвете хоч одного демократа при владі в районі, області. А в Києві, в уряді, їх одиниці, та і не по їх мелеться.

Далі пишете, що вихід із кризи потрібно робити за рахунок тих, хто пограбував народ. І далі за мафію. А хто ж пограбував? Та ваша ж номенклатура, ваша мафія, бо все начальство – члени КПСС-КПУ, вони ж і провели «прихватування», грабували і продовжують грабувати. А «створення ринкової економіки без руйнування загальнонародної власності». І сміх і гріх, справжній «шедевр» економічної думки. Адже в усьому світі і навіть в країнах колишнього СРСР давно вже відомо – загальнонародне – значить нічیه. І хто ближче до управління цією власністю, той і користується нею. І не як своєю, а як

дармовою. От і ідуть всі начальнички великі і малі, і в колгоспи, і на підприємства, і гребуть. То це ж в районі, а що робиться на самому верху?

А говорити про захист знедолених? 73 роки було мало компартії, щоб показати, як потрібно захищати пенсіонерів, ветеранів і інвалідів війни та праці й інших, хто потребує захисту?

Ви і за компенсацію заощаджень населення. А чому не протестували, коли ці заощадження в сумі 93 млрд.крб (ще радянських) забрала Москва, а тепер вимагаєте компенсації від України. Ваша ж КПСС-КПУ навчила красти, як ніде в світі, обманювати, ось тепер і маєте. Ви боїтесь правди, про що б не йшлося. Для вас документи історії, правда, яка після років замовчування впливає на світ божий, це – «блюзнірське паплюження історії».

Ми б хотіли знати, хто ж ви такі. Якими-такими достоїнствами володієте, що такі ілюзії висуваєте. Ви ж нічого конструктивного не пропонуєте, крім того, що у вашого ж брата партократа і мафіозі відібрати і розділити, та зберегти «загальнодержавну» власність, щоб і далі все йшло, як в пісок. Зберегти колгоспи, бо ж не все ще розікрали і пропили. Ось ваш шлях – зберегти все як було. Ми пропонуємо конструктивніший метод – народ сам знає, як йому краще, але дозволити і приватну власність на землю, на заводи і фабрики шляхом акціонування. Хай народ обирає голів села, міста, району, області і президента. Обере дурнів – то хай при них і живе. Але повинен бути Закон про їх відзив. А ось ваші одностумці, комуністи у Верховній Раді, все це і блокують.

Ми знаємо, що були чесні і совісні комуністи, ніхто їх не переслідує, але ж де діти небачені в світі ніде і ніколи знущання над своїм же народом. І ще хватає совісті оправдувати у ваших газетах голодомор 32-33 років, нечувані жорстокості.

Ви тепер за народовладдя, а де були раніше, коли вибори перетворювали в комедію. А ще хочемо знати чи беруть комуністи вашого оргкомітету відповідальність за злочини КПСС-КПУ на Україні, чи збираються покаятись за ці злочини. Ми хочемо знати, як ви виправдаєте 3 сотні тисяч рядових комуністів. Їх прибічників, ледацюг і п'яниць комбідів, які виривали кусок хліба з рота голодних дітей, що мільйонами помирали від голоду.

Хочемо знати, чи будете знову тягнути нас в Союз, зраджуючи народ, 92% якого сказало на референдумі – Ні. Чи визнаєте, що ваші одностумці-комуністи Верховної Ради України чіпляються за старий лад, який котиться в прірву по всій Європі.

Чим ви виправдаєте колгоспно-феодальну систему, яка довела до того, що в селі скоро нікому буде обробляти найкращі в світі чорноземи, а колгоспна земля сплюндрована, ерозована так, що піднімається примара голоду в той час, як на кам'янистих ґрунтах цивілізованих країн нікуди дівати продуктів... Чи будете збиратися коло свого ідола – пам'ятника Леніну, як демократи біля пам'ятника Шевченку, щоб вас народ і бачив і міг з вами дискутувати. І чи зможете тоді ви пояснити, на чий совісті Чорнобильська катастрофа і екологічний геноцид українського народу – КПСС чи КПУ? Чи роз'ясните, які це демократи в районі мафіозі і прихвизатори? Хто ж розграбував Україну і проводить «прихвизацію» – демократи чи комуністи, які були і є при владі. І коли ви відмовитесь від улюбленого прийому компартії – демагогії, якою щедро удобрене ваше звернення. Як бачите, питань дуже багато і демократичний блок району запрошує вас на чесну і відверту дискусію перед населенням району в Будинку культури, або на площі Незалежності, де буде надаватися однаковий час для запитань і відповідей представникам від комуністів і демблоку.

Ми теж за примирення і солідарність, за спільну працю на благо незалежної України, і ми далекі від істерії, на що дехто сподівався. Але без чесного і відвертого з'ясування відповідей на всі ці болючі питання, ми не можемо повірити у ваші добрі наміри.

**Районна Рада антиімперського
і антикомуністичного фронту Звенигородщини.**

* * *

Все моє життя завжди було чорним, скільки себе пам'ятаю. Проте раніше я був відносно молодим, тому свій хрест ніс завжди не так хворобливо. Мене били за вільнодумство і за притаманні мені інші якості. од котрих відцуратись аж ніяк неможливо. Тому я і зоставався завжди крайнім. В останні ж роки, за часів так званої комуністичної перебудови і такої ж гласності, моє життя перетворилось у справжню темряву. Світла у кінці тунелю я зовсім не бачив. Карного переслідування або примусового лікування в психлікарнях я уникнув тільки тому, що все навколо швидко змінювалось.

Друкуватись став у пресі з літа 1979 р. І здебільшого на теми архітектури та образотворчого мистецтва. Я б друкувався раніше, бо пишу з двадцяти років, – але довгий час не мав змоги купити друкарську машинку. Працюючи по закінченні Інституту у Москві, я ледь зводив кінці з кінцями, відмовляючи і собі, і близьким у багато чому. Ці обставини відомі кожному інтелігентові в нашій країні, якщо він не комуніст. А хмари наді мною почали збиратись десь з 1983 року, коли всі зрозуміли, що я людина не керована і що увесь час «висовуюсь». Оповідати про всі перипетії моєї заплутаної справи довго, та й не треба. Це матеріал для книги у кількох томах. Звернемось краще до деяких з моїх статей. Дві з них друкувались у «Вечерней Одессе» російською мовою. Якщо вірити написаному, то моє життя складалось цікаво і щасливо. Я їздив за кордон, проектував пам'ятник загиблим під час війни і напевно десь працював.

Мене насправді цькували та переслідували з метою примусити працювати нічним сторожем або вантажником з послідовністю справжніх параноїків. І це людину, яка мала відомі проектні роботи, наукові публікації і якій доктор архітектури, професор В.П. Орфинський присвятив у своїй книзі «Закономерности развития архитектуры (С.-П. отделение Стройиздата, 1987р.) главу «Самовыражение». В безпеці я не почував себе за кордоном і після заборони КПРС. Під час «ГКЧП» наручники для мене були готові.

Чому ж я не збудував пам'ятник за власним проектом на братський могилі, де зберігаються також залишки мого батька?

Літом 1987р. я звернувся до міністерств культури України та СРСР з листами однакового змісту. Відповідь з Києва я отримав негайно, за підписом заст. міністра П.С.Сергієнка. Після узгодження проекту в Будапешті, куди я виїжджав, як безробітний, знову звернувся до Києва, бо зводити монумент на власні кошти я не міг. Незабаром отримав нового листа за підписом все того ж заст. міністра. Лист адресувався тодішньому заступнику голови облвиконкому. Коли ж я зустрівся з ним у його кабінеті, він спитав мене спочатку: де я працюю? Я відповів – ніде! Таким чином, невдовзі після цієї розмови, 4 квітня 1988р., тобто рік і вісім місяців опісля підлої розправи в Інженерно-будівельному інституті, мене несподівано прийняли на тимчасову роботу у ОХВК. Що саме з того сталось, оповідається у статті.

Між іншим, в цей час у Москві, напевно завдяки моєму запиту, при МК СРСР сформувалась так звана фахівна група по увічненню пам'яті радянських громадян, які бились з фашизмом на території країн Європи. Новим листом все той же П.С.Сергієнко примусив мене відіслати свої матеріали до Москви. Там невдовзі склали комісію для розгляду моїх пропозицій з виїздом до Угорщини. Наслідки її діяльності zostались дуже невтішними. На мене вони шукали там компромату і втішились тим, що припинили мою народну дипломатію. Що я їм од початку не потрібний був, свідчить останній лист з цієї групи.

Часи міняються. Україна зараз може сама подбати про могили загиблих з так званих українських фронтів. Тому це питання знову вирішується у Києві.

**Євген Ферсанов,
член ДемПУ**

* * *

До всіх гріхів КПУ-КПРС – голодоморів, репресій, національного геноциду, неповаги до прав особи повинен бути доданий, як один з найбільших – укриття правди про радіоактивну небезпеку, забруднення і невжиття заходів протягом 7 років до переселення з зараженої зони, наслідок чого може бути для цілих десятків поколінь страшніший голодомору 1932-1933 рр. І треба боротись не символічно з партією – треба шукати і оприлюднювати прізвиська тих злочинців – виконавців – хто викидав з хат голодних дітей, хто відбирав у сімей останні крихти, прирікаючи їх на загибель. І це буде не помста, а пересторога для наступних поколінь. І якщо не засуджувати всіх тих, хто раніше був членом КПУ-КПРС, можливо несвідомо, чи з кар'єристських міркувань, то ті, хто на сьогодні, знаючи історію, хоче відродити КПУ і провадити нові злочини – досліди над українським народом, є потенційними злочинцями і підлягають засудженню.

Я не бажаю, щоб наді мною і моїм народом ще впродовж століття проводилися досліди.

Ще одне питання. Не допустити всіма силами подвійного громадянства в жодній області України, а тим більше у Криму, і другої державної мови (російської).

Подвійне громадянство – це можливість втручатись у внутрішні справи нашої держави з метою захисту вже не «руссоязычного» чи «німецькомовного» населення, а своїх громадян з боку Росії чи Німеччини, чого Україна не витримає.

Якщо ж в Україні буде за Конституцією дві державні мови, це образа для громадян всіх інших національностей, а головне, не тільки Крим, а і Донбас, Південні області, Харківська і інші – «были, есть и будут российские». Чого і на сьогодні не зможуть зрозуміти такі «далекоглядні політики» як І.С.Плющ, їх навіть не навчило те, що вони створили з Кримської області.

Бажаю всього найкращого, успіхів у житті і боротьбі.

А.Зінківський, ветеран праці

Харківська обл.,
м. Богодухів.

* * *

Компартійна влада в Україні завжди зраджувала свій народ і служила тільки Москві, вона допомагала зросійщенню українців, організувала голодомор, щоб в «мертві» села завести російських селян. У містах нещадно винищувалися всі, хто не втратив української самосвідомості. Москва робила все, щоб за кордоном Союзу не було великого скупчення українців, які б могли боротися за національне відродження. Лемківщину, Надсяння, Холмщину Москва подарувала польському сателітові з метою повного там знищення українців. Для цього 9.09.1944р. компартійний уряд УРСР з Польщею підписав Договір про виселення з цих територій українців. Оскільки ніхто з українців не хотів добровільно покидати свої господарства, були організовані вбивства українців. То було планове московсько-польське підле народовбивство. Батька, мати, сестру польськими шовіністами було вбито лише за те, що вони були українцями.

Це можуть підтвердити мої земляки, які проживають в м. Коломні.

М.Ю. Пухта

* * *

В мене чоловік після фронту пішов 1945 року працювати в Коломийський театр, згодом став його режисером. Старався робити все для розвитку культури українського народу. Та життя наше

стало надто тяжким – комуністи почали переслідувати чоловіка, а 1947 року заарештували. Забрали просто з театру, а вдома зробили страшний обшук. Одночасно забрали ще одного актора з театру, а також багато коломийської інтелігенції. Два місяці допитували, а що не було підстав судити, то зробили їм прищепки тифу. Коли побачили, що тиф лютує, що вже помер отець греко-католицької церкви Вонсульт, то випустили їх додому. Вмирили люди майже щодня. Мій чоловік Василь Симчич був, на щастя, порятований. Після хвороби повернувся в театр, але КДБ весь час брало його на допити і не спускало з нього очей аж до самої смерті – 1978 року. Коли помер, то заборонили ховати на видному сухому місці, а виділили яму, звідки треба було випомповувати воду машиною...

За життя Василю Симчичу не дозволено було виїздити за межі Радянського Союзу. Коли ліквідували театр у Коломиї, то всіх партійних акторів перевели до обласного та інших театрів, а його, безпартійного, залишили без роботи. Але Бог добрий: у той час кіностудія Довженка знімала фільм «Тіні забутих предків» – у ньому йому дали роль, а згодом вже запрошували зніматися у фільмах: у «Камінному хресті», в «Захарі Беркуті», в останньому він зіграв головну роль. Знімався і в польському фільмі «Потоп», але коли потрібно було дознімати стрічку в Польщі, то КГБ знову не пустило – сказали, що «это наше дело». Але чоловік ніколи не втрачав сили духу. То ж дай, Боже, і Вам сили та здоров'я в боротьбі за нашу Україну. Розраховуйте на нас, на нашу підтримку, хоч, якщо чесно казати, людей підлих в нас ще багато, а тому боротьба буде тяжка.

Юлія СИМЧИЧ

Коломия

***

Стає моторошно, коли чую виступи Чародєєва, Мороза та їх однодумців у сесійному залі Верховної Ради. Це ж такі, як вони, «будуючи комуністичне майбуття», везли наш народ у пустелі й лісові хащі – на неминучу смерть і муки. Ось факти з недавньої історії лише одного волинського села – Литви, теперішньої Сарнівки:

Ковальчук Сава з дружиною і донькою був вивезений – за синів, двох з яких кинули в табори, а третього вбили, проводячи акцію, енкаведисти. Найменшому вдалося втекти, виховувався чужими людьми.

Ковальчук Давид з дружиною, сином, невісткою і двома онуками вивезений за дочку, засуджену до таборів.

Захарчук Зінько закатований у луцькій в'язниці, дружину і доньку вивезли.

Ковальчук Ілько з дружиною вивезений за сина, вбитого у в'язниці. Інші чотири сини пропали безвісти.

Захарчук Іван вбитий у в'язниці, син засланий у табори, дружина з донькою вивезені. Старший син загинув у бою проти німців при визволенні людей, зігнаних до церкви для спалення.

Смоляр Кіндрат, дружина, двоє дочок і двоє синів – вивезені за сина, кинутого в табори.

Блонський Микита з дружиною і трьома дітками вивезений за брата, закатованого у в'язниці.

Блонський Тодось і дружина вивезені за доньку, яку кинули в тюрму.

Міхеринський вивезений з дружиною та донькою, яка там і померла, старшу кинули в табір.

Ковальчук Оксен і дружина сиділи в тюрмі, потім у таборах.

Яценюк Федір з дружиною – така ж доля.

Яценюк Олексій – табори.

Кухарук Олексій – табори, дружину і трьох дітей вивезли. Батько Олексія жив окремо зі старшим братом і невісткою, але вивезли і їх. Хоч третій брат загинув на фронті.

Молочак Григор і дружина вивезені, п'ятеро синів загинули – хто де.

Усе це, повторюю, лише в одному з «визволених» сіл... Пробачте за нерозбірливу писанину – хвилююся, згадуючи в'язницю, дорогу в табори і все інше. Просто не віриться, що людина може все те пережити.

Ніна СЕМЕНЮК

Шепетівка,
Хмельницької обл.

***

Арештували мене 4 грудня 1945р., а повернулась я 5 серпня 1954 року. За час позбавлення волі я побувала в 24 місцях. Пережила всяке страхіття. В 1947 році я важила 21 кг. і мала «жовтуху». Всі дивувалися, як це я ще жива. Однак я вижила і повернулася додому. Родом з Івано-Франківщини, Рогатинського р-ну, с. Колоколин. В той час, як мене арештували, село наше належало до Букачівського району.

До того часу, як я стала арештанткою, мені багато чого довелося побачити. Коли ті «визволителі» прийшли до нас 44-го року, то зразу почали загібати хлопців до армії. Хто не хотів іти – шукали, арештовували і били безбожно. Стріляли в дворах запальними кулями ніби-то в курей, а насправді по стріхах. Відбувалося це приблизно в лютому, одне слово, зимою. Багато хатів погоріли і селяни залишилися на вулиці.

Люди ховалися, але їх витягали з криївок і розстрілювали, інших в криївках душили газовими гранатами. Причиною розстрілу могли стати чоботи того чи того чоловіка, а чи вбрання. З мертвих здирали одягу, взуття і забирали собі. Потім казали, що то були «самые настоящие бандиты». У нас на цвинтарі поховані 64-ро людей, які були вбиті таким чином і не мали за собою жодної провини.

А в 1945 році вивозили «визволителі» людей із села Підмихайлівець. А везти цих людей мусіли через наше село Колоколин. У нашому селі повстанці із УПА відкрили бій і тих людей звільнили. Багато полягло і повстанців, і росіян. На той же бій прислали літака і танк. Половина села було спалено, загинули мирні люди.

Отже, ці «визволителі» жадливо знущалися з нашого народу. Того ж 1945, зимою, пішли вони до мого стрія. Він був уже чоловіком в літах, а вони вивели його з хати, застрілили, а потім ще розрубали йому голову, аж мозок вискочив на яблуньку. Весною цей мозок знайшли. А жінка його зі страху померла. Четверо дітей залишилися сиротами.

Мене арештували в Рогатинському педучилищі і перевезли в Букачів у КДБ. Пам'ятаю моїх мучителів (Вінникова і Комісарова), імен їхніх уже не пригадую. Ці двоє били людей, відливали водою і знову били. Через дві доби нас, 14 осіб, повезли в тодішній Станіслав, у тюрму. То була велика тюрма, з якої брали і на розстріл, і на всякі муки: ніхто не знав, що його чекає. В тюрмі пробула я чотири місяці, де мене допитували. Коли вже закінчили допити, то засудили і перевезли до Львова на пересилку. Там пробула я іще місяць. А тоді товарняком повезли в Комі АРСР в «Печорстрой». Звідти вже нас розвозили і розводили кого куди. Ми йшли 180 кілометрів пішки до «свого лагерьа».

В Сибіру працювала на лісоповалі. Дуже важко було – самі-но жінки. Жили в бараках, ходили в лахмітті. Потім перевезли нас до Казахстану, перевозили з колонії до колонії: радгоспи, каменоломні, будівництва...

1954 року рішенням суду нас, 30 осіб, звільнили, але додому їхати не дозволяли. Примушували вербуватися в Актюбинську область, та коли ніхто не згодився, то, кінець-кінцем, розпустили нас по домівках.

У рідному селі також велося не з медом: час від часу викликали мене районні керівники і примушували забиратися геть, бо мені тут не місце. Писали всілякі брехливі статті до газет і вимагали, аби їх підписували.

Попід вікнами вечорами і ночами ходили сексоти, підслуховували, про що балакаємо. Шукали причини, аби знову заперти до в'язниці.

Стефанія Семенівна Макорик

с.Колоколин
Рогатинський р-н,
Івано-Франківська обл.

***

Народився я у Станіславській області, Болахівського району, село Кальна у 1944 році. А коли вже мені виповнилося десять місяців, нас з мамою вивезли на Північ. До Архангельської області. Везли у вагонах для тварин і вигрузили в сніг — там ще не було житла. Згодом ми мешкали у бараках. Людей навезли дуже багато — все жінки і діти.

Маму примушували тяжко працювати у лісі, а мене, як і всіх дітей, на весь тиждень забирали до дитячого садка. Їжі було дуже мало, то літом ми підпасалися: їли траву, кислиці, ягоди, гриби. Місцеві діти називали нас «бандерівцями», хоч ми й не знали, що воно таке.

В той час, коли нас вивезли в Архангельську область, батька завезли ще дальше, у Воркуту. Там він працював на шахті. Тільки через десять років, у 1956, коли він був уже на вільному поселенні, ми з мамою виїхали до нього. Я на власні очі бачив ті зони, де раніше був батько і сотні тисяч таких людей, як і він. У вихідні дні ми з татом ходили на лижах по тундрі і він мені показував кладовища «зеків» — стовпчики з номерами. Це все, що залишилося від тисяч і тисяч людей, які ніколи вже не побачать своїх рідних і батьківщину.

В 1970 році батько вийшов на пенсію і приїхав в Україну, купив хату в м.Славуті, Хмельницької області. Разом з ним у Воркуті був і його брат, який зараз також проживає в Україні в місті Болахові, на Івано-Франківщині. 1992-го року батько писав до прокуратури Івано-Франківської області і йому прийшла реабілітація, але хати і всього, що було забрано, так і нема, як нема і відшкодування.

Я приїхав жити в Україну 1976-го року, де вперше в житті побачив, як цвітуть сади...

Михайло Васильович Дрешерт

***

Я 1937 року народження. Прізвище моє Смаль, зовуть Василем. Родом я з Волині, але живу у Сибіру, в Кемеровській області, в місті Бслово. Хоч коротко розповім, як ми потрапили до Сибіру.

Осінньої ночі 1947 року дім, де жила моя мати з п'ятьма дітьми (батька в нас не було, його в 43-му розстріляли німці), оточили червонопогонники. Мати прокинулась і хотіла вийти з хати, але їй не дозволили. Тоді вона почала одягати нас і бідкатися: «Біда нам, діточки, повезуть нас, мабуть, до Сибіру...» Вранці увійшов до хати великий начальник і наказав швидко одягатися, називаючи нас бандерівськими виродками. Мати стала плакати і просити, аби нас залишили, бо ми бідні і до бандерівців ніякого стосунку не маємо. Ми, перелякані, стояли біля мами і також плакали. Начальник у відповідь на те вдарив маму ногою в живіт і вона впала, втративши свідомість. Ми п'ятеро зняли страшений крик. Начальник дав команду солдатам викинути нас на вулицю і прослідкувати, аби ми

нічого з собою не взяли. Мати підвелася, прийшовши до тям, і почала вмовляти солдата, аби дозволив узяти з собою хоч хліба. Він дозволив, але сказав остерігатися, щоб старший не побачив. Іще він сказав мамі, що повезуть нас до Сибіру. Невдовзі підійшла велика машина, де вже було багато таких людей, як ми, нас позакидали в кузов і повезли до залізничної станції. Там нас позаганяли у вагони — «товарняки» з ґратами на вікнах і діркою посеред підлоги — і під охороною повезли на північ. Везли тільки ночами, а днями наш поїзд відстоювався у тупиках. Майже через місяць привезли нас до Кемеровської області, до Прокоп'євська, і викинули на мороз. А мороз стояв уже п'ятидесятиградусний. Тут уже нас не охороняли. Місцевим людям сказали, що ми страшні вбивці російських солдатів і ті дивилися на нас з жахом і ненавистю. Але знайшлися і добрі люди, які поспівчували нашому лиху. Вони підказали, що недалечко є закинута овочева база і ми могли б там жити. Будівля та була дуже стара й занедбана, майже по самий дах увійшла в землю, але вибирати нам не доводилося, то ми й влаштувалися там жити.

Бідували страшенно. Од голоду і холоду багато людей, а особливо дітей, помирали. Наша мама ходила по селах жебрати. Бувало, що й давали їй картоплі чи хліба, а бувало й собаками цькували. Коли мама пішла наймитувати до великого начальника — стало нам трохи легше жити. Весною я найнявся до людей пасти худобу, то вони давали мені за те трохи молока й хліба, але називали мене «маленьким бандерою». Отак з Божою допомогою ми вижили і живемо тут дотепер. І сьогодні називають нас тут бандерами і хохлами. Кажуть, що це бандерівці винні, що Україна від'єдналась од Росії, що всі ми без Росії «поздыхаємо».

Смаль Василь

м.Бєлово
Кемеровська обл.,

***

Моя двоюрідна сестра Дарія ТАРНАВСЬКА, 1926 року народження, була заарештована 1948 року та вивезена в Комі АРСР за звинуваченням в підтримці і зв'язках з ОУН та УПА. Пізніше реабілітована і на носилках привезена 1956 року у рідний Львів. Через рік активного лікування змогла знову ходити. Зате через заборону органів КДБ дальшого проживання у Західних областях змушена була виїхати у Воркуту.

СМОЛЬСЬКИЙ Степан, студент другого курсу технікуму прикладного мистецтва із села Підгірки Калуського району, з яким ми як студенти мешкали разом на квартирі, був виселений разом з батьками за Байкал за злочинським доносом і наклепом в НКВД. 1956 року був реабілітований і без батьків (вони помирали на лісоповалі) повернувся, і дозволено йому проживати у Волинській області.

КОЛОМІЄЦЬ Ярослав, 1929 р.н., безпідставно арештований 1946 року, будучи учнем 9-го класу Калуської СШ, де і я вчився, — звинувачений у вбивстві офіцера НКВД на підставі брехливих свідчень жінки вбитого. Після тяжких тортур, через 5-6 місяців був випущений з тюрми із ослабленим зором, порушеною психікою (через побой) закінчував з нами середню школу. Наслідки тюремного ув'язнення згубно вплинули на його здоров'я та життя і в липні 1992 року він помер.

ХАРАМБУРА Богдан, 1930 р.н., після закінчення 10-ти класів у 1948 році був із батьками виселений до Сибіру. Батьки мали непогану хату в м.Калуші, а тому було сфабриковано на них справу про зв'язки з УПА. З виселення повернувся і був реабілітований 1958 року.

БІЛЕЦЬКИЙ Володимир, лікар-хірург, проживав в м.Калуші, повернувся в 1945 році із Червоної Армії після перемоги над Німеччиною. Був в оточенні під Сталінградом, нагороджений багатьма орденами й медалями. 1949 року заарештований і виселений за те, що надав медичну допомогу пораненому бійцеві УПА.

Написане — лише частка того, що я пережив і знаю про звірства і протиправні арешти невинних людей, які чинили служаки із НКВД з благословення КПРС. Вчинені ними насильства «кличуть до Бога о помсту». Але ми християни, можемо і простити тим, що покаються, — але не тим, що гострять знову зуби на нашу Свободу! Багато з тих запроданців ще й зараз організують саботажі і страйки чи то на Донбасі, чи то в тролейбусному депо Києва. Таких саботажників давно слід назвати ворогами свого народу і своєї держави, які за кусень ковбаси готові знову ввергнути Україну в рабство.

Гусак Олег Миколайович

М.Івано-Франківськ

***

Я з такої сім'ї, котра постраждала від КПРС і КПУ. Була наша сім'я з п'яти осіб, а зосталась я одна. Не дожили мої рідні до того, за що страждали.

Родом я з села Ілавсу, що в Терехівлянському районі Тернопільської області. Що вони з нашими людьми робили, то, певно, всі знають. Як кого вбили, то сказали, що то бандерівець, і тіло кидали біля сільради. Роздягали, і так те тіло лежало, а похоронити не можна. Одного разу влетіли на обласу і нікого не знайшли. А їм треба хоч когось убити, то вбили молоду жінку з першою вагітністю. І так само зробили — біля сільради кинули, плаття підняли, а дитина билася, аж поки не задушилася. То була Буката Ганя. Трьох хлопчиків, підлітків — хоч би застрелили, а то помордували, руки колючим дротом поскручували і били, поки не вбили. І то скрізь по Галичині так.

Нашу сім'ю вивезли в 1949-ім році, в березні. Нас було дві сестри — Рузя старша, і я, а ще брат середущий Іван. Брата раніше забрали, він працював в МТС, молотив людям пшеницю. Так само влетіли в село на обласу і забрали трьох хлопців — брата нашого Покропівного І.П., Солонинку Василя і Миколу (фамілії не пам'ятаю). Приписали, що хотіли, і посудили, по 15 літ. Мій брат старший серед них був, мав 18 років, а ті менші — одному 17 і другому 16. З них нікого нема: Солонинка пропав у Дудинці, мій брат в Казахстані, а Микола невідомо де. Із села дуже багато молодих забрали і судили безпощадно. А чії діти були суджені, то тих усіх вивезли кого куди. Нашу сім'ю вивезли в Хабаровський край на спецпоселення.

Везли нас дуже довго, морили голодом, і привезли аж під Японське море в тайгу — добувати золото на Кирбинській копальні. Дали нам ломи, кирки, лопати і тачки, а там мерзлота, а ми босі, бо нам нічого з собою не дали взяти. Грошей не давали, дали аваґс бонами, ми купили собі галоші. І так працювали до зими, а зимою послали нас у ліс — спилювати, розпилювати, колоти. Норма така була: 1,20 метра висоти, 0,75 ширини і 7 метрів довжини. Робота тяжка — плата мала. Вільним платили північні, а нам не платили, бо ми спецпоселенці. Думали ми, що того вже досить, але КДБ думало інакше. І в 1951-ім році нас із сестрою заарештували, і ще трьох дівчат. Забрали нас усіх з роботи і по одній на літаку повивозили в Ніколаєвськ-на-Амурі.

Там нас чотирьох тримали в підвалі, де було холодно і багато щурів. Нічого не дали — ні накритися, ні постелитися, сиділи на нарах у чім хто був. І так нас тримали дев'ять місяців, годували один раз на день, давали пайку хліба, але ту пайку поїдали щурі, інакше вони б нас погризли. Я захворіла, вся спухла і з нар уже не могла злізти. Лікаря до нас ніхто не викликав. Один старий черговий мене спитав, чи в мене є якісь гроші, і він мені купив черемши, я з'їла і з нар злізла. А потім нас повезли на суд, воєнний трибунал звався.

Ми були дуже сині, усі четверо, а одна, котра в тюрмі сиділа, була нормальна. Суддя викликав начальника КПЗ і спитав, чому ті люди такі сині. А тому, відказує, що вони 9 місяців сидять у підвалі. Суддя тоді нас спитав, скільки разів нас кормили, то ми сказали, що один, а начальник КПЗ каже: а чим я міг їх кормити?

Воєнний трибунал нас не засудив, не знайшов за що, а відправив у народний суд, і там нас засудили. Трьом дали по 25 літ, а двом по 10, по статті 58-10. Нам із сестрою і Наді Гук — по 25, а Будівській і Павлин Гані — по 10. Їх відправили в табір, а нас трьох у тюрму закриту, де ще чотири місяці мучили. Ми ще мусили їсти смердючу баланду із смердючої риби. Але Бог нас зберіг, ми вижили. Тоді відправили нас у табір, будували великий завод у Хабаровську. Під фундамент вручну копали рови глибокі, а то була зима, мерзлота, ми били кирками, ломами, але то легше, ніж у тюрмі. Із тої тюрми вийшли ми дуже немічні, і ще була в нас куряча сліпота. Але тут, на наше щастя, щез Сталін.

1955 року нас звільнили, але відвезли на спецпоселення. Зробили хитро: 25 років замінили на 5 і звільнили під амністію. Перед свободою ми були в таборі ст.Бира, то звідти нас відправили в Біробіджан, бо комендант перебував там. І вже аж тоді приїхали до нас мама, а тата вже не було, померли.

Два роки я писала туди, в Хабаровськ, поки мене реабілітували. Заплатили 27 тисяч 136 рублів. Я їх отримала в жовтні, а в листопаді указ вийшов платити за рубель на 45 процентів більше, то я знову скривджена. Написала в Тернопіль, щоби виплатили компенсацію за наше майно, але вже другий рік нема звітки нічого. Вийшов ще указ, аби репресованим доплачувати до пенсії 50 процентів, я здала документи ще в травні, але досьгодні не платять, хоч уже кінець лютого. Ходила в горсобез, писала начальнику, але нічого від тих комуністів не доб'єшся, роблять, що хочуть.

Живу я одна, вийшла з табору інвалідом. 1974-го року я ледь вирвалася з того Хабаровського краю і приїхала до Мелітополя, тоді ж розійшлася з мужем, донечку маю, але вона теж інвалід після операції на серці, мусить жити в Севастополі, там їй легше дихати. Хотіла я поміняти квартиру і переїхати у Львівську область, вже й домовилася, але нічого через ту приватизацію не вийшло. Всього не напишеш, та й трудно писати, я вже давно почала і не можу докінчити. Серце погане. Я дуже весела, що Україна самостійна, і тим живу. Але й дуже тривожуся, бо комуністи піднялися.

Оксана Петрівна ПРИЄЗЖИХ

Мелітополь

***

В Західній Україні майже кожна сім'я пройшла через трагедію чи зазнала гонінь з боку КПРС-КПУ. Не була винятком і наша чисельна родина, з якої походить відомий художник Осип Курилас. Наші онуки – це вже п'яте покоління, а перше – це мій дідусь Кордуба, батько моєї мами Оленки. Всі чотири покоління були переслідувані всіма властями. Наприклад, мій батько Василь Курилас, священник греко-католицької церкви, сидів за Польщі, за німців і за «москалів». Політиком не був, але 1946 року його заарештували тільки за те, що відмовився підписати перехід на «православие». Дістав 10 років. Вдома залишилося 12 дрібних дітей. Ми розбіглися хто куди, аби вижити. Не всім пощастило. Після батька заарештували ще трьох братів. Одному дали 10 років – за те, що відмовився бути сексотом, а в іншого, шістнадцятирічного, побачили компас – дали 8 років. Одній сестрі, зовсім молодюсенькій, дали 5 років – вигадали, буцімто була зв'язковою, іншу, після вбивства Галана, виключили з медінституту. Виключили з інституту й мене після того вбивства. Бо всі були «отродьем из осиноного гнезда».

Ярослав Курилас після восьмимісячного мордування й тифу в гестапівській катівні перейшов на підпільну роботу в УПА – воював з німцями, а після другого приходу червоних – з енкаведистами. Щоб не потрапити до їхніх рук, він, поранений у бою, 5 березня 1945 року підірвав себе гранатою. Тільки трьом братам вдалося опинитися за границею. А батьки померли в Сибіру.

Софія Василівна КУРИЛАС

Львів

* * *

Родом я із села Стрільськ. Від семи років ходив до польської школи, бо українських не було. До 1939 року скінчив 5 класів. Коли почалася німецько-польська війна, до нас прийшли більшовики, але хазяйнували за першим разом недовго. У 1944 році, коли прийшли вдруге, то забрали на війну батька, і він загинув під польським містом Білосток. Нас у сім'ї залишилось четверо, я – старший, але 23 грудня 1946 року більшовики з НКВД мене заарештували і посадили у в'язницю. 27 лютого 1947 року в Рівному був суд, приписали мені 10 років дальніх таборів і 5 років відмови у громадянських правах. Із Рівного завезли до Львова, на пересильний пункт, а звідти два тижні везли до Комі. Годували сухим пайком – 300 грамів хліба на добу і солоною рибиною – з водою була велика проблема. Отак привезли до міста Ухта і направили на лісопвал. Працював я у тайзі до 1950 року, а потім вивезли у Воркуту, щоби копав вугілля для «совецкой родини»...

Режим був суворий, у кожного з п'яти тисяч табірників – номер на спецівці. На роботу водили нас під автоматами і з вівчарками, так і з шахти. О дев'ятій вечора заганяли в барак, під замок, а на вікнах – ґрати. Вийти до шостої ранку не можна було. 1953 року почали ми просити, щоб трішки режим нам послабили, але марно. Тоді люди на роботу не вийшли. Чотири доби так було, а на п'яту енкаведисти пригнали 12 студебекерів – з озброєними до зубів солдатами. Довкруг табору поставили кулемети, людей з бараків вигнали і почали косити – зверху і знизу. Багато було людей побитих, а ще більше поранених. Робилося це 1-го серпня 1953 року, в суботній день.

Звільнився я через два роки після того, і то лише тому, що наприкінці 1954 року зачоти вийшли: день за три, якщо норму перевиконаєш. Але додому не відпустили, мусив там і далі жити. Щомісяця на відмічання їздити.

Тепер живу в нашій рідній Україні, у своєму селі. Маю двох синів і дочку, доглядаю матір стареньку, а жінка вмерла. Але нічого, хай би лише рідненька Україна була, то й на нашій вулиці квітка, дасть Бог, зацвіте.

Олексій Кирилович БОКОВЕЦЬ

с. Стрільськ, Сарненського району
Рівненської області.

* * *

Найкращі сини і дочки України від КДБ погинули – у тюрмах і таборах замордовані, у боях убиті, у вогні спалені. І мого тата вислідили 1946 року в бункері, а маму 1947 року заарештували. І пішов я, тринадцятирічний, межі люди – голий і босий. Сьогодні бажаю здоров'я всім, хто допомагає нашій Україні з-під московського чобота вирватися.

Василь Миколайович КИБИЧ.

с. Княже, Снятинського району
Івано-Франківської області

* * *

Нашу маму – Салабай Ганну Прокопівну – вивезли до Сибіру з шістьма малолітніми дітьми. Найстаршому було 14 років, найменшому – один рочок. На смерть везли... І двоє моїх братиків од

голоду й холоду померли. Комуністична партія все робила, щоби український народ знищити. Нема прощення її злочинам, мусить бути всенародний суд! А народився я в селі Задвір'я на Львівщині.

Володимир Михайлович САЛАБАЙ

Червоноград

***

Мені було півтора роки, коли разом з мамою (1913 р.н.) та бабусею (1888 р.н.) мене вивезли на спецпоселення у Вельський район Архангельської області. Вивезли в грудні 1944-го, а до весни від нашого транспорту залишилася третина (там були тільки матері з дітьми), – всіх інших викосили хвороби, голод і холод. Пройшли наші матері сім кругів пекла, бачили смерть своїх дітей і наближення власної, відчували підтримку з боку тамтешнього населення і гостро переживали зраду таки ж своїх перекидчиків.

У травні 1950 року я захворіла. Мама (вона мала медичну освіту) побачила, що то – гострий апендицит. Побігла до коменданта, щоб дозволив відвезти в лікарню, але той у відповідь: «Одной бандеровкой будет меньше!». Тоді мама схопила мене на руки й пішки понесла до Вельська – а це 25 кілометрів. Яюсь донесла, а біля лікарні її вже чекала міліція. Але доки мама не передала мене хірургові (Соколовській Вірі Олександрівні, вивезеній ще до війни з Польщі), її не затримували.

Хворіла і мама. Після тифу 1947 року медична комісія перевела її на легшу працю. Але хіба є в лісі легка праця? Поставили на так звану «льодовку». У великих, на 200 літрів, бочках возила з ополонку воду і разом з дванадцяти-чотирнадцятилітніми дівчатками поливали цією водою похилу дорогу. Це – при 40-градусному морозі. Інші ж бригади скочували цією дорогою зрубані дерева до берега річки, на так званий «нижній» склад, щоб вже навесні сплавляти ліс до Вельська й далі. Дорога та була довгою – кілометрів на десять-дванадцять. З цієї роботи мама поверталася додому о 12-ій ночі і не могла зняти одяг: куфайка, ватяні штани й валянки були суцільним льодом, усі зав'язки я мусила розрізати ножем. Коней на тій льодовці міняли кожні шість годин, а наші матері працювали по дванадцять і більше годин. Обід ніхто не давав – розпалювали ватру й розморожували шматки хліба над вогнем.

На початку березня 1953 року в наше селище наїхало багато міліції, нас усіх зачинили в бараках, навіть дітей до школи не пустили. Тільки наступного дня зібрали нас у школі і сказали про смерть Сталіна. Після від'їзду «гостей» деякі жінки зібралися на цвинтарі і крадькома подякували Богові за те, що прибрав тирана.

1960-го я вже закінчувала десятий клас, була комсомолкою, готувала, як і всі, доповіді до розмаїтих річниць, але для багатьох залишалася, як і раніше, «бандеровкой», і була не україною, а «хохлушкой». Я довго терпіла, а тоді не втрималася – і синок глави міста позбувся двох передніх зубів. Мене не допустили до складання випускних іспитів, приїхала комісія з Архангельська, розбиралася, і тільки завдяки заступництву директора школи Сухопарова Сергія Петровича (він був Героєм Радянського Союзу) я одержала атестат. Тоді ж ми виїхали звідти додому – в Коломию.

Що я тепер маю? Доробилася тяжкою працею власного будиночку, маю купу хвороб. Іноді навіть свої люди штрикають: «Добилися самостійної України!..», але я собі думаю так: якби тих крикунів повезти на екскурсію в ті місця та показати їм наші цвинтарі – замовкли б. Тому прошу тільки одного – не допустити повернення комуністичної влади.

М. А. ПІДЛИПЧАК.

Село Шепарівці,
Коломийського району
Івано-Франківської області.

***

Мені, колишньому каторжанину, хочеться висловити думку про те, хто насправді комуністи, що останнім часом піднімають голову і обіцяють нам свою справедливість. Хіба мало маємо доказів того? Хіба мало тих мільйонів, які лежать у вічній мерзлоті голі з бірками на ногах? Їх у могилах по 150 і більше страшних доходяг. Нехай би нинішні комуністи пішли на Колиму та й подивилися на свою «світову справедливість», бо вічна мерзлота зберегла її дотепер і ще багато часу берегтиме. І хіба тільки на Колимі? В усіх віддалених районах знайдуть вони результати свого ремесла, яке започаткував Ленін, відтак продовжили його наступники.

Мені хочеться побажати усім комуністам до 5 березня – річниці кончини людиноподібного варвара Йосипа, щоб ніколи більше не повторилося їхнє страшне минуле «світле майбутнє».

Будь вона проклята Богом і народом їхня комуністична партія.

З повагою колишній арештант-колимчанин під № А-І-667

М.М. Фарицій

***

Треба опублікувати прізвища й округи тих депутатів, які списком звернулися до Президії Верховної Ради з вимогою відновити діяльність КПУ–КПСС. Виборці повинні їх знати! Адже саме ті депутати гальмують проведення демократичних реформ, стримують економічні перетворення. Я, як людина віруюча, аж ніяк не хочу, щоби до влади знову прийшли антихристи. Переконаний, що всі віруючі скажуть своє слово проти комуністичної більшості у парламенті, проти наступу диявола.

Г.В. Ткачук.

*Першотравенськ,
Баранівського району,
Житомирської області.*

***

Злочинну КПРС–КПУ потрібно судити не лише за організацію голодоморів і репресій, а й за елементарне злодійство, за постійне обкрадання трудових колективів. Що я маю на увазі? Працював я з 1976 року лісорубом, служив в армії, навчався в сільгоспакадемії, був лісничим, завідував розсадником, пізніше – агроном по захисту рослин у колгоспі – і ніде й ніколи не бачив, щоби партійні збори відбувалися в неробочий час. Тільки в робочий! Навіть у перспективних місячних планах записувалося: «Партійні збори. Початок о 10-й годині». І мусили звозити звідусіль членів КПРС, а потім писати наряди чи проставляти в таблиці «8», щоби ці дні були оплачені. За рахунок трудового колективу... А потім частина цих викрадених із каси підприємства грошей у вигляді партійних внесків надходила в касу партійну. Ні, заповідь «не вкради» – не для цієї партії, не для злодіїв.

І. Р. Доманський.

*с. Синиця, Христинівського району
Черкаської області.*

***

Коли я прочитав у газеті, що готуєте «Чорну книгу України», то зрозумів, що повинен поповнити ряди однодумців. Я завжди був прихильником незалежності, демократичності України.

У лавах КПРС ніколи не був, і, на мою думку, ця партія зробила багато злочинів проти українського народу. Я – за громадський суд над компартією. І саме тепер, коли лідери корумпованої КПРС закликають своїх «вилазити з окопів», – я прошу прийняти мене в ряди ДемПУ.

Володимир Микитенко

Житомир

***

Звинувачую КПСС в тому, що:

- з мене зроблено духовного каліку, мене примусили зректися батьківської віри, знищено в мені все те, що допомагає людині бути людиною;
- школа, засоби масової інформації деформували, розчавили в мені національні почуття, то ж скільки мені треба зараз духовних сил і часу, щоби відновити порвані зв'язки з моєю нацією;
- штучно створено навколо мене російськомовне середовище, я опинився наче в іншій державі, і не я покинув Україну, а її у мене відібрали, хіба може бути ще гірше злодійство;
- маю вищу освіту, відпрацював на різних інженерно-технічних посадах понад 25 років, а тепер з'ясував для себе, що нічого не вмію, відчуття таке, ніби не життя прожив, а був лялькою в чийхось руках;
- здоров'я підірване (шість місяців роботи в 30-км. зоні Чорнобиля), виростити здорових дітей не вдалося, не мав змоги дати дітям освіту рідною мовою...

Міг би й далі продовжувати, але, мабуть, небагато залишилося людей, яких треба переконувати в тому, що діяльність КПСС – злочинна.

Михайло Стеблівський

Запоріжжя

***

...Не повинні партюкрати знову посісти свої теплі місця, бо вони дуже скомпрометували себе у минулому.

Особливо обурливо, що вони хочуть знову імперію відновити і нашу Україну позбавити самостійності, бо, по-їхньому, ми самі не спроможні існувати, над нами повинні бути диктатура і примус.

Погані вони учні матері-історії. В імперіалістичну війну (1914–1917 рр.) впала царська імперія в Росії, а в афганську війну повалили імперію комуністів, і зараз відроджувати її безрозсудно і безрезультатно. Он які вони лукаві: самі нещодавно знищували інакомислячих, а ми їх переслідували, то вони знову за своє. Геть їх!

У Кіровоградській області були села, де люди вимирали повністю. (Це там, де позабирали у людей корів).

Зараз ми вкусили такого чарівного плоду, як справжня демократія і плюралізм, отже, диктатура їхня нам дика і неприйнятна.

Потрібно і на селах вести роз'яснювальну і пропагандистську роботу серед населення. Віднині я також вважатиму себе членом ДемПУ, хоч первинного осередку у нас немає.

Микола Ол. Шиятий
Пенсіонер

с. Літки на Київщині.

***

То там, то тут нерідко можна почути: «В усьому винні демократи». Цинічно козиряючи нашими бідами, до створення яких найбільше доклали рук саме вони, «бувші», знову хочуть повернути суспільство на шлях до «світлого майбутнього». Свого часу, коли з них було зірвано маску облуди, вони відверто кинулися грабувати суспільство, яке до того грабували більш-менш приховано. Шокує кивання в бік демократів, коли на всіх поверхах керівництва сидить абсолютна більшість тих самих, які сиділи вчора, які вели нас до комунізму, в який самі не вірили.

Насилля, кров, страх, лицемірство – ось основні інструменти, з допомогою яких вони тримали владу в своїх руках. Зрозуміла туга «товарищай» з керівництва партії – вони втратили привілеї і були б не проти знову повернути їх. Їх не мучить сумління за те, що, взявши владу в 1917 році, вони перш за все залили всю тодішню імперію кров'ю. На багато десятиліть розвиток суспільства був відкинений назад, що б не казали вони про «індустріалізацію та колективізацію». При цьому скромно замовчують, чого це коштувало насправді народам «єдиной и неделимой».

«Бувші» і зараз не страждають від ударів життя. Ростуть, як з води, будинки і дачі, у кожного автомобілі, імпортні речі, дорогі меблі і килими. Про золото і валюту доводиться лише здогадуватись. Це ж вони скаламутили воду і наловили в ній риби.

В жодній країні, де були подібні режими, не живеться так важко, як у нас. Була брехня, що ми найбагатші і найвільніші в усьому світі, і була «залізна завіса», щоб ми не бачили, що з нами зробили насправді.

Так, ми живемо зараз вкрай погано. Але так завжди буває в перехідний період. Та до того, що ми так жили, «бувші» свідомо багато в чому доклали рук. Гляньмо лише на комерційні структури. Хто там? Демократи? Ану поцікавтеся їхнім недавнім минулим. І де це вони так всього набрали?

Це вони знову відроджують гасла «За ССРСР» і тому подібне. Соромно спостерігати, що творять на нашій землі наші недруги, боляче вдвоє, що їм вторять українці, яким наплювати на Україну, її народ, їм аби лише зайняти керівні посади в «направляющій і керівній».

Бідний і багатостраждальний український народ! Чи вистачить у нього розуму й сили вистояти хоч цього разу проти облуди, підступності і шаленого домагання реваншу «вірних лєнінців»? І не втратити, можливо, останнього шансу зберегти себе як націю.

Григорій Євсєєнко.

сміт Рокитне на Київщині.

***

Я – Товст Петро Петрович. Не знаю, хто за національністю і де народився. За паспортом – 31 березня 1941 року, видали мені його при виході з Молочанського дитбудинку.

Звинувачую радянську владу, КПРС в геноциді над своїм народом. Я прожив дуже важке життя сиротою, не бачив нічого доброго. Не був ледарем, чесно служив в армії. Радянська влада не приписувала мене туди, звідки призвала на службу. Голодував, але не «впав»; багато сиріт ламались, спивались, вливались в «компашки». Радянська влада створила всі умови, щоб легко потрапити в тюрми, ЛТП, або, як кажуть, «зони в зоні». КПРС, радянській владі були потрібні раби, і поповнювали їх сироти. Найпростіший шлях з дитбудинку – в тюрму. Всі закони працювали на тюрму, на поповнення армії рабів. КПРС потрібні були гроші для конкретних цілей – Угорщина, Чехословаччина, Афганістан, щоб утримувати ВПК, щоб тримати весь світ на грані ядерної війни.

Я звинувачую КПРС у відмиванні партійних грошей через фірми в колишньому СРСР і за кордоном. Програма Горбачова про створення СП, МП переродилася у неконтрольовану торгівлю природними ресурсами, товарами. Це призвело до розвалу економіки, зростання спекуляції.

Радянська влада, її закони сприяли зростанню злочинності. Ради і фашизм – близнюки-брати. Радянська влада – школа тоталітаризму. З її рядів виходять «батьки народів».

Я звинувачую КПРС, радянську владу у величезному злочині – вибухові на ЧАЕС, у новому нелюдському експерименті над світом, над нашою планетою. Це – одна з програм КПРС по виживанню у ядерній війні. Світ повинен знати це.

Я – учасник ліквідації аварії у 1986 році.

СРСР розвалили, щоб не відповідати за злочини перед світом. Необхідно терміново створювати новий Нюрнберзький процес над КПРС і радянською владою за екоцид над планетою.

Прочитайте, дайте хід моїй заяві. Я ніколи не відчував себе людиною при радах. Ради і демократія – несумісні.

П.П. Товст.

м. Запоріжжя.

***

Я, вчителька початкових класів м. Херсона, звільнена з роботи нібито за прогули і за побиття учнів. Звинувачення відхилию, пишу апеляції, які спускаються, як і раніше, на місця, де їх ніхто не перевіряє.

На керівні посади повинні добиратися люди з високою мораллю, розумні і чесні. Повинні обиратися народом мер міста, судді, прокурор. Не за своє благополуччя повинні вони турбуватися, а за справедливість, за встановлення істини, щоб у людей з'явилася віра в те, що зло карається. Бо безкарність породжує нові злочини.

Л. Лисенко,

м. Херсон.

***

Компартія не в підпіллі. Вона керувала країною, коли називалася КПРС. І тепер ті ж люди в управлінському апараті знизу догори. Хто були секретарями обкомів, міськкомів, райкомів партії – стали головами міськвиконкомів, облвиконкомів, райвиконкомів, та ще замість обкомів, міськкомів, райкомів президент призначив колишніх партійних працівників своїми представниками, з такими ж, а отже, й більшими штатами, функціями і привілеями. Для всього управлінського апарату виготовляють найкращі продукти, продають промтовари за низькими цінами, а «першим людям» усе привозять безкоштовно. Тому вони не знають, що є, а чого немає в продажу, і скільки воно коштує. Якби купляли все так, як і ми, можливо, воно було б у магазинах і коштувало не так дорого.

Поки буде узаконена спекуляція, а мафія її підтримуватиме (мафія пронизала усі шари нашого громіздкого управлінського апарату), налагодити економіку нікому не вдасться, вони не дадуть. Звикли жити, обкрадаючи державу, народ, наживаючись на цьому.

...Більшість підприємств працює на 25–30% потужності, робітників звільняють або посилають у неоплачувані відпустки. А управлінські апарати, роздуті, як і раніше, залишаються на місці, отримуючи високі ставки.

Скрізь на підприємствах, у колгоспах, радгоспах позалишались партійні працівники, тільки називаються вони тепер інакше – заст. директора чи заст. голови з ідеологічної роботи, сидять у тих самих кабінетах, мають ті ж самі автомобілі і шоферів тих самих за рахунок підприємства чи господарства.

Візьмімо, для прикладу, підприємство, яке с'як-так працює. В цеху, скажімо, числиться 450–520 працівників. Але тих, хто виготовляє продукцію, – усього 50–90 чоловік. Кожен з них лише в своєму цеху утримує 6–7 керівників, а скільки – в заводоуправлінні, в міністерстві... Теж саме і в сільському господарстві. Звідси й рентабельність.

Навіщо в усіх ланках управлінського апарату дублюючий, подекуди і в чотири шари, склад, в якій країні ще є такий безпорядок, такі годівниці для ледарів у законі з високими зарплатами і привілеями?!

Нам треба, щоб президент не мафію заохочував, не годівниці створював, а турбувався про державу, народ. Щоб не показусі вірив, а знав реальне життя. А то повідомить про свій приїзд, місцеві хутенько підготують «ізобіліє», поїде – знову прилавки порожні. Він сам партійний працівник, його підлеглі – партійні працівники. Звикли до показухи, інакше не вміють і не бажають.

Якщо може ДемПУ справді налагодити економіку України, звільнити народ від дармоїдів, – люди допоможуть, вони втомилися від хаосу, страху за завтрашній день. Лише не потрібно референдум: як би народ не голосував, підтасують, зроблять так, як їм потрібно, і може вийти ще на гірше. Краще збирайте листи або підписи і чиніть, як треба, спираючись на громадську думку.

Але щоб закон був таким, який захищав би людину праці, давав можливість працювати всім і жити нормально, щоб кожен міг купити все необхідне, і щоб держава захищала права людини.

*І. П. Величко,
Є. А. Руденко,
Є. А. Дресвий,
Ф. М. Пономаренко та ін.*

м. Луганськ.

***

Злочинна кривава комуністична Москва ніколи й нікого не жаліла, не знала сліз. Кровожерний і насильний центр з'їв на протязі 70-ти років мільйони невинних людей. Про це мені нагадав недавно випадок, коли вже у 1969 р. в нас загинув трагічною смертю чоловік, засуджений на три роки через клунок трави, який він ніс із сінокоосу на обід корові. Він загинув у тюрмі. Я теж від наших бригадирів постраждала. Примусив мене одного разу бригадир з фіри пороскидати на підлозі гіллячки, але не застеріг, що там є прикрита яма, і я в неї провалилася. Стала інвалідом 2-ої групи від 1967 р. Тоді я півдня пролежала непритомна від тяжкого удару. Дома ще пролежала місяць, а як тільки показала надворі, то одразу погнали до роботи. На роботі мені порадили піти до лікаря – я так і зробила. Але вони з лікарем вже, видно, домовилися, бо черепно-мозкову травму і закритий перелом руки той не вписав, а лише «збій грудної клітки». Так я з болями проробила ще 12 років. І коли я відстала на полі від тих, що сапали, й почала блювати кров'ю, мене знову відправили до лікарів, ті вже змушені були мене звільнити з роботи. Бригадири ж позбавили мене пільг (перший раз), потім скоротили присадибну ділянку, а відтак потурбувались, щоб я пенсію не отримувала за трудове каліцтво. Нині не хочуть видати мені трудову книжку. Я перевірила, чи записаний день, коли я розбилась. Виявилось, що ні. За 15 років, що я пропрацювала, в мене мінімальний розмір пенсії на 2 групу. Голова сільради у нас комуніст. Він не хотів мені виписати й борошна, яке Україна дала на допомогу німеччині. Я запитала в нього, чому мені нема муки, а він сказав, що мене нема в списках. Я кажу: «Ну а ви тоді для чого». А він відповів, що для того, аби не дати таким, як я.

Олена Михайлівна Матійчук.

*с. Прокурава
Косівський р-н
Івано-Франківська обл.*

***

Прочитавши відозву ДемПУ до українського народу, подумав, що вона стосується всіх суцких в Україні, бо всі ми стали жертвами КПРС–КПУ.

Я побачив світ Божий у чарівних Карпатах під кінець другої світової війни. Пам'ятаю, як я, четверокласник, повернувся зі школи, а в батьковій хаті обідають енкаведисти. Для розваги вони вчинили мені допит. Спочатку екзаменували з шкільних предметів, похвалили за хороші знання і викреслили з підручника прізвище Берії, бо він був уже розвінчаний. Далі старший офіцер завів розмову про Бога. Спокійний погляд материних очей підтримав мене і я в цій бесіді вийшов переможцем. Насамкінець мене відвернули від мами і спитали, що я знаю про Зуба (вони саме тоді полювали за ним). З безвинним виразом обличчя я відкрив рота і спитав, яким саме зубом вони цікавляться. Тут вояки-енкаведисти пирснули від сміху, а мій «опікун» брутально вилаявся і назвав мене «бандерой».

А вже коли перебував на строковій службі в армії, то на політзаняттях неодноразово чув від політпрацівників, що української мови як такої скоро не буде. Це мені дуже боліло.

Поселившись у 1974 році в Нікополі, я жажнувся русифікації на землі Січеславщини – нашої гордості. Старшого сина мусив віддати до російської школи, бо української в місті не було.

1984 року довгий час перебував у лікарні. Часто мав тут бесіди з російськомовними українцями. Знайшовся такий, що доніс, і мною зацікавився КДБ. Протягом року мені отруювали життя. Приставили кадебіста (він нині очолює місцевий «Меморіал»), викликали до військкомату, де запропонували заповнити анкету з найменшими подробицями про мене і всіх родичів. Коли їхав до батьків, на вокзалі вчинили несанкціонований обшук речей. Завершилося все бесідою в управлінні КДБ у присутності мого начальника і секретаря парторганізації. Розмову було побудовано так, щоб я визнав, що Б. Хмельницький продав Україну, С. Бандера все робив правильно, тільки в його діях бракувало жорстокості, що в Україні чиниться геноцид нації і знищується рідна мова.

Не піддавшись на провокацію, я все ж визнав, що говорив про русифікацію України. Далі мене відвезли до сусідньої школи, де вже зібралось багато людей, у тому числі і моїх співробітників. Збори відкрив наш начальник, не оголосивши при цьому теми. Тут я повстав у ролі «ворога народу». Трибуна аж «спітніла» від тяжких промов (читаних з папірців) ветеранів війни, гостей, завербованих начальником людей. У кінці я взяв слово і відкинув усі вигадані звинувачення, крім тих, що стосувалися русифікації. На моє прохання піднести руку тим, в кого діти чи онуки навчаються в українській школі, зал онімів. «Спектакль» не відбувся, а після виступу начальника управління КДБ я був з миром відпущений.

Р. І. Вінтоняк.

м. Нікополь.

***

Хочу розповісти, як я, завдяки нашій комуністичній партії, їздив по Україні, шукаючи щастя і притулку.

Вступив до партії в березні 1962 року. Тоді мені говорили, що як вступлю до партії, то буду і далі працювати зв'язківцем, а ні, доведеться працювати вантажником. 1966 року я працював начальником районного вузла зв'язку м. Костянтинівка Донецької області. Мене хотіли привчили робити так, як їм треба було, і щоб нікому нічого не розказував. Я відмовився, тому під різними приводами мені винесли дві партійні догани, одна з яких – сувора. При цьому мені розповідали, що я не розумію внутрішньої політики партії. Запропонували шукати іншу роботу. 1970 року я переїхав у Городище Черкаської області, де працював начальником райвузла зв'язку. За час моєї роботи вузол зв'язку мав хороші показники в роботі, побудували адміністративне приміщення, нову АТС, телефонізували віддалені хутори. І ось на одному з пленумів Городищенського райкому партії я

поставив питання першому секретареві райкому Москаленку про те, чому в місті, яке має маслозавод, холодильник, хлібозавод, не можна купити ні м'яса, ні молока, ні хліба. Після пленуму мене викликав до себе Москаленко і пояснив, що такі питання ставляться в цьому кабінеті, а не виносяться на базар. Я поцікавився, чи не пленум райкому він вважає базаром. На це перший секретар райкому відповів мені, що таких керівників, як я, він у себе в районі тримати не буде. Наступного дня мене викликали до третього секретаря обкому партії, який в присутності начальника обласного управління зв'язку повідомив мене, що на завтра я повинен бути на прийомі у свого міністра. І пояснив, що два коти в одному мішку бути не можуть, а оскільки першого секретаря райкому партії обирав народ, район покинути повинен я. Довелося їхати до міністра. Він запропонував мені кілька нових місць роботи. Я обрав посаду начальника ТТС у Пирятині Полтавської області.

Там теж спочатку все було добре. Побудували службове приміщення, житловий будинок на 12 квартир. Але самому все зробити важко, а головний інженер Возний Г. Г. працювати не хотів. Коли я спробував примусити його як слід виконувати свої службові обов'язки, мене викликали в райком і сказали, що я буду працювати на своїй посаді тільки тоді, коли не чіплятимусь до Возного, інакше на мене знайдуть управу. Виявилось, що перший секретар райкому Возний Г. Ф. – батько головного інженера станції, яку я очолював. Скоро знайшовся привід для винесення мені суворої догани із занесенням до облікової картки. На бюро райкому, коли на мене накладали стягнення, обговорювали питання про те, що працівники ТТС погано пропололи буряк на колгоспному полі. Я пояснив, що колгосп не мав до нашої роботи ніяких претензій. Однак догану винесли і попередили, що з таким стягненням я в районі працювати не буду.

Змушений був переїхати до Переяслава-Хмельницького. Тут через три місяці догану зняли, бо вона не підкріпилася фактами.

Нині я живу в Обухові. Пенсіонер-чорнобилець. Москаленко з Городища ще живий, Возного вже нема, але ж його син працює вже начальником ТТС у Пирятині. Дійшов до керівної посади з допомогою батька-партократа.

В. О. Лебедєв,

м. Обухів Київської обл.

***

«Тепер говорять, що при Сталіні, при Брежневі жилося добре. Не доведи, Господи, повернення того доброго. **НІКОЛИ** ми добре не жили. Зараз хоч можна говорити, щось вимагати від влади, а тоді...», – пише Іван Олефір з села Супрунівка Полтавської області. «...Не знаю, яка це комуністична система «рухнула» – у нас все мовчить, лише ціни «вибухають» та деруть зі шкурою. Отже, на Україні система лише крісла поміняла, а суть одна (правління по-старому функціонує). І дурить...»

В. Богомаз

*м. Корсунь-Шевченківський
Черкаської обл.*

***

Судити політику і практику КПСС треба. Осудити треба і виконавців, які і тепер при владі, тільки про людське око перефарбувалися, а як були хапугами, так і залишились.

М. М. Хорошманенко,

м. Дніпропетровськ.

***

...Тяжко згадати про життя за колективізації та голодомору. В той час було нелегко. Почалася перебудова... Голова сільради Деркач В. А. розібрав школу в нашому селі, побудовану при царизмі, побудував собі хату. Дітки ходять в школу пішочком 8 км туди і 8 км назад.

Комуністам все дозволено робити... Працював у нашому селі фельдшером Глушко О. К. Мав молоду сім'ю, купив будинок, почав будувати новий, навозив будівельних матеріалів. Розтягли матеріали, спалили будинок, його примусили виїхати за межі району. На мене роблять різні нападки та на мою сім'ю і дітей. Я звертався з листом до редактора газети «Сільські вісті». На автобусну зупинку під'їжджає кореспондент і 2 міліціонери на легковому автомобілі... Почали мене тягти, бити. 31 травня я поїхав проводити сина в армію – того дня приїхали 3 міліціонери, а жінка, Коваль Параска Дмитрівна, вийшла на город. Вони її схопили за руки, почали бити носачами в паралізований хребет, розірвали плаття об гвіздок, тягли по каміннях, загубили платок, вкинули в автомобіль, як собаку, казали: «Вішайся! Додому не повернешся». Привезли в суд, поставили перед судом голодну, розпатлану, босу, обірване плаття. Просила води – не дали. В 19 годин відпустили... За що хотіли судити, не знає...

Хто робив і робить голодомор і репресії? Це комуністична партія. Земля заростає бур'янами, розтягуються землі, розтягують народне добро. Селянину неможливо жити в селах – погноїли сіно, соломі, худоба гине. Заготоване пальне для весняної сівби розкрадається, а в конторах колгоспів працюють цілі сім'ї керівників. Комуністична партія проводить збори, конференції, щоб придушити людей. Немає влади, на місцях править комуністична партія, ще й відкрито, в газетах, проводять всіма засобами інформації пропаганду. Роблять нападки на демократичні партії, рухи...

Г. С. Коваль,

*с. Єнькова Рудня
Щорського району
Чернігівської області.*

***

...І зараз стараються виснажити народ, людям обіцяють золоті гори, щоб пішли за комуністами. Обкоми, райкоми, міліція, завбазами, завскладами, що потопили, що все розвезли за границі, а собі і своїм родичам позабивали всі квартири. Поділилися – порозкрадали будматеріали, пострйоли собі дачі 5–поверхові, а людей оставили голих, босих і голодних. Дальше прочитала, що комуністи хочуть відновити комуністичну партію. Чому б ні? Вони собі поробили безплатні їдальні, окремі магазини і лікарні, курорти, порозкрадали все на дачі. Під'їжджають машинами під м'ясокомбінат, до сахзаводу, до конфетної. А ми робимо на полі, жадні водички, і не маємо часу з'їсти своєї бараболі. От чого вони хочуть відновити компартію...

м. Хмельницький

***

...З 1952 р. до 1988 р. я проживав по вул. Федьковича зі своєю дружиною – Мамалицькою О. В. Доглядав хвору і поховав її. З Мамалицькою О. В. я прожив 36 років, виростив і виховав 2 дочки від першого шлюбу – Зіну і Валентину. Зіна стала дружиною в 1962 р. секретаря Хотинського РК КПУ Лучкова К. М., а Валентина стала дружиною учителя с/г технікуму Снігура Е. С. Я увесь час працював в бригаді будівельників і одержував зарплату, а дружина була домогосподаркою. За 36 років нашого спільного життя ми купували необхідні нам речі, ремонтували будинок, в якому жили, а згодом за

ініціативою Лучкова К. М. я зробив кам'яний фундамент на цементі, цегляні стіни двоповерхового будинку, зробив стелі і покриття шифером. Тоді Лучков К. М. переоформив цю будову на свою доньку Лучкову Л. К., а потім вдруге переоформив на Валентину Снігур, що й значиться тепер. Після смерті дружини на 11-й день приїхав Снігур Е. С. з Валентиною і Зіною і почали забирати з мого дому речі. При моїй спробі заперечити – кричали, підбігали і штовхали кулаками в живіт, а Валентина підбігла і вдарила мене залізною лопатою по спині і по голові. Через 6 місяців, рахуючи від дня смерті, я подав заяву в суд для установлення своїх прав на придбане з дружиною майно. Але тут Лучков К. М. скористувався «телефонним правом секретаря». Куди б я не звернувся, скрізь мені була відмова. Хотинський суд виконав замовлення Лучкова К. М. – мою справу передав в Новоселицький нарсуд, голова суду Дудка М. С. оформив (вже все було готове) на закритому засіданні «мирове соглашение» і дали мені підписати, не читаючи всього тексту, а я без окулярів не міг прочитати і малограмотний – підписав. Ось так обманули мене.

Д. Т. Туховський.

м. Хотин Чернівецької області.

***

...У мене пропозиція: притягти до кримінальної відповідальності комуністів, котрі зараз перефарбувалися в «демократів» і продовжують працювати за методами ганебної КПРС. Люди давно ждуть цього суду... На керівних посадах знаходяться ті, хто й був там в застійний період (комуністи). В період застою вони знущалися над чесними людьми, котрі казали їм правду в очі, переслідували, організовували сліжку за ними, принижували людську гідність.

Після того, як я розкрив комуніста – начальника мого, що він відсидів у тюрмі чотири роки за злочин, а там зумів вступити до КПРС і закінчити технікум, «ум, честь і совість нашої епохи» дала вказівку міліції відправити мене в дім божевільних або в виправно-трудова організацію. Зробити мене божевільним було доручено лікарю-наркологу із КДБ. Він дуже старався, із шкури ліз для цього. І лише дякуючи моїм рідним і сусідам, мені чудом удалося уникнути дому божевільних. А скільки по тюрмах сиділо чесних людей за свої переконання!

У Дніпропетровську той зек-комуніст з'явився в 1964 р. начальником будівельного управління, активним комуністом.

9 травня 1981 р. на території цього управління сторожові собаки розірвали 4-річного хлопчика Кармеліту Сергія. А цього начальника навіть у прокуратуру не викликали.

На підході нового 1982 р. цей начальник звітував перед Дніпропетровським обкомом КПРС про здачу 16-поверхового будинку на ж/масиві Тополь-3 на 82 квартири і заселення його робітниками управління. За це номенклатура КПРС получила хороші премії. В дійсності там одна коробка в 16 поверхів із цегли.

В другій міській лікарні Дніпропетровська секретар міськкому КПРС продавав новонароджених дітей (батькам казали, що діти народилися мертвими).

Прізвище в листі я не називаю – мафія дуже сильна. Я знаю багатьох людей, незаслужено обраних комуністами. Не можна допустити повернення їх до влади!

м. Дніпропетровськ.

(ім'я автора в листі названо повністю).

***

...Стосовно приви́ду, що бродить в Україні. Підтримуючи зусилля НРУ, «Меморіалу» та Всеукраїнського товариства політв'язнів і репресованих щодо суду над КПРС, пропоную розширити історико-пізнавальну роботу на Україні. Адже змінити психіку мільйонів людей, котрим втовкмачено комуністичні ідеї – це процес діяльності НРУ і «Меморіалу»; і всі ми знаємо, що виховати легше, ніж перевиховувати...

Р. Васильєв.

м. Львів.

***

Прошу прощення за русский язык, но я — украинка, прожившая всю жизнь в Крыму... Думаю, что Вы обращаетесь в Народный суд по поводу КПСС не будете... А почему? Считаю, что главное достижение коммунистов — развал и ликвидация судебных органов. С первых дней так называемой советской власти до настоящего времени самая слабая и неграмотная ветвь власти — судебная. И экономический беспредел, и репрессии, и экологический мор — результат отсутствия судебной защиты. Никакие законы исполняться не будут, никакой собственности, прав человека, в том числе право на жизнь, защитить не удастся без суда. Ведь и Союз называли «Страна чудес и беззакония». И пока законы принимает Верховный Совет Украины с коммунистическим большинством, пока стиль и метод этих органов — коммунистический — никакой демократией и не пахнет. О какой собственности может быть речь при судебном беспределе? Пора создавать в газетах отделы уголовной и судебной хроники, ставить суд под контроль общества, срочно ставить вопрос о судебной реформе, готовить кадры для нее — иначе демократия обречена, ГУЛАГ возродится, а клиентов ему поставит «Правосудие». Юридическая неграмотность — основа тоталитаризма.

Л. В. Безкровная.

г. Севастополь.

***

Я прошла війну з 5-ою гвардійською армією: Сталінградський фронт, Курська дуга, Знаменка, Кіровоград, Львів, Польща, — а закінчила в Німеччині у званні лейтенанта медичної служби. Нагороджена бойовими нагородами. На фронті вступила в ряди КПРС. Тоді стверджували, що це — «розум, честь і совість нашої епохи». Що то таке насправді, пересвідчилася згодом.

По війні працювала за спеціальністю і завжди користувалася повагою колег. Неодноразово мене обирали головою профкому, була членом президії обласного комітету спілки медпрацівників. Я завжди була людиною принциповою, боролася з розкраданням державного добра як могла. Правду казала у вічі, незважаючи ні на посади, ні на звання. Це мене й погубило. З ініціативи працівників обкому партії мене помістили у психлікарню. Там з мене знущалися, принижували, як хотіли. Одне слово, розправилися. Отак партія знищила чесного комуніста. Маю і зараз документи, які виводять на чисту воду високих партійних чинуш, які й нині не пропадають, займають все ті ж висоти.

А. Ф. Текуч

***

Пригадуючи свою дійсну строкову службу в Червоній Армії, мимоволі приходжу до висновку, що життя таких, як і я, простих солдатів, для тримаючих владу чиновників було не варте й копійки. Почалася моя дійсна строкова служба 25 листопада 1937 року. Везли нас із Новосибірська до місця проходження служби (Ворошиловськ – Уссурійськ) у холодних товарних вагонах (а мороз був вище 20 градусів), без гарячої їжі цілих 9 діб. Нарешті в 20 км від міста ми зійшли на невеличкій станції, неподалік Баранівського полігону. Пішли пішки до місця призначення. Мороз лютував, дув північний вітер, всі були потоплені, перемерзлі. Зайшли у збитий з дощок Будинок культури. Було дозволено сісти на лави – набиті на кілках дошки, вкриті льодом – проте солдати стояли. Приблизно через півгодини нас повели до їдальні. Тут – холоднеча неймовірна, солдати обрублювали кригу на столах. Після обіду й політінформації ми поспішали до бані, де кожен сподівався відігрітися. Але де там! Через невелику пропускну спроможність у бані дозволялося вилити лише один тазик води і – звільняй місце товаришу. Врешті-решт ми потрапили до казарми – нею служив збитий з дощок барак, посередині заповнений двохярусними нарами. У протилежних кінцях стояло по «буржуйці». Полягали спати та було не до сну через те, що нари двигтіли від погोलівного бухикання. Вранці, коли пролунала команда: «Підйом!», усі солдати були засніжені. По закінченні карантину нас, 20 чоловік, було направлено в полкову школу молодших командирів. Розміщена вона була у сплетеній з лози будівлі, а всередині оббита дошками. Поміж лозою і дошками було засипано шлак, і через це щоранку по команді всі трусили ковдри, бо за ніч вітер надував на них шлакового пилу. Тут, на нарах, у напівтемряві (бо маленькі віконечка ледве пропускали світло), ми перебували й під час теоретичних занять. Якщо доводилось щось записувати, то робили це на колінах, бо на всю казарму був один стіл.

У перший день боїв на о. Хасан наш дивізіон було направлено на фронт. По закінченні боїв наша частина простояла в селі Краскіно до листопада 1938 року. Коли ж ми повернулися у свою частину, то вже не застали своїх добрих і мудрих командирів: були арештовані командир полку і його замісник, полковий комісар, замначштабу, підполковники, командири дивізіонів, майори. Їхні сім'ї були виселені з квартир. У казармі вже було нове поповнення, тому довелося своїми силами перебудовувати одну з пустих конюшень у казарму. І весь час, хоча вже лютували морози, жили у палатках. Звечора у кожній палатці ставили відро з папером, що вранці днювальний перед тим, як оголосити підйом, запалював папір, і доки він горів, ми швидко одягалися. Нарешті 28 грудня ми перейшли у так звану нову казарму. Сирість там була просто неймовірна, бо стіни були кам'яні, не проштукатурені й з них просто стікала вода. В результаті 12 наших солдатів захворіли на легені й потрапили в госпіталь. П'ятеро з них із кавернами на легенях були достроково демобілізовані. Так, із горем і бідою, ми перемучились іще одну зиму. І коли нам вже світила демобілізація, за наказом нового комісара оборони Тимошенка сержантам строкової служби було набавлено ще один рік. Напередодні ж вистражданої демобілізації нам зачитали наказ про те, що по прибутті додому ми повинні здати у військкомат усе своє обмундирування, крім білизни й онуч. І дійсно, коли я прийшов у Даволинський райвоєнкомат, то побачив там демобілізованого солдата в одній білизні із намотаними на ногах онучами. Бідолаха сидів і гірко плакав. А біля нього метушився офіцер, шукаючи виходу із становища. Ось чим запам'яталась моя дійсна строкова служба.

*Новіков Василь Григорович,
ветеран війни та праці.*

м. Черкаси.

***

Агітатор завжди агітатор – чи то в поїзді, чи то в черзі. От і на цей раз. Бачу у «халтурщика» перекур. Зняв захисну маску, сів, палить. А я до нього:

– Хочеш, прочитаю тобі «Совершенно секретно»?

– Читай, – каже байдуже.

Читаю трагічно звісний наказ Берії-Жукова про виселення українців до Сибіру. Байдужість у «халтурника» зникає, помітно нервує, обкутується димом, як паровоз узимку, і вже запально:

– Точно так воно й було. Хотіли усіх нас винищити з корінням. Я сам випадково живим лишився.

І от він розповів мені таке. (Переказую з документальною точністю).

«Ото як прийшли до нас у Кременчук красні у 43-му, то почали усіх забирати від старого до малого. Мені було чотирнадцять. Жили в селі Кревушах під Кременчуком. Забрали і мене. Сігнали нас, таких, як я, де зараз починається міст через Дніпро. Почали записувати, роздавати гвинтівки. Ми малі, а гвинтівки зразка 1898 року. Багнети високо стирчать над головами. Потім той, що роздавав зброю, взяв гвинтівку у крайнього та й говорить:

– Вот смотрите, как надо заряжать.

Показав.

– А теперь закрываем затвор, целімся, нажимаем на спусковой крючок, проїзодім вистрел.

Вот так.

Бабахнув постріл.

– Понятно? Ну а теперь сделай ти, – наказав одному із новобранців.

В того теж вийшло.

– Все ясно? Вопросов нет?

На тому навчання й скінчилось. Підійшов офіцер. Оглянув поповнення. Скривився.

– Детеї набрал, – кивнув сержанту. І до мене: – сдай вінтовку, іди за мной.

В будочці написав довідку, тицьнув у руку: «Марш домой!»

Я побіг. На розі Ленінської і Пролетарської застало бомбардування. Пересидів. Прибіг у село серед ночі. А вранці мати:

– Лягай у ліжку, прикидайся хворим, останніх забрали. Мабуть, і сьогодні ходитимуть.

І справді, скоро зайшли офіцер з медсестрою. Поміряли температуру – немає. Невідомо, що б далі було, коли б не наліт німецької авіації. Бух! Бух! Тра-та-та! (В селі стояли червоні війська). Всі порозбігалися, а я втік у бур'яни. Просидів до вечора, аж поки мати не погукали. Більше військові не приходили.

Ну а з тими новобранцями, як розповів один уцілілий мій ровесник, було таке. Переправили їх через Дніпро. Десь там серед полів наказали «рассредоточиться в боевой порядок» і скомандували божевільним голосом «Вперьод!» Куди йти, що робити, ніхто нічого не збагне. Німці повставали з окопів на повен зріст, гельгочуть, сміються. Диво – цивільних гонять. Пролунала чітка німецька команда, запрацював кулемет...

Минули роки. Я уже мав високий професійний розряд, приїхав додому, в Кременчук. Чую, у начальника будови знайоме прізвище. Вловив підходящий момент, підійшов до нього:

– А, знаєте, Ви мені життя врятували.

Він дивиться, не розуміє.

На другий день дістаю я зі скриньки оту довідочку, що він колись дав мені (вдома ми її називали свідоцтвом про друге народження), приніс на будову, показую йому. Морщиться, не пам'ятає... А я його добре запам'ятав.

Записав А. У. Колісніченко.

м. Кременчук.

***

Хочу своїм письмом раскрыть еще один жестокий нечеловеческий поступок ярых ленинцев-коммунистов, учеников их фюрера Ленина.

Я, Клименко Иван Поликарпович, 1920 года рождения, имею 61 год рабочего стажа — не бож. Меня, 21 года от роду, рядового погранзаставы Марьино 76-го Кавалерийского погранотряда с. Екатерино-Никольск в октябре 1941 года по наговору 2-х солдат заставы арестовали и содрали погоны. Ни в чем не виновного перед обществом и государством, отправили в Хабаровск и водрузили в современную, компартией построенную тюрьму. Это действительно изобретение ярых ленинцев — тюремная одиночка, где койка в 6 утра тех. средствами вбивалась в стенку и узник с 6 утра до 9 вечера оставался в стоячем положении, камера 3 метра в длину, 2 метра в ширину и высотой 5-6 метров, окно 20x25 см с металлической решеткой и деревянным козырьком 1,5 метра высотой, с большой парашей в углу.

Следователь за 6 месяцев вызывал меня 2 раза. Первый раз — одни грубости, оскорбление, позорно обзывал меня изменником родины, все 2 часа совал мне револьвером в лицо, трижды заявляя, что он честный и справедливый коммунист. Это был украинец по национальности, фамилии я сейчас не помню, бил кулаком по спине, ногами по голове, чтобы я подписал протокол на самого себя, что я предатель. Первый раз протокол я не подписал, зато с его появлением вторично, когда я не стал разговаривать, он зажал мне пальцы правой руки в двери, разможил конечности 3-х пальцев. Я назвал его не коммунистом, а фашистом, тогда он схватил пистолет, хотел меня застрелить, но немного подумал, ударил меня по центру головы прес-папье, разбив мне голову, сделал шрам 5 см по центру головы, которая по сей день мне не дает ровно спать, теперь постоянно круглые сутки болит голова. После того, как я закричал, он выхватил наган, хотел выстрелить в меня, но в это время вошли начальник тюрьмы и еще один солдат, забрали меня и увели в канцелярию, где перевязали и отвели обратно в камеру. Через день ко мне в камеру-одиночку подсадили «утку». Но я еще был здоровым физически, схватил его и избил, он начал кричать, его сразу же забрали из моей камеры.

В марте 1942 года меня отправляют на этап в бухту Находка и оттуда, 24 тысячи человек, — в Магадан. И так без суда и настоящего следствия привезли в магаданскую пересылку и предъявили бумагу, решение особого совещания — тройки — 8 лет лишения свободы, без лишения прав.

Дорогой, когда нас везли пароходом, конвой МВД специально к нам посадил воров-рецидивистов и убийц, которые раздевали, разбували и забирали пайки хлеба, а мы еще не знали лагерных законов, стали давать отпор рецидивистам. Они стали нас резать и за дорогу нашего брата с сотню выкинули в море на съедение акулам. А в дороге нас кормили исключительно тьюлкой, корюшкой, сельдью, а воды не давали, а если и дадут, то соленую морскую. Результат — кровавая дизентерия, и еще десятки человек дополнительно выбрасывают в море акулам. Поскольку дорогой урки позабирали у нас одежду и обувь, в бухте Нечаево при низкой температуре воздуха очень многие получили обморожение ног, рук, щек, опять десятки пострадавших ни в чем не виновных людей. Дорогой до лагерного пункта нас лупили плетками, касками, плетями или дубинками за то, что кричали, что отморозили ноги, руки. Вот так верные ленинцы-коммунисты обращались с нами, людьми, не сужденными народным судом или судом рев. трибунала. Это делалось для уничтожения человечества, особенно молодежи и ученых людей. После распределения многих из нас отправляют на прииск им. Чкалова Чеурьинского горнопромышленного управления или ЧГПУ, в данном лагере было более 26 тысяч человек. Находились на 3-х лагерных пунктах, в двух из которых работяги, а на третьем — штрафной лагпункт, где сидели исключительно воров-рецидивисты, убийцы. На этом пункте убивали ежедневно, резали по 3-5 человек, а охрана, когда ей вздумается, возьмет да пустит человек 5-6 урок в рабочий лагерь и за ночь тоже они зарежут или удушат несколько человек. За зиму 1943-1944 годов на данном лагпункте умерло от дизентерии и истощения более 12 тысяч человек, потому что нас кормили гнилой картошкой, гнилой мороженой репой, брюквой, зеленой капустой пополам с червяками. Этим всем ужасом руководила начальник санитарного управления Демб Е. С., врачам лагерных пунктов категорически запретила выдавать освобождение от работы.

Дорогие мои соотечественники, я лично помню период раскулачивания, только это было в России, Оренбургская область, Зянгуинский район, село Ново-Сакмарск. К нам в село приехал секретарь райкома КПСС и прибывший 50-тысячник из г. Ленинграда, член партии коммунистов Валенцев, бывший заядлый коммунист-ленинец, пьяница, хулиган и развратник, стали згонять народ

в колхоз, забирая, а вернее, вычищая с дома со двора от семьи все: лошадку, корову, овечку, поросенка, кур, гусей, уток и все буквально продукты, свозили это все в отобранные у людей амбары, все под пломбу, и комсомольцы охраняли круглые сутки, люди, особенно дети, стали опухать от голода и холода. Это Урал, зимы холодные, стали появляться трупы. Это были 29-30-31 годы, вот так коммунисты помогали русским, украинцам в постройке новой цветущей жизни. Я бы мог очень и очень многое рассказать за голодомор 33 года и у нас в России. Это было все сделано специально, на уничтожение наших людей.

**Бывший полит. заключенный, репрессированный
Сталинско-коммунистической кликой
«Сталин—Берия—Ворошилов», ныне оправдан
и реабилитирован прокуратурой Союза
Клименко И.П.**

***

Одним з намагань знищити народ України була Велика Вітчизняна війна. Німці були розумними людьми, їх із шкільної парти готували до війни. Нас же комуністи загнали під їхні дула невідготовлених. Нас розстрілювали, як овець, а ми все одно кричали: «Ура! За Батьківщину! За Сталіна!», незважаючи на те, що більшість з нас гинули на полі бою. «Генерали»-командири були абсолютно віддані компартії люди, яким було нас зовсім не жаль, як сміття, і вони без усякого смисла гнали нас у бій. Німці після війни слушно казали: «Ви нас не перемогли, а просто завалили наші автомати м'ясом-людьми так, що ми вас не встигли перестрілять. Так що не радійте своїй перемозі, а плачте». Після перемоги на вулицях міст влаштовували паради, демонстрації, прославляли КПРС, як великі табуни овець перед трибунами наших панів-апаратчиків, котрі вже тоді жили в комунізмі. Бо кому була війна, а кому мати рідна... Долізли ми, недобиті, до Ельби, з роти нас залишилось лише двоє, під кінець війни й на людей не були схожі – брудні й обірвані, як чорти. А тилкові паразити, генерали і всяка шваль понаганяли грузовиків і примушували нас вантажити різні німецькі шмотки з квартир будинків. Їх потім везли собі додому в СРСР, а нас поставили у колони і пішки гнали до Дніпра.

Закінчилась війна, ми, покалічені, повернулися в покалічені міста і села і без всяких надій почали майже задарма відбудовувати всю ту розруху.

Микола Павлович Циганюк

м. Куїе

«ДОКУМЕНТИ» БОГДАНА КЛИМЧАКА

Творче осмислення усього пережитого автором, офіційно – останнім політе'язнем України, який провів 17р. у совєтських концтаборах та 7р. на засланні – його художньо-документальна книга «Оаза-гора».

Читач знайде тут і схематичний проект символічного пантеону України, і художні твори різних жанрів: добірка новел (серед них одна – науково-фантастична) про минуле, сучасне і можливе майбуття України,

філософське есе, добірка політичних документів тощо. Описано й спосіб нелегального переходу советського кордону та хвилюючі пригоди в Ірані. А на останку навіть три сентиментальні історійки на одвічну тему: про кохання.

В книжці багато різних ілюстрацій, креслень та схем (зокрема кордону).

Обставинами свого життя і характеру Богдан Климчак був приречений на особливе відзначення історії. І отримав його сповна. По-перше, через те, що змушений був жити в «країні звільненого труда», де «так вольно дышит человек», крокуючи колонами по п'ять у ряді на роботу, і щоденні політінформації про величезні здобутки, своє щастя і – поневір'яння трудящих у краях капіталу, втішаючись щедро розвішаними гаслами: «Вперед..!», «Дамо Батьківщині..!», «Ще ширше розгорнемо..!».

... «Глянеш праворуч – розпука, глянеш ліворуч – божевілля, глянеш уперед – комунізм», – писав Б.Климчак у новелі «Скажи, що я мертвий». Крок уліво, крок управо з колони-етапу в комунізм карався законом: держава-концтабір, штрафна зона цивілізації у відгороджених від здорового світу хворих на проказу комунізації, – натхненно будувала численні зони ще суворішого режиму для перевиховання, а насправді виморювання тих, хто намагався вирватися із дружної колони, бо ж «хто не з нами, той проти нас». По-друге, через те, що народився на Західній Україні, а ще у переддень «золотої вересня», спинався на ноги, коли західноукраїнські хлопці, а серед них і старший брат Богданів Мирон пішли в ліс боронити свою землю від «визволителів» зі Сходу і Заходу, стали на смерть між молотом і наковаленью історії – сталінізмом і гітлеризмом. Вони дали майбутньому політв'язневі радянських концтаборів перші уроки патріотизму: «Хто ти, хлопчику малий? – питали. – Уклаїнець молодий! – відповідав я, ще не здатний вимовити звук «р», – згадував Б.Климчак у «Автобіографії». У дванадцятирічному віці – пересильна тюрма, потім спецпоселення у Хабаровському краї (уся «визволена» Західна Україна поділилась тоді на тих, кого вже вивезли, і тих, кого ще мали вивести), спецоблік та всякі інші «спец», що означали постійну увагу «компетентних органів» і невсипущу Сизифову роботу безлічі їх штатних і позаштатних працівників, потім, по досягненню підсудного віку, арешт і ув'язнення. Перше. Потім було друге, було б, мабуть, третє і так далі, аж до смерті, якби сама Система не почала конати. Прожектори з ідеологічної вишки в країні-концтаборі висвітили ще одного, хто «не з нами», і хорти Системи, професійно взявши слід, загнали його туди, де в системі йому відводилось місце, – у спецзону. До цього спричинилось ще «по-третє»: справа була і в самому Климчакові. Такі люди із загостреним почуттям свободи, навіть народившись рабами, не хочуть і не можуть ними бути. Тому в рабовласницькій державі, як СРСР, їх єдине місце – в тюрмі.

Жага свободи, породжена вільнолюбним характером і першими уроками патріотизму в «лісовій школі», а також реакція на всюдисуще, незмиг'яне око кагебістського телеекрану, що слідувало за кожним його кроком «на волі», запалили в ньому нездійснену в радянських умовах мрію – перейти кордон, вирватися із пекельного кола радянської дійсності. Кола, у якому така людина, як Б.Климчак, мусила б чути себе кимось на кшталт приреченого на заклання бика на яскраво підсвіченій арені, якого тореадори-кагебісти роздрознюють червоною ганчіркою, гонять, а потім судять на пострах іншим представникам поки що сумирного радянського стада.

Спрага волі і неперебутній український ідеалізм допомогли здійснити нездійсненне – перейти кордон. Климчак хотів потрапити в англійське консульство в Ірані і попросити політичного притулку.. Ретельно готується, зважується і, нарешті, «...там, за горою, свобода». Та виявилось, що і за іранським кордоном радянській людині нема свободи: обдуривши затриманого (обман – звичне явище для радянської людини, це – спеціальне живильне середовище, у якому цю експериментальну людину вирощували), – іранці передали його в ласкаві руки радянської влади, а відтак – найгуманнішого в світі суду.

Б.Климчака засудили до 15 років суворого режиму і 5 років заслання, хоч навіть за радянськими законами за перехід кордону належалося би 3 роки. 15 років (такий строк наш гуманний суд давав убивцям) Б.Климчак отримав передовсім за «виготовлення документів», з якими він

переходив кордон. Так уперто називали судді написані (написані, а не виготовлені!) ним твори, вилучені в нього під час затримання, і примусове повернення на «батьківщину», яку він нібито зрадив, покидаючи таємно (інші способи розлуки з батьківщиною були йому, як і переважній більшості радянських людей, недоступні). Наявність «виготовлених документів» засвідчила ще тяжчий злочин невдячного сина «радянської батьківщини»: ними він намагався підірвати радянську (звісно, з великої літери) владу. Що ж то за влада така, що її можна підірвати літературними творами, та ще й так сильно, що за їх «виготовлення» в найгуманнішій країні дають строк, як за вбивство людини? Що ж то за оборона в цій країні, що «документи» Б.Климчака могли «завдати шкоди зовнішній безпеці СРСР»? «Документи» проти танків, ракет, атомної-ядерної зброї? І як тільки цей бідолашний СРСР протримався понад сімдесят років, якщо будь-який неугодний йому «документ» міг його тяжко і безповоротно підірвати, що аж мусив гуманний суд найгуманнішої держави карати «виготовлювачів документів» найбільшими строками? А може, тому й протримався, що можна було карати навіть за думку, слово?

Зрештою, парадокс української історії, силоміць втисненої у сусідську, і полягав у тому, що українців судили навіть за слово, що й слово рідної мови вважалось підсудним, тому забороненим. Мартиролог «зрадників», оскаржених лиш за слово, розпочав геніальний Шевченко, «світлий радянський час» поповнив його щедро і в 29-у, і 37-у, і далі, далі аж до Стуса...

Крім слова – «документів», де Б.Климчак намагався викласти правду про «соціалістичну батьківщину», він зважився, як мало хто із найсміливіших людей цієї країни, яка без його згоди, без згоди тисяч західних українців назвалася їх батьківщиною, покинути її в єдино доступний для українців спосіб – перейшовши таємно кордон. І заслужив найтяжче: «зрада батьківщині». І відповідну кару.

Цікаво, що в виправдальному вироку суду 1990 року, що відбувся під тиском світової громадськості, Міжнародної Амністії, преси, мітингів на Україні з вимогою звільнити останнього радянського політв'язня, згідно з тими ж радянськими законами (у тому їх суть: залежно від замовника і кон'юктури ті самі дії можна вважати тяжким злочином, а можна і не вважати), виявилось, що Б.Климчак не зрадив батьківщини, що «помилковим є висновок суду про те, що Климчак зрадив Батьківщину, перейшовши кордон з переліченими у вироку документами», що у «виготовлених Климчаком творах (уже не «документах», творах, але все ще «виготовлених», наш суд вперто не бажає визнати, що твори творяться, а не виготовляються) не міститься заклику до підриву чи послаблення Радянської влади» і що треба «справу закрити за відсутністю в його діях складу злочину». Нас повинні зворушувати мужність і доброта судових охоронців «Батьківщини»: то вони вважають вас винними у нескоеених вами тяжких злочинах і іменем народу (жодна держава, мабуть, так по-фарисейськи не прикривала своїх інтересів, інтересів бандитів у законі – при владі іменем народу, ніскільки не турбуючись про цей народ), знищуючи кращу його, народу, частину, а потім реабілітують, не виявивши складу злочину. Добра і справедлива «мати-Батьківщина!» Що люди загинули, що знищено генофонд народу – народів, націй, а в декого, кому пощастило вижити, забрано, як у того ж Климчака, найкращі, найпродуктивніші роки життя, здоров'я, – нічого, основне: ви реабілітовані. Недаремно Б.Климчак, вийшовши на волю, відмовився від радянського паспорта – права мати таку батьківщину. Просто, незважаючи на пильність її керівників, ідеологів та охоронців, «соціалістична батьківщина» благополучно почала розвалюватись, то й змушена була звільнити, реабілітуючи всіх (чи майже всіх) її колишніх «зрадників»*. І вони отримали (?) можливість (?) навіть опублікувати свої «документи», за які були покарані. Знаки запитання тут не випадкові: це знову наше право мати право: папір і все інше далі в руках законспірованих нині компартійців, що далі з глибоких траншей-окопів продовжують воювати на ідеологічному фронті.

І для Б.Климчака, який недавно звільнився з місць, де український Макар так довго пас телят, настав час, який він напроорокував у своїх «документах»-творах, що тоді, у 70-х, здавалось нахабною, ненауковою фантастикою: розвалилась «імперія зла» – СРСР, одна за одною падають статуї «...Бид-Ле-Ніна, Генерального секретаря Країни Звільненого Труда: честь накинути зашморг на верховну шию надана...» («Скажи, що я мертвий»), – серед уламків імперії народжується незалежна Україна. Оце пророцтво – бачення кризь товщу років – найсильніше вражає у творах Б.Климчака. Воно ж,

безсумнівно, найбільше обурювало суддів, упевнених у своїй безкарності і вічності ладу, збудованого на насильстві і брехні, «Союзу нерушимого». А він, нерушимий, узяв та й зрушився, зрушився і розпався. «Московська імперія остаточно розвалена. З віковичного рабства постали десятки незалежних націй-держав. Найбільша серед них – Україна...» («Спогади про майбутнє»). Далі Б.Климчак пропонує «один із можливих варіантів» перших років становлення держави Україна. Багато що з побаченого Климчаком з 1973-го підтвердилось, на щастя, не все, як і «жахливий час розплати», про який пише в новелі-репортажі про судовий процес 90-х років. Судять Петра Гриву, звинуваченого у співпраці з ворогами України. «Ішов перший рік з часу остаточно розвалу останньої й найжахливішої з імперій. Україна провадила суд над рештками московських посіпак та їхніх поплічників – українських зрадників». Таких, як Грива, обвинувачених у співпраці з ворогами. Наприкінці 40-х був у «стрибках» (истребительные батальоны). Потім – активним комсомольцем у політехнічному інституті, начальником цеху, «на нарадах, зборах, у розмовах з підлеглими дотримувався московської мови, чим сприяв русифікації», переслідував колишнього політв'язня Михайла Гавару. Підсудний наполягав, що не винен: його примусили стати «стрибком», інакше – Сибір, своїх людей не вбивав, російською розмовляв для конспірації: щоб не вважали націоналістом. Суд визнав його винним при пом'якшувальних обставинах: три роки умовно з довічним обмеженням у правах – передовсім праві займати керівні посади. Як бачимо, судді нової держави у Климчака куди милосердніші і справедливіші, ніж ті, що судили його самого. Головне, принципово здатні на милосердя. Недаремно звинувачує і оправдовує у нього та сама людина, лиш в іншому кольорі мантиї.

Центральне місце серед створеного Б.Климчаком займає ідея пантеону героїв України, що, зародившись ще в дитинстві, заповонила його на все життя. Деколи йому здається, що то якась сила (Доля? Бог?) вибрала саме його, вклала її в його серце й душу, наказавши: мусиш те зробити. Б.Климчак працював над нею усе своє свідоме життя: розробив детальні креслення проекту терасованої гори-пантеону, її конструктивної і меморіальної частини. Хто зна, може, в незалежній Україні, коли вона остаточно випрочується із імперських тенет, знайдеться мрійник-архітектор із такою, як у Климчака, масштабністю бачення рідної історії та втілить її у життя. Може, це буде не скоро. Але буде.

Нелегко визначити жанр більшості запропонованих Климчаком читачеві творів. Художня публіцистика? Філософські діалоги? Футурологічні есеї? А ще легенда, новели, просто виступи і політичні документи – матеріали суду над ним і теперішнього виправдального вироку. Неоднакова їх літературна вартість, та безсумнівно соціально-історична. Це справді документи, документи часу, документи окремої людської долі, долі західного українця, одного із варіантів українського національного характеру, завдяки якому існує Україна і українство, приклад стійкості і мужності, незалежності і вільнодумства доби тоталітаризму і бездержавності. Тепер – і періоду становлення української держави, яку пророкував Б.Климчак кілька десятиліть тому, за яку страждав у концтаборах.

Та історія і далі не зводить із нього свого пильного ока, виділяючи із загалу. Виділяючи, бо він, свідомо зробивши свій вибір, виділив себе сам: не хотів належати до «рабівотихнімих» – народився вільним і хотів залишитись вільним навіть в умовах тотальної несвободи, разом з іншими вільнодумцями хотів «довести людству, що ми ще існуємо як нація». Довели. І в тому, що нині людство відкриває для себе Україну і українців, є заслуга таких людей, як Б.Климчак. Та дехто з тих, що нині при владі, мріючи про вищу і найвищу, хто доводив це там, де Климчак (до речі, значно коротший строк), нині намагається перекопати загал, що доводив лиш він, передовсім він, що таких, як Климчак, не було і нема. І справді, перевірте всі паспортні столи, єдине в нас місце, яке засвідчує, що ви є, чи є Б.Климчак? Нема. Стара влада, організовуючи судові спектаклі проти Климчаків, затрачуючи на них тонни паперу, заводячи їм номери в концтаборах, засвідчила: є Климчак і Климчаки. Нова влада своєю байдужістю до долі таких, як Климчак, переконує: нема Климчаків. А може, і не було...

У філософському есе «Низка «клятих» запитань», роздумуючи про природу страждання, Б.Климчак припускає, що «існує об'єктивно доконечна потреба пропускати душі людей крізь, сказати

б, багатозарову систему «ШЛІФУВАННЯ» (сиріч страждань), щоб ці душі могли врешті-решт піднятися на якісно вищий духовний рівень». Доля вперто продовжує вдосконалювати Б.Климчака, підносити на «вищий духовний рівень», пропускаючи і пропускаючи його душу крізь безконечні «шліфверстати» страждань, і невідомо, чи знайдеться якась вища сила, що скаже: досить, ця людина заслужила на нормальне людське життя.

Стефанія Андрусів,
ст. науковий працівник Львівського відділення
інституту літератури Академії Наук України,
член СПУ.

НЕ ЗАЙВІ ПОЯСНЕННЯ (від автора)

Ідея створити пантеон України зародилася у мене після закінчення праці над первісним варіантом новели «Оаза» у січні 1976 року. Так званий «постфінал» новели «Оаза» висвітлив тоді первісні обриси пантеону як «Оази-гори», реально існуючої у далекому майбутньому. Однак тоді ще не конкретизувалося, що це гора рукотворна та й слова «пантеон» ще не було, і не мав я на той час виразного уявлення про неї. Реальних обрисів пантеон набував поступово. Рік за роком я обмірковував їх переважно в умовах екстремальних – у шізокамерах. Тому й різьбилися ці обриси спершу на столиках та нарах камер. За подряпини від таких креслень (камінчиком, цвяхом) я не раз був караний.

Нарешті в передостанній рік перебування в ув'язненні (1989) я нишком почав працювати (тоді ще виходив на роботу) над макетом Храму Пам'яті, тому що без втілення у об'ємній формі не міг визначитися щодо типу стилізації Храму під Тризуб.

Такий (примітивно виготовлений) макет, можливо, зберігся й досі у концтаборі 35. Немало креслень пантеону, відтворених на папері, було у мене вилучено під час обшуків і конфісковано.

Таким нелегким, вистражданим упродовж майже 15 років, було народження пантеону.

Сама новела «Оаза», отже, є фундаментом, на якому базується ідея створення символічного пантеону України, а «постфінал» новели «Оаза» – його літературним описом.

Варто відзначити, що новела «Оаза» може жити своїм життям – бути опублікованою окремо, тоді як потреба побудови пантеону без тексту новели не буде досить умотивована.

Сама ж новела «Оаза» в художній формі відображає табірні умови 1957-1962 років – часів мого першого ув'язнення. Однак останнім часом, у перші місяці після звільнення, я творчо осмислив і вкравив у первісний текст новели окремими фрагментами досвід недавнього дванадцятирічного ув'язнення. Ці вкраплення становлять паралельний (курсивний) текст, де описана, зокрема, сценка в шізо, розповідається про перехід кордону, про тортури голодом і холодом, та, врешті, про висновок, який я зробив після всіх років ув'язнення. Цей останній фрагмент утворює новий фінал новели. Значно розширено і текст «Постфіналу».

Інші новелки, написані також у сімдесяті роки, відбивають мій світогляд тих часів. Виняток становить так звана компіляція «Архіви пам'яті», написана експромтом у таборі 1989 року (тепер дещо відкорегована). Зовсім недавно написано «Автобіографію» та текст виступу на конференції УРП.

Треба згадати і про допомогу, яку подано мені у моїх праці. З моїх креслень, виготовлених на окремих аркушиках учнівського зошита, одні люди, які не претендують на розголос, виготовили загальне, об'єднане на одному великому листі ватману, креслення усіх фрагментів. Інженер-будівельник п.А.Нагірняк перевів їх на кальку, а для видання його слід «розкадрувати» знову на фрагменти відповідно до формату книжечки.

Додала цінні зауваження й поради та зробила першу коректуру окремих творів п.Люба Маринович, яка, безперечно, має вроджений хист до цього.

Сумлінну копітку працю над більшістю творів здійснив п.Ігор Гринда – літературний редактор.

Маю надію, отже, що з допомогою різних доброзичливців мої твори будуть опубліковані, а ідея Пантеону України свого часу – втілена у життя.

Хочу ще висловитися про дисидентство. Не заперечую, що воно відіграло поважну ролі у справі розвалу імперії. Але не найголовнішу. Підготували ґрунт для них збройні формування УПА, ОУН, які ціною власного життя заявили на весь світ: «Ми є і ми будемо як нація».

Я не був дисидентом, ані якимсь там шістдесятником чи сімдесятником; в тій чи іншій формі я був репресований у сорокових і п'ятдесятих, шістдесятих і сімдесятих, вісімдесятих і навіть майже весь дев'яностий. А це означає, що я був ув'язнений при всіх генсеках, починаючи від Сталіна і заявляю з усією відповідальністю: найважчий режим був за т.зв. «перестройщика» – Горбачова! Того самого злочинця, якого гуманний Захід тепер так щедро збагачує. Кажуть, на його рахунок уже мільярди... Чи є це платою за розвал імперії? Ні, панове! Імперія розвалилася всупереч відчайдушним зусиллям злочинця Горбачова її зберегти.

Який суд і коли воздасть по заслугі і цьому катюзі? Гадаю, що «Нюрнберг-2»!

---

*Мене не реабілітовано (Прим. Б.Климчака)

ЛЕФОРТОВО

(Уривки із книги спогадів "Дякую тюрмі")

Григорій Петрович Куценко народився у 1949 році в с.Іванівка на Київщині. Служив офіцером у Радянській армії до арешту в серпні 1984 року за "Антирадянську агітацію та пропаганду" за статтею 70 КК РСФСР. Був засуджений на 4 роки позбавлення волі. Звільнений за закінченням терміну покарання у 1988 році. У березні 1992 року отримав довідку про реабілітацію як жертва політичних репресій в СРСР.

Нині проживає у Києві. Заступник Голови Демократичної партії України, голова Секретаріату ДемПУ.

Насичені подіями останні роки віддалили й затінили багато з того, що раніше цікавило людей, що було створено комуністичною системою, - відлагоджений репресивний конвейєр для інакодумців та для своїх елітних злочинців, що потрапляли за ґрати за рішенням політичних органів і майже ніколи - правосуддя.

Ці бурхливі роки, мабуть, жодним чином не позначилися на роботі Лефортовського слідчого ізолятора КДБ СРСР. Потреба в його існуванні, його чіткій діяльності була і залишається в Москві в усі часи. Після подій у серпні 1991 року Лефортово прийняло на утримання главарів ГКЧП (уявити собі, що сам господар Лефортово - Голова КДБ Крючков буде перебувати в ньому як в'язень було майже неможливо).

Осінь 1993-го, разом з жовтим листям московської берези занесла в Лефортово Віце-Президента та Голову Верховної Ради Росії.

Я, після кожної з цих подій, з не зовсім здоровим, з погляду моралі, захопленням, уявляю собі, як ці вожді-володарі беруть казенну пайку, доповідають наглядачам про порядок у камері (безпорядок у державі вони забезпечили, а в камері?), як сідають у присутності співкамерників і

молодої наглядки на парашу, йдуть у спідній білизні коридорами до лазні-душової... Як це все відчували вони, хто легко запроторював туди мене і таких, як я, не допускаючи й гадки, що можуть опинитись на нашому місці, - як вони відчували свою каральну систему?

Але їм не вдалося. Десь там поплачуть за загиблими, десь покрекчуть від бідності й нестатків, бо кошти державні пішли або на відбудову зруйнованого ними, або на поповнення арсеналів та складів спорожнених з їхньої вини. Ворон ворону око не виклює. Коли власну неспроможність облаштувати Росію, підняти рівень добробуту людей, забезпечити гарантії прав і свобод громадянам Російської Федерації їм доводиться підмінювати причинами, перекладати на зовнішніх ворогів - євреїв, українців чи інших, - ця вовча зграя стає одностайною. Але в Росії /на її щастя/ завжди відшукається дисидент, інаконець. В умовах цієї країни це майже на межі божевільня - виступати з протестом проти зграї, проти табуна шовіністів сьогодні. Адже поруч з уже "таврованим" Сергієм Ковальовим та майже постійно прописаною у Лефортово Валерією Новодворською, стали й нові, молодші віком, як, наприклад, Сергій Юшенков. Ось саме для них і буде існувати невмируще Лефортово - карально-слідчий ансамбль Московського Кремля.

Ми всі бачили на екранах телевізорів нестримну лють колишнього міністра П.Грачова, який назвав "ворогом народу" С.Ковальова, "гадьонишем" - С. Юшенкова. В традиціях Москви починати з цього, а майстри на Луб'янці мають Лефортово і вміють туди запроторювати, - була б політична воля.

Отже, мої враження, моє сприйняття Лефортовської тюрми, якоюсь мірою можуть пояснити й психологію Кремля. В Україні мусять її знати, мусять враховувати й розуміти, що заклики до "возз'єднання" з Москвою - це возз'єднання і з Лефортово та виробленим під його впливом мисленням і поведінкою.

* * *

6 серпня 1984 року був понеділок. Дозвіл на мій арешт видали 3-го, але КДБ в суботу і неділю мене, "особливо небезпечного злочинця", не заарештував, а, відпочивши у вихідні дні, зробив це в понеділок. Я ж працював у суботу, проводив навчання із солдатами і в неділю, а в понеділок о 5 год. 50 хв. був на службі... 101-ша камера Лефортовської тюрми вразила мене чистотою і навіть певним затишком. Я сподівався побачити брудне, не штукатурене, з неприємним запахом і гидкими комахами приміщення, а це була невеличка чистенька кімната. Як тільки відчинилися двері, з тапчанів підвелось двоє молодих чоловіків приблизно мого віку. За спиною глухо зачинилися двері, я усміхнувся їм, і вони розцвіли радістю. З часом я зрозумів, яка це велика подія - побачити людину з волі або просто нову людину в камері.

Мені показали вільне місце. У цій камері тиждень тому помер якийсь партійний і державний чин на прізвище Тарада, і через це краще місце в задушливій камері хлопці не зайняли, а воліли спати ближче до параші /унітазу/, ніж на місці померлого. Мій арешт стався в день річниці бомбардування м.Хіросіми, але цей мій особистий апокаліпсис нікого, крім мене, не вразив, був навіть буденним і "діловим". Записи своїх вражень побаченого, почутого я почав наступного дня після арешту і провадив їх до останнього дня перебування у Лефортовській тюрмі. В кінці березня 1985 року ці записи у мене забрали під час відправлення в Мордовський "Дубровлаг", селище Барашево.

Перші мої нотатки були, напевне, про пережиті мною відчуття свободи, звільнення. КДБ звільнило мене не тільки від обов'язків командира роти, але й від постійної невідповідності моїх переконань і тодішнього мого життя, розв'язати які самостійно мені не вистачало особистої мужності. Адже ж я тоді так і не зробив жодної публічної політичної заяви.

День арешту запам'ятався особливо. Від слідчого мене запроторили в підвальне приміщення-камеру. Три молодики, нижчі чини КДБ, роздягли мене наголо і витрушували всі кишені мого офіцерського мундира. Мене поставили в кут, а самі ретельно обмачували кожен рубець армійської форми. Я стояв зневажаений, уже винний і жалюгідний перед перевагою одягнених і сильних. Вони були, за своїм становищем у країні, сильніші за всіх, і армія для них - трухлявий пеня, бо вона пронизана, як і все суспільство, вся держава, численними мацаками КДБ.

Якщо в усьому світі терористи, окремі злочинці чи злочинні групи залякують, шантажують держави, то в СРСР існував тероризм навпаки: державні органи КДБ суворим покаранням неблагонадійних, інакодумців - окремих людей - тероризують весь народ, тримають його в рабському страху, заковують в ідеологічні кайдани. За ПРАВДУ судили: священників, учених, військових, робітників, літераторів, юнаків і старих, чоловіків і жінок, їм усім приписували вигадані, фальшиві злочини. За правду карали й мучили людей.

Отже, камера слідчого ізолятора /ІЗО/ КДБ СРСР - Лефортовської тюрми. Кажуть, при Катерині II це були Лефортовські армійські казарми, а теперішня тюрма спочатку була двоповерховим будинком армійської гауптвахти. Побудований він був у формі літери "К". Споруда перебудовувалася, добудовується і сьогодні, у підвалах розміщуються господарські приміщення: лазня, пральня, склади, карцери. Над ними п'ять поверхів камер, орієнтовно по 50 камер на кожному поверсі і шостий поверх - камери без даху, зтягнуті зверху дрібною металевою сіткою - дворики для прогулянок.

У середині корпусу будинку, де розміщені камери, між поверхами перегорожок немає, замість них - натягнута товста сітка, а вздовж стін з дверима в камери - довга галерея з м'якими доріжками - трапами для наглядців, які ходять поверхами і щохвилини - півтори заглядають в "очко" у дверях. До тюремного корпусу приєднано і побудований порівняно недавно слідчий корпус, в якому багато різних кабінетів цього слідчого і карального ансамблю. Мене водили на третій поверх до 359 кімнати - кабінету 360, де один, деколи і кілька слідчих, чинили допит, шантажували, погрожували чи обіцяли: "Віддай книги - нічого не буде", або "Визнай вину, напиши заяву, і двері тюрми відчиняться".

Ця тюрма віками вдосконалювалась, враховувався слідчий досвід, змінювались і умови утримання, все більше відповідаючи вимогам таємничості, мовчання, мороку. Я гадаю, що це єдина установа, якої не торкнувся застій. Вона завжди плекалась, обладнувалась найновішою електронікою, зміцнювалась кращими кадрами /у багатьох наглядців я бачив інститутські або технікумівські значки/. В удосконаленні тюрми використаний і багатий витончений досвід в'язнів щодо передачі інформації та самогубств.

Сітки-перекриття давали змогу мати візуальний зв'язок з усіма наглядцями одночасно на всіх поверхах. Там не залишили в'язневі навіть можливості накласти на себе руки - скрізь страхувальні сітки або ґрати. В нижчих старих, розміщених ще на землі, двориках для прогулянок над арештантами височіли будинки тюремних корпусів з класичними квадратними тюремними вікнами, розділеними на менші квадратики товстими прутами ґрат.

Двері до камери невеликі, оббиті залізом, з маленьким заскленним вічком, яке закривається ззовні рухомим кружечком, і вирізаним квадратним люком - "кормушкою" із спеціальним замком-опорою. Коли зекам через "кормушку" подають їжу, папір або інші речі, кришка люка править за столик. Кришка ця такої ж товщини, що й двері, і, коли вона закрита, щільно прилягає у гнізді, двері теж, прилягаючи у своїй рамі в стіні, стають рівними і гладкими, так що жодних чітких звуків з коридору не почувеш, а скрадливих кроків наглядча по килимових доріжках - тим більше. Він завжди несподівано дивиться в "очко", або тихо підслуховує під дверима розмови в камері. Біля наглядча стоїть спеціальний столик-тумбочка, де завжди наготові грубий зошит і дві авторучки. Туди наглядч, очевидно, записує почуте і побачене, а також будь-яку підозрілу поведінку в'язня в камері /наприклад, в'язень просить голку, щоб пришити гудзика, інформацію запишуть і начальник режиму про те знатиме/. І це - крім підслуховуючих пристроїв, у тюрмі тиша, до камери долинають деякі звуки з внутрішнього корпусу - передзвін металевого посуду перед роздаванням їжі, звуки якогось довбання, стукіт дверей або "кормушок". Усі розмовляють напівголосно.

Камера схожа на келію шириною близько 2-х метрів, довжиною — до 4-х. Я побував протягом двох "відвідин" у 101, 30, 26, 25, 34 й 37 камерах : з 6 серпня 1984 року по 23 березня 1985 року і з 26 лютого по 26 березня 1987 року. Всі камери практично однакові. Панелі пофарбовані звичайно в світло-зелені або блакитний тони, білі стіни й стеля. Тапчани - металеві "шконки", зварені із кутової сталі і металевих планок. Кількість тапчанів у камері різна: в 34 камері один, забетонований в долівку, як, зрештою, стіл і стілець, і по три в інших камерах - два з них вздовж камери під стінами, один поперек під вікном. У стіні, прикріплений до неї, умивальник з грубої бляхи, покритої емаллю, один жовтий кран з холодною водою та унітаз - "параша" - перевернутий чавунний конус з дерев'яним кільцем і просмерділою покришкою з фанери.

Два вузьких столики з фанерною полицкою вниз і одна табуретка. Біля самих дверей стоїть пластмасова миска для миття долівок, в неї збирається і сміття за день, ганчірка на підлозі. Підлогу вимагали мити щодня, протирати двері, панелі, підвіконня, тапчани, столики. В камері було чисто, "для порядку" робились інколи зауваження перевіряючим лікарем, фельдшером, але при мені за погане прибирання не карали нікого. Однак підлогу доводилось мити частіше з раковин: клаптем паперу закривали отвір раковини, набирали води, а після прибирання раковину мили милом.

Якийсь Подольський говорив, що його посадили до карцера за те, що на очній ставці зі своїм свідком він передав таке: "Льоня - співробітник КДБ", інших випадків офіційного покарання в Лефортовському СІЗО мені не відомо. Старий, Михайло Єркін, який сидів уже не один раз, говорив, що в кабінеті слідчого пив чай з бубликами, але коли слідчий Євген Євгенович, здається, повідомив, що вони знайшли шпигунський контейнер, який належить йому, М.Є. сказав: "Женя, ось цим чаєм з підставкою як стукну тебе по голові за такі речі. Який контейнер? При чому тут листи Буковського?" /Йому колись писав листи відомий дисидент В.Буковський, який витягнув його із петлі в ленинградській психушці і був для нього, "старика", взірцем у житті. Єркін тепло згадував про нього, кажучи: "Вам до нього далеко усім!". Однак Єркіну тільки погрожували карцером, але не саджали. Він був хворий, виснажений, але йому дали /як сказав мені наш спільний прокурор Устенко/ 10 років "за взятку конем" - подарував коня якомусь директорів комбінату будматеріалів та за виступ на суді в тодішньому Казахстані при Кунаєві /це мене так попереджали перед судом щодо виступів/.

Охороняють тюрму одночасно приблизно 30-40 прапорщиків і офіцерів. Усі суворі. Мені силоміць голили вуса, розгорнувши гамівну сорочку, тримали її перед моїми очима протягом ганебного насильства. Наглядачі з корпусним, без медичного керівника, без циркульника і без повідомлення прокурора за наглядом, як належить згідно з законом, а так, самовільно з бажанням втілити відчуття влади над ними, зеками.

На тапчани до камери кожному в'язню видається один матрац з вати, досить стоптаний і тонкий, так що через нього металеве пруття врізається в тіло, одна невелика подушка з наволочкою, одне байкове або "щасливе" вовняне укривало, майже все зношене, аж просвічується, і одне простирядло /хоч накривайся, хоч клади на матрац/. Я довго не міг зрозуміти, чому тільки одне простирядло, виявляється, згідно з інструкцією, щоб не можна було зв'язати шнура, хоч усі камери, крім 101, були на першому поверсі, але, напевно, щоб зек не задушився.

В камері ще є полочка для продуктів, на кілька відділень "телевізор" та інструкція - "Правила для тих, які перебувають під слідством" у слідчому ізоляторі КДБ СРСР - "Ікона" /зеки дали назву цим речам/. Висів на нитці і календар, в якому щовечора закреслювався минулий день. Це був щоденний ритуал на завершення дня, прожитого дня неволі.

Вранці о 6 годині командують, а також сигналізують ввімкненням другої лампочки "Підйом". Черговий по камері береться за прибирання, витирає ворсинки від матраців і ковдр на підлозі, чистить кран, віддає у відімкнені двері сміттярам залишки хліба з коробочки в один кошик і сміття - в інший. Сміттярі, два зеки, мовчки, при наглядачеві ставлять великі кошики біля дверей, ми висипаємо в них, і двері зачиняються. Але мимохідь глянути на них теж було розвагою. Після цього наглядачі запитують в "кормушку", чи будуть листи на відправлення /кому це дозволено, чи адміністрації - без ліміту/, заяви на книги, прання, зустріч з посадовими особами тощо, які ми здаємо з ранку, а до вечора, після вечері звичайно, черговий наглядач - "корпусний" - відповідає нам, показуючи візу на заяві або квитанцію на відправлення листа. Потім ходить лікар, роздає ліки, пілюлі /"колеса"/, але пілюлі вже товчені, в папірці, й дивиться, поки зек не ковтне і не зап'є при ньому. До восьмої ранку, звичайно, сам наглядач з іншими наглядачами розносять цукор і хліб /кому й білий, я бачив в загальній коробці нарізаний, можливо діетникам/. Відкривається "кормушка", ми подаємо папірець, і він спеціальною міркою, знімаючи вершок, висипає в купку дві-три належні форми по 10 грамів цукру. Потім запитує: "Хліба скільки?" Прикинули - чотири куски! Це більше півбуханця. Хліб нарізаний крупно, наспіх, на шість-сім кусків буханець, але він залишається, і дають, скільки просять, хоча є і норми. Люди за свої гроші (10 карбованців) можуть замовити і батони через кіоск, оскільки хліб чорний, досить поганої випічки, квасний, і від нього печія. Молодий граф австрійський Христіан фон Цацааль з'їдав по буханцю в день, інші їли тільки з першою стравою. Хліба вистачало. Потім привозила мовчазна (нам здавалася гарною) жінка - засуджена - бак з кашею на візочку і подавала в алюмінієвій мисці черпак паруючої перлової, пшоняної, гречано-перлової, горохової, ячної каші.

Якщо каша така, що її не їдять (шлунки не приймають), наприклад перлова, то її можуть дати і два-три черпаки. Роздавальниці мінялися через день, на другий день привозила старенька бабуся. Ця була балакуча, з вільнонайманих, життя її, мабуть, минуло у цих стінах, але говорила вона приблизно так, як хазяйка, що годує худобу - діловито і добродушно воркуючи. Зрозуміло, ніякої інформації не давала, так, відкриє "кормушку"

- Перлова! - або

- Сніданок! Ячнева!

Черговий по камері відповідає:

- Одну, більше не треба!

- Це після ларка не треба, а потім треба.

Сідали снідати. Каша несмачна, зварена на воді, трохи додано олії, та й то не завжди. Але в СІЗО щомісяця передачі й лоток на 10 карбованців. Це в зоні посилки через півтерміну, якщо не позбавили, також лоток - 2 карбованці, а тепер 5 крб., якщо, знову ж таки, не позбавили.

Поснідали. Дуже цінуються цибуля, часник, лимони, бо люди роками не бачать сонця. Просоєдов сидів у камері чотири роки, Афонський - три. Це те, що я бачив, а розповідали, що багато і не побачили білого світу після кількох років в'язниці: Тарада помер від паралічу після чотирьох років камери. Обличчя сірі, землісті з тінями, як у чорно-білому кіно. Радіють в'язні щиро, наче діти, новий людини, якійсь події. Наприклад, жінка-наглядач скаже кухарці: "В цю миску додайте. Йому потрібно".

Після сніданку починається наш "робочий день", чекаємо викликів на допити: звук великого ключа в замковій шпарі стискає всі нутрощі. "Кормушка" відкривається, і рука з ключем тикає в когонебудь з нас. "Прізвище?" Назвався - на виклик. Це значить, поведуть куди-небудь, звичайно на допити, на очні ставки, а мене взимку 1987 року водили ще й до кабінету начальника тюрми писати заяву, щоб випустили, помилували. Заарештований (зек під слідством) переодягається. У всіх переважно свій одяг, без металевих частин, гудзиків, пасків, гачків, "блискавок". У мене був тюремний, оскільки заарештували в офіцерській формі і її поклали спочатку на складі, а потім віддали дружині. Тюремний одяг сірого кольору, з бавовни, досить заношений, але випраний і чистий. Черевики були також тюремні, "фезеушні", у вигляді шкіряних коробок із заклепками, але без шнурівок і без устілок, боляче коловся цвях, і так я ними гримів по слідчих коридорах, де немає килимових доріжок, що слідчий Реньов говорив: "Вас чути здалеку, від камери, вам шнурків не положено?" Але незабаром дружина принесла на їхню вимогу цивільний одяг, і мені дали мешти та по половинці шнурівки. До прання брали наш одяг щотижня, по вівторках, прали ув'язнені жінки під керівництвом наглядачок, прапорщиць, віддавали випрасуванням, чистим. І навіть брали до церування (штопки) та ремонту і одяг, і взуття. Лефортовське СІЗО - унікальне за обслуговуванням. Я був ще в Саранську, Казані, Пермі - скрізь бруд, паразити, пропиті наглядачі нахабні, злі, але в Лефортово все відлагоджено, все продумано - кадри підібрані. Адже сидять й іноземці.

В якійсь камері забуянив зек - "Всіх повбиваю"! Кілька наглядачів, скрутивши, і мабуть, затиснувши рота, швиденько перенесли його в інше крило, де є обита м'якими матрацами (із гуми, за деякими чутками) камера. Кидають туди, і там буйний зек б'ється в істеричі, доки не вгамується. Хапати - це у них чітко, але частіше лагідно так: "Припинити шум", "Вуса зголоти", "Лягти головою до вікна" - звичайно все виконується беззаперечно.

Отже, зек, одягнувшись, стоїть, чекає, нервує - куди? Що, знову будуть витягувати? В "кормушку" запитують інколи: "Готовий?". Приходить наглядач, той, що водить на допити. У нього на поясі висить маленький, електричний звуковий сигнальник. Двері відмикають, наглядач стає біля дверей, щоб їх затулити, і подає сигнал ПІ-І-І! Центральний корпусний наглядач піднімає червоний або білий прапор, тобто вільно чи зайнято. Це для того, щоб зеки не зустріли когонебудь із сторонніх або заарештованих з інших камер. Білий прапор - значить, усі, кому належить пішли, і ніхто не відчинить двері камери, і ніхто не поведе зека на допити на зустріч. З цими сигналами ПІ-І-І, ПІ-І так і ведуть коридорами, щоб і слідчі у кабінетах знали, що ведуть в'язня, і своїх дверей не відчиняли та самі даремно не виходили. Якщо немає електросигналу, наглядачі крекчуть, цокають язиком або стукають рівномірно ключем по трубах, ляскають пальцями, хто вміє, як мій слідчий. Сигнали відпрацьовані. Наглядач йде трішки попереду або поруч, сигналячи всім. Багато років в'язень ходить ніби мертвими коридорами і, крім тої чергової зміни наглядачів, нікого не бачить, але

трапляється, що йому організують "випадкові" зустрічі, що мигцем у коридорі побачив підставного або людину, яку він не сподівався тут побачити, і після викликаного таким чином шоку одразу ж допитують або дають йому ніч помучитися в невідомості. Про таку зустріч мені розповідав один співкамерник. Методів "розколоти", примусити заарештованого розповісти все, у слідчих, очевидно, було багато. Але в Лефортово це, звичайно, психологічний тиск та обробка, час у них практично не лімітований. Особливе становище КДБ дозволяло вимагати стільки часу для слідства, скільки їм потрібно, тоді як у міліції терміни жорсткі, справ багато, і методи інші, "незаконні". Так, підозрюючи людину в шпигунстві, у Лефортово перелопачують її життя, висувають їй другорядні звинувачення (благо, в СРСР не було людей, які б хоч щось не порушили). Наприклад, усі дипломати везуть якісь речі через кордон, і щось дрібне, і щось велике, це заведено, вони не повинні перевищувати якихось норм, але, за законом, усе, що не вказане в митній декларації, - контрабанда. І ось, заарештувавши дипломатичного співробітника (за підозрою в шпигунстві), йому два роки "полощуть мізки" за контрабанду, спекуляцію, валюту. Той дивується, переконує, що "всі так роблять", йому відповідають, що "не всі попадаються". І коли людина, знесилена нескінченними допитами, очними ставками, судовими засіданнями, отримує свій термін, їй замість відправки до табору пред'являють те, заради чого й заарештували два роки тому, - шпигунство. Людина ця буде вже їхня, вона розчавлена, вимучена, і зробить усе, і розповість усе. Тривалий час я сидів у камері з Афонським, саме з такою долею.

З цими людьми сидіти і цікаво, і важко. Цікаво тому, що роками він жив на Заході, що в нашій безгласності багато знав про життя "нагорі", і саме він може бути цікавий як людина і знаннями, і розумом. Навіть їхній цинізм був хоча і неприйнятний, але цікавий. З ними і радянські газети цікаво було читати. Цікаві їхні звички, поведінка, мова. А важко буває з багатьох причин. Важко взагалі постійно перебувати серед чужих людей, та ще й у тісній камері-клітці, яка, до того ж, одночасно служить і туалетом, адже тут -таки, без жодних загород, ця параша, і шлунок у вас може бути не дуже здоровим від довгого сидіння в камері і такого харчування. (Для того, щоб уперше скористатися парашею, треба було переступити через щось. Я довго не наважувався навіть заговорити про це з незнайомими людьми). А якщо до того всього людина набридла вам, як гірка редька? Загострення стосунків тут не допоможе - буде гірше. Та й взагалі, співкамерники втомлені були більше від мене. Морально їм було важче, у них була кримінальна вина. Я не міг засуджувати їх за звички чи зриви. В основному мені щастило на людей, які не бравували непристойностями, натягненість у стосунках виникала з різних причин, але все було терпимо, в інших, розповідали, було гірше. Я відчув себе звільненим, а усі за цими стінами були в неволі, усі боялися страшної системи.

Три рази на тиждень вранці приходив Микола Миколайович "стрижом, брєим" - наглядач, який був і перукарем, він розносив у валізці загвинчені у металевих станках безпечні бритви (витягнути бритву без викрутки неможливо), помазки і дзеркала. Наливав у металеві скляночки окуп і зачиняв "кормушку" або двері. Ми голилися, мили під краном усе і чисте повертали в комплекті. Він перевіряв, складав по відділеннях у валізці і говорив "будь ласка", "будьте здорові". Окрім цього, була ще й бібліотека, де також наглядач, але відповідальний за бібліотеку (така спеціалізація неодмінно відбивалась і на зовнішності, він був ніби обласгороджений книгами, обличчя інтелігентне, а в цирульника - добріше, а в лазюка - заклопотане, а в охоронця-поводиря - сердите й підозріло налякане, а в головних наглядачів - монументально-грізне, як інструкція). Кожні десять днів до камери приносились п'ять книг, але тут не було строгого обліку, і тому вдавалось збирати книги до десяти та міняти у міру прочитання. Оскільки траплялись книжки або тонкі, або нецікаві, а читанням хотілось захоплюватися, а не мучитись ним. Спочатку приносили один з двох зошитів ("Книга I" або "Книга II", де за алфавітним порядком були записані автори: в "Книзі I" від "А" до середини алфавіту, в "Книзі II" - від середини алфавіту до "Я". Проти кожної книги в рядку номер чотиризначний або двозначний. Наприклад: 1245 А. Малышкин "Люди из захолустья", або 52 В. Жуковский, Твори, том VI. Ми з цим каталогом виписували номери усіх книг, які хотіли би прочитати, вказуємо на папері камеру й віддаємо разом з каталогом через "кормушку" увімкнувши сигнальну лампочку над дверима нашої камери). Наглядач (його там називають контролером), відімкнувши "кормушку", збирає все і, зачинивши "кормушку", йде геть. Через кілька годин бібліотекар приносить п'ять книг, вибраних із наявних (якщо хтось просив словники або книги англійською, німецькою, Іспанською чи іншими мовами, то ми вимагали, щоб вони не входили в ліміт) з номерами, вказаними на корінцях. Майже всі

книги старі, але підклеєні і без особливих помарок, так як і всюди, по всій книзі штампи: "Увага, в книзі заборонено робити позначки олівцем, нігтем, сірником та іншими предметами, за порушення винні позбавляються права користуватися бібліотекою". Або "Будь-яке псування книги веде до припинення видачі книг і покарання". Штампи говорять і про господаря книги "Бібліотека Лефортовської тюрми", "Бібліотека ГУГБ НКВС", "Бібліотека КДБ СРСР". Але є штампи особливі: в деяких книгах, наприклад, К.Станіславський "Моє життя в мистецтві" у всій книзі на багатьох сторінках вирізане прізвище одного режисера, молодого новатора, талановитого й сміливого і ним, Станіславським, дуже цінованого та шанованого, вирізане прізвище акуратно, лезом, і проріз заклеєний тонким "папіросним" папером, на якому стоять два штампи - "Внутрішня тюрма ГУГБ НКВС", мовляв її робота. Я довго займався цим кросвордом і встановив, що вирізане прізвище - Мейерхольд. В іншій книзі "Листи Ван-Гога" в 2-х томах вирізане на перших сторінках прізвище Ефрон. Здається він був коментатором листів Ван-Гога. А книги старі, є й дореволюційні, та більше 30-х років, де Гітлера називають ще "пан Гітлер" - у книзі спогадів фон Бюлова. Деякі книги я ніколи не бачив на волі, оскільки вони або їх автори були заборонені в країні. Іноді і розрізав сторінки. Так, книга поета А.Жарова, видана в 1934 році /або 35/; і через 50 літ була не розрізана, я читав там вірші про клятву автора наркому Ягоді, що кордон буде на замку. І він, Ягода, може бути спокійним. Тоді ж у камері я прочитав некролог в "Правді" про смерть цього поета. Якось, підбираючи книги, я виписав "Слово о полку Ігоревім" і одразу ж звернув увагу на інше "Слово про гору Благодать". Зацікавився, виписав, принесли, і виявилось - про щасливих героїв сталінських п'ятирічок і про уральську гору Благодатна, що дала країні багаті поклади залізної руди. Але можна було вдовольнитися і класикою. Книги були з приватних бібліотек, а власники їхні репресовані, на деяких книгах виднілись сліди затертих прізвищ. Перед обідом, звичайно, повертають із допиту, гримлять замки, гримають двері, дзвенить посуд, рухаються в камері - обід, обід! На обід дають першу страву і другу, чай ми зберігали з ранку в чайнику, закутавши його ковдрою, шапкою, фуфайкою або накривши подушкою. Чай - легко підфарбована водичка, але досить гаряча вранці, а вдень тепла, якщо збережеш. На перше дають суп або борщ, один раз на тиждень дають рибну юшку, але тоді ввечері - рагу з кусочками м'яса в капусті. Наявність м'яса в першій страві мене здивувала, я наслухався: в тюрмі баланда, баланда.... А тут принесли борщ кращій, ніж у московському громадському харчуванні, і там невеличкі кусочки м'яса. Очевидно, їх спеціально роблять такими маленькими, щоб усім дісталось. Одного разу мені попало багато, я перерахував, виявилось - 18, і все вони помістились в одній ложці. Борщ був приємний і на запах, і на смак, хоч я із задоволенням їв і гороховий суп. Були ще супи перловий, ячневий або "щі". Після першої страви через кілька хвилин привезуть кашу, вона така ж, як і вранішня, без смаку, але цілком їстівна, як на мене, інші її їсти не могли. Лефортово в цьому "тримало марку" і пишалися цим його керівники, хвалилися.

Після обіду, якщо не викликають на допит, ми чекаємо газету. Нам дозволялося вдень лежати поверх ковдр, не накриваючись. Принесли по обіді одну газету "Правда" на все крило тюрмного корпусу, і тільки її. Якщо наша камера отримувала газету першою, ми роздирали її вздовж складки і по черзі читали. Читали від початку до кінця уважно і жадібно, оскільки це був єдиний зв'язок зі світом. Ніхто нічого більше не повідомляв /у всіх наглядців була стандартна відповідь: тюрма довідок не дає/. Радіо не було, тільки ця газета, яку ми, прочитавши, повертали наглядачу, а той уважно оглядав, чи немає позначок або підкреслень, і передавав за спеціальною, затвердженою керівництвом схемою, до іншої камери.

Якось довго не було газети, принесли після вечері. Ще нічого не підозрюючи, я сказав: "Знову хтось помер". Побачив траурну рамку і одразу вигукнув: "Черненко помер, Черненко!" Схопилися співкамерники. Дипломат каже: "Подивіться, хто голова комісії на похоронах. Він і буде главою". І хоча за останні роки це був уже третій "богорівний" покійник, у нас у всіх був вигляд людей, що здичавили на безлюдному острові і побачили нарешті вдалині кораблі. Перебиваючи одне одного, захищаючись, обговорювали:

- Повинна бути амністія.

- Помилують багатьох.

- Владу забере Чебриков або інший, у кого реальна сила, але не старий і не з республік...

І після відбою ми обговорювали ситуацію, тихо і збуджено перемовляючись.

Інші газети та журнали, які я намагався привезти з "психушки" - Інституту ім. Сербського, - відбирались.

Протягом дня виводять на одну годину гуляти у дворик. Прогулянка, як і передача газети по камерах, робиться тільки за схемою. При мені в Лефортовському СІЗО прогулянкові дворики перенесли з внутрішнього, тюремного двору на дах, де були побудовані невеликі площею, але з височезними стінами і закритими дрібною сіткою верхом кімнати-колодязі. Стіни двориків були жорсткі, під "шубу", щоб зеки не залишали написів. І ніхто не знає: коли, де, в якому дворикі буде гуляти. Графік-схема складається на кожний день і, затверджений начальством, лежить на столі у корпусного. Якщо вивідний наглядач помиляється камерою - надзвичайна подія. Уточнюють, переводять, припиняють прогулянку, але все мусить бути відповідно до графіка і плану, тобто за часом може випасти вранці, до обіду або в якусь годину після обіду, і хто в який дворик - також нам не було відомо, в сусідні дворики ніколи не виводять людей із сусідніх камер. На прогулянці ви почувете чийсь кроки за стіною, кашель, різкий, сильний видих, що очищує легені від камерної затхлості. Прийшовши у дворик, хвилин п'ять п'ємо московське повітря, здається, що воно найчистіше на планеті. Потім, хто молодший, пробіжить, розімнеться, зробить гімнастику, постоїть на руках чи на голові, але без шуму, будь-який шум - і прогулянка буде припинена всій камері. Вартовий ходить по верху двориків над сіткою по спеціальному настилу і пильнує з даху. Взимку ходить у кожусі та валянках. Якщо прогулянка скасовується - значить, температура нижче 20 градусів морозу. А в камері температура завжди рівна, близько 18 градусів. Однак часто вікна погано утеплені, і дме в щілини. І ми затикали їх хлібною м'якушкою. При нагоді поскаржились начальнику режиму (заступникові начальника тюрми по режиму Борису Бурдюкову), і той розпорядився утеплити вікно. Прийшов наглядач, з ним зек з тюремної обслуги, заклеїв вікно поролоном і закрив, притягнувши викруткою потайні шурупи. Скло армоване і непрозоре, тільки видно тіні від товстих ґрат. Угорі вікна невелика фрамуга, її можна трошки відкрити і провітрити камеру. На прогулянку, на дах, ми їздили спеціальним ліфтом, великим, на двоє відділень і з заксленими дверима, що відділяли в'язнів від наглядачів. Один наглядач приводив з камер до ліфта, інший возив ліфтом, третій - від ліфта в коридор, четвертий водив по камерах-двориках з таблицею-графіком у руках. "Двадцять п'ята!" - кричав йому третій, а він нам: "Заходь у 12-й!".

Старожили зеки знали окремих наглядачів на ім'я і навіть перемовлялися з ними, чим і пишалися перед іншими. "Кузьмич, котра година?" Старий прапорщик Кузьмич з виглядом губернатора відповідав: "Одинадцята". Кузьмича дружина, дочка і зять працювали тут-таки. Силоміць голив мені вуса Володимир Ілліч, кучерявий, круглий прапорщик. А поруч стояв прапорщик із гамівною сорочкою - це такий халат з довгими рукавами. Стояли також корпусний лейтенант Ігнат'єв і ще два здоровенні прапорщики - один біля дверей, другий поруч:

- Вуса не дозволено.
- Покажіть, де про це сказано? В якому документі?
- Ми не зобов'язані. Сідай або зв'яжемо.

Сів, поголили, порізавши тупою бритвою.

В камері справді реалізується приказка "що голіший, то мудріший". Немає, здавалося б, нічого: ні клею, ні скріплювачів, ні інструментів, ні гачків... але з усього знаходять вихід. Хлопці з 101-ї камери склеїли мені пакети для сухарів, для сорочки із міцного паперу, який одержали в кіоску з продуктами, а склеїли їх рідиною з перлової каші, витисненою через ганчірку. Чудові пакети - рік прослужили, в табір з ними поїхав. Немає на що повісити рушничок? Знову ж - сир з кіоску, або посилки, покриті чимсь схожим на віск або парафін. Ретельно зчистили, зіскребли цей віск чи парафін, зробили кульку, приліпили збоку на полиці і, встроївши сірник, почепили мій рушничок. За тапчаном, на сітці, що закриває обігрівальні батареї, на сірниках чіпляли кусочки хліба, сушили сухарі для тaborу. Я насушив багато - з відро. Інші продукти клали на полицку або підвішували на нитці під тапчаном. Нитки витягували звідки тільки можна було. Куплене масло клали в миску, приплескували ложкою до дна і заливали водою, рано і ввечері воду міняли. Ковбасу нам продавали тільки копчену, щоб не зіпсувалась і щоб зек не міг себе отруїти. А ще медпрацівники, періодично перевіряючи камери, все обнюхували.

З коробок з-під цукру робилось щось схоже на салатниці. Деякі сорти сигарет у коробках мають фольгу. Нею обклеювалась коробка, і тоді вона не розмокала, а вгорі перловою кашею приклеювався папірець з написом "Сало", "Ковбаса", "Печиво", "Магазин СІК", "Бублики" тощо.

До лазні нас водили щоп'ятниці, уважно рахували здавану білизну, заводили в роздягальню - шафа з цегли, потім під душ. Кранів не було, водою керував "банщик"-наглядач - не попечешся. Маленький шматочок "господарського" мила і трав'янисту мочалку брали при вході в душ. Через 30-40 хвилин: "Закінчай! Виходь!" Ішли помалу, в чистій білій білизні з тавром на кальсонах і сорочках - "СІЗО".

На вечерю, звичайно, приносили кашу або трохи картоплі. До картоплі пюре (розведене водою, ріденьке і мало) давали шматок риби або оселедця. Їсти мені хотілося завжди, але особливого голоду я не відчував і худим, мабуть, не був.

При "нормальному" (це означає - без особливих подій) житті, після вечері грали в шахи, доміно, шашки. Навчили мене грати в покер на доміно. Але слід сказати, що люди там змучені, засмикані, грають з азартом і кожен програш сприймається як трагедія, катастрофа /навіть коли грають просто так, без нагород, призив, все одно немає різниці: азарт справжній і образи смертельні/.

"Не дивись на фігури! - кричав мій співкамерник-дипломат, - від твого погляду фігури падають! У тебе тяжкий погляд."

У неділю, коли камери від моторошної тиші схожі на могили, в'язні починають щось наспівувати. Дипломат - романси, арії, російські народні або старі блатні пісні. Вітя, прапорщик, ад'ютант генерал-полковника, наспівував щось про суконну шинель або українські народні мотиви в одному зв'язку:

"Несе Галя воду, коромисло гнеться,

Шинель суконная, шинель походная..."

Інколи зеки по черзі ходять по камері, 4-5 кроків туди - назад, туди — назад. Довго тягнеться вечірній час, часом захоплюємося грою, оповіданнями. Деколи пишемо заяви на книги, на зустріч з начальником тюрми, на одержання чогось зі складу. Папір для цього дає наглядач. Інколи займалися невеликим пранням. Випрані хустинки чи шкарпетки розвішуються на тапчані або підвіконні, хоч це, правда, не дозволяється. Після вечері можна закреслити день на календарі.

Вранці наглядач зобов'язаний брати наші продукти, щоб порізати. Відчиняє "кормушку" - різати є? - Є. Кладеться кухонна дошка, а черговий по камері викладає до неї: "Лимон порізати увесь, півбатона, ковбасу 3-4 см, три тонких шматочки сиру, все". Наглядач забирає продукти, зачинає "кормушку", великим кухонним ножем нарізає їх і передає в камеру. Ножа нам не дають, а ножиці з обрізаними кінцями - після лазні, акуратний зек помие їх милом і тільки після цього обрізає нігті.

Інколи після вечері приходила жінка-тюремниця, двері відчинялися, вона входила, мовчки кидала хлорне вапно до параші, наглядач зачинав двері. Кран і раковину чистили зубним порошком (пасти не давали взагалі, заборонено), за чистоту відповідає за режим утримання в СІЗО Бурдюков інколи хвалив, і в зеків були щасливі обличчя.

Жінки хвилювали нас, як на мою думку, й інших в'язнів-чоловіків, навіть наглядачі-жінки, хоч і покрикували нам в "кормушку": "Тихше", "Поверніться до мене обличчям", "Покажіть, що ви держите в руках" і т.п., але їм не завжди вдавалося витримувати суворий вигляд обличчя. У їхній присутності ми соромились сідати на парашу або чекали їхньої зміни. Вітя зяйвий раз просив голки, щоб доторкнутись до руки молодій наглядачці Тані. Яюсь молода наглядачка почала чіплятись до мене за дрібниці: не так лежу, не так ходжу, а під час вечері попросила покласти подвійну порцію картоплі в мою миску. Двоє в'язнів по камері здивовано глянули на мене, пожартували про таємний зв'язок, але один з них після цього набурмосився на мене, і я зрозумів - ревнує. А одного разу я розповів, як би я розмалював, якби дозволили, стіни камери: на одній своє село, на другій - море, а на третій - трійцю або інші ікони. А один із в'язнів, стиснувши губи, сказав: "А що ти мені залишив? А де ж мені для себе малювати?" - І, гнівно блискаючи очима, з образою і відчаєм зиркав на мене зі свого кута. Я відмовився від своїх малюнків, і він притих.

Одного разу під час роздачі їжі я подав кухарці-ув'язненій лимон, вона глянула у бік наглядача і подала миску з лимоном назад, я мовчки забрав лимон, вона поклала в миску кашу і зачинила "кормушку". І все мовчки, от і вся любов.

У Лефортовській тюрмі не видно природи, лише камінь, фарба, метал. Туга за деревами така, що про неї ніхто й не говорить. Повертаючись з експертизи з "психушки", я зібрав гербарій із листя і квітів, але в камеру принести їх у зошиті не дали. Я розказав про це товаришеві по камері, Володимирі Афонському, який не бачив їх уже три роки, розповів, що в "психушці" і годують краще, і двір з деревами та квітами великий, і немає допитів, і можна трохи відпочити. Він засяяв: "А як туди потрапити?" - "Потрібно, щоб слідчий направив. Давай я скажу йому, що помічав за тобою дивну, ненормальну поведінку, наприклад, галюцинації.." - "Справді, вони у мене бувають. Я бачив біля дверей дитину! І шумить в голові, і погано сплю..." - "Тоді я передам через свого слідчого про це все, а ти запишись до лікаря". - А якщо вони мене звідти не випустять?" - "Так у тебе і так стаття від десяти ....., сам розумієш". - "Давай спробуєм?" - "Давай". Наступного дня я "закинув" слідчому про химери товариша по камері, але він на це не зреагував, з лікарем теж не вийшло. І Бурдюков не клюнув. "Клеїти дурника" не вдалося, в'язень залишився в Лефортово, хоча чув шелест листя і запах квітів, в галюцинаціях бачив і чув дитину. А в "психушці" дівчата температуру міряють, обід на таці приносять і масло дають... І цілих три кімнати без ґрат, правда, скло в них у два пальці грубе.

В Лефортово у дворик інколи заносило вітром насіння клена і, поки не підмітали, воно тішило наш зір, нагадувало волю.

Життя "волі" часом давало знати про себе ледве чутним звуком дзвонів. Ваня сказав, що недалеко в парку є стара солдатська церква. Але незрідка вдень ревіли якісь мотори, встановлені на стендах. Особливо нестерпний шум, рев, гуркіт втомлював в'язнів у 30, 26 і 25 камерах, а в 101 і 47 цих звуків майже не було чути.

В державні свята увечері розносився гуркіт салюту, слабкі відблиски мерехтіли на непрозорому склі, і після кожного залпу з вулиці чулися вищання дівчат і вигуки "Ура". "Етапы большого пути" йшли своєю чергою. Народ кудись прямував, байдуже, бездумно...

Світло в камері горить цілодобово, тільки вдень дві лампочки, а вночі одна, але яскрава. Щоб зменшити яскравість, Ваня, а в інших камерах я, навчившись у нього, розмішував зубний порошок у мильній воді, мастив плафон, як білилом, і він ставав матовим. Часом перегорала лампочка, і до сутінків приходив з наглядачем електрик з розкладною драбиною. Викруткою відкручував шуруп, знімав плафон і міняв лампочку, мовчки все розкручував і виходив. Вночі важко спати через світло, лице закривати не дозволяється, дехто очі зав'язував носовою хустинкою.

Якщо хтось записувався до лікаря, протягом дня викличуть з наглядачем. Ще молодий, але строгий лікар, не підпускаючи до себе: "На що скарги?" - "Шлунок, спина..." - "Від шлунка вам принесуть таблетки, спину дома треба лікувати." Іншим разом: "Доктор, на ногах грибок". - "Грибок - хвороба ув'язнених, звикайте". Я скаржився начальникові тюрми, принесли мазі, і я підлікувався. Після рентгену шкіра в мене на животі і навпроти шлунка була, як після сонячного опіку, - червона і боліла. Шлунок болів ночами, під ранок. Вікалін приносили перед вечерею або одразу після неї. Я хотів вживати ліки на ніч. І коли одного разу наглядач запомітив, що я виплюнув товчену таблетку в руку, негайно був складений акт, і таблеток більше мені не давали.

Слідство не закінчується в кабінеті слідчого. Навпаки, камера - це дуже важлива частина слідчого процесу - ваше утримання, ваш настрій. Незаконні методи під час слідства КДБ якраз і полягають у тому, що особі, яка перебуває під слідством, створюються нестерпні умови. І навіть з повідомленням радянської преси дехто йде на те, що підписує собі смертний вирок. У камері буває підсаджуються особи з певним завданням. Співкамернику ніби дають побачення /на слідстві/, провокуючи тим самим його сусіда написати листа для передачі на волю: з цими листами слідство інколи перекваліфіковує статтю обвинувачення на більш сувору, оскільки адресат часто допомагає встановити нові факти чи епізоди. Так розповів про себе Юрій Шмоткін. Більш досвідчені зеки впливають на менш досвідчених. Нестерпним мукам від ідіота в камері протиставляється м'яка ласка в кабінеті слідчого. Слідчий заварить хороший пахучий чай, частує печивом, сухарями, цукерками, сигаретами. Спокійна, майже щира розмова, але для декого вона закінчується білою камерою і розстрілом (передсмертна камера абсолютно біла, немає ні плямочки, я провів там тимчасово одну добу в очікуванні іншої камери).

Якось на початку слідчий сказав мені: "У вас тут написано, Григорію Петровичу, "не вір, не бійся, не проси", - але зрозумійте, що ви собі гірше робите, адже у вас, по вашій статті, термін від шести місяців до семи років плюс п'ять років заслання. Навіщо вам такий термін, навіщо? У вас

сім'я, старенькі батьки. Подумайте і давайте свідчення, підпишіть протокол. Ну?" Я думав, звичайно, та інтуїція зберегла, ніколи і нікому вони правди не говорять. Брехнею живуть. Я їм не повірив і не помилився, "справи" не вийшло, але все одно засудили. Нехай що хочуть, те й роблять. І вони робили. Характерний і чудовий епізод. Слідчий майор КДБ Володимир Реньов, ставлячи чергові запитання і відповідаючи на них, глумлячись, підняв з теки аркуш паперу з текстом і гидливо прочитав: "І довго визначено мені дивною владою іти поруч з моїми дивовижними героями, оглядати все життя, що велично проноситься, оглядати його крізь бачений світ сміх і небачені, невідомі йому сльози!" Поглянув на мене, криво всміхнувшись: "Визначено мені дивною владою..." - містика якась, Григорію Петровичу. Ви себе вважаєте душевно здоровим? Нормальним? Це ж, пробачте, змусить будь-кого усміхнутись". Потім зі зневажливим, повним гідності і сили Вищої Правди усміхом оглянув мене, знову подивився на цей аркуш з текстом і, обережно вкладаючи /речовий доказ/ його знову в теку, сказав з великим "батьківським" осудом-докором: "Скільки ж злоби у вас тут, Григорію Петровичу. Невже ви так ненавидите нашу країну, радянську владу, тут усе в чорному світлі, ну, нехай би сам ненавидів, але ж ви зачитували це і солдатам, передавали їм, ще зовсім юнакам, таку мерзенну брехню на нашу дійсність... Та хто ж у нас плаче? Які сльози? Народ живе, радіє життю, це ви, отакі, злобуєте!" - Він щиро зітхнув: "Доведеться відповідати, Григорію Петровичу, доведеться відповідати згідно з законом, ми зобов'язані... отак-то, ганьбити наше життя, наш лад ми вам не дозволимо, і весь народ це схвалить, зрозуміє. Закінчиться це терміном і, я думаю, немалим, при такій вашій позиції під час слідства... Але це вирішить суд, ми тільки зберемо факти, а їх у нас достатньо, ці пасквілі говорять про ваше справжнє обличчя. Ви злобний антирадянщик, озлобились на країну, на людей, начитались солженіциних, "Посевов", "Окаянных дней" всяких, наслушались беліберди з "голосів" от і сидіть тепер... "дивною владою", ха! - замість сміятися, слідчий вдоволено хмикав, усміхався, але і очі пильно стежили за мною, в душі він був геть-чисто байдужий до мене - просто робота, як у всякого чиновника. Те, що цей текст належить М.В.Гоголю, в мене не було вказано. Ним же докоряв мені і суддя, полковник Зубков, на судовому засіданні військового трибуналу - "антирадянський наклеп". Так російська класика стала звинуваченням - Гоголь, Бунін, Солженіцин...

Мої непротокольні пояснення не допомогли мені, та їх і не вислуховували, бо, очевидно, не мали від кесаря дозволу слухати і вникати, а вони були друзями кесаря.

Майже ніяких речових доказів того, що в мене був "Архіпелаг Гулаг", а у слідчого не було, крім біографії Солженіцина, але серед забраних під час обшуку квартири різних паперів із записами була фотографія офіцера М., мого колишнього товариша по службі, який писав доноси в КДБ /особливий підрозділ Радянської армії/. Писав він ці доноси з метою перекопати політчастину і КДБ у своїй політичній зрілості і відданості та підвищеній пильності, бо йому з якоїсь причини не дозволяли їхати за кордон, де надаються законні пільги і досить легко розбагатіти й вийти в чини. Врешті-решт він виїхав до Афганістану, але невдовзі там провинився, і його, виключивши з партії та понизивши в посаді, повернули назад. І ось він на очній ставці, у моїй присутності, нагадав слідчому про свої заслуги перед КДБ і суворо запитував мене: яким чином, мовляв, його донесення на мене опинились у незнайомого йому Мейланова і в мене. У згаданому донесенні він повідомляв, що я взагалі-то непоганий, але допускаю шкідливі висловлювання, що суперечать партійним настановам, і навіть ідейно хибні, але мене ще повністю можна виправити. Так от, на зворотньому боці його фотографії я, коли довідався про його доноси, написав цитату з "Архіпелагу Гулаг" з глави "Стук, стук, стук", про стукачів, що вони такі ж, як і ми, з певною мірою злоби і добра, і саме тому потрапляємо в їхні тенета і т.д. Під цитатою стояли ініціали А.І.С. Зрозуміло, це могло послужити доказом для слідчого - адже почерк на фотографії мій. Так я думав. А для чого їм було вилучати за протоколом цю фотографію під час обшуку? І яким же був мій подив, коли при ознайомленні по завершенні слідства з томами "справи" я не знайшов цієї фотографії, а побачив акт, згідно з яким дружині поверталась "фотографія з текстом", що немає ніякого відношення до справи".

Зрада, стукачі вбивали мене морально. Згадалося з Бердяєва: "Эта психологическая трансформация людей всегда была самым ужасным впечатлением моей жизни". Щастя, що їх, таких "трансформованих", було небагато в моєму житті.

Зайшовши до кабінету слідчого, я тільки й чув: "Вас мало зараз просто арештувати, вас мало судити... Ви завдаєте такої шкоди нашому суспільству, нашій країні, що ..." "Ви повинні ще бути

вдячним, що у вас такий /очевидно-хороший/ слідчий”, - говорив мені полковник КДБ Роберт Улунцев.

Під час допиту якимось до кабінету зайшов чоловік у цивільному і, почувши мої відповіді слідчому, сказав: “У мене ти заговорив би! Заговорив би! Я б тебе з місяць потримав на голодному пайку, заговорив би...” — не приховуючи злоби, подивився на мене і вийшов. Реньов, усміхаючись, продовжував читати протокол мого допиту.

У камері мені також говорили поважно і наставницьки: “Ім можна довіряти, вони не обдурять, для чого накручувати собі термін, хай інші сидять, гупо!”

День у день - умовляння, погрози чергувались, міняючи відтінки, місце і “вихователів”, але співкамерники теж люди, вони багато розуміли, а деякі більше за мене знали “їхню правду”. Різні люди траплялись у камері. Більшість з них ділилась своїми продуктами, можна сказати, що всі, і я також, але ділити практично в мене було нічого. Коли я розповідав у камері валютчикам і контрабандистам про те, що я жив добре, бо разом з дружиною ми одержували понад триста карбованців, вони реготали: “Та я до лазні брав п'ятсот карбованців!” Вперше в тюремній камері я побачив і покуштував деякі види ковбас: сухі фінські, угорські салями, італійські... Із своїх передач вони пригощали мене небаченими цукерками, спеціальними вітамінами... Я ж міг поділитись тільки часником, цибулею з маминого городу або селянським салом, та й то один раз за вісім місяців слідства.

Відправки до табору я чекав (протягом двох відвідин Лефортово) - двічі, але, оскільки перед тим мене на два тижні переводили в іншу камеру, то в камері лаштували мене в дорогу чотири рази. Щоразу співкамерники збирали мене на етап, складаючи речі, щедро наділяючи продуктами, розчулювались, дехто плакав. Звільнитись від слідства і допитів у табір - теж звільнення. Давали мені, хоч я й не палив, сигарети - “віддаси там зекам в дорозі, в зоні”. Свою ковбасу, лимон, цукор...” Бери, бери, нам ще принесуть, купимо, а тобі ще не скоро... Щасливо тобі там, ти, можливо, і правий, напевно, правий, у кожного своє.... Пробач, якщо щось не так...” Ми цілувались, Афонський лив сльози. Раділи за мене, що йду на свіже повітря... хоч і не на волю, але на свіже повітря... Далі нікого з них поки що не знаю. Домовились, що я зроблю умовний сигнал, і вони знатимуть, вивезли мене, чи я ще в камері Лефортово. Сигнал спрацював.

Тяжко бувало інколи, дошкуляли допити, і умовляння, і поради. Тоді ставав упертим - немов виключав свідомість, і не погоджувався. Спрацювало підсвідоме почуття непризні до них. Але, бувало, під час допитів приходили люди похилого віку, полковник КДБ, полковник-прокурор, говорили спокійно, що визнають “багато недосконалостей нашої системи”, що їм це неприємно, що “треба би щось зробити для її поліпшення”, довірливо ставали ледве чи не моїми однодумцями. І в мене, я відчував, зникали і неприязнь, і недовір'я. А вони дружньо говорили, що так, погано, але що поробиш, що зробиш уже зараз. Поки стане краще, дочка виросте без батька, родичі не дочекаються /батько так і не дочекався/. Зараз головне вийти на волю, а там...

Із соромом згадую свій жалюгідний усміх, уже винуватий. Дійсно, що, адже правда, я - не політичний лідер-діяч, я - ніхто, я маленька людина. Вони теж не дурні, розберуться, адже я нічого не зробив аж такого: прочитали Солженіцина, ну, покритикували... та хто ж її, цю владу, не лає? Термін - за що? От і ці теж визнають, критикують... Так, не буду я їх більше читати, оці книги, а що мені до поліпшення системи? Хай пропадає все пропадом, аби тільки випустили з цієї могили...

На щастя, я цього не сказав і тільки вперто мовчав, а пізніше, отямившись, радів цьому і ще більше переконувався у жорстокості і бездушності отого зла в бажанні чужої моральної смерті. І ці люди в КДБ не завжди такими були, а тепер уже не хочуть бути інакшими, вже і бояться бути інакшими. Треба випростатись, не бійся, встань, Бог допоможе, дивись на світ Божий і молись. Молитвою я й повертався до життя.

Звичайно, я боявся, і страх не залишив мене. Я боявся за друзів, за близьких, особливо за матір. Мені сказали, що обшук робитимуть у багатьох і книги знайдуть. І я уявляв собі, як через мене приходять до людей, до їхніх домівок, риються в їхніх речах, витягують при пойнятих якісь інтимні предмети...страхітливо! Страшне приниження людей через мою провину.

Мати була переконана, що мене жорстоко б'ють /який радянський селянин не переконаний у цьому - все життя били, починаючи з колгоспів... /Політичний в її уяві/ хоч їй сказали, що взяли мене за хуліганство, але шукали і питали про книги/ - це Соловки без суду, звідки так і не повертались

односельці, і до цього часу у нашому селі лякають неслухняних дітей Соловками. Ті, кому пощастило повернутися з Сибіру, з Далекого Сходу, розповідають про страшні свої поневіряння. І ось така ж біда нависла над її сином, то ж, божеволіючи з горя, навантажившись мішком з салом, часником, цибулею, яблуками, вона ходила Московію і допитувалась, де "політична тюрма" і де "мій син"?

Вже у квітні 1988-го року, не вірячи ні в яку перебудову, ні в прозоріння односельців, вона мені пише в Загорськ з України: "Лист прийшов, ходив по всьому селу, розкритий, читав, хто хотів... Не пиши нікому, нічого не пиши, тобі це не потрібно, бережи себе.. Нікому щось говорити і писати, тебе ніхто не пожаліє, всі будуть збоку..." Незвична до письма рука селянки виводить ці страшні прохання. Приреченість. Її били протягом усього життя, заганяли до рабства з дитинства: страшним голодом 33-го року, виселенням без суду і тихими нічними репресіями, "волонтаристським" пограбуванням убогих селянських дворів, вихваланням "застою" ... немає владі віри, немає віри і людям, приреченість, страх. І вже моя дочка-підліток, її внучка, прийняла естафету тюремних стін, коротких побачень у камерах, ситих наглядців, соромливо прикритих природними і штучними огорожами тюрем і таборів країни. Погляньте на пострадянського селянина /хіба тільки на нього/ - що в ньому залишилось від людської гідності, від упевненого в собі хазяїна /якого ще показував на сцені Ф.Шалапін в образі Мельника, а тепер уже і образу не відтворити/. Раб, і все у нього рабське - урвати, вкрати, причаїтися, мовчати...

Усталені звички, які допомогли йому вижити, передаються і його дітям: "нікому нічого не говорити і не писати..." Може, й справді не слід було б описувати все, розповідати... Нехай буде, як і було, нехай, як мати просить, кому це потрібно. І часом продовжуєм: брешти собі й іншим; брешемо, обманюємо всіх: світ, країну, сусіда! ..

А терор КДБ триває, і якщо навіть не беруть до камери, однак своєю наявністю, своїм таємним зловісним існуванням, дамочковим мечем висять вони над головами народів цієї країни. (Сьогодні, на щастя, мої записи в цьому плані застаріли в Україні).

Керівником слідчої групи по моїй справі був полковник Улунцев Р.Г. До групи входили слідчі з особливо важливих справ КДБ СРСР майори Реньов В., В., Красножон Л.І., капітан Єрмаков А.І., їм допомагали майор Сисосєв В.С. з особливого підрозділу армії, якийсь Олег Олександрович у Києві та ще в багатьох інших містах. Слідство проводилось старанно і з розмахом: добросовісні обшуки, роз'їзди, дослідження, перевірки, експертизи, допити. Папери складались у грубі томи і підшивались, вийшло сім томів. Лише протоколів допиту свідків приколото до "справи" близько ста, а ще стільки ж, якщо не більше, не було до неї ("справи") підшито через відсутність у них потрібних КДБ зізнань. А за географією слідство розтягнулося від Хабаровська на Далекому Сході до Риги в Прибалтиці і Львова в Україні, Кавказ, Середня Азія, Центральна Росія... Ось такі масштаби: допити першої учительки, друзів юності, з якими я не бачився вже близько 20 років - вони вражали уяву. Багато охоплені страхом перед КДБ і словами "особливо небезпечний державний злочин", відмовлялись від усього, навіть від звичайних привітань через рідних або друзів. Радянська людина взагалі ціпеніє від усяких посвідчень особи таємних та явних репресивних органів, зловісних натяків, а тут пряма підозра в тісному зв'язку з "особливо небезпечним державним ..."

"Ні, ні, ні! Нічого, ніколи... Я взагалі... та ви що! Я лише за наші ідеї, за нашу владу, за радянську, я ніколи... Це він міг, а я ні, ніколи".

У "справі" поганих і хороших зізнань свідків приблизно порівну. Адже були люди не тільки ті, свідчення яких опинились тут. Протоколи багатьох до "справи" не увійшли, тому що в них нічого поганого не значилось: 80-ти літній старий, колишній політичний в'язень, що відбув у таборах Гулагу 10 років, з 37 по 47 рік, молоді колишні солдати - кримські татари, українці, узбеки, росіяни, євреї - люди різні віросповіданням, поглядами, віком - розуміли, з якою організацією мають справу і не поступалися честю. Зовсім несподівано для мене колишній комсомольський працівник, секретар партійної організації, мій колишній старшина роти, прапорщик Ваня Ільїн заявив на слідстві (я це прочитав у протоколі): "я вважав і вважаю Куценка порядною людиною..." Це було викликом... Мене здивувало саме те, що він, людина чесна і добра, до того безвідмовно вірив партії. Щоб таке заявити, треба було багато пережити. Пізніше я дізнався, що його за це довго мордували у політвідділі, домагалися зректись своїх слів...

Із свідчень свого підлеглого прапорщика Новаковського я вичитав: "У своїй службовій діяльності Куценко опирався на недисциплінованих воїнів, саме тому частина солдатів виявила

невдоволення його арештом". Я дуже хотів би бачити цих "недисциплінованих" воїнів, і як це було багато для нашої країни - "виявити невдоволення".

Деякі особливо мерзенні свідчення я виписав на окремий аркуш, зашив у черевик. При відправленні до табору обшук був цільовим, черевики в мене забрали (і тільки їх), а пізніше Бурдюков приніс черевики і папірець: "Не солідно, Григорію Петровичу, доросла людина, а в черевиках зашиваєте, обманюєте. Не солідно". Мені було соромно, аж почервонів, винувато складаючи свої речі після обшуку, і мовчав. Хоч незаховані записки Бурдюков відібрав кілька годин тому: "Не положено, не можна, Григорію Петровичу, але ваш стиль мені подобається, мені подобається як ви пишете", - "Адже там нічого поганого..." - "Не дозволено!"

Адміністрація завжди пам'ятає, що говорити в'язневі. Бурдюков на якесь невинне прохання відповів улюбленою фразою: "Я люблю дивитися на тюрму з вікон своєї квартири, а не навпаки".

На суд мене возили трьома машинами: тюремним мікроавтобусом з трьома охоронцями і водієм, спереду у "Волзі" їхав заступник начальника тюрми підполковник Бурдюков, а в задній машині, теж легковій, їхав лікар і якісь люди в цивільному. Дорогою в мікроавтобусі я чув суворі команди через гучномовець: "Звільнити дорогу! Зупиніть машини!" Водій такої-то машини, зверніть праворуч і зупиніть машину!" Всі накази негайно виконувалися, і ми завжди їхали без затримок і зупинок.

Із Лефортово до табору мене відправили вночі, передали, згідно з описом, дорожньому конвою, як річ, завантажили у "воронок" і повезли на якусь залізничну станцію, глуху, темну, з вовкодавами і прожекторами.

При відправленні мені видали буханець хліба, трохи м'яса, чай, цукор і сіль. Був Великодний піст, і я викликав неабиякий подив бувалих зеків, коли став пригощати їх у вагоні цими продуктами: "Оце годують! М'ясо! Чай! Та ти що?! Ти звідки?" Їм же на дорогу дали солону з ребрами на животі кільку й хліб. "Який цукор!! Який чай!!" Чай цей, невеличку жменьку, вони побратерськи розділили між собою і жували сухим. В дорозі охорона пропонувала їм чай "за копійку". Я поцікавився, як це, і мені сказали - 5 карбованців сорокакопійчана пачка.

Злочинний світ, з яким довелося зустрітися на етапі, був мені зовсім невідомим. Не розумівся я на їхній мові, термінах, на їхніх традиціях і законах. І це вони виявили з перших моїх слів, бо зовнішнім виглядом я нічим не відрізнявся від них: сірий, брудний, оброслий щетиною, хіба більш вгодований і тягнув, крім мішка з речами - "шмотками", ще й дві великі селянські валізи, коробки з книгами. "Шурики", як називали кримінальників у політичному таборі, переважно їхали з маленькими мішечками-торбинами (або й зовсім без них), чим авторитетніший "шурик", тим менший багаж, і, побачивши мене, перевантаженого речами, забули навіть "понятіє" (закон) не обговорювати, тим більше - не осуджувати іншого зека, не знаючи його, почали жартувати: "Ну, ти й набрав, що ти там везеш? Хіба вости, га". Пояснювати, що це книги, я припинив одразу, бо це викликало ще більше зацікавлення мною, розпитування і безліч скарг на "комуняк проклятих". Світ волі, до якого вони не належали, який був їм ворожий, до них несправедливий, жорстокий і байдужий, вони грубо лаяли й проклинали.

Коли я зустрівся з кримінальниками вперше, вони, дізнавшись, що я "політика" (а вони десь наслухались про нас, що ми заступники всіх гнаних і пригноблених "комуняками") - виливали мені свої моторошні історії про беззаконня влади, глумління, знущання над в'язнями, безпросвітне життя тих, що вийшли з таборів... Я буквально був розчавлений розповідями-скаргами і не знав, як це можна витримати, не збайдужівши до них. Я, звичайно, не міг нічим їм допомогти, крім вислухати, і то було важко, боліла свідомість, я був пригнічений... Тому згодом я уникав з ними бесід, хіба що наодинці, коли сиділи у "відстійниках" (невеликі камениці-шафи, в яких по кілька годин чекали вирішення питання, до якої камери посадять). Часто наші передавали їм свої листи, папери, і ті відсилали їх за адресою, майже завжди доходили вони до місця призначення. Ми були в суворих лещатах цензури, і навіть законні два листи в місяць конфісковували під вигаданим приводом. Серед них були різні люди: мовчазні, такі, що цілодобово спали, зовсім байдужі до всього, крім, можливо, їжі. Спить і спить собі в кутку біля параші, щоб ніхто не потурбував (на це місце не претендували, кому до вподоби спати біля туалету). Накрив голову куфайкою, клуночок під голову, скрутився калачиком - і наче у своїм світі... А інший не присяде й не замовкне цілий день, і все знає, на всьому розуміється, і клуночок у слабого перевірить, і іншого в очко обіграє, і начальнику права "покачає",

але все це тільки так, від нудьги. Він нічого не робить з метою, а лише щоб змарнувати час. Коли звикнеш - люди як люди, і я не бачив жодного, кого б, як у Достоєвського, в ланцюгах тримати потрібно. Агресивності не було ні в кого: обдурити, вкрати, обіграти, зіграти роль - це доблесть, це всі розуміли, схвалювали. При мені грали в очко: в одноокого зека на прізвисько Нельсон зайва карта в рукаві і на шиї. Перед ним сидів не новенький, але Нельсон грав мімікою, почуттями, руками; ясно, коли хотів - програвав, але наприкінці завжди вигравав. І противник журився, говорив, що Нельсона обдурити не вдається, що Нельсон відомий шахрай, на що Нельсон, сміючись, показував руки, рахував карти, запевняв у невинності, нарікав на свою фатальну везучість і знову, шахруючи, вигравав.

У Нельсона, крім ока, не було ще й половини легені, він худорлявий, але відчувалася в ньому неймовірна сила духу. Очевидно, він жертвував оцими частинами тіла, органами на доказ того, що в житті нічим не поступається і ні за чим не шкодує. Слухалися його всі, хоч він весь час тільки жартував, посміхався, а фізично був слабший від половини камери. Дуже раділи, коли з'являвся чай. Заварювали його міцним і, сидячи колом, пили по два ковтки по черзі. Повагу виявляли вони до матері, до материнства, релігії і злодійського кодексу честі.

Постійно на цих етапах, на пересилках мені доводилось бачити матерів з малюнками в руках. Мені було невимовно соромно і боляче це бачити. Покрикували грубі солдати і наглядачі, гарчали й бухали здоровенні виводави, а матері, налякані, стривожені, обережно пригортали загорнутих немовлят, на руках висіли ще сумки, вузлики з речами; а діточки в цей час мовчали, спали, очевидно були ще зовсім малесенькі. Як і в мирному житті, на волі, згортки були перев'язані червоними або синіми стрічками.

Я завжди дивувався, чому годувальниць матерів-в'язнів такий великий відсоток. Згодом вияснив, що поруч з нашим політичним табором в Барашево (Мордовія) міститься жіноча лікарня, куди арештованих жінок переводять на час пологів. "Давай, давай! Рухайсь!" - кричав наглядач на матерів та інших жінок, що обережно ступали насипом та шпалами. Жінки були одягнуті в однакові сині у білу смужку байкові сукні, чорні фуфайки та солдатські чоботи. Ніхто з арештантів ніколи не дозволяв собі не те що безтактності стосовно арештанток, але й непристойного слова на їхню адресу між собою. Святість. Мене це особливо вражало. А мені доводилось кожних шість місяців куди-небудь їхати на "перевиховання", і все повторювалось. Арештантські вагони зовні були як звичайні поштові, на них стояли написи "поштовий", а всередині замість купе — заграбовані клітки на 9-10 чол., але звичайно везли в них більше - 20 (одного разу 23 чол., іншого - 26). Інколи нас, політичних, садили в окрему маленьку тримісну клітку з суцільними металевими дверима і рухомою сіткою, якою користувались частіше, бо нагляд за нами був постійний, а двері заважали бачити всіх і під час руху поїзда підглядати в очко було незручно.

У вагоні - постійний сморід від немитого людського тіла, зіпсованої риби, сечі, бо до туалету вносили рідко, і майже завжди в "хаті" (так називалась клітка) в кутку стояв пакет з випороженнями, що протікали.

- Начальник! В туалет потрібно! Відкрий, начальник! - Такі просьби звучали постійно. І коли офіцер дозволяв до туалету, йшли всі, кому треба й не треба, адже ближче до туалету були 2 - 3 жіночі "хати". В ті хвилини, коли в'язень проходить мимо жінок, жінки (у них пріоритет вибору) вибирають собі "любовника", а потім, дізнавшись ім'я і про "хату", та, котра вибрала, умовляє солдата з варті передати записку в "5-ту хату" Віті. Звичайно, всю дорогу вартівий солдат потай від офіцера носить ці записки. Яюсь, коли я проходив мимо, мене з жіночої "хати" запитали, як звати, я відповів. Невдовзі охоронник шукав Гришу і передав записку від Тані. Кілька годин ми писали одне одному компліменти і домовились, що, коли я буду ще раз проходити мимо, вона відгукнеться. Так і сталось: побачив хворобливе землисто-кольору обличчя немолодого жінки, волосся зліплене і теж кольору темного попелу. Я написав їй листа, як мені здавалось, ніжного, говорив, що мені особливо сподобались її очі (це не було лукавством). Вона була москвичка і, як писала, з торгівлі. Більше переписуватись з нею не виходило, але яюсь, коли я проходив мимо жіночої "хати", почув шепіт: "Ось, ось він!" - та інший голос: "Так він же старий!" Перший знову: "Та який же він старий! Не старий!" - І помахала мені рукою. Я усміхнувся їй, вона мені видалась хорошою і милою, але ми не переписувались, тільки дивились одне на одного за будь-якої нагоди. Одного разу веселий вартівий дозволив дівчатам пройтись по тамбуру перед сіткою, за якою були чоловіки. Прошло

тільки 2-3, які, очевидно, були впевнені в собі. Вони справді були гарні й здорові, соромливо усміхались і пишалися, що ними захоплюються так багато чоловіків. Жінки-зечки мені видались скромнішими, ніж на волі. Усіх їх мені було жаль.

Через добу після початку першого свого етапу я був уже в Мордовії, на станції Потьма. Камера пересильної тюрми була чорна від кіптяви, купа сміття, комахи, на вікнах осколки битого скла і ґрати, стіни, подряпані написами, смердять. На брудних нарах одягнуті лежали зеки, палили, плювали, грали, один біля дверей весь час кликав начальника, але ніхто не приходив.

У камері було нас близько тридцяти чоловік. Невдовзі принесли і їжу, справжню табірну - каламутна водичка, в якій плавали розварені крупинки пшона...

Лютий-березень 1988-1997-го рр.

Копія виступу.

Я был и остаюсь глубоким противником каких-либо физических насилий над людьми вообще, и тем более в такой субординальной организации, как армия.

Как же произошло, что вас сегодня пригласили на суд чести по такому поводу? /Расскажу предисторию/.

14 ноября 1982 года я приступил к обязанностям командира 3-й роты в/части 73723, которая, по всем оценкам, была самым тяжелым подразделением не только в нашей части, и я был за последние два года уже четвертым командиром.

Рота была, в буквальном смысле слова, раздета. Не хватало 47 шинелей, 17 парадных мундиров, 20 пар ботинок и др. имущества, особенно катастрофическое положение было с бельевым имуществом. Однако на мой рапорт и акт приема никто никак не отреагировал. Хотя, через некоторое время, нам со старшиной насчитали уплатить 88 рублей, а на мою жалобу снова не ответили. Но самое тяжелое положение было с воинской дисциплиной. Анализ дисциплинарной практики того времени показывает, что из 130 чел. в роте 80 человек активно нарушали воинскую дисциплину. Групповые пьянки, самовольные отлучки, неповиновение и хулиганство были рядовым явлением. За разбой и глумление над гражданским населением под следствием сидел рядовой Умаров. Рядовой Вовчек три дня и ночи держал в машине в автопарке двух девочек 14 лет. В роту не приходили ночевать ряд. Фатахов и ряд. Емкужев. Это было время, когда мы со старшиной не могли назначить наряд или уборщиков. Солдаты открыто отказывались повиноваться - "Я не пойду в наряд, я не буду убирать, я не хочу, я свое отработал молодым, а сейчас мне не положено". Было несколько рапортов по команде по фактам неповиновения Гулиева, Мамедовых, Панахова, Гирко, Богач, однако ни на один рапорт нам не ответили и мер не приняли, а наши меры были явно недостаточны. Р.Емкужев, который до увольнения в запас женился и жил на квартире у жены, мною был вызван из дома ночью, но когда на другую ночь я лично приехал за ним на квартиру, то после этого он зашел в канцелярию роты, взял стоявший на столе графин и сказал мне, что он разобьет его на моей голове, если я еще раз попробую его разбудить в его доме. Подойдя к нему лицом к лицу, я разъяснил ему, что спать со своей женой будет один из нас, он или я, и пока он служит я добьюсь, что ему придется быть в казарме. И это не только со мной. Когда мой заместитель лейтенант Конов предъявил уставные требования к рядовому Богач И.Ф., тот в ответ в самой грубой и отвратительной форме обругал его крепкими словами, а на наши рапорта в штабе ответили - сами принимайте меры.

Это была битва воли и нервов, ожесточенная, на пределе человеческих сил. Нарушения носили, как правило, групповой характер, что затрудняло принятие эффективных мер, так как гауптвахты у нас нет, помощи от штаба практически не было. Чтобы посадить провинившегося на гауптвахту, нам до сих пор требуется совершить унижительные, убожающие тамошнее руководство мероприятия, как-то, чего-либо преподнести, чего-либо сделать, например, отремонтировать и покрасить машину, тогда берут на сколько нужно и без оплаты. У меня в руках тетрадь учета дисциплинарной практики за 1983 год. Здесь зафиксировано 86 грубых нарушений воинской дисциплины. Такие, как рядовой Бородавка, ряд. Поваренков, Николайчук, Вовчек, Мамедов, с-т

Назаров и некоторые другие совершили уголовные преступления. Так, Поваренков за два месяца совершил 4 самовольные отлучки и три пьянки, Бородавка - 2, Николайчук - 2, Мамедов - 3. На наши рапорта ни прокурорский надзор, ни командование не отреагировали и даже не обеспокоились, а ведь дисциплинарную практику подаем регулярно. Ведь даже товарищеских судов не захотели провести. Мало того, за весь период моего командования ротой перед личным составом роты не выступили ни разу мои прямые командиры и начальники. Чтобы поднять ответственность и активность своих заместителей и командиров взводов в борьбе за укрепление воинской дисциплины и выполнение ротой производственных задач, мне пришлось объявить 3 взыскания пр-ку Шеметову, 4 взыскания пр-ку Артемьеву, 8 взысканий ст. л-ту Баранову, 3 взыскания пр-ку Ильину. Однако Штаб в порядке "оказания помощи" продолжал объявлять мне стандартные выговоры за низкую требовательность к подчиненным. Хотя и по личному составу за все нарушения принимал меры дисциплинарного порядка я лично. И сегодня эти люди, мои подчиненные, выступают как мои обвинители, инкриминируя мне чрезмерную суровость и искривление дисциплинарной практики.

Но, несмотря на все эти ужасы, сверхтрудности, мы добились немалых успехов: оживили и активизировали работу общественности, подняли роль младших командиров, улучшили индивидуальную работу. Коренным образом /как результат/ улучшилась и воинская дисциплина, производственная деятельность роты. Мы оделись. За личные деньги со старшиной закупили шинели, мундиры и на строевом смотре за лучшее исполнение строевой песни роте вручили грамоту.

Мы заняли и первое место в художественной самодеятельности. У нас на пустом месте, за наши средства, создан лучший в управлении класс боевой подготовки. Мы значительно улучшили качество проводимых занятий. В дисциплинарной практике мы добились /это главное/ неотвратимости и обязательности. Мы, я отдаю должное мужеству и терпению своего замполита, создали коллектив и подразделение, которое способно выполнить любую задачу. У нас есть еще проблемы, но они решаемы. Инцидент 3-го января 1984 года с Коваль назревал давно, о хамстве и грубости Коваль я докладывал по команде, как в устной, так и в письменной форме. Однако мне отвечали - воспитывайте, но как воспитывать, когда за весь год Коваль только два раза присутствовал на занятиях. Он совершенно не ходил на общественные мероприятия, отсутствовал на построениях. Покровительство и прямое потакание, а затем и науськивание и привели к логической развязке - глумление над законом, уставом и офицером.

Коваль в этом инциденте совершил, по меньшей мере, три преступления, как-то: воровство имущества, неисполнение приказа, неповиновение и оскорбление насильственным действием командира. Это очевидно и доказано. Мои действия ни в коей мере не носили ни личных, корыстных целей, ни патологического стремления самоутвердиться, ни характера жестокости. Нет, я действовал только в интересах службы и долга. Я принял все законные меры, уставные меры к пресечению преступного безобразия. И то, что я применил в целях самозащиты и самообороны /не превысив при этом своих полномочий /, тем самым я исполнил свой долг командира, защищая свое право и право своих подчиненных, мне вменяется в вину, а вас по этому поводу сюда и пригласили.

Если это не расправа, то, в любом случае, это вопиющая несправедливость. Я полагаю, мне принесут извинения за оскорбление, и я надеюсь на законную защиту, правосудие и справедливость.

27.03.84 года

Куценко

Мушу дати пояснення до тексту свого виступу на зборах офіцерів 27 березня 1984 р. До мого арешту залишалося 4,5 місяця, готували дискредитацію майбутнього політв'язня. Отже, було запропоновано від КДБ командуванню військової частини засудити мене на зборах офіцерів. Аморальних вчинків не виявили, поведінка чи ставлення до служби не давали для того підстав. Отже, потрібен був якийсь інцидент. Рота, якою я командував, була, як впливає з мого виступу, надзвичайно складною з причин низької дисципліни. Така ситуація влаштувала КДБ, і тому

командир частини й штаб не реагували на неї відповідним чином, а штучно підтримували "вольницю", аби з огляду на якийсь надзвичайний випадок звинуватити мене в службовій недобросовісності.

Стався "випадок", організований ними ж таки. Рядовий Коваль з Харківщини служив особистим водієм автомобіля полковника й організував крадіжку солдатських ковдр. Майна в роті не вистачало вже й до цього, і це була надзвичайна подія для мене й старшини. Ніякої допомоги мої начальники мені надати не бажали.

Знайдені мною при перевірці в машині Ковалья коври були вилучені й повернуті солдатам. Коваль при цьому виявив неповагу й грубість. Окрім того, поскаржився полковникові, а той разом із "особливим відділом" вирішили використати цей епізод, як нетактовна поведінка з підлеглим. Цей факт обурих усіх моїх товаришів по службі. На зборах я виступив з цією промовою і збори не мали для мене ніяких негативних наслідків, але сам факт є показовим. Усіх офіцерів перед судом за 70 статтею звільняли зі служби через спровоковані ними або вигадані справи. Мене арештували на службі, на посаді командира роти, й розголос серед офіцерів був не на їхню користь, офіцери мене розуміли, були зі мною. Це й лякало КДБ. І саме цей мій виступ увійшов до моєї "справи" як речовий доказ антирадянських переконань.

На звороті тексту мого виступу підписалися:

1/ с выступлением согласен,

пр-к Ильин (старшина 3-1 роты)

2/ согласен, л-т Дряннов

3/ согласен, ст. л-т Асимович

4/ согласен с выступлением, ст. пр-к Санцевич

5/ согласен с текстом выступления, ст. л-т Арисов

6/ с выводами и принятыми мерами к ряд. Коваль согласен и поддерживаю ст. л-та Куценко, пр-к Говоров

7/ согласен, пр-к Артемьев

8/ согласен, ст. л-т Шумский

9/ согласен, ст. пр-к Карпешин

Кроме этих людей, словесно выразили свое согласие с текстом прапорщик Шеметов, к-н Горбенко, пр-к Семенуха (остальных я не знакомил за неимением времени)."

Протокол обыска

гор. Загорск, Московской области,

"13" июня 1984г.

Ст. следователь Следственного отдела УКГБ СССР по гор. Москве и Московской области, капитан Попов.

В присутствии Куценко Григория Петровича, понятых: 1/ Петрухина Александра Петровича, проживающего по адресу: Московская обл., Болжево-4, городок 2, д.24, кв.22 и 2/ Шозина Анатолия Николаевича, проживающего по адресу: Московская обл., Болшево-6, городок 3, д.13, кв.124 на основании постановления о производстве обыска от 12 июня 1984 года, вынесенного мною.

Руководствуясь требованиями статей 169-171, 176 и 177 Угол.-процесс кодекса РСФСР, произвел обыск в квартире Куценко Г.П. по адресу: Московская обл., г.Загорск, Скоропусковский микрорайон, д.1-А, кв.9.

Обыск начат в 11 часов 30 минут.

Предусмотренное статьей 169 Угол.-процесс. кодекса РСФСР право присутствовать при всех действиях следователя и делать заявления, подлежащие занесению в протокол, присутствующим при обыске лицам разъяснено. С содержанием ст. 169 УПК РСФСР ознакомлены:

(Подписи:Петрухин, Шозин) (Куценко подписи нет).

Предусмотренная статьей 135 Уголовно-процессуального кодекса РСФСР обязанность понятых удостоверить факт, содержание и результаты обыска разъяснена (Петрухин, Шозин).

Перед началом обыска в соответствии с требованиями статьи 170 Уголовно-процессуального кодекса РСФСР Куценко Г.П. предъявлено постановление о производстве обыска от 12 июня 1984 г. и предложено выдать указанные в постановлении материалы и другие предметы и документы, имеющие значение для дела.

Ввиду заявления Куценко о том, что указанного в постановлении в квартире не имеется, был произведен обыск помещения комнаты, кухни, ванны, туалетной комнаты, коридора и балкона.

В результате обыска обнаружены и изъяты (указать, что изъято, место обнаружения и заявления, сделанные обыскиванием по поводу изъятого).

1. Брошюра П.Одебашьяна "Духовный мир героев А.И. Солженицына" на 23 страницах, издательство "Православное дело", Бельгия.

2. Книга "Преподобный Симеон новый богослов", издательство "Имка-пресс", 1980 года.

3. Книга Н.Бердяева "Царство духа и царство кесаря", издательство "Имка-пресс", 1951 года.

4. Светокопия книги Ф.Ницше "Помрачение кумиров", дореволюционного издания.

5. Книга П.И.Рогозина "Существует ли загробная жизнь", издательство "Христианин".

6. Книга И.Бунина "Рассказы", изд. "Советская Россия", Москва, 1978г. с рукописным текстом на обороте форзаца, начинающегося словами: "Окаянные дни..."

7. Клочек бумаги с записями, начинающимися словами "Ира Р. Рабочий 4842144..."

Документы и литература, указанные в г.г. 1-7 обнаружены в жилой комнате и упакованы в пакет №1. Два экземпляра "Библии" малого формата, издательство "Библейские общества", Нью-Йорк, Женева, Лондон - не изымались.

8. Амбарная книга с дневниковыми записями, в которой вложены: рукописные тексты на 46 листах: лист, начинающийся словами "Григорий Куценко. В Советском Союзе..." и заканчивающийся словами "... ее народу! Ее нациям!" Газеты на украинском языке "Наше слово" от 5 и 12 июня 1981г. издающейся в Варшаве: газета "Наша культура" №6 за июнь 1981г., на украинском языке, изд. в Варшаве; 4 фотографии; 5 писем и одна поздравительная открытка.

9. Записная книжка в зеленых обложках.

10. Общая тетрадь в черных обложках с рукописным текстом, начинающимся со слов "Никогда не искал..."

Материалы, указанные в п.п. 8-10 находились в незапертом сейфе за холодильником на кухне (упакованы в пакет №2).

Обыск окончен в 15 часов 45 мин.

Изъятые предметы упакованы в бумажные пакеты и опечатаны печатью - не опечатывались.

Протокол обыска нами прочитан. Записано правильно. Замечаний по поводу обыска и содержания протокола от лиц, участвующих в обыске и присутствующих при нем не поступило.

Лицо, у которого производился обыск (Куценко).

После ознакомления с настоящим протоколом обыска Куценко от подписи его отказался, заявив, что не согласен с его проведением.

Присутствующие:

(Петрухин, Шозин)

Понятые:

Петрухин

Шозин

Обыск произвел и протокол составил:

Ст. следователь следственного отдела УКГБ СССР по г.Москве и Московской области.

Капитан Попов

Экземпляр протокола обыска получил.

Генеральному прокурору СССР

13 июня 1984 года группа представителей КГБ под руководством старшего следователя следственного отдела УКГБ по Москве и Московской области капитана Попова Владимира Павловича произвели в моей квартире обыск. Перед началом обыска я заявил, что никакой

антисоветской литературы, а также материалов и документов, связанных с предъявленным в постановлении на обыск делом Шехановича Ю.А., в моей квартире нет и, несмотря на это, а также на мое несогласие с обыском, обыск был произведен. В ходе обыска из книжных полок моей личной библиотеки были незаконно изъяты книги, не имеющие никакого отношения ни к названной литературе, ни к указанному делу. Несмотря на мой протест, эти книги были лично Поповым В.П. изъяты, мотивируя свои действия тем, что книги эти изданы за рубежом, не учитывая содержание этих книг.

Светокопия книги дореволюционного издания В.Ницше "Помрачение кумиров" и к этой мотивировке не подходит - изъяли. Вызывает недоумение изъятие книги И.Бунина издательства "Советская Россия" только потому, что в книге была выписка из дневников автора. Вопиющим беззаконием, грубым вмешательством в личную, интимную жизнь было изъятие моих дневников и писем из личной переписки. Ни дневниковые записи, ни письма не писались для публичного чтения и являются моей личной тайной, их изъятие и чтение кем бы то ни было безнравственно и незаконно.

Изъятие изданных в 1981 году в Варшаве газет на украинском языке, а также хищение из квартиры коллекции значков и колоды сувенирных карт, вообще безобразия и бесчинство.

Существенный вред был нанесен и моей служебной деятельности изъятием записной книжки со служебными телефонами.

Действия сотрудников КГБ носили характер произвола, были незаконны, так как нарушали элементарные мои права личности, человека и гражданина.

Грубо попораны общечеловеческие нормы морали и нравственности.

Исходя из вышеизложенного, я протестую против незаконных действий сотрудников КГБ, требую извинений за безобразие и возврата изъятого в моей квартире как по протоколу обыска, так и изъятого без протокола.

Куценко Григорий Петрович

г.Загорск
Московская обл.
Скоропусковский микрорайон
дом 1-А, кв.№9

СМІХ КРІЗЬ СЛЪОЗИ

(ПРИСЛІВ'Я, ПРИКАЗКИ, АНЕКДОТИ, СМІХОВИНКИ)

ПРИКАЗКИ І ПРИСЛІВ'Я

Приказки і прислів'я — мініатюрні поетичні твори — найпоширеніший вид усної народної творчості. Вони, мов висновки-вироки, перевірені і підтверджені віковим досвідом, дають оцінку певним явищам, подіям. Поширеність приказок, прислів'їв, приповідок, примовок зумовлена влучністю, образністю і стислістю висловленої в них правди. Уже сама назва *прислів'я, приказка, приповідка, примовка* вказує на користування ними при слові, казанні, оповіді, мовленні. Пісня потребує відповідного настрою і голосу; жарт, загадка — оточення і часу. Приказки, прислів'я «виконуються» значно простішим, але не менш могутнім засобом передачі думки, почуття — словом, що його можна вжити навіть проходячи повз якийсь вчинок, чи зауважуючи якусь рису — *Глянує, як чорт на попа. У вічі як лис, а позаочі як біс. Він такий, що з вареної крашанки курча висидить.*

Основа приказок, прислів'їв лежить у піснях, частівках, казках, жартах. Висновки, повчання пісень, байок, анекдотів, набувши стислого вигляду, стають «крилатими» — робляться узагальнюючими висловами. Так з пісні про сварливу жінку постала приказка *Хай буде гречка, аби не суперечка*. В сучасному українському фольклорі відоме речення

*Гречку, просо і овес
Забирє МТС,
Жито і пшеницю
Відсилають заграницю,
А посліди і бур'ян —
Для робочих і селян.*

Співають як частівку, а також вживають розчленовано на кілька самостійних частин або разом як приказку. Подібне побутування частівки-приказки вказує на відпiсенне походження прислів'я. Недобачаючи цього факту, деякі фольклористи твердять про несамотійність всієї української усної поетичної творчості та приказок і прислів'їв зокрема. Советські «знавці», підносячи як найдосконаліший зразок усну народну творчість росіян, офіційно називаних «великим старшим братом», говорять про подібність з нею українського фольклору, що розуміється як його другорядність, підпорядкованість. Адепти західної «впливології» твердять, що український народ в царині поетичної словесності нічого свого, оригінального не створив. Він, мовляв, або зберіг те, що колись було в ужитку князів, пізнішої провідної верстви, яка пішла на службу до сусідів, або переклав чужі приказки і прислів'я. Яким геніальним після цього треба вважати український народ, що, втративши князів, провід, позбавлений оригіналів, з яких міг би робити переклад, таку приказку:

Кремлієська зізда забрала її кеочку з анізда.

Що це справді народом створений вислів, вказує мова: український інтелігент не скаже «зізда», а «зоря», «зірка». Зміст цього прислів'я свідчить, що воно створене не російським народом, який вживає слова «зізда» — «зізда», — адже російські комуністи ніколи так нещадно не грабували селян на своїй батьківщині, як в Україні, де буквально витягували з печі горшки і забирали все, що в них було. Творцем і охоронцем приказок, прислів'їв є українське селянство, яке через віки пронесло нашу націю. Світовідчуття, образи українського села відбиті в більшості приказок: *Щастя не курка, — решетом не накриєш. Сім років мак не родив, а голоду не було. Під носом косовиця (вуса вирости), а в голові ще її на зяб не орано*. Зрозуміло, що в усній поетичній творчості наявні нашарування чужого, поганського вірування, минулого, що негативно вплинуло на долю України, але загалом цей фольклор, будучи висловом сумління, відображенням почувань і прагнень українського народу, є носієм і проповідником правди, високої моралі, в основі якої лежить християнське вчення.

Приказки і прислів'я просякнуті повчанням добра (*Добрі помирають, а діла їх живуть. Добрий чоловік надійніший кам'яного мосту*), доброї поведінки (*Найбільша сила в світі — терпіння. Раз добром налить серце — вік не прохолоне. Краще своє латане, ніж чуже хапане. З одного дерева і хрест і лопата; хрестові ся кланяють, а лопатою нечисть відкидають. Солодким будеш — розклюють, віржим будеш — розплюють*), добрих звичаїв, шанування батьків, родини, людей (*За науку цілуй батька і матері руку. Хто не слухає тата, той послухає ката. Нема того краму, щоб купити рідну маму. Вибирай жінку на цілий вік*), картанням зла, невдячності (*Ти йому даєш вієса, а він дивиться на тебе, як на пса. Не плюй у криницю, бо доведеться напиться.*), глузування з навмисне плеканих вад, хибних поглядів, лихих звичок (*Брехливий чоловік, як вугілля: хоч не спалить, то очорнить. Се така баба, що їй сам чорт на махових вилах у вікно чоботи подавав, бо підступити боється. Телят боїться, а воли краде. У ноги кланяється, а за п'яти кусає.*).

Другою характерною особливістю усної поетичної творчості українського народу, а в тому приказок і прислів'їв, є сміх, гумор, глузування, що свідчать про м'якість і доброту природи українців (*Не плач, небого, що йдеш за нього; нехай він плаче, що бере лихо в двір. Тепер народ гірший прошлогордного: прийшов вчора, а пішов ранком,— уже й брешуть, що ночував. Поберемось і будем панувати: ти будеш свині пасту, а я завертати. Почастую тим часом, що ворота підпирають. Така гарна, що як вигляне у вікно, то три дні собаки гавкають. А одна як придивилась, то і зовсім сказилась.*).

В уяві українців і Творець з гумором:

Сотворив Бог — то й сім день після того сміявся.

Удавано грайлива «неввічливість», висловлена у приказці, побутованій свого часу серед запорожців, також вказує на гумор, людяність «невдячного» і доброту навколишніх, які не дадуть умерти з голоду. «Живучість» приказок і прислів'їв зумовлюється, поряд з стисло й образно висловленою в них правдою, також мистецьким оформленням — дзвінкість, створювана асонансами, алітераціями і часто своєрідно-неповторною римою: *Коли любиш — люби дуже, а не любиш — не жартуй же.*

Сучасні українські приказки і прислів'я продовжують традицію попередніх. Також їм властива правдивість змісту і завершеність форми. Вони короткі, як постріл, влучні, образні:

Серп і молот несуть смерть і голод.

Частина приказок часів кріпаччини (*У пана косять, а собі хліба просять*) осучаснена: *В колгоспі жито косять, а собі хліба просять*. Зміною одного слова «пан» (зміст сталий: кріпаччина — колгосп) на теперішній «колгосп» приказка стала злободенною. Правда, старе закінчення «хліба просять» не зовсім точне, бо селяни їздили до сусіднього міста чи навіть далекої Москви не просити, а купувати, платив він там за кілограм дорожче, ніж «державна робітників і селян» оплачує пуд (16 кг) зерна, забираючи його з колгоспу. Цей грабунок ще не знайшов відображення в приказці, але з часом народ оформить, охарактеризує і його.

По приказках і прислів'ях можна прослідкувати усі стадії «переможної ходи комунізму»:

Нема хліба, нема сала,—

а) контрибуція,

б) п'ятирічка,

в) конституція,

і, нарешті, безпомилковий висновок:

г) бо раделада все забрала.

«Подяки» — прокльони «вождям», які «одягли в парусину та резину» (Сталін) і «взули в колодяку» (Гітлер), подібні, як уяві народу, що правдиво віддзеркалює дійсність, схожі самі вожді.

«Бажання», подані в кінці, не викристалізувалися ще в приказки чи прислів'я, але можуть ними стати.

Поруч з приказками і прислів'ями про вождів різних розмірів, від всесоюзного до колгоспного, народ створив приповідки проти зла в побуті, породженого комуністичною системою. Так давнє *Сім раз одмірай, один — відріж* оновлено: *Сім раз обмірай,— один відріж*. Так самозмінено стару приказку *З миру по нитці — волому (бідному) сорочка* проти фаворизованого в СРСР композитора, що

«творив» з чужих мелодій соціалістичні змістом і формою модні пісеньки-«бойовики»: *З миру по нотці — Дунаєвському пісня.*

Бог карає холодом, Сталін нищить голодом.

*

На хаті серп і молот, а в хаті смерть і голод.

*

Серп і молот — смерть і голод.

*

Серп і молот несуть смерть і голод.

Записано від І. Завгороднього, село Любимівка,
Софіївського району.

*

Кремлівська зірка забрала й квочку з гнізда.

*

Ні корови, ні свині, зате Сталін на стіні.

*

Ні корови, ні свині, тільки Сталін на стіні.

*

Ленін малий, а Сталін ще менший.

Записано від І. Завгородського.

*

Як колгоспник плаче, Сталін не баче, а як комуніст скривиться, він так і дивиться.

*

Спасибі Сталіну грузину, що одяг нас в парусину та ризину.

Записано від В. Гуковського, з села Базавлук,
Апостолівського району.

*

Гтлеру подяка, що узув нас в колодяку.

*

«Визволителю» подяка, що узув нас в колодяку.

Записано від В. Гуковського.

*

Злий, неначе большевик!

Записано від І. Завгородського.

*

Злий, неначе фашист!

Записано від В. Гуковського.

*

Віддав в колгосп коні й віжки, а сам ходи тепер пішки.

*

Батько в СОЗ-і, мати в СОЗ-і, діти плачуть на дорозі.

*

Нема хліба, нема солі, а до того іще й голі.

*

Нема хліба, нема сала,— контрибуція забрала.

*

Нема хліба, нема сала,— п'ятилітка все забрала.

*

Нема хліба, нема сала,— конституція забрала.

*

Нема хліба, нема сала, бо радвлда все забрала.

*

Цибулину наминає — п'ятирічку «виполняє».

*

В колгоспі косять, а собі хліба просять.

*

У колгоспі роблять і голодні ходять.

*

В колгоспі дуже робили та голодні ходили.

Записано від І.Завгороднього.

*

Жито та пшениця пішла заграницю, ячмінь і овес — на МТС, а для трудящих Союзу залишили кукурудзу.

Жито та пшениця пішла заграницю, ячмінь і овес — на МТС, а кукурудзу та буряки їмо ми, колгоспники-дураки.

*

КеНеСе з бочки сало несе.

*

В колгоспі конопельки тіпаєм, а дома дрантя латаєм.

*

«Так» — сказав бідняк, гірко заплакав і «добровільно» записався в колгосп.

*

«Добровільно» записався до колгоспу і повісився.

*

На кожний гектар — директор.

*

Жінці — дорогу, а чоловікові — тротуар.

*

Жінку від рогачів звільнили, а ломом та кайлом наділили.

Записано від І.Завгороднього.

*

З миру по нотці — Дунаєвському пісня.

*

Сім раз обмір — один відріз**.

*

Життя як в автобусі: половина сидить, а половина трясеться.

*

Птиці до літа, а комуністи навіки від нас подались.

*

Дніпро — не границя, Москва — не столиця, а большевикам і за Уралом не зупиниться.

БАЖАННЯ

Я хотів би, щоб вдова Сталіна йшла за труною Кагановича.

*

Громадяни СРСР — «діти батька Сталіна» — хотіли б пошвидше осиротіти.

ЗАГАДКИ

Загадки — короткий поетичний твір-запитання — давній вид усної народної творчості. Відгадуванням випробовується швидкість думання, тямущість, дотепність. Швидко і правильно

розтлумачення загаданого здавна вважалося за ознаку кмітливості, розуму, мудрості.

Про популярність загадок в Україні, що було невід'ємною частиною розваг на вечорницях, говорить І. Котляревський в поемі «Енеїда» і М.Гоголь у «Вечорах на хуторі поблизу Диканьки». Відомий етнограф П.Чубинський наводить таку, записану ним, русальську пісню:

*Ой біжить, біжить мала дієчина,
А за єю да русалочка:
— Та послухай мене, красна панночко,
Загадаю тобі три загадочки,
Як угадаєш,— до батька пушу,
А не угадаєш,— до себе візьму:
«Ой що росте без коріння,
А що біжить без повода,
А що цвіте да без цвіту?»
Камінь росте без коріння,
Вода біжить без повода,
Папороть цвіте да без цвіту.
Панночка загадок не вгадала,—
Русалочка панночку залоскотала.*

У загадках знаходять своє відбиття спостережень над стосунками між людьми, з навколишнього світу, явищ природи, поведінки тварин: *Солоне, а не сіль, біжить, а не річка, блищить, а не золото. Коли б угадати та менш його знати! (Сльози). Толока не міряна, череда не лічена, пастух не найманій (Небо, зорі, місяць). Чорна корова всіх людей поборола, а білий віл усіх людей підвіє (Ніч і день).*

«В алегоричній формі загадки виявляють ті ж самі спостереження із життя народу, що й прислів'я. Не знаючи подробиць селянського побуту, — говориться в «Енциклопедії українознавства», 4, стор. 272, — неможливо відгадати таку загадку: *«Животом пре, ногами тре, а що хоче, те й робить»* — Трач. *«Одну козу маю і ту щодня за хвіст підіймаю»* — Заслонка від печі».

Розвиток суспільства не міг, звичайно, не віддзеркалитися у загадках: *Біжить корова, гладка, здорова, а за нею телята, та всі близнята (Поїзд)*. У загадках відобразилися також зміни, що сталися протягом останніх десятиріч у житті українського народу. В советських умовах, де незацікавленість реґламентованим вважається своєрідною політикою, а протиставлення офіційній політиці — політичною боротьбою, за яку карають найжорстокіше, загадки перестали бути розвагою. Вони пристрасно реаґують на події поточного життя. Можливо, відображення поточних подій, схвильований відгук на них і неприховане таврування советської дійсності призвело, певною мірою, до зниження художніх вартостей загадок, перетворення їх на звичайні запитання. Живучість цих загадок-запитів у сучасній усній народній поетичній творчості зумовлюється їхньою злободенною спрямованістю та дотепними відповідями, однозвучними настроям народу, заради яких, власне, вони й творяться.

Розв'язки сучасних загадок ускладнені: відгадування-відповідь має в свою чергу питання, іноді приховане, як натяк, а часто відверте. Так відгадки поданих далі загадок мають запитання:

чому а) Щипай — Сталін?

б) на кожного громадянина СРСР — «чорний ворон»?

Лише розтлумачивши це нове «чому?», що виникло з відповіді, загадка стає розгаданою.

Підсоветські тлумачі сучасного українського фольклору, прип'яті в своїх дослідженнях і висновках настановами КПРС, наполегливо прагнули довести, що вся усна поетична творчість просякнута прославленням ідей, здійснюваних нібито в інтересах народу компартією, яка, мовляв, є виразником його прагнень. Твердження про єдність КП і народу, про «оспівування героїки соцбудівництва, любові до партії і її керівників» проходило провідною ниткою через усі збірники фольклору, видані в СРСР. Також упорядники з Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук Української РСР у збірнику «Загадки», виданому, до речі, вперше за майже півсторіччя «розквіту науки за соціалістичної системи» твердили, що «найбільш знаменним у

народно-поетичній творчості радянського періоду є широке звернення до суспільної тематики, до активного відображення політичного, соціального життя, повсякденної боротьби радянського народу за соціалізм». «Разом з тим українські радянські загадки ствержують нашу діяльність, пристрасно пропагують все краще в житті радянського народу, утверджують найсправедливіший суспільний лад». І як приклади, що мали б ілюструвати сказане, наводяться такі «загадки»: *З голосом, але без голосу? (Куркуль); І не світло, й не віконце,— світить нам в житті, як сонце (Ленінізм).*

Більш відповідною, а тому влучнішою і дотепнішою відгадкою першої загадки мусів би бути не «куркуль», а «советський народ», що позбавлений, як свого часу і куркуль, перед його «знищенням як кляси», права на вислів свого переконання-голосу, про що наочно свідчать комедієподібні вибори до так званих народно-демократичних органів влади в СРСР, коли виборці «одностайно» голосували за запропоновану компартією кандидатуру. Також відповідь другої загадки (ленінізм) можна довільно змінювати.

Неприродність, фальш змісту наведених вище і всіх ненаведених тут «радянських» «загадок», штучно створених за вказівками, очевидна. Форма цих загадок, що можуть мати кілька варіантів відгадок, не являє ніякої цінності, як нічого не вартий той замок, що відмикається різними ключами.

Загадки підсоветської доби, автором і поширювачем яких є народ, подібні до створених раніше грайливістю, дотепністю, відображенням найхарактернішого.

Ленін, Троцький і Щипай

Їхали в човні.

Ленін й Троцький вже в труні.

/ (2) — на дні /

Хто залишився в човні?

Щипай — Сталін

В Америці на кожного чоловіка в середньому припадає одна автомашина.

А в СРСР?

Відповідь: На кожного советського громадянина припадає два автомобілі: один — Червоного Хреста (швидка медична допомога), другий — чорний ворон.

(«Чорним вороном» в СРСР називався закритий чорний автомобіль, яким возять заарештованих.)

ЧОМУ НЕМА В СРСР ПОВЕНІ ?

Чому в СРСР нема повені?

Тому що все населення набрало води в рот.

РИКОВ І ГОДИННИК

Колишній голова Раднаркому СРСР Риков любив випивати. Вперше випущена советською владою горілка звалась «риковка». Тож існувала загадка:

Риков вийшов із дому в годину з чвертю, а повернувся в три без чверті. Скільки часу він не був дома?

Відповідь: дві години. Чверть — то пляшка 1/4 літра горілки.

ЧОМУ В СРСР ТАК БАГАТО БОСИХ?

Чому під советами так багато босих?

Тому що СРСР повинен догнати і перегнати США. А бігти босому легше.

НАЙДОВША ВУЛИЦЯ В СВІТІ

Яка найдовша вулиця в світі?

Совнаркомівська в Харкові — на ній будинок НКВД — аж на Соловки веде.

ХТО ВРЯТУЄТЬСЯ

Якось Сталін, члени Політбюро КП та уряду їхали на пароплаві. Постає питання: хто врятується, коли пароплав з цими пасажирами потоне?

Відповідь: народи СРСР!

НАЙБІЛЬША ДЕРЖАВА В СВІТІ

— Яка найбільша держава в світі?

— Україна!

— Чому?

— Бо кордони України за Карпатами, столиця — в Москві, а населення — в Сибіру.

ЧОМУ СТАЛІН В ЧОБОТЯХ?

— Чому Ленін ходив завжди в черевиках, а Сталін — у чоботях?

— Бо Ленін намагався обходити грязюку, а Сталін йде навпростець.

По ленинському пути

Можно и в ботинках пройти.

Для сталинского курса нужны сапоги.

ДУМИ

Думи — величні поетичні пам'ятники про героїчне минуле українського народу — відобразили боротьбу козацтва України з зовнішнім ворогом — проти татар і турків, а згодом, за Хмельниччини (1648—1654), проти поляків, а також ті зміни, що відбувалися в суспільстві — соціальне розшарування, протиріччя між заможною верствою і рядовим козацтвом. Зміст дум передавався слухачам напіврозповіддю, напівспівом (речитативом), у супроводі гри на музичному інструменті, найчастіше на кобзі. Від кобзи походить слово кобзар — виконавець, співець дум. Розповідь про звитяжні вчинки або нещасливі події чергуються в думі з ліричними відступами, роздумом, повчанням про добро, людяність, богобоязливість.

Проповідь високої моралі і завершеність форми дум вже давно звернули на себе увагу також чужинців. Перший збірник українських дум упорядкував і видав 1819 р. князь М. А. Цертелев, нащадок славного грузинського роду, що здавна проживав на Полтавщині. В передмові до збірника М. А. Цертелев підкреслював, що в думках відбився «поетичний геній народу, його дух, звичаї того часу і, нарешті, чиста моральність, що нею завжди відзначалися українці, яку вони ретельно зберігають дотепер». Означення «дума» до вжитку в літературі ввів російський поет К. Рилєєв, великий прихильник національно-визвольної боротьби українського народу, який стародавність, своєрідність і широке розповсюдження цього виду усної народної творчості стверджував «Анналами» польського історика Сарницького, де 1587 р. вперше згадується «дума» як твір, що оспівує лицарську смерть двох українців, братів-козаків, у боротьбі з ворогом 1508 р.

Поетична неперевершеність, патріотизм, висока ідейність, моральність закликів дум захоплювали Т. Г. Шевченка. Збірку своїх віршів він назвав «Кобзарем». Його «Дума» в поемі «Невольник (Сліпий)» і поема «Гамалія» являють собою мистецьке наслідування кобзарських дум.

Перебуваючи на засланні, Т. Г. Шевченко писав:

«Недавно хтось у пресі порівнює наші, тобто українські, історичні думи з рапсодіями хіоського сліпця, прабатька епічної поезії. А я сміюся з такого зрозумілого порівняння, але тепер, коли розглянув та розкуштував, то й відчуваю, що порівнювач має слушність, і, з свого боку, я навіть ладен збільшити його порівняння. Я читаю, зрозуміло в перекладі Гнєдича, і вичитаю, що у

Гомера нема нічого схожого на такі історичні думи-епопеї, як, наприклад, дума «Іван Коновченко», «Сава Чалий», «Олексій Попович» або «Втеча трьох братів з Азова», або «Самійло Кішка», або,— та всіх і не перечешиш. І всі вони такі піднесено-прості, пречудові, що коли б воскрес сліпець хіуський та почув хоч одну з них від такого ж, як і він, сліпця, кобзаря або лірника, то вщент розбив би свій козуб, називаний лірою, і пішов би міхоношею до найбіднішого нашого лірника».

Останнім часом український народ не творить за старими зразками пісень і дум. Змінений темп життя не вкладається в старі ритми. Але справа не тільки в прискореному темпі життя. Комуністичний режим протягом десятиріч покривав чорною ніччю українську землю. Ансамблі кобзарів, бандуристів і бандуристок (!), що існували в Українському радіо і при обласних радіокомітетах, т. зв. палацах культури та інших подібних установах, — контрольовані компартією, яка цілком і повністю підпорядковувала їх своїм цілям, незалежно від того, чи відбувається це в добу диктатури пролетаріату чи за «відлиги» «народної демократії». Пропаговані із сцен, естрад, через радіо, мільйони гучномовців советські пісні не доходять до сердець народу, не стають народними, бо в них славиться комуністичний лад та його діячі, що призвели до насильної колективізації, завинили в організації голоду, терору. Поширення пісень, співзвучних настроям і поглядам народу, перетиналося жорстокими покараннями виконавців їх, аж до розстрілу включно.

«Ось остання пісня,— говорить Гр. Сенько у збірнику «Правдивий український фольклор під совітами»,— що вирвалася з уст українського народного кобзаря Кучугури-Кучеренка, за яку він був потім замордований у полтавському «Тюрподі» НКВД 1937 р.:

*О, нема над тебе ката,
На прокляття нема слів.
Зруйнував ти наші хати,
Нас звелів замордувати,
Сам пропхався до царів.
О, нема над тебе ката,
Ще таких не зна земля.
Ти навік людьми проклятий
І тєсть Лазар тєй проклятий
І кремлієська зарая вся!
О, нема над тебе ката —
Ти лютіший за звірів.
Хто почав пісні співати
Й тебе мудрим велічати,—
Щоб навіки оніміє!*

(Записано від народного кобзаря Івана Драча, Полтавщина).

Подана далі «Дума Соловецька» — сировинний матеріал, але, за всієї її необроблености, невідшліфованости, вона промовисто говорить про трагедію людини в країні в'язниць, концентраційних таборів, в країні побудованого соціалізму — СРСР. Вона не була скомпонована для славославлення, під час декади «українського» мистецтва в Москві, компартії та її лєнінського Центрального комітету, на чолі якого тоді, в час творення думи, стояв Й. Сталін. «Дума Соловецька» — це різкий крик українського серця, що не витерпіло постійних поневірянь, безконечних знущань, крик про допомогу, заклик врятувати невільників, ув'язнених московськими більшовиками для повільного знищення на Соловках, благання, звернене до західного світу, тоді (1930—1937 рр.) ще цілком байдужого до долі винищуваних в СРСР народів.

«Думу Соловецьку» скомпонував кобзар Андрій Перебендя, в'язень Соловецького концтабору, на підставі народних мотивів. Закорковану в пляшці думу він укинув у море, щиро-наївно сподіваючися, що її десь виловлять.

Вперше «Думу Соловецьку», за винятком кінцевих десятих рядків, наведених тут нами, надруковано в «Дніпропетровській газеті» ч. 14 (112) за 2. 2. 1942 року.

ДУМА СОЛОВЕЦЬКА

Хвилями підмитому, мохом покритому,
Чайки сивокрилі сідають, злітають,
На воду падають, поживу шукають,
Жалібно скиглять, киглять, промовляють:
К-и-и г-и-и, к-и-и г-и-и... Тут скрізь неволя.

Холодно, голодно. Вже як так жити,—
Краще втопитись в глибинах моря.

Що на морі Білому, а на острові Соловецькому
Озерами змитому, борами покритому,
Бідні невільники жалобно плачуть,
Стогнуть, ридають, клянуть свою долю,
Ой, доле лихая, розлучниця злая,
Не одного розлучила ти мужа з жоною,
Брата з сестрою, з отцем, ненькою старенькою,
Дітками маленькими,
З родом-родиною, дівчиною милою,
Незлічимі ДУПР-и, Бутирська тюрма,
Хрести і Луб'янка¹, таємно страшна.
Етапи-етапи, бодай вас не знати,
Далекі дороги, скотячі вагони.
Ой, гірко, ой, тяжко, жахлива неволя.
Холодно, голодно. Вже як так жити,—
Краще втопитись в глибинах моря.
Кемперпункт² жахливий без хліба, води,
Людом набитий, блощицями вкритий.
Невільник, що тебе оминув, відчув півбіді.

Карантинні³ роти, загальні роботи,
Рученьки болять, ніженьки щемлять,
Кишечки бурчочуть, бо їстоньки хочуть,
Оченьки плачуть, їх піт залива;
Серденько ние, на Україну лине,—
Хоч би звістку мати за рідний край.
Перевірки, обшуки, муштровка, «Здр...»
«Не слишу, равняйсь! Смирно! Мать твою
шпана...»

А які жахливі бувають ті ночі,
Коли забирає ІСО⁴ в ізолятори⁵.
Ой, гірко, ой, страшно. Жахлива неволя;
Холодно, голодно. Вже як так жити,—
Краще втопитись в глибинах моря.

Сірий ти Кремлю, п'ятсотрічний діду,
З мурами товстими, башнями німими.
Багато ти бачив в своїх казематах
Невільного люду (Калиша-кошового,
Посяду-студента).

Які конали за вказом царів; наруги, крові, сліз.
А чи було їх стільки, як зараз,

за большевицьких катів?

Склепи, землянки, келії, бараки,
Невільного люду мешкання-в'язниці,
Щоб людей сердечних отут катувати?

Чого тут немає? Яких мов не чути?
Смиренні черниці, владики-попи,
Ченці і сектанти, пастори і ксьондзи,
Робітники, селяни, крамарі, пани.
Білі офіцери, старі генерали, графи та князі,
Учителі, агрономи, інженери, лікарі,
Кооператори, шляховики, бандити, шпана,
Каери⁶, каерки, дівчата-повії,
Діди сивоусі і підлітки-діти.
Усіх їх загнала однакова доля—
Далека Північ, ГПУ, неволя.

Страдники України, карельські каїни,
Фіни, естонці, німці, латиші, поляки, чехи,
Білорус, литвин,
Вільної Кубані, Тереку та Дону безталанний син.
Турки, татари, кримці, молдавани,
Черкеси, чеченці, грузини, мігрельці,
Казахи, узбеки, туркмени, інгуші,
Якути, буряти, мордва, чуваші,
Айсори, монголи, японці, китайці
З півночі, з півдня, з Заходу, зі Сходу,
З усього ССРСР всякого народу,
Про якого й чути раніше не було.
Усіх їх з'єднала однакова доля —
Далека Північ, УСЛОНу⁷ неволя.
Ой, гірко, ой, страшно, жажлива неволя.
Ухта, Поранда, будова шляхів в болотах-воді,
Свірбуд, Біломорканал, ВедмежаГора,
М'ягострів, Кондострів⁸, Секірка⁹ страшно.
Жордочка, пень, дрин, вертьовка¹⁰, гарячка,цинга...
Вішера, Печора, Байдарська губа,
Котлас, Зайчики, Овсянка, Пангома та Кут —
Всюди тут страждання,прокльони, невільників путь,

Ой, гірко, ой, тяжко жажлива неволя;
Холодно, голодно. Вже як так жити,—
Краще втопитись в глибинах моря.

Лісні заготовлі, плоти і мореплави.
Вирізка, окорка, розробка баканів.
Непосильні «вроки», ночівля в бору,
Каторжні роботи по пояс в снігу.
Втікання на волю, нелюдські страждання.
Страшне людожерство, шпигунство, облави,
Видача «народу», жажливі знущання.
Допити, слідства, наруги, розстріли,

Які зазнали всесвітньої слави.
Ой, волі, свободи! Не можна так жити.
Доведеться вмерти... В 16-й гнить¹¹.

Зглянься ж на нас, Боже, невільників бідних,
Визволь із неволі — на вільную волю.
Верни на Україну, до сіл наших рідних,
На тихії води, під яснії зорі,
У степи веселі, де люди хрещені,
Думу слухати, діточок навчати,
Як на світі жити, волю, воленьку святую
Більш всього любити й від усяких ворогів
Свій край боронити.

¹ Бутирка, Луб'янка, Хрести — назви відомих, зі зловіщою славою в'язниць. Перші дві — в Москві, остання в Ленінграді.

² Кемперпункт — скорочення: КЕМський ПЕРесильний ПУНКТ. Місто Кем знаходиться в Карелії.

³ В т. зв. карантинних ротах тримали в'язнів два тижні після переходів, етапів.

⁴ ІСО — скорочення російського «Исполнительно-следственные Органы» — виконавчо-слідчі органи, що виносили один присуд — розстріл.

⁵ Ізолятори — камери засуджених на страту, або тих, що перебували під слідством, яке закінчувалося, звичайно, вироком смерті.

⁶ Каери — скорочення від «контрреволюціонери» — політичні в'язні.

⁷ УСЛОН — скорочення російського «Управління Соловецькими Таборами Особливого Призначення».

⁸ Назви місць заслання, примусових і каторжних робіт у Карелії та Північному краї СРСР.

⁹ Секірка — тюрма в тюрмі — для «виправлення».

¹⁰ Назви знарядь катування.

¹¹ На Соловках було 15 рот. «В 16-й гнить» — бути «на тому світі» — «доведеться вмерти».

ЧАСТІВКИ

У пісенній творчості українського народу певне місце займають такі коротенькі співанки, як шумка, козачок, триндичка, співомовка, коломийка. Б. Грінченко визначає шумку як «рід пісні веселого характеру» («Словник», IV, стор. 518), а триндичку як «рід пісні на жвавий, бадьорий мотив, змісту переважно жартівливого; триндичка співається звичайно на вечорницях» («Словник», IV, ст. 283).

«Коломийка, — за характеристикою цього ж українського фольклориста, — окремий рід пісень у Галичині, Буковині і Закарпатській Україні (у Б. Грінченка: «Угорська Русь»), що одержав свою назву від міста Коломиї, де вони найбільш поширені; кожна пісня складається з 2-6 віршів у 14 складів кожен, з цезурою після 8 вірша: *Як я тую коломийку зачую, зачую, через тую коломийку дома не нучую*». («Словник», II, ст. 272).

Шумками, триндичками, козачками чи коломийками називають також відповідні народні танці.

Останнім часом значного поширення в Україні набули частівки — дво- або чотирискладова жартівливо-глузлива пісенька злободенного, переважно політично загостреного змісту, що виконується під веселий мотив. За формою частівки — новий вид українського фольклору, створений за зразком чужого, відношенням же до навколишнього, світосприйманням — українська народна творчість. Звідси роздвоєність: підтанцювувачий ритм, легковажна мелодія про сумну, як похорон, подію. Термін «частівка», чи, як тепер пишуть в Україні, «частушка» — являє собою кальку російського слова «частівка», заведеного до вжитку в Московщині наприкінці минулого століття для означення коротких, «частых песень», виконуваних під танцювальну мелодію. Поняття «частушка»,

як і самі частівки, що витіснили українські шумки, триндички і т. д., наполегливо насаджувалися в Українській ССР. Воно затінило навіть «українізований» переклад цього російського слова — термін «частівку», що був в ужитку до війни 1941 року.

Підсоветські тлумачі усної народної творчості ставлять частівки, що проросли на українському ґрунті порівняно недавно, поруч із коломийками, які вже на початку минулого століття набули завершення як окремих видів пісенної творчості в Західній Україні. Доводячи давність «частушкової форми» в українському фольклорі, вони покликаються на Г. Квітку-Основ'яненка, який писав, що після розформування в 1757 р. козачих полків і створення гусарських — «дівчатам додалися клопоти: всі пісні були про козаченьків, тепер же молодці перевернуті на гусарів; не ладяться пісні, нумо komponувати нові. Багато і швидко з'явилося нових. І ось, остільки пригадую:

*Через зрєблю вода рине,
Люби мене гусарине...
Гусарине чорноусий,
Чому в тебе кафтан кудий?»*

І далі, з метою показу єдності піснетворчого процесу українців і росіян, наводиться запис «жартівливих пісень частушкового типу», зроблений А. Метлинським у другій половині минулого століття:

*Пан, пан капітан
Не нашої віри,
Чужі люди полуднують —
Ми й досі не їли.*

Не тяжко зауважити, що в частівки, ці посудини, зроблені за чужим зразком, наповнені український трунок, який іскриться гумором, глузуванням з «пана капітана не нашої віри», з чужого «кафтана куцого», подібно, як у частівках советського періоду під вогнистий сміх потрапили «вожді «не нашої віри»:

*Спасибі Ільчу,
Що я хліба не пєчу.
Треба Сталіна просити,
Щоб і борщу не варити.*

Або (в 1942 р.):

*Гоп, мої зрєчаники,
Були чужі начальники.
А тепер їх не стало:
За Урал все повтікало.*

Тут частівки сконденсовано передають те, що в багатьох було на вустах за останньої війни, коли Україна перебувала під ударами між комуністичним молотом:

Це наші всі ці комісари. Їхній прапор червоний — у крові. Діждемося: «прийде князь Михаїл із Сходу», — наводячи нібито слова з Біблії, висловлювали своє бажання дочекатися кращого селяни, живучи під канчуками нацистських комісарів, червоний прапор яких відрізнявся від комуністичного лише чорним павуком — свастикою.

Зруйноване господарство, безладдя, тяжка і довга, виснажуюча всі сили праця на «гуртовому-чортовому» — усупільненому полі, колгоспна відплата — убогий трудодень та багато інших ознак, що характеризують будівництво комунізму в СРСР, знайшли своє відображення в частівках. Народ, який говорить українською мовою, не створив частівок, що вихваляли б советський лад. І тому не випадково в стабільному підручнику для 10-ої класи середньої школи УРСР з 12 частівок, наведених для підтвердження «співування Леніна, Сталіна і соцбудівництва» лише 3 подані українською книжною мовою, 1 — малоруськомосковським суржиком і 8 — російською.

*Був Микола дурачок,—
Була булка п'ятачок.
А як стали комуністи,
То не стало чого їсти.*

Був Микола дурачок,—
Були штани й піджачок,
А як стали комісари,—
Мухи спину покусали.

Не журися, Гапко,
Що ми комуністи:
Мужики робитимуть,
А ми будем їсти!

Ходжу, блукаю,
СОЗ-а шукаю.
СОЗ-а не знайду,—
На ковбаси піду.

Товариш Ворошилов,
Війна вже на носу.
Кіннота ж вся Будьонного
Пішла на ковбасу.

Приїдь, Ленін, подивися,
Як ми добре розжилися;
Хата гола, клуня боком,
Ще й кобила з одним оком.

Коли Ленін помирав,
Сталіну наказував,
Щоб він хліба не давав,
Сала ж й не показував.

Гоп, мої гречаники,
Були чужі начальники,
А тепер їх не стало —
До Уралу повтікали.

Ленін грає на гармошці,
Сталін ріже гопака.
Дожилася Україна—
По сто грам на їдока.

Сидить дівка на рядні,
Числить свої трудовні,
Трудовні, трудоодиниці.
Батько ходить без штанів,
Мати без слідниці.

У колгоспі добре жить—
Один робить, сім лежить.
А як сонце припече,
То й останній утече.

Ой спасибі Ільчу,
Що я хліба не печу.
Треба Сталіна просить,
Щоб і борщу не варить.

Ходив Ленін по горі,

Сталін — по болоту.
Ленін грабив буржуїв,
Сталін же й бідноту.

Сидить баба на рядні,
Та й рахує трудодні.
Має сорок й один день.
Дайте хліба хоч на день!

Вставай, Кирило і Гаврило,
Беріть кочерги й рогачі.
Женіть (гоніть) кацапів з України,
Щоб не переводили харчів.

Пароплав стоїть
В Голій пристані —
Будем рибу годувать
Комуністами.

Пароплав іде,
Дим пускає кільцями,
Будем рибу годувать
Комсомольцями.

Останні три частівки записані на Криворіжжі, текстуально точно — також від М. Шелеста, Харківщина.

Не журися, Хайко,
Що ми комуністи,
Мужик напахав,
А ми будем їсти.

Записано від Ялижко Кузьми, Чернігівщина.

Куди йдеш, куди йдеш,
Куди шкандибасш?
— У Райком, за пайком,—
Хіба ти не знаєш?

Записано від З. Іванченка, Чернігівщина.

Їде Ленін на волю
Й гризе кінську ногу.
Птьху, гадина!
Советська гов'ядина!

Записано від К. Ботвинко, Чернігівщина.

Ленін Сталіну сказав:
Завтра їдем на базар,
Купим кобилу карую —
Нагодуєм пролетаріїв.

Записано на Криворіжжі від І. Черняка, Київщина.

Поховали Іль'ча
Й дали Сталіну бича;
Сидить ЦК у Кремлі
Із Сталіном на чолі.

Записано від С. Мельника, Полтавщина.

Подивися, Сталін, сам,
Як танцює комнезам.
Він робити не схотів,—
Записався в колектив.

Записано від С. Масленка, Вінниччина.

Соловки, ви Соловки,
Далека дорога.
Серце ниє і болить,
На душі тривога.

Соловки, Соловки,
Вас я не боюся.
Якщо з голоду не вмру,—
Додому вернуся.

Записано від М. Лаврова, Чернігівщина

По Сибіру я скиталась,
Каторжанкою була.
Україну споминала
Й гірко Сталіна кляла.

Записано від В. Харченка, Полтавщина.

Я кобила сіра —
Шукаю сіна;
Найду, не найду,
А в колгосп не піду.

Записано від М. Овчаренка, Чернігівщина.

Батько в СОЗ-і, мати в СОЗ-і,
Діти плачуть на дорозі.
Як побачать ГПУ,—
Ховаються в кропиву.

Ходить Сталін, та й питає,
Чого дітям не хватає.
—Нема хліба, нема солі,
А до того іще й голі.

Піонери юнії —
Голови чугуннії.
Очі олов'яні —
Чорти окаянні.

Ленін грає на баяні,
Сталін вдарив гопака,
Що у нашому колгоспі
Дали сто грам на їдока.

Записано від П. Кушніра, Вінниччина.

Працювала десять день,
Заробила трудовень.
А від того трудовня
Голодую я щодня.

Записано від Ю. Скорини, Полтавщина.

Ні корови, ні свині,
Тільки Ленін на стіні.
Він показує рукою,
Куди в колгосп за мукою.

Ні корови, ні свині.
Одік рвана на мені.
В хаті нічим протопити,—
Гріє Сталін на стіні.

Записано від Л. Стеценка, Полтавщина.

Іде Сталін на тарані,
Оселедець у кармані.
Часником він поганяє —
Америку доганяє.

Записано від С. Богуславця, Полтавщина.

Гречку, просо і овес
Забирає МТС.
Жито і пшеницю
Посилають за границю.
А посліди і бур'ян —
Для робочих і селян.

Записано від М. Даценка, Донеччина.

Колосочки я збирала
На колгоспнім полі
І за це мені дали
Десять літ неволі.

Записано від Марії Чулак, Чернігівщина.

Україно моя,
Хліборобна.
Москві хліб віддала,
А сама голодна!

У «Розпреді» на вітрині
Сало, масло й ковбаса.
А у нас у «церопкопі»
Продають лиш гарбуза.

Записано від П. Хорунженка, Полтавщина.

Сталін Кірова забив,
Щоб не пнувсь до трону.
Ще й за це замордував
Сто тисяч народу.

Записано від В. Бих, Полтавщина.

Трактор стогне, підкидає
Хмари диму до небес,
Він то кашляє, то чхає —
Застудився в МТС.

Рахівник ветеринара
Умовляв учора:
«Дайте довідку мені,
Що дружина хвора».

Наша вулиця в жнива
Вже до того тиха,
Що почувеш, як хропе
В хаті головиха.

(Останні чотири частівки взято із збірника «Українські народні існі», Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УССР, Київ — 1961 р., стор. 368—369).

Їде Сталін на коті,
А Гітлер на кішці.
Сталін давав півкіла,
А Гітлер — по двісті.

Записано від Ф. Гуцуляка, Поділля.

Не pomoже Сталін,
Не pomoже комсомол!
Згине партія проклята,
Ще й товариш Молотов!

Записано від В. Харченка, на еміграції.

Ой, матінко,
Я українка.
Вийду заміж за кацапа —
Буду баринька.

В 32-му году
Люди їли лободу.
в 33-му году
Стали мерти на ходу.

Ой, ти Сталін, шкуродер,
Що ти з нас зробив тепер,
Бандити стали панувати,
А на Сибірі — батько й мати...

Люди в полі, а в стодолі
Півня лупить голова:
«Через тебе, бісів сину,
Я спізнився на жнива».

ЖАРТИ

У народі називають «жартом» той вид фольклору, що його у фаховій літературі визначають як «анекдот». Анекдот — це коротке, переважно вигадане оповідання про кумедну подію, випадок, характерну смішну обставину чи особу, розв'язка якого несподівана, хоч цілком логічно витікає із змісту. Термін «анекдот» походить від грецького слова «анекдотес» — невиданий. Характерною особливістю побудови анекдоту є розмова діючих у ньому осіб, різне, навмисно хибне або основане на грі слів, розуміння сказаного. Комізм скріплюється тим, що не пропаговане, вже нібито узаконене, загальноживане поняття, а глузливо висловлене його заперечення відповідає суті змалюваної особи чи події.

Український жарт здавна відомий своєю соковитістю, дотепністю. Уже в літописах Київської Русі і Галицько-Волинського князівства зустрічаються записи анекдотів, що побутували тоді серед нашого народу. Жарт лежить також в основі інтермедії, з якої згодом розвинулася українська комедія. Як відомо, інтермедії — це гумористичні сценки з «простого» народу. Їх виконували для розваги глядачів між діями (звідси й назва «інтермедія»; лат.: *inter mediae* — «міждія») п'єс поважного характеру, з релігійним або історичним змістом, занесеними в Україну з Західної Європи або поставленими за тими зразками. В двох інтермедіях, виставлених в антрактах драми польського письменника Я.Гаватовича «*Tragedia, albo wizerunek smierci przeswiętego Japa Chrzesciciela*» («Трагедія або картина смерти пресвятого Івана Хрестителя») 29 серпня 1619 року поблизу Львова, в Кам'янці Струмиловій, був інсценізований анекдот про купівлю kota замість лисиці в мішку та про трьох голодних селян, які, знайшовши пиріг, вирішили лягти спати і «котрому ліпший присниться,— буде пиріг його». Наслідок цього рішення відомий: коли двоє спали, третій з'їв пиріг.

Український народний жарт знаний далеко за межами землі, заселеної українським народом.

Лист запорожців турецькому султанові, в якому лунає громоподібний сміх чубатих українських звияжців, уже на початку XVII століття звернув на себе увагу чужинців і набув поширення в Польщі, Німеччині, Московщині, Франції, а згодом надихнув І. Ю. Рєпіна до створення відомого художнього полотна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові Могаммедові IV» (до речі сказавши, нагородженого золотою медаллю на виставці 1893 р. в Мюнхені), композитора Р. М. Глієра — симфонічної картини-поєми «Запорожці», українських (С. Руданський) і чужинецьких (француз А. Гійом) письменників — літературних наслідувань.

В советських умовах жарт став наймогутнішою нелегальною зброєю українського народу в боротьбі з комуністичною ідеологією, комуністичною системою, запроваджуваною в життя жорстоким насильством. Тому що в царині духа народ не піддався чужому, жарт, як зброя в цій боротьбі, — найпоширеніший вид сучасного українського фольклору. Жарти, створені в «простому» народі, підважують саме ество комунізму. Існують також сучасні анекдоти дещо іншої наснаги. Це глузування з невихованості колишніх царських вахмістрів, що, здобувши советську владу, стали маршалами, генералами СРСР, з советських генеральш. Ці жарти зафіксовані в тих колах, що вірно, хоч і не добровільно, служачи режимові, нічого не могли протиставити комуністичній владі, крім своєї іноді удаваної освіченості. Перебуваючи на підневільному становищі служак, люди цього кола ненавидять зверхників, що роблять кар'єру внаслідок приналежності до компартії. Вірна в своїй основі критика набрала проте присмаку заздрості, бо мовить про побічні явища комуністичної системи. У цілому ж серія мініатюрних малюнків — сучасних українських жартів — правдиво, з найтоншими відтінками, з найдрібнішими подробицями створює панораму підсоветського життя в усіх його проявах, всебічно зображуючи картину комуністичного «раю». Портрети вождів КПРС — Леніна, Троцького, Сталіна, Хрущова і дрібніших — подані природньо, без прикрас, у нормальний їхній зріст, у позях «геніяльних», «мудрих», «любих батьків» і т. д., в тому забарвленні, в якому уявляє їх, не помиляючись, народ.

За час німецької окупації в Україні з'явилися анекдоти, спрямовані проти нацизму і його фюрерів.

Сучасні українські жарти показують моральну перевагу поневоленого, але не переможеного народу, який не втратив присутності духа і в тяжких умовах, в здавалося б безвихідному становищі глузує з ворога, вміло і влучно цілячи в його найуразливіше місце. Сучасний український фольклор свідчить, що народ, який створив його, не втратив рис волелюбності, гумору, бойового духу козацької нації. Народ і тепер подібний до того легендарного козака, подолавши якого в нерівному бою, поляки довго мучили, а потім посадили на палю.

— Як ся маєш? — намагалися кепкувати пихаті жовніри з безборонного.

— Боремся з бідною!

— Та яка ж в тебе біда?

— Бачите ж, що сиджу дуже високо і вам ніяк цілувати мене в те місце, в яке ви встромили мені кілок.

Сучасні народні жарти — прекрасний матеріал для поета. Вони чекають на свого С. Руданського.

ДУХ ЛЕНІНА ВИТАЄ

Коли Ленін помер, усі організації СРСР на знак відданості повинні були прощатися з його тілом. Першими йшли колони залізничників, несучи попереду фанерний паротяг з написом:

«Ленін — водій локомотива революції».

Далі рухалися колони гепеушників, партійців. Замикала рух асенізаційна валка, на високо піднятих прапорах якої було написано:

«Ленін помер, але дух його витає між нами!».

«АБИ КОЛЕКТИВНО»

Послали селянина до міста закупити для контори новоорганізованого колгоспу картин. Порадили, щоб зображене було щось колективне. Вибирає він у книгарні картини — не підходять: усе портрети членів політбюро ЦК ВКП(б) поодиноці. Натрапив — Ленін лежить у труні, — та й каже продавцеві:

— Оця підійшла б, якби він не сам, а щоб... колективно. А так — ні.

І поїхав, нічого не купивши.

БІЛЯ ПАМ'ЯТНИКА

Вже в перші роки советської влади у багатьох селах України поставили пам'ятники Ленінові. Стояв він і в нашому селі. Грубезний. Права рука протягнута вперед, а ліву в кишені тримає.

— Все ваше, — правою рукою навкруги показує. — А ключі від нього ось де: в лівій моїй руці, в кишені. Так воно і є.

МАРКСОВЕ БАРАХЛО

Коли Ленін сконав, його тіло набальзамували, а душа довго тинялася як неприкаяна. Про вхід у рай не могло бути й мови, а в пекло не пускали, бо там не було такої муки, якою можна було б покарати за його злочини. Довго тинявся Ленін у муках. Нарешті його друзі на тому світі знайшли вихід — запхнули його в мішок, зав'язали і вкинули в пекло, сказавши чортам:

— Це вам належить — тут Марксове барахло!

КУДИ ВЕДЕ?

«Капітан Країни Рад веде нас
від перемоги до перемоги».
З большевицьких гасел

Приїхав до міста батько з хлопчиком. Побачивши на площі статую, син питає:

— Тату, що це за чоловік?

— Це Сталін, синку.

— А хто він, тату? — питає хлопчик.

— Це вождь, що веде... — Але в цей час близько проходив невідомий і батько замовк.

— Куди веде? — не заспокоювався син.

— Дядька твого на Луб'янку відвів, матір у Сибір, а куди нас з тобою доведе — не знаю...

ХТО РОЗУМНІШИЙ?

Зайшов грузин до музею. На стіні — портрет царя Миколи I, на другій — Сталіна. Грузин побачив їх і тьху — на царя плюнув! Екскурсивод до нього:

— Що це ти тут робиш?

— Це дурень, — показав він на Миколу І. — Мав я 500 овець — він не знав цього. А цей — велика, мудра голова! — показав на Сталіна. — Мав я одного барана, у горі сховав, він і там його побачив, забрав... Ото розумна голова!..

«ПРОФЕСОР»

Поїхав Сталін до своїх земляків у Грузію. Йде по Тбілісі. Чистильщики взуття одне знай загувають його — чоботи в нього добрячі, заробити можна. Він і сам глянув на свої чоботи, підійшов до одного.

Грузин задрав голову і впізнав:

— Тебе, батько, без череди, — каже. І щітками — раз-два, раз-два.

До цього чистильщика черга стояла. Якийсь професор — позаду йому не видно переднього — репетує: як це так без черги. Коли Сталін пішов, професор став лаяти чистильщика ще дужче за безлад.

— А ти хто такий? — питає той.

— Я професор!

Чистильщик розвів руками:

— Професор? Який з вас професор? Гріп був, гріп є! Тиф був — тиф є! Малярія була — малярія є! Ото професор, — показав він у бік Сталіна. — Хліб був — хліба нема! Ковбаси були — ковбас нема! Вино було, тепер вина нема. А ви говорите: про-фе-сор!

Записано від І. Н Маслика, 56 років, село Михайлівка,
Синельниківського району

«ЗАБАВИВ»

Попрохав Сталін одного дідка, щоб той оповів йому яку-небудь казку чи небилицю.

— Та хто ж ти такий, що тебе треба казками чи небилицями розважати?

— Хто я? Я батько народу, вождь міжнародного пролетаріату, всіх трудящих світу — Сталін!

— Оце ж тобі й є небилиця! Навіщо інші розповідати, — сказав дідусь.

Його з наказу Сталіна розстріляли.

ПІКЛУВАННЯ

Захотілося Сталіну побачити свого друга, з яким він колись ще дома по чужих садках лазив. Приїхав той у Москву на ослі. Переодягли його в суконний костюм, дали прості, проте добрі, чоботи і впустили в Кремль.

Сидить він з Сталіним, говорить і поглядає крізь вікно на двір.

— Чого ти все у вікна зазираєш? — запитав Сталін.

— Дивлюсь, чи не знайшов мій осел паші.

— Даремно ти турбуєшся про одного осла, — порадив Сталін, — у мене мільйони людей завжди голодні і то мені байдуже.

Записано від Г. К., 32 років, на Калашниках, держгосп ім.
Нансена. Апостолівський район.

«МУДРІСТЬ»

— Доброго ослика ми купили. Вчений та мудрий. Мати поставила молоко на лаву, а він вискочив на неї, встромив у миску передні ноги і ніс, попив усе молоко, а тоді стоїть, облизується... Як би його назвати?

— Якщо він справді мудрий, то назви Йоськом. Ослик підходить по натурі до Йосипа Сталіна. Той теж мудрий — лазить в чужі миски. На своєму віці весь час залазить в миску українську, то в білоруську, то ще в якусь іншу.

«Дзвін» ч. 28, 7. 12 1941 р.

«НІЯКОЇ РІЗНИЦІ»

Гуляло двоє.

— Відгадай, — каже один, — яка різниця між ослом і Сталіном?

Спитав і зирк — ззаді чоловік іде. Притихли: може то партієць або активіст. Той мовчить, а потім:

— Ну, так яка ж різниця між ослом і Сталіном?

Збентежилися.

— Та що ви, товаришу, питаєте? Ніякої різниці нема! — злякано відповіли.

ПРОХАННЯ РЯТІВНИКА

Спіткало на курорті Сталіна нещастя: купався і ледве не втопивсь — рибалка витяг посинілого в човен.

— Чим тебе нагородити: патефон, велосипед чи може орден Леніна дати?

— Не першого тебе, чоловіче, рятую, віддячували, але не так, — здивувався рибалка. — Хто ж ти є, що можеш орден дати?

— Невже не пізнаєш? Я Сталін!

— Сталін?! — викрикнув, бо аж злякався рятівник.

А потім шепотом, щоб бува хто не почув, хоч нікого поблизу не було:

— Так ви Сталін? Ні патефона, ні ордену мені не треба... Мовчіть, ото й буде найкраща нагорода. Бо як узнають колгоспники, що я врятував від смерті вас, Сталін, то, їй-же Богу, вб'ють мене за це.

РОЗГАДАНИЙ СОН

Спить Сталін, а йому верзеться сон. Тільки задрімав, до ліжка дві свині і віл пруться. Віл — худий, замучений, аж шерсть з боків повилазила. А за ним свиня, гладка, хоч зараз під ніж, шерсть аж вилискує, а за нею друга свиня — сліпа преться... Прокинувся Сталін і задумався, став ламати голову, думати-гадати, а ні до чого не прийшов. Звелів знайти чоловіка, який міг би сни відгадувати.

Привели ворожбита, Сталін розказав сон і зажадав відповіді.

— Не дам я відповіді. Ви мене покараєте, якщо я відгадаю.

— Говори, нічого не буде, — запевнив Сталін.

Ворожбит почав:

— Худий віл з облізими боками — це народ, що ледве животіє. Гладка свиня — енкаведисти, які добре п'ють, їдять, гуляють та людей убивають. А сліпа свиня — це ви. Ніде не буваєте, нічого не знаєте, із Кремля, як свиня з хліва, носа не висовуєте.

Сталін не стерпів, звелів повісити ворожбита.

«Дзвін» ч. 28, 7. 12. 1941 р.

СТАЛІНОВА ЛЮЛЬКА

Сталін загубив люльку й подзвонив в НКВД, щоб знайшли. Через якийсь час люлька знайшлася, і Сталін дзвонить в НКВД, що не треба шукати, бо люлька є. Звідти повідомляють, що за люльку арештовано вже десять осіб.

— Випустити, — наказує Сталін.

— Не можна, — відповідають з НКВС. — Усі десять признались, що вкрали вашу люльку.

НАЙКРАЩИЙ ПРОЕКТ ПАМ'ЯТНИКА

В Москві відбувався конкурс проектів на пам'ятник Т. Шевченкові. Ніякий проект не пройшов.

Тоді один архітектор подав на розгляд свій проект пам'ятника, що зображав Сталіна з «Кобзарем» Т. Шевченка в руках.

Цей проект був схвалений.

У ВОЄНКОМАТІ

Провадиться набір молодих хлопців до червоної армії. Підходить до лікаря один. Скаржиться:

— У мене легені хворі.

— Нічого, он у Андрєєва теж хворі легені, а служить советській владі.

— У мене серце хворе.

— У Ворошилова теж хворе серце, а служить червоній армії.

Один підслухав це і коли дійшла до нього черга, жалібно заявив:

— Я ідіот.

— Нічого, Калінін цілковитий ідіот, а служить советській владі.

ЖЕРТВЕННІСТЬ СТАЛІНА

1929 р., в п'ятдесятиріччя свого народження, Сталін сказав:

— За справу робітничого класу я готовий віддавати свою кров краплю по краплі.

Тоді хтось послав йому докірливу записку:

— Товаришу Сталіне. Чому так помалу — крапля за краплею. Треба більше віддавати свою кров.

ПОДЯКА СТАЛІНУ

Один час в СРСР висіли великі плакати з написом:

«Спасибі дорогому товаришу Сталіну за щасливе життя».

Хтось позакреслював і переставив слова «дорогому» й «щасливе» і тоді плакат вийшов такий: «Спасибі щасливому Сталіну за дороге життя».

ВСЕМОГУТНІЙ СТАЛІН

Вдова Леніна Крупська співчувала троцькістам. Крім того Крупська особисто не симпатизувала брутальному Сталінові. Боячись її виступу, що міг би сильно вплинути на маси, Сталін запросив до себе Крупську й сказав:

— Будеш партію слухати, — будеш вдовою Леніна. Не будаш слухати партію, — Артюхіну зроблю вдовою Леніна. (Артюхіна, відома большевичка, тоді була фавориткою Сталіна).

«ВІДДАНІСТЬ»

Запросив Хрущов Сталіна в гості. Багато мовив він про відданість йому робітників України. Вийшов на вулицю, зупинив першого зустрічного і прорік:

— Вилазь лишень на дах отого шестиповерхового будинку і стрибай додолу. Якщо не стрибнеш, значить ти не відданий Сталінові, партії, мені.

Робітник мовчки виліз на дах і зібрався стрибати. Його побачив приятель, що повертався з роботи.

— Що ти хочеш робити? — гукнув він.

— Плигатиму вниз головою!

— Чому?

— Бо як так жити, то краще вмерти! — відповів і кинувся вниз.

ЗРАДА ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ

Робітника, що назвав Хрущова дурнем, засудили на 20 років в'язниці: 5 років за образу, 15 — за зраду державної таємниці...

ЧОМУ КОРОВИ З ДОРОГИ ЗВЕРНУЛИ?

Їхав Сталін з Молотовим автомашиною на курорт. Чередники гнали з паші чимало корів — було це на початку колективізації. Курява, як туман, розляглася. Авто догнало череду, дає сигнал, а корови дороги не звільняють.

- Зараз пропустять,— сказав Молотов. Він виліз з автомобіля і заїкаючись:
- Корови,— говорить,— дайте дорогу, бо як не звернете, то запишу до колгоспу.
- Злякалися корови і повтікали хто— куди. Череди, як не було. Сталін з Молотовим поїхали далі.

ВГАДАВ

Їздив Калінін розпитувати, чи добре живеться селянам України — годувальникам Советського Союзу. Їде він одного разу і бачить на станції обірваних, голодом зморених людей, що їдуть у протилежному напрямі.

- Хто ви такі? — запитав.
- Українці, селяни.

Калінін від здивування аж за борідку схопився. На картинах, плакатах, у кіно він завжди бачив українських селян вусатих, у вишитих сорочках, які в руках мали пшеничні колоски. А тут сиділи якісь неголені та обірвані.

- Куди ви їдете? — знову запитав.
- Шукаємо, де краще живеться.
- Добре там, — говорить Калінін приказкою,— де нас нема.
- Вгадав: отож ми й їдемо туди, де вас чортма,— відповіли селяни.

Записано від І. Завгороднього, с. Любимівка, Софіївського району.

З МУХИ — СЛОНА

Узнав А. Мікоян, народний комісар торгівлі СРСР, що зброю можна придбати за слонову кістку, дорогу, як золото. Костяні ікла, такі як у слонів, змогли б вирощувати в якихось комарів сибірської тайги.

Сталін на це:

- Візьміться за справу, ми допоможемо людьми: проведемо планові арешти ворожих недобитків — буде робоча сила.
- Хіба це вирощування можливе, — проявив сумнів нарком.
- Для большевиків,— відповів Сталін,— нема неможливого. Мене дивує ваш сумнів, неважко ви й досі не навчилися робити з мухи слона?

Записано від С. Зіненка, с. Апостолове.

ДОБРЕ ЗНАТИ ТРОЦЬКОГО

Троцький їхав залізницею інкогніто. Сидить у вагоні для некурців, а його супутник курить.

— Товаришу, це купе для некурців.

Супутник курить.

— Товаришу, я ж вам казав, що тут курити заборонено! — обурюючись, говорить Троцький. Товариш мовчить і курить далі.

Обурений Троцький виймає з кишені свій мандат і показує незнайомому. Той читає і холоднокровно ховає мандат до своєї кишені, продовжуючи курити.

Оскаженілий Троцький вискакує з купе і кличе кондуктора. Не називаючи себе, він розповідає про пригоду.

– А ось ми побачимо, що то за птах! – говорить кондуктор і входить у купе. Але через мить вискакує, як ошпарений.

– Краще, – говорить він тихо Троцькому, – перейдіть в інший вагон. Не зв'язуйтеся з тією сволотою. Знаєте, хто то такий? Та то ж Троцький!

ЗАБУДЬКУВАТИЙ ТРОЦЬКИЙ

Троцький любив повторювати в своїх виступах, що «коли б ми виходили, то так грюкнемо дверима, що задрижить увесь світ». Коли він, видалений з СРСР, переїздив через прикордонну станцію, один чоловік побіг навздогін за поїздом. Троцький потиснув за гальмо у вагоні, і експрес зупинився.

– Що трапилось? Чи я щось забув? – запитав Троцький.

– Так, ви забули грюкнути дверима!..

ЗАЙКНУТИСЬ НЕ ДАЮТЬ

Після смерті Леніна головою уряду СРСР став Риков. Пізніше він брав участь у правій опозиції проти Сталіна, за що його в 1930 році усунули з посади голови уряду. Ще до усунення Рикова цькували в партійній пресі, на засіданнях і зборах. Риков був заїкуватий.

В час найбільшого цькування Рикова зустрілись двоє і розмовляють:

– Ви знаєте, що Риков перестав заїкатися?

– Як?

– А так, що йому вже й заїкнутися не дають.

І ЧОГО В НАС ТІЛЬКИ НЕМАЄ

Міністр харчування Мікоян хвалиться на робітничих зборах:

– І чого в нас тільки немає: масла – немає, цукру – немає, яєць – немає, м'яса – немає... І чого в нас тільки немає!

ГОЛІ, БО МАБУТЬ КОМУНІЗМ

Поїхали селяни до Петровського жалітись:

– Робимо в колгоспі, а взутися нема в що... Скоро, як москалі, в постолах будемо. Одягнутись теж немає – ходимо напівголі...

– Товариші! – як на зборах почав Петровський, – наша влада молода, переживає труднощі росту – потерпіть і ви, доки остаточно завершимо будівництво першої стадії комунізму... Ви напівголі? В Африці є племена, які зовсім голі ходять, – на жарт хотів перевернути скаргу селян Петровський.

– А хіба там советська влада стара і комунізм уже збудовано, що ходять зовсім голі? – запитали селяни.

КОЛО МОГИЛИ КІРОВА

Закордонний турист вивчає російську мову й цікавиться російськими прислів'ями, оглядає

Москву. Коло кремлівської стіни, де на могилі Кірова вмурована мармурова плита, він запитує:

- А це що таке?
- Це могила Кірова.
- А, ось де собака зарита...

СВІЖІ П'ЯВКИ

В СРСР всюди портрети вождів. Особливо повно їх у вітринах крамниць. Один аптекар виставив портрети Сталіна і Хрущова в вікні аптеки, але не додивився до аптечних об'яв. А прохожі побачили з вулиці під портретами напис – «Свіжі п'явки».

СОВЕТСЬКИЙ МАРШАЛ

Питають маршала Будьонного про письменника Бабеля, який написав знамениту повість про армію Будьонного «Перша кінна»:

- Семене Михайловичу, чи вам подобається Бабель?
- Будьонний (підкручуючи вуса): — А це... дивлячись, яка бабель.

ЯК НАЗВАТИ?

Родила фольксдойчерка близнюків. Батько хотів дати їм імена вождів – Бенітто й Адольфа. Але кому ж яке?

- Яке перше опаскудиться, того назви Бенітто, а другого назви Адольфом, – порадив сусід.

СОВЕТСЬКІ ВЧЕНІ

- Знаєте, Іване Петровичу, на Марсі таки є люди.
- Що ви, що ви, Миколо Івановичу, це ж тільки гіпотеза.

ПРОХАЧІ

Коли Гітлеру стало скрутно, почав прохати Бога, щоб допоміг розбити Сталіна. А Сталін наказав російським попам молитись за знищення Гітлера

Довідався про це наш селянин:

– От, аби ці молитви дійшли до Бога, і щоб він зробив істинно-справедливе: задовольнив Гітлера – розбив Сталіна, і ублаготворив Сталіна – знищив Гітлера. Навіки припинив би кровопролиття і вбивства.

Записано 1944 р. в таборі Ostarbeiter-ib Hannover-Hainholz від Щупака з Куськовецького району України.

СЛАВА І «HEIL»

Ввійшов чогось українець з Галичини в контору і вітається по старій звичці:

- Слава Ісусу!
- Ти повинен говорити «Heil Hitler!» – слава Гітлеру, – переклали слова ляґерфюрера.

- А як Гітлер помре, тоді як?...
- Отоді і скажеш: «Слава Ісусу!» – мовив перекладач-українець.

ГІТЛЕР – НАЙКРАЩА ДОЯРКА СРСР

Коли згідно з угодою, підписаною в 1939 р. між нацистською Німеччиною і большевицькою Росією, Сталін зобов'язався постачати Гітлерові харчі і сировину для промисловості, в СРСР говорили:
– Адольф Гітлер найкраща доярка Советського Союзу.

«НЕ ЖИВ – МУЧИВСЯ»

Судили мужика.

- Скільки ви прожили вже років?
- 30.
- Чому ж тут написано більше?
- Родився я сорок років тому, 10 був у колгоспі. Хіба ж то я жив – мучився!

ЧИ ВОСКРЕС БИ?

Було це зразу, як прийшли німці. Повіз я з сином до міста городину. Підходить жид – вони вже затавровані були – зірки носили – і хоче купити капусти.

- Тобі не продам, ти жид! – каже син.
- Так що з того, що жид?
- Ви Ісуса Христа розп'яли! Не продам.
- І що з Ним сталося?
- Що сталося? Помер.
- Ну і далі що? – питає жид, щоб розговоритися і купити капусти.
- А потім Він воскрес!
- Воскрес? – здивувався жид. – Воскрес, кажеш? Ось бачиш, як жиди розп'яли Ісуса, то Він воскрес. А якби Його розп'яли не жиди, а комуністи, то чи воскрес би Він? Вони багатьох ваших відправили на Північ і мою родину – туди ж. Багато вернулось? Ніхто не вернувся, не воскрес! А ти кажеш: «жиди»...

Син продав йому капусти та ще й картоплі.

В ТРАМВАЇ

Стою на одній нозі, та й то на чужій.

ПОЖЕЖА – ПІВБІДИ

Сусіди грюкають у двері:

- Рятуйте! Пожежа! Горимо!
- Ну, слава богу, а я уже думав цілком погане...

ГЕНЕРАЛЬНА ЛІНІЯ ВКП(б)

Зайшов селянин до парткому спитати, що то таке, що в місті хліб є, а на селі немає?

Секретар подумав, та й каже:

– Це лівий ухил.

Селянин знову запитує:

– А коли навпаки, – на селі хліб є, а в місті нема?

– То самий небезпечний правий ухил.

– А якщо й у селі і в місті нема хліба, ось так, як нині. То що? То генеральна лінія ЦК ВКП(б)?!

ТЕМПИ

Повернувся селянин з Москви, де був делегатом. Розповідає, як добре годували, водили по місту переодягнених у нові костюми, розказували про ріст індустрії, темпи.

– Найголовніше, – з'ясовував один, – темпи... Може спитаєте, що це таке? Пам'ятаєте, за селом до розкуркулювання були великі загоми для овець. Тепер там гробки, у голод 33-го року вони щоденно, хоч на одну могилу, збільшувалися...

Оце зростання і зветься темпами.

ВІДМІНЮВАННЯ СЛОВА «КОМУНА»

Називний: кому – на! (Візьми).

Давальний: кому – ні! (Немає).

ДІЙСНИЙ ЧЛЕН ВКП(б)

Коли приймали на відкритих зборах Кирпу-Гнучкошиєнкова до партії, показували на портрети і питали, хто намальований, а він відповідав.

– Хто це?

– Сталін!

– Яку він роботу виконує?

– Завгосп советської влади!

За півроку його, вже як дійсного члена ВКП(б), послали в Галичину, а там відплатили йому за «звільнення» цеглиною по голові. Коли йому зробили операцію, він достроково просив виписати на роботу.

– Ви ще не видужали. Голова ще не в повному порядку, хвора. Відпочивайте, – порадив лікар.

– То що з того, що голова хвора, в мене партійний квиток у кишені є! – сказав Кирпа-Гнучкошиєнков і наполягав, щоб виписали.

Записано від Ілька Івченка, Апостолове.

ЗАПИТАННЯ З СОВЕТСЬКИХ АНКЕТ

Де ви вчилися, а якщо ні, то де вчителюєте?

Чи були засуджені, а якщо ні, то чому?

РАЦІОНАЛЬНА ПРОПОЗИЦІЯ

Колгоспник гризе сіно. Це завважує урядовець і обурено кричить:

– Але ж, товаришу, а що ж робитимеш зимою? Тепер, у літі, їдять траву...

СЕРЕД БОЖЕВІЛЬНИХ

Директорові лікарні божевільних на Огріні* сказав знайомий під великим секретом, що до них приїде секретар обкому партії. Два тижні займалися лікарі з хворими, а таки добилися свого.

Коли приїхав секретар, вони всі привітали його хором: «Жити стало краще, жити стало веселіше». А потім дружно: «Спасибі товаришеві Сталіну за радісне і заможне життя». І так повторяли тричі.

– Добре. Дуже добре! – задоволено говорив секретар. Всі кричали, тільки один біля дверей стояв мовчки.

– А чому ти не вигукуєш: «Жити стало краще, жити стало веселіше»? – запитав його секретар обкому.

– Бо я не божевільний, я працюю тут чорноробочим.

* *Огринь – передмістя Дніпропетровська*

НЕ ЩОДНЯ

Робітник, відсуваючи тарілку набік, запитує офіціантку:

– У вас щодня дають таку погань?

– Ні, кожного понеділка їдальня зачинена.

*

– Офіціантко, що це у вас – суп чи помії?

– Це борщ, товаришу.

В ЇДАЛЬНІ

Пішов я в їдальню попоїсти. Замовив супу. Потягнув ложкою. «Ще й з м'ясом, кажись», – думаю. Витягну, а то кусок ганчірки.

– Офіціантко, – кажу прислужниці, – дайте книгу скарг, запишу, що ганчірками годуєте.

Вона пішла і, замість книги скарг, привела гладючого завідувача.

– Що трапилось? – питає.

Розповів йому з серцем. – Скільки коштує сьогодні суп? – запитує суворо офіціантку.

– 40 копійок.

Він визвірився на мене:

– Ти що (так і каже мені «ти», хоч я старший за нього і перший раз його бачу), ти що хотів, щоб тобі за сорок копійок не ганчірку, а цілий відріз на костюм дали? Ще й скаржитись! Дивись, який мудрий!!

Повернувся до мене червоною потилицею і вийшов з кімнати, грюкнувши з усієї сили дверима.

ПОСТУП

Колгоспник хвалиться соціальним поступом:

– Раніше було тяжче. Я мусів помагати дружині прати білизну. А тепер інакше. Дружина каже:

– Дай мені сорочку і штани, а сам тим часом іди до ліжка...

В БУФЕТІ

Два селянини ждали на станції поїзда. Їхні торбинки спорожніли, а їсти хочеться.

– Ходімо, Петре, до буфету, може що купимо.

Під склом лежали лише варені яйця. – «1 крб. 50 коп. штука» – було написано на клаткику паперу коло них, і жарені невеличкі курчата – «20 крб. штука». (Ніхто не брав, бо дорого). Взяли і з'їли по яйцю. Але що за наїдок здоровому чоловікові з одного яйця, – як собаці муха. Гам – і нема. Взяли по другому.

– Іване, у мене зіпсоване яйце – курча всередині. Піду, хай гроші віддадуть назад.

– Залиши, Петре. Заховай його в кишеню, десь викинеш. Підеш гроші правити, то тільки халепи наберешся. Вони здеруть із тебе не за яйце – півтора карбованця, а як за курча – двадцять. Що, хіба ти не знаєш цих шкуролупів?

«ДОБРА, ТА ДУЖЕ ДОВГА»

Викликали цигана в сільраду і сказали, що він в обов'язковому порядку повинен добровільно на позику підписатися.

– І що воно за влада, що в мене, бідного цигана, гроші позича?

– Так тобі советська влада не подобається? – крикнув голова сільради.

– Що ви, – злякався циган, – советська влада добра, та тільки дуже вже довга.

ВОЛИ І СВОБОДА

Було це на Кавказі.

Після оратора з обмотаними в ганчір'я ногами виступив місцевий:

– Воно може й правда, як цей казав, що советську власть і свободу принесли нам через море крові і трупи, – сказав він. – Може й так. Я думаю, що зберемося ми всім аулом, дамо пару найкращих буйволів і добру гарбу – нехай він ними відвезе советську власть і свою свободу назад собі додому.

– І щоб більше ніколи вже тут не показувався!

«ЗМИЧКА»

Якось селянин підійшов до одного партійця, питає, вказуючи на вивіску, де намальовано серп і молот, а під ними дві руки.

– Що то таке, що вони роблять?

– То змичка міста з селом, – відповідає партієць, – здоровкається селянин з робітником.

– А я думав – прощаються, – відповів селянин і пішов.

«Дніпропетровська газета» ч.49 (147) з 5. 4. 1942.

ЗАПИТАННЯ

Директор МТС питає колгоспника:

– Як там сходить на вашій землі наша пшениця?

ПРИСЯГА

Закінчуючи промову, звернену до червоноармійців, політкомісар сказав:

– Ідучи в бій за велику справу Леніна-Сталіна, кожен повинен вбити по одному ворогу.

Тут взяв слово один комсомолець.

– Товаришу політрук, – сказав він. – Я подав сьогодні заяву з проханням прийняти мене до лав ВКП(б). Щоб заслужити цієї чести, зобов'язуюся убити двох ворогів.

– Правильно! – аж викрикнув політкомісар. – Вірю, що ви вб'єте двох ворогів: за себе одного і другого за мене. А тому я залишаюсь у тилу. І так, ідіть у бій, товариші! Вперед, за батьківщину, за Сталіна!

ПОДВІЙНЕ ЗАВДАННЯ АЗЕРБАЙДЖАНЦІВ

В Баку говорять:

– Азербайджанці мають два завдання: 1. Перекачувати із Сходу в Росію нафту і 2. Перекачувати з Росії на Схід революцію.

ЗА 5 ХВИЛИН – 6 МІСЯЦІВ

Давно не бачилися друзі. Зустрілись і розговорились, а час іде непомітно.

– Де ти працюєш? – запитав один. Глянув той на годинника і зблід.

– Де працюю, питаєш? На п'ять хвилин спізнився вже до роботи. В тюрмі буду 6 місяців сидіти.

І побіг, забувши попроситися.

ВІДПОВІДЬ

Поїхав селянин правди шукати. По всіх усядах ходив і не знайшов. Проходячи однією вулицею, побачив майдан, на ньому шпичакуваті будівлі. – Що то? Піду ще сюди. Може тут і є правда...

Пішов до воріт. Коли чує:

– Назад! Куди преш? Не можна.

– Ні, – думає селянин, – тут також правди немає, бо не пускають сюди.

Зайшов з другого боку, шукає дірки, щоб пролізти нишком і довідатися, що це таке. Дірки ніде не знайшов.

– Хіба через стіну? – міркує. – Висока до біса! Запитаю..

Підійшов, зняв шапку.

– Що це за будинок?

– Кремль.

– Чому ж тут охорона і стіни високі?

– Е-е! – відповідає йому. – Це щоб ніяка сволота через мур не лазила.

– А звідки? – питає селянин. — Звідси? Чи звідти?

БІОГРАФІЯ СОВЕТСЬКОГО ГРОМАДЯНИНА

В понеділок – народився, у вівторок – у ЗАГС прийшов, в середу – арештували, в четвер – допитували, в п'ятницю – засудили, в суботу – розстріляли, в неділю – поховали.

ШІСТЬ ЗАПОВІДЕЙ СОВЕТСЬКОГО ГРОМАДЯНИНА

1. Не думай.

2. Якщо подумав, – не кажи.
3. Сказав – не записуй.
4. Записав – не друкуй.
5. Надрукував – не підписуй.
6. Підписав – спростуй.

ЩО ЦЕ ТАКЕ?

На сцені висить портрет Сталіна. Доповідач говорить про Сталіна. Хор співає пісні про Сталіна. Артисти декламують про Сталіна. Що це таке?

Відповідь: Вечір, присвячений пам'яті Т.Шевченка.

ЯК ПАСАЖИРИ...

Чужинець запитує советського громадянина:

- Як поживаєте?
- Як пасажери в автобусі...
- ??
- Одні сидять, а інші трясуться.

Другий варіант відповіді:

Ах, не питайте!.. Як пасажери на пароплаві: нудить, а тікати нікуди.

ДВІ ТІНІ

Кожен советський громадянин має дві тіні: одну власну, другу – НКВД.

НАЙЦІКАВІШИЙ НОМЕР ПРОГРАМИ

В село приїхали артисти і сидять без публіки. Прийшов один та й говорить:

– Хочете, я вас урятую? Але слухайтесь мене в усьому.

Коли артисти погодилися, той замовив афішу, де повідомлялося, що наприкінці концерту буде номер, який публіка зустрине з захопленням. Якщо ж він комусь не сподобається, то той має право заявити про це і йому повернуть вартість квитка.

Увечері театр був повний. Багато було таких, що вирішили послухати концерт задурно: скажуть, що останній номер не подобається і давай назад гроші.

Перед закінченням концерту конферансьє повідомив:

– Останній номер нашої програми «Інтернаціонал»! Кому не подобається, заявляйте, – гроші повернемо.

Ніхто не обізвався.

ОХ-ХО-ХО!..

В трамваї сидить подружжя, а навпроти незнайомий. Він зітхає:

– Ох-хо-хо-хо!

Чоловік, що сидів з дружиною, і собі зітхнув:

– Ех-хе-хе-хе!

Дружина сердито штовхає його:

– Скільки я тобі казала, не розмовляй з чужими про політику!

ГІРШЕ, НІЖ УЧОРА, КРАЩЕ, НІЖ ЗАВТРА

В час ліквідації НЕП-у запитують крамаря:

– Як ся маєте?

– Ех, гірше, ніж учора, краще, ніж завтра.

НЕ ДИХАЙТЕ

Лікар вислуховує хворого і, щоб заощадити час, збирає відомості до анкети:

– Одружені?.. Дихайте... Член профспілки?.. Дихайте... Член партії?.. Не дихайте, не дихайте...

Лікаря обвинуватили в боротьбі проти комунізму і засудили до заслання.

ЧИ МОЖНА ТАМ ЗАЛИШИТИСЯ?

На з'їзді КП в Москві закликали трудящих докласти зусиль, щоб догнати й перегнати США. Всі промови передавалися по радіо. Чуючи це, селянин запитав біля гучномовця:

– А як наздоженемо, то чи можна буде там залишитися?

ЩО ТАКЕ УССР?

– Що таке УССР?

– У-у-у Сучі Сини, Розбійники.

ЗАПИТАННЯ ПО СУТІ

Приїхав на село промовець, скликав збори селян і почав говорити. Три години говорив промовець і випив за той час п'ять карафок води. Селяни слухали терпеливо. Нарешті промовець кінчив. Голова зборів питає людей:

– Чи має хто до оратора запитання по суті?

Всі мовчать. Голова знову:

– Хто має запитання по суті?

Нарешті один селянин просить слова:

– У мене запитання по суті... Товариш оратор! Ось ви говорите три години і випили чимало води. Скажіть, будь ласка, чи вам не хочеться кудись сходити?

СПІШИТЬ НА ПРАЦЮ

Жінка вскочила в трамвай з рейтузами під пахвою. Її запитують:

- Купили рейтузи? Де купили? Де можна їх купити?..
- Я на роботу запізнююсь і не встигла свої старі одягти...

КАНДИДАТИ У ВИСУВАНЦІ

Як тільки Сталін переміг троцькістську й праву опозицію, усі кавказці, чистильники чобіт у Москві, поскладали руки й відмовилися чистити.

- Чому? – питають їх.
- Чекаємо відповідального призначення.

СПІВЧУТТЯ

Один час на всіх анкетах, що їх виповняли советські службовці, стояло запитання: «Ваше ставлення до советської влади». В перші роки революції люди могли більш-менш вільно відповідати. Одні писали: «Підтримую». Інші – «Визнаю». Були й такі сміливі, що писали «Не визнаю». Пізніше, коли негативно відповідати було вже небезпечно, всі стали писати одноманітне: «Співчуваю». Тоді ця відповідь перетворилась на штамп.

Таку анкету довелося виповняти жидові і він проти запитання: «Ваше ставлення до советської влади» механічно повторив: «Співчуваю», а потім додав: «але нічим допомогти не можу»...

НЕ ЗРОЗУМІЛИ

Приходить селянин до крамниці і просить:

- Дайте мені вожків.
- Йому подають портрети Сталіна й Молотова.
- Та це ті, яких вішати треба, а мені ті, що кіньми правити...

РЕВОЛЮЦІЯ З-ЗА ДВОХ ГРАДУСІВ

Перша советська горілка «криковка» мала 42 градуси, була, отже, міцніша за царську на два градуси. Коли настав НЕП і все повернулося ніби на старий лад, люди казали:

- Чи варто було з-за двох градусів революцію робити?

ЧОМУ КРАМНИЦЯ ЗАМКНЕНА?

Коли розгромлена большевизмом кооперація доживала останні дні, на крамницях можна було читати відомі большевицькі гасла:

Вгорі: «Кооперація — шлях до соціалізму».

Нижче: «Соціалізм — це облік».

А на замкнених дверях записка: «З огляду на облік, крамниця замкнена».

ГЛУХОНІМИЙ

При наборі до Червоної армії один хлопець у військоматі виявився глухоніми. Скільки його не перевіряли — нічого не виходило. Навіть після пострілу коло вуха він не кліпнув очима. Нарешті його відпустили. Але слідом за ним вийшов один член комісії, догнав глухонімого в коридорі і, поклавши йому руку на плече, тихо запитав:

- І як давно це з тобою сталося?
- Та місяців зо два...

СОБАЧЕ ЖИТТЯ

Жид тікає з СРСР. Перебігаючи кордон, побачив, що за ним женеться вартовий. Тоді він швиденько сідає і саме там, де собака поруч залишила слід. Вартовий підбігає й питає:

- Що ти тут робиш?
- Хіба не бачите? — відповідає жид, показуючи на собачий слід.
- Але ж це собаче?!
- А хіба в нас життя людське?

НЕ ЛЮБЛЮ, АЛЕ ТЕРПЛЮ

- Ваше ставлення до советської влади?
- Як до власної дружини...
- ???
- ...Не люблю, але терплю...

***

- Ваше ставлення до советської влади?
- Як до власної дружини...
- ???
- Трохи люблю, трохи боюсь, не від того, щоб зрадити...

ХУДИЙ БУДЕШ

Питають грузина:

- Чи можна проіснувати в СРСР?
- З голоду не помреш, але дуже, дуже худий будеш.

АЙ, СПАСИБІ

Під час святкування двадцятиріччя Азербайджанської советської республіки, після привітання Калініна, який говорив про велику допомогу Москви Азербайджанові і про те, що Азербайджан тепер сам господар своєї землі, виступив старий азербайджанець і ламаною російською мовою звернувся до Калініна:

— Спасибі советській владі, ай спасибі. «Аз» наш, земля ваш, ай, спасибі. «Аз» наш, хліб ваш, ай, спасибі. «Аз» наш, нафта ваш, ай спасибі. «Аз» наш, риба ваш, ай-ай-ай, спасибі.

РЯТУЙТЕ!

В найстрашніші часи колективізації в одному селі вперше проводили радіо. Коли провели, якийсь селянин зайшов у приміщення, обдивився радіоприймач і несміливо запитав:

- І ото воно без дротів передає?
- Без дротів.
- І всюди чути?
- Всюди.
- І закордоном?
- І закордоном.

Тоді дядько швиденько підбіг до радіо й прокричав:
— Рятуйте!

НА ВСІ

В часи голоду 1933 року на Україні пухлий селянин підходить на станції до каси і, простягаючи повну жменю паперових грошей, просить квиток.

— Куди? — питає касир.

— На всі...

ХТО КОГО — КОГО КУДИ

На початку НЕП-у Ленін сказав, що «питання стоїть тепер так: чи капіталізм переможе соціалізм, чи навпаки. Хто — кого».

В зв'язку з цим пізніше говорили:

— Перша п'ятирічка: хто — кого. Друга п'ятирічка: кого — куди.

СЛУХНЯНІ ВИКОНАВЦІ

В часи колективізації хлібозаготівель і інших стягувань з села в район з центру прибуває телеграма: «Негайно заготуйте сорок тисяч воробйов». Район поставив на ноги всіх мисливців, які постріляли горобців де тільки можна було. Згодом з'ясувалося, що в телеграмі мовилося про хліб, а «Воробйов» означало підпис.

ТІЛЬКИ ОДИН БЕЗРОБІТНИЙ

Жид розповідає знайомому:

— Мої діти влаштовані, слава Богу, добре: Хаїм інженер, Сара лікар, Абрагам бухгалтер... Тільки один Лейба, ледар, сидить в Америці безробітний. Правда, якби він нам не слав посилок, то ми б тут із голоду повитягувалися б.

«ЯРМО»

Як прийшли большевики в Галичину, один селянин надів кільце ковбаси на шию і ходить.

— Що то в тебе? — запитав советський комісар.

— Це ж оте ярмо, від якого ви нас звільнили, — відповів українець.

КРАЇНА РАДОСТИ

СРСР — країна радості. Вліз у трамвай — радість. Добрався в черзі до хліба — радість. Купив газету — радість. Суцільна радість!

НЕ МАЄТЕ ГРОШЕЙ — НЕ БУДУЙТЕ

В час дії «червоної мітли» — стягання дорогоцінних речей з населення, одного арештували і допитують, де він сховав золото.

Арештованого довго мучили, а потім почали «впливати на свідомість» — переконувати:

— Золото потрібне нам для будівництва соціалізму! — говорив слідчий. — А ви його дець

заховали.

— Якщо ви не маєте своїх грошей і розраховуєте лише на чуже золото, то навіщо ж братися тоді будувати соціалізм!..

ТЕМНІЄ В ОЧАХ

Один енкаведист помітив, що якась невідома особа кожного разу, зустрічаючись з ним, каже:

— Добрий вечір!

— Чому ви говорите «Добрий вечір», коли тепер ранок? — запитав енкаведист.

— Бачите, — мовив той, — як тільки зустрічаю вас, у мене відразу темніє в очах.

ЩО КОШТУЮТЬ ПОХОРОНИ

Відбуваються похорони советського міністра. Зачарований пишністю похоронів жид підходить до розпорядника й питає:

— Що коштують ці похорони?

— Сто тисяч карбованців.

— Ой-йой-йой!.. Та я вам за п'ять тисяч похоронив би ціле політбюро.

МИ ЩЕ ЙОМУ ВИННІ

Двоє, оглядаючи мавзолей Леніна, читають плакат:

«Ленін звільнив людство від ланцюгів рабства». Один, показуючи на свою жилетку:

— Ви пам'ятаєте мій ланцюг?

У цей час міліціонер звернув увагу, що вони довго стояли на місці, і наказав:

— Громадяни, віддайте останній борг і йдіть далі.

— Чуйте, ми йому ще й винні!..

МОЖЕ ХТО З НАС СЕКСОТ?

Двоє советських громадян тихо розмовляють про політику. Один почав критикувати владу. Інший з жахом:

— Не говоріть, не говоріть цього

— Чому?

— Може з нас хтось сексот?..*

* Сексот — Секретний осведомитель — таємний інформатор (донощик) НКВД.

ГОНИ ДАЛІ

Суд засудив вірменина на Соловки. Голова суду запитує засудженого, чи хоче він щось сказати.

— А яка влада на Соловках? — запитує вірменин.

— Советська! — відповідає голова суду.

— Ну то гони далі!..

ТАК ЙІ І ТРЕБА

Після закінчення господарського року в колгоспі відбуваються урочисті збори з преміюванням

передовиків і ударників. В залі накритий червоною матерією стіл, оркестр в складі трьох осіб. Голова урочисто проголошує:

– Доярка Настя Петренко за зразковий удій корів преміюється телицею.

Заля плескає. Голова продовжує:

– Конюх Іван Гончаренко за зразковий догляд за кіньми преміюється купоном на убрання.

Знову овації в залі. Оркестр грає туш. Голова продовжує:

– Свинарка Ганна Іваненко за найкращий на цілу область приплід порослят, за зразкове особисте господарство, за високу політичну свідомість преміюється найвищою нагородою – творами Сталіна.

В залі мертва тиша, тільки хтось ззаду злорадісно:

– Так їй і треба!

«НІКАКІХ ҐВОЗДЕЙ»*

Селянин хоче купити цвяхів.

– Нікакіх Ґвоздей нет! – відповів продавець.

– Не дурно говорив агітатор: ідемо до комунізму і нікакіх Ґвоздей!*

* Гра слів. Російське «нікакіх гвоздей» означає: «всьому кінець та й годі», а також «нема цвяхів».

ПЕРШИЙ КРЕМАТОРІЙ

Побудували в СРСР перший крематорій і вирішили випробувати. Знайшли замерзлого безпритульного. Вкинули, дали вогонь. Потім відчинили двері, щоб перевірити, а він звідти:

– Зачини двері, занудо, а то дуже дме.

ПРОДАВЕЦЬ ГАЗЕТ

Хлопчик, продавець газет, вигукує по вулицях:

– Газета «Правда», промова Сталіна – ціна п'ять копійок.

ЩО В КОГО Є

Зустрілися діти. Один хлопець з Америки, звертається до другого, з Советського Союзу:

– Ага, а в нас шоколада є!

– Зате в нас Сталін є.

– Е, та Сталін може і в нас бути.

– Так тоді у вас шоколади не буде.

ОДЕРЖАВ ДРОВА

Приятелі зустрічаються.

– Звідки йдеш?

– З комунгоспу.

– А що в торбі?

– Заяви на дрова.

– А в другій?

– Дозволи на видачу дров.

– А де ж дрова?

– Аж ось, у портфелі.

ЧЕРГА ЗА ПОЗИКОЮ

Закордонний журналіст оглядає советське місто. Побачивши велику чергу коло хлібної крамниці, запитує свого провідника:

- За чим це там черга?
- Ці люди хочуть підписатися на державну позику, поспішають на заклик партії. Тому й черга. Боятися, що всім не вистачить, – була відповідь.

ЧОМУ «ГРАНИЦА НА ЗАМКЕ»?

На політзаняттях політрук запитує червоноармійців:

- Чому ми тримаємо границю на замку?
- Один з вояків відповів:
- Щоб люди з СРСР не розбіглися.

КРИЛА Є, ЧОМУ НЕ ЛЕТІТИ?..

Про існування лівого крила (троцькісти) опозиції у ВКП(б) знали давно. Коли в газетах появилася про праве крило (бухарінці), в народі говорили:

- У ВКП(б) є ліве крило, а нині виникло і праве. Чому б тепер комуністам не полетіти від нас к бісовій матері?.

ВСТУПИВ ДО ВКП(б)

Знайомий до свого приятеля:

- Ви здається вступили в ВКП(б)?
- Той похапцем і пильно оглядає ноги:
- Що ви? Де? Ні, ні...

СКІЛЬКИ БЮРОКРАТИВ У ВКП(б)

Чужинець запитує советського громадянина:

- Скільки у ВКП(б) бюрократів?
- Та відсотків шістдесят.
- А решта?
- Решта – бюрократки.

ХТО ТАМ БУДЕ ЖИТИ?

Большевик чужинцеві, після того як поведив його по СРСР і показав «досягнення»:

- Тепер бачите, що соціалізм в одній країні можна побудувати.
- Що можна, то можна, – відповів чужинець. – Тільки хто в тій країні буде жити?

ХТО Ж ВАС ПРИНІС НА НАШУ ГОЛОВУ

Питає комсомолец бабусю:

- Як живеться, бабусю?
- Слава Богу добре!
- Бога немає, бабусю.

- Оттаке!.. А чорт?
- І чорта немає.
- Хто ж тоді вас приніс на нашу голову?

ДИТЯЧА ПОЛІТИКА

- Мати прогулюється з дитиною в парку. Назустріч їде людина в білому. Дитина питає:
- Мамо, то білий?
  - Так.
  - А чому його досі не розстріляли?

ЦЕ ВПЕРШЕ...

- При вступі до КП запитують кандидата:
- Чи брали раніше участь в бандах?
  - Ні, ні! Це я вперше...

КЛАСОВА ПИЛЬНІСТЬ

До редакції провінційної газети потрапляє допис робкора, що обурений необережною їздою автобусів, які переїхали вже не одну людину. Над дописом заголовок: «Автобуси не повинні душити людей». Пильний редактор газети змінив заголовок: «Автобуси не повинні душити пролетарів».

ЯК РОЗТОПИЛОСЬ МАСЛО

- Приніс чоловік додому масло, одержане на харчову картку, кинувся шукати, а масла немає.
- Жінка:
- Де подів масло?
- Чоловік розгортає папір і раптом радісно:
- Ось...
  - Тут тільки папір замащений. А де масло?
  - Мабуть розтопилося... під сонцем сталінської конституції.

КРАЩЕ НАВПАКИ

- Сталінський підлабузник український драматург Корнійчук хвалиться:
- Я стільки вогню вклав у мої драми.
  - Краще б ви зробили навпаки...

«ЧЕРВОНА СИНЬКА»

В СРСР майже завжди до назви підприємств додається слово «червоний». Наприклад, колгосп «Червоний орач», завод «Червоний жовтень» і т.д. Одна кустарно-промислова артіль, що виробляла синьку, називалась «Червона синька».

КОРОТКИЙ ЖАРТ – ТЯЖЧЕ ПОКАРАННЯ

Робітник, що понад півгодини чекав на замовлений обід, жартома запитав офіціантку:

– Коли ж одержу я у вас попоїсти? Ще сьогодні чи в кінці п'ятирічки?
Жартівника більше вже ніколи ніде не бачили.

ГАЗЕТИ ТРЕБА ЧИТАТИ

На зборах розповідав приїжджий агітатор понад годину, як КП і советський уряд турбуються про добробут трудящих, як посилено будуються мешкання для них.

– Наприклад, за короткий час поблизу мосту вирости два величезні будинки, – сказав він.

Один робітник заперечив:

– Двічі в день, йдучи на роботу й з роботи, я проходжу мостом, але ніяких будинків там не бачу.

– Про те вже давно в газетах було написано! – тримаючись свого, сказав агітатор. – Газети треба читати, товаришу!

ОСЕЛЕДЦІ ДАЮТЬ!

Чоловік застав свою дружину з коханцем. Кричить, лютуючи:

– Що ви тут воловодитеся, он у крамницю оселедці привезли і скоро закінчать продавати. Біжіть у чергу хутчіш!

20 РОКІВ ЗАСЛАННЯ – НАГОРОДА ЗА ДОТЕП

– Чи знаєте, що «Правда» оголосила конкурс на найкращий політичний дотеп?

– А яка перша нагорода?

– 20 років!

ВЕЛИКОСІМЕЙНИЙ

Робітник, виповнюючи анкету, питає сусіда, чи не написати в графі «сімейний стан» – багатосімейний?

– Як то? – здивувався сусід. – Ти ж неодружений.

– Так то так. Але на моїй шії сидять «утриманці» в усіх країнах світу – комуністи, допомагаючи яким наш уряд дере з мене, як і з усіх советських громадян, по три шкури. Постійно вираховують з заробітка на МОПР*, позики, пожертви, допомоги страйкуючим за кордоном і т.д.

* *МОПР – Международное объединение помощи революционерам.*

ДРУЖИНУ ЗНАЙТИ ЛЕГШЕ

Урядовець житлового відділу доброзичливо і співчутливо:

– То, значить, приділене помешкання не подобається вашій дружині? Тоді краще пошукайте іншу дружину. Її можете дістати негайно...

ПРОБЛЕМА

Вчитель:

– Де повісили ви дома портрет Леніна?

Учень:

– Ми не повісили, бо при стінах живуть інші родини. Ми мешкаємо на середині...

ПРО ЛЕБЕДЕВА-КУМАЧА

- Скажіть, уже повернувся із Західної України Лебедєв-Кумач?
- Повернувся, але він тепер уже не Лебедєв-Кумач, а Лебедєв-Шевьот.

ГОЛОВА – З КІЗЯКУ

Колгоспні діти бавляться на вулиці. Ліплять із глини хатки. Голова сільради, проходячи мимо, запитав:

- Діти, що ви ліпите?
- Наше село.
- А де у вас сільрада?
- А ось тут.
- А маєте вже голову сільради?
- Ні, ще не маємо. Нам на голову кізяку треба.

В ЛАЗНІ

В парній лежать двоє. Раптом один стогне:

- Ой, мені погано!..
- Кому тепер добре, – байдуже відповідає сусід.
- Ой, мені дуже кепсько! – ледве чутно говорить перший голос.
- Кому тепер не кепсько! – твердить сусід.

Перший падає непритомний із полиці. Сусід відливає його холодною водою і приводить до пам'яті, а згодом докоряє:

- Що ж ти не сказав по-людськи, що тобі зле?!
  - А як я мусів це сказати?
  - Ну, наприклад: «Мені зле, млосно!»
- Перший зауважив недовіжливо:
- А чи не відповів би ти: «Кому тепер не зле, не млосно!»

БЕЗ ЧЕРГИ НЕЗРУЧНО КУПУВАТИ

Советський учений одержав відрядження за кордон.

- Обов'язково привези нам хоч пару панчіх, – прохала його дружина.

Вчений обіцяв, але повернувся без нічого.

- І за кордоном нема панчіх? – цікавилася дружина.

– Та ні, там різних речей досить у крамницях, а я черги шукав і ніде не знайшов. Тому й не виконав твого замовлення.

ЯКА ВЛАСТЬ – ТАКА МАЗЬ

Після «визволення» Галичини поїхав селянин кіньми в місто купити колісної мазі, бо в місцевому кооперативі її не було. Ходив, ходив і в місті не дістав мазі. Іде назад додому. Колеса скриплять, риплять, аж в ухах ріже. Не витримав дядько, зліз з брочки. Побачивши на дорозі свіжий коров'ячий кізяк, взяв його і почав мазати осі. Звідки не візьметься активіст:

- Тьху! Як це можна? Советська власть і...
- Йди геть, – сердито відповів селянин. – Яка власть, така й мазь.

АГИТАТОР

Агітатор переконував, що незабаром, як тільки завершать будівництво комунізму, кожен громадянин до свого розпорядження матиме не тільки автомобіль, а й літак.

– Ото буде добре! – сказав один слухач. – Як тільки довідаюсь, що десь кілометрів за 100 дають тюльку чи капусту, сяду на літака і гайда. Перший буду в черзі і дістану, що треба.

УСПІШНЕ ВИРОБНИЦТВО

Советський директор фабрики з гордістю пояснює відвідувачеві:

– Першого року ми продукували 5 000, другого 50 000, третього – мільйон...

– Мільйон? Чого?

Директор показує картку з написом: «Більше не виробляється».

А ДЕ ДІСТАТИ ПОЯСОК?

– Товариші! В наступній п'ятирічці буде всього вдосталь. А щоб її швидше наблизити, треба міцніше затягнути паски на животі.

Хтось запитує єхидно:

– А де можна дістати хоч простісінького очкура?

САМА ТИ УВЕРТЮРА!

У першому ряду оперного театру сидять дві советські генеральші і розмовляють. Гасне світло, з'являється диригент. Лунають перші звуки оркестру. Генеральші не затихають.

Хтось обурюється:

– Тихо, ви там – увертюра!

Одна з генеральш обернулася і злісно:

– Від увертюри і чую!..

БАГАТО ПРАВ, МАЛО ГРОШЕЙ

Комуніст, вихваляючи советську владу, говорить на зборах:

– Колись жиди не мали ніяких прав. Тепер вони користуються у нас всіма правами. Тепер їм дано багато прав.

Після зборів підійшов до нього старий жид та й каже:

– Так, раніше жиди мали мало прав, зате багато грошей. Тепер мають багато прав і не мають грошей.

ВИЗВОЛИТЕЛІ

Коли в 1939р. советський уряд «визволив» західних українців, а наступного року – громадян прибалтійських держав, в СРСР говорили:

– Ми їм простягнули руку допомоги, а ноги вони вже самі витягнуть.

ЧОМУ ПРОСТЯГАЮТЬ

Чому люди в СРСР простягають руки на державне добро?

Бо якщо б не простягали рук, то простягнули б ноги.

ПРО ЩО ВІН МОВЧИТЬ?

Міліціонер, показуючи на одного з багатьох похмурих советських громадян, говорить своєму товаришеві:

– Цікаво, про що він ото мовчить?

ЧИ ПАХНЕ ЛИПОЮ?

– Ви зайшли знадвору, де чисте повітря, чи не зауважуєте, що в моєму кабінеті липою пахне?

– Чому?

– Складаю плани поліпшення добробуту трудящих.

ПОМЕР І НЕ БУВ АРЕШТОВАНИЙ?

– Невже Іван Петрович помер? А я і не знав, що він арештований!

ВИПРОБУВАНИЙ МЕТОД

В глухе село приїхав із району агітатор. Колгоспників зігнали до «клубу». Місцеве начальство сіло в «президію» – за стіл на сцені. Приїжджий розклав свої шпаргалки і розпочав доповідь. Ледве проговорив він хвилині з десяти, піднявся голова колгоспу і крикнув:

– Встати!

Колгоспники підвелися. Голова, побачивши, що всі стоять, наказав:

– Сідайте!

Хвилин через десять голова колгоспу зробив те ж саме:

– Встати! – командував він. – Сідайте!

Потім цю процедуру повторював кожні п'ять хвилин.

Коли агітатор закінчив говорити, підійшов до голови і запитав:

– Чому ти весь час перебивав мене своїми «Встати!», «Сідайте!»?

– Та хіба ж ти не зауважив, що інакше всі колгоспники спали б!

СПРАВЖНІ ДІАМАНТИ

Хрущов повертався з Відня після зустрічі з президентом США Кеннеді. Його охоронець запитує:

– Чи ви зауважили, Микито Сергієвичу, які дорогоцінності мала на собі дружина президента?

Це були справжні діаманти!

– Справді? Ану покажи?..

МЕНШЕ, НІЖ КРІЗЬ ПАЛЬЦІ ПРОТЕЧЕ

– Ось такий наш колгоспний заробіток, – з'ясовує колгоспник і підкидає жменю зерна вгору. Вхопивши в долоню, говорить:

– Оце залишається нам після виконання плану здачі державі.

Потім підкидає зловлене зерно і ловить падаюче верхньою частиною руки.

– А оце належить нам після виділення на посівфонд.

Залишок ще раз підкидає і ловить кілька зернин ребром руки.

– А оце стільки припадає нам на трудодні!

КОМУ ВІД КОГО

На конференції міністрів закордонних справ Англії, США, Франції і СРСР в 1945р. міністри, відпочиваючи, закурюють.

Англійський міністр виймає дорогий портсигар, на якому вигравіювано «Дорогому Бевіну від вдячних профспілчан». На портсигарі американського міністра написано «Дорогому Бернсові від колеґ-сенаторів». Ж.Бідо виймає портсигар із словами на ньому: «Любому Жоржові від Сюзанни».

Нарешті, советський міністр закордонних справ Молотов виймає з кишені розкішний золотий портсигар, розквітчаний діамантами. Розкриває. На кришці напис: «Графові Толстому від князя Воронцова».

ВИННІ ПЕРЕКЛАДАЧІ

Західнонімецький журналіст запитує диктатора так званої Німецької Демократичної Республіки Ульбріхта:

- Як ви допускаєте, що накази в НДР написані такою незграбною німецькою мовою?
- Цьому винні перекладачі. По-російськи вони звучать прекрасно!

ПРИКМЕТИ ЧЛЕНА КП

Член комуністичної партії повинен мати такі властивості: чесність, розум, відданість партії. Але всіх цих прикмет партієць ніколи не має. Найбільше – дві з них притаманні членові КП. Якщо він чесний і відданий партії, то не розумний. Якщо він розумний і відданий партії, то не чесний, а коли чесний і розумний, то не може бути відданим КПРС.

БЕЗ ХРЕБТА

Зустрілися в морі дві акули. Одна розповідає:

– Попався оце мені в Ла Манші англієць та тільки шлунок собі попсувала – мав самі кістки та шкуру.

– А мені поталанило, – обізвалася друга, – бо спіймала в Чорному морі советського партійця. Ох, гладкий та жирний був!

– А які в нього кістки? – запитала перша.

– Жодних, навіть хребта не мав! - відповіла її подруга.

ДОГНАТИ АМЕРИКУ!

Учитель в одній із київських шкіл:

– Які найновіші вісті про життя в СРСР?

Школярі:

– В СРСР, кажуть, життя найкраще в світі, тут нема безробіття, голоду, злиднів!..

Учитель:

– А які вісті з Америки?

Учні:

– В Америці, говорять, пекло, а не життя. П'ять мільйонів безробітних. Голод. Визиск. Нужда.

Учитель:

– А яке найновіше гасло КПРС?

Діти:

– Догнати і перегнати Америку!

«СОЦРЕАЛІСТИ»

Одного туриста, який недавно відвідав ССРСР, запитали, чи він бачив там малярів абстракціоністів.

– Так, я бачив одного, – відповів турист. – А за ним ішло двоє малярів соцреалістів у цивільному вбранні.

АЛЕ ХЛІБ ДАСТЬ США!

Коли американський президент запропонував Москві спільно працювати над висилкою космонавтів до Місяця, Хрущов погодився за умови, що хліб на дорогу дасть США.

ЯК СЯ МАЄТЕ, ЯК ЖИВЕТЕ?

- Я к ся маєте, як живете?
- Я к Ленін.
- ??
- І не закопують, і їсти не дають.

ПРО КІНЕЦЬ ДВОХ

Селянин, побачивши в роковини з дня смерті Леніна в газеті статтю під назвою «Ленін умер, але справа його живе», сказав:

– Хай би краще він був жив, аби тільки справа його померла.

Сталін боявся смерті, замаху на себе, отруєння. Викликав він ворожку і, щоб запобігти смерті, спитав, коли він помре.

– Помрете ви перед великим святом, – розпливчато, як завжди, відповіла ворожка.

– Чому перед святом?

– Бо ваша смерть, як і всіх інших комуністичних проводирів, буде великим святом для народу!

Записано в Апостоловому, «Дзвін», ч. 257 з 10 січня 1944р.

Щира подяка
благодійникам за допомогу у виданні цієї книги,
а саме:

Фундація імені Олега Ольжича (Київ)
Тульчинське відділення АПБ «Україна» (Вінницька обл.)
Підприємство «РІЦ» (Вінницька обл.)
Лад-кредит банк (Київ)
АППБ «Аваль» (Київ)
Український кредитний банк (Київ)
КБ «Дніпробанк» (Світловодськ)
Ощадбанк України (Київ)
Акціонерно-комерційний «Електробанк» (Львів)
СМП «Віче» (Тернопіль)
«Облдорбуд» (Тернопіль)
АКБ «Рось» (Біла Церква)
Обласне правління Промінвестбанку (Тернопіль)
АКБ «Легбанк» (Київ)
Ексімбанк (Київ)
«Домобудівниче товариство» (Тернопіль)
КПБ «Промбуд» (Київ)
Перший Український міжнародний банк
КБ «Ширяєво» (Одеська обл.)
П'ята Київська філія АППБ «Аваль» (Київ)
ПФ «Київська» (Бровари)
Рівненська філія Київського АБ «Інко»
Козівський спиртзавод (Тернопільська обл.)
КБ «Таврида-банк» (Мелітополь)
АТ «ОПЕС» (Тернопіль)
Авторемзавод (Тернопіль)
СМТ «Козова» (Тернопільська обл.)
«Тернопільгаз»
«Текстерно» (Тернопіль)
НГВУ «Долинанافتогаз» (Івано-Франківська обл.)
КБ «Прикарпатлісбанк» (Івано-Франківськ)
Магнієвий завод (Калуш)

Літературно-публіцистичне видання

Колектив авторів

Чорна книга України

**Збірник документів, архівних матеріалів,
листів, доповідей, досліджень, есе**

Редактор-упорядник Ф.Зубанич
Відповідальний за випуск В.Клічак
Комп'ютерна верстка В.Шловіков

Здано на виробництво 23.04.1998 р.
Підписано до друку 24.04.1998 р.
Формат 84X108 1/32. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 24,5. Тираж 10 000.
Зам. № 8—218

Видавничий центр «Просвіта»
252133, вул. Кутузова, 18/7, кім. 311
тел. 295-73-60
Свідоцтво №23495820 від 25 квітня 1995 р.

АТ «Київська книжкова фабрика»
252054, Київ-54, вул.Воровського, 24

ВИДАВНИЧИЙ ЦЕНТР “ПРОСВІТА”

пропонує увазі читачів, бібліоколекторів, а також книгарів такі книги:

Тарас ШЕВЧЕНКО. Кобзар. Ілюстрації Василя Лопати.

Роман РАХМАННИЙ. Роздуми про Україну.

Євген ГУЦАЛО. Ментальність орди.

Симон ПЕТЛЮРА. Вибрані твори та статті.

Євген СВЕРСТЮК. Блудні сини України.

**Раїса ІВАНЧЕНКО. Київська Русь: початки
Української держави.**

Микола ХВИЛЬОВИЙ. Оповідання.

Антін ЛОТОЦЬКИЙ. Історія України для дітей.

Українська абетка. Книжка-розмальовка для дітей.

Любіть Україну. Зошит-розмальовка для дітей.

Ольга ДОВГА. Як писати твір.

Методичний посібник для вчителів-словесників.

Антоніна МАТВИЄНКО. Рідне слово.

**Борис СТЕПАНИШИН. Дивосвіт Олександра
Довженка.**

Ернесто САБАТО. Тунель.

Роман. Переклад з іспанської.

Довідки за телефоном: (044) 295-73-60

**ВИРОБНИЧО-КОМЕРЦІЙНИЙ ЦЕНТР
«РУТЕНІЯ»**

Україна, 255510, м. Боярка-1, Київської
області, вул. Маяковського, 49
tel/fax (044) 471-89-72